

REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः ŚABDĀRTHACĪNTĀMANIH

चतुर्थ खण्ड

भाग - अ

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

Accession No 039169
Shantarakshita Library
Vibetan Institute, Samsara

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jalpur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jalpur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Colmbatore 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI

First Published 1860
Reprint - 1992

Printed at

Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl Complex
Phase-II, Phone 533736 533762
Tilak 110025

श्री .

शब्दार्थचिन्तामणि .

(————*———)

श्रीमत्सज्जनसिंहधोर पतिभिः समुद्रितं पतिं भाक् श्रीमत्सूर्यसुधान्व
वाय फलह श्रीसद्भिदेशदयं कीर्तिं गायतिगापयत्यखिलसत्कार्येषु
कर्तुं क्रियाशब्दानां निधिष्व श्रीविजयतेशब्दार्थचिन्ता मणि
भवतु सुखार्थं सततं सस्कृतं विद्यैक रसिकानाम् ।
कीर्तिं मोक्षाय गिरिस्थिता मणि रिवसमस्तशब्दार्थं ।
श्री सुखा नन्द नाथे न रचिते मुद्रिते पुरे ॥
उदये कविराज श्री श्यामल प्रेरणावशात् ॥१॥

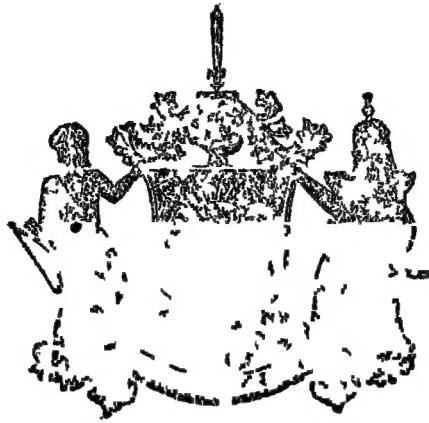
—+—*

चतुर्थभागीयवर्गादि :

श्रीमन्महाराजाधिराज रविकुलावतंस महोमहोन्द्र यावदाय कुलकमल
दिवाकरमेदपाटदेशेश श्री १०८ श्रीसज्जनभूपतिरोमय्याज्ञयाकविराजि
राजप्रेरणया मुद्रणारब्ध, श्रीमत्सज्जन सिंहासना धिरुठसर्वाधि
कार सम्पन्न श्री १८ श्री फलहसिंह महोप सुकुटेन
द्विचतुर्नवचन्द्रमिति १८४२ बेकमेन्देराजधान्युदयपुरे
श्रीसज्जन यन्त्रालये वाजपेयवशोधरप्रबन्धत श्रीमे
दपाटेश्वरकीधनव्ययत पूर्णतांनोत

—+—

श्रीमदेकलिगोविजयते

यक्ष

य । पुं० वायौ ॥ यवने ॥ गन्तरि ॥
यशसि । योगे ॥ याने ॥ सर्वनाम
यदर्थे ॥ यकारे ॥ आदिलघौ
। ५५ ।

यकृत् । न० कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमास
खण्डे । कालखण्डे ॥ अधोदक्षिण
तस्यापि हृदयाद्यकृतस्थिति । त
त्तुरङ्गकवित्तस्य स्थानशोणितजमत
म् । रोगविशेषे ॥ यथा । ग्रीहाम
यस्य हृत्वादि समस्त यकृदामये ।
किन्तु स्थितिसंयोज्ञेया वामदक्षिण
पार्श्वयो ॥ यमनम् । यमउपरमे
। सम्पदादित्वात्क्लिप् । गमादीना
मितिमलोपः । आगमानित्यत्वान्न
तुक । य० संयम० कृन्तति । कृतौ
। क्लिप् । तुक् ॥

यक्षदात्मिका । स्त्री० परोष्यङ्गाम् ।
तेलपायिकायाम् ॥

यक्षवेरो । पुं० ग्रीहघ्ने । रोहितकव
चे ॥

यक्षधूपः

कुवेरे ॥ शक्रसङ्गनि ॥ चि० पूज्ये
॥ यक्ष्यते० पूज्यते । यक्षपूजायाम्
। अकर्तरिचकारकेस ज्ञायामिति०
कर्मणिघञ् । पुंसौतिघोवा ॥ य-
हा । ईलक्ष्मीमच्छोतिव्याप्नोति ।
अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यहा ।
। इः कामस्तस्येवाक्षिणौच्य । इ
रक्षिषुयम्यवा । बहुव्रीहौसक्य्यच्छो
रितिघञ् ॥

यक्षकर्दमः । पुं० कर्पूराद्यैः समैः
कृतेऽनुलेपनविशेषे ॥ यथा । कर्पू
रागुरुकस्तूरीकक्कोलघुसुगानिच ।
एकौकृत्यमिदसर्वं यक्षकर्दमउच्यते ॥
अपिच । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरच
न्दनतया महासुगन्धमित्युक्तं नाम
तोयक्षकर्दमः ॥ यक्षप्रितकर्दमः ॥

यक्षतरुः । पुं० वटवृक्षः ॥

यक्षधूपः । पुं० अराले । सर्जरसे ।
रालइतिख्याते ॥ यक्षान्० धूपाय
ति । धूपसन्तापे । आयादयथाई

यच्चा

रसे । श्रीवासे । सरस्वद्वे । तरपण
 तैल० इ० गो० दे० भाषा० ॥
 यच्चरसः । पुं० मध्वासवे । पुष्पमध्ये
 यच्चप्रियोरस ॥
 यच्चराट् । पु० गुह्यकेश्वरे । कुवेरे ॥
 यच्चपुराजसे । राज० । सत्सूत्रिणेति
 द्विप् ॥ मङ्गानारङ्गचत्वरे ॥
 यच्चराजः । पु० कुवेरे ॥ यच्चाणा
 राजा । राजाङ् सखिभ्यष्टच् ॥
 यच्चराट्पुरौ । स्त्री० जलकायाम् ॥
 यच्चरात्रि । स्त्री० दीपान्वितायाम् ।
 यच्चाणारात्रि ॥
 यच्चाधिप । पु० कुवेरे ॥
 यच्चसाधनम् । न० यच्चोपासनायाम्
 यच्चामलकम् । न० पिण्डसर्जूरफले ।
 यच्चवासः । पुं० बटवृक्षे ॥
 यच्चिणी । स्त्री० जलकायाम् ॥ यच्चा
 सन्तियस्याम् । द्विगि । डीप् ॥
 कुवेरपरान्याम् ॥ यच्चभार्यायाम् ।
 यच्चौ । स्त्री० कुवेरप्रतन्याम् ॥
 यच्चोदुम्बरकम् । न० चन्द्रवृक्षे ।
 यच्चम् । पुं० रोगराजि ॥ यच्चते
 यच्च० । आत्तं सुखितिमन् ॥
 यच्चमौ । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥
 यच्चा पुं० रोगराजि । राजयच्च
 चि । क्षये । शोषे ॥ यच्चनिदानन्तु
 । विगरोधातुजयाच्चैव साहसादिषु
 माशनात् । चिदोषो जायतेयच्चा
 गदोहेतुवतुष्टयात् ॥ यच्चोव्याधिम

यजनम्

तायस्माद्व्याधेर्यमं नयस्यते । सव
 च्चाप्रोच्यतेतीक्ष्णं यष्टश्चास्त्रविभार
 है ॥ यच्चते० यच्च्यतेवा । यच्च०
 मग्निम् ॥
 यच्चमी । चि० क्षयरोगिणि ॥
 यच्च्य । चि० पूज्ये ॥
 यजन् । न० यागकर्तारि । यजति ।
 यज० । शतृ० ॥
 यजत । पुं० षट्त्विजि ॥ यजति ।
 यज० । भृशुष्टिगिज्जीत्यादिनाऽतच्
 ॥ यजत० यष्टव्यवृत्तिवेदभाष्य-
 म् ॥
 यजति । पुं० यागे ॥
 यजश्च । पुं० अग्निहोत्रे ॥ यज्यन्तेऽ
 चदेवा० । यज० । अग्निर्वायजि
 षविपतिभ्योऽचन ॥ यजनीये ॥
 यजनम् । न० समन्वयहवि । प्रश्ने प-
 षादिक्रियायाम् । यागे ॥ अथ्यस्य
 य यथा । पशुजीराण्यपुरोडाशसो-
 सीपयिष्वप्रमृतिभिर्हविर्भिः । य-
 दिरपलाशाश्वत्यन्ययोधोदुम्बरप्रमृ-
 तिभिः समिद्धिः सुक्खुवाटूष्ण-
 कसुष्ठलक्षुठारखनिचयूपदारुदभ-
 चमं यावपयिषभाजनादिभिर्द्रव्यो
 पकरणैरुदगाष्टहोषधयुं ब्रह्मादि-
 भिरुत्पिग्भिः क्वाभ्यनैमित्तिका
 मांपचादिपूर्वकाणां यथोक्तदक्षिणानां
 समापनं यजनम् । इतिशास्त्रविवेक
 धृतदेवस्यवचनम् ॥

यज्ञ .

यजनकर्त्ता । पु० यजनव्यापारवति०
 षट्स्विजि व्रीक्षादिस्त्वादिनि० ॥
 यजमान । पु० अध्वरे० यादेष्टरि ।
 तिमित्र । यष्टरि ॥ यजते । यज-
 देयपूजासङ्गतिशरणादानेषु । पूज-
 यजो शानन् । शानज्या । शाने
 सुक् ॥

यजाक । चि० दानकर्त्तरि ॥

यजि । पुं० यागकर्त्तरि । यजमा-
 ने ॥ यजते । यज० । सर्वधातुभ्य-
 इनि । ॥

यजुर्वेद । पुं० नवाधिकशतशाखा
 त्मकीयया । रुचिं प्रजज्ञेभगवान्य
 ज्ञोमामादिपूरुष अरूच्योमिति ॥
 शुक्लाधिपेवेदविशेष ॥ आध्वर्यवय
 जुभिं स्यादृग्भिर्होच द्विजोत्त-
 मा । औज्ञाञ्च सामभिस्रक्नेब्रह्मत्वं
 स्थाप्यथर्वभि ॥

यजुर्वेदाधिप . पु० भृगौ । शुक्ले ॥

यजु । न० वेदविशेषे । गीतिरहि-
 ताऽनियताक्षरपादेवेदभागे ॥ इज्य
 तेऽनेन । यज० । अस्तिपूवपिय-
 क्षितनिधनितपिभ्योनिदिह्युसि । ॥

यज्ञः । पुं० आत्मनि । नारायणे ।
 त्रिष्वी ॥ हुताग्ने । सवे । अध्व-
 रे । यागे सप्ततन्तौ । मुखे । क्र-
 तौ । विताने ॥ दक्षिणादौवाचय
 ज्ञस्यपत्नी ॥ ययूपे ॥ अग्निष्टोमा-
 दौ । अग्निष्टोत्रदशपूषमासादौ

यज्ञ

श्रौतयानि ॥ स्मार्त्तवैश्वदेवादौ ।
 महायज्ञत्वेनश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे ।
 देवयज्ञ पितृयज्ञ भूतयज्ञ मनु-
 प्ययज्ञइतिचतुर्विधेस्मार्त्तयज्ञे ॥
 अव्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ य-
 था । अव्यापन ब्रह्मयज्ञ पितृयज्ञ
 स्तुतपर्णम् । होमोदैवोबलिर्भौतौ
 नृमज्जोतिषिपूजनमिति ॥ यज्ञ-
 व्याख्यास्यामोद्रव्य देयतास्वागङ्गति
 कल्पकारेदेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागोय-
 ज्ञइतिनिर्दिष्टः । सचयजतिनाजु-
 होतिनाचोदितत्वेन० यागोहोमश्चे-
 तिविविधः । उत्तिष्ठहोमावष्टका
 रप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यान्ता
 यजतय । उपविष्टहोमा । स्वाहा-
 कारप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यर-
 हितानुहीतयइतिकल्पकारेर्व्याख्या-
 ताः ॥ अग्निहोत्रदशपूषमास-
 चातुर्मास्यपशुवधज्योतिष्ठोमादि ।
 सप्तद्विविधः । कान्त्योनित्यश्च ॥ अ-
 दृष्टार्थे । स्वाश्रमेचित्तधर्मे० अती-
 न्द्रिये ॥ समाध्यवस्थावांसर्वेन्द्रि-
 यवृत्तिनिरोधः श्रोत्रादीनीन्द्रिया-
 ग्यन्ये० इच्छुक्तत्वात्संप्रकीयञ्च ।
 व्युत्थानावस्थावारगद्वेषराहित्ये
 नविषयभोगीयः साऽपरोयज्ञः
 शब्दादीन्विषयानन्येन्द्रियान्नि-
 वृजुर्ब्रह्मोक्तत्वात् ॥ अन्येव्यु-
 त्थितावस्थाः श्रोत्रादिभिरविविध

यज्ञपुरुष

विषयग्रहणं स्पृष्टाशून्यत्वेनानन्य-
साधारणं कुर्वन्ति । स एवैवाहोम
॥ सर्ववैदिकश्रेयः साधनरूपे ॥
यज्ञसात्त्विकादिभेदेन विविधः ।
यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो वि-
धिदृष्टो यद्विज्यते । यद्व्यमेवेति-
मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥
अभिसन्धाय तु फलदम्भार्थमपि चैव
यत् । इज्यते भरतश्चैतदयं यज्ञविधि-
राजसम् ॥ विधिहीनमरुष्टान्न-
मचहीनमदक्षिणम् । अहोदिरहि-
तयज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ स चा-
नेकविधो यथा । द्रव्ययज्ञास्तपो-
यज्ञायोगयज्ञास्तथापरे । साध्याय-
ज्ञानयज्ञाश्च यतयः सशितव्रताः ॥
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्तीति भगवतो विभु-
तिस्वरूपेन जपयज्ञे ॥ जप्येनैव तु स-
तिर्यो ब्राह्मणो नात्र स श्रेयः । कुर्याद-
न्यन्नं वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
इज्यते । अनेन वा । अत्र वा । यज-
याचेति नङ् ॥ वर्णानां स्वधर्मयज्ञा-
यथा । आरभ्य यज्ञाः । अजाः । सुहं-
विर्यज्ञा विश स्मृताः । परिचार-
यज्ञाश्शर्द्रास्तु जपयज्ञास्तु ब्राह्मणा-
इति ॥ यजनोऽयम् । पूज्ये ॥
यज्ञकृत् । पुं० यागकर्त्तरि ॥ यज्ञ-
करोति । क्तिप् तुक् ॥
यज्ञपशुः । पुं० षोडशे ॥ हागे ॥
यज्ञपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ यज्ञवारा

यज्ञसूचम्

हे ।

यज्ञभाजनम् । न० यागपात्रे ॥
यज्ञभूषणम् । पुं० श्वेतदम्भे ॥
यज्ञयोग्यम् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि-
यागार्हे ॥
यज्ञवल्ली । स्त्री० सोमलतायाम् ॥
यज्ञवाटम् । पुं० यागस्थाने ॥
यज्ञवित् । पुं० यज्ञानां ज्ञातरि ॥
यज्ञानां कर्त्तरि । ते च वैधाया नाद-
यः । ते हि ज्योतिष्टोमादयो यज्ञाव-
स्तुभूता भवन्तीति मन्यन्ते । तच्च तेषां
भ्रान्तिमात्रम् । यज्ञव्याख्यास्यामी-
द्रव्यदेवतात्यागइति । अत्रैकैक-
स्मिन् । यज्ञविज्ञानाभावात् । स-
मुदायश्चावस्तुत्वात् ॥ यज्ञान्वे-
त्ति । जानाति । विन्दति लभते वा
। विद् ० । विदुः ॥ क्तिप् ॥
यज्ञवृक्षः । पुं० विकस्यते । सुवाह-
क्षे ॥ वटीवृक्षे ॥
यज्ञशाता । स्त्री० देवयजने ॥
यज्ञशिष्टाशी । पुं० वैश्वदेवादियज्ञा-
वशिष्टाश्च तमेजनि ॥
यज्ञश्रेयः । पुं० होमावशिष्टाज्यपुरो-
डाशादी ॥
यज्ञश्रेष्ठा । स्त्री० सोमवल्क्याम् ॥
यज्ञसारम् । पुं० यज्ञोदुम्बरे ॥
यज्ञसूचम् । न० उपवीति । यज्ञोप-
वीते ॥ अथ प्रमाणयथा ॥ ऊर्ध्वं तु
त्रिहृतं सूचं सधवानिर्मितं यज्ञैः ।

यज्ञाङ्ग .

तन्तुयमधोवृत्त यज्ञसूत्रविदुर्बुधा
। त्रिगुणतद्यन्ययुक्त वेदप्रवरस-
न्धितम् ॥ शिरोधराङ्गाभिमध्यात्
पृष्ठाङ्गपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां
नाभिमितसामगानामय विधि ।
वामस्कथेनविधृतयज्ञसूत्रवत्प्रदम्
॥ इति कल्किपुराणे ४ अध्याय य-
ज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थधृतसूत्र वा ।
शाकपार्थिवादि ॥

यज्ञसेन । पु० द्वादे ॥

यज्ञस्थानम् । न० यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्ग । पु० ईमदुग्धके । उदुम्बरे

॥ यज्ञमङ्गति । अगिगतौ । कर्म-

य्यम् ॥ खदिरवृक्षे ॥ ब्राह्मण्यष्टि

कायाम् ॥ वराहमूर्त्ति । यज्ञाञ्च

ज्ञान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्ता

निहरिवशी । वेदपादोयूपदष्ट क

तुहस्ताद्वितीमुख । अग्निजिवहो

दर्भरेमा० ब्रह्मशीर्षमहातपा ॥

अहेरात्रेज्योदिव्योवेदाङ्गश्रुतिभू-

षण् । आज्यनास सुवस्तुण्डः

सामघोषस्वनीमहान् ॥ धर्मसत्य

मय श्रीमान्क्रमविक्रमसत्क्रिय

प्रायश्चित्तनखोवार , पशुजानुम-

हाभुज उद्गाचान्तेहिमर्दिङ्ग फ

लबीजमहीषधि , । वाय्वन्तरात्मा

मन्त्रस्त्रिगुणतः , सीमशेषित ॥

वेदिस्त्र्योहविर्गन्धे । इव्यकव्याति

विगवान् । प्राग्शकायेद्युतिमा

यज्ञायुधम्

नूनानादीन्नाभिरर्चित दक्षिणा

हृदयेऽयोमीमहासचमयोमहान् ।

उपाकर्माष्टरुचका प्रवर्ग्यावर्त्तभू

मण ॥ नानाच्छन्दोगतिपथोऽगु-

ह्नापनिषदासन . । छायापत्नीस-

हृदयोवैमेरुशृङ्गमिवाच्छित्तवृत्ति ॥

न० प्रयाजादौ ॥ यज्ञे द्विविधम

ज्ञजातभवति । सिद्धरूप० साध्यरू

पञ्च । तत्रसिद्धरूप जातिद्रव्यसङ्

ख्यादि० साध्यरूपन्तुक्रियैव । तच्च

द्विविधम् । सन्निपत्त्योपकारकमारा

दुपकारकञ्च । तत्रद्रव्यादिसंस्कार

कत्वेनविधीयमानयागस्वरूपान्तर्भू

तकर्मसन्निपत्त्योपकारकम्० त्रीहीन

बहन्त्यात्० त्रीहिन्प्रोक्षतीत्येवविधि

तावधातप्रोक्षणादि । तस्मिन्नीतस्य

फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिनस्या

गेन्वितकर्मारोपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री० सीमन्तुल्याम् ॥

यज्ञान्त । पु० अवस्थे । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न० सामविशेषे ॥ यज्ञा

यज्ञापदयुक्तसाम० यज्ञायज्ञीयम्०

इतिव्याख्यातार । यज्ञायज्ञाशब्दे

ऽस्मिन्नस्ति । मतौच्छः सूक्तसाम्नो

रितिच्छ ॥

यज्ञायुधम् । न० स्फयकपालादिदश-

सु । तानियथा । स्फयकपाला

निचाग्निहोत्रहवशीचसुर्पञ्चकणा

जिनश्चशम्पाचोखलसमुसलसह

यज्ञोपवीतम्

षष्ठोपलाचेतानिवैदश्यज्ञायुधानी
तिदर्शपूर्णमासयोऽश्रुतानि ॥

यज्ञायुधी । पुं० यजमाने ॥

यज्ञारि । पुं० शिवे ॥ राजसे ॥

यज्ञिय । पुं० किशुकद्रुमे । पलाशवृक्षे

हापरयुगे ॥ त्रि० यज्ञकर्माहं । य-

ज्ञानांपात्रे । क्रतुक्रियासम्पादनयो

ग्ये द्विजद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति ।

यज्ञस्त्रिंशत्सामित्यत्र० तत्कर्माहं-

त्युपसङ्ख्यानात्० घ ॥ यज-

नीये ॥

यज्ञियदेश । पुं० यागकरणोपयुक्त-

कुरुपञ्चालादौ ॥ कृष्णसारस्तुचर

तिमृगीयत्रसंभावत । सन्नेयोय-

ज्ञियोदेशोऽस्मिच्छदेशस्त्वत पर ॥

यज्ञियश्चासीदेशश्च ॥

यज्ञियशाला । स्त्री० यज्ञार्थशालाया-

म् ॥ यागमण्डपे ॥

यज्ञीय । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि०

यागसम्बन्धिनि ॥

यज्ञीयब्रह्मपादपः । पुं० विकङ्कतवृ-

क्षे ।

यज्ञेश्वरः । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥

यज्ञेष्टम् । न० दौर्धरोद्दिषकवृक्षे ।

यज्ञोदुम्बर । पुं० उदुम्बरे । जन्तु

फलम् ॥

यज्ञोपवीतम् । न० यज्ञसूत्रम् । यज्ञा

र्थधृतमुपवीतम् । शाकपार्थिवा-

दि । यज्ञोपवीतसंवा । यज्ञस्य

यतन्

श्रौतस्यस्मार्तस्यचविबिधस्यद्रव्यत

मेयोगस्वाध्यायज्ञानादेरुपसामी-

प्येनविशिष्टानित्यसयोगेन० इत्तं

प्राप्तवैच्यर्थ ॥ ब्राह्मणेनयदादेवा

चक्षिन्नयज्ञोपवीतकम् । मनस्ता

पेनशुद्धि स्थादापस्तम्बोऽब्रवीन्

मुनि ॥

यज्यु । पुं० यजुर्वेदविदि । अर्ध्वर्यो

॥ यजति । यज । यजिमनीति-

युच् ।

यज्वा । पुं० वेदविधानतः कृतया

गे । इष्टवान्० यजतेस्मवा । यज

देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । सुय-

कीडवनिप् ।

यज्वनाम्पति पुं० चन्द्रे ॥

यत् । अ० हेतौ । पश्यान्नयद्० अव्य

यम् ॥

यत् । त्रि० यदर्थे । गच्छति । एति ।

इण्गत्तौ । शतृप्रत्यय ॥ यच्छब्दे

नोच्यतेयोर्यस्तच्छब्दस्तस्यवाचकः ॥

यतम् । न० हस्तिप्रेरणाय० पादाघा

ते ॥ पादकर्मयतप्रोक्तं यातमङ्गुशवार

णम् । त्रि० सयते ॥ नियते ॥

यतचेता । त्रि० सयतचित्ते ॥ यतं

चेतायस्य ॥

यतन् । त्रि० प्रयत्नवति ॥ यथा । ना

हंनमामिदेवान्देवानतीत्यनसिबते-

द्रवः । नतदनुकरोतिविधानतस्मै

यततेनमोनमोमह्यम् ॥ इतिपूज्य

यतात्मा

पादानामार्था । अहं देवान् नमा
मि० ननमस्करोमि० ये देवान् तीत्य०
अतिक्रम्य स्थितः स देवा देवान् न से-
वते० तदनु तदनन्तरं विधानं विध्युक्तं
कर्म न करोति० तस्मै सर्वात्मभूताय
यतते प्रयत्नवते मद्य न मे नम इत्याद-
रार्थे द्विरुक्तिः ॥

यतमः । चि० बहूनामर्थे निर्धारिते०
एकस्मिन् ॥ बावहूना जातिपरिप्र-
शेडतमम् ॥

यतमानः । चि० व्याप्रियमाणे । प्र-
यतमाने ॥ यती प्रयत्ने । शानच ।
मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसच्चा । स्त्री० वैराग्यविशिषे ॥
यथा । रागादयः कषायाश्चित्तव-
र्तिनं तैरिन्द्रियाणि यथास्त्रविषये
षु प्रवर्त्यन्ते० तन्मा प्रवर्तिष्यतविष-
येष्विन्द्रियाणीति० तत्परिपाचना-
यच्चारम्भं प्रयत्नो यतमानसच्चा वैरा-
ग्यम् ॥ अत्र जगति किंसार किमसार-
मिति गुरुशास्त्राभ्यासास्वामीत्यु-
च्यते ॥

यतरः । चि० द्वयोर्मध्ये निर्धारिते० ए-
कस्मिन् ॥

यतः । अ० यदर्थे ॥ द्विती ॥ यस्मा-
त् । पञ्चम्यास्तसिद्ध । त्यदाद्य-
त्वम् ॥

यतात्मा । चि० सयतचित्ते ॥ संयत
शरीरेन्द्रियादिसङ्घाते ॥ निदि-

यतिपात्रम्

ध्यासनपरिपाकेण परमात्मन्येवैका-
ग्रचित्ते ॥

यतिः । पुं० यतिनि । निर्जितेन्द्रिय-
व्यूह ॥ कुटीचरवहूदकहसपरमहसि-
षु सन्यासिषु ॥ विदितात्मनि० अ-
वधूते ॥ यत्नशीले । सुनी । यत-
ते । यती प्रयत्ने । सर्वधातुभ्यङ्ग-
न ॥ नहुषस्य राज्ञीज्येष्ठा पत्न्ये ॥ नि-
कारे ॥

यतिः । स्त्री० विरती । पाठविच्छे-
दे । द्रुतमध्यविलम्बितरूपायां परि-
पाद्याम् ॥ विधवायाम् ॥ यमे
स्त्रियाक्तिन् । मलोपः ॥ रागे ॥
सम्बो ॥ वाद्याङ्गप्रवधविशिषे ॥

यतिचान्द्रायणम् । न० व्रतविशिषे ।
यथा । अष्टावष्टौ समश्लोयत्पिण्डा-
न्मध्यन्दिने स्थिते । नियतः पाद-
विध्यशोयतिचान्द्रायणं चरन् ॥ ३-
तिमनु । यतिचान्द्रायणे पादोन-
धेनुचतुष्टयतदशक्तौ सपादैकादशका-
र्षापणा इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

यती । पुं० यती । निर्जितेन्द्रियग्रामे-
॥ यमनम् । यमउपरमे । भावेत्त-
। मलोपः । यतमुपरमणमस्ति नि-
त्यवायस्य । अत इति ठनाविती-
नि । वशिष्ठादौ ॥

यतिनी । स्त्री० विधवायां ॥

यतिपात्रम् । न० अलाब्धादिपात्रे ॥
अलाबुदारुपात्रञ्च मृन्मयवैदलतथा

यथा

। एतानियतिपात्राणिमनु स्वाय
क्षुधाव्रणीत् ।

यतिमैथुनम् न० रुद्धनरते यति-
गोप्यरती ।

यतो । स्त्री० गच्छन्त्याम् ॥ वृथ शत
रि० डीप् ॥ विधवायाम् ॥

यतुका । स्त्री० }
यतूका । स्त्री० } वृक्षविशेषे ।

यत्नः । चि० यत्नवति ॥

यत्नः । पुं० प्रयत्ने ॥ उत्साहे । उ-
द्योगे । यत्नम् । यत्नतेऽनेनाच-
का । यतो० । यजथाचयतेतिन-
ङ् ॥ रूपादिचतुर्विंशतिगुणान्तर्ग-
तगुणविशेषे ॥ सञ्चित्रिविधः । प्र-
वृत्तिः । निवृत्तिः । जीवनयानिच्छे-
ति ॥

यत्नवान् । चि० प्रयत्नविशिष्टे । यत्न-
मन्तरेणनकिञ्चिदभ्यते० एवञ्चात्वा-
ब्रततत्परे ॥ यत्नोत्थस्य । मतुप् ॥
यत्नः । अ० अनवकृप्तौ ॥ अमर्षे । ग-
र्हायाम् ॥ आश्चर्ये यस्मिन् । स-
प्तम्यास्रल् ॥

यथा । अ० तुल्यार्थे माने । प्रशसा-
याम् ॥ निदर्शने । दृष्टान्ते ॥ नि-
र्दिष्टे ॥ इतूपपत्तौ ॥ योग्यतायो-
म् ॥ धीप्पायाम् ॥ पदार्थानति-
वृत्तौ ॥ येनप्रकारेण । प्रकारवचने
काल् ॥ विगतित्वात् ० व्यदाद्यत्व-
म् ॥

यथापूर्वम्

यथाकथञ्चित् । म० येनकेनप्रकारेण-
त्यर्थे ॥ यथाच० कथञ्चित् ॥

यथाकथाच । अ० अनादरे ।

यथाकामी । चि० स्वेच्छाचारिणि । स्व-
तन्त्रे । स्वसूची । स्वच्छन्दे । स्त्रैरि-
णि । निर्यन्त्रणे ॥

यथाकालम् । अ० विहितकाले ॥

यथाक्रमम् । अ० क्रमानुरूपे परिपा-
द्याम् । मूलावधिक्रमे ॥ क्रममनति-
क्रम्यवर्ततइत्यर्थे पदार्थानतिवृत्ताव-
व्ययीभावव्ययम् ॥

यथाज्ञातः । चि० मूर्खे ॥ ज्ञातजन्म-
कालविशेषमनतिक्रम्यवर्तते । पदा-
र्थानतिवृत्तावव्ययीभावः । तदस्या-
स्ति । अर्थआद्यच् ॥ नीचे ॥

यथाज्ञातरूपधरः । चि० दिगम्बरे ॥
परमहंसे ॥ यथा । यादृशजातमाच-
स्यरूपधारयतीतितथो ॥

यथातथम् । अ० न० यथावर्ततेतथेत्य-
र्थे ॥ यथार्थे । सत्यार्थे । सत्यमनति-
क्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभा-
वः । यथाशब्दस्तथाशब्दोवासत्त्वार्थः
। यथार्थेव्ययीभाकोवा । सनपुंसक-
मितिनपुंसकत्वम् । इस्त्रो नपुंसक-
इतिद्वस्त्वम् ॥

यथापूर्वम् । अ० पूर्वदिगदेशकालानु-
रूपे ॥ यथा । अकृतायाप्रतिष्ठार्था-
प्राणानाप्रतिमासुच यथापूर्वतथा-
भावः स्वर्णादीनांनविष्णुता ।

यथार्थानुभाव :

यथामुखम् । अ० प्रतिविम्बे ॥ मुखस-
सदृशम्० यथामुखम् । निपातनाद-
व्ययीभावः । पदार्थानतिवृत्तौ यथा-
शब्दोवा ॥

यथामुखीन । चि० मुखप्रतिविम्बा-
श्रये । दर्पणे ॥ यथामुखदर्शनं ।
यथामुखसम्मुखस्यदर्शनः स्व-
दृतिख ॥

यथाययम् । अ० यथार्थे ॥ अनतिवृ-
त्तेनेत्यर्थे ॥

यथाययम् । न० यथास्वमित्यर्थे ॥
यथास्वर्थे० यथाशब्दस्य द्वित्वं नपुं-
सकत्वञ्च निपात्यते० यथास्वे यथा-
ययमितिसूत्रेण ॥ योयमात्मा० य-
ज्ञात्मीय० तदयथास्वम् । आत्मानं
ज्ञाता सर्वपदार्थायथाययम्० य-
थास्वभावमित्यर्थः ॥ आत्मीये ।
सर्वेष्वानुदथाययम् । यदादात्मीय-
मित्यर्थः ॥

यथायोग्यम् । अ० यथोचिते ॥

यथार्थम् । अ० सत्त्वार्थे ॥ अर्थमनति-
क्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययी-
भावः ॥

यथार्थः । चि० युक्ते ॥

यथार्थानुभावः । पुं० तद्वर्तितत्प्रका-
राऽनुभवे ॥ स एव प्रमेय्युच्यते । य-
थार्थानुभवस्तुर्विधः । प्रत्यक्षानु-
मित्युपमितिशब्दभेदात् । तत्कर-
णमपि चतुर्विधम् । प्रत्यक्षानुभा-

यथेष्टाचरणः ।

नोपमानशब्दभेदात् ॥

यथाईम् । अ० यथायोग्यं ॥

यथाईवर्णः । पुं० चरे । प्रणिधौ ॥

अर्हति । अर्ह० । अच् योऽयोर्हौ

यथाईवर्णोरूपमस्य ॥

यथाविधि । अ० यः सहयथोचितमि-
त्यर्थे ॥ यथाविधानमित्यर्थे ॥

यथावृत्तः । चि० यथाचारे ॥

यथाशक्ति । अ० साध्यानुसारे ॥ शक्ति-
मनतिक्रम्य । यथार्थेपदार्थानतिवृ-
त्तावव्ययीभावः । अव्ययीभावश्च
त्यव्ययत्वम् ॥

यथाशास्त्रम् । अ० शास्त्रसम्मतं ॥ शा-
स्त्रमनतिक्रम्य । यथार्थेऽव्ययीभावः ॥

यथास्थितः । चि० सत्त्वे ॥

यथास्वम् । अ० यथार्थे ॥ यथाययमि-
त्यर्थे । स्वात्मीये ॥ यथास्वमिति
बोद्धव्यामव्ययीभावः । योयमात्मा
यदाज्ञात्मीयतदायथास्वमित्युच्यते ॥

यथेष्टितम् । अ० कामम् । प्रकाम-
मित्यर्थे ॥ दृष्टानतिक्रमे । निष्ठा-
मे ॥ आप्तुमिष्टम् । आप्तुव्यप्तौ ।
सन् । क्त । आप्तपुधामौत् ।
अव्ययविभक्तीत्यव्ययीभावः ॥

यथेष्टम् । न० दृष्टमनतिक्रम्यस्थिते ॥

यथेष्टचारी । पुं० पक्षिणि ॥

यथेष्टाचरणः । चि० यथेष्टाचारिणि
॥ यथा । क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महा-
रीतिरप्येव च । यथेष्टाचरणस्याहु-

यदा

मैरण्यान्तमशीचकम् ॥

यथेष्टाचारी । त्रि० स्वेष्टाचारिणि ॥

यथेष्टमाचरितुशीलमस्य । णिनि ।

यथोक्तकारी । त्रि० काम्यनिषिद्धवर्ज

नपुरस्सरनिष्ठाद्यनुष्ठानलब्धं श्रव-

प्रतीती ॥ यथाज्ञाचारिणि ।

यथोचितः । त्रि० यथायोग्ये । यथा

प्राप्ते ॥

यथोत्तरम् । अ० उत्तरमुत्तरप्रतीत्य-

र्थे ॥

यथोदितम् । न० यथोक्ते ॥

यथोपजीवम् । अ० यथासुखमि-

त्यर्थे ॥

यद् । अ० हेतौ ॥ यच्चैक्येति । यम०

। क्रिप । अनुदात्तोपदेशे त्यनुना-

सिकलोपः ॥ यदर्थे ॥

यत्० द् । त्रि० यदर्थे ॥ बुद्धिस्थित्वो-

पलक्षितधर्मावच्छिन्ने । जी० इ-

तिभाषा ॥ यत्तत्तदोर्नित्यसम्बन्धः

यच्छब्देनोच्यतेयथैतच्छब्दस्तस्य-

वाचकः ॥ अपिच । तच्छब्देनतु

यच्छब्देवोद्भव्यः सततंबुधैः ।

उदाहृतैतुयच्छब्देतच्छब्दः स्या

दुदाहृतः ॥ यजेत्स्थजितनियन्त्रिभ्यो

डिदित्यदिः ॥

यदा । अ० यस्मिन्काले ॥ यथा ।

यदायदासर्ताह । निर्वंदमार्गानुसा-

रिणाम् । तदातदाकलीवृष्टिरनुमे

याविचक्षणैः ॥ सर्वैकान्येत्यादि-

यदृच्छालाभ

ना० दा ।

यदि । अ० पक्षान्तरे ॥ सम्भावनाया

म् । चेदर्थे । असन्देहसन्देहव

चने ॥ यदिवेदाः प्रमाणस्य ।

वेदाः प्रमाणमिच्छेत्तुल्यादियथा-

॥ यतनम् । यती० । इन् । पृ

षोदरादित्वात्तत्सदृशः ॥

यदीयः । त्रि० यत्सम्बन्धिनि ।

यदु । पुं० देवयान्याययातेर्जातेऽप्ये

ष्टपुत्रे ॥ दशार्हदेशे ॥ तद्देशवासि

नि० यदवः ॥

यदुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

यदुदेवः । पुं० यमुदेवे ॥

यदुनाथः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

यदुपतिः । पु० श्रीकृष्णे ॥

यदूनापति ॥

यदुवशः । पु० यदो सन्ताने ।

यदृच्छा । स्त्री० स्वातन्त्र्ये । खेरिता

याम् ॥ स्वारसिक्यामिच्छायाम् ।

शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेके । ऋच्छ

नमुच्छा । ऋच्छगत्यादौ । गुरोस्ते

त्य । याच्छा । विशेषणमिति

समासः ॥ सहसार्थे । निर्निमित्ते

॥ यथायदृच्छाशब्दः । अथमतप्रवृ

त्ति निमित्तमनपेक्ष्ययः शब्दः प्र

योक्तुमिप्रायेणैवप्रवर्ततेसयदृच्छाश

ब्दोद्धित्यादिरिति ॥ दैवगतौ ॥

यदृच्छालाभः । पुं० अप्रार्थितोपस्थि

तेलाभे ॥

यन्त्रम्

यदृच्छालाभसक्तुष्ट । पुं० तत्त्वज्ञे ॥
शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेकात्० य
दृच्छा० तयैवयोलाभोऽन्नाच्छादनादे
शास्त्रानुमतस्य० सयदृच्छालाभ
तेनसक्तुष्ट ०० तदधिकतृणारहि
त ॥ यतयोभिद्यार्थं यामप्रविशन्ती
तिशास्त्रानुमतस्तु प्रयत्न कर्तव्य
एव ।

यद्गविष्य । चि० मूर्खे ॥ दैष्टिके ॥

यद्गविष्योविनश्यति ॥

यद्यपि । अ० अवधारणे ॥ अप्यर्थे ॥

यद्युक्ता । अ० यदि ॥

यद्वात् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥

यद्वा । अ० पक्षान्तरे ॥

यन्ता । पुं० मेढे । इस्तिपके ॥ सूते
॥ सारथी ॥ यच्छति । यम० ।
तृप् ॥

यन्त्रम् । न० देवाद्यधिष्ठाने ॥ पात्र
मेदे ॥ नियन्त्रणे । जन्द्रा० ताला
इ० भा० ॥ बन्धने ॥ मृगबन्धन
विशेषे ॥ यच्छति । यम० । गुधूवी
पक्षियमीतिच । यन्त्र्यतेनियन्त्र्य
ते० निगृह्णाति० असाधून्० जाय
ते० असाधून्० अनुगृह्णाति
साधून् इतिचयन्त्रमितिचतुर्बरी
लक्षः ॥ तोप० अगनप्रत्यादि
भम्भाप्रसिद्धिमह्यन्त्रियन्त्रे ॥ बन्दू
कइतिप्रथितेसीसगुलिकोत्क्षेपणा
र्थे लघ्वन्त्रियन्त्रे ॥ इतिमहाभारत

यंत्रिका

टीकायानीलकण्ठ ॥ वाद्ये ॥

यथा । यन्त्रस्यगुणदोषौनविचार्यौ
मधुसूदन । अहयन्त्र भवान्यन्त्रौ
नमेदोषानमेगुणा ॥ दास्यन्ता

दौ ॥ कल० इ० भा० ॥ यथा

। ईश्वर सर्वभूतानां हृद्देशेर्जुनति

ष्ठिति । भामयन्सर्वभूतानियन्त्रारू

ढानिमायया ॥ औषधस्यचमाकार्ये

यानियन्त्राणिसन्तिहि । तानिभाज

प्रकाशादौद्रष्टव्यानिमनीषिभिः ॥

तत्रकीर्षाश्चिन्तामानि लिख्यन्ते ।

जलकच्छपपाताल दोलाभूधरबालु

का । वकादायन्त्रमेदा स्तुर्व्या

न्वाद्याश्चमूषिका इतिशब्दचन्द्रिका ॥

यन्त्रकम् । न० यन्त्रकाष्ठे । कुद० इ०

गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ यन्त्रले

काष्ठमनेन । यम० पूर्ववत्च । स्वा

र्थेकः ।

यन्त्रगृहम् । न० तैलशास्त्रायाम् ॥

यन्त्राणांस्थाने ॥

यन्त्रगोल । पुं० मटरइतिप्रसिद्धेक

लाये ॥

यन्त्रणम् । न० रक्षणे ॥ बन्धने ॥ नि

यमने ॥

यन्त्रणा । स्त्री० पीडायाम् ॥

यन्त्रपेषणी । स्त्री० पेषणार्थयन्त्रे ।

जाता० चाकी० इतिभाषाप्रसि

द्धेः ।

यन्त्रिका । स्त्री० पत्न्याः कनिष्ठभ

यम .

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाश्यालि
काहासोयन्त्रिकाकेलिकुञ्चिकीतिहे
मचन्द्र ॥

यन्त्रित । चि० यथिते । वहे । नि
यमिते । वशीकृते ।

यन्त्री । चि० यन्त्रवति ॥ अस्त्यर्थे०
इनि . :

यन्त्रलः । चि० यदाश्रयभूते । यत्
सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ।

यमः । पु० दक्षिणाश्रयपतौ । शमने ।
काली । धर्मराजी । पितृपतौ । स
मवर्त्तिनि । यम स यमतामहम्
। स यमताधर्माधर्मफलदानेन०
नियन्तानुयङ्गकुर्वतामध्ये० यमोवै
वस्ततोभगवद्विभृति । अस्यानुशा
सनयथा । केवलयेजगद्धाममनन्तस-
मुपाश्रिता । भयदुभि परिहार्या
स्तत्तेषानास्तीहस स्थिति ॥ नमः
कृष्णाऽच्युतानन्तवासुदेवैत्युदीरित
म् । यैर्भावर्भावितैर्दूर्तास्तं चत्वाज्या
सुदूरतवृत्तिर्वाङ्मपुराणम् ॥ सर्वेषां
स यमनात्यम यच्छति० उपर
मयतिप्रारब्धधीश्च प्राणैर्वियोज
यतिद्वतियम ॥ आदित्ये । शनी
काके । ध्वाङ्क्षे ॥ स यमे ॥ श
रीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणि । उपा
यान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रेणसाध्य नि
त्ययावज्जीवमवश्यकार्ययत्कर्म० अ
हिंसादि० तद्यमवृत्त्यर्थः । अहि

यमी

सासत्यवचनब्रह्मचर्यमकल्पाता ।
अस्तेयमितिपक्षैतेयमावैपरिकीर्त्ति
ता ॥ निषिद्धानाचरणे । इन्द्रि
याणाविषयेभ्योनिवारणे ॥ यमा
न्सेवेतसतत मनित्य नियमान्वु-
धः । यमानपतत्यकुर्वाणोनियमा
न्कीवलान्भजन् । अहिंसासत्यास्ते
यब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाद्वृत्तिपातश्च
सूक्ष्म ॥ सर्वैर्ब्रह्मेतिविज्ञानादिन्द्रि
ययामसयमः । यमीयमिति स
म्प्रोक्तोभ्यसनीयोमुहुर्मुहुः । यम
यति । यमउपरमे । शिज्जनादच्
यच्छति० अनेनधा० यमनवा । य
मः । पचाद्यच्० यमः समुपनिवि
षुचेत्यप्० वा ॥ उपरमे । उपरति
मात्रे ॥ ब्रह्मचर्यादिदशसु ॥ यथा
। ब्रह्मचर्यैदयाक्षातिर्ध्यानसत्यमक
ल्पाता । अहिंसास्तेयमाद्यैर्यमश्चे
तियमाः स्मृताः ॥

यमी । पु० द्विवचनान्तः ॥ एकयो
क्त्यानकुलसहदेवयोः ॥

यमी । चि० यमजे ॥ वीजेन्तर्वायुना
भिन्ने द्वीजीवौकुक्षिमागती । यमा
विष्यभिधीयेतेधर्मेतरपुरःसरौ ॥
धर्मस्तदितरोऽधर्मः । तौपुरः स-
रौययोः । तेनयमौधर्मादधर्माच्चभ
वत इत्यर्थः ॥ तयोर्ज्यैष्ठ्यनिरु
पणायथा । अहिर्वर्षेपुचारित्याद्यम
कयोः पूर्वकृत्त । वस्तुनातस्य

यमचण्ड

यमयो. पश्यन्तिप्रथमसुखम् ॥ मन्ता
न . पितरश्चैव तस्मिन् ज्यैष्ठ्याप्रतिष्ठि
तम् ॥ जन्मप्रायस्यात् . ज्येष्ठायम
यो . न तु निषेकप्रायस्यात् . जन्म
प्रायस्यसन्दे हे सुखदर्शनप्रायस्यात् ।
इत्युदाहृतत्वं ॥

यमज . । पुं . सयमे । व्रते ॥ न . श
ब्दालङ्कारे । तल्लक्षणं यथा । अर्थे स
त्यर्थं भिन्नानावर्णानां साधुनः श्रु
ति । यमकपादतद्वागवृत्तितयात्य
नेकताम् ॥ वयं वृत्तविशेषे । यथा ।
नगणमनुद्विलघुकुरु । फणिभणित
यमकमिति । यथा । विषमतरविष
मशर । प्रहरमपिनविरमपि ॥ चि .
यमजे ॥

यमकालिन्दी । स्त्री . सञ्ज्ञायाम् । सू
र्यपत्न्याम् ॥

यमकौट . । पुं . कौटविशेषे । चु
र्चरे ॥

यमकौटि . । स्त्री . पुरीविशेष . सा
चभद्राश्ववर्षश्चनिरक्षदेशेलङ्कायाः
पूर्वपृथिव्याश्चतुर्थेभागेवर्तते ॥ य
था । लङ्काकुमध्ये यमकौटिरस्याः
प्राक् पश्चिमेरोमकपत्तनश्च . अध
स्ततः सिङ्गपुरं सुमेरुः सौम्येऽथ
याम्ये वडवानलश्च ॥ कुतस्तपादा
त्तरितानितानि स्थानानि षड्गोल-
विदेवदन्ति इति ॥

यमचण्ड . । पुं . अशुभयोगविशेषे ॥

यमपत्नी

यथा । रवौ मघाचन्द्रदिने विशाखा
चाद्रा कुजे चन्द्रमुते च मूला । जीवेऽ
नलर्क्षभृगुजे विधिवत् हस्ताशनीस्या-
यमचण्डयोगः ॥

यमजः । चि . समकालीनैकगर्भजा-
तसन्तानद्वये ॥

यमदग्निः पुं . ऋषीकमुनिपुत्रे । प
रशुरामपितरि मुनिविशेषे ॥

यमदूतकः । पुं . कृतान्तचरे ॥ का
के ।

यमदूतकः । पुं . वायसे । यमस्य
चरे ॥

यमदूतिका । स्त्री . चम्पिकायाम् ।
तिन्तिडोवृक्षे ॥ विशेषतः चारभू
मीप्रोणदायमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री . भरणीनक्षत्रे ॥

यमद्रुमः । पुं . शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया । स्त्री . कार्तिकशुक्लद्विती
यायाम् ।

यमधार . । पुं . पार्श्वद्वयधारयुक्ताश्च-
विशेषोद्दिधाराखांडा . इ . भा . ॥

यमनः । पुं . यमे ॥ न . वधने ॥
उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री . जवनिकायाम् ।
व्यवधायकवाससि । तिरस्करिण्या
म् ॥ यमयति । यम . । ल्युट् ।
स्वार्थे कन् ॥

यमपत्नी । स्त्री . धूमिकायाम् विज
यायाम् ।

यमानिका

यमप्रियः । पुं० बटवृक्षे ।
 यमभगिनी । स्त्री० यमुनायाम् ॥
 यमभटः । पुं० यमदूते ॥ अरेयमभ
 टाः शठाः । कपटविग्रहैषूहटानिवे
 द्यतवोवचस्तवनचाधिकारीमयि ।
 अहन्तुशिवसुन्दरीचरणचारुपङ्केरुह
 सुखलङ्घनधुसुधासवसमपिवन्-
 जानीतरे ।
 यमराट् । पुं० शमने । यमे ॥ यमे
 नसयमेनराजते । राज० । क्षिप् ।
 यमराजः । पुं० यमे ।
 यमलम् । न० युग्मे । युगले ॥ दिगु
 णिते ।
 यमलपत्रकः । पुं० अमलपत्रकवृक्षे ॥
 कोविदारवृक्षे ॥
 यमलार्जुनम् । पुं० श्रौतार्जुने ॥
 यमलौ । स्त्री० चोटीद्वये । आटीद्वये ।
 यमलखकः । पुं० चित्रगुप्ते ॥ यमल
 खकः ।
 यमवान् । त्रि० सयमिनि ।
 यमवाहनः । पुं० मण्डिपे ।
 यमव्रतम् । न० पृथ्वीपतीर्धर्मविशिषे
 ॥ यथा । यथायमः प्रियहृष्योभ्रासे
 काक्षिनिन्यच्छति तथाराज्ञानियन्त
 व्याः प्रजास्तान्नियमव्रतम् ।
 यमस्वसा । स्त्री० यमुनायाम् । कालि
 न्याम् ॥ दुर्गायाम् । यमस्व-
 सा ॥
 यमानिका । स्त्री० अन्नसोदायाम् ॥

ययोः

ब्रह्मदर्भायाम् ॥ यमेनचनिति ।
 अन० शत्रुन् ॥
 यमानी । स्त्री० यमानिकायाम् ।
 यमान्तकः । पुं० शिवे ॥ यमस्य
 शक्तः ।
 यमी । त्रि० संयमविशिष्टे ॥ यमवति
 यमी । स्त्री० यमुनायाम् ।
 यमुना । स्त्री० कालिन्द्याम् । सूर्यत
 नयायाम् । शमनस्वसरि ॥ यच्छ-
 ति । यमउपरमे । अजियमिणी
 शौङ्भ्यस्तेत्युनम् ॥ दुर्गायाम् ।
 यथोक्तदेवीपुराणे । सङ्गमाङ्गमना
 ह्मालीकिदेवीविभाव्यते । यमस्य
 भगिनीयातायमुनातेनसामतेति ।
 यमुनाजनकः । पुं० सूर्ये ।
 यमुनाप्रभवः । पुं० तीर्थविशिषे ।
 यमुनाभित् । पुं० वणभट्टे ।
 यमुनाभाता । पुं० कृतान्ते । शमने
 । यमे । यमुनायाः भाता ॥
 यमेरुका । स्त्री० दण्डकलायाम् ॥
 ययातिः । पुं० नहुषात्मजे पुराणप्रसि
 द्धेनृपतेनाहुषौ ॥ यस्यायस्योक्तः ।
 यत्पृथिव्यात्रीद्विवहिरण्यपशवः
 स्त्रियः । नदुश्चान्तिमनः प्रीति-
 पुसः कामहतस्यमे ।
 ययातिपतनम् । न० भौमतीर्थवि-
 शिषे ।
 ययोः । पुं० महादेवे । मोक्षमार्गे ॥
 बाध्यनिनयाः । ययोः किङ्कर्तव्ये

यव .

तिर्हः ॥

ययुः । पुं० अश्वमेधीयतुरगे ॥ तुरङ्ग
मे । इये । याति । याप्रापणे यो-
हि चैत्युः । यर्हि । अ० यस्मिन्
चये । यदार्थे ॥ यस्मिन्काये । अ
नस्यतर्नेर्हिलन्यतरस्या ।

यव । पुं० खनाम्नाप्रसिद्धे शुकधान्ये
। शितशुके । यवस्तुशितशुक स्या
न्निः शुकोतियव स्मृतः । तो
क्नस्तद्वत्सद्विरितस्ततः स्यात्पशुकी
त्तिंत् । ॥ यव कषायोमधुर
शीतलोलेखनोमृदु । व्रणेषु ति-
क्ष्वत्पथ्योरुक्षोभेधाग्निवह्निं ॥
कण्टपाकीऽनभिष्यन्दीखर्यावलकरी
गुरुः । बहुवातमलीनस्थः स्त्रो-
र्यङ्कारोचपिच्छिलः ॥ कण्ठस्वगा
मयस्त्रेष्पित्तमेदः प्रणाशनः ।
पीनसश्वासकासीरुक्ताम्लोहितद्व
ट्प्रणुत् ॥ अस्त्रादलिययीन्यूनस्त्री
क्रीम्यन्यूनतर स्मृतः ॥ षड्भि
गौरसर्षपैः परिमितेपरिमाणवि
शिष्टे । सर्षपाः षड्गयोमध्यवृत्ति
मनूक्तेः । मध्वानस्थूलानापिस्त्रो-
यवोभवतोऽर्थः । अपिच ।
जालान्तरगतेभानौयश्चाणुदृश्यते-
रख । तैस्तुभिर्भवेद्विजालि-
क्षाषड्भिस्त्रसर्षपैः ॥ षट्सर्षपै
र्यवस्त्वेकोगुण्यैकातुयवैस्त्रिभिः ॥
योतिःयुक्तेषा । युमिश्रणे । अ-

यवज .

अ० अम्वा ॥ यदा । सवस्यफक्त य
व । अवयवेचप्राणीत्यर्थः । फलपा
कशुषामितिलुप् । लुपियुक्तव-
त् ॥ पृथक्कृते ॥ इन्द्रयवे ॥ यव
सदृशबीजत्वात् । अङ्गुलिस्थयवा
काररेखाविशिष्टे ॥ यथा । तज्ज-
नीमूलसम्पृक्तौयवौपुचार्थदौक्रमा
त् । मध्यमायांयवस्यैवाङ्गुष्ठेऽप्यूर्ध्व
धनप्रदः ॥ अपिच । मध्यमायाय-
दियवोदृश्यतेचसुग्रीभन । तदा-
न्यसञ्चितद्रव्यप्राप्नोत्यङ्गुलैक्येव ॥
अस्यापिचक्रमङ्गुष्ठेयवपूर्णं दृश्य
ते । तदापितामहादीनामर्जित
लभतेधनम् ॥

यवक । पुं० शुकशून्ययवे ॥

यवक्यम । त्रि० यवभक्षणेचित्तार्थे
चे ॥ यवानाभवन चे अम् । यवय
वकितियत् ॥

यवक्षार । पुं० यवायजे । पाक्ने ।
यवानाक्षार ॥ यवक्षारोलेषु
स्निग्धः सुसूक्ष्मोवह्निदीपनः ।
निहन्तिशूलवाताम्लोपाश्वासकला
मयान् ॥ पाण्डुरोयिदृशीशुल्माना
हृष्टीहृष्टदामयान् ॥ सौराष्ट्रभा-
प्रक्षारः ।

यवक्षौद । पुं० चिकसी । यवच्छो ॥

यवगण्डः । पुं० यूनोगण्डस्थव्रणवि-
शिष्टे । युवगण्ड ॥ (*) ॥

यवज । पुं० यवक्षारे ॥ पवान्याम् ॥

यवनाचार्यः

यवजोश्वसम् । म० तवक्षीरे ।
 यवतिलका । स्त्री० लताप्रभेदे । मङ्गा-
 तिलकायाम् । दृढपादविसर्पिण्या
 म् । सूक्ष्मपुष्पायाम् ।
 यवतैलम् । न० यवचूर्णादियुक्तपक्वतै-
 लविशेषे ॥ यथा । यवचूर्णासंकुडव-
 मञ्जिष्ठोष्णप्लीनतु । तैलप्रस्थशतशु-
 णकाञ्जिकेसाधितोजयेत् । ज्वरदा-
 हमहारोगमङ्गानाश्चाप्रहर्षणम् ॥
 यवक्षीप । पु० सप्तखण्डात्मकेऽप-
 क्षीपविशेषे ॥
 यवन । पुं० देशविशेषे ॥ वेगाधि-
 काश्वे ॥ गोधूमे ॥ गर्जरत्ने ॥
 तुरुष्के ॥ सुदाम्ने । पितरिनुपान्त-
 रे ॥ जातिविशेषे । यथातेः पुचक्षु-
 तुर्वोर्वशे ॥ यथोक्तमाख्ये । य-
 दीस्तुजातायदबस्तुर्वसोर्यवना सु-
 ता । द्रुह्योस्तुतनयामोजाचनो-
 स्तुम्भेष्वाजातय । पुरोस्तुपौरवीव-
 शोयचजातोसिपार्थिववृत्ति ॥ सु-
 निविशेषे ॥ यथा । जातंदिनदूष-
 यतेवसिष्ठश्चाष्टौचगर्गोयवनोदशा-
 हम् । जन्माख्यमासकिलभागुरिच-
 क्षीरेविबर्हिमिचकणंविधे ॥ चि०
 वेगिनि ॥
 यवनविष्टः । पुं० गुग्गुली ॥
 यवनप्रियम् । न० मरिचे ।
 यवनाचार्यः । पुं० ज्योतिःशास्त्र-
 कर्त्तारिमुनिविशेषे ॥

यवमम्

यवनानी । स्त्री० यवनानांलिप्याम् ॥
 इन्द्रवरुणेत्योदिना । नुगागमोष्णीष्-
 च ॥
 यवनारिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
 यवनालः । पु० देवधान्ये । जूणाव-
 ये । बीजपुष्पिकायाम् । सुवार-
 षाजरा० दू० भा० ।
 यवनालज । पुं० यवक्षारे ।
 यवनिका । स्त्री० जवनिकायाम् ।
 यवनौ । स्त्री० यवनस्त्रियाम् । यवन-
 स्पस्त्रीजातेरितिष्ठीष् ।
 यवनेष्ट । पुं० लशुने ॥ राजपला-
 ण्डी । निम्बे । पलाण्डी ॥ न०
 सौसके ॥ मरौचे ॥ गच्छने । सख-
 गम० दू० भा० प्र० ॥
 यवनेष्टा । स्त्री० खजूर्याम् ॥
 यवफलः । पुं० विष्णोस्त्वक्सारैः ॥ यव-
 द्रवफलान्यस्या ॥ मांस्याम् । कुट-
 ली ॥ प्रजवृद्धे ॥
 यवमध्यम् । न० चान्द्रायणप्रभेदे ॥
 यवमय । चि० यवस्यवि कारे ॥ अस-
 न्नायोमितिमथ ॥
 यवलासः । पुं० यवक्षारे ॥
 यवशाकम् । न० वास्तूकशाके । वयु-
 था० दू० भा० प्र० ॥ प्रायशोयवमध्ये
 स्थायवशाकमिदंततः ॥
 यवशूकः । पुं०)
 यवशूकजः । पु०) यवक्षारे ॥
 यवसम् । न० चासे । गवादादनीयवदे

यवानो

॥ यैति० यूयतेवा । युमिश्र येऽ
मिश्रणेच । वरियुभ्याणिदिश्यसच्
। संज्ञापूर्वकत्वात्तद्विधिः ॥

यवसुरम् । न० यवजातसुरायाम् ।
यवागूः । स्त्री० यवद्रव्यविशेषे ॥ य
वद्रव्यजलपक्वघनद्रवद्रव्यविशेषे ।
आवायाम् ॥ यथा । यवागू षड्
गुणे तोयेसंस्निग्धाघनसिक्थिका ।
पृथग्द्रव्यैस्तुविरजैः सयुक्ताज्वरि-
णेहिता ॥ यवागूदीपनीलघ्नौढ
णास्त्रीवस्तिशिथनी ॥ श्रमग्लानिह
रीपथ्याज्वरेचैवातिसारके ॥ यै
ति० यूयतेवा यु० । सयुक्त्वभिभ्यो
ऽन्युजागूजक्तुवङ्ख्यागूच् ॥

यवायज । पुं० यवक्षारे । यवाया
ज्जायतेत्य । जनी० । पञ्चम्यामि
तिङ् ॥

यवान् । चि० वेगिनि ॥

यवानिका । स्त्री० ब्रह्मदर्भायाम् ।
अजवायन० द्र० भा० । यवान्याम् ।
दुष्टोयवः । इन्द्रवरुणेति० स्त्रीषा
नुकौ । इवार्थे० स्वार्थेवाक्कन् ॥

यवानी । स्त्री० यमान्यामोषधी । य
वानिकायाम् ॥ अस्थानामानिगु
णाश्च । यवानिकीयगन्धाचब्रह्मदर्भा
जमीदिका । सैवाक्तादोषकीदीप्य
तथास्याद्यवसाह्वया ॥ यवानीपाच
नीरुण्यातीष्णोष्णाकटुकालघुः ।
दोऽनीचतयातिक्तापित्तलाशुक्रशूल

यवीयान्

इत् ॥ वातश्चेधोदरानाहगुल्मघ्नी
इक्तामिप्रणुत् ॥ दुष्टोयवद्रव्यार्थे० इ
न्द्रवरुणे तिसूनस्यववाहोषइतिवा
त्तिंकात् । यवशब्दस्यानुगागमस्त
तोडीप्च । अयमेवास्सदोषोयदुत
यवत्वजातेरभावितदाकारानुक्ता-
तिरिति ॥

यवानीशाकम् । न० यवान्यां शाकि
॥ यवानीशाकमान्नेयंरुच्यवातक
फप्रणुत् । उष्णं कटुचित्तकृच्चपित्त
लंलघुशूलहृत् ॥

यवापथ्यम् । न० यवक्षारे ॥

यवान्जम् । न० सौवीरके ॥

यवासः । पुं० यासी । दुस्यर्थायाम् ।

रोदन्याम् । दुरालभायाम् । जवा
सा० इ० भा० ॥ खदिरे ॥ यैति
। यु० षटतन्यङ्गीति० चास ॥

यवासकः । पु० यवासी ॥ स्वार्थेक० ॥

यवासशर्करा । स्त्री० यवासररुघटित
शर्करायाम् । सुधामोदके । तव-
राले ॥

यवासा । स्त्री० गुण्डासनीटये ॥

यवाह्वः । पुं० यवक्षारे ॥

यविष्ठः । चि० कनिष्ठे ॥ अयमेवा
मतिशयेनयुवा । अतिशायनइती-
ष्ठन् । स्थूलदूरेति० यणादिलिप
गुणौ ॥

यवीयान् । चि० अतिशयेन ॥ कनि
ष्ठे ॥ अयमनयोरातिशयेनयुवा ।

यश .

द्विषन् विमज्ज्योपपदेत्तस्मै सुना-
वितीयसुन् । स्युः सुदुरयवेष्टादि
नायथादिले. प्रगुणौ ॥

यवेष्टम् । न० मौवीरके ॥

ययम् । चि० ययवर्धे । ययानामय
नयेदम् । यययवकषट्कादत ॥
यवेष्टोषितवा । खलयवेतियन् ॥
पु० माते ॥ वैशाखे ॥

यशःपटम् । पु० उक्तायाम् । महा
राजमगाससमयेऽयस्य । शची
समाशात्पातराज्यस्यस्वकीयत्वसू
चनायताडमानवायस्यचटोल० इ
तिप्यातस्यैकतेवादनीयस्यनास्ति
॥ यश स्यापक पटह । शाक
पार्थिवदि ॥

यश शेषः । पु० मरणे ॥ चि०
मृते ॥

यदम् । न० यसदे ।

यशः । न० सुख्याती । कीर्त्तौ । सम
ज्ञायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवं यशः । इतिमाधवी-
। अतएव यशः कीर्त्त्यभिर्देह्यते ।
यशः कीर्त्तिपरिभ्रष्टोजीवन्नपिन-
जीवतीतिकथञ्चित्प्रयोगः । धर्मनि
मित्तानजीवतोलोकज्ञाचारूपाप्रसि-
धिर्यशः । मृतस्यख्याति कीर्त्ति
रितिकेचित् । तन्नसाधु । कीर्त्ति
क्षेत्रपट्टितिकेतिप्रयोगदर्शनात् ॥
यशुते० व्याप्नोति । यशुव्याप्नोति

यशोदा

छ्वातेच । यशेदेवनेयुट् चेत्यसुन्०
प्रहर्तेर्गुडाजमश्च । विश्रुतत्वे ॥

यशस्कार । चि० कीर्त्तिकारके । सु
ख्यातिजनके ॥ यशः करोति ।
उक्तञ्० । कञ्जोश्चित्त्वितिहेतौट् ॥
यशस्कारी । स्त्री० विद्यायाम् । टित्वा
नूडोप् ॥

यशस्य । चि० यशस्करे ॥ यशसे हि
ते ॥ यशसोर्नामिते ॥ यशसोर्ना
मित्तसंयोगउत्पातोवा । गोदुच-
इत्यादिनायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ अदि
नामोषधी ॥

यशस्वान । चि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । चि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति
मति । यशोऽस्यस्य । अस्मायामेधा
स्त्रजोविनिरितिचिनि ।

यशस्विनी । स्त्री० वनकापास्याम् ॥
यवतिक्तायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्या
म् । कीर्त्तिमत्याम् ॥ पलङ्गपु-
रः स्थायानाड्याम् ॥ यथा । यश
स्विनीशङ्खवर्णापङ्कलापूर्वदेश-
गा । याम्यभागस्यमूर्धादिपादाङ्गुष्ठा
न्तमाश्रिता ॥

यशोदः । पु० पारदे ॥ चि० यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् । यशो
दयते । दिङ्पानने । पातद्वितिकः
। यशोददातिवा । उदाङ् ॥

यष्टियङ् .

यातइतिकः ॥

यशोधन . । चि० स्वयशोरत्नके य
शोधनानां हियशोगरीयः ॥यशोधरेयः । पुं० बाहुले । शक्यसु-
नेः पुत्रे ॥यशोवती । स्त्री० मेरोच्चक्राटाख्यो-
र्भमेखलायार्द्रशानदिशि० दर्शनपु-
ष्याम् ॥ यशोक्त श्रीमृगेन्द्रसहिता-
याम् । ज्वलत्तलाटदुग्धस्मरमृष्यु
यशोभूत । पुरीयशोवतीसर्वरत्न-
कारुद्रसेविता ॥ ज्वलताटतीयेना
क्ष्मादग्धौकामकालौयेन० चतएवत
याविधसकलजगद्देविनाशाद्-
यशोभूतदर्शननाथस्यसर्वरत्ननिभिं
तारुद्रैः सेविताच० यशोवतीनाम
पुरीच्छर्थः ॥ (*)

यष्टिः । चि० यज्ञेषु यजनौये ॥

यष्टिः । पुं० ध्वजदण्डे ॥ पुं० स्त्री०
हारलतायाम् ॥ भार्याम् ॥ मधुय-
ष्ट्याम् ॥ शस्त्रमेदे । दण्डे । लघु-
डे ॥ तन्तौ ॥ यज्ञेः क्तिन्-
क्तिज्वा ॥

यष्टिकः । पुं० जलकुक्कुटे । दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री० मीनगोधिकायाम् ।
बाण्याम् ॥ लघुडे । यष्ट्याम् । ल-
ट्टी० इ० भा० ॥ हारमेदे । मधुय-
ष्ट्याम् ॥ स्वार्थे कः । इत्थः ॥यष्टियङ्गः । पुं० लघुडयादिभिः । व-
ष्टिधारके । लट्टीवरदारः इ० भा०

यष्ट .

। लठेत० इतिच ॥

यष्टिमधु । न० यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री० क्लीतके । मधुय-
ष्टिकायाम् । मुलहठी० इतिस्थ्या-
तौषधी ॥ यष्टिः मध्विवास्याः ।
कप् ॥यष्टिहेतिक । चि० याष्टीके । लठै-
त० इ० भा० । यष्टिहेतिर्यस्यस ॥
यष्टी । स्त्री० यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहि-
मागुरु स्वादीचक्षुष्यबलवर्णक
त् । मुस्निग्धाशुक्रलाकिश्यास्वर्यापि
तानिलास्रजित् ॥ व्रणशोथविषच्छ
र्दित्वाग्लानिचयापहा ॥ बद्धा-
दिच्वात्पक्षे ङीष् ॥

यष्टीकम् । न० यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्प . । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न०
यष्टीमधुकम् । न० } यष्ट्याम् । मधु-
यष्टीमधुकम् । न० } यष्टिकायाम् ॥यष्टा । पुं० यजमाने । यागकर्त्तरि ॥
यजते । यजदेवपूजासङ्गतिकरणदा
नेषु । ढच् ॥

यष्ट्याज्यम् । न० मधुयष्ट्याम् ॥

यसदम् । न० रजसदृशे । रीतिहेतौ
अस्तइतिभाषा । यसदतुवरतिक्त
शीतलंकफपित्तहृत् । चक्षुष्यपरम
मेहान्पाण्डुश्वासस्रनाशयेत् ॥

यस्तः । पुं० मुनिविशेषे ।

यस्तः । चि० मइति । यान्यनेन ।

यागः

या० । शिवयज्ञजिह्वेति० यन्० धा
तोर्ह्रस्वोक्तुगागमय ॥ अन्धेतु० यज
दीर्घकारस्यश्वाः रोनिपाल्यतद्रत्याहु
॥ यजमाने ॥

या । स्त्री० यात्रायाम् ॥ आसौ ॥ धू
मित्रे ॥ त्यागे ॥ वारणे ॥ यागे ॥ स
मन्नायाम् ॥ याने । यानम् । यो०
सम्पदादित्वात्क्रिप ॥

याचः । पु० देवसर्गविशेषे ॥

यागः । पु० देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे यज्ञे ॥

तत्रश्रीताग्निहोत्रव्यहिर्यज्ञाः सप्त

यथा । अन्याधानम्० तदेशाग्निहो

त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ ।

पिण्डपितृयज्ञः । ३ । आगयणम्

। ४ । चातुर्मास्यः । ५ । निरुद्ध

पशुवधः । ६ । सौत्रामणिः । ७ ।

श्रीताग्निहोत्रपाकयज्ञाः सप्तय

था । औपासनम् । १ । वैश्वदेव

। २ । स्थालीपाकः । ३ । आगयण

म् । ४ । सर्ववलिः । ५ । ईशान

वलिः । ६ । अष्टकान्वष्टकाः । ७

श्रीताग्निसप्तसंख्यायथा । सोमया

ग० सएवाग्निष्टोमः । १ । अत्य

ग्निष्टोमः । २ । उक्थ्यः । ३ ।

षोडशी । ४ । वाजपेयः । ५ । स

द्विविधः० सख्या० कुरुक्षेत्रातिरा

त्रः । ६ । अप्तूर्याम् । ७ । उत्त

रक्रमतोऽह्वीयथा । महाव्रतम्

। १ । सर्वतोमुखम् । २ । राजसूय

याचनकः

। ३ । पौण्डरीकम् । ४ । अभि

कृत् । ५ । विप्रवृजित् । ६ । अश्व

मेधः । ७ । वृहस्पतिसवः । ८ ।

आङ्गिरसः । ९ । चमनान्यष्टादश

। २० । इत्यादिश्रीतसूचम् ॥

गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध

पुष्पादिनादेवपूजायागोभिधीयते ॥

कृष्यतेऽग्निनाचक्रा । यजदेवपूजास

कृतिकरणदानेषु । यज् । यजनवा

। भाववचनाद्येतिभाविष्यज ॥

यागमण्डपः । पु० न० यजनगृहे ॥ या

गायमण्डपः ॥

याचकः । चि० वनोद्यक्षे । याचनक्षे

। मार्गणे । अर्थिनि । याज्याकर्तारि

॥ याचति । टुयाचूयाज्यायाम् ।

शबुल्लत्तचावितिशबुल्लत् । तृणादपि

घुसूलस्तूलादपिचयाचकः । वायु

नाकिन्ननीतोऽभौकिञ्चित्प्रार्थनश

ङ्कया ॥ जगत्पतिर्हियाचिच्छाविष्णु

र्षामनतागतः । किन्त्योऽधिकतरस्त

स्येयर्थीयातिभलाधवम् ॥

याचन् । चि० याचके ॥ याचति । टु

याचू० । लट् शब्दः ॥ मुखभङ्गस्त्रोदौ

नागाचस्त्रेदोमहृदयम् । मरुचं यानि-

चिन्धानितानिचिह्नानियाचतः ॥

याचनम् । न० याज्यायाम् ॥ याचि

र्भाविष्युट् ॥

याचनकः । चि० याचके ॥ याचति

टुयाचू० । ल्युः । स्तार्थकम् ॥

याज :

याचना । स्त्री० याज्जायाम् ॥ याचे
सुरादिष्वन्तात् ० ग्यासश्चन्योयुच
टाप् ॥

याचमानः । चि० याचके ॥ यथा ।
मवीनदीनभावस्य याचमानस्यमा
निन ० । वचोजीवितयोरासीत्पुरो
नि । सरणेरणः ॥ इतिवररु
चि ॥

याचित ० । चि० प्रार्थिते । टुयाचु०
। क्तः । न० याचनवृत्तौ । मृते
। मृतन्तुयाचित प्रोक्तमितिमनुः ॥
याचितकम् । न० याज्जालब्धे ॥ या
चितेननिर्द्दत्तम् । अपमित्तयाचि
ताभ्याकककनाभितिकन् ॥ प्रत्य
पंशीयत्वेनयाज्जायत्प्राप्तमलङ्का
रादिवस्तुतत्याचितकम् । कार्या
मन्तर वस्तुस्वामीयत्पुनर्दृष्ट्याति०
तदिच्छर्थः । मगनीकौ० इ०
भा० ॥

याचिष्णुः । चि० याचके ॥

याच्यम् । चि० याचितुंयोग्ये ॥ टुया
चु० । ऋजुलोप्यत् । यजयाचेति
कुत्वनिषेधः ॥

याज्जा । स्त्री० याचने । अभिशस्तौ ।
याचनायाम् । अर्थनायाम् । मि
च्छायाम् । अर्दनायाम् । मांगना
इ० भा० ॥ याचनम् । टुयाचु० ।
यजयाचेतिनङ् ॥

याजः । पुं० याजि । प्रसादने । अर्द्धे

याजि :

। भक्ते ॥

याजकः । पुं० याजिके ॥ राजकुञ्ज
रे ॥ ऋत्वजि ॥ यथा । आग्नीध्रा
द्याधनेर्वायांऋत्वजोयाजकाश्चते
इत्यमर । यजमानेनधनेर्वायां :
धनानिदत्त्वा० इष्टसम्पादनायत्रिय
न्तेप्रार्थ्यन्तेयेआग्नीध्रप्रभृतयस्तेऋ
त्विजोयाजकाश्चकथ्य ते ॥ बहुया-
जकयामयाजकयोर्निन्दायथा । अ
ब्राह्मणास्तुषट्प्रीक्ताऋषिभिस्तत्पु-
दृशिभिः । आद्योराजभृतस्तेषां-
द्वितीयः क्रयविक्रयो ॥ तृतीयो-
बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थीयामयाज-
कः । पञ्चमस्तुभृतस्तेषायामस्यन
गरस्यच ॥ अनादिच्याक्षयः पूर्वा-
सादिच्याक्षेवपश्चिमाम् । नोपा-
सीतद्विजः सन् ध्यांसषष्ठोऽब्राह्मणः
स्मृतः ॥ यजति । यज० । यज्
ल् । पुरोहिते ॥

याजनम् । न० ब्राह्मणस्यकर्मविशेषः ।
यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा
वणाद्भा० ॥ अविदित्तातुवः
कुर्याद्याजनाध्यापनंजपम् । होम-
मन्तर्जलादीनितश्चाख्यपक्षंभवे-
दितियाज्ञबलक्य ॥

याजमानम् । न० यजमानस्यभावक-
र्मणोः । युवादित्वादण् ॥

याजिः । पुं० यष्टरि ॥ यागकर्त्त-
रि ॥ यागे । यजति । यज० । य-

यात :

सिधपियजिराजौल्यादिना • इज् •
प्रार्थनायाम् ।

याजुष • । चि • यजुर्वेदसम्बन्धिनि •
याज्ञवल्क्य • पुं • यजुश्शाखावि
शेषप्रवर्तके • मुनिविशेषे । ग-
ङ्गाराधौ । योगेशे । योगीश्वरे ॥
यज्ञस्यवल्क • वक्ता • यज्ञवल्क • ।
यज्ञवल्कस्यमोक्षपत्रम् । गर्गादि-
भ्योयज् ॥

याज्ञसेनी । स्त्री • द्रौपद्याम् । याज्ञ-
सेनस्यापत्यं स्त्री । अण् । ङीप् ॥
याज्ञिकः । पुं • याजके । आध्यर्षा
दियज्ञकर्मकुशले ॥ यज्ञकाण्डद्रष्ट
रिच्छषीयज्ञमधीती • वेत्तिवा । क्त-
तूक्यादोतिठक् ॥ कुशि • रत्नाखदि-
रे । पलाशे अश्वत्ये ॥

याज्ञिक्यम् । न • याज्ञिकानां • धर्म •
अस्मायेव • इन्दोगौक्थिकेति •
ज्यः ॥

याज्यः । वि • याजनीथि । यजमाने •
यष्टुयोग्यः । यज • । ऋहलोष्ठ्यै
त् । यजयाचेतिक्लृत् निषेध • ।
याजयितुंयोग्योवा ॥ न • यागल-
ब्धनादौ ।

याज्या । स्त्री • यज्ञाहसाधने । ङीठ-
पाठ्यायामृचि ॥ इज्यतेऽनया । य-
ज • । ऋहलोष्ठ्यैत् । यजयाचरुच
प्रवचर्चयेतिक्लृत्भाव • ।

यातः । चि • गते ॥ यात्रापथे ।

याता

क्तः ॥ न • अङ्गुशवारणे ॥ पाद-
कर्मयत प्रोक्तयातमङ्गुशवारणमि
तिङलायुध • ॥

यातना । स्त्री • प्रगाढायावेदनाया-
म् । कारणायाम् । तीव्रवेदनाया
म् ॥ यतनिकारीपस्कारयो • । अ
स्याणिजन्तात् • स्यासश्चन्येतियुच् • ।
यातयाम । चि • जीये • । प्रक्षेप-
तिप्रहरादिव्यवहिते • ओदनादौ •
शैत्यप्राप्ते ॥ यथा । 'यातयाम'-
गतसंपूतिपर्युषितश्चयदिति ॥
यातोगतोयामउपभोगकालोयस्य •
परिभुक्तोऽभिने । भुक्तामुज्झति ॥
यथा । दर्भाः कृष्णाजिनमन्त्रा-
ब्राह्मणाश्चरिग्नयः । अयातया-
मान्येतानिनिधेयानिपुन • पु-
न • ॥

यातायातम् । न • गमनागमने ॥

यातु । न • राक्षसे ॥ पुं • काले •
याति । या • । क्षमिमनिजनिगा-
भायाहिभ्यसेतितु • । अर्धचोदि •
चि • गतारि । पथिके ॥

यातुम् । पुं • गुणुलौ ॥

यातुधानः । पुं • राक्षसे । यातूनिर
चासिदधाति • पुष्पाति • खजाति
प्रायकत्वात् । ङुधाञ् • । बहुल-
मन्यचापीतियुच् • । कृत्वाद्युक्ति
ल्युङ् ।

याता । पुं • सारथ्यादौ । स्त्री • प

याचा

विष्वातपत्न्याम् ॥ भार्यसुधातु
वर्गस्यतरस्य, परस्परम् ॥
वि० जमनकर्त्तरि ॥ यत्तत् । यती
प्रयत्ने । यतेर्हृदिष्टेतिष्ठन् ॥

यातुः । पु० पात्ने ॥

याच्ये । वि० यत्तित्ये । यत्तनीये ।

यात्रा । स्त्री० यात्रा । भोजनादि

भिर्भर्त्तने । वृत्ती । यथा० शरी-

रयात्रापिचतेनप्रसिद्धीदकर्मण्य-

तिगीता । अपिच येनोपायेनम

र्त्यानालीकयात्राप्रसिध्यति । तदे

वक्तार्येब्रह्मस्यैरिद्धगर्भसनातनमि

तिथीमहानिर्यायतन्त्रम् ॥ उत्सवे

। उपाये ॥ ब्रज्यायाम् । अभिनि

र्याय ॥ प्रस्थाने । गमने । गमे ।

यात्रालक्षणयथा । यत्किञ्चित्कार्यं

मुद्दिश्यदेशान्तरगमनयाचेतिज्यो-

तिर्विद् । साद्विवा । सक्रयाम

विजयाख्या० सामान्याचेतिभेदा

त् । तत्रवशिष्ट । परविषयेविज

यार्थेगन्तुर्याचातुसमरविजयाख्या ।

निखिलापरयात्रायासामान्यासाच

द्विविधास्यात् ॥ अन्यच्च । कथित

तिथिवासरर्ध्वभिमत्तफलदाभवे-

च्चसामान्या । समरविजयाख्याया

योगविलम्बचितीशयोगेषु । साया

चा० लम्बगृहबलवशेन० नवधा य

था । उत्तमा० मध्यमा० अधमा०

उत्तमात्तमा० उत्तममध्यमा० म

याचा

धममध्यमा० मध्यमाधमा० अध

माधमाचेति । आसालक्षणान्याह

० वशिष्ठ । सवीर्योत्तमश्रीयस्या

भास्वरस्यसुहृद्यदि । सायाचाचात्त

माज्ञेया० यातुरिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥

उत्तमेशमध्यमबलीयस्यासूर्यस्यमध्य

म । सायानामध्यमाज्ञेयायातुमं

ध्यफलप्रदा ॥ २ ॥ हिरिशोदुर्बलीय

स्याप्रतिदुर्बलीरवेर्पदि । सातुयाचा

ऽधमाज्ञेयासर्वदाफलवर्जिता ॥ ३ ॥

वर्गोत्तमेस्तुल्यबालमेश सूर्यवा

न्भव । उत्तमात्तमयाचायाष्टाधि

कफलप्रदा ॥ ४ ॥ उदयेशोबलीयस्या

मनुक्तस्योरवे सुहृत् दृष्ट्वाप

कदायातुर्याचसोत्तममध्यमा ५ ॥

हिरिशोबलवान्यस्याश्चतुः सूर्य

बाधव । उत्तमाधमयाचासाश्च

पुष्टफलप्रदा ॥ ६ ॥ उत्तलक्षणरवा

सावनुक्तस्थानगोयदि । यातु सा

मध्यमायाचादुःखाधिकफलप्रदा

॥ ७ ॥ उत्तलम्नाधिप्रायस्यामनुक्त-

स्थानगोयदि । प्राक्षार्यहानिदानि

त्यसयावाऽधममध्यमा ८ ॥

उत्तलम्नाधिप्रायस्याश्चस्थानगती

यदि । अधमाधमयाचासामृष्ट

दाऽनर्थकारिणी ॥ ९ ॥ यानम्०-

अनयावा । या० । हुयामाश्रुभसि

भ्यस्तन् । प्राच्यांशक्रहरोचसौरि-

शशिनौत्थाज्यौनवाद्यातिथिः ।

याद :

यास्यापञ्चकदासभंगुरुदिन प चच
यादश्यपि । पुष्पारोहिणिकारवि-
भंगुकुजौषधौमनु : पश्चिमे सौम्ये
वित्कुजभानवायमकरौदिग्वैदितौ
यातिथि रितिकश्चित् ॥

याथातथ्यम् । न० यथातथभावे ॥ त्रा
क्षणादिस्वात्प्यञ् । यथातथा ॥
स्वार्थं प्यञ् ॥

याथार्थ्यम् । न० सत्त्वार्थतायाम् ।
वास्तवार्थं ॥ यथा चक्षुरग्रहण-
तोजन्मनिरीहस्यतद्विष । स्वप-
तोनागरुकस्ययाथार्थ्यं वेदकस्तवे-
तिमुरे कृताविष्णोः स्तुतिः ।
कौवेदकौवेति । विदोलाटोवेतिष्-
लादेशः ॥

याद पतिः । पुं० समुद्रे । वरु-
णे ॥ यादसांपतिः ॥

यादईशः । पुं० समुद्रे ॥

यादव । पुं० केशवे । श्रीकृष्णे व-
ष्णौ ॥ न० गोमहिष्यादौ । पाद-
बन्धने ॥ यदोरपत्यम् । अण् ॥
यदूनामिदम् । तस्यदमिष्यण् ॥

यादवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ बदूना-
मियम् । अण् ॥

यादः । न० जलजन्तौ । यातिविगेन
। या० । असुन् वाङ्मलात्
दुक् ॥ यद्वा याति । क्तिप् । या-
मतिचद० । असुन् । यादस्यतिवा
। दमुचपचये । क्तिप्

यानपाचम्

यादसां नाथः । पुं० वरुणे ॥

यादसांपतिः । पुं० समुद्रे ॥ वरुणे
॥ तत्पुरुषेकृतौत्यलुक् ॥

यादृशः । चि० यादृशि । कैसा० इ०
भा० ॥ यद्भवदृश्यते । यमिषपश्य-
तिवा । दृशिर० । त्वदादिध्वित्यच-
क्त्सोपिषाच्यङ्कितक्सः । आसर्वनाम्न
। दृक्षेचेतिदीर्घः ॥

यादृच्छिकः । चि० यदृच्छयाप्राप्ते ।
स्वप्रयोजनसङ्कल्पशून्ये ॥

यादृक् । चि० यथाविधे । यादृशे ॥
यमिषपश्यति० यद्वायदृश्यते ।
दृशिर० । त्वदादिषुदृश्यङ्कितिकिन्
। आसर्वनाम्नङ्कृत्यात्वम् ॥

यादृशः । चि० यादृशि ॥ त्वदादिषु
दृशोनालोचनेकञ्चेतिकञ् । पू-
र्ववद्वियहादिकम् ॥

यादोनाथः । पुं० समुद्रे ॥

यादोनिवासः । न० जले ॥

यानम् । न० युग्ये । पचे । रथादिवाह-
ने ॥ गतौ । शचीरास्कन्दने । वि-
जिगौषोररिम्रति यात्रायाम् ॥
यथा । परस्परचक्षयस्त्रीत्वास्वस्यवृद्धिं
निरीक्ष्यच । राज्ञायानमुक्तं व्य-
मित्याहुर्नयकीविदाः । यात्र्यच
। या० ल्युट् ॥ यात्र्यनेनवा ।
करणेति ल्युट् ॥

यानपाचम् । न० निष्पदयानविशि-
षे । वहिचके । वाहित्वे । वहने ।

याप्य .

पोते । जहाजकृतिसानान्यजनभा
षाप्रसिद्धे । समुद्रयाने ॥

यानपात्रकम् । न० यानपात्रे ॥

यानमुखम् । न० रथादे पुरोभागे ।

धुरि । बोटुवस्त्रमस्थाने ॥ यानस्य
मुखम् । पुरोभाग ॥

यापकम् । चि० प्रापके ॥

यापनम् । न० पतने ॥ कालक्षेपे ॥

निरसने । निरासे ॥ यातैर्ण्यना
ल्ल्युट् । अतिद्वीच्यादिनापुगाग
मः ॥

यापित । चि० अपसारिते ॥ प्रस्था
पिते ॥

याप्ता । स्त्री० जटायाम् ॥

याप्यः । चि० यापनीये । क्षेपणीय
कालादौ ॥ निन्दिते । गर्हिते ॥
याप्यतेऽस्य । या० । ग्यन्ताद् ।
अचोयत् ॥ क्वाचित्के ॥ व्याधिविशि
ष्टे ॥ यथा । साध्यायाप्याअसाध्या
स्य व्याधयस्त्रिविधा । स्मृता ।
सुखसाध्यः कष्टसाध्यो द्विविधः
साध्यउच्यते ॥ यापनीयन्तुतविद्यात्
क्रियाधारयतेहिताम् । क्रियायान्तु
निवृत्तायासद्योयश्चनिनश्यति ।
प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनयाप्यमा
तुरम् । प्रपतिष्यदिवागारस्तम्भोय
नोनयोजितः ॥ साध्यायाप्यस्त्वमा
यान्तियाप्यासासाध्यतातथा । व्रन्ति
प्राणानसाध्यास्तु नराणामक्रियाव

यामलम्

ताम ॥ अक्रियावताचिकित्सारहि
तानाम् ॥

याप्ययानम् । न० शिविद्यायाम् । पाल
की० द्र० गा० । मङ्गापाया० इ०
गी० दे० भा० ॥ याप्यैरधर्मेयान
म् । याप्यस्याशक्तस्यवायानम् ॥

यामः । पुं० न० मैथुने ॥

यामः । पु० दिवसस्य । रात्रेश्च०
चतुर्थभागेकभागे । प्रहरे ॥ याति ।
या० । अतिस्तुसुहुङ्कितमन् ॥ मय
मे ॥ उपरतिमात्रे । यमे ॥ यमनम्

। यमः । समुपनिविषुचेतिपक्षेघञ्

यामकौ । पुं० २ पुनर्वसोः ॥

यामघोषा । पुं० कुक्कुटे ॥ यामेघोषा
स्य ॥

यामघोषा । स्त्री० यन्त्रविशेषे । याम
नाल्याम् । घव्याम् । घडी० इ०
भा० ॥

यामतूर्य्य । प्रहारावसानसूचकीवाद
नौययन्त्र्ये ॥ यामस्यतूर्य्यः ॥

यामदम्यः । पुं० परशुरामे ॥

यामनादौ । पुं० कुक्कुटे ॥

यामनाली । स्त्री० नाल्याम् । यामघो
षायाम् ॥

यामनैमिः । पुं० शचीपतौ । वृन्दे ॥

यामलम् । न० युगले ॥ तन्त्रशास्त्रवि
शिष्टे ॥ तन्त्रचणययः । सृष्टिश्चण्यो

तिषाख्याननित्यकृत्य प्रदीपनम् ।

क्रमसूचकवर्षभेदोजातिभेदस्तथैव

यामिकभट .

। युगधर्मसङ्ख्यातो यामलध्या
 एतच्चक्षम् ॥ ततषड्विधम् यथा
 आदिब्रह्मविष्णुनद्रगणेशादित्यभे
 दत । षड्विध यामलप्रोक्तशरा
 होमन्त्रमन्त्रतम् ॥ तथाहि ॥ याम
 ला षट्चसङ्ख्यातास्तथादावादि
 यामले । द्वाविंशत्सहस्राणिचयस्त्रिं
 शच्छदानिच ॥ द्वितीयेत्रह्य सञ्ज्ञे
 तुष्टाविंशतिसहस्रया । सहस्राणिश
 तान्येतान्येवकथितानिच ॥ २ ॥
 तावत्सहस्रासहस्राणिशतानिपरि
 सङ्ख्याया । विंशतिशतयासंख्याश्लो
 कानिबिष्णुयामज्ञे । ३ ॥ कालस
 ह्यासहस्राणिवेदसहस्राशतानिच ।
 पञ्चषष्टिस्तथा श्लोका कनिष्ठे रुद्र
 यामले ॥ ४ ॥ नवश्लोकसहस्राणि
 द्योदशशतानिच । द्वाविंशतिस-
 याश्लोका गणेशयामलेऽन्तमे ॥ ५ ॥
 रविसहस्रासहस्राणि आदित्याख्येतु-
 यामले ॥ ६ ॥

यामतो । स्त्री० राशौ ।

यामाता । पुं० जामातरि ॥

जामातृम् । न० प्रहरावे ।

यामि । स्त्री० स्वसरि । भगिन्याम्

। कुलक्रियाम् । याति । या० ।

याहुलाकान्मिः ॥ जाम्याम् ॥

राशौ ॥

यामिकभटः । पुं० प्रहरिके । चौकी

हार० वृत्तिभाषा ॥

यामो

यामिचम् । न० लग्नात्सप्तमेभवने ।

यामिचवेध । पु० विवाहादौवर्जनौ

येवेधविशिषे । यथा । लग्नाच्छशा

हृत . क्रूरा सौम्याश्चसप्तमेयदि ।

तदायामिचवेधः स्याद्विवाहतश्च

वर्जयेत् ॥ मुहूर्तचिन्तामणौतु ।

लग्नाच्चन्द्रान्मदनभवनगेखेटेनस्या

दिहपरिणयनम् । किंवावाणाशुग

५५ मितलवगेयामिचस्यादशुभकर

मिदम् ॥ किवेति । यद्वाधिष्ठित

राशेर्नवमांशमारभ्य० वाणाशुग५५

मितलवगे० पञ्चपञ्चाशन्मितनवां-

शगेवन्द्रे लग्नेवायामिच सूक्ष्म स्या

त् । यथा । मेघे पञ्चमनवाग्निभीमो

स्ति० तस्मात्तुलायापञ्चमनवमांश

स्यबन्द्रोनिषिद्धः । अन्येष्टौनवांशा

स्तुलायांशुभाः एवविधसूक्ष्मया

मिवमशुभकरस्यादिति । विशेषमा

हं गुरुः । चन्द्रात्सप्तमराशिस्था

स्यास्याः सूर्यादयोमहाः । दानि

दावलवन्तश्चेद्भलहोनानतादृशाः ॥

यामिनी । स्त्री० राशौ ॥ भीतिहेतु

त्वाङ्गिन्दितायामावध्याः । वन्दो

पताप० आदितिनिदोयामिनिः ।

ह्रीम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

यामिनीपतिः । पुं० चन्द्रमसि ॥ या

मिन्याः पतिः ॥ कर्पूरे ॥

यामो । स्त्री० जाम्याम् ॥ यमसम्ब

न्धिन्याम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

यायावर

यामुनम् । न० चक्षुष्ये । मौबौराक्षने
 ॥ यमुजायाभवम् । अण् ॥ यद्वा ।
 यमुनायाद्दम् । तद्वच्छामत्वात् ॥
 देशविशेषे ॥ कुक्ष्याकारेप्रसरे ॥ य
 मुनाजले ॥ यथा । त्रिभि सारस्व
 ततोयमसभिस्त्वययामुनम् । नामं
 ददशभिर्मांसैर्गाङ्गवर्षेणैवैर्यति ॥
 चि० यमुनातीरवासिनि ॥ यमुना
 सम्बन्धिनि ॥

यामुनेष्टकम् । न० सीसके ॥
 यामेष्ट ० । पु० भागिनेये ॥
 याम्य ० । पु० अगस्त्यमुनी ॥ चन्दने ॥
 यमशायम् । यमाञ्जेतिष्ठ ॥ न०
 भरणीजज्ञचे ॥

याम्या । स्त्री० णवाच्याम् । दक्षिण
 म्यादिशि ॥ भरणीजज्ञचे ॥
 याम्यायनम् । न० दक्षिणायने । या
 म्यायनेहरोसुप्तेसर्वकर्माणिबर्जयेत्
 ॥ याम्येयनम् ॥

याम्योद्भूत ० । पु० श्रीतालवृक्षे ॥
 यायजूक । पु० ब्रज्याशीले । भूयो
 भूयोयागकर्त्तरि ॥ पुन पुन भ
 शशयजते । यजदेवपूजादौ । त्रि
 यासमभिहारे ॥ इतिवङ् । यजजप
 दशयङ् इत्यूक ॥

यायावर ० । पु० अश्वमेधोयाज्ञे ॥
 जरत्कारमुनी चि० शश्वत्तमनशी
 ले ॥ पुन पुनरतिशयेनयाति० त
 स्त्रील । या० । यश्चयङ् इति याते

यावदर्थ

यङन्ताद्वरच् ॥

यायी । पु० वैरिणमुद्दिश्यजिगमिषौ
 रात्रि ॥ याति । या० । यद्यादि
 त्वास्थिनि । आतोयुक् ॥ विनप्रवरे ॥
 याव । पु० अलक्ते । लाक्षारसे ॥
 यौति० यूयसेवा । यु० । अच्० ऋदो
 रब्वा । यत्रएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पाक
 प्रभेदे ॥

यावक । पु० कुल्माषि अलक्तके ।
 यौति । यु० । कृजादिभ्योबुञ् ।
 ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । यवस्त्व
 कार । अण् । यवादिभ्यइतिस्त्रा
 र्थेकन् ॥ यावाङ्गे ॥

यावज्जीवन् । न० यावदायुषि । जीव
 नपयन्ते ॥

यावत् । अ० काल्ये ॥ अ धारणे ॥ प्र
 शसायाम् । परिच्छेदे ॥ माने ॥
 अधिकारे ॥ सम्भवे ॥ पक्षान्तरे ॥
 अवधौ ॥ यत्परिमाणमस्य । तच्च
 तादृतिः ॥ वचनेनान्येऽनुक्ताअपित
 द्विताञ्जापिता ० । तेन० डाबतु ॥
 यावान् । चि० परिमाणविशेषे ।
 जितना० इतिभा० ॥ यत्परिमाण
 मल्ल । यत्तदेतेभ्य परिमाणेवतु
 श । आसर्वजाश्चइत्यात्वम् ॥

यावतिथ । चि० यावतापूरणे ॥ त
 स्यपूरणेडट् । वतीरिथुक् ॥

यावदर्थ । चि० देहनिर्वाहाधिकस्य
 हाश्रुन्ते ॥ यावदर्थमेवार्थीयस्य । म

याष्टीक .

धमपदलोपीसमास । यावताय
दीर्घनिर्वाहोयेन • दस्यवा ॥

यावन । सिङ्गके । नागौरीगूदकृति
प्रसिद्धेधूपे ॥ यवनदेशेभव । तत्र
भवद्वत्त्वण् ॥ याव्यतेवा । यौतेर्य
स्तल्ल्युद्धा । जुवार • योन्हरीकृति
व्यतेधान्यप्रभेदे ॥ यावनेलोहित
तः खादुर्लोहित • श्लेष्मपित्तजि
त् । अष्टप्यस्तुबरोरुच क्तेदक्तत्क
यितोलघु • ॥

यावनाल । पुं • धान्यभेदे । वृत्तत
ण्डुली • दीर्घनाले । दीर्घशरे । छेचे
क्षी । इक्षुपत्रके । यावने । जुवार •
इ • भा • ॥

यावनालशरः । पुं • शरविशेषः । न
दीजे । दृढत्वचि । वारिसम्भवे । ख
रपत्रे । जोहुरली • इतिभाषा ॥

यावनाली । स्त्री • यावनालशर्कराया
म् । हिमोत्पन्नायाम् । हिमशर्क
रायाम् ॥

यावशुक । पुं • यवक्षारे ॥ इतिरत्न
माला ॥

यावस । पुं • न • घासि ॥ दृणसङ्घा
ते ॥ यूयते । यु • । वह्नियुभ्याणि
दित्यासच् ॥

याव्य । चि • मिश्रणीये ॥

याशीधरेय • । शाक्यमुनिपुत्रं ॥

याष्टीकः । चि • यष्ट्यायाधनि । य-
ष्टिहेतुके ॥ यष्टि • प्रहरणमस्य ।

यियासु :

शक्तिशृङ्गोरीकक् । स्त्रियाङ्गीपि •
याष्टीकौ ॥

यासः । पुं • दुरालभायाम् । यवासे •
यास खादु सरस्तिक्तस्तुवर • शी
तलोक्षधु • । कफमेदोमदभ्रान्ति
पित्तास्रकुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्प
वातास्रवमिज्वरहर स्मृतः । य
वासस्रगुणैस्तुल्या बुधैरुक्तादुराल
भा ॥ यसनम् । यमुप्रयत्ने । भावे
घञ् ॥ यासोक्त्यस्य । अर्थ • आद्यच्
॥ याति । बाहुल क • दसच्

यासा । स्त्री • मदनशलाकापक्षिणि
यासापद्मम् । न • विकसितोत्पले ।
सद्योविकसितपद्म यासापद्म प्रचक्ष
ते ।

यास्क • । पुं • मुनिविशेषः ॥ यस्क-
स्यापत्यम् । शिवादिभ्योण् । बहु
त्वे • यस्काः ॥

यियक्षमाणः । चि • यष्टुमिच्छति ।
यजते सन्नन्ताङ्गट शानच् ॥

यियक्षुः । चि • यष्टुमिच्छी ॥ यजे •
सन्नन्तादुप्रत्यय • ॥

यियासन् । चि • यातुमिच्छति । या
तेसन्नन्ताङ्गटः यनादेशः ।

यियासित • । चि • जिगमिषिषी । या
तुमिष्टे ॥ यातेः सन्नन्तात्कर्मणि
क्त • ॥

यियासः । चि • यातुमिच्छी ॥ या-
तेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

युक्ति .

युक्तम् । न० हस्तचतुष्टये ॥ त्रि० यु-
 ते । अपृथग्भूते । मिलिते ॥ औप-
 यिके । न्यायगतद्रव्ये ॥ युक्तिसि-
 द्धे । यथार्थे ॥ स्थिते ॥ नियुक्ते ॥
 अवहिते । अप्रमत्ते । निगृहीतम-
 नसि । समाहितचित्ते । ईश्वराये-
 वैतानिककर्माणिनममफलायेत्येवम-
 भिप्रायवति ॥ परिमिते ॥ पुं० अ-
 भ्यस्तयोगे ॥ यथा । योगौतुष्टिवि-
 धि प्रीक्तोयुक्तयुञ्जानभेदत । यु-
 क्तस्यसर्वदाभानचिन्तासहकृतोप-
 र ॥ युज्यतेस्म । युजिर्योगे
 क्त ॥

युक्तदण्ड । पु० यथापराधदण्डे नृ-
 पे ॥ उच्चैजयतितीक्ष्णनमृदुनापरि-
 भूयते । दण्डेननृपतिसस्माद्युक्तद-
 ण्ड प्रशस्यते ।

युक्तरसा । स्त्री० राज्ञायाम् । काटा-
 षाम्, रुक्मी० इ० गौ० दे० भा० । एता-
 पण्याम् ॥ युक्तोरसायस्या ।

युक्ता । स्त्री० एलानौ० इ० गौ० दे० भा०
 • प्र० वृक्षविशेषे ॥

युक्ति । स्त्री० न्याये । कार्यकारण-
 प्रीरभेदसाधने न्यायोपयोगे । मृदि-
 मृदात्मनाघटे प्रागसति मृदियतो-
 नस्यात् तस्मात् कार्यकारणयोर-
 भेदएव । कार्यकारणयोरन्यत्वे -
 एककारणज्ञानात् सर्वकार्यज्ञानम-
 स्यादित्यादि । योगे । योजना-

युगम्

याम् ॥ लोकव्यवहारे ॥ धर्मशास्त्र-
 विरोधेतुयुक्तियुक्तोविधि स्मृत ॥
 अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्तौ । सन्धि-
 विग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रया-
 ख्येषुषड्गुणेषु ॥ शास्त्रदीपिका-
 यायुक्तिशब्दस्य प्रमाणपरतयाव्या-
 ख्यानात् प्रत्यक्षादिषट्सुप्रमाणे-
 षु ॥ योजनम् । युजे स्त्रियाक्ति-
 न् । नाय्यालङ्कारविशेषे ॥ तत्त-
 क्षणं यथा । युक्तिरर्थावधारणमि-
 ति ॥ उदाहरणं यथा । यदि समर-
 मपास्यनास्तिमृत्योर्भयमिति युक्तमि-
 त्यान्यतः प्रयातुम् । अशमरणमव-
 श्यमेवजन्तो किमिति सुधामलि-
 नयशः कुरुष्वमिति ॥

युग । पुं० रथहलाद्यङ्के । जूषा० इ-
 तिभाषा ॥

युगम् । न० युग्मे ॥ हस्तचतुष्के ॥
 वृद्धिनामौषधे ॥ कृतादिषुचतुर्षु ॥
 देवानाद्वादशसहस्रवत्सरेण चतुर्यु-
 गंभवति । मनुष्यमानेनचतुर्युगपरि-
 रिमाणं विशतिसहस्राधिकचिचत्वा-
 रिशङ्कदम् । ४३२०००० ॥ तत्रस-
 त्वयुगस्यमानम् १७२८००० वर्षा ।
 अन्तेयुगस्यमानम् । १२८६०००
 वर्षा । द्वापरयुगस्यमानम् ।
 ८६४००० वर्षाः । कलियुगस्यमा-
 नम् । ४३२००० वर्षा । तीर्था-
 भारतवर्षं भवति च यथा । चत्वारि

युगलयः

भारतेष्वर्धेयुगानिसुनयोऽब्रुवन् ।
 कृतचेतादापरश्चकलिश्चेतिचतुर्यु-
 गम् ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणिवर्षा-
 णान्कृतयुगम् । तस्यतावत्क्ष-
 तीसन्ध्यासन्ध्यांशश्चतथाविधः ॥
 इतरेषुससन्ध्येषुससन्ध्यांशेषुच
 त्रिषु । एकापायेनवर्त्तन्तेसहस्रा-
 णिगतानिच ॥ यदेतत्त्रिसड्व्या-
 तमादावेवचतुर्युगम् । एतद्द्वाद-
 शसहस्रदेवानायुगमुच्यते ॥ इ-
 तिमनु । तथाविष्णुपुराणे ।
 चत्वारिभीषिह्वैकैककृतादिषुयथा-
 क्रमम् । दिव्याब्दानांसहस्राणि-
 युगमाहुः पुराविदः ॥ तत्प्रमा-
 णे । यतैः सन्ध्यापूर्वातत्राभिधी-
 यते । सन्ध्यांशकस्तुतत्तुल्योयुग-
 स्थानन्तरोद्दिष्टः ॥ सन्ध्यासन्-
 ध्यांशयोरन्तर्यं । कालोमुनिसत्तम-
 । युगाख्यः सतुविज्ञेयः कृतचेता-
 दिसञ्चितः ॥ इति ॥ योजनम्-
 युज्यतेवा । युजिर्योगे । घञ् ।
 कृत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणः ।
 रथयुगेतिनिपातनाद्वा ॥

युगकीलः । पुं० युगकीलके ॥

युगकीलकः । पुं० युगकाष्ठस्यकील-
 के । शम्पायाम् । जुएकीकील-
 ई० भाषा ॥ स्वार्थेकन् ॥

युगीश्वरः । पुं० महाप्रलये ॥ युगानां
 स्वयंशरीरम् ॥

युगाशब्द

युगम्बरः । पुं० यच्चरथयुगकाष्ठमास-
 ज्यतेतस्मिन्काष्ठे ॥ कूषरे ॥ युगवे-
 दृषन्ध्वनकाष्ठम्धारयति । सञ्चार्या
 भृतृवृजिधारौतिखच् । अरुहिषद-
 जन्तस्येतिमुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ० एकदा । एकस्मिन्नव-
 काले । युवन्त्यस्मिन्काले । यु० ॥
 गपतक्प्रत्ययः ॥ यद्वा । युगप-
 तेस्मिन् । पयगतौ । उतप्रत्ययः ॥

युगपत्रः । पुं० कौविदारैः । रत्नका-
 क्षनारवृक्षे ॥ युगपत्रमस्य ॥ युग्म-
 पर्णवृक्षमार्च ॥

युगपत्रकः । पुं० कौविदारः । रत्न-
 काक्षनद्रुमे । युगयुग्मपत्रमस्य ॥

युगपत्रिका । स्त्री० शिशपावृक्षे ॥

युगपार्श्वगः । पुं० दमनकालेकसठा-
 रोपितकाष्ठबाहे । प्रष्टौहि ॥ यु-
 गस्यस्वस्वकाष्ठस्यपार्श्वगच्छति । अ-
 न्येष्वपीतिङः ॥

युगलम् । न० युगे । युग्मे ॥ युज्य-
 ते । युजिर्योगे । वृषादिभ्यः कण-
 धित् । न्यङ्कादित्वात्कुत्वम् ॥
 युगंलातिवा । आतइतिकः ॥ यु-
 गंयुग्ममस्यस्यगः । सिध्मादित्वा-
 लच् ।

युगलाख्यः । पुं० बर्बुरवृक्षे । चि-
 युग्मनामके ॥

युगांशकः । पुं० वत्सरे ॥ युगवि-
 भाजके ॥

युग्मादरणम्

युगादिः । स्त्री० तिथिप्रशेषेषु ॥ यथा
 । वैशाखमासस्यासिताहतीया० न
 बन्धसौकार्तिकशुक्लपक्षे । नभस्य
 मासश्चक्रणपक्षे चयोशीपञ्चदशी
 चमाघे ॥ एतायुगादय प्रोक्ताः
 स्वाध्यायवर्जयेद्बुध । महापुण्य
 प्रदाश्चेतादत्तस्याद्यकारिका ॥
 विशेषमाह नारद । कार्तिकेशुक्ल
 नवमीचादि कृतयुगस्य च । चेता
 दिर्माधवेशुक्लहतीयापुण्यसम्भिता-
 ॥ कृष्णपञ्चदशीमाघेष्टापरारुदौ
 रिता । कल्पादि स्यात्कृष्णपक्षे
 नभस्येचचयोदशीति ॥ काकविशि
 षे ॥ युगस्य चादि ॥

युगान्त । पुं० प्रलये । युगशेषे ।
 युग्मम् । न० द्वन्द्वे । युगले । युगे
 । जोडा० जोडी० इ० भा० ॥
 युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजि
 तिजांकुर्वतिमक ॥ इयो श्लोकयो
 रन्वये ॥

युग्मपत्र । पुं० रक्तकाष्ठेने कीविदा
 र्हे ॥ न० युगलपत्रे ॥ युग्म प
 त्रमस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री० शिशपावृक्षे ।
 युग्मपत्रं । पुं० कीविदारि ॥ सप्त
 पत्रं वृक्ष ॥

युग्मपक्षा स्त्री० इन्द्रवर्भिव्याम् ॥
 वृष्टिकाल्याम् । गन्धिकायाम् ॥

युग्मादरणम् । न० युग्मतिथिपूज्यता ।

युञ्जान

याम् ॥ इयोर्मान्यत्वे ॥

युज्य । पु० प्रासङ्ग्ये । शाकटे
 युगादीनाबोठरि ॥ युग रथाद्यङ्गवृष्ट
 तितद्वहतिरययुगग्रामङ्गमिति यत् ॥
 न० यानि ॥ इत्यपवादिवाहने ॥
 युज्यते । युजिर० । युज्यधुपचरति
 कथयन्तोनिपातित ॥ युगायहितो
 वा । उगादिभ्योयत् युगमर्हति
 वा । दण्डादित्वाद्यत् ॥

युङ्गी । पु० वयसङ्करजातिविशेषे ।
 यथा । गङ्गापुत्रस्यकन्यायाबोर्येणवैश
 धारिण । बभूववैशधारोचयुञ्जी
 युङ्गीप्रकीर्तित । इ० व्र० वै० पु० ॥

युक्० ग्० । वि० समाधिमति ।
 युग्मे ॥ युज्यतेसमाधत्ते । युजस
 माधीदेवादिक् । क्तिप्चेतिक्तिर् ॥

युङ् । पु० योगकर्तरि । मेलनकर्त-
 रि । युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्वि
 गादिनाक्तिन् । युजिरममासे । इ०
 नुम् । क्तिन्प्रत्ययस्यक् । इतिन
 स्यकुत्वेन० सानुनासिकोडकार ॥

युञ्जी । पु० नित्यद्विषयचनान्तः । अ
 श्विनीकुमारयो ॥

युञ्जान । पु० सारथी ॥

युञ्जानः । पुं० सारथी । विप्रे ॥

भावनासङ्कारेणसर्वज्ञेयोगिविशि-
 षे ॥ यथा । योगीतुद्विविध प्रो

क्तीयुक्तयुञ्जानभेदत । युक्तस्यसर्व

दाभानचिन्तासङ्कतोऽपरः ॥ इ०

युतयामित्रवेधः

भा० प० ॥ युक्तस्येति- योगभ्यामा-
रगत्यावगीकृत समाधिसमासादि
तोर्विनिर्वासिनियुक्तद्रव्युच्यते • अ-
यमेवविशिष्टयोगवत्वात् युक्तद्रव्युच्य-
ते । सर्वदेतिचिन्तासहकारविनेत्य-
र्थः । भानसर्वविषयाणाप्रत्यक्षम्
अपरोयुञ्जान । विषयव्यावृत्त्यामा-
न्ससमाधिरथ । अयञ्च । युञ्जान
उच्यते । चिन्ताध्यानम् • तदेवका-
रणम् • तत्सहकारात्स्थूलसूक्ष्म-
व्यवहितविप्रकृष्टानर्थानमन प्रत्य-
क्षीकरोतीत्यर्थः । इतिसिद्धान्तमु-
क्तावली ॥

युत् । अ० कुत्सायाम् ।

युतम् । न० हस्तचतुष्टये । वि० यु-
क्ते । अपृथग्भूते ॥ पृथग्योगे ॥

यतकम् । न० स शये । युगे ।

युग्मे ॥ नारीबस्त्राञ्चले । पटाञ्चले

॥ चलनाये । पादाये ॥ युक्ते ॥

यौतके ॥ स्त्रीवस्त्रप्रभेदे । सूर्याये

॥ मैत्रीकरणे ॥ योनिस्त्वम्भे ॥

युतयामित्रवेधः • पुं० वेधविशेषे ॥

सयथा । पापात्सप्तमग शशीयदि

भवेत्पापेनयुक्तोयथायत्नेनाशुबिब-

र्जयेन्मुनिमित्तैर्दोषोप्ययकथ्यते । या

त्रायाविपदोऽहमुतवध क्षीरेचरो-

गागमोवैधव्यविषहेव्रतेचमरणंशूल

चपुंस्त्वम्भे ॥ अस्यापवादीयथा

। तुक्तचिकीर्णमिजमन्दिरगोष्ठप्रभौ

युधामन्यु

मित्रर्क्षसौम्यगृहगोयतदीक्षितोवा-
यामित्रवेधविहितानपहृच्छदोषान्
दोषाकरं सुखमनेकविधविधत्ते
हृषककंटसि हकन्यामियुनधनुर्मौ-
नतुलास्ये चन्द्रे शुभयहवीक्षितोवा
• युतयामित्रदोषानास्ति ॥

युतवेध । पु० वेधविशेषे । सयथा
। चन्द्र करोतिरविणासहितार्थं
नाशभौमान्वित पतिविनाशकर
स्तुचन्द्र । स्वभानुकेतुशनिभिर्भू-
तिमादधातिनानामुखानिकविना-
गुरुणावुधेन ॥

युधम् । न० आशोधने । जन्ये प्रधने
मृधे । रणे युद्धे • लङ्कार्थे • इ०
भा० ॥ योधनम् । युसम्प्रहारे ।
भावेक्त ॥

युद्धरङ्ग । पुं० क्रातिकेये ॥

युधसारः । पुं० घोटके ॥

युधाचार्यः । पुं० युधार्थमायुधविद्या ।
पदेशके ॥

युत् । स्त्री० समिति । भाजौ । सङ्-
ग्रामे । युद्धे ॥ योधनम् युधः । स
म्यदादित्वात्किप् ॥

युधानितः । पुं० कौकल्याभातरि । भ-
रतमातुले ॥

युधान । पुं० क्षत्रिये ॥ युध्यते ।

युधः । युधिबुधिविशः किञ्चिच्छा-
नेन ॥

युधामन्युः । पु० नृपतिविशेषे ॥

युवती

युविद्विर । धर्मात्मजे । कुल्यगर्भे-
धर्मादुत्पन्ने • अर्जुनायजे • प्रथमपाण्ड
ये । अजातशत्रौ । शत्रुघ्नारौ । अ-
जनीडे ॥ युविरथे अयभागिस्त्वेन
द्विर । इत्यदन्तादिस्थलुक् । ग
द्विदुधिस्यास्थिरद्वतिषत्त्वम् ॥
युष्म । पु० धनुषि ॥ स युगे ॥ यु
ध्ये । युध० । द्विषियुधीच्यादि-
नामन् ॥ वार्थ ॥

युयुक्षुर । पु० जुद्धव्याघ्रे ॥
युयुत्सु । वि० युधिष्ठौ ॥ युध
सन्नन्तादुत्पद्य ॥ धृतराष्ट्रादेश्या
यांजाते ॥

युयुधान । पु० सात्यकौ । शिने-
नमरि ॥ वृद्धे ॥ अत्रिये ॥ योद्ध-
रि ॥

युवगण्ड . । पु० युनीगण्डस्थत्रय-
विशेषे । यवगण्डे । वयस्फोटे ॥

युवति । स्त्री० प्राप्तयौवनायास्त्रि-
याम् । तरुण्याम् ॥ यौति० निच्य
नैमित्तकाभ्येषु सर्वेषु कर्मसु मि-
श्रीभवतिपाणिग्रहणेन सहाधिका-
रात् । युमिश्रणे । कनिन् युव-
पितृजीतिकनिन् । यूनक्ति ।
हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवती । स्त्री० तरुण्याम् । दिव्या
म् । वयवाम् । युवती । तस्या
कक्ष्यादियथा । चाधोऽङ्गुलाङ्गुली-
जातरुणीचि शतामता । पञ्चपञ्चा-

युवनाश्रव

यतः प्रौढाहताभरतितत्परम् ॥
वाक्तातुप्राणदाप्रोक्त युवतीप्राणदा
रिणौ । प्रौढाकरोतिदृष्टत्वं वृद्धाम-
रणमादिशेत् ॥ निदाघशरदोर्वा-
लाप्रौढावर्षावसक्तयो । हिमन्ते-
शिशिरयोग्यानहृदं क्वापिशस्यते ॥
योग्या० युवती ॥ हरिद्रायाम् ॥
यौति० शास्त्रविहितसर्वकर्मसु मिश्री
भवति० दम्पत्यो सहाधिकारात् ।
युमिश्रणे । लट् । शतृ । उगितश्चे
तिङीप् ॥ यहा । युवतिशब्दात् ।
सर्वतोक्तिवर्णादितिङीष् ॥ स्त्री-
सामान्ये ॥

युवतीष्टा । स्त्री० स्तृण्यैयिकायाम् ॥
युवा । पु० वयस्ये । तरुणे । षोडश
वर्षमारभ्यचिद्वर्षपर्यन्तावस्थाने
ति । मतान्तरेण षोडशवर्षादरभ्यस
प्ततिवर्षपर्यन्तवयस्के ॥ यथा । चाधो
ऽङ्गुलाङ्गुलीकलरुणस्ततश्च्यते । वृद्ध
स्यात्सप्तते दृष्ट्वैवर्षीयाङ्गवते पर
मिति स्मृते यौति । यु० । कनिन् यु
वृषीतिकनिन् । वि० अक्षयवयसि ॥
श्रीष्टे ॥ निसर्गवत्तयातिनि । षष्टिव
त्सरान्तगतनवमवत्सरे ॥ तत्फल
यथा । महावर्षावायतेसर्वधृततेसर
सादिकम् । प्रजानाश्च भवैदृष्टियं
निसवत्सरे शुभे ॥

युवनाश्रव . । पु० सूर्यव शीघराजवि
श्वे ॥ माभ्यादपितरि ।

यूयप

युवनाश्रय । पु० मात्वातरिज्पे ॥
 युवराज । पु० माव्योक्त्या० राजपु-
 ने । कुमारे । भट्टदारके । पित-
 रिराज्य कुर्वाण्ये वसवर्निर्वाहकत्वे
 नाभिषिक्तेषु ॥ युवाचासौराजा
 च । राजाह सखिभ्यदृष्ट् ॥ भा
 विबुधविशेषे । मैत्रेये । अजिते ।
 त्वम्भि० भवति । त्वत्पदवाच्ये ॥
 युष्यति । युषसौचोधातुर्भजने ।
 युष्यसिभ्याम्दिक् ॥

यू० । स्त्री० यूषे ॥

यूक । पु० केशकीटे । खेदके । पट्
 पदे ॥ यूति । यु० । अजिथुध-
 नौभ्योदीर्घश्चेति कम् ॥ तुलाराशौ ॥
 यूका । स्त्री० यूके । केशकीटे । जू०
 इ० भाषा ॥ लिप्ताष्टके ॥ टाप् ॥
 यूति । स्त्री० मिश्रणे । मिश्रीभाषि ॥
 युवनम् । यु० । जतियूतीत्यादि
 नाक्तिन् । निपानाद्दीर्घः ॥

यूय । पुं० न० सजातीयसमूहे । ति
 रक्षाङ्गणे । गण्ये । समूहे ॥ यूति०
 यूययतिश्च । यु० । तिथपृष्ठगूथय
 यप्रोथाङ्गितिसाधु ॥

यूयचरः । पुं० इतिशुकरादौ ॥

यूयनाथः । पुं० यूयपे । अन्यइति
 नांसमूहेऽदरे । यूयमुख्यद्विपे ॥ यू
 यसाइतिबृन्दस्यनाथः ॥

यूयपः । पुं० यूयनाथे ॥ यूयंइति
 वृन्दपाति । पा० । आतोनुपेति

यूयप

क ॥

यूयभट्ट । पु० यूयात्पक्षावितेशकी ।
 यूयिका । स्त्री० अन्नामके ॥ जूही०
 इतिप्राप्तेः पुष्ये । यूय्याम् ॥ यू
 यमस्यस्या । अतस्त्रिनिठनावितिठन
 ॥ यदा । यूयिकाया पुष्पम् पुष्प
 मुखेषुबहुलमिच्छनुदासादेरजीऽप्यस्य
 लुप । लुपियुक्तवद्भावः ॥

यूयी । स्त्री० प्रहसत्याम् । भागध्या
 म् । जूहीतिप्रभिषेपुष्ये ॥ अतपी
 तप्रमेदेनप्रोक्तं यूयीयुगं बुधे ॥ यू
 यीयुगं द्विमतिक्तं कटुपाकसरत्नचु
 मधुरतुषरं हृद्यपित्तघ्नकफवातकम
 ॥ व्रणामसुखदन्तादिशिरोरोगादि
 षापहम् ॥ यूय्या पुष्पम् । पुष्पमुखे
 पुबहुलमिच्छनुदासादेरजीऽप्यस्य लु
 प् । लुपियुक्तयुक्तवत् । गौरादि
 । दुरण्टकी ॥

यूयनः । पुं० यूयपे ॥

यूय्य । वि० यूयभवे ॥ दिगादि
 त्वाद्यत् ॥

यूनिः । स्त्री० योनि । मिश्रणे ॥

यूनी । स्त्री० युवत्याम् ॥

यूप । पुं० जयस्तम्भे ॥ वज्रस्तम्भे ॥
 ब्रह्मदारुणि । मूदे ॥ पुं० न० यज्ञे स
 तपश्चवयनकाष्ठे ॥ वेदेवैस्व स्वा
 दिरोवायूपः स्वादिष्पुच्यते । त
 स्मपरिमाणादियं वास्मृती । अतु
 र्हस्तोभवेद्युपोयज्ञवृक्षसमुद्भवः ।

युद्ध :

वर्तुल शोभन - ध्युल - कर्तव्यो-
 वयमौलिक । भविष्ये । वित्त-
 स्रवकुलस्यैवकलीयूप प्रशस्यते ॥
 इतिसामवेदिनां वीर्यसंगतत्वम् ॥
 युवन्त्यनेन । यु० । कुयुभ्याश्चि-
 ति० योदीर्घश्च ॥ युवन्तिवन्नत्य-
 स्मिन् पशुमिति वा ॥

यूपकटका । पुं० चयासी ॥ यूपस्था
 यो कृत कटकाकारः । यूपमूली
 निहिते लोहस्यवकये ॥

यूपकण्ठं । पुं० यूपैकदेशे । घृता
 वनी ॥

यूपखण्ड । पुं० तक्ष्यमाणस्य यूप-
 क्षप्रथमपतितेशकले ॥

यूपद्वु पुं० खदिरवृक्षे ॥

यूपद्रुमः । पु० खदिरवृक्षे ॥ यूप
 काद्रुसः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥ रक्त
 खदिरैः ॥

यूपकक्ष्यः । पुं० पतचिणिपचिणि ॥

यूपायम् । न० तस्मिंणि । यूपस्याय
 भागी ॥ यूपस्यचयम् ॥

यूपः । पुं० न० मुह्रादिजाथरसैः ।

जूस० इ० भा० ॥ मुह्रामककयु-
 षस्तुमेदीदीपनपाचनः । यद्वण्यु-
 पयोगिषड्वृषं यथा । मुह्रयूपं र-
 संतक्तं धान्यजीरकस वतम् । सै-
 न्यवेजान्वितं दद्यात्पण्ड्यूपमिति-
 कीर्तितम् । रसं० लघु माहिमांसभव-
 न् ॥ मृदादाकवृक्षे ॥ यूपति । यूप-

योग

य० । यच् ॥ इष्टुपधेति कीर्त्तना ॥

येय । चि० यातव्ये ॥ यातुयोग्य ।

वा० । यचोयत् । ईदृशति ।

गुणः ॥

योक्ता । चि० योगकर्त्तरि ॥ युजे ।
 कर्त्तरि रित् ॥

योक्त्रम् । न० सत्यनरज्यौ । याव

त्ये ॥ योत्रे ॥ युज्यतेऽनेन । यु-

जिर् ॥ दाम्नीशसयुज्येति ण् ॥

योग । पु० सङ्गहने । कवचादिधा-

रणे । उपाये ॥ ध्याने ॥ सङ्गत्या-

म् ॥ युक्तौ ॥ अपूर्वार्थसम्प्राप्तौ ।

यज्ञव्रताभे ॥ वयु स्यैर्ये ॥ प्र-

योगे ॥ भेषजे ॥ विस्रव्यचातकी ।

द्रव्ये । भने ॥ काम्ये ॥ नैया-

यिके ॥ चारे ॥ सूत्रे ॥ निष्कन्धा-

दिषु ॥ तीर्थेषु । निष्कन्ध प्रीति-

रायुधान् सौभाग्य । शोभनस्तथा-

यतिगण्डः सुकर्मधृति शूलस्त-

येवच ॥ गण्डयेव विभ्रुवश्चैव व्याघाती

वर्षणस्तथा । वज्रसामुगम्यतीषा-

तीक्ष्णरीयान् परिघः शिब ॥ सि-

व साध्यः शुभः शुक्रो वज्रो न्द्रो

वेधति सयेति । सयोगमार्गः ॥ प-

रस्परसमागमे । वित्तवृत्तिनिरोधे

॥ सम्यग्दर्शनापायः ॥ निष्कामक-

र्मणि ॥ समाधौ ॥ इः खसयोग-

धियोगे ॥ यन्तःकरणशुद्धिं हपेवे-

राग्ये ॥ यद्यटनघटनासामर्थ्याति

योग .

शये ॥ प्रभाते ॥ निरतिशयज्ञा
नैश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तैकाग्रत-
त्वात्मतत्त्वदृष्ट्यानुभावरुढत्वे ॥
मनोनाशवासनाद्ययानुकूले पुरु-
षप्रयत्ने । चित्तदात्माकारप्र-
त्ययेन निर्वृत्तिकृतापादने ॥ सि-
द्ध्यसिद्ध्या समत्ये ॥ ध्या-
नार्थे बीरासनादिनामनिशरीरब-
न्धे ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ सं-
योगीये गृह्युक्तौ जीवात्मपरमात्म
निरित्युक्ते ॥ जीवात्मपरमात्मैक्य
लक्षणे • तत्त्वमहादिवाक्यजनितै •
अखण्डसाक्षात्कारै • सर्वयोगफल
भूतै ॥ योगजनम् । युजसमाधौ • बु-
जिर्योगेया । घञ् • अवश्वार्थे ॥
परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भग-
वदर्पणबुद्ध्याफलाभिसन्धिराहित्ये
न • कृतानि शास्त्रो याणि कर्मा-
णि योगा • सैविद्यान्तयस्यस
योग । अर्शआदित्वात्मत्वर्थीयाच् ॥
इश्वरसङ्कल्पे ॥ योगोजीवात्मनो
रैक्यपूजनसिक्केशयो । सर्वब्रह्म
तिविदुषोनयोगोनचपूजनमिति म-
हानिर्वाणतन्त्रम् ॥ बाचायोगविशि-
ष्टे • यथा । बुधगुरुशुक्राणांमध्ये •
एकोग्रह केन्द्रे • अथवापञ्चमे •
नवमेबाधितस्त्रैततदायोग स्यात्
तत्रयाताजमलभते ॥ युज्यतेजीवो
ब्रह्मणानेन । युजिर्योगे । करवेध

योगप्रतिपक्ष .

ञ् ॥
योगचर । पु • अष्टमानन्दने । महा-
वीरे । हनुमति ॥
योगज । अलौकिकसन्निकर्षनिश्चये ॥
न • अगुरुणि • योगात्पञ्चे ॥
योगतारा । स्त्री • दीप्तिमत्तरायां तारा
याम् ॥ यथा । स्वतारागणमध्ये तु
यातारादीप्तिमत्तरा । योगतारेति
साप्ताक्षानक्षत्राणापुरातनै ।
योगदानम् । न • हस्तिदानम् ॥
योगनाबिक । पु • मत्स्यविशिष्टे ।
गर्गाटे ॥
योगनिद्रा । स्त्री • हरे परमानन्दम-
व्यांशक्तौ • योग स्वात्मनिष्ठैव •
निद्रैव निद्रा ॥ योगः समाधि • •
तद्रूपानिद्राया • दुर्गायाम् ॥ यथा
। यानिमान्त स्यात्ताभस्याजगदगुह्य
कपालत • विभज्यपुरुषयातियोग
निद्रैतिसिध्यति ॥
योगपदकम् । न • पूजादीभार्ये • उत्त-
रीयविशिष्टे । योगपटा • इ • गौ •
दे • भा • • यथा । चिविधयोगपद-
कमाद्य व्याघ्राणिनैहवन् । द्वितीय
मृगचर्माद्य तृतीयतन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्माचप्रवित्सारदेव्यं ययसूचय-
त् । चतुर्माचम् • चतुरङ्गसमाचम्
योगपौठम् । न • देवानांयोगासने ॥
योगप्रतिपक्षः । पु • योगमखे ॥ योग-
प्रतिपक्ष ॥

योगविद्

योगमन्त्र । पुं० अन्तरायशब्दवाच्ये-
षु व्याधिष्वनादिषु । चित्तविशे-
षे ॥

योगसाया । स्त्री० सर्वसङ्कल्पाधिष्ठान
भूतादाभयगच्छाचिच्छक्तौ । ईश्वर
सङ्कल्पवशवर्तिन्यासायायाम् ।
सत्तुरजस्तमसांचयायांगुणानां यो-
गीयुक्तिर्घटनमाया । योगस्य मा-
या ॥

योगयज्ञ । यमनियमादियोगाङ्गानु-
ष्ठाने ॥ योगएव यज्ञ ॥ चि० त-
त्परे ॥

योगकूट । पुं० योगार्थसङ्गभावेन कू-
टार्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगकू-
टाक्षकूटाक्षयौगिक्तास्तेति तैत्तिरीयाः ।
वैशब्दास्त्रिधाभवन्ति । योगकूटा ।
पङ्कजादयः । पङ्कजनिष्ठप्रकृत्यै
पङ्कजनिकर्षाभिधायकैर्नयोगीनापि
पञ्चार्यैरेव प्रतिपाद्यते न कुसुमाद्यर्थं
कृतिः । योगार्थपुरस्कृतैर्यापिरुक्ता
र्गैरेवेति ॥ योगकूटः । एवमौष्ठद्वर-
सङ्घे तन्निष्ठाभ्रटिप्तिपद्मस्यैव स्यु-
क्तेः ॥

योगवाही । वि० अध्यादौ । स सगं
गुणवाहकेः ।

योगवाही । स्त्री० चारविंशति । सर्जि-
कायाम् ॥

योगविद् । वि० प्राप्तयोगी योगविद्-
तिव्यभि । विद्वत् ॥ सत्सूत्रिष्य्या

योगाकूट

दिनाक्षिप् ॥

योग । न० समाधी ॥ धुनक्ति । धु-
नक्तिर । अल्पसुप्तियुजिभजिभ्यः ।
कुक्षे ल्यसुन० क्ववर्गं सान्तादिस्य ।
योगसौ० योगासि ॥

योगसार । पुं० तन्त्रविशेष ॥ सप्त
रोमहरोपायैः ॥

योगाङ्गम् । न० यमनियमासनप्राणा-
यामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि-
षु ॥

योगात्मा । पुं० निरस्तसमस्तप्रपञ्च
परमात्मनि । यविनिद्राजितश्रद्धा
सा स तुष्टा स यतीन्द्रियाः ।
ज्योति पश्यन्मियुक्तानास्तस्मै यो-
गात्मने नमः ॥

योगाधमनम् । न० इक्ष्वेनप्रत्यक्षे ॥

योगाधियोगः । पुं० याचायोगात्प-
रे । यथा । एकोऽक्षिप्यद्विषेण पञ्च
मतप क्रेट्रेण योगस्तथा । श्रीचैत-
नोपधियोगएव सङ्कलायोगाधिबो-
गः स्मृतः ॥ योगीश्वरसमथाधियो-
गगमनेर्षे न रिपूणां वधश्चायोर्षे न
यशोवनी सप्तभक्त्योगाधिबोगीव्रज-
नः ॥

योगान्तराव । पुं० शेषमक्षे । शेषान्
स्य० योगेवाच्यन्तराव ॥

योगारङ्ग । पुं० वारङ्गे ।

योगाकूट । वि० बुद्धिवाच्यतत्त्वाध-
नकर्मणासङ्गे ॥ यथा । यदाविजे-

योगिनी

न्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुपपन्नै । स-
र्वसङ्कल्पसन्ध्यासीयोगारूढसदे-
ष्यते ॥

योगासनम् । न० ब्रह्मासने । ध्याना-
सने ॥

योगिदण्डः । पु० बैचे ॥

योगी । नि० वसुधैव कुटुम्बकम् । ध्याना-
भक्ते ॥ दरिद्रब्राह्मणे । ध्याननि-
ष्ठे ॥ निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशो-
क्तिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽन्तर्हंष्टौ ॥
परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्य-
युक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेन नि-
श्चयसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥
सर्वविधोऽपरमः परमश्च । तच्चो-
त्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नजीवन्मुक्ति-
रपरमः । उत्पन्नतत्त्वज्ञानोत्पन्नजी-
वन्मुक्तिस्तु परमो योगीति ॥ स्वर्ण-
कीर्तिं गृहीरण्यं सुस्निग्धं चन्दनेतया
। समताभावनायस्यसयोगीपरिकी-
र्तितः ॥ आत्मौपम्ये न सर्वत्र स-
मं पश्यति योर्जुन । सुखवायदिवा-
दुःखसयोगीपरमेमतः ॥ योगो-
ऽस्यास्ति । अतश्च निठनावितीनिः-
कर्मयोगिणि ॥ यथा । योगिन-
कर्मकुर्वन्तिसङ्गं च त्वात्म शुद्ध्य-
इति ॥

योगिनी । स्त्री० योगयुक्तायानार्याम्
॥ भगवत्या । सखीरूपास्त्रावरणदेव-
तासु । ताः कोटिविधा । तासांच

योगिनीचक्रम्

तु षष्टिः प्रधानाः । तास्त्वष्टयो-
गिन्यो यथा । ततोऽष्टपञ्चेष्वजस्रं पू-
जयेदष्टयोगिनी । शैलपुत्रीचण्ड-
चण्डांस्कन्दमातरमेव च । आक्षरा-
विष्णुपूर्वादिचतुर्दिक्षु प्रपूजयेत् ॥
चण्डिका मयकूर्पाङ्गी तथा कात्याय-
नी शुभाम् । महागौरी चाम्बिकीण-
कैर्लव्यादिषु पूजयेत् ॥ इन्द्रादयो-
गिनः स्त्रीत्वविबन्धायामृतेभ्योऽङ्गी-
विति नाम्न लक्ष्म्योऽङ्गी ॥ पश्चात्
योगिनीचक्रम् ॥ मङ्गलादिषु । यथा
मङ्गलापिङ्गलाधम्याभ्रामरीभद्रिका
तथा । उक्तासिद्धिं सङ्कटाचरो-
गिन्योऽष्टौ प्रकीर्तितः ॥

योगिनीचक्रम् । न० तिथिविशेष-
दिग्विशेषा वस्थिति योगिनीषु ॥
यथा । ब्रह्माङ्गी सख्यतापूर्वे प्रतिप-
न्नवमीतिथौ । साहेश्वरी चोत्तरे च
द्वितीयादशमीतिथौ ॥ स्थिताम्ने-
ये च कौमारी तृतीया द्वादशीतिथौ
। नारायणी च नैर्ऋत्ये चतुर्थी द्वादशी-
तिथौ ॥ पञ्चम्याश्च त्रयोदश्या वाराही
दक्षिणे तथा । षष्ठ्याश्चैव च योदश्या
मिन्द्राङ्गी पश्चिमे स्थिता ॥ सप्तम्या पौ-
र्णिमास्या च चासुखाश्च आयुगोचरे ।
अष्टम्या मावासाश्च योऽष्टमहालक्ष्मीशगो-
चरे । योगिनी गङ्गा स्त्री नैव गमनादि-
प्रकारयेत् ॥ अपि च । नवमी प्रति-
पत्पूर्वे । बहिरुद्रेऽङ्गी कौणिकी ।

योगेश्वर

अयोदशशरेशास्ये • वेदादिस्थे च नै
कते । चतुर्दशरसेपश्चात् • पुंणिं
मासुनिमाकृते । तापक्षोत्तरेदर्शा
ष्टमीशानेचयोपि ॥ ॥ वामेशुभप्र
दापृष्ठे बाह्यायप्रदायिनिनी ॥ द
क्षिणे धनहन्त्रौचसम्मुखेऽस्त्युदायि
नी ॥

योगीन्द्र । पुं • शिवे । योग पर
मात्मचिन्तनम् • तद्वत्तुष्टेष्ट ।
योगीश । पुं • शिवे ॥ विष्णौ • अ
न्ये योगिनीयोगान्तरायैर्ह्यन्यन्ते • स्व
स्वरूपात्प्रमादयन्ति • अयन्तुतद्रहि
तत्वात्सैवामीश ॥ याज्ञवल्क्य
मुनी ॥

योगीश्वर । पुं • शिवे ॥ योगिनामी
श्वरः ॥ याज्ञवल्क्यमुनी ॥

योगीश्वरी । स्त्री • दुर्गायाम् । यथा
। योगिशक्तादयोदेवा • समकान्ता
स्तपोवन्ता • तेषांस्वामीतथायोगी
श्वरीप्रभुपालना ॥ आत्मेन्द्रियम
नादीनांसंयोगोयोगच्छते । तेषां
वायोजनाद्योगी योगेश्वर्यविवोधने
तिदेवीपुराणम्

योगेश । पुं • याज्ञवल्क्ये ।

योगेश्वर । पुं • सदाशिवे । सर्वज्ञ
सर्वज्ञशक्तौभगवति । श्रीकृष्ण
॥ सर्वेषामधिमादिसिद्धिपालिना
योगिनामीश्वर । सर्वयोगसिद्धी
नामीश्वर ॥

योग्यता

योगेश्वरो । स्त्री • वराटदेशस्थिताया
मदुर्गायाम् ॥ बन्ध्याककौटक्याम् ॥
योगीष्टम् । न • सीसके । नागे । सी-
साकृतिप्रसिद्धेधातौ ॥ योगेधातु-
सम्बन्धेद्वष्टम् । सप्तजीतिसमाप्त ॥
योग्यम् । न • ऋद्धिनामौषधी ॥ ऋद्धि
नामौषधी ॥ पुं • पुष्यनक्षत्रे ॥
त्रि • प्रवीणे ॥ योगार्हे ॥ उपाये
योग्येनाथ कस्यनस्याप्यनस्य ॥
शक्ते ॥ युज्यते । युजिर • । ऋद्ध
कौण्ड्यत् ॥ यद्वा । योगायप्रभवति
। योगादाच्च ॥ अभ्यासि । यथा ।
अपर • प्रणिधानयोग्ययामरुत प
ञ्चशरीरगोचरानितिरधु • । प्रणि-
धानयोग्ययासमाध्यभ्यासेनवशमन
यदितिसम्बन्धः ॥

योग्यता । स्त्री • वाक्यार्थज्ञानहेतौ ।
अर्थाबाधे । अग्निनासिद्धेदिति
नप्रमाणम् • योग्यताविरहात् ॥
भावेतत् ॥ शाब्दबोधकारणविशे
षे ॥ सतुपदार्थानांपरस्परसम्बन्धे
बाधाभावः • इतिसाहित्यदर्पण
॥ न्यायमते • तत्पदार्थेतत्पदार्थ
वत्ता । यथा । पदार्थे तत्रतद्वत्ता
योग्यतापरिकीर्तिता । एकपदार्थे
ऽपरपदार्थसम्बन्धोयोग्यताकृत्यर्थ
। तत्तज्ज्ञानाभावाच्चवज्जिनासिद्धतौ
व्यादीनशाब्दबोधः ॥ जमतायामि
तिलीकप्रसिद्धिः • ।

योगनवजिका

योग्यरथः । पुं० धैर्ययिषी ॥

योग्या । स्त्री० अभ्यासी ॥ अर्कयौषि
ति ॥ शस्त्राभ्यासी । खुरश्याम ।
अमे ॥ टाप ॥

योगक । वि० नियोगकत्तरि ॥
योगयति । यु० । यवुश् ॥

योगनम् । न० परमात्मनि ॥ योगे ॥
चतुष्क्रीड्याम् । श्लोमचतुष्टयि ॥
यथा । वादशाङ्गुलिक नक्ष्त्र
स्तद्वयन्तुयव स्मृत । तच्च
तुष्कभन्तु प्रोक्तक्रोशोभन्तु सच
जिक ॥ तच्चतुष्कयोगनस्यादि
त्यादिमानशास्त्रम् ॥ एतन्मतेषा
उद्यसचक्षुस्तो योगनभवति ॥ वा
विंशत्यचक्षुस्तो योगनसुक्त लोका
वक्ष्यायया । वधीदरेरङ्गकमडसच्
स्त्रेर्हस्तोक्तो यच्चतुष्टयितैश्चतुभिं
। वस्तैश्चतुभिं भवतीश्चदण्ड क्रो
ध । सचक्षुषितवेनैषाम् ॥ स्या
दयोगनश्लोमचतुष्टयेन । तयाच
राणां दशमेन च ॥ इति ॥ युजे
क्युट् ॥

योगनगधा । स्त्री० कस्तूर्याम् । सी
तायाम् । व्यासमातरि । सत्यव
त्ताम् ॥ योगनाद्गधोयस्या ॥

योगनगंधिका । स्त्री० योगनगंधार्थे
स्वार्थेक ॥ प्रत्ययस्यादितीत्यम् ॥

योगनपर्णी । स्त्री०)

योगनवजिका । स्त्री०) मस्त्रिष्ठायाम् ॥

योगसराव

योगनवसौ । स्त्री० मस्त्रिष्ठायाम् ॥

योगनगामिनीवल्ली ॥

योगना । स्त्री० युक्तौ । योगकारण्या
याम् ॥

योजितः । वि० निवृत्ते ॥ प्रवर्जिते
॥ सम्पादिते ॥ युष्मत्तया । युजे
कर्मस्थित ॥

योक्त । पुं० विवाहोपयोगिभिर्वा
रविशेषैः ॥ सच० वषट्पञ्चाद्विष्णु
ठमेदादृष्टधा । तदुक्तम् । वषट्प
ष्टयतया ताराबोनिचयमेवकम
गणमेव भक्तृष्टमाहोपेतैर्गुणाधि
का ॥ एतेवर्णादिमेव्यासस्याङ्ग
णाधिका । स्मृ० । यथावर्णमेव्या
सैर्वाङ्गुण ० वष्ट्येवाभिव्यादि ॥

योतु । पुं० परिमाणे ॥

योगम् । न० योजनं । इमादिर्गौयुगज
न्धने ॥ ययतेऽनेन । यु० । दाक्षी
तिङ्ग ॥

योश । पुं० योधि । भट्टे । युष्मत्तर्
रि ॥ युधते । युधस्मत्तारे । छ
प् ॥

योध । पुं० योधरि । युष्मत्तै । युध०
। पचाद्यच् ॥ सात्यक्षी ॥

योधनम् । न० यथे । युधे ॥

योधसराव । पुं० क्रन्दने । यथो
ग्यस्यर्थायोधानामाज्ञाने । यो
धानां च वरणम् । वयर्धे । उपस
र्गे वयर्धतिचम् ॥

योनिक्लूट .

योनाल . । पु० यवनाले । जूणां ह्ये
। देवधान्ये । जुहुरौ० जुषार० इ०
प्र० धान्ये ॥

योनिः । पु० स्त्री० आकारे ॥ कार
णे ॥ ताये ॥ स्मरसन्दिरे । भगे
। वराङ्गे । उपस्थे । रतिगृहे ।
जन्मवर्त्मनि । गर्भाधानस्थाने ।
तस्य लक्षणयथा । शुभ कमठपृष्ठा
भागजस्कन्धोपमो भग । बामोन्न
तश्चेत्कन्याज . पुचत्तीदक्षिणोन्न
त ॥ आखुरोमागूठमणि सु
श्लिष्ट स हत . पृथु । तुङ्गः
कमलवर्णाभि शुभो प्रत्यदला
कृति ॥ कुरङ्गखुररूपोयश्चुल्लिको
दरसन्निभ । रोमशो विवृतास्यश्च
दृश्यनाशोतिदुर्भग . ॥ शङ्कावर्ती
भगीयस्याः सागर्भमिहनेच्छति ।
चिपिट कर्पराकार किङ्करीप
ददो भग ॥ व शवेतसपचाभोग
जरोमोक्षनासिक . । विकट . कु
टिलाकारो लम्बगजस्तथा शुभ . ॥
अपिच । शङ्खनाभ्याकृतितर्थोनि
सव्यावर्त्तासाप्रकीर्तिता । तस्यास्त
तोयेत्वावर्तेगर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥
यौति । युमिश्रणे । वहिश्चौतिनि
। प्रकृतौ ॥

योनिक्लन्दः । पु० योनिरोगविशेषः ।

योनिक्लूट । पु० वैवाहिकविचारो
पयोगिनि . योऽकविशेषः । सयथा

योनिमुद्रा

। ताये शाश्विभयोस्तुरङ्गदितौ वा
तार्कयो कासरः पूर्वाभाद्रपदनि
ष्ठयोऽमृतगपतिर्यामान्त्वयो कुम्भ-
र . । मेघोऽनीज्यभयोर्जलश्रवणयो .
कौशोऽभिजिह्वैश्वर्योर्दम्भ ब्राह्मणशशा
ङ्गयोरहिरपिज्येष्ठानुराधर्कयो ॥
वातायु शिवमूलयोस्तुसरमागौरर्थ
मोयान्त्वयोर्व्याघ्रश्चित्रविशाखयो
फणिपुनर्वसोस्तुमार्जारक । आ-
खु पितृभगर्कयोस्तु कथितायोनि
स्तुभानामिदं वैरश्चापितयोर्दयोरपि
महत्पाणिग्रहवर्जयेत् ॥ गोव्याघ्र
गजसिंहमश्वमहिष प्रवैष्णवभूरगं
वैरवानरमेषकक्षसुमहत्तद्वद्विडा-
क्षान्दरम् । लोकाणां व्यवहारती
न्यदपि चत्तात्वाप्रयत्नादिर्दम्पत्यो
नृपभृत्ययोरपि सदावर्ज्यशुभस्वार्थि
भिः ॥ एकयोनिषु सम्पत्तिर्दम्पत्यो
सङ्गम . सदा । भिन्नयोनिषु मध्या
स्यादरिभावो न चेत्तयो . ॥ अपवा
दश्च । योनेरभावेनोद्वाह कार्यं सतु
विधोगद । राशिवश्यश्चयद्यस्ति-
कारयेन्न तु दोषभाग् इति ॥

योनिज । चि० योनिनि सतशरी
रे ॥

योनिदेवता । स्त्री० पूर्वफलाङ्गी-
नक्षत्रे ॥

योनिमुद्रा । स्त्री० देवतापूजायां प्रदश
नीयाङ्गुलीरचितयोन्या कारमुद्रा

योषित्

कारविशेषे ॥

योनिरोग । पु० भगगदे ।

योन्यर्थ । न० भगजातरोगविशेषे ।

कन्दस च्चे ॥

योषा । स्त्री० अवलायाम् । नार्याम् ॥

योषति० योषयतिवा । युषसौच

सेषायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते०

योष्यतेवा । घञ् ॥

योषित् । स्त्री० स्त्रीमात्रे । योषायाम्

॥ सात्रिविधा । यथा । योषितस्त्रि

विधात्रहान्पृथिव्या मूढचेतसाम् ।

साधोभोग्याच कुलटाता । सर्वाः

स्वार्थतत्परा । ॥ परलोकाभयात्सा

धोतयेद्वयशसात्मन । कामक्रेडा

चक्रुस्तेभर्तुं क्रेडस्वसन्ततम् १ ॥

भोग्याभोग्यार्थिनीशश्वत्कामक्रेडे

ऽयकीवलम् । कुरुतेप्रतिसेवाचनच-

भोग्यादृढेक्षणम् ॥ बस्त्रालङ्कारस-

न्भोगमुस्त्रिधाहारमुत्तमम् । यावत्

प्राप्नोतिसामेग्यातावच्चवशगाप्रिया

॥ २ ॥ कुलाङ्कारसमानारौकुलटा

कुलनाशिनी । कपटात्कुरुतेसेवा

स्वामिनोचभक्तितः । सदापुंयोग

मांशमुर्मनसामदनातुरा । आहारा

दधिकजारप्रार्थयन्तीनवनवम् ॥

जारार्थेस्वपतितातद्वन्तुमिच्छतिपुंश्च

क्षी । तस्यांथि विश्वसेन्मूढोजीवन

तस्थनिष्फलम् । कथितायोषित्

सर्वाङ्गमाधममध्यमा । स्वात्मा

यौतकम्

रामादिजानन्तिमनसातानपरिहृता

॥ योषते युष्यतेवा । युष० । ह्रस्व

रुद्वियुषिभ्यद्वति ॥ अवध्या सर्व

भूतानाधोषितः क्षम्यतामिति ॥

योषिता । स्त्री० योषिति ॥ युषेणिञ्ज

न्तात्कर्मणिक्तः ॥

योषित्प्रिया । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

यौक्तिक । पु० नर्मसचिवे । चि०

युक्तियोग्ये ॥

यौगपदम् । न० एकतायाम् ॥

यौगिकः । चि० योग्ये ॥ योगनित्यम

हति । छेदादित्वाद्द्वय ॥ प्रकृतिप्र

त्यययोगलभ्यार्थश्चक्रे ॥ योगायप्र

भवति । योगायञ्चति० ठञ् ॥ यो

गरूढाश्चरूढाश्चयौगिकाश्चेतितेष्विधा

यादितेषादिशब्दायौगिकाः । अ-

दित्याद्यत्यमिति० कृदिकारादक्ति

नङ्कृतिङीषन्तात्स्त्रीभ्यामितिठक्

प्रत्ययेनकीवलयोगार्थेण ॥

यौजनशक्तिक । चि० शतयोजनया-

धिनि ॥ योजनानांशतम्० योजन

शतम् । योजनशतमच्छति । ठञ् ॥

पु० आचार्य । योजनशतादभिगम

नमर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति

चवक्तव्यमितिठञ् ॥

यौजनिक । चि० योजनमात्रयायि

नि ॥ योजनगच्छति । योजनगच्छ

तीतिठञ् ॥

यौतकम् । न० यौतुके । परिणयनल

यौवनम्

व्येक्ष्यधने ॥ युतकयोनिस्त्वन्ध
। तत्रभवम् । तत्रभवत्त्वय ॥ युत
योर्वधूवरयोर्व्या • इदम् । तस्येदमि
त्यय ॥

यौतवम् । न • द्रव्ये । परिमाणे ॥

यौतेर्वाहुलकाद्भावे • कर्तरिवातुन्
। योतु धोधनम् • शोधकोवा ।
तस्येदम । अय ॥

यौतुकम् न • यौतके ॥

यौध । पृ • योध । योधएव । स्वा-
र्थिक प्रकाशय ॥

यौधिष्ठिर • । चि • युधिष्ठिरसम्बन्धि
मि ॥ सायग्रीधिष्ठिरोसेनागाङ्गे यश
रताडिता । प्रतियत्पाठशैलाना
विशेषतनुतांगता ॥ युधिष्ठिरस्या
यम् । तस्येदमित्यय ॥

यौधिष्ठिरि । पुं • युधिष्ठिरात्मजे ॥
कुर्वादिष्य बाधित्वा • बाध्नादित्वा
दिञ् । बहुत्वे • युधिष्ठिराः ।
बह्वचइतिलुक् ॥

यौन • । पुं • कन्यादानादिसम्बन्धे ॥
न • योनिस्त्वन्धाधौनपापे ॥

यौवतम् । न • युवतीनांवृन्दे ॥ परि
माणे • । युवतीनांसमूह • ।
यौते शक्त्यादुगितश्रुतिङ्गीप् •
अनशात्तादेरभित्यज् ॥ तास्यप्रमे
दे ॥

यौवनम् । न • अवस्थाविशेषे । ताव
द्ये ॥ यूनीभावः । शयनातेत्यय ॥

यौष्माक

अन्नितिप्रकृतिभाव ॥ कौमारप
ञ्चमाब्दान्तपौगण्डदशमानधि । कै
शोरमापञ्चदशाद्यौवनचतुतत पर
म् ॥ नवयौवनलक्षणयथा । द्रोहि
न्नस्तनकिचिच्चलाक्षमे दुरस्मितम् ।
मनागभिस्फुरद्भावनव्य यौवनमुच्य
ते ॥ नव्ययौवनकारकमौषध यथा
अश्वगन्धानागवल गुडमांसविषैवि
षाम् । रूपभवेद्यथातद्वदयौवनया
रिषाम् । इति यवतिवृन्दे ।
युवतीनांसमूह । अचक्षित्युनक्ति
रिति • त्वन्तोयुवतिशब्द । तस्मा
द्विज्ञादित्वादणिविधिल्लिते • पु वद्वा
वेऽन्नितिप्रकृतिभाव ॥

यौवनकण्ठज् । पु • न • युवगण्ड ।
वयस्फोटे ॥

यौवनलक्षणम् । न • लावण्ये । कुच ॥
यौवनाश्रय । पुं • साधातरिनृपे ॥
यौवनाश्रयोऽमाधाताचक्रवर्त्यवनी
प्रभु । सप्तवीपजतीमेक शशासा
च्युततेजसा । यावत्सूर्यउदेतिस्र
यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वतयौवना
श्रयमाधातु क्षेचमुच्यते ॥ इति
वज्रिपुराणम् ॥

यौवनाश्रयक । पुं • साधातृनृपे ॥

यौष्माक • । चि • युष्मदीये • युवयो
युष्माकंशयम् । युष्मदस्मदोरन्य
तरस्याखञ्चेत्युक्तेः पच्चेऽण् ।
प्रकृतियुष्माकादेश ॥

रकार :

यौष्माकीण । चि० युष्मात्सम्बन्धिनि
। युष्मादीये । यौष्माके ॥ युष्मायुं
प्राक्वाऽयम् । युष्मादस्मदारितिव
अतस्मिन्नयिचयुष्माकास्माकी ॥

* * *

र । पु० पावके । दहने ॥ तीक्ष्णे ॥
कामाग्नौ ॥ रेफे ॥ लघुमध्ये ऽऽ
पु० न० ॥

रस्थन् । चि० रममाणे ॥

रह० । न० वेगे ॥ रमतेऽनेन । रमक्री
डायाम् । रमेहुंक्चेत्यमुन् । हुगा
गमय ॥ रहत्यनेनवा । रहणवा ।
रह्निगतौ । अमुन् अचैववदन्ति
रह्निमुनासिन्वे । रहुंरमुनि० रहु
इतिमाभूदिति० रमेरितिसूचम् । त
थाच । स्थान्मध्ये । अचतुष्टयत्वमहसोर
हसस्तथेतिद्विरूपकीश । एवञ्च०
रहु० सङ्घोऽसुगणां जगदुपकृतये
नित्ययुक्तस्ययस्यसौतिप्रौतिप्रसन्ने
न्वहमहिमरुचे सोऽवतात्स्यन्द
नोबद्धतिपाठोऽनुप्रासरसिकानांप्रा
मादिकइति ॥ सवेगगतिवचनेस्य
प्रयोग ॥ वेगाख्यगुणे ॥

रकार । पु० रेफाख्यवर्णे ॥ वासरु
पविधिना० रात्कारप्रत्ययोपिभव-
ति । रकारादीनिनामानिशूण्यवती

रक्त

ममपार्वतीतिखिङ्गात् ॥

रक्त । पु० वम्बूके ॥ लोहितवर्णे
यथा । पाणिपादतलीरक्तौनेत्रान्त
निनखानिच । जिह्वाताल्वधरोष्ठौ
चसप्तरक्तोधनीभवेदितिसामुद्रिकम्
॥ कुसुम्भे । हिज्जले ॥ न० कुङ्कु
मे ॥ ताम्बे ॥ प्राचीनामलकी ॥
पद्मके ॥ सिन्दूरे ॥ हिङ्गुले ॥
रक्तचन्दने ॥ शरीरस्थसप्तधात्वन्तर्ग
तधातुविशेषे ॥ रुधिरं ॥ असृजि
लोहिते । अस्ते । क्षतजि । शोणिते
। कीलाले । त्वग्जे । रक्त० इ०
भा० प्र० ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । य
दारसीयकृद्यातितत्ररजकपित्तत ॥
। रागपाकश्चसम्प्राप्यसमवेद्रक्तसञ्च
क ॥ रक्तसर्वशरीरस्थ जीवस्थाधा
रउत्तम० ॥ क्षिग्ध गुरुचलत्वादुषिद
ग्ध पित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्थाधारउत्त
मइति । यतच्चाह । जीवोवसति
सर्वस्मिन्देहेतत्रविशेषत । बी-
र्यैरक्तेमलेयस्मिन्क्षीणेयातिक्षयश्च
णात् इति ॥ बीर्यैरक्तेमलेचशरीरा
रम्भके । वाग्भटोक्तपरिमाणमिते
शुद्धे जीवोवसति० नतुदुष्टे प्रबृद्धे
रक्तसावणोपदेशस्यवैयर्थ्यं प्रसङ्गात्
। पित्तवद्भवेत्० अस्त भवेदित्यर्थ
॥ रक्तस्यस्थानमाह । । यत्कतमोहा
न्नरक्तस्यमुख स्थानंतयो , स्थितम्
। अन्यत्रापिस्थितवतारक्तानांपोष

रक्तकाण्डा

कर्भवेत् ॥ इति ॥ रक्तदीपनाशका
 मौषध यथा । ब्रह्मयष्टिफलं पिष्टं-
 धारिणातनुलेपत . । तेन घृष्ट रक्त
 दीप प्रणश्यति न स शय . ॥ रज-
 तिष्ठा . रज्यते वा । रज्जुरागे । गन्ध
 र्थे तिक्त . । कर्मणिक्तो वा ॥ त्रि .
 अनुरक्ते ॥ नील्यादिरक्षिते ॥ लो-
 हिते ॥ क्रीडारते ॥
 रक्तक . पुं . अस्नाने ॥ बन्धूके ॥
 रक्तवस्त्रे ॥ रक्तशिथौ ॥ रक्तैर-
 ण्डे ॥ न . हिङ्गुले ॥ त्रि . अनुरा-
 गिणि ॥ विनोदिनि ॥ रक्तपुष्पत्वा
 त् . रक्त . स्वार्थे कन् .
 रक्तकन्द . पुं . त्रिदुमे ॥ राजपला
 ण्डौ ॥ रक्ताली ॥
 रक्तकन्दल . पुं . प्रवाली ॥
 रक्तकमलम् . न . रक्तोत्पले ॥ कोक-
 नदे ॥
 रक्तकम्बलम् . न . रक्तोत्पले ॥ यथा
 पाद्ये . रक्तकमलैः कुसुदैः पुष्पै
 कण्डारैरक्तक वजैरिति ॥
 रक्तकरवीरक . पुं . रक्तप्रसवे . ग-
 णेशकुसुमे . चण्डीकुसुमे . भूत
 द्राविणि . रविप्रिये . लालकनेर .
 इति भाषाप्रसिद्धे ॥
 रक्तकाञ्चन . पुं . रक्तकोविदारद्रु-
 म् . चमरिके ॥
 रक्तकाण्डा . स्त्री . रक्तपुनर्वाया-
 न् ॥

रक्तचिचकः

रक्त काष्ठम् . न . पतङ्ग .
 रक्तकुसुदम् . न . रक्तकैरवे ॥
 रक्तकुसुम . पुं . पारिभद्रे . धन्वन-
 वृक्षे ॥
 रक्तकेशरः . पुं . पारिभद्रे ॥ पुत्रा-
 यवृक्षे ॥
 रक्तकैरवम् . न . रक्तकुसुदे ॥
 रक्तकोकनदम् . न . रक्तोत्पले ॥
 रक्तखदिर . पुं . रक्तसारे . बहुश-
 ल्ये . याज्ञिके ॥
 रक्तगन्धकम् . न . वीक्षे ॥
 रक्तगुल्म . स्त्रीणां रक्तजगुल्मरोगे ॥
 तस्यौषध यथा । द्विजयष्टीचिकटुक
 चूर्णं पीत इरेष्टिव . तिलकाद्येन-
 सयुक्त रक्तगुल्म स्त्रिया हर ॥
 रक्तघ्न . पुं . रोहितकटुणे ॥
 रक्तघ्नी . स्त्री . दूर्वाग्निशेषे . गांठिया-
 दूर्वाद् . गौ . दे . भा . प्र . ॥
 रक्तचन्दनम् . न . खनाम्नाप्रसिद्धे च
 न्दने . पचाङ्गे . कुचन्दने . ताम्र
 सारे ॥ रक्तशीत गुरुखादुर्कृद्द-
 ष्ठाक्षपित्तहृत् . पित्तनेत्रहित वृष्य
 ज्वरघ्न त्रिषापहम् ॥ रक्तक्षतच
 न्दनञ्च ॥ रक्तसारे ॥ रक्तचन्दनमि
 व . रक्तसारत्वात् ॥
 रक्तचिचक . पुं . चूपविशेषे .
 काले . कालमूले . दाहके . चि-
 चाङ्गे . रात्रिचिता . इ . गौ . दे . भा
 याप्र . ॥

रक्तपत्रिका

रक्तचूर्णम् । न० सिन्दूरे ॥ रक्त-
वर्णचूर्णमात्रे ॥

रक्तजन्तक । पु० भूनागे ॥ र-
क्तवर्णजन्तुमात्रे ॥

रक्तजिह्व । पु० सि है ॥ त्रि० र-
क्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥

रक्तभिण्डो । स्त्री० कुरुवके ॥

रक्ततुण्ड । पु० शुकपक्षिणि ॥
त्रि० लोहितमुखयुक्ते ॥

रक्ततुण्डक । पु० भूनागे ॥

रक्ततृणा । स्त्री० गीमृजिकायाम् ॥

रक्ततन्निष्ठम् । स्त्री० रक्तवर्णचिवृ-
तायाम् त्रिपुटायाम् । तास्यपु-
ष्पिकायाम् ॥

रक्ततन्तिका । स्त्री० चण्डिकाया-
म् ॥ तत्स्थाने ॥

रक्ततन्त्रा । स्त्री० नलिकायाम् ॥
त्रिविधिकायाम् ॥

रक्तवातु । पु० गैरिके ॥ ताम्बे ॥

रक्तनाल । पु० जौवशाके ॥

रक्तनासिक । पु० मेचके ॥ त्रि०
लोहितनासिकविशिष्टे ॥

रक्तप । पु० यातुधाने । राक्षसे ॥

रक्तपिबति । मा० । आतानुपे-
तिक त्रि० रक्तपानकर्त्तरि ॥

रक्तपट । पु० वैनाशिकविशिष्टे ॥

साङ्ख्यभिचौ ॥

रक्तपत्रिका । स्त्री० नाकल्याम् ॥ रक्त-
पुनर्ननायाम् ॥

रक्तपुनर्नवा

रक्तपदौ । स्त्री० समझायाम् । बुद्ध-
पविशेषे ॥

रक्तपद्म । पु० न० रक्तात्मने । लोका-
नन्दे ॥

रक्तपल्लव । पु० अशोकवृक्ष ॥ लो-
हितपत्रे ॥

रक्तपा । स्त्री० जलोकायाम् ॥ ङाकि-
न्याम् ॥ रक्तविवति । प्रो० आलो-
नुरसर्गक ॥

रक्तपाक्वी । स्त्री० वृष्ट्याम् ॥

रक्तपातीता । स्त्री० जलोकायाम् ॥

रक्तपाद । पु० शुकपक्षिणि ॥

रक्तपादौ । स्त्री० लज्जालौ ॥ हस्तप-
द्याम् ॥

रक्तपाथी । स्त्री० रक्तपाजशोले ॥

रक्तपाथिनी । स्त्री० जलोका-
याम् ॥

रक्तपारद । पु० न० हिङ्गुले ॥

रक्तपिण्डम् । न० जशपुष्प ॥ इ०
शदरत्नावली ॥

रक्तपिण्डक । पु० रक्तताली ।
रतालू । इ० भा० ॥

रक्तपित्तम् । न० रे गविशेषे ॥

रक्तपित्तहा । पु० रक्तवन्ध्याम् ॥

रक्तपुच्छिका । स्त्री० ब्राह्मण्याम् ।
बाह्मनीतिप्रसिद्धेकान्तुविशिष्टे ॥

रक्तपुनर्नवा । स्त्री० रक्तपुनर्नवा

शाके । मण्डलपत्रिकायाम् । रक्त-
तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकाया

रक्तमत्स्य

म्, शीणपत्रे ॥

रक्तपुष्प । रक्तकरवीरे ॥ रक्ता
र्के बन्धूकवृक्षे ॥ पुन्नागतर्चे ॥
वकवृक्षे ॥ दाडिमे ॥ रौहितकवृक्षे
॥ रक्तकाचनवृक्षे ॥

रक्तपुष्पक । पु० रौहितकद्रुमे ॥ पना
शत्रुर्चे ॥ पर्यट्टे ॥ शास्त्रलिहृक्षे ॥

रक्तपुष्पा । स्त्री० शास्त्रलिहृक्षे । र
क्तपुनर्नवायाम् ॥ सिन्दूर्याम
रक्तानिलोहितानिपुष्पाण्यस्या ॥

रक्तपुष्पिका । स्त्री० लज्जाली । रक्त
पुनर्नवायाम् ॥ भृपाटकी

रक्तपुष्पी । स्त्री० पाटलिपत्र ॥ ल
वाशाम् च वर्तकोक्तवाम् ॥
नागहमन्याम् । करुणीटर्चे ॥ चट्ट
काण्ड्याम् ॥

रक्तपूरकम् । न० वृक्षाङ्गे ॥

रक्तप्रमथ । पु० रक्तकरवीरे
रक्ततन्त्रानि ॥

रक्तफल । पु० वटवृक्षे ॥

रक्तफला । स्त्री० प्रोलुपण्याम्
विम्बिकायाम् । कुदुरु० कुदूरी०
इतिख्यतौषधी ॥ रक्तानिफला
न्यस्या । अजादित्वाप ॥

रक्तफेनज । पु० वामपाश्वर्यस्थिको
म्नि । पुष्पसे ।

रक्तवालुकम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तमञ्जर । पु० निचुलवृक्षे ॥

रक्तमत्स्य । पु० रक्तवर्णमत्स्यविशेषे

रक्तलशुन

॥ यथा । योरक्ताङ्गोनातिदीर्घानवा
ल्पानातिस्थूलोरक्तमत्स्य मत्
क्त । शीतोश्च पुष्टिहृद्दीपनो
सौनाश धत्ते किञ्चिदोषत्रयस्य ॥

रक्तमाल । पु० चिरान्त्रज्ये । करञ्ज
के ॥

रक्तमूजक । पु० दे० सर्षपवृक्षे

रक्तमेह । पु० प्रमेहरोगावशेषे ॥

रक्तमेघणम् । न० शीणतस्त्रावे ।

वेङ्गोपशमार्थयित्वापाकशमायच

। अचिरोत्पानिदेशैः शीथितसरथ

चरेत् ॥ चरेत् । कुशान् । एकतस्तु

क्रिया सारकत्वाच्चयमेकत

। रक्तहिबेदनमूनतच्च शास्त्रिन

चागिरक्त । विषर्ज्यैकठमेषावेप्रण

चात्यन्त्रेदेन । सपिशेषाः शिष्यतज

लौकीर्षि पदैरपि ॥ शीथितस्त्राव

थ चरेद्विषमेनान्वय ॥

रक्तयष्टि । स्त्री०)

रक्तप्रष्टिका स्त्री०) मञ्जिष्ठवाम् ॥

रक्तवाचनाल । पु० तुलसीवनसि ॥

रक्तवज्रतम् । न० अजानुक्ताफरे

रक्तरेणु । पु० सिन्दूरं ॥ पलाशवर्त

रक्ते पुनर्णे ॥ रक्तरेणुवेद्य ॥

रक्तरेणुजा । स्त्री० पलाशकलिकाया
म् ॥

रक्तरेवतकम् । न० महापारिवर्ते ॥

रक्तलशुन । पु० महाकन्दे । शुद्ध

ने । दीर्घपत्रके । धृगुपत्रे । स्थूल

रक्तबीजका

कन्दे । यवर्जष्टे ॥ गृह्यनस्यमधुर
कटुककन्द नालमप्युपदिशन्तिकषा
यम् । पनसञ्चयमुशन्तिसत्तिसूर
द्यालवणमस्थिवदन्तोतिराजनिर्घ-
रुट् ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्ड्याम् ॥
रक्तलोचन । पुं० कपीते ॥ त्रि०
लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्तलोच
नेयस्यराः ॥

रक्तपटो । स्त्री० मसूरिकायाम् ॥
रक्तपर्णः । पु० किशुकैः ॥ दाडिमै
यम् ॥ लाद्यायाम् ॥ निशादये
बुधः सपुष्पे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तपर्णः । पु० इन्द्रगोपे ॥

रक्तपत्रः । पु० वार्त्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभू । स्त्री० रक्तपुनर्नवा
याम् ॥

रक्तपत्रनः । पुं० सन्त्यासिनि ॥
त्रि० लोहितवस्त्रवति ॥ न० रक्त
तर्पणस्ये ॥

रक्तपत्रात । पु० रोगविशेषे ॥ नारि
कीलस्यैवमूलाग्रीचीरेणसयुतम्
। पिवेच्चन्निविधस्तस्यरक्तपत्रातोवि
नश्यति ॥

रक्तपालुका । स्त्री० सिन्दूरे ॥

रक्तविन्दुः । पु० रुधिरस्यकण्ठे ॥

रक्तबीज । पु० दाडिमे । शुभ
निशक्यया सेनापताबसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री० तरदौडघे ॥

रक्तसर्षप

रक्तवृन्ता । स्त्री० शिफालिकाया
म् ॥

रक्तवृष्टि । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे०
उत्पातविशेषे ॥ तत्फलशस्त्रोद्या
गीयथा रक्तेशस्त्रोद्यागीमासास्थि
वसादिभिर्मरक । धान्यहिरण्य-
स्त्वक्फलकुसुमाद्यैर्बर्धतेभयवि-
विद्यात् ॥

रक्तशालि । पुं० रक्तवर्णधान्यवि-
शेषे ॥ ताम्रशाली । शीणशाली ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तशिशुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृ
क्षे । रक्तते । मधुरे ॥ रक्तमधुर
• रक्तकण्ठानामितिदर्शनात् ।
सचासीशिशु । रक्तोवर्णनपु
ष्पेयवा ॥

रक्तशीर्षक । पु० सरलद्रवे ।

रक्तशृङ्गिकम् । न० विषे ॥

रक्तसञ्ज । पु० कुण्डकुम्भे ॥

रक्तसन्दशिका । स्त्री० जलौका-
याम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न० रक्तकङ्कारे ।
हृल्लके ॥ रक्तसन्ध्यैव । दूवार्ये
कन् । केष ॥ रक्तान्सन्धीन-
कति । अककुटिलायागतौ । मूल
विमुञ्जोदित्वात्कोवा ॥

रक्तसरीरुहम् । न० रक्तपत्रे ॥

रक्तसप्ततलसरीरुहम् ॥

रक्तसर्षप । पुं० राजिकायाम् ॥

रक्ताङ्गा

रक्तसहा । स्त्री० रक्ताम्नाने ॥
 रक्तसार । पुं० रक्तखादरे ॥ अ
 स्त्रवेतसे ॥ न० रक्तचन्दने ॥ पत्त
 ङ्गे । वकम० इतिख्याते ॥
 रक्तसौगन्धिकम् । न० रक्तकङ्का
 रे । रक्तसोधी० इ० भा० प्र० ॥ र-
 क्तवर्णचिकालविकाशिपुष्पवृक्षे ॥
 रक्तधृतसौगन्धिकम् ॥
 रक्तस्त्राव । पु० रक्तपतने ॥
 रक्तहसा । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥
 रक्ता । स्त्री० गुल्फायाम् ॥ लावाया
 म् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डा-
 म् ॥
 रक्ताकार । पु० प्रबाले ॥
 रक्ताक्तम् । न० रक्तचन्दने ॥
 चि० शोणितमिश्रिते ॥
 रक्ताक्ष । पु० कासरे । मङ्गिषे ॥
 क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सा-
 रसे ॥ षष्ठिवत्सरान्तर्गतशस्तरवि-
 शेषे ॥ दुर्भिक्षमरणरोगोधान्यौष-
 धिप्रघोडनम् । मादरोगोभवेद्देवि-
 रक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ चि०
 रक्तनेत्रवति ॥ रक्तेश्विणीयय-
 स । अष्टोदशनादिष्वच् ॥
 रक्ताङ्ग । पु० भीमयज्ञे ॥ काम्य
 ङ्गे ॥ प्रबाले ॥ मत्कुण्डे ॥ मण्ड-
 ले ॥ कृकलासे ॥ न० विद्रुमे ॥ धी
 रे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥
 रक्ताङ्गा । स्त्री० जीवतिकायाम् ॥

रक्ताङ्क

रक्ताङ्गी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
 रक्तातिसार । पुं० रोगविशेषे ॥ पित्त
 कृचुयदात्त्यर्थद्रव्यमभ्रातिपैत्तिके ।
 तद्दोषाज्जायते शौघ रक्तातौसार
 उल्लङ्घ ॥ वत्सकतृत्त्वगार्द्रादा-
 डिमफलसम्भवात्त्वक्च । त्वग्युग
 लपलमानविपचेदष्टाङ्गसंस्मितो-
 ये ॥ अष्टमभाग शेष काथ मधुना-
 पिबेत्पुरुष । रक्तातिसारमुल्ल
 षमतिशयित नाशयेद्भूयतम् ॥ कु
 टजदाडिमकाथ ॥ गोदुग्धनव-
 नीतन्तुमधुनासितयासह । लौठ
 रक्तातिसारे तुयाङ्क परम मङ्ग-
 त् ॥ नवनौतावलेह ॥ पीतमधु-
 सितायुक्तचन्दनतण्डुलाम्बुना
 । रक्तातिसारजिद्रक्तापित्तटङ्काह
 मेहनुत् ॥ चन्दनमचर्खेतम् । च-
 न्दनकल्का ॥
 रक्ताधार । पुं० चर्मणि ॥
 रक्तापहम । न० बोलि ॥
 रक्तापामार्ग । पु० क्षुद्रापामार्गे ।
 आघट्टके ॥
 रक्ताम्बरम् । न० वङ्गिशिखाख्यकुसु
 म्बरञ्जितेवस्त्रे ॥ काषायवर्चे ॥
 चि० तहति ॥
 रक्ताम् । पु० कोशाम्बे ॥
 रक्ताम्नान । पुं० कुरुषके ॥
 रक्ताङ्क । पु० अर्कपर्णे । विकीर-
 णे ॥ रक्ताङ्कपुष्पमधुरसतिक्तकु

रक्ष . सभम्

ष्ठकमिन्न कफनाशनञ्च । आखोर्वि
षहन्तिचरत्तपित्त सङ्गं ग्राहिगुल्म-
श्लयथौहित तत् ॥

रक्ताश्विम् । न० नेचरोगविशेषे ॥ तत्र
क्षयं यथा । पद्माभ मृदुरक्ताश्वि
न्मासचौयतेसिते ॥

रक्ताश्विर्दुः । पु० उपपापोद्भविरोगविशेषे ॥

रक्ताश्वि । न० अश्विरोरोगविशेषे ॥

रक्तालु । पु० रक्तपिण्डालौ । रक्त
कन्दे । लोहितालौ । रतालु० रत
ण्डा० इ० भा० प्र० कन्दे ॥

रक्ताशोक । पु० वृक्षविशेषे ॥

रक्तिका । स्त्री० गुल्मायाम् । रक्ती० घु
घचौ० चिरमिठी० इ० भा० प्र० भिन्न
भूषणायाम् ॥ राजिकायाम् ॥ र-
क्तिक्वापरिमाणे ॥

रक्तिमा ॥ पु० लोहितत्वे ॥

रक्तीक्षु । पु० रक्तवर्ण्येक्षौ । सूक्ष्मपत्रे ॥

रक्षैरण्ड । पु० व्याघ्रे । इक्षिक
र्ण । रुवौ ॥

रक्षैर्वारु । पु० इन्द्रवारुण्याम् ॥

रक्षोत्पलः । पु० शाल्मलिबृक्षे ॥
न० कोकनदे । रक्तसरोरुडि ॥

रक्षोभ्यलाभ । पु० शीतवर्ण्ये । चि०
तद्वति ॥

रक्तोत्पलम् । न० गैरिकी ॥

रक्षः । पु० मन्त्रगुप्तसमर्थे ॥ रक्षति
। रक्षपालने । पञ्चाक्ष ॥

रक्षः सभम् । न० रक्षः समूहे ॥

रक्षा

रक्षक । चि० रक्षितरि ॥ अनायवा
ल्लवृक्षानारक्षकाः सर्वदेवताः ॥

रक्षति । रक्ष० । श्वलु ॥

रक्षणम् । न० पालने ॥ रक्षेर्लुट् ॥

आपदर्थे धनरक्षेद्द्वारान् रक्षेन्नैर
पि । आत्मानसततरक्षेद्द्वारैर
पि धनैरपि ॥ चि० रक्षके । पाल
के ॥ रक्षति० पालयति । रक्ष०
। मन्द्यादिस्त्रालल्यु० ॥

रक्षणि । स्त्री० चायमाणायालता
याम् ॥

रक्षणीय । चि० रक्ष्ये । रक्ष० । अ
नीयर ॥

रक्षन् चि० रक्षितरि । रक्षति । र
क्ष० । शब्द ॥

रक्षः । न० रक्षसे । निर्वृतिप्रभृतौ
। रात्र्यादौ । रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष०
। सर्वधातुभ्यङ्ग्यसुन ॥ निर्दये ॥

यथा । दृष्ट्वातु बिकलान् व्यङ्गानना
थान् रोगिणस्तथा । दयानजायतेय
स्य सरत्नप्रतिमेमति ॥

रक्षा । स्त्री० जतुनि । रक्षणे । वा
धानिरुत्तौ ॥ योगयुक्तोजनार्दन
चिन्तयेदित्यत्साख्यचिन्तकस्य प
रारक्षेत्त्यहमन्ये । यथोक्त सहस्र
नामभाष्ये । निश्चयं चिन्तयेदेष
योगयुक्तोजनार्दनम् । साख्यरक्षा
परामन्येकोहिनस्त्यच्युताश्रयमि
ति । रक्षणम् । रक्ष० । गुरोश्चक्षुः

रक्षा

दूत्य . । टाप ॥ भस्मनि ॥ श्राव
 य्यापौर्णमायान्तरक्षावन्धनमिष्यते
 । यथा । पौर्णमास्याहरेरक्षावन्धनं
 विधिपूर्वकम् . ब्रजराजकुमारत्वा
 त्केचिदिच्छन्तिसाधवः . तत्रभ
 द्रासङ्गावेतामतिक्रम्यैवकुप्यान् ।
 तथाचस्मृतिः । भद्रायाह्नेनकर्त्त
 व्ये श्रावणीफाल्गुनीतथा । श्राव
 णीन्दपति हन्तिग्रामान्दहतिफाल्
 गुनीति ॥ विधिसम्भविष्यात्तरे ।
 उपाकर्मदिनेप्रोक्तमृषीणांचैवतप
 णम् . ततोऽपराह्णसमयेरक्षापोट
 लिकाशुभाम् ॥ कारयेदक्षते
 शस्ते सिद्ध्यर्थेहैमभूषिताम् । व
 स्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमैर्वा
 मलवज्जितैः ॥ विचित्रप्रयितं
 सूत्रं स्थापयेज्जाजोपरि । उपलशि
 लागृहमव्येदगुडचतुष्कोन्यसेच्छुभ
 पौठम् । तत्रोपविशेद्राजासामा
 ल्य सपुरोहित समुहत् ॥ तद
 नुपुरोधान्पतेरक्षावधोतमन्त्रेण ।
 येनबहोवलौराजादानवेन्द्रोमहाव
 लः . तेनत्वांप्रतिबध्नामिरक्षेमा
 चलमाचल ॥ यदावधदाद्यायणा
 इत्यादिवैदिकोप्यवमन्त्रः पठनी
 यः ॥ ब्राह्मणे . क्षत्रियैर्वैश्यैः
 शूद्रैश्चान्यैश्चमानवैः . कर्त्तव्यो
 रक्षणाचाराविप्रान्सम्पूज्यशक्ति
 तः . अनेनविधिनायस्तुरक्षिका

रक्षोहा

बन्धमाचरेत् । ससर्वदोषरहितः ।
 सुखसम्बन्धरवसेत् । इति ।
 रक्षापत्र . । पुं० भूर्जपत्रे ॥ न० भू
 र्जत्वचि ॥
 रक्षिका । स्त्री० रक्षायाम् . रखडी०
 इ० भा० ॥
 रक्षित । चि० चाते । गोपायिते ।
 गुप्ते ॥ रक्ष्यतेत्य । रक्ष० । क्त० ॥
 रक्षिता । चि० रक्षाकर्त्तरि । रक्षके
 ॥ यथा । आयव्ययज्ञोलोकज्ञोदेशो
 र्पातविशारदः . कृताकृतज्ञोभृत्या
 नाञ्जेयः स्यादेपरक्षिता ॥
 रक्षौ । चि० रक्षके ॥ अवश्यं रक्षति ।
 रक्ष० । णिनि ॥
 रक्षिवर्गः . । पुं० अनीकस्थे । राजर
 क्षकगणे ॥ अवश्यं रक्षन्ति । रक्ष
 पालने । अवश्यंकेतिणिनि । र
 क्षिणांश्वर्गः ॥
 रक्षोघ्नः । पुं० सिद्ध्यर्थे । सितसर्ष
 पे ॥ भज्जातकवृक्षे ॥ न० काञ्चि
 के ॥ हिङ्गुनि ॥
 रक्षोघ्नधूपः . । पुं० गुग्गुल्वगुरुसर्जरस
 वचागौरसर्षपचूर्णैर्लवणनिम्बपत्र
 व्यामिश्रे घृतसयुक्ते ॥
 रक्षोघ्नी । स्त्री० वचायाम् . दुर्गाया
 म् ॥
 रक्षोजननी । स्त्री० रात्र्याम् ॥ राक्ष
 समात्तरि ॥
 रक्षोहा । चि० रक्षसांहन्तरि ॥ पुं०

रघूदह .

गुग्गुली ॥

रक्ष्ण । पु० चाण्ये ॥ रक्ष० । यज
याचंतिनङ् ॥रघु । पु० सूर्यवं शीयदिलीपराज
पुत्रे । श्रीरामचन्द्रस्यप्रपितामहे ।
लङ्घते । लघिगतौ । लघिव ह्योर्न
लोपश्चेति कुर्नलोपश्च । वालमूलल
घुङ्गुलीनावालोरत्वमापद्यते । इतिर
त्वम् ॥ रङ्गतेनाश गच्छतीतिव्युत्
पत्त्या० व्यष्टिसमष्टिरूपेऽन्नमयको
षे ॥रघुकार । पु० कालिदासकथौ ॥
रघुकाव्यविशेष करोति । उक्तञ्०
। कर्मण्यण् ॥रघुनन्दन । } रामचन्द्रे ॥
रघुनाथ । }रघुपति । पु० श्रीरामे ॥ यथा । य
दुपते कगतामधुरापुरीरघुपते
कगतीत्तरकोशला । इतिविचिन्त्य
कुसुममग स्थिरनसदिदकगदित्य
व वारयेतिरूपगोस्वारी ॥रघुवश । पु० रघो सन्ततौ ॥ र-
घोवैश ० । कालिदासकृते काव्य-
विशेषे ॥रघवशकीर्तु ।
रघवशतिलक । प० } श्रीरामे ॥
रघुवन्द । }रघुदह । पु० श्रीरामे । उद्वहति ।
वह० । पचाद्यच् । रघूनामुद्वहोना
यक ॥

रङ्ग

रङ्ग । त्रि० कृपणे ॥ मदे ॥ रमते ।
रमेर्वाङ्गुलकात्क ॥रङ्गु । पुं० शबलपृष्ठे । मृगविशेषे ।
रमते० रज्यतेवा । मृगख्यादित्वात्
साधु ॥ जनपदविशेषे ॥रङ्गः । पु० रागे ॥ नृत्ये ॥ नृत्यस्थाने
॥ रणक्षितौ ॥ टङ्गणे ॥ खादिर-
सारे ॥ पु० न० त्रयुणि । आपूषे
। बङ्ग । कुरुष्ये । पिञ्चटे । पूतिग
न्धे । रांग० इ० भा० ॥ तद्विशेषो
यथा । श्वेतमृदुलघुसुखं स्निग्धमु
ष्णसहहिमम् । सूत्रपत्रहरकान्त च
पुश्रष्ठमुदाहृतम् ॥ क्षुरकमिश्रकञ्चा
पिद्विविधरङ्गमुच्यते । उत्तमक्षुरकतत्र
मिश्रकत्वहिकमतम् ॥ तस्याशुहस्य
दोषोयथा । रङ्गोविधत्ते खलुशुद्धिही
नस्तथाह्यपक्षश्चकिलासगुल्मी । कुष्ठा
निशूल किलवातशीथं पाण्डुप्रमेह
सुभगन्दरञ्च ॥ विषोपम रक्तविका
रवृन्द क्षयक्षुक्लच्छाणिक फञ्जरञ्च ।
मेहास्मरीविद्राधिरुस्यरोगान्नागो
पिकुर्यात् कथितान् विकारान् ॥
तस्यशोधनं यथा । वङ्गनागौप्रतप्तौ
चगालितौतौनिर्षेचयेत् । त्रिधा
त्रिधाविशुद्धिः स्याद्रविदुग्धेपिच
त्रिधा ॥ तैलतक्रकाष्ठिकगोमूत्र
कुलत्पक्वाथेषुप्रत्येकत्रिधात्रिधा ।
ततोऽर्कदुग्धत्रिधा ॥ अथमारण्य
विधिः । मृत्पात्रेद्रावितेरङ्गे

रङ्गदृष्टा

चिञ्चाप्रवृत्त्यत्वे चारज । क्षिपत्वा
 ङ्ग चतुर्थांशमयोदव्याप्रचालयेत् ॥
 चिञ्चाश्चमिली । रज . चूर्णम् । च-
 योदर्वीक्षीक्षी . करच्छुली ॥ ततो
 द्वियाममात्रेण वङ्गभस्मप्रजायते । अ-
 थभस्मसमतालक्षिपत्वास्त्रे न विमर्द-
 येत् ॥ ततो गजपुटे पक्त्वा पुनरस्त्रे न
 मर्दयेत् । तालेन दशमांशेन याममे-
 कतत पुटेत् ॥ एवमपुटे पक्त्वा
 वङ्ग भवति मारितम् ॥ चक्षुःशुणायथा
 । रङ्ग लघु सररुक्षकुष्ठमेहकफकृमौ-
 न् । निहन्ति पाण्डुमण्डासचक्षुष्य पि-
 त्तलमनाक ॥ सिङ्गागजौघन्तु यथा
 निहन्ति तथैव रङ्गा खिलमेहवर्गम् ।
 देहस्य सौख्यं प्रवर्धयन्ति यत्त्वं नरस्य पु-
 ष्ठिं विदधाति नूनम् ॥ रङ्गति । रगि-
 गती । पचाद्यच् ॥ रज्यत्यस्मिन् .
 रज्यतेऽनेन वा । रङ्गरागे । अकत्तं
 रिचितिषञ् । कुत्तम् ॥

रङ्गकार । त्रि . वस्त्रादीनारङ्गकर्त्तरि
 । रगरेज . इ . भा . ॥

रङ्गकाष्ठम् । न . पतङ्ग ॥

रङ्गजम् । न . सिन्दूरे ॥

रङ्गजीवक । पु . चिचकारे ॥

रङ्गद । पु . ठङ्गणे ॥ खादिरसा-
 रे ॥

रङ्गदा । स्त्री . स्फटिकायाम् ॥

रङ्गदायकम् । न . कङ्कुष्ठ ॥

रङ्गदृष्टा । स्त्री . स्फटिकायाम् ॥

रङ्गावतारक

रङ्गपत्रो । स्त्री .)

रङ्गपुष्पो । स्त्री .) नीलीवृक्षे ॥

रङ्गभूति । स्त्री . कोजागरपूणिं
 मायाम् ॥

रङ्गभूमि . । स्त्री . मल्लभूमौ । ना-
 व्यभूमौ ॥

रङ्गमल्ली । स्त्री . वीणाया ॥

रङ्गमाणिक्यम् । न . माणिक्यरत्ने ॥

रङ्गमाता । स्त्री . कुड्मन्यम् ॥ अतु-
 नि । लाक्षायां ॥ चूड्याम् ॥

रङ्गमाटका । स्त्री . लाक्षायां ॥

रङ्गलासिनी । स्त्री . शिफालिका-
 याम् ॥

रङ्गसीजम् । न . रुप्ये ॥

रङ्गशाला । स्त्री . नाव्यगृहे । नाच-
 घर . इति भाषाप्र . ॥

रङ्गसदृशम् । न . यसदे । कश्च .
 इ . भा . ॥

रङ्गाङ्गा । स्त्री . स्फटिकायाम् ॥

रङ्गाजीव . । पु . चिचकारे ॥ रङ्गी-
 णजीवति । जीव . । इगुपधेतिकः
 ॥ रङ्ग . आजीवीस्येति वा ॥

रङ्गारि . । पु . कार्कीरे ॥

रङ्गावतारकः । पु . रङ्गावतारि-
 णि । शैलूषि । भरते । नटे . नृच्य-
 गीतस्थाने गीतवाद्यादिना तदनुगु-
 णतया प्रसङ्गिणि ॥ इ . प्रायश्चि-
 त्तविवेक . । नटगायनव्यतिरिक्ते र-
 ङ्गावतारणजीविनिहितकुलूक-

रज

भट्टः ॥

रङ्गावतारी । पुं० नटे ।

रङ्गिणी । स्त्री० कैवर्त्तिकायाम् ॥

शतमूल्यां ।

रङ्गोपजीवी । पुं० नटमत्तादिष्वसौ ॥

रङ्गोपजीविप्रभृतीनामन्नादाना-
नरकप्राप्तिरुक्ताविष्णुपुराणे २ अ
शे ॥ यथा । रङ्गोपजीवीकैवर्त्तः
कुण्डाशीगरदस्तथा । सूचीमाहिषि
कश्चैवपर्वकारोचयोद्विजः ॥ आ
गारदाहौमिचम्र शाकुनिर्यामया
जकः । रुधिरान्धेपतन्धेतैसोमवि
क्रीणतेचये कृति ॥

रङ्गः । न० रङ्गसि ॥ कृतिभरतहि
रूपकोषः ॥

रचनम् । न० यन्त्रने । निर्माणे ।

रचना । स्त्री० कुसुमप्रकारादेः पञ्चा
षल्यादिश्चरचने । परिस्पन्दे ॥

रचप्रतियत्ने । चुरादिरदन्तः ।

ग्यासन्नन्योयुच् ॥ रच्यते । कृतिवा

॥ यथाक्रमेणस्थापने । निवेशे ।

स्थितौ ॥ निर्मितौ ॥ यथा । अ-

साधारणचमत्कारकारिणोरचनादि

निर्मितिः । तत्पर्याया सन्दर्भः ।

। गुम्फः । सन्न्यनम् ॥ यन्त्रनम् ॥

रचितः । नि० कल्पिते । कृते ॥

स्थापिते ॥ रचः । कर्मणिक्तः ॥

रजः । पुं० रेणौ । धूलौ ॥ परागे ॥

पार्श्वे ॥ गुणान्तरे । रञ्जयति ।

रजतम्

रञ्जरागे । घञर्थेकप्रत्ययः ॥ न०
स्त्रीकुसुमे ॥

रजः शयः । पुं० शुनि । रजसि शि
ते । शीङ् । अधिकरणे शिते
रित्यच् ॥

रज सारथिः । पुं० वायौ ।

रजकः । पुं० निर्व्यञ्जके । वस्त्रधावकै

॥ अयश्चतोवरपत्न्यां धोवराज्यात

सङ्करजाति वासांसिफलकैः

सृज्यैर्निर्णिज्याद्रजकः शनैः ।

अतोऽन्यथा हि कुर्वीत दण्डा स्या

द्रुक्तामाषकम् ॥ रञ्जयति । रञ्ज

० । नृतिखनिरञ्जिभ्यङ्कृतिः । प्वुन् ।

असिः । अकेः । अनेवरञ्जं नलोपः ।

। पित्वान्ङोषिः । रजकौ । भाष्य

मतेः । कृन् । टापः । रजिका । शु-

के । रजकौ धातकशुकाविति हैमः ॥

रजतम् । न० दुर्बणे । रूप्ये ॥ अ

स्योत्पत्तिर्यथा । विपुरश्चबभार्थाय-

निर्निमेषेर्बिलोचने । निरीक्षया

मासशिवः क्रोधिपरिपूरितः ।

ततस्तुक्तासमपतत्तस्यै कस्मादि

लोचनात् । ततोऽरुद्रः समभवद्दृष्ट्वा

नरमिषज्वलन् ॥ द्वितीयादपतन्ने

चादशुविन्दुस्तु वामकात् ॥ तस्मा

द्रजतमुत्पन्नमुक्तकर्मसुयोजयेत् । कृ

त्तिमश्च भवेत्तद्विरङ्गादिरसयोग

तः । पश्चाद्व्यगुणान् रूप्ये ॥ हरे

दन्तिदन्तयोः । शिञ्जति ॥ इदे

रजनीजलम्

। शैले ॥ स्वर्णे । रजतिरज्यतेऽने
नवा । रज्जुः । पृषिरञ्जिभ्याकिदि
त्यतच् ॥ त्रिः श्रुक्ते ॥

रजतद्युति । पुं० हनुमति ।
रजतप्रस्थ । पुं० कैलासाचले ॥
रजताचल । पुं० रौप्यपर्वते ॥
रजताद्रिः । पुं० कैलासपर्वते ॥
रजनम् । न० स्वर्णे । सुवर्णे । कुसु
मादिरागे ॥ रज्यतेनेन । रज्जुः ।
क्युन् ॥

रजनिः । स्त्री० निशि । रात्रौ ॥ र
जन्ति० अनुरक्ताभवन्ति० रागिणी-
स्याम् बाहुलकाद्रञ्जेरनिर्लो-
पश्च ॥

रजनिकरः । पुं० चन्द्रे ॥

रजनी । स्त्री० नीलिन्याम् ॥ रात्रौ ॥
हरिद्रायाम् ॥ जतुकायाम् । ला-
जायाम् ॥ रजन्यनुरक्ताभवन्त्यस्यां
रागिणः । रज्जुः । क्षिपेः किक्षे
तिषकारादनिः । कित्वाञ्जलो-
पः । बाहुलकाद्वा० रजनिः । गौ
रादित्त्वान्ङीष् ॥

रजनीकरः । पुं० हिमाशौ ॥

रजनीगन्धा । स्त्री० पुष्पविशेषे ॥

रजनीचर । पुं० राजसे । रात्रिच
रे ॥ रजन्यांचरति । चरेष्टः ॥
चौरे ॥ यामिकभटे ॥

रजनीजलम् । न० नीहारे । ओसः
इ० भा० । रजन्याजलम् ॥

रज

रजनीपुष्पः । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

रजनीमुखम् । न० प्रदोषे ॥ रजन्या-
मुखमिव ॥

रजनीहासा । स्त्री० शिफालिकापुष्पे
हारमृद्धार० पारिजातः इ० लो
कप्रसिद्धे ॥ रजन्याहासीय
स्याः ॥

रजः । न० गुणान्तरे । प्रकृतिगुण-
विशेषे । रागद्वेषात्मकेदुःखद्वे-
तौ ॥ रजोरागात्मकविषिदृष्ट्यास-
ङ्गसमुद्भवम् । तन्निवध्नातिकौश-
ल्यकर्मसङ्गेन देहिनम् । आर्त्तवे ।
स्त्रीपुष्पे ॥ परागे । सुमनोरज
सि ॥ रेणुमान्ने । धूलिमान्ने ॥
निषिद्धाऽनिषिद्ध रजोयथा । आयु
ष्कामीनसेवेततथासम्भार्जनीरजः ।
तथाश्चरथधान्यानागवाञ्चैधरज शु
भम् ॥ अशुभञ्चविजानीयात्खर
ष्टाजाविकीष्टुच । गवारजोधान्यर-
जः पुत्रस्याङ्गभवंरजः ॥ एतद्रजो
महाशस्त महापातकनाशनम् ॥
अजारज खररजस्तथासम्भार्जनी
रजः । स्त्रियः पादरजोराजन्श
क्रादपिहरेच्छ्रियम् इ० ल० च० ॥
रज्जयति० रजनम्० रज्यतेऽनेनवा ।
रज्जुरागे । भूरजिभ्याकिदिष्यसुन्
। नलीपः ॥ असृजि ॥ दिषसे ॥
असृगहनीरजसीउच्यते० इतिनिरु
क्तोक्तेः ॥ स्वस्तिहीनरजाहीनशि

रजित .

रामासि विजितम् । सुद्राहीनहस्त
तपत्र सिद्धिफलनहीतिलक्ष्यम् ॥

रजस्तानु । पु० मेघे ॥ चित्ते ।

रजस्वला । पु० महिषि । सैरिमे । चि०

सरजस्वले ॥ रजोऽस्थस्य । रज

कृषोत्तमच ॥

रजस्ताना । स्त्री० । स्त्रीधामण्याम् । अ

य्याम् । चात्रेय्याम् । पुष्पत्रया

प्रियाम् । उदक्यायाम् ॥ द्वादशा

हत्सरादृध्वनापञ्चाशत्समा । स्त्रि

य । मालिमासिभगद्वाराप्रकृत्यै

धातुधसवेत् ॥ तत्र । प्रथमेऽहनि

अण्डालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी । दृ-

तीयेरजकीपुसायथावर्ज्यातथाङ्ग-

ना ॥ शुभामर्तुऋतुर्थेऽन्धशुभादै

वपैत्रयो । दैविकर्मणिपैत्रैचप-

ञ्चमेहनिशुद्ध्यति । रजोस्थस्या ।

रज कृष्यासुतिपरिषदीषलच ।

तसौमस्त्वर्थवृत्तिभक्त्यम् ॥ सिंहक-

र्कटस्थर्केनद्याम् ॥ यथा । सिंहक-

र्कटयोर्मध्येसर्पानद्योरजस्वला ।

तामुज्जाननकुर्बीतवर्जयिष्यासमु-

द्रगा ॥ उपाकर्मणिचात्सर्गेप्रत-

ज्ञानितयैवच । चन्द्रसूर्योपरागेचर

जोदीधानविद्यते ॥ दशवर्षाधिका

यानार्याम् ॥

रजि : । पु० चन्द्रवर्शीयरजविशे-

षि ।

रजित । चि० आकृष्टे ॥ रज्ज्वर्य-

रज्यमान :

न्तात्कर्मणिक्त । रज्ज्वर्यैर्मृगरम-

णवृत्त्युपधानकारलोप ॥

रजोगुण । पुं० अप्रीत्यात्मकीप्रकृते-

गुणे ॥ अप्रीतिरात्मभावीयस्य । उ

पष्टम्भकचलश्चरज । सत्त्वतमसौ

स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्ति प्रत्य

वसौदन्तीरजसोपष्टभ्येते । उत्साहप्र

यत्न कार्येते । तदिदमुक्तमुपष्टम्भक

रजवृत्ति । कस्मादित्यतउक्त । चलमि

ति । तदनेन । रजस । प्रवृत्त्यर्थत्वं

दर्शितम् । यद्वा खहेतुस्तद्वा खा

त्मकरज ॥ रजःकार्येहास्यहर्षादौ ॥

रजोनिमीलित । चि० रजोगुणाव

त्ते । अप्रथिपदगर्पयन्तिहिश्रुतव-

न्तापिरजोनिमीलिता ॥

रजोपलम् ।)

रजोरसम् ।) न० अन्धकारे ॥

रजोविशाल । पुं० भूर्लीके ॥ मध्ये

रजोविशाल सवधर्माधर्मानुष्ठा-

नपरत्नात् । दुःखबहुलत्वाच्च । रजो

विशालवृत्तिसाङ्ख्याचार्याः ॥

रजोहर पुं० रजके ॥

रज्जुः । स्त्री० वेण्याम् ॥ बन्धनसाध

नवस्तुनि । शुल्के । वराटके । गुणे

। डोरी । रस्सी । इ० भा० । सृज्यते ।

सृजविसर्गे । सृजेरमुमुच । चात्

सलोपउप्रत्ययश्च । ससृज्यत्वेनशः ।

जशत्वेनज ॥ मध्यगुरी । ५१० ॥

रज्यमानः चि० लोहितायमाने ॥

रथतूर्य्यम्

रक्षेद्देवादिक्तात्कर्तारिज्ञानम् । च
निदितामितिगलोपः ॥

रक्षकः । पुं० कुसुमादिना वस्त्रादि
रागकर्तारि । कम्पित्युक्ते ॥ प्रीति
जनके ॥ न० हिङ्गुले ॥

रक्षकः । पुं० रागजनने । सुञ्जल
थे ॥ न० रक्तचन्दने ॥ हिङ्गुले ॥ प
तङ्गे । वकम्० इ० भा० ॥ वर्णान्त
रापादने ॥ रक्षयति । रक्षराने । यद्य
न्तः । युच्० ल्युङ्वा ॥

रक्षकः । पुं० कट्फलैः ॥

रक्षनी । स्त्री० गुण्डारोचनिकायाम्
॥ नील्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ शि-
फालिकायाम् ॥ हरिद्रावाम् ॥ प
पंथ्याम् ॥ रक्षयति । रक्षः । ल्यु
ट् । स्थितीपक्षस्यानिवन्नावादशन
येत्येतिज्ञानलोपोन ॥ रक्ष्यतेऽनये
तिविग्रहेतु० कारणेति ल्युटिभवत्ये
व । रक्षे क्युन्नितिवा ॥

रक्षनीयः । चि० रागीत्यादनयोग्ये ॥

रटितः । चि० कथिते ॥ रटे कर्म
शिक्षः ॥ न० कथनमात्रे ॥

रथः । पुं० कौशे । कौशादिवादने ।
कौशे । पुं० न० युधि । समरे । यु
धे ॥ रथनम्० रथन्ति० शब्दायन्तेऽ
स्मिन्नितिवा । रथशब्दे । वधिरथो
रिखम् ॥ रथति । रथे । पचाद्यञ्वा ॥

रथन् । पुं० ध्वनति ॥

रथतूर्य्यम् । न० सङ्ख्यामपठहे । च

रतम्

भयङ्गिणिमे । युद्धवाद्ये ॥

रथप्रियः । पुं० श्येनविहगे ॥ न० उ

शौरे । वीरणस्यमूले ॥

रथमत्तः । पुं० हस्तिनि । द्विपे ॥

रथमुष्टिः । पुं० विषमुष्टिश्चुपे ॥

रथरङ्गः । पुं० रथकातरहस्तिनि । प्र
तिमे ॥

रथरणः । पुं० मशके ॥ न० उद्वाहने

रथरणकः । पुं० उत्कण्ठायाम् ॥ का
मे ॥

रथसङ्कुलम् । न० तुमुले । व्याकुले र
थे ॥ रथस्यसङ्कुलम् ॥

रथसमुद्यमः । पुं० युद्धयोगे ॥

रथाङ्गनम् । न० युद्धस्थले ॥

रथालङ्कारः । पुं० कङ्कपक्षिणि ॥

रथङ्गः । चि० अर्धचमावच्छिन्नावयवे
॥ धूर्त्ते ॥

रथङ्कः । पुं० अफलद्रुमे ॥

रथङ्गा । स्त्री० मूषिकपण्ड्याम् ॥ विध

वायाम् ॥ रमन्तेऽन । रमक्रीडा

याम् ॥ अमन्ताङ्गः । टापः ॥

रथङ्गाश्रमी । पुं० अष्टचत्वारिंशदक्ष

रोपरिभार्याविहीने ॥ यथा । च

त्वारिंशदक्षराणां साष्टानाचपरेय

दि । स्त्रियावियुज्यतेकश्चित्सतुर

ङ्गाश्रमीमतः ॥

रतम् । न० मैथुने । सुरते ॥ तद्द्वि

विधम् । यथाह्वातस्यायनः ।

वाद्यमाभ्यन्तरक्षेतिद्विविधं रतम् ॥

रतार्थिनी

च्यते । तत्राद्यं बुभुक्षनाशेषनखद-
न्तक्षतादिकम् । द्वितीयं सुरत
साक्षाद्भानाकारेण कल्पितमिति ॥
त्रि० गुह्ये ॥ अभिरते । अनुरक्ते
रमणम् । रम० । नपुंसकेभावेत्त
। अनुदात्तोपदेशेति नलोपः ॥

रतकीलः । पुं० कुक्कुरे ॥

रतकूजितम् । न० रतिकूलकथाया
म् । मणिते ॥

रतगुरुः । पुं० भर्तृरि हृदये ॥

रतज्वरः । पुं० काके ॥

रतताली । पुं० पिङ्गे ॥

रतताली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥

रतनाराचः । पु० नारीणां शीत्कारे
॥ स्मरे ॥ शुनि ॥ पिङ्गे ॥

रतनिधिः । पुं० खड्गने ॥

रतरागः । पु० सुरताभिलाषि ॥

रतचिकम् । न० दिवसे ॥ सुखसा-
ने । अष्टमङ्गले ॥

रतव्रणः ।)

रतशायी ।) पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥

रतहिण्डकः । पुं० स्त्रीचीरे । लम्प-
टे ॥

रतान्दकः । पुं० कुक्कुरे ॥

रतान्की । स्त्री० कुञ्जक्याम् ॥

रतामङ्गः । पु० कुक्कुरे ॥

रतार्थिनी । स्त्री० वैश्यायाम् ॥

रतार्थिनी । स्त्री० मैथुनाभिलाषिण्या
म् ॥ कामुक्याम् ॥

रतिनागः

रति० । स्त्री० स्मरदारेषु । कामदेव-
स्यपत्न्याम् ॥ आषाढिस्थानस्था-
यादेव्याम् ॥ सुरते ॥ गुह्ये ॥ रा-
गे ॥ अनुरागे । यथा । भगवान्-
ब्रह्म० कात्स्न्येन चिरन्वीक्ष्य मनीष
या । तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्म
न्यतो भवेत्तद्वृत्तिः ॥ रम्यतेऽनया
रम० । क्लिप् । अनुदात्तोपदेशवन-
तितनोत्थादीनामनुनासिकलोपो-
भक्तिकङ्कितेऽङ्गितमलोपः ॥ चेत-
परितोषि ॥ दृष्टार्थसंयोगजनितायां
क्रीडायाम् ॥ दृष्टार्थविशेषि ॥ य-
था । यूनोरन्योन्यविषयस्थायिनी-
च्छारति । स्मृतेति रसाणं वसुधा-
करः ॥

रतिकुहरम् । न० भगे । योनौ ॥

रतिकूजितम् । न० मणिते । मैथुनश-
ब्दे ॥ रते कूजितम् ॥

रतिक्रिया । स्त्री० संवेशने । मैथुने ॥

रतिगृहम् । न० योनौ ॥ रमणम-
न्दिरः ॥

रतिचक्रम् । न० कामिन्यासहक्रोड-
ने ॥ यथा । शास्त्रस्य विषयस्तावद्या-
वन्मन्दरसोनरः । रतिचक्रे प्रवृत्ते
तुलशाक्ष नापि चक्रम् ॥

रतिनागः । पुं० षोडशवन्मान्तरगतप-
द्मदेशवत्ये । तत्त्वचर्चयथा । षोड-
शैदूरयुग्मे न कामुकं कामिनीयदि ।
रतिनागः ससाध्यातः कामिनी

रतिमित्र

नामनारम ॥

रतिपति । पु० कामदेवे ॥ रते
पति ॥ देशविशेषस्थस्त्रीणास्था-
नविशेषितस्याविर्भावायथा । वाचि
श्रीमाधुरीणाजनकजनगदस्थायिनी
नाकटाक्षे० दन्तेगौडाङ्गनाना० सु
ललितजघनेचोत्कलप्रेयसौनाम् ।
तैलङ्गोनानितवे० सजलघनरुचौके
रत्नौकेशपाशे० कार्णाटीनाकटौच-
स्फुरतिरतिपतिर्गुर्जरीणास्तनेषु ॥

रतिपाशक । पु० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा
। पीडयेदूरयुग्मेन कामुकोयदिसुन्द
रीम् । रतिपाशस्तथाख्यात का
मिनीनामुखावह ॥

रतिप्रिय । पु० कामदेवे ॥ रति
प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्ध । पु० पद्मासनादिषोडश
सु । तेषथा । पद्मासनोनागपाशो
लतावेष्टोऽर्द्धसम्पुटम् । कुलिश सु
न्दरश्चैव तथाकेशरणवच ॥ हिल्लो
लीनरसि होपिविपरौतस्तथापर
। क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवमुत्कठस्तुतत
परम् ॥ सिंहासनोरतिर्नागोवि
द्याधरस्तुषोडश ॥

रतिमदा । स्त्री० अप्सरसि । सर्वे
श्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न० योनौ ॥ मैथुन
गृहे ॥

रतिमित्र । पु० रतिबन्धविशेषे ॥

रत्नम्

यथा । पातयेदूरयुग्मेच कामुकय
दिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यात
कामिनीनामुखावह ॥

रतिरमण । पु० कामदेवे ॥

रतिलक्ष्म । न० निधुवने ॥

रतिलाभ । पु० सुरतसुखप्राप्तौ ॥
यथोक्त रतिरहस्ये । सस्ततावपुषि
मीलन दृशोर्मूर्च्छनाच्चरतिलाभल
क्षणम् । श्लेषयेत्स्वजघन मुहुर्मुहु
सीत्करोतिगलगद्गदाकुलेति ॥

रतिसत्त्वर । स्त्री० चिरस्त्रीवायाम् ।

पिडिङ्गशाक० द्र० गी० दे० भा० ॥

रतिसुन्दर । पु० रतिबन्धविशेषे ॥

यथा । नारीपदद्वयकामीधारयेद्
दयेद्यदि । धृतक ठोरमेत्कामीबन्ध
स्याद्रतिसुन्दर ॥

रत्न । स्त्री० देवनद्याम् । सत्यवाचि
॥ ऋदितिसौत्रेधातु । तत्त ऋ
तेरम्चेतिक्व चमागमश्च ॥

रतोदहः । पु० कोकिले ॥

रत्नङ्गम् । न० भगे । योनौ ॥ रते
सुरतस्यङ्गम् ॥

रत्नम् । न० स्वजातिश्रेष्ठे ॥ जातौ
जातौशदुत्कृष्टतद्रत्नमभिधीयते ॥
मणौ । धनार्थिनाजना सर्वेरम
न्तेस्मिन्नतीवयत् । ततोत्तममिति
प्राक्त शब्दशास्त्रविशारदै ॥ तत्त
पाषाणभेदोस्तिमुक्तादिचतदुच्यते
तानि नवधानिरूपितानियथा । व

रत्नपञ्चकम्

च गारुत्मतपुष्परागोमाणिक्यमेव
 च । इन्द्रनीलशुभोमेदस्तथावैदूर्य
 मित्यपि ॥ मौक्तिकविद्रुमश्चेतिर
 त्रान्युक्तानिवैनव । रत्नानिभक्षितानि
 स्युर्मधुराणिसराणिच । चक्षुष्याणि
 चशीतानिबिषग्नानिधृतानितु ॥ मङ्ग
 ल्यानिमनोज्ञानिगृहदोषहराणिच ॥
 माणिक्यतरणे : मुजातममलमु
 क्ताफलशीतगोमार्ह्वस्यतुविद्रुमो
 निगदित : सौम्यस्यगारुत्मतम् ।
 देवेभ्यस्यचपुष्परगमसुराचार्यस्य
 चशनेनीलनिर्मलमन्ययेनिर्गदि
 तेगोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानांशोधन
 मारणविधिर्वैद्यबोद्ध्या । रमयति
 । रमक्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा
 । रमेस्तचेतिन । नेट् । माणि
 क्ये ॥ वज्र ॥ सगण ॥ ५० ॥
 रत्नकन्दल । पुं० प्रवालि ॥
 रत्नकूटः । पुं० पर्वतविशिष्टे ॥
 रत्नगर्भः । पुं० समुद्रे ॥ रत्नानिग
 र्भेऽस्य ॥ कुबेरे ॥
 रत्नगर्भा । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानिगर्भेऽ
 स्या । उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥
 रत्नचषकः । पुं० न० स्फटिकादि
 मणिप्राचे ॥
 रत्नक्षीपः । पुं० न० रत्नप्रचुरेक्षीपविशिष्टे ॥
 रत्नधेनु । स्त्री० महादानविशिष्टे ॥
 रत्ननिधिः । पुं० खड्गनपक्षिणि ॥
 रत्नपञ्चकम् । न० सुवर्णादिपञ्चसु ॥

रत्नपरीक्षा

यथा । सुवर्णरजतमुक्तालाजावर्त्त
 प्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं
 मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥
 रत्नपरीक्षा । स्त्री० मणिविचारे । तत्र
 मणौनांतावङ्गुणप्रधानार्थमाह । र
 त्नेनशुभेनशुभं भवतिनृपाणामनि
 द्यमशुभेन । यस्मादतः परीक्ष्य दे
 वरत्नाश्रिततज्ज्ञे ॥ द्विपद्मव
 नितादीनास्वगुणविशेषिणरत्नशब्दो
 ऽस्ति । इहतूपलरत्नानामधिकारोव
 च्छपूर्वाणाम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रद
 शर्नार्थममृतभेदमाचार्याणामाह ।
 रत्नानिबलाहैत्यादधीचतोन्वेवद
 न्तिजातानि । केचिद्भुवः स्वभावा
 दैचित्यं प्रादुरूपलानाम् ॥ वज्रेन्द्र
 नीलमरकतकर्कोतनपद्मरागवधिरा
 ख्याः । वैदूर्यपुलकविमलकराजम
 णिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ सौग
 म्भिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्प
 रागाख्याः । ब्रह्ममणिज्योतीरसस
 स्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ वेणातटविशु
 ष्णश्रीषकुसुमोपमसुकौशलकम् ।
 सौराष्ट्रकमातामहृणाशुपरसम्भू
 तम् ॥ ईषत्ताम्रं हिमवतिसतङ्गजं
 वल्लपुष्पसङ्काशम् । आपीतकालि
 ङ्गश्यावपौण्ड्रेषुसम्भूतम् ॥ ऐद्र
 षडश्रियुक्तं याम्यसर्पास्यरूपमसित
 स्र ॥ कदलीकाण्डनिकाशवैष्णव
 मितिसर्वसंख्यानम् ॥ बाहणमेव

रत्नपरीक्षा

लागुह्योपमभवेत्कर्णिकारपुष्पनि-
भम् । शृङ्गाटकसंस्थानव्याघ्राच्च
निभश्चह्रीतभुजम् ॥ वायव्यश्चयवो
पममशोककुसुमप्रभंसमुद्दिष्टम् ।
स्रोतः खनिप्रकौर्णकमित्वाकरस
भवस्त्रिविधः ॥ १० ॥ रक्तपीच्छ
शुभं राजन्यानासितद्विजातीनाम्
। शैरीषवैश्यानांशूद्राणांशस्तेऽ
सिनिभम् ॥ ११ ॥ वज्रमण्यं
व्यपदिष्टानार्थमाह । सितसर्प
पाष्टकं तण्डुलोभवेत् तण्डुलैस्तुविं
शत्या । तुलितस्य हेलक्ष्मिद्वान् द्वि
हानितैवेतत् ॥ पादव्यशाहीन
त्रिभागपञ्चांशषोडशांशश्च । भाग
श्चपञ्चांशशतिकः स्यात्साहस्रिक
श्चैव ॥ १२ ॥ शुभवज्रलक्षणान्या
ह । सर्वद्रव्यामेव लघ्वभसितरति
रश्मिवत्क्षिप्रम् । तडिदनलश
क्रचापोपमश्च वज्रहितायोक्तम् ॥
अथाशुभलक्षणम् । काकपदमक्षि
काकीशधातुयुक्तानि शार्करविह्वम् ।
द्विगुणाग्निदग्धकलुषचस्तविशीर्णा
निनशुभानि ॥ यानि च बुद्बुददलि
तार्थचपिटवाशीफलप्रदीपानि ।
सर्वेषाञ्चैतेषां मूल्याश्चागोष्ठमोहा
नि ॥ १६ ॥ वज्रं न किञ्चिदपि
धारयितव्यमेकेषु चार्थिनीभिरवला
गिरुशतितज्ज्ञा । शृङ्गाटकञ्चि
पुटधान्यकवत्स्थितं यच्छोषीनिभ

रत्नाङ्कः

श्च शुभदतनयार्थिनीनाम् ॥ खज
नविभवजीवितक्षयजनयति वज्रम
निष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारि
नाशनशुभमुपभोगकरश्च भूभृताम्
॥ इति वाराह्यासप्तसप्ततितमः ॥
रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने
॥ यथा । समुद्रोपलब्धकाहैमौपर्वता
धित्यकापुरी । रत्नपारायणनाम्ना
लङ्घेति ममैथिली ॥
रत्नप्रभा । स्त्री० जिमानानरकविशि
ष्टे ॥
रत्नभूः । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥
रत्नसुखम् । न० हीरके ।
रत्नमुट् । त्रि० मणिचौरे ॥ रत्नं
मुष्णाति । मुषस्तेये । क्षिप् ॥
रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्न
श्रेष्ठे ॥
रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि
विद्यन्ते यस्याम् । मतुप् । उगि
त्वान् । डीप् ।
रत्नवर्षुकम् । न० पुष्पकरथे ॥ त्रि०
रत्नवर्षणशीले ॥
रत्नसानुः । पुं० सुरालये । सुमेरु
पर्वते ॥ रत्नानि सानौशिखरे
ऽस्य ॥
रत्नसूः । स्त्री० भूमौ ॥
रत्नाकरः । पुं० जलनिधौ ॥ रत्ना
नामाश्विक्वमुक्तादीनामाकरः ॥
रत्नाङ्कः । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि

रथकारः

ॐ ॥

रत्नाचल । पु० दानार्थमणिमय
पर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न० मणिमयालङ्करणे
। जडाजगहना० इ० भा० ॥ तस्य
धारणगुणा । धन्य यशस्यमायुष्य
श्रीमद्व्यसनसूदनम् । इर्षयका
स्यमोजस्य रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्नि । पुं० बहुमुष्टिकरे । कृच्छ्र
ति० अर्पतेऽर्भनवा । कृगतौ ।
कृतन्यञ्जोत्यत्ते । कत्निच् । य
ण् ॥

रथ । पुं० शताङ्गे । स्य दने ॥ पादे
। चरणे ॥ वितसे ॥ देहे । शरीरे ॥
रथवहयस्थानीयैरिन्द्रियैराकृष्यमा
णत्वाच्छरीरस्य ॥ रम्यतेऽत्र० रमन्तेऽ
चानेनवा । रम० । हनिकुप्रीति-
कथन् । अनुनासिकलोप ॥ ए-
नैनसहयोद्धरि ॥ सगणे० ॥ ५० ॥
पौरुषे ॥

रथकव्या । स्त्री० रथवन्दे । रथानांस
मूह । ह्रान्त्रकव्यचस्रे तिकव्यच् ॥

रथकारः । पु० रथकारः । रथस्य-
कारः ॥

रथकारः । पुं० तक्षणि । बह्वैकौ ।
रथनिर्माणकर्त्तरि । माहिष्यात्
करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । बठ
ई० तखाण० इतिभाषाप्रसिद्धे
॥ माहिष्येण करण्यान्तरथकार प्र

रथन्तरम्

जायते० इ० याज्ञवल्क्य ॥ रथ
करोति । डुकुञ्ज० । कर्मण्यण् ॥
रथकुटुबी । पु० सारथी ॥ रथकुटु
म्बयितुशौलमय । कुटुम्बधारणं ।
सुपीतिणिनि ॥ यद्वा । रथएवकुटु
म्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इ
नि ॥

रथगर्भकः । पुं० स्तम्भवाहयाने ।
नररथे । कर्णरथे । प्रवहणे । इ-
यने ॥

रथगुप्तिः । स्त्री० बह्व्ये । परप्रहरणा
भिघातरक्षार्थरथस्यसन्नाहवदावर-
ण ॥ रथस्यगुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न० रथगुप्तौ ॥

रथचरणः । पु० कीकनक्षिणि । च
क्रवाके ॥ रथचक्रे । पैय्या० इ०-
भाषा ॥

रथद्रु । पु० तिनिशब्दच् ॥ रथस्य
द्रुः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री० आषाढशुक्लद्विती
यायाम् ॥ यथा । आषाढशुक्लद्वितीये
षादिद्वितीयापुष्यसयुता । तस्यारथेस
मारोप्यराममाभद्रय नह ॥ याचो-
त्सवप्रवृत्त्यायप्रोणये वद्विजान्वहू-
न् । कृत्वाभावेतिथो शार्यासदासाप्रोत
थेममेतिस्क्रन्दपुराणम् । सायात्रा ।
माजगन्नायम् ॥

रथन्तरम् । न० सामविशेषे ॥ रथिन-
तरति । तृप्तवनसन्तरणयोः ।

रथावर्त्त .

संज्ञार्थाभृतृजोतिखच् । व्युत्पत्ति
माच नस्ववयवार्थानुगम ॥
रथपय्यायि । पु० वेतसवृक्षे ॥ रथः
पर्यायोऽस्य ॥
रथपाद . । पु० चक्रे ॥
रथव्रज । पु० रथकव्यायाम् ॥ रथा
नां व्रज ॥
रथपुष्पा । स्त्री० नदीनग्रेषु ॥ रथपि-
नति । पा० । क । पारस्करादि
त्वात्सुट् षत्वेनिपातसिद्धे ॥
रथसाधक । पुं० तिनिशे ॥ रथस्य-
साधक ॥
रथाङ्ग । पु० कीकपल्लिणि ॥ अप-
स्करे । चक्रभिन्ने रथारम्भके ॥ न०-
चक्रे ॥ रथस्य चक्रम् ॥
रथाङ्गपाणि । पु० त्रिष्णौ ॥ रथाङ्ग
पाणीयश्चस . । प्रहरणार्थेभ्य परे
निष्ठासप्तम्यौभवत . ॥
रथाङ्गाङ्गय . । पुं० चक्रवाक् ॥ रथाङ्ग
स्याङ्गयोनामयस्य ॥
रथाङ्गी । पुं० श्रीहरौ ॥ रथाङ्ग चक्र
मस्यास्ति । इनि . ॥
रथाङ्गी । स्त्री० ऋद्धिनामौषधौ ॥
रथान्तर । पुं० कल्पभेदे ॥
रथाभ . । पुं० वेतसवृक्षे ॥
रथावरोही । पुं० रथस्य युवकर्त्तरि ।
रथिनि ॥
रथावर्त्त । पु० धूमावतीदक्षिणाङ्गे
तीर्थविशेषे ॥

रथ्य .

रथिकः । त्रि० रथिनि । रथस्वामि
नि ॥ रथोऽस्यास्ति । अतद्वनिठना
वितिठन् ॥ रथेन चरति वा । पर्या
दिभ्यष्ठन् ॥ षिङ्गौरादिभ्यश्च तिङी
षि० रथिकौ ॥
रथिका । स्त्री० क्षुद्ररथे । त्वाष्ट्राम् ॥
रथी । पु० स्यन्दनारोहे । रथावरोहि
णि । रथस्वामिनि । रथिके ॥ रथो
ऽस्यास्ति । इनि ॥
रथिन . । पु० रथिनि । रथस्य इन
। शकन्ध्वादि ॥
रथिनी । स्त्री० रथकव्यायाम् ॥ रथा
नासमूह । खलादिभ्यश्च निर्वक्त
व्य . ॥
रथिर . । पुं० रथिके । स्यास्ति ।
मेधारथाभ्यामिराज्जरावत्तव्याधि
तौरच् ॥
रथी । स्त्री० शकव्याम् । मज्ज्भोलौ
० इ० भा० ॥ वक्षादिभ्यश्च तिरो
ष् . ।
रथोद्धता । स्त्री० त्रिष्ट, प् ११ प्रभे
दे ॥ रात्परैर्नरलगैरथोद्धता ।
यथा । राधिकादधिविलोडनस्थि
ताकृष्णवेषुनिनदैरथोद्धता । यामु
नतटनिकुञ्जमञ्जसासाजगामसलि
लाहतिच्छलात् ॥ रथवदुद्धता ॥
रथ्यः । पुं० रथवाङ्मकाश्वे । रथगोठ
रि ॥ रथ वहति । तद्वहतिरथयुग
प्रासङ्गमिति यत् ॥ रथासे । चक्रे

रद

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥

रथ्या । स्त्री० रथौघे ॥ रथानासमूह
। खलुगोरथादितिथत् ॥ प्रतोल्या
म् । विशिखायाम् । राजमार्गेत
रमार्गे । जनसञ्चारिणिमार्गे । वत्त
न्याम् । पथि ॥ चत्वरे ॥ रथाय
हिता । यत्प्रकरणे रथाच्चेति
यत् ॥ रथवङ्गतिवा । तद्वङ्गतीति
यत् ॥

रद । पु० विलेखने । दते ॥ पुरुष-
दन्तलक्षण यथा । विवर्णैर्धनहीना
स्रदन्ता स्निग्धघना शुभा ।
तीक्ष्णादष्टा समा । श्रेष्ठाजिह्वा-
रक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकु
ड्मलसङ्काशै प्रकारैर्दृशनेर्नृपः ।
कृच्चवानरदन्ताश्चनित्य क्षुपरिपी
डिताः ॥ हस्तिदन्ता खररदाः
स्निग्धदन्तागुणान्विता । करालैर्वि
भ्रमैर्दीर्घैर्दृशनेर्दुः खजीविनः ॥
हात्रिशद्व ताराजानएकोनोच्चस्रभो
मयान् । त्रिशद्वतानरायेतैः सुखदुः
खस्यभागिनः ॥ एकीनत्रिशद्वश-
ना । पुरुषादुः खजीविनः । अ-
ष्टावि शद्वदायेषातेतिदुः खस्यभा-
जनाः स्त्रीदन्तलक्षण यथा । कु-
न्दपुष्पसमादन्ताभाषितकोकिलास
मम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठ हसशब्द
सुखावहम् ॥ नासासमासमपुटा-
स्त्रीणाम्पुरुचिराशुभा । करालविष

रन्तिदेव .

मादन्ता क्लेशायचभयायच ॥ चो
र्यापकृष्टमासाश्चदीर्घाभर्तुश्चमृत्स्ववे
। इति ॥ दन्तस्यलग्नशुचिस्त्व
यथा । दन्तवदन्तलग्नेषुजिह्वास्प
र्शशुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्न
समहार्यलेपमन्येतदन्तवत् । नत
चवहुश । कुर्याद्यत्प्रसङ्गरेणुनः ॥
भवेदशौचमन्यर्थं तृणविधाङ्गणेकृते ॥
रदति । रदविलेखने । पचाद्यच् ॥

रदच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥

रदनः । पु० रदे । दन्ते ॥ रद्यतेने-
न । रद० । करणेति ल्युट् ॥ न०
उत्खनने ॥

रदनच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥ अधरे ॥
रदनाच्छाद्यन्तेऽनेन । छदस वरणे०
चुरादिः । पुंसीति चः । छादे-
र्घङ्ङितिङ्ङस्व ॥ अस्यशुभाशुभलक्ष
णं यथा । मांसलैश्चधनोपेताश्वक्रौ
रधरैर्नृपाः । बिम्बोपमैस्सफुटितैरी
ष्ठैरुच्चैश्चखण्डितैः । विवर्णैर्धनहीना
स्रदन्ताः स्निग्धघना शुभाः ॥

रदनी । पुं० हस्तिनि ॥

रदौ ।)

रन्तव्यः । चि० रन्तुं योग्ये ॥ रम० ।
तव्यः ॥

रन्तिदेवः । पुं० साङ्कृतिपुत्रभरता
न्वयोत्पन्ने । चन्द्रवशौयन्पतिर्ग्रेष्ठे ।
यस्यवशः पुराणेप्रसिद्धम् । यस्य-
करणावतोयशोकः । नकामयेङ्ग

रम्भुवश .

तिमौश्वरात्परामर्शयुक्तामपुन-
र्भवञ्च । आर्त्तिप्रपद्ये खिलदेहभा-
जामन्त स्थितोयेनभवन्त्यदुःखाः ॥
गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुङ्कुरे ॥

रन्तु । पुं० बर्त्मनि ॥ स्त्री० नद्याम् ॥

रधनम् । न० पाके ॥ छदने ॥

रम्भुम् । न० दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रमण-
म् । सम्पदादित्वात्किप् । स ज्ञा
पूर्वकत्वाद्गदीर्घः । रमक्रीडाधर-
ति । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ य
हा । रधयति । रधिहिसासरांध्यो ।
बाहुलकोद्रक् ॥ अष्टमभवने ॥ अ
श्वस्यकुक्षिनाभिमध्यभागे ॥ यथो-
क्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरेरम्भुमुपरम्भु
तथोपरीति ॥

रम्भुकण्ट । पुं० जालवर्चुरके ॥

रम्भुकरः । त्रि० छिद्रस्यकारके । र
म्भुहेतौविधिरा० इ० भाषा० प्र० ॥

रम्भु करोति । कृजोहेतुताच्छील्या
नुलोम्ये ध्वितिकृञ् दृष्ट्ययः ॥

रम्भुवम्भु । पुं० उदुरौ ॥

रम्भुवंशः । पुं० सच्छिद्रवशे । कीच
काङ्क्षये । मस्करे । सुषिरास्ये ॥
अस्यगुणायथा । वशीत्वस्त्रीकषायौ
चकिञ्चित्तिक्तौचशीतलौ । मूत्रक
च्छप्रमेहार्शः पित्तदाहस्रनाशनौ ।
विशेषोरम्भुवशस्तुदीपनीजीर्णनाश-
कः ॥ रुचिकृत्पाचनोद्दयः शुल
ह्योगुल्मनाशकः ॥

रमणः

रयः । न० पापे ॥

रभसः । पुं० हर्षे ॥ यथा । शुचापा
चधात्रीपरिणतिरमेध्यप्रचयभूरयंभू
तावासोविमृशकियतीयातिनदशा-
म् । तदस्मिन्धीराणाञ्जनमपिकिमा
स्थातुमुचितफलीकारः कोययदह
महमेवेतिरभसद्वृत्तिशिल्पमिश्राः ॥
पुं० अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यवि-
चारे ॥ त्रि० तद्वति ॥ रभते । रभ
राभस्ये । अल्यविचमीत्यादिनाऽस-
च् ॥ तद्वल्यश्चाद्यच् ॥

रमः । पुं० कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे ।
स्मरे ॥ रमते । रमः । पचाद्यच् ॥
रमणे ॥

रमकः । पुं० विलासिनि । कान्ते ॥
रमते । रमः । रमेरस्यलोषेतिक्वृ-
न् ॥ कीनापिकर्मणाधररङ्गके ॥ र-
मयति । क्वृन् ॥

रमठम् । न०) हिङ्गुनि ॥

रमठध्वनिः । पुं०)

रमणः । पुं० धवे । प्रिये । पत्न्यौ ॥
स्मरे । कामदेवे ॥ रमयति । र-
मः । नन्दादित्वाल्ल्युः ॥ व-
र्णावृत्तान्तरे ॥ सगणोरमणः । क
विनाकथितः ॥ यथा । धनदोधन-
दः । भवतांभवतात् ॥ रासभे ॥
हृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न० पटोल-
मूले ॥ जघने ॥ जम्बने । आभ्यधर्मे ।
सुरते । मेथुने । क्रीडारत्ने ॥ महा

रमय्य .

मुख ॥ कौडने ॥

रमणकम् । न० जम्बुद्वीपस्योपद्वीप
विशेषे । रम्यकवर्षे ॥ यथा । एवमेवो
त्तरार्द्धे गिर्वर्षाणि च तपोधन । कुरु
वर्षं सिन्धुकुलाच्छृङ्गवानवधि स्मृ
त ॥ द्विरण्मयततोवर्षं श्वेताव
धिनिगद्यते । रम्यकञ्चततोवर्षं नी
लस्तम्भावधि . स्मृत ॥ अपिच ।
दक्षिणं नतु श्वेतस्य निषवस्योत्तरेण
तु । वर्षं रमणकनामजायन्ते तत्र
मानवाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्ना .
सर्वमुप्रियदर्शना । दशवर्षं सहा-
स्राणि शतानि दशपञ्च ॥ जीवन्ति
ते महाभागनिष्ठ मुदितमानसाः ॥
इति पाद्मे भूखण्डे ॥

रमणा । स्त्री० रमय्याम् ॥

रमणी । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । ना
याम् ॥ रमयति० रम्यतवास्याम् ।

रम० । ल्युट् ॥ बालाख्यलुब्धे ॥

वेदिकायाम् ॥ • (*) •

रमणीय . । त्रि० सुन्दरे । शोभने ।

रम० । अनीयर् ॥

रमणीयकम् । न० कुन्दोविशेषे । रा

ज्जम्बितधरैरुदितरमणीयकम् ।

इतिलक्षिते ॥

रमणीयचरण . । त्रि० सुकृतिनि । पु

ण्यकर्मणि ॥ रमणीयशोभनचर-

ण शीलयस्य ॥

रमय्यः । त्रि० रमणीये ॥ रमतेऽस्मि

रम्भा

न् । रम० । शूरस्योश्चेत्यन्यः ॥

रमति । पु० नायके ॥ नाके ॥

कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् ।

रम० । रमेर्निदिशति ॥

रमा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयाया
म् । सर्वत्र रमसे यस्माद्रमातस्माद्-
विष्यतीति विष्णुशापोत्र हेतुरुक्त
श्रीदेवीभागवते ॥ हालाहलो नैव-
विष विष रमापर जनाव्यस्य मेवम-
न्वते । योगेन जागर्त्ति निपीयत
शिवः स्मरन् रमामुद्यतिनिद्रया ह-
रि ॥ रमयति । रमक्रीडा याम् ।
पचाद्यच् ० टाप् ॥ शशिवृजराजक
न्यायाम् । कल्किदेशपत्न्याम् ॥
शोभायाम् ॥

रमाधवः । पु०)

रमानाथः । पु०)

रमापतिः । पु०) विष्णौ । रमाया
धवः ॥ नाथः पतिर्वा ॥ *

रमाप्रियम् । न० पद्मे ॥

रमावेष्टः । पु० श्रीवासि ॥

रमितः । त्रि० रतिप्रापिते ॥

रमेश्वरः । पु० विष्णौ ॥

रम्भा . । पु० वैष्णवी ॥ वैष्णवदण्डे ।
वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपित
रि रमते । रभराभस्ये । पचाद्य
च् । रभेरशबलिटीरिति नुम् ॥

रम्भा । स्त्री० कदल्याम् ॥ अपस्त्रो
भेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गोध्वनी ॥ वै

रथ :

श्यायाम् ॥ रभते । रभ० चच् ।
 टाप ॥ रभ्यतेवा । घञ् ॥
 रम्भातृतीया । स्त्री० व्रतविशेषकाले ॥
 रम्भोरु० । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥ रम्भे०
 कदलीसम्भाविषजकृत्यथा । सा ।
 जकृत्तरपदादौपम्यद्वयङ् ॥
 रम्य० । पु० चम्पके । चम्पकवृक्षे ।
 न० पटोलमूले ॥ प्रधानधातौ ।
 चि० मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभाव
 सुन्दरे ॥ रम्याणाविकृतिरपिश्रिय
 तनोति ॥ रम्यतेक्रीडार्तयत् । रम
 ० । पोरदुपधादितयत् ॥ बलकरे ॥
 रम्यकम् । न० पटोलमूले ॥ नील
 गिरेरुदग्गन्धशिवत्तमाने० वर्षा वि
 शेषे ॥ नीलनीरजरम्यसरम्यकेहा
 दशस्थितिः । जनस्याब्दसहस्राणि
 न्ययोधफलमश्नतः ॥
 रम्यपदपाठ० । पु० देवतापदस्त्रोभे ।
 कालपूर्णे ॥
 रम्यपुष्प० । पु० शालालिपादपे ॥
 रम्यफल० । पु० कारस्करवृक्षे ॥
 रम्या । स्त्री० रात्री ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥
 रम्ब० । पु० चरुणवर्णे ॥ श्रीभायाम् ॥
 रथः । पु० वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ स
 वेगगतिः चने स्यप्रयोगः ॥ प्रवाहे
 ॥ रथत्यनेन । रथय वा । रथगतौ
 । पुंसीतिघः । रौणाख्यनेवा ।
 रौगतिरेषयथाः । पुंसीतिघः ॥
 हलसेतिघञितु० सञ्ज्ञापपूर्वकत्वा

रवथः

दृष्टभावा ।

रयि० । पुं० चन्द्रे । जले ।
 रराटी । स्त्री० ललाटे ॥
 रल्लकः । पुं० कम्बले ॥ कम्बलमृगे
 ॥ पक्ष्मणि ॥ रमते । रम० । कि
 प् । गमादौनांकावितिमलाप
 । तुक् । लाति । ला० । किप ।
 रञ्चासीलाञ्च । स्वार्थेकन । कंश्च
 इतिह्रस्व० ॥ यद्वा । रमणम ।
 रमे सम्पदादिक्लिप । रत्नक्रीडा
 लक्ष्यतेऽनेन । लक्षणास्वादाने ।
 घः ॥ रत जातिवाक्कुन ॥ स्त्रीणां
 सि दूरसरण्याम् ॥
 रल्लकभल्लकम् । न० सिन्दूररणी ।
 मागङ्ग० भा० ॥ शिरः सिन्दूरस
 रणि० स्त्रीणारल्लकभल्लकमिच्छुक्ते
 ॥ सीतारल्लकभल्लभग्नद्वय स्वस्थो
 नलङ्घे श्वरइतिलक्ष्यम् ॥ रल्लकीभ
 ल्लकमिव ॥
 रव० । पु० ध्वाने । खने । शब्दे ॥
 रवणम । रुशब्दे । ऋदोरप् ॥ ल
 घुवर्णे० ॥
 रवण० । पु० उष्ट्रे ॥ कीकिलि ॥ खरे
 ॥ न० कांक्षे ॥ रवे । चि० शब्द-
 ने । तीक्ष्णे ॥ भण्डके ॥ चञ्चले ॥
 रौति० तच्छीलः । रु० । चलन
 शब्दार्थादकर्मकाद्यच् । सुयुरुहञो
 युजितियुज्वा ॥
 रवथ । पुं० कीकिलि ॥ रौति ।

रविपार्श्वग .

क० शीङ्गपिसगमीत्यादिनाऽथप्र
त्यय ॥

रवि । पु० सूर्ये । आदिस्थि । दिवा
करे ॥ रसान् आदत्ते० इतिरवि
। अत्ररसशब्दसलीप वीत्यस्यादा
नमर्थ । वीगत्यादावितिधातोर्नौ
तिरूपम्० पृषादरादिस्वात्साधु
त्वम् । पृषादरादित्वकल्पनामूल
न्तुविष्णुधर्मात्तरवचनम् । तदा
था । रसानाश्चतथादानाद्रविरित्य
भिधीयतेइति ॥ प्रकाशानामध्यं
विर्विष्णोर्विभूति ॥ रूयते० स्तूयते ।
कशब्दे । अचङ् । ॥

रविकान्त । पुं० सूर्यकान्तमणौ ।
रविचक्रम् । न० नराकारसूर्यचक्रवि
शेषि ॥

रविजः । पुं० शनैश्चरे ॥

रवितनय । पुं० सावर्णिकमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनन्दन । पु० सुग्रीवाख्यवानरे
॥ वैदस्वतमनौ ॥ सावर्णिकमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनाथम् । न० बखुजीवके ।
पद्मे ॥

रविपत्र । पुं० आदिस्थपत्रक्षुपे ।

रविपार्श्वगः । पुं० चण्डांशो । पा
शिवकेषु ॥ तैयथा । माठर । मिह
लादण्डस्यण्डांशो । पारिपार्श्व -
चो । अपिच । बाहुः शिषः खर

रश्मि .

पक्षीद्वारकाजानुकारक । पि गो
यजस्यपुरुष प्राप्तयातप्रतापकौ ।
आश्विनेयीतथादण्डीकुल्माष पा
श्वर्गारवेः ॥

रविप्रिय । पुं० आदिस्थपत्रे । र-
क्तकरवीरे । लकुचे ॥ न० ताम्ने
॥ रक्तकामले ॥

रविप्रीता । स्त्री० सुवर्षलायाम् ॥

रविरत्नकम् । न० माणिक्ये ॥

रविलोचन । पुं० विष्णौ ॥ रविलो
चनमस्यविराडात्मनइतिरविलोच
न ॥

रविलोहम् । न० ताम्ने ॥

रविसत्त्वकम् । न० ताम्ने ॥

रविसुत । पु० सुयीवि ॥

रविसूनु । पुं० शनौ ।

रबीन्दम् । न० पद्मे ॥

रबीषु । पुं० कामे ॥

रशना । स्त्री० काञ्च्याम् । कटिभूषणे
॥ अश्रुते । अश्रुङ् व्याप्तौसङ्घा
तेच । अशमेजनेवा ॥ अशिरशचेति
युच्० धातोरशदेशः ॥ यद्वा ।
रशति । रशशब्देसौचः । बहुलम
न्यनापीतियुच् ॥ जिह्वायाम् ॥

रश्मि । पुं० दीधितौ ॥ पक्ष्मणि ।
नेत्रपत्रे ॥ अश्वरज्जौ । प्रयहे ।

रषाड्युक्ताश्वत्थादीनांसंयमनरज्जौ
। अश्रुतेनेनवा । अश्रु० । अश्रुति
रशचेतिमि । ॥ सूर्यस्यरश्मिना

रस

जलादानादानेयथा । तेजोभिः सर्व
लोकेभ्यो ह्यादत्तेरस्मिभिर्जलम् । स
मुद्राद्वायुसयोगाद्ब्रह्मन्वापोगमस्तय
॥ ततस्तुपयसाकालेपरिवर्त्तनं दिवा
कर . । नियच्छत्यपोमेघेभ्यः शुक्ला
शुक्लैस्तुरस्मिभिरिति ॥ अत्रयादवः
। तासां शतानि चत्वारि रश्मौ नां वृ
ष्टिसर्जने । शतत्रयहिमोत्सर्गे ताव
द्गर्भस्य सर्जने ॥ आनन्दाश्च हि मे
ध्याश्च नूतना पूतना इति । चतु
शतवृष्टिवाहास्ता सर्वाश्चमृतास्त
य इति ॥

रश्मिपति . । पुं० आदित्यपञ्चमुपे ॥

रस । पुं० गन्धरसे ॥ जले ॥ विषे ॥

वीर्ये ॥ द्रवे ॥ रोगे ॥ स्वादे ॥ रस
नायाद्योगुणे ॥ सचकालसहायभू
मिविद्यदनिलानलससर्गेण परिणामा
न्तरगत . षड्विधा भवति । तत्र
पृथिव्यम्बुगुणबाहुल्यान्मधुर . १ ।
तौयाम्निगुणबाहुल्यादम्ल . २ । पृ
थिव्यग्निगुणबाहुल्याद्वदण . ३ ।
वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुक . ४
। वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्तः
५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्कषा
य . ६ । आपोरसानामाधारकार
णम् . अतश्चाप्येनाम . अपांपृथि
व्यामनुप्रवेशात्पृथिव्यप्याधारकार
णमेव । तेन जलक्षिती अपितदाधा
रतयारसानामभिव्यक्तौ कारणे ।

रस

अभिव्यक्तैश्चमधुरादिरूपमन्तरेणास
त्त्वात् . मधुरादिविशेषिपि जलक्षिती
कारणे । अग्न्यादयस्तु च योनीरसत
यामधुरादिविशेषिप्राधान्येन निमि
त्तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणान्धादि
रसाभावात् । रसाभिव्यक्तैश्च . अ
ग्न्यादिभूतत्रयसङ्निधानविना तु पक्ष
व्येतिभिव्यक्तावपि . अग्न्यादीनाकार
णत्वम् । अत्राहमाधवाचार्यः ।
कफवाती वातकफौ वात . पित्तञ्च वृ
द्धिशमौ । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्यै
स्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अ
ग्न्याद्यावाद्यमाद्यान्याबन्धकोपशम
मलम् । मध्यमध्येतरौ मध्यप्रयोगा
न्नयतस्त्रिकौ ॥ २ ॥ आद्यमध्यम
यन्त्यन्त्यमधुराद्या शमेतरौ । आ
द्यमध्यान्त्यमाद्यश्चमध्यमान्तिमम
न्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यमध्यश्चमध्या
न्त्यमाद्यमध्यान्तिमक्रमात् । आद्य
दे।वरसा . प्रायः प्रयोगपरिशौलि
ता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणक
टुतिक्तकषाया षड्रसाः । तत्र त्रि
भिराद्यैर्मधुराम्ललवणैः कफवाती
यथाक्रममवृद्धिशमौ वातः । वातइ
त्यर्थः । कफे वृद्धिं याति वातः शमया
तीत्यर्थः । वातइति वागतिगन्धनया
रिच्यत्तधातीरूपम् । वातइतिसर्व
चसम्बध्यते । अन्यैस्त्रिभिः कटु
तिक्तकषायेः वातकफौ वृद्धिशमौ

रस .

वात . वातौष्ठि वातिकफ . शम
यातीत्यर्थः ॥ आद्यपरैस्तदन्यैरेवपि
तत्र हि वातिचर्यवशाद्बचनविपरि
णामः । आद्योमधुर . तस्मात्परैरम्न
लवणकटु कैस्त्रिभिः पित्तवृद्धियातित
दन्यैस्तेभ्योन्यैर्मधुरतिक्तकषायै शम
याति । केचित्तु तदन्यैरित्येवम्पठित्वा
सचन्यैरेवेति विग्रहकृत्वासमधुर अ
न्यौतिक्तकषायौतैर्मधुरतिक्तकषा
यैरिति व्याख्यानयति ॥ पिण्डार्थस्तु .
कफवाती . वातकफौ . त्रिभिराद्यै
स्त्रिभिरन्यैश्च यथासङ्ख्यं वृद्धिशमौ
वातः । पित्तञ्च त्रिभिराद्यपरैस्तद
न्यैर्बृद्धिशमौवातीत्येकोऽर्थः ॥ १
अन्येति । अन्यस्त्रिकः कटुतिक्त
कषायाख्यः । त्रयाणांसङ्ख्यं त्रि
कः । आद्यस्त्रिकोमधुराम्ललवणा
ख्यः । एतौ द्वौ त्रिकौ . आद्यमल
वातौकोपशमौनयतः । मध्यमध्येत
रौ त्रिकौ मध्यश्च मध्यौ च विद्वान्ते यस्मि
न्नसौ मध्य इतरश्चतौ त्रिकौ . मधु
राम्ललवणा . आद्यस्त्रिकः . तत्रम
ध्योऽम्न . प्रथमातिरिक्तोकारणाऽभा
वात्स्वाह्नलवणकटुतिक्तकषायै
षुषट्सुमध्यौलवणकटुसमध्यस्त्रि
कः . इतरौऽस्मादन्योमधुरतिक्तक
षायाख्यः . एतौ मध्यवातपित्तक
फेषु पित्ताख्यंक्रमेणकोपशमौनयतः
। अन्यैः कफमाद्यान्यौ . आद्यस्त्रिको

रस

मधुराम्ललवणाख्यः । अन्यस्त्रि
कः कटुतिक्तकषायाख्यः क्रमे
णकोपशमौनयतः ॥ २ ॥ (+)
मधुराद्या षड्रसा प्रयोगेभ्यः
क्षणादिनापरिशोलिता अभ्यस्ता .
क्रमेण आद्यमध्यमन्यमिच्छादीन् प्रा
योबाहुल्येन . शमेतरौ शमप्रशममि
तरकोप तेनयन्ति प्रापयन्ति । तत्र
मधुराद्यामध्यम . आद्यश्च मध्यश्चेति-
हन्द्वा कथम् । आद्यवायुम . मध्य-
पित्त शम नयति । अन्यो भवमन्य
कफकोप नयति । अम्न . आद्य
वायुशमनयति मध्यान्यम . पित्तक
फौकोप नयति ॥ लवण . आद्य
वायुशमनयति मध्यमान्तिम पित्त
कफौकोप नयति ॥ कटु . रन्तिम कफ
शमनयति आद्यमध्यश्च वातपित्तौ
कोप नयति । तिक्त मध्यान्य-
पित्तकफौशम नयति आद्यवायुको
पनयति ॥ कषाय . मध्यान्तिम-
पित्तकफौशम नयति आद्यवायुको
पनयति प्रायद्वैतिव्यभिचारात् ।
यथामधुरशीतापि जीवन्ती कफ शम
यति । मधुरोरसावायुकोपयति ।
एवकटुकोपिरसो नोवायुशमनय-
ति । एवमन्नादिष्वपि क्वचिद्व्यभि
चारः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तदुक्तं चरके ।
रसनाथोरसस्तस्य द्रव्यमाप . क्षिति
स्तथा . निष्ठसौ च विशेषेण च प्रत्यया .

रस :

खादयस्तयः ॥ एतेचरसा . परस्य
 रसंयोगात्सप्तपञ्चाशद्वन्तीतिचक्र
 पाणिदत्त ॥ अपिच । स्वादुमूल
 वणास्तित्त . कटुकश्चकषायक ।
 चमीतुषड्रसा ख्याताः निर्वली
 अपर पर ॥ न्यायमतेतु । रस
 स्तुरसनायाश्चोमधुरादिरनेकधा ।
 सहकारौरसज्ञायानिच्यत्वादिचपू
 र्ववत् ॥ सहकारौति . रासनञ्जानेर
 सकारणमित्यर्थ । पूर्ववदिति ।
 जलपरमाणोरसोनित्य . अन्य .
 सर्वोपरिसोऽनिच्यद्वत्यर्थ . ॥ शृङ्गा
 रादौ ॥ तेयथा । शृङ्गारहास्यककु-
 ञ्णारौद्रवीरभयानका . । बीभत्सा
 मृतसञ्जीवेत्यष्टौनाच्ये रसा स्मृ-
 ता ॥ चयब्दात् . शान्तोपिनवम प्रो-
 क्तावात्सल्य दशम स्मृत । अष्टावि-
 षप्रसिद्धत्वादित्येनान्यत्रविस्तार ॥
 देहस्थधातुप्रभेदे । रसिकायाम् ।
 खेदमातरि । चर्मसारे । रक्तसारे
 ॥ भुक्तस्यपक्वस्यसारभूतोयोद्रव .
 सरस . सोपिपच्यते । इतिभिष-
 ज ॥ अथस्वरूपपञ्चाहु . । यथा
 । सम्यक्पक्वस्यभुक्तस्यसारोनिगदि-
 तोरस . । सतुद्रवः सितः शीत-
 स्वादु . क्षिग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य
 स्थानमाह । सर्वदेहचरस्यापिरस-
 स्तद्वदयंस्थलम् । समानमस्तुता
 पूर्वयदय इदयेधृत . ॥ तस्यकर्मा

रसगन्धका .

ग्याह । चारुश्चधमनीर्गत्वाधातून्
 सर्वानय रस । पुष्पातितदनुस्ती
 यैर्व्याप्नोतिचतनु गुणै ॥ गुणै
 शीतस्निग्धपोषकत्वै ॥ मन्दवह्नि
 बिदग्धस्तुकटुर्वाम्नोभवेद्रस ।
 सकुर्याद्वह्नुलान् रोगान् विषकृत्य क-
 रोत्यपि ॥ पारदे ॥ रमायनार्थिभि-
 र्लीके पारदोरस्यतेयत । ततो
 रसइतिप्रोक्त . सचधातुरपिस्मृत
 ॥ रागे ॥ तृष्णायाम् ॥ क्षुद्रसुख
 रागे ॥ सबिकल्पकानन्दे ॥ रसय-
 ति . आस्वाद्यते । रसभास्वादने ।
 चुरादिरदन्त । एरच् ॥ रस्यते .
 आस्वाद्यतेऽनेनवा । कर्मणिघञ्
 । अस्त्रापस्यस्थानिवत्वाद्गृह्ये ॥
 अपांसारोरसइत्यन्यत्र ॥ ऋषाङ् ॥
 लघ्वादिचिकले . । ५ ॥ मात्रामा-
 चे ॥ न . बोले ॥

रसक । पु . निष्कायमासे ॥ न .
 खर्परीतुत्ये ॥ येगुणास्तुत्यकीप्रोक्ता
 स्तेगुणारसकैस्मृता ॥

रसकर्पूर । पु . न . कर्पूररसे ।
 रसकर्पूर इतिख्याते ॥

रसकीशरम् । न . कर्पूरे । सिता
 भे ॥

रसगन्ध . । पु . गन्धरसे । बोले ॥
 गन्धवान् रसोऽस्य । राजद ता-
 दि ॥

रसगन्धका । पु . गन्धरसे । बोले

रसना

॥ स्पर्शकङ्कतिका ॥ गन्धकी ॥
 रसगर्भम् । न० रसाङ्गने ॥ रसोग
 भेऽस्य ॥ हिङ्गुले ॥
 रसघ्न । पु० टङ्कणे ॥
 रसजम् । न० रक्ते ॥ रसाङ्गने ॥
 मदयकीटे ॥ गुडे ॥
 रसज्ञ । त्रि० रसिके ॥ रसजाना
 ति । ज्ञा० । आतीनुपेतिक । ॥
 रसज्ञा । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ टाप् ॥
 रसज्ञेष्ट । पुं० मधुररसे ॥ रसज्ञा
 नामिष्ट ॥
 रसज्येष्ठ । पु० मधुररसे ॥ शृङ्गार
 रसे ॥
 रसत् । त्रि० गर्जति ॥ रसति । रस-
 शब्दे । लट् । शट् ॥
 रसतेजः । न० रक्ते ॥
 रसशब्दः । पुं० सशब्दमेवे ॥
 रसदीलिका । स्त्री० पुङ्गुकेक्षी ॥
 रसद्रावी । पुं० मधुररसस्त्रीरे ॥
 रसधातुः । पुं० पारदे ॥
 रसधेनुः । स्त्री० दानार्थेक्षुरसनिर्मि
 तधेनौ ॥
 रसनम् । न० खदने । खादे । ध्वनौ ॥
 रसग्रहणलङ्घनेन्द्रिये । जिह्वाया-
 म् ॥
 रसना । स्त्री० राक्षायाम् । काञ्च्या
 म् ॥ रञ्जी ॥ गन्धालिकायाम् ॥
 जिह्वायाम् । अस्याः शुभाशुभल-
 लक्षणं यथा । कृष्णाजिह्वाभवेद्य

रसमूर्कनम्

स्थसमलाशदिवाभवेत् । नपापवान्
 भवेन्मर्त्यज्ज्वास्थूलायथाभवेत् ॥
 श्वेतजिह्वानरा ज्ञया शौचा-
 चारविवर्जिता । पद्मपत्रसमाजि
 ह्वासूक्ष्मादीर्घासुशोभना ॥ नस्थू-
 लानातिविस्तीर्णविषातिमनुजाधि
 पाः । निम्नदीर्घाचक्रखाचरक्ता-
 यारसनायदि ॥ सर्वविद्याप्रवक्ता
 सौभवेन्नास्थवसंशयः ॥ रसयति ।
 रसचाखादने । नन्यादिस्त्वान्-
 ल्यु ॥ रसयन्त्यनया । ग्यासम्प्र-
 न्येतियुज्वा ॥ रसति । रसशब्दे ।
 बहुलमन्यवापीतिवायुच् ॥
 रसनाथ । पुं० पारदे ॥
 रसनायकः । पुं० शिषे ॥
 रसनालिट् । पुं० कुक्कुरे ॥
 रसनेत्रिका । स्त्री० मनः शिलाया-
 म् ॥
 रसपाकजः । पुं० गुडे ॥
 रसफलः । पु० नारिकेलवृक्षे ॥
 रसभवम् । न० रक्ते ॥
 रसमर्दनम् । न० पारदचूर्णीकरणे ॥
 रसमानः । त्रि० कूजनशीले ॥ रस-
 तेः परस्मैपदित्वात् । ताच्छील्यव-
 यावचनशक्तिपुचानश्रुत्ययेनशा-
 नच् ॥
 रसमारणम् । न० पारदस्यमारणे ॥
 रसमूर्कनम् । न० पारदस्यमूर्कान-
 रणे ॥

रसाञ्जनम्

रसराजः । पुं० पारदे ॥ रसाञ्जने ॥
 रसवान् । त्रि० सरसे ॥
 रसवती । स्त्री० पाकस्थाने । महान-
 से ॥ रसा सन्ध्याम् । रसादि-
 भ्यश्चेतिमत्तुप् । उगितश्चेति ङीप् ॥
 रसलेहः । पुं० पारदे ॥
 रसविक्रयी । त्रि० इच्छादिरसविक्रे-
 तरि ॥
 रसवित् । त्रि० रसघ्ने ॥
 रसशेषः । पुं० अपक्वरसे ॥ भुक्तस्यप-
 क्तस्यसारभूतीयोद्भवः सरसः । स
 चापक्व सरसशेषद्वयुच्यते ॥
 रसशोधनम् । न० टङ्कणे ॥ पारदशु-
 द्धौ ॥
 रससिन्दूरम् । न० सिन्दूररसाख्यौ
 षधे ॥
 रसस्थानम् । न० हिङ्गुले ॥ हृदये ॥
 रसा । स्त्री० रसनायाम् । रास्नायाम्
 ॥ पाठायाम् ॥ शल्लक्यामोषधौ ॥
 कङ्ग्वाम् ॥ भूमौ ॥ द्राक्षायाम्
 ॥ काकील्याम् ॥ रसीस्थामस्ति ।
 अर्शआद्यच् ॥ रस्यतेवारसआस्ता
 दनेचुरादावदन्तः । घञ्० अज्वा ॥
 रसाखनः । पुं० कुङ्कुटे ॥
 रसायजस् । न० रसाञ्जने ॥
 रसाञ्जनम् । न० रसजाताञ्जनविशेषि ।
 रसगर्भे । ताक्ष्यशैले । रसवत् । र-
 सीत इतिभाषा ॥ रीत्यानुधाय
 मानायांतत्किट्टनुरसाञ्जनम् ।

रसायनम्

तदजिते तु कर्तव्यदावींकाथसमुद्भव-
 म् । इतिराजनिर्घण्टः । अदिच
 । दावींकाथसमक्षीरपाकनौत्वाय
 थायनम् । तदारसाञ्जनाख्यतन्नेत्र-
 यो परमहितम् ॥ रसाञ्जनता-
 क्ष्यशैलरसगर्भश्च ताक्ष्यजम् । रसा-
 ञ्जनकटुश्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् ॥
 उष्णरसाञ्जनतितक्तुद्वेदनव्रणदोषहृत्
 । इति ॥ रसयुक्तमञ्जनम् । शाक-
 पार्थिवादि ॥
 रसाख्यः । पुं० आम्नातके ॥ त्रि० स-
 रसे ॥
 रसातलम् । न० पाताले ॥ रसायाभु-
 वस्तलमधः ॥
 रसात्मकः । त्रि० रसस्वभावे ॥ रस-
 आत्मायस्य ॥
 रसादानम् । न० शीषणे ॥ रसा-
 नामादानम् ॥ भूमिदाने ॥
 रसाधारः । पुं० सूर्ये ॥ रसस्याधारः ॥
 रसाधिकः । पुं० टङ्कणे ॥ अधिक-
 रसे ॥
 रसाधिका । स्त्री० काकीलीद्राक्षाया-
 म् ।
 रसाभासः । पुं० अनौचिख्यावाश्रय-
 रसे ॥
 रसाञ्जः । पुं० अम्बवेतसे ॥ न० व-
 क्षाञ्जे ॥ चुक्रे ॥
 रसायकः । पुं० दृणविशेषि ॥
 रसायनम् । न० जराव्याधिजिदौषधे ॥

रसा

॥ नसूक्ष्मविनाकान्तनकान्तेनवि
भारसः । सूतकान्तसमायोगाद्रसा
यनमुदीरितमितिराजनिर्घण्टः ॥
भावप्रकाशितलक्षणादिवधा । यज्ज
राव्याधिविध्वंसिवयसस्तम्भकतथा
। चक्षुष्यवृहणवृष्यभेषजतद्रसायन
म् ॥ दौर्घमायुः स्मृतिमेधामा
रोग्यतरुणवयः । देहिन्द्रियबलका
न्तिनरोविन्देद्रसायनात् ॥ विशेषो
स्यभावप्रकाशादिषुद्रष्टव्यः ॥ विषे
॥ कटौ ॥ तक्ते ॥ पु० पक्षिराजी ।
गरुडे ॥ विडङ्गे ॥

रसायनफला । स्त्री० इरीतक्याम् ॥

रसायनानिफलान्यस्याः ॥

रसायनश्रेष्ठः । पु० पारदे ॥

रसायनी । स्त्री० मक्षिष्ठायाम् ॥ गुडू
च्याम् । काकमाच्याम् ॥ महा
करञ्जे ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥
नासक्यशायाम् ॥

रसालः । पु० आन्ने ॥ इक्षौ ॥ रस
मलति । अल० । कर्मण्यण् ॥
यदा । रसेनचलति । अल्यतेवा०
पूर्यते० पूरयतिवा । अजेरव० च-
ञ्वा । पनसि । कुन्दरटणे ॥ गो-
धूमे ॥ पुण्ड्रकनामिनी ॥ न० वा-
ले ॥ सिद्धके ॥

रसालवट । पु० यक्षपुर्वावटयक्षि-
णीस्थाने ॥

रसालसा । स्त्री० नाड्यां ।

रसाला

रसाला । स्त्री० रसनायाम् । जिह्वा-
याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ विदार्याम्
द्राक्षायाम् ॥ शिल्पिणीतिप्रसिद्धा
याम् । मार्जितायाम् । अस्या ।
करणप्रकारोयथा । आदौमाहिषम
स्तमम्बुरहितदध्याढकशर्कराशुभ्राप्र
स्थयुगोन्मितांशुचिपटेकिञ्चित्कि
ञ्चित्क्षिपेत् । दुग्धेनार्द्धधनेनमृन्म
यनवस्थाल्यादुदुस्त्रावयेदेलावीजल
वक्त्रचन्द्रमरिचैर्योग्यैश्चतद्योजयेत्
॥ भीमेनप्रियभोजनेनरक्षितानाम्ना
रसालास्त्रयश्रीकृष्णो नपुरापुनः पु
नरियप्रीत्यासमास्त्रादिता । एषाये
नवसन्तवर्कितदिनेससिच्यतेनिस्थश्च
स्तस्यस्त्रादतिवीर्यवृद्धिरनिशसर्वेन्द्रि
याणांवलम् ॥ यौषो तथाशरदिये
रविशोषिताक्वायेचप्रमत्तनितासुर
तातिखिन्नाः । येचापिमार्गपरि
सर्पणशीर्णगात्रास्तेषामियं वपुषि
पोषणमाशुकर्यात् ॥ रसालाशुक्ल
लावल्यारोचनीवातपित्तक्षित् ।
दीपनीवृहणीक्षिग्धामधुराशिशि
रासरा ॥ रक्तपित्ततृषांदाहप्रति
श्यायंविनाशयेदिति ॥ अपिच ।
अर्शाटकसुचिरपर्युषितस्यदधः ख
ण्डस्यषोडशपलानि शशिप्रभस्य ।
सर्पिण्यलंमधुपलमरिचं द्विकर्षंशु
ण्ड्याः पलाईमपिचार्द्धपलंचतुर्णां
म् ॥ सूक्ष्मगटललनयाम्दुपाधि

रसिकेश्वर .

ष्टाकपूर्ववृत्तिपुरभीकृतपाचसखा
 एषावकोदरकृतासरसारसालाया
 स्नादिताभगवतामधुसूदनेनेति ॥
 रसान् चालाति । ला० । मूलविभु
 जादिस्वात्क । टाप् ॥
 रसालिहा । स्त्री० शीर्षनालायाम् ।
 पृथक्पण्याम् । चाकुलिया० इ०
 गौ० दे० भाषा ॥
 रसाली । स्त्री० पुङ्गुकेली ॥
 रसाश्वासा । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥
 रसास्वाद । पु० अखण्डवस्तुवस्तु
 नेनापिचित्तवृत्ते सविक्लपका
 नन्दास्वादेने । धन्योऽहमित्याद्यान
 दाकारवृत्तौ ॥
 रसास्वादौ । पु० भ्रमरे ॥ त्रि० रसा
 स्वादविशिष्टे ॥ रसानामासूदौ ॥
 रसाङ्ग । पु० सरलद्रुमरसौ ॥
 रसिक । पु० सारसखगे । तुरगे ।
 वृत्तिनि ॥ त्रि० सरसे । रसज्ञे ।
 रसिया० इ० भा० रसोत्पत्त्यास्मि
 न्वाठन् ॥
 रसिका । स्त्री० रसालायाम् ॥ इक्षुर
 से ॥ कटिसूत्रे । काञ्च्याम् ॥
 रसनायाम् ॥ रागव्याम् । रसौ
 लौ० इ० भा० ॥ टाप् ॥
 रसिकेश्वर । पु० श्रीकृष्णे ॥ वृन्दा
 वनान्तरे रम्ये रासीत्सवसमुत्सुकम्
 । रासमण्डलमभ्यक्ष्य नमामिरसि
 केश्वरम् ॥

रसोन .

रसिकेश्वरी । स्त्री० श्रीराविक या
 म् ॥
 रसितम् । न० कृते ॥ स्तनिते । मेघ
 निर्घोषे ॥ दि० स्वर्णादिखचिते ।
 मूर्णादिलिप्ते ॥ रमशब्दे । भावे
 क्त ॥
 रसितवान् । त्रि० आस्वादितवति ॥
 रसत्रासवादने । क्तवतुप्रत्यय ॥
 उगितश्चेतिङ्गोपि० रसितवती ॥
 रसुन । पु० कन्दविशेषि । लशुने ॥
 रसिन्द्र । पु० पारदे । रसानामिन्द्र ॥
 रसोत्तम । पु० सुद्धे श्रेष्ठरसे ॥
 चि० तद्वति ॥
 रसोत्तमम् । न० हिङ्गुले ॥ चि० रस
 जाते ॥
 रसोन । पु० लशुने । रसानके ॥
 रसत्रासवादने० चुरादिदन्त ॥
 जन्यते । पातकहेतुत्वात् । जन
 परिहाणे । चुराददन्तः । एर
 च् । घञ्वा । लशुनस्तुरसोनः
 स्थादुपगन्धोमहौषधम शरिष्टा
 स्ते क्कन्दश्चयवनेष्टोरसोनक ॥
 अस्योत्पत्तिर्यथा । अदाकृतयेति
 योजहारसुरसत्तमात् तदातगीऽ
 पतद्भिन्दुः सरसीसीम द्भुवि ॥
 पञ्चभिस्वरसैर्युक्तोरसिनाम्बुनवर्जि
 तः । तस्माद्रसोनइत्युक्तेद्रव्या
 णांगुणवेदिभिः ॥ कटुकश्चापिभू
 लेषुतित्त पञ्चेषुस्थितः ।

रह :

न. लंकषाय उद्दिष्टीनालागेलषण
स्मृत ॥ बीजु १२२ प्रोक्तोर
सस्तङ्गुणवेदिभिः ॥ तस्य भक्षणगु
णाः । रसीनावृद्धोद्धृष्ट स्निग्धी
णाः पाचन सरः । रसेप्राक्चक
टुकसीच्छोमधुरकोमतः ॥ भग्न
सन्धानकृतकगुह्यागुरु पित्तास्र
वृद्धिद । वलवर्णकरोमेधाहिताने
त्योरसायन ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकु
क्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिकासशोफा
न् । दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमी
रणप्रवासकफाश्च हन्ति । मद्यं मां
मतयाः स्निग्धहितलघुनसेवितम् ।
व्याथाममातप रोषमतिनीरपयोशु
डम् । रसीनमग्नन्पुरुषस्त्वज्जिदेत
न्निरन्तरः ।

रसीनक । पुं० रसीने ॥ सूर्येकन् ॥
रसीपलम् । न० मौक्तिके ॥
रसीदनम् । न० पुं० मासरसेनसिक्तभी
दने । रसीदनीगुरुहृष्योवल्गोवा
तज्वरापहः ॥

रसम् । न० द्रव्ये ॥ रस्यते चास्राद्य
ते । रसः । दृषिशुषिरसिभ्यः कि
दितिनः ॥

रसम् । न० रक्ते ॥ वि० चास्राद्ये ।
मधुररसप्रधाने ॥

रसा । स्त्री० पाठायाम् ॥ रासा-
याम् ॥

रहः । प्र० विजने । विविक्ती ॥ रह्य

राकिनी

ते । रहिरमुन् ॥ रमन्ते ऽववा । र-
सेर्देशे हचेत्यमुन् ० हान्तादेशश्च ॥

रह । न० तत्त्वे ॥ रते ॥ गुह्ये ॥ र
ह्यते । रहत्यागे । अमुन् ॥ यद्वा ।
रमन्ते ऽत्र । रमेर्देशे हचेत्यमुन् हा-
न्तादेशश्च ॥

रहस्यम् । वि० अभिप्राये । उपनिष-
दि ॥ उपासने । अतिगोप्ये ॥ गो
पनीयत्वं सर्वत्र समानम् । रहस्यरो
मस्यर्शनिधिधायकः । न स पश्यस्यै
क्रीडेत्सूनिखानिचनस्पृशीत् ।
रोमाणि च रहस्यानि नाशिष्टे न सदा
ब्रजेत् ॥ इ० रहोभवम् दिगादि
त्वाद्यत् ॥

रहस्या । स्त्री० सरिद्विशेषे ॥ पाठा
याम् ॥ रासायाम् ॥ टापम् ॥

रहितः । वि० वर्जिते ॥

रहूगणः । पुं० पुराणप्रसिद्धे सिन्धुसौ
वीरदेशयोः कर्तृपतिविशेषे ॥

रा । स्त्री० दाने । काष्ठने । विभ्रमे ॥

राका । स्त्री० पूर्णेन्दुपूर्णिमायाम् ॥ न
दीविशेषे । कच्छरोगे । नवजात-
रक्तः स्त्रियाम् ॥ रातिशुभम् । रा
दाने । कदाधारार्थकलिभ्यः । क-
वृत्त्यौषादिकः कप्रत्ययः । बाहु
ककाग्रकस्येत्संज्ञा । संज्ञापूर्वक-
विधिरनित्यत्वात्कीयवृत्तिरस्तीति ॥

राकिनी । स्त्री० दुर्गायापनुचरोविशे
षे ॥

राक्षसी

राक्षसः । पुं० कौण्डिन् । क्रव्यादे ।
 आशरे । रात्रिचरे । यातुधाने ॥
 रक्षन्त्यस्मात् । रक्षपालने । असु
 न् । प्रज्ञाद्यणि० राक्षसः । सार्थि
 का । प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यतिव
 र्त्तन्तुतिपुंस्त्वम् ॥ विवाहविशेषे ।
 यथा । इत्वाच्छित्वाचभित्वाचक्रो
 शन्तीरुदतीगृहात् । प्रसन्नकन्या
 हरणराक्षसीविधिरुच्यते ॥ रक्षस
 इवायम् । अण् । षष्ठिवत्सरान्तर्ग
 तवत्सरविशेषे ॥ यथा । कीद्रवा
 शालिसुद्धाश्चपीड्यन्तेवरवर्णिनि ।
 सर्वौषधानिधान्यानिराक्षसेनिष्ठ
 रा प्रजा ॥

राक्षसिका । स्त्री० राक्षसीसङ्क्रान्ती ॥
 राक्षसी । स्त्री० चण्डायाम् । धनहर्या
 मौषधी ॥ कौण्डिप्याम् । राक्षसश्चि
 याम् । दष्टायाम् । डाढ दाढ०
 इ० भा० ॥ सायाङ्गवेलायाम् ॥
 सूर्यस्कान्तिविशेषे ॥ यथा । शनौ
 तोष्णसङ्गी भवेद्राक्षसीसामुखायान्त
 जानातदामासमेकम् ॥ तामस्याप्र
 कृतौ ॥ अविहितहिंसाहेतुर्द्वेषप्र
 धानाराक्षसीप्रकृतिः । बौद्धिक
 निषेधातिक्रमेण स्वभावसिद्धरागद्वे
 षानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतु
 भूतातामसी हिंसाप्राधान्येन द्वेष
 प्रावल्याद्राक्षसीत्वमस्याः ॥ रक्ष
 सद्वयम् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥

राग

राक्षसेन्द्र । पुं० रावणे ॥
 राक्षा । स्त्री० लाक्षायाम् । रक्ष्यतेऽ
 नया । रक्ष० । गुरोश्चलद्रव्य
 । प्रज्ञाद्यण् । अजादिच्वाट्टाप ॥
 रागः । पुं० मात्स्वर्थ्ये ॥ लोहितादि
 षु ॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये ॥ क्ले
 शादौ ॥ अनुरागे । परस्परप्रीतौ ।
 स्नेहे ॥ तल्लक्षणं यथा । सुखमप्यधिक
 चित्तसुखत्वे नैवरुच्यते । यतस्तुप्रणया
 त्कर्षात्सरागवृत्तिकौर्त्यते ॥ इति ॥
 सुखानुशयिनि । साधनरहितस्या
 पि० सर्वसुखजातीयमेभूयादिति वि
 पर्यविशेषे । महामोहे ॥ मोहादनु
 भूयमानसुखमनुशेतेकश्चिद्बीजवृत्तिवि
 शेषोराजसः सर्वसुखजातीयमेभू
 यादिति । तच्चदृष्टादृष्टसामग्रभा
 वात्सम्प्रादयितुमशक्यम् । अत
 सचित्तकलुषीकरोति । यदातु० सु
 खिषुप्राणिष्वयमैचीभावयेत्० सर्वे
 प्येतेसुखिनोमदीयाइति० तदातत्
 सुखस्वकीयमेवसम्पन्नमितिभावय
 तस्तचरागोनिवर्तते । यथास्वस्यरा
 ग्यनिवृत्तावपिपुत्रादिराग्यमेवसु
 कीयराज्यतद्वत् । निवृत्तेचरागे०
 वर्षाव्यपायेजलमिवचित्तप्रसीद
 ति ॥ रक्ष्यतेविषयेषुपुरुषोऽनेनेति
 व्युत्पत्त्या० कामे । गर्हे । तत्तत्फल
 लक्षणायाम् ॥ प्राप्तोविषयः क्षय
 कारणे सत्यपिनक्षीयतामित्येवमा

राग :

कारश्चित्तवृत्तिविशेषोरञ्जनात्मारग
ग ॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपो
भिष्वङ्गोराग . ॥ शोभनाध्यासनि
बन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृ-
त्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोरा-
ग : ॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्या-
यामभूमिषु । कुतः शब्दलतातस्य
यस्याग्निः कोटरेतरो . ॥ रागाद-
य . सन्तु कामनतद्वाविपराध्यति ।
उत्खातदधोरगवदविद्याकिकरिष्य
तौतिचाचार्यः ॥ सितादौनावि-
कारविशेषे ॥ यथा । सितामध्वा-
दिमधुरोद्गात्तादाडिमजीरसः ।
विरलश्चेत्कृतोरागकृति ॥ गान्धा-
रादौ ॥ नृपे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ लाजा-
दौ ॥ रक्तिमस्त्विति ॥ रञ्जने ॥ गा-
नशास्त्रीयरागेषु ॥ यथा । भरतम-
ते ० हनुमन्मतेचरागः षड्विधः ।
विषानामानि यथा । भैरवः १ कौ-
शिकः २ हिन्दोलः ३ दीप-
कः ४ श्रोरागः ५ मेघः । हनु-
मन्मतयोर्मतेप्रत्येकमेषांपञ्चरागि-
ण्य सीमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्र-
त्येकमेतेषांपञ्चरागिण्यः । एतेषांप्र-
त्येकमष्टौपुत्राः एकैकापुत्रभार्या-
च ॥ कलानाथसीमेश्वरमतेषङ्गागा-
यथा । श्रीरागः १ वसन्तः २ पं-
चमः ३ भैरवः ४ मेघः ५ नट-
नारायणः ६ । इति नानासङ्गीत

राग :

शास्त्रम् ॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्-
ख्यास्थानानि । यैस्तुचेतांसिरण्य-
न्तेऽगत्चित्तयवर्तिनाम् । तेराग-
इतिकथ्यन्ते मुनिभिर्भरतादिभिः .
॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकं कृष्ण-
सन्निधौ । तेनजातानिरागाणांस-
हस्राणितुषोडश ॥ रागेषुतेषुषड्-
त्रिंशद्गाजागतिविश्रुताः ॥ काल-
क्रमेणतत्रापिक्लासएवतुष्टयते ॥
केचिद्वदन्ति तेरागाः सर्वे सन्तीति
निश्चितम् । मेरोरुत्तरतः पू-
र्वेपश्चिमेदक्षिणेतथा ॥ समु-
द्रकण्ठेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा
। तथाच । अङ्गवङ्गकलिङ्गते-
लिङ्गभूलिङ्गहावङ्गसुरङ्गपूपलङ्गखेल-
ङ्गसौवीरकौरकाश्मोरनाभीरनाहौ-
रसिन्धुजालन्धरमगमगधनिषधम-
लयहौहयगजाङ्गयमालवजालवम-
रुमरुचोलोत्कलकुन्तलसिंहलहरि-
केलकेरलकीशलमञ्जिवालमङ्गभङ्ग-
सौविदल्लवातकिञ्जातगुजरातगुञ्ज-
रकांजरगौडद्रविडोड्रान्तर्वेदिका-
स्त्रीपाञ्चालसौराष्ट्रशबरलौहावरख-
शकौकशबरूपकामरूपहरिगर्भवि-
दर्भदुर्मटवाटकौकटदेविकनटङ्गन-
नाटभोटकवाटकरहाटकवाटकुन्ति-
कामन्तिककनकाङ्गकान्यकुञ्जभोज-
काम्बोजतीजतुखारविहारबलिहा-
रराजगेहविदेहवाङ्गीकचक्षरीकञ्जी

राग .

गर्तानर्तादिदेशेषुरागा प्रचरन्ती
ति । यस्यश्रवणमात्रेणरञ्ज्यन्ते स
कला : प्रजा : । सर्वाचरञ्जनाहेतो
स्तेनरागद्वितीयात् ॥ अथरागा :
। आदीमालवरागेन्द्रस्तोमस्वारसं
ज्ञितः । श्रीरामस्ततः पञ्चादस
न्तस्तदनन्तरम् ॥ द्विलोलाश्चाथक
र्णाटएतेरागाः षडेवतु । षड्त्रि
शद्वागिणीतत्रक्रमशः कथितामया
॥ धानसीमामसीचैवरामकीरीच
सिन्धुडा । आशावरीभैरवीचमाल
वस्यप्रिया इमाः ६ । बिलावलीपू
रवीचकानडाभाधवीतया । कीडा
कीदारिकाचापिमस्वारदयिताइमाः
६ ॥ गान्धारीशुभगात्रैवगौरीकौमा
रिकातया । बिलायारीचवैरागीश्री
रागस्यप्रियाइमाः ॥ ६ ॥ तुडीचप
ञ्चमीचैवललितापठमञ्जरी । गुल्मी
रोचविभाषाचवसतस्यप्रियाइमाः
६ ॥ मायूरीदोपिकाचैवदेशकारीचपा
हिडा । बराडीमोरहाटीचद्विलोला
स्यप्रियाइमाः ६ ॥ नाटिकाचायभू
पालीरामकेलीगडातया । कामो
दाचापिकल्याणीकर्णाटस्यप्रियाइ
माः ६ ॥ ३६ ॥ अथकालनियमः
। विभाषाललिताचैवकामोदोपठ
मञ्जरी । रामकीरीरामकेलीबिलोया
रीचगुल्मीरो देशकारीचशुभगा
पञ्चमीचगडातुडी । भैरवीचायकौ

राग :

मारीरागिण्योदशपञ्चच ॥ एताः
पूर्वाह्णकालेतुगीयन्ते गायन्तीन्तमै
। बराडीमायूरीकोडावैरागीचाय-
धानुषी ॥ बिलावलीमोरहाटीसमै
तारागयोषितः । गेयामध्याह्नका
लेतुयथाभरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दोपिकाचैवकल्याणीपूरवीतया ।
कानडाशावरीचैवगौरीकीदारपाहि
डा ॥ मायूरीमालसीनाटीभूपाली
सिन्धुडातया । सायाह्नेताश्चरा-
गिण्यः प्रगायन्तिचतुर्दश ॥ पुरु-
षावस्तुभूषाख्यारागास्ते मालवाद्य
। प्रदोषिचापराह्णेचरजन्यागान-
गोचराः ॥ दशदण्डात्पररात्रौस
र्वेषागानमौरितम् । मेघमस्वाररा-
गस्यगानवर्षासुसर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मीसमारभ्ययावज्जन्मोत्सवहरे ।
तावदसन्तरागस्यगानमुक्तमनीषि
भिः ॥ शक्नोत्यानसमारभ्ययावद्दु
र्गमहेत्सवम् । गीयतेतदुधैर्निर्ज-
मालसीसामनेहरा ॥ सर्वेषामिह
रागाणारागिणीनाञ्चसर्वशः । र-
ङ्गभूमौनृपाञ्चायाकालदोषानविद्य
ते ॥ रागञ्चालापायेदादौतत्पत्नी
स्तदनन्तरम् । नान्यपत्नीप्रगातव्या
नृपाञ्चायांनदूषणम् ॥ रागा षडय
रागिण्यः षट्त्रिंशद्वास्त्वियद्वा
आगताब्रह्मसदनात्ब्रह्माणसमुपास
ते ॥ अथध्यानम् । नितम्बिनीचु ।

राग .

स्वितवक्तृपद्म शुक्लद्युति कुण्ड
लवान्ममत्त । रुद्धीतशाभीप्रविश
नृप्रदे, षिमालाधरोमालवरागराज
॥ १ ॥ नीले, तपलकर्णयुगेवहन्ती
श्यामासुकेशीचसुमध्यभागा । ईष-
त्सहासाम्बुजरस्य, क्तासाधानसीप-
द्मसुचारुनेत्रा ॥ १ ॥ करेयुताच्चा
म्बुजयुग्मरस्याद्भुतस्ततश्चारुविलोका
यन्तो । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकारत्नहा
रासामालसीसङ्कथिताविचित्रा ॥ २ ॥
प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णा तस
कमलवहन्ती । पौष्पधनुः पुष्पश
रैर्दधानाचन्द्राननारामकिरीप्रदि-
ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलद्युतिर
म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलाशयन्त्र-
म् । विचित्ररत्नाभरणसुकेशी-
सासिम्बुडाकान्तसमौपसस्या ॥ ४ ॥
जवाप्रसूनद्युतिविम्बवक्त्रास
कक्ष्मपद्म करयोर्दधाना । क्षौमां
शुक्लाच्छादितगात्रयष्टिराशावरीरङ्ग
कलाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
स्फटिकस्यमन्दिरोसरोरुहैः शङ्कर
मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिरङ्गगी
तैर्गौरीतनुभैरविकासतीयम् ॥
६ ॥ अथमङ्गारः । विहारशीली
तिसुकान्तिदेहः कान्ताप्रियोधार्मि
कशीलयुक्तः । कामातुरः पिङ्गल
नेत्रयुग्मेमङ्गाररागः प्रियकृतसु
विशः ॥ २ ॥ सङ्केतितात्फुल्ल

राग

तानिकुञ्जकृतस्थिति कान्तसमा
गमाय । वेलावलीचम्पकमौलिनी
सावालाविचित्राभरणानिरुक्ता ॥
१ ॥ रहः सुकान्तद्विधमाणपच
रस्य वहन्तीकुचकुम्भयुग्मे । दूर्वाद
लश्यामतनुः सकामापुरातनै
सापुरवीनिरुक्ता ॥ २ ॥ अशीक
वृक्षस्तलेविषण्णावियोगिनीवाष्प
कणाक्षिताङ्गी । विभूषिताङ्गीजटि
लीववालासाकानडाहिमलतेवतन्वी
॥ ३ ॥ सङ्कथ्यसङ्कथ्यगलेदधानाप्र
सूनमालादयितेनवाला । गौरीस्व
कान्ता ननचुस्वितास्यात्सासुन्दरी
माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकच्छ
पीवादयतिस्वभर्तुर्गानार्थमभ्यस्य
तिसम्मुखिन । सदैवतालाविहि
ताचमाला कोडाकलातानवतीम
तासा ॥ ५ ॥ स्नात्वासमुत्तीर्णव
तौसुदेहकिशप्रणिष्टन्दितावि
न्दुः । निष्पीडयन्तीतिमिरांशु
कान्तकेदारिकारक्तपयोधरश्रीः ॥
६ ॥ अथश्रीरागः । लौलावतारेण
वनान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
हाय । बिलासवेशाच्छातिदिव्यमू
र्त्तिः श्रीरागएषप्रथितः पृथिव्या
म् ॥ ३ ॥ सध्यासुकालेऽहमध्यदे
शेप्रवादयन्तीहपिनाकयन्त्रम् । धा
राधराधातुविचित्रिताङ्गीगान्धारि
कागन्धसृजनिधत्ते ॥ १ ॥ रस

राग .

नयामुविचारितकौतुक विदधतौक
 विकीविदकौतुकम् । सुकविताम्
 तभावनतत्पराभगवतौमुभगासमु
 दाहता ॥ २ ॥ पुष्पाद्यानेसार्द्धमा
 लीकलापैः क्रीडन्त्यैवकीकिला
 काकलीषु । रामाश्यामासद्गुण
 नाञ्चसीमागौरीगौरीगैरवालीक
 दिष्टा ॥ ३ ॥ अट्टालिकायांस्फुट
 कौमुदीभिः प्रकाशितायारजनीवि
 हारम् । अङ्गायकान्तेनसमवसन्ती
 कौमारिकाकामकलावहन्ती ॥ ४ ॥
 गौरीपादाभोजमभ्यर्चयन्तीगन्धोद्
 तगन्धमाल्यं दधाना । नानारत्नो
 पायनैर्भक्तिभावैर्विलोयारीकय्य
 तेषालिकेयम् ॥ ५ ॥ उज्जासयन्ती
 धम्मिस्त्रिरहः स्थान्प्राणवन्मुना ।
 मालतीकुसुमसङ्गभिर्वैरागौरागि
 णीस्मृता ॥ ६ ॥ अथवसन्तः ।
 चूताङ्कुरैर्वैवकतावतसोविघ्णं
 मानारुणनेत्रपद्मः । पीताम्बरः
 काञ्चनचारुदेहोऽसन्तरागोयुवती
 प्रियञ्च ॥ ७ ॥ सुनृत्यमानातिमुशी
 लयुक्तामुक्तालताकल्पितहारयष्टि
 । चूताङ्कुरं पाणियुगेऽवहन्तीजवा
 रुणाकौतुडिकेरितेयम् ॥ १ ॥ स
 क्रीतगोष्ठीषु गरिष्ठभावसमाश्रिता
 गायनसम्प्रदायैः । खर्व्वङ्गिनीन्
 पुरपादपद्मासापञ्चमीपञ्चमवेदवेत्ती
 ॥ २ ॥ उरसिकेशचयस्यसुसारंविद

राग .

धतीशयनोत्थितचारुवेशम् । विलु
 लितालकवल्लिकशाङ्गीभासुराललि
 ताकथिताबुधैः ॥ ३ ॥ सखीक
 लापैः परिहासमानावियोगिनी
 कान्तवियोगदेहा । प्रीनस्तनीचैव
 धराप्रसुप्ताश्यामासुकेशीपठमञ्ज
 रीयम् ॥ ४ ॥ कर्णोत्पलालम्बिमधु
 व्रतालीशृणोतिसामञ्जुलकूजिता
 नि । कान्तान्तिकगन्तुमना प्रदी
 प्ये सागुर्जरीवेशकलोचिताङ्गी ॥
 ५ ॥ अध्यापयन्तीनिजशिष्यवृन्द
 संगीतशास्त्राणिविवेचनाभिः ॥ म
 नेहाराहारलताभिरामासमस्तभा
 षाकुशलाविशेषा ॥ ६ ॥ अथहिजो
 लः । हासाभिलासेनपतनपृथि
 व्यामुत्थापितस्तत्क्षणमालिहन्देः
 । उज्ज्वलसंगीतसैर्विदग्धोहितो
 लरागः कथितोरसज्ञैः ॥ ७ ॥ मयूरकं
 काञ्चनयोक्तासन्तीमयूरिकानृत्यतत
 किरन्ती । मयूरकांतीवसिति दधा
 नामायूरिकासङ्घथितागुणज्ञैः ॥ १ ॥
 प्रदीपकालेष्टहसम्प्रविष्टाप्रदीपह-
 स्तारुणगात्रवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू-
 रविराजमानासुरक्तमालाकिलदी-
 पिकेयम् ॥ २ ॥ सासखीभिर्वि
 जनेवसन्तीविचित्रवद्योजनितम्बस
 ङ्गा । निरीक्ष्यमाणानन्ददर्पणाया
 सादेशकारीकथितागुणज्ञैः ॥ ३ ॥
 भर्तुर्दधानाचरणारविन्दनिषेधय

राग .

स्तीपरदेशयानम् । प्रकामदाम्यस्य
 सुखेनिमग्नासापाहिडासङ्कथिता-
 कवीन्द्रे ॥ ४ ॥ कर्णदधानासुर-
 पुष्पयुग्मस्फुरत्सुश्लोचमनोहरा-
 ङ्गी । स्मिराननाचारुविलोलनेत्रा
 वराङ्गनेयकथितावडारौ ॥ ५ ॥ उ-
 त्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमनंपुनः क-
 र्तुमनास्त्रिरेण । ऋजुस्वभावान्नि-
 यतरुदन्तीसामोरहाटोहठकेलिरु-
 ष्टा । ६ ॥ अथकर्णाटः । कृपाण-
 पाणिस्तुरगाधिरूढोमयूरकण्ठाति-
 मुकण्ठकान्तिः । स्फुरत्सितस्त्रि-
 ग्धरसः प्रशान्तः कर्णाटरागोह-
 रितालवण्यः ॥ ६ ॥ चिरनटन्ती-
 शुभरङ्गमध्ये सप्रार्थयन्तीनटिनंवस-
 न्तम् । सुगीततालिषुक्रतावधाना-
 नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥
 खनागकपुष्पलतादिरूढाहसन्मुखो
 सर्वमुदबहन्ती । खनानिशखद्वित-
 नोतिमुग्धाभूपालिकासास्खलदु-
 त्तरीया ॥ २ ॥ अध्यापयन्तीशुक-
 सारसारीः श्रीरामरामेतिमुवेशल-
 क्ष्मी । वामस्तनोर्ध्वस्खलितांशुक-
 श्रीः श्रीरामकीर्तिकथिताकवीन्द्रे-
 ॥ ३ ॥ विशेषवैदग्ध्यवतीसमस्ता-
 न्कलाविलासिनविमोहयन्ती । व-
 हन्तिस्वापरिपुष्टदेहावडाप्रलम्बस्त-
 नभारमय्या ॥ ४ ॥ भर्तुः सम-
 पायसिसत्तरन्तीपथिविहारिणसरो

राग :

रुहाणि । विचिन्वतीसौरभमोद-
 मानाकामोदरागिण्युदितागुणज्ञैः
 ॥ ५ ॥ व्याधूतानटनृत्यपरिश्रमेण
 बालालीलाभिः । मुदतीकृतादरा-
 । नटीनाकल्याणीकलयतिमतह-
 स्तीएणप्रस्थानमुखरिताकिङ्कणीक-
 लापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीना-
 भावनिरूपणम् । मालवः । श्रीश्च-
 हिक्खोलोमङ्गारस्तदनन्तरम् । गाय-
 न्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टय-
 म् ॥ वसन्तरागः कर्णाटोद्गीर्वाणीभञ्ज-
 तः क्रमात् ॥ धानसीमालसीचै-
 वभैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमी-
 नाटीविलोयारीचगुर्जरी । कामो-
 दाचापिकल्याणीकोडाकिदारिका-
 तुडी ॥ कौमारौमायुरीचैवदेशका-
 रीचसिधुडा । रामकीर्तीचभूपाली
 रागिण्यष्टेतिविशतिः ॥ आनन्दां-
 शाद्वतिप्रेक्षागीयन्तगानकीर्तिद्वै-
 । पूरव्रीकानडागौरीरामकौरी-
 चदोपिका ॥ आशात्रोविभाषाच-
 वडारीचगडातथा । एताश्चनवरा-
 गिण्योवीराश्रीगानमुत्तमम् ॥ विला-
 वलीचगाभ्यारीललितापठमञ्जरी ।
 वैरागिरागिणीचापिमोरहाटोच-
 पाहिडा ॥ करुणाशाविभानोया-
 त्सप्तैतारागोपितः ॥ रागेण
 रसभागेनषट्चिंशत्तरागिणीषुच-
 । करुणानन्दवीरेषुज्ञापनार्थमत

रागवृत्तः

त्रयम् ॥ इतिसंगीतदामोदरेशिव
नारदसवादे १३ अध्यायी ॥ रञ्जन
म् । रञ्ज० भाविषज् ॥ रञ्जतेऽने
नेतिवा । अकर्त्तरिचकारकैस ज्ञाया
मितिषज् । घञिचभावकरणयो
रितिरञ्जे नलोपः ॥

रागचूर्णः । पु० दन्तधावने । खदिरे
॥ मकरध्वजि । कन्दर्पे ॥ लाचारसी
॥ फल्गुचूर्णे । गुलाल० इ० भा० ॥
सिन्दुरे ॥

रागच्छन्नः । पु० कामदेवे । चि० रा
गेच्छन्ने ॥

रागदः । पु० तैरणीक्षुपे । चि० राग
दातरि ॥

रागदालि । पु० मसूरे ॥

रागप्रज्ञः । पु० कामादिषु ॥ काम
समत्सरश्चैवस्पृहाटणातथैवच । ला
भोमायाचदम्भश्चरागप्रज्ञद्वतौरित ॥

रागपुष्पः । पु० बन्धूके रक्ताम्बा
ने ॥

रागपुष्पी । स्त्री० जवायाम् ॥

रागप्रसवः । पु० बन्धूके ॥ रक्ताम्
बाने ॥

रागबन्धी । चि० रागप्रवर्त्तके ॥

रागयुक् । पु० माणिक्ये ॥

रागरञ्जुः । पु० कामदेवे ॥

रागलता । स्त्री० रत्याम् । कामप्रिय
याम् ॥

रागवृन्तः । पु० कामदेवे ॥

राघवः

रागषाडवः । पु० दाडिमद्राक्षायुक्त
सुहृयूषे ॥

रागसूत्रम् । न० तुलासूत्रे । पट्टसू
त्रे ॥

रागाङ्गी । स्त्री०)

रागाव्या । स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रागारु । चि० आशादस्वादानहीने ॥

रागाशनिः । पु० बुद्धे ॥

रागिणी । स्त्री० विदग्धायानार्याम् ॥

मेनकायाज्येष्ठकन्यायाम् ॥ जय

श्रीनाम्न्यालक्ष्म्याम् ॥ षड्रागा

णाचिषु ॥ तास्यहनुमन्मतेभरतम

तेचचि शत्प्रकाराः ॥ सीमेश्वरम

तेकलानाथमतेचषट्चि शत्प्रका

रा । आसाविवरण रागशब्देद्वष्टव्य

म् ॥

रागो । चि० कामाद्याकुञ्जचित्ते । का

मुक्ते । रक्तरि । अनुरक्ते ॥ रागि

णोदेहन्तोदिसदेशसुरमानुषाः ॥

यथोक्तभागवतेव्यासिन । रागौविष्णुः ।

शिवोरागौ ब्रह्मापिरागसयुतः ।

रागवानप्रिचातुर्यादिदेहद्वयलक्ष्यत

इति । रञ्जेः सम्पृचानुरुधेतित

च्छीलादिषुचिनुग् ॥ दणधान्यवि

शेषे । लाञ्छने । बहुतरकणिशे ।

गुच्छकणिशे ॥

राक्० ग्० । चि० समर्थे । राघति ।

राष्ट्रसामर्थ्येक्षिप् ॥

राघवः । पु० राघवशब्दे । श्रीरामे ॥

राजकम्

पुराणप्रसिद्धेऽर्धमहामौने ॥ यथा
 । अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतधाजन
 विस्तृतः । तिमिङ्गिलस्तद्विस्तीपित
 द्विलोप्यस्तिराधव . ॥ इति ॥ ब्रह्मा
 ण्डाभिमानिनि ॥ रङ्गतिनाशगच्छ
 तोतिरघुरन्नमय . कीश . । तत्रवि
 दितः । अण् . ॥
 राघवायण . । पुं . रामायणे ॥ यथा
 । सेतिहासपुराणानिराघवायणभा
 रतम् । समाप्तिरहितान्ये वसन्तिता
 निश्रुतानिते ॥ इत्यग्निपुराणम् ॥
 राजलः । पुं . द्रुमकण्टके ॥
 राजवम् । न . मृगरोमजीवस्त्रे ॥ रङ्गौ
 भवम् । रङ्गोरमनुष्येण चित्यण्
 मृगरोमजद्रुत्यत्रमृगशब्देनपशुमात्र
 याह्यम् । तेनकम्बलाद्यपिराजवम्
 ॥ पु . गवि ॥ रङ्गौ . देशविशेषिभ
 व . । पूर्व . णाण् . ॥
 राजवक . । पुं . मनुष्ये ॥ रङ्गौभवः
 । मनुष्यतत्स्यथैर्बुञ्ज् . ॥
 राजवायणः । चि . राजवार्ये ॥ रङ्गौ
 भवः । रङ्गोरमनुष्येण चितिष्ठाक् ॥
 राज्गणम् । न . रङ्गन् . इ . गौ . भा .
 प्र . पुष्पविशेषे ॥
 राट् . ड् . पुं . राजनि ॥ राजते । रा
 जूदीप्तौ ॥ सत्स्वित्तिक्त्वाप्
 राजकम् । न . नृपवृन्दे ॥ राज्ञासमूहः
 । गोत्रोच्चोद्गारभराजराजन्यराजपु
 त्रवत्समनुष्याणाहुञ् . ॥ पुं . राजनि ॥

राजघ

राजकदम्ब . । पु . कदम्बविशेषे ॥
 राजकन्या । स्त्री . केविकापुष्ये ॥ भू
 पमुतायाम् ॥
 राजकर्कटी . स्त्री . चीनाकर्कट्याम् ॥
 राजकशिपुः । पुं . न . जलजकन्दविशे
 षे ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥
 राजकीयः । चि . राजसम्बन्धिवस्तु
 नि ॥ राज्ञद्दम् । राज्ञः कचेति
 च्छ . ककारोन्तादेश . ॥
 राजकुमारः । पु . राजपुत्रे ॥
 राजकूष्माण्ड . । पुं . वार्ताक्याम् ॥
 राजकोशातशी ॥ स्त्री . धामार्गवे ।
 तोरजो . इ . भा . प्र . फलशाकीरा
 जकोशातकीशीतामधु . राजफवात
 ला । पित्तघ्नोदीपनीश्वासज्वरका
 सकृमिप्रणुत् ॥
 राजक्षवकः । पुं . सर्षपे ॥
 राजखर्जूरी . स्त्री . श्रेष्ठखर्जूर्याम् ।
 पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डा
 याम् । नृपप्रियायाम् ॥
 राजगामि । चि . राजसम्बन्धिविनि ॥
 राजगिरि . । पुं . शाकप्रभेदे । राजा
 द्रौ । राजशाकिन्याम् ॥
 राजगुह्यम् । न . सर्वेषां गुह्यानां रा
 च्छि . ॥ गुह्यानां राजा । राजदन्तादि ॥
 राजगृहम् । न . । तीर्थविशेषे ॥
 राजगीर्वाणः । पुं . मत्स्यविशेषे ॥ मदा
 र्भेदे ॥
 राजघः । चि . तीक्ष्णे ॥ राजहन्तरि ॥

राजदन्त :

राजानंहन्ति । इन० । राजवउप-
सङ्ख्यानाहम् ॥ टिलोपीचत्त्व
निपात्यते ॥

राजचिह्नम् । न० नृपाज्ञासूचकैल
अविशिष्टे ॥ चिह्नानाराजा । रा-
जदन्तादि ।

राजचिह्नकम् । न० उपलब्धे । चिह्ना
नास्तीपुंविभाजकानाराजा ॥

राजजम्बू । स्त्री० पिण्डखर्जूरै ॥
जम्बूप्रभेदे । फलेन्द्रे । फरैदा०
इ० भा० । राजजम्बूफलखादुवि
ष्टभिगुरोचनम् ॥ जम्बूनांरा-
जा ॥ राजदन्तादि : ॥

राजतम् । न० रजते ॥ चि० रज-
तनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्यवि-
कार . । प्राणिरजतादिभ्योजि-
त्यञ् ॥

राजतरुः । पु० कर्णिकारवृक्षे ॥
आरम्बधे ॥

राजतरुणी । स्त्री० पुष्पविशिष्टे । महा-
सहायाम् । वर्षपुष्पे । अस्तानि
। सुपुष्पे । सुवर्णपुष्पे ॥

राजता । स्त्री० राजत्वे ॥

राजताल । पुं० स्तनामख्यातपा-
दपे ॥ गुवाके ॥

राजतेमिषः । पुं० नाटास्त्रे ॥ सु-
खाशे ॥ इ० चिकाण्डशेषः ॥

राजदण्डः । पुं० राजशासने ॥

राजदन्तः । पुं० अधोदन्तपङ्क्तिस्थ

राजा

मध्यदन्तशुग्मे ॥ दन्तानाराजा ।
राजदन्तादिषुपरम् ॥ उपरिश्चे-
षीत्यसध्यमर्त्तिदन्तद्वये ॥ यथा ।
राजदन्तोतुमध्यस्यावुपरिश्चे णिकौ
काचिदितिहिसचन्द्रः ॥

राजदेशीयः । पुं० राजकल्पे । राज-
देश्ये ॥ ईषदूनोराजा । ईषदसमा-
मासीकल्पपदेश्यदेशीयरः ॥

राजधत्तूरकः । पु० वृद्धत्तूरके । रा-
जधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्म्मः । पुं० राजाकर्त्तव्येकर्म-
णि । सचमनुस्मृतेः सप्तमाध्याये-
कालीपुराणस्य ८५ । ८६ । अ-
ध्याययोः महाभारतस्यशान्तिपर्व-
णिपद्मपुराणस्यसर्गखण्डे । १२८ ।
अध्यायेषदृष्टव्यः ॥

राजधानकम् । न० राजपुरे ॥ (*) ॥

राजधानी । स्त्री० कोट्टे । राजपुरे ।
स्कन्वावारे ॥ धीयतेऽस्याम् इति०
धानी । करणाधिकरणयोस्तेत्यधि-
करणे ल्युट् । डीप् । राजाधानी ॥

राजधान्यम् । न० श्यामाके ॥

राजधत्तूरकः । पुं० वृद्धत्तूरके ॥
राजधूर्त्ते । महाशठे । निस्त्रैषयु-
ष्यके । भ्रान्ते । राजखर्णे ॥

राजा । पुं० प्रभौ ॥ अत्रिथि ॥ मृगा-
ङ्गे । रजनीपतौ । यक्षे । शक्ने ॥
नृपे । वार्थिवे । राज्याभिषिक्ते च
त्रिथि ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपात्र-

राजा

धितपुरुषश्रेष्ठे । क्षमाभूति । भूपे ।
 प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजकेहि
 लोकीस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् ।
 रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्र
 भुः ॥ अस्मद्व्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे •
 यथा । महाराजराज्येनपृथुर्वैश्यः
 प्रतापवान् । सोभिषिक्तोमहातेजा
 विधिवद्वर्मकोविदैः ॥ पित्राऽपर
 स्त्रितास्तत्प्रजास्ते नानुरक्षिताः
 अनुरागात्ततस्तत्प्रजानामराजेत्यभा
 षतेति ॥ राजकर्त्तव्यकर्माणि यथा
 मदालसोवाच । वत्सराज्ञाभिषिक्ते
 नप्रजारञ्जनमादित । कर्त्तव्यमवि
 रोधेनस्वधर्मसुमहीभृता ॥ अविसे
 धेन • धर्मशास्त्राविरोधेन । व्यस
 नानिपरित्यज्य सप्तमूकहराणिवै ।
 आत्मारिपुभ्यः सरस्योवहिर्मन्त्रवि
 निर्गमात् ॥ अष्टधानाशमाप्नोति
 स्ववक्रशब्दनादयथा । तथाराजाप्य
 सन्दिग्धवहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥
 दुष्टादुष्टाश्च जानोयादमात्यानरिदो
 षतः । चरैश्चरास्तथाश्चोरन्वेष्ट
 व्याः प्रयत्नतः ॥ त्रिश्वासीनतु क
 र्तव्योराज्ञाभिवात्मबन्धुषु । का
 र्ययोगादमित्रेषु विश्वसीतनराधिपः
 । स्थानविविचयज्ञेनषाडगुण्यविदि
 तात्मना । भवितव्यं नरेन्द्रेण नका
 मवशवर्त्तिना । प्रागात्मा मन्त्रिण-
 श्चैव ततोभूत्सामहीभृता । जियाद्या

राजा

नन्तरपौराविरुद्धो तततोरिभिः ॥
 यस्त्वेतानविजित्यैवैरिणे विजि-
 गीषते । सोऽजितात्माजितामा-
 त्म्यः शत्रुवर्गेणवाध्यते । तस्मात्
 कामादयः पूर्वजेयाः पुत्रमहीभृ-
 ता । तज्ययेहिजयोरारक्षीराजानश्य
 तितैर्जितः ॥ कामः क्रोधश्चलीभ
 द्यमदोमानस्तथैवच । इषंश्चशत्रवो
 ह्येतेनाशाय • कुमहीभृताम् ॥ का-
 मप्रसक्तमात्मानं स्मृत्तादण्ड निपा
 तितम् । निवर्त्तयेत्तथाक्रोधादनु
 द्वादहतात्मजम् ॥ हतमेतंतथाक्षी
 भान्मदाहेनहिजैर्हतम् । मानादना
 युषः पुत्रं हतहर्षात्पुरस्त्रयम् ॥
 एभिर्जितैर्जितसर्वमरुते नमहात्म-
 ना । स्मृत्ताविवर्जयेदेतान्षड्दो
 षांश्चमहीपतिः ॥ काककोकिल-
 भृङ्गाणां चकव्यालशिखडिनाम् ।
 हसानां लिङ्कुडानां शिखेतचरित-
 नृपः । काकात् • सर्वशङ्किता । कौ
 किलात् • माधुर्यम् । भृङ्गात् • अपी
 डयाऽर्थादानम् । वकात् • शत्रुयुद्ध
 येणकायताम् । व्यालात् • दुरुपस
 र्पित्वम् । शिखण्डिनः चित्रता •
 म् • सर्पग्रहणायमूकताम् • राचा-
 वात्मगोपनञ्च । हसात् • सारयाहि-
 त्वम् । लिङ्कुडात् • सधानम् ॥ कौ
 शिकस्यक्रियांकुर्याद्विषये मनुजैश्च
 तः । चेष्टांपिपीलिकानाञ्चकालिभू

राजा

प. प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य • उलू-
कस्य राक्षसाकाकावस्कन्दनम् पिपौ-
लिकानाम् • सीनावहुत्वसर्पभक्ष-
णश्च ॥ ज्ञेयानि विस्फुलिङ्गानां वी-
जचेष्टाश्चालम्बे • । चन्द्रसूर्यस्व-
रूपश्च नीलार्थे पृथिवीक्षिता ॥ अ-
ग्निविस्फुलिङ्गात् • दूराद्वाह • । वी-
जात् • महदर्थं निष्पादनम् • । उष्ण-
काले • चन्द्र सुखदायौ • शीतका-
लेन • । एव सूर्य शीते सुखदायौ उ-
ष्णकालेन एव कालानुसारेण सुखदु-
खदाहत्वम् • । बधकात् पद्मसरभश्च
लिन्यागुर्विणोस्तनात् • । प्रजान्दमे-
ण चादेया तथा चण्डालयोषित • ॥
बधकात् निघृणत्वम् • । पद्मात् •
कण्टकगोपनम् स्मितमुखता च • ।
सरभात् • हत्वा पिशचून् नोद्रे क •
। यथा सरभोऽष्टापदं परोन्नतिं न
सहते • । शूलिन्याश्चातिं ज्ञापनम् • ।
गुर्विण्या • स्तनात्कालिदासम् • ।
चण्डालयोषित्शौनिको • क्रागशि-
रोदर्शयित्वा अन्यद्विक्रीणाति ॥
शक्रार्कयमसोमानातद्वायोर्मही-
पति • । रूपाणि पञ्चकुर्वीतमहीपा-
लनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरोमासान्
वार्योघेणैव भूतलम् • । आप्याययेत्
तथालोकान् परिचारैर्महीपति •
॥ परिचारैरर्थदानादिभि • ॥ मा-
सानष्टौ यथा सूर्यस्ताय हरति रश्मि-

राजा

भिः • । सूर्येणैवाभ्युपायेन तथा शु-
क्लादिना नृप • ॥ यथायम • प्रिय-
द्वेष्यौ प्राप्तौ काले नियच्छति • । तथा
प्रियाप्रियौ राजा दुष्टादुष्टे समीभवेत्
॥ पूर्णेन्दुमालीक्य यथा प्रीतिमान्
जायते नर • । एव यच्च प्रजा सर्वा
निर्वृतास्तच्छिन्नतम् • ॥ मरुत-
सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा • । एव
चरेन्नृपश्चरै पौरामात्यारिवन्धु-
षु ॥ नलोभार्थे न कामार्थे न धार्थ्ये
यस्य मानसम् • । पदार्थे क्षुध्यते
धर्मात् सराजा स्वर्गमृच्छति ॥ लो-
भादिप्रयोजनै • । उत्पथयाहिणो
मूढान् स्वधर्माच्चलितान्नरान् • । य •
करोति निजधर्मं सराजा स्वर्गमृच्छ-
ति ॥ उत्पथयाहिण पापिन ॥
वर्णधर्मान् सौदन्तियस्तराष्ट्रे तथा श-
मा • । राज्ञस्तस्य सुखतातपरश्च
चशाश्वतम् • ॥ एतद्राज्ञ परकृत्य
तथैतद् द्विकारणम् • । स्वधर्मे स्था-
पनं नृणां चाल्यते न कुबुद्धिभि • । पा-
लनेनैव भृत्याना कृतकृत्यो महीप-
ति • । सत्यकपालयिता भागधर्म-
स्याप्नोति वैश्रत • ॥ एवमाचरते रा-
जा चातुर्वर्ण्यं स्वरक्षणै • । स सु-
खी विहरत्यप्रशङ्कस्यैतिसलोकता-
म् • । इति मार्कण्डेयपुराणे मदाल-
सापाख्यानध्यायः ॥ राजते • रा-
ज • । कनिन्युवधोति कनिन • ॥

राजन्यः

दोषिमिति ॥ उत्तरपदेचेत् श्रेष्ठार्थं
वाचक ॥

राजनम् । न० सामविशेषे ॥ त्रि०
राज्ञः शूद्रायामुत्पन्ने ॥ राज्ञोऽ
पत्यम् । राजश्चशूराद्यत् । राज्ञो
जातावेवेतिवार्त्तिके शूद्रायामु
त्पन्ने क्षत्रियजातित्वाभावादय् ।
अन्नितिप्रकृतिभावः ॥

राजनामा । पुं० पटोले ॥

राजनीतिः । स्त्री० नीतिशास्त्रे । रा
जवृत्तौ ॥ पश्यान्वजनीतिराजनौ
तिष्ठ ॥

राजनौलम् । न० मरकतमणौ ॥

राजन्यः । पुं० क्षत्रिये ॥ अस्यविधि
बोधितानिकर्माण्ययथा । राजन्या
नाञ्चसङ्गतसङ्ग्रहोभूमिशासन-
म् । अत्राशक्तौवधिगृहसंशुद्धस्त
मथाशयेदिति ॥ अस्यनिषिद्धकर्मा
ण्ययथा । राजन्यानांकरादानवि
नावेवाहिकस्य । प्रतियहः स
नियोक्तरत्नचासुखप्रदः ॥ युद्धेप
लायनश्चैवतथाकातरतार्थेषु । अ
पालनं प्रजानाञ्चदानधर्मेविरक्तता-
॥ अनवेक्षास्वराष्ट्रस्यब्राह्मणानाम-
नादरः । अमात्यानामसम्मानते
षां कर्मानवेक्षयाम् ॥ भृत्यानाञ्चप
रौहसीनिषिद्धः क्षत्रजन्यनामिति
॥ राज्ञोपत्यम् । राजश्चशूराद्यत् ।
राज्ञोजातावेव । येषाभावकर्मणो

राजपणी

रितिप्रकृत्या ॥ राजपुत्रे ॥ वज्रौ
॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ राजति । राज०
। राजिरन्यः ॥

राजन्यकम् । न० क्षत्रियसमूहे ॥ रा
जन्यानांक्षत्रियाणासमूहः । गो
त्रोक्षीष्टोरभराजराजन्येतिबुद्ध् ।
प्रकृत्याश्वकेराजन्यमनुष्ययुवान् ॥
पुं० राजन्यादेशे ॥ राजन्यानांविष
योदेशः । राजन्यादिभ्योबुद्ध् ॥

राजन्यवन्मु । पुं० दुर्हतनृपतौ ।
राजाभासे । राजन्यावन्मवोऽस्य ॥

राजन्यान् । त्रि० सुरास्त्रिदेशे । यत्र
देशेस्त्वधर्मशीलैराजाः तत्रदेशे ॥
राजाशस्तिअस्याचवा । प्रशसायां
मतुप् । राजन्यान्सौराज्ये । इ-
तिनिपातनाञ्जलोपाभावः ॥ रा
जन्यती० भूमिः ।

राजपटोले । पुं० पटोले ॥

राजपटोली । स्त्री० मधुपटोल्याम् ॥

राजपट्टः । पुं० मणिविशेषे । विरा
जते ॥

राजपट्टिका । स्त्री० चातकखने ॥

राजपथः । पुं० राजमार्गे ॥ राज्ञः
पन्थाः । ऋक्पूरितिसमासांतः ॥
तक्षक्षयंयथाधनूषिदश्विस्तीर्थः
श्रीमान् राजपथः स्मृतः । नृवा
जिरथनागानामसम्बाधः सुसङ्घरः
इति ॥

राजप्रणी । स्त्री० प्रसारिणीलतायाम् ॥

राजपुत्र :

राजपलाण्डु : । पुं० रक्तवर्णपलाण्डौ
। यवनेष्टे । राजप्रिये । महामूले ।
दीर्घप्रभे । रक्तकन्दे । लालकादा०
लालप्याज० इ० भा० ॥

राजपौलु । पुं० महामौलुवर्धे ॥
राजपुत्रः । पुं० बुधयष्टे ॥ महाराजा
स्ये ॥ राजनन्दने । युवराजे । रा
जकुमारे । भट्टदारके ॥ कुमार
रक्षाकर्त्तव्याराज्यायत्नेनसर्वदा ॥
तथाहि । राजपुत्रस्यरक्षाचकर्त्त
व्यापृथिवीक्षिता । आचार्यैश्चास्य
कर्त्तव्यं नित्यमुक्तैश्चरक्षणम् ॥ धर्म
कामार्थशास्त्राणिधनुर्वेदश्चशिक्ष
येत् । रथेचकुञ्जरेचैनंव्यायामं
कारयेत्सदा ॥ शिल्पानिशिक्षये
च्चैवनाम्नेर्मिथ्याप्रियवदेत् । गुणा
धानमश्वकन्युयस्यकर्त्तुंस्वभावतः
॥ बन्धनतस्यकर्त्तव्यं गुप्तेदेशेमुखा
न्वितम् । अविनीतकुमारं हि कुल
माशुविशीर्यते ॥ अधिकारिषुसर्वे
षुविनीतं हि नियोजयेत् । आदौ
स्वल्पे षु तत्पश्चात्क्रमेणायमहत्
स्वपि ॥ भृगुयापानमक्षांश्चवर्जयेत्
पृथिवीपतिः । एतान्यासेवमानो
स्तुविनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ बह
वीनृपशार्दूलायेषांसङ्ख्यानविद्य
ते । वृथाटनं दिवास्वप्नं विप्रिषण्वि
वर्जयेत् ॥ वाक्पादव्यनकर्त्तव्यं
दण्डपादव्यमेवच । परोक्षनिन्दा

राजपुत्र :

अतथावर्जनीयामहीक्षिता ॥ अर्थ
स्यदूषणं राजादिप्रकारं विवर्ज
येत् । अर्थानादूषणञ्चैवतथाचार्थे
षुदूषणम् ॥ अकारणात्समुच्छे
दं दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्थानां
दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेवच ॥
अदेशकालियद्दानमपात्रेदानमेवच
। अर्थस्यदूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्त्त
नम् ॥ कामक्रोधमदमानलो
भं हर्षमथैवच । जितव्यमरिषड्गं
सादरं पृथिवीक्षिता ॥ एतेषां विज
यं कृत्वा कार्यभृत्यजयततः । कृ
त्वाभृत्यजयं सर्वराजाजनपदं जये
त् ॥ कृत्वा तु विजयतेषां शत्रून्
बाह्यांस्ततो जयेत् । बाह्याश्च विवि
धास्ते यास्तुल्याभ्यन्तरकृत्विमाः ॥
गुरवस्तथैव पूर्वतेषु यत्नपरीभवेत्
। पितृपैतामहमित्रं सामन्तस्य त
थारिपोः ॥ कृत्विमञ्चमहाभा
गमित्रं विविधमुच्यते । तथा
पिचगुरुः पूर्वमेवेत्तत्रापिचा
हतः ॥ स्वाम्यमात्यो जनपदो दुर्ग
सैन्यं तथैवच । कोषो मित्रश्च धर्म
श्च सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ सप्ताङ्गस्या
पिराज्यस्य मूलस्वामी प्रकीर्तितः ।
तन्मूलत्वात् तथाङ्गानां राजारज्यः
प्रयत्नतः ॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्यात्
यातेन प्रयत्नतः । अङ्गेभ्यो यस्त
थैकस्य द्रोहमाचरतेत्यधीः ॥ बधस्त

राजपुत्र .

स्यतु कर्त्तव्य . शीघ्रमेवमहीक्षिता ।
 नराज्ञामृदुनाभाव्य मृदुहिं परिभू-
 यते ॥ नभाव्यं दारुणे नापि तीक्ष्णा
 दुहिजते जन . । कालेमृदुर्यो भवति
 काले भवति दारुण ॥ राजालोक
 इयापेक्षीतस्य लोकद्वयभवेत् । भृ-
 क्ष्यै . सहमहीपाल परिहासवि
 वर्जयेत् ॥ भृक्ष्या : परिभवन्तीह नृ
 प हर्षवशङ्कतम् । व्यसनानि च स-
 र्वाणि भूपति . परिवर्जयेत् ॥ लो
 कसङ्गहणार्थयिक्ततकव्यसनो भवेत् ।
 शीटीरस्य नरेन्द्रस्य नित्यमुद्रितचेत
 स : ॥ जनाविरागमायां तिसदा-
 दु सेव्यभावत . । स्मितपूर्वाभि-
 भाषी स्यात्सर्वस्यैवमहीपति : ॥ म
 र्ध्यं पिसहभागभृकुटि'नसमाच
 रेत् । भाव्यधर्मभृतां श्रेष्ठस्य ललक्षे
 णभूभृता ॥ स्थूललक्ष्यवशगा सर्वा
 भवति मेदिनी । अदीर्घसूत्रश्च भवे-
 त्सर्वकर्मसु पार्यय : ॥ दीर्घसूत्र-
 स्य नृपते : कर्मज्ञानिर्भुव भवेत् । रा
 गे द्वेषे च कामे च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥
 'अप्रिये चैव कर्त्तव्ये दीर्घसूत्र : प्रश-
 स्यते । राज्ञा सन्भृतमन्त्रेण सदा भा-
 व्यद्विजोत्तम ॥ तस्या सन्भृतम च स्य
 क्षेया : सर्वापदो भुवा . । कृत्वा-
 न्येव तु कर्माणि जायन्ते यस्य भूपते : ॥
 नारद्वानिमहाभाग तस्य स्यादमुधा
 वशी । मन्त्रमूलसदाराध्यं तस्मा-

राजपुत्र :

मूलं सुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्य पृथिवी
 पालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रवि
 त्साधितो मन्त्र : सयतानामुखाव-
 ह ॥ मन्त्रच्छलेन बहुवा विनष्टा
 पृथिवीक्षित : । आकारैरिद्वितैर्ग-
 त्वाचेष्टया भाषितेन च ॥ नेत्रवक्त्रा
 विकारैश्च गृह्यते न्तर्गतमन . । न-
 यस्तकुशलैस्तस्य वशे सर्वावसुम्बरा ।
 भवतीह महीभर्तु सदा पार्ययन
 न्दन । नैकस्तु मन्त्रयेन्मन्त्रनराजा
 बहुभि . सह ॥ नारो हि द्विषमां ना
 वनापरोक्षितना विकाम् । येषा
 स्य भूमिं जयतो भवेयु परिपन्थिनः
 ॥ तानानयिदृशे सर्वान्सामादिभि-
 रुपक्रमै . । यथानस्यात्कृषो भाव .
 प्रजानामनपेक्षया ॥ तथाराज्ञा प्रक
 र्त्तव्यं स्वराष्ट्रं परिरक्षता । मोहाद्वा
 जास्वराष्ट्रं य . कर्षयत्यनपेक्षया ॥
 सोचिराद्भश्यते राज्याज्जीविताश्च स
 बान्धवः ॥ भृतो वत्सा जातवल्
 कर्म्मयोग्यो यथा भवेत् । तथाराष्ट्रं
 महाभागभृतकर्मसमभवेत् । योरा
 ष्ट्रमनुगृह्णाति राजा स्वपरिरक्षति-
 ॥ सङ्घातमुपयाचेत्तु विन्दते सुमह
 त्फलम् । राष्ट्राविरण्य धान्यश्च महो
 राज्ञा सुरक्षिता ॥ नित्यं स्वेभ्यः
 परेभ्यश्च यथामाता यथापिता । नि
 त्यं राजास्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यस्य चे
 क्षया ॥ गोपितानि सदा कुर्यात्-

राजफलम्

सविभागौप्रियाणिच । अजस्रमुप
 याक्तव्य फलतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्मं
 कर्मदमायत्त विधानेदैवमानुषे ।
 तयोर्दैवमचिन्त्यहिपौरुषेविद्यतेक्रि
 या ॥ एवमर्हीपालयतोऽस्यभर्तुर्लौ
 कानुरागः परमोभवेच्च । लोका
 नुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव
 पराचकीर्त्तिः ॥ इतिमाख्ये १६४
 अध्याय ॥ रजपूतद्वतिलोकप्रसिद्धे
 वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वै
 श्यादम्बष्ठकन्यायाराजपुत्रस्यसम्भ-
 व इतिपराशरपद्धति ॥ करणक
 न्यायाक्षचियाज्यातश्चेतिपुराणम् ॥
 राजपुत्रकस । न० राज्ञः पुत्राणास
 मूहे ॥ राजपुत्राणासमूहः । गो
 चालोद्योरर्भेत्यादिनाबुज् ॥ पुं०
 राजास्ये ॥
 राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम् ॥
 शरारिपक्षिणि ॥ जाल्याम् ॥ राज्ञ
 पुत्रिकेव ॥
 राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् ।
 मालाल्याम् ॥ रेणुकास्थौषधौ ॥
 ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥
 कुक्कुन्दर्याम् ॥
 राजपुष्प । पु० नागकेशरवृक्षे ॥
 राजपुष्पी । स्त्री०)
 राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥
 राजफणिज्भक्त । पु० नागरवृक्षे ॥
 राजफलम् । न० पटोलि ॥

राजमाष

राजफला । स्त्री० जम्बू ॥
 राजवदर । पु० उत्तमकीर्त्तौ । नृप
 श्रेष्ठे । नृपवदरे । राजवृक्षभे ।
 पृथुकीर्त्तौ । तनुबीजे । मधुरफ
 ले । राजकीर्त्तौ ॥ न० रक्तामलके
 ॥ लवणे ॥ लवल्याम् ॥
 राजवला । स्त्री० गधालिकायाम् ।
 प्रसारण्यामीषधौ ॥ बलानाबलप्र
 दानाराजिव । राजदन्तादि ॥
 राजभट्टिका । स्त्री० हापुचीपक्षिणि ॥
 राजभूयम् । न० राजत्वे ॥
 राजभोगीणम् । न० राज्ञः शरीरा
 यद्विते ॥ राज्ञाभोगः शरीरम् । त
 स्मैहितम् । आत्मन्विश्वजनभो
 गोत्तरपदातख ॥
 राजभोग्य । पुं० पियालवृक्षे ॥ न०
 जातीकीर्षे । जातीफल ॥
 राजभोजी । पु० वाजपेययज्ञे ॥
 राजमण्डूक । पु० बृहद्वेके । महा
 मण्डूके । पीताङ्गे । वर्षाघोषे ॥
 राजमल्ल । पु० नृपमल्ले । उत्प्लिक्ती
 । उद्धते ॥ राज्ञामल्ल । मल्लाना
 राजावा ॥
 राजमार्गः । पुं० राजपथे ॥
 राजमाष । पु० बर्बटे । नीलमाषि
 । महामाषि । चौरा० लोबियावडो
 इ० भा० ॥ राजमाषागुरु स्वादु
 स्तुवरस्तर्पणः सरः । रुक्षावतक
 रोरुच्य स्तन्याभूरिमलप्रदः ॥

राजयोग .

श्वेतोरक्तस्तथाकृष्णस्त्रिविधः स
प्रकीर्तितः । योमहास्तेषु भवति
स एवोक्तोगुणाधिकः ॥ अपिच ।
राजमाषं परं हृद्यं कफपित्तहरं पर-
मम् । आध्यानवातकृद्वाह्यौतत्पच-
तद्गुणावहम् ॥ माषाणाराजा ।
राजदन्तादिः ॥

राजमुद्गः । पुं० मकुष्ठके ॥

राजयक्ष्मा । पुं० क्षयरोगे । यक्ष्मणि
॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयस्मादभूदेषकि-
लामयः । तस्मात्त राजयक्ष्मेति
केचिदाहुर्मनीषिणः ॥ षष्ठीतत्पु-
रुषः कर्मधारयोवा । तथाहवा
गभटः । अनेकरोगानुगतोबहुरो-
गपुरः सरः । राजयक्ष्माक्षयः
शोषोरीगराडितिवस्मृतः ॥ नक्ष-
त्राणाद्विजानाञ्चराज्ञोभूद्यदयं पुरा
। यच्चराजाक्षयक्ष्माचराजयक्ष्मात-
तोगतः ॥ इति ॥ महापातकज-
चिह्नमप्ययम् । यथाहविष्णुः ।
अथनरकानुभूतदुःखानातिर्यक्
त्वमुत्तीर्णानामानुष्येक्ष्यलक्षणानिभ-
वन्ति । कुष्ठप्रतिपातकी० ब्रह्महा-
यक्ष्मी० सुरापः श्यावदन्तकः सुव-
र्णहारौकुनखौगुरुतल्पगेदुश्चर्म-
त्यादिक्रमपुराणम् ॥

राजयज्ञः । पुं० अश्वमेधे ॥ राज्ञेय-
वत्तन्नाधिकारात् ॥ राज्ञोयज्ञः ॥

राजयोगः । पुं० ज्ञानपरिपाके । व्य-

राजवंशश्च .

व्यहारेष्वविचित्रचित्ततालक्षणेयो-
गविशेषे ॥ राजत्वात्सर्वयोगाना-
राजयोगइतिस्मृतः । राजवञ्चोप्य-
मानतपरब्रह्माणमव्ययम् ॥ देहि-
नप्रापयेद्यस्तुराजयोगः स उच्यते-
इत्युक्तेः ॥ राज्ञोऽप्युक्तोयोगः ।
योगानाराजेतिवा ॥ हठयोगोदेह-
आयासकरः । अथगुरोरवाप्तश्चजि-
रायासेनमोक्षरूपपुरुषार्थप्रदः ।
हठवदस्याप्यष्टाङ्गानि सन्ति ॥

राजयोगी । चि० ज्ञानपरिपाकयुक्ते ।
व्यवहारेष्वविचित्रचित्ततालक्षणेयो-
गश्चेष्टवति ॥

राजयोग्यः । चि० राजार्हे ॥

राजरङ्गम् । न० रजते ॥

राजराजः । पुं० धनाधिपे, कुर्वरे ॥ रा-
जायक्षाणाराजा । राजाहः सखि-
भ्यष्टच् । नृपेशे । सार्वभौमे ॥ सु-
धाकरे । चन्द्रे ॥

राजरीतिः । स्त्री० पित्तलविशेषे ।
पाकतुण्डायाम् ॥ महेश्वर्याम् । क-
पिलायाम् ॥

राजर्षिः । पुं० प्रभुत्वसितिसूक्ष्माय
निरीक्षणक्षमे० प्रजापालनाधिका-
रिणिकृतपण्यनिमिप्रमुखे ॥ राजा-
चासौष्टविश्वः ॥

राजलक्ष्मा । पुं० युधिष्ठिरे ॥

राजवंशश्चः । चि० राजबीजिनि । रा-
जवशोऽङ्गवे ॥ वशेभवः । दिगादि-

राजवृत्त :

त्वान्यत् । राज्ञोवश्य ॥ राजवशे
 साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥
 राजवान् । त्रि० राजमात्रयुक्तदेशे ॥
 सुराजिदेशे राजन्वान् स्यात्ततो न्यत्र
 राजवान् । राजास्त्वस्यास्मिन्वा ।
 मतुप् ॥
 राजवत्सर्ग । न० घण्टोपथे । राजप
 थे ॥
 राजवला । स्त्री० भद्रवलायाम् ॥
 राजवल्लभ । पुं० राजादन्याम् ॥ रा
 जाब्जे ॥ राजवदरे । नारायणदा
 सकविराजकृतद्रव्यगुणग्रन्थविशेषे
 ॥ त्रि० नृपतिप्रिये ॥
 राजवल्ली । स्त्री० तोयबल्ल्याम् ।
 उक्था० इ० गौ० दे० भा० ॥
 राजवारुणी । स्त्री० सुराप्रभेदे ॥
 राजवाह । पुं० घोडके ॥ बाहानां
 राक्षा । राजदन्तादि ॥
 राजवाह्य । पु० राजवाहकहस्तिनि
 । उपवाह्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि०
 राजवहनीये
 राजवीजी । त्रि० राजवश्ये । राज्ञो
 बीजयितुंशीलमस्य । बीजव्यजनेऽ
 दन्त । सुपीतिणिनि ॥ यद्वा ।
 राज्ञोबीजम् । राजबीजम् । तद
 स्यास्ति । अतद्गुनि ॥
 राजवृत्त । पुं० गिरिमाल० वृत्तिप्र
 सिद्धे सुवर्णके । आरम्भे । राजा
 चासौवृत्तश्च ॥ वृत्ताणां राजावा ॥

राजसं

राजदन्तादि ॥ रोगाणाराजानं
 वृद्धतिवा । ओत्रशूकेदने । बाहुल
 कात्सुक ॥ पियाखे ॥ लङ्का
 स्यायिनिवृत्ते । लङ्कायूहर० इ०
 भा० ॥
 राजवृत्तम् । न० नृपचारित्र्ये ॥ तच्च
 तुविधम् । यथाहकामन्दक० ।
 न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्द्धनंपालनं त
 था । सत्याच्चे प्रतिपत्तिश्च राज्ञोवृत्तं
 चतुर्विधमिति ॥
 राजशय । पुं० मट्टवर्त्त । पाटसन
 ० इ० भा० ॥
 राजशफर । पुं० इक्षिशमतृष्टी ॥
 राजशय्या । स्त्री० राज्ञ शयनीये ।
 महाशय्यायाम् ॥
 राजशाक । पुं० वास्तूके ॥
 राजशास्त्रम् । न० नीतिशास्त्रे ॥
 राज्ञाशास्त्रम् ॥
 राजशिख । पुं० निष्पावे ॥
 राजशुक । पु० प्राज्ञे । शतपत्रे ।
 नृपप्रिये । राजसूत्रा० इ० भा०
 प्र० पक्षिणि ॥
 राजशृङ्ग । पुं० मङ्गुरमतृष्टी ॥ न०
 राजच्छत्रे । कनकदण्डके ॥
 राजस । पुं० राजसाहङ्कारे । इन्द्र
 यार्थाकारणे । तैजसे ॥ त्रि०
 रजोगुणोद्भव । रजोगुणप्रधाने ॥
 तल्लक्षणे यथा । आरम्भरुचिताधैर्यं
 मसत्कार्यपरिग्रह । विषयोपसे

राजसर्प .

वाचाजस्रं राजस गुणलक्षणम् ।
आरम्भरचिताफलार्थं कर्मानुष्ठान
शीलता ॥ अपिच । येनास्मिन्
कर्मणास्तीक्ष्णव्यातिमिच्छति पुष्क
लाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौ तद्विज्ञे
यन्तुराजसमिति ॥ राजसोयम् ।
अण् ॥

राजसदनम् । न० राजगृहे । सौध-
॥ राज्ञः सदनम् । योग्यत्वात् ॥
यद्वा । सदनानाराजा । राजदम्ता
दिः ॥ तद्देदायथा । सौधोऽस्त्री
राजसदनमुपकार्योपकारिका । स्व
स्तिक . सर्वतोभद्रोनृद्यावर्त्तादि
योपिच । विच्छन्दकः प्रभेदादि
भवन्तीश्वरसङ्गनाम् ॥

राजसधनम् । न० धनविशेषे ॥ यथा
। कुसौदक्षपिबाणिज्यशुल्कागानानु
वृत्तिभिः । कृत्तौपकारोदाप्तस्ररा
जसंसमुदाहृतम् ॥ अनुवृत्त्यासेव
या ॥

राजसभा । स्त्री० नृपतिसमाजे ॥
राज्ञः सभा । सभाराजेत्यत्रराज
पर्यायस्यैवग्रहणाद्भक्तीवत्वम् ॥

राजसयज्ञः । पुं० सकामानायज्ञे ॥
अभिसन्वायतुफल दम्भार्थं मपिचैव
यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठत यज्ञ विधि
राजसम् ॥

राजसर्पः । पुं० सर्पविशेषे । भुज
भोजिनि ॥

राजस्वर्ण

राजसर्पः । पुं० राजिकायाम् ।
आसुर्याम् ॥ तिसृभिर्लिङ्गाभिः
परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न० राजस्वे । राज्ञ
सायुज्यम् ॥

राजसारसः । पुं० मयूरे ॥

राजसाङ्गारः । पुं० तैजसाङ्गारे
। इन्द्रियाणाकारणे ॥

राजसाङ्गारः । पुं० रजोगुणिनाम्नो
जने ॥ यथा । कटुमूलवर्णाश्च, आ
तीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आङ्गारा
राजसस्येष्टा दुःखशोका मयप्र
दाः ॥

राजसी । स्त्री० दुर्गायाम् । रजोगुण
सम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूयः । पुं० राज्ञाकर्तव्यं यज्ञ
विशेषे । नृपाध्वरे । क्रतुराजे ।
क्रतूत्तमे । राज्ञासोतव्योऽभिषवद्वा
रानिष्पादयितव्यः । षुञ्ज् अभिष
वे । यद्वा । सत्तात्मकः । सोमोरा
जाससूयते . कण्ठ्यातेऽत्रैव अधिकर
णं क्वप् । राजसूयसूर्येत्यादिना
निपातनाद्दीर्घः ॥

राजसूयकी । स्त्री० राजसूयस्य दक्षि
णायाम् ॥

राजस्क्रन्धः । पुं० घोटके ॥

राजस्त्रम् । न० करे । राजयाज्ञभा
गे ॥

राजस्वर्णः । पुं० राजधस्त्रके ।

राजानुजीवी

राजह स .। पु . कलह से ॥ वरणै
सुसुसहितै लीहितायेखव सिता
। तेराजहं साविख्याता इत्याहु
कोषकोविदा ॥ हंसानाराजा ।
राजदन्तादि ॥ कादम्बे । बालि
हंस . इतिगौडदेशप्रसिद्धे । नील
ह सीयम् ॥ नृपोत्तमे ।

राजह सिनी । स्त्री . रसालाया प्रभे
दे । राजह स्याम् । निर्नीर पाचि
त क्षीर माहिष तद्वदधि । शुभ्रश
कर्यै लाव्य गालित राजह सिनी
॥ राजह सीसुमधुरावल्यावृष्यतरा
हिमा । अत्यर्थं पित्तशमनीकिञ्चित्
कफकरीसृता ।

राजहर्षणम् । न . तगरपुष्पे ॥

राजहसौ । पुं . राजगजे । मारीचि ।
याजकगजे । मदोत्कटे ॥

राजहासक .। पु . मत्स्यविशेषे । का
तरे । कतले । राजीवे ॥

राजातन । पुं . पियालवृक्षे । रा-
जानमतति । अत . । कर्तारि-
ल्युट् ।

राजादन । पुं . फलाध्यक्षे । क्षीरि-
कायाम् न . पियाले । राजभि-
रयते । अद . । कर्म्मविल्युट् ।
किंशुके । चिपचुके ।

राजादनौ । स्त्री . क्षीरिकायाम् ।
खिती . इ . भा . ॥

राजानुजीवी । वि . राजोपजीविनि ।

राजानुजीवी

तस्यकर्माणि यथा । मत्स्यउवाच ।
यथानुवर्तितव्यं स्यान्मनोराजोपजी-
विनो । तत्रातेकयद्यप्यामिनिवा-
धगदितोमम । आत्मासर्वात्मना-
कार्यास्वशक्त्यारविनन्दन । आक्षि-
प्यवचनन्त्यनवक्तव्यं तथावन ॥
अनुकूलप्रियतस्यवक्तव्यं ज्ञानसंसदि-
रहागतस्यवक्तव्यमप्रिययद्वितभवे-
त् ॥ परार्थमस्यवक्तव्यं स्वस्थं चेत-
सिभागं व । म्वाथं सुहृद्विर्भक्तव्यो
नस्त्वन्तुकदाचन ॥ कार्याभिचात-
सर्वेषुरक्षितव्यं प्रयत्नत । न-
चहिस्वधनं किञ्चिद्विपुक्तनञ्जर्भ-
णि ॥ नोपेक्ष्यभाष्यमाणञ्चतयारा-
ज्यं प्रियोभवेत् । राज्ञश्चनतथा-
कार्यवेषभाषितचेष्टितम् ॥ राज-
लीलानकर्त्तव्यातद्विद्विष्टविषर्कये-
त् । राज्ञः समोधिकोवानकार्यो-
वेशोविजानता ॥ द्यूतादिषुतथै-
वास्त्रकौशलञ्चप्रदर्शयेत् । प्रदृश्य-
कौशलचास्यराजानञ्चविशेषयेत् ॥
अन्तःपुरधनाध्यक्षैश्चरदूतैः समा-
गतैः । ससर्गनव्रजेद्राजन्विनापा-
र्यिवशासनम् ॥ निःस्नेहताचाब-
मानप्रयत्नेनचगोपयेत् । यच्चगुह्यं
भवेद्राज्ञोनतल्लोकेप्रकाशयेत् ॥ नृपे-
क्षयावितयत्साहाय्यावाच्यनृपो-
त्तम । नतत्संशययेल्लोकेतदरा-
ज्यं प्रियोभवेत् । आज्ञाप्यमाने-

राजानुजीवी

चान्यस्मिन्समुत्थायत्वरान्वित ।
 अह्निककरवाणीतिवाच्यो राजावि-
 जानता ॥ कार्यावस्थाश्चविज्ञाय-
 कार्यमेवतथाभयेत् । सततक्रियमा-
 गोस्मिन्लाघवन्तुब्रजेद्भुवम् । रा-
 ज्ञ प्रियाणिवाक्यानिनचात्यर्थपु-
 न पुन नहास्यशीलश्चभवेन्न
 चापिभृकुटीमुख । नातिबक्तान-
 निर्बक्तानचमत्सरिकस्तथा । आ-
 त्मसम्भावितश्चैव न भवेत्तुकथञ्चन ॥
 दुष्कृतानि नरेन्द्राय न तु सङ्गीतयेत्
 क्वचित् । वस्त्रशस्त्रमलङ्कारराज्ञा
 दत्तश्च वारयेत् औदार्यं न तर्ह्य-
 दमन्यस्त्वैभूतिमिच्छता । तच्चैवो-
 पासनञ्च यदिवास्तु विवर्जयेत् ॥
 नानिर्दिष्टे तथाहारे प्रविशितकदाच-
 न । न च पश्येत् राजानमथोग्यासु-
 चभूमिषु । राज्ञस्तु दक्षिणे पार्श्वे वा
 भेचोपविशितथा । पुरस्तात्तथाप-
 ष्ठादासनन्तुयिगर्हितम् ॥ कृष्णानि
 धीवनकासकीपं पर्यस्तिकाश्रयम् ।
 गृकुटीदान्तमुद्गारतत्समीपे विव-
 र्जयेत् ॥ स्वयत्त्रनकुर्वीतस्वगुणा-
 ख्यापनतथा । स्वगुणख्यापने चैव
 परमेव प्रयोजयेत् ॥ हृदयनिर्मल
 कृत्वा पराभक्तिमुपाश्रितैः । अनु-
 जीविगुणैर्भाव्य निश्च राज्ञामतन्द्रि-
 तैः ॥ शाठ्यलौल्यश्चपैशुन्यना-
 स्ति कश्चिद्द्रतांतथा । चापल्यश्चप

राजानुजीवी

परित्याज्य नित्य राजानुजीविना ॥ शु-
 तेन विद्याशिल्पैश्चसयोज्यात्मानमा-
 त्मना । राजसेवातत कुर्याद्भूत-
 येभूतिवर्धिनीम् ॥ नमस्कार्या-
 सदाचारपुत्रवत्तुभमन्त्रिण । स-
 चिवैश्चास्यविश्वामासीनतुकार्यं क-
 थञ्चन ॥ अपृष्टास्य न ब्रूयात्का-
 म ब्रूयात्तथा यदि । हितपथ्यश्च
 वचनरितैः सह मुनिश्चितम् ॥
 चित्तश्चैव । स्य विज्ञय नित्यमेवोप-
 जीविना । भर्तुराराधनकुर्याच्चित्त-
 स्त्रीमानव सुखम् ॥ रागापरागौ
 चैवास्य विज्ञेयोभूतिमिच्छता । त्यजि-
 हृत्तिविरक्तस्तुरक्तोऽतिन्तुकारयेत् ।
 विरक्त कारयेद्वाशविपक्षाभ्युदयन्तथा ।
 आशावर्द्धनकृत्वा फलनाशकरो-
 ति च अज्ञेयोपि स कीपान्त प्रसन्नो-
 ऽपि च निष्कल ॥ वाक्य समन्द ब-
 दाति वृत्तिच्छेदकरोति च ॥ प्रदेश-
 वाक्यमुदितो न सम्भावयते न्यथा ।
 आराधनासु सर्वासु सुप्रवञ्चविर्बलते ।
 कथासु दोषादिपतिवाक्यभङ्ग करो-
 ति च । लक्ष्यते विमुखैश्चैव गुणस-
 ङ्घीर्षने कृते ॥ दृष्टि क्षिपत्यथान्य-
 चक्रियमाणं च कर्मणि । विरक्तलक्ष-
 णं ह्येतच्च कृणुरक्तस्य लक्षणम् ॥ द-
 ष्ट्वा प्रसन्नो भवति वाक्य गृह्णाति
 चादरात् । कुशलादिपरिप्रश्री-
 स प्रयच्छति चासनम् ॥ विरक्तदर्शने

राजाहर्ष

चाभ्यरहस्ये च न शङ्कते । जायते-
हृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्क-
याम् ॥ अप्रियाण्यपि वाक्यानि
तदुक्तान्यभिनन्दते । उपाय न क्षय-
हृणाति स्तोकमप्यादरात्तथा ॥
कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा ।
इति रक्तस्य कर्तव्यासे वारविकुलोद्ब-
ह ॥ आपत्सु न त्यजेत्पूर्वविरक्तमपि
सेवितम् । मित्रं न चापत्सु तथा च
भृत्यं त्यजन्ति ये निगुणमप्रमेयम् । प्र-
भुवि शेषेण च ते ब्रजन्ति सुरेन्द्रधामा-
मरवन्दजुष्टम् ॥ इति मत्स्यपुराणे
राजधर्मेऽनुजीविवृत्तिनामाध्यायः
॥ १८० ॥

राजान्नम् । न० आन्त्रदेशोद्भवशालिवि-
शेषे । राजाहर्षे । दौर्घशृङ्गके ।
धान्यश्रेष्ठे ॥ राजस्वामिकभक्ते ॥
राजान्नम् । पुं० न० आन्त्रविशेषे ।
राजफले । मधुरे । कामाह्वे ।
टङ्गे ॥ राजान्नं तु वरं स्वादुविशदं
शीतलगुरु । यादृक्कृत्स्नविवस्वाध्म-
वातकृत्कफपित्तनुत् ॥

राजान्नः । पुं० अन्नवेतसे ॥

राजाक्षः । पुं० सिताकं वृक्षः । वसुके-
। मन्दारे । सदापुष्पे । अलर्के ॥
राजाहर्षम् । न० जाह्नके । अगुरुणि ।
वि० राजयोग्ये ॥ राजानमर्हति
। अच ॥

राजाहर्षा । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

राजिमत्फल

राजालावः । स्त्री० स्वादुतुम्व्या-
म् । महातुम्व्याम् । शाकाला-
व्या ॥

राजालुकः । पुं० महाकन्दे । मूलके ॥

राजावर्तः । पुं० उपरत्नभे-
दे । आवर्तमथौ । रेवटी० इ०
भा० प्र० ॥ राजावर्तः । प्रमेहघ्नश्च
हिं हिक्कानिबारणः ॥ विराटदेशज
हीरके । विराटजे ॥ राजपट्टे ॥

राजाहिः । पुं० हिमुखसर्पे । विषा-
युधे । अहीरणौ ॥ अहीनां राजा
। राजदन्तादिः ॥

राजिः । स्त्री० धीय्याम् । पङ्क्तौ ॥
रेखायाम् । निरन्तरं पङ्क्तिसाधा-
रणे ॥ राजति । राजू० । इन् ।
वसिष्ठपियञ्जिराजीत्यादिनाम् । इज्ज-
वा ॥

राजिका । स्त्री० आमुय्याम् । जवे ।
क्षुधाभिजनने । राजसर्पे । रा-
ई० इ० भा० ॥ राजिकाकफपित्त-
घ्नीतीक्ष्णारक्तपित्तकृत् । किञ्चि-
द्रूक्षाग्निदाकण्डूकुष्ठकीष्ठकमीन्
हरेत् । अतितीक्ष्णाविशेषेण तद-
त्कृष्णापिराजिका ॥ केदारे ॥
रेखायाम् । पङ्क्तौ ॥ राजति०
राजयतिवा । राजू० । कृन् ॥

राजिकाफल । पुं० गौरसर्पे ॥

राजिफला । स्त्री० चीनाकर्कव्याम् ॥

राजिमत्फला । स्त्री० राजकीशात-

राजाहेजनसंज्ञक .

क्याम् ॥

राजिल । पुं० डुण्डुभसर्पं ॥ राजि
लोनिर्विष सर्पं ॥ राजि . रेखाऽ
स्यास्ति । सिन्धादित्वाञ्च ॥ यद्वा ।
राजिलाति । लाऽऽदाने । आतोनुपे
तिकः ॥

राजौ । स्त्री० निष्क्रिद्रपङ्क्तौ ॥ कृ-
दिकारादितिडीष् ॥

राजौफल . । पुं० पटोले ॥

राजौव । पुं० हरिणप्रभेदे ॥ राजौ
वस्तुमृगोच्चोराजौभि परितो-
वृतः । राजौवस्तुगुणेर्ज्ञेयः पृष-
तेनसमोजनैः ॥ राडूखड्ब्रतिख्या
तेबृहन्मत्स्यविशेषे ॥ इतिनि । सा
रसपक्षिणि ॥ न० नलिने । पद्मे ॥
राजौरेखाऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिह-
श्यतद्ब्रतिवार्त्तिके ॥ केशरस्यरा
ज्यस्यास्तीतिवा ॥ त्रि० राजापजी
विनि ॥

राजौवलोचन . । त्रि० कमलनयने ॥

राजेन्द्रः । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मण्ड-
लेश्वरादृशगुणे राजनि ॥ यथा । च
तुर्थीजनपर्यन्तमधिकारोन्पस्यच ।
योराजातच्छतगुणः स एवमण्डले
श्वरः ॥ तस्मादृशगुणोराकाराजे-
न्द्रः परिकीर्तितः ॥ इ० ब्र० वैष-
सपुराणे ॥

राजाहेजनसंज्ञकः । पुं० भूताहुश
वृक्षे ॥

राज्याङ्गम्

राज्ञी । स्त्री० राजप्रियायाम् । नृप-
ते पत्न्याम् । राणी० इ० भा० ॥
भास्करस्यभार्यायाम् ॥ कास्ये ॥
नीत्याम् ॥ त्रैलोक्यात्मनः कोश
स्यपश्चिमदिग्भागे ॥ राज्ञावरुणे-
नाधिष्ठितत्वात् । सन्ध्यारागयो-
गाद्वा ॥

राज्यम् । न० नीवृत्ति । जनपदे । दे-
शे । विषये । उपपत्तने ॥ तल्लक्ष-
णमुक्तवरदातन्त्रे । यथा । लक्षा-
धिपत्यं राज्यं स्नात्सास्त्रज्यं दशलक्ष-
के । शतलक्षं महेशानिमहासाम्रा-
ज्यमुच्यते ॥ इति ॥ अपिच ॥ स्वा-
म्यमाख्यौपुरराष्ट्रकोशदण्डोसुदृक्त
या । सप्तप्रकृतयोच्चेना । सप्ताङ्ग-
राज्यमुच्यते ॥ इति ॥ राज्ञः क-
र्मभाविवा ॥ पत्यन्तपुरोहितादि-
भ्योयक् ॥ राज्यं नैच्छद्यति पि-
चादततत्परिणामवित् । यच्चप्र-
विष्टः पुरुषश्चात्माननावबुध्यते ।

राज्यक्ता । स्त्री० पिष्टराजिकादधिल-
वणमिश्रितबास्तूकादौ । रायता०
इ० भा० ॥ राज्यक्तातिरोचन्यापाच-
न्यातांस्तुभक्षयेत् ॥ तान्वटकान् ॥

राज्यमूलम् । न० मन्त्रसंरक्षणे ॥

राज्याङ्गम् । न० राज्यस्थोपाये । प्र-
कृतौ । स्वाम्यमाख्यमुद्वत्कोषराष्ट्र-
दुर्गवलेषु ॥ राज्यस्यराजकर्मणो
हंसाधनम् । स्वामी० राजा० पुरो

राठौय .

हितकृतिश्रीधर : । अमात्योमन्त्री
। मुहृत् . मिचम् . कोशीभाण्डा
गार . । राष्ट्र देश . पर्वतादीनि
दुर्गाणि । वलसैन्यम् . उक्तसुकाम
न्दकीये । स्वाम्यात्पुत्रराष्ट्रदुर्ग-
कोशीवलमुहृत् . परस्परपकारौ
द्रसप्ताङ्ग राज्यमुच्यते । भौरश्रेष्ठा
सहाष्टाङ्गमपिराज्यप्रकीर्तितमिति
॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यस्यमूलस्वामी-
प्रकीर्तित . । तन्मूलत्वात्तथा
ज्ञानाराजारक्ष्य प्रयत्नत . ॥ षड
हरक्षाकर्तव्यातथातेनप्रयत्नत . ।
अगेभ्योयस्त्वथैकस्यद्रोहमाचरसेऽ-
ल्पधी . ॥ वधस्तस्यतुकर्तव्य . शौ
भ्रमेवमज्ञोचिता ॥

राटि . । स्त्री . युवे । राड . इ . भा .
प्र . ॥

राडि । स्त्री . शरारिखी ॥

राठ । पुं . मदनद्रुमे . मयनफ
लाख्ये ॥

राठक . । पु . खनाम्नाख्यातेदेशे .
यथा । प्राच्यामागधशीखीचकारे
न्द्रौगौडराठका : । कृतिज्योतिष
तत्त्वम् ॥

राठा । स्त्री . अनपदविशिषे । मुहृषु
॥ शिभायाम् ॥ गौडदेशिपुरीवि
शिषे ॥

राठि . । स्त्री . युवे ॥

राठौय : । त्रि . राठदेशोक्तवे ॥

रात्रिजागर .

रात . । त्रि . दत्ते ॥

रात्रम् । न . ज्ञाने ॥ यथा रात्रश्चज्ञान
वचनज्ञानपचविध स्मृतम् । तेनेद
पचरात्रचप्रवदन्तिमनीषिणः ॥

रात्रक . । पुं . पणवधूगृहान्तर्वर्षवा
सिनि । सवत्सरमभिव्याप्यवेष्ट्या
वेष्टमनिवासिनि ॥ न . पचरा
त्रे ॥

रात्रि . । स्त्री . सूर्यकिरणानवच्छिन्न
कासे । निशायाम् . निशीथि
न्याम् . त्रियामायाम् . रात .
इ . भा . ॥ तस्या कारणयथा
। यदादिक्षुचक्षुषासुमेरोर्भूगोल
कोङ्कवा । छायाभवेत्तदारात्रि .
स्याच्चतद्विरहादिनम् ॥ इतिवर्जि
पुराणम् ॥ इयकालस्यपत्नी । प
श्चसन्ध्यायाम् ॥ रात्रिमुखम् । रा .
। राशदिभ्यात्रिप् ॥ रात्रे पूर्वी
त्तरौयामीवेदाभ्यासेनतौनयेत् ॥
हरिद्रायाम् ॥

रात्रिचर . । पुं . रात्रसे ॥ रात्रौचर
ति । चरेष्ट । रात्रे कृतिविभा
षेतिपक्षेसुमभाव ॥ त्रि . रात्रौग
मनकर्तारि ॥

रात्रिचरी । स्त्री . रात्रस्याम् ॥ टिक्वा
न्डीप् ॥

रात्रिजलम् । न . कुज्भटिकायाम् ।
रार्जलम् ॥

रात्रिजागर . । पुं . कुक्कुरे . त्रि .

रात्रिविगम .

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥

रात्रिजागरद । पु० मशके ॥

रात्रिचर । पु० यातुधाने । राक्षसे
॥ रात्रौचरति । चरेष्ट । रात्रे :
कृतिविभाषेतिपक्षेमुम् ॥ त्रि० रा
त्रौगमनकर्त्तरि ॥

रात्रिचरौ । स्त्री० राक्षस्याम् ॥

रात्रिन्दिबम् । अ० अहोरात्रयोः ॥

रात्रौचदिवाच । अचतुरेत्यादिना
ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वेसमासान्तो-
निपातितः । अव्ययान्तत्वादध्य-
यम् ॥

रात्रिपुष्पम् । न० उत्पले ॥

रात्रिमट । पुं० राक्षसे ॥ अ
टति । अटगतौ । पचाद्यच् । स
प्तमौतियोगविभागात्समासः ॥
रात्रौअटतिवा । रात्रे कृतिविभा-
षेतिमुम् ॥

रात्रिमणिः । पुं० चन्द्रे ॥ रात्रेर्म-
णिरिव ॥

रात्रिवास । पुं० अश्वकारे ॥ रात्रौ
वासीऽस्य ॥

रात्रिवास । न० रात्रौशयनकालौ
नपरिधयेवस्त्रे ॥ यथाशयनञ्चान्ध-
कारेषु रात्रिवासीदिने तथा । ज्ञाना-
म्वरकुवेशश्च वधैश्चुष्कभोजन-
म् ।

रात्रिविगमः । पुं० प्रभाते ॥ रात्रे
विगमोऽत्र

राधना

रात्रिविशेषगामी । पुं० चक्रवाके ॥

रात्रिवेद । पु० कुक्कुटे ॥

रात्रिवेदी । पु० कुक्कुटे ॥

रात्रिहासः । पु० श्वेतात्पले ॥

रात्रिद्विण्डकः । पुं० अन्तःपुरर-
क्षके ॥

रात्री । स्त्री० निशायाम् । रात्रौ ॥

कृदिकारादितिपाक्षिकोडौष् ॥

रात्रौ । अ० निशि ॥

रात्र्यम् । त्रि० रात्रौदृष्टिहीनेनरे ।

रतन्या० इ० भा० ॥ तन्नाशकौषधय

था । देवदारोस्त्रवैचूर्णमजामूत्रेण-

भावयेत् । एकविंशतिवारमक्षिणी

तेनचाञ्चयेत् ॥ रात्र्यम्तापटलता

नश्येदिति विनिश्चयः ॥ इतिगारु-

डे ॥ १८८ ॥ अध्यायः ॥ का-

कादौ ॥

रात्रः । त्रि० पक्षे । सिद्धे ॥ स-

न्धे ॥ राध्यति । राध० ॥ राधे

रनिटः क्तः ॥

रात्रान्तः । पुं० सिद्धान्ते ॥ रात्रः ।

सिद्धोन्तोनिश्चयोयस्मिन् ॥

राधः । पुं० वैशाखमासे । माधवे ॥

राधा० विशाखा० तद्वतीपौर्णमासी०

राधी । साम्निन्नस्ति । साम्निन्पौ

र्णमासीत्यण् ॥

राधनम् । न० साधने ॥ प्राप्नोति ॥

तापे ॥

राधना । स्त्री० भाषणे ॥

राधा

राधरङ्ग । पुं० सुनासीरे । सीर-
के ॥ घनोपले ॥ शीकरे ॥ इ०
मेदिनी ॥

राधरङ्ग । पुं० राधरङ्गार्थे ॥ इति
हैमचन्द्र ॥ *

राध । न० ऐश्वर्ये ॥

राधा । स्त्री० गोपीविशेषे । तस्याना
मानियथा । राधारासेश्वरीरासवा
सिनौरसिकेश्वरी । कृष्णप्राणाधि
काकृष्णप्रियकृष्णस्वरूपिणी । कृष्ण
वामाशसम्भूतापरमानन्दरूपिणी ।
कृष्णावृन्दावनीवृन्दावृन्दावनविनी
दिनी ॥ चन्द्रावतीचन्द्रकान्ताश
तचन्द्रनिभानना । नामान्येतानि
साराणितेषामभ्यन्तराणिचेति ॥
राधेत्येवञ्चसिद्धाराकारोदानवा
चकः । स्वयनिर्वाणधात्रीयासारा
धपरिकीर्तिता इतिब्रह्मवैवर्तपु
राणम् । राधोतिसकलान्कामांस्त
तारार्धेति कीर्त्तितेतिदेवीभाववत
म् । राधोतिसाधयतीत्यर्थः ॥
महालक्ष्म्याम् ॥ यथा । यन्माय
यामोहितास्रब्रह्मविष्णुशिवादयः
। वैष्णवास्तामहालक्ष्मीपराराधाव
दन्तिते ॥ यदर्हाङ्गामहालक्ष्मी
प्रियानारायणस्यच ॥ धन्विनाधि
चभेदे । वैधविशेषे ॥ विशाखान
ल्लवे । आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रा
न्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राधोति

राधाकान्तः

कार्यमनया । राधसंसिद्धौ । गुरो
सहलङ्घ्यकार ॥ यद्वा । राधय
यति । अच् । टाप् ॥

राधाकान्तः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

राधाकृष्ण । पुं० राधाऽविनाभूत
कृष्णे । श्रीकृष्णे । द्विभुजे । मुरली
धरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरकृ
ष्णनामोच्चारणे विधिर्यथा । नारद
उवाच । आदौराधासमुच्चार्यपश्चा
त्कृष्णविदुर्बुधाः ॥ निमित्तम
जमाभक्तवदभक्तजनप्रिय ॥ श्रीना
रायणउवाच । निमित्तमस्यत्रिवि
धकथयामिनिशामय । जगन्माता
चप्रकृति पुरुषश्चजगत्पिता ॥ ग
रौयसीतिजगतामाता शतगुणैः
पितुः । राधाकृष्णतिगौरीशैत्ये
वशब्दः श्रुतौश्रुतः ॥ कृष्णराधे
शगौरोतिलोकेनचकदाश्रुतः ।
प्रसीदरोहिणीचन्द्रगृहाणार्घ्यमिद
मम । गृहाणार्घ्यमयादत्तंसज्जया
सहभास्कर । प्रसीदकमलाकान्त
गृहाणममपूजनम् ॥ इतिदृष्टसा
मवेदेकौथुमेमुनिसत्तम । राशब्दो
च्चारणादेवस्तीतिभवतिमाधवः
॥ राशब्दोच्चारतः पश्चाद्वावत्येव
ससम्भ्रमः । आदौपुरुषमुच्चार्य
पश्चात्प्रकृतिमुच्चरेत् । सभवेन्मा
तृगामीचवेदातिक्रमणेमुने । इ०
इ० ब्र० वै० पु० ॥

राम .

राधातनयः । पुं० कर्णनामनि ॥

राधायास्तनयः ॥

राधावल्लभः । पुं० श्रोतृणां ॥

राधावल्लभी । पुं० सम्प्रदायविशेषे ॥

राधावल्लभीयः । चि० सम्प्रदायवि

शेषयुक्तो वैष्णवः ॥ न । तत्तिलक

विशेषे ॥ यथा ॥ आनासामूलमा

श्रित्यशिरोमध्यगतं मुने । हरिपादा

कृतनासा मूलमाश्रित्ययत्नतः ।

हरिमन्दिरवत्सर्वतद्राधावल्लभीय

कम् । श्रीराधावल्लभीयं तिलक

सुमनोहरम् । योगुलतत्तुविज्ञेय

यद्विषयसुरगितमङ्गतिपद्मपुरा

णम् ॥

राधाभेदी । पुं० अर्जुने ॥

राधाविधौ । पुं० अर्जुने ॥

राधासुतः । पुं० कर्णे । चम्पाधिपे

। अगराजि । अर्कतनये ॥

राधेयः । पुं० राधासुते । कर्णे ॥ रा

धायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योऽठक् ।

राभस्यम् । न० उपक्रमे ॥

रामः । पुं० राघवे । दशरथतनये ।

श्रीरामचन्द्रे ॥ रामः शस्त्रभूतामह

म् । युद्धकुशलानां मध्ये रामोऽखि-

लरोहसञ्चयकरः परमवीरो भगव

द्भिभूतिः ॥ अयमवतारस्त्रेतायुगा

न्तेरावणादिवधार्थः ॥ रैणुकीये ।

परशुरामे ॥ हलायुधे । बलभद्रे ॥

भागवोराघवो गोपस्त्रयोरामा प्र-

रामः

कीर्तिता ॥ राशक्तिरिति विख्या

ताम् शिवः परिप्रीक्षितः ।

शिवशक्त्यात्मकब्रह्मरामरामेति गो-

यते । रापद्मे विश्ववचनो मन्त्रापी

श्वरवाचकः । विश्वेषामीश्वरो यो

हितेन रामः प्रकीर्तितः ॥ रमते र

मया सार्द्धे तेन रामविदुर्बुधाः । रमा

णारमणस्य नरारं रामश्चिदाविदुः ।

राचेति लक्ष्मीवचनो मन्त्रापी श्वरवा

चाचकः । लक्ष्मीपतिगतिरामप्रव-

दन्ति मनीषिणः ॥ नाम्ना सहस्रं दि

व्यानास्मरथे यत्फलं भवेत् । तत्

फलं लभते नूनं रामोच्चारणमात्रतः ॥

वरुणे । हये ॥ पशुभेदे ॥ न० वा-

स्तुके ॥ कुष्ठौषधौ ॥ तमालपत्रे ॥

चि० चारौ । मनोरमे ॥ सिते ॥ अ

सिते । श्यामे ॥ परमात्मनि ॥ र-

मन्तयोगिना नन्ते निश्चानन्दे चिदा

त्मनि । इति रामपदेनासौ परब्रह्मा

भिधीयते ॥ इति पद्मपुराणम् ॥ र-

मते । रमक्रीडायाम् । ज्वलितिक

सन्तभ्योणः ॥ यद्वा रमन्तं सत्यज्ञा

नानन्दलक्षणं योगिनाऽस्मिन्ननेन-

वा । हलश्चेति घञ् ॥ रमयतीति

वा ॥ मथुरात्रविलोमेन मध्यमेन य

दक्षरम् । योनस्मरति लोके स्मिन्स्त

न्मध्यतन्मुखोपरि ॥ रामोपासक

स्तिलकयथा । श्रीरामोपासनाय

स्तिलकतूर्ध्वपुण्ड्रकम् । भुवोर्मध्ये

रामदूत :

सविन्दु . स्यात्पदिविप्रमनोहरम् ॥
 रामकरी । स्त्री० रामकलीरागि-
 ण्याम् ॥
 रामकर्पूरकः । पुं० खनान्नाख्याते-
 ष्यथे ॥
 रामगिरि . । पुं० खनाम्नाप्रसिद्धे . प-
 र्वते ॥ चिचकूटपर्वते . इतिकश्चित् ॥
 रामचन्द्रः । पुं० श्रीरामे । राव-
 णारौ ॥
 रामजननी । स्त्री० रेणुकायाम् ॥ कौ-
 शल्यायाम् ॥ रोहिण्याम् ॥
 रामठ . । पुं० अद्धोठवृद्धे ॥ न० हि-
 ङ्गुनि ॥ रामठदेशोद्भवत्वादुपचा-
 रः । रमन्ते ऽनेनवा । रम० । रमे
 ष्वङ्गिष्येत् ॥ रमयतिवा ॥
 रामठौ । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥
 रामथः । पुं० गिरिनिम्बे ॥ ति-
 न्दुके ॥
 रामणीयकम् । न० मनोहरत्वे ।
 रमणीयत्वे ॥ रमणीयस्यभावः ।
 योपधाङ्ग रूपोत्तमाद्गुञ् ॥
 रामण्यकम् । न० रमणीयतायाम् ॥
 रामतरणी । स्त्री० लताविशेषे ॥
 रामतरुणी । स्त्री० तरुणीपुष्पे । सैव
 ती० इ० भाषाप्र० ॥
 रामतीर्थम् । न० गोमत्स्याम्प्रसिद्धे-
 ॥ सुय्यारके ।
 रामदूतः । पुं० हनूमति ॥ यथा
 । मनोजवमारुततुल्यवेगजितेन्द्र

रामबाण .

बुद्धिमतावरिष्ठम् । वातात्मजथा
 नरयूथमुख्य श्रीरामदूतमनसास्मरा
 मीतिरामायण ॥ रामस्यदूत . ॥
 रामदूति । स्त्री० तुलसीविशेषे ।
 विशल्यायाम् ॥
 रामदूतिका । स्त्री० नागिन्याम् । ना-
 गपुष्प्याम् ॥
 रामदूती । स्त्री० पर्वपुष्प्याम् । वि-
 शल्यायाम् ॥
 रामनवमौ । स्त्री० चैपशुक्लनवम्या
 म् ॥ रामनवमौव्रतेपारणक्कालस्तु
 । नवमौचाष्टमीविवाह्याज्याधिष्णु
 परायणे । उपोषणनवम्यावैद्यन्या
 मेवपारणमिति ॥
 रामपदम् । न० तीर्थविशेषे ॥
 रामपूग . । पुं० पूगभेदे । काभीने ।
 सुनिपूगे । सुरेष्ठे ॥
 रामभद्र . । पुं० श्रीरामे ॥
 रामलवणम् । न० रोमके । सांभर-
 इ० भा० ॥
 रामवल्लभम् । न० त्वचे ॥ चि० राम
 प्रिये ॥
 रामबाणः । पुं० औषधविशेषे ॥ य-
 था । पारदामृतलवङ्गगन्धकभागयु-
 ग्मसरिचैनमिश्रितम् । तत्रजाति
 फलमर्द्धभागिकंतिन्तिडीफलरसेन-
 मर्दितम् ॥ वज्रिमान्द्यदशवक्त्रना-
 शनोरामबाणइतिविश्रुतोरसः ।
 सङ्घट्टयइणिकुम्भकर्णकमामवा-

रामानुज

तखरटूषणं जयेत् । दीयते तु शा
णकानुमानत सद्य एव जठराग्नि-
दीपन । रोचक कफकुलान्तका
रक श्वासकासबमिजन्तुनाशन ।।
पारदभाग. १ विषभाग १ लवङ्गभा
ग १ गन्धकभाग. १ मरिचभा
गा ८ जातीफलभागौ २ रामबा
णोरसोऽजीर्ण । रामस्य शरे । राम
शरे ॥

रामवीणा । स्त्री० वीणाप्रभेदे ॥

रामशरः । पु० शरश्चभेदे । राम
काण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री० चारामशीतला
याम् ॥

रामसखः । पुं० सुग्रीवे ॥ रामस्य स
खा । टच् ॥

रामसेनकः । पुं० भूनिम्बे ॥ कट्
फले ॥

रामऋदः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री० उत्कृष्टयोषिति । रमते
गीतकलाभिरिति० रमयति पुरुष
मिति वा पुरुषरमणकारिण्यामबला
याम् ॥ रमः । ज्वलादित्वाच्च ॥
हिगुलिन्याम् । कष्टकार्याम् ॥
गृहकन्यायाम् ॥ चारामशीतला-
याम् ॥ अशोके । गीराचनायाम्
म् ॥ गैरिके । हिगुले ॥

रामानुजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे
आधुनिकवैष्णवसंप्रदाये ॥ न०

रायभाटी

तिलकविशेषे । यद्दृढं पुण्ड्रं तिलक
शोभनतन्मनोहरम् । तन्मध्यपीत
रेख च श्रीमद्रामानुजविदु ॥

रामायणम् । न० बाल्मीकीये महा
काव्ये । इक्ष्वाकूणावशउत्पन्ने
महदाख्याने । रामेण रावणवधका
व्ये । कुशलवोपदिष्टचतुर्विंशतिस
हस्रश्लोकसङ्ख्याकमादिकाव्ये ॥ य
था । प्राप्तं राण्यस्य रामस्य बाल्मी
किर्भगवानृषिः । चकार चरितक
त्तुञ्जं विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विं
शत्सहस्रांश्च श्लोकानामुक्तवानृष्ट-
षिः । तथासर्गशतान् पञ्चषट्का
ण्डानितथोत्तरम् । तच्च शतकोटिसङ्ख्या
कमपि । चरितरघुनाथस्य शतकोटि
प्रविस्तरम् । एकैकमक्षरपुसामहा
पातकनाशनम् ॥ तत्तु सम्पूर्णं ब्रह्म
लोके स्थितमित्यैतिह्यम् ॥ रामस्य च
यनचरितम् । पूर्वपदादिति यत्त्वम् ॥

रामालिङ्गनकामः । पुं० रक्ताम्बाने ॥

रामावचजीपमः । पुं० चक्रवाके ॥

रामावरजः । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्री
कृष्णे ॥

रामिलः । पु० रमणे ॥ कामे ॥

राम्भः । पुं० व्रतिनो वैष्णवेदण्डे ॥ र
म्भस्य वैष्णोर्विकारः । पलाशादि
भ्यो विष्णञ् ॥

रायभाटी । स्त्री० आशीषः । इ० गौ-
प्र० । नदीस्रोतोविशेषे ॥

रावणगङ्गा

रायस्पोषः । पुं० धनपुष्टौ । रायो
धनस्यपोषः । अलुक्समासः ।
छान्दसोविसर्गस्यसकारः ॥
रालः । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे० यच्च
धूपे ॥ अस्यनामानिगुणाश्चयथा ।
रालस्तुसालनिर्यासस्तथासर्जरसः
स्मृतः । देवधूपोयच्चधूपस्तथास
र्वरसश्चसः ॥ रालोहिमोगुरुस्ति
क्तः कषायोयाहकोहरेत् । दोषा
स्तस्वेदबोसर्पज्वरव्रणविपादिकाः
॥ यहभग्नाग्निदग्धांश्चमूलातीसार
नाशनः ॥

रालकार्यः । पुं० सालवृक्षे ॥

राव । पुं० शब्दे । ध्वनौ ॥ रवणम्
। रुशब्दे । भावेघञ् ॥

रावणः । पुं० लङ्केश्वरे । दशग्रीवे ।
पौलस्त्ये । पङ्क्तिग्रीवे ॥ रावणो लो
करावण इति न्यायात् । रावयति ।
रु० । नन्द्यादित्वाल्त्युः । तदुक्तं
मुत्तरकाण्डे । यस्माज्जोकचयंचै
तद्रावित भयमागतम् । तस्मात्त्वं
रावणो नाम नाम्नावीरो भविष्यसी
ति ॥ यद्वा । विश्रवसीपत्यम् ।
शिवादिषु० विश्रवसीविश्रवणरव
णावादेशौ निपातितौ० अण् च ॥

रावणगङ्गा । स्त्री० सिङ्गलदेशस्थनदी
विशेषे । येतुरावणगङ्गायां जाय
न्ते कुरुविन्दकाः । पद्मरागाघनं
रागविभाणा स्वस्फुटाचिषः ॥

राशिचक्रम्

रावणारिः । पुं० श्रीरामे ॥ रावण
स्य अरिः ॥

रावणिः । पुं० रावणस्य ज्येष्ठपुत्रे ।
अन्द्रजिति ॥ अक्षाख्ये रावणकुमा
रे ॥ रावणस्यापत्यम् । अतद्भञ्ज् ॥

राशिः । पुं० पुञ्जे । उत्करे । कूटे
। धान्यादिसमूहे ॥ मेषादिस्वरूपे
ज्योतिषचक्रस्य द्वादशांशे ॥ तस्य स
स्थानं यथा । विषुवत्क्रान्तिवृत्तौ
क्यात्पूर्वभागस्थिता स्थिराः । मे
षाद्याः राशयः क्रान्तिवृत्तयः पू
र्वदिक् क्रमात् ॥ ते यथा । मेषो वृषो
थमिथुनं कर्कटः सिंह एव च ॥
कन्या तुला वृश्चिकश्च धनुर्मकर एव
च ॥ कुम्भो मीनश्च विज्जियाराशयो
द्वादशैव ते ॥ रश्मिरे० रश्मिवा ।
रश्मि इति सौजीधातुः स्वनायः ।
वाङ्मूलकादिण् । णिजन्तादचङ्गर्षा
॥ यद्वा । अश्रुते । अश्रुव्याप्तौ ।
अशिपण्योरुडायलुक्चौ चेति०
इण्० धातोरुडागमश्च ॥ गणिते ॥

राशिचक्रम् । न० मेषादिद्वादशराश्या
दियुक्तवृत्ते । भचक्रे । ज्योतिष
चक्रे ॥ सप्तविंशतिभैर्ज्योतिषचक्र
स्तिमितवायुगम् । तदर्कांशो भवे
द्राशिर्नवर्चश्चरणाङ्कितः ॥ तद्विव
रणं यथा । भचक्रं नवयोर्वर्जमा
क्षिप्तप्रवृत्तानिलैः । पर्येत्यजसं
तन्नाहायकज्ञायथाक्रमम् ॥ उप

राशिचक्रम्

रिष्यस्यमहतीकक्षात्पाधः स्थित
 स्यच । महत्याकक्षयाभागामहान्तो
 ल्पास्तयाल्पया ॥ कालीनाल्पेनभ
 गणंभुङ्क्तेऽल्पभ्रमणाश्रितः । य
 हः कालेनमहतामण्डलेमहतिभ्र
 मन ॥ स्वल्पयातुबहून्भुङ्क्ते
 भगणान्शीतदीधितिः । महत्या
 कक्षयागच्छन् ततः स्वल्पंशनैश्च
 रः ॥ मन्दादधः क्रमेणस्युच्चतुर्था
 दिवसाधिपाः । वर्षाधिपतयस्तह
 तृततीया परिक्कीर्त्तिताः ॥ ज
 र्ण्वक्रमेणशशिनोमासानामधिपाः
 स्मृताः ॥ द्वारेणः सूर्यतनयाद
 धोऽधः क्रमशस्तथा । भवेन्नकचा
 तिग्मांशोर्भ्रमणंषष्टिताडितम् ।
 सर्वोपरिष्ठादुभ्रमति योजनैस्तैर्भ्र
 मण्डलम् ॥ तत्रकक्षाक्रममाह ।
 ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्मीमकक्षाभि
 धीयते । तन्मध्येभ्रमणंभानामधो
 धः क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेण्यभू
 पुत्रसूर्यशुक्रेन्दुजेन्दवः । परिभ्रम
 न्त्यधोऽधः स्यात्सिद्धविद्याधराव
 नाः ॥ रविर्मासनिशानाथ सपा
 ददिवसद्वयम् । पञ्चत्रयंभूमिपुत्री
 बुधाष्टादशवासरा ॥ वर्षमेकं सु
 राचार्यंष्टाविंशदिनंभृगुः ।
 शनिः सार्द्धद्वयवर्षंस्वर्भानुः सार्द्ध
 वत्सरम् ॥ एव प्रमाणात्सकलाः
 स्वराणिभुङ्क्षतेयथा ॥ इतिराशि

राष्ट्रः

भोगः ॥

राशिविभागः । पुं० अश्विन्यादिन
 चत्रैर्मेषादीनाविभजने ॥ यथा ।
 सपादद्वयनचत्रैरश्विन्यादिभिरेवच
 । राशयः कथितास्तेतेषादिद्वाद
 शक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभर
 णीकृत्तिकापादोमेष १ । कृत्ति
 काशेषपादत्रयरोहिणीमृगशिरः
 षष्ठः २ । मृगशिरः शेषार्द्धमाद्री
 पुनर्वसुपादत्रयमिथुनम् ३ । पुन-
 र्वसुशेषपादोदकपुष्याश्लेषाकर्कटः ४
 । मघापूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनीप्र-
 थमपादः सिंह ५ । उत्तरफल्गुनी
 शेषपादत्रयहस्ताचित्रार्द्धचक्रन्या ६
 । चित्राशेषार्द्ध स्वातीविशाखापाद
 त्रयतुला ७ । विशाखाशेषैकपादो
 ऽनुराधाज्येष्ठादृष्टिकः ८ । मूलं
 पूर्वाषाढासराषाढाप्रथमपादोधनुः
 ९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयश्रवणा
 धनिष्ठादूर्ध्वमकरः १० । धनि
 ष्ठाशेषादूर्ध्वशतभिषापूर्वभाद्रपाद
 त्रयकुम्भः ११ । पूर्वभाद्रशेषपाद
 उत्तरभाद्ररेवतीमीनराशि १२ ।
 रिति ॥ उक्तञ्च । सप्तविंशतिभै
 र्योतिश्चक्रसिमितवायुगम् । तद्
 कांशोभवेद्राशिर्नवर्षचरणाङ्कित-
 ति ॥

राष्ट्रः । पुं० न० उपवर्त्तने । चक्रे ।
 नीवृत्ति । देशे । विषये ॥ उपद्रवे

रासभौ

॥ राजति । राजृ० । इन् । व्रक्षे
तिष० ॥

राष्ट्रनिवासी । चि० जानपदे । देश
वासिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री० कण्टकारिकायाम्
॥ राष्ट्रमस्थस्याः । अतद्वनिठना
वितिठन् ॥

राष्ट्रियः । पुं० नाव्योक्त्याराजश्याले
॥ राष्ट्रेऽधिकृतः । राष्ट्रावारपारा
द्वखावितिष । वस्येयादेशः ॥
राष्ट्रीयः । पुं० राष्ट्रिये ॥ चि० राष्ट्र
सम्बन्धिनि ॥

रासः । पु० कीलाहले ॥ ध्वाने ॥
भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे । गोपानां
गोपीभिः सहक्रीडाविशेषे ॥ रास
ते । रास्यन्ते । अच् ॥ गर्ज्जते ॥
रासगोष्ठी । स्त्री० हस्तीषके ॥ तल्लक्षण
यथा । पृथुसुवृत्त मद्येण वितस्तिमा
भोजनतर्कविनिखन्यशङ्कुकम् । आ
क्रम्यपदभ्यामितरेतरकुहसैर्भूमौ
यखलुरासगोष्ठीतिहरिवशटीकायां
नीलकण्ठः ।

रासनः । पुं० रसि ॥ रसनया गृह्यते
। शेषद्वत्यण् ॥

रासभः । पुं० गर्हभे । रासते ।
रास्य० । रासिवस्त्रिभ्याश्चैत्त्वभच् ॥
रासभवन्दिनी । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥
रासभौ । स्त्री० गर्दभ्याम् । गधी० इ०
भा० ॥ जातिलक्षणीडीप् ॥

रास्ना

रास्यन्ते । न० श्लोकाख्यरासती
डाख्यले ॥

रासेरसः । पुं० रासगोष्ठ्याम् ॥ रा
से ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसा-
वासे ॥ षष्ठीजागरके ॥ उत्सवे ॥
परिहासे ॥

रासेश्वरौ । स्त्री० राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री० स्वनामख्यातलताविशि
षे । नाकुल्याम् । सुगसायाम् ।
भुजङ्गाख्याम् । राससन् । जैत० इ०
भा० प्र० ॥ रास्नातुनिविधाप्रोक्ताम्
लपच दण तथा । स्त्रीयौमूलदली-
क्षिष्टौदणारास्नातुमध्यमा ॥ इ०
रा० नि० ॥ अपिच । नाकुलीतुव-
रातिक्ताकटुकीष्णाविनाशयेत् ।
भोगिलूतावृद्धिकाखुविषज्वरकृमि
त्रणान् ॥ इ० भा० प्र० ॥ रास्नाशा
यामवातघ्नोतिराजवल्लभः ॥ एला
वती० इ० दे० भा० प्र० शौषधिविशे-
षे । एलापण्याम् । सुभ्रहायाम् ।
युक्तरसायाम् । कांटाशामरुली०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्यागुणाय
था । रास्नामपाचनीतिक्तागुरुणाक
फवातजित् । शोथश्वाससमीरा-
स्नवातशूलोदरापहा ॥ कासज्वर-
विषाशीतिवातिकामयद्भिधहृत् ॥
राति० रायतेवा । रासते० रस्यतेवा
। रादानी । रसन्ना स्वादने० रास्य
शब्दे वा । रास्नासस्त्रितिसाधुः ॥

रिक्थम्

राहु० । पुं० तमोग्रहे । स्वर्भानौ ।
 सैहिकेये ॥ रहति० गृहीत्वात्यजति
 चन्द्राकौ । रहत्यागे । बाहुलका-
 दुण् ॥
 राहुगृहम् । न० कन्याराशौ ॥ राहो
 गृहम् ॥
 राहुग्रहः । पुं०)
 राहुग्राहः । पुं०) उपरागेचन्द्रसूर्य
 योगग्रहे ॥
 राहुच्छत्रम् । न० पाद्वंके ॥
 राहुदर्शनम् । न० राहोश्चाक्षुषप्रा-
 ने । ग्रहणे ॥
 राहुमेदी । पुं० विष्णौ ॥
 राहुमूर्धभित् । पुं० केशवे ॥
 राहुरत्नम् । न० गोमेदके ॥
 राहुलसू । पु० बुद्धे । सुगते ॥
 राहुस्पर्शः । पु० उपरागे ॥
 राहुष्ठा । पुं० विष्णौ ॥
 राहुष्मिष्ठः । पुं०)
 राहुत्वष्टः । पुं०) लशुने ॥
 रिक्तः । त्रि० शून्ये ॥ यथा । रिक्तह-
 स्तेननोपियाद्राजानदेवतांगुलि-
 ति ॥ निर्धने ॥ न० धने ॥ रि-
 च्यतेस्म । रिचवियोजनसम्पन्न-
 योः । क्तः ॥
 रिक्तकम् । त्रि० शून्ये ॥ स्वार्थे कन् ॥
 रिक्ता । स्त्री० चतुर्थीनवमीचतुर्दशी
 पुतिथिषु ॥
 रिक्थम् । न० धनमात्रे । वसुनि ॥

रिपुः

रिच्यते । रिचिर्बिरेचने । पातृतु
 दिवचिरिचीतिथक् ॥
 रिक्थहारी । त्रि० दायादे ॥
 रिक्थादः । पु० पुत्रे ॥
 रिक्थौ । त्रि० धनहरिणि ॥
 रिच्छा । स्त्री० लिङ्गायाम् । लीख-
 इ० भा० इतिहेमचन्द्रः ॥ लक्ष्य-
 ते । लक्ष्मालीचने । घञ् । पु-
 षोदरादिः ॥
 रिङ्खणम् । न० सुखलने ॥ धर्मादि-
 खलने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां च-
 लने । रिखिगतौ । भावे ल्युट् ॥
 रिङ्गणम् । न० सुखलने ॥ धर्मादिखल-
 ने ॥ बालानां हस्तपादाभ्यां चलने
 । रौगणा० इ० भा० प्र० ॥ शौ-
 चिच्छात्पिच्छितादेस्सुखलनरिङ्ग-
 ण क्तचित् ॥ रिगिगतौ । भावे ल्यु-
 ट् ॥
 रिङ्गन् । त्रि० जानुभ्यांगच्छति । ग-
 च्छति ॥
 रिधमः । पुं० कामे । वसन्ते ॥
 रिपुः । पुं० शत्रौ । अहितकारि-
 णि ॥ आभ्यन्तरारिपवोयथा । का-
 मक्रोधीलोभमेहोमदोमात्सर्यएव-
 च । आभ्यन्तराहमेप्रोक्तारिपवस्त-
 त्ववेदिभिः ॥ अनित्याः शत्रवो
 बाह्याविप्रकृष्टास्तैयतः । अतः
 सोभ्यन्तरान्निखान्षट्पूष्वमजय-
 द्विपून् । अनिष्टरपति । रपव्य

रिष्ट .

क्तायावाचि । रपेरिञ्चोपधायाइति
 कु . ॥ लम्नात्षष्ठभवने ॥ चोरक
 नामगत्वद्रव्ये ॥
 रिपुधातिनी । स्त्री० लताविशेषे ।
 कुचिकायाम् । कुचुङ्ग० गौ० दे०
 भा० प्र० ॥ शङ्खनाशकारिण्याम् ॥
 रिपुदः । पुं० दक्षिणोत्तरद्वारगृहे ॥
 रिपुभम् । न० षष्ठराशौ ॥
 रिप्फम् । न० व्ययभवने ॥
 रिप्रः । त्रि० अधमे । कुत्सिते ॥
 रीयते । रीङ्स्ववर्णे । लीरीङोङ्
 ख । पुट्चतस्रीं षण्णकुत्सनयोरि
 तिरप्रत्ययोधातोङ्खः प्रत्ययस्य पु
 ट्च ॥
 रिमेदः । पुं० अरिमेदे ॥
 रिरंसा । स्त्री० रन्तुमिच्छायाम् ॥
 रमेः सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप ॥
 ररंसुः । त्रि० रन्तुमिच्छौ ॥ रमेः
 सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥
 रिरक्षा । स्त्री० रक्षितुमिच्छायाम् ॥
 रिरक्षिषुः । त्रि० रक्षितुमिच्छौ ॥
 रिररी । स्त्री० प्रित्तले ॥
 रिश्यः । पुं० मृगे ॥
 रिष्ट । पुं० खड्गे ॥ फीनिले । री
 ठा० इ० भा० ॥ न० एनसि ।
 पापे ॥ र्जमे । कुशले ॥ अशुभे ।
 अकल्याणे ॥ अभावे । नाशे ॥
 ज्ञेमांशुभाभावेष् ॥ रेपणम्०
 रिष्यतेस्मिन्तिवा । रिष्विंसायाम्

रीति .

। क्त० ॥
 रिष्टक । पुं० फीनिले । रीठा० इ०
 भा० ॥
 रिष्टिः । पुं० खड्गे । असी ॥ स्त्री०
 शुभे ॥ रेपति । रिष० क्तिच् ॥
 रिष्फम् । न० व्ययभवने ॥
 रिष्यः । पुं० मृगप्रभेदे ॥ रिष्यते ।
 रिष० । अधन्यादित्वात्साधुः ॥
 रिष्वः । त्रि० द्विंस्त्रे ॥ न० शस्त्रे ॥
 रिष्यतेऽनेन । रिष० । सर्वनिष्ठेष्व
 रिष्वेतिसाधुः ॥
 री । स्त्री० गतौ ॥
 रीठा । स्त्री० रीठाकरञ्जे ॥
 रीठाकरञ्जः । पुं० स्वनामख्यातवृक्षे
 । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले
 । फीनिले ॥
 रीठकः । पुं० पृष्ठवर्णे ॥
 रीठा । स्त्री० अवमाननायाम् । अव
 ज्ञायाम् ॥ रेहणम् । रिहवर्त्थे ।
 बीणादिकः क्तः । स्त्रीत्व लोका
 त् ॥
 रीणः । त्रि० सुतजलादौ । क्षरिते ।
 सुते ॥ रीयतेस्म । रीङ्स्ववर्णे ।
 क्त० । स्वादयेषोदितः । ओदित
 स्वेतिनत्वम् ॥ जीर्णे ॥
 रीति । स्त्री० स्पन्दे । गतौ ॥ प्रचा
 रे ॥ लोहकिट्टे ॥ दग्धस्वर्णादिम
 ले ॥ सीमनि ॥ स्ववर्णे ॥ स्वभा
 वे । रूपे । लक्षण्ये । भावे । आत्म

रौति .

नि । प्रकृतौ । सहजे । पित्तले ॥
 पित्तलन्त्वारकूटं स्यादारौरीतिश्च
 कथ्यते । राजरौतिर्ब्रह्मारोति .
 कपिलापिङ्गलापिच ॥ रौतिरप्युप
 धातुः स्यात्तान्त्रस्यसदस्यच । पि
 त्तलस्यगुणाज्ञेया स्वयोनिसदृशा
 जनैः स योगजप्रभावेण तस्यान्ये
 पिगुणा . स्मृताः रौतिकायुगल
 कृत्वा तित्तचलवणरसे ॥ शोधनं
 पाण्डुरोगघ्नं कृमिघ्नं नातिलेखनम्
 । कांस्यशब्दे स्यादविवक्षितं . शोधनेमा
 रणे विधिः ॥ वैदर्भ्यादौ ॥ रौति
 रात्माकाव्यस्य . विशिष्टापदरचना
 रौतिरिति च वामनसूत्रे । गुणभेदे
 नतद्विभागमाह । ओज . प्रसाद
 माधुर्य्यं गुणचितयभेदतः . गौड
 वैदर्भ्यपाञ्चालीरौतयः परिकीर्त्ति
 ताः प्रत्येकमेषालक्षणाणि यथा ।
 ओजः समासभूयस्त्व मांसलपद
 डम्बरम् । व्यक्तार्थपदमयाम्यं प्र
 साद . परिकीर्त्तित . शब्दार्थयो
 स्तुरसवन्मधुर परिकीर्त्तितम् ।
 सर्वलोकावगम्ययद्ग्रास्यतदभिधी
 यते ॥ सुश्राव्यमपिगन्भीर प्रसन्नमु
 पनागरम् । ग्राम्यं यथा । कन्ये
 मन्ये ऽप्यसौधन्येयस्त्वामद्यविवाह
 येत् । नाल्पे नतपसालभ्य . सुन्द
 रस्त्रीसमागमः ॥ उपनागर यथा
 । तन्वित्वदधर मृदुनाविद नविदो

रौतिपुष्पम्

जना . वसुधायासुधाभावान्मृषा
 सुर्गयियासव ॥ शब्दालङ्करणं
 तत्स्याद्यदनुप्रासभासूरम् . वर्णा
 वृत्तिरनुप्रास पादेपादेविधीयते
 पदावृत्तिस्तुयमकमादिमध्यान्तसर्व
 गम् । क्रमेणरौतिचयाणामुदाहर
 णानि । ग गीत्तुंगतरंगस गतज
 टाजूटायनायत्फणिस्रूजत्फूत्
 कृतिभौतिसम्भूतिचमत्कारस्फुर-
 त्सम्भ्रमा । आनन्दामृतवापिकां
 विदधतौचित्ते गिरीशप्रभोस्त्वां पा
 यान्नवस गमेभगवत्तौलज्जावतीपा
 वती ॥ भवतौविरहव्याधिमधिग
 म्यससम्भ्रमा । कामिनीयामिनीका
 न्त कृतान्तमिषपश्यति ॥ हन्तालि
 सन्तायनिवृत्तयेऽस्या . किन्तालवृ
 त्त तरलीकरोषि । उत्तापएषान्तर
 तोपहेतुर्न तन्भुविानव्यजनापनेयः
 ॥ इतिकाव्यचन्द्रिका ॥ अपिच ।
 वैदर्भीसाथपाञ्चालीगौडीयावन्ति
 कातथा । लाठीयामागधीचेतिषो
 ढारौतिर्निगद्यते ॥ रौयते . रौणा
 तिवा . रयण वा । रौस्त्रवणे . रौग
 तिरेषणयो . क्तिच् . क्तिन्वा ॥
 रितिकम् । न . पुष्पाञ्जने ॥
 रौतिका । स्त्री . कुसुमाञ्जनेपित्तले ॥
 रौतिपुष्पम् । न . कुसुमाञ्जनेरौति
 कार्याधायमानायांजातिमले ॥ रौ
 तेः पित्तलस्यपुष्पमिव . तन्मल-

रुक्माङ्गद .

त्वात् ॥

रोतिहेतुः । पु० रङ्गे । वङ्गे ॥ री
तेहेतु ॥

रुः । पु० शब्दे ॥

रुकः । वि० बहुप्रभेदे ॥

रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री० रोगनिवार-
ण्ये । चिकित्सायाम् ॥ रुज प्रति
क्रियानिरसनम् ॥रुक्मम् । न० काष्ठने ॥ धूसूरे ॥
क्षीरे ॥ नागकेशरे ॥ रोचते । रु
चदीप्तौ । युजिरुजितिजाकुञ्चेति
मक् ॥रुक्मकारः । पु० स्वर्णकारे ॥ रुक्म
करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥रुक्मकारकः । पु० स्वर्णकारे ॥
रुक्मकारणम् । स्वार्थकः ॥रुक्मवती । स्त्री० पङ्क्तिच्छन्दः १०
प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । रुक्मवती
सायनभमसङ्गी ॥ यथा । कायम
नोवाक्यैः परिशुद्धैर्यस्य सदा कसद्वि-
षिभक्तिः । राज्यपदे हर्म्यालिरुदा
रा रुक्मवतीविघ्नः खलु तस्य ॥ इय
मेष० चम्पकमाला० रूपवतीचवो
ध्या ॥ वि० स्वर्णवति ॥रुक्मवेदी । स्त्री० काष्ठनवेदिकाया-
म् ॥ रुक्महिरण्यं तन्मयाभिरिष्ट
काभिस्रितावेदी० रुक्मवेदी ॥रुक्माङ्गदः । प० परमभागवतेनृप
तितिक्षक ॥

रुचक

रुक्मिणी । स्त्री० कृष्णल्यप्रधानमहि
ष्याम् । लक्ष्म्याम् । हरिप्रि
यायाम् ॥

रुक्मिणीव्रतम् । न० व्रतविशेषे ॥

रुक्मिदम्पः । पु०)

रुक्मिडारी । पु०) बलगमे । बल-
भद्रे ॥रुक्मी । पु० भौष्मकात्मजे । रुक्मि
णीभातरि ॥

रुक्मिभित् । पु० बलदेवे ॥

रुच . । वि० अग्नेर्मणि । परपे ॥ अ
चिक्कणे । अस्त्रिग्धे ॥ रुखा० रु
त्युभयोर्भाषा ॥ रुचयति । रुचपा
रुध्ये । पचाद्यच् ॥ यद्वा । रुहेरौ
णादिक् । सः ॥रुग्ण . । वि० रोगादिना कुटिलीकृ
तेभुम्ने । वक्त्रे ॥ रुज्यतेस्म । रुजो
भङ्गे । क्तः । ओदितश्चेतिनत्व
म् ॥ रोगिणिरुक्० ग० । स्त्री० शिभायाम् ॥ तेजसि
॥ द्युतौ ॥ वृष्ण्याम् ॥ रोचते
। रुचदीप्तौ । क्तिप् । शारिकाशुक
वाचि ॥रुच . । वि० शोभमाने ॥ रुचेरिगु
पधेतिकः ॥रुचकः । पु० बीजपूरे ॥ निष्के ॥
दन्ते ॥ कपोते ॥ एरण्डे ॥ न०
सर्जिकाचारि ॥ अश्वस्याभरणे ॥
माल्ये ॥ सौवर्चले ॥ यथा । रु-

रुचिफलम्

चकरोचनभेदिदीपनपाचनपरम् ।
सकृद्व्यातनुज्ञातिपित्तलविशदल-
घु ॥ उद्गारशुद्धिदम्ब्य विवम्बाना
ङ्गुलहृत् ॥ माङ्गल्यद्रव्ये ॥ उत्क
टे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥
लवणे ॥ पु० न० राजवेश्मविशि
ष्टे ॥ वनान्तरे० । रोचतेऽनेन ।
रुचदीप्तावभिप्रीतौच । अन्तर्भावि
तण्यर्थं । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरि
ति कुन् ॥

रुचा । स्त्री० इच्छायाम् । दीप्तौ ॥ शो
भायाम् ॥ शारिकाशुकवाचि ॥

रुचि । पुं० प्रजापतिविशेषे । आकू
तीपतीरौच्यमनो । पितरि ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥
अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभि
लाषे ॥ रोचते । रुच० । इगुपधा
त्किदितीन् ॥ वुमुदायाम् ॥ गो
रोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥
तल्लक्षणं यथा नायिकायानायक
स्यसम्मुखेजान्वोरुपर्युपविश्यवत्
सिवक्षोदत्त्वायदवस्थानमितिकाम
शास्त्र ॥

रुचिऋर । चि० रोचने ॥

रुचित । चि० द्रष्टव्यद्रव्ये ॥ रुचि
कर्तारक्त ॥ बद्धा । रोचते । रुच०
। रुचिवचीति कितच ।

रुचिफलम् । न० अमृताह्वे । अमृत
फले ॥

रुच्यः

रुचिरम् । न० मूलके ॥ कुङ्कुमे । ल
वङ्गे । चि० सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥
मिष्टे ॥ रोचते । रुच० । इषिमदि
मुदौतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ अति
जगतीकन्द १३ प्रभेदे । तल्लक्षणा
दियथा । जभौसजौगितिरुचिराच
तुर्गहैः । यथा । पुनातुबोहरिरति
रासविभ्रमी० परिभ्रमन्व्रजरुचिराङ्ग
नान्तरेसमीरणोल्लसितलतान्तराल
गोयथामरुत्तरलतमालभूरुङ्गः ॥
इतिमाचावृत्तान्तरेपियथा । सप्तच
तुष्कलकलितसकलदलसंशोभितकु
ण्डलरुचिरा । नकुक्षपयोधरमिहफ
णिपतिवरभणितमिद्वत्संरुचिरा ॥
यथा । कस्यतनुर्मनुजस्यसितासित
सङ्गममधिर्वाधतः पतिता । बस्य
कृतेकरमोरुविषीदसिमिहिरातप
निहतेवलता ॥

रुचिराङ्गनः । पुं० शोभाङ्गने ॥

रुचिराश्वः । पुं० नृपतिविशेषे ॥ शो
भनतुरगे ॥ चि० तद्वति ॥

रुचिष्यः । चि० द्रष्टव्यस्तुनि ॥ रोचते०
रुच्यतेषा । रुच० । रुचिभुजिभ्या
किष्यन् ॥ अभिप्रैते ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ रुक्नुचीरुचयः
समाङ्गल्यकार्यसङ्ग्रहः । कृदिका
रादितिङीष् ॥

रुच्यः । पुं० कतकवृक्षे ॥ शाशिधा

रुदन्ती

न्य ॥ पथ्यौ ॥ न० सौवर्चले ॥ चि०
मनोच्चे । सुन्दरे ॥ रोचते० रुच्यते
वा । रुच० । राजसूयेतिसाधु० ॥
रुच्यकन्द० । पु० सूरणे ॥
रुग् । स्त्री० रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रु-
जोभङ्गे । क्तिप् ॥ रोजनवा, सम्प-
दादिक्तिप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥
रुजा । स्त्री० रोगे ॥ भङ्गे ॥ रुजति ।
रुजो० । भिदादिपाठात्० रुजार्था-
नामिति निर्देशाद्वाऽङिटाप् ॥ इ
गु० धेति कोश ॥ कुष्ठे ॥ मेघ्याम् ॥
रुजाकर । पु० व्याधौ । न० कर्मर-
ङ्गफले ॥ चि० पीडाकारिणि ॥
रुजासह० । पु० धन्वनवले ॥
रुणस्करा । स्त्री० सुवतायाम् । सुख-
सन्दोद्यायागवि ॥
रुण्ड । पु० कथन्ते ॥
रुण्डिका । स्त्री० हारपिण्डायाम् । देह-
ल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ।
रुतम् । न० वाशिते । तिरस्त्रांशब्द ।
कूजिते ॥
रुदथ० । पु० कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शि-
शौ ॥ रोदिति । रुदिर्अश्रुविमोच-
ने । रुदिविदिभ्याङिदिश्यर्थ० ॥
रुदन्तिका ।) स्त्री०
रुदन्ती ।) स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ।
स्रवत्तोयायाम् । सञ्ज्ञोवन्याम् । रो-
माञ्चिकायाम् । चणपल्याम् । अ-
स्त्रा स्वरूपयथा । चणपत्रसमप

रुद्र०

त्रक्षुपस्रवतयाकृति । शैशिरेज-
लमिन्दूनास्रवन्तीति रुदन्तिका ॥ रु-
दन्तीवक्त्रिकृद् व्यापित्तप्लीचरसाय-
नी ॥
रुदितम् । न० क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रु-
दिर्० । भावेत्त ॥ चि० तद्वति ॥
रुद्रः । चि० नदोप्राकारादिनाकृतवे-
ष्टने । वेष्टिते । बलयिते । सवी-
ते । आहते । रुध्यतेऽस्य । रुधिर्-
आवरणे । त्त० ॥
रुद्र । पु० गणदेवताविशेषे ॥ एका-
दशरुद्रेषु ॥ तेषां नामानियथा ।
अजैकपादहिब्रह्मो विरूपाक्षो यरैव-
त । हरश्च बहुरूपश्चत्यम्बकश्च सुरे-
श्वर ॥ सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी-
चापराजितः । एते रुद्राः समा-
ख्याता एकादशगणेश्वराः । एते
सामानसानान्तु त्रिशूलवरधारिणा-
म् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्रा-
श्चाक्षमामता ॥ दिक्षु सर्वासु ये
रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः । पुत्रपौत्र-
सुतास्त्वैते सुरभीर्गर्भसम्भवाः ॥
इति मातृ ५ अध्याय ॥ शिवे ।
शम्भौ । ईशे ॥ रोदयत्यसुरान् ।
स हारकाले प्रजा । स हरन् रोदय-
ति वा । रुदिर्० । रोदिर्ग्लुक् च
तिरक्थेऽलुक् ॥ सर्वगत रुजाद्रा-
वणात्० रोदनहननाद्वा रुद्रः । त-
था च स्कान्दे । रुजः सर्वगता

रुद्रचण्डी

यस्माद्द्रावयामिजगत्त्रयम् । गीटन
 रन्मियस्माच्चरुद्रस्तस्मादहं प्रिये ॥
 यद्वा । रुत वेदात्मकशब्द कल्यादी
 ब्रह्मणे राति । ददाति । गदाने ।
 आतोनुपसर्गे क ॥ यद्वा । रुता
 नादेनमकल जगदिदं द्रावयतिरञ्ज
 यतीति । नादात्मकत्वाद्द्रुद्र ॥ यद्वा ।
 रुतानादेन । प्रणवरूपेण । वेदरूपेण
 वा । दापयति । इष्टमर्थमिति रु
 द्द्र । यद्वा । रुत संसारदुःखतद्भेत्तु-
 वा द्रावयतीति रुद्र । तदुक्तं रुतदुः
 खञ्चतद्भेत्तु विद्रावयति य प्रभु
 । रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिवः परम
 कारणमिति ॥ विष्णु रुद्रयोरभेदो
 यथाकौर्मे । सदैव देशे भगवान्म
 हादेवोनस शय । मन्यन्ते ये जग
 द्योनिं विभिन्न विष्णुमौश्वरात् ॥
 मोहादवेदनिष्ठाहा तेयान्तिनरक
 नरा । वेदानुवर्तिन रुद्रदेव ना
 रायण तथा । एकौभावेन पश्यन्ति
 मुक्तिभाजो भवन्ति ते ॥ श्रीमहागवते
 देव्याहौ रुद्रौ परिकीर्त्तितौ । यथा ।
 इच्छया ब्रह्मणो वक्ता दूरदानार्थं मुदु
 भौ । मूलरुद्रस्यांशभूतारुद्रनामा
 द्वितीयक इति ॥ आदिष्य पञ्चवक्त्रे
 ॥ एकादशाङ्गे ॥ न । रौद्रसि ॥
 रुद्रकीटी । स्त्री । तीर्थविशेषे ॥
 रुद्रगण । पुं । शिवपार्षदसमूहे ॥
 रुद्रचण्डी । स्त्री । रुद्रयामलात्तदेवी

रुद्राक्ष

माहात्म्ये ॥

रुद्रज । पुं । पारदे ॥
 रुद्रजटा । स्त्री । लताविशेषे । रौद्रायाम् ।
 मौम्यायाम् । मुगन्धायाम् । सुपत्रा
 यान् । मुगन्धपत्रायाम् । पत्रवल्क्या
 म् जटावलल्याम् ॥ अस्यागुणा । क
 टुरसत्वम् । श्वासकासहृद्गोभूत
 रक्षोनाशित्वञ्चेति ॥
 रुद्रपत्नी । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गा
 याम् ॥ अतस्याम् ॥
 रुद्रप्रिया । स्त्री । हरोतक्याम् ॥ रुद्रा
 य्याम् ॥
 रुद्रशीणा । स्त्री । सङ्गीतनारायणो
 क्तौ वीणाविशेषे । रुद्रायाम् ॥
 रुद्रसर्ग । पुं । रुद्रकर्मकभूतवेता
 लादिस्पष्टौ ॥
 रुद्रसावर्णि । पुं । हादशेमनौ ॥
 रुद्रसू । स्त्री । एकादशपुत्रप्रस्थाम् ॥
 रुद्राक्षौड । पुं । श्मशाने ॥
 रुद्राक्ष । पुं । खनाम्नो प्रसिद्धे वृक्षे ।
 तृणमेरौ । अमरे । पुष्पचामरे ।
 अस्यफले । शिवाक्षे । सर्पाक्षे । भू
 तनाशने ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रिण-
 विनारुद्राक्षमालया । पूजितोपि
 महादेवो न स्यात्तत्त्वफलप्रदः ॥ वि
 नामन्त्रेण यो धर्त्त रुद्राक्ष भुविमान
 व । स याति नरकान् घोरान् या
 वदिन्द्राश्चतुर्हं शितिपद्मपुत्रायाम् ॥
 रुद्राक्षान्कण्ठदेशे दशन ३२ परि

रुद्रास्पदम्

मितान् मस्तकेविंशतिहे ४० प
ट् ६ षट् ६ कर्णप्रदेशे० करयु
गलकृतेद्वादशे १२ द्वादशै १२ व
। वाङ्मोरिन्दो कलाभि १६ न
यनयुगकृतेत्वेक १ मेक १ शिखा
याम्० बक्षस्पष्टाधिक य कलय
तिशतक १०८ सख्यं नीलकण्ठ
इतिदेवीभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति
द्विजेतरविषयम् । सर्वाश्रमाणां
वर्णानां रुद्राक्षस्यधारणम् । कर्त्त
व्य मन्त्रत प्रोक्त द्विजानानान्यव
र्णिनामिति नारायणवचनात् ॥
रुद्राक्षी । स्त्री० शिवायाम् । भवा
न्याम् । सर्वमङ्गलायाम् ॥ रुद्राक्ष
स्त्री० इन्द्रवरणभवसर्वरुद्रमण्डहि
मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामा
नुगिति० ङीपानुकौ ।
रुद्रावर्त्तः । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अद्रि
कूटस्थानस्थायापरमेश्वर्याम् । रु
द्रकटायाम् ॥
रुद्रास्पदम् । न० तीर्थविशेषे ॥
रुद्रौ । स्त्री० रुद्रवीणायां ।
रुधिरः । पुं० अङ्गारके । कुजि । भौ
मे । मङ्गलयज्ञे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ श-
रीरस्थरसभवधातौ । रक्ते । अ-
स्त्रे । त्वग्ने । शोणिते । असृजि ।
लोहू० इ० भा० ॥ रुणद्धि० रुध्यते
वा । रुधिर० । इषिमदिसुदीति-
किरच् ॥

रुमा

रुधिराख्यम् । न० मणिप्रभेदे । यथो
क्त गरुडपुराणे । हुतभुगुरुपमादा
यदानवस्ययथेप्सितम् । नर्मदाया-
निचिच्च पकिञ्चिहीनादिभूतले ॥
तत्रेन्द्रगोपकलितशुकवक्त्रवर्णस-
स्यानत । प्रकटपौलुसमानमाच-
म् । नानाप्रकारविहितरुधिराख्य-
रत्नमुद्बुध्यतस्तत्सर्वसमानमेव ॥
मध्येन्दुपाण्डुरमतौवविशुद्धवर्णत
चेन्द्रनीलसदृशपटलतुलित्वात् ।
सैश्वर्यभृत्त्यजननकथिततदेवपक्वञ्च
तत्किलभवेत्सुरव्यवर्णम् । इति
गारुडो ॥ ७८ ॥ अध्याय ॥
रुधिरोद्गारी । पुं० षष्ठिसवत्सराणा
मध्येवत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा ।
महिषीगोहिरव्यादिताम्रकास्याद्य
शिषत । तत्सर्वदेविक्रीयकर्त्त
व्योधान्यसञ्चय ॥ रक्तसवत्सरेदे
विक्रूरवृद्धिर्नराधिपः । मानवा क्रूर
चेष्टासङ्ख्यामेनजयोभवेत् ॥ ५८ ॥
रुमखान् । पुं० लवणाचले ॥ लव-
णमस्त्यस्मिन् । मतुप् । आसन्दौ-
वदिति० लवणस्यरुमण्यभाव ॥ ल
वणाकरवाचकरुमन्शब्दस्यैतन्निपा
तननलोपाभावायैवत्वार्थश्चैत्यपि
मतम् ॥
रुमा । पुं० लवणाकरे ॥
रुमा । स्त्री० सुग्रीवदारेषु ॥ विशिष्टल
वणाकरे ॥

रुषित .

रुस । पु० रसणे ॥ अरुणे ॥ रस्य-
तेअस्मिन् । रसक्रीडायाम् । अकि
रस्योरञ्जीपधायार्द्रतिरक् ॥

रुरु । पुं० मृगविशेषे । हरिणजात्य
न्तरे । भारमृग्याख्ये ॥ रुरुर्मृगान्-
कृष्णसारद्रुतियादव ॥ व्याघ्रे ॥ य
था । गे।गी।पी।गी।पवीती।रु।रु।ख।वि-
लसत्कण्ठभूषश्चिरवदति ॥ दैत्य-
भेदे ॥ रौति । रुशब्दे । जम्बादय
श्चेतिसाधु ॥ रुशातिभ्यांक्रुन्वा ॥

रुवु ।) पुं०

रुवुक ।) पु० एरण्डे ॥ इतिरत्न-
माला । रत्नैरण्डे ॥ इतिराजनि
र्घण्टः ॥

रुशन् । चि० निन्दार्थायांवाचि । रु
शति । रुशहिसायाम्तालव्यान्तस्तौ
दादिकस्तस्माच्छतप्रत्ययः । रुशन्
शब्दः । रुशतीहि स्त । रुशद्वच
नम् ॥

रुशती । स्त्री० निन्दार्थायांवाचि । श-
न्नान्ताङ्गीप् । आच्छीनद्योरितिनु
म्बिकल्पान्नुमभावः । स्त्रियावा
हुल्येनास्यदर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री० क्रोधे ॥ रुशहिसायाम्
। सम्पदादित्वात्किप् ॥

रुषा । स्त्री० अमर्षे । कोपे । मन्यौ
। क्रोधे । किवन्ताङ्गागुरिमतेनटा
प् ॥

रुषित । चि० रुष्टे । क्रोधयुक्ते । रु

रुचा

ध्यतेस्म । रुषरीषे । त्त । रुष्यम्
त्वरितिपक्षे ० इड्विकल्पः ।

रुष्टः । चि० रुषिते । शिवेरुष्टे गुरुत्वा
तागुरौरुष्टे नकञ्चन । रुष्यतेस्म । रु-
षः । त्त । रुष्यम्त्वरसङ्घुषा
स्वनामितिपक्षेइडभावः ॥

रुष्ट । चि० जाते ॥ आकूटे ॥ रुष्टे
कर्त्तरिकः ॥

रुष्टकम् । न० छिद्रे ॥

रुष्टा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ छिन्नापिरोह
ति । हवीजजुजन्मनिप्रादुर्भावे इ-
गुपधञ्जापृक्किर कः । टाप् ॥ म
हासमङ्गायाम् ॥

रुष्टिरुष्टिका । स्त्री० उत्कठायाम् ॥ इ
तिपुराणम् ॥

रुष्टा । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुष्टः
शीङ्क्रुशिरुहीत्यादिना० कनिप् ॥
रुष्टः । पु० वृक्षे ॥ वरकटये ॥ चि०
अप्रमृष्टि । परुषे ॥ अचिकण्ठे ।
अक्षिग्धे । रुष्टा० इतिभाषायाम् ॥
रुष्टयति । रुष्टपारुष्ये । पचाद्यच् ॥

रुष्टगन्धकः । पुं० गुग्गुली ॥

रुष्टणात्मिका । स्त्री० लङ्काधान्ये ॥

रुष्टदर्भः । पुं० हरिदर्भे ॥

रुष्टपत्रः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥

रुष्टप्रियः । पु० ऋषभौषधे ॥

रुष्टस्त्रादुफलः । पु० धन्वनवृक्षे ॥

रुष्टा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥

अक्षिग्धायाम् ॥

रूढ :

रूढ : । पुं० प्रकृतिप्रत्यायार्थमनपे-
क्ष्यशब्दबोधजनकीशब्दे ॥ यथा । सु-
ख्योलाञ्छणिकोगीणः शब्द . स्या-
दौपचारिकः । यौगिकीयोगरूढो
वारूढोऽसामुख्यएवसः ॥ इतिशा-
ब्दिका ॥ अपिच । रूढमालक्ष्य-
ति० विभजतेच । रूढसङ्केतवन्नाम
सैवसंज्ञेतिक्वीर्यते । नैमित्तिकीपा-
रिभाषिक्यौपाधिक्यपितद्विदा ॥ य-
न्नामयादृशार्थेसङ्केतितमेव० नतुयौ-
गिकमपि० तद्रूढम् । योगरूढन्तुप-
क्ष्णादिकंनतयारूढानामेवचसञ्ज्ञाप-
देनाभिलप्यते । नतुरूढादिवत्स-
ञ्ज्ञानास्त्रोऽवान्तरमेद० । येनविभा-
गव्याघात० स्यात् । सञ्ज्ञायाश्चत्रयो-
मेदा नैमित्तिकीपारिभाषिकी० चौ-
पाधिकीचेति । पाचकपाठकादय-
स्तुनसंज्ञाः सङ्केतशून्यत्वात् ॥ ये-
तुरूढस्यनाञ्छतुर्विधत्वमाहुस्तन्म-
तमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणस्य-
न्दैधर्मैः सङ्केतवत्तया । जाति
शब्दादिमेदेनचातुर्विध्यं परेजगुः ॥
गोगवयादीनांगोत्वादिजात्या । प-
श्याद्यादीनांलाङ्गूलधनादिद्रव्य-
ण । धन्यपिशुनादीनापुण्यद्वेषादि-
गुणेन । चलचपलादीनाञ्छशब्दाना-
कर्मणाऽवच्छिन्नशक्तिमत्त्वाच्चातुर्वि-
ध्यमेवरूढानामिति । यदुक्तं दण्ड्या-
चार्यैः । शब्देरेवप्रतीयन्तेजाति-

रूढ :

द्रव्यगुणक्रियाः । चातुर्विध्यादमी-
षानुशब्दसङ्केतस्यतुर्विधइति ॥ तदे-
तज्जडमूर्खादीनामन्यशून्यादीना-
ञ्छशब्दानामपरिग्रहापत्त्यापरित्य-
क्तमस्माभिः ॥ नैमित्तिकसञ्ज्ञाल-
क्षयति । जात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्तौ
नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेहिस-
ङ्केताद्व्यक्तेर्भांसुदुष्करम् ॥ यन्ना-
मजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्सानैमि-
त्तिकीसञ्ज्ञा । यथागोचैवादि० ।
साहिगोत्वचैवादिजात्यवच्छिन्नमे-
वगवादिमभिधत्ते नतुगोत्वादि-
जातिमात्रम् । गोपदगोत्वेसङ्केति-
तमित्याकारकयद्वाङ्गमानयेत्यादौ
गोत्वादिनागवादेरन्वयानुपपत्तेः
एकशक्तत्वग्रहस्यान्यानुभावकत्वेऽ-
तिप्रसङ्गात् । पारिभाषिकीमौ-
पाधिकीसञ्ज्ञाक्रमेणलक्षयति । उ-
भयावृत्तिधर्मेणसञ्ज्ञास्यात्पारिभा-
षिकी । चौपाधिकीत्वनुगतौपाधि-
नायाप्रवर्त्तते ॥ उभयावृत्तिधर्माव-
च्छिन्नसङ्केतवत्तौसञ्ज्ञापारिभाषि-
की । यथाकाशडित्यादिः ॥ याचा-
नुगतौपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवत्तौस-
ञ्ज्ञासास्त्रौपाधिकी । यथाभूतद्रुता-
दि । साहिसचेतनवृत्तविशेषगुणव-
त्तुवात्ताद्वारकत्वाद्यनुगतौपाधिपुर-
स्कारेणैवप्रवर्त्तते । इतिशब्दशक्ति-
प्रकाशिकाचि०जाते । प्रसिद्धे ॥

रूपम्

रुहिर्गच्छर्थेतिक्त । ठत्तुधत्तुष्टुत्वठ
लोपदीर्घः ॥

रुठपदः । चि० बहमूले ॥

रुठि : । स्त्री० शिष्टप्रयोगे ॥ प्रसिद्धौ
॥ अनादिव्यवहारसिद्धेसम्यक्त्ववि
शेषे ॥ मुख्यशब्दवृत्तेर्भेदे ॥ सा
चस्वरूपेणजात्यागुणेन वानिर्देशा
र्हवस्तुनिसंज्ञासंज्ञिसङ्केतेनप्रव
र्त्तते । यथा । डित्य , डवित्य :
गौः शुक्लवृत्ति ॥ रूठशब्दनिष्ठश
क्तौ ॥

रूपम् । न० वाच्याकारे । स्वभावे ।
सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तच्छल
क्षण यथा । अङ्गान्यभूषितान्येव
केनचिन्नूषणादिना । येनभूषितव
हान्तितद्रूपमितिकथ्यते ॥ इत्यु
ज्ज्वलनीलमणिः । नाणके । प्रश
स्ते ॥ पशौ ॥ शब्दे ॥ ग्रन्थावृत्तौ
नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥
अवकाशरुद्धिप्रदान्ते नानाविकार
विशेषे ॥ रूपन्तुषोडशविधंमोक्ष
धर्मेप्रकीर्तितम् । यथा । १ स्वम्
१ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरस्र
म् ४ वृत्तम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम्
७ नीलारुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम्
१० कठिनम् ११ चिक्कणम् १२
शृङ्गम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु
१५ दारुणम् १६ मिति ॥ चक्षुर्मा
त्रयाद्येगुणे ॥ तच्चशुक्लनीलपीत

रूपकम्

रक्तहरितकपिशचिचभेदात्सप्तवि
धम् । पृथिवीजलतेजोवात । तत्र
पृथिव्यासप्तविधम् । अभास्वरशु
क्लजले । शुक्लभास्वरतेजसि ॥ मा
चामात्रे ॥ ०० ॥ चि० उत्तरपदस्थि
त्यास्वसदृशे ॥ यथापितृरूपपुत्रमा
दृष्टुपाकन्या ॥ प्रापके ॥ रोपयतिवि
मोहयति । रूपविमोहने । अच् ॥
यथा । रूप्यतेऽनेन । खण्डशिल्पशब्दे
तिसाधु ॥ रौतिश्रा । रुशब्दे ।
खण्डशिल्पेतिपः रौतेर्दीर्घश्च ॥
अतिरूपन्तुनिन्दितम् ॥

रूपकम् । न० नाटके ॥ मूर्त्ते ॥ रूप्ये
॥ काव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि
यथा । विषय्यभेदाद्रूप्यरञ्जनवि
षयस्ययत् । रूपकतत्त्वविधाधिक्य
न्यूनत्वानुभयोक्तिभिः ॥ अथ हि
धूर्जटिः साक्षाद्यनदग्धाः पुरः
क्षणात् अयमास्तेविनाशमनुस्तार्त्त
यीकविलोचनम् ॥ शम्भुर्विश्वमवस्थाय
स्वीकृत्यसमदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दु
नालब्धेनेचानन्दे किमिन्दुना ॥ सा
ध्वीयमपराजित्मीरसुधासागरोदिता
। अयकलङ्घिनश्चन्द्राम्मुखचन्द्राति
रिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा
। सञ्चालीप्राच्यतेगुह्यासातिस्रोतु
पकभवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः
कलङ्घोनामनामतः । चि० । मू-
र्त्तिमिति ॥ पुं० । दृढादिसप्तसु ॥

रूपमाली

तैयथा । दृढ 'प्रौढोऽथखचरोविभ
नश्चतुरक्रमः । निशारुक् प्रतिता
लः कथिताः सप्तरूपकोद्धतिदामो
दरः ॥

रूपकमेदः । पुं० अभिनेयप्रकारे ॥

रूपतत्त्वम् । न० शैली ॥

रूपधारी । त्रि० सौन्दर्यविशिष्टे ॥

रूपधेयम् । न० रूपे ॥ रूपमेव । भाग
रूपनामभ्याधेयः ॥

रूपनाशनः । पुं० पेचकी

रूपवान् । त्रि० आकारविशिष्टे ॥ सौं
दर्ययुक्ते ॥

रूपस्कन्धः । पुं० विषयप्रपञ्चे । वास
नामयचित्तेन निरूप्यमाणेषु शब्दस्य
शादिषु । पञ्चेन्द्रियेषु च ॥ रूप्यन्ते
एभिर्वाविषयाद्धतिकर्मकारणव्युत्प
त्तिर्भासविषयाणीन्द्रियाणिरूपस्क
न्धः । रूप्यमाणपृथिव्यादीनावाह्य
त्वेपि देहस्थत्वादिन्द्रियसम्बन्धाच्चा
ध्यात्मिकत्वम् ॥

रूपालीवा । स्त्री० वारस्त्रियाम् । विज्ञा
याम् ॥ रूपमालीवास्याः ॥

रूपमाली । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । चत्वारोऽस्यां कर्णाभायन्ते हृन्दस्थे
वह्णरकुर्वन्ते । भव्यावर्णापादे राज
न्त रूपमालीवृत्ततत्त्वान्ते ॥ यथा
। हत्वा शत्रुं नृह्यान्ती चण्डसाचण्डी
व । कल्याणं कुर्यात् । देवेन्द्राद्याः
प्रौढ्यासम्प्राप्ताः ससिन्वन्ते तत्पादा

रूप्यम्

भोजम् ॥

रूपाखः । पुं० कामदेवे ॥ रूपमस्त्रम
स्य ॥

रूपिका । स्त्री० श्वेतार्कवृक्षे ॥ ओङ्
पुष्पे ॥

रूपी । त्रि० रूपवति ॥ मूर्तिमति ॥

रूपेश्वरी । स्त्री० देवीविशेषे ॥

रूप्यम् । न० आहत रजते ॥ आहत हे
मनि ॥ तारे । चन्द्रहासे । रजते
चन्द्रलोहके । चादी० इ० भा० ॥
अक्षलक्षण गुणादयस्य यथा । गुरु
स्निग्धमृदु खेत दाहच्छेदघनजमम्
। स्वर्णाव्यचन्द्रवत्स्वच्छरूप्य नवगु
ण शुभम् ॥ मारणाय योग्यम् ॥
कठिनं कृत्रिमं रूक्षं रक्तं पीतं दलं ल
घु । दाहच्छेदघनैर्नष्टं रूप्यं दुष्टं प्र
कीर्तितम् ॥ मारणाय योग्यम् । रू
प्यं शीतं कषायान्मन्त्रादुपाकरससर
म् । वयसः स्थापनं स्निग्धं लेखनं वा
तपित्तजित् ॥ प्रमेहादिकरोगाश्च
नाशयत्यचिराद्भ्रुवम् ॥ तारं शरी
रस्य करोति तापविद्धं बन्धनं यच्छति
शुक्रनाशम् । वीर्यं बलं हन्ति तनोश्च
पुष्टिं मृदागदान्पोषयति ह्यशुभम्
॥ अथ शोधनविधिः । पत्तलीकृत्य प
चाशितारस्याग्नीप्रतापयेत् । निषि
ञ्चेत् तप्ततप्तानितैलेतक्त्रे च काञ्चिके
॥ गोमूत्रे च कुलत्थानाकषायैश्च त्रिधा
त्रिधा । एवं रजतपचाया विशुद्धिः स

रूपाध्यक्ष :

म्रजायते । अथास्यसारणविधिः ।
 भागैकतालकंमर्द्यं याममस्तेनवीन
 चित् । तेनभागत्रयतारपचाणिप-
 रिलिपयेत् ॥ धृत्वा मूषापुटेरुद्ध्वापुटे
 त्वि शङ्खनोपलैः । समुद्धृत्यपुन
 स्तालदत्वारुद्ध्वापुटेपचेत् ॥ एवं च
 तुद्दंशपुटे स्तारभस्मप्रजायते ॥ अ
 न्योपिप्रकारोयथा । कुहीचीरेणस
 म्पिष्टंमाक्षिकतेनलेपयेत् । तालक
 स्यप्रकारेणतारपचाणिबुद्धिमान् ।
 पुटेचतुद्दंशपुटे स्तारभस्मप्रजाय-
 यते ॥ इति ॥ अथरूप्यकरणम् ।
 मध्वाज्य गुडताम्र चकरेणामाक्षि-
 कांसम् । धमनाञ्चभवेद्वैप्यमुवर्णं
 करणंशृणु ॥ इतिगारुडे १८८
 अध्यायः ॥ कार्पापणे ॥ त्रि० रूप
 वति । सुन्दरे ॥ आहतं० प्रशस्तं
 वा० रूपमस्यास्ति । रूपादाहतप्र
 शंसयोरितियत् ॥ रूप्यते । रूप
 रूपक्रियायाम् । ग्यन्तः ॥ अच०
 वा ॥

रूप्यकः । पुं० लङ्कादिद्वीपवत्समुद्रा
 न्तर्भवतिनिहीपविशिषे ॥

रूप्यमाषकः । पुं० कृष्णालाद्वयमि
 तेरूप्यमाने । हेकृष्णालेसमधृतेविज्ञे
 योरूप्यमाषकः ॥

रूप्यशाला । स्त्री० टकसालः इति
 प्रसिद्धेरजतादिमुद्रागृहे ॥

रूपाध्यक्षः । पुं० नैष्किकी । रूप्यस्य

रेखा

अध्यक्षः ॥

रूप्यकः । पुं० एरण्डे ॥

रूमः । पुं० शकदेशे । यथा । योरू
 मदेशाधिपतिशकेश्वर जित्वागृही-
 त्वाज्जयिनीमहाहवे । आनीयसम्
 भाम्यमुनोचतन्त्वहोश्रीविक्रमार्कं
 समसङ्घाविक्रमः ॥

रूपकः । पुं० वासके ॥

रूपणम् । न० मिश्रणं ॥ रूप० ।
 ल्युट् ॥

रूपितः । त्रि० गृहिते । गृहिडते ।
 रूप्यतेस्म । रूपिर्बेष्टनार्थोऽपठि
 तोपि० भ्रादौद्रष्टव्योभ्रादेरवृत्कृत
 त्वात् । त्तः । रूचीकृते ॥ लिप्ते
 ॥ लगे । लगा० इ० भा० ॥ रूप
 त० क० विस्फुरणे० इतिकविक
 ल्पदुमः । अरु रूपत् ॥

रे । अ० सम्बोधनविशिषे ॥ यथा ।
 सम्बोधनेकभोः पाट्प्याट्हेहैह हो
 ऽरेरेपिचेतिहेमचन्द्रः ॥ अनादरे ॥
 रेकः । पुं० शकायाम् ॥ नौचे ।
 हीने ॥ विरेचने । मेकी । गूढव-
 चंसि ॥

रेका । स्त्री० सन्देहे ॥

रेक्षणः । न० सुवर्णं । स्वर्णं । रिणक्ति ।
 रिचिर्विरेचने । रिचैर्धनेविज्ञेत्य
 ऽसुन् । चात्प्रत्ययस्यनुट् । चित्वा
 त्कुत्वम् ॥

रेखा । स्त्री० अल्पके ॥ छानि ॥

रेचनक :

आभीगे । उल्लेखे ॥ उल्लेखस्त्वच
दण्डाकारलिपिविशेषः । उं डी
र० लकीर० रेख० इ० भा० ॥ राव्या
म् ॥ लिख्यते । लिखणश्चरविन्या
से । भिदादितृत्वादङ्, शौरलयो
रेकत्वम् ॥

रेखाभूमिः । स्त्री० वारप्रवृत्तिस्थले । लङ्का
सुमेधोर्मध्यसूचगतदेशे ॥ यथा ।
यज्ञङ्गेष्मविनीपु, रोपरिकुरुष्वे वा
दिदेशान्स्पृशन्सूचमेरुगत बुधे
निर्गदितासामध्यरेखाभुवः । आदौ
प्रागुदयोऽपरचविषयेपश्चादधिरेखो
दयात्स्यात्तस्मात्क्रियतेतदन्तरभु
वर्खे टेज्ज्वा स्व फलमिति सिद्धा
न्तशिरोमणिः ॥

रेचकः । पुं० यवक्षारे ॥ जयपालव
क्षे ॥ तिलकवृक्षे ॥ क्रीडार्थजल
निर्क्षेपयन्त्रे । पिचकारी० इ०
भा० प्र० ॥ प्राणवायोः गनैर्वांम
नासापुटाहक्षिण नासापुटाहा०
सव्यापसव्यन्यायेनवहिर्निर्गच्छरणे
॥ सुच्यमानस्तुरेचकवृत्तियान्नवल्
क्यः । श्वासवृत्तिविशेषः ॥ चनात्मो
पेक्षायाम् ॥ निषेधनं प्रपचस्य
रेचकाख्यः समीरणः ॥ न० कङ्
कुष्ठमृत्तिकायाम् ॥

रेचनम् । न० मलमेदने । प्रस्कन्दने
। विरेके । विरेचने ॥

रेचनकः । पुं० कम्पिज्जके ॥

रेणुका

रेचना । स्त्री० कम्पिज्जके ॥

रेचनी । स्त्री० चिह्नतायाम् ॥ दन्
त्याम् ॥ गुन्द्रायाम् ॥ रेचनका
याम् ॥ रिचिर्० । ल्युट् । डीप्
कालाञ्जन्याम् ॥ कम्पिज्जके ॥

रेचितम् । न० उत्तेजिताख्ये । यथा
। उत्तेजितमध्यवेगं योजनं स्रव
लायेति ॥ रेचनम् । रिचिर्० ।
क्तः ॥ चि० रिक्तीकृते ॥ अश्वग
तिविशेषे ॥

रेची । स्त्री० अङ्कोठे ॥ कम्पिज्ज
के ॥

रेजः । चि० तेजति ॥ रेजति ।
रेजतेवा । रेजुदीप्तौ । पचाद्य
च् ॥

रेणुः । पुं० पर्पटे ॥ रेणुकायाम्
॥ पांशौ । पुं० स्त्री० धूलौ ॥
दीपखट्वातनुष्णायाश्चिन्नकेशनखा
दिकम् । अजमार्जाररेणुसहन्ति
पुण्यं पुराकृतम् ॥ इ० क० लो०
॥ रिणाति० रीयतेवा । रीगतिरे
षण्योः । अजिह्वरीभ्योनिर्जति
णुः ॥

रेणुकम् । न० कङ्कुष्ठभेदे ॥

रेणुका । स्त्री० मरिचाकृतिसुगन्धि
द्रव्यविशेषे । द्विजायाम् । हरेणौ
। भस्मगन्धिन्यामौषधी । अस्यागु
णाः रेणुकाकटुकापाकेतित्तानु
ष्णाकटुलघुः । पित्तखादीपनी

रेप :

मेध्यापाचनौगर्भपातनी ॥ बलास
मातवैकान्यट्टकाण्डूविषदाहनुत्
॥ परशुराममातरि ॥ रेणुरस्यास्ति
। ब्रीह्यादित्वाहन् । वसुसुक्तान्ता
त्कः ॥ रेणुरिवमा । स ज्ञायामि
तिकन् ॥

रेणुकातीर्थम् । न० तीर्थविशि
ष्टे ॥

रेणुकासुतः । पुं० परशुरामे ॥
रेणुरूपितः । पुं० गर्दभे ॥ चि०
धूलिलक्षिते ॥

रेणुवासः । पुं० भभरे ॥
रेणुसारः । पुं० कर्पूरे ॥
रेणुसारकः । पुं० कर्पूरे ॥
रेतजा । स्त्री० बालुकायाम् ॥
रेतनम् । न० वीर्ये । शुक्ले ॥

रेतः । न० वीर्ये । शुक्ले ॥ अप्सु
रेतः पातनिषिधीयथा । नवामह
स्त्रोनाहृत्यपिवेद्वक्त्रेणवाजलम् ।
नात्तरेदनुपस्पृश्यनाप्सुरेतः समु
त्सृजेत् ॥ पारदे ॥ रिणाति । री
गतिरेषणया । स्त्रीभ्यां तुट् चेत्य
सुन् ॥ पु० । कार्ये ॥ अथातोरे
तसः स्मृष्टिरित्यादौ रेतः शब्दस्य
कायपरत्वेन व्याख्यानात् ॥

रेचम् । न० रेतसि ॥ पीयूषे ॥ पट
वासे ॥ सूतके । पारदे ॥

रेपः । चि० निन्दिते । विगर्हिते ॥
क्रूरे ॥ स्त्री० बाहुलकात्पः ॥

रेवती

रेपाः । चि० अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे
॥ रपति । रपव्यक्तायां वाचि । रमे
रतएचेत्यमुन् ॥

रेफः । पुं० स्वर्णे ॥ रादिफः ॥
रिफ्यते । रिफतिवा । रिफे घञ् ।
पचाद्यज्वा । रागे ॥ चि० अव
द्ये । कुत्सिते ॥ रिफति । रिफकत्य
नयुहनिन्दादि'सादानेषु । अकस'
रिचेति घञ् ॥ यद्वा । रिफते ।
अवद्यावमाधमेति अप्रत्ययान्तो नि
पातः ॥

रेभणम् । न० इम्भायाम् । गोधु
नौ ॥

रेरिहाणः । पुं० वृषाङ्की । महा
देवे । सदाशिवे ॥ अम्बरे ॥

रेवटः । पु० शूकरे ॥ वेषौ ॥ वातु
ले ॥ विषवैद्ये ॥ न० दक्षिणावस'
शङ्खे ॥

रेवतः । पुं० अम्बीरे ॥ आरवधे
॥ रेवतीपितरि । नृपतिविशिष्टे ।
बलरामश्वशुरे ॥

रेवतकम् । न० पारेवते ॥

रेवती । स्त्री० ककुच्चिकन्यायाम् ।
बलदेवपत्न्याम् ॥ मातृभेदे ॥
अनृत्यनक्षत्रे ॥ अस्मिन्नक्षत्रे जात
स्य फलं यथा । चारुशीलविभवोजि
तेन्द्रियः सत्कुले स्वभवनैकमान
सः । मानवो ननु भवेन्महीपती
रेवतीभवतियस्य जन्मभम् ॥ बाल

रे

रोग .

यहविशेषे ॥ रेवतमनुमातरि ।
धेनौ ॥ दुर्गायाम् ॥ रेवतीनक्षत्रे
• इतिगौरादिषु पाठान्डीष् ॥
रेवत्यांजातायाम् ॥ चिचारेवती
तिनक्षत्राण्योक्तम् ॥ पिप्पल्यादित्वा
न्डीष् ॥

रेवत्यः । स्त्री • सामविशेषे ॥ नित्य
बहुवचनास्तोत्ररेवतीशब्दः ॥

रेवतीजानि । पुं • रेवतीरमणे ॥
रेवतीजायायश्च । जायायानिष्ठि
तिसमासान्तोनिडादेशः । स्त्रीपो
व्योर्बलौतियलोपः ॥

रेवतीभयः । पुं • शनैश्चरे ॥

रेवतीरमण । पुं • रामे । इलायुधे
। बलदेवे ॥ रेवत्यारमण । ॥

रेवतीश । पुं • बलभद्रे । रेवती
रमणे ॥

रेवन्त । पुं • सूर्यात्मजविशेषे ॥
गुह्यकाधिपतौ ॥

रेवन्तप्रसू । स्त्री • स ज्ञायाम् ।
सूर्यपत्न्याम् ॥

रेवा । स्त्री • नदीविशेषे ॥ नर्मदाया
म् । मेकलकन्यायाम् ॥ रथ्याम् ।
मन्मथयोषिति ॥ नीलीवृक्षे ॥
दुर्गायाम् ॥ रेवते । रेवतवृक्षगती ।
प्रचाद्यच् । टाप् ॥

रेवणम् । न • वृक्षशब्दे ॥ हि साया
म् । रिषहि सायाम् । ल्युट् ॥

रे । च • दाने । अनादरे ॥

रा । पुं • स्वर्णे ॥ वित्ते । धने ॥
जलदे ॥ ध्वनौ । शब्दे ॥ रातिसु
खम् • रायतेवा । रादाने । राते
डं ॥

रैक्षः । पुं • सर्वगविद्याविदिमुनि
विशेषे ॥

रैणुकीय । पुं • पशुरामे ॥ रेणु
कायाचपत्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥

रैभ्यः । पुं • ऋषिविशेषे ॥ रेभस्य
गोत्राऽपत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

रैवतः । पुं • सुवर्णलौ ॥ शैलभेदे
। शङ्करे ॥ जयन्ते ॥ दैत्यविशेषे
॥ वत्तमानकल्पीयेपचमेमनौ ॥

रैवतक । पुं • द्वारकासमौपत्येप
वत्तविशेषे । उज्जयन्ते ॥ श्रुतिपु
राणप्रसिद्धे परमहंसे ॥ न • पारे
वतवृक्षे ॥

रौकः । पुं • क्रयभेदे ॥ दीप्तौ ॥
न • नाबि ॥ चरे ॥ विले । छिद्रे
॥ चि • च चले ॥ रोचतेऽत्र । रुच
दीप्तौ । इलक्षेतिघञ् ॥ निष्ठासे
ट्त्वान्न्यक्तादित्वात्कुत्वम् ॥

रोगः । पुं • कुष्ठौषधौ । दोषवैषम्ये
। व्याधौ आमये । गदे ॥ दुष्कर्म
जानृणारोगायान्तिचैवक्रमाच्छम
म् । जपे । सुरार्चनैर्दार्ढ्यैर्दानैस्ते
षाशमोभवेत् इतिकर्मविपोक्ता ॥
रोजनम् । भावेघञ् । रुजतिवा
। रुजोभङ्गे । पदरुजतिघञ् ॥

रोगी

रुज्यतेपीडातेदेष्टानेनेतिवारोग ॥
रोगघ्नम् । न० औषधे । त्रि० रोग
नाशके ॥

रोगभूः । स्त्री० शरीरे ॥

रोगराजः । पुं० पापरोगे । राजय
क्ष्मणि ॥ रोगाणां राजे । टच् ॥

रोगलक्षणम् । न० निदाने ॥

रोगशान्तकः । पुं० वैद्ये ॥

रोगशिला । स्त्री० मनः शिलाया
म् ॥

रोगशिल्पी । पुं० शरालु० द्र० गौ०
दे० भा० प्र० वृक्षविशेषे ॥

रोगश्रेष्ठः । पुं० ज्वरे ॥ रोगेषु श्रे
ष्ठः ॥

रोगहम् । न० औषधे । भैषज्ये ॥

रोगहारी । पुं० चिकित्सके । वैद्ये
॥ रोगहरतितच्छीलः । सुपीति
श्रिनिः ॥ त्रि० रोगनाशके ॥

रोगितरुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

रोगी । त्रि० रोगयुक्ते । व्याधिते ।
आतुरे । अभ्यमिति । रोगार्ते ॥

रोगमस्त्रास्ति । इनिः ॥ अथवर्च
चिकित्सार्थं परीक्षां रोगितस्य हि ॥

तत्राहवाग्भटः । दर्शनं स्पर्शनं
प्रश्नैः परीक्षेदथरोगिणम् । आयु

रादिदृशास्पर्शाच्छीतादेः प्रश्नताऽ
परम् ॥ आयुरादीत्यत्रादिशब्दात्

साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिबोध्यम् । दृ
शा० दर्शनेन । अथसम्पदादिभ्यश्च

रोचनः

तिभावेक्तिप् । स्पर्शात्० शीतादे
। शीतोष्णसुदुष्कठित्वादिनापरी
क्षणञ्च । प्रश्नतः । उदरलाघवगौ
रवत्तृषाऽतृषा० बुभुक्षाऽबुभुक्षावला
ऽबलादिना । मिथ्यादृष्टाविकारादि
दुराख्यातास्तथैव च । तथादुष्परि
पृष्टाश्चमोहयेयुश्चिकित्सकान् ॥
तच्चदर्शनं नेत्रजिह्वामूत्रादेः कर्त
व्यम् ॥

रोगिवल्लभम् । न० भैषज्ये । औषधे
त्रि० रोगिप्रिये ॥

रोग्यम् । त्रि० अपथ्ये । अहिते । रो
गायहितम् । यत् । रोगसम्बन्धिनि ।

रोचकः । पुं० दुग्धायाम् । अशना
याम् । निचत्सायाम् । कदल्याम्

॥ राजपलाण्डौ ॥ अत्रदंशे । यन्त्रि
पर्यभेदे । निशाचरे । धनज्वरे ।

कितवे । गणहासके । नेपालदे
शभण्डितरु० इतिप्रसिद्धे ॥ अस्त्रशु

चाः । रोचकोमधुरसिक्तः कटु
पाकः कटुर्लघुः । तीक्ष्णो हृद्यो

हिमोहन्तिकुष्ठकण्डूकफानिलान् ॥
रक्षोऽग्नौस्त्रेदमेदोस ज्वरगन्धविषत्र

याम् ॥ त्रि० रुचिकारके ॥

रोचनः । पुं० कूटशाल्मलौ ॥ श्वेत
शियौ ॥ पलाण्डौ ॥ आरग्वधे ।

कारके ॥ अहोठे । दाडिमे ॥ त्रि०
रोचके । रुचिकरे । रोचते । रुच
दीप्तौ । अनुदात्तेतच्चेति युच ॥

रोचिष्णु .

रोचयति । नन्दादित्वाल्थ्युर्वा
बहुलमन्यचापीतियुज्वा ॥

रोचनक । पु० कम्बोरे ।

रोचनफल । पु० बीजपूरके ॥

रोचनफला । स्त्री० चिभिंठायाम् ।

रोचना । स्त्री० रक्तकङ्कारे ॥ गोपि
त्ति ॥ वरयोषिति ॥ रोचते ।

रुच० । बहुलमन्यचापीतियुच् ।
टाप् ॥

रोचनिका । स्त्री० व शरोचनायाम् ॥
शुण्डारोचन्याम् ॥

रोचनी । स्त्री० चामलक्याम् । गोरेच
नायाम् ॥ मन० शिलायाम् ॥
श्वेतचिह्नतायाम् ॥ काम्पिल्यौष
धौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ
च । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥

रोचमान० । पुं० अश्वस्ययीवास्थे रो
मावर्त्ते ॥ यथा । श्रीवृक्षोद्भूयाव
र्त्ते रोचमानो गजोद्भव इति चिका
ण्डशेषः ॥ अपिच । कण्ठजो रोच
मानश्च स्वाभिसौभाग्यवद्भूत इति वै
जयन्ती ॥ चि० अत्यन्तदीप्यमाने
॥ रोचते । रुच० । लट् । शानच्
। आनेमुक् ॥

रोचित । चि० प्रकाशिते ॥

रोची । चि० रोचिणी ॥

रोचिष्णु । चि० अलङ्कारादिना शोभ
माने । विभाजि । भाजिणी ॥

रोचतेतच्छील । रुच० । अलङ्

रोदनम् .

जिति० कृष्णच् ॥

रोचि । न० शोचिषि । त्विषि ।

प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन
। रुच० । बाहुलकादिसिः ॥

रोची । स्त्री० हिलनोचिकायाम् ॥

रोच्यः । चि० प्रकाश्ये ॥ प्रीतिवि
षये ॥

रोटिका । स्त्री० रोटौ० इतिभाषा
प्रसिद्धेपिष्टकविशेषे ॥ अस्या क
रणप्रकारो यथा । शुष्कगोधूमचूर्णे
न किञ्चित्पुष्टासुमेलिकाम् । तप्त
केलेदयेत्कृत्वा भूयोऽपि तापये
त् । सिद्धैषारोटिकाप्रोक्ता गुणान
स्याः प्रचक्ष्महे । रोटिकावलकदु
च्याह इषीधातुवर्धनी ॥ वातघ्नी
कफकृद्गुधीदीप्ताग्नीनां प्रयुजिता
। यवजारोटिकारुच्यामधुराविश
दालघुः । मलशुक्रानिलकारौष
ल्याहन्ति कफामयान् ॥ पीनसश्चा
सकासांश्च मेदोमेहगलामयान् ॥

रोड । पुं० लोदे ॥ चि० तप्ते ॥

रोदनम् । न० क्रन्दने । शीकादिना
सुपतने । रोना० इ० भा० ॥

असे । अश्रुणि । आसू० इ० भा०

रुद्यते । रुदिर्अश्रुविमोचने । वा
हुलकात्कर्माणि ल्युट् । तस्यशु

भाशुभ यथा । अनशुक्लिग्धरुदि
तमदीन शुभद नृणाम् । प्रचुरा

शुदीन रुचश्चरुदित न सुखावहम्

रोधवक्रा

॥ रोदनाश्रुपतनेनमृतानानरक
यथा ॥ ज्ञानिनामारुदल्येवमारो
दी ' पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रु
प्रपतनान्मृतानानरकध्रुवम् ।' मृ
तम्, दिश्यरोदननिषेधोयथा ॥ श्ले
ष्माश्रुबान्धवैमुक्तप्रेतोभुङ्क्तेयतो
ऽवश । अतो नरोदितव्यं हि क्रिया
कार्याविधानतः इति ॥

रोदनिका । स्त्री० यवासे ।

रोदनी । स्त्री० कच्छुरायाम् । दुराल
भायाम् । यवासे ॥ रोदयति । रु
दिर् । ल्युट् । डौप् ॥

रोदः । न० दिवि ॥ भूमौ ॥ द्यावापृ
थिव्यो ॥ रोदितिसर्वमस्मिन् ।
रुदिर् । असुन् ॥

रोदसौ । अ० द्यावापृथिव्यो । दि-
वि ॥ भूमौ ॥

रोदसी । स्त्री० स्वर्गे ॥ भूमौ ॥ द्यावा
भूम्योः ॥ गौरादित्वात्पक्षेडौष् ॥

रोदस्यौ । स्त्री० द्विवचनान्तः । भूमि
स्वर्गयोः ॥

रोधः । पुं० नदीतीरे । कूले । रुण-
धि । रुधिरावरणे । पचाद्यच् ॥ प्र
तिबन्धे ॥

रोधकः । वि० रोधिनि ॥ रुधिर् ।
श्वल् ॥

रोधनः । त्रि० रोधकत्तरि ॥ न०
रोधे ॥

रोधवक्रा । स्त्री० सरिति ॥ रोधेन-

रोपणम्

वक्रा ॥

रोध । न० तीरे ॥ रुणधि । रुधि
र् । सर्वधातुभ्यासुन्निति० असुन् ॥
रोधोवक्रा । स्त्री० नद्याम् ॥ रोधसा-
वक्रा ॥

रोधोवती । स्त्री० नद्याम् ॥

रोध्रः । पुं० गालवे । लोध्रे न० अ
पराधे ॥ किल्बिषे ॥ रुणधि । रु
धिर् । बाहुलकाद्गन् ॥

रोध्रपुष्पः । पुं० मधूकवृक्षे ॥

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री० धातकौवृक्षे ॥

रोपः । पुं० रोपणे ॥ दूषी । द्याये ॥
न० लोध्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा रूपनि
मोहने । यत्नन्तः । घञ् ॥ यद्वा ।
रूप्यतेऽनेन । हलश्चेति घञ् ॥

रोपकः । पुं० सुवर्णसप्ततितमेभा-
गे ॥ यथाहविष्णुगुप्तः । धीनारा-
रोपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्तितः ।
सुवर्णसप्ततितमेभागेरोपकउच्य
तइति ॥

रोपणम् । न० विमोहने ॥ जनने ॥
प्रादुर्भावे । रूपेर्भावे ल्युट् ॥ अ-
ञ्जनविशेषे ॥ यथा । रोपण रसक
पिष्टासम्यक्सम्प्राप्यशरिणा । गृ
हणीयात्तज्जलसर्वत्यजेच्चूर्णमधि
गतम् ॥ शुष्कञ्चतज्जलसर्वपर्यटो
सन्निभमवेत् । विचूर्ण्यभावेयत्स-
म्यक्त्रिवेलत्रिफलारसैः । कर्पूर-
स्त्ररसतत्रदशमांशिननि चिपेत् ।

रोमकन्द .

अञ्जयेन्नयनेतेननेत्राखिलगदच्छि
दः ॥

रोपणचूर्णम् । न० नयनाञ्जनविशे-
षे ॥ यथा । शिलाधारसकपिष्ठुस
स्यगान्नाप्यवारिणा । गृह्णीयात्त
ज्जलसर्वत्वजेच्चूर्णमधोगतम् । शु
ष्क तच्चजलसर्वपर्यटोसन्निभवेत्
। विचूर्ण्य भावयेत्सम्यक्त्रिवेल-
चिफलारसैः ॥ कर्पूरस्वरजस्तचद
शमाशेननि क्षिपेत् । अञ्जयेन्नय
नतेनसर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्त
नेत्ररोगघ्न चूर्णमेतन्नसशय ॥

रोपणवर्ति । स्त्री० नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । अश्रौतिस्तिलपुष्पाणिषष्टि
पिप्पलतण्डुला । जातीपुष्पाणि
पञ्चाशन्मरिचानिचषोडश ॥ सू-
क्ष्म पिष्ट्वाम्बुनावर्ति । कृताकुसु-
मिकाभिधा । तिमिरार्जुनशुक्रा
णानाशिनीमासवद्विनुत् ॥ एतस्या
अञ्जनेप्रोक्तामात्रासाढं हरेणुका ।
कुसुमिकावटी० रोपणी ॥

रोप्यातिरोप्य । पु० धान्यविशेषे ॥ य
था । रोप्यातिरोप्यालघव शीघ्रपा
कागुणोत्तरा । अदाहिनादोषह-
रावल्यामूत्रविवर्धना ॥

रोमम् । न० जले ।

रोमकम् । न० पाशुलवर्ण । अथस्का
तप्रभेदे । पु० रुमाभिधेनगरे ॥

रोमकन्द । पु० पिण्डाली ॥

रोमलता

रोमकपत्तनम् । न० पश्चिमेकेतुमाल-
वर्षस्यनिरक्षदेशेविद्यमानेपत्तने ॥
रुमे ॥ तच्चाधुनारुमश्याम् । इति
नाम्नाप्रसिद्धम् ॥

रोमकूप । पु० रोममूले ॥

रोमकेशरम् ।
रोमगुच्छम् ।
रोमगुच्छकम् } न० चामरे । अथ
रोमगुत्सम् । } चूलके ॥

रोम । न० लोम्नि । अङ्गजे । तनूक
हे ॥ तस्यफलमयथा । अल्परोमयुता
श्रेष्ठाजङ्घाहस्तिकरोपमा । रोमै
कैककूपकेत्यातृपाणान्तुमहात्म-
नाम् ॥ हे हे रोमेऽपिण्डतानाश्राचि
याणातथैवच । रोमचयदरिद्राणा
रोगीनिमोसजानुक ॥ अपिच ।
रोमैकैककूपकेपार्थिवानाद्देहेऽर्चये
पिण्डतश्राचियाणाम् । त्याद्यैर्नि
खामानवादु स्वभाज केशाश्चैव
निन्दिता पूजितार्थेति ॥ रोह
ति । रुह० । नामन्सौमन्व्याम
नरोमन्निच्छादिनासाधु । यदा ।
नूयते । रुग्णवद् । रुङ्गतौ । भा
षणे वा मनिन ॥

रोमन्य पु० उद्दीर्यवर्ण्ये । पशूनाव
र्तितस्याकृष्यपुनश्चवर्ण्ये । जुगार०
हृ० भा० ॥

रोमभूमि स्त्री० चर्मणि ॥

रोमलता । स्त्री० रोमावल्याम् ॥

रोमाञ्चित

रोमवान् । त्रि० रोमशे । लोमवि
शिष्टे ॥

रोमविकार ।) पुं० रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री० रोमहर्षणे ।

रोमश । पुं० पिण्डाली । मेघे ॥
कुम्भिनि ॥ शूकरे । त्रि० अतिशय
लोमविशिष्टे ॥ रोमाणिसन्त्यस्य
। लोमादित्वात्० ष । रलयो
रभेद ॥

रोमशफल । पुं० डिण्डिशे । मुनि
निर्मिते । डिण्डिसी० टिण्डा०
द्व० भा०

रोमशा । स्त्री० दग्धावृक्षे ॥

रोमशकम् । न० स्थौण्येयके ॥

रोमहर्ष । पुं० पुलकितस्त्रे ।
रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षण । पुं० सूते । इतिहासपु
राणानाधारकेव्यासशिष्ये ॥ अस्म
त्ते सर्वरोमाणि वचसा हृषितानियत्
। द्वे पायनस्य भगवस्ततो नैरोमहर्षणः
॥ भवन्तमेव भगवान् व्याजहारस्त्र
यंप्रभु ॥ विभीतकवृक्षे ॥ न० रो
माञ्चे ॥ रोम्याहर्षणम् ॥

रोमाञ्च । पुं० रोमहर्षणे । रोमोद्ग
मे ॥ रोम्यामञ्चनं पूजनम् । भा
वेवज् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री० रुदन्तीवृक्षे ॥

रोमाञ्चित । त्रि० जातपुलके । दृष्ट
रोमणि ॥ रोमाञ्च सञ्जातोऽस्य ।

रोष ।

तारकादिच्छादितच् ॥

रोमाली । स्त्री० वय सन्धौ ॥ रोमा
वल्याम् ॥

रोमालु । पुं० पिण्डाली ॥

रोमालुविटपी । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री० नाभेरुपरिलोमश्रे
ण्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री० भिज्जिरिष्टालु
पे ॥

रोमोद्गम ।) पुं० रोमहर्षणे ।
रोमोदभेद ।) पुं० रोमाञ्चे ॥

रोल । पुं० पानोयामलके ॥

रोलम्ब । पुं० भमरे ॥

रोला । स्त्री० मात्रावृत्ताक्षरे । यथा
। रोलावृत्तमवेदिनागपतिपिङ्गल-
भञ्जितप्रतिपदमिहचतुरधिककला
विशतिपरिगणितम् । एकादश
मधिवरतिरखिलजनचित्ताहरण
मुललितपदमदकारिविमलकविक
गुहाभरणम् ॥ यथा । तरतिपयोनि
धिसलिलमयतिगिरिशिखरशिखा
परि० विशतिरसातलमटतियशस्त
वसकलदिशोपरि । गगनगमनम
भिनयतिसमंशशिनाश्रियमञ्जति-
चित्रमिदनतथापिभवन्त भूपविसु-
ञ्जति ॥

रोट । त्रि० बधके । हिंसे ॥ रोषति
। रुष० । विच् ॥

रोष । पुं० क्रोधे । क्रोधे ॥ अपने

रोहि

यमुदेतुमिच्छतातिमिररोषमयं धि
यापुर । अविभिद्यनिशाकृतत त
म प्रभयानाश्रमताप्यदीयते ॥
रोषणम् । रुषहि सायाम् । भावे
षज् ॥

रोषण । पु० पारदे ॥ हेमहर्षणे ॥
उपले ॥ ऊषरे ॥ त्रि० क्रोधने ।
अमर्षणे ॥ रोषतितच्छौल ।
रुष० । क्रुधमण्डार्थे भ्यञ्जेतियु
च् ॥

रोषमय । त्रि० रोषादागते । मयङ्
तिमयट् ॥

रोषित । त्रि० रोषं प्रापिते । रुष्टे ॥

रोह । पु० अङ्कुरे ॥ सादिनि ॥

रोहक । पु० प्रेतविशेषे ॥ त्रि०
रोठरि । रोहकारे ॥ रुहवीजजन्म
निप्रादुर्भावे । ण्वुल् ॥

रोहण । पु० गिरिप्रभेदे । विदूराद्री
॥ न० शृङ्गे ॥ जन्मनि ॥ प्रादुर्भा
वे ॥

रोहन्त । पु० द्रुमविशेषे ॥ रुद्धात्
। रुह० । रुहिनन्दिजीविप्राणि
भ्यः षिदाशिषीतिभक्त् ॥ वृक्षमा
च ॥

रोहन्ती । स्त्री० लतान्तरे ॥ पित्वान्
डौष् ॥

रोहि । पु० बीजे ॥ वृक्षे ॥ धामि
के ॥ व्रतत्याम् ॥ रोहित । रुह० ।
हपिशिरुहिवृतिविदिच्छिदिकीर्त्ति

रोहिणी

भ्यञ्जेतीन् ॥ गम्भसूगे ॥

रोहिण । पु० भूदण्ये ॥ षट्ठ्वृक्षे ॥

रोहितकवृक्षे ॥ न० कालभेदे ।

रोहिणी । दिनस्थानवर्गमुहूर्त्ते ॥

सचपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणकालत्वे

नोत्तरावधि । अपराह्णश्राद्ध

स्यपूर्वावधि । एकोद्दिष्टश्राद्धस्य

समानकाल ॥ रोहित । रुह० ।

रुह्येति० इन् ॥ त्रि० रोहिण्यां

जाते । नक्षत्रे भ्यावहुलमितिलुक्

। लुक्त्तद्धितलुकि ॥

रोहिणि । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

रोहिणिका । स्त्री० रागादिनारक्तव
र्णायास्त्रियाम् ॥

रोहिणी । स्त्री० अश्विन्यादिषुचतुर्थ
नक्षत्रे । ब्राह्मणाम् ॥ तच्चजातस्य

फलं यथा । श्राद्धमकार्यकुशलः

कुलीनः सुचारुदेहाविलसत्कलि

वरः । स्मरान्निनाचाकुलिताखि

लाशयोयारोहिणीज सधनीसमा

नी ॥ इति ॥ रोहिणीनक्षत्रे इति

गौरादिषु पाठान् डौष् ॥ कण्ठ

रीगविशेषे ॥ अस्यनामानिसङ्

ख्याचयथा । रोहिणीपञ्चधाप्रोक्ता

कण्ठशालूकएवच । अधिजिह्वस्य

बलयोऽलासनामैकवृन्दकः ॥

ततोवृन्दं शतघ्नीचगिलायुः क

ण्ठविद्रधि । गलौघः प्रस्तरघ्नस्य

मासतालस्तथैवच ॥ विदाहीकण्ठ

रोहित

देशतुरोगाश्चष्टादशस्मृता । इति
॥ धनौ । सोमभेद्याम् ॥ रोहित
वर्णयोगान् । डी० नौ ॥ लोहिता
याम् ॥ रोहितशब्दात्स्त्रीत्वे फ़ा
या० वर्णादिनुदात्तात् तोप तात्पत्तौ
तिङीप् तकारश्चनकारादेशश्च ॥
तडिति ॥ कटम्भरायाम् । कट,
रोहिण्याम् ॥ सोमवल्के ॥ जिना
नाविद्यादेवीविशेषे ॥ बलदेवस्य
मातरि ॥ सुरभिकन्यायाम् ॥ न
ववर्षीयायाकन्यायाम् ॥ हरीत
क्याम् ॥ वृत्तासारोहिणीस्मृतेति
लक्षणात् । कपिलवर्णावर्तुलाका
राबिरे चनेप्रशस्ता ॥ काश्मर्याम् ॥
रागाद्यैरक्तितस्त्रियाम् ॥ रोहिण्या
जातायाम् ॥ चित्रारेवतीरोहि
णीभ्य स्त्रियामितिनक्षत्राणेलुक्
। गौरादित्वान्डीप् ॥

रोहिणीपतिः । पुं० इन्द्रौ ॥ रोहि
ण्या पति ॥ इन्दुमे ॥

रोहिणीरमणः । पुं० वृषभे ॥ वसुदे
वे ॥ चन्द्रे ॥

रोहिणीवल्लभः । पुं० चन्द्रमसि
वसुदेवे ॥

रोहिण्यलमी । स्त्री० रोहिणीयुक्तभा
द्रकृष्णाष्टम्याम्

रोहितः । पुं० अर्जुने । स्त्री०-
मृग्याम् ॥ लताप्रभेदे राहति ।

रोहित

रुद्र० । ह्रस्वकृद्विद्युभिभ्यङ्गति ॥
रोहित । पुं० नोनविशेषे । रोहृ०
इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यनक्षत्रगु
णाश्चयथा । कृष्णा शक्तीश्वरे तक्
क्षिप्तुमत्क्याय श्रेष्ठोसौलोहितो
वृत्तवक्त्र । कौण्ड वल्यरोहितस्या
पिमासमातहन्तिस्निग्धमृध्नातिगी-
र्यम् ॥ अपिच । रक्तोदरोरक्तमुखा
रक्ताक्षोरक्तपक्षतिः । कृष्णपक्षोभ
षश्रेष्ठोरोहित कथितोबुधैः ॥
रोहित सर्वमत्स्यानावरोबुध्योर्दि
तार्त्तिजित् । कषायानुरस खादु
र्वीतघ्नोनातिपित्तकृत् ॥ ऊर्ध्वज-
त्रुगतानुरोगान्हन्याद्रोहितमुण्ड
कम् ॥ अस्यपाकप्रकारोयथा । रो
हितोदरखण्डाश्चकासमर्दनमर्दि
ता । कटुतैलपरिभृष्टाहिङ्गुमै-
न्धवसयुता ॥ शकलपृष्ठसम्भूत-
रोहितदधिर्मर्दितम् । विसवारान्वि
तपाच्य प्रलेहविधिनाभृशम् ॥ त-
न्मुण्डस्यतु । रोहितस्योत्तमदेहप्रले
हिनावलेपितम् । योश्नातीह न
र पूर्वभदेऽसस्मरूपभृत् ॥ रोहि
तः प्रवरोमत्स्यानातिपित्तकरोगु
रु । वातहापुष्टिदोहृद्यः स्निग्ध
पथ्य समीरिण ॥ इति ॥ मृग
विशेषे ॥ रोहितकद्रुमे ॥ हारभेदे
॥ रक्तवर्णे ॥ कृष्णभाद्रिवासिगन्ध-
र्वविशेषाणासन्नायाम् ॥ न० कु

रोहिताश्व .

हृमे ॥ रतो ॥ वृजशक्रगरासने ।
 दण्ड आरे नानागर्भे दिविदृश्यमा
 नेज्योतिर्विशेषे ॥ चन्द्रधनुरे वा-
 त्यातादिनाञ्जवक्र सद्रोहितस्या
 त् ॥ चि० रक्तवर्णं विशिष्टे ॥ रोहि
 ति । रुह० । रुहेरश्वलोवेतौतन् ॥
 यद्वा । रोहिणं रोह । सजातोऽ-
 श्व । तारकादिस्वादितच् ॥
 रोहितक । पुं० वृजविशेषे । रोहि
 णि । ग्रीहश्चौ । दाडिमपुष्पके ।
 सदाप्रसूने । रोहिडा० इ० भा० -
 प्र० ॥ रोहितोवर्णोऽस्ति । अ-
 च । स्वार्थेकम् ॥
 रोहितगिरि । पुं० पर्वतान्तरे । रो
 हितासङ्ग० भा० प्र० ॥
 रोहितगिरौय । पुं० आयुधजीविवि
 शेषे ॥ रोहितगिरिरभिजना -
 स्यायुधजीविनः । छः ॥
 रोहिता । स्त्री० रागादिनारक्तवर्णा-
 यांस्त्रियाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति
 पाञ्चिकोऽप्युक्तकारस्थानकारादेश
 स्वन ॥
 रोहिताश्व । पुं० अग्नौ । वैश्वानरे
 ॥ रोहिताश्वायस्य । वरुणस्त्व
 सितानश्वान्० कुबेर कुमुदोप
 मान् । हुताशन विश्वकाभान्०
 वायुर्बभूवुस्तथावृणोदितिशालिहा-
 चात् ॥ रलयो सावर्ण्यात्तरोहि
 ताश्व ॥ रोहिताश्वगीवाहनमस्मि

रौद्र

तिवा ॥ हरिचन्द्रनृपात्मजे ।
 रोहितिका । स्त्री० कोपादिनारक्तव
 र्णायाम्स्त्रियाम् ॥
 रोहितेय । पुं० रोहितके ॥ मोहा
 रौरोहितेय । स्याद्रक्तपुष्पसरोहित
 इतिरत्नकोष ॥
 रोही । पुं० रोहितके ॥ अश्वत्ये ॥
 बटद्रुमे ॥ अवश्य रोहिति । रुह०
 आवश्यकेणिनि ॥
 रोहिषः । पुं० रौहिषे ॥ न० तृणा
 न्तरे ॥
 रोहीतक । पुं० रोहितकद्रुमे ॥ रो
 हीतक ग्रीहवातीरुर्ज्यारक्तप्रसा-
 दन रोहीतकोयज्ञत्मीहगुल्फोद
 रहर स्मृतः ॥
 रौच्यम् । न० रुचतायाम् ॥ पारुष्ये
 ॥ रुचस्यभाव । व्यञ्ज् ॥
 रौच्य । पुं० मनुविशेषे ॥ ॥ रुचे
 प्रजापते । पुत्रारौच्योनामभविष्य
 ति ॥ बिल्वकाष्ठदण्डे । वैत्व ॥
 रौद्र । पुं० घर्मे । सूर्यतेजसि । आ
 तपे ॥ अस्यगुणायथा । आतप
 कटुकीरुत्त खेदमूर्च्छात्पावह
 दाहवैषम्यजननानेचरोगप्रकीपण
 ॥ रसविशेषे ॥ षष्ठिवत्सरान्तर्गतय
 त्सरविभूषे ॥ तत्फलयथा । अल्प
 तोयाचना वैवकीटका . प्रयत्ना
 यत आरुहा पार्थिवादेविरौद्रे स
 वम्भे ॥ ५४ ॥ शृङ्गाराद्यटर

रौहिण .

सान्तर्गतविशेषरसे । उये ॥ त्रि०
तीज्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि
॥ रुद्रदैर्ये ॥ रुद्रस्येदग् ।
अण् ॥

रौद्री । स्त्री० चण्ड्याम् ॥ डीप् ॥
रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न० रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् । न० तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न० रौमके ॥ रुमायाभव
म् । अण् ॥

रौमकम् । न० साभरि० इ० भा०
प्र० रात्र्ये । रौमे । वसुक्ते ॥ रुमा
याभवम् । तत्रभवद्वत्यण् । सञ्जा-
याक्षन् । १० रौमकीभवस्तथा
गतीवा । मलयादिच्चादण् ॥

रौमहर्षणि । पु० उग्रश्रवसि । सु-
ते ॥ रौमहर्षणस्यापत्यम् । अत
वृज् ॥

रौरव । पु० नरकविशेषे ॥ घोरै ॥
त्रि० चञ्चले ॥ घोरै ॥ धूर्त्ते ॥ रुद्र
सम्बन्धिनि ॥ रुद्रभारशृङ्गाख्य
प्राणिविशेषः । तस्यायम् । तस्यै
दमित्यण् ॥

रौहिण । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ न०
दिनभानवमेमुहूर्त्ते । यथा । अत्र
पूर्वाहणे आहमभिधायरौहिणमु-
नखङ्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाहण
आहमसङ्गवात्परोरौहिणपर्यन्तगौ
णपूर्वाहणकाल प्रतीयते । तेन

रौहिणी

रौहिणं पूर्वाहण आहमसङ्गौणका-
लत्वेनात्तरावधि । अपराह्णश्चाद्
धस्यपूर्वावधिरित्यवगम्यते । ततश्च
पूर्वदिनेसङ्गवात्पर रौहिणपर्यन्त
तिथेर्लाभेपरदिनेमुहूर्त्तत्रयमात्रे-
तत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्चाद्धम् ।
रौहिणान्तरूपगौणपूर्वाहणलाभान्
नपरदिनेतथात्वभावात् । उभयदिने
सङ्गवलाभेपरदिने । शुक्लपक्षेतिथि
यांश्चैतिवचनात् । रौहिणस्तुदिव-
सस्यनवममुहूर्त्तस्तस्योतिषाक्त-
रौहिणीदेवतत्वात् रौहिणत्वमिति
वृत्तिश्चाद्धतत्त्वम् ॥ त्रि० रौहि-
ण्याजाते ॥ सन्धिविलादीक्षनेना-
ण् ॥

रौहिणेयः । पुं० बुधग्रहे ॥ हलायु-
धे । बलदेवे ॥ न० भरकतमथौ
त्रि० गोर्वाक्षे ॥ रौहिण्याश्चपत्य
म् । शुभादित्वाट्ठक् ॥

रौहिष । पुं० मृगविशेषे ॥ रौहिषत-
णभेदमस्ति । शिषद्वत्यण् ॥ रौहित
मत्स्ये । न० कस्तूर्ये । रौहितवृत्तिः ।
रौहिसद्वृत्तिवख्यातीत्यण् ॥ रौहिषतुव-
रतिक्ताकटुपाकव्यपीडति । हृत्क
रुहव्याधिपितास्रशूलकासकफज्व-
रान् । रौहित । रुह० । रुहवृद्धि
स्तेतिटिषच् ॥

रौहिणी । स्त्री० मृग्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥
॥ रकारसमाप्तः ॥

लकारस्यप्रारम्भः

लक्तकम् ।

ल । पुं० इन्द्रे । शक्ने ॥ लकारे ॥
लघुक्षरे • । • ॥ न० पृथ्वीवीजे ॥
लीयते । लीङ् • । अन्येभ्योपिह-
श्यतइतिङ् ॥

लकच । पु० डहौ । लकुचे । इ-
तिशब्दरत्नावली ॥

लकुच । पु० लिकुचे । डहौ । इ-
ठवल्कले । स्थूलस्कन्धे । क्षुद्रपन-
से । वडहल • इ० • गा० प्र० ॥

अस्यगुणा । आभलकुचमुष्णश्चगुरुवि-
ष्टम्भकृततथा । मधुरश्चतयाम्बुदो-
षचितयस्तकृत ॥ शुक्राग्निनाशन-
श्चापिनेत्रयोरहितस्मृतम् । सुप-
क्वांतत्तुमधुरमम्बुचानिलपित्तकृ-
त् ॥ कफवन्धिकररुच्यवृष्यविष्ट-
म्भकश्चतत् ॥ लक्यते । लकभाखा-
दने । बाहुलकादुचः ॥

लक्तक । पुं० जीर्णवस्त्रखण्डे । क-
पटं । लक्ता • इ० • भ० प्र० ॥ द्रवद्र-
व्ययेनपूयतेतच्छुष्यतिमितिस्वामी ।
तत्तुल्यवस्त्रेपिवर्तते । मलिन-
त्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डे • इतिमुकु-
टः ॥ प्रखेदादिमार्जनार्थंइत्यस्य
वस्त्रखण्डस्यसञ्ज्ञयमितिनव्याभा-
हः ॥ लक्यते । चोलजीवीडे । बाहुल-
कात्तन् । स्वार्थेकन । यद्वा । लक्यते
स्म । लक० । क्तः । स्वार्थेकन् ।

लक्तकम् । पुं० पट्टिकाख्ये । रक्तव

लक्षणम्

यंलौघे ॥

लक्षम् । न० व्याजे । अपदेशे । परद्रो-
हफलकातिरिक्तव्याजे ॥ शरव्ये ॥
न० स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम्-
१००००० लाखइ० भा० ॥ लक्षण-
म् । लक्षपालोचने । घञ् ॥ ल-
क्ष्यतेवा ॥

लक्षक । नि० लक्षयितरि । लक्षय-
तियस्तस्मिन् ॥ यथा ॥ लक्षकं नाम
लक्षयति । यादृशार्थस्यसम्बन्धवति
शक्त्यनुयुक्त्वेत् । तत्रतल्लक्षकं नामत-
त्त्वशक्तिविधुर्यदि ॥ यादृशार्थसम्ब-
न्धवतियन्नामसङ्केतिततदेवतादृश-
र्थेलक्षकम् • यदितादृशार्थशक्तिशून्यं
भवेत् । सैवनादयस्तुशब्दास्तुरगा-
दिसम्बन्धिनि० लवणादाविवतुरगा-
दावपिशक्ताएव । गङ्गादयस्तुती-
रादावसङ्केतिता । तत्सम्बन्धि-
नीरादिशक्तत्वेनगृहीताएवतीरा-
द्यन्वयबोधयन्तितत्रलक्षकाएव ॥

लक्षणम् । न० नाम्नि ॥ चिह्ने । स्वरू-
पे ॥ फले ॥ लक्ष्यतेज्ञायतेपदा-
र्थेनेन । लक्षदृशं नाङ्गनयोः । क-
रणेच्छुट् ॥ तद्विविधम् । इतरमे-
दानुमापकम् • व्यवहारप्रयोजकश्चे-
तिन्यायमतम् ॥ व्याकरणमतानु ।
कृतत्ववितसमासानामभिधानं नि-
यामकम् । लक्षणान्त्वत्रभिज्ञाना-
तदभिज्ञानसूचकमिति ॥ सजाती

लक्षणा

यविजातीयव्यावर्तकोलक्ष्यगतः ।
 कश्चिन्नोक्तप्रसिद्धाकारो लक्षणमि-
 तिमौमासकाः ॥ ऋषयोऽपि पदार्था-
 नानान्तर्धातिपृथक्त्वशः । लक्ष-
 णेन तु सिद्धानामन्तर्धान्तिविपश्चित-
 त्वतिपूर्वाचार्याः ॥ स्वरूपतटस्थ-
 द्विधालक्षणस्यात्स्वरूपस्य बोधो-
 तीलक्षणाभ्याम् । स्वरूपे प्रविष्टात्-
 स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकबन्तोऽगृहा-
 खविलक्ष्णः ॥ शास्त्रे ॥ इति वैयाकर-
 णाः ॥ पुं० रामभातरि । सौमि-
 त्री ॥ सारसखगे ॥ लक्षेश्वरादिष्व-
 न्ताल्लक्षेरट्चेति न प्रत्ययस्तस्याडा-
 गमश्च ॥

लक्षणा । पुं० वृत्तिविशेषे ॥ यथा ।
 अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणे-
 प्यते ॥ साचन्निविधा । जहल्लक्षणा-
 • अजहल्लक्षणा • जहदजहल्लक्षणेति ।
 यथास्थानमासां लक्षणमनुसन्धि-
 यम् ॥ शक्यसम्बन्धि ॥ यथा ।
 लक्षणाशक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपप-
 त्तितः ॥ अस्थायः । गङ्गायां चो-
 षड्वत्यादौ • गङ्गापदस्य शक्यार्थे प्रवा-
 हरूपे • चोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात्-
 पर्यानुपपत्तिर्वायच्च प्रतिसम्धीयते
 तच्चलक्षणातीरस्य बोधः । साच-
 शक्यसम्बन्धरूपा । तथाहि प्रवा-
 हरूपशक्यार्थसम्बन्धस्य तीरेऽगृहीत-
 त्वात्तीरस्य स्मरणं ततः शब्दबो-

लक्षणा

वद्वतिसिद्धान्तमुक्ताबली ॥ शब्दा-
 नामौपचारिकौषु प्रवृत्तिषु ॥ य-
 था । आधारे कारणे कार्ये समीपे-
 चोपकारके । धर्माद्यनुकृतौ चेति
 लक्षणां सूरयो जगुः । सुख्यार्थानु-
 गमानुपपत्तेर्गुणार्थप्रतिप्रतीतिका-
 रिणी लक्षणा सूरयस्तद्विदो जगुः । ज-
 च्चुः । कुत्रकुत्रेत्याह । आधारव-
 द्यादि । तत्रतावदाधारे यथा ।
 मञ्चा क्रोशन्तीति । अत्र हि मञ्चा-
 नामधिकरणभूतानामाधैतन्यात्
 • रोदनलक्षणेन क्रोशनार्थे नाननु-
 गमादानर्थक्यात् • तत्स्थानां बाला-
 नां सम्बन्धितत्क्रोशनतत्तेषु तात्-
 स्य्यात्मलक्षणयोक्तम् ॥ कारणे-
 तु लक्षणा यथा । शालीन्बृष्टो देव-
 इति । अत्र हि मुख्ययावृत्त्या शालि-
 बर्षणस्यार्थो नन्वितइति लक्षणया •
 काचित्चितायां बृष्टी शालिकारणभू-
 ताया प्रतिबन्धवैकल्पयोरसम्भाव-
 नात् • सम्पन्नमेव शालिलक्षणं का-
 र्यमुपचर्यते । अथवा आयुष्टं तमि-
 ति । आयुष्कारणे घृते • आयुषस्त-
 त्कार्यं लोपचारः ॥ एव कार्येऽपि
 लक्षणा सम्भवति • यथा । ऊर्णाः
 प्रावरणाः । केचिदपरे तूलावास-
 इति । अत्र किल सूत्रभावविना
 भाविना कम्बलपटादिभावेना-
 परिणतयो रूर्णातूलयोर्मुख्ययावृ-

लक्षणा

त्याप्रावरणत्वमसम्भावितम् • तत्
कार्यक्षकम्लपटात्मनएवतदुपपत्ते.
। ततश्चकम्बलेपटादौचतयो कार
णभूतयो कर्णकार्पासयोरुपचार .
कृत ॥ समीपार्थलक्षणाथथा ।
ग गार्थाघोषइति । अत्रहिमुख्यया
बृत्त्याप्रबहज्जलरूप स्तोत गुणबृ
त्याबातद्विशेष यदिक्लिष्टित्वा गाश
ब्द कथयेत् तदाभ्यासम्भाव्येवया
माधिकरणतेति सामर्थ्यात्तत्सा
मीप्यलक्षणत्वेनतद्व्यतिष्ठते ॥
उपकारकेपिलक्षणादृश्यते यथा ।
भिन्नावासयन्तिकारीषाऽध्यापयती
ति । अत्रहिकिलनभिन्नास्तत्प्राव
रणाचलकरेणगृहीत्वागमननिषिध-
कुर्वन्ति • नापिसर्वथाऽस्मात्स्या
नाग्नगन्तव्यमितिप्रणयवचनैरवस्था-
पयन्ति । अपितुप्रचुरानव्यञ्जनव
त्त्यस्तृप्तिहेतुत्वान्निरसनक्रियामुपका
रकत्वेनसम्भाव्यमाना प्रयोजक-
त्वेनोपचर्यन्ते । एव चनकारौषाङ्ग
पुत्राधीर्ष्व तिब्रुवन माणवकमध्याप
यति । नापितच्छरीरमनुप्रविश्यभू
तवेतालादिभिरिवैव पाठयति ।
किन्तहिंशीतापनुतिहेतुतयाध्यय-
नविध्युपकारकत्वेनानुकूल्य भज
स्तत्प्रयोजकत्वेनोपचरित • कि
चधर्माद्यनुकृताविति आदिग्रह
णादाकारानुकृतौषा । तत्रधर्मानु

लक्षणीय .

कृतौयथा । सिद्धे माणवक • गौ
वाहीकइति । अत्रकिन्नरद्वयथा
सिंहधर्माणांशौर्यादीनामनुकृत्यर्थ
माणवकीसामानाधिकरण्येनसिंह
शब्द प्रवृत्त • मुख्ययावत्त्यातस्य-
सिंहत्वम्यासम्भवात् । बाहीकिति
पृष्ठबहनत्वासम्भवात्तिष्ठलक्षणग
च्छन्तृणादिश्लीवदं गतधर्मानुक
रणाद्यगोशब्द . सामानाधिकरण्ये-
नोपचरितवृत्तिरेवप्रवृत्त • मुख्यया-
वत्त्यातथाऽनन्वयात् ॥ एवमाकारा
नुकृतौयथा । सूचिमेद्यैस्तमोभिरि
ति । अत्रहितमसीऽमूर्त्तत्वात्सूचि
मेद्यत्व मुख्ययावत्त्यानसङ्गतमतोल
क्षणयातिनिषिद्धत्ववस्तुमाकृति सू
चिमेद्यत्वेनानुकृता । एव नामघ
नानितमासियद्वयादिषत्सूच्यादि-
नाभेदमप्येषावक्तुंशक्यमित्यर्थ • ॥
मानान्तरोपरोधिमुख्यार्थस्यापरिग्रहे
जाते मुख्यविनाकृतेर्येयावृत्ति
सैवलक्षणाप्रोक्तं तिपूज्यपादाचा-
र्या हसयोषायाम् ॥ प्रमाणे ॥
लक्ष्यऽनयेतिलक्षणा । टाप • ॥
सारस्यालक्षणाकचिदितिमेदिनि
कर •

लक्षणार्थ • पुं • लक्षणस्यप्रयोजने ॥

समानासमानजातीयव्यवच्छेदे ॥

लक्षणस्यअर्थ • ॥

लक्षणीय । वि • लक्ष्ये ॥ भाव

लक्ष्मणा

नीये ॥

लक्ष्मणम् । न० लक्षणावृत्त्याप्यत्वे ॥

लक्षा । स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षितः । चि० ज्ञापिते ॥ आलोचि

ते ॥ दृष्टे ॥ अक्षिते ॥ लक्षे । कर्म

णिक्त ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा । स्त्री० लक्षितैलक्षणा

याम् ॥

लक्षिता । स्त्री० परकीयान्तर्गतनायि
काभेदे ॥

लक्ष्मणः । पुं० सौमित्रौ । श्रीरामभा

तरि ॥ सारसि ॥ यज्ञे ॥ न० चिन्ह

॥ नामनि ॥ लक्षयति । लक्ष० । लु

रादिण्यताङ्गर्च रट् चतिनप्रत्ययस्त

स्यमुडागमोपीत्येके ॥ चि० श्रीयुक्त

सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्यस्य । यामादि

त्वात् । लक्ष्म्याश्चैतिगणसूत्रेणा

त्वंबाध्यं ॥

लक्ष्मणप्रसूः । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा । स्त्री० सारसस्त्रियाम् ॥ श्वे

तकण्ठकार्याम् । लुद्राकर्त्ताकिन्या

म् । कटुवोर्त्ताक्रियाम् नि० क्लृप्

फलायाम् । चन्द्रपुण्यायाम् ॥ औष

धीभेदे । पुत्रकन्दायाम् । पुत्रदा

याम् । नागपत्रायाम् । असविन्दु

च्छदायाम् । लक्ष्मणाकन्दवृत्तिना

कागौडदेशेप्रसिद्धे ॥ गुणास्तुयथा

। पुत्रकाकाररक्ताल्पविन्दुभिला-

ज्जितासदा । लक्ष्मणापुत्रजननी

लक्ष्मीजनार्दनः ।

वस्तुगन्धाकृतिर्भवेत् ॥ कथितापु

त्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवै ॥ अ-

दस्तत्वाद्याप ॥ दुर्योधनकन्ययाम् ।

साम्बपत्न्यां ॥

लक्ष्म न० चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्ष

यतिः । लक्ष्यतेवा । लक्ष० । मनि

म् ।

लक्ष्मीः । स्त्री० विष्णुपत्न्याम् । प

द्मालयायाम् । पद्मायाम् । लोका

मातरि । मायाम् ॥ सम्पत्तौ ।

शोभायाम् ॥ ऋषौषधे ॥ वृक्षिना

मौषधे । फलनौबृक्षे ॥ सीताया

म् । वीरभार्यायाम् ॥ स्थलपद्मि

न्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शम्भ्याम्

द्रव्ये ॥ मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ

॥ लक्षयति० प्रश्रुतिनीतिज्ञम् ।

लक्ष० । लक्षे सुट् चेति० ईप्रत्य

यस्यस्यसुट् ॥ लक्षते० लक्ष्यतेवा

दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी । स्त्री० लक्ष्म्यर्थेषु ॥ कृदिति

ङीष् ॥ लक्ष्मीलक्ष्मीहरिस्त्रिया

मितिद्विरूपाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्तः । पुं० नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम् । न० रक्तोत्पले ॥ ल

क्ष्म्यागृहमिवगृहम् ॥ लक्ष्म्यावे

श्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्दनः । पुं० शालग्रामवि

शेषि ॥ तल्लक्षणयथा । एकद्वारेषतु

श्चक्र नवीननौरदोपमम् । लक्ष्मी

लक्ष्मीवान्

जनाहंन स्नेयरहित वनमालया ॥
 इतिब्रह्मवैवर्तेप्रकृतिखण्डम् ।
 लक्ष्मीतालः । पुं० श्रीतालवृक्षे ॥
 तीर्थं त्रिकल्पपरिच्छेदविशिषे ॥
 लक्ष्मीनारायणः । पुं० शालिग्राम
 विशिषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकद्वारे
 चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् ।
 नवीननीरदाकारं लक्ष्मीनाराय
 णाभिधम् ॥
 लक्ष्मीनृसिंहः । पुं० शालिग्रामवि
 शिषे ॥ तल्लक्षणम् । द्विचक्रं विस्तृ
 तास्यश्च वनमालासमन्वितम् । ल
 क्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणाश्च सु
 खप्रदम् ॥
 लक्ष्मीपतिः । पुं० वासुदेवे । नारा
 यणे ॥ लक्ष्म्याः पतिः नरपती
 ॥ पूगे ॥ लवङ्गवृक्षे ॥ सम्पत्तियु
 क्ते ॥
 लक्ष्मीपुत्रः । पुं० कामदेवे तुरङ्ग
 मे ॥ लवे ॥ कुशे ॥
 लक्ष्मीपुष्पः । पुं० पद्मरागमणौ ।
 लक्ष्मीफलः । पुं० विष्वक्वृक्षे ॥ ल
 क्ष्मीप्रदं प्रियं वा फलमस्य । शोक
 पार्थिवादिः ॥
 लक्ष्मीवान् । पुं० पनसवृक्षे ॥ श्वे
 तरोहितवृक्षे ॥ त्रि० श्रीले ।
 श्रीमति । श्रीसमन्विते । लक्ष्मीर
 खास्ति । मतुप् । मादुपधायाङ्
 तिबत्त्वं ॥

लग्नकः

लक्ष्मीवैष्टः । पुं० श्रीवैष्टे ॥
 लक्ष्मीशः । पुं० श्रीशे । विष्णौ ॥
 लक्ष्मीसमाङ्गया । स्त्री० रामपत्न्या
 म् । सीतायाम् । लक्ष्मीसमपाङ्ग
 योयस्याः ॥
 लक्ष्मीसङ्गः । पुं० चन्द्रे ॥
 लक्ष्म्यारामः । पुं० वनविशिषे ॥
 लक्ष्म्याः आरामः ॥
 लक्ष्यम् न० शरवेध्ये । शरव्यं ॥
 व्याजे । अपदेशे ॥ त्रि० अनुमेये
 ॥ लक्षणया बोध्ये । दर्शनये ॥
 लक्षणम् । लक्ष्यतेवा । लक्ष्मालो
 चने । ग्यत् ॥
 लक्ष्मीकृतः । त्रि० वैष्टुमिष्ठे ॥
 लगडम् । त्रि० चारुणि । बन्धुरे ।
 मनोज्ञे ॥
 लगितः । त्रि० सङ्गयुक्ते । लगाङ्-
 भा० ॥ लगेसङ्गे । क्तः ॥
 लगुडः । पुं० दण्डे । दण्डकाष्ठे ।
 लाठी० इ० भा० ॥
 लग्नः । पुं० स्तुतिपाठके । प्रातर्गर्भे
 । न० मेषादिराशीनामुदये । त्रि
 शङ्गागात्मके ॥ त्रि० लज्जितेसक्ते
 ॥ लगतिफले । लगे० । क्षुब्धस्त्रा
 न्ते तित्तस्योडभावो निष्ठानत्वमपि
 निपात्यते ॥
 लग्नकः । पुं० प्रतिभुविद्योहिदायं वि
 नाऽन्यकृतकृष्णस्य परिशोधकस्य
 मात्मानं स्वीकरोति । यथा । यद्य

लघु

यमृथापनयन न करिष्यति । तद्धा
ह करिष्यामीति तस्मिन् । जामन ।
इ० भा० ॥ लजतेस्म । ओलजी
ब्रीडने । गत्यर्थे तिक्त । स्वार्थे
क् । ॥

लघट् । पुं० पदने । वायौ ॥ लङ्गते
। लघिगती । लङ्गन् लोपश्चेत्य
टि० ॥

लघटिः । पुं० वायौ ॥

लघिमा । पुं० शिवैश्वर्यप्रभेदे ॥
येन लघुर्भवति । यतः सूर्यरश्मी
नालम्ब्यादित्यलोक याति ॥ लघु
तायाम् ॥ लघोर्भावः । इमानि
च् ॥

लघिष्ठः । चि० अत्यल्पके । अयमेषा
मतिशयेन लघुः । अतिशयने०
इष्टन् ॥ भेले ॥

लघीयान् । चि० अतिशयेन लघी ।
लघुतरे ॥ यथालघीयान्शब्दोप
देशीगरीयानपशब्दोपदेश इति ॥
अयमनयोरतिशयेन लघुः । द्वेय
मुन् ॥

लघुः । पुं० एकमात्रे वर्णे ॥ यथा
। गुरोर्विभिन्नोलघुरेकमात्रोद्ग्रा
दिपूर्वीपिलघुर्विकल्पात् । क्वचित्
सन्दिग्धः । क्वचिदर्धसन्दिग्धोकारयु
क्तोपिलघुः । क्वचित्स्यात् ॥ उच्चा
यमाणास्त्वरितप्रयत्नात् द्विभाष्यव
र्णाः क्वचिदेकभावम् । भजन्ति

लघुपञ्चमूलम्

भाषास्वयस स्तुतेषु विनाशमिष्य
बह्वधानयोज्यम् ॥ स्त्री० पृक्काना
मौषधी ॥ न० शीघ्र ॥ कृष्णागुरु
णि ॥ लामज्जके ॥ सत्वगुणे ॥
विशेषनक्षत्रादौ । यथा । पुष्पा
श्विन्यभिजिहस्तालघुक्षिप्रगुरुस्त
था । अचपय्यरतिज्ञानभूषाशिल्प
कलादिकम् ॥ चि० अगुरौ । मनो
ज्ञे । निः सारे ॥ ह्रस्वे । लङ्गते
। लघि० लघिव ह्योनलोपश्चेति
लुनलोपश्च । लङ्गतेवा ॥

लघुकाम । चि० अल्पयाचके ॥

लघुकायः । पुं० अल्पायुषि । कानि
। वकर्त्तरे । चि० क्षुद्रशरौरे ॥

लघुकाश्मर्यः । पुं० कटफलवृक्षे ॥

लघुक्रियः । चि० क्षिप्रव्यापारे ॥

लघुखटिका । स्त्री० आसन्द्याम् ।

क्षुद्रखट्टायाम् ॥

लघुगर्गः । पुं० चिकण्टकमत्स्ये ॥

लघुचर्मिटा । स्त्री० मृगेशरी ॥

लघुजङ्गलः । पुं० लावकपक्षिणि ॥

लघुतमः । चि० लघिह् ॥ अतिशा
यनेतमप् ॥

लघुदन्ती । स्त्री० क्षुद्रदन्तीवृक्षे ॥

लघुदुन्दुभिः । पुं० द्रगडवाद्ये ॥

लघुद्राक्षा । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम्
। निर्वीजायाम् ॥

लघुनाम । न० अगुरुणि ॥

लघुपञ्चमूलम् । न० क्षुद्रपञ्चमूल

लघुराजसृगाङ्ग .

पाधने ॥ तद्यथा । शालपर्णीपृश्नि
पर्णीवार्ताकौकटकारिका । गोक्षु
र पञ्चभिर्हैते । कनिष्ठ पञ्चमूल
कम् ॥ अष्टगुणाः । पञ्चमूल लघु
खादुबल्यपित्तानिलापहम् । ना
त्युष्णं हृदयं वाहिज्वरश्लासाश्मरी
प्रणुत् ॥

लघुपञ्चमूली । स्त्री० लघुपञ्चमूले
। शालपर्ण्यादौ । पञ्चानांमूला
नांसमाहार . पञ्चमूली । लघ्वी
चासौपञ्चमूलीचेतिविग्रहः ॥
लघुपत्रिका । स्त्री० रोचन्याम् ॥ गु
ह्यारोचन्याम् ॥

लघुपत्रौ । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
लघुपिच्छिल . । पुं० भूकर्षुदारकी ।
लघुपुष्पः । पुं० भूमिकदम्बे ॥
लघुवदर . । पुं० लुद्रकोली । सूक्ष्म
फले ॥

लघुवदरी । स्त्री० भूवदर्याम् ॥
लघुब्राह्मी । स्त्री० लुद्रब्राह्म्याम् । जलो
द्वायाम् । सूक्ष्मपत्रायाम् ॥

लघुमन्य . । पुं० लुद्राग्निमन्ये ॥
लघुमास . । पुं० तित्तिरिपक्षिणि ॥
लघुमासी । स्त्री० गन्धर्मास्याम् ।
भूतकीश्याम् ॥

लघुराजसृगाङ्ग . । पुं० औषधिविशि
ष्टे ॥ यथा । चतुर्तीक्ष्णयुत सुर
सास्त्ररसोलघुराजसृगाङ्गइतिप्रथि
तः । अपहृत्यनिलान्सबलान्बहु

लङ्का

लान्निजभक्तारिपूनिवच्छाधरइति
लोलिम्भराज ॥ #

लघुलयम् । न० वीरणमूले । नलदे
॥ लङ्घतेरोगान् । लङ्घ्यतेवाभूस्थ
त्वात् । लघि० । लघिश्च ह्योरिति
कु० । लीयते । लीङ्घ्ये षण् ।
अच् । लघुचतत्तयश्च ॥

लघुसदाफला । स्त्री० लुद्रोदुम्बरे ॥
लघुहस्त . । पुं० शीघ्रवेधिनि ॥
लघुहस्तक . । पुं० कृतहस्ते ॥
लघुहैमदुग्धा । स्त्री० लघुदुम्बरिका
याम् ।

लघुदुम्बरिका । स्त्री० लुद्रोदुम्बरि
कायाम् ॥ लघुसदाफलायाम् ॥
लघुक्षरम् । न० मात्राकाले ॥ निमे
षोन्मेषणमात्राकालोलघ्वक्षरन्त
थेतिपुराणम् ॥

लघ्वाशी । वि० परिमितमेध्याशिति
लघुपरिमितमेध्याश्वासितु शी
ल यस्य ॥ निद्रालस्यादिचित्तलय
कारिरहिते ॥

लघ्वी । स्त्री० लाघवयुक्तायाम् ॥
स्पन्दनस्यप्रभेदे ॥ पृक्कायाम् ॥ द-
न्त्याम् ॥ लघुस्त्रियाम् ॥

लङ्का । स्त्री० दक्षिणभारतवर्षस्य
निरक्षदेशेविद्यमानाधारक्ष . पुर्या
म् । अधुनाशैलन् इतिख्याता
याम् ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपविशेषे
शाखायाम् ॥ शाकिन्याम् ॥

लङ्ग :

कुलटायाम् । धान्यविशेषे ।
 करालत्रिपुटायाम् ॥ लक्ष्यतेसुख
 मस्याम् । लक्ष्म्यास्तादने । चुरा
 दि । एरच् । घञ्या । पृषीदरा
 दित्वाङ्गुम् । नुस्यनुपधत्वाङ्गु
 हि ॥ यद्वा । रमन्ते स्याम् । बा
 हुलकात्कोलत्वञ्च ॥

लङ्कादाही । पु० इन्मति ॥

लङ्काधिपतिः । पु० रावणे ॥
 लङ्कापतिः ।

लङ्कापिका । स्त्री० पृक्कायाम् ।
 पिडिङ्गशक० इ० गौ० दे० भा०
 प्र० ॥

लङ्कामलयः । पु० लङ्काद्वीपस्थमलय
 शैले ॥

लङ्कायिका । स्त्री०)
 लङ्कारिका । स्त्री० लङ्कायिका
 याम् ॥

लङ्कास्थायी । पु० वृक्षविशेषे ।
 लङ्काक्षुद्याम् । लङ्कासिज०
 इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लङ्केशः । पु० रावणे ॥
 लङ्कोपिका । स्त्री० पृक्कोषधौ । ल
 ङ्कायामुप्यते । टुक्पृषीजसन्ताने
 । कुन् । क्वचिस्त्वपीतिवस्यउ ॥
 लङ्कोयिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥ ल
 ङ्कायामुप्यते । ऊयौतन्तुसन्ताने
 । कुन् ॥

लङ्गः । पु० लङ्गे । पिङ्गे । नाङ्

लज्जा

इ० गौ० भा० प्र० विटे ॥

लङ्गूलम् । न० लाङ्गूले । पु० ॥
 लङ्गुनम् । न० उपवासे ॥ कर्षणे ॥

चतुष्पकारास शृङ्गि पिपासामा
 रुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च
 व्यायामश्चेतिलङ्गुनमितिचरकोक्तौ
 यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥

लङ्गुनेनक्षय नीतेदीर्घेसम्बुद्धितेऽ
 नले । विज्वरत्वलघुत्वञ्चक्षुक्षेवा
 स्योपजायते ॥ इत्यत्रानशनरूपस्य
 लङ्गुनस्यफलकथनात् ॥ त्रिरात्र
 पञ्चचरात्र वादशरात्रमथापिवा ।
 लङ्गुन सन्निपातेषु कुर्यादारोग्यद
 शनादितिचक्रपाणिदत्तः ॥ क्रम
 णे ॥ प्रवने ॥ अश्वत्थतीयगतौ ॥

प्रुतन्तुलङ्गुन पक्षिभृगगत्यनुहारक
 मितिहेमचन्द्रोक्ते । क्रमणे । यथा
 । नचाग्निंलङ्गुयेहीमान् नोपद
 ध्यादध । क्वचित् । नचैन पादत,
 कुर्यान्मुखेननधमेदुधः ॥

लजकारिका । स्त्री० लज्जाली । बरा
 हक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । ति
 त्तगन्धायाम् । नमस्कार्याम् ॥

लज्जा । स्त्री० मन्दाक्षे । चर्पीयाम्
 सुशीलस्यभार्येयम् । पश्यशान्ति
 म ॥ कृतेऽकरणोयेपरज्ञानसशङ्क
 यादु । खे ॥ अकरणीयाप्रवृत्ति
 जनकीऽन्तः करणस्यवृत्तिविशेषे
 ॥ लज्जनम् । शीलसञ्जीवोद्धने ।

लट्

गुरोश्चलद्वय । भर्ताजश्व-
शि । टाप् । लज्जालौ ॥

लज्जालु । पु० स्त्री० वराहक्रान्ताया
म् । नमस्कार्याम् । खदिरपत्रिका
याम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जा
लु शीतलातिक्ताकषायाकफपि-
त्तनुत् । रक्तपित्तमतोसरथोनिरो
गानुविनोशयेत् ॥

लज्जाशील । चि० अपत्रपिण्णौ । ल
ज्जिते ॥

लज्जितः । चि० लज्जायुक्ते । सल
ज्जे । द्वीये । द्वीते ॥ लज्जासङ्घा-
तास्य । तारकादिह्वादितच् ॥

लज्जिरो । स्त्री० लज्जालौ ।

लज्या । स्त्री० लज्जायाम् ॥ इतिश-
ब्दरत्नावली ॥

लज्ज । पु० पदे ॥ कच्छे ॥ पुच्छे ॥

लज्जिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

लट् । पु० प्रमादवचने । दोषे ॥ ल
टति । लट्वाल्थे । अच् ॥

लटक । पु० दुर्जने । सञ्चार्याकन् ॥

लटपर्यम् । न० त्वचे ॥

लट् । पुं० दुर्जने ॥

लट् । आतिविशेषे । नट० इ० भा० ॥
रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इत्युणादि-
कोष ॥

लट् । स्त्री० करङ्गप्रभेदे । फले ॥ अ

वद्ये ॥ पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥

लटति । लट् । अशुप्रपिकटौति

लताकस्तूरिका

कन् । टाप ॥

लडङ् । चि० मनोज्ञे ॥ इतित्रिका
खडशेष ॥

लङ् । चि० दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्ना-
वली ॥

लङ्क । पुं० मोदके । लङ् । लाङ् ।
इ० भा ॥ लङ्कोदुर्जरागुररिति-
राजवल्लभ ॥ दधिशालपतथादुग्ध
कानिक्थामाषपपंटा । शूरणाद्रं
कक्ष्माण्डशालूकामिषमख्यजाः ॥
नालिकेरप्रियालस्यमज्जाकृष्णाण्ड-
कादय । एतेषांलङ्काः प्रो-
क्ता सम्भवन्त्यन्यतोपिच ॥

लण्ड् । पु० लण्डन् इतिख्यातेइङ्गे
जपुरे ॥

लण्ड्ज । पु० लेण्ड्जे । इङ्गेरेजे ॥

लता । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥ शाखाया-
म् ॥ पृक्कायाम् । ज्योतिष्मत्या-
म् ॥ लताकस्तूरिकायाम् ॥ मा-
धव्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ शाखिशा
खायाम् ॥ अशनपण्याम् । कौव
र्त्तिकायाम् ॥ सारिवायाम् । वल्
ल्याम् । व्रततौ ॥ लतति । ल-
ति । सौत्रोविह्नार्थः । लतपाघा
तेवा । पचाद्यच् टाप ॥

लताकस्तूरिका । स्त्री० लताकस्तूर्या
म् । दक्षिणदेशजायाम् । सुष्कदा
ना० इतिख्यातायाम् ॥ लताकस्तू-
रिकातिक्ताखाद्वीषण्याहिमालघुः ।

लतालक .

चक्षुष्याऽदनीष्णं पृष्ठं वायव्यास्य
रोगहृत् ॥

लताजिह्व । पुं० सर्पे ॥ लतेवजि-
ह्वाऽस्य ॥

लतातरु पुं० तालवृक्षे ॥ नारङ्गवृ-
क्षे ॥ शालवृक्षे ॥

लताद्रुम । पुं० लताशाले । अश्व-
कर्णाक्षये । तार्क्ष्ये ॥

लतापनसः । पुं० चलाले । चित्रफ-
ले । सुखाशि । नाटान्ते । तरमु-
ञ्चंति । तरबूजवृक्षे च ख्याते ॥

लतापृष्ठा । स्त्री० समुद्रान्तायाम् ।
पिण्डिङ्गशाकं वृ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लताफलम् । न० पटोले । लताया ।
फले ॥

लताभद्रा । स्त्री० भद्रालीवृक्षे ॥

लतामण्डिः । पुं० विद्रुमे । प्रवाले ॥

लतामरुत् । स्त्री० पृष्ठायाम् ॥

लतायष्टि । स्त्री० भण्डार्याम् । मञ्जि-
ष्टायाम् ॥

लतायावकम् । न० प्रवाले ॥

लतारसनः । पुं० सर्पे ॥

लताकर्क । पुं० दुद्रुमे । हरिद्वर्णप-
लाण्डौ ॥ लतामुच्यते अर्च्यते वापि
रुबलक्षणयानि नूयते । अर्कस्तव-
ने । अर्चपूजायां वाच्यम् ॥

लताकर्कः । पुं० दुद्रुमे ॥ स्वार्थे-
कम् ॥

लतालकः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

लपनम्

लतावेष्टः । पुं० देशविशेषे ॥ रतिप्र-
भप्रभेदे ॥ यथा ॥ बाहुभ्यां पादयु-
ग्माभ्यां वेष्टयिच्छास्त्रियमवेत् । लघु-
लिङ्गताडनयोनीततावेष्टोयमुच्य-
ते ॥

लतावेष्टितकम् । पुं० आलिङ्गनभेदे ॥

लताशङ्कः । पुं० शालवृक्षे ॥

लताश्रमः । पुं० लतामण्डपे ॥ ल-
ताविशिष्ट आश्रमः ॥

लतिका । स्त्री० लतायाम् । स्वार्थेक-
म् । प्रत्ययस्यादितोत्वम् ॥

लत्ता । स्त्री० योगविशेषे ॥ यथा । च-
राहुपूर्णेन्दुसिता । स्वपृष्ठे भस्म-
मगोजातिशरे ७ । ६ । २२ । ५
मिं तद्धि । सलत्तयन्ते ऽर्कशनीज्य
भोमा सूर्याष्टतर्काग्निनित १२८ ।

६३ पुरस्तात् ॥ अस्मा । फलं यथा
। रवेर्लतावित्तहरीनित्य कौजीवि-
निर्दिशेन्मरणम् । चान्द्रीनाश
कुर्याद्गौधीनाशं वदत्येवम् । सौ-
रौमरण करोति वधू विनाश बृहस्प-
तेर्लत्ता । मरण लत्ताराहे कार्य-
विनाश भृगोर्वदति ॥

लसिका । स्त्री० गोधायाम् । लति-
सौत्र । कृदिभिदिलतिभ्यः कि-
दितितिकन् ॥ लत्तायाम् ॥

लपनम् । न० आनने । सुरे ॥ लप्य-
तेनेन । लपव्यक्तायां वाचि । कर-
णं ल्युट् ॥ भाषणे ॥

लब्धा

लपितम् । न० वचने ॥ लप० । भा
वेत्ता । चि० उक्ते । कथिते ॥ ल
प्यतेस्म । लप० । क्त ॥
लपिका । स्त्री० सपि० प्रयेभ्यापक्त
खाद्यवस्तुनि । लपसी० क्लापसी
तिच० ख्यातायाम् ॥ सायथा ।
समितासपि० षाभृष्टाशर्करापदसि-
क्षिपेत् । तस्मिन्वचनौकृतेन्यस्यल्ल
क्रमरिचादिकम् ॥ सिद्धेषालपिका
ख्यातागुणानस्यावदाम्यहम् ॥ ल-
पिकाश्च इणौष्ठ्यावल्पापितानि-
लापहः । स्निग्धाश्च अकतौगुर्वीरे
चनोतर्पणीपरम् ॥
लब्ध । चि० प्राप्ते ॥ सातेभवतुसुप्री
तादेवीशिखरवासिनी । उयेणत
पसालब्धायथापशुपति पतिरिति
लभ्यतेस्म । लुलभष्प्राप्तौ ॥ क्त ॥
लब्धप्रशमनम् । न० न्यायलब्धधनस्य
सत्प्राप्तेप्रतिपादने ॥ राज्यचिर
लब्धस्यशमनपरिपन्थिनाम् । रञ्जन
प्रतिकाराभ्यालब्धप्रशमनविदुः ॥
लब्धलक्ष् । चि० आयुधविदि । ल
क्षादप्रच्युतशरे ॥ लब्धलक्ष्येन ॥
लब्धवर्णः । पु० विचक्षण्ये ॥ विदुषि
। पण्डिते ॥ लब्धवर्णं स्तुति-
र्येन ।
लब्धव्यः । चि० प्राप्तव्ये । लभ्ये ॥
लब्धवर्णः । चि० प्राप्तप्रवेशे ॥
लब्धा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

लब्धकर्ण

लब्धि । स्त्री० प्राप्तौ ॥ लुलभष् ।
स्त्रियाक्तिनावादिभ्यः ॥
लभस । पु० धने ॥ याचके ॥ बाजि
दम्भनरत्नौ ॥ लभते । लुलभष् ।
अत्यविषमितामौल्यादिना० असच ।
लभ्यः । चि० युक्तं ॥ लब्धव्ये ॥ ल
भ्यते । लुलभष् । पौरदुपधादि
तियत् ॥ लाभे ॥
लभक । पु० ऋषिविशेषे ॥ रमते ।
रम० । रमेरस्यलैषेतक न् ।
लम्पट । पु० पिङ्गे ॥ मूर्खे ॥ यथो
क्तश्रीभागवते । यथैहिकामुष्मिकका
मलम्पट सुतेषुदारेषु धनेषुचिन्तय
न् । शङ्केत० विहान्कुक्कुलेवराल्यया
त् ० यस्तस्ययत्न श्रमएवकेवलमिति ॥
ऐहिकामुष्मिककामेषु० लम्पटामू
खं सुतादिषुयोगक्षेमचिन्तयन्०
कुत्सितस्यकुलेवरस्य० अत्ययात्
मृच्छोः शङ्केत० तथाविहानपि
सम्यक् शङ्केत० तस्ययत्न श्रमएव
त्यर्थः ॥ लालुपे ॥
लम्पाकः । पु० लम्पटे । देशविशेषे ॥
लम्पापटह । पु० वाद्यप्रभेदे । पटहे ॥
लफ । पु० झुतगतौ । लाफ० द्र० भा० ॥
लम्ब । पु० नर्तके ॥ अङ्गे । कान्ते
उत्कोच ॥ अलभेदे ॥ क्षेपादौ
लम्बमानरेखासूत्रे ॥ चि० दीर्घे
॥ लम्बते । लविप्रवस्तुसने । अच् ॥
लम्बकर्णः । पु० अङ्गोठपादपे ॥

लम्बित

रुगले । राक्षसे ॥ हस्तिनि ॥ श्ये
नपक्षिणि ॥ दीर्घश्रोत्रे ॥ त्रि०
दीर्घश्रोत्रवति ॥

लम्बकर्णी । स्त्री० गोविशेषे ॥

लम्बकेश । पुं० बिष्टरे ॥ सतुबिबाह
कालिवरोपवेशनार्थसार्द्धद्वितयवा-
मावर्त्तबलिताधोमुखाभसङ्ख्याताद-
र्भा । यथा । ऊर्ध्वकेशोभवेद्ब्रह्मा
लम्बकेशस्तुबिष्टर । दक्षिणावर्त्त
कीर्त्तव्यावासावर्त्तस्तुबिष्टर । केशो
ऽत्रायम् । त्रि० दीर्घकेशयुक्ते ॥

लम्बदन्ता । स्त्री० सै हलौ पेप्पल्या

म । त्रि० दृढदशनविशिष्टे ॥

लम्बनः । पुं० कफे ॥ लम्बते ।

लवि० । नन्द्यादित्वाल्त्यु० ॥

न० नालिलम्बितकण्ठिकादौ ।

ललन्तकायाम् ॥

लम्बमानः । त्रि० लम्बायमानेवस्तु
नि ।

लम्बबोजा । स्त्री० सै हल्यापिप्पल्या
म् ॥

लम्बा । स्त्री० पद्मालयायाम् ॥ गौ
र्याम् ॥ तित्ततुमव्याम् ॥ दक्षदुहि
तविशिष्टे ॥ हिमालयकन्याविशि
ष्टे ।

लम्बिका । स्त्री० घण्टिकायाम् ।

उपजिह्वायाम् । तालूर्ध्वसूक्ष्मजिह्वा
याम् ॥

लम्बितः । त्रि० लम्बमानेमाख्यादौ

लयः

॥ शब्दिते ॥ स्रसिते ॥ लम्बते ।

लवि० । क्त० । डूट् ॥

लम्बोदरः । पुं० श्रीगणेशे । गजान
ने ॥ उद्धाने ॥ त्रि० चायूने ।
भीदरिके ॥ लम्बमुदरयम्यसः ॥

लम्बोष्ठ । पुं०)

लम्बोष्ठ । पुं०) उष्ट्रे त्रि० लम्बितौ

ष्ठे ॥ लम्बाविष्टौयम्यसः । आत्मे

ष्ठयो समासे वा ॥

लम्बनम् । न० प्राग्लम्बे । लाभे

॥ ध्वनौ ॥

लम्बनीयः । त्रि० प्रापणीये ॥

लम्बा । स्त्री० बाटशृङ्गलायाम् ॥

लम्बितः । त्रि० प्रयुक्ते ॥ प्रापिते

याहिते ॥ लाभेण्यन्तात्कर्मणि

क्त० । रभेरशब्दलिटोरितिनुमाग

मः ॥

लम्बुक । त्रि० लम्बनशीले । लब्ध

रि ॥

लयः । पुं० विनाशि ॥ संश्लेषे

॥ तौर्यत्रिकस्यसाम्ये । गीतवा

द्यपादादिन्यासानांक्रियाकालयोः

साम्ये ॥ लयनम् । लीड् श्लेषणे

। एरच् ॥ लीयन्तेऽप्यतेषनेन

वा । प्रलये । मोक्षे । लीयतेऽस्या

नहयमस्मिन्निति । सुषुप्तौ ॥ अख

ण्डवस्त्वनवतम्बनेनचित्तवृत्तेर्नि

द्रायाम् ॥ न० उशीरे । लीयते ॥

लीड् ० । पचाद्यच्

ललनाप्रिय .

लयनम् । न० गृहे । वेश्मनि ॥ ली
 यतेऽस्मिन् । लीडोल्थुट् ॥
 लयपुत्री । स्त्री० नर्तक्याम्
 लयारम्भ । पुं० सर्ववेशिनिनटे ॥
 लयालम्ब । पुं० विलासि ॥ लडति ।
 लडविलासि । ललतेवा । ललईप्
 सायाम् । पचाद्यच् । पूर्ववडल
 योरैक्यम् ॥ ईप्सायाम् ॥
 ललज्जिह्व । पुं० क्रमेलके । उष्ट्रे ॥
 शुनि ॥ चि० हि से ॥
 ललत् । चि० विलासयुक्ते । उन्मन्य
 नविशिष्टे ॥ जिह्वाक्रियाविशिष्टे
 ॥ सञ्चये ॥ ललते । कर्त्तरि शब्द
 ॥ ईप्साविशिष्टे ॥ उपसेवायुक्ते
 ॥ भाषणविशिष्टे ॥
 ललदस्यु । पुं० लिम्पाके ॥
 ललन । पुं० बाले ॥ सालि ॥ प्रिया
 ली ॥ न० केली ॥ चालने ॥ अति
 विस्तारवदनाजिह्वाललनभीषणा ॥
 ललना । स्त्री० विशिषाङ्गनायाम् ।
 कामिन्याम् । नारीभेदे ॥ जिह्वा
 याम् ॥ ललते । लल० पुरादीनां
 बाणिजितपक्षे । ल्युयुञ्वा ॥ लड
 ति । लडविलासि । बहुलमन्यवा
 पीतियुच् । डलयोरैक्यम् । टा
 प् ॥
 ललनाप्रिय । पुं० कदम्बे । कामि
 नीवह्मभे । न० ह्रीवरे ।

ललाटम्

ललान्तिका । स्त्री० लम्बने । आनाभि
 लंबिकशिष्टकायाम् ॥ किञ्चिद्वल
 त्वमानकण्ठभूषणे ॥ लडति ।
 लड० । लट् शब्द । उगितश्चेति
 ङीप् । डलयोरैक्यम् । ललन्त्ये
 व । स्वार्थे कन् ॥ गोधायाम् ॥
 ललाकः । पुं० मेहने ॥
 ललाटम् । न० अलिके । गौधौ ॥
 भाले ॥ ललभ्रुवोरुपरिस्थाने ।
 विलासमीप्सावाच्यति । अटग
 तौ । कर्मण्यण् ॥ लडतिललतेवा
 । लडललधातुभ्यावाहुलकादाटच्
 ॥ अस्म्यशुभाशुभलक्षणमुक्त गारुडे
 यथा । उन्नते बिंपुले । शङ्खैर्लला
 टैर्बिषमैस्तथा । निर्वनाधनवन्त
 स्यश्च ईन्दुसदृशैर्नराः ॥ आचा
 र्यां शुक्तिविशालैः शिरालैः पा
 पकारिणः । उन्नताभिश्चिराभिस्तु
 स्वस्तिकाभिर्बनेश्वराः ॥ निम्नैर्ल
 लाटैर्बन्धाद्वाक्रूरकर्मरतास्तथा ।
 संवृत्तैश्चललाटैश्चक्रपणाउन्नतैर्नृ
 पा । ललाटोपसृतास्तिस्त्रोरेखास्युः
 शतवर्षिणाम् । नृपत्वस्याश्चतस्र
 भिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणा
 युर्नवतिर्विंशिन्नाभिश्चपुंश्चलाः
 । केशान्तोपगताभिश्चअशीत्यायुर्न
 रोभवेत् ॥ पञ्चअभिः सप्तभिः
 षड्भिः पञ्चाशदष्टदशभिस्तथा ।
 अत्वारिंशश्चवक्त्राभिस्त्रिंशदभ्रुलम्

ललामकम्

गामिभि ॥ बि शतिर्वामवक्राभि
 रायु क्षुद्राभिरल्पकम् । नपृथू
 बालेन्दु निभेभ्रु बौचाथललाटकम्
 ॥ शुभमर्धेन्दु स स्थावमतुङ्ग स्याद
 लामशम् । इति ६५ अध्यायः ॥
 ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥
 ललाटमात्रे ॥
 ललाटन्तप । पुं० सूर्ये ॥ ललाट
 तपति । तपसन्तापे । असूर्यलला
 टयोरिति खश् । सुम् ॥
 ललाटिका । स्त्री० स्वर्णादिकृतेभाल
 भूषणम् । पत्रपाश्यायाम् । पानेपा
 टी० विन्दीवेना० टोकाटौकी० इ
 ति ख्याते ॥ ललाटस्थालङ्कारः ।
 ललाटे भवोऽलङ्कारोवा । कर्णल
 लाटात्कनलङ्कारे ।
 ललामम् । न० पु० लाञ्छने ।
 ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ बालधौ ॥ पुण्ड्रे ।
 अश्वदादीनामालेऽन्यवर्णचिह्ने ॥
 तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वस्यभूषायाम् ॥ लङ्घनम् । लङ्घाल्ये० ल
 ङ्घविलासेवा । सम्पदादित्वात्किप् ।
 डलयोरेकता । ललममतिप्रमग
 द्यादौ । कर्मण्यण् ॥
 ललामकम् । न० पुरोभागेन्यस्ते
 ललाटपर्यन्तमागतेशिखालबिमा
 ल्ये ॥ ललाममिव । इवार्थेकान्
 । मुण्डमालायाम् ।

ललित

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने ॥ शृ
 ङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे
 ॥ प्रभावे लङ्घनम् । लल् । लङ्
 माअमति । अम० । बाहुलकात्
 कनिन् ॥
 ललामौ । स्त्री० उत्क्षिप्तिकायाम् ।
 करणाभरणविशेषे ।
 ललितः । पु० प्रातर्गेयेरागविशेषे
 ॥ यथा । प्रातर्गेयास्तुदेशागोललि
 तः पठमञ्जरौ । विभाषाभैरवीचै
 वकामोदीगोण्डकीर्यपि ॥ अस्यस्त्र
 रूपयथा । प्रफुल्लसमच्छदमाल्पधा
 रीयुवातिगौरोऽलसलोचनश्रो ।
 विनि सरन्वासगृहात्प्रभातेवि
 लासिवेशाललितः प्रदिष्टः ॥ न०
 स्त्रीणां शृङ्गारभावजक्रियाविशेषरू
 पेहावविशेषे ॥ सुकुमारविधानेनभू
 नेचादिक्रियासचिवकरचरणाङ्गवि
 न्यासोललितम् । तथाच । सुकु
 माराङ्गविन्यासेमसृणाललितमभवेत्
 । यथा । सभ्रभङ्ग करकिशलयाम्
 त्तनैरापतन्तीसालिम्यन्तीललित-
 ललितालोचनस्याङ्गनेन । विन्य
 स्यन्तीचरणकरुलिलीलयाल्लैरयाते-
 निः शङ्काचप्रथमवयसानर्त्तिताप
 ङ्गवाची ॥ भूनेचादिक्रियाशालि
 सुकुमारविधानतः । इत्यपादाङ्ग
 विन्यासस्तस्याललितं विदुरित्यन्ये

लल्ल .

पि ॥ अनाचार्योपदिष्ट स्याल्ललित
रतिचेष्टितमिच्छन्त्ये । अपिच ।
विन्यासभङ्गिरङ्गानाभू विलासमनो
हरा । मुकुमाराभवेद्यच्चलितत
दुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । य
था । नयुगसकारयुगलसम्भवति य
दिचेत्तृतीयके । तदुदितमुरुम-
तिभिर्ललितयदिशेषमस्यसकलय-
योद्धता ॥ यथा । ब्रजसुन्दरीसमु
दयेनमुदितमनसास्मपीयते । हि
मकरगलितमिवाभूत्कललितमुरा
रिमुखचन्द्रविद्युत्तम् ॥ वि० ई-
सपिते ॥ कामले ॥ ललिते । मधु
रे ॥ लङ् ललित्वाभावेत्ता । लल
योरभेद ॥ सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री० मङ्गलचण्डि
कायाम् ॥

ललिता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ गोपी
विशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागरा
हस्तिणात्पूर्वमहादेवावतारिता ।
वैशाखशुक्लपक्षस्यष्टतीयायां नरस्तु
य । कुर्व्याद्वैललितास्नानसशम्भु
सदनव्रजेत् ॥ कसूर्याम् ॥ लप्सि
कामेदे ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ॥

ललितासप्तमौ । स्त्री० भाद्रशुक्लसप्त
म्याम् ॥

ललितिका । स्त्री० शान्तनुतीर्थे ॥

लल्ल ॥ पुं० चार्यविशेषे । वराह
मिहिरसुते ॥

लवण

लवः । पुं० लेशे ॥ विनाशे ॥ छेदने
कालभेदे । अष्टादशनिमेषास्तुका-
ष्टाद्वयक्षणद्वतिहेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षि
विशेषे । लवा० इ० भा० प्र० गो
पुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवी
न्मृष्टोलवः । वाल्मोफिना० लवै
र्गोपुच्छलोमभिरुन्मृष्टोगर्भक्तेदो-
यस्य ॥ नवाशे ॥ लवनम्० लूयते
वा । लूज्छेदने । ऋदोरप् ॥
विलासे । इतिविनाशस्थानेपाठो
विश्वहेमचन्द्रयोः सस्मृतः ॥ न०
लामञ्जके ॥ जातौफले ॥ लवङ्गे ।
लवङ्गम् । न० देवकुसुमे । श्रीसञ्जे
। श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । भृङ्गारे
। लौग० इ० मा० प्र० ॥ गुणा
स्तु । लवङ्गकटुकतित्तलवचनेत्र
हितमतम् । दीपनपाचनरुच्य
कफपित्तासनाशकत् ॥ तृष्णाच्छर्दि
तथापानशूलमाशुविनाशयेत् ।
कासश्वासश्चहृिकाश्चक्षयक्षपयति
ध्रुवम् ॥ लुनाति० लूयतेवा । लू-
ज्छ् । तरल्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न०) लवगे
लवगकलिका । स्त्री०)

लवंगलता । स्त्री० पुष्पविशेषे । ग
न्धराज इति कश्चित् ॥

लवण । पुं० समुद्रविशेषे ॥ राक्षस
भेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे ।
पटी ॥ पृथ्व्यग्निगुणवाहल्लव

लवणः

णस्यचसम्भ्र । अस्य गुणायथा ।
 लवण . शोधनोक्त्यः पाचन . क
 फपित्तद . । पुस्त्ववातहरः
 कायशैथिल्यमृदुताकर . ॥ सीति
 युक्तेऽक्षिपाकासपित्तकोष्ठक्षयाप-
 क्तत् ॥ अपिच . लवणोरुचिकृद्र
 सोग्निदायीपचन स्नादुकरश्च । र
 सितीनितराजराश्वपित्त शितिमा
 नक्षददातिकुष्ठकारी . पुनश्च ।
 लवण . क्षेदनस्तीक्ष्ण पाचनोदी
 पन . सर . स्निग्धोरुचिकरः स्य-
 न्दीदृष्टिशुक्रहरेलघुरिति ॥ पु
 नश्च । अस्थिभेदः ॥ न . सैन्धवादौ ।
 तथाहि । सामुद्रयत्तु लवणमधौव
 यशिरश्चतत् । सैन्धवोस्त्रीशीतशि
 व माशिमन्त्रघ्नसिन्धुर्ज ॥ रौमक
 वसुक पाक्य विडम्बकृतकीदृयम् ।
 सौयर्षलेऽक्षरुचिके . तिलक तन्मे
 चके व्रत्यमरः । लवण नेचयोर्द्वे
 पिप्रायश्च . सैन्धवविनेतिविशेषः
 पूर्वाङ्ग्यकालेचाश्वानांप्रायशोलव
 य दितम् । शूलानाहविवन्धल
 वण सैन्धववरमिति सिद्धयोगीश्वर
 सङ्ग्रह . १ वि . लवणरसयुक्त ।
 सलवण । सलूणा . इ . भा . ।
 लुनातिजाड्यम् । लूज् . । न
 न्द्यादित्वाल्क्युः । लवणाङ्गुगिति
 लिंगाणत्वम् ॥ लवणनेस सृष्टः
 । लवणः सूप . लवणायवागू .

लवणाचल

लवणं शाकम् । स सृष्टेर्धेजातस्य
 ठकौलवणाङ्गुगितिलुक् ॥ लवणो
 सत्यस्यास्मिन्वा । अर्शभाद्यच् ॥
 लवणकि शुका । स्त्री . महाज्योतिष्म
 त्याम् ॥
 लवणक्षारः । पुं . क्षारविशेषे । क्षा
 णारि ॥
 लवणखानि . । स्त्री . रुमायाम् । सांभ
 रलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकर
 मात्रे .
 लवणतणम् . न . लोणतण्ये । तृणा
 स्त . पटुतणके । अम्लकाण्डे ॥
 लवणत्रयम् . न . विड्भुचकसैन्धवे
 ष . ॥
 लवणधेनु . स्त्री . दानार्थं लवणा
 दिनिर्मितधेनौ ॥
 लवणपञ्चकम् . न . सैन्धवादिषु .
 सैन्धव रुचकश्चैव विड सामुद्रक ग
 ङम् ॥
 लवणमदः । पुं . क्षोणारि । लवण
 क्षारि ॥
 लवणा . स्त्री . नदीविशेषे . त्विषि
 महाज्योतिष्मत्याम् ॥ क्षोणाख्यव
 र्धे . व्रतिकश्चित् ॥
 लवणाकरः । पुं . लवणोत्पत्तिस्थले
 ॥ रुमायाम् ॥
 लवणाकरजम् . न . क्षोणारि ॥
 लवणाचल . पुं . दानार्थं लवणादि
 कृतेपर्वते ॥

लवाक :

लवणाव्वि । पुं० लवणोदे । चारा
व्वी ॥

लवणाव्विजम् । न० सामुद्रलवणे ॥

लवणाव्विः । पुं० लवणाव्वी ॥ लवणं
चारमम्भोयस्य ॥

लवणारजम् । न० लोणारचारे ॥

लवणाष्टकम् । न० सैन्धवादिषु ॥
तेयथा । लवणाष्टकमेतच्चसैन्धवसु
वर्चलम् । विडसमुद्रसञ्जातमुद्रि
दरोमकगडम ॥

लवणोत्तमम् । न० सैन्धवे ॥

लवणोत्थम् । न० लोणारचारे ॥

लवणोद । पुं० लवणाव्वी ॥ लव
णमुदकंयस्य । उत्तरपदस्यचेल्युद
कस्योदादेश ॥

लवनम् । न० छेदने । अभिलावे ।

लूणनाडति भाषाप्रसिद्धे ॥ लूञ्
ल्युट् ॥

लवणी । स्त्री० फलवृक्षविशेषे । यी
प्रजायाम् । अयिमायामलोना
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लवपति । पुं० नवांशिशे ॥

लवली । स्त्री० सुगन्धसूत्रायाम् ।
कोमलवलकलायाम् । नोयाडि
इ० गौ० दे० भा० प्र० फलवृक्षे
॥ अक्षफलगुणायथा । लवलीफल
मस्तार्शं कफपित्तहरंगुरु । विश
दरोचनरुच्य स्वादुक्लतुवररसि ॥

लवाकः । पुं० छेदनद्रव्ये ॥

लसकः

लवाणकः । पुं० दाचादौ ॥

लूयतेऽनेन । लूञ्० । आणकोलूधूशि
क्षिधाञ्भ्यङ्ग्याणक ॥

लवि । त्रि० क्षिदुरे ॥

लविचम् । न० दाचे । लूयतेऽनेन ।
अर्त्तिलूध्वित्यादिना० इव ॥

लशुन । पुं० न० रसोने । अस्यप
र्यायादयोयथा । रसोनोलशुनोरि
ष्टोम्बेच्छकन्दोमहौषधम् । महाक
न्दोरसोनान्योगृह्णनादौर्ध्वपचकः ।

॥ गत्याकृतिरसैस्तुल्योगृह्णनस्तुप
लाण्डुना । दौर्ध्वनालायपचत्वाद्
भिद्यतेसौपलाण्डुत ॥ अन्नाति
० अग्नौतेवा । अशभोक्षणे० अश
व्याप्तौवा । अग्निर्लश्वेत्युनन् ॥

लष्व । पुं० नर्तके ॥ लष्यते । लष
कान्तौ । सर्वनिष्ठत्वेतिसाधुः ॥

लसत् । त्रि० उल्लसति ॥ प्रकाशमा
ने ॥

लसमानः । त्रि० दीप्यमाने ॥

लसा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

लसिका । स्त्री० लालायाम् ॥

लसितम् । न० चोदिते ॥

लसीका । स्त्री० इक्षुरसि । त्वडमास
मध्यगेरसि ॥

लसः । त्रि० क्षिष्टे । क्रीडिते ॥ शि
ल्ययुक्ते ॥ लसतेऽस्य । लसन्नेष
श्चक्रीडनयोः । ल ॥

लसकः । पुं० धनुषोमध्यभागे ॥

लाक्षातैलम्

स्वार्थेकम् ॥

लक्ष्मी । पुं० कामकी । धनु
षि ॥

लहरिः । स्त्री०)

लहरी । स्त्री०) तरङ्गे ॥ महातरङ्गे
। उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री० दाने षष्ठ्ये ॥ लाते
क्षिप ॥

लाक्षकी । स्त्री० सौतायाम् ॥

लाक्ष्यिक । वि० लक्षणाभिन्ने ॥

लक्ष्यमधीते । वेदवा । क्रतुश्रुता
दिसूचान्ताड्डम् ॥ लक्ष्ययाग'तपा
दके ॥ लक्ष्ययागस्ये'थे ॥

लाक्षा स्त्री० राक्षायाम् । कतुनि ।

यावे । अलक्ष्ते । द्रुमामये ॥ लाक्षा

वर्ण्याहिमाबल्यास्त्रिधाचतुर्वराल

घ्नुः । अनुष्णावाफपित्तासहिक्काका

सज्वरप्रणुत् । त्रणोरः अतधीसपं

क्षमिकुष्ठगदापहा । अलक्ष्मीगुणै

स्तद्द्विंशेषाद्व्यङ्गनाशन ॥ लोप्यते

। लषशिल्पयोगेश्वरादिः । बाह्

लकात्सः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष

आलोचने । घञ् । पुषादरादित्वा

त् । लाक्षारौचनेतिविदेशाद्दौ

र्वः । लक्ष्यतेऽनयावा । गुरोश्च

हलङ्गत् । प्रज्ञाद्यण् । अजादि

त्वाद्वाप् ॥

लाक्षातरुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न० लाक्षादितैलमिति

लाङ्गलम्

प्रसिद्धेपक्रतैलविशेषे ॥ तद्विविध

स्वल्पवृद्धति ॥

लाक्षापुष्पा । स्त्री० गुलाबाख्यशतप
ल्याम् ॥

लाक्षाप्रसाद । पुं० पट्टिकालो
ध्रे ॥

लाक्षाप्रसादन । पुं० रक्तलोध्रे ।

क्रतुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षाप्र

सौदस्यनेन । षट्ठ् । करणेति

व्युट् ॥

लाक्षावृक्ष । पुं० केशाश्वे ॥ पला
शवृक्षे ॥

लाक्षिक । पुं० लक्षाभिन्ने ॥

लाक्ष्यिक । पुं० लक्ष्याभिन्ने ॥ अ

ध्यतरिवेदितरिच० क्रतुक्थादिसू

चस्थानुसूर्लक्ष्यलक्षणे० इतिवार्त्ति

काट्ठक् ॥

लाघवम् । न० आनीग्ये ॥ अप्रभुत्वे

अनादरविशये । लाघिमनि ॥ का-

र्योद्गमनेहेतुर्भा'लाघवम्० गौरव

प्रतिहन'द्विधत्तेऽग्नेरुद्ग'ज्वलनम्-

भवति । तदेव लघवकक्षचित्

तिर्गगमनहेतु यथावायो । यथा

करणानावृत्तिपटुत्वहेतुर्लाघवम्०

गुरुत्वे मन्दानिष्टुरिति ॥ सत्वगु

णे ॥ लघोर्भावि । इगन्ताञ्चलधु

पूर्वादित्यण् ॥

लाङ्गलम् । न० कुसुमविशेषे ।

भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

लाङ्गूलम्

। सीरे । हले ॥ दृणराजे । ताखे ॥
गृहदारुविशेषे ॥ लिङ्गे ॥ लङ्ग
ति । लगिगती । बाहुलकात्कल
च् । दीर्घश्च ॥

लाङ्गुलघट्टः । पु० कृषके ।

लाङ्गुलचक्रम् । न० कृषिकर्मणिङ्
लाकारेचक्रविशेषे ॥

लाङ्गुलदण्ड पु० ईषायाम् । हल
युगयोर्मध्यकाष्ठ ॥ लाङ्गुलस्य
दण्ड ॥

लाङ्गुलपद्धति । स्त्री० सीतायाम् । हल
रेखायाम् ॥ लाङ्गुलस्य पद्धति ॥

लाङ्गुलिक पु० स्यावरविषभेदे ॥

लाङ्गुलिका । स्त्री० लाङ्गुलीवृक्षे ॥

लाङ्गुलिकी । स्त्री० अग्निशिखौष
धी ॥ लाङ्गुलपुष्पविशेषोऽस्त्य
स्या । अतद्वनिठनावितिठन् ।

जातेरितिगौरादित्वाडाडीष् ॥

लाङ्गुली । पु० बलदेवे ॥ हलिनि
॥ नारिकेली ॥ सर्पे ॥ लाङ्गुलमसूत्र
स्य । इनिः ॥

लाङ्गुली । स्त्री० लाङ्गुलाकारपुष्पज
लश्याकविशेषे । शारदाम् । ताय
पिप्पल्याम् ॥ काचडा० इ० गौ०
दे० भा० लाङ्गुलाकारोस्त्यस्या ।
अच् । गौरादि ।

लाङ्गुलम् । न० पु० पुच्छे ॥

लाङ्गुली । पुं० कपिकच्छ्वाम् ॥

लाङ्गुलम् । न० पुच्छे । लूने ।

लाञ्छन

वालङ्गस्ते । वालधौ ॥ लङ्गति
। लङि० । खर्जपिप्पलादिभ्यजरोल
चाविच्छूलच् । लङ्गेर्लङ्गिश्च ॥
श्रेफसि । शिश्रे ॥ कुमूले ॥

लाङ्गुलिका । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

लाङ्गुली । पु० वानरे । ऋषभना
मौषधौ ॥

लाजः । पु० भार्द्रतण्डुले ॥

लाजा । पु० भूमिभक्षते । भृष्टधान्ये ।

एतेचब्रीहयोभृष्टास्तेलाजा इतिसङ्गि

ता । यवादयश्चभृष्टास्त धाना

परिकीर्त्तिता ॥ लाजास्यजधा

नाश्चतर्णाः पित्तनाशना ।

गोधूमधावनालेत्या किञ्चिदुष्णा

श्चक्षेपना ॥ दृशातोसारयमने-

धातुसाम्यकर पर मन्दाम्निवि

षमाग्नोनाबालस्यविरयोपिताम ॥

देयश्चसुकुमाराणालाजमण्ड सुस

स्मृत ॥ अपिच । येषांस्तुलण्ड

लास्तानिधान्यानिसतुषाणिच । भृ

ष्टानिस्फुटितान्याहुर्लाजा इतिम-

नीषिण । लाजा । शुर्मधुरा शो

तालघवेदोपनाश्चतेखल्पमूत्रमला

हृत्ताबल्या । पित्तकफच्छिद ॥ क

द्यातोसारदाहान्मेहमेदस्त्वपहा

॥ न० चशीरे ॥ लज्यते । लज

भर्जने ॥ घञ् ॥

लाजा । स्त्री० अक्षते ॥

लाञ्छनः । पुं० रागौधान्ये ॥ न०

लाभ .

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छ्यते ।
लाञ्छिलक्षणे ल्युट् ॥

लाट । पुं० देशविशेषे । स य
था । अचन्तीत पश्चिमेतुवैदर्भा
इक्षिणोत्तरे । लाटदेश समाख्या
तस्तत्रेशोक्तिसङ्गमे ॥ अशुके ।
वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ॥

लाटानुप्रास । पुं० शब्दालङ्का
रेषुवृत्तिप्रभं दे ॥ यथा शब्दस्तु
लाटानुप्रासोभेदेतात्पर्यमाचत ॥
शब्दगतोनुप्रास । शब्दार्थयोर-
भेदेप्यन्वयमात्रमेदालाटजनवस्तुभ
त्वाच्च० लाटानुप्रास ॥ एषपदानु
प्रासवृत्त्यन्ये । पदानांस । सङ्गति
लाटानुप्रास , उदाहरणम् । यस्य
नमदिपे दयितादपदहनस्तुहिनदी
धितस्तस्य । यस्यचसविधेदयिताद
वदहनस्तुहिनदीधितस्तस्य ॥ प
दस्यापि ॥ अपिशब्देनसङ्गतिसम्,
जीयते । उदाहरणम् । वदनवर
वरवर्णिन्यास्तस्या । सत्यसुधाक
रः । सुधाकरः कानुपुनः कलङ्क
विकलोभवेत् ॥

लाप . पुं० कथने । लपनम् । लप० ।
अञ् ॥

लाभः । पुं० मूलधनादधिकार्जिते ।
विक्रीणापठादीर्नामूल्यादधिकया
लोभ्ये । कर्त्तुं । इष्टप्राप्तौ ॥
आत्मलाभतुपरीक्षाभां नास्तीति

लालसा

बिदुषामतमम् ॥ प्राप्तौ ॥ लम्नादे
कादशेस्थाने ॥ लभ्यते । डुलभ
ष्प्राप्तौ । अकतरौतिघञ् । स
न्नायामित्यस्यप्रायिकत्वात् ॥ उत्कृ
ष्टपुरुषार्थलाभेसम्भवत्यधमंकाम
यमानोमुखः ॥

लामञ्जकम् । न० वीरणमूले । नल
दे । उशीरवत्पौतच्छविट्णविशे
ष ॥ लामञ्जक हिमंतिक्तलघु
दोषत्रयास्त्रजित् । त्वगामयस्त्रेदक
च्छदहपित्ताक्षरोगनुत् ॥

लालनम् । न० अत्यन्तस्नेहकरणे ।
प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा
। लालनेवहवोदोषास्ताडनेवहवो
गुणा । तस्मात्पुत्रश्चशिष्यश्चता
डयेन्नतुलालयेत् ॥ चतुर्वर्षावधि
सुतानूलालयेत्पालयेत्पिता । त
त घाडशायन्तगुणानविद्याश्च
शिक्षयेत् ॥ बिंशत्यब्दाधिकान्पु-
त्रान्प्रियेदृष्टव्यकर्मसु । ततस्ता-
स्तुल्यभावेनमत्त्वार्त्तहप्रदर्शयेत् ॥

लालस । पुं० लालसायाअर्थेषु ।
चि० उत्सुके ॥ भृशलसनमित्य
र्थेयङन्तादृष ॥

लालसा । स्त्री० शीत्सुक्ये । दृष्ट्वा
तिरेके ॥ महाभिलोषे ॥ याज्जा
याम । लाले ॥ दोहदे ॥ लल
ईप्सायाम् । शीथादिकीअसञ्च ॥
ब्रह्मा । लसकान्तौ । भृशलसन

लालाटिक :

मिथ्यर्थे यदन्ताद । टाप् ॥ यदा
। ललसनम् । लसदौघौ । यगन्त ।
। अप्रत्ययात् । टाप् ॥

लालसीकम् । न० पिच्छले ॥ विजि
ले ॥

लाला । स्त्री० दणिकायाम् । स्यन्दि
न्याम् । मुखस्त्रावे । लाल० इ० भा०
। लालयते । लल० । चुरादिः ।
पचाद्यच् ॥

लालाटिक । पुं० आश्लेषणविशेषे
॥ मौहूर्त्तिकानायोगविशेषे ॥
यथा । लग्ने १ कर्के व्ययलाभयो १२
। ११ भृगुसुतेकर्मस्थिते १० भूमि
र्के । राहौधर्मविनाशयो ९ । ८
रविसुते । द्यूने ७ । ५ रिसून्वो ६
। ५ विंधौ । बन्धौ ४ च्चे० सहजा
र्थयो ३ । २ सुरगुरावेव ललाटो
हवेयोगिनाशमुपैतिमानवपतिः पू
र्वादिक्काष्ठागत ॥ याचालग्नं सूर्ये
स्थिते सति पूर्वस्यालालाटिकीयोगः
स्यात् । एव द्वादशैकादशस्थानस्थि
तेशुक्र० आनय्याम् । दशमस्थिते
कुजे दक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्थान
स्थे राहौ नैऋत्याम् । सप्तमस्थे
शनौ पश्चिमायाम् । षष्ठपञ्चमस्थान
स्थिते विधौ वायव्याम् । चतुर्थं स्था
नस्थिते बुधे उत्तरस्याम् । तृतीय
द्वितीयस्थानस्थिते गुरावे शान्याला
लाटिकीयोगः इति । एव लला

लालाटिक :

टोहवेयोगे पूर्वादिदिशाङ्गतान् नृपो
नाशमुपैतीत्यर्थः । प्रकारान्तरञ्च
यथा । दिनेशाधिष्ठितोराशिर्यदा
लग्नगतस्तदा । यातुर्मृत्युप्रदः
प्राच्यादिशिसूर्यो ललाटगः ॥ सूर्य
स्य राशितस्तस्माद्द्वादशे लग्नगे गृहे
। एकादशे बाष्मान्येयादिशि शुक्रो
ललाटगः ॥ ललाटगः कुजो या
म्ये दशमे लग्नगे गृहे । लग्नगे नवमे
राशावष्टमे वापि नैऋते । ललाट
गः सैहिकीयायातुर्द्राक्निधनप्रदः
॥ लग्नगे सप्तमे राशौ शनिः । पञ्चम
लाटगः । षष्ठराशौ लग्नगते पञ्चमे
वापि चन्द्रमाः । ललाटगीवायुदि
शियातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थं
राशौ लग्नस्थे बुधः । सौम्ये ललाटगः
राशौ तृतीये लग्नस्थे द्वितीये चन्द्रपू
जितः । ललाटगश्चन्द्रमौलेर्दिशि
यातुर्विनाशदः । लालाटिनिदि
ग्धौ शिर्दिग्धलिबिहगेललाटगे वापि
। प्रतिभृगुर्ज प्रतिशशिकर्कालाश
हौ च सन्यजेद्याचाम् ॥ स्पष्टमाह
मार्त्तण्डे । लग्ने ऽर्केन्दुजशुक्रसौ
रिगुरवः । प्राप्तिव्यये विदग्धगूखे शु
क्रार्ककुजेन्दुजा अथतपो मृत्योः
सितज्ञासुराः । द्यूने शुक्रकुजाक
जारिपुसुते चन्द्रज्ञशुक्राः । सुखे चै
ते खनिकयोः । सितज्ञगुरवः प्रा
च्यादिलालाटिनः । चि० प्रमेभा

लाव

लदशिर्निसेवके । प्रभुभावनिद
शिर्नि ॥ ललाट कीपप्रसादचिह्नं
ललाटमेववापश्यति । संज्ञायाम्
लाटकुक्कुट्यौपश्यतीतिठक् ॥ का
यचिमेसेवके ॥ दूरेस्थित्वाप्रमोहं
लाट पश्यतिनतुकार्येषूपतिष्ठत इ
त्यर्थः ॥ त्रि० ललाटसम्बन्धि
नि ॥

लालामुखः । पुं० नरकविशेषे ॥
लालामिक् । त्रि० ललामग्राहिणि
॥ ललामं गृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थं
ललाप्तेतिठक् ॥

लालामेहः । पुं० प्रमेहविशेषे ॥ य
था । लालातनुयुत मूत्र लालामे
हेनपिच्छिलम् । प्रमेहतीतिशेष
भीषधन्तु । गुडूच्याः खरसः पे
योमधुनासर्वमेहजित् । हरिद्रा
चूर्णयुक्तोवारसोधाव्याः समाक्षि
पः ॥

लालाविषः । पुं० लूतादौ ॥
लालास्त्रावः । पुं० ऊर्णनाभे ॥
लालिकः । पुं० मण्डपे ॥
लालितः त्रि० पालिते ॥ उपस्कृते ॥
लालित्यम् । न० ललितस्यभावे ॥
व्यञ्ज् ॥

लावः । पुं० पक्षिविशेषे । लावा
इ० भा० प्र० ॥ अस्यप्रमेदामांस
गुणाश्चयथा । लावाविष्किरवर्गेऽप्यु
क्तेचतुर्धामतावुधैः । पाशुलोगौ

लावण्यम्

रकोन्योस्तिपौण्ड्रकोदभं कस्तथा ।
लवावज्जिकरा . स्निग्धाज्वरघ्नाग्रा
हिणोहिमा । पांशुल . श्लेष्मल
स्तेषुवीर्यीणो निलनाशनः ॥
गौरोलघुतरोरुक्षोवज्जिकारौचिदा
प्रजित् । पौण्ड्रक पित्तकृत्कि
श्चिन्नघुर्वातकफापह ॥ दभंको
रक्तपित्तघ्नोदामयहरोहिम . पौ
ण्ड्रक किश्चिद्रक्तः ॥ लावयति ।
लूज् . । स्वार्येय्यन्तः । अच् ॥
छेदे ॥

लावकः । पुं० लावपक्षिणि । लघु
जङ्गले ॥

लावण्यम् । न० लवणे ॥ नस्ये ॥
इतिरत्नमाला ॥ त्रि० लवणेनसं
स्कृते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ लवण
सम्बन्धिनि ॥

लावणिकः । पुं० लवणवणिजि ॥
लवण पश्यमस्य । लवणाद्व्यञ्ज् ॥
त्रि० लावण्यवति ॥ लावण्यंका
न्तिविशेषोऽस्ति । अतश्चनिठना
वितिठन् । ठस्येकः । यस्येतिचे
त्यस्योपेहलस्तद्वितस्येतियलीपः ॥
लवणेनसंस्कृते ॥

लावण्यम् । न० कान्तिविशेषे ॥
तस्यलक्षणंयथा । मुक्ताफलेषुच्छा
यायास्तरलत्वमिधान्तरो । प्रतिभा
तियदङ्गेषुलावण्यंतन्निगद्यते ॥
लवणात्विट् विद्यतेयस्यतल्लवणम्

लासक :

। चर्षणादिभ्योऽच् । लवणस्य भा
व । दृढादित्वात्प्यञ् ॥ यद्वा ।
लवणात्विट् । सैव । चतुर्वर्णादि
त्वात्स्वार्थेप्यञ् ॥ रूपे ॥

लावण्याजितम् । न० विवाहकाली
नेश्वशुराभ्यादत्ते धने ॥ यथा । प्री
त्यादत्तस्य तत्किञ्चित् । श्वश्रवा
श्वसुरेणवा । पादवन्दनकथं यत्
तत्लावण्याजितमुच्यते । लाव
ण्यश्रीलने पुण्यादि । तथाच पाद
प्रणताये श्रीलादिमल्लेवास्त्रियै श्वश
रादिनादत्तं तृतीय स्त्रीधनमित्य
र्थः ॥

लावा । स्त्री० लावपक्षणि ।

लावुः ।) स्त्री० तुम्ब्याम् ।
लावुकम् ।) न० तुम्ब्याम् ।

लावुका । स्त्री० तुम्बिकाभेदे ॥

लावुकी० सूचवीणायाम् ॥ इ० डा०
ली० ॥

लावू । स्त्री० तुम्ब्याम् ॥

लावुकः । त्रि० लषनशीले ॥ लष्य
ति० लषतिवातश्चील । लषका
न्तौ ॥ लषपतपदेत्युक्ञ् ॥

लासः । पुं० नृत्यमात्रे ॥ स्त्रीणां नृ
त्ये ॥ य० ॥ लसनम् । लसश्लेष
शक्रीडनयो । घञ् ॥

लासकः । पुं० लास्यकारिणि । नर्त
के ॥ किकिनि । मयूरे । वेषके ॥
लसति । लस० लुत् ॥

लिङ्गा

लासिका । स्त्री० नृत्यकारिण्याम् ॥

नर्तक्याम् । लसति । लस० लुत् ॥

प्रत्ययस्यादितौत्वम् ॥

लास्फोटनी । स्त्री० लास्फोटन्याम् ।

वेधनिकायाम् ॥

लास्यम् । न० नृत्ये । सुकुमारनृत्ये ।

ताललयाम्ये ॥ पुं० नृत्य ताण्डवं

प्राहुः स्त्रीनृत्य लास्यमुच्यते ॥

अपिच । क्षुरित यौवतश्चेति ला

स्यं द्विविधमुच्यते । यथाभिनयाद्यै

भाषैरसैराश्लेषचुम्बनै ॥ नायि

कानायकौरङ्गे नृत्यतश्च क्षुरित हि

तम् । मधुरबद्धलीलाभिर्नटीभि

र्यश्च नृत्यते ॥ वशीकरणविद्याभ

तलास्य यौवतमसमिति ॥ लस०

। ऋहलोप्यत् ॥ तौर्थचिके ॥

पुं० नर्तके ॥

लास्यकम् । न० नृत्ये ॥

लास्या । स्त्री० नर्तक्याम् ॥

लिकुचः । पुं० लकुचे । डही । बड

हलङ् । भा० प्र० ॥ लक्ष्यते । लक

आखादने । बाहुलकादुचप्रत्यय ।

। पृषोदरादिः ॥ न० चुक्रे ॥

लिकी । स्त्री० लिङ्गायाम् ॥

लिङ्गा । स्त्री० यूकाण्डे । लिङ्गिका

याम् । लीक० लीख० इ० भा०

प्र० केशकौटे । यूकाभेदे ॥ ल

क्ष्यते । लक्ष्मालोचने । घञ् ।

पृषोदरादित्वादस्येत्वम् ॥ परि

लिङ्गम्

माणविशेषे । कचायाष्टके ॥ यथा ।
। चसरेणबोष्टौविज्ञेयालिङ्गैकाप
रिमाणत । इतिमनु ॥ अपिच
। जालान्तरगतेभानौयद्याणुदृश्य
तेरजः । तैस्तुभिर्भवेद्विज्ञालि
ङ्गावद्विज्ञसर्पपद्वति ॥

लिङ्गिका । स्त्री० लिङ्गायाम् ॥

लिखनम् । न० लिखने ॥ अखण्डनी
यायांविधिलिपौ ॥ यथा । यस्यय
लिखनपूर्वयत्रकालेनिरूपितम् ।
तदेवखण्डितुंरार्धक्षम्येनाहञ्चको
विधि ॥ विधातुश्चविधाताहये
षांयलिखनकृतम् । ब्रह्मादीना
ञ्चद्राणानतत्खण्डाकदाचन ॥
इ० ब्र० वै० पु० ॥

लिखित पु० धर्मशास्त्रप्रवर्तकी
मुनिविशेषे ॥ न० वर्षसंस्थाने ।
लिपौ ॥ लिख्यतेऽस्म । लिखञ्चर
विन्यासे । क्त० ॥ चि० लिखितप
चादौ ॥ यथा । प्रमाणंलिखितंभुक्ति
साक्षिणश्चेतिक्तीर्त्तितम् ॥ इति
मिताक्षरायायाज्ञवल्क्यः ॥

लिखिताक्षरविन्यासः । पुं० लि
पौ ॥

लिगु । पुं० मूर्खे ॥ भूप्रदेशे ॥ मृगे
॥ न० चित्ते ॥ लिगति । लगेस
ङ्गे ॥ खरुशङ्कितिकुप्रत्ययान्तः
साधुः ॥

लिङ्गम् । न० चिह्ने । शिवमूर्तिवि

लिङ्गम्

शेषे ॥ यथा । नेहलिङ्गाचंनात्
किञ्चित्पुण्यमभ्यधिकंक्वचित् । इ
तिविज्ञाययत्नेनपूजनीय सदा
शिव ॥ तथा । दुर्गाचंनरतोनि
त्यंमहापातकसम्भवै । दोषैर्न
लिप्यतेवीरपद्मपत्र मिवाभ्रसेत्त्वा
चारादर्शेभविष्यपुराणम् ॥ साङ्
ख्योक्तप्रकृतौ ॥ हेतौ ॥ धर्मे ॥
व्याप्ये । व्यापकश्चस्मारके ॥ व्यक्ते
॥ तच्चलिङ्गंप्रधानम् । महदादि
सूक्ष्मपर्यन्ते ॥ लिङ्गनाज्ज्ञापना
बुद्ध्यादिषु ॥ लयकृच्छतीति०
सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि०
पञ्चकर्मेन्द्रियाणि० पञ्चप्राणा
मनोबुद्धिश्चेतिसप्तदशात्मके ॥ य
था । बुद्धिकर्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्म
नसाधिया । शरीरसप्तदशभिः
सूक्ष्मतस्त्रिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्गातेगम्य
तेयेगेति०बुद्ध्यादौ ॥ अनुमाने ॥
तत्त्रिविधम् । अन्वयव्यतिरेकिके
वलान्वयिकेवलव्यतिरेकिकेति ॥
उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्र
मेापस हारावभ्यासीऽपूर्वताफलम्
। अर्थवादोपपत्तीचलिङ्गतात्पर्यं
निर्णये ॥ प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसा
मर्थ्यंलिङ्गम् । यथाहुः । सामर्थ्यं
सर्वभावानांलिङ्गमित्यभिधीयते०
इति० । सामर्थ्यंरुठिरेव०समा
ख्यातीमेदः । तेनवर्हिर्देवसदनन्ता

लिङ्गम

मीतिमन्त्रस्य कुशलवनाङ्गत्वनतु •
 उलपादिलवनाङ्गत्वम् । तस्य बहिर्
 दांमीतिलिङ्गात्तत्त्वजन प्रकाशयि
 तु समर्थत्वात् । एवमन्यत्रापि
 लिङ्गादिनियोगोद्वेष्टव्यः । त
 दिद लिङ्गवाक्यादिभ्यो बलवत् ।
 अतएव स्थाने सदनं कृणोमीति म
 न्त्रस्य पुरोडाशसदनकरणाङ्गत्वं
 सदनं कृणोमीतिलिङ्गात् • नतु
 वाक्यात् । मनसि । अथ गम्यते च
 यत्तेऽवगच्छति येन तत् लिङ्गमिति पू
 व्यपादा ॥ पुंस्त्वादी ॥ शिफसि
 । मेहने ॥ अस्य शुभाशुभलक्षण
 यथा । दीर्घलिङ्गेन दारिद्र्यं स्या
 त् लिङ्गेन निर्वर्णनं । कृशलिङ्गे
 न सौभाग्यं द्रुक् लिङ्गेन भूपतिः ।
 कर्कशं कठिनं लिङ्गं । परदा
 ररतः सदा । रमते च सदा दासीम्
 निर्वर्णो भवति भ्रुवम् ॥ कृशलिङ्
 गेन सूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेन भूपतिः ।
 परस्त्रीरमते नित्यं नारीणां हर्षो भवे
 त् ॥ कृशलिङ्गेन रक्तं नलभते चो
 त्तमाङ्गनाम । राजसुखञ्च दि
 व्याङ्ग्या कन्यकायाः पतिर्भवे
 त् ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ अपि च ।
 दक्षिणावर्त्तलिङ्गोऽयं स भवेत्
 पुत्रवान् नर वामावर्त्तं तथा कन्या
 सुवर्णस्य भवति च । स्थूले सि
 रालौ कठिनैर्नरादारिद्र्यभाजना •

लिङ्गशरीरम्

। ऋजुभिर्वर्तुलैर्लिङ्गं पुरुषा
 सुखभोगिनः ॥ यस्य पद्मोपलिष्टस्य
 भूमिः स्पृशति ते हनम् । भोगवान्
 स तु विघ्नं प्राप्नोति दारिद्र्यभाजनः ॥
 भूमौ पादोपलिष्टस्य स्पृशति मेह
 नम् । भोगवान् स तु विघ्नं यस्तथा तु
 रगमेहजः ॥ स्थूलग्रन्थियुते लिङ्
 गेन रोऽति सुखभाग्यं भवेत् । लिङ्गे
 न ऋदुना मर्त्योऽपि गते कृच्छ्रपीडित
 इति ॥ लिङ्ग्योऽनेन । लिङ्गिग
 ती । हलश्चेति घञ् । वेषि ॥
 लिङ्गकः । पुं • दन्तशठे । कपित्थे ॥
 लिङ्गधारिणी । स्त्री • देवीविशेषे
 । नैमिषे तु महाख्याने देवीसालिङ्
 गधारिणीति देवीगीता ॥
 लिङ्गपुराणम् । न • लैङ्गे महापु
 राणे । तच्छ्रीकृष्णस्य यथा ।
 एकादशसहस्राणि लिङ्गाण्यत्रा
 तिबिस्तुतमिति ॥
 लिङ्गवदधनं । पुं • कपित्थवृक्षे ।
 लिङ्गवदधिनौ । स्त्री • अपागार्गे ॥
 लिङ्गवृत्तिः । पुं • धर्मध्वजिनि ।
 जीविकार्थं जटादिचक्रधारिणि ॥
 जीविकादिनिमित्ततु यो विभक्तिं ज
 टादिकम् । धर्मध्वजो लिङ्गवृ
 त्तिर्द्वयं तत्र निगद्यते ॥ लिङ्गमाश्र
 मादिचक्रधारणं वृत्तिर्जीविका इति
 यं स्थसः ॥
 लिङ्गशरीरम् । न • सप्तदशावयवै

लिपि .

सूक्ष्मशरीरे । सप्तदशावयवास्तु ।
ज्ञानेन्द्रियपचकम् कर्मेन्द्रियपच
क प्राणादिवायुपचक बुद्धिमन
सीवेति ॥ लिङ्ग्यतेज्ञायतेप्रत्य
गात्मसद्भावोयेन . तल्लिङ्गम् ।
लिङ्गि . हलश्चेतिघञ् । लिङ्गश्च
तत्तुशरीरश्चेतिविग्रहः ॥

लिङ्गस्थ । पुं . ब्रह्मचारिणि । ब-
र्हिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न . धरुच्यादि-
कृतेनाम्नालिङ्गबोधकेयन्ये ॥ तच्च
शासनानर्हम् । लिङ्गमशिष्यलोका
श्रयत्वाल्लिङ्गश्चेतिसमासान्ताद्वति
सूत्रभाष्याक्तेर्लिङ्गानुवदनलोका
देवसिद्धमितिनिर्णयात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री . दीनायाम् ।
क्षुद्रमूषिके ॥

लिङ्गी । पुं . प्रव्रजितादिषु । ब्रह्म
चार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि । वेश-
धरे ॥ गजे । आत्मनि ॥ लिङ्ग
मस्यास्ति । इति . ॥ न . व्यापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री . लताविशेषे ।
बहुपत्याम् । शिववह्निकायाम् ।
चित्रफलायाम् . चाण्डाल्याम् ।
आपस्तम्भिन्याम् . पचगुरिया .
इ . भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्दुः । त्रि . पिच्छले चण्डवे ॥ वै
दिकीयम् ॥

लिपि . स्त्री . लिखिताक्षरे । लि-

लिप्त

बौ ॥ सापञ्चविधायथा । सुद्रालि-
पि शिल्पलिपिलिर्लिपिलेखनिसम्भ-
वा । गुण्डिकागुणसम्भूताल्लिपय
पञ्चधास्मृता ॥ एताभिलिपिभि
र्व्याप्ताधरि वीशुभदाहरेतिबाराही-
तन्त्रोक्तेः ॥ लेखन्यालिखितविप्रे-
मुद्राभिरङ्कितश्चयत् । शिल्पादिनि
र्मितयज्ञपाठ्यधार्यश्चसर्वदेतिमुण्ड
मालातन्त्रोक्तेश्च ॥ लिप्यते । लिप-
उपलिपे । इगुपधात्किदितौन् ॥
लिपि . प्रमाणसर्वेषांसर्वैवप्रश-
स्यते । विशेषाद्युपहारेषुनविनश्ये-
च्चिरयतद्वतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्र-
म् ॥

लिपिकर । पुं . लेखके ॥ लिपिक-
रोति । डुकृञ् . । दिवाविमे-
तिट् ॥

लिपिका । स्त्री . लिपौ ॥

लिपिकारः । पुं . लेखके ॥ लिपिक-
रोति । कर्मण्यण् ॥

लिपौ । स्त्री . लिपौ ॥ लिप्यतेलिपेरि
ब्रन्तात्कृदिकारादतिङ्गौष् ॥

लिप्तः । त्रि . कृतलिपने । विलि-
प्ते ॥ विषदिग्धे विषाक्ते ॥ भु-
क्ते । भक्षिते ॥ दिग्धे ॥ लिप्यते-
स्म । लिप . । क्तः ॥ यद्वा । लि-
नाति । लीश्लेषणे । लीयतेवा ।
लङ्श्लेषणे । लीरीङोङ्स्व . पु-
ट्चतरीश्लेषणकुत्सनयोरितितप्त-

लिम्पाक

ल्ययोधतोङ्ख प्रत्ययस्यपुट् ॥
मिलिते ॥

लिप्तक . । चि० विषाक्तवाणे । दि-
ग्धे ॥ स्वार्थे कन् ॥

लिप्ता । स्त्री० घटिकायाम् । दण्डे ॥

लिप्तिका । स्त्री० दण्ड ॥ लिप्तैव ।
स्वार्थे कन् ॥

लिप्ता । स्त्री० इच्छायाम् । वाञ्छा-
याम् ॥ लभे सन्नन्तादप्रत्यया-
दिति० च ॥ लभेच्छायाम् ॥ य
था । अर्थिनिबिलसतिलिप्तादात
रिदिक्षातुदूरतोपास्ता । आस्ताक
यलकयेयरमापतेनाचिताभवती-
नि ॥

लिप्सु । चि० लब्धुमिच्छौ । गृ-
धौ ॥ लुब्धे । अभिलाषुके ॥ ल-
भे सन्नन्तादु० ॥

लिबि । स्त्री० लिपौ । लिखितवर्णे ॥
लिप्यते । लिप० । इगुपधात्लि
दितौन् । बाहुलकात्पस्यबत्वम् ॥
लिबि सौबोधातुर्बा ॥

लिबिकर . । पुं० लिपिकरे ॥ लिबि
करोति । डुकृञ् . । दिवाविमे
तिट् ॥

लिम्प । पु० लेपनकर्त्तरि ॥

लिम्पट् . । पु० पिङ्गे ॥ इतिहारा
बली ।

लिम्पाक . । पु० जम्बोरे ॥ खर ॥
न० निम्बूके । पातनीवू . इ०

लीला

भा० ॥

लिष्वः । पुं० नर्तके ॥ लप्यते । ल
षकान्तो । सर्वनिवृद्धं तिसाधु
उपधेत्वम् ॥

ली . । पुं० श्लेषणे ॥ चपले ॥ लीड्
क्रिप् ॥

लीका ।) स्त्री० लिचायाम् । इतिश
लीचा ।)
द्वरवावली ॥

लीट् । चि० आस्वादिते । भक्षिते
॥ लिघ्यतेस्म । लिहभास्वाद्ने ।
क्त० टत्त्वधत्त्वष्ट्वलोपदीर्घा ॥

लीन । चि० प्राप्तलये । विलीने ॥
कृन्ने ॥ लीयतेस्म । लीड् श्लेषणे ।
क्त० स्वादयच्चदितइतिनत्वम् ॥

लीला । स्त्री० केलौ ॥ विलासि ॥ शृ
ङ्गारभावचेष्टायाम् । गतिहा
स्येक्षणादिभि शृङ्गारभावतो-
जातक्रियानुकरणे ॥ प्रियस्थानुक्त
तिर्लीलाश्लिष्टावाग्वेषचेष्टितै । अ
लब्धप्रियसमागमयास्वचित्तविना
दार्थ्यप्रियस्थयावेशगतिदृष्टिहसितभ
णितैरनुकृति क्रियतेसालीलेत्यर्थ
तथोहि । अप्राप्तवक्ष्यसमागमना
यिकाया . सख्या पुरोचनिजचि
त्तविनोदबुद्ध्या । आलापवेशग
तिहास्यविलोकनाद्यै प्राणेश्वरा-
नुकृतिमाकथयन्तिलीलामितिभर
त ॥ शोभायाम् ॥ लयनली . ।

लीलावती

लीङ् । मन्पदादित्वात्किप् ।
नियलाति । ला० । आतेनुपेति
क । यद्वा । लेलायनम् । लेला
दीप्ती० कण्ठादि । निदाद्यङ् ।
अप्रक्षयादित्वा । पृषोऽरादि
॥ यद्वा । लयनम् । लीडोषाहुल
काङ्गागुणाभावश्च ।

लीलाखेल । पु० अतिशर्करौकन्द
१५ प्रमेदे ॥ तल्लक्ष्णोदाहरणे यथा
एकन्यूनीविद्युन्मालापादौचेलीला
खेल । यथा । पायाद्वागेविन्द
कालिनदीकुलचोरीचक्रे० रासी
ल्लास क्रीडद्गोपीभि साङ्गली
लाखेल । मन्दाकिन्यास्तीरोपा
न्ते स्वरक्रीडाभिर्लेली० यद्देवा
न मीम स्वर्ग्यभि खेलन्तोभि
॥ चि० विलासमुभगे ॥

लीलावती । स्त्री० केलियुक्तायाम् ॥
विलासयन्त्र्याम् ॥ शृङ्गारभावचष्टा
ऽन्वितायाम् । खेलाविशिष्टाया
म् ॥ भास्कराचार्यस्यपत्न्याम् ॥
भास्कराचार्यकृतेपाटीगणितग्रन्थे
॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वेष्ट्याविशेषे
॥ माचावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्ष्णोदाह
रणे यथा । लघुगुरुवर्णनियमविर
हितमिहहिंसुकलयचतुष्कलमष्टग
णम् । हाचि शत्कलविरचितमिद
मतिशयसहृदयहृदयदुःखहरण-
म् । लीलावतिकाभवतिचकरकर्णं

लुगटाक .

द्विजगणजगणभगणकलिता० फ
णिनायकपिङ्गलविरचितमङ्गुतवृत्त
ममलगुम्फनललिता ॥ यथा । गी
कोटिप्रतिदिनमिहवितरन्द्विजवर-
निवहेमुदमातनुषिरिपुतिमिरदलन
कारहस्तकुशेशयमपिलक्ष्मीवसतिंत
नुषे । । दुरितविलयमिलितस्वज
नोदयनृपराजबलयमवलयसिरणे-
त्वयिचलतिचलतिवसुधावसुधाधि
पकीर्त्तिसिद्धवरणीरमणे । लीला
श्रीभाऽस्त्यस्याम् । मतुप् । डोप् ।
लीलाद्यानम् । न० देववने ॥
लुक्कायितः । चि० अन्तर्हिते ॥
लुङ्ग । पु० मातुलुङ्गे । बीज
पूरे ॥ लुज्ज्यते । लुजिभाषार्थ ।
घञ् । चञ्जीरितिकृत्वम् । न्यङ्गा
दित्वाद्वा ॥

लुङ्गुषः । पु० ह्योलङ्गे ॥
लुठनम् । न० वेङ्गने । अश्लक्षभूमौ
पुनः पुनः श्रमोपहनने । लोट
न० झ० भा० प्र० ॥
लुठित । चि० श्रमशान्त्यर्थमुद्धुर्मुहुः
परावृत्तिं श्ले । उपोवृत्ते ॥ वेङ्गते
। अपावृत्ते । परावृत्ते ॥ लुठति
स्म । लुठप्रतिघाते । अकर्मकत्वा
त्कृत् ।

लुगटाक । पु० शाकविशेषे । नम्या०
झ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥
लुगटाक । पु० चौरैः ॥

लुप्तान्द

लुग्टाको । स्त्री० चौरायास्त्रिया
म् ॥

लुग्टक । चि० स्तंभकारके ॥

लुग्टनम् । न० हयलुठिते ॥ लूटइति
प्रसिद्धे साहसे ॥ लुठिस्ते ये । ल्यु
ट् ॥

लुग्टाक । पुं० परमृत्वी । द्विके ।
काके ॥

लुण्डिका । स्त्री०)
लुण्डी । स्त्री०) न्यायसारिण्याम् ।

लौडी० इ० भा० प्र० ॥

लुप्तम् । न० चौर्यधने । चि० बिलु
प्ते । लोपवति ॥

लुप्तवर्णपदम् । न० यस्ते ॥ लुप्तोव
र्णं पदं वायव्यवाक्ये पदेवातत् ॥

लुप्तसं वत्सर । पुं० बिलुप्तान्दे ॥

यथा । अतिचारगतोजीवस्त राशि
नैतिचेत्पुन । लुप्तसं वत्सरोच्चे
योगार्हितं सर्वकर्मसु ॥ अस्या
पवादश्च वृषिमेवेभ्योऽकुम्भे यद्यतीचा
रगोगुरु । नतत्रकाललोप स्या
दित्याह भगवान् यम । अन्यश्च ।
मासान्दर्शकादशवाप्रभुज्यराश्रियं
दाराश्रिमुपैति जीव । मुङ्क्ते नपू
र्वचपुनस्तथापि न लुप्तसं वत्सरमा
हुरार्या ॥ लुप्तान्दोषोऽचिमते
नमध्येसीमोऽज्ञवाया सुरनिष्पगा
या ॥

लुप्तान्द । पुं० लुप्तसं वत्सरे ॥

लुलित .

लुब्ध । पुं० व्याधि ॥ लम्पटे ॥ चि०
आकाङ्क्षिणि । गृही । परधना
भिलाषुके ॥ धर्मार्थस्वद्रव्यत्यागा
समर्थे ॥ मातर पितर भ्रातृनुसर्वा
श्चमुद्दस्तथा । घ्नन्ति च मुतृपो लुब्धा
राजान प्रायशो भुवि । लुभ्यति
स्म । लुभगाह्ये । गत्यर्थे तिक्ता ॥

लुब्धक । पुं० व्याधि ॥ स्वार्थे० स
न्नायावाकन । आर्द्रायाम् ॥

लुलाय । पुं० महिषे ॥ लुडति । लुडस
श्लेषणे । इगुपधेतिक् । डलया
रेकत्वम् । आप्रोति । आप्लु० ।
अच् । लुलस्यासावायश्च । यद्वा ।
लुडते । लुडलोडने । भिदाद्यङ् ।
लुलाबिलोडिता आपोयेन । लुल
विमर्दने सौचोधातुर्वा ॥

लुलायकान्द । पुं० महिषकान्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री० महिष्याम् ॥

लुलाय । पुं० महिषे ॥ लुडति ।

लुड० । क । डलयारभेद ॥

यद्वा । लुडते । लुडविलोडने ।

भिदाद्यङ् । लुलविमर्दने सौचो

धातुर्वा । बाहुलकादायप्रत्यय ॥

यद्वा । अयते । अय० । अच् ।

लुलस्यासौषयश्च ॥

लुलित । चि० आन्दोलिते । तरलि
ते ॥ उत्सृष्टे ॥ लिप्ते । यथा । वा
ल्येदु आतिरेकोमललुलितवपुरि
ति ।

लूमम्

लुषभ । पुं० मत्तमातङ्गे । मत्तग
जे ॥ रोषति । रुषहि सायाम् ।
रुषेर्निष्पृचेत्यभच् । इतिरुषि
रभच् नित्किञ्चातोर्लुषादेशश्च ॥
लू । स्त्री० लवने । लवनम् । लूञ्
भावेक्किप् ॥ लुनातिवा । अत्रवा
च्यलिङ्गः ॥

लूता । स्त्री० ऊर्णनाभे । मर्कटके ॥
पिपीलिकायाम् ॥ रोगविशेषे । म
र्मत्रये ॥ लुनाति । लूञ् । इ
सिमृगिण्वासीतितन् । सञ्जापू
र्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

लूतातन्तु । पुं० मर्कटकजाले । मक
डीकाजाला० इ० भा० लूताया
न्तु ॥

लूतामर्कटक । पुं० लूतामर्कटक
पुत्री० नवमालिक्ये । कपाविति-
हेमचन्द्रः ॥

लूतारिः । पुं० दुग्धफेनीक्षुपे ॥
लूतिका । स्त्री० ऊर्णनाभौ । मर्कट-
के । मकडी० इ० भा० । लूतैव ।
स्वार्थकः ॥

लून । चि० छिन्ने ॥ लूयतेस्म । लूञ् ।
क्तः । ल्वादिभ्यश्च तिनत्तुम् ।

लूनकः । पुं० भिन्ने । भेदिते । प-
शौ ॥ यावादिषु पशौलूनविपात-
इतिस्वार्थकन् ॥

लूनि । स्त्री० छेदे ॥

लूमम् । न० पुच्छे । लाङ्गुले ॥ लूय-

लेखक .

ते । लूञ् । बाहुलकान्मक् ॥

लेख । पुं० अदितिनन्दने । देवे
सुरे ॥ ध्यानार्थचिन्तादील्लिख्यते ।
लिखच्चरविन्यासे । अकर्त्तरिच
कारकेसञ्जायामितिकर्मणिघञ् ।
ग्रीवाहस्तपादेषुतिस्त्रोलेखा सन्ति
यस्येतिवा । अर्शबाद्यच् ॥ ले-
ख्ये ॥

लेखक । पुं० लिपिकरे । अक्षरचु-
ष्टौ । लेखनकर्त्तरि । लिखारी०
इ० भा० ॥ लिखति । लिख० । शि
ल्पिनिष्पुन् । गवुल्वा ॥ अक्षल-
क्षणानियथा । सर्वदेशाक्षराभिन्न
सर्वशास्त्रविशारदः । लेखकः क
थितोराज्ञ सर्वाधिकरणेषुवै । श्री
र्षपितान्सुसम्पूर्णान्समश्रेणिग-
तान्समान् । अक्षरान्वैलिखेद्यस्तुले
खकः सवरः स्मृतः ॥ उपायवा
क्यकुशल सर्वशास्त्रविशारदः ।
बह्वर्थवक्ताचाख्ये नलेखकः स्याद्गृ
गूत्तमः ॥ वाक्याभिप्रायतत्पुञ्जीदेश
कालविभागवित् । अनाहार्योन्पे
भक्तोलखकः स्याद्गृगूत्तमः ॥ इति
मात्स्ये १८६ अध्यायः ॥ अपि-
च । सकृदुक्तगृहीतार्थोलघुहस्तो
जिताक्षरः । सर्वशास्त्रसमालोकी
प्रकृष्टीनामलेखकः ॥ राजलेखक
लक्षणं यथा । ब्राह्मणोमन्त्रणाभिज्ञो
राजनोतिविशारदः । नानालिपि

लेखर्षभ

ज्ञोसेधावीनानाभाषासमन्वित ॥
मन्त्रणाचतुरोधीमान्नीतिशास्त्रा-
र्थकोविद् । सन्धिविग्रहभेदज्ञोरा-
जकार्येविचक्षण ॥ सदाराजहिता-
न्वणोराजसन्निधिसंस्थितः । कार्या-
कार्यविचारज्ञः सत्त्वबादीजितेन्द्रि-
यः ॥ स्वरूपवादीशुद्धात्माधर्मज्ञो-
राजधर्मवित् । एवमादिगुणैर्युक्तः
स एव राजलेखकः ॥ नृपानुवर्त्ती
स ततन्त्रपविश्वासरक्षकः । नृपते-
र्हितकान्वेषी स एव राजलेखकः ॥
इति पञ्चकौमुदी ॥

लेखनः । पु० काशे । न० च्छर्द्दने ॥
भूर्जे । लिपिन्यासे ॥ लिख० ।
ल्युट् ॥

लेखनाञ्जनः । न० अञ्जनविशेषे ॥ य-
था । दक्षाण्डस्वक्शिलाकाचशङ्ख-
चन्दनसैन्धवे । चूर्णितैरञ्जनप्रो-
क्तपुष्पार्मादिनिक्कन्तनम् ॥ कुक्कुटा-
ण्डस्वत्वक् । शिलामनः । शिला ॥
लेखनिकः । पु० लेखहारः ॥ लेखेषु
परहस्ते न स्वहस्तस्य च लेखके । य-
स्वहस्तः परहस्ते न लिखितेषु विलिख-
येत् । तत्र ॥

लेखनी । स्त्री० कलमे । वण्त्तुलिका-
याम् ॥

लेखनीयः । चि० लेख्ये

लेखर्षभः । पु० जिष्णौ । शक्रे ।

इन्द्रे ॥ लेखेषु ऋषभः । सप्तमी

लेख्यस्थानम्

तियोगविभागात्समासः ॥ लेख-
ऋषभइवेतिवा । उपमितसमासः ॥

लेखहारः । पु० पञ्चवाहके ॥ लेख-
लेखहारकः । हरति । हञ् । कर्मण्यण् ॥

लेखा । स्त्री० लिपौ ॥ राजिकाया-
म् । रेखायाम् ॥ लिख्यते । लिख०
। भिदादिपाठादङ्गुणौ ॥ ज्याया-
म् ॥

लेखार्हः । प० श्रीतालवृत्ते । मृदु-
च्छदे ॥

लेख्यम् । न० भागदानादिव्यवहार-
करणे । पत्रे ॥ चि० लेखितव्यः ।
लेखनीये ॥ व्यवहाराङ्गकक्रिया-
पादाङ्गे ॥ यथा । यन्मासिकेपि
समये भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धा-
त्राक्षराणिसृष्टानि पञ्चारूढान्यत्र पु-
रा ॥ लेख्यन्तु द्विविधप्रोक्तस्वहस्ता-
न्यक्ततथाचसाक्षिकसाक्षिमञ्चसि-
द्धिर्देशस्थितेभ्यः ॥ मृतास्तुसा-
क्षिणो यत्र धनिकर्णिकलेखकाः । तद-
प्यपार्थकरणमृतेत्वाधे स्थिराश्र-
यात् ॥ दर्शितप्रतिकालञ्चपठित-
श्रावितञ्चयत् । लेख्यसिद्धयतिसर्व-
चमृतेष्वपि चसाक्षिषु ॥

लेख्यचूर्णिका । स्त्री० तूलिकायाम् ॥

लेख्यपत्रः । पु० तालद्रुमे ॥ न० ले-
खनीयपत्रे ॥

लेख्यस्थानम् । न० ग्रन्थकुक्ष्याम् ।

लेप्यमयी

दफ्तरद्वतीतरजनभा० प्र०
 लेण्डम् । न० गूथे । शक्तति । लेण्ड
 इ० भा० प्र० ॥
 लेण्डज . । पु० इड्ग्येजे ॥ इड्ग्ये
 जानवषट्पञ्चलेण्डजाश्चापिभावि
 नइत्यागमात् ॥
 लेप . । पु० लेपने ॥ जग्धौ । अश
 ने ॥ अनुशये । अनुबन्धे ॥ सच०
 इदमहमकार्षमेतत्फलभीक्ष्ये । इ
 त्थनुसन्धानकर्तृत्ववासनानिमि-
 त्त । सचपुण्ये कर्मणिपुण्यरूप०
 पापेचपञ्चात्तापरूपोभवति ॥ लेप
 नम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् ।
 चूना० इ० भा० प्र० ॥
 लेपक . । पु० पलगण्डे । राज इ०
 प्र० ज तो ॥ त्रि० लेपकर्त्तरि ॥
 लिपति । लिप० श्वल् ॥
 लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादि
 नाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने
 । लीपना० इ० भा० लिपेल्युट्
 ॥ पु० तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥
 लेपभुक् । पु० पितामहपिचादिषु ।
 लेपी । पु० लेपके । पलगण्डे । शैक
 र० इ० गौ० दे० भा० । राज०
 इ० दे० भा० ॥
 लेप्य . त्रि० लेपनीये ॥
 लेप्यकृत् । पु० लेपके ॥
 लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिवटितपुत्तलि
 कायाम् । अञ्जलिकारिकायाम् ॥

लेष्ट

लेभिरम् । न० उल्लखने ॥
 लेय . । पु० सिहराशौ ॥
 लेलायनम् । न० चलने ॥
 लेलायमान . त्रि० अतिशयचलन
 विशिष्टे ॥ यथाग्निर्हविर्ग्रहणायलेला
 यमानोभवति ॥
 लेलिह . । पु० सर्पे ॥
 लेलिहा । स्त्री० जीवन्यासमुद्राया
 म् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामा स
 मा कुर्यादधी मुखा । अनामा
 याक्षिपेद्दृष्ट्वाकृत्वाकनिष्ठिका
 म् । लेलिहानाममुद्रेयजीवन्या
 सेप्रकीर्त्तिता ॥
 लेलिहान . । पु० शिवे ॥ सर्प .
 त्रि० ललज्जिह्वे ॥ लेहिातिशय
 कारके । पुन . पुनर्लेहनकर्त्तरि-
 ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्पे चा
 नश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्य
 भ्यासङ्गुण ॥
 लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायामुद्राया
 म् ।
 लेश . । पु० अल्पे कर्णे ॥ लिशति
 । लिशगती । पचाद्यच् ॥ लिश्य
 तेवा । घञ् ॥
 लेशैज . । त्रि० अतिकम्पने ॥ लेशे
 नास्तीनापिजति । एजृ० । पचा
 द्यच् ॥
 लेष्ट . । पु० दृढमृत्पिण्डे । लोष्टे ।
 ठौम् । ठेला० डलाइ० भा० प्र० ॥

लेङ् ।

लिङ्ग्यते • लिङ्गतिवा । लिङ्ग • । वा
हुलकात्तुन् ॥

लेष्टुम् । पुं • लोष्टभेदने ॥

लेष्टुभेदन । पु • कोटिशे । लोष्टभे
दनमुद्गरे ॥

लेसिक । पु • कटिरोहके । हस्त्या
रोहके ॥

लेह । पुं • आहारे । भोजने । स्वाद
ने ॥ लेहने ॥ लेहनम् लिहयास्वा
दने । घञ् ॥ लेठि । शास्त्राधिति-
योषा ॥

लेहनम् । न • जिह्वास्वादे । जिह्वया
रसग्रहणे । चाटना • इ • भा • ॥ लि
हेत्युट् ॥

लेह्यम् । न • अमृते । सुधायाम् ॥
त्रि • लेहयोग्ये । आस्वाद्ये । यज्जि
ह्वायानि लिप्यरसास्वादेननिर्गो-
यतेकिञ्चिद्ब्रवीभूतगुडरसालादित
च ॥

लेङ् । पु • वैयाकरणे ॥ वैयाकरणा
हिस्त्रीपुनपुसकशब्दजाततत्त्वमि-
तिवर्णयतितदयुक्तम् । स्त्रादे
शब्दस्वभावत्वे सर्वादीनात्रिलिङ्ग
त्वायोगादेकस्यानेकभावत्वायोगा
त् । औपाधिकवर्मत्वे चतस्यावस्तु-
त्वात् ॥ न • लिङ्गपुराणे ॥ त्रि •
लिङ्गसंस्थितिनि ॥ लिङ्गस्येदम् ।
तस्येदमित्यण् ॥

लेङ्गी । स्त्री • लिङ्गन्यामोषधी ॥

लोकचक्र

लोक । पुं • जने आत्मनि ॥ लो
क्यतेअनुभूयतेशास्त्रोपदेशशीलित-
बुद्धायमितिव्युत्पादनात् ॥ दश
ने ॥ लोक्यमानेविषये ॥ प्राणिनि
व्याये । भुवने ॥ त्रयोलोका स्वर्ग
मर्त्यपातालानि ॥ अत्रसप्तलोकना
मानियथा । भूर्भुव स्वर्मर्त्यैव
जनस्यतपएवच । सत्यलोकश्चसप्त
तेलोकास्तुपरिकीर्त्तिता ॥ दृश्य
वर्गे ॥ याज्ञयाहणविषयेस्मिन्शरी
रे ॥ लोकाहिविविध प्रोक्तचा
त्मानात्मविभेदत । मनुष्यपितृदे
वाख्याऽनात्मलोकस्त्रिधामत ॥
आत्मलोकस्त्रस्वरूपमित्याहुः शा
स्त्रदर्शि न • मनुष्यलोक पुत्र
णपितृलोकस्तुकर्मणः । विद्ययादे
वलोकश्चेत्यब्रवीत्सङ्ग्रहश्रुति ॥
लोक्यतेऽनुभूयते • दृश्यते • भुज्यते -
वा । लोकदर्शने । घञ् ॥ कर्मफ
ले ॥ प्रसिद्धिमागम प्राप्तोलोकदृ-
श्यभिधीयते । चतुर्दशविद्यास्था
नानिलोकाद्वितियाख्यातार ।
लोक्यतेज्ञातधर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थ
एभिरितिनिरुक्ते ॥ चिदानन्दस्व
रूपब्रह्मातिरिक्तसर्वम् लोकपदा
र्थत्वाद्देहस्यापिलोकान्तर्गतत्वम् ॥
लोककान्ता । स्त्री • ऋद्धिनामोषधौ ॥
लोकचक्र । पुं • सूर्ये । जनलो
चने

लोकलोचन .

लोकजित् । पुं० जिने । लोकं जयति ।
जि० । सत्सूद्विषे च्यादिना किप् ।
तुक् । लोकान् जयत्युपरमयतीति
वा । त्रि० लोकजेतरि ।

लोकतुषार । पु० कर्पूरे ॥

लोकत्रयम् । न० सर्वस्मिन् जगति ॥
लोकानां त्रयम् ॥

लोकदम्भक । पुं० नि० क्षेपापहा-
रादिना जनवधुके ॥

लोकधातुः । जम्बुद्वीपे ॥

लोकनाथः । पुं० शिवे ॥ ब्रह्मणि ॥
विष्णौ ॥ बुधे ॥ लोकानां ना-
थः ॥ लोकैर्नाथ्यते याच्यते वा क-
र्म्मणि घञ् ॥

लोकपालः । इन्द्रादिषु ॥ तेषां ।
इन्द्रावज्जिः पितृपतिर्निर्जटतिर्वरु-
णोऽनिलः । धनदः शङ्करश्चैव-
लोकपालाः पुरातनाः ॥ रा-
जनि ॥

लोकबान्धवः । पुं० रवौ । सूर्ये ॥

लोकभावनः । पुं० लोककर्तारि ॥

लोकमाता । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ लो-
कानां माता ॥

लोकयात्रा । स्त्री० लोकनिर्वाहे ॥

लोकाचारे । येनोपायेन मर्त्यानां
लोकयात्राप्रतिष्ठाति । तदेव कार्यं
ब्रह्मज्ञेरिदं धर्मसनातनम् ॥ लो-
कानां यात्रा ॥

लोकलोचनः । पुं० सूर्ये ॥

लोकाध्यक्षः

लोकवाह्यः । त्रि० सर्वाचारविबन्धि-
ते । लोकाह्वाह्यः ॥

लोकवित् । पुं० पौराणिके भूर्भुवः
स्वरिति च यो लोका वस्तुभूताः
सन्तीति सकल्पयति ॥

लोकविनायकः । पु० यद्विशेषे ॥
लोकविश्रुतिः । स्त्री० जनश्रुतौ ।

लोकवृत्तम् । न० विचित्रपरिहासक
यादिके । असत्प्रियाख्याने ॥ न
लोकवृत्तं वर्त्तते तद्वृत्तिहेतोः कथञ्च
न । अजिह्वा मण्डां तत्तिं जीवेद्वा
ह्मणजीविकाम् ॥ लोकानाम् वृत्त-
म् ॥

लोकसङ्ग्रहः । पुं० लोकानां स्वेस्वे ध-
र्मे प्रवर्त्तने ॥ उन्मार्गाद्निवर्त्तने च
॥ सङ्ग्रहणं सङ्ग्रहः । लोकानां
सङ्ग्रहो ग्रहणम् ॥

लोकसारः । पु० प्रणवे ॥

लोकाकाशास्तिकायः । पु० लोका-
नामन्तराकाशे ॥

लोकात्मा । पुं० परमेश्वरे ॥ यथा ।
यम्याग्निरास्य द्यौर्मूर्धा ख नाभिश्चर-
णौ चितिः । सूर्यश्चक्षुर्दिशः श्रो-
त्रे तस्मै लोकात्म्यमेतम् ॥

लोकादिः । पु० अग्नी ॥ लोकानां
मादिः प्रथमशरीरत्वात् ॥

लोकाध्यक्षः । पुं० परमेश्वरे ॥ लोकं
दृश्यवर्गं सृभाविकेन बोधेन साक्षा-
त्पश्यतीति । लोकाध्यक्षः । लोका-

लोकेश .

नामध्यक्ष . । लोकाध्यक्षायस्य
तिवा । लोकान्ध्यक्षयतीतिकर्मा
य्यष्टिउपपदसमासीवा ॥

लोकापवाद . पु० लोककर्तृकाया
निन्दायाम् ॥ लोकापवादाद्भय
म् ॥

लोकायतम् । न० तर्कभेदे । चार्वा
कदर्शने ॥ लोकैवायतम् ॥

लोकायतिक . पु० चार्वाके ॥

लोकालोक . पु० परमेश्वरे ॥ लो
कात्रात्रस्तम्भपर्यन्त . पालोक्यते
प्रकाशयतेयेनस ॥ चक्रवालेऽद्रि
विशिषे ॥ लोकालोकावहिस्तस्या
लोकालोकनियामक . । योजना
युतविष्कम्भस्तुङ्गशृङ्गपरिच्छद .

॥ अन्त . स्थित लोक वहि . स्थि
तञ्चालोकनियमयतीति० लोका
लोकनियामक . । तद्वाङ्मेलोका
भावादित्यर्थ . ॥ लोकदर्शने ।
भावेघञ् । नलोक . अलोक . ।
लोकश्चालोकश्च . लोकालोकौ . प्र
काशान्वकारावचस्त अन्तर्वहि
सूर्यकिरणानास्पर्शास्पर्शाम् ॥

लोकालोकौ . त्रि० त्रैलोक्यदर्शिनि
॥ लोकानालोकते . तच्छील . ।
णिनि ॥

लोकेश . पु० हिरण्यगर्भे । ब्रह्म
णि ॥ लोकानामीश ॥ बुद्धभेदे
॥ पारदे ॥

लोचनम्

लोकेशाधिष्ठित . पु० राजनि ॥

लोकेश्वर . पु० शिवे ॥ लोकानाज
नानासर्वेश्वर प्रभु ॥ बुद्धभेदे ॥
लोकेश्वरात्मजा . स्त्री० बुद्धशक्तिवि
शिषे । तारायाम् । श्रियि । मनो
रमायाम् ॥

लोकैषणा . स्त्री० देवलौकादिकाम
नायाम् ॥ लोकैषणेतदेवादिलो
कार्योपासनार्थिता ॥

लोकात्तर . त्रि० लोकातीते ॥

लोकाहार . पु० तीर्थविशिषे ॥

लोक्य . त्रि० परलोकादिसाधने ।
लोकायहिते ॥

लोचनम् । न० अश्रुणि । वास्ये ॥

लोचक . पु० मासपिण्डे ॥ अक्षि
तारकायाम् ॥ कज्जले ॥ स्त्रीभा
लभूषणे ॥ कदल्याम् ॥ नीलव
स्त्रे ॥ कर्णपूरे । कर्णिकायाम्
। कर्णाभरणे ॥ ज्ञायाम् । मौ
व्याम् ॥ भूषणचर्मणि ॥ निर्मो
के ॥ त्रि० निर्बुद्धौ ॥

लोचनम् । न० अक्ष्णिचक्षुषि ॥ अ
स्यशुभाशुभलक्षण यथा । कर्णान्तौ
पद्मपत्राभैर्लोचनैः . मुखभागिनः ।
मार्जारलोचनैः . पापेमहात्मा मधु
पिङ्गलैः ॥ क्रूरा किकरनेचासह
रिणाञ्चा . सकल्मषाः । जिह्वैश्च
लोचनैः क्रूरा सेनान्योगजलोच
ना ॥ गम्भीराच्चाङ्गेश्वरा . शुभम्

लोणा

न्विष स्थूलचक्षुष । नीलोत्पला
 चाविहास सौभाग्यश्याबचक्षुषा
 म् ॥ स्नात्कृष्णतारकाचाणाम-
 क्षणामुत्पाटनकिन । मण्डलाक्षा
 स्रपापा स्युर्निष्ठा स्युर्दीर्घलो-
 चना ॥ हक्स्त्रिगधाविपुलाभोगे
 अल्पायुर्यातिचान्नता । विशालोन्न
 तामुखिनिदरिद्राविषमभुव ॥ इ
 तिगारुडे ६६ ॥ लोच्यतेनेन ।
 लोचृदर्शने । ल्युट् ॥ आलोचने ।
 लोचनहिता । स्त्री० तुत्याक्षने ॥
 लोचना । स्त्री० तुङ्गशक्तिविशेषे ॥
 लोचनामय । पुं० चक्षुरोगविशेषे ।
 अभिमन्ये ॥
 लोचनी । स्त्री० महाश्यावणिका-
 याम् ॥
 लोचमर्कट । पु० लोचमस्तके ॥
 लोचमस्तक । पुं० खराश्यायाम् ।
 कार्यायाम् । दीप्ये । मयूरे । म
 यूरशिखीषधे । रुद्रजटाङ्ग० गौ०
 दे० प्र० ॥ लोच्यते । लोचृदर्शने
 घञ् ॥ यद्वा । लोचयति । लोचृ
 भासार्थ । पचाद्यच् । लोचोदर्श
 नीयेभासमानावा० मस्तकीष्ट ॥
 लोठनम् । न० इतस्ततश्चालने ।
 लोडनम् । न० प्रतिघाते ॥
 लोढणम् । न० लवणदण्डे ॥
 लोणा । स्त्री० लुद्राभिरायायाम् । चा
 ङ्गेर्याम् ॥ लोणौशके । लोनिआ०

लोध्र

लोनी० इ० भा० श्रुते ॥ अश्वगु
 णा । लोणारूक्षागुरु कट्टीवात
 श्लेष्महरोपटु । अर्शोघ्नीदीपनीचा
 स्नामन्दाग्निविषनाशिनी ॥
 लोणाम् ला । स्त्री० लुद्राम्लिकायाम्
 । चाङ्गेर्याम् ॥
 लोणारम् । न० चारत्रिषे । लवणो
 त्ये । लवणाकारजे । लवणजारे ।
 लवणमदे ॥
 लोणितम् । न० लोनिद्याख्यशाके ॥
 शाकलोणितसन्नकमुदलिततमेष्टते
 तापितहिग्वाद्र्द्रेणविमिश्रितंसलवण
 तक्रेणसपाचितम् । नोवास्वेद्यमि
 दमुद्दिष्टसहिततैलेनवावामित
 खिन्नतण्डुलसयुतसलवण तक्रैर्वि-
 नापाचितम् ॥ लोणित शुभशोतो
 ण्यारूक्ष विष्टम्भकारकम् । दोषघ्नं
 मधुरणकीवातहृद्वाग्लपितकृतम् ॥
 लोणी । स्त्री० लोणायाम् ॥
 लोत । पुं० न० वाख्ये । अश्रुणि ।
 नेत्राख्यनि ॥ न० लोप्त्रे ॥ लुना
 ति । लूञ् । इसिम्हग्नित्पादिना
 तन् । लोतोमेषइतिक्तवतूनि
 छेति सूत्रे कैयट् ॥
 लोचम् । न० लोप्त्रे ॥ नेत्रजले ॥
 लूञ् । सर्वधातुभ्यइतिघ्नम् ॥
 लोध्र । पुं० गालवे । शावरे । ति
 रीटे । तिब्बे । मार्जने । लोध्र०
 इ० भा० प्र० ॥ लोध्रोयाहीलघु

लोपञ्चौ

शोतश्चक्षुष्य . कफपित्तमुत् । क
षायारक्तपित्तासृग्ज्वगतीसारशी
यहृत् ॥ रुणहि । रुधिर . । वा
हलकाट्द्रन् । कपिलकादि ॥

लोभ्रवृक्ष । पु . गालवे ॥

लोभ्रपुष्पक . । पु . शालिप्रभेदे ॥

लोप । पु . अदर्शने ॥ गम्यमाना
र्यस्यप्रयोगएवलोप । यथाविभक्त
धनेषु . विभक्ताभ्यातर अत्रोत्तर
पदस्यधनस्यलोप ॥ लुप्यते । लु
प्लच्छेदने । कर्म्मणिपञ्च ॥ केदे ॥

लोपा । स्त्री . लोपामुद्राया ॥

लोपाक) पु . शृगाले । फेरी ॥
लोपापक)

लोपायिका । स्त्री . शृगाल्याम् ॥

लोपामुद्रा । स्त्री . अगस्त्यमुने पत्
न्याम् ॥ नमुदरातिअमुद्रायाती
नुपेतिक . । लोपेधर्मलोपाअमुद्रा
वर्धनलभतद्वच्यर्थ ॥

लोपामुद्रापति । पु . अगस्त्यमुनी ॥

लोपाशक . । पु . शृगाले ॥

लोपाशिका । स्त्री . शृगाल्याम् ॥

लोपञ्चम् । न . चोरिते । चौरधने ॥

लुप्ल . । घृन् ॥

लोपञ्चौ । स्त्री . हस्तलालनयाकृतौ .

वारिमिश्रितगेधूमादिचूर्णपिण्डे ।

लोयी . पीडी . इतिचलीकभाषा

याप्रसिद्ध ॥ प्रित्त्वान्डीष ॥ लो

पञ्च ॥

लोभ

लोभ । पु . धनदृष्टायाम् । मवृ
तिधनागमेजायमाने प्यनुक्षणवर्द्ध
मानेतदभिलाषे । स्वविषयप्राप्त
निषर्त्ये . इच्छाविशिषे ॥ आत्मनो
ऽनुकूलेषुसुखहेतुषुदृश्यमानेषुशूय
माणेषुस्मर्यमाणेषुवातदगुणानु
सम्मानाभ्यासेनयोरत्यात्मकोगर्हो
भिलाषस्तृष्णा . लोभ ॥ धर्म
विवर्धनपरद्रव्येच्छायाम् ॥ यथा
। परवित्तादिक दृष्टानेतु योऽहदि
जायते । अभिलाषाद्विजयेष्ठसलो
भ परिकीर्तितवृत्ति ॥ सतुनाश
कारणम् । यथा । लोभप्रमादवि
श्वासैः पुरुषानश्रयतेचिभिः ।
तस्माज्जोभेनकर्त्तव्य प्रमादीनन
विश्रसेत् ॥ अपिच । त्रिविधंनर
कस्येद द्वार नाशनमात्मन . । का
म . क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्र
य त्यजेदिति ॥ अस्यस्वरूप यथा ।
सन्त्येतेमददन्तिनोमदजलप्रह्वान
गण्डस्यलावातव्याधतपातिनश्चतुर
गाभूयोऽपिलप्स्येपरान् । एतल्लब्ध
मिद लभे पुनरिद लब्ध्वाधिकध्या
यताचिन्ताजर्जरचेतसांशतनूणा
कानामशान्ते कथा ॥ अपिच ।
क्षेत्रयामवनाद्रिप्रत्तनपुरीषीपक्षमा
मण्डलप्रत्याशाधनसूत्रवद्धमनसां
लब्ध्वाधिक ध्यायताम् । दृष्टोदे
वियदिप्रसीदसितनोप्यङ्गानितुङ्गा

लोमघ्न

निचेत् तद्धो प्राणभृताकुत
 शमकथाव्रह्माण्डलचरपीति ॥ लो
 भएवमनुष्याणादेहसंस्थोमहारिपु
 । सर्वदुःखाकरप्रोक्तोदुःखद
 प्राणनाशक ॥ सर्वपापसमूलहि
 सर्वदादृष्टान्वित । विरोधक
 त्विषणानासर्वार्त्ते । कारणतथा
 ॥ लोभात्त्यजन्निधर्मवैकुलधर्मंत
 यैवहि । मातरभ्रातरहन्तिपित
 रं बान्धवतथा ॥ गुरुमित्रतथाभा
 मपुत्रसहभगिनीतथा । लोभाविष्टो
 नकिंकुर्यादकृत्यपापमोहित ॥
 क्रीधात्कामादङ्गकारालोभएव
 महारिपु । प्राणास्यजतिलोभे
 नकिंपुनः स्यादनाहतम् ॥ त
 स्माल्लोभाभिभूतस्तुकिंकुर्यान्नर
 किलेतिदेवीभागवतम् ॥

लोभनी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥
 लोभनीय । त्रि० दृष्टोत्पादके ॥
 लोभी । त्रि० गृध्री । लुब्धे । लोभयु
 क्ते ॥ लोभोस्त्यस्य । इति । ॥
 लोभ्यः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० लोभनो
 ये ॥

लोमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥
 लोमकरणी । स्त्री० मासच्छदायाम् ॥
 लोमकर्णः । पुं० शशके ॥ त्रि० लो
 मयुक्तकर्णविशिष्टे ॥

लोमघ्नः । पुं० इन्द्रलुप्तकीरोगे ॥ त्रि०
 लोमघातके ॥ लोमानिहन्ति ।

लोमशमाज्जारि .

हन० । अमनुष्यकटकेचित्तिटका ॥
 लोम । न० तनूरुहे । रोमणि ॥ रोह
 ति । रुह० नामन्सीमन्त्योमन्
 रोमन्लोमन्नितिसाधु ॥ यद्वा ।
 रुयते । रुशब्दे० रुहतीभाषणवा
 । मनिन् । कपिलकादित्वास्त्यम्
 लूयतेवा ॥

लोमपादः । पुं० ऋष्यशृङ्गमुने पु
 त्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ।

लोमपादपूः । स्त्री० चम्पापुर्याम् ।
 मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥

लोमफलम् । न० भव्ये ॥

लोमवान् । त्रि० लोमशे ॥ लोमानि
 सन्त्यस्य । मतुप् ॥

लोमविष । पुं० व्याघ्रादौ ॥

लोमश । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे
 ॥ त्रि० अतिशयलोमान्विते ॥ य
 था । कदाचिदन्तुरोमूखं । कदा
 चिल्लोमशमुखी । कदाचित्तुन्द
 लोदुःखीकदाचिच्चञ्चलासती ॥
 लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्य
 शः ॥

लोमशकान्ता । स्त्री० कर्कश्याम् ॥

लोमशपर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

लोमशपुष्पकः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

लोमशमाज्जारिः । पुं० पूतिके ।

मार्जातके । सुगन्धिनि । मूत्रपतने

। गन्धमाज्जारिकेगन्धगीकुला० इ०

गौ० दे० भा० प्र० ॥ गन्धमाज्जारि

लोलाल

वीर्यन्तुवीर्यकृत्कफवातहृत् । क
ण्डूकीठहर नेत्य सुगन्धस्त्रिदगम्बनु
त् ॥

लोमशा । स्त्री० काकजङ्घायाम् ॥
मास्थाम् ॥ वचायाम् ॥ शूकशि
म्व्याम् ॥ महामेदायाम् ॥ काशी
शे ॥ शाकिनोभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥
अतिबलायाम् ॥ घण्टारवायाम्
। शणपुष्प्याम् ॥ एवारी ॥ गन्ध
मास्थाम् ॥ लोमानिसन्ध्या . ।
लोमादिच्चाच्छ । टाप् ॥

लोमशातनम् । न० लोमपातने ॥
लोमहर्षं । पुं० रोमहर्षे रोमाह्वे ॥
लोमहर्षणं । पुं० सूते । व्यासशि
ष्ये ॥ न० रोमाह्वं ॥

लोमहृत् । पुं० हरिताले ॥
लोमालिका । स्त्री० शृगालिकायाम्
। दीप्तजिह्वायाम् । उल्कामुख्या ॥

लोमावली । स्त्री० रोमावल्याम् ॥
लोल । चि० सट्ठण्ये ॥ चञ्चले ॥
लोडति । लुडबिलोडने । क्वचिद
पवादविषयेप्युत्सर्गप्रवृत्तेरच् । ड
लयारेकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति
। लोडुडन्मादे । पचाद्यच् ॥ देश
विशिषे ॥

लोलमान । चि० चलनशीले ॥ ता
च्छील्येतिचानश्च ॥ लुण्ठमाने ॥
लोलाल । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ कमला
याम् । श्रियि ॥ चञ्चलार्यानार्या

लोष्ट .

म् ॥ कामनायाम् । शर्करौकन्द
१४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । द्वि
सप्तच्छिदिलोलाम् सौभौगौचरणे
चेत् ॥ यथा । मुग्धे यौवनलक्ष्मो
विद्युद्विभ्रमलोला० त्रैलोक्याद्भुत
रूपोगोविन्दोतिदुराप तद्भृन्दाव
नकुञ्जे गुञ्जद्भुसनाथेश्वरीनाथेनसमे
तास्त्रच्छन्द कुरुकीलिम् । लोलाष्टा
प् ॥

लोलार्कं । पुं० सूर्ये । काशिस्य
रवी । लोलार्कं केशवीकोटीगङ्गा
ज्यानगरधनु । कलिलं च शरी
धम्मं । शिवो धन्वो पुनातु माम् ॥

लोलिका । स्त्री० चाङ्गेय्याम् ॥
लोलित । चि० वक्तुं लोडते ॥ चा
लिते ॥ झथे ॥ लोल . सञ्जातो ऽ
स्य । इतच् ॥

लोलुप । चि० अतिलुब्धे ॥ गर्हितं
लुम्पति । लुप्स्वच्छेदने । लुपसदे
तियडन्तादच् ॥

लोलुभः । चि० लोलुपे ॥ भृश लुब्ध
ति । लुभगाह्ये । धातोरिकाचङ्
तियडन्तादच् ॥

लोष्ट । पुं० न० मृत्खण्डे । पाशु
पिण्डे । लोष्टौ । ढौम् । ठे ला०
इ० भा० ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्का
ते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति ।
लूज् । लोष्टपलितावितित्तः त
स्यमुट् । धातोर्गुणश्च निपातनात्

लोह .

॥ न० लोहमले ॥

लो० लो० पु० लो० मेदने ॥

लो० मेदने । पु० कोटिगे । लो०
भङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लो० मर्ही । चि० लो० मर्हमशोले ॥

लो० । पु० लो० । दृढमृत्पि
रुडे ॥

लोह । पु० सर्वलोहितच्छागे ॥

पु० न० लोहे । लोहविकारे ॥

लो० के । अगुरुणि ॥ सर्वतैजसे

रुधिर ॥ कृष्णायसे । दृष्टत्सारे ।

शस्त्रके । कालायसे । लोहा० द्र०

भा० प्र० । अथलोहस्रोतपत्यादयो

यथा । पुरालोमिनदैत्यानानिह

तानामुरैर्युधि । उत्पन्नानिग्रहीरे

भ्यो लो० न विविधानिच ॥ लोहाऽ

स्त्रीशस्त्रकतीक्ष्ण पिण्ड कालायसा

यसी । गुरुतादृढतात्कृदकस्मल

दाहकारिता ॥ अस्मदीषः सुदु

र्गभ्यो दीषाः सप्तायसस्यतु । लोह

तित्त सर शीत मधुर तुवर गुरु ॥

रूक्ष वयस्य चक्षुष्य लेखन चानिल

जयेत् । कफ पित्तं गर शूल शोथा

शं । औहपाण्डुता ॥ मेदो मेहक

मीनकुष्ठ तत्किद्व तद्वदेवहि । षण्ड

त्वकुष्ठामयमृत्युद भवेद्दृढोगशूलौ

कुरुतेस्मरीषु । नानारुजानाञ्चत

थाप्रकीर्णं करोतिहृत्तासमग्रलोह

म् ॥ जीवहारिमदकारिचायस

लोह

अं दशुद्धिमदस स्नात ध्रुवम् ॥ पा

टत्र नतनुतेशरीरकेदारुणाहृदिरु

जाश्चयच्छति ॥ अथलोहदोषप्रशा

न्त्येशोधनमभिधीयते । पक्षलीक

तपचाणिलोहस्याग्नीप्रतापयेत् ।

निषिञ्च्य तत्तप्तमानि तैलितक्रेच

काञ्जिके ॥ गोमूत्रचकुलत्याना

कषायेचत्रिधात्रिधा । एव लोहस्य

पचाणाविशुद्धिः सम्प्रजायते ॥

अथास्यमारणविधिः । शुद्धलोह

भवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः । म

र्दयित्वापुटद्विदद्यादेव पुटत्रय

म् ॥ पुटत्रय कुमारीचकुठारिष्ठी

ल्लिकारसैः । पुटषट्क ततोदद्या

देव तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥ अन्यच्च ।

क्षिपेद्दहादशमाशिनदरद तीक्ष्णचूर्णं

त । मर्दयेत्कन्यकाद्रात्रैर्यामयु

ग्मतत पुटित् ॥ एव सप्तपुटैर्भू

त्यलोहचूर्णं मवाप्रयात् । सत्यानु

भूतोयोगीन्द्रैः क्रमोभ्यो लोहमार

णं ॥ कथ्यतेरामराजिनकौतूहल

धियाधुना । सूतकाद्विगुणं गन्ध

दत्वाकुर्वाञ्चकज्जलीम् । द्वयोः स

म लोहचूर्णं मर्दयेत्कन्यकाद्रवैः ।

॥ यामयुग्मततः पिण्डं कृत्वाता

मस्यपात्रके । घर्मे धृत्वा रुक्कस्यप

त्रैराष्ठादयेद्बुधः । यामद्वयाङ्गवे

दुष्णा धान्यराशीन्यसित्तत । दत्वो

परिशरावच्चित्रिदिनान्तसमुद्धरेत् ॥

लोहकण्टक .

पिष्टाचगालयेद्वस्त्रादेश वारितरं
भवेत् । दाडिमसुदल पिष्टातच्चतु
गुणधारिणा ॥ तद्रसेनायसस्रूणं
सन्नीयात्प्राययेदपि चातपेशोपये
त्तत्तच्चपुटे देव पुन पुन ॥ एक
विंशतिरात्रैस्तन्मिथतेनात्रसंश
य एव सर्वाणिलोहानिस्वर्णादीन्य
पिमारयेत् । एवंमारितस्यलोहस्य
मात्रा । गुष्ठामेकासमारभ्ययावत्
स्थुनंवरत्तिका । तावत्लोहसम
ग्रीयाद्यथादोषानलनर . ॥ कूष्मा
ण्ड तिलतैलस्यमाषात्र राजिकात
था । मद्यमस्तरसस्रैववज्रं येत्लोहसेव
क ॥ लुह्यते । लुहगार्धो । घञ्
॥ लोहतिषा । घञ् ॥ यद्वा । रोह
ति । रुह . ॥ घञ् । रलयैरैक्यम् ॥
रुह्यतेवा । घञ् । कपिलकादि
॥ लूयतेऽनेनवा । लूञ् . । बाहु
लकात् . होवा ॥ यदातुषाथसे
पात्रेपक्वमग्रातिवैद्विज । सपा
पिष्टोपिभुङ्क्तेऽन्न रौरवेपरिपच्य
ते इतिमत्स्यसूक्ततन्त्रेलोहपात्रे
भक्षणनिषिध ॥ ब्रह्मवैवर्तेपि ।
यथा । अथ . पात्रेपयः पान
गथ सिद्धान्तमेवच । भृष्टादिक
मचुगुड नारिकेलोदकंतथा । फ
लंमूल चयत्किञ्चिदभक्ष्य मुनिरत्र
वीदिति ॥

लोहकण्टक . । पुं . मदनद्रुमे ॥

लोहल .

लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्त । पुं . अयस्कान्ते ॥ लो
ह कान्ताऽभ्य ॥

लोहकार । पुं . लोहकारके ।

व्योकारे ॥ लोह करोति । डुकृञ्
० । कर्मण्यण् ॥

लोहकारक . । पुं . लोहकृति । व्यो
कारे । लोहार . इ . भा . । कर्म
कारे ॥ सङ्हरजातिरय यथा । गो
पालात्तत्तुवाय्यावैकर्मकारोप्य
भूत्सुत । इ . प . पु . ॥

लोहकिट्टम् । न . लोहमले । किट्टे
॥ यत्लोह यद्गुण प्रोक्त तत्किट्टमपि
तद्गुणम् ॥ लोहस्यकिट्टम् ॥

लोहचूर्णम् । न . लोहकिट्टे ॥

लोहजम् । न . कास्ये ॥ लोहकि
ट्टे ॥

लोहद्रावी । पुं . टङ्गने ॥

लोहधमनी । स्त्री . भस्त्रायाम् ।

लोहनाल । पुं . नाराचे ॥

लोहपृष्ठ । पुं . कङ्कपक्षिणि ॥ लो
हमिवपृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा । स्त्री . लोहमय्याप्रति
मायाम् . सूर्याम् ॥

लोहमय . । चि . लोहात्मके ॥

लोहमारक । पुं . शालिचशाके ॥

लोहराजकम् । न . कलधीति ।
रूप्ये ॥

लोहल . । पुं . शृङ्गलाधार्ये ॥ चि .

लोहाभिहारः

अव्यक्तशक्तिनि ॥ लोहम लोह
लुहकल्पनादावितिस्वामी । लुह
श्रीगाङ्गेद्वितीयापदेव । भावेघञ्
। लोह लाति । आतीनुपेतिक् ॥
यद्वा । रोहयतेर्वाहुलकादलच् ।
कपिलकादित्वास्तत्त्व ॥

लोहवरम् । न० स्वर्णे ॥

लोहशिङ्गाणिका । स्त्री० लोहमले ।
मण्डूरे ॥

लोहश्लेषणः । पुं० टङ्कने ॥

लोहसङ्करम् । न० वत्सलोहे ॥

लोहसारः । पुं० साराख्यलोहे ॥ जमा
भृष्टिखराकारान्यङ्गान्यन्नेनले पि
ते । लोहेष्ट्युयं वसून्माणितसारम
भिधीयते ॥ लोहसाराङ्गयह्न्यात्
यह्न्यौमतिसारकम् । अर्धसर्वाङ्ग
जवातशूलस्रपरिणामजम् । कर्हि
स्रपौनसपित्तश्लासमाश्रव्यपीडितः ॥

लोहाख्यम् । न० अगुरुणि ॥

लोहाभिसारः । पुं० भूपानानौराज
नाविधौ । महानवम्याप्राक्प्रस्था
नाच्छस्त्रबाहनादिपूजनविधौ । लो
हाभिहारे ॥ लोहस्रशस्त्रस्रचभितः
सरणम् । स्रगती । भावेघञ् ॥
लोहाभिसारोऽस्त्रभृतांराज्ञानौरा
जनाविधिः ॥

लोहाभिहारः । पुं० लोहाभिसारि
लोहस्रशस्त्रस्रचभितोहरणम् । ह
ओभावेघञ् । लोहाभिहारद्वय

लोहिता

लोहिधिर्नौरात्रनोत्तर ॥

लोहार्गल । पु० तीर्थविशेषे ॥ न०

स्त्री० लोहकीलके ॥

लोहि । न० श्वेतटङ्कने ॥

लोहिका । स्त्री० खरसीन्दे । खर
पात्रे । लोहपात्रे ॥

लोहितः । पु० नदविशेषे ॥ भीमे
। मङ्गले ॥ रक्तवर्णे ॥ रोहित म
व्ये ॥ मृगविशेषे ॥ सर्प ॥ सुरा
न्तरे ॥ मसूरे ॥ रक्तालो ॥ रक्त-
शाली ॥ बलमेदे ॥ न० रक्तगोशीर्षे
कुङ्कुमे ॥ रक्तचन्दने ॥ पद्मरागेपतगे
॥ हरिचन्दने ॥ तृणकुङ्कुमे ॥ रु
धिरे ॥ युद्धे ॥ चि० रक्तवर्णान्वि
ते ॥ रोहिते ॥ रुद्धतेवा । रुह० ।
रुहिरस्रलोवेतीतन ॥

लोहितक । पुं० पद्मरागमणौ ॥
भीमयहे ॥ लोहितएवमणि । लो
हितान्मणावितिकन ॥ न० रीतौ ॥
लोहितचन्दनम् । न० कुङ्कुमे ॥ लो
हितस्रतचन्दनं च ॥ रक्तचन्दने ॥

लोहितपुष्प) पुं० दाडिमवृक्षे ॥
लोहितपुष्पकः)

लोहिमृत्तिका । स्त्री० गैरिकी रक्तवर्ण
मृत्तिकायाम् ॥ लोहिताचासौ
मृत्तिकाच ॥

लोहिता । स्त्री० रागादिरक्तायाम् ॥
वराहक्रान्तायाम् ॥ रक्तपुनर्नव
याम् ॥ वर्णादनुदात्तादितिपाचि

लौकायतिक

क्रौडौवभावस्तकारस्यनकारादेश
स्यन ।

लोहिताक्ष । पुं० बिष्णौ ॥ प्रति
ष्टायामग्निशेषे ॥ कौकिले ॥ चि०
रक्तवर्णचक्षुर्युक्ते ॥ लोहितेभ्यश्चि
षोयस्यस । बहुव्रीहौसक्य्यक्षणी
स्वाङ्गात्षच् ॥

लोहिताङ्ग । पु० कुजे ॥ कम्पिज्ञ
के । लोहितान्यङ्गान्यस्य ॥

लोहितानन । पु० नकुले । चि०
रक्तवर्णमुखे ॥

लोहिताय । न० ताम्ने ॥

लोहितायसम् । न० रक्तवर्णलोहजा
तौ ॥

लोहितिका । स्त्री० लोहितायाम् ॥
लोहितैव । लोहितान्मयाधित्यच
० लोहिताक्षिङ्गवाधनवेतिकन ॥

लोहित्य । पु० अश्वौ ॥ नदे ॥
ब्रीहौ ।

लोहितिका । स्त्री० लोहित्याम् ।
लोहित्यैव । लोहिताक्षिङ्गवाधनवे
तिकन् ॥

लोहिनी । स्त्री० लोहितायाम् ॥ वर्णा
दनुदात्तादितिडौप्० तकारस्यच
नकारादेश ॥ गुह्यायाम् ॥

लोहितात्तमम् । न० स्वर्णे काञ्चने ॥

लोहिषुसर्वतैजसेषुत्तमम् ।

लौकायतिक । पुं० चार्वाकदर्शनं ना
भिज्ञे ॥ लौकायतसधौतेवेदवा ।

लोहभाण्ड

उक्ष्यादित्वात्० क्रतूकथादिसूत्रा
न्ताड्क् ॥ तार्किकभेदे ॥

लौकिक । चि० अप्राप्तशास्त्रपरिशी
लनजन्यबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपाद्ये ॥
लोकप्रसिद्धे ॥ लोकव्यवहारमात्र
परे ॥ लाकानुरञ्जनमेवतत्त्वमिति
लौकिकानाभ्रान्तिमात्रमेव । लोक
स्यभिन्नरुचित्वात्० तदनुरञ्जनस्यै
श्वरेणापि कर्तुमशक्यत्वात् ॥ यथा
हु । विद्यतेनखलु कश्चिदुपाय
सर्वलोकपरितोषकराय । सर्व
यास्वहितमाचरणोय किं करिष्यति
जनेवहुजल्पद्विति ॥ लौकिकविदि
त । अर्थशास्त्राद्विज्ञाने ॥ लो
कसर्वलोकाट्ठञ् । भवार्थेत्वध्या
त्मादित्वाट्ठञ् ॥ स्मृत्युपनिबद्धे
धर्मादौ । न० जागरिते ॥

लौकिकाग्नि । पु० असंस्कृताग्नी ।
लौल्यम् । न० चापल्ये । लोलस्यभा
व ण्यञ् ॥

लौह । पुं० न० लोहे । लोहएव
। प्रज्ञाद्यण् ॥ लोहस्यविकार ।
रजतादित्वादञ् ॥

लौहचारक । पु० नरकभेदे ॥

लौहजम् । न० मण्डूरे ॥

लौहभाण्ड । पुं० अश्वभाले । हि
माम्बुलिप्ता । इतिसाधारणभाषा
प्रसिद्धे ॥ न० लोहनिर्मितभा
ण्डे ॥

व श

लौहभू . । स्तो . कठिन्याम् ॥
लौहशङ्कु . । पु . नरकविशेषे ॥ लौ
हनिर्मितकौलके ॥

लौहा . ।) स्त्री . कठिन्याम् ॥
लौहात्मा . ।) स्त्री .

लौहित . । पु . लोहिते ॥ चि . लोहि
तसम्बन्धिनि ॥

लौहितीक . । पु . स्फटिके . चि .
लोहितवर्णतुल्ये . लोहितद्रव .
कर्कलोहितादीकक् ॥

लौहित्य . । पु . नदविशेषे . वृक्षापु-
त्रद्विप्रसिद्धे . अम्बो . सागरे .
व्रीहौ ॥ न . लोहितत्वे . रक्तिम
नि ॥ तीर्थविशेषे ॥ + * +

लकारस्यमाप्त

• + — + •

वकारस्य प्रारम्भ

व . । अ . द्रुशर्थे . औपम्ये ॥ पाद
पूरण ॥

व . पुं . वकारे . सान्त्वने . वाते ॥
वरुणे ॥ वातिवानवा ॥ वागति-
गमनयो . उ . वाहौ ॥ मन्त्र
यो ॥ कल्याणे . वलवति ॥ शा-
दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूकी ॥ वन्द-
ने ॥ न . प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे .

वंश . पुं . पितृपितामहाद्युत्पादक
प्रबन्धे . सन्ततौ . गौत्रे . जनने .

व शक

कुले . जन्मनैकलक्षण्ये . सन्ताने ॥
शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ त्व
कसारे . कमारि . त्वचिसारे . दृग
ध्वजे . वास . इ . भा . प्र . ॥ अष्ट
गुणायथा . वश सरोहिम स्वा
दु कषायावस्तिशोधन . केद
न कफपित्तघ्न कुष्ठास्रवणशोध
जित् ॥ तत्कारीर कटु पाकिर
सेरुलोगुरु . सर . । कषाय क-
फकृत्स्नादुर्विदाहीवातपित्तल ॥
तद्यवास्तुसराक्ष्वा कषाया क
टुपाकिन . । वातपित्तकराउष्णा
वहमूत्रा कफापहा : ॥ पृष्ठावय-
वे ॥ वर्गे . सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे .
वसी . वासी . इ . भा . ॥ इक्षुविशे
षे . वशके ॥ सालवृक्षे ॥ वस-
ति . वस्यतेवा . टू वमउद्गिरणे .
बृष्टशमिभ्य शक् . इति तु न . उ
क्तसूचस्योक्त्वलदत्तादिसूचवृत्तिष्व
दर्शनात् . अनुनासिकस्यैत्युपधा
दीर्घप्रसङ्गाच्च ॥ वनति . वन्यते-
वा . वनशब्दे . वनसम्भक्तौवा . वा
हुलकात् . श ॥ उग्र्यते . वष्टिवा .
वशकान्तौ . वज् . वज्वा . स-
ङ्ख्याव शिनेति निर्देशाच्च ॥ आ
चक्षीत्यनुमितियोगविभागाद्वा ॥

व शक पु . इक्षुविशेषे . वडोखा .
इ . देशभा . प्र . । वाशा . सोमसा-
डा . इ . व . गौ . दे . भा . प्र . । दीर्घ

व शपत्र

पोर सुकठिन सत्तारोवशक
स्मृत ॥ वशकस्तूनभिष्यन्दीलघु
दौषत्रयापह ॥ वंशद्वव । द्वेप्र
तिक्कतावितिकन ॥ वाशपातामा-
च० इ० गो० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥ न०
अगुरुणि ॥

व शकठिन । पु० देशविशेष ॥ व
शा वेश्व कठिनायस्मिन
स ॥

वंशकफम् । न० इन्द्रतले । वृद्धसूत्र
के । ग्रीष्महासे । बुढियाकासूत०
इ० भा० प्र० ॥

वंशकपूररोचना । स्त्री० व शरोचना
याम् ॥

व शक्षीरी । स्त्री० व शरोचनायाम् ॥
व शात्क्षीरमया । गौरादि ॥

व शगुल्म । पु० तीर्थविशेषे ॥

व शज । पु० वैष्णुयवे । वंशबीजे ॥
वि० व श्ये । सह शजाते ॥ वीज्ये ॥
व शजात । जनी० । ड ॥

व शजा । स्त्री० व शरोचनायाम् ॥ वं-
शात् जायते । जनी० । पञ्चम्या
मितिङ् ॥

वंशतण्डुल । पु० वैष्णुयवे । व
व शधान्यम् । न०
शयवे ॥

व शनालिका । स्त्री० व शीवाद्ये ॥

व शनेचम् । न० इक्षुमूले ॥

व शपत्रः । पु० नले ॥ न० व शस्यदले ॥

व शरोचना

व शपत्रक । पु० त्रिवेत्तो ॥ वाश
पातामाच० इ० गो० टे० भा० प्र० च्चु
टमत्स्ये ॥ नले ॥ न० हरिताले ॥

व शपत्रपतितम् । न० अत्यष्टिच्छद
१७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ् मुनिप
शपत्रपतितभरनभनलगै ॥ य-
था । नूतनव शपत्रपतितरजनिजल
लश० पश्यमुकुन्दमौक्तिकमिवात्त-
ममरकतगम् । एषचतचकोरनिका
र प्रपिबतिसुदिता० वान्तमवेत्य-
चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

व शपत्री । स्त्री० वैष्णुपत्न्याम् । हिङ्गु-
पण्याम् ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविज्ञैर्व
शपत्रीचक्षीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गु-
नि ॥ दृष्यविशेषे । व शदलाया-
म ॥ अस्यागुणा । सुमधुरत्वशि
शिरस्त्वपित्तरक्तदोषनाशित्वरुच्यत्वा
नि० पशूनादुग्धदायित्वञ्चैतिराज
निर्घण्ट ॥

व शपीत । पुं० कणगुगुलौ ॥

व शपुष्पा । स्त्री० सहदेवोलताया-
याम् ॥

व शपूरकम् । न० इक्षुमूले ॥

व शमूलकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

व शयत्र । पु० व शधान्ये ॥ यवाव-
शभवारुक्षा कषाया कटुपा-
किन । बहमूत्रा । कफघ्नाश्वा-
तपित्तकरा । सरा ॥

व शरोचना । स्त्री० त्वक्क्षीर्याम् वै

वशाङ्कुर

शय्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाय-
था । वशजात्र ऋणीवृद्ध्यावल्याम्वा
हीचशीतला । तृणाकासज्वरश्वा
सञ्जयपित्तास्रकामला । हरेत्कु
ष्ठत्रण पाण्डु कषायावातकृच्छ्रजि-
त् ॥ रोचते । रुच० । नन्द्यादि ।
वशस्थरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० । वशरोचनाया
म् ॥

वशलोचना । स्त्री० । वशरोचना
वशशर्करा । स्त्री० । याम् ॥

वशशलाका । स्त्री० । वीणामूर्त्ति ॥

वशस्तनितम् । न० । वंशस्थविले ॥

वशस्थम् । न० । जगतौ १२ प्रभेदे ॥

यथा । पुरेजकार . परतस्तसन्न-
कौगणोजकारोरगणस्तत . परम् ।
निवेशितश्चेद्यशवन्तभूपतेत्रवीतिव
शस्थमदस्तदाफणी ॥ जतौतुव श-
स्थमुदीरितंजरावितिचास्यलक्ष्य-
म् ॥ त्रि० वशस्थिते ॥

वंशस्थविलम् । न० । जगति १० प्रभे-
दे । वंशस्थवृत्ते ॥ यथा । वदन्ति
वशस्थविलजतौजरौ । यथा । वि-
लासवंशस्थविलमुखानिलै प्रभू-
र्ययः पञ्चमरागमुद्गिरम् । ब्रजाङ्ग
नानामपिगानशालिनाजहारमान
सहरिः पुनातुनः ॥

वशायम् । न० । वशाङ्कुरे ।

वंशाङ्कुरः । पुं० । करीरे । वंशाये ।

वक्

यवफलाङ्कुरे ॥

वशानुचरितम् । न० । वशचरिचव-
र्णने ॥

वशिकम् । न० । अगुरुणि ॥ वशोस्त्य-
च । अतद्वनिठनावितिठन् ॥

वशिका । स्त्री० । वश्याम वेशी ॥ अ-
गुरिणि ॥

वशी । स्त्री० । मुरलीवाद्ये । वंसरी-
ङ्ग०भा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वशीधर । पुं० । श्रीकृष्णे । धरतीति
धर । वश्याधर ॥ त्रि० वश्याधा-
रके ॥

वश्य । त्रि० । सद्रशजाति । कुल्पे ।
बौज्ये ॥ वशेभव . । दिगादित्वा
द्यत् ॥

वहिष्ठः । त्रि० । अत्यन्तबहुले ॥ अय-
मेषामतिशयेनबहुल . अतिशय
नेतमविष्ठनावितीष्ठन् ॥ प्रियस्थि-
रस्मिरोरुबहुलगुरुबह्वप्रदीर्घ-
न्दारकाणाप्रस्थसप्तवर्षाद्विगर्बपि
वृद्धाचिष्ठन्दाद्वतिबद्धादेशेनसाधु ।
वहीयान् । त्रि० । बहुलतरे ॥ अयमन-
योरतिशयेनबहुल . । द्विवचनं व-
भज्योपपदेतरबीयमुनाबितीयमुनि
प्रियस्थिरेत्यादिनावद्वादेश . ॥

वक् । पुं० । वक्तृषु ॥ यन्त्यविशेषे ॥
यथा । जलकच्छपातालदोलाभूध-
रबालुकः । वकाद्यायन्तभेदास्युर्ब-
वान्वाद्याद्यमृषिणा . ॥ दीर्घक-

वक्त्रम्

रुठकाचकुप्यागिलयेत्स्वल्पभाण्ड-
कम् । तिर्यक्कृत्स्वपचेच्चुल्याव-
कयन्तमिदस्मृतम् ॥ असुरवि-
शेषे ॥

वक्त्रवृत्ति । पुं० वक्त्रवृत्तौ ॥ तल्लज-
ण यथा । अधोदृष्टिर्नैकृतिक ।
स्वार्थसाधनतत्पर । शठोमिथ्या
विनोतश्चवक्त्रवृत्तिरुदाहृतः ॥

वकुल । पुं० वकुले ॥ न० अस्थि-
ले ॥ अस्थगुणा । वकुलमधुर
ग्राहिदन्तस्थैर्यकरपरम् ॥ पुष्पगु-
णास्तु । पद्मकषायमधुरशीतं
पित्तकफासनुत् । तद्वद्वकुलपुष्पा-
गकङ्कारोत्पलपाटलम् ॥

वक्तव्य । त्रि० कुत्सिते । विहितक-
र्मत्यागास्त्रिकविगर्हिते ॥ ह्रीने
वचनाह् । अधीने ॥ वचनाह् ।
वचपरिभाषणे । ब्रूज् आदेशोवा-
तव्य ॥ न० वचने ॥

वक्ता । त्रि० पण्डिते । वदे । वदावदे
। योहिबक्तुजानातितस्मिन् औ-
चित्याद्बहुविशिष्टयोवदतितत्रेत्य-
र्थः ॥ सुष्ठुवक्तरि । बहुभाषिणि
। वाचायुक्तिपटौ । वाग्मिनि ।
वाबटूके ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे
। टन् ॥

वक्त्रम् । न० आस्थे । मुखे ॥ यथा ।
सौम्यचक्षुषतवक्त्रमर्मजयस्यदेहि-
नः । महाराजाभवेन्नित्यविपरोते

वक्त्र .

तुनिर्वनइति । उच्यतेऽनेन । वच-
० । ब्रूजोवचिर्वा । गुधृवीपचिव-
चियमिसदिच्चदिभ्यश्च ॥ वक्त्रभेदे
तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तस्य
लक्षणादियथा । भवत्यर्धसमवक्त्रा
विषमवृत्तकदाचन । तयोर्धैरुपा-
न्तेवच्छन्दस्तदधुनोच्यते ॥ वक्त्रयुग्म्या
मगौस्थातामब्धेयोऽनुष्टुभिख्यात-
म् ॥ अत्रद्विरावृत्याश्लोकपूरयि-
तव्यः ॥ वक्त्राभोजसदास्मरेव
क्षुर्नीलोत्पलफुल्लम् । पल्लवौना-
मुरारातेष्टेतीभृङ्गजहारोच्चैः ॥

वक्त्राखुरः । पुं० दन्ते ॥

वक्त्रज । पुं० ब्राह्मणे ॥ त्रि० मुख-
जाते ॥

वक्त्रतालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्त्रपट्ट । पुं० अश्वान्नभोजनपात्रे
। तीवडा । इ० भा० प्र० ॥

वक्त्रभेदो । पुं० तित्तरसे ॥ त्रि० सु-
खभेदके ॥

वक्त्रवास । पुं० नागरङ्ग ॥ सुखग-
न्धे ॥

वक्त्रशोधनम् । न० भव्ये ॥ सुखश-
द्विकरणे ॥

वक्त्रशोधी । पुं० जम्बोरे ॥ त्रि० आस्य-
शोधके ॥

वक्त्रासवः । पुं० अधरमधुनि ॥

वक्त्र । पुं० शनैश्चरे ॥ मङ्गलयष्टिः ।
रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्पटे ॥ वक्त्र

वक्रम

गतिविशिष्टेयहे ॥ न० सरिद्धे पुट
भेदे ॥ चि० अन्तर्जो । अराले । कु
टिले । क्रूरे ॥ वक्षतिस्म । वक्षुग
तौ । स्नायितश्चीतिरक् । न्यङ्का
दिच्चात्कुत्त्वम् ।

वक्रकण्ट । पु० बदरवृक्षे ॥

वक्रकण्टक । पु० खदिरवृक्षे ॥

वक्रखड्ग । पु० करवाले ।

वक्रग्रीव । पु० उष्ट्रे ॥

वक्रचक्षु । पु० शुके । कीरे ॥

वक्रतालम् । न०) सुखवाद्ये ॥

वक्रताली । स्त्री०)

वक्रतुण्ड । पु० गणेशे ॥ शुक्ल
गे ॥

वक्रदंष्ट्र । पु० शूकरे ॥

वक्रनका । चि० खलि । पिशुने ॥

पु० शुक्लवर्णे ।

वक्रनालम् । न० सुखवाद्ये ॥

वक्रनासिका । पु० पेचके । चि०

कुटिलनासायुक्ते ॥

वक्रपट्ट । पु० तलसारके । तङ्ग०

इ० भा० प्र० ॥

वक्रपुष्प । पु० कुङ्कुरे ॥

वक्रपुष्प । पु० पलाशदुमे ॥ वक्र
वृक्षे ॥

वक्रबालधिः । पु० शुनि ॥

वक्रभणितम् । न० कृकौतौ । कुटि
लवाक्ये ॥

वक्रमः । पु० पलायने

वक्रोक्ति

वक्रलाङ्गूल । पु० कुङ्कुरे ॥

वक्रवक्त्र । पु० शूकरे ॥

वक्रशल्या । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ।

वक्रशृङ्गी । स्त्री० गोविंशेषे ॥

वक्रा । स्त्री० शृङ्गाम् । अजशृङ्ग्या
म् ॥

वक्रायम् । न० कवाटवक्रवृक्षे ॥

वक्राङ्ग । पु० हसे । न० कुटिलाव
वधे ॥

वक्रौ । पु० वृक्षे ॥ चि० वक्रगतिवि
शिष्टे ॥

वक्रोक्ति । स्त्री० काकूतौ ॥ शब्दा

लङ्कारप्रभेदे । यथा । यदुक्तमन्य

थावाक्यमन्यथात्वेनयोज्यते । श्ले

षेणकाकावाक्षेया सावक्रोक्तिस

यादिधा ॥ तथेतिशेषवक्रोक्तिः ।

कातुवक्रोक्तिश्च ॥ पदभङ्गश्लेषेणयथा

। नारीणामनुकूलमाचरसिचेज्जाना

सिक्खेतनोवामानाप्रियमादधा

सिद्धिसिद्धिस्तत्रैवऽवलानांभवान् ।

युक्ताकिहितकर्त्तनननुबलाभावप्र

सिद्धात्मन सामर्थ्यंभवत् । पुर

न्दरमतच्छेदविधातुकुतः ॥ अ

भङ्गश्लेषेणयथा । वहीकेनेदृशीबु

द्धिर्दारुणातवनिर्मिता । चिगुणा

श्रूयतेबुद्धिर्नतुदारुमयीकचित्

॥ काकायथा । गुरुजनपरतन्त्रतथा

दूरतरदेशमुद्यतीगन्तुम् । अलिकु

लकोक्किलललितनैप्यतिसखिसुरभि

वचोरुहम्

समयेसौ ॥ कुटिलोक्तौ ॥ यथा ।
 वादीव्याकरण विनैवविदुषाधृष्ट
 प्रविष्ट सभाजल्पन्नल्पमति स्म
 यात्पटुवटुभूभङ्गवक्तोक्तिभि ।
 ह्रीत सन्नपहासमेतिगणकोगोला
 नभिन्नस्तथाज्योतिर्वित्सदसिप्रग
 ल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभि ॥
 वक्रोष्ठिका । स्त्री० स्मिते । अट्टिर
 दहास्ये । ईषहास्ये ॥
 वक्ष्यम् । पु० वक्षसि ॥
 वक्षा । पु० अनडुहि ॥ वहति ।
 वह० । वहिहाधाज्भ्यश्चन्दसीत्य
 सुन्० प्रत्ययस्यचमुट् इतिवृत्तिक्ल
 त् ॥
 वक्ष । न० अत्रयवविशेषे । हृदयादु
 परिकठादधोभागे । क्रोडे । भु
 जान्तरे । उरसि । वक्ष्य ॥ अस्यशु
 भाशुभलक्षणयथा । अन्नवान्सम
 वक्षा स्यात्पीनैर्वक्षोभिरुज्जित
 । वक्षोभिविषमैर्निस्त्र शस्त्रेण
 निधनस्तथेतिगारुडे ६६ ॥ अथ
 वान्समवक्षा स्यात्पीनै शूरा
 धनान्विता । अल्पैश्चविकलादी
 नाविषमै शस्त्रमृत्यववृत्तिसमुद्र
 ॥ वक्षति । वक्षसङ्घाते । असुन् ॥
 उच्यतेऽनेनवा । वच० । पचिवचि
 भ्यामुद्धेत्यसुन् ॥

वक्षोज । पु०) कुचे । सने ॥
 वचोरुहम् । न०)

वङ्क्षय

वगला । स्त्री० देवीविशेषे ॥ यथा ।
 वैद्यनाथेतुवगलास्थान सर्वोत्तम म
 तमिति ॥
 वगलामुखी । स्त्री० महाविद्याविशे
 षे । प्रीतावरायाम् । वगलायाम् ॥
 वगाह । पु० अवगाहे ॥ भागुरीच्छ
 याहोप ॥
 वग्न । पु० वक्तरि ॥ वक्ति । वच०
 । वर्च गच्छेतिनु ॥
 वङ्ग । पु० पर्यायभागे । पर्यायको
 टी ॥ नदीपात्रे ॥ भङ्गुरे । व
 क्रं । इतिमेदिनिकर ॥
 वङ्गसेन । पु० अगस्तिदुमे ॥
 वङ्गा । स्त्री० वल्गायभागे ॥
 वङ्गिल । पु० कण्टके । दुमनखे०
 इ० चि० शेष ॥
 वङ्गपय । चि० वक्त्रे ॥
 वङ्गि । पु० न० वाद्यप्रभेदे ॥
 वङ्गते । वक्षिकौटिल्ये । वङ्ग्याद
 यश्चेतिक्लिन्नता राधु ॥ गृहदा
 रुणि ॥ पाश्चाऽस्थनि । पशुंके ॥
 वङ्गिम । चि० कुटिले ॥
 वङ्क्षय । पु० वक्ष्यधजकमेद्राया
 मन्तरालसन्धौ ॥ वङ्क्षति० वङ्
 क्ष्यतेवा । वाक्षिकाङ्क्षायाम् ।
 ल्युट्वाहुलकाज्ञातोर्हस्व ॥
 वङ्क्षतेवङ्क्षयइतिस्वामी ॥ यद्वा
 । वक्षति । वक्षरोषस हत्यो ।
 ल्युट् । आच्छीनद्योनुमित्यच०

वङ्गशुल्बजम्

नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

वङ्ग । स्त्री० गङ्गास्रोताविशेषः । यथा । तस्या स्रोतसिसीताचवङ्गभृद्राचकीर्तितेतिशब्दमाला ॥ सातचर्पतितादिक्षुचतुर्हाप्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दाचवङ्गभृद्राचवैक्रमात् ॥ सागङ्गा ॥ वक्षुश्चपश्चिमगिरौनतीत्यमकलततः । पश्चिम कीतुमालाभ्य वर्षमन्वेतिसार्धं वम ॥

वङ्ग । पु० कार्पासि ॥ वृन्ताके ॥ चन्द्रवशीयबलिराजपुत्रे ॥ वङ्गा । पु० भूमिः ॥ जनपदविशेषः ॥ रत्नाकरममारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगशिखे । वङ्गदेशीमयाप्रोक्त सर्वसिद्धिप्रदर्शक ॥ वङ्गानानिवासीजनपद वङ्गा । निवासीणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवभाव ॥ १०००० । चपुणि । स्वर्णजि । नागजीवने । मृदङ्गे । रङ्गे । सिद्धिने । रागङ्ग० भा० प्र० धातुविशेषः ॥ खुरकमिश्रकवापिद्विविधवङ्गमुच्यते । उत्तमखुरकतत्र० मिश्रकत्वहितमतम् ॥ पश्याचरङ्गम् ॥ सीसकी ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥

वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्गदेशजाते ॥

वङ्गन । पु० वार्ताकी ॥

वङ्गशुल्बजम् । न० कांखे ॥

वचनीय

वङ्गसेन । पु० वकद्रुमे । अग-
वङ्गसेनक । पु० वकद्रुमे । अग-

स्तित्वत्वे । मुनिद्रुमे ॥ अस्यपुष्पगुणा । वासकस्यचपुष्पाणिबङ्गसेनम्यचैवहि । कटुपाकानितित्ता-
निकासक्षयकराणिच ॥

वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

वङ्गारि । पुं० हरिताले ॥

वङ्गाल । पु० भैरवरागपुत्रे ॥

वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥

वच । पु० कीरे । शुक्पक्षिणि ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥ वचक्नुः । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ ऋषिविशेषे ॥ त्रि० वावटूकी ॥ वक्ति । वच० । सद्युवचिभ्योन्युजागूजकनुचङ्गत्यकनुच् ॥

वचण्डा । स्त्री० वरिण्डार्ये ॥

वचण्डो । स्त्री० शारिकायाम् ॥ वचौ ॥ शस्त्रप्रभेदे । शूरिकायाम् ॥

वचनम् । न० इरायाम् । उक्तौ । वाचि । भाषणे ॥ श्रुतिमात्रात्सुधातुल्यसर्वकालसुखावहम् । सत्यसारहितकरवचनश्रेष्ठमौप्सितम् ॥ वचेर्भावेत्युट् उच्यते ॥ ५नेनवा ॥ शुण्डायाम् ॥ वाचोवृत्तौ ॥

वचनग्राही । त्रि० वचनेस्थिते ॥

वचनीय । त्रि० वक्तव्ये ॥ वचेरनौयर् ॥

वचा

वचनीयता । स्त्री० निदायाम् । लो
कापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित । चि० विधेये । विनय
याहिणि । आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृ-
त्त्योर्विधातुशक्यं ॥ वचनेतिष्ठति
स्म । षा० । गत्यर्थेतिक्तः । तत्पु
रुषेकृतौच्यलुक् ॥

वचनोपक्रम । पु० वाक्यारम्भे । उ
पन्यासे ॥

वचर . । पु० कुक्कटे ॥ शठे ॥

वचलुः । पु० वैरिणि ॥ शत्रौ ॥

वच । न० वाक्ये । वाचि । वच-
ने ॥ वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन्नि-
च्यसुन् ॥

ववसाम्पति । पुं० सुरगुरौ । वृह-
स्पतौ ॥

वचा । स्त्री० शारिकायाम् ॥ उद्यग-
न्वीषधौ । षड्यन्यायाम् । गोला
भ्याम् । शतरविंकायाम् । अस्या
गुणायथा । वचाद्यगन्धाकटुकाति
क्तोष्णावान्तिवृद्धिक्तत् । विवन्धा-
धानशूलघ्नीशक्तन्मूत्रविशोधनी ॥
अपस्मारकफान्मादभूतजन्वनिला
नृहरेत् ॥ अपिच । अङ्गिर्वापयसा-
ज्येनमासमेकान्तुसेविता । वचाकुर्या
न्नरप्राज्ञश्रुतिधारणसयुतम् ॥ चन्द्र
सूर्यग्रहेपीतपलमेकपयान्वितम् ।
वचायास्तत्क्षणं कुर्यान्महापद्मान्वि
तनरम् ॥ अथवचामेदा । पारसी

वज्र .

कवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसाहै
मवच्युदितातद्वच्छूलहन्तिविशेष-
त ॥ अथमहाभरीवचा० यस्या
कुलङ्कन० इतिभाषायानामान्तर-
म् । सुगन्धायुगन्धाचविशेषात्क
फकासनुत् । सुखरत्नकरीरुच्याह
त्कण्ठमुखशोधनी ॥ अपरासुगन्धा
स्थूलग्रन्थिर्यस्यालौकिकमहाभराइति
नाम । स्थूलग्रन्थि . सुगन्धान्यात-
ताहोनगुणास्मृता ॥ द्वीपातर
वचा० याचापचीनीतिनाम्नालो
केविख्याता । द्वीपान्तरवचाक
ट्वीतिक्तोष्णावृद्धिदीप्तिकृत् । विव
न्धाधानशूलघ्नीशक्तन्मूत्रविशोधनी
॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादतनु
वेदनामव्ययोहतिविशेषणफिरड्
गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचि
रन्तर्भावितव्यर्थात्पचाद्यच् । टा
प् ।

वचोयहः । पु० कर्णे ॥

वचोहर . । चि० दूते ॥ वचोहरति ।
हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र । पुं० श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे ॥ अ
निरुद्धात्सुभद्रायावज्जानामन्वपोभ
वत् इतिगारुड १४४ ऽ ध्याय
॥ विष्कम्भादिषुपञ्चदशियोगे ॥
अवज्जतस्तुफल यथा । गुणीगुणज्ञो
बलवान्महौजा . सद्रत्नवज्रादिप-
रौक्षक . स्यात् । वज्राभिधानेयदि

वज्र .

चेत्प्रसूतोऽप्योपम स्थाद्रिपुका
मिनौनाम् ॥ कौकिलाक्षवृक्ष ॥
श्वेतकुशे ॥ सैहुण्डवृक्षे ॥ न.
वालके ॥ धात्यामे ॥ काञ्चिके
॥ वज्रपुष्पे ॥ लोहविशेषे ॥ सच
बहुविधोऽयथा । नीलपिण्डम्.
अरुणाभम्. मोरकम्. नागकेश
रम्. तित्तिराङ्गम्. स्वर्णवज्रम्.
शैवालवज्रम्. शोणवज्रम्. रोहि
णीकाङ्गोलम्. ग्रन्थिवज्रकम्. मद
नाख्यमित्यादि. एतेषानामानुरूप
चिह्नमिति पुराणम् ॥ अश्वविशेषे ॥
अस्योत्पत्त्यादियथा । पुरावधायवृ
क्षस्य वज्रविशेषमुद्धृतम्. विष्णु
लिपि स्तुतस्तस्य गगने परिसर्पिता
॥ तैनिपेतुर्ध्वानाङ्गिखरेषु म
हौभृताम्. तैभ्यएव समुत्पन्नं तत्
तद्गिरिपुत्राभकम्. तद्वज्रवज्रजा
तत्त्वाद्भ्रमभरवीजवात् । गगना
त्सखलितं यस्या दृग्गगनश्च ततो मत्त
म ॥ पिनाका ददुर नाग वज्रचेति
चतुर्विधम् । वज्रन्तु वज्रवृत्तिष्ठत्
तद्गान्धौविकृतिं व्रजित् ॥ सर्वाभ्रे
षु वर वज्रव्याधिवाङ्मयमृत्युहृत् ।
पु. न. इन्द्रास्त्रविशेषे । ज्वादि
न्याम्. कुलिशे । भिदुरे । पर्वी
। शतकोटी । खरौ । शम्भे । दम्भो
लौ । अशनौ । दधीचिरस्थिसम्भवे
ऽस्त्रे । आयुधानां मध्ये भगवती वि

वज्र

भूती ॥ वज्रशरकविधिर्यथा मुने
कल्याणमित्रस्य जे मिनेश्चापिकौर्त्त
नात् ॥ विद्युदग्निभयं नास्ति पठि
तं च गृहोदरे ॥ लिखिते च गृहोदरे.
द्वृतिवापाठ ॥ जैमिनिश्च सुमन्तु
श्च वैशम्पायन एव च । पुलस्त्य पु
लहश्चैव पञ्चैते वज्रवारका ॥ रत्न
विशेषे । अमेयो । हीरके । होरा.
इ. भा. प्र. अत्र विशेषोऽयथा ।
स्वच्छं विद्युत्प्रभं स्निग्धं सौन्दर्यं ल
घुं लिखनम् । षडारतीक्ष्णधारश्च
मुशाम्पारश्च दिशेत् ॥ भस्मा
भक्ता कपादश्च रेखाक्रान्तश्च वर्तुल
म्. आधारमलिनं बिन्दुसन्नासे
स्फुटितं तथा ॥ नीलाभं चिपिटं
रुक्मं तद्वज्रं दोषलं त्यजेत् ॥ वज्रस्य
चतुर्णामङ्गलं यथा । श्वेतलोहि
तपोतमं वज्रं नयाच्छायाश्च तस्य क्रमा
दिप्रादित्वमिहाभ्यस्तुमुनसः श
सतिसत्यतत. । स्फोताकीर्त्तिम
नुत्तमाश्रियमिदं दत्तं यथासनधृतं
मर्त्यानामयथायथं तु कुलिशं पथ्य
द्वितं जात्यत ॥ तस्य परीक्षा यथा
। यत्पाषाणतलेनिकाशानकरेनाद्
घृष्यते निष्ठुरेयश्चो न्योपललीहमुद्गर
मुखैर्लोखान्नायाह्ननम्. यच्चा
न्यं निजलीलयैव दलयैर्दुर्बलं यावा
भिद्यते तज्जात्यकुलिशं वदन्तिकश
ला. श्लाघ्यं महाव्यञ्जितम् ॥ तस्य

वज्र

वर्णगुणोयथा । विप्र सोपिरसाय
 नेषुबलवानष्टाङ्गसिद्धिप्रदोरानन्य
 स्तुनृणां वलीपलितजिन्मृत्युमयेद
 क्षसा । द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तुसुत
 रावैश्योऽथशूद्रोभवेत्सर्वव्याधिहर
 स्तदेषकथितोवज्रस्यवर्णगुण ॥ अ
 पिच । वज्रस्यनामलक्षणगुणायथा
 । हीरक पुंसिश्चोस्त्रोचन्द्रोम
 णिवरश्चस । सतुश्चेत स्मृतो
 विप्रोलोहित क्षत्रियोमत ॥
 पीतोवैश्योऽचसित शूद्रस्तुवर्णा
 त्मकश्चस । रसायनेमतौविप्र
 सर्वसिद्धिप्रदायक । क्षत्रियोव्या
 धिविध्व सौजरास्तुहर पर ।
 वैश्योऽधनप्रद प्रोक्तस्तथादेहस्यदो
 व्यंक्त ॥ शूद्रोनाशयतिव्याधीन्
 षयस्तम्भ करोतिच । पुस्त्रीनपुस
 काश्चैतेनक्षणीयाश्चलक्षणे ॥ सु
 वृत्ता फलसम्पूर्णस्तेजोयुक्ताश्च
 क्षरा । पुरुषास्तेसमाख्यातारिखा
 बिन्दुबिबर्जिता ॥ रेखाबिन्दु
 समायुक्ता षडङ्गास्तेस्त्रिय स्मृ
 ता । षडङ्गा षट्कोणा ।
 त्रिकोणाश्चमुदीर्घाश्चतेविज्ञेयान
 पुसका ॥ तेषिस्तु पुरुषा
 श्रेष्ठारसम्बन्धनकारिण । स्त्रिय
 कुर्वन्तिकायस्यकातिस्त्रीणामुख
 प्रदाः ॥ नपुसकास्त्ववीर्या स्तु
 रकामाः सत्वबर्जिता । स्त्रियः

वज्र .

स्त्रीभ्य प्रदातव्या क्लीबा क्लीवे
 पुयोजयेत् ॥ सर्वेभ्य सर्वदादेया
 पुरुषावीर्यवर्धना ॥ अशुद्धकुरु
 तेवज्र कुष्ठ पाश्वर्यव्यातथा । पा
 ण्डुताप गुरुत्वञ्चतस्मात्स शोध्य
 मारयेत् ॥ शोधनविधिस्तु कुलत्थ
 कोद्रवक्राथेदोलायन्त्रे विपाचयेत्
 । व्याघ्रीकन्दगत वज्र त्रिदिन तद्वि
 शुध्यति ॥ व्याघ्रीकण्टकारिका ।
 अन्य शोधनविधिर्यथा गृहीत्वा
 द्विशुभे वज्र व्याघ्रीकन्दोदरेक्षिपे
 त् । महिषीविष्टयालिपत्वाकरी
 षाग्नीविपाचयेत् ॥ त्रियामायाचतु
 र्याम यामिन्यन्तेऽश्वमूत्रके । सेचये
 त्पाचयेदेव सप्तरात्रेणशुभ्यति ॥
 अथास्यमारणविधि ॥ द्विजसैन्य
 वस युक्ते क्षिपेत् क्राथेकुलत्थजे ।
 तप्त तप्त पुनर्वज्र भवेत्भस्मत्रिसप्त
 धा ॥ अन्येमारणप्रकारोयथा ।
 मेषशृङ्ग भुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठास्त्वैत
 सम् । शशदन्तसम पिष्ट्वावज्रीक्षीरे
 णगोलकम् ॥ कृत्वातन्मध्यग वज्र
 स्त्रियतेध्मातमेवहि ॥ मारितस्य
 वज्रस्यगुणायथा । आयु पुष्टि व
 लवीर्यवर्णसौख्य करोतिच । से
 वित सर्वरोगघ्न मृत वज्र नस शय
 ॥ शिषरत्नानाशोधनमारणविधि
 ॥ वज्रवत्सर्वरत्नानिशोधयेन्मारये
 त्तथा । शुद्धानामारितानाञ्च

वज्रचर्मा

तेषांशुगुणानपि ॥ मणयोवीर्यं त
 शीतामधुरास्तुवरारसात् । चक्षु
 ष्यालिखनाद्यापि सारकाविषहार
 का . ॥ धारणात्तेतुमङ्गल्यायह
 दुष्टिहराश्चपि ॥ वज्रगणनातम्यो
 त्यत्तिपरीक्षामूल्यानिचपश्यान्यत्र
 युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिवेध
 कीरत्नविशेषे । मणिवेधकसूच्याम्
 ॥ वज्रतिगच्छतिपर्वतादौ । वज्रग
 तौ । वज्रं न्देतिरन् ॥ सगणे . ॥ ५० ॥
 वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ दुग्धपाच
 ने ॥ वज्रकदुग्धपाचनमिति हारा
 वली ॥
 वज्रकङ्कट . । पुं० हनुमति ॥
 वज्रकण्टक . । पुं० कीकिलाक्षवृक्षे ॥
 क्षुहीवृक्षे ॥
 वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशे
 षे ॥
 वज्रकन्द . । पुं० वज्रकर्ण । सकारक
 न्द इ० भा० प्र० ॥
 वज्रकान्दा । स्त्री० क्षुद्रां ॥
 वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे ।
 हेरुके ॥
 वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥
 वज्रकूट । पुं० मन्त्रदीपस्थाद्विप्रभेदे ॥
 वज्रकीतु . । पुं० नरकराजे ॥
 वज्रक्षारम् । न० क्षारभेदे । वज्रके
 धूमात्ये । क्षारश्रेष्ठे ॥
 वज्रचर्मा । पुं० खड्गिनि । गण्डके

वज्रपुष्पम्

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥
 वज्रज्वाला । स्त्री० वज्रान्नौ ॥
 वज्रटीक । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रस
 बरे । वज्रकपालिनि ।
 वज्रतुण्ड । पु० गणेशे ॥ गरुडे
 गृध्रे । मशके ॥
 वज्रदन्तः । पु० शूकरे ॥ मूषिके ॥
 वज्रदशन . । पु० मूषिके ॥
 वज्रद्व . । पुं० क्षुहीवृक्षे ॥ वज्रना
 माद्रुः ॥
 वज्रदुम . । पु० क्षुहीवृक्षे ॥
 वज्रधर . । पु० इन्द्रे ॥ जिनविशे
 षे ॥
 वज्रध्वनिः । पु० वज्रनिर्घषे ॥
 वज्रनिर्घोषः । पु० अशनिशब्दे ॥
 वज्रस्थनिर्घोष ॥
 वज्रनिर्घोषः । पुं० स्फूर्जथौ । व
 ज्रनिर्घोषे ॥ निर्घोषणम् । पिष्टल
 सञ्चूर्णने । वज्र । इदुदुपधस्येति
 ष . ॥ निर्घोषशब्दस्तदुत्थशब्दपरः
 । सङ्घट्टमात्रपरइत्यन्ये । वज्रस्थ
 निर्घोषः ॥
 वज्रपञ्जर . । पुं० यात्रायागान्तरे ॥
 यथा । उच्चमूलत्रिकोणेषु भवनेषु
 शनैश्चर । वज्रपञ्जरयोगाय हस्ति
 क्रूरानरीन्प्रति ॥
 वज्रपाणि । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥
 वज्रपाणीयस्यसः ॥
 वज्रपुष्पम् । न० तिलपुष्पे । वज्र

वज्रक्षिप

मिवपुष्प ॥

वज्रपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वज्रबाहु । पु० इन्द्रे ॥

वज्रमूली । स्त्री० माषपण्याम् ॥

वज्ररथ । पु० क्षत्रिये ॥

वज्ररद । पु० शूकरे ॥

वज्रक्षिप । पुं० कल्कविशेषे ॥ स

चाक्षोवाराह्यायथा । आसांतिन्दु

कमाम कपित्थकं पुष्पमपिचशाल्म

ल्या । बीजानिमल्लकीनां बन्धन

कल्कस्त्ववाचेति ॥ एतैः सलिल

द्रोणं क्षाथयितव्योऽष्टभागशेषश्च

। अवतार्योऽथ कल्कोद्रव्यैरेतैः

समनुयोज्यः ॥ श्रीवासकरसगुग्गु

लुभक्षातककुर्मरुक्कसर्जरसैः ।

अतसौविल्वैश्चयुत कल्कोऽथ व

ज्रक्षिपाख्य ॥ ३ ॥ अस्यगुणाना

ह । प्रासादहर्म्यं बलभीलिङ्गप्रति

मासुकुण्डाकूपेषु । सन्तप्तोदात

व्यावर्षं सहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥

अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दकगुग्गुलु

रुहधूमकपित्थविल्वमध्यानि । ना

गफलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधुक

मस्त्रिंशः ॥ सर्जरससालकानिचेति

कल्कं कृतौ द्वितीयायम् । अद्याख्य

प्रथमगुणैरथमपितेज्ज्वकार्येषु ॥ ६

अपिच । गोमहिषाजविषाणैः खर

रोम्भामहिषचर्मगव्यैश्च । निम्बक

पित्थरसैः सहवज्रवलीनामकल्को

वज्राभ

न्य ॥ ७ ॥ अपिच अष्टौसौसक

भागा कास्यस्यदौतुरीतिकाम्ना-

ग । मयकथितोयजोभिर्ज्ञेयो

वज्ररडश्चत ॥ ८ ॥ इति ॥

वज्रवल्ली । स्त्री० अस्थिसंहारनता-
याम् ॥

वज्रवारक । पु० जैमिन्यादौ ॥

यथा । जैमिनिश्चसुमन्तुश्चवैशम्पा

यनएव । पुलस्त्य पुलहश्चैवप-

ञ्चैतेवज्रवारका ॥

वज्रवारहौ । स्त्री० मायादेय्याम् ।

मारौच्याम् । त्रिमुखायाम् ॥

वज्रबीजक । पु० लताक्षरज्ञे ॥

वज्रवृक्ष । पु० सेहण्डवृक्षे ॥

वज्रव्यूह । पु० वज्राकाररचनशक्ति
धाव्यवस्थितवले ॥

वज्रशल्प । पुं० शल्पकनामजन्तौ ॥

वज्रशृङ्खला । स्त्री० विद्यादेय्याम् ।

वज्रसार । त्रि० वज्रवत्कठिने ॥

वज्रसूर्य्य । पुं० बुद्धविशेषे ॥

वज्रा । स्त्री० क्षुद्रायाम् । गुडूच्याम् ।

दुर्गायाम् ॥ वज्राङ्गशकरीदेवीव

ज्रातेनापगीयतेइतिदेवीपुराणम्

वज्राङ्ग । पुं० भुजङ्गमे ॥ त्रि० वज्र

तुल्याङ्गयुक्ते ॥

वज्राङ्गी । स्त्री० अस्थिसंहारिणि ।

हाडजोडा दू० भा० प्र० ॥ गवे

धुक्तायाम् ॥

वज्राभ । पुं० दुग्धपाशाने ॥ त्रि०

वञ्चना

वञ्जसमानदीप्तिमति ॥

वञ्जायुध । पु० इन्द्रे ॥

वञ्जाशनि । पु० स्त्री० वञ्ज ॥

वञ्जाशनम् । न० अष्टाङ्गयोगस्य दत्तौ
याङ्गविशेषे ॥ यथा । ऊर्ध्वं पा
दौ क्रमाव्यस्य कृत्वा प्रच्यङ्मुखाङ्ग-
ली । करौ निदध्यादाख्यातञ्जास
नमनुत्तममिति ॥

वञ्जास्थिशृङ्खला । स्त्री० कोकिला
क्षवृक्षे ॥

वञ्जी । पुं० देवाधिपे । शक्ते ॥ व
ज्रास्यास्ति अतद्वनिठनावितीनि
॥ लुबे ॥

वञ्जी । स्त्री० स्नुहीप्रभेदे ॥

वञ्जक । पु० लम्बुके । शृङ्गाले
॥ गृहवभौ ॥ त्रि० खले । धूर्त्ते
॥ परप्रतारणस्वभावे । सुवर्णादिद्र
व्यग्रहोत्त्वऽपदव्यप्रक्षेपेण वञ्चन
शीले ॥ वञ्चयति । वञ्च चुगतौ
। ग्यन्तः । गदुल ॥ वञ्चयते वा
। वञ्च चुप्रलम्भने । आकुस्मीय ।
गदुल ॥

वञ्चय । पुं० धूर्त्ते ॥ वञ्चति । व
ञ्चु० । शीङ् शपोत्यादिनाऽथप्रच्य
य ॥ कोकिले ॥ वञ्चनायाम् ॥
वञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥
वञ्चुप्रलम्भने । ल्युट् ॥

वञ्चना । स्त्री० प्रतारणायाम् ॥ प्रमा
दे ॥ यथा । मन्यते स्मपि वताविली

वट

चने पक्षपातमपि वञ्चनां मनद् ० ११

सर्गेरघु ॥ ३६ ॥

वञ्चनीय । त्रि० प्रतारणीये ॥ वञ्चि
तुमह ॥ अर्हे कृच्छ्रवृक्षेति वञ्चे
रनोयर् ॥

वञ्चित । त्रि० प्रतारिते । विप्रलम्भे-
। वञ्चनाविशिष्टे ॥ वञ्च्यते स्म ।
वञ्चु० । ग्यन्तः । क्त ॥

वञ्जुल । पु० तिनिशे ॥ अशोकवृ-
क्षे ॥ वानीरे । वेतसे ॥ वञ्च्य-
ते । बाहुलकादुल्लोक्तवञ्च ॥ व
ज्जतिवा । वजगतौ । बाहुलकादुल्ल-
नुम्व ॥ दीर्घपञ्चे वेतसे ॥ स्थलप-
ञ्च ॥ पक्षिविशेषे ॥

वञ्जुलक । पुं० कर्णशालखगे ॥

वञ्जुलद्रुम । पु० अशोकवृक्षे ॥

वञ्जुलप्रिय । पुं० वानीरे । वे-
तसे ॥

वञ्जुला । स्त्री० बहुक्षीरायां गवि ॥

वट । पु० वृक्षविशेषे । न्ययोधे ।
तद्गुपदि । पादरोहणे । यक्षावा
से । अस्य गुणाः । वटः शीतो गु-
रुपांहीकफपित्तत्रणापहः । वण्यो
विसर्पदाहघ्न कषायायानिदोष
हृदिति ॥ कपर्दे । वराटके ॥ गो
ले ॥ गुणे । रज्जौ ॥ भक्ष्ये । वडा०
इ० भा० प्र० ॥ साम्ये ॥ पिशाच
विषे ॥ पश्यवक्त्रम् ॥ वटति
। वटवेष्टने । अच् ॥

बटारका

बटक । पु० तोलके । पिष्टकप्रभेदे ।
 । बडा० भक्षा० इ० भा० प्र० भक्ष्ये
 ॥ तस्यनिर्माणादिदथा । माषाणां
 पिष्टिकांयुक्तालवणाद्रकहिङ्गुभि
 । कृत्वाविदध्यावटकास्तांस्त्रीलेषुप
 चेच्छनै ॥ विशुष्कावटकावल्या
 हृहणावीर्यवर्धनाः । वातामय
 हरारुच्याविशेषाददितापहा ॥
 विषम्यमेदिन श्लेष्मकारिणोत्पन्नि
 पूजिता । सञ्चर्य निष्क्षिपेत्तत्रो
 भृष्टजीरकहिङ्गुच ॥ लवणं तत्रव
 टकान्सकलानपिमज्जयेत् । शुक्र
 लस्तत्रवटकीबलकद्रोचनोगुरु ॥
 विषम्यहृदिदाहोचक्ष्मशूल पवना
 पहा । राज्यक्षयातिरोचन्यापोच
 न्यातास्तुभजयेत् ॥ बटति । बट०
 । कुन् ॥

बटपत्र । पु० बर्बराप्रभेदे । सिता
 र्जके । न० न्ययोधपणे ॥

बटपत्रा । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पवृक्षे ।

बटपत्री । स्त्री० मोहिन्याख्यलताया
 म् । ऐरावत्याम् ॥ बटपत्रीकषा
 योषायांनिमूचगदापहा ॥

बटवासी । पु० यक्षे ॥ त्रि० बटवृक्ष
 वासकर्त्तरि ॥

बटाकर । पु० शुल्के । रज्जौ । आ
 करोति । पचाद्यच् ॥ बटस्रचा
 करः ॥

बटारका । स्त्री० रज्जौ ॥

बटु

बटावीक । पु० नामचौरे ।

बटि । स्त्री० उपजिह्विकायाम् ॥
 बटिकायाम् ॥ बटति । बट० ।
 सवंधातुभ्यङ्गन् ॥

बटिका । स्त्री० बध्याम् । मोदके
 गुटिकायाम् । पिण्डायाम् ॥ व्यञ्ज
 नोपयोगिमाषादिद्रव्ये । बडौ०
 इत्युभयोर्भाषायांप्रसिद्धिः । अस्या
 निर्माणविधिर्यथा । माषाणांपिष्टि
 काहिङ्गुलवणाद्रकसयुता । तथा
 बिरचितावस्त्रीबटिका साधुशो
 षिता ॥ तलितास्तप्ततैलिताअथ
 वासुप्रलेहिता । बटकाग्रगुणैर्यु
 क्ताज्जातव्यारुचिदाभृशम् ॥ कु
 ष्माण्डकबटीक्षेयापूर्वाक्तबटिकागु
 णा । विशेषात्पित्तरक्तघ्नौलघ्वीच
 कथिताबुधैः ॥ सुदृढावटिकातद्व
 द्रचितासाधितातथा । पथ्यारुच्या
 ततोल्घ्वीसुदृग्मसूणुणास्मृतेति ॥

बटितम् । न० शिलापिष्टमांसे ॥

त्रि० शिलापिष्टद्रव्ये ॥

बटी । स्त्री० बटिकायाम् ॥ वृक्षविशे
 षे । नदीवटे । यज्ञवृक्षे ॥ त्रि०

रज्जौ । गुण्ये ॥ बटति । बट० । अच्
 ॥ बध्यतेवा ॥ खनोद्यचेतिघ ।

गौरादि । यथा । सिताचतुर्गु
 णादेयावटीषुडिगुणोगुडइति ॥

बटु । पु० ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मण
 माणवके ॥ बालके ॥ कुटज्जटवृक्षे ।

बडवाकृत

श्यानाकी । बटति । बट० । अण
श्च तिसूत्रेचादु ॥

बटुक । पु० । बालकी । माणवकी ।
भैरवविशेषि ॥

बटुकरणम् । न० । उपनयने ॥

बटेश्वरपुरम् । न० । तीर्थविशेषे ॥

बठर । पु० । मूर्खे ॥ अस्वष्टे ॥ शब्द
कारे ॥ वक्रे ॥ त्रि० । शठे । मन्दे
वक्ति । वच० । वचिमचिभ्याकिञ्चि
त्यरष्टोन्तादेशश्च ।

बडभी । स्त्री० । मुदनी० । गृहचूडा० ।
द्र० । गौ० । दे० । भा० । प्र० । कुडि
पुष्पादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे । गोपा
नस्याम् ॥ बलते । बलसवरणे ।
बाहुलकादभच् । गौरादित्वान्
डोष् ॥ चन्द्रशालायाम् ॥ चन्द्र
शालाचबडभीस्यातांप्रासादमूर्धनी
तिश्रीधरः ॥

बडजा । स्त्री० । द्विजयोषिति । ब्राह्म
ण्याम् ॥ अश्वायाम् । घोटक्याम् ।
कुम्भदास्याम् ॥ नारीजात्यन्तरे ॥
बलं सामर्थ्यं मतिशयितमस्याः । अ
न्येभ्योपीतिवः । डलयारेकता ॥
बलवातिवा । आतौनुपेतिक ॥ व
लिनवजतिवा । अन्येभ्योपीतिङः ॥
बडवाकृत । पुं० । पञ्चदशदासान्तर्ग-
तदासविशेषि ॥ यथा । भक्तदासश्च
विजयसथैवबडवाकृतः । बडवा
दासीतलोभादङ्गीकृतदास्यद्रव्य

बडिशम्

र्थः ॥

बाडवाग्नि । पु० । समुद्राग्नी । सलि
लेम्बने । बडवाग्नेः ॥

बडवादुग्धम् । न० । अश्वत्थीरे ॥ अस्य
गुणा ॥ रूक्षोष्ण बडवाक्षीरबल्य
शाखानिलापहम् । अम्न पटुलघु
खादुसर्वभैकशफ्तया ॥

बडवानल । पुं० । शीर्षे । बाडवे ।
बडवाग्नेः ॥ बडवायाचनल ।
ओराधोघेयभावएवसम्बन्धत्वेनष
ष्ठार्थः । पुराकिलशीर्षेणमुनिना०
अथानिज पुत्रमिच्छतावक्षीमथित
तत्रज्वालामय पुरुषोजातः सचस
मुद्रेबडवामुल्लिङ्गवस्थापितइतिपौरा
णिकाः ॥

बडवामुख । पुं० । शीर्षे । अम्ब्यग्नेः
बडवानले ॥ न० । पाताले ॥

बडवासुती । पुं० । २ । अश्विनीकुमार
योः स्वर्बेद्ययोः ॥

बडवाहृतः । पुं० । बडवाकृतैः । दा
सविशेषि ॥ बडवागृहदासीतयाहृत
तस्तलोमेनतामुद्वाह्यदासत्वं नप्र-
विष्टः ॥

बडा । स्त्री० । बटके ॥

बडिशम् । न० । मत्स्यधरणार्थं वक्रलो
हकण्टकविशेषि । मत्स्यविधने ॥
बलिनीमत्स्यान्श्रयति । शीतन्
करणे । आतौनुपेतिकः । डल
यारेकता ॥

वण्टाल

वडिशी । स्त्री० वडिशे ॥

वड्ड । चि० वड्डति । वडा० वडो०
इ० भा० ॥ वलति । वलसवरणे
सञ्चरणे च । बहुलमन्यत्रापीतिर-
क् । डलयारेकस्वस्मरणात्तस्य ड ॥
वण । पुं० वण्डे ॥

वणिकपथ । पुं० वण्डे । आपणे ॥
स्थलवणिज्यायाम् ॥ स्थलजलादि
नाशवणिज्यमितिकुल्लूकभट्ट ॥

वणिक । पु० क्रयविक्रयकर्त्तरि । वा
णिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे
। नैगमे । एण्याजीवे । क्रयविक्रयि
के ॥ करणान्तरे ॥ स्त्री० वणिज्या
याम् ॥ प्रणते । पण० । पणे रिज्या
देश्व ॥

वणिज्या । स्त्री० विपणे ॥ न० वणि
ज । कर्मभावयो ॥ दूतवणिग्
भ्याश्चेति य । माधवस्तु० वणिज्या
शब्द स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोभावएवा
चप्रत्ययानतुकर्मणीत्याह ॥ भाष्ये
तु० वार्त्तिकमेवनास्ति ॥

वण्ट । पुं० अग्ने । भागे । वाण्टा०
इ० भा० ॥ दाचमुष्टौ । वैण्टा०
इ० भा० ॥ अनूठपुरुषे ॥

वण्टकः । पु० अग्ने । भागे ॥ वण्ट
ते । वटिविभाजने । कर्मणिषञ्
। स्वार्थेकः

वण्टाल । पुं० युद्धभेदे । शूरयुधे
॥ नौकायाम् । खनिचे ॥

वत स

वण्ट । पु० अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥
कुन्तायुधि ॥ वृत्ते । वाठ० इ०
प० भा० प्र० वण्टते । वटिएकच
र्यायाम् । अच् ।

वण्टर । पुं० स्थगिकायाम् ॥ रज्जौ
कुक्कुरस्यलाङ्गूले ॥ करीरकीर्षे ।
तान्नस्यपल्लवे ॥ पयोधरे ॥ वण्टेर
रच् ।

वण्ड । पु० अनावृतमेद्रे । दुश्चर्म
णि । चि० हस्तादिवर्जिते ॥ छि
न्नलाङ्गूले । वाडा० इ० भा० प्र०
॥ छिन्नहस्ते ॥ वणुते । वणुयाच
ने । वनतिश । वनसम्भक्तौ ।
जमलाङ्क ॥

वण्डा । स्त्री० पांशुलायाम् ॥ अजा
दित्वाष्टाप ॥

वत् । अ० सादृश्य । तेनतुल्यमित्या
दिभिर्विहितोवतिप्रत्यय । यस्तु
पसर्गाच्चात्पर्यद्विबिहित । सनष्ट
ह्यते ॥

वत । अ० आसन्वणे । रुन्तोषे ॥
खिदे । अनुक्राप्ते ॥ विस्मये ॥ वय
तेस्म । वयगतौ । गत्यर्थेतिक्त ।
नेटयस्त्रोप ॥ वन्यतेस्त्रवा । वणु
याचने । क्त अनुदात्तोपदेशेति-
नलोप ।

वतंस । पु० कर्णपूरे । कर्णाभरणे ॥
शिराभूषणे । शिखरे ॥ अवतस
पति० अवतस्यतेऽनेनवा । तसि ।

दत्तनाभ

लोभोभूयार्थ । पचाद्यच्० हग
अतिघञ्त्ता । भागुरिमतेनाका
रलोप ॥

दत्तगड । पु० मुनिविशिषं ॥

वतोका । म्ली० अवतोकायाम । म्ब
लितगर्भायाम् ॥

वत्स । पु० पुत्रादौ । वच्चा० इ० भा०
॥ तर्गाके । शक्तत्करो ॥ बदस्थभी-
न्ना मातरभ । यदव्यक्तायांवाचि०
बदस्थैर्यवा । वृत्तुवदीतिम ॥ ऋ
प्रिविशेषे ॥ वर्षे ॥ न० । उरसि ।
बक्षसि ॥

वत्सज । पु० कुटजवृक्षे ॥ न० पुष्प
कासीसे ॥ सज्जायाकन ॥ अनुक-
म्पितत्वे अनुकम्पितोवत्स ।
अनुकम्पायामितिक ॥

वत्सकवीजम् । न० इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री० वत्साभिलाषिण्यां
गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिका
भनाविशिष्टायांनार्याम् ॥

वत्सतर । पु० दम्ये । वत्सभावमती
त्यद्वितीयवय प्राप्ते ॥ तनुर्वत्स
वत्सोच्चाश्वर्षभेभ्यस्तनुत्त्वद्वि-
ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री० वत्सायाभावमतीत्यद्वि
तीयवय प्राप्तायाम् । विहायण्यां
गवि ॥ तन्योवत्सा । ष्टरच् ।
ऊष् ॥

वत्सनाभः । पु० विषष्ठविशिषे । अ

वत्सर

सृते । उये । महौषधे । मारणे ।
माहुराङ्ग० भा० प्र० ॥ अ० स्वरूप
निरूपणयथा । सिन्धुवारसदृक्प
त्रोवत्सनाभ्याकृतस्तथा । यत्पा
श्वेनतरोर्वृद्धिर्वत्सनाभ सभाषित
इति ॥ अस्यगुणा । अतिमधुर
त्वम० वातकफकण्ठरुक्सन्निपात-
नाशित्वम्० पित्तसन्तापकारकत्व-
ञचेतिराजनिर्घण्ट ॥ वत्सानन
भ्रातिहिनस्ति । शमहिंसायाम् ।
कर्मण्यम् ॥ वत्सस्यनाभिरिवनाभि
रस्येतिवा ॥

वत्सप । पु० वत्सचारकवालके ।
वत्सपत्तनम् । न० भारतवर्षस्त्रीक्षरे
देशविशिषे । कौशाम्याम् ॥

वत्सपाल । पु० वलदेवे । श्रीकृ-
ष्णे ॥ वत्सपे ॥

वत्सर । पु० द्वादशमासात्मकीका-
ले । सवत्सरे । अर्द्धे । हायने । श
रदि । समायाम् । वर्षे । सवस
वत्सरादिभेदेनपञ्चधाभवति । त
थाहि । शकाब्दात्पञ्चभि श्रे-
ष्ठात्समाद्यादिषुवत्सरा । सम्परी
दनुपूर्वाश्चतयोदापूर्वकामताः ॥
अथषष्टिसवत्सराणांगणना । माने
शुरोरगभिद् । पञ्चवत्सराणांषष्टि
स्मृतामुनिवरैः प्रभवादिकाना-
म् । स्यादेकवत्सरमितिगुरुमध्यमे-
कराशेस्तुभोगमित्तिरेवसदातथाहि ॥

वत्सर *

प्रभवो • बिभव • शुक्र, प्रमोदो •
 य • प्रजापति । अङ्गिरा, श्रीमु
 खो • भावो • युवा • धातेश्चराभिधौ ॥
 बहुधान्य प्रमाथीच • विक्रमो • व
 प्रसन्नक । चित्रमानु सुमानुश्च •
 तारण पार्थिवो • व्यय सर्वजि
 त् • सर्वधारीच • विरोधो • विकृतस्त
 त । खर • नन्दनसन्नीच • विज
 यो • जय • मन्मथौ ॥ दुर्मुखस्त दनु
 प्रोक्तो • हेमलम्बकसन्नक , विल
 स्वाख्यो • विकारी • म्याच् • कर्बरी
 भवसन्नको ॥ उक्त • शुभकृतस्तस्माद
 व्द शोभनकृतस्मृत । क्रोधी •
 विश्वा • सुच्यै • यो • वत्सरोहिपरभ
 व । भ्रष्ट कौलकाख्यो • यसौ
 म्य साधारणाङ्गय , ततोविरो
 धकृन्नामा • परिधावि • प्रमाथिनौ ॥
 आनन्दो • राक्षस प्रोक्तो • ऽनल
 पिङ्गलसन्नक । कालयुक्ताख्यसि
 ङ्गार्थो • रौद्रो • दुर्मतिदुन्दुभी । रु
 धिरो • हारिरक्ताक्षौ • क्रोधन • क्षयक
 र्मत । वत्सराणागुरोर्मानिषाष्ट
 रियमुदाहृता ॥ वत्सरानयन य
 था । नगैर्नखै • सन्निहतीद्विधाश
 क सखचिशक्रोक्षयमाङ्गभाजि-
 त । गता • सतल्लव्यशकौभषड्द
 तो ऽवशिषकेषु : प्रभवादिवत्स-
 रा : । अत्र • पाद्यातुविशतिर्ब्राह्मी
 द्वितीयावेषावीस्मृता तृतीया रुद्रदे

वट *

वज्राश्चेष्टामध्याधमाभवेत् । वसन्त्य
 स्मिन्नयनर्तुमासपक्षादय । वस
 निवासी । वसेद्येतिमरप्रस्थय : ।
 सस्याहं धातुकद्रतिसस्यत ॥
 वत्सरान्तक । पु • फाल्गुनेमासि ॥
 वत्सल । पु • शृङ्गारादिरसान्तर्गत-
 रसविशेषे । वात्सल्ये । दृष्टा-
 न्नौ , वि • स्नेहयुक्ते । क्षिगधे ॥ व
 त्सेपुत्रादिकेहपात्रे ऽभिलाषोऽस्या-
 स्ति वत्समासाभ्याकामबले • इति
 लच् ॥
 वत्सला । स्त्री • वत्सकामायाधेनौ ॥
 वत्सशालम् । न •)
 वत्सशाला । स्त्री •) नत्सानागृहे ॥
 वत्सानाशला पु • । विभाषासिनेति • प
 चेत्कीवता ॥ चि • वत्सशालीत्प-
 त्रे ॥ वत्सशालेजात । जातार्थ
 स्यबालुक् ॥ पक्षेणि • वात्सशा-
 लीपि ।
 वत्सा । स्त्री • पु • त्याम ॥ वयसिप्रथ-
 मद्वतिष्ठौपवाधित्वा • अजादित्वा
 दृप् ।
 वत्साक्षी । स्त्री • गोडुम्बायाम् । चि
 त्वायाम् ॥
 वत्सादन • । पु • वृके ॥
 वत्सादनौ । स्त्री • छिन्नरुहायाम् ।
 गुडुच्याम् । वत्सेरद्यते । अद • ।
 ल्युट् ॥
 वद । चि • वक्तरि ॥ वदति । वद-

बधूजन

व्यक्तायावचि । पचाद्यच् ॥
 वदनम् । न० अनेने । मुखे । वद
 न्यनेन । वद० । करणेल्युट् ॥
 वदनासव । पु० अधरमधुनि । वक्ता
 सवे ॥ वदनस्यआमम ॥
 वदन्ति । स्त्री० कथायाम् ॥
 वदन्ती ।
 वदन्य । त्रि० वदान्ये ।
 वदान्य । त्रि० अत्युदारे । दानशी
 रण्डे । बहुप्रदे । मायाचस्वेतिवद
 ति । वद० । वदेरान्य ॥ चारुवा
 दिनि । प्रियवादिनि ॥
 वदामम् । न० फलविशेषे । मुफले ।
 वातवैरिणि । वातादे ।
 वदात् । पुं० पाठोनमतस्ये वीणा-
 लि० इ० गौ० दे० भा० प्रा० ॥
 वदावद । त्रि० वक्तरि ॥ वदति ।
 वद० । पचाद्यचि० चरिचलीति-
 त्त्वदि ॥
 वदि । अ० कृष्णापत्ते ॥
 वध । पुं० हिसकी ॥ हिसायाम् ॥
 वधुका । स्त्री० बध्वाम् ॥
 वधू । स्त्री० स्नुषायाम् । वद्ध० इ०
 भा० प्रसिद्धे । बहति० उद्यतेवा । व
 हप्रापणे । वहीपक्षेच्यु ॥ शारि
 वीषधी ॥ शक्यम् ॥ नवीढायम ॥
 भार्यायाम् ॥ पृष्ठायाम् ॥ अङ्ग
 नायाम् ॥
 वधूजन । पुं० योषिति ॥

वनकोद्रव

वधूट । पुं० यौवने ॥
 वधूटशयनम् । न० गवाक्षे ॥
 वधूटी । स्त्री० स्वल्पवध्वाम् ॥ स्नुषा
 याम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवती ॥
 वयस्यचरममृतिडीप् ॥
 वधूत्प्रवप्रसव । पु० रक्ताम्बुने ॥
 वध्रम् । न० हयरज्जौ ॥ वध्यतेऽनेन ।
 वधेरौणादिकः घृन् ॥
 वध्रि । स्त्री० वध्रे ॥
 वध्रो । स्त्री० वध्रे । पित्तवान्डीष ।
 वध्रा । पश्यवध्रिका पश्येतिभा-
 प्यम् ॥
 वनम् । न० नीरे । जले । निवासे ।
 आलये ॥ प्रसवणे । कानने । स्व-
 तः सिद्धेवृक्षसमूहे । गहने । व
 ना० इ० भा० ॥ प्रवासे । वन्यते०
 सम्भज्यते० सेज्यते० पाच्यतेवा व-
 नसम्भक्तौ० वनयावनेवा हलश्चेति
 कर्मणिघञ् । उद्भापूर्वकत्वाद्-
 दृध्यभावः ॥ कर्तरिपचाद्यञ्वा ॥
 त्रि० वननीये ॥ सम्भजनीये ॥
 वनकदली । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥
 वनकन्द । पुं० सितशूरणे ॥ धरणी
 कन्दे ॥
 वनकार्पासी । स्त्री० त्रिपर्णायाम् ।
 भारद्वाज्याम् । वनकपास० इ०
 भा० ॥
 वनकुलत्पः । पुं० कुलत्पायाम् ॥
 वनकोद्रवः । पुं० उद्वाले ॥

वनतिल्ला

वनकोलि । पुं० वनजवदर्याम् ।

कक'शिकायाम् ॥

वनगौ । पुं० स्त्री० गवये ॥

वनगोचर । पुं० नारायणे ॥ वनं

जल गोचरेनिवासस्थान यस्यस्य

॥ व्याधि ॥

वनचन्दनम् । न० अगुरुणि । देवदा

रुणि ।

वनचन्द्रिका । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक । पुं० वनदीपे । हेमा

ल्ले ॥

वनचर । पुं० किराते ॥ वनमृगे

॥ वनेचरति । चर० । चरेष्ट ॥

वनच्छाग । पुं० वनच्छगले । एडके

। शिशुशाच्छके ॥ शूकरे ॥

वनज । पुं० सुस्तके ॥ स्वाम्बरमे ।

वनशूरणे चस्वुजे ॥ त्रि० वनो

त्पत्रे ॥ वनेजायते । जनी० ।

ड ॥

वनजा । स्त्री० सुद्रपण्याम् ॥ वनका

पांश्याम् ॥ वन्योपादक्याम् ॥

अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥

मिश्रेयायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रका

याम् ॥

वनजायतेक्षणः त्रि० पञ्चलोचने ।

वनजीर । पुं० सूक्ष्मपत्रे । अरण्य

जीरे ॥

वनतिल्ला । पुं० रोहितकद्रुमे ॥

वनतिल्ला । स्त्री० वनतिल्लिकायाम् ॥

वनमाला

वनतिल्लिका । स्त्री० दाठायाम् ॥ ह

रीतक्यां ॥

वनद । पुं० घने । मेघे ॥ वनज

लंददाति । डुदाज्० । क ॥

त्रि० वनदातरि ॥

वनदमन । पुं० अरण्यदमने ॥

वनदीप । पुं० वनचम्पके ॥

वनधेनु । स्त्री० गवय्या ॥

वननीय । त्रि० सम्भजनीये ॥

वनपञ्चव । पुं० शोभापन्नवर्त्तने ॥ अ

रण्यजपत्रे ॥

वनपाशुल । पुं० व्याधि ॥

वनपिप्पली । स्त्री० क्षुद्रपिप्पल्या

म् ॥

वनपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरक । पुं० वनबीजपूरे ॥

वनप्रिय । पुं० परभृते । कोकिले ॥

न० त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि० अर

ण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं० ऋषभौषधे ॥

वनमल्लिका । स्त्री० दशे ॥ वनस्थम

ल्लिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री० वनोद्भवमल्लिका
वनमल्ली ।) याम् ॥

वनमाला । स्त्री० श्रीकृष्णस्त्रिजि सप

ल्लपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्या

स्त्रिजि ॥ तस्याः स्वरूपं यथा । आ

जानुलम्बिनीमालासर्वतु'कुसुमो

ज्वला । मध्यस्थूलकदम्बाव्यावन

वनराजि

मालेतिकीर्तिता ॥ वनपुष्पस
जि ॥

वनमाली । पु० हरी । श्रीकृष्ण ॥
वन वनपुष्प तन्मालाचस्येति वन
माली । व्रीह्यादित्वादिनि । सप
ह्ववपुष्पयितासक वनमालेन्यन्ये
॥ आपादपद्म यामालावनमालेति
सामतेतितुकलिङ्ग । सास्य स्ती
तिश ॥ वन मन्वितु श्रीलमस्येति
वा । सनधारणे । सुप्रीतिनिनि
॥ वा भूततन्माथरूपावेजमन्था
॥ वनमालावहन वनमाली । व
नमालापरि ज्ञप्त धन्या पश्यतिते
मुखमिति हरिष शोक्तिः ॥

वनगानिनी । स्त्री० वाराह्याम् ॥ वा
रकापुण्याम् ॥

वनमुक्ता । पु० जलदे । मेघे ॥ वननी
रमुक्षति मुखे ० । क्षिप् ॥

वनमुक्ता । पु० सकुष्ठके ॥

वनमुक्ता । स्त्री० मुक्तपण्याम् ॥

वनमूर्धजा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेधिका । स्त्री० मेधिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

वनर । पु० वानरे ॥

वनराज । पुं० मृगेन्द्रे ॥ वनस्यरा
जनि ॥

वनराजक । पुं० सिद्धे ॥

वनराजि : । स्त्री० वनवृक्षाणापङ्
क्तौ ॥

वनशृङ्गाटक

वनरुहम् । न० पद्मे ॥ वनेरोहति ।

रुह० । इगुपधेतिक ॥

वनलक्ष्मी । स्त्री० कदल्याम् ॥

वनवर्ष्पर । पु० कृष्णार्जके ॥

वनवर्ष्परिका । स्त्री० अरण्यजवर्षयां
म् । सुप्रसन्नके । विषघ्ने । सूक्ष्मप
त्रके । मिद्रालौ ॥

वनवल्ली । स्त्री० नि त्रेणिकाटणे ॥

वनवल्ली । पुं० दवानले ॥

वनवासन । पुं० गगौतौ । खट्वा
त्रे ॥

वनवासौ । पुं० नीलमहिषकन्दे ।

शाल्मलिकन्दे ॥ पाटल्याम् । मु

ष्ककवर्चे । शृङ्ग्याम् । ऋषभौ

षधि ॥ शूकरकन्दे । वाराहिकन्दे

॥ नि० वनवासकर्त्तरि ॥

वनबीज । { मातुलुङ्गिका
वनबीजक । { पु० याम् ॥ अर
वनबीजपूरक । { यज्जातबीजपू

रे । अत्यस्त्रायाम् ॥

वनवृन्ताकी । स्त्री० वृहत्याम् ॥

वनव्रोहि । पुं० नीवारे ॥

वनशूकरी । स्त्री० शूकशिम व्याम् ॥

अरण्यवाराह्याम् ॥

वनशूरण । पुं० वनोद्भवोक्षे । सित

शूरणे । वनकन्दे ॥

वगशृङ्गाट । पुं० गोक्षुरके ॥ वनस्य

शृङ्गाटद्रव ॥

वनशृङ्गाटक । पुं० गोक्षुरके ॥

वनाटु

वनशीभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वन
 स्थशीभाकस्रि ॥
 वनश्रवा । पु० गन्धमाज्जारे ॥ वधुके
 । गोमाथौ ॥ व्याघ्रे ॥
 वनसङ्कट । पु० मसूरे ॥
 वनसद् । त्रि० वनेचरे ॥
 वनसमूह । पु० वन्यायाम् ॥ वना
 नांसमूह ॥
 वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पास्या
 म् ॥
 वनस्थ । पुं० भृगे ॥ त्रि० वनवा
 सिनि ॥
 वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
 वनस्पति । पुं० द्रुममात्रे ॥ विना
 पुष्पफलशालिनिवृक्षे ॥ अपुष्पाफल
 वन्तोये तेवनस्थतयः स्मृता इति
 मनुः ॥ स्थालीवृक्षे । नन्दीवृक्षे
 ॥ वनस्पति । पारस्करादित्वात्
 सुट् ॥ वटे ॥
 वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरि
 द्रायाम् । शोलिकायाम् ॥
 वनहास । पु० अश्वबाले । काशट
 थि ॥ कुन्दवृक्षे ॥
 वनहासक । पुं० काशटथि ॥
 वनाखुः । पुं० शशके ॥
 वनाखुक । पुं० मुह्ने ॥
 वनाज । पु० वनच्छागे । इडिके ॥
 वनाटु । पु० स्त्री० वर्वणायाम् ।
 नौलमक्षिकायाम् ॥

वनिता

वनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनम
 धिवसतितच्छील । शिनिः ॥
 वनामल । पुं० करमर्दे । कृष्णपा
 कफले ॥
 वनाम्रः । पुं० कीषाम्ने ॥
 वनायुः । पु० हरिणे ॥ देशविशेषे ॥
 वनायव । पुं० बहुवचनान्तोयम् ।
 देशविशेषे ॥
 वनायुज । पुं० हयविशेषे । वनायु
 जे ॥ वनायुषुदेशेजातः । सप्तम्या
 म्जनेड् ॥
 वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥
 वनार्चक । पुं० पुष्पजीविनि ।
 मालाकारे ॥
 वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवाद्रं
 के ॥
 वनालिका । स्त्री० वज्रबल्ल्याम् ।
 हस्तिशृण्डायाम् ॥
 वनाश्रय । पु० द्रोणकाके ॥
 वनाहिरः । पुं० दन्तायुधे । शूकरे ॥
 वनि । पुं० अग्नौ ॥ वन्यतेयाचते ।
 वनुयाचने । खनिकष्यन्त्यसिर्वासि
 वनिसनिध्वनियन्थिबलिचरिभ्यश्चे
 ति० इप्रत्ययः ॥
 वनित । त्रि० याचिते ॥ सेविते ॥
 वनिता । स्त्री० उत्पादितात्थर्यानुरा
 गनार्याम् ॥ योषिन्मात्रे ॥ वन्यते
 स्म । वनुयाचने० वनसम्पत्तीनां ।
 त्तः । यस्यविभाषित्यनित्यत्वा

वनौका

दिट् ॥ यहा । वनतेर्बाहुलकादि
तन् ॥

वनी । पुं० कन्दमूलफलाद्याहारिणस्य
ग्निहोत्रे० निरग्निहोत्रे० बाबानप्र
स्थे । तृतीयाश्रमे ॥ वन निवासस्था
नमस्यास्ति । अतद्वनिठनाविती
नि ॥

वनी । स्त्री० विपिने । गह्वने ॥ वनति
। वन० । पचाद्यच् । गौरादि ॥
वनीपक । चि० याचके ॥ वनीपा
ति । आतद्धतिका । तत । स ज्ञा
याकन् ॥

वनीयकः । चि० याचके ॥ वननम्
। वनु० । सर्वधातुभ्यङ् । वनि
र्याञ्जा० तामिच्छति । सुपचात्मन
क्यच् । ण्वुल् ॥

वनेक्षुद्रा । स्त्री० करञ्जे ॥

वनेचरः । पुं० किराते ॥ चि० अर
ण्यचारिणि ॥ वनेचरति । चरेष्ट
कृतिट् ॥ तत्पुरुषेकतौत्यलुक् ॥

वनेज्यः । पुं० वहरसाले ॥

वनेसद् । पुं० वनेचरे ॥ वनेसीदति
। षट् ॥ क्विप् । तत्पुरुषद्वया
दिनाऽलुक् ॥

वनेसज्जः । पुं० असनवृत्ते ॥

वनोज्जवा । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥

चि० वनजे ॥

वनोपलः । पुं० आरण्यगोमये ॥

वनौकाः । पुं० वानरे ॥ वनस्थिते ।

वन्दनमाला

पुलिन्दे ॥ वनमोकोस्य ॥

वनौषधी । स्त्री० वनोज्जवौषधिमात्रे
॥ प्रायोजना सन्निवनेचराद्यागो
पादय प्राकृतनामतज्ज्ञा । प्र
योजनार्थावचन प्रवृत्तिर्यतस्तत
प्राकृतद्रव्यदोष ॥ किञ्च । रसवी
र्यविपाकेभ्योमूलात्पृष्ठात्फलाद्
लात् । आकाराद्देशकालादेर्वनी
षध्यर्थमुन्नयेत् ॥

वन्दक । पुं० नीलवल्ल्याम् । व-
न्दायाम् ॥ चि० वन्दनकृति ॥

वन्दका । स्त्री० वृक्षादन्याम् । वन्दा
याम् ॥

वन्दयः । चि० स्तोतरि ॥

स्तुत्ये ॥ वन्दते० वन्द्यतेवा । वदि
अभिवादनस्तुत्यो शीङ्शपिरु
गमिबध्विजीविप्राणिभ्योऽयङ्कृत्यच
वञ्चीत्यस्यस्थानेवन्दोतिपाठोपिबहु
श्रुतैर्निर्धारितइतिवन्देरथः ॥

वन्दनम् । न० नती । प्रणामे ॥ वन्दे
ल्युट् ॥ सुखे ॥

वन्दनमाला । स्त्री० तोरणे । रक्षा
स्तम्भचतुष्टयवेष्टिताम्पचरचितमा
लायाम् ॥ यथा । कुर्याद्वन्दनमा
लायोरम्भास्तम्भौ सुशोभनौ । चूत
वृक्षोज्जवौ । पञ्चैर्जागरेचक्रपाणिनः
॥ युगानिपत्रसङ्ख्यानांस्वर्गेतस्यो
त्सवोभवेत् । पूज्यतेवासत्रायैश्च
क्रीडतेचाप्सरोहृतः ॥

वन्दाक

वन्दनमालिका । स्त्री० वहिर्द्वारोपरि
शुभदायांमालायाम् ॥ यथा । ती
रणोर्ध्वतुमङ्गल्य दामवन्दनमालि
का ॥

वन्दना । स्त्री० समीच्याम् । स्तुती
॥ हेमभस्मनातिलके ॥ यथा ।
ऐशान्यामाहरेक्ष्मशुचाबायश्रुवेण
वा । वन्दनाकारयेत्तेनशिर क
शठांसकेषुच ॥ कश्यपस्येतिमन्त्रेण
यथानुक्रमयोगतद्भुतिवशिष्ट ॥

वन्दनी । स्त्री० नती ॥ जीवाती ॥
बन्ध्याम् ॥ पाचनकर्मणि ॥

वन्दनीय । पु० पीतभृङ्गराजि ॥ चि०
नमस्ये । वन्द्ये । स्तवनीये ॥
वन्दितुमर्ह ॥ । वदि० । अनौ
यर् ॥

वन्दनीया । स्त्री० गीरोचनायाम् ॥
अजादित्त्वाष्टाप ॥

वन्दा । स्त्री० वृक्षोपरिजातेवृक्षे । वृक्षा
दन्याम् । वृक्षरुहायाम् । जीव
न्तिकायाम् । वन्दाकी ॥ वृक्षेवि
जातीयप्ररोहोवन्दा । वन्द्यते ।
वदि० । गुरोश्चेत्यः ॥ भिक्षुक्याम्
। वन्द्यां ॥

वन्दाकः । पुं० द्रुमरुहायाम् । वन्दा
याम् ॥ यथा । वन्दाकः स्याद्विम
स्तिक्तः कषायोमधुरारसः । मङ्ग
ल्य । कफवातास्तरक्षोत्रणविषाप
ह ॥ + * +

वन्द्या

वन्दाका ।) स्त्री० वन्दायाम् ।
वन्दाकी ।) वृक्षादन्याम् ॥

वन्दाकः । चि० वन्दनशीले । अभि
वादके ॥ वन्दते । वदि० । शृवन्
द्योराकः ॥

वन्दिः । स्त्री० निवहमनुजादौ ।
प्रग्रहे । उपग्रहे । वन्दी० इ०
लोक० प्र० ॥ सोपानके ॥

वन्दिग्राह । पु० अग्न्यायुधदेवता
गारभेदके ॥

वन्दिचौर । पुं० माचले । सन्धि
चौरे ॥

वन्दित । चि० पूजिते ॥

वन्दी । पुं० राजादेः स्तुतिपाठिनि
। स्तुतिपाठके । भाट० इ० प्र० ॥

प्रस्तावानुवक्तरि ॥ वन्दिनस्त्वमल
प्रज्ञाः प्रस्तावसदृशाक्तयः ॥ वन्द
ते । वदि० । यद्वादिच्चादावश्यकै
तिवाणिनि ॥ पणमध्यस्थे ॥

वन्दिपाठ । पु० भोगावल्याम् ।
स्तुतिग्रन्थे ॥

वन्दी । स्त्री० आहतस्त्रियाम् ॥ पण
मध्यस्थायाम् ॥ वन्द्यते । वन्दते
वा । वदि० इन् । डीष् ॥ शुद्रा
यांक्षत्रियेणात्पादितायाम् ॥

वन्दोकारः । पु० वन्दिग्राहे । प्रस
न्नचौरे । माचले ॥

वन्द्य । चि० स्तव्ये । वन्दनीये ॥
वन्द्या । स्त्री० स्तव्यायाम् । वन्दनीयाया

वपनम्

म॥ गीरोचनायाम् ॥ वन्दायाम् ॥
 वन्दः । त्रि० पूजके ॥ पु० गुरौ ॥
 वन्दते० वन्द्यतेवा । वदि० ।
 स्फायितस्त्रीत्यादिनारक् ॥ न०
 जल्यारणे ॥
 वन्य० । पुं० वनौक्षे । वनशूरणे ॥
 वाराहीकन्दे ॥ देवनले ॥ न०
 कौवर्तीमुस्तके ॥ त्वचे ॥ त्रि० वनो
 क्लृते ॥ वनेभव । यत् ॥
 वन्द्या । स्त्री० वनसमूहे ॥ अम्बुसमू
 हे ॥ वनानांसमूह० । पाशादि
 भ्यायः ॥ गोपालकर्कव्याम् ॥
 मुद्रपण्याम् ॥ गुह्यायाम् ॥ भद्र
 सुस्तायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥
 मिश्रयायाम् ॥
 वन्योपोदकौ । स्त्री० लताप्रभेदे वन
 आयाम् । वनसाङ्गयायाम् ॥ इ
 तिराजनिर्घण्टः ।
 वन्न । त्रि० अग्निनि । भागिनि ॥
 वनति । वनसम्भक्तौ । ऋष्येन्द्राद्ये
 त्यादिनारन् ॥
 वपः । पु० मेदसि ॥ केशमुण्डने ॥
 बीजवपने ॥ वपति । टुवप्० ।
 पचाद्यच् ॥ वपतियदिकृषाण०
 क्षेपमासाद्यबीजम् ॥
 वपनम् । न० बीजाधाने ॥ मुण्डने
 ॥ यथा । गङ्गायाभास्करक्षेपेमा
 तापित्रोशुराष्ट्रौ । आधानेसा
 मपानेच वपनसप्तमुसृतम् ॥

वप्र

टुवप्० । ल्युट् ॥ अन्यवनिध
 नात्पत्यु पत्नीकेशान्नवापयेत् ॥
 वीर्ये ॥
 वपनी । स्त्री० नापितशालायाम् ॥
 वपा । स्त्री० विवरे । छिद्रे ॥ मेदसि
 ॥ उप्यतेऽच । टुवप्० । भिदाद्य
 ङ् ॥ यद्वा । वपति । पचाद्यच्
 । टाप् ॥
 वपिल । पुं० पितरि ॥
 वपुस्तव । पुं० शरीरस्थरसधातौ ।
 वपुन । पु० देवे । सुरे ॥
 वपुषा । स्त्री० हवुषायाम् । हौहवर०
 इ० भा ॥
 वपुष्टमा । स्त्री० पद्मचारिण्याम् ॥
 वपुः । न० तनौ । शरीरे ॥ प्रशस्ता
 कृतौ ॥ वपति० उप्यतेवा । टुव
 प्बौजसन्ताने । अतिपृथ्वीत्यु
 सि ॥
 वप्तव्यः । त्रि० अपर्णीये ॥ भूमौबी
 जंहवप्तव्य० सुर्वरायानचापरे ॥
 वप्ता । पुं० जनके ॥ त्रि० बापके ।
 वपति । टुवप्० । खल्लुत्तचावि
 तित्वच् । कबौ ॥
 वप्रः । पुं० ताते ॥ प्रकारे ॥ न०
 सीसके । पुं० न० प्राकाराधारवे
 दिकायाम् । चये ॥ तथाचार्थशा
 खम् । खातादुहृतमृदावप्र कारये
 त्० तस्योपरिप्राकारमिति ॥ महा
 वप्रोयथा । महीद्यानामहावप्रां

वमि

तडागशतशोभिताम् । प्राकारगृह
सम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥
महान्बप्रोथस्या । प्राकाराधार
भूताकृत्रिमोच्छ्रिताभूमिर्वप्रसञ्जे
तिबि० पु० ॥ रोधसि । तटे ॥
रेणौ ॥ चित्रे । केदारे । सानुनि ॥
उप्यसिञ्च । टुवप० । वधिवपिभ्यां
रन् ॥

वप्रक्रीडा । स्त्री० वृषभादीनावप्रक्रि-
यायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलि श्रु
क्वाथैर्वप्रक्रीडानिगद्यतेद्वतिशब्दा-
र्णव ॥

वप्रा । स्त्री० मल्लिषायाम् ॥

वप्रिः । स्त्री० चित्रे ॥ वपति । टुव
प० । वङ्क्रादिस्त्वात्साधुः ॥

वप्री । स्त्री० बल्मीके ॥

वम । पु० स्त्री० वमने ॥

वमयुः । पु० वमने ॥ गजस्यकरशी
करे ॥ वमन० वस्यतेवा टुवमउ
ह्निरणे ॥ द्वितीयुच् ॥

वमन । पु० शणे ॥ न० कर्द्दने ॥
अर्द्दने ॥ आहृतौ । आहरणे ॥

वमनौ । स्त्री० जलीकायाम् ॥

वमनीया । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥
त्रि० वमनयोग्ये ॥

वमि० । पुं० हुताशने । अमनौ ॥
धूर्त्ते ॥ स्त्री० बान्ती । कर्द्दने ॥

वमनम् । टुवम० । वृक्कृष्या
दिभ्यः ॥

वय

वमित । त्रि० कृतवमने ॥ यथा ।
वमितलङ्घयेत्प्राञ्चोलङ्घितन
तुवामयेत् । वमनेकेशवाहुल्याद्व
न्याल्लङ्घनकर्षितम् ॥

वमी । स्त्री० वमने ॥ कृदिकारादिति
डीष ॥

वम्भः । पुं० वशे ॥

वम्बी । स्त्री० उपजिह्वायाम् । सीम
क० इ० दे० भा० । बालबी० इ०
महारोष्ट्रभाषा ॥ इ० हे० न्द्र ॥

वम्बीकूट । पु० बल्मीके ॥

वयः । पुं० पक्षिणि । खगे ॥ तारु
ग्ये ॥ यौवने ॥ कालकृतायाथौव
नादिरूपायाशरीरावस्थायाम् । वा
ल्यादौ ॥ अत्रहिचय । पक्षाः ।

यथा । कौमारयौवनमध्यत्वस्थवि-
रत्त्वानिचत्वारिवयांसीत्येक० प
क्षः । तथाचाहुः । आद्येवयसि
नाधीतद्वितीयेनार्जितधनम् । तृती
येनतपस्तप्त चतुर्थेनिकारिष्यतीति ॥

चीणिवयांसीत्यन्ये । यदाहुः ।

पितारक्षतिकौमारेभर्तारक्षतियौ
वने ॥ पुत्रास्तुस्याविरेभावेनस्त्रीस्वा
तन्व्यमर्हतीति ॥ अन्ये तु० कौमार
यौवनस्यविरत्त्वानि० चीणीच्छन्ति ।

चाहुस्त्ये । आषोडशाब्देवालोयावत्
क्षौरनिवर्त्तकः । मध्यम० समति
र्थावत्परतोवृद्धउच्यतइति ॥ के-
चित्तुउपचयापचयलक्षणं द्वेवयसौ

वयस्या

इच्छन्ति अस्मिन्पक्षे यौवनस्य प्रथम
वयोवाचिस्त्वादायसिप्रथमद्वतिबधू-
टीचिरगटीत्यत्रडोपिसिर्ब । वय
स्यचरमद्वतिनवक्तव्यमितिस्थितम् ।
यस्त्वर्थप्रकरणादिकमनपेक्ष्यश्रवण
मात्रेणवय प्रतिपादयति । सव
योवाचीत्युच्यते । अन्तरङ्गत्वात् ।
तेनेह । उत्तानशया । लोहित
पादा । इहप्रकरणादिनावयस
प्रतीतावपि । शब्दादप्रतीते । अ
थालापिहिव्याध्यादिवशादुत्तानाश्रि
ते । अजक्तकेनचरक्तचरणाभर्षति
॥ वयते । वेति । अजतित्रा । वय
गतौ । वीगत्यादौ । अजगतौत्रा
अमुन् ॥ वयस्तुचिविधवात्य मध्य
मवार्धकतयेतिमुश्रुत ॥

वयस्य । वि । मध्यमवयसि । तरु
णे ॥ वयसितिष्ठति । सुपौतियो
गविभागात्क्व । ॥

वयस्या । स्त्री । ब्रह्म्याम् ॥ गुड्

च्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ सूक्ष्मैला
याम् ॥ काकोल्याम् । पय्याया
म् । पूतनायाम् । हरोतक्याम् ॥
सोमलतायाम् ॥ शाल्मली ॥ क्षौ
रकाकोल्याम् ॥ अत्यम्नपय्याम् ॥
मत्स्याच्याम् ॥ वयोयोवनतिष्ठ
त्यनया । छ । धञर्थेक । युवतौ ।
तरुण्याम् । सख्याम् । आल्या

वर .

म् ॥ खर्परेशरिवाविसर्गलोप ॥
वयस्य । पु० समानवयस्की । स्त्रि
ग्धे । सबर्षासि ॥ वयसातुल्य
। नौवयोधर्मेत्यादिनायत् ॥ स
ख्यौ ॥

वयस्या । स्त्री । सख्याम् ॥ टाप ॥
वयस्वी । पु० । तरुणे ॥

वयुग । पु० । देवतालये ॥ न० प्रज्ञा
ने ॥ कर्मणि । अजति । अज० ।
अजिधमिश्रीङ्भ्यश्चत्युनन्चित्
। अजिर्वी गुणायादेशौ ॥

वयोधा । पु० । यून । तरुणे ॥ वयो
दधाति । डुधाञ् । वयसिधाञ्
इत्यसिङित् ॥

वयोवङ्गम् । न० सीसके ॥

वयोवाची । पु० । अर्थप्रकरणादिकम
नपेक्ष्यश्रवणमात्रेणवयस प्रतिपा
दकेकुमारादिशब्दे ॥

वर । पु० । देवाद्भूते । देवतादेरभी
प्सिते ॥ तपोभिरिष्यतेयस्तुदेवेभ्य
सवरोमतद्वतिभरत । ॥ भर्त्तरि ॥
जामातरि ॥ वृत्तौ । वरणे ॥ वि
टे । षिङ्गे ॥ गुग्गुलौ ॥ कन्या
र्थिनि ॥ वरपरीक्ष्यकन्यादेया ।
तथाहिबिद्याप्रभाव ज्ञानस्यपरीक्ष्य
वृणुयाद्वरम् । अत्रोक्त देवीभागवते
। वरायगुणहीनायवृद्धायाज्ञानिने
तथा । दरिद्रायचमूखायरोगिणि
कुत्सितायच ॥ अत्यन्तकीपयुक्ताय

वरट

वाऽत्यन्तदुर्मुखाय च । पङ्कवेपङ्क्ति
हीनाय चान्धाय बधिराय च ॥ जडा
य चैव मूकाय क्लोबतुल्याय पापिने
। ब्रह्महत्यालभेत्सापि यः स्वकन्यां
प्रयच्छति ॥ शान्ताय गुणिने चैव यूने
च विदुषेऽपि च । साधकाय सुतादत्त्वा
दशयज्ञफललभेदितिनवमं स्क-
न्ध ॥ न० कुङ्कुमे ॥ किञ्चिदिष्टे
। मनाक्प्रिये ॥ तथाहि । वर प्रा-
णास्थान्या न च शिशुविनाशेष्वभिर-
तिर्वरमौनकार्यं न च वचनमुक्तं य-
दन्तम् । वरक्लौबभाव्यं न च परक-
क्षत्राभिगमनं वरमिच्छाशित्तं न च
परधनानाहिहरणम् ॥ त्रि० श्रेष्ठे
॥ साधुनि ॥ त्रियते० वरणं वा ।
वृज् वरणे । यद्वद्वित्यप् ॥ यद्वा
। वृणोति० वरतिवा । पचादाच् ॥
वरक । पु० वनसुद्धे ॥ पर्पटे ॥
तृणधान्यप्रभेदे । स्थूलकङ्कौ । ची-
णा० इ० भा० प्र० ॥ मधुरो वर-
कोरूढः कषायावातपित्तकृत् ॥
न० पत्रार्थे । धौताधौतसाधार-
णबस्त्रे । पोताच्छादने ॥
वरक्रतु ॥ पु० इन्द्रे । मरुत्वति ॥
वरचन्दनम् । न० कालीये ॥ देव-
दारुणि ॥ वरस्रुतचन्दनञ्च ॥
वरट । पु० हसि ॥ गन्धोल्याम् ।
वरडै० इ० प्र० कीटे ॥ स्निग्ध-
जातिविभेदे ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥

वरणीय .

वृणीते सेवते सरः । वृड्सम्भक्तौ ।
वृणोति वा । वृज् वरणे । शका-
दिभ्यो टन् ॥
वरटा । स्त्री० हसम्ययेर्षित । हस्या-
म् ॥ गन्धोल्याम् । वरडै० इ०
भा० प्र० कीटे ॥ कुसुम्भबीजे ।
वरट्टिकायाम् ॥ यथा । वरटाम-
धुरास्त्रिधारत्तपित्तकफापहा ।
कषायाशीतलागुर्भी स्यादवृष्यानि-
लापहा ॥ +
वरटौ । स्त्री० हस्याम् । वरडै० इ०-
प्र० सपञ्चकीटे । गन्धोल्याम् ॥ गौ-
रादि ।
वरट्टिका । स्त्री० वरटायाम् । कुसुम्भ-
बीजे ॥
वरण । पु० तित्तशाके । वरुणद्रुमे ॥
प्राकारे । सालि ॥ उष्ट्रे ॥ सङ्क्रमे ॥
न० कन्यादिवरणे ॥ वेष्टने । वृत्त्या-
म् ॥ त्रियते० वृणोति वा । वृज्० ।
युच् ॥ कर्तृकरणयोर्बाल्युट् ॥ व-
रणे । यथा वरवृण्वन्तितदेवा वर-
दश्च वरार्थिनाम् । धातुर्वै वरणे प्रो-
क्तस्तस्मात्सवरणं स्मृतं ॥ इति
साम्बपुराणम् ॥ पूजनादौ ॥
वरणसी । स्त्री० वाराणस्याम् ॥
वरणा । स्त्री० काश्या उत्तरसीमिस्थि-
तायानद्याम् ॥
वरणीयः । त्रि० उपासनीये । व-
रेण्ये ॥

वरत्त्व

वरण्ड । पु० अन्तरावेदाम् । वर
ण्डके ॥ समूहे । सङ्घे ॥ वदना
मये । वयस्फोडा० ब्र० भा० प्र० ॥
वृणोति । वृज्० । अण्डनृकसम्भ-
वृजद्वयण्डन् ॥

वरण्डक । पु० अन्तर्वेदौ । वरण्डे ।
मातङ्गवेदाम् ॥ अभ्यासकालिका
अनवेदिमन्तर्वायदन्तिनौषाधयेतेद-
तिप्रसिद्धिः ॥ यौवनकण्टके ॥ स
वर्तुले । गोलवृत्तिस्थिते ॥ भि-
न्तौ ॥ चि० विशाले ॥ भयसम्प-
न्न ॥ कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् ॥ व
र्ध्याम् । शस्त्रविशेषे । कुरिका
याम् ॥

वरण्डालु । पु० फलपुच्छे ॥

वरतिक्त । पु० कुटजवृक्षे ॥

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्करी । स्त्री० रेशुकानामनिगन्ध-
द्रव्ये ॥

वरत्ता । स्त्री० नदध्याम् । चर्ममयर-
ज्जौ । वरत० ब्र० भा० प्र० ॥ दू-
ष्यायाम् । कक्षायाम् । गजमध्य-
बन्धनरज्जौ । त्रियतेऽनया । वृ-
ज्ज० । बाहुलकादत्र । वृजश्चिदि-
स्थचन्वा । यहा । वरत्तायते ।
जैङ्गपालने । आतीनुपेतिक ॥

वरत्त्व । पु० निम्बवृक्षे । न० श्रेष्ठ
वल्कले ॥

वरप्रदा

वरद । चि० प्रसन्ने । अभीष्टदात-
रि । समर्पके ॥ शान्तचित्ते ॥ व-
रददाति । दुदाज्ज० । आतीनुप-
सर्गवृत्तिक ॥ पुं० अग्नौ ॥ शा-
न्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोह्यवाहन-
इत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारि-
कायाम् । वरदाय्याम् ॥ अश्वग-
न्धायाम् । आदिच्यभक्तायाम् ॥
टाप ॥ तिथिविशेषे । माघशुक्लच-
तुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतु-
र्थ्याम् । तस्याङ्गौरीपूज्या । यथा ।
भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य ।
चतुर्थीवरदानामतस्याङ्गौरीमुपूजि-
ता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पञ्चम्यां
श्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातुः । पुं० भूमिसङ्घवृक्षे ॥

वरदात्री । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानम् । न० भीमेतीर्थभेदे ॥ यत्र
विष्णवेदुर्वाससावरोदत्त ॥

वरदारु । पु० शाकवृक्षे ॥

वरदासङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णास्थः । पु० क्षीरकच्छुको-
वृक्षे ॥

वरप्रदः । चि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुनेः पत्न्या
म् । क्षीपासुद्रायाम् ॥ वरप्रददा-
ति । दुदाज्ज० कः । टाप ॥

वरवर्णिनी

वरफ । पु० पिशाचविशेषे ॥ यथो-
क्तं शूलिनोमन्त्रविधाने । सहस्र प्र-
जपेन्मन्त्रशूलिन्यायस्पृशन्नर । ब-
टाश्चवरफाश्चैव न स्पृशन्तिकदाच-
नेति ॥

वरफल । पु० नारिकेलवृक्षे ॥ वराणि
फलानियस्य ॥ न० श्रेष्ठफले ॥

वरम् । अ० ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ।
वरमुखी । स्त्री० रेणुकाभिधगन्धद्र-
व्ये ॥

वरम्बरा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

वरयिता । पुं० भर्त्सरि ॥ वरणकार-
यितरि ॥

वरर । त्रि० वरप्रदे ॥ वरान्त्राति ।
रादाने । आतद्धतिक ॥

वररुचि । पु० पुनर्वसौ ॥ कात्या-
यनमुनौ ॥ विक्रमादिच्यराजसभा-
स्थेकाविविशेषे ॥ वरेषुरुचिर्यस्य ॥

वरल । पुं० वरटे । गन्धोल्याम् ॥

वरलम्ब । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ त्रि०
वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री० गन्धोल्याम् ॥ हस्याम् ॥

वरली । स्त्री० वरटायाम् ॥

वरवत्सला । स्त्री० श्वश्रुताम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री० वरारोहायाम् ।

मत्तकाशिन्याम् । उत्तमायानार्या

म् ॥ अस्या । लक्षणयथा । शीतेसु

खोष्णासर्गङ्गौघौघेयामुखशीत-

ला । भट्टभक्ताचयानारीसाभवेवर

वराङ्गकम्

वर्णिनी ॥ इतिशब्द ॥ वरोवर्णी
स्थस्या । डनि । डौप् ॥ लाचा-
याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनाया-
म् ॥ फलिन्याम् ॥ साधीयस्याम्
वरस्यासौवर्ण्यसोस्थस्या । ड-
नि । डौप् ॥ श्रियि ॥ गौर्याम् ॥
सरस्वत्याम् ॥

वरवाङ्गीकम् । न० कुङ्कुमे ॥

वरवृद्ध । पु० सुप्रसादे । शिवे ॥
वरेषुवृद्ध ॥

वरा । स्त्री० फलचिके । त्रिफलाया-
म् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्ध-
द्रव्ये ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥
ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ बिड-
ङ्गे । श्रेष्ठायाम् ॥ गृहवृद्धिच्यवन्ता
वृजष्टाप् ॥

वराक । पु० सङ्करे । रणे । युधे ॥
त्रि० शोचनीये । शोच्ये ॥ अव-
रे ॥ वृणीतेतच्छील । वृड्सम्भ-
त्तौ । लब्धभिन्नकुटुलुगुटवृड् । पा-
कान् ॥

वराकौ । स्त्री० अवरोयाम् ॥ डौप् ॥

वराङ्गः । पुं० पुष्करिणि । गजे ।

मातङ्गे ॥ न० योनौ ॥ मस्तके ॥

गुडत्त्वचि ॥ शोभनावयवे ॥ त्रि०

शोभनावयवविशिष्टे ॥ वरश्चतद-

ङ्गश्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्गकम् । न० गुडत्त्वचि । त्वक्प-

चि । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शेषा

वराटक :

द्विभाषितिकम् ॥

वराङ्गना । स्त्री० अतिप्रशस्ताङ्गयुक्ता
यास्त्रियाम् ॥ यथा । शिरः सपुष्प
चरणौ सुपूजितौ वराङ्गनासिवनम-
स्त्यभोजनम् । अनमनशायित्वमपर्व
मैथुनमचिरप्रनष्टांश्रियमानयन्ति
षट् ॥

वराङ्गरूपेति : । त्रि० श्रेष्ठरूपयुक्ते ।
सिंहसहनने ॥ अङ्गानिचरूपस्य-
ङ्गरूपाणि । वराणिचतानिअङ्गरू-
पाणिच० तैरुपेत ॥

वराङ्गी । पुं० अम्बवेतसे ॥

वराङ्गी । स्त्री० हरिद्रायां ।

वराट् । पुं० कपर्दके ॥ तस्यभेदाः
पञ्चयथा । सिंही० व्याघ्री० मृगी०
हंसी० विदन्तेतिराजनिर्घण्टः ॥ र-
ज्जौ ॥ वरमटति । षट्गतौ । क-
र्मण्यथ ॥

वराटकः । पुं० पद्मबीजकोषे ॥ रज्जौ
॥ कपर्दके कौडी० इ० भा०
प्र० ॥ तस्यसङ्ख्याभेदेनसंज्ञाभेदा
यथा । वराटकानादशकद्वयं यत्
साक्षात्किणीताश्चपञ्चतस्रः । तेषो
डशद्रुमद्रुमावगम्योद्रुमस्तथाषोड-
शभिन्नभिष्कः ॥ इतिलीलावती ।
अपिच । ताम्रिकः कार्ष्णिकः ।
पण्डितियाज्ञवल्लभचनेन० गुह्या
पञ्चाद्यमाषकस्तेषोडशाश्च० कर्षी
ऽधौत्वमरसिहेतुर्नचचशीतिरिति

वरारोहः ।

कापरिमिततामेवपणशब्दः सङ्के-
तितः सचतावत्सङ्ख्यकवराट्
कैलभ्यतेइतिवरोटकेष्वपितथाव्यव-
हारः । एतन्मूलकमविष्यमतस्य
सूक्तयोर्वचनं यथा । अशीतिभिर्व-
राटकैः पण्डित्यभिधीयते । तै-

षोडशैः पुराणस्याद्रजतसप्तभि-
स्तुतैरितिप्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥ तैच
दक्षिणार्थंविधीयन्ते । यथा । इत-
मश्रेत्रियदानं हतोयज्ञस्त्वदक्षिणः
। तस्मात्पणं काकिणीं वाफलं पुष्पं
मथापिवा ॥ प्रदद्यादक्षिणायज्ञे त-
याससफलोभवेत् । इतिशुद्धितत्त्व-
म् ॥ त्रियतेदले ० । वृज्ज्वावर-
णे । अन्येभ्योमीत्याटच् ॥ तत-
स्त्वार्थेकः ॥ यथा । वरदलवर्णं
मटति । षट्० । कर्मण्यथ । त-
तः स्वार्थेकम् ॥ वराट्कारजाः

। पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

वराटिका । स्त्री० कपर्दके ॥

वराणः । पुं० इन्द्रे ॥ वरुणवृक्षे ॥

वराणसी । स्त्री० काश्याम् ॥

वरादनम् । न० राजादने ॥

वराभिधः । पुं० अम्बवेतसे ॥ श्रेष्ठ-
नामनि ॥

वरारकम् । न० हीरके ॥

वरारोहः । पुं० परमेश्वरे ॥ वरश्चा-
रोहीत्य । पुनरावृत्त्यसम्भवात्० व-
रमारोहणं यस्मिन्वा ॥ गवारी

बराह

हे ॥ अवरौहे ॥

बरारोहा । स्त्री० मत्तकाशिन्याम् ।

बरवणिंन्याम् । बरचारोहानित
स्वोऽस्या ० ॥ कटौ ॥

बरालिका । स्त्री० आर्यायाम् ।

पार्वत्याम् ॥ इ० चि० ॥

वराशि । पुं० स्थूलवस्त्रे । स्थूल
शाटके ॥ वरश्रेष्ठवरण वाचश्रुते
। अशुव्याप्तौ । इन् ॥वरासन । पुं० पिङ्गे ॥ द्वारपा
ले ॥ न० ओङ्गपुष्पे ॥ श्रेष्ठास
ने ॥वरासि । पुं० स्थूलशाटके ॥ खड्
गधरे ॥

वरासी । स्त्री० ज्ञानवस्त्रे ॥

वराह । पु० विष्णौ ॥ मानप्रभेदे ॥
तीर्थप्रभेदे ॥ अद्रिविशेषे ॥ मुस्ता
याम् ॥ शिशुमारि । वाराहीकन्दे
॥ अष्टादशद्वौ पान्तर्गतक्षुद्रद्वीपवि
शेषे ॥ यथा । गन्धर्वी० वरुण सौ
म्यावराहः कङ्कणवच । कुमुदस्य
कशेरुच्यनागीभद्रारकस्तथा ॥ चन्द्रे
न्द्रमलया शङ्खयबाङ्गकगभस्ति
मान् । ताम्बाङ्गसकुमारौचतच
द्वौपादशाष्टभिरिति ॥ सूकरे ।
कौलि । भूदारे ॥ अस्यमांससाधना
दियथा । वराहस्यतनु तोयै स-
म्यक्प्रक्षालितामुहुः । दण्णाग्निनाथ
बादग्धाकिञ्चित्तोयिनसंकिताम् ॥

बराहव्यूह .

शस्त्रेणदशयेत्तान्तुयावन्निर्लीमता
भवेत् । ततोतितीक्ष्णशस्त्रेणकट्ट
यित्त्वायथाचितम् ॥ गृह्णीयाच्चा
मिष तस्यपृथगङ्गविभागश । र
न्वयेद्वहुधाव्रधप्रलेहतलनादिकम् ॥

खेदेनवृक्षपङ्क्त्य शीतलतर्पणं गु
रु । अमानिलहरस्निग्ध वाराहबल
वर्धनम् ॥ वरश्रेष्ठमाहन्ति । इ
न० । अन्येभ्योपीतिङ् ॥ तन्मां
सविष्णावेनदेयम् ॥ तदुक्त विष्णु
सूत्रे । नाभक्ष्य नैवेद्यार्थेभक्षेष्वा
जामहिषीक्षीरं बर्जयेत् । पञ्चनख
मत्स्यवराहमांसानिचेति ॥ आर
ण्यवराहमासयादादौविहितम् ।
अश्रन्तीत्यनुवृत्तौ । महारण्यवासिन
श्चवराहास्तथेतिहारोतीक्ते ॥

वराहकन्द । पुं० वाराह्याम् ।

वराहकर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वराहक्रान्ता । स्त्री० वाराह्याम् । व
दरादुमे ॥वराहकाली । स्त्री० सूर्यमणिपुष्पवृ
क्षे ॥ सूर्यावर्त्ते ॥वराहक्रान्ता । स्त्री० लज्जालौ । ति
क्तगन्धिकायाम् । नमस्कृत्यायाम् ॥

वराहनामा । पुं० वाराहीकन्दे ॥

वराहपुराणम् । न० वाराहे ॥

वराहव्यूह । पुं० वराहाकृतिवत्कृत
तरचनेव्यूह ॥ सूक्ष्मसुखपद्याज्ञा
ग पृथुमध्योवराहव्यूहोभवति ।

वरिष्ठ

अनेनपार्श्वयोर्भग्येसतियातव्य मा
र्गव्रजेत् ॥

वराहाङ्गी । स्त्री० दन्ध्याम् ॥

वराहिका । स्त्री० कपिकच्छी ॥

वराही । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥ श
करकन्दे ॥

वरिमा । पु० उरुत्वे । विशालता
याम् ॥ उरोर्भाव । पृष्ठादित्वा
टिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो
र्वर्भाव ॥

वरिव । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥

वरिउसित । चि० उपासिते ॥ वरि

व कृतम् ननोवरिवद्वतियच ।

क्ता क्यस्यविभाषेतिपक्षेयलोप ॥

वरिदसिता । चि० नमस्कृत्तरि ॥

वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । से

वायाम् ॥ वरिवस कारणम् । व

रिवश्शब्द पूजार्थ । नमोव

रिवश्चिञ्ङ क्यच् । अप्रत्ययादि

ह्य । टाप् ॥

वरिवस्थित । चि० उपासिते । वरि

वसिते ॥ वरिवस क्यच् । क्ता ।

क्यस्यविभाषेतिपक्षेयलोपाभाव ॥

वरिशी । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥

वरिषम् । न० वत्सरे ॥

वरिषा । स्त्री० भूमि० वर्षासु ।

प्रावृषि ॥ *

वरिषाप्रिय । पुं० चातकीखने ॥

वरिष्ठ । पु० तित्तिरौ ॥ नोरङ्गवृक्षे

वरुड

॥ न० मरिचे ॥ ताम्बे च० वरतमे ॥

उरुतमे ॥ अथमेषामतिशयेनर

० उरुर्वा । अतिशायने० दूष्टन् ।

प्रियस्थिरेति० उरोर्वर्भाव ॥ वत्से ॥

वरी । स्त्री० शतावरीयाम् ॥ नीलोत्प

लाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृ

ञ् । पचाद्यच् । गौरादि ॥ स

र्ययोषिति ॥

वरीयान् । पुं० बिष्कम्भादिष्वष्टादशे

येगे । तत्रजातस्यफलयथा । दा

तादयालु । सुतरासुवेश सत्कर्म

कर्त्तामधुर स्वभाव । नरोबलौया

न्धनवान्जनाढ्योयोगोवरीयान्

यदिजन्मकाले ॥ चि० अतियूनि

॥ श्रेष्ठे । अतिविस्तारे ॥ अयमन

योरतिशयितउरुर्वरावा । द्विवचने

तौयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्वरा

देश ॥

वरीवर्द्ध । पुं० वलीवर्द्धे ॥

वरुट । पुं० क्लृप्तातिविशेषे ॥

यथा । पुलिन्दानाङ्गलानिष्ठ्याः

शवरावरुटाभटाः । मालाभिज्ञा

किरातासुसर्वेपिक्लेष्टजातयः ॥

इतिहेमचन्द्र ॥

वरुड । पु० अन्यजजातिविशेषे ॥

यथा । रजकसुमंकारसनटोवरु

डएवच । कौवर्त्तमेदभिज्ञासुसप्तैते

चात्यजाः स्मृताः । एतेषांचस्त्रियो

गत्वाभुक्ताचप्रतिगृह्यच । पतस्य

वरुणाणी

ज्ञानतोषिप्रोक्षानात् साम्यन्तु गच्छ
ति ॥ इतिथम ॥ अस्योत्पत्तिर्य
था । कैवर्त्तस्य च कन्याया शौण्डि
कादेवमोचिक । सौचिक्याशो
हिष्काज्जातोनटो वरुडएवच ॥ इ०
प० प० ॥

वरुण । पु० पश्चिमाशापतौ । प्रचे
तसि । पाशिनि । यादसापतौ ।
अप्पतौ ॥ यादसामर्धतेषारजा
वरुणो नाम भगवतो विभूति ॥ त्रिय
ते० वृणोतिवा । वृज्० । कृडदा
रिभ्यउनन् ॥ अप्सु । जले ॥ स्वर
श्मिस वरणात्सावङ्गनेसूर्ये ॥ तरु
विशेषे । वरणे । सेतौ । तित्तशा
के । कुमारके । अश्मरीप्रे । प्रवेत
वृक्षे । तमाले । वरुणा० इ० भा०
ग्र० ॥ अस्यगुणा । वरुण पित्त
लोभेदीप्ते श्मकृच्छाश्ममारुतान् ।
निहन्तिगुल्मवातास्त्र कर्माँश्चोष्णो
निदीपन ॥ कषायोमधुरस्तिक्त
कटुकोरुक्षकोलघु ॥ अपिच ।
वरुणोनिलशूलघ्नोभेदीचोष्णोऽश्मरी
हर । पुष्प वरुणज याहीपित्तघ्न
मामवातजित् ॥ *

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ व

रुणालयेऽपिवरुणः । तस्य आत्मजा ।

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्य रत्न्याम् ॥

वरुणस्य स्त्री० । इन्द्रवरुणेत्युच्यते

वरुण

षानुक्तौ ॥

वरुणालय । पु० पम्बुदे ॥ वरुणस्य
आलय ॥

वरुचम् । न० प्रावरणे । उन्नरीयम
स्त्रे ॥ वृणोति । वृज्० । अश्विना
दिभ्यद्वेचात्रिनिउचप्रत्यय ॥

वरुन । पु० सम्भक्ते ॥

वरुथ । पु० रथगुप्तौ । परप्रहरणा
भिघातरत्नार्थं रथस्य सद्भाह्वदाहर
णकद्रव्ये ॥ वरुथोरथगुप्तिर्याति
रोधत्ते ग्यस्थितमिति मज्जन ॥
पिके ॥ काले ॥ समूहे ॥ वि०
वरणीये ॥ न० चर्मणि ॥ वर्म
वि ॥ वेश्मनि ॥ त्रियते रथोऽमेन
। वृज्० वरणे । जृबृज्० भ्यामूथन् ॥

वरुथाधिपति । पु० सेनान्याम् ॥

वरुथी । वि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥

वरुथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरु

था सन्वयस्याम् । इनि डीप् ॥

वरुथ्य । पु० बह्वी ॥ प्रजापतौ ॥

ध्यानेन सूर्यमण्डले द्रष्टव्यं पुरुषे ॥

तथाच योगिधातुबलक्य । वरुथ्य

वरणीयश्च जन्मस सारभौरुभि ॥

आदित्यान्तर्गतं यच्च भर्गाख्यं वासु

मुक्षुभि । जन्ममृत्युविनाशाय

दु खद्यत्रिविधस्य च । ध्यानेन पु

रुषोऽयं द्रष्टव्यं सूर्यमण्डले इति

॥ न० कुड्मुमे ॥ वि० प्रधाने

॥ वरणीये ॥ त्रियते । वृज्० ।

वर्कर

वृजएण्य ॥
 वरेन्द्री । स्त्री० गौडदेशे ॥
 वरेप्रवर । पु० सदाशिवे । वराणा
 मीप्रवर ॥
 वरोटम् । न० मरुवकपुष्पे ॥
 वरोल ।) पु० वरटे ॥
 वरोली ।) स्त्री०
 वर्कर पु० नर्मणि । परिहासे ॥
 युवपथौ ॥ क्रागे । वकरा० इ० भा०
 प्र० अस्त्रमांसगुणौ । यथा सङ्घिष्ट
 नाज्ये नयुतमुपक्रमजासुतस्यामिष
 मल्पकस्य । एलालवङ्गोषणयोग्यो
 गात्करोतिपुष्टि जठरानलस्य ॥ अ
 जासुतस्यबालस्यमांसं गुहतरस्मृत
 म् । हृद्य मृदुतरश्चेष्ट सुखादुबलद
 स्मृतम् ॥ वर्क्यास्तु । सिद्धार्यसम्भवेतै
 लीघ्यतेवोपस्करान्विते । साधितश्चा
 प्रसूताया । पलमाज गुणोत्तमम् ॥
 अजाऽप्रसूतासम्भूत मांसं पौनस-
 नाशनम् । शुक्रकासाश्चेत्तिफेहित
 मग्नेश्चदीपनम् ॥ अजासुतस्यपौन-
 स्यथौवनस्थस्यसाधितम् । घृतराम
 ठस युक्तोपस्करैरसवत्पलम् ॥ वा
 तपित्तहरबल्यं सुखादुबलकारक-
 म् । हृद्य पौनसकासाशं । शीथ-
 न्न पुष्टिक्तुपरम् ॥ इतिपिठीरा ॥
 अथहिलोधिषा । स्थूलनिष्कासि-
 तान्त्वस्त्रमांसकृतमजश्च । रन्धित
 बहुधासूदैराखुरादिकमस्तकम् ॥ त

वर्गोत्तम .

न्मांसमांसदबल्य रुच्यं पित्तानिला
 पङ्कम् । सुखादुमधुरपाकीकञ्चित्क
 फकरस्मृतम् ॥ वर्कते । वृकभादा
 ने । बाहुलकादरन् ॥
 वर्कराट । पु० कटाक्षे ॥ तरुणादि
 त्वरोचिषि ॥ नारीपयोधरोत्स-
 ङ्गकान्तदत्तनखक्षते ॥ इतिमेदि
 निकरः ॥
 वर्गः । पु० स्वजातीयसमूहे । समा
 नधर्मिभिः प्राणिभिरप्राणिभिर्बी
 पलक्षितैर्वन्दे ॥ यथा । कवर्ग
 पशुवर्गः । इति ॥ अन्यपरिच्छे
 दे ॥ यथा । सर्गोवर्गपरिच्छेदोद्-
 घाताध्यायाद्वसङ्ग्रहाः । उच्छ्वा
 सः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डम-
 स्त्रियाम् ॥ स्थानप्रकरणपर्वाह्णि
 कक्षयन्यसन्धयः ॥ समानाङ्गद्वय
 स्यपूरणे । कृतौ ॥ वृक्ष्यते । वृक्षीव
 र्जने । वज्रः । कुत्स्वम् ॥
 वर्गोत्तमः । पुं० नवाशानामध्येस्त्रां
 शि ॥ यथाचराणामेषकर्कटतुलाम
 करराशीनाप्रथमोऽंशः । स्थिराणां
 वृषसि हवृषिककुम्भानापञ्चमोऽंशः ।
 द्वात्मकानामिधुनकन्याधनुर्मीना
 नानवमोऽंशः । चराणांप्रथमेचांशि
 स्थिराणांपञ्चमेतथा । नवमेद्वात्म
 कानाञ्चवर्गोत्तमइतिस्मृतः ॥
 अपिच । मेघाद्यामकराद्यास्तुला
 द्याः कर्कटादयः । क्रमाद्गवांशा

वर्णः .

राशीनां स्त्राशावर्गीतमा स्मृता . ॥

इति ॥

वर्णाः . पुं० चन्द्रात्मजे ॥ यथा । रो
हिण्यामभवद्वर्णावर्णस्त्रीयेनचन्द्र-
माः । त्रि० ॥ न० रूपे ॥ विष्टाया
म् ॥ तेजसि ॥ वर्णते । वर्णदौ
सौ । सर्वधातुभ्योऽमुन् ॥

वर्णस्क । पु० न० गूये । पुरीषे । वि
ष्टायाम् । वर्णते । वर्ण्यते वा । व-
र्णः । अमुन् । कुत्सायांकन् ॥
वर्णस्त्री । पुं० चन्द्रमसि ॥ त्रि० वर्णा
विशिष्टे ॥ अस्मायामेधेतिमत्त्वथीं
येविनि ॥

वर्णनम् । न० हिंसायाम् ॥ त्यागे ॥
वर्णनीय । त्रि० त्यागार्हे । वर्ज्ये ॥
वर्जितः । त्रि० परिच्यक्ते ॥ वृजे : ॥
क्तः ॥

वर्णाः . त्रि० त्याग्ये । वर्णनीये ॥
वर्णः . पुं० हिजादौ । ब्राह्म
णादौ । ब्राह्मणे । क्षत्रिये ।
वैश्ये । शूद्रे ॥ देवेषु वर्णायथा ।
आदिष्ट्या । क्षत्रियास्तेषां विषयमरु
तस्तथा । अश्विनौ च स्मृतौ शूद्रौ त
पशुग्रेसमास्थितौ । स्मृतास्त्वाङ्
गिरसादिब्राह्मणा इति निश्चयः ।
अपिच । चत्वारः कथितावर्णाश्च
अमा अपि मुव्रते । आचाराद्यापि ब-
र्णानामाश्रमाणां पृथक्पृथक् ॥ कृ
तादौ कलिकाले तु वर्णाः पञ्चप्रकी

वर्णः

र्त्तिता । ब्राह्मण क्षत्रियवैश्य
शूद्रः सामान्य एव च ॥ सामान्यो व
र्णसङ्करः ॥ शुक्लादौ ॥ सच बहु
विधायथा । श्वेत १ । पाण्डु २
धूसर ३ । कृष्ण ४ । पीत ५ ।
हरित ६ । रक्त ७ । शीण ८
। अरुण ९ । पाटल १० । श्या
व ११ । धूस्र १२ । पिङ्गल
१३ । कर्कुर १४ । यथाहामर ।
शुक्लशुभशुचि श्वेतविशदश्र्यतपाण्ड
रा । अवदात सितोगौराऽवल
लोधवलार्जुनः ॥ १ ॥ हरिण
पाण्डुर पाण्डु २ । रौषत्पा
ण्डु सुधूसर ३ । कृष्ण नीलासि
तश्यामकालश्यामलमेचका ४ ॥
पीतो गौरो हरिद्राभ ५ पाका शि-
हरितो हरित् ६ लोहितो रोहितो
रक्त ७ शीण कोकनदच्छवि
८ ॥ अव्यक्तरागस्वरूप ९ । श्वे
तरक्तसुपाटल १० । श्याव स्या
त्कपिशि ११ धूस्रधूमलौ कृष्णलो
हिते १२ ॥ कडार कपिलः पि
ङ्गपिशङ्गी कद्रु पिङ्गलौ १३ । चि
च किर्मोरकल्माषशबलौ ताश्च कर्बु
रे १४ ॥ गुणे शुक्लादयः पुंसि गुणि
लि गास्तुत इति । इति । यथसि ॥
गुणे । गजहिक्कम्बले । प्रवेण्या
म् । आसरणे । हाथीकीभूलः
इ० भा० ॥ स्तुतौ ॥ काश्चने ॥

वर्णकवि .

व्रते ॥ गीतक्रमे ॥ न० कुङ्कुमे ॥
 पु० न० भेदे ॥ रूपे ॥ विलिपने ॥
 अक्षरे । अकारादिवर्णसचद्विवि
 धः । ध्वन्यात्मकीऽक्षरात्मकश्च ॥
 अक्षरात्मकस्योच्चारणमुक्ता वरदात
 न्ते । यथा । श्रीशिवउवाच । वि
 शेषकथयाम्यद्यप्राज्ञार्या कण्ठत
 स्वरः । षट्पञ्चजिह्वयामूर्ध्नाल्लङ्घय
 जिह्वदन्तजम् । मुखस्थानादलोभा
 च्या चकार . कण्ठवातजइति ।
 चित्रे ॥ शब्दे ॥ तालविशेषे ॥ ष
 ड्जादिगतौ ॥ अङ्गरागे ॥ त्रिय
 तेऽनेन । वृज् . । कृष्टजुसिद्रुपन्य
 निखपिभ्योनिदितिनः ॥ यद्वा ।
 बहुवोवर्णा सन्त्यस्य । अर्शभा
 दाच् ॥ वर्ण्यतेऽर्थीऽनेनवा । व-
 र्णवर्णने . वर्णप्रेरणेवा । घञ्
 ॥ वर्णयतिवा । अन् ॥
 वर्णकः । पु० चारणे ॥ मण्डले ॥
 न० हरिताले ॥ घृष्टचन्दनादिले
 पमात्रे ॥ गात्रानुलेपनयोग्येऽपिष्टे
 घृष्टेवासुगन्धिद्रव्ये ॥ चन्दने ॥
 पु० स्त्री . हिङ्गुलहरितालका
 चनौलीकादौ ॥ पु० न० चन्दने
 ॥ विलिपने ॥ चि० वक्तरि ॥ वर्ण
 करोति . वर्णयति . वक्तीतिवा ।
 वर्ण० ॥ खलु ॥

वर्णकम्बलः । पु० आस्तरणे ॥

वर्णकविः । पु० कुवेरात्मजी ॥

वर्णदात्री

मायुराजे ॥

वर्णका । स्त्री . प्रावर्णभेदे ॥ व
 र्णवर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेऽपि
 चौरादिकः । ततोऽखलः । वर्ण
 कातान्तवद्गतीस्त्वन ॥

वर्णकूट । पु० योऽटकविशेषः ॥ य
 था । चोचविट्शुद्रविप्रा स्मृ
 क्रमान्मेषादिराशयः । तच्चवर्णा
 धिकाकन्यान्वैवाद्याद्याकदाचन ॥
 दोषस्तु । वर्णज्यैष्ठातुयानारौवर्ण
 ह्योनस्तुयः पमान ॥ विवाह्यदि
 कूर्ध्वीततस्याभर्ताविनश्यतीति ॥

वर्णकूपिका । स्त्री . मसीधान्याम् ॥
 वर्णक्रिया । स्त्री . वर्णकरणे ॥ यथा ।
 वर्ण्यकरणेदेयकुङ्कुमरक्तचन्दन-
 म । ताम्बूलयत्रयद्युक्ततत्रतत्र
 प्रयोजयेत् ॥ पाक्षिषुगुरुणादेयो-
 गाल्पजेक्षीरजेषुच ॥ शेषिषुपाका
 योगेषुधूपयेद्विड्गुसर्पिषा ॥

वर्णचारकः । पु० चित्रकारे ॥
 वर्णज्येष्ठः । पु० ब्राह्मणे । वर्णानां
 वर्णेषुवाक्येष्ठः ॥ चि० स्ववर्णपि
 क्षयोत्तमवर्णे ॥

वर्णतुलि ।)
 वर्णतुलिका ।) स्त्री . लेखन्याम् ॥
 वर्णतुली ।)

वर्णदम् । न० कालौयकी ॥ चि० व
 र्णदातरि ॥

वर्णदात्री । स्त्री . हरिद्रायाम् ॥

वर्णधर्म

त्रि० वर्णदातरि ॥

वर्णदूत । पु० लेखे । वाचिकहार
के ॥

वर्णधर्मः । पु० न० वर्णाधिकृत
धर्मः ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्ययोधर्म
सम्प्रवर्तते । वर्णधर्मः स उक्तस्तु
यथोपनयन नृपेतिभविष्यपुराणम्
॥ अपिच । यजन याजन दान ब्रा
ह्मणस्यप्रतियह । अध्यापनं चाध्य
यन षट्कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥
दानमध्ययन यज्ञोपधर्मश्च त्रिवैश्व
यो । दण्डोयुक्चक्रियस्य कृषिर्वै
श्यस्य शस्यते ॥ शुश्रूषैर्बहिजाती
नाशुद्राणां वर्णसाधनम् । कारुक
मं तथा जीव । पाकयज्ञोपि धर्मत
॥ क्षमादमोदयादानमलोभस्याग
एव च । आजर्ज्व चानसूयाचतौर्या
नुसरण तथा ॥ सत्यसन्तोषचास्ति
कथं श्रद्धाचन्द्रियनियह । देवता
भ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषत
॥ अहिंसाप्रियवादित्वमपैशुन्यम
कल्कता । सामासिकमिमं धर्मं
चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन् मुनिः ॥ प्राजा
पत्य ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रिया
वताम् । स्थानमैन्द्र क्षत्रियाणां
सङ्ग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां
मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्तताम्
। गान्धर्वं शुद्रजातीनां परिचारेतुव
र्तताम् । इति कौर्म २ अध्या

वर्णमाला

य ॥

वर्णनम् । न० उपवर्णने ॥ स्तवने
॥ शुक्रपौतादिवर्णयोजने ॥

वर्णना । स्त्री० प्रश्न सायाम् । गुण
कथने । स्तवे ॥

वर्णनोय । त्रि० वर्ये । वर्णित
व्ये ॥

वर्णपात्रम् । न० चित्रकारस्य नौल्या
दिवर्णाधारे ॥

वर्णपुष्पः ।) पु० महासङ्ख्यायाम्
वर्णपुष्पकः ।)

। राजतरुणीपुष्पवृक्षे । अम्लानि ।
वर्णपुष्पी । स्त्री० उष्ट्रकाण्डौपुष्पवृ
क्षे ॥

वर्णप्रसादनम् । न० अगुरुणि ॥

वर्णमाता । स्त्री० भारत्याम् ॥ लेख
न्याम् ॥

वर्णमातृका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

वर्णमाला । स्त्री० क्रमागताकाराद्य
क्षरसमूहे । मातृकायाम् ॥ वर्णा

नामालेख ॥ तत्र स स्तववर्णा ५० ।

जपमालायाम् ५१ । इह ज्ञेयव

र्णा २६ । फरासीया २३ । हि

व्रु० अर्थात् इह दूया २२ । आ

रवीया २८ । पारसीयाः ३१ ।

तुरस्कोया ३३ । रुशीया ४१ ।

यिक० अर्थात् इयुनानीया २४ ।

लाटिन्देशीया २२ । डच्०

अर्थात् शोलन्दाजीया २६ । स्थान्

वर्णसि :

देशीया . २७ । इटेलीदेशीया .
२० । तातारोया . २०२ । वर्म
देशीया . १६ । चीनदेशीयवर्णा
शब्दात्मका : तच्छब्दसङ्ख्या :
८०००० ॥ इतिशब्दकल्पद्रुमेरा
धाकान्तदेव . ॥

वर्णरेखा ।)
वर्णलेखा ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
वर्णलेखिका ।)

वर्णवती । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ चि०
वर्णविशिष्टे ॥ वर्णोत्पत्त्याम् ।
रसादिभ्यश्चेतिमतुप । उगित्वान्
ङीप् ॥

वर्णविक्रिया । स्त्री० वर्णापचारे ॥ †
वर्णविलोडक . । पु० श्लोकस्तेने ।
काव्यच्छायाकृति । सन्धिचौरे ॥
वर्णसङ्कर . । पु० सङ्कीर्णाक्षरे ।
मिश्रितजातौ । मूर्खाभिषिक्तमाहि
ष्यकरणाद्यनुलोमप्रतिलोमजातेऽ
न्तरालजातौ ॥ वर्णयोर्वर्णानावास
ङ्करोयस्मिन्जनयितव्येसवर्णः सङ्क
र ॥ व्यभिचारेणवर्णानामवेद्यावे
दनेनच । स्वकर्मणाश्चत्यागेनजाय
न्तेवर्णसङ्करा ॥

वर्णसङ्घात . । पु० अक्षरसमास्त्राये ॥
वर्णसमास्त्राय : । पु० वर्णमालाया
म् ।

वर्णसि . । पु० जले । वृणोति । वृ
ञ् . । सानसिवर्णसौत्यादिना .

वर्णाश्रमधर्मः :

असिप्रत्ययोधातोर्नुक्च ॥

वर्णा । स्त्री० आठक्याम् ॥

वर्णाङ्गा । स्त्री० लेखन्याम् ॥

वर्णाटः । पु० गायने ॥ चित्रकरे ॥

स्त्रीकृतजीरने ॥

वर्णात्मा । पु० शब्दे ॥

वर्णाश्रमधर्मः । पु० वर्णाश्रमोभयाऽ

धिकृतधर्मे ॥ यथा । वर्णत्वमाश्रम

त्वच्चयोधिकृत्यप्रवर्त्तते । सबर्णाश्र

मधर्मस्तुमौञ्जीयामेखलायथा ॥

वर्णाश्रमयोर्धर्मः ॥ सचोक्तः श्री

महानिर्वाणतन्त्रे । यथा । श्रुत्वा

धर्मान्बहुविधान्भवानीभवमोचि

नो । हितायजगतामाताभूय श

ङ्करमब्रवीत् ॥ श्रीदेव्युवाच । श्रुत

बहुविधधर्ममिहामुबमुखप्रदम् ।

धर्मार्थकामदः । शङ्करनिर्वाणकार

णम् ॥ साम्प्रतश्रोतुमिच्छामिब्रू

हिबर्णाश्रमान्बिभो । यत्रयेषिहि

ताचारा कृपयावदतानपि ॥ श्रो

सदाशिवउवाच ॥ चत्वारः कथि

तावर्णाश्रमाश्चपिसुव्रते । आचा

राश्चापिबर्णानामाश्रमाणापृथक्पृ

थक् ॥ कृतादौ कलिकालेतुव

र्णा पञ्चप्रकीर्त्तिताः । ब्राह्मण

क्षत्रियैर्वैश्यैश्शूद्रसामान्यएवच

॥ एतेषासर्ववर्णानामाश्रमौद्दामहे

श्वरि । तेषामाचारधर्माश्चशृणुष्व

द्येवदामिती ॥ पुरैवकथिततावत्

वर्णाश्रमधर्मः

कलिसम्भवचेष्टितम् । तप स्वा
ध्यायहीनानानृणामल्पायुषामपि ।
क्लेशप्रयासाशक्तानाकुतोदेहपरिश्र
मः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमेनास्तिवानप्र
स्थोपनिप्रिये । गार्हस्थीभैक्षुकश्चै
व आश्रमौहोक्कलौयुगे ॥ गृहस्थस्य
क्रिया सर्वांश्चागमोक्ता कलौयु
गे । नान्यमार्गे क्रियासिद्धि
कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुके
प्याश्रमेदेविवेदाक्त दण्डधारणम् ।
कलौनास्थे वतत्त्वज्ञेयतस्तच्छ्रौत
संस्क्रुतिः ॥ शैबसंस्कारविधिना
ऽवधूताश्रमधारणम् । तदेव कथि
त भद्रे स न्यासग्रहण कलौ ॥ विप्रा
णामितरेषाञ्चवर्णानाप्रवलेकलौ ।
उभयत्राश्रमेदेविसर्वेषामधिकारि
ता ॥ सर्वेषामेव संस्कारा कर्मा
णि शैबवर्त्मना । विप्राणामितरेषा
ञ्चकर्मसिद्धि पृथक् पृथक् ॥ जात
मात्रो गृहस्थ स्थातुं संस्कारादाश्र
मी भवेत् । गार्हस्थप्रथमं कुर्याद्य
थाविधिमहेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञाने समु
त्पन्ने वैराग्य जायते यदा । तदा सर्वं
परित्यज्य स न्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ वि
द्यामुपाज्जयेद्वा लब्धे धन दारांश्च यौव
ने । प्रौढे धर्म्याणिकर्माणि चतुर्थे प्रव्र
जितुं सुधी ॥ मातर पितर वृद्धभार्या
श्चैव पतिव्रताम् । शिशुञ्च तनयहि
त्वानावधूताश्रमं व्रजेत् ॥ मातुः

वर्णाश्रमधर्मः .

पितृन् शिशून् दानं स्वजनान् वा
भवानपि । यः प्रव्रजति हित्वैता
न समहापातकी भवेत् ॥ मातृहा
पितृहा स स्थातुं स्त्रीवधी ब्रह्मघातक
। असन्तर्प्य स्वपितृादीन् योगच्छेत्
भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणो विप्रभिन्न
श्च स्वस्ववर्णोक्तसंक्रियाः । शैवेन
वर्त्मना कुर्यादेशधर्मः कलौयुगे ।
श्रीदेव्युवाच । को बाधर्मो गृहस्थस्य
भिक्षुकम्यचकि विभो । विप्रस्य वि
प्रभिन्नानां संस्कारादीनि मे वद ॥
श्रीसदाशिव उवाच ॥ गार्हस्थ्यप्र
थमधर्मसर्वेषामनुब्रूयताम् ।
तदेव कथयाम्यादौ शृणु कोऽल्लभित
त्त्वतः ॥ ब्रह्मनिष्ठो गृहस्थः स्याद्ब्र
ह्मज्ञानपरायणः । यद्यत्कर्म प्रकु
र्वीत तद्ब्रह्मणि समर्पयेत् ॥ न मि
थ्याभाषणं कुर्यात् न च शाठ्यं समा
चरेत् । देवतातिथिपूर्वा सुगृहस्थो
निरतो भवेत् ॥ मातर पितरश्चैव
साक्षात्प्रत्यक्षदेवताम् । मत्स्य गृ
हीनिषेवेत सदा सर्वप्रयत्नतः ॥ तु
ष्टायामातरि शिवेतुष्टे पितरि पाव
ति । तव प्रीतिर्भवेद्देवि परब्रह्म प्र
सीदति ॥ त्वमाद्ये जगतामातापि
ता ब्रह्मपरात्परम् युवयो प्रीण
न यस्मात्तस्मात्किं गृहिणा तप
॥ आसनं शयनं वस्त्रं पानं भोजनमे
व च । तत्तत्समयमाज्ञायमाच

वर्णाश्रमधर्मः .

पित्रे नियोजयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुला
वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत् । पित्रोरा
ज्ञानुसारौक्षात्सत्यञ्च कुलपाब
नः ॥ शौहृदय परिहासश्चतर्जन
परिभाषणम् । पित्रोरग्रे न कुर्वीत
यदीच्छेदात्मनोहितम् ॥ मातर
पितरं वीक्ष्य न त्वोत्तिष्ठेत्ससम्भ्रमः
। विनाज्जयानोपविशेत्स स्थितः
पितृशासने ॥ विद्याधनमदोन्मत्ता
य कुर्यात्पितृहेलनम् । सयाति
नरकं घोरं सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥
मातरं पितरं पुत्रद्वारानतिथिसि
दरान् । हित्वा गृहीन भुञ्जीयात्प्रा
णैः कण्ठगतैरपि । वञ्चयित्वा गु
ह्यं नृबन्धून् यो भुङ्क्ते स्त्रोदरम्भरः
। इहैव लोकी गच्छी सौपरचनारको
भवेत् ॥ गृहस्थो गोपयेद्द्वारान् विद्या
मभ्यासयेत्सुतान् । पोषयेत्स्वज
नान् नृबन्धून् प्रथमम् । सनातनः ॥
जनन्यावर्जितो देहे जनकेन प्रपोषि
तः । स्वजनैः शिक्षितः प्रीत्या
साधमस्तान्परित्यजेत् । एषामर्थे
महेशानि कृत्वा कष्टतान्यपि । प्री
णयेत्सततं शक्त्या धर्मी ह्येष सना
तनः ॥ सधन्यः पुरुषो लोके सकृ
त्तीपरमार्थं विदुः । ब्रह्मनिष्ठः सत्य
सन्धो यो भवेद्भुवि मानवः ॥ नभार्या
ताडयेत्क्वापि मातृवत्पालयेत्सदा
। न त्वज्जद्वारकष्टेऽपि यदिसाध्मी

वर्णाश्रमधर्मः :

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्त्रीयदारेषु स्त्रि
यमन्या न स स्पृशेत् । दुष्टे न चेतसा
विद्वानन्यथानारको भवेत् ॥ विरले
शयनवासं त्यजेत्प्राज्ञः परस्त्रिया
। अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्यं न द
र्शयेत् ॥ धनेन वा ससाप्रेम्यणाश्च
यामृतभाषणैः । सततं तोषयेद्वा
रान् नानाप्रियं कृषिदाचरेत् ॥ उत्स
वेलोकयात्राया तीर्थेष्वन्यनिकेतने
। न पत्नीं प्रेषयेत्प्राज्ञः पुत्रामात्य
विवर्जिताम् ॥ यस्मिन्नरे महेशानि
तुष्टाभार्या पतिव्रता । सर्वधर्मकृतं
तेन भवती प्रिय एव सः ॥ चतुर्वर्णा
वधिसुतान् लालयेत् पालयेत्पिता
। ततः षोडशपर्यन्तं गुणान्विद्या
श्च शिक्षयेत् ॥ विशत्यब्दाधिकान्
पुत्रान् प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्ता
स्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥
कन्याप्येव पालनीया शिक्षणीयाति
यत्नतः । देयावशायं विदुषे धनरत्न
समन्विता एव क्रमेण भ्रातृश्वस्र
सृभ्रातृसुतानपि । ज्ञातीन् मित्राणि
भृत्याश्च पालयेत्तोषयेद्गृही ॥ त
तः स्वधर्मं निरतानेकग्रामनिवा
सिनः । अभ्यागतानुदासीनान्
गृहस्थं परिपालयेत् ॥ यद्येव
नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति ।
पशुरेव स बिभ्र्येव । स पापी लोकाग
र्हितः ॥ निद्रालस्य देहयत्नं केशवि

वर्णाश्रमधर्मः

न्यासमेव च । आसक्तिमज्जिवर्ज-
नातिरिक्त समाचरेत् ॥ ५१ ॥ यु-
क्ताहारोयुक्तनिद्रोमितवाङ्मितमै-
थुन । स्वर्चानम्र शुचिर्दक्षोयु-
क्त स्यात्सर्वकर्मसु ॥ शूर श-
चौविनीत । स्थाव्रान्वेगुरुसन्नि-
धौ । जुगुप्सितान् न मन्येत नावम-
न्येत मानिन ॥ सौहार्द व्यवहारा-
श्च प्रवृत्ति प्रकृतिन्दृशाम् । सहवासे-
नतर्कैश्च विदित्वा विप्रवृत्तत ॥
चसेद्द्विष्टुरपि क्षुद्रात्सम यवीक्ष्य
बुद्धिमान् । प्रदर्शयेत् स्वप्रभाषा-
न् नैव धर्मं विलङ्घयेत् ॥ स्वीय य-
श पौरुषश्च गुप्तये कथितश्च यत् ।
कृत यदुपकाराय धर्मं ज्ञानप्रकाशये-
त् ॥ जुगुप्सितप्रवृत्तौ च निश्चितेऽपि
पराजये । गुरुणालघुना चापियश-
स्वीन विवादयेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान् यतमान उपाजयेत् । व्यस-
नश्चासतासङ्ग मिथ्याद्रोहपरित्यजि-
त् ॥ अवस्थानुगताश्चेष्टा समया-
नुगता क्रिया । तस्मादवस्थास-
मय बौद्धिकर्म समाचरेत् ॥ योगक्षे-
मरतीदक्षो धार्मिक प्रियवान् भव-
। मितवाङ्मितहास स्यान्मा-
न्यार्थे तु विशेषतः ॥ जितेन्द्रिय
प्रसन्नात्मा मुचिन्त्य स्याद्दृढव्र-
त । अप्रमत्ता दीर्घदर्शी मात्रास्य-
शान् विचारयेत् ॥ सत्यं मृदुप्रिय

वर्णाश्रमधर्मः

धीरो वा दयहितकर वदेत् । आत्मौ-
त्कर्ष्यं तथानिन्दापरेषापरिष्कृत्ये-
त् ॥ जलाशयाश्च वृक्षाश्च विश्रामगृ-
हमध्वनि । सेतु प्रतिष्ठितो येन ते-
न लोकत्रयजितम् ॥ सन्तुष्टौ पितरौ
यस्मिन्ननुरक्ता सुहृद्गणा । गाय-
न्ति यद्यशिलोकास्ते न लोकत्रयजित-
म् ॥ सत्यमेव व्रतयस्तदयादीनेषु-
सर्वथा । कामक्रोधौ वशेयस्य तेन लो-
कत्रयजितम् ॥ विरक्त परदार-
ेषु निस्पृह परवस्तुषु । दक्षमात्स-
र्यहीनो यस्तेन लोकत्रयजितम् ॥ न
विभेति रणाद्यो वै सङ्ग्रामेऽप्यपराङ्-
मुख । धर्मयुक्तेऽनृतो वापि तेन लो-
कत्रयजितम् ॥ असंशयात्मा सुश-
र शान्मवाचारतत्पर । मच्छास-
ने हितीयस्य तेन लोकत्रयजितम् ॥
ज्ञानिना लोकायाचारैः सर्वत्र समदृष्टि-
ना । क्रियन्ते येन कर्माणि तेन लोक-
त्रयजितम् ॥ शौचन्तु द्विविधप्रोक्त-
वाद्याभ्यन्तरभेदत ब्रह्मण्यात्मा
पण्यतु तच्छौचमान्तरिकस्मृतम् ॥
अङ्गिर्वाभस्मना वापि मलानामपक्-
र्षणम् । देहशुद्धिर्भवेद्येन बहि-
शौचतदुच्यते ॥ गङ्गानद्योऽङ्गदावा-
प्यस्तथा कूपश्चक्षुःक्षका । सर्वपवित्रं
जननसुर्णदीकृतमत प्रिये ॥ भस्माच-
याजिकश्रेष्ठं मृतञ्चातु मलवर्जितम् ।
वासीऽजिनद्वयादीनि मृद्वज्जानी-

वर्णाश्रमधर्मः :

हिसुव्रते ॥ किमचवहुनोक्तेनशौ-
चाशौचविधौशिवे । मन . पूतभवे
द्यनगृहस्थस्तत्तदाचरेत् ॥ निद्रा
न्तेमैथुनस्यान्तेत्यागान्तेमलसूचयोः ।
भोजनान्तेमलेस्पृष्टेबहि शौचवि-
धीयते । सन्ध्याचैकालिकोकार्या
वैदिकीतान्त्रिकौक्रमात् । उपास-
नायाभेदेनपूजांकुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानांगायत्रीजपना-
त्प्रिये । ज्ञानाद्ब्रह्मेतदवाच्यस-
न्ध्याभक्तिवैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकीसध्यान्सूर्योपस्थानपूर्वक
म् । अर्घ्यदानदिनेशायगाय-
त्रीजपनतथा । अष्टोत्तरसहस्रवा-
शतवादशधापिवा । जपानांनिध-
नोभद्रेसर्ववाङ्मिककर्मणि ॥ शु-
द्रसामान्यजातीनामधिकारोस्तिके
वलम् । आगमोक्तविधौदेविसर्व-
सिद्धिस्ततोभवेत् ॥ प्रातः सूर्योद-
यः कालोमध्याह्नस्तदनन्तरम् ।
सायसूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामय-
क्रमः ॥ ओदेव्युवाच । विप्रादि
सर्ववर्णानांविहितातान्त्रिकीक्रिया
त्वयैवकथितानाथसम्प्रार्थ प्रबलेक-
लौ ॥ तदिदानींकथ देवविप्रान्बै-
दिककर्मणि । नियोजयसितत्स-
र्वविशेषाद्वक्तुमर्हसि । श्रीसदाश-
वउवाच ॥ सत्यब्रवीषितत्त्वज्ञेस-
र्वेषातान्त्रिकीक्रिया । लोकानांभि-

वर्णाश्रमधर्मः

गमेच्छायसर्वकर्मसुसिद्धिदा ॥ इ-
यन्तुब्रह्मसावित्रीयथाभवतिबैदि-
की । तथैवतान्त्रिकीज्ञेयाप्रशस्तौ
भयकर्मणि ॥ अतोवकथित देवि
द्विजानांप्रबलेकलौ । गायत्र्यामधि-
कारोस्तिनान्यमन्त्रेषु कर्हिचित् ॥
तारोद्याक्रमलायाचवागभवाद्याय-
थाक्रमात् । ब्राह्मणक्षत्रियविशासा-
वित्रीकथिताकलौ ॥ द्विजातीना-
प्रभेदार्थंशुद्धेभ्यः परमेश्वरि ।
सन्ध्यायैवैदिकीप्राक्ताप्रागेवाङ्गि-
ककर्मणाम् ॥ अन्यथाशांभवेर्मा-
गे . केवलं सिद्धिभागंभवेत् ।
सत्यसत्यपुनः सत्यंसत्यमेतद्वसं-
शय ॥ कालात्ययेपिसन्ध्यायैक-
र्त्तव्यादेवबन्दिते । उतैतत्सद्ब्रह्म
चोच्चार्यमीक्षे सुभिरनातुरैः ।
आसनवसनपात्रशय्यायाननि-
केतनम् । गृह्यकवस्तुजातसुख-
प्लातसुखप्रशस्यते ॥ समाप्याङ्गि-
ककर्मणिस्त्राध्यायगृहकर्मणा ।
गृहस्थोऽनियतंकुर्यान्नैवतिष्ठेन्निर-
यमः ॥ पुण्यतीर्थेषुपुण्यतिथीयज्ञ-
चैवन्द्रसूर्ययोः । जपदानंप्रकु-
र्वाणः श्रेयसांनिजयोभवेत् ॥ क-
लावन्नगताप्राणानीपवासःप्रशस्य-
ते । उपवासप्रतिनिधायेकदान-
विधीयते । कलौदानमहेशानिस-
र्वसिद्धिकरभवेत् । तत्पात्र

वर्णाश्रमधर्मः .

केवलं ज्ञेयोदरिद्र सत्क्रियान्वि-
त ॥ मासवत्सरपक्षाणामारम्भ-
दिनमम्बिके । चतुर्दश्यष्टमीशुक्ला-
तयैवैकादशीकुङ्क ॥ निजजन्म-
दिन चैव पित्रामरणवासरः ।
वैधोत्सवदिनञ्चैव पुण्यकाल-
प्रकीर्तित ॥ गङ्गानदामहानद्यो-
गुरोः सदनमेव च । प्रसिद्धदेवता-
श्चैव पुण्यतीर्थं प्रकीर्तितम् ॥
त्यक्त्वासाध्ययनं पित्राः शुश्रूषा-
दाररक्षणम् । नरकाय भवेत्तीर्थती-
र्थयित्रततान्दृष्टव्यम् ॥ नतीर्थं सेवा-
भारौर्णानोपवासादिका क्रिया-
। नैव ब्रतानां नियमो भर्तुः शुश्रूष-
णं विना भर्तुर्वयोपितातीर्थं त-
पोदानं व्रतं गुरुः । तस्मात्सर्वा-
त्मनानारोपतिसेवासमाचरेत् ॥
१०१ ॥ पत्युः प्रियं सदा कुर्याद्वच-
सापरिचर्यया तदा ज्ञानुचरीभू-
त्त्वातीषयेत्पतिवत्स्वयम् ॥ नेच्छे-
त्पतिं क्रूरदृष्ट्या श्रावयेन्नैव दुर्व-
चः । नाप्रियं मनसा वापि चरेद्भर्तु-
पतिव्रताः । कायेन मनसा वाचा सर्वं
दाप्रियं कर्माभिः । याप्रीणयति भ-
र्तारं सैव ब्रह्मपदं लभेत् ॥ नान्य-
वज्रानि रोक्षेत्तनान्यैः सम्भाषण-
चरेत् । न चाङ्गदशैर्दन्याना भ-
र्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत्पित्रो-
र्वंशेवाख्ये भर्तुः सम्प्राप्तयौवने

वर्णाश्रमधर्मः .

। बार्हक्ये पितृवन्मृतानामनुत्तमाभवे-
त्कुचित् ॥ अज्ञातपतिमर्थादा-
मज्ञातपतिसेवनाम् । निदाहयेत्-
पिताबालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥
नरमासनमुद्धीयान्नराकृतिपशून्स-
या । बह्वपकारकान्गाश्चमासादा-
न्रसवर्जितान् फलोनिग्राम्य-
वन्यानिमूलानिविधिवानिव । भू-
मिजातीनि सर्वाणि भोग्यानि स्वेच्छ-
याशिवे ॥ १०६ ॥ अध्यापनया ज-
नस्य विप्राणां व्रतमुत्तमम् । अशक्तौ-
श्च चिरविश्रावृत्तौ निर्वाहमाचरेत् ॥
राजन्यानां च सद्गुणं सद्गुणमोभू-
मिशसनम् । अचाशक्तौ बणिगश्च-
त्तं शुद्रवृत्तमथाश्रयेत् ॥ बाणिज्या-
शक्तवैश्यानां शुद्रवृत्तमदूषणम् । शुद्रा-
णां परमेशानि सेवां वृत्तं विधीयते ॥
सामान्यानां तु वर्णानां विप्रवृत्त्यन्यथ-
त्तिष्ठुः । अधिकारोऽस्ति देवेशि देहया-
याचाप्रसिद्धये ॥ अद्वैष्टानिर्ममश्वा-
न्तः सत्यवाहो जितेन्द्रियः । नि-
र्मत्सरो निष्कपटः स्ववृत्तौ ब्रह्मणो-
भवेत् ॥ अध्यापयेत्पुत्रवृद्धां शि-
ष्यान् सन्मार्गवर्तिनः । सर्वलोका-
हितैषी क्षातपक्षपातविनिर्मुक्तः
॥ मिथ्यालापमसूयाचव्यसनाप्रिय-
भाषणम् । नीचैः प्रसक्तिदम्भश्च-
सर्वथा ब्राह्मणस्थजितः ॥ युयुत्सा-
गर्हितासन्धौ सन्मानैः सन्धिरुत्त-

वर्णाश्रमधर्मः .

मा । मृत्पुर्जयोवायुहोपुराजन्त्या
 नावरानने ॥ अलोभीत्यात् प्रजा
 वित्ते गृहणीयात् सन्मित करम ।
 रत्नज्जीकृतधर्मपुत्रवत् पालयेत्
 प्रजा ॥ न्याययुक्तथासन्धि कर्मा
 ग्यन्यानियानिच । सन्धिभिः सह
 कुर्वीत विचार्य सर्वथा नृप ॥ धर्म
 युक्तेन यो हव्य न्यायदण्डपुरस्क्रियाः
 । करणीयायथाशास्त्रं सन्धिकुर्याद्य
 थावलम् ॥ उपायैः साधयेत्कार्यं
 युद्धसन्धिञ्च शत्रुभिः । उपाया-
 नुगता । सर्वाजयज्जमविभूतय ॥
 श्लाघीचसङ्गाद्विरतः सदाविद्वज्ज
 नप्रियः । धीरोविपत्तौ दक्षश्च शी
 लवान् सन्मितव्ययी । निपुणोदु
 र्गसंस्कारेश्च शिक्षाविचक्षणः ।
 स्वसैन्यभावान्वे प्रीष्ट्यात् शिक्षयेद्र-
 णकौशलम् ॥ न हन्यान्मूर्च्छिता
 न्युद्धेत्यक्तशस्त्रान्पराड मुखान्
 । बलानीतान् रिपून् देविरिपुदा
 रशिश्नपि ॥ जयलब्धानि वस्तुनिस
 ध्विप्राप्तानियानिच । वितरेत ता
 नि सैन्येभ्यो यथायोग्यविभागत ॥
 शौर्यवत्स च यो हृणास्ते यराज्ञापृथ
 कपृथक् । बहुसैन्याधिप नैक
 कुर्यादात्महिते रतः । नैकस्मिन्-
 विश्वसेद्राजानैकन्यायेन योजयेत्
 । साम्यं क्रौडोपहासश्च नौचैः सह
 विवर्णयेत् ॥ बहुश्रुतं स्वल्पभा

वर्णाश्रमधर्मः .

षीजिज्ञासुर्ज्ञानवानपि । बहुमा
 नोपि निर्दम्भो धीरो दण्डप्रसादयो
 स्वयं वाचारदृष्ट्या वा प्रजाभावान् वि
 लोकायेत । एतं स्वजनमृत्त्यानां भावा
 न्पश्येन् नराधिपः ॥ क्रोधाद्-
 भात् प्रमादाद्वासन्मानशासनतथा
 । सहसानैव कर्तव्यं स्वाभिनातत्त्वद
 दर्शिना । सैन्यसेनाधिपामात्यव-
 नितापत्यसेवकाः । पालनीयाः
 सदोषाश्च ददण्डा राज्ञायथाविधि
 ॥ उन्मत्तानसमर्थाश्च बालांश्च मृत-
 वान्धवान् । ज्वराभिभूतान् बृद्धा
 स्वरक्षयेत् पितृवन्नृपः ॥ वैश्यानां
 कृषिवाणिज्यवृत्तिवद्धिसनातन-
 म । येनोपायेन लोकानां देहया
 चाप्रसिध्यति ॥ अतः सर्वात्मना दे
 विवाणिज्यकृषिकर्मसु । प्रमादव्य
 सनालस्य मिथ्याशाठ्यविवर्णयेत्
 निश्चित्य वस्तुतन्मूल्यमुभयोः सस्र
 तौ शिवे । परस्परान्नाकरणं क्रय
 सिद्धिस्ततो भवेत् ॥ मत्तत्रिंश
 प्रवालानामरियस्तनुणां प्रिये । रो
 गविभ्रान्तबुद्धीनामसिद्धौदान
 विक्रयौ ॥ क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुण
 ग्रहणतो भवेत् । विपर्यये तद्गुणा
 नामन्यथाभवति क्रयः ॥ कुक्षरोष्ठ
 तुरङ्गाणां गुप्तदोषप्रकाशनात् ।
 वर्षातीति पितृक्रयमनाथाकर्तुं स
 र्हति ॥ धर्मार्थकाममाद्याणां भाज

वर्णाश्रमधर्मः

न मानववपुः । अतः कुलेशित
 तृक्यो न सिद्धो न्यमशासनात् ॥
 यवगोधूमधान्यानालाभो वर्षे गते
 प्रिये । युक्तश्चतुर्थो धातूनामष्टमः
 परिकीर्तितः ॥ ऋषेः कृषौ च वाणि
 ज्ये तथा सर्वेषु कर्मसु । यद्यदङ्गीकृतं
 मत्स्यैस्तत्कार्यं शास्त्रसम्मतम् ॥
 दक्षः शुचिः सत्यभाषी जितनिद्रो
 जितेन्द्रियः । अप्रमत्तो निरालस्यः
 सेवावृत्तौ भवेन्नरः प्रभुर्विष्णुसमो
 मान्यस्तज्जायाजननौ समा । मान्या
 स्तशान्धवाभृत्यैरिहा सुखसुखेषुभिः ॥
 भर्तुर्मित्राणि मित्राणि जानीयात्
 तदरीनरीन् । समीतिः सर्वदा
 तिष्ठेत्प्रभो राज्ञा प्रतौजयन् । अप
 मानं गृहं हि द्विगुप्त्यर्थं कथितञ्च य
 त् । भर्तुर्गर्भानि कारयन् गोपयेदति
 यत्नतः ॥ अलोभः स्यात्स्वामिध
 ने सदा स्वामिहितैरतः तत्सन्निधा
 वसन्नाप क्रीडाहास्यपरित्यजेत् ॥
 न पापमनसा पश्येदपितदगृहं किङ्क
 री । विविक्तशय्यां हास्यञ्च ताभि
 सह विवर्जयेत् ॥ प्रभो . शय्यास
 नयानवसनभाजनानि च । उपा
 नङ्गुषणशस्त्रनाम्नार्थं विनियोजये
 त् ॥ क्षमाकृतापराधश्चेत्प्रार्थयेद्
 यत्नतः प्रभोः । प्रागल्भ्यं प्रौढवा
 दश्च साम्याचारं विवर्जयेत् ॥ सर्वे
 वर्णाः स्वस्ववर्णैर्ब्राह्मीणां तथा श

वर्णाश्रमधर्मः .

नम् । कुर्वीरन् भैरवीचक्राततत्त्व
 चक्रादृते शिवे ॥ उभयधर्महेतुजि
 शैवोद्वाहः प्रकीर्तितः । तथा द
 ने च पाने च वर्णभेदेन विद्यते ॥ श्री
 देव्युवाच ॥ गृहस्थानामशेषेण ध
 र्मानि कथय प्रभो । स न्यासविधि
 तान् धर्मान् कृतपथावक्तुमर्हसि ॥
 श्रीसदाशिव उवाच ॥ अवधूताश्च
 मे देविकलौ स न्यास उच्यते । विधि
 नायेन कर्तव्यस्तत्सर्वं शृणु साम्प्रत
 म् ॥ ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्नविरते सर्व
 कर्मणि । अध्यात्मविद्यानिपुण
 सत्यासाश्रममाश्रयेत् । विहाय बृद्धौ
 पितरौ शिशुभार्यपतिव्रतान् ।
 त्यक्त्वाऽऽसमर्थान् बधून् प्रव्रजन्ना र
 क्ती भवेत् ॥ ब्राह्मणश्च चरित्येव
 श्य शुद्रः सानान्य एव च । कुला
 बधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारि
 ताः ॥ सम्पाद्य गृहकर्मणि परि
 तोष्य परानपि । निर्ममो नित्यं ह
 र्च्छेन्नृष्णामो विजितेन्द्रियः ॥ आहू
 य स्वजनान् बधून् ग्रामस्थान् प्रतिश
 सिनः । प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेद्
 गृहाग्निगमिषुर्जनः ॥ तेषाम
 नुज्ञामादाय प्रणम्य परदेवताम् ।
 ग्रामप्रदक्षिणीकृत्य निरपेक्षो गृहा
 दियात् ॥ मुक्तः स सारपाशेभ्य
 परमानन्दनिर्बुतः । कुलाबधूत
 ब्रह्मज्ञगत्वा सम्प्रार्थयेदिदम् ॥ गृ

वर्णाश्रमधर्मः

हाश्रमेपरब्रह्मन्ममैतद्विगतं वय
 । प्रसादं कुर्वन्मेनायसञ्चासयहण
 प्रति ॥ निवृत्तगृहकर्माणं विचा-
 र्यं विधिबद्धं ॥ शान्तं विवेकिन
 वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् तत
 शिष्यं कृतज्ञानेयतात्माविहिता
 क्लिक ॥ कृण्वयविमुक्त्यर्थं देव
 प्रीतिं न चयेत्पितृनिध्यादिबिधानेन
 द्वितीयाश्रमं स्वीकृत्य यथातिष्ठेत्त
 दाह ॥ ततोनिर्दुर्न्द्वरूपेऽसौ निष्क-
 मः स्थिरमानसः । विहरेत्स्वच्छ
 याशिष्यः साक्षाद्ब्रह्ममयोभुवि ॥
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सद्रूपेण विभाव
 यन् ॥ विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्ना
 त्मानमात्मनि ॥ अनिकेतं जमा
 वृत्तानि शङ्कं सङ्गवर्जितं ।
 निर्ममो निरहङ्कारं सञ्चासी विह
 रेत्क्षितौ ॥ मुक्तो विधिनिषेधभ्यो
 नियोगक्षेमभात्मवित् ॥ सुखदु-
 खसमो धीरो जितात्मा विगतस्पृहः
 स्थिरात्मा प्राप्तदुःखोपि सुखे प्राप्ते
 पि निस्पृहः । सदानन्दं शुचि
 शान्तो निरपेक्षो निराकुलः ॥ नेत्रे
 जकं स्याज्जीवानां सदा प्राणिहिते
 रतः । विगतामर्षं भीर्दान्तो निष्क-
 ङ्कल्पो निरुदयमः ॥ शोकद्वेषविमु-
 क्तः स्याच्छौचमित्रसमो भवेत् । शी-
 तत्रातातपसहः समो मानापमान
 येन ॥ समः शुभाशुभेतुष्टोयह-

वर्णाश्रमधर्मः

च्छा प्राप्तवस्तुना । निखैगुण्यो निर्वि-
 कल्पो निर्लोभः स्यादसञ्चयी ॥ य-
 थः सत्यमुपाश्रित्य मृषाविश्वं प्रतिष्ठ-
 ते । आत्माश्रितस्तथा देहे जानन्नेवं
 सुखी भवेत् ॥ इन्द्रियाण्येव कुर्वन्ति
 स्वस्वकर्मपृथक्पृथक् । आत्मा सा-
 चो विनिर्लिप्तो ज्ञात्वैव मोक्षभागं भ-
 वेत् ॥ धातुप्रतियह निन्दामनृतक्री-
 डनस्त्रिया । रेतस्यागमसूयाश्च स-
 न्यासौ परिर्वर्जयेत् ॥ सर्वत्र समदृ-
 ष्टिः स्यात्कीटे देवतयानरे । सर्व-
 ब्रह्मेति जानौ धातुपरिव्राट् सर्वकर्म-
 सु ॥ विप्राङ्गं श्वपचाङ्गं वायस्मात्त-
 स्मात्समागतमः । देशकालतथा-
 पात्रमशनीयादविचारयन् ॥ अथा-
 त्मशास्त्राध्ययनैः सदा तत्त्वविचार-
 णैः । अश्रद्धेतो नयेत्कालखेच्छा
 चारपरायणः ॥ सञ्चासिनामृतं
 कायदाहयेन्न कदाचन सम्पूज्य गन्ध-
 पुष्पाद्यैर्निखनेहापुमज्जयेत् ॥ अ-
 प्राप्तयोगमर्त्यानां सदा कामाभिला-
 षिणाम् । स्वभावाज्जायते देविप्रवृ-
 त्तिः कर्मसङ्कुले ॥ तत्रापि ते सानु-
 रक्ता ध्यानाचार्यजपसाधने । श्रेयस्त-
 देवजानन्तस्तत्रैव दृढनिश्चयाः ॥ अ-
 तः कर्मविधानानि प्रोक्तानि चित्त-
 शुद्धये । नामरूपबहुविधं तदर्थैक-
 लिपितमया ब्रह्मज्ञानादुत्तिदेविक-
 मंसञ्चसनविना । कुर्वन्कल्पयत

वर्णिनी

कर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जान् ॥ कु-
लावधूतस्तत्त्वज्ञोऽबन्मुक्तोऽनराक्त-
ति । साक्षाद्गारायणमत्तागृहस्थ
स्तप्रपूजयेत् ॥ यतीर्दर्शनमात्रेणवि
मुक्त सर्वपातकात् । तीर्थव्रततपो
दानसर्वयज्ञफललभेत् ॥ इति श्री
महानिर्णयतन्त्रेऽष्टमेऽध्याये वर्णाश्र-
मधर्मनिरूपणम् ॥

वर्णाङ्गः । पुं० मुद्रा ॥

वर्णिः । न० सुवर्णे ॥ वर्णेर्वलिस्त्राहि
रय्यद्वल्युक्ते । अद्विरय्येतु० व
लि ॥

वर्णिकः । पुं० लेखके ॥

वर्णिका । स्त्री० कथनस्योत्कर्षे ॥ क
ठिन्याम् ॥ मसौ ॥ नील्यादिरा-
गे ॥ व्याख्यायिकायाम् । ग्रन्थवि
शेषस्य व्याख्यायाम् । स्तोत्रकव्या
म् ॥ वर्णः । चौरादिक । गतो
खलु । प्रत्यस्यादितोत्त्व ॥

वर्णितः । त्रि० स्तुतियुक्ते । अभि
ष्टुते । ईडिते । वर्ण्यतेऽस्मै । वर्णव
र्णक्रियोविस्तारगुणवचनेषु । त्त ॥

वर्णी । पुं० लेखके ॥ चित्रकरे ॥ ब्रह्मा
चारिणि ॥ वर्णः । अष्टविधमैयुनाऽ
भावरूपास्तुति साक्षास्ति । वर्णा
ब्रह्मचारिणीति० इति । त्रि० व
र्णवति ॥

वर्णिनी । स्त्री० वनितायाम् ॥ हरि
द्रायाम् ॥

वर्तन

वर्णिलिङ्गो । पुं० ब्रह्मचारिवेशवति
॥ वर्णीब्रह्मचारी० तस्यलिङ्गं चि
ह्नमस्यास्ति । इति ॥

वर्णुः । पुं० सूर्ये । नदविशेषे ॥ व
र्णोति । वृज् । अजिह्वरीभ्यानि
च्चेतिण् । देशविशेषे ॥ वर्णु
नदसमीपदेशे वर्णु । अदूरभवश्च
त्यर्थे० सुवास्त्वाद्यणोऽजनपदेलुवि-
तिलुप ॥

वर्ण्यः । त्रि० वर्णनीये । श्लाघ्ये ॥
व्याख्यातव्ये ॥

वर्त्तकः । पुं० अश्वस्यखुरे ॥ व्याघ्रा
टपक्षिणि । भारद्वाजः । गौ०
दे० भा० प्र० ॥ अस्यमासगुणाय
या । वर्त्तकीऽग्निकर शीतोऽज्वर
दोषत्रयापह । सुरुच्य शुक्रदो
बल्यो वर्त्तकाल्पगुणात्तत ॥ वर्त्तते
वृत्तुवर्त्तने । खलु । न० वर्त्तकी
हे । नीलजोहे । विदरः । इ०
भा० इ० कीचित् ॥

वर्त्तका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् ।
व्याघ्राटशकुनौ । वटेरः । इ० भा०
प्र० खगे ॥ वर्त्तकाशकुनौ प्राचा
मितीत्त्व न ॥

वर्त्तकी । स्त्री० अश्वस्यखुरे । व्याघ्राटे ॥
वर्त्तकम्मा । पुं० अम्बुदे । मेघे ॥
वर्त्तनः । पुं० वामने ॥ न० वृत्तौ
। जीविकायाम् ॥ बहवो वर्त्तना
प्रायाः कृषिभिः परिकीर्त्तिता ।

वर्तमान

सर्वेषामपि चैषा कुसीदमविक्रि-
 दु । विशेष कुसीदेद्रष्टव्यः ॥
 वर्ततेऽनेन, वृत्त-वर्त्तने । ल्युट् ॥
 साधारणवर्त्तुः ॥ न. स्त्री. तूल
 नालायाम् । तर्कुपीठे ॥ जीवने
 ॥ चि. वर्त्तिष्णो ॥ वर्त्तनशील ।
 वृत्तु. । अनुदात्तेतस्येतियुच् ॥
 वर्त्तनि । पु. पूर्वदेशे ॥ स्त्री. प
 थि ॥ वर्त्ततेऽनया । वृत्तु. । वृत्तेश्च
 ल्यनि ॥
 वर्त्तनी । स्त्री. पथि । वर्त्तने ॥ त
 कुपीठे । प्रेषणायाम् ॥ कृदिका
 रादितिङीष् ।
 वर्त्तमान । पु. अतीतानागतभि-
 न्नकाले ॥ आख्यापरिसमाप्तिव-
 र्तमान, काल. । यथा । महा
 भारतपठति । सचतुर्विधः यथा
 । प्रवृत्तापरतश्चैव. वृत्ताविरत
 एवच ॥ निश्चप्रवृत्त. सामीप्यो
 वर्त्तमानश्चतुर्विधः ॥ क्रमेणोदा-
 हरणानि । मासनखादिति । आ
 दौप्रवृत्त मांसभोजन निवृत्तय-
 ति. इत्यर्थः । इहकुमारा. क्री-
 डन्ति. तदानीन्तनक्रीडनाभावेपि
 पूर्वक्रीडानां वृद्धौ वर्त्तमानत्वा-
 त् । पर्वतास्तिष्ठन्ति. निश्चप्रवृत्त
 तत्त्वात् । किञ्चपर्वतानास्थितत्वे
 वर्त्तमानत्वं प्रभूतभविष्यत्काला-
 भ्यासम्बन्धविवक्षयापर्वतास्तस्यु.

वर्ति

स्थास्यन्तीत्यपि स्यात् । सामीप्यो
 द्विविधः । भूतसामीप्ये यथा ।
 कदाचागतोसि. इतिप्रश्ने. अ
 ध्वखिदादेर्वर्त्तमानत्वात्. एषा
 हमागच्छामि. इत्यागतोपि वदति
 भविष्यत्सामीप्ये यथा । कदा.
 गमिष्यसीतिप्रश्ने. एषोहगच्छा-
 मोतिगमनक्रियमाणोद्यमोपि वद-
 ति. इतिमुग्धवीधटीकायां दुर्गा-
 दासः । प्रयोगाधिकरणीभूतका-
 लावर्त्तमान. कालवृत्तिनैयायि-
 का । अद्यतने । अधुनातने ।
 चि. तत्कालवृत्ति. विद्यमाने
 । स्थिते ॥ वर्त्तते । वृत्तु. ।
 शानच्. । मुक्. ॥
 वर्त्तकः । पुं. दौः साधिके ।
 द्वारपाले ॥ नदीभेदे ॥ काकनीड-
 जलावटे ॥
 वर्त्तलीहम । न. लोहविशेषः । ला-
 हसकरे । नीललोहः । बिदर.
 इ. भा. प्र. इतिकेचित् ॥
 वर्त्ति. । स्त्री. बटिकायाम् । भेष-
 जनिर्माणे ॥ नयनाञ्जने । लिखि ॥
 गात्रानुलिपयाम् ॥ दौप्रकण्ड-
 शायाम् ॥ दौपे ॥ वर्त्तते । वृत्तु.
 । ग्यन्तः अचङ् ; वर्त्ततेऽनया
 वा वृत्तु. । इतिप्रश्नरूपेण ।
 जेन्वा ॥ वृत्तिश्छन्दसीति. इति
 । स्वरभेदे । बाहुलकाद्येतिपि ।

वर्त्तिष्यमाण

वर्त्तिविशेषे ॥ यथा । कतकस्यफल
शङ्ख सैन्धव व्युषण वचा । फेनो
रसाञ्जन क्षौद्र विडङ्गानि मन
शिला ॥ एषावर्त्तिर्हन्तिकास ति
मिर पटल तथेति ॥

वर्त्तिक । पु० पक्षिविशेषे । वर्त्तिके
। घटेर० इ० भा० प्र० ॥

वर्त्तिका । स्त्री० वर्त्तकायाम् । व्या
घ्राटे । घटेर । इ० भा० प्र०
खग ॥ अस्यामासगुणायथा वर्त्ति
कामधुरारुचाकफमारुतनाशिनी
॥ अजमृद्ग्राम् ॥ वर्त्ती । वर्त्ती०
इ० भा० ॥ सापञ्चविधायथा ।
पद्मसूत्रभवादभगभसूत्रभवायथा
। शण्कावादरीवापिफलकोषोद्भवा
यथा । वर्त्तिकादौपकृत्येषुसदापञ्च
विधास्मृता ॥ वर्त्तते० वर्त्ततेवा
। वृत्तु० खलुच् । उदीचामते० प्रत्य
यस्यादितीत्वम् ॥ वस्तुतस्तुवर्त्तस्ति
कन्नितिकानुबोध्य ॥

वर्त्तित । चि० नीते ॥ निष्पादिते
॥ ग्रथिते ॥

वर्त्तितव्य । चि० वर्त्तितुमर्हे ॥

वर्त्ती । चि० वर्त्तिष्णी ॥

वर्त्तिष्णु० । चि० वर्त्तने ॥ वर्त्तनशी
ल । अलङ्कृजितौष्ण्यच् ॥ वर्त्ति
नि ॥

वर्त्तिष्यमाण । चि० भविष्यत्काला
दौ ॥ वर्त्तनप्रागभावाश्रये ।

वर्द्धक

वर्ती । स्त्री० वर्ती ॥

वर्तुल । पु० कलायविशेषे । बाटु
ला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

यथा । कलायस्यत्रयोभेदास्त्रिपु
टोवर्तुलोद्धटी । इतिशब्दमाला
॥ न० गृह्णने ॥ चि० गोलवस्तु
नि । निस्तले । वृते ॥ वर्त्तते ।

वृत्तु० । बाहुलकादुलच् ॥

वर्तुला । स्त्री० तर्कुपीठ्याम् । टिका
रबाटुल इ० गौ० भा० ॥ इति
हारावली ॥

वर्त्तुली । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ॥

वर्त्म । न० नेत्रच्छेदे ॥ मार्गे ।
अध्वनि ॥ वर्त्ततेऽनेनास्मिन्वा ।
वृत्तु० । मनिन् ॥

वर्त्मनि । स्त्री० पथि ॥ वर्त्तन्तेऽ
नया । वृत्तु० । वृत्तेश्चत्यनि ।
चान्मुडितिगोवर्द्धन ॥

वर्त्मनौ । स्त्री० पथि । कृदिकारादि
तिङीष् ॥

वर्त्त्यन् । चि० वर्द्धिष्यमाणे ॥ लृट्
सङ्केतिसदादेशे० बृद्धभ्य स्यसन्तो
रितिबिभाषयापरस्मैपदम् ॥

वर्द्ध । पु० ब्राह्मण्यष्टिकायाम् ।
पूर्ती ॥ छेदे ॥ न० सीसके ॥

वर्द्धक । पु० ब्राह्मण्यष्टिकायाम् ।
भाग्याम् ॥ वर्द्धते । बृधुच्छेदने ।
खलुल ॥ चि० पूरके । छेद
के ॥

वर्धमानक .

वर्धकि । पुं० त्वष्टरि । रथकारे
तक्षणि । वटई० इ० तखाण०
इ० भा० प्र० । वर्द्धते । वर्द्धच्छे
दने । अच् । वर्द्ध कषति । कष
हि सायाम् । बाहुलकाङ्गि ॥
वर्द्धकी । पुं० वटई० इ० भा० प्र०
वर्धसङ्करजाती । त्वष्टरि । सूत्र
धारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥
वर्धनम् । न० वृद्धौ ॥ छेदने
। वर्धच्छेदनपूरणयो ल्युट्
॥ चि० वर्धिष्णौ ॥ वर्धतेत
च्छील० । वृधुवृद्धौ । अनुदात्ते
तक्षेति युच् ॥ वर्धयति । नन्त्या
दित्वाल् ल्युर्वा ।
वर्धनी । स्त्री० गलन्तिकायाम् ।
सनालजलपात्रे । वधना० वधनौ
० इ० भा० सम्भाज्ज्याम् । वट
नौ० इ० भा० ॥
वर्धमान । पुं० प्रसन्नेदे ॥ शरावे
। एरण्डे । वीरजिने । चरमती
र्थकृति । महावीरे । विष्णो ।
नारायणे । स्वस्तिके । रावगृह
विशेषे । दक्षिणद्वाररहितो वर्धमा
नोधनप्रदः ॥ वर्धते । वर्धच्छे
दनपूरणयो । शानच् । स्वना
म्नाप्रसिद्धे देशविशेषे । चि० वृ
द्धिमृति ॥
वर्धमानकः । पुं० शरावे ॥ वर्ध
ते । वृधु० । शानच् । शप् ।

वर्मा

मुक् । संज्ञायांकन् ॥ चि०
वृद्धिर्वावशिष्टे ॥
वर्धापनम् । न० नाडीच्छेदने ॥ *
वर्धित । चि० प्रसृते ॥ छिन्ने ॥ पृ
रिते ।
वर्धिष्णु । चि० वर्धने । वृद्धिशी
ले ॥ वर्द्धिते । तच्छील० वृधु०
। अलङ्कारजितीष्णुच् ॥
वर्धुं । पुं० न० चपुणि । सीसे ॥
वरचायाम् ॥ वर्द्धते । दृढवन्धनेन
दीर्घीभवति । वृधु० । वृधिवपिभ्या
रन् । लघूपधगुणोरपर० ॥
वर्द्धी । स्त्री० नङ्गान् । वरचायाम् ।
चर्मरज्जौ । वही० इ० भा० ॥
वर्द्धते । वृधु० । रन् । गौरादित्वा
नङ्गोष् ॥ यद्वा । औणादिकः
घृन् । गुणोरपर० । प्रत्ययतकार
श्च० भ्रमस्तथोदीधृतिधत्त्वे० पि
त्त्वानङ्गोष् ।
वर्पं । न० रूपे ॥ वृणीते । वृद्ध स
म्भक्तौ । वृद्धशीङ्भ्यांरूपस्त्राङ्गयोः
पुट्चिच्छसुन्० प्रत्ययस्यपुट् ॥
वर्मकण्टक । पुं० पर्पटे ॥
वर्मकषा । स्त्री० चर्मकषायाम् ।
सप्तलायाम् ॥
वर्मा । पुं० चचियस्यपत्नी ॥ यथा
। शर्मान्तब्राह्मणश्रौतार्थान्तं
अनिवस्यव । सुप्तदासात्मकनाम
प्रशस्तवैश्यशुद्रयो ॥ न० कवचे

वर्ष्मर :

। तनुचे ॥ वृणोतिदेहम् । वृञ्च
रणे । मनिन् ॥
वर्ष्मि । पुं० मत्स्यविशेषि । बाँबो०
बामो० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्ष्मिक० । चि० वर्ष्मणि । वर्ष्मास्या
स्तिब्रीह्यादित्वात्० ठक् ॥
वर्ष्मित० । चि० धृतसन्नाहे । सन्नवे
। सज्जे । वर्मसञ्ज्ञातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥
वर्ष्मी । चि० वर्मवति । वर्मिके ॥ व
र्ष्मास्यास्ति ब्रीह्यादित्वादिनि ॥
वर्ष्मिमत्स्य० । पुं० बाबोतिख्याते
मत्स्ये । वर्मिमस्योदरेदातपि
तृतरुचिकरोलवुः ॥
वर्ष्मुष । पु० बामिरूप० इ० गौ०
दे० भा० प्र० मस्यं ॥
वर्ष्यं । पु० कन्दर्पे । स्मरे ॥ चि०
वरये ॥ वर्यते । वरईपायां
पुरादावदन्त । अचायत ॥
वर्ष्या । स्त्री० पतिवरायाम् ॥ अव
द्यप्रथमवर्षागच्छपणितव्यानिरोधि-
ध्विति० अप्रतिबन्धविषये० बृड
सम्भक्ताविध्यस्मात्० यत् ॥
वर्ष्ण्या । स्त्री० बृहन्मन्त्रिकायाम् ।
नीलमन्त्रिकायाम् ॥ वरिति । व
रति । वणशब्दे । अच् ॥ यद्वा
। वर्वति । वर्वगतौ । युच् ॥
वर्ष्वर । पुं० पामरे । नीचे ॥ केशि । वक्र
केशि । बाबरौ० इ० भा० ॥ चक्रले ॥

वर्ष्मरा

देशविशेषि ॥ यथा । मायापुरंसमा
रभ्यसप्तशृङ्गात तथोत्तरे । वर्ष्मरा
स्योमहादेश प्राक्त । श्रीशक्तिसङ्ग
मे ॥ पारसिकेजने ॥ वृक्षविशेषि ।
सुमुखि । गरुडे । गन्धपत्रे । का
लवाबुद्ध० गौ० दे० भा० प्र० ॥
वर्वर्त्ति । वृञ्च० । यङ्लुगन्त ।
पचाद्यच् ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
ञ्च० । कृगुशृवृञ्चतिभ्य ध्वर
च् ॥ न० हिङ्गुलि ॥ पीतचन्दने
बोले । हिमवत्प्रान्ते वरु० वङ्ग०
प्र० यूपविशेषि ॥ यथा । जलिना
लोडित शालिपिष्टसङ्गण्डमिश्रित
म् । धारायूपकवत्पाच्य तद्भवे
वर्ष्मराख्यकम् ॥ वर्ष्मरवलकृतम्सद्य
श्रेष्ठपित्तानिलापहम् । रोचन
कफकृच्छोत हृद्य हृक्कासनाशनम् ।
वर्ष्मरकम् । न० चन्दनभेदे । श्वेत
वर्ष्मरके ॥
वर्ष्मरा । स्त्री० शोकविशेषि । तुङ्
ग्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग
न्धिकायाम् । वाबुद्ध० इ० भा०
प्र० ॥ कृष्णार्जकस्तथाशुक्लोवटप
अक्षतौपर । वर्ष्मराचितयकृच्च श्री
त कटुभिदाहिक ॥ तीक्ष्णरुचिकर
हृद्य दीपन लघुपाकिच । पित्त
ल कफवातास्रददृक्कमिविषापहम्
॥ पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ्च०
कृगुशृवृञ्चतिभ्य ध्वरच् । अनि

वर्षाकरी

त्व पिताडौष ॥
 वर्षी । स्त्री० वर्षराऽर्थे ॥ पित्वान्
 डौष ॥
 वर्षरीक । पुं० भाग्याम् । ब्राह्म
 णयष्टिकाग्राम् ॥ कुटिलकुन्तले ।
 वावरी० इ० भा० ॥ अजगन्धिकाया
 म । वावुइ० इ० भा० ॥ यूनि ॥
 वृणुते । वृज्० । शृपृवृजादेरुक्
 चाभ्यासस्येति० ईकन् ॥
 वर्षा । स्त्री० वर्षय्याम् ॥
 वर्वि । पु० चक्षरे ॥ वृणुते । वृ
 ज्० । वृष्टृभ्याविन् ॥
 वर्वुर । पु० युगलाच्चे । तीक्ष्णकण्ट
 की । गोशृङ्गे । कफान्तके । ववूर०
 ववल० इ० प्र० वृक्षे ॥ वर्वुर कफ
 लुद्धाहीकुष्ठकमिविषापह ॥
 वर्वूर । पुं० वर्वुरे ॥ इतिराजनि
 र्धगट ॥
 वर्ष । पु० न० भारतादौ ॥ जम्बुद्वी
 पे ॥ अर्द्धे । समायाम् । वत्सरे ।
 वृष्टौ ॥ वर्षधरे । मेघे ॥ वर्षणम्०
 वृष्यतेभो । वृषुसेचने । अज्विधौ-
 भयादौनामुपसङ्ख्यानमित्यच् ॥
 वर्षयति० वर्षतिवा । पचाद्यच् ॥
 यद्वा ॥ वृणाति । वृज्वरण । वृ-
 त्तुवदीतिस ॥ वर्षशब्दोदिवसप-
 रोपिदृश्यतेच० दीर्घसञ्जायिवाप्यंश
 तिकानि० वार्षसहस्रिकायिचेति ॥
 वर्षकरी । स्त्री० भिक्षिकायाम् ॥

वर्षा

वर्षकेतु । पुं० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 वर्षकोष । पुं० देवज्ञे ॥ मासे ॥
 वर्ष । कोषाऽस्य
 वर्षज । वि० वृष्टिजाते ॥
 वर्षणम् । न० वृष्टौ ॥ वृषुसेचने ।
 ल्युट् ॥ नचाऽचाल्युटि० बाध । वृष
 भोवर्षणादितिभाष्यप्रयोगात् ॥ ल्यु
 ङपिभवतीतिकथेयटादय ॥
 वर्षणि । स्त्री० वर्तने ॥
 वर्षपर्वत । पुं० वर्षविकृतौ । भाजकगिरौ
 ॥ यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोमे
 रुरेवच । चैव : कर्णौचशृङ्गौचसप्तै
 तेवर्षपर्वता । इतिहारावली ॥
 वर्षपाकी । पु० आस्नातकी ॥
 वर्षपुष्पा । स्त्री० सहदेवौलतायाम् ॥
 वर्षप्रिय । पु० चातकपक्षिणि ॥
 वर्षवर । पु० शण्डे । अत्यन्तान्त-
 मंहस्यके । खोजा० इ० भा० प्र० ॥
 वृणोति० वरतिवा । वृज्वरणे०-
 वरणावरणेवा । अच् । वर्षस्त्रव-
 र । येत्त्वल्पसत्त्वा प्रथमस्त्रीवा-
 स्त्रस्त्रीस्त्रभाविन । जात्यानदु-
 ष्टा । कार्येषुतेवैवर्षवरा स्मृता ।
 वर्षवृद्धि । स्त्री० जन्मतिथौ ॥
 वर्षा । स्त्री० भूम्नि० प्रावृट्काले ।
 नभोनभस्त्रयो । श्रावणभाद्रयोः ॥
 आषाढादिचतुर्षुमासेषु । यथा ।
 वर्षासुसविष तोयदिव्यमप्याश्विन-
 विनेति ॥ वर्षवर्षणमवाप्ति ।

वर्षुकः

अर्थादायच् । टाप् ॥
 वर्षांशः । पु० मासि ॥
 वर्षादिषः । पुं० महाभेके ॥
 वर्षाङ्गः । पुं० मासि ॥
 वर्षाभवः । पु० रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 चि० वर्षासुजाते ॥
 वर्षाभूः । पु० भेके । मण्डूके ॥ भूल
 तायाम् । गण्डूपदे । किञ्चुलुके ॥
 इन्द्रगोपे ॥ वर्षासुभवति । भू०
 । भुव० सञ्ज्ञान्तरयोरिति क्तिप् ॥
 वर्षाभू । स्त्री० शीथञ्चन्याम् । पुनर्न
 वायाम् ॥ भेक्याम् ॥
 वर्षाभ्वी । स्त्री० भेक्याम् । वर्षासुभव
 ति । भू० । क्तिप् । वर्षाभ्वीत्यसा
 धुः । ङीष् । विधायकाभावात् ॥
 गौरादिस्वादाङीष् ॥ पुनर्नवाया
 म् ॥
 वर्षाञ्चि । पुं० कुञ्जि । भौमे ॥
 वर्षावसानः । पुं० शरत्काशे ॥
 वर्षाष्ठः । चि० अतिवृद्धे ॥ अयमेषा
 मतिशयेन वृद्धः । वृद्धनि० प्रियस्थि
 रिति० वृद्धस्य वर्षि० आदेशः ॥
 वर्षीयान् । चि० वृद्धतरे । ज्यायसि
 ॥ अयमनयोरतिशयेन वृद्धः ।
 द्विवचनेतीयसुनि० प्रियस्थिरिति व
 र्षि० आदेशः ॥
 वर्षुकः । चि० वृष्टिकारिणि ॥ वर्ष
 तितच्छीलः । वृष्टुसेचने । लघप
 तपदेत्यादिनोक्ता ॥

वर्हिचूडा

वर्षुकाब्दः । पुं० वर्षाशीलमेव ॥
 वर्षेजः । चि० वर्षाकालजाते । वर्ष
 जे ॥ विभाषावर्षाक्षरशरवरादित्य
 लुक् ॥
 वर्षोपलः । पुं० करकायाम् ॥ वर्षा
 याउपल ॥
 वर्षम् । न० देहे ॥ इतिद्विरूपको
 षः ॥
 वर्षम् । न० देहे । तनौ ॥ प्रमाणे
 । प्रमाणमाचोन्नतिरिति स्थानी ॥
 दूयसेति भरतः ॥ अतिसुन्दराक्त
 तौ ॥ वर्षति० वृध्यतेभ्यः । वृष् ०
 । मनिन् ॥
 वर्हम् । न० पुं० कलापे । मयूरपि
 ष्ठे ॥ दले ॥ न० ग्रन्थिपथे ॥
 स्थौण्ये ॥ परीकारे ॥ वर्हति ।
 वृहवृद्धौ । पचायच् ॥ वर्हतिवा
 । वर्हति० सायां । चञ् ॥
 वर्हणम् । न० पथे ॥
 वर्हिः । पुं० पावके ॥
 वर्हिः पुष्पम् । न० ग्रन्थिपथे ॥
 वर्हिः शुष्मा । पुं० अग्नौ ॥ वर्हिः
 कुशः । शुष्मबलमस्येति विग्रहः ॥
 वर्हिः । न० स्थौण्ये ॥ कुकुरौघा०
 इ० भा० ॥ वर्हपचं प्रशस्मस्य ।
 अतश्च नि० ॥
 वर्हि कुसुमम् । न० ग्रन्थिपथे ॥
 वर्हिचूडा । स्त्री० खराश्लायाम् ।
 मयूरशिखेति प्रसिद्धाया मीषधौ ॥

बलञ्च

बहिर्णः । पुं० मयूरे ॥ बहिर्मस्यस्य
। फलबर्हाभ्यामिनच् ।

बहिर्णवाहनः । पुं० षडानने ॥

बहिर्ध्वजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

बर्ही । पुं० मयूरे ॥ बर्हीस्यस्य ।
इनिः ॥

बहिर्गुणम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥

बहिर्ग्योतिः । पुं० अग्नौ ॥

बहिर्मुखः । पुं० गौर्वाणे । देवे ॥

बहिर्गमिर्मुखयस्यसः ॥

बहिर्षट् । पुं० दैत्यदानवादीनां पि
तृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां

गन्धर्वीरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्न
राणाञ्चस्मृताबहिर्षदोन्निजाः ॥

बहिर्षम् । न० बाले । ऋषेरे । बा-
ला० । इ० भा० प्र० ओषधी ।

बहिर्षिकुशेतिष्ठति । सुपिस्थइति
कः । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥

बहिः । पुं० हुताशने ॥ चित्रके ॥

यज्ञे ॥ दौमौ ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ॥

पुं० न० कुशे । दर्भे ॥ बहिर्हि

विधम् । मुख्यगौणञ्च । तत्रमुख्य

कुशकाशादिदशदर्भमयम् । गौण

न्तु० तत्सदृशदणान्तरम् । वृंहति

वृंहिष्ठद्वौ । ओष्ठ्यादि० । वृहेर्न

लोपश्चेति० इतिः । बहिः सा

न्तः ॥

बलम् । न० सैन्ये ॥

बलञ्चः । पुं० शुक्लवर्णे । धवले ॥

बलाकः ।

त्रि० तद्वति ॥ बलते । बलसंवर
णसञ्चरणञ्च । क्षिप् । बलमच्चत्य

स्मिन् । अल्लू० । चञ् ॥ अवलञ्च
तेषा । अकारलोपः ॥

बलञ्चगुः । पुं० चन्द्रे ॥ बलञ्चाः
गावोयस्यसः । गोस्त्रियोरितिङ्
स्वः ॥

बलभी । स्त्री० गोपानस्याम् । कुड्ये
पुच्छादनार्थदत्तवक्रकाष्ठे । बडभ्या
म् ॥ पटलाधारव शपञ्चरे ॥ बल
ति । बल० । बाहुलकादभच् । गौ
रादिः ॥

बलयः । पुं० कण्ठरोगे ॥ बलायाम्
॥ पुं० न० कङ्कणे । कटके । प्रकी
ष्टाभरणे ॥ बल्यते । बल० ।
बलिमलितनिभ्यः कयन् ॥ अस्थि
विशेषे ॥ यथा । पाण्ड्योः पार्श्वयु
गेपृष्ठे बलोज्जरपायुषु । पादयोर
पिचास्थीनिबलयानिबभाषिरे ॥
लघ्वादित्रिकाले । ५५० ॥ गुर्व
ञ्चरेपुं० ॥

बलयितः । त्रि० वेष्टिते । नद्यादि
नारुबे ॥ बलय जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥ यद्वा । बलयव
तृकृतम् । तत्करोतीतिणिच् ॥
क्तः ॥

बला । स्त्री० बलायाम् । वाय्यालके ॥
विद्याविशेषे ॥

बलाकः । पुं० शुद्धवर्णे । बलायाम् ॥

बल्लवान्

बलाहकः । पुं० बलाहके ॥

बलिकरः । चि० बलिकर्त्तरि ॥ बलि
करोति । डुकृञ् । दिवाविभे
तिटः ॥

बलितः । चि० वेष्टिते ॥

बलिरः । चि० केकरे । निम्नोन्नता
क्षिप्ति ॥ बलते । बल० । बाहुलका
तुकिरच् ॥बलिशम् ।) न०
बलिशि ।) स्त्री० बलिशि । बडिशे ॥
बलिशी ।)बली । स्त्री० मध्यमरेखायाम् ॥ जर्म्या
म् ॥ जीर्णत्वचि ॥ गृहदारुणि ॥बल्लः । पुं० न० त्वचि । बल्लले ॥
शल्के । खण्डे । पुं० पट्टिकाली
ध्रे ॥ बलते । बल० । शुल्कबल्लो
ल्काद्वतिकाक् ॥ यद्वा । बल्लयति
। बल्लपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

बल्लतरुः । पु० पूगवृक्षे ॥

बल्लद्रुमः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

बल्ललः । पुं० न० द्रुमत्वचि । बल्ले
बल्लल० द्रु० भा० प्र० ॥ त्वचि ।
दालचीनीतिभा० प्र० ॥ बलति ।
बल० । बाहुलकात्कलः ॥ बल्ल
लातीति तुलामी ॥

बल्लला । स्त्री० शिलाबल्लायाम् ॥

बल्ललोघः । पुं० पट्टिकालोघे ॥

बल्लवान् । पुं० मत्स्ये ॥ चि० बल्ल
युक्ते ॥

बल्लुः

बल्लिलः । पुं० कण्टके ॥

बल्लाः । पुं० न० अभ्यवहारे । जेम
ने ॥ बल्लामोजने । अच् ॥

बल्लान् । चि० धावति ॥

बल्लानम् । न० बहुभाषणे ॥ भुतगमने ॥

बल्ला । स्त्री० दन्तालिकायाम् । अव
क्षेपयाम् । अश्वमुखरज्जौ ॥
साचीतुक्षिप्तादिभेदेन चतुर्दशविधा
क्ताहयलीलावल्याम् । उत्क्षिप्ता
श्रिथिलातथोत्तरवतीमन्दाचवैहा
यसौविक्षिप्तैककरार्द्धकम्बरसमीत्
कीर्णाविभक्तातया । अत्युत्क्षिप्तत
लोद्भूतेखलुतथा व्यागूढगोकर्णिके
वाहानाङ्गयिताश्चतुर्दशविधाबल्ला
प्रभेदाश्चमीति ॥ तल्लक्षणानितुतचै
वद्रष्टव्यानि ॥ अश्वप्रेरणविशेषे ॥बल्लाविभागकुशलः । चि० वाहानां
षड्विधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाहभो
जः । वाहन प्रतिवाहानांषड्वि
धंप्रेरणविदुः । रागाबल्लाकषा
पाणिप्रतोदरभेदतः ॥ बल्ला
याविभागीविधिच्यप्रयोगः तत्रकु
शलः ॥बल्लितम् । न० घोटकस्थविशेषगम
ने । विगेनविक्षिप्तोपरिचरणे ॥
गमने । बहुभाषणे ॥ बल्लानम् ।
बल्लुगतौ । भावेत्तः ॥बल्लुः । पुं० कानि ॥ चि० मनोक्षे ।
मुन्दरे ॥ यथोक्तम् । क्षणमात्र

वल्गव :

मतिवल्गुजगदेतदतिफल्गु । घन
लोभमपह्नायनमपह्ननयनाय ॥ वल्गते
। वल्ग ० । वल्गुं क्चेत्यु ॥ वाचा
ले ॥

वल्गुकम् । न० चन्दने ॥ विपिने ॥
पथे ॥ चि० रुचिरे ॥

वल्गुपथः । पुं० वनमुद्धे ॥

वल्गुला । स्त्री० वाकुच्याम् ॥ पक्षि
विशेषे । वल्गुविष्टायाम् । वादुड०
कृतिभाषा ॥

वल्गुलिका । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥
वल्गुली । स्त्री० स्वविष्टादेपक्षिविशे
षे ॥

वल्गुभनम् । न० भक्षणे ॥

वल्गुलोकः । पुं० न० वामलूरे । वल्गुली
के ॥ तन्मृत्तिकायाशौचनिषिध्यया
। वल्गुलोकमृत्तिकोत्खातान्मृदमन्त
कर्त्तातथा । शौचावशिष्टाङ्गिहाञ्च
नादद्यात्तपसम्भवाम् । अन्तः
प्राण्यवपद्माञ्च हलीत्खातानकवर्
माम् ॥

वल्गुरिः । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥ वल्गते ।
वल्गुः । क्तिप् । ऋच्छति । ऋगतौ
अचक्षुः । वल्गुचासावरिश्च ॥ मेघि
कायाम् ॥ विचमूले ॥

वल्गवः । पुं० गोदीग्धरि । गोघे ॥
भीमसेने ॥ चि० सुपकारे ॥ वल्गु
नम् । वल्गुसंवरणसंवरणश्च ।

वल्गुः । सौमीवाप्रीतौ । भाववञ्ज

वल्गुरम्

। वल्गुस्थास्ति । अन्येभ्योपीतिवः
॥ वल्गुवाति० वायतिवा । वागति
गन्धनयोः शोवैशेष्येण । आ
तोनुपेतिक् ॥

वल्गुवी । स्त्री० आभीर्याम् । गोपिका
याम् । महाशुद्धायाम् ॥

वल्गुलिः । स्त्री० वल्गुल्याम् । खता
याम् । पृथिव्याम् ॥ वल्गुलते ।

वल्गुलः । सर्वधातुव्यङ्ग्यम् ॥
वल्गुलिकशृङ्गकारिका । स्त्री० अग्निद
मनीचुपे ॥

वल्गुलिदूवी । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥
वल्गुलिशाकटपेतिक्ता । स्त्री० मूल
पोल्याम् ॥

वल्गुलिशूरणः । पुं० अत्यन्तपथ्याम् ॥
वल्गुली । स्त्री० व्रतल्याम् । गुडूच्या
दिलतायाम् ॥ याभूमेष्टंक्षमारे
हन्तितावल्गुल्यः ॥ अजमेदायाम्
॥ कुसुमान्तरे । विलाङ्ग० भा० प्र०
॥ कृदिकारादितिङ्गीप् ॥

वल्गुलीगडः । पुं० मत्स्यविशेषे ॥
मोला० वालिकाडा० इ० च०
गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥

वल्गुलीजम् । न० मरिचे । वेल्गुलीजम् ॥
वल्गुलीवदरी । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

वल्गुलीमुद्गः । पुं० मकुष्ठके ॥

वल्गुलीहृत्तः । पुं० सालहृत्ते ॥

वल्गुलुरम् । न० शाहले । खेचि ॥
गहने ॥ शौषधे । कुङ्गे ॥ मञ्ज

वशवद् .

र्याम् । औषधे । निर्जलस्थाने ॥
विश्वधरणिशब्दरत्नावलिषु . वक्षर-
मितिपाठ . ॥

वक्षरम् . चि० आतपादिनाशुष्कमां
से ॥ वनक्षेत्रे ॥ बाहने ॥ जषर-
भूमी ॥ कैलमांसे ॥ वक्षते . वल्ख्य
तेषां । वक्ष० । खर्जादिच्छादूर . ॥

वल्ख्या । स्त्री० धात्रीवृक्षे ।

वल्खजा . . पु० भूमि . उत्तपे । वक्ष-
ही० इ० प्र० तृण ॥ वलते । वल० ।
क्षिप् । वक्षति । वजगती । व
च् । वल्वासौवजस्य । एकीवल्खज
इतिभाष्यादेकत्वे पि ॥ यद्वा । व-
लतेभुववेष्टयतिविशादिच्छादप्रत्य
ये . वल्ख . पर्वत तत्रजाताः
वल्खजा । इत्यन्ये . स्वभावा
बहुत्वेवल्खजाः ॥ अतएव . सुमनोऽ
प्सरोवल्खजादेवेतिपाक्षिकवक्तृत्वाऽ
र्थक्रमदीश्वरसूत्रम् ॥

वल्खजा । स्त्री० . तृणविशेषे । दृढपत्त्या
म् । तृणोक्षौ । मौञ्जीपत्रायाम् । सा
वेवागे० इ० भा० ॥

वज० . पुं० . एकादशकर्णान्तर्गतप्रथ
मकरणे ॥ तत्रजातस्यफलयथा ।
ववाभिधानेजननं हि यस्यशूरातिधी
रोमनुज कृतीस्यात् । पद्मालया
तन्त्रिलयेनिवासकरोतिनिर्घसुवि
वक्षयः स्यात् ॥

वशवद् . चि० आयत्तकरवाक्यस्यव

वशिका

तारि । इष्टवादिनि ॥ वशवशकरम
धुरवर्दति । प्रियवशिवद् खच ।
सुम् ॥

वश । पुं० कान्तौ । स्पृहायोम् । इ
च्छायाम् ॥ वेश्यागृहे ॥ आयत्तता
याम् ॥ योयस्यवशमापन्न सतस्य
किङ्करः किल ॥ प्रभुत्वे ॥ जन्म
नि ॥ न० आयत्तत्वे ॥ इच्छाया-
म् ॥ प्रभुत्वे ॥ चि० आयत्ते ॥ व
शनम । वशकान्तौ । वशिरग्न्योरुप
सङ्ख्यानमित्यप् ॥ वष्टि । वज्जा ॥

वशका । स्त्री० वश्यायानार्याम् ॥
वशक्रिया । स्त्री० वशीकरणे । सबद्
ने ॥ मणिमन्त्रौषधैरायतीकरणे ॥
वशस्यकरणम । कृञ शच् ॥

वशगः । चि० वशीभूते ॥

वशा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥ सुताया-
म । दुहितरि ॥ योषायाम् । ना
र्याम् ॥ वन्ध्यगव्याम् ॥ करिस्थ्या
म् ॥ हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश० ।
पचाद्यच् । उश्नतेवा । वशिरग्न्यो
रुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाव्यक्त . पुं० विशुमारि ॥

वशापायी . पुं० कुक्कुरि ॥

वशि . न० वशित्वे ॥

वशिक . चि० रिक्ते । शून्ये ॥ उश्न
ते । वश० । सर्वधातुभ्यङ् । स
ज्ञायाकान् ॥

वशिका । स्त्री० अगुरौ ॥

वशीकारसञ्ज्ञा

वशिता । स्त्री० वशित्वे ॥ वशीभ्या
स्ति । इनि । वशिने।भाव ।
तल् ॥

वशित्वम् । न० शिवैश्वर्यविशेषे । अ
ष्टभूतिष्वेकस्याम् ॥ येनभूतभौति
कक्षावश्यमेववशीभवति ॥

वशी । पु० जितेन्द्रिये ॥ अव्यसनिनि ॥
स्ववशीकृतकार्यकरणसङ्घाते ॥
स्वतन्त्रे । परमेश्वरे ॥ यतः सर्वज्ञ
स्यजगद्वशेवर्त्तते० इतिवशी ॥

वशिनी । स्त्री० शमौबुद्धे ॥ वन्दा-
याम् ॥

वशिरः । पु० किण्विज्ञाम् । अपामा-
र्गे ॥ इतिपिप्पल्याम् ॥ अव्ये ॥
वचायाम् ॥ न० अक्षौब्धे । सामुद्रल
वये ॥ वष्टि । वश० । बाहुलका
त्किरच । सञ्ज्ञापूर्वकत्वाद्गन्तसम्प्र-
सारणम् ॥ यथा । वशनम् । व-
श० । इनि । वशिराति । रा० ।
आतोनुपेतिकः ॥

वशिष्ठ । पु० स्वनाम्नाप्रसिद्धेमुनी ।
अथर्वनिधौ । अरुन्धतीपतौ ॥ त्रि०
वशकत्तरि ॥ श्रेष्ठतमे ॥

वशीकरणम् । न० मणिसन्धौषधैराय
न्त्रीकरणे । वशक्रियायाम् ॥

वशीकारसञ्ज्ञा । स्त्री० ज्ञानप्रसाद
रूपायावृक्षाविरोधिनीयाम् चित्तवृ-
त्तौ । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्ण
स्यवैराग्ये ॥ श्रीत्सुक्यमाचक्ष्यापि

वश्यात्म

निवृत्तिरुपस्थितेष्वपिदृष्टानश्रवि-
कविषयेषुयास ज्ञाचयात्पराचीना
सावशीकारसंज्ञावैराग्यम् । उक्त
श्चपतञ्जलिना । दृष्टानुश्रविकवि-
षयवितृष्णस्य वशीकारसंज्ञावैरा-
ग्यमिति ॥

वशीकृतः । त्रि० जिते ॥

वशीभूतः । त्रि० वश्यात्माप्ते ॥
अवशीवशीभवति । त्रि० । अस्य
च ॥

वशीरः । पु० गजपिप्पल्याम् ॥

वश्यम् । नलवङ्गे ॥ आबन्तीकरणे ॥
वश्य जनानांसर्वेषाविधियत्सुदाह-
तम् ॥ त्रि० प्रथये । प्रवर्त्तयितुं
निवर्त्तयितु वाशक्ये ॥ वशमधीन
त्वगतः । वशगतवृत्तियत् ॥

वश्यका । स्त्री० वशगायाम् ॥

वश्यकूटः । पु० वैबाहिकविचारवि-
शेषे ॥ यथा । सिंहस्यसर्वेवशगा
विनालिंविहायसिंहं वशिनीनरा-
याम् । भक्त्यास्तयैषाजलराशयस्ते
वश्यास्तुलोकव्यवहारतोन्ये ॥ एव
वश्यसमायोगेदम्पत्यो प्रीतिरुत्त-
मा । वश्याभावपिदम्पत्योर्विबाह-
कलहप्रदः ॥

वश्या । स्त्री० वशगायाम् ॥ टाप् ॥

वश्यात्मा । पु० स्वाधीनान्तःकरणे
॥ वैराग्यपरिपाकेण वासनाक्ष-
येसति० वश्यः स्वाधीनोविषयपा

वसति :

रतन्त्राशून्य आत्माचन्त कर
ण यस्यसः ॥

वषट् । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥
उद्यतेऽनेन । वह० बाहुलकात्०
वषट् ॥

वषट्कार । पु० देवयज्ञे । आहु
तौ । हेमे ॥ वषट् क्रियाक्रिय
तैयस्मिन् अधिकरणे घञ् ॥ वि
ष्णौ ॥

वषट्कृतम् । रि० हुते । अग्नौ प्र
क्षिप्ते ॥ अग्नौ हुतन्तु यद्व्य तत्
स्यात्त्रिषु वषट्कृतम् ॥ वषडि
तिमन्त्रोपलक्षणम् । वषट्मन्त्रे
ण कृतम् ० अग्नौ प्रक्षिप्तम् ॥

वष्कय । पुं० तरुणवत्से ॥ एकहा
यने वत्से । वष्कते । वष्कगतौ ।
बाहुलकादयन् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ।
चिरप्रसूतायांगवि ॥ वष्कयस्त्वेक
हायने वत्स इति शाकटायन ।
तेन नीयते । णीञ् ० । क्षिप् ।
सर्वतोऽक्षिप्तार्थादिति ङीष् । गौरा
दित्वाद्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥
वष्कयिणी । स्त्री० वष्कयण्याम् ॥
वष्कयस्तरुणो वत्स । सोऽस्य स्या ।
अत इति । अट्कुप्पाङितिणत्व
म् ॥

वसति । स्त्री० वासे । अवस्थाने ॥
शामिन्याम् । निशायाम् ॥

वसन्तकुसुमाकर .

निकेतने । सद्ने ॥ वसन्त्यस्याम्
० वसन वा । वसनिववासे । वहि
वस्यतिभ्यश्चिदित्यति ॥

वसती । स्त्री० वसती ॥ कृदिकारा
दिति ङीष् ॥

वसनम् । न० क्वादने ॥ वस्त्रे ॥ अ
स्यधारणेन चत्वादयो यथा । धाता
नुराधवसुपुष्पविशाखहस्ताचिन्नोत्त
राश्विप्रवनादिति रेवतीषु । जन्म
र्क्षजीववधशुक्रदिनेत्यादि धार्य-
नव वसनमौश्वरविप्रतुष्टाविति सप्तम
यप्रदीप ॥ वस्यतेऽनेन वा । वस
आच्छादने ॥ ल्युट् ॥ निवासे ॥
स्त्रीकटौ भूषणे ॥

वसना । स्त्री० स्त्रीकटौ भूषणे । सा
रसने ॥

वसन्त । पुं० ऋतुराजे । पुष्पसमये
। कुसुमाकरे । सुरभौ । पिकान
न्दे । कामसखे । मधुमाधवयोः ।
चैत्रवैशाखयोः ॥ वसन्त्यत्र पठनात्स
वा ० । वस० । तृभूवह्निवसिभा
सीति भृच् ॥ अतिसारे ॥ रागवि
शेषे ॥ तालविशेषे ॥ वसन्तताले
कर्त्तव्यो न गणो भगणस्तथा ॥ श्रेया
नाकविशेषे ॥ क्रतुविशेषे ॥

वसन्तक । पुं० श्रेयानाकप्रभेदे ॥ व
सन्ते ॥

वसन्तकुसुम । पुं० श्रिलुव्वे ॥
वसन्तकुसुमाकर । पुं० औषधवि

वसन्तदूत

श्रेष्ठे ॥ यथा । प्रबालरसमौक्तिका
स्वरमिदञ्चतुर्भागभाक्पृथक्पृथग
यस्मृतेरजतहेमतीक्ष्णशक्ते । अयो
भुजगरङ्गकचिलवकविमर्द्याखिल-
शुभेद्वनिविभावयेद्भिषगिदधिया
सप्तशः ॥ द्रवैर्बृषनिशिचुजैः । क
मलमालतीपुष्पजैः । पयः । कदलि
कन्दजैर्मलयजैर्णनाभ्युद्भवैः । व
सन्तकुसुमाकरैरसपतिर्द्विबल्लोशि
त समस्तगदह्ववेत्किलनिजानु
पानैरयमितिह्वयेगतरङ्गिणी ॥
वसन्तजा । स्त्री० वसन्तीलतायाम् ।
वसन्ततिलकम् । न० शर्करोद्वन्दः १४
प्रभेदे । सिद्धिवातावृत्तिः ॥ यथा ।
र्चा यवसन्ततिलकतभजाजगौगः ।
यथा फुल्लवसन्ततिलकतिलकशना
ल्यालीलापरपिककुलंकलमचरौति ।
वाच्ये प्रपुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवाती-
यातीहरिः समथुरांविधिनाहता
स्मः ॥ पुष्पविशेषे ॥ औषधविशे
षे ॥ यथा । अक्षारलूदहनसैन्धववि
श्वशक्तचूर्णकरञ्जसहितमथितेनपी
तम् । नैवप्ररोहतिपुनर्गुदजः स्व
हेतोस्तस्मै वसन्ततिलकैरपिकल्पक
ल्पम् ॥

वसन्ततिलका । स्त्री० वसन्ततिलके ॥

यथा । उक्तावसन्ततिलकातभजा
जगौगः ॥

वसन्तदूतः । पुं० चैत्रे ॥ पिके पञ्च

वसिरम्

मरागे ॥ धाम्ने ॥

वसन्तदूतौ । स्त्री० पाटलीवृक्षे ॥ अ
तिभुक्त । भाधवीलतायाम् ॥ ग
णिकार्याम् । काकिलायाम् ।
पिक्याम् ॥

वसन्तदुः । पुं० धाम्नवृक्षे ॥
वसन्तदुमः । पुं० धाम्नवृक्षे ॥

वसन्तमालिका । स्त्री० विषमवृक्षप्र
भेदे ॥ यथा । विषमेससजागुरुस
मेचेत्सभरायस्त्ववसन्तमालिकास्रा ॥

वसन्तसखः । पुं० कामदेवे ॥

वसन्तोत्सवः । पुं० ह्रीलाकायास् ॥

वसा । स्त्री० मांसप्रभवधातुविशेषे
कायकोहे । मेदसि । वपायाम् ॥
वसति० वस्ते वा । वसनिवासी०
वसभाष्ठादने वा । पचाद्यच्० भि
दाद्यङ् वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वसाव्यः । पुं० शिशुमारि ॥

वसादनौ । स्त्री० सिद्धमुख्याम् ॥ वा
सके ॥

वसानः । चि० आच्छादयति । वस०
। शानच् ॥

वसापायी । पुं० कुक्कुरि ॥

वसिः । पुं० वसने ॥ वस्ते० वस्यते वा
वसभाष्ठादने । खनिकाप्यन्यसी
त्यादिनाङ् ॥

वसिरम् । न० चक्षुर्वि । सामुद्रलव
णे । वशिरे वस्ते वस० । वा
हुलकात्किरच् ॥ यथा । वसनम् ।

वसुक्त :

। वसुस्तम्भे । इन् । वसिराति ।
रादाने । आतोनुपेतिक । करि
पिप्पल्याम् ।

वसिष्ठः । पुं० वसिष्ठमुनी । अरुन्धती
जानौ । अरुन्धतीनाथे ॥

वसु । पुं० देवभेदे । गणदेवता
विशिषे ॥ यथा । धरोद्भुवस्समस्य
विष्णुसैवानिलोऽनल । प्रच्छूष
सप्रभासस्यवसवोद्यौक्तमात्सृताः
॥ धनाधिपे ॥ भायाम् । दीप्तौ
॥ अग्नौ ॥ योक्तो ॥ वक्तव्ये ।
शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ रा
जनि ॥ साधौ ॥ पीतमुक्ते ।
शिवे ॥ सूर्ये ॥ अष्टसङ्ख्या
याम् ॥ धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करि
ण्याम् ॥ क्लीवे ॥ वृक्षौषधे ॥ अ
श्वे ॥ विष्णौ ॥ वसन्तिसर्वभूता
न्यत्र ॥ तेष्वयमपि वसतीति वा वसु ।
न० रत्ने ॥ धने । रायि ॥ हाटके ॥
जले ॥ स्त्री० दीप्तौ । वृक्षौषधे ॥
त्रि० मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसतिसर्व-
त्र ॥ उष्यते वा गुणैः सर्वत्रोष्यतेऽने
न वा० वस्ते० वस्यते वा । वसनि वा
से० वसन्नाच्छादने वा । शृत्स्वृक्षिहि
अप्यसि वसिष्ठनिःकृतिर्दिवन्विमनिभ्य
श्चेत्य् ॥

वसुक्तः । पुं० शिववल्ल्याम् । वक्तु
ये । सुरेष्टे ॥ अकर्णणे । रक्ता-
र्के । मन्दारे ॥ न० रौमके । साम्भ

वसुधारा

रिलवणे ॥ पाशवे ॥ वासूके ॥
स्वार्थेकन् ॥ वसुकायतिवा । कै० ।
आतोनुपेतिक । वस्त्रेव । यावा
दित्वात्कन्वा ॥ वस्त्रस्थस्मिन् ।
ब्रौह्मादित्वाद्वाक् । इमुस्विति
कोषा ॥

वसुकीटः । पुं० याचके ॥

वसुचरणम् । न० भगणे० ५ ॥ ० ॥

वसुच्छिद्रा । स्त्री० महामेदावृत्ते ॥

वसुद । पुं० धनाधिपे । कुबेरे ॥
इरौ ॥ त्रि० धनदातरि ॥ वसुदय
ते । देङ्पालने । वसुददातिवा ।
ङुदाज् । आतद्गतिकः ॥

वसुदान । त्रि० सर्वफलदे ।

वसुदेव । पुं० श्रीकृष्णजनके । आ
नकदुन्दुभौ । शूरे । वसुधुधनेषुदी
व्यतिमोदते । दिवु० । पचाद्यच् ॥

वसुदेवता । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

वसुदेवभू । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वसुधा । स्त्री० क्षितौ ॥ वसुदधाति ।

ङुधाज् । आतद्गतिकः ॥

वसुधाखर्जूरिका । स्त्री० भूखर्जूरि
काया ॥

वसुधाधिपः । पुं० भूपतौ ॥ जग-
णे० । ५ । ० ॥

वसुधानः । पुं० कोशि ॥ वसुधीयते
स्मिन् ॥

वसुधारा । स्त्री० वृद्धिश्चाहपूर्वकर्तव्य
चेदिराजवसू इत्येककुण्डालमनघृत

वसुमना :

धारायाम् ॥ यथा । कुडालज्वाव
 सीधारांसप्तवारान्घृतेनतु । कार
 येत्पञ्चवारान्बानातिनीचानचो
 ष्छिताम् ॥ आयुष्मानितिशान्त्य
 र्थजम्बातचसमाहित । षड्भ्य
 पितृभ्यस्तदनुश्रावदानमुपक्रमेत् ॥
 इतिकार्यायनः । अपिच । देह-
 ख्यानाभिमाचायांप्रादेशपरिमाण-
 तः । सप्तबापञ्चबाविन्दून् दद्यात्
 सिन्दूरचन्दनेः । प्रष्टे कविन्दुम-
 तिमान् काममायारमांस्मरन् । घृ
 तधारामविच्छिन्नादत्त्वातत्रवसुयजे
 त् ॥ कुवेरपुर्याम् ॥ धनसन्ततौ ॥
 जिनशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ व
 सीखेदिराजस्यधारा ॥ भौमेतीय-
 विशेषे ॥
 वसुनन्दक । पुं० खेटके । धनवृद्धि
 जीवके ॥
 वसुन्धरा । स्त्री० गोत्रायाम् । उर्व्या
 म् ॥ वसूनिधारयति । सञ्चार्याभ्य
 तृवृजिधारीतिखच् । खचिङ्गस्व ।
 अरुविषदितिमुम् ॥
 वसुप्राणः । पुं० बह्वौ ॥
 वसुमती । स्त्री० भुवि ॥ यथासप्तद्वी-
 पावसुमतौति । वसुधनमस्त्यऽस्या
 म् ॥ मतुप् । डीप् ॥
 वसुमनाः । पुं० विष्णौ ॥ वसुशब्दे
 नप्राणस्य लक्ष्यते । वसुप्रशस्त मनो
 यस्य । रागद्वेषादिभिः क्लेशैर्म

वस्तगन्धा

दादिभिरुपक्लेषैश्चयतीनकलुषि
 तचित्तततस्तन्मन प्रशस्तम् ॥
 वसुरोचि । न० यज्ञे ॥ वसव
 रोचन्तेचस्मिन् । रुचदौप्तौ । वसौ
 रुचिः सञ्ज्ञायामिति० वसिन् ॥
 वसुलः । पुं० देवतायाम् ॥
 वसुश्रेष्ठम् । न० रूप्ये ॥
 वसुसेन । पुं० कर्णे । चम्पाधि
 पे ॥
 वसुस्थली । स्त्री० कुवेरपुर्याम् ॥
 वसुष्टुः । पुं० वक्त्रदुमे ॥
 वसूकः । पुं० वक्त्रवृद्धे ॥ न० साञ्ज
 रिखवणे ॥
 वसूत्तमः । पुं० भौष्मपितामहे ॥
 वस्त्यः । पुं० वस्त्ये ॥
 वस्त्यनी । } स्त्री० वस्त्यिण्याम् ।
 वस्त्यिनी । }
 चिरप्रसूतायाधिनी ॥ वस्त्यिन्या
 चिदोषघ्नतर्पणवलकृत्यय ॥
 वस्तराटिका । स्त्री० वृद्धिकायाम् ।
 कालिकाद्युपे ॥
 वस्तः । पुं० कृत्रिणे ॥ वस्तयते । वस्त
 चर्हनेचुरादि । पञ्चाद्यच् ।
 वस्तकम् । न० कृत्रिमलवणे ॥ वस्त
 इव । अजगन्निष्वात् । इवेप्रति
 कृतावितिकन् ॥
 वस्तकणः । पुं० शालवृद्धे ॥
 वस्तगन्धा । स्त्री० अजगन्धायां ॥
 वस्त्येवगन्धोऽस्याः । वस्त्यशब्दः

वस्ति

स्वगन्धलोचणिक ॥

वस्तमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ।

वस्तमोदयति । मुद० । ख्यन्तः

, कर्मण्यण् ॥

वस्तान्नी । स्त्री० कृगलान्नीक्षुपे । वृ

षगन्धायाम् । मेघान्धायाम् ॥ व

स्तस्तेवान्धमस्या । गौरादि ॥

वस्ति । पुं० स्त्री० नाभेरधाभागे ।

नाभिलि गयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो

धनुर्वक्रावस्तिरित्यभिधीयते ॥ ना

भेरधस्तादलावूसदृशमधोनालमने

काष्ठिद्र मूत्रभाजन वस्तिरुच्यते ॥

अस्थालक्षणेयथा । विसौर्णामांस

लास्त्रिधावस्ति । पुंसाप्रशस्यते ।

निर्मासात्कर्कशारुणादु खदारिद्र्य

दास्यता । गोमायुसदृशयस्यखरो

ष्टमहिप्रस्यच । समवेददुःखितो

नित्यधनहीनश्चमानवः ॥ वसति

मूत्रमत्र । यद्वा । वस्ते० वस्यते

वा । वस० निवासे० आच्छादने

वा । वस्यतिवा । वसुस्तम्भे । व

सेस्तिः ॥ चिकित्साविशेषे ॥ य

था । वस्तिर्बिधानुवासाख्योनिरुद्ध

स्यततः पर । य स्नेहैर्दीयतेस

स्यादनुवासननामकः । कषाय

क्षीरतैलेर्द्योनिरुद्धः सनिगद्यते ।

वस्तिभिर्दीयतेयस्यात्तस्माद्वस्तिरि

तिस्मृत ॥ वस्तिभिः मृगादीना

मूत्राशयेः ॥ भूक्षि० वस्तयः --

वस्त्यम्

वस्त्रान्तावयवेषु । दशासु ॥

वस्तिकर्माख्य । पु० अरिष्टवृक्षे ।

फेनिले ॥

वस्तिमलम् । न० मूत्रे ॥

वस्तु । न० द्रव्ये ॥ पदार्थे ॥ जग

तिवस्तुद्वयभावेऽभावश्चेतिन्याय

शास्त्रम् ॥ वस्तु० सञ्चिदानन्दा

द्वयब्रह्मेतिवेदान्तशास्त्रम् ॥ वस

ति । वस० । वसेस्तुन् ॥ लक्षणप्र

माणाभ्यांहिवस्तुसिद्धिर्भवतीतिव्या

ख्यातारः ॥

वस्तुकम् । न० वास्तुके ॥

वस्तुकी । स्त्री० श्वेतचिह्नीयाके ॥

वस्तुपरिच्छेदः । पुं० सजातीयभेदे

विजातीयभेदे स्वगतभेदश्चितिचि

विधभेदे । जीवेश्वरभेदे० जीवज

गन्धेदे० जीवपास्परभेदे० ईश्वरज

ह्मेदे० जगत्परस्परभेदत्रतिपञ्चवि

धभेदे ॥ वस्तुनः परिच्छेदः परि

च्छिन्नत्वम् ॥

वस्तुविवेकः । पुं० अनित्यान्निष्ठस्य

पृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपं

द्विदृश्यं तद्विपरीतगम् । एवंयानि

स्य सम्यक् विवेकीवस्तुनः सवै

॥ वस्तुनोविवेकः ॥

वस्ता । पुं० वास्तव्ये ॥ वसति । व

स० । तृष् ॥

वस्त्यम् । न० निशान्ते । गृहे ॥ वस

नम् । वस० वसेस्तिः ॥ तवसा

वस्त्ररञ्जन

धुरितिश्चत् । यद्वा । अवस्थाय
ति । छ्यैस्थैशब्दसङ्घातयो ।
आतश्चापसर्गद्वितिकः । वष्टीत्य
छोप ॥

वस्त्रम् । न० आच्छादने । वाससि ।
चिले । वसने । अशुके । कपडा०
इ० भा० प्र० ॥ वस्यतेऽनेन । व
सचाच्छादने । सर्वधातुभ्यः घृन् ॥
वस्त्रकुट्टिमम् । न० वस्त्रजालये । त
वूटी० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्यकु
ट्टिममल्पगृहम् ॥ छत्रे ॥

वस्त्रगृहम् । न० पटवैश्वनि । प
टवापि । पटमये । दूष्ये । स्थले ।
तस्मू० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्य
गृहम् ॥

वस्त्रयन्त्रिः । पुं० उच्चये । नीव्याम् ।
परिधान वस्त्रस्ययन्त्रिने ॥

वस्त्रपञ्चलः । पुं० कालकन्दे ॥
वस्त्रपुत्रिका । स्त्री० वस्त्रनिर्मितपुत्र
लिकायाम् । गुडिया० इ० भा० ॥

वस्त्रभूषणः । पुं० शाकसण्डवृक्षे ॥
वस्त्रभूषणा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
वस्त्रयोनः । पुं० स्त्री० वसनेनात्यन्ति
कारणं त्वगादौ । त्वक् फलकमिरो
मम् ॥ वस्त्रस्ययोनः कारणम् ॥

वस्त्ररञ्जकम् । न० कुसुम्भे । वज्रिणि
खे ॥ वस्त्राणारञ्जकम् ॥ चि० व
स्त्राणांकुसुम्भादिनारञ्जनकर्तरि ॥

वस्त्ररञ्जनः । पुं० कुसुम्भे ॥

वस्त्रोक्तसारा

वस्त्ररञ्जनौ । स्त्री० मञ्जिष्ठा
याम् ॥

वस्त्रभासः । पुं० मायामयेरञ्जस
र्पादौ० कृष्णो गौरोदीर्घाङ्गस्त्वद्वि
व्यवहारे ॥ वस्तुधर्मिद्रव्यम्० त
द्वद्वभासते० इतितया ॥

वस्त्रः । पुं० मूल्ये । अवक्रये ॥
न० वितने ॥ वस्त्रे ॥ धने ॥ मू
ल्ये ॥ सृता ॥ द्रव्ये ॥ त्वचि ॥
वसत्यत्रवा । वस० । धापृवस्यज्य
तिभ्योनः ॥

वस्त्रनम् । म० कटिभूषणे ॥

वस्त्रसा । स्त्री० वायुवाहिन्यांनाड्या
म् । स्त्रायौ ॥ वस्त्रेशरीरम् । व
सचाच्छादने । धापृवस्यज्यतिभ्यो
नः । वस्त्रधर्मः स्यति । विसृज्यत
र्मणि । आतीनुपसर्गद्वितिकः ।
टाप् ॥

वस्त्रिकः । चि० वस्त्रजीवाती ॥ व
स्त्रेनमूल्येनजीवति । वस्त्रत्रय
विक्रयाट्ठन् । यद्वा । वस्त्रंमू
ल्यहरति० वहति० आवहतिवा
॥ वस्त्रद्रव्याभ्यांठन्कनाबिच्छाहीय
ठन् ॥

वस्त्रोक्तसारा । स्त्री० अलकायाम् ।
कुबेरपुर्याम् ॥ कुबेरनलिन्याम् ॥
मामसात्तरशिखरवर्तिन्यामिन्द्रस्य
नगर्याम् । इन्द्रपुर्याम् ॥ इन्द्रन
लिन्याम् ॥

बहला

बखोकसारिका । स्त्री० बखोकसारा-
याम् ॥

बहलिङ् । पु० गवि ॥ बह स्तम्भ
स्त लेटि । लिङ् । बहाभ्रे लिङ्ङ
तिखश् । मुम् । खशोडित्वाङ्ग-
गुणः ॥

बह । पु० वृषभस्तम्भे ॥ बाहे । ह
ये ॥ गन्धबहे । बायौ ॥ पथि ॥
नदे ॥ बहति युगमनेन । बहप्राप
थि । गाचरसञ्चरेतिसाधुः ॥

बहत । पुं० वृषे ॥ पान्थे ।
बहति । पु० गवि ॥ सचिवे ॥ वा
यौ ॥ बहति । बह० । बहिवस्य
तिभ्यश्चिदित्यति ॥

बहतु । पु० पथिके ॥ वृषभे ॥ बह
ति । बह० । एधिवद्योस्तुः ॥

बहनम् । न० प्रापणे ॥ हाडि । तरा
न्धौ । हुडि । इ० गौ० भा० प्र० नौका
विशेषे ॥ बह० । ल्युट् ॥

बहन्त । पुं० वायौ ॥ त्रि० बालके ।
बहति । बह० । तृभूबहिवसी-
त्यादिनाभच्षित् ॥

बहलम् । न० बावटोपेतौ ॥ त्रि० व
हुले ॥ हुटो ॥

बहलगन्धम् । न० शम्बरचन्दने ॥

बहलचक्षुः । पुं० मेघशृङ्गग्राम ॥

बहलत्वचः । पुं० श्वेतलोभे ॥

बहला । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ स्थू-
लेलायाम् ॥

बहिष्यमान

बहा । स्त्री० नद्याम् ॥ बहति । ब
ह० । अच् ॥

बहि कुटीचर । पुं० तिर्यग्याने ।
कुलीरे ॥

बहि प्रज्ञ । पु० विश्वस्मिन् । व्यष्ट्यु-
पहितचैतन्य ॥ बहि स्वात्मव्यति-
रिक्ते विषये प्रज्ञायस्यसः ॥

बहित । त्रि० अवहिते ॥ अवधीय-
तेस्म । डुधाज् । क्त । दधाते
हिं । भागुरिमतेऽल्लोप ॥

बहिचम् । न० पोते । बावटो ॥ ब
हति । बह० । अशिचादिभ्यश्चो-
चाविति० इच्प्रत्यय ॥

बहिचकम् । न० जलयाने । यान
पाने ॥

बहिद्वारम् । न० द्वारवाद्यभागे । ती-
रणे ॥ बहिद्वारात् । बहिश्चतद्वार-
श्चेति वा ॥

बहिद्वारप्रकीर्षकम् । न० प्रघाणे ॥

बहिर्भूतः । त्रि० बहिर्गते ॥

बहिर्मुख । त्रि० विमुखे ॥ यथा ।
श्रीवावावैष्णवापियोवास्यादन्य-
पूजक । सर्वपूजाफलहन्तिशिव-
रात्रिबहिर्मुख ॥

बहिस्रः । पु० कर्काटे ॥

बहिष्ठः । त्रि० बहिर्भवे । बहिः
स्थिते ॥

बहिष्यमानः । पुं० याज्ञिकस्तो-
त्रे । सामगानासुक्तत्रयगानसाध्ये

वह्निगन्ध

स्तोत्रे ।

वह्नि । अ० वाद्ये ॥ वहति । वह० ।
वृत् ।

वहुल । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपद्मे ॥
न० आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ चि०-
प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ वहू-
नर्यान्लाति । ला० । आतद्धति-
का ॥ वहति । वह० । बाहुलका
दुलब्ध ॥ बहुलायांजाते ॥ सन्निधि
लाद्युत्तुनचर्चभ्योऽण । तस्यश्रविष्ठा
षाढे तिलुक् ॥

वहुला । स्त्री० नीलिकोयाम् ॥ एलाया
म् ॥ मवि ॥ मानसाचलस्यदेवी-
विशेषे ॥

वहुला : । स्त्री० भूमि० कलिकासु ।
वहेडुकः । पुं० विभीतकवृक्षे । व
हेडा० इ० भा० प्र० ॥

वह्नि । पुं० वैश्वानरे । वीतिहोत्रे ।
धनस्तये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवीवह्नि
पत्नी ॥ विचकाख्यौषधी ॥ भस्मात्
के । निम्बुके ॥ वहतिहव्यम्० देवे
भ्योऽहवि । प्रापयतिवा । वहप्राप
णे । वह्निमिश्रयुद्गुह्माहास्वरिभ्यो
निर्दिष्टि० नि० ॥

वह्निहरी । स्त्री० धातुपुष्प्याम् । धा
तुव्याम् ॥

वह्निवर्णम् । न० दाहागुह्यणि । दा
हकाष्ठे ॥

वह्निवत् । पुं० यक्षधूये ॥

वह्निवत्तम

वह्निगर्भः । पुं० वंशे ॥

वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

वह्नेरिवज्वालाऽस्या । वह्नेर्ज्वालि
ववा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीपुष्प

वह्निदीपकः । पुं० कुसुम्भे ॥

वह्निदीपिका । स्त्री० अजमोदायाम् ।

वह्निनामा । पुं० चित्रके । भस्मात्
के ॥

वह्निनी । स्त्री० जटामास्याम् ॥

वह्निपुष्पी । स्त्री० धातक्यां ॥

वह्निभोग्यम् । न० वृत्ते ॥

वह्निमन्यः । पुं० गणिकारिकावृ
क्षे ॥

वह्निमन्यकः । पुं० अग्निमन्ये ॥

वह्निमारकम् । न० जले ॥

वह्निमित्रः । पुं० वायौ ॥

वह्निरेताः । पुं० शिवे । कृष्णानुरित
सि ॥ वह्नीरेतोऽस्य ॥

वह्निलोहकम् । न० कांक्षे ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहायाम् ।
लाङ्गल्याम् ॥

वह्निवधूः । स्त्री० अनाय्याम् ।
स्वाहायाम् ॥

वह्निवर्णम् । न० रक्ताल्पके ॥

वह्निवत्तमः । पुं० सज्जरेति । धूम-
के ॥ अनिले ॥ वह्नेर्वत्तमः ॥

वाशिक :

वज्रिबीजम् । न० निम्बूके ॥ ख
यो ॥

वज्रिशिखम् । न० कुसुम्भे ॥ वज्रि
वत् ० शिखाऽस्य ॥

वज्रिशिखरः । पुं० लोचमस्तके ॥
वज्रिशिखा । स्त्री० अनंतायाम् ॥
फलिन्याम् ॥ कालिकार्याम् ॥
धातक्याम् ॥

वज्रिसञ्ज्ञः ।) पुं० विश्वकाख्यौ
वह्निसञ्ज्ञकः ।)

वधौ ॥ वज्रि स ज्ञायस्यसः ॥
वह्निसखः । पुं० बायो ॥ जीरके ॥
वद्यम् । न० बाहने ॥ शकटे ॥
वहन्यनेन ॥ वह० । वद्यकरण
मितियत् ॥

वद्या । स्त्री० मुनिपत्न्याम् ॥
वज्रीकः । देशविशेषे ॥ वज्रते । व
ज्रप्राधान्ये । बाहुलकादौकान् ॥
वा । विकल्पे ॥ उपमायाम् । उप
माने ॥ वितर्के ॥ पादपूरणे ॥
समुच्चये ॥ विसृम्भे ॥ नानार्थे
॥ अतीते ॥ एवार्थे ॥ अवधारणे
वाति । वागतिगन्धनयोः । त्रि
पु ॥

वाशः । त्रि० वशसन्निधिनि ॥

वांशिकः । पुं० वशीवादके । धैर्य
विके ॥ वशीवादन शिल्पमस्य ।
ठक् ॥ भोरभूतान् वशान्हरति
० वहति० आवहतिवा । तहरति

वाकुलम्

वहतीत्यादिनाठज् ॥

वांशी । स्त्री० वशरोचनायां ॥

वाः किटि । पुं० शिशुमारे ॥ कु
म्भीरे ॥ वारीजलस्य किटिः शूकरः ॥
वा । सदनम् । न० जलाधारे ॥ ज
लान्तस्थगृहे । जलमन्दिर० इ०
भा० प्र० ॥

वाक् । पु० वाचि ॥ उच्यतेऽनये
ति । वचपरिभाषणे । करणे घञ्
॥ न० वक्कसमूहे ॥ वक्कानासमू
हः । तस्य समूह इच्छण् ॥ त्रि० व
क्कसम्बन्धिनि ॥ वक्कस्यावयवो वि
कारोवा । प्राणित्वादज् ॥

वाक्को । त्रि० वाग्विशिष्टे ॥ वाक्को वि
द्यतेऽस्य । अत इति ॥

वाकुची । स्त्री० चोषधिविशेषे । सी
मराज्याम् । सुप्रभायाम् । काम्बो
ज्याम् । पूतिगन्धायाम् ॥ वाकु
चीमधुरातिक्ताकटुपाकारसायनी
। विष्टम्भहृदिमातृच्यासरास्ते पात्र
पित्तनुत् ॥ रुद्धाहृद्याश्वासकुष्ठमे
हज्वरकृमिप्रणुत् । तत्फल पित्त
ल कुष्ठकफानिलहर कटु ॥ केश्यं
त्वच्यं कृमीश्वासकासशोथामपाण्डु
हृत् ॥ वातं सङ्कीरयति । कुचश
ब्दतारे । मूलविभुजादित्वात्क
पृषादरादिः ॥

वाकुलम् । न० वकुलफले ॥ वाकु
लमधुरप्राहिदन्तस्थं र्यंकरपरम् ॥

वाक्पारुष्यम्

वाकीवाक्यम् । न० तर्कशास्त्रे ॥
उक्तिप्रत्युक्तिरूपेवैदिकग्रन्थे ॥ यथा
किंस्त्रिदावपनमहत्० भूमिरावप
नमहदिति ॥

वाकीर . । पुं० श्यालकी ॥

वाक् कलम् । न० कलविर्भेदे । वा
क्यव्याजि ॥ यथा , अविशेषाभिहिते
र्थेवक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना-
वाक् कलम् ॥ यत्रशक्यार्थद्वयेसम्भ-
वति० एकार्थनिर्णयैकविशेषाभा-
वादनभिप्रेतशक्यार्थकल्पनेनदूष-
णाभिधानतद्वाक्कलम् । लक्षण-
न्तु० शक्यैकार्थशाब्दबोधतात्पर्यक
शब्दस्यशक्त्यर्थान्तरतात्पर्यकत्वक-
ल्पनयादूषणाभिधानम् । यथा ।
नेपालादागतोयनबकम्बलवत्त्वादि-
त्युक्ते० कुतोऽयनबसङ्ख्याकाः
कम्बलादिति ॥ एवगौर्विषाणीत्यु-
क्ते० कुतोऽगजस्यशृङ्गम श्येतोधा-
वतीतिश्वेतरूपवदभिप्रायेणोक्ते०
श्वेतोनधावतीत्यभिधानमित्यादि
कमूचम् ॥

वाक्पतिः । पुं० वृहस्पतौ ॥ वाचा
पतिः । वि० वागीशे । पटुव-
चने ॥

वाक्पारुष्यम् । न० अप्रियवाक्यो
च्चारणे । तत्सप्तधाव्यसनान्तर्गत
व्यसनविशेषः । यथा । मृगयाच्चा-
स्त्रियः पानंवाक्पारुष्यार्थदूषणे ।

वाक्पाम्

दण्डादप्यमित्यतज्ज्ञेयव्यसनस-
प्तकम् ॥ तल्लक्षणमाह नारदः । दे-
शजातिकुलादौनामाक्रोशन्यङ्गसयु-
तम् । अदृष्टं प्रतिपूलाद्यैवाक्-
पारुष्यं तदुच्यते इति ॥ देशादौना-
माक्रोशन्यङ्गसयुतम् । उच्चैर्भाषण-
माक्रोश० न्यङ्गमवयवम्० तदुभययु-
क्तं यत्प्रतिकूलार्थमुद्वेगजननार्थं
वाक्यतद्वाक्पारुष्यं कथ्यते ॥

वाक्यम् । न० परस्पराकाङ्क्षीपेतप-
दचये । तिङ्मुबन्तचये । तिङन्ताना-
चयेयथा । पचतिपश्येत्यादिवाक्य-
म् । सुबन्तानाच्चयेयथा । प्रकृतिसि-
द्धिमिदं हि महात्मनामित्यादि । का-
रकान्वितक्रियायाम् ॥ धात्वर्थं
क्रिया० कारकं कर्त्तादिभिरन्वि-
तामस्वहार्थाकारकान्विता० अन्वि-
तत्वञ्चक्रियाकारकाणामाकाङ्क्षा-
योग्यतासन्निधिवशाज्ज्ञेयम्० ति-
ङ्मुबन्तचयात्मकेपिसम्बन्धार्थता-
वाध्या० असम्बन्धार्थस्याप्रयोगात्०
अतएवपरस्पराभिसम्बन्धः पदस-
मूहोवाक्यमितिब्रुवाः । कारका-
न्वितोक्रियायथा० घटमानयेत्यादि ॥
वाक्यस्वरूपमाह । वाक्यं स्यादोग्य-
ताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः ।
वाक्योच्चयेमहावाक्यमित्यत्र वाक्यं
द्विधामतम् ॥ उक्तञ्च । स्वार्थवा-
धसमाप्तानामङ्गाङ्गित्वव्यपेक्षया ।

वाक्यम्.

वाक्यानामेकवाक्यत्वपुनः सम्भूय
जायतइति ॥ अत्रवाक्यं यथा ।
शून्यवासगृहमित्यादि । महावा
क्यं यथा । रामायणमहाभारतरघु
वशादि । इति ॥ पुनश्चतद्वि
धम् । लौकिकं वैदिकञ्चेति । वै
दिकमौश्वरोक्तत्वात्सर्वमेवप्रमाण-
म्, लौकिकमूत्वाप्तोक्तप्रमाणम् ।
अन्यदप्रमाणम् ॥ समभिहारोवा
क्यम् । समभिहारश्चसाध्यत्वादि
वाचकद्वितीयाद्यभावेऽपि वस्तुतः शि
ष्येऽपि वाचकपदयोः सङ्घाच्चारण
म् । यथा । यस्यपणं मयीजुह्वं
वतिनसपापञ्चोऽकृणोतीत्यत्र । प
णं ताजुह्वोः । समभिहारादेवपणं
तायाः जुह्वत्वम् । नचानर्थक्य
जुह्वोः सिद्धत्वादिति वाच्यम् ।
जुह्वशब्देन तत्साध्यापूर्वलक्षणात्
तथाचवाक्यार्थः । पणं तयाऽन्नद्व-
विर्हारणद्वारा जुह्वपूर्वभावेऽदिति ।
एवञ्चपणं तयायद्विजुह्व । क्रियतेत
दैवतत्वाध्यमपूर्वभतिनान्यथेति ग
म्यते । इतिनपणं तायावैयर्थ्यम् ।
अन्नद्वविर्हारणद्वारेतिचावश्यं वक्त
व्यम् । अन्यथासुवादिष्वपिपणंताप
त्तेः । सेयपणं ताः अनारभ्याधीता
पिसर्वप्रकृतिष्वेवान्वेतिनविकृतिषु
• तच्चोदकेनापितत्प्राप्तिसम्भवात्
पौनरुक्त्यापत्तेः । तदिदवाक्यं प्र

वागधिपः .

करणादिभ्योऽप्यलवत् । अतएवैन्द्रा
ग्नीद्वदहविरित्यादेरेकवाक्यत्वाद्
शाङ्खत्वम् । नतुप्रकरणादृशं पूर्णं
मासाङ्खत्वम् ॥ उच्यतेइतिवाक्यम्
। वचिष्यत् । चजोरिति कुत्वम् ।
शब्दसञ्ज्ञात्वात् • वचोऽशब्दसञ्ज्ञाया
मितिनिषेधेन ॥ शुभाशुभवाक्या
नितु । नैवराज्येनमहतानचैवार्थं
स्थराशिभिः । प्राप्यतेज्ञानकथन
परलोकसुभाषितम् ॥ स्वर्गापवर्गं
सिद्ध्यर्थं भाषितयत्सुशोभनम् । वा
क्यमुनिवरैः शान्तैः सदिक्षेयसुभा
षितम् ॥ रागद्वेषान्दतक्रोधकामद
णानुसारियत् । वाक्यनिरसहेतुत्वा
त्तदभाषितमुच्यते ॥ सस्मृतेनापि
किन्तिनमृदुनाकलितेनवा । अवि
द्यारागवाक्येनससारकेशहेतुना ॥
यच्छ्रुत्वाजायतेपुण्यरागादीनाञ्चस
ङ्ख्य । निरुद्धमपितद्वाक्यं विज्ञे
यमतिशोभनम् ॥ इतिवक्त्रिपुराण
म् ॥

वाक्यलक्षणवित् । पुं० मीमांसाशास्त्र
ज्ञे ॥

वाक्याध्याहारः । पुं० आकाङ्क्षिते
कदेशपूरणे ॥ वाक्यस्य अध्याहारः ॥
वाक्याभिधायी । त्रि० पृष्ठमासादे ॥
वाक्यभिधायीपुरुषः पृष्ठमांसादु-
च्यतइतिविकारणशेषः ॥

वागधिपः । पुं० ब्रह्मस्यतैः । वाचा

वागुरा

मधिपः ।

वागरः । पुं० गतातङ्गि । परित्यक्तभ
ये । मुमुक्षौ ॥ वातवेष्टके ॥ विशा
रदे । पण्डिते ॥ विषाणे ॥ निर्ण
ये । वारके ॥ शान्ते ॥ वाडवे ॥ वृ
के ॥

वागारुः । चि० आशाहन्तरि ॥ यथा
। आशांवलवतीदत्तायोहन्तिपिशु
नाजनः । सजीवासापिवागारुदुं
यो० दानुस्तदातरि ॥ इतिशब्दमा
ला

वागाशनिः । पुं० वृहे ॥

वागाशीः । पुं० शुभवाचि ॥ वाचि
आशीर्यक्षसः ॥

वागीशः । पुं० जीवि । वृहस्पतौ ॥
चि० वाक्पतौ ॥

वागीशा । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ वाचा
मौशा ॥

वागीश्वरः । पुं० ब्रह्मणि ॥ वृहस्पतौ
॥ ऋग्वेदादिरूपाणां वाचामीश्वरः
। मङ्गुवाप्रे ॥ चि० वाचामीश्व
रे ॥

वागीश्वरी । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥

वागुजी । स्त्री० सीमराज्याम् ॥ वाचं
गुञ्जति । गुञ्जिष्यतीतिशब्दे । मूल
विभुजादिस्वात्कः । पुषादरादिः ॥

वागुणः । पुं० कर्मरङ्गे ॥

वागुरा । स्त्री० मृगवधनार्थजाली । मृ
गवधन्याम् ॥ खावल० खावली०

वाग्मी

इ० जाल० इ० च० भषा ॥ अवागुरते
। गुरौहि सायाम् । इगुपधितिकः
। वष्टिभागुरौच्यवाकारलोपः ॥
वागुरिकः । पुं० व्याधिविशेषे । जालि
के ॥ वागुरयाचरति । चरतीतिठ
क् ॥

वाग्गुदः । पुं० पक्षिविशेषे । वाग्गुड०
वाड० इ० भा० प्र० ॥

वाग्गुलि । पुं० ताम्बूलिनि । रा
ज्जाताम्बूलदातरि ॥ जातिविशेषे
षि ॥

वाग्गुलिकः । पुं० ताम्बूलदे ॥

वाग्जालम् । न० शास्त्रमात्रे ॥ यथा
। परिनिर्मय्यवाग्जालं निर्णीतमि
दमेवहि । नापकारात्परोधर्मानाप
कारादद्यपरम् ॥

वाग्दरिद्रः । चि० वाग्ये । मितभा
षिणि ॥ वाचादरिद्रः ॥

वाग्दलम् । न० दन्तवाससि । चोष्ठा
धरयोः ॥

वाग्दुष्टः । पुं० ब्राह्मे ॥ चि० वाचा
दूषिते । परुषभाषिणि ॥ वाचादु
ष्टः ॥

वाग्देवता ।) स्त्री० सरस्वत्याम् ॥
वाग्देवी ।)

वाग्वन्धः । पुं० पथे । समये ॥ *

वाग्मी । पुं० सुराचार्ये ॥ चि० पटौ ॥

वक्तरि । विविधशास्त्राभ्यासाधिवा
सितप्रशस्तवाग्युक्ते ॥ वाग्मीसत्त्व

वाङ्मयी

वाग्भवतीतिनिश्चितौथं ॥ प्रश
स्ताबागस्य । वाचाग्निनि । गका
रोच्चारण प्रत्ययेभाषायामित्यनुना
सिकाभावाय । उत्तरसूत्रस्यबहुभा
षिणीत्यस्यापिसम्बन्धात् । सम्यग्वहु
भाषिणि वाग्मीतिबोधम् ॥

वाग्य । चि० निर्वेदे ॥ कल्पे ॥ वा
ग्दरिद्रे ॥

वाग्यत । चि० यतवाचि । मौतिनि
॥ वाचियत . ॥

वाग्याम । चि० योच्चशक्त्यादिनावा
चयच्छतितस्मिन् ॥

वाग्वच . । पु० शापे ॥ वागेववचोहिं
सकत्वात् ॥

वाग्वित् । चि० वैयाकरणे । वाक्यको
विदे ॥ वाच बिन्दति० वक्तु० बि
वेकञ्चजानातिवा । सत्सू विषेच्या
दिनाक्तिप् ॥

वाग्विसर्गः । पु० वाचः प्रयोगे ॥

वाङ् । पु० कचङ्गले । समुद्रे ॥

वाङ्मयी । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा ।

हिमाद्रस्तुङ्गशिखरात्प्रोद्भूतावाङ्
मतीनदी । भागीरथ्याः शतगुण
पवित्रतज्जलस्मृतम् ॥

वाङ्मयः । चि० वाक्यात्मके । यथा
। व्यस्तजभूगैर्जान्तेरेभिर्दशभिरक्ष
रैः । समस्त वाङ्मयव्याप्तचैलो
क्यमिवविष्णुना ॥

वाङ्मयी । स्त्री० परापश्यन्तीमध्यमा

वाक्

वैखरीरूपायांवाण्याम् । सरस्वत्या
म ॥

वाङ्मात्रा । स्त्री० वाचिमात्रायाम्
॥ यथा । निमेषोन्विषण् पु सामङ्
गुल्याछिटिकाथवा । गुर्वञ्जरोच्चार
ण वावाङ्मात्रेयस्मृताबुधैः ॥

वाङ्मुखम् । न० वचनोपक्रमे । उप
न्यासे ॥ वाचोमुखमिवमुखम्० उप
क्रम ॥

वाक् । स्त्री० वाण्याम् । भारत्याम् ।
अर्थपरिज्ञानफलायाम् । सर्वस्वार्थ
स्यप्रकोशिकायासस्कारवाण्याम् ॥
योच्चार्थसम्यगवबुध्यतेतेनैवसासम्य
क्श्रुताभवति । प्रत्यक्षेणशब्दस्वरु
पमुपलभमानोऽपिअर्थापरिज्ञानान्न
पश्यतिनशृणोतीत्यनुभवात् ॥ शब्द
सामान्ये ॥ वचने । वाक्ये ॥ तौच्छा
नारुन्तुदाबुद्धि । कर्मशान्तप्रतापव
त् । नोपतापिमन । सोष्मवागेका
वाग्मिन सतः ॥ कण्ठताल्वादि
स्थाने० इन्द्रिये ॥ जिह्वाभूलादिष्वष्ट
मुस्थानेषुविषयकेशान्तेयवर्णानामभि
व्यञ्जकीकरणे ॥ अकारादिबर्णेषु ॥
वर्णास्वार्थसङ्केतपरिचिन्नाएतावन्तए
वक्रमप्रयुक्ताङ्गव्यवतदभिव्यङ्ग्य
शब्द . पदवागिष्युच्यते ॥ इतिभा
ष्यम् ॥ वक्तौति० उच्यते०ऽनयावा ।
वचपरिभाषणे । क्तिव वचीत्यादि
नाक्तिप्० दौर्घीऽसम्प्रसारणञ्च ॥

वाचनिक :

वाच । पुं० मत्स्यविशेषि । वाचा०
इ० गौ० दे० भा० ॥

वाचयम । पुं० मुनी । मौनव्रतिनि
॥ वाचयच्छति । यमउपरमे । वाचि
यमोव्रतव्रतिखच् । वाचयमपुरन्द
रौचित्यमन्तत्त्वम् ॥

वाचक । पुं० शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे
शब्दस्तुवाचकः । शास्त्रे व्याकरणा
दौयोवाचकः । साधुशब्दः स एव नि
रुपपदेन शब्दशब्देन व्यञ्जयते ॥
वर्णव्यतिरिक्तस्य पदस्य वाक्यस्य वा वा
चकत्वमिच्छन्ति वैयाकरणा । वर्णा
नां प्रत्येकवाचकत्वे द्वितीयादिवर्णा
च्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादिति कैयट
॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचत्रा
ह्मण एव भवति । यथा । ब्राह्मणं वा
चकं विद्यान्नान्यवर्णजमादरात् ।
श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकाभ्ररक्
व्रजेदिति ॥ त्रि० वक्तरि । वक्ति ॥
वाचकत्वौ । स्त्री० वचकौर्दुहितरि ।
गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न० कथने । पठने ॥ यथा
। श्रुतेनानन्यचित्तेन पठितव्यप्रयत्न
तः । नकार्यासक्तमनसा कार्यस्तो
त्रस्य वाचनमिति वाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न० प्रहेलिकायाम् ॥ वा
यने । व्रतोप्रायने । यूपविशेषि ॥

वाचनिकः । त्रि० वचनप्राप्ते ॥ वच
नादागतः । ठक् ॥

वाचालः

वाचनीय । त्रि० वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पति । पुं० जीवे । बृहस्पतौ
॥ वाचः, समस्तविद्यारूपस्य वचस
पतिः । षष्ठाः पतिपुत्रपृष्ठपारपद
पयस्यार्षे ध्वितिसत्त्वविधानात् ० ष
ष्ठाश्चलुक् ॥

वाचस्पतिवल्गुभः । पुं० पुष्परागमणौ
। पोखराजः इति भाषाप्रः ॥

वाचस्पत्यम् । न० वाग्मिन्त्वे ॥ ब्राह्म
णादित्वाद्वावेष्प्यञ् ॥

वाचा । स्त्री० वाचि । वाण्याम् ॥ क्वि
वक्ताद्वाचा० भागुरिमतेटाप ॥

वाचाट । त्रि० जल्पाके । वाचाले ।
बहुगच्छं वाचि ॥ कुत्सित बहुभाष
ते । चालजाटचौ बहुभाषिणि । कु
त्सित इति वक्तव्यमिति वाक्शब्दादा
टच् ॥ सुबहुभाषिण्यपि जल्पाकवा
चाटवाचालावर्तन्ते । वाचाटो वा
चाली जल्पाकः । सुबहुभाषी स्यादि
ति श्लोकार्धपर्यायेवोपाहितः ।
निश्चप्रगल्भवाचालामुपतिष्ठे सर
स्वतीमिति सुरारिश्च ॥

वाचारम्भणम् । न० अनृतजडानात्म
रूपे ॥ निरूप्यमाणे स्वतः सत्ताही
नमपियदपरोक्षव्यवहारगोचरतया
गम्यते तदिच्छ्यः ॥

वाचालः । त्रि० वाचाटे ॥ कुत्सितं
बहुभाषते । वाचो बहुभाषी सन्ति वा ।
चालजाटचौ बहुभाषिणि । कुत्सित

वाच्यम्

इतिवक्तव्य मितिवाच्यालम् ॥
 वाचिकम् । न० सन्देशवाचि ॥
 वाचाव्याहृताया मितिठक् ॥
 वाचिकतद्भवेद्यत्रदूतत्वेनाभिश्च सन
 मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्या
 रम्भे ॥ यथा । आलापश्चबिलापश्च
 स लापश्चबिलापकः । अनुलापो
 पलापश्चसन्देशश्चातिदेशिकः ॥
 अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशक
 । कीर्त्तितावचनारम्भाद्वादशा
 मौमनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणिः
 ॥ चि० वाचा० वचसाकृते ॥ यथा ।
 आर्थिकवाचिकवापिमानसवायया
 मति । आराधनेपरिश्रमभावशुद्धि
 विधीयते ॥
 वाचिकहारक । पुं० लेखे । वर्णदू
 ते ॥
 वाचोयुक्तिः । चि० वाग्मिनि ॥ वा
 चोवचस युक्तिः सयुक्तिकत्वम्
 । वाक्दिकपश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे
 ध्वितिषष्ट्याचलुक् ॥
 वाचोयुक्तिपटुः । चि० सुवक्तरि । वा
 ग्मिनि । वाचोयुक्तिश्चासौपटुश्च ॥
 वाच्यम् । न० प्रतिपादने । दूषणे ॥
 चि० कुत्सिते । हौने ॥ वचनाह्ने ॥
 अभिधेये ॥ यद्यस्माच्छब्दान्नियमतः
 : प्रतीयते । तत्तत्स्यवाच्यम् । यथा
 । नामानयेत्यस्मिन्वाक्ये गोशब्द
 स्यगीत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाष

वाजसनेयः

णे । श्यत् । वचोऽशब्दसञ्ज्ञायामि
 निनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्च
 व्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामतः । वाच्योर्थो
 मिधयाविध्योत्पत्त्यलक्षणायामतः
 । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता श्युस्तिस्त्र
 शब्दश्चशक्तयः ॥
 वाच्यमानः । चि० प्रस्तूयमाने ॥ व
 चेस्त्रीरादिकात्कर्मणि लट् । शान
 च् ॥
 वाजः । पुं० निखने । शब्दे ॥ प
 क्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥
 न० घृते । यज्ञे । अग्ने ॥ वारि
 णि ॥ वज्रत्वेन । वज्रगतौ । हस्त
 स्त्रेतिघञ् । निष्ठायांसिट्त्वात्तकु
 त्वम् ॥ वाजयतिवा । श्यन्तः ।
 पचाद्यच् ॥
 वाजपेयः । पुं० न० अन्नसुराप्रधाने
 यागविशेषे ॥ वाजपेयप्रतिपादके
 यन्त्ये ॥
 वाजपेयिकः । पुं० वाजपेययागविदि
 तरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकयन्त्या
 ध्येतिरि ॥ वाजपेयमधीते । वेदवा
 । क्रतूक्यादिसूचान्ताट्ठक् ॥
 वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥
 वाजश्रवाः । पुं० अन्नदानादिनिमि
 त्तयशोविशिष्टे । वाजमन्नं तद्वा
 नादिनिमित्तश्रवणशोयश्चसः ॥
 वाजश्रवसः । पुं० वाजश्रवसोपत्ये ॥
 वाजसनेयः । पुं० जनमेजयकृतवदा

वाजिभोजन :

यंयन्त्ये ॥ सतुवैशम्यायनशापादु
ष्णिन्नः ॥

वाजसनेयी । पुं० यजुर्वेदिनि ॥
वाजिगन्धा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
वाजिता । स्त्री० अश्वत्थे ॥ पद्मे ॥
वाजिदन्तः । पुं० वासके ॥ वाजी
दन्तोऽस्य० वाजिदन्ताभकेशरत्वा
त् ॥

वाजिदन्तकः । पुं० वैद्यमातरि ।
अट्ठरूपि ॥ स्वार्थेक ॥

वाजी । पुं० अश्वे ॥ पक्षिणि । खगे
॥ वाणे ॥ वाजा पक्षाः सन्त्य
स्य । अतश्च निः । पूर्वोच्चाश्रवा स
पक्षाभासन् । तथाचशालिहोच
म् । सपक्षावाजिनः पूर्वोच्चा
तोव्योमचारिणः गन्धर्वेभ्योयथा
कामगच्छन्तिचसमन्ततइति ॥
अवश्यंवजति । वजगतौ । आव
श्यकैतिथिनिर्वा ॥

वाजिनम् । न० आमिच्छाजले ॥ व
जीभूतः पिण्डआमिच्छा० जलवा
जिनमिति व्यवहारात् ॥

वाजिनी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥
अश्वायाम् । अश्वायाम् ॥

वाजिपृष्ठः । पुं० अम्बानवर्त्त ॥

वाजिभक्षः । पुं० चणके ॥ वाजि
वाजिभक्षः । पुं०
जीभक्षः ॥

वाजिभोजनः । पुं० सुद्धे ॥

वाञ्छा

वाजिमानः । पुं० पटाले ॥

वाजिवाहनः । पुं० गन्धर्वे ॥

वाजिशाला । स्त्री० मदुरायाम् । घृ
डशालः इ० भा० ॥ वाजिना
शाला ॥

वाजीकरः । चि० वाजीकरणे ॥

वाजीकरणम् । न० वीर्यवर्धकद्र
व्ये ॥ येनस्त्रीषुविषयेवाजीवनरः
सामर्थ्यं प्राप्नोति । अस्यलक्षणास्तु ।
यद्द्रव्यं पुरुषकुर्यात्वाजिवत्सुरत
क्षमम् । तद्वाजीकरमाख्यातमुनि
भिर्भिषजांवरैरिति ॥ वाजीकरणत
न्त्रं नाम० अदुष्टविशुष्कजीवरैत
सामाध्यायनप्रसादिपचयजनननि-
मित्तं प्रहर्षजननार्थचेतिमुश्रुतः ॥
विधिमाह । नरोवाजीकरणं यो
गान्सम्यक् शुद्धीनिरामयः । स
सत्त्वन्तं प्रकुर्वीतवर्षादूर्ध्वं नुषाडशा
त् ॥ नचवैषाडशादूर्ध्वं क्सप्तव्या
परतीनच । आयुष्कासोनरः स्त्री
भिः सयोगकर्तुमर्हति ॥

वाञ्छनम् । न० वाञ्छायाम् ॥

वाञ्छा । स्त्री० वृच्छायाम् । काष्ठ
वायाम् । स्पृहायाम् । वाञ्छ
नम् । वाञ्छिवृच्छायाम् । गुरोश्चे
त्यः । टाप ॥ आत्मवृत्तिगुणवि
शेषवृत्तिनेयायिका । साद्विविधा
॥ यथा । उपायविषयिणी० फल
विषयिणीवा । फलसुखं दुःखा

वाटी

भावश्च । तत्र० फलेष्ट्याप्रतिफल
ज्ञानकारणम् । उपाधिष्ट्याप्रति०
दृष्टसाधनताज्ञानकारणमितिसि-
द्धान्तमुक्तावली । ननाकपृष्ठमथ
सार्वभौमनपारमेष्ट्य नरसाधिपत्य
म । नयोगसिद्धीरपुनर्भवबावा
व्यक्तितत्पादरज प्रपन्ना ॥

वाञ्छितम् । वि० अभिलषिते ॥

वाञ्छनी । स्त्री० वाञ्छनीयायाना
याम् । लज्जिकायाम् । कलत्
लिकायाम् ॥

वाट० । पुं० पथि । मार्गे ॥ वृत्ति
स्थाने । वृत्तौ । वाड० इ० भा०
॥ न० वरण्डे ॥ पङ्के ॥ अन्नप्रमे
दे ॥ पुण्यादिवाटिकायाम् ॥

वाटधन । पुं० भूजकण्टकोख्यस
होर्णजाती ।

वाटरम् । न० मधुविशेषि ॥ वटरे
कृतम् । कुद्राभमरवटरेत्यञ् ॥

वाटशृङ्गला । स्त्री० पथरोधकशृङ्ख
लायाम् । लभायाम् ॥

वाटिका । स्त्री० द्विज्जप्याम् ॥ कु
व्याम् ॥ वास्तुनि ॥ वाञ्छालके ॥

वृद्धाद्याने । वक्ष्यते । वटवेष्टने ।

सन्नायामितिण्वल् । टाप् । प्र
त्ययस्यादित्तीत्यम् ॥

वाटी । पुं० वाञ्छाले । वि० वेष्टित-
स्थले ।

वाटी । स्त्री० कुव्याम् । वास्तौ ॥ गु-

वाडवेयौ

होद्याने । पूगपुष्पादितोपवने ॥
वाञ्छालके ॥

वाटीदौर्घ्व । पुं० इत्कटवृत्ते ।

वाङ्कम् । न० भृष्टयवे ॥

वाञ्छपुष्पी । स्त्री० वाञ्छालके ॥

वाञ्छा । स्त्री० वलायाम् । वरिष्ठा-
रा० इ० भा० ॥

वाञ्छाल । पुं० वाञ्छायाम् ॥

वाञ्छालकः । पुं० क्षुपविशेषि । वा
ञ्छायाम् ॥ वाटीमलति । अलभू
षणादौ । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन्
। शतृल्वा ॥ वाञ्छालकोवा ॥

वाञ्छाली । स्त्री० वाञ्छालके ॥

वाड । पुं० वेष्टने ॥

वाडव । पुं० ब्राह्मणे ॥ वडवानले

॥ न० स्त्रीणांकरणे ॥ घोटकौघे

॥ पुं० न० पाताले ॥ वडवायां

भवः । तत्रभवद्वत्यण् ॥ वडवा

यांजातः । तत्रजातवत्यण्वा ॥

वडवानांसमूहः । खण्डिकादि

भ्यसेत्यञ् ॥

वाडवाग्नि । पुं० वाडवाग्नौ ॥ वा
डवस्यासावग्नश्च ॥

वाडवाग्न्य । पुं० ब्राह्मण्येष्टे ॥

वाडवेय । पुं० अश्विनीसुते । बीजा

ऽश्वे ॥ वडवायावृषः । वडवा

यावृषेवाच्ये० इतिठक् ॥

वाडवेयौ । पुं० द्विवचनान्तः नासत्य
योः ॥

बाण .

बाडव्यम् । न० विप्रवन्दे ॥ बाडवा
नासमूह । ब्राह्मणसाधवबाडवा
दान् ॥ बाडवतायाम् ॥ बाडवस्यक
मंभावोवा । ब्राह्मणादिस्वात्प्यञ् ॥
बाडवलि । पु० बाण्वादस्यापत्ये ॥
अपत्ये० अतइञ् । बाचीवादेङ्
त्व बल्भावस्योत्तरपदस्येजि ॥
बाठम् न० हठे । भृशे । अतिशये
॥ प्रतिज्ञायाम् । चि० अतिशायि
नि ॥ आविष्टकी । बाडते । बाह्मप्र
यत्ने० ओष्ठ्यादि । गत्यर्थेतिक्त
प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित
म् ॥ उद्यतेस्त्रवा । बह्मप्रापये ।
क्त । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधुः ॥
बाठम् । ष० स्त्रीकारे । अङ्गौ
कृतौ ॥
बाण । पु० काण्डे । शरे । पृषत्के
। विशिखे । अजिह्वगे । खगे । क
लम्बे । मार्गणे ॥ गोस्तने । की
बले ॥ अम्भौ ॥ शरस्यावयवे ॥
वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्चे ॥ दैत्यवि
शेषे । बलीर्ज्येष्ठपुत्रे ॥ कविधरे
॥ मुञ्चे ॥ नीलकिण्ठ्याम् ॥
ध्वनौ । चि० ध्वनियुक्ते ॥ बाण
शक्ति० रोषमुत्पादयतिशत्रुम् ।
बणशब्दे । स्तार्थं गन्त । पचा
द्यच् ॥ बण्यते । कर्मणिघञ्वा ॥
बणनम् । भावेघञ्वा ॥ बाणः
शब्दोऽस्त्यस्य । अर्थं आदाय्वा ॥

बाणयुद्धम्

बाणगङ्गा । स्त्री० रावणबाणनिर्भ
न्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥
यथा । सोमेशाहक्षिणभागेबाण
नाद्रिंविभिद्यथै । रावणेनप्रकटि
ताजलधारातिपुण्यदा ॥ बाणगङ्गे
तिविख्यातायास्नानादवहारिणी ।
ज्ञात्वातुबाणगङ्गाया दृष्ट्वाबाणे-
श्वरविभुम् । गङ्गास्नानफलप्राप्य
मोदतेदेवबह्विभि ॥

बाणदण्ड । पु० बापदण्डे । वि
मनि ॥

बाणपुङ्गा । स्त्री० शरपुङ्गायाम् ॥
बाणपुरम् । न० देवीके टि । शि
णितपुरे ॥ बाणस्यअसुरविशेषस्य
पुरम् ॥

बाणभट्ट । पु० गन्धकारविशेषे ॥

बाणयुद्धम् । न० बाणासुरेणसहश्री
कृष्णस्ययुद्धे ॥ शरैर्मुद्धे ॥

बाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युक्त
वशिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजल
मध्यस्थ बाणलिङ्गमितस्मृतम् । बा
णलिङ्गे स्वयम्भूतेचन्द्रकान्ताङ्गयस्थि
तम् ॥ चान्द्रायणशतकार्यशम्भोर्नै
वेद्यभक्षणात् । याज्ञायाज्ञविभा-
गीयबाणलिङ्गेनविद्यते ॥ तदर्पि
तजलबाह्य याज्ञ प्रासादसङ्गया ।
शिवनाभमयलिङ्ग सदापूज्य मह-
र्षिभिः ॥ यतश्चसर्वलिङ्गेभ्यस्त-
दधिपूज्यतममतम् । चतुरङ्गुल

वाणिनी

मुक्तायस्म्य वेदिकयायुतम् ॥ उत्त
म लिङ्गमाख्यातपञ्चसूत्रसुसाधित
म् । तदर्धमध्यम प्रोक्तं तदर्धं
मवरस्मृतम् ॥ तस्मिन् न पूजनीय
न कदापि न तत्फलम् ॥ रुद्राक्ष शि
बलिङ्गस्य लस्यूल प्रशस्यते । शा
लया मीनार्मदक्षसूक्ष्मसूक्ष्मो विशि
ष्यते ॥

वाणवार । पु० भटादेशोलाकृतिस
न्नाह्ने । वारवाणे । चोलके ॥

वाणवारक । पु० कक्षुके ॥ वाणस्य
वारक ॥

वाणसुता । स्त्री० ऊषायाम् ॥ वाण
सुता ॥

वाणहा । पु० विष्णौ ॥

वाणा । स्त्री० वाणमूले । पु० स्त्री०
नीलभिण्डायाम् ॥ वण्यते । वणश
ब्दे । कर्मणि घञ् ॥

वाणास्य । पुं० सुष्ठे ॥ वाणद्वया
स्यास्य ॥

वाणाश्रय । पुं० धनुषि ॥

वाणासनम् । न० धनुषि ॥

वाणि । स्त्री० वसादेर्वयनक्रियाया
म् । व्यूतौ ॥ वयने ॥ वायदण्डे
ष्वबुद्धे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥
वाणनम् । वण० । चुरादि ।
अचङ् ॥

वाणिनी । स्त्री० मत्तं क्वाम् ॥ मत्ता
र्वा नार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥

वात

अवश्यवर्णति । वण० । आवश्यके
ति यच्चादित्वाद्वाणिनि ॥ अष्टिस
न्नकण्ड १६ प्रभेदे ॥ नजमजरै
र्यदा भवति वाणिनी गयुक्तौ ॥ यथा
। स्फुरतु ममाननेऽद्य ननु वाणिनी-
तिरस्य तव चरणप्रसादपरिपाकतः
कवित्वम् । भवजलराशिप्रारकर
णक्षममुकुन्दं सततमहस्तवै स्वर
चितैस्तवानिनिश्चयम् ॥

वाणी । स्त्री० सरस्वत्याम् । भारत्या
म् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूतौ ॥
वचने ॥ वण्यते । वण० । सर्वधा
तुभ्यङ्गिति । इन् । कृदिकाराद
क्तिनङ्गिति ङीष् ॥

वातः । पुं० पवने । प्रवसने । वायौ
॥ निमित्तभेदेनाश्रुगुणायथा । अ
जनस्थानिलस्य आस्वेदमूर्च्छाश्रमा
पह ॥ तालवृन्तभवा वातस्त्रिदो
षशमनो मतः ॥ वंशज्यजनजः सो
णोरक्तपित्तप्रकोपनः । चामरोव
स्त्रसम्भूतो मायूरो वै च जस्तथा ॥ ए
ते दोषजिता वाता स्निग्धो हृद्यास्तु
पूजिता ॥ वाति । वागतिगम्य
नयो । हसिमृगिण वाऽमिदमि
लपू पूर्वभ्यस्तद्वितितन् ॥ स्वाति
नक्षत्रे ॥ रोगविशेषे ॥ हिमन्तवर्षा
शिशिरेषु वाये प्रकोपो भवति ।
यतः । मार्गे पौषितयामाघे वापा
ठे श्रावणे पित्त । भाद्रे मासि चिकि

वातचक्रम्

त्साञ्चैवांतराजाप्रकीर्तितइति ।
वातकः । पुं० शीतले । अपराजि
त्रायाम् । शणपण्याम् । वातक
रोति । डुकृञ्० । अन्येभ्योपी
तिङ् ।

वातकम् । न० मरुत्क्रियायाम् ।
पदंने ।

वातकी । त्रि० वातरोगयुक्ते । वात
रोगिणि । वातेऽतिशयितोऽस्य ।
वातातीसाराभ्यां कुक्चेतीनि ॥

वातकुम्भ । पुं० गजकुम्भाधीभागे ।

वातकेतुः । पुं० पाथी । धूलौ ।

वातकेलिः । पुं० कलालापे । चक्षुरी
के । शिङ्गदन्तघते ।

वातखुडा । स्त्री० वाच्यायाम् । पि
च्छिलस्फोटि । वामायाम् । वात
शोषिते ॥

वातगुल्मः । पुं० वातूले ववण्डर०
ववूला० इतिभाषाप्रसिद्धे ।

वातघ्नम् । न० तैले । त्रि० वातना
शकत्तरि । वातहन्ति । इन० अ
मनुष्यकटुकेचेतिटक् ।

वातघ्नी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् । ग्रा
लपण्याम् ॥ शिमूडीक्षुपे ॥

वातचक्रम् । न० आषाढ्यावायुविचारे
॥ तच्चोक्तं वाराह्याभट्टोत्पलेन । य
था । आषाढपौषमास्यानुयद्यैशा
नानिलोभवेत् । अस्त गच्छतिती
ष्णाशौसस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ पूर्व

वातचक्रम्

पूर्वसमुद्रबीचिशिखरप्रस्फालनाधू
र्णितस्रन्द्रार्केशुसटाकलापकलि-
तौवायुर्यदाकाशत । नैकान्तस्थि
तनौलमेघपटलाशरद्यसवर्जितावा
सन्तोत्कटसस्यमण्डिततलासर्वा
महीशोभते ॥ यदावङ्गीवायुर्वहतिम
गनेखण्डिततनुः । प्रपश्यन्मन्योने
भगवतिपतङ्गे प्रवसति । तदानि
ष्योद्दोषाज्वलनशिखरालिङ्गिततला
स्त्रगोत्राप्नोच्छ्वासैर्वमतिवसुधाभस्म
निकरम् ॥ तालीपचलतावितान
तरुभिः शाखामृगान्नर्तयन्योगेस्मि
न्प्रवतिध्वनिः । सुप्रसोधायुर्यदाह
क्षिणः । तद्वद्योगसमुत्थितस्तुगज
वत्तालाङ्कुशैर्वहिताः क्वीनाशा
इवमन्दवारिकणिकामुच्चन्तिमेवा
स्तदा ॥ सूक्ष्मैकालबलीलवङ्गनि
चयान्व्याघ्रैर्यन्सागरेभानोरम्भ
मयेप्रवक्ष्यविरतोवायुर्यदानैर्हृतः ।
क्षुत्तृष्णावृत्तमानुषास्थिथकल
प्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधूरिवि
यचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥ (१)
यदारेणूपाते । प्रविचलसटाटोप
चपलः प्रवातः पञ्चाङ्गेहिनकर
करापातसमये । तदासञ्जोपेताप्र
वरनिकरावहसमराक्षिति स्थान
स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥
आषाढीपर्वकालियदिकिरणपतीर
स्तकालोपपत्तौ वायव्यावृत्तवेगः ।

वातपुत्र .

पवनघनवपु . पद्मगार्धानुकारी ।
 जानीयाद्धारिधाराप्रमुदितमुदितां
 मुक्तमण्डूककण्ठांसस्योद्भासैकचि
 ह्नांमुखबहुलतया भाग्यसीनामिवो
 चीम् ॥ मेरुयस्तमरीचिमण्डलत
 लेयीष्माभसानेरवौ बात्यामोदिक
 दम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदाचोत्तरः ।
 विद्युद्वान्तिसमस्तकान्तिकलना
 म्भक्तास्तदातोयदाउन्मत्ताद्भवन्ष्टव
 न्द्रकिरणगांपूरयन्त्यम्बुभि ॥
 इतिवातचक्रनामाध्याय । ९७ ॥
 वृत्तायामाषाढ्याकृष्णचतुर्थ्यामजै
 कपादर्थे । यदिवर्षतिपर्जन्य .
 प्रावृष्ट्यस्तानचेन्नतत ॥
 वातचटक । पुं० वार्त्तिकेखगे ।
 बटेर० इ० भा० ॥
 वाततूलम् । न० मरुद्वज्जि । वृद्धसू
 चे । श्रीकाशि० उडोयमानसूचे ।
 श्रीअहसि ।
 वातयुडा । स्त्री० वातयुडा
 र्थे ॥
 वातध्वज . । पुं० मेघे ॥
 वातपित्तजशूलम् । न० शूलरीगवि
 श्वि ॥ तस्यौषध यथा । मातुलुङ्ग
 स्थनिर्यास गुडान्धेनसमन्वितम् ।
 वातपित्तजशूलानिहन्तिवैपानयो
 गत ॥
 वातपुत्रः । पुं० महाधूर्त्त ॥ भीमसी
 ने । इन्मति ॥

वातमण्डली

वातपीतः । पुं० पलाशि ॥
 वातपीतकः । पुं० पलाशि । किं शुके
 । पर्थे । कीसू० इ० भा० प्र० वृक्षे
 ॥ वात पोययति । पुयहि साधाम्
 । कर्मण्यण् ॥
 वातप्रमी । पु० स्त्री० वातमृगे । वा
 ताटहरिणे । नि शृङ्गेमृगाकृतौ
 ॥ वात प्रमिमीते । वाताभिसुख
 धावनात् । माड्माने । वातप्रमी
 ल्युणादिसूत्रेणभाडर्कप्रत्यय . कित्
 । स्त्रीत्वेकृदिकाशदितिबाडौषित्ये
 के । अन्येतुकारयहणस्यतपरार्थ
 त्वाद्द्वौर्घान्तान्डीष्नेत्याहु नहि
 कारयहणे केबल ग्रहणमितिसुनि
 चयेणपरिभाषितम् । अतएव०
 वातप्रमीश्रीलक्ष्मीतिपक्षेङान्ता
 सुसाधवद्भूतिरक्षितः ॥ अश्वे ॥
 नकुली ॥
 वातफुल्लान्धम् । न० पुपुफुसे
 वातमज । पुं० वातप्रमी । वाताट
 हरिणे ॥ वातमजति । अजगति
 क्षेपणयो । वातशुनीतिलशर्द्धे
 ध्वजधीटतुदजहतिभ्यउपसङ्ख्या
 नमितिखश् । अरुद्धिषदितिमु
 म् ॥
 वातमजा । स्त्री० वातमृग्याम् ॥
 वातमण्डली । स्त्री० वायुसहतौ ।
 वात्यायाम् ॥

वातल

वातमृग । पुं० वातमजी । वातप्र
 मी । वातद्वय० वातस्थवामृग ।
 वातरक्तम् । न० रोगविशेषे ॥
 वातरक्तघ्न । पु० कुकुरे । यन्त्रिपर्णे ।
 वातरक्तारि । पु० पित्तघ्न्याम् । गु
 डूच्याम् ॥
 वातरङ्ग । पु० अश्वत्थे ॥
 वातरथ । पु० मेघे ॥ वातोरथोस्थ
 ॥ गन्धे ॥
 वारशन । त्रि० दिव्याससि । दिग
 म्वरे ॥
 वातरायणः । पुं० उन्मत्ते ॥ निष्
 प्रयाजनपुरुषे ॥ काण्डे । साय
 के । करपत्रे । क्रकचे । कूटे ॥
 शरसङ्क्रमे ॥ परसङ्क्रमे० इ०
 मेदिनी ॥ सरसद्रुमे ॥
 वातरूष । पुं० वातूक्षे ॥ शक्रका
 मुंके । उत्कटे । इ० मेदिनी ॥
 उत्कोचि । इ० हेमचन्द्र ॥
 वातरोग । पुं० वायुव्याधौ । चलात्
 ह्ने । अनिलामये ॥
 वातरोगी । त्रि० वातरोगयुक्ते ।
 वातकिनि ॥ वातरोगोऽस्ति ।
 हन्द्वापतापतीनि ॥
 वातर्षि । पुं० काष्ठलौहिभयनिर्मि
 तपार्श्वे । काष्ठलौच्याम् ॥
 वातलः । पुं० चणके ॥ त्रि० वायु
 कारके ॥ वातलाति । ला० ।
 क्क ॥

वातात्मज०

वातलमण्डली । स्त्री० वात्पायाम् ॥
 वातवैरी । पु० वातादे । चि० वा
 तहरे ॥ वातस्थवैरी ॥
 वातव्याधि । पुं० वातरोगे । कृष्णम
 न्निधि । उडवे ॥
 वातशीर्षम् । न० वस्तौ ॥
 वातशोणितम् । न० वातरक्तरीगे ॥
 वातष्टीला । स्त्री० वातव्याधिविशेषे
 ॥ यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जला
 तः सञ्चारोद्यदिवाचलः । अष्टी
 लावदधनोयन्त्रिरुध्वंमायतमुन्नत
 । वातष्टीलाविजानीयाद्विर्मागंनि
 रोधिनीम् ॥
 वातसह । त्रि० अत्यन्तवायुयुक्ते ॥
 वातूक्षे ॥
 वातसारथिः । पु० अग्नौ ॥
 वातस्कन्धः । पुं० आकाशस्यभाग
 विशेषे ॥
 वातहा । त्रि० वातघ्ने । वायुनाश
 कौषधौ ॥
 वातहुडा । स्त्री० वातयुडार्थे ॥
 वातह्न । पु० वायुयस्ताङ्गे ॥ वा
 तह्न पारदारिक ॥
 वाताट । पु० सूर्यघोटके । वातमृगे ॥
 वाताण्ड । पु० मुखरोगविशेषे ॥
 तल्लक्षणं यथा । वृषणौदूषयेद्वायु
 श्लेष्मणायस्यसंघतः । तस्यमुष्णस्य
 ललेकीरीणावाताण्डसञ्ज्ञकः ॥
 वातात्मज । पु० हनुमति ॥

वातारि :

वाताद . । पुं० बहामपादपे । नेत्रो
पमफले ॥ वातादुष्णः सुस्निग्धो
वातघ्नः शुक्रकृद्गुरुः । वातादम
ज्जामधुरोष्ठ्यः पित्तानिलापहः ॥
स्निग्धोष्णः कफकृद्गोरोरक्तपित्त
विकारिणाम् ॥ वातमत्ति । अद० ।
कर्मण्यण् ॥

वाताध्वा । पुं० वातायने ॥

वातापिः । पुं० ब्रह्मलभातर्यसुरवि
शिषे ॥ वातमाप्नोति । आभू० । फ
लियहिरात्मभरिश्च तिचकारादिनः ॥

वातापिद्विट् . ।
वातापिसूदन . । } पुं० अगस्त्यसु
वातापिशा । } नौ ॥

वातामः । पुं० वातादे ॥

वातायनः । पुं० एकशफे । अश्वे ।
इये ॥ न० गवाक्षे ॥ ईयतेऽनेन ।
इण्० । करणेति ल्युट् वातस्य
यनम् ॥ चि० शीघ्रणे ॥

वातायुः । पुं० मृगे । कुरङ्गे । हरि
णे ॥ वातमयते । अय० । बाहुल
कादुण् ॥

वातारिः । पुं० रक्तैरण्डे ॥ सयथा ।
वातारिवीजप्रस्थजचमुपक्कानिस्त
षीकृतम् । क्षीरद्रोणार्धसयुक्तं
भिषकमन्दाग्निनापचेत् ॥ छत
प्रस्थार्धसयुक्तं खण्डप्रस्थद्वयं क्षिपेत् ।
व्यूषणञ्चचतुर्जातयन्त्रिकवट्टिचि
चकम् ॥ छत्रामिसीशटीविल्वदो

वातिकः

प्यमीरौनिशायुगम् । अश्वयन्था
वलपाठाहपुषावेरपौष्करम् ॥ श्व
दद्वारग्वधादारुवेज्जज बालकवरी ।
एतानिपिचुमाचाणिचूर्णयित्वावि
निक्षिपेत् ॥ वातव्याधिसशूलश्च
राजयक्षातथोदरम् । आनाहव
भर्गुल्लसुभामवातकटिग्रहम् ॥ ज
रुग्रहं तथाहिष्माश्वासकासहृदाम
यान् । अर्दिताक्षीपविश्रवाचीग्रध
सीमपतन्त्रकम् ॥ पक्षाघातपाण्डु
वातभङ्गदण्डापतानकम् । मन्थो
स्तम्भहनुस्तम्भनाशयेदपिविगतद्र
ति ॥ पुचदाचीलतायाम् ॥ यवा
न्याम् ॥ शिफालिकायाम् ॥ जु
द्याम् ॥ भाग्याम् ॥ बिडङ्गे ॥ शु
रणे ॥ भज्जातके ॥ जतुकायाम् ॥
शतमूल्याम् ॥

वाताली । स्त्री० वातसंहती । वा
त्यायाम् ॥

वाताश्व । पुं० कुलीनाश्वे । इयोत्त
मे । जात्ये । आजानेये ॥

वातासह । चि० वातूले ॥

वातिः । पुं० अनिले । वायौ ॥ सू
र्ये ॥ सीमे ॥ वाति । वागतिगन्ध
योः । क्तिच् । वातेर्निदिध्य
तिर्वा ॥

वातिकः । पुं० क्षीयुजव्याधौ । न०
वातस्यशमने ॥ वातस्यक्षीपने ॥
वातपित्तश्लेष्मभ्यः शमनक्षीपनयो

वातीर्मी

रूपसङ्ख्यानमितिष्ठत् ।
 वातिग . । पु० भण्टाक्याम् ॥ चि०
 धातुवादिनि ॥
 वातिगम । पु० वात्ताकौ ॥
 वातिङ्गणः । पु० वात्ताकौ । भण्टा०
 भटा० दू० च० प्र० फलशाके ॥
 वातीयम् । न० काश्चिके ॥
 वातुलः । पु० वात्तायाम् । चि०
 वायुरोगिणि ॥ वातसुखसेवनयोर
 दन्तः । बाहुलकादुलच् ॥ उ
 न्नते ॥
 वातुलिः । स्त्री० सरुतूलिकायाम् ।
 बाहु० दू० भा० ॥
 वातूल . । पु० वात्तायाम् ॥ चि० वा
 तासहे । मारुतासहे ॥ वातानांस
 मूहः । वातनसहतेवा । वातात्
 समूहेचिच्छूलः । वाततदसहने ॥
 यद्वा । वाताः सन्त्यस्यास्मिन्वा ।
 सिन्धादिस्वास्मिन् । वातदन्तबलल
 लाटानामूड्चिच्छूल् ॥ उन्नते ॥
 वाता । पु० वाते । वाति । वागति
 गन्धनयोः ॥ दृच ॥
 वातीना । स्त्री० गोजिह्वाक्षुपे ॥ चि०
 वायुहीने ॥
 वातीर्मी । स्त्री० चिष्टपृच्छन्दः ११
 प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादियथा । वाती
 र्मीयंगदिताम्नीतगौगः । यथा ॥
 ध्यातामूर्तिः । क्षणमप्यच्युतस्यश्रे
 णीनाम्नागदिताहेलयापि । ससा

वादः

रेऽस्मिन् दुरितं हन्ति पुंसावातीर्मी
 पोतमिवास्मोधिमध्ये ।
 वात्था । स्त्री० वातसमूहे । वाताल्या
 म् ॥ वातानासमूहः । पाशादिभ्यो
 यः ॥
 वात्सकम् । न० वत्सानां वन्दे । वत्सा
 मांगणे ॥ वत्सानांसमूहः । गोत्रो
 द्वाष्टेतिबुञ्ज ॥
 वात्सल्यः । पु० रसविशेषे ॥ न० प्रेम्
 णि ॥ चि० तद्वति ॥
 वात्सल्यता । स्त्री० कृपालुत्वे ॥
 वात्सीपुत्रः । पु० नापिते ॥
 वात्स्यः । पु० मुनिविशेषे ॥ वत्सस्य
 गोत्रापत्यम् । गगादिभ्यो यञ् । व
 हुत्वे वत्साः । यज्जोश्चेति लु
 क् ॥
 वात्स्यायनः । पु० शब्दादयोविषया
 भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमतिकल्प
 नापरिच्छेदविशेषे । मन्दनानि । प
 चिले । स्वामिनि ॥
 वादः । पु० यथार्थबोधेच्छीर्वाक्ये ॥
 अरिबिहिषार्थयोः कथायाम् ॥ व्य
 क्तवाक्ये ॥ भगवद्भिभूतिविशेषे ॥
 यथोक्तं भगवद्गीतायां वादः प्रवद
 तामहमिति । अस्थार्थः । प्रवद
 तावादिनांसम्बन्धिनो वादजल्पवि
 तण्डाख्यास्तिस्रः कथाः प्रसिद्
 धाः तासामध्ये वादोद्दमः । यज
 ङ्गाम्यामपि प्रमाणतस्तर्कतस्तत्त्वपक्षः

वाद :

स्थाप्यते • परपक्षच्छलजातिनियह
 स्थानैर्दूष्यते सज्जलोनाम । यत्त्वे
 कः स्वपक्षं स्थापयति • अन्यस्तु •
 छलजातिनियहस्थानैस्तत्पक्षं दूष
 यति • न तु स्वपक्षं स्थापयति • सा
 वितण्डानामकथा तच्च जल्पवितण्डे
 विजिगीषमाणयोर्बादिना • शक्ति
 परीक्षामाचक्षते • वादस्तु बीतराग
 यो • शिष्याचार्य्योरन्ययोर्वा तत्त्व
 निरूपणफलः । अतोऽसौ श्रेष्ठत्वा
 न्मादिभूतिरिच्छ्यते • । इति श्रीध
 रस्वामिनः • अस्य लक्षणं गीतमे ।
 क्तं यथा । प्रमाणतर्कसाधनोपाल
 लब्धः सिद्धान्ताविरुद्धः ॥ १ ।
 ४१ ॥ अत्रच • वादवृत्तिरुच्यन्ति
 हे श • पक्षप्रतिपक्षौ विप्रतिपक्षि
 कीटौ • तयोः परियहस्तत्साधनो
 हे श्यकीर्तिप्रत्युक्तिरूपवचनसन्दर्भ
 तावन्माचञ्चकथान्तरसाधारणम
 तच्चाह • प्रमाणेत्यादि । प्रमाण
 तर्काभ्यां तद्रूपेण ज्ञाताभ्यां साधनो
 पालम्भो यच्च स तथा । उभयत्रापि
 प्रमाणादिसद्भाषकीटिद्वयस्यापि सि
 द्धिः स्यादतस्तद्रूपेण ज्ञाताभ्यामि
 ति । ज्ञानमनाहार्यविबक्षितम् •
 उपालम्भो दूषणम् • जल्पादौ तु प्र
 माणाभासश्चादिना ज्ञाताभ्यामपि
 साधनोपालम्भो भवत इति तद्वारणं
 तथा • इतरथा तु तद्वैतरेषदुष्टत्व

वादः .

म् • इत्यञ्च प्रमाणाभासत्वप्रका
 रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल
 लब्धयोग्यान्यत्वे सतीत्यर्थः । तेन
 तादृशजल्पविशिषेनातिव्याप्तिः । तच्च
 चनियहस्थानविशिषेनियमार्थसिद्धा
 न्तेत्यादिविशिषणद्वयम् अन्येतु तदपि
 लक्षणघटकमेव • तदर्थश्च • तावन्मा
 चनियहस्थानयोग्यत्वम् • तावद
 तिरिक्तनियहस्थानोपन्यासायोग्य
 त्ववा • नियहस्थानप्रतिज्ञाहान्या
 दीनामेकधृत्वा • तदुपन्यासायोग्य
 त्वमिति निष्कर्षः • तेनोक्तजल्प
 विशिषवारणमित्याहुः • सिद्धा
 न्ताविरुद्ध इत्यन्येनापि सिद्धान्तो
 ज्ञावनम् • पञ्चावयवोपपन्न इत्य
 नेन न्यूनाधिको ज्ञावने • अवयवा •
 भासस्य दृष्टान्तसिद्ध्या देस्यो ज्ञावनम्
 • प्रमाणेत्यनेन च प्रमाणाभासत्वेन हे
 त्वाभासानां तर्काभासश्चोपन्यासे
 नियम्यते तथा चात्र हेत्वाभास न्यूनाधि
 कापसिद्धां तरूपनियहस्थानचतुष्ट
 यो ज्ञावनमिति वदति • वस्तुतस्तु वाद
 स्थबीतरागकथात्वेन • तत्त्वनिर्णयस्यो
 हे श्यतया पुरुषदोषस्याविज्ञातार्थादे
 रिव न्यूनाधिकयो रपि नो ज्ञावनमुचि
 तम् • अतएव पञ्चावयवावश्यकत्वं
 मपि भाष्यकारो नानुमेने • हेत्वाभा
 साद्यु ज्ञावनेनापि च तदेव कथाविच्छे
 दायदि हेत्वकारेणापि साधयितुं न श

बाद .

कथते . इतरथातुतद्धेतोरेषदुष्ट
त्वम् । इत्यञ्चपञ्चावयवोपप
न्नइतिप्रायिकत्वाभिप्रायेणेतितत्
त्वम् । बादाधिकारिणस्तुतत्त्वबुभुक्ष
वः . प्रकृतोक्तिका : . अविप्रल
म्भका . . यथाकालस्फूर्त्तिका :
• अनार्क्षेपका : युक्तिसिद्धप्रत्ये
तार . । अनुविधेयस्थेय . सम्य
पुरुषवतीजनतासभा अनुविधेयो
राजादि . स्थेयान्मध्य . साचवा
देनावश्यकीर्त्तितरागकथात्वादिति
॥ १ । ४१ ॥ अपिच । बादफलस्यत
त्त्वनिर्णयस्यदुर्दुर्लभत्वादिनिराक
रणेन . संरक्षणार्थं विजगोपुकार्ये
जल्पवितण्डे . जयपराजयमात्रप
र्यन्ते । तदुक्तम् । तत्त्वाध्यवसाय
संरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररो
हसंरक्षणार्थं कण्टकशाखाप्रावरण
वदिति ॥ कलजातिनियद्विस्थाने .
परपक्षोदूष्यते . इतिजल्पे वितण्डा
याञ्चसमानम् । तत्रवितण्डा
यामेकेनस्वपक्षस्याप्यतएव . अन्ये
नचसदूष्यतएव । जल्पे तु . उभा
भ्यामपिस्वपक्ष स्थाप्यते . उभा
भ्यामपिपरपक्षोदूष्यतइतिविशेषः
। तदुक्तम् । यथोक्तोपपन्नकलजा
तिनियद्विस्थानसाधनीपालभोज
ल्पः ॥ १ । ४२ ॥ सप्रतिपक्षस्याप
नाहीनोवितण्डेति । १ ॥ ४३ ।

बाद .

अतीवितण्डादय शरीरत्वाज्ज
ल्पोनामनैकाकथा . किन्तुशक्त्य
तिशयज्ञानार्थसमयबन्धमात्रेणप्र
वर्त्ततइतिखण्डनकाराः ॥ तत्त्वा
ध्यवसायपर्यवसायित्वेनतुवादस्य
श्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्घातादिवादिषु ॥
तेचोक्तारामगौतमविवेचयथा । सङ्घा
तवादेर्लोकायतिकानानास्तिका
नाम् । अनादौक्षणिकेलीकनेश्व
रादिरपेक्ष्यते । प्रत्यक्षसङ्घातभेद
शक्तिभिः सर्वसिद्धितः ॥ यथौ
षधानांसङ्घातेमादेरागीरसायनम्
। तथैवभूतसङ्घाते चैतन्यकान्य
जीवता ॥ १ ॥ यथाचारम्भवादस्ता
र्किकाणामीमांसकानाञ्च । आ
त्माकाशाणुसुखतः कारणपूर्वं
मिष्यते । कुलालादिबदण्डानुषट्ठ
बज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भो
ग्निवायूनाकर्मसंयोजिताणव . ।
दाणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्तइद
महत् ॥ २ ॥ यथाचपरिणामवाद
साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम् । गु
णसाम्यप्रधानस्याङ्गुणाः सत्त्वर
जस्तमः । सुखदुःखमोहरूपदृश्य
तेहिस्फुटजगत् ॥ प्रधानस्यान्महा
न्सीऽहङ्कारोऽसौषोडशात्मना ।
जायतेपञ्चतन्मात्राण्यक्षाण्येका
दशापिबत् । तन्मात्राणितुभूतानि
जायन्तेतत्रसङ्ख्यया । चतुर्विंशति

वाद :

रेतानितचात्मापञ्चविंशतिः ॥ स
देवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वकारकरूप
कम् । आबिर्भावतिरोभावौजन्म
नाशबुद्धिरितौ ॥ ३ ॥ यथाचजी
वोत्पत्तिवादः पाञ्चरात्राणाम् ।
ब्रह्मणोवासुदेवाख्याज्जीवः सङ्घर्ष
णाभिधः । जायतेचमनस्तस्मात्प्र
द्युस्त्राख्यततः पुनः ॥ अहङ्कारोऽ
निरुद्धाख्यश्चत्वारोविश्वरूपका ।
वासुदेवाराधनाद्यौ जायतेवन्धमोक्ष
णाम् ॥ ४ ॥ यथाचक्षुषिकविज्ञा
नातिरिक्तभावाभाववादोबौद्धाना
म् । विज्ञानबुद्धिरितिनार्थान्तर
म् । यदन्तर्ज्ञेयतत्त्व तद्विर्विदव
द्यासते । स्वप्नवज्जागरेसुप्तावभावः
स्फुटएवहि ॥ ५ ॥ यथाचवाद्या
स्तित्ववादीबौद्धैकदेशिनाम् । समु
दायोऽणुसम्भूतोवाद्योभूम्यापगादि
कः । आन्तरः स्वप्नजश्चित्तश्चे
त्यरूपश्चतौजगत् ॥ मृदम्बु, बहिर्वा
यूनाखरस्त्रिगुणोवाचक्षुषा । चतु
र्धात्राणवः पञ्चस्कन्धारूपादिभेद
तः ॥ रूपः शब्दादयस्तेषाव्यति
र्विज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदुःखे
स्तः संज्ञादित्यादिनामयत् ॥ स
स्कारोवासनीचैवमुक्तसङ्घट्टया
त्मकम् । जगत्प्रत्यक्षतः सिद्धं
किमन्यपरिकल्पनैः ॥ ६ ॥ यथा
चसप्तदश्यादवाहर्तानाम् । जी

वाद :

वाजीवात्मकंविश्वचेतनः स्वशरी
रवत् । परिणामावयववानऽजीवः
षड्विधः स्मृतः ॥ महीधरादिरे
कः स्यात्पञ्चधाचास्त्रवादिष्व ।
आस्त्रवः स वरोनिर्जरावन्धोमोक्ष
एवच ॥ इन्द्रियाण्यविवेकादिः के
शीलु, च्छादिभिस्तपः । जन्मान्युर्ध्व
गतिश्चेतिपञ्चानामर्थ उच्यते ॥ स्या
दस्तीच्यादिनासप्तमङ्गीन्यायेनवा
दिनः । सप्तैवब्रह्ममशोऽपास्यस्वमत
साधयेत्सुधीः ॥ सत्त्वासत्त्वोभयाऽ
वाच्यवादिनः स्युश्चतुर्विधाः । हि
धाऽऽद्याश्चावाच्यतीक्षावादिनः स
प्तकीर्तिताः ॥ ७ ॥ एतेषावादा
नांप्रमाणानपेक्षस्वायम्भवाचमूलक्षु
द्वच्यमाणप्रमाणबाधितक्षुच्चनसाम
क्ष्यम् । तथाहि । तावत्सङ्घा
तवादीनयुक्तिसङ्घः । घटोपलब्धि
वत्सङ्घोपलब्धिर्भेद्यतेस्फुटम् ।
साजीवोममदेहायमितिभेदानुभूति
तः ॥ योगिनश्चायमूतादेर्देहान्तर
यतिः स्फुटम् । आत्माभाविहृत
ध्वसोच्छ्रितास्यागमस्तथा ॥ क्षणि
कान्नोकार्थं जन्मसहकार्यं प्रतीक्षि
णः । सहकारिप्रतीक्षायां क्षणिक
क्षुपराहतम् ॥ ईशानुमानस्तुपुष्य
दत्तः समर्थयामास । यत्प्रमाणो
लोकाः किमवयववन्तोपिजगतास
धिष्ठातारं विभवविधिरनादस्यभ

वाद :

वति । अनौशावाकुर्याद्बनजननी
 कः परिकरायतोमन्दास्त्राप्रथमरव
 रसं शिरतद्वमे ॥ इति ॥ यतोवावमा
 निमूतानिजायन्ते येनजातानिजीव
 न्ति यत्प्रयत्नमिसं विशन्ति तद्वद्भा
 त्यादिश्रुतयस्तु स्वतन्त्रमेवप्रमाणम्
 ॥ १ ॥ आरम्भबादोपिनयुक्तिसह
 हः । यथा । अणुसं योजकं कर्म
 निनिर्मितं यदाभवेत् प्रलयस्तर्हि
 नमवेत् सनिमित्तं कथं वद ॥ शरी
 राभावतस्तत्रप्रयत्नादेरसम्भवात् ।
 निश्चत्वादीशयत्नोपिकादाचित्के ऽ
 र्हितो न हि ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद
 दृष्टं नाणुषुक्तचित् । एवमादिवि
 चारेणदुष्टाणुपरिकल्पना ॥ कुला
 लवत्तत्तद्वत्त्वे दीश्वरस्तर्हिमतुसमः
 । शरीरोपस्कराकाङ्क्षीविषमोनि
 र्धुणस्तथा ॥ ईशेवेदः प्रमाणं च तत्त्वा
 ज्ञातर्हितदृष्टता । यतः स्फुटं निरा
 बाधं मायित्वतत्रवर्ण्यते ॥ अखण्डस
 च्चिदानन्दोजगद्रूपेणभासते । भा
 यार्थादुच्यते नास्तिकिचित्तत्तद्वृष
 णाहिसा ॥ परमाणवादिकल्पना
 विरोधिन्यः श्रुतयः । एकोऽह
 बहुलांप्रजायेयेति । एतस्मादात्म
 नभाकाशः सम्भूतः आकाशाद्वा
 युर्वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृ
 थिवीति । मार्यानुप्रकृति विद्या
 म्भायिनन्तुमहेश्वरमिति । इन्द्रे

वाद :

मायाभिः पुरुषपदैयते ० इत्येव
 माद्यासङ्ख्याताएव । एवंस्मृ
 तीतिहासवाक्यान्यपि ॥ २ ॥ परि
 णामबादोपिनयुक्तिसहः । यथा ।
 विविचजगतोऽस्तुर्नप्रधानमचितन
 म् । चित्तोपिहिनिश्चिन्तो नसहाय
 त्वमर्हति ॥ गुणकार्यं सुखादीना
 मान्तरत्वमनिश्चयात् । घटादावन्व
 योनास्तिकयमव्यक्तकार्यता ॥ वि
 ज्ञाचापरिणतितस्मिन्कार्योत्पत्ति
 र्नयुज्यते । परिणामेतत्तनाशः
 कार्यस्यापिनिराश्रयात् ॥ नचप्र
 षानकल्पनायाम् ० अजामेकालो
 हितशुक्तकृष्णमित्यादिश्रुति प्र
 माणम् । तस्याः यदग्नेरोहितं
 रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्तं तदर्पाय
 त्कृष्णं तदन्नस्येतिच्छान्देग्योक्तत्वे
 जीवन्नात्मकप्रकृतिपरत्वेनमायापर
 त्वेनापिसूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
 वमन्यत्स्वयसमाधेयम् ॥ ३ ॥ जीवा
 त्यत्तिष्ठनयुक्तिसहा । यथा । जीवाव्य
 त्तिर्नयुक्तेतिजीवस्यानादिताश्रुता ।
 विनाशकृतनाशः स्यादकृताभ्या
 गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानबादोपि
 नयुक्तिसहः । यथा । जागदेवाध्य
 तेस्वप्नो जागरीनैवबाध्यते । तवत
 द्वाधकाभावाद्वाद्यमस्त्युपलब्धित
 ॥ बहिर्बदितितेप्युक्तिर्बाध्यमर्थ
 प्रसाधयेत् । एवमयुज्यतेबुद्धे

बाद :

जगदाकारतातव ॥ स्थिरचित्तन
राहिच्यात्स्वयञ्चक्षुषिकसूतः
। स्मृत्यादिव्यवहारस्यलोपश्चतव
दारुणः ॥ ममतु० जागरादिममा
विष्ठानस्याखण्डबोधानन्दरूपस्य
क्षण साक्षात्कारोबाधकोस्ति ।
५ ॥ बाह्यास्तित्ववादो ऽपिनयुक्ति
सह । यथा । स्थिरचेतनराहित्या
त्स्वयञ्चाचेतनत्वत । नस्तु
न्यानामणूनांवासमुदायोऽत्रयुज्य
ते ॥ ६ ॥ सप्तपदार्थीवादश्चनयु
क्तिसह । यथा । एकस्मिन्सदस
त्वादिबिरुद्धप्रतिपादनात् ।
अपन्यायः सप्तमङ्गीनचजीवस्यसां
शता ॥ अस्मायः । स्यादस्ति १
। स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
च ३ । स्यादवक्तव्यः ४ । स्याद
स्तिचाऽवक्तव्यः ५ । स्यान्नास्तिचा
वक्तव्य ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तमङ्गीवाक्यानि
। तेषुचस्याच्छब्द ईषदर्थबाधो
निपातः । तदर्थेचपूर्वपक्षलोको
क्तानांसदाद्यसदाद्यमयवाद्यनिर्ब
चनीयवादयसदनिर्बचनीयवाद्य
मयानिर्बचनीयवादिनामत्वानि ।
क्रमेणाभिहितानि । तेचवादिनः
समागच्छाहन्तप्रतिक्रान्त्वन्मते
मोक्षोत्तीच्यादिस्वस्वमतक्रमेणपृ
च्छन्ति । तत्राहन्तान्प्रतिप्रश्ने

बादः .

कक्रमेणतान्येववाक्यानीषत्तन्म
ताम्युपगमनार्थकानिपृथक्पृथगे
बीचरत्वेनब्रूते । तावतासर्वे
वादिनोनिर्विषण्णाः । सन्तोबी
चरप्रतिपदयन्तेएवविषयेषासप्त
मङ्गीरूपोयन्यायोऽपन्यायएव०
अपक्वष्टोन्यायोऽन्यायाभ्यासएव
च्यर्थः । कुतइत्यतआह ।
एकस्मिन्निति । एकस्यजीवप
दार्थस्यसदादिनप्रतिसद्रूपत्वम्०
असदादिनप्रत्यसद्रूपत्वञ्चेत्येवमा
दिबिरुद्धधम्मप्रतिपादकत्वात् ।
नचजीवस्यसायवत्त्वयुज्यते० श
रीरादिषदनिच्यत्वप्रसङ्गात् । तद
निच्यत्वेमेव । कस्यपुरुषार्थः स्या
त् । तस्माद्यायाभासीनसप्तमङ्गीवाक्य
मजीवादिपदार्थानानसिद्धिरिति
॥ ततश्चपारिशेष्याज्जगतीमायाम
यत्वसिद्धिः । तदुक्तम् । ततोनि
रश्चानन्दविचर्त्तीजगद्विषयताम् ।
अवस्थान्तरभान्तुविवर्त्तीरज्जुसर्प
वत् ॥ मायाशक्तिः कल्पिकास्या
दिन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्तिश्च
क्तात्पृथङ्नास्तिवदृष्टेनचाभि
दा ॥ प्रतिबन्धसदृष्टत्वाच्छक्त्यभावे
तुक्कस्य० । शक्तेकार्यानुमेयाया
अनिर्वाच्यत्वमिष्यताम् ॥ इति ॥
वदनम् । वदव्यक्तायाम्बावि ।
वञ् ॥

बादवित्

बादक. । चि० बाद्यकरे ॥ वक्तारि ॥
 यादनम् । न० बाद्ये ॥ शिवागारेभ्य
 स्वकक्षसूर्यागारेवशङ्खकम् । दु
 र्गागारेवशिवाद्यमधुरीक्षनबादयेत्
 बादफलम् । न० तत्त्वनिर्णये ॥
 बादरम् । न० कृष्णालाबीजे । काक
 चिञ्च्याबीजे ॥ दक्षिणावर्त्तश
 ङ्खि ॥ वीरे ॥ काकचिञ्चयाम्
 ॥ भारत्याम् ॥ कृमिजे ॥ जले ॥
 कार्पासीफले ॥ बदरायाविकारः
 फलम् । अवयवेचेत्यण् । तस्य फ
 लेलुक् । बदरस्यविकारः । तस्य
 विकारद्वत्यण् ॥ चि० कार्पासी
 निमित्तवस्त्रादौ ॥

बादरङ्ग . । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥
 बादरा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥
 बादरायणः । पुं० व्यासदेवे ॥
 बादरायणिः । पुं० शुकदेवे । व्यास
 तनये । बादरायणस्यापत्यम् । अ
 तद्वज् ॥ व्यासदेवे ॥
 बादलम् । न० मधुयष्टिकायाम् ॥
 बादवादी । पुं० जिनभेदे । आर्हते ॥
 बादवित् । चि० धातुवादीमन्त्रबाद
 य्वाद्यावादानस्तुभूतामवन्तीति
 बादवन् ॥ कल्पनैवेष्टा० ताद्यादि
 मावेस्थितेनष्टे चकनेकादिस्वभावा
 सम्भावात् । मन्त्रवादेपि० कालद
 टोनजीवति । अकालदष्टः स्वय
 मेवेत्यास्तौत्थभ्युपगमात्० व्या

बादिराज .

मोहमात्रमेव ॥ बादवन् ॥
 बादान्य । चि० बहुदातरि । बहु
 प्रदे ॥
 बादमम् । न० बादामे । वातादे ॥
 बादालः । पुं० मत्स्यप्रभेदे । सहस्र
 दंष्ट्रे । वीयालि० वृ० गौ० दे०
 भाषाप्रसिद्धे ॥
 बादिः । चि० विदुषि ॥ वक्तारि ॥ बा
 दयति । वद० । वसिष्ठपियञ्जिरा
 जिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य
 इज् । सूत्रे बादीतिव्यन्तोनिर्दि
 ष्टः । बाहुलकादव्यन्तादपि । त
 थाचभूवादिसूत्रे० वदन्तीतिवाद
 यावाचकादितिन्यासकारादयः ॥
 बादिचम् । न० चातीद्ये । बाद्ये ॥
 बाद्यते० ध्वन्यते । वदेष्ट्यन्तात् ।
 भूवदिगुभ्याणिबल् इति० शि
 बल् ॥
 बादी । चि० वक्तारि । वदन्शीलि ॥
 अर्थिनि । विवादकर्त्तरि । युक्ता
 क० बादू० इ० भा० प्र० पूर्वप
 क्षकर्त्तरि । बादीऽप्यास्ति । इति० ॥
 बादिरम् । न० बदरीसहस्रसूक्ष्मफल
 वृक्षे ॥
 बादिराट् । पुं० पूर्वजिनि । मञ्जु
 घोषि ॥
 बादिराज . । चि० बादिश्रेष्ठे ॥ बा
 दिर्नाराजा । टप् ॥ पुं० मञ्जु
 घोषि ॥

बाद्यम्,

बादिशः । चि० साधुवादिनि ॥

बाद्यम् । न० बादनीये । बादिचे ।

आतीये ॥ बाद्यते० ध्वन्यते । वदेय्यं

न्नादचोयत् ॥ तच्चतुर्विधं यथा ।

तत बीणादिकं बाद्यमानदधसुर

वादिकम् । व श्यादिकनुशुषिरं

कांक्षतालादिकं घनम् ॥ अथवा

द्यानि । तालेनराजतेगीतं ताली

बादिचसम्भवः । गरीयस्तेनबादि

चतच्चतुर्विधमुच्यते ॥ ततं शुषिर

मानदधं घनमित्यं चतुर्विधम् ।

ततं तन्मौगतं बाद्यं व श्यादं शुषि

रन्तथा । चर्मावनदधमानदधं घनं

तालादिकं मतम् ॥ तच्चततं यथा

। अलावनीत्रज्जबीणाकिन्नरीलघु

किन्नरी । विपक्षीवल्लकौज्येष्ठाचि

त्राण्योषवतीजया ॥ इक्षिकाकुञ्जि

काकर्मीशारङ्गीपरिवादिनी । चि

शवीशतचन्द्रीचनकुलीष्ठीचठसप्तो॥

षोडश्वरीपिनाकीचनिबन्धः शुष्क

लस्तथा । गदावारणहस्तचक्रद्रोऽथ

शरमण्डलः ॥ कपिलासीमधुस्पन्दौ

घोर्णेत्यादिततभवेत् ॥ अलावणी

यथा । कनिष्ठिकापरिध्यर्जमध्यच्छि

द्रेणसंयुतः । दशयष्टिमितीदण्डः

श्चादिरोवैषवीथवा ॥ अधः करभ

वानूर्ध्वश्चावल्याभिशीभितः । न

वाङ्मुलादधच्छिद्रेपरिचन्द्रार्धसन्नि

भाम् ॥ निवेश्यचुम्बिकांभद्रालावु

बाद्यम्,

खण्डं निवेशयेत् । द्वादशाङ्गुलवि

स्तारदृढपक्कमनोहरम् ॥ तुम्बिका

वैधमध्यनदण्डच्छिद्रे तुनिर्मिताम्

। अलावुमध्यगांभीर्कृत्वास्वल्पा

नुकाष्ठिकाम् ॥ तथासवेष्ट्यतन्म

ध्येकाष्ठिकाभामयेत्ततः । यथा

स्यान्निश्चलालावुर्वन्धस्वरभोपरि ॥

पञ्चाङ्गुलिषुसन्ध्यन्त्यालावुस्वल्पाश्च

बन्धयेत् । केशान्निर्मितापट्टम

यीसूचकृताथवा ॥ समासूक्ष्मादृढा

तच्चतचदेयाविचक्षणैः । एतल्लक्षण

संयोग्यान्त्यालावणीप्रकीर्तिता ॥

विन्दुनानसमुपेतं तुम्बिनिः क्षिप्य

बल्लसि । मध्यमानामिकाभ्याञ्च

बाद्यादक्षिणपाणिना ॥ तारेमद्रे

चघोषेचविस्थानेविन्दुरिष्यते ।

तुम्बीमूलं समुत्पत्यवामाङ्गुष्टेन

धारयेत् ॥ ततस्ताभिस्तुसर्वाभिः

स्वरव्यक्तिविधीयते । चिखरोदक्षि

णः पाणिर्बामस्तचचतुः स्वरः ॥

अलावण्यास्थिताज्ञेयाः सप्तषड्

जादयः स्वराः । रागव्यक्तिर्यथारा

गेभवेत्षड्जादिभेदतः ॥ अंश

न्यासविभेदाच्चतथापापिविधीयते

। इयमलावणीप्रोक्तामनः अवधार

कृणी ॥ प्रत्यक्षाभारदादेवीवीणा

रूपेणसंस्थिता । इत्यलावणी ॥

अन्येपालक्षणांविस्तरभयाज्ञोक्तम्

॥ शुषिरं यथा । वंशीयपारोमधु

वाद्यम्

रीतित्तिरीशङ्काहला . । तीडही
 मुरलीबृकाशृङ्गिकास्वरनाभय . ॥
 शृङ्गंकापालिक व शश्वर्म व शस्तथा
 पर । एते शृण्विरभेदास्तुकथिताः
 पूर्वसूरिभिः . ॥ वर्तुल . सरलश्चै
 कपर्वदोषविवर्जित । वैश्व .
 खादिरोवापिरक्तचन्दनजीथवा ॥
 श्रीखण्डजिथसौवर्षोदन्तिदन्तमयो
 ऽपिवा ॥ राजतस्तान्नजोवापिलौह
 ज . स्फाटिकीथवा । कनिष्ठाङ्गुलि
 तुल्यनिगभंरन्ध्रेणशोधित . शि
 ल्पविद्याप्रवीणनवशः कार्योम
 नोद्धर . ॥ व शिनै वमतोपीतिमतङ्ग
 मुनिनोदितम् । ततोऽन्येपितदा
 कारावशाएवप्रकीर्तिता ॥ तत्र
 च्यन्वाशिरोदेशा दधोद्विमितमङ्गु
 लम् । फूत्काररन्ध्रे कुर्वीतमित
 मङ्गुलिपर्वणा ॥ पञ्चाङ्गुलानिसन्
 त्यज्यतावद्वन्ध्राणिकारयेत् । कु
 र्यात्तथान्यरन्ध्राणिसप्तसङ्ख्या
 निकौशलात् . ॥ बदरीषीजतुल्या
 निसन्त्यज्यार्द्धमङ्गुलम् । प्रा
 न्तयोर्वन्धनं कार्यस्वराद्यैर्नादहेतवे
 ॥ सिक्थकीनकलादेयातेनसुस्वरता
 भवेत् । पञ्चाङ्गुलियं व शः स्या
 देकैकाङ्गुलिद्विधित . ॥ षडङ्गु
 लानिनाम्नोऽद्यावदष्टादशाङ्गु
 लम् । फूत्कारताररन्ध्रेऽद्यावद
 षड्गुलिमन्तरम् . ॥ तदेकनामव श

वाद्यम्

स्वर्वांशिकैः परिकीर्त्यते । एका
 षड्गुलोद्वाड्गुलस्यत्यङ्गुलस्यतुर
 षड्गुल ॥ अतितारतरत्वेनवाशि
 कौः समुपेक्षित . । त्रयोदशाङ्गु
 लीवीणापरः । निन्दितीव शततत्त्व
 ज्ञैस्तथासप्तदशाङ्गुल . ॥ महान
 न्दस्तथानन्दोविजयेथजयस्तथा ।
 चत्वारउत्तमावशामतड्गमुनि
 सम्मता . ॥ दशाङ्गुलीमहानन्दो
 नन्दएकादशाङ्गुलः । द्वादशा
 षड्गुलमानस्तुविजयः परिकीर्ति
 त . ॥ चतुर्दशाङ्गुलिमितोजयद्व
 त्वभिधीयते । ब्रह्मारुद्रोरविर्विष्णु
 क्रमादव्यवस्थिताः . ॥ नैविडा
 प्रौढताचापिसुस्वरत्वञ्च शीघ्रता
 । माधुर्यमितिपञ्चामीफूत्कृतेषु
 गुणा स्मृताः . ॥ शीत्कारबहुल
 स्तब्धोविस्तर . स्फुटतोलच . ।
 अमधुराश्चविज्ञेयाः षड्दोषाः
 फूत्कृतेक्रमात् ॥ इथाप्रयोगवाहु
 ल्यमल्पतागीतवादने । एभिर्दीपै
 र्युतोतीवनिन्दितोवांशिकीमत
 ॥ स्थानकादिलयाभिज्ञोगमकाढा
 स्फुटाक्षर । शीघ्रश्चः कलाभि
 ज्ञोवाशिकारक्तउच्यते ॥ प्रसुप्ति
 र्वं प्रसुप्तिश्चयुक्तिश्चेत्यङ्गुलिगुणाः
 । सुस्थानत्वसुस्वरत्वमङ्गुलीसा
 वनक्रिया ॥ समस्तगमकज्ञानं राग
 रोगाङ्गवेदिता । क्रियाभाषाविभा

शायम्

प्रासुदक्षतागीतवादने ॥ स्वस्थाने
चापिदु स्थानेनादनिर्माणकौश
ल । गातृणास्थानदाढत्वं तद्दे
षाच्छादनं तथो ॥ वाशिकस्यगुणा
एतेमयासङ्क्षिप्यदर्शिता । इति
व शः ॥ ॥ काहलास्त्रीनिषङ्ग .
। तोडहीमुरलीवृक्षाद्व्यतेचस्त्रि
यांसप्तस्वराणां नाभिरिवस्वरनाभि .
स्त्रियांवर्त्तते । इतरेषाभिस्तरभया
मोक्तम् ॥ ॥ आनद्ध यथा ।
आनद्धं मर्दलः श्रेयान् इत्युक्त
भरतादिभिः । अपिच । मुरजपट
इठकाविस्वकीदपं वाद्यपणवचनस
रुझालावजाह्विबल्य । करठक
मठमेरीयात्कुडुकाहुडुकाभनस
मुरलीभक्षीटु कलीदौण्डिगाना ॥
उमरुटमुकिमडु . कुण्डलीरुहु
नामारणमभिघटवाद्य दुन्दुभीपर
जय । कचिदपिटुटु कौस्याददुरं
चाप्युपाङ्गप्रकटितमन वद्धवाद्यमि
त्यंजगत्याम् ॥ त्रिपुरमथनकर्तुं
स्ताण्डवेतपुयाणे ततमुखशुधिर
ज्ञानवमित्य घनञ्च ॥ ॥ मर्दल
खादिरः श्रेष्ठोहीनः स्यादन्यदा
रुजः । रक्तचन्दनजीवाद्योगभीर
ध्वनिरुचकौ . ॥ सार्धहस्तप्रमाणस्तु
दैर्घ्यं मस्यविधीयते । त्रयोदशाङ्गु
लं वाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ द
क्षिणसम्भवेदधीनमेकैनार्धाङ्गुलेन

शायम्

षा । करणानववदनीमध्ये चैवपृ
थुर्भवेत् ॥ षण्मासौयोभवेद्वस्त
स्तश्चर्मकरणमतम् । मृत्तिकानि
र्मितस्यैवमृदङ्ग परिकीर्त्तित
॥ पातयेत्खरलि वाद्यमादनार्थं
चमर्दले । विभूतिर्गेरिक भक्त केन्दु
केनचसंयुतम् । यद्वाचिपीठक
देय जीवनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्व
मेकचपिष्ट तद्धोप . खरलिरुच्यते
॥ वामाक्षे पूरिकां कृत्वा लिप दद्या
च्चदक्षिणे ॥ एषं मर्दलकं प्रोक्तः
सर्ववाद्योत्तमोमतः ॥ अस्य स यो
गमासाद्यसर्वं वाद्यञ्च शोभते ।
एतदङ्गेष्वोजकाष्ठे दलमर्द्धाङ्गु
लं विदुः ॥ तदधिधीते मितिर्ज्ञेया .
पाठशर्णाः मृदङ्गजाः । योद
ठे धिक्कटस्तद्धीताकं दद यो ग धि
धि ॥ खर्भक्तिं न गटं दंथाकूटपा
टामताचमी । तथि योदं तद्धीदी
दद धिगणांततं तधि ॥ तत्कत ध
धिदीताधिपाटखण्डे त्वयं क्रम ॥
तथाचयतिमाने पाटखण्डः । द्रग
तथे जाद्रगतथे जांधोधाधिकताधि
काथो जांथो जातकतताधिकाथोता
द्रगतताधिधिधिधिकतताकडना
थोधिकथो जाधिताद्रगतताद्रतता
धि । इति यतिमाने पाटखण्डः ॥ ॥
यतिरोढा प्यवच्छेदो गजरोरुपकं
ध्रुवम् । गल्प . सारिणीणीचनाद

बादाम्

सकथितं तथा ॥ प्रहरणं वन्दनञ्च
प्रवन्धाद्वादशस्मृताः । यथा । द
यातद्वत्येकताल्यांयति : ॥ चोठ
बादयंयथा । दांतयोतधिकतधिक
दंथादथाधोधिधोधिततततयविध
विदिश्यांदिश्यांठटु नकिटटु नकित
दटङ्गतटं दगयवटङ् गयवटङ् गत
गिनगितगिनगिदांदाददंदांदांदाता
नया । इत्योठबादयम् ॥ चवच्छेद्यै
बादयंयथा । दयातः दयातः धि
क्किधिक्षिदिगयं दयातः । इत्यव
च्छेदबादयम् ॥ ॥ गजाबादयं
यथा । थोकाटे अनेअठे डेंगथोगथो
ङ्गटङ्कथोगतकिधिकटे कनधिधि
कटतकथोकातधिकटतककतथोग
तद्धीम् । इत्येकताल्यांगजर ॥
रूपकबादययथा । तकधिकतक
धिक्षयवितक्थिवितक्किधिक्षदयातः
। इतिरूपकबादयम् ॥ भ्रुकवा
दयंयथा । तकतकटधिकधिक्षट ।
इतिनिसारतासिधुवकः ॥ ॥
गलपोयथा । तधिद्धिधिक्षतकतधि
गलग योथादेंतथाठेनअ ॥ इत्ये
कताल्यांगलपः ॥ ॥ सारिगो
थीयथा । थोङ्गटं अत्तक्कधिक्षत
कधिक्षतकथोङ्गटङ्गनङ्गटङ्गनयो
गकथो । इतिप्रथमखण्डः ॥ ॥
टेअथोः धियोङ्गः टेअठेअदक्
कतगदक्कधिक्षकतदिदक्कदंगदं

बादाम्

गथोगथोका तकतक धिक्षत धिक्षत
धोटेअधोटेअथटेगलखोगगलखो
गखोङ्गटगेठगेखोङ्गटअ । इत्यस्य
न्दनम् । इतिसारिगोथी ॥ ॥
नादोयथा । दांकारचितयपूर्व दां
धिगिति ततस्त्रयम् । दांदांधिक्क
कययचइतिनादः शचीप्रिय ॥
इतिनादः ॥ ॥ द्रुतमानसमार
व्य शुद्ध कूटविनिर्मितम् । सप्त
खण्डमयं बादयं कथितं तदिहोच्यते
॥ द्रुतमानस्वात्प्रतितालेयथा ।
तततततततक्कितक्किदिदधि
गनयोधिगनयोधिक्षधिक्षधिक्ष
धिक्षधिक्षनगिनगमियोयोधिधि
धिः दांदांधिक्कथोयोथोङ्गथोङ्ग
नअथोनअथोथोङ्गथोङ्गठिठे
ठिथोङ्गथोङ्गटितटितटु कगींगींध
गिधगितततधे ततधेतततगिठो
अङ्गीथोगथोगयीथोगगथोगथोतता
ता । इतिसप्तपदान्याहुः कथित बा
दयपण्डितैः । प्रतितालेनतालेन
पादवर्णसमासतः ॥ गन्धर्वपति
नापूर्वमूर्वशीलास्यनर्तने । सुध
मरिचनार्थसकथित प्रकटौकतम्
॥ ॥ प्रहरणं यथा । थोगक्का
'तद्धिकायागकटगोदंथागदिद
धिक्षधिक्षदिक्कटेअ । इत्येकता
ल्यांप्रहरणम् ॥ ॥ बादयंविमुच्य
तेयनङ्गन्दनंतन्निगद्यते । यथा ।

बादाम्

तद्धिथोदिजटतन्नः । इति
 च्छन्दनम् ॥ ॥ कलासीविकलास
 सटाकलीचार्द्धटाकली । जाला
 टाकलिकाचैव गोमुद्रीमुरजस्तथा
 । अलाबुजवाद्यन्ते च्छवाद्यम् ।
 महलस्रयोदशाङ्गुलवाममुखोद्वाद्
 शाङ्गुलदक्षिणमुखः । मुरजस्त्वष्टा
 दशाङ्गुलवाममुखः सप्तदशाङ्गुलद
 क्षिणमुखः । मर्दलमुरजयोरयमे
 द ॥ ॥ घनयथा । अनुरक्त विर
 क्तञ्चर्द्विविधघनबाद्यकम् । गीता
 नुगमनुरक्त विरक्ततालसञ्चयम् ॥ कर
 तालः कांस्यवलीजयघण्टोद्यशुक्ति
 का । कम्बिकापटबाद्यञ्चपट्टा
 तोघञ्चघर्षम् ॥ भजम्भातालस्य
 मञ्जीरकत्तयुङ्करद्वयपि । बादशै
 वेमुनीन्द्रेणकथिताघनसञ्चकाः ॥
 त्रयोशाङ्गुलव्यामौशुद्धकांस्यवि
 निर्मितौ । मध्यमुखोस्तनाकारौत
 म्मध्ये रज्जुगुम्फितौ । पद्मिनीपत्र
 सहशौकराभ्यां रज्जुयन्त्रितौ । कर
 तालाबुभौबाद्यौपाटेभनटकैरि
 ति ॥ यद्वात्रयोदशयवव्यामवक्रय
 वोन्मितम् । यवपञ्चकगम्भीरमध्ये
 चयवसप्तकम् ॥ विस्तृतवत्तुलनि
 म्मयवचयमितततः । पृष्ठतोमध्य
 देशेचशिवलिंगसमाकृतम् ॥ अ
 स्यम्पैष्टीनिर्दिग्धशुद्धकांस्यवि
 निर्मितम् । स रक्ताङ्गुलिमुक्ति

बादाम्

ग्धसुदीर्घमधुरध्वनिम् । घनानि
 साविसरक्तदृढशुष्कमनोहरम् ।
 काश्मीरादिसमुद्भूततालमाहुर्मनो
 विणः ॥ सुनाददक्षिणतालततो
 हीनञ्चवामकम् । कुर्वीततद्दु
 यकार्यतर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः ॥ वा
 महस्तस्यतालस्यमध्यमसन्निनादि-
 तम् । तिर्यग्दक्षिणतालस्यपरि
 व्यशेनतालयेत् ॥ तालादौबादये
 चैवम्, तदीर्घलघुद्रुतैः । इतिक
 रतालविशेषः । कर्त्तरीघनविशे
 षः । उङ्कुरञ्चघनविशेषोऽदन्तरेफा
 न्तपुङ्क्तिङ्ग अन्येषालक्षणविस्तर
 भवाम्नीकृतम् ॥ ॥ रुक्मिण्याः स
 स्यभामायाः कालिन्दीमिषविन्द
 योः । जाम्बवत्यानामिजिष्याल
 क्षणाभद्रयोरपि ॥ कृष्णस्याष्टमहि
 षीणापुरोद्वाहमष्टाक्षवे । ततंशुप्रि
 मानद्धघनञ्चयुगपज्जनाः ॥ अवा
 दयन्नसङ्ख्यातमितिपौराणिकी-
 श्रुतिः । ततबाद्यन्तुदेवानांगन्ध
 र्वाणाञ्चशौप्रिणम् । आनद्धं
 राक्षसानान्तुकिन्नराणांघनविदुः ।
 निजावतारेणोविन्दः सर्वमेवानय
 त्वाचतौ ॥ यावन्निबाद्यभांडानि
 रामरावणयोर्युधि । तावन्तीनाम
 वन्सिनाः कुरुपाण्डवसङ्गरे ॥ ॥
 किञ्च । निलिम्पद्वल्कम्पनतोम
 रेथरणे सुसारेभ्यनात्सुरेण । अ

वानम्

भूततादयैरपि सिहनादैः साप
ज्वशब्दीतिकणादवादः ॥ युद्धे
सैन्यानां योऽहङ्काररवः ससिहना
दः । ततादिभिरेभिस्तुभिर्वाद्यै
स्मन्नांसिहनादैश्च ज्वशब्दीवादा
मभूत् । सिहनादेन सहवादां पञ्च
विधं भवतीत्यर्थः ॥ इतिसङ्गी
तदामोदरः ॥ शिवागारे भक्तक
ज्वसूर्यागारे च शङ्खकम् । दुर्गा
गारे वंशवादां माधुरीजनवाद्
येत् ॥ भक्तकं कांस्थनिर्मितकर
तालम् । इतियोगिनो तन्त्रम् ॥
मत्स्यपुराणे पि । गीतवादिचनि
र्घोपदेवस्याप्येवकारयेत् । विरि
क्षे च गृहेटकां च गृहलक्ष्मीं गृहीत्यजित्
॥ चण्डाभवे दशस्तस्य सर्ववादा मयी
यतः ॥

वादाभाण्डम् । न० वादनीयपार्श्व ॥

वादाकरः । चि० वादिवक्तरि ।

वज्रकीर्तिभाषाप्रसिद्धे ॥

वाधनम् । न० वाधायाम् ॥

वाधुक्चम् । न० विवाहे ।

वाधूः । पुं० बहिषे ।

वाद्भीषसः । पुं० खड्गे । गण्डके

॥ वाध्नीयसि ॥ पश्चिमिषिषे ।

अथा । रक्तघोषोरक्तधिराः श्वेत

पक्षो विहङ्गमः । सर्ववाध्नीयसः

प्रीतिरुत्थाने गमीत्युक्तिः ॥

वानम् । न० स्तुतिकर्मणि । सोवने

वानरी

॥ कटे ॥ गतौ । गमने ॥ जलस
मभूतवातोर्म्याम् ॥ सुरङ्गायाम्
॥ सौरभे ॥ गोक्षीरजीतवक्षीरे ॥
वाजिनागतौ ॥ चि० शुष्कफले ॥
शुष्के ॥ वनजी । वनसम्बन्धिनि
॥ वायतिस्म । पैषोर्वाशिषणे ।
गल्यर्थकर्मकेतिक्तः । ओदितश्चे
ति नत्वम् ॥ वन्यते । वनुयाचने ।
चञ्वा ॥

वानप्रस्थः । पुं० मधूकवृक्षे । गुड
पुष्पे । किंशुके । पलाशवृक्षे ॥
द्वतीयाश्रमे ॥ सचकलौनास्थे च ॥
वनमिव प्रस्थो वनस्य वा प्रस्थः । प्रवि
शः । वनप्रस्थे वनैकदेशे भवः ।
तत्र भवः इत्यण् ॥

वानरः । पुं० मर्कटे । कपौ । प्रव
ङ्गी । शाखाभृगे । वन्दरः इ०
भा० ॥ वने भवम् । फलादि । वा
नम् । अण् । वानराति । रा० ।
आतीनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । वान
म् । वा० । सम्प्रदादित्वात्क्रिप
। वा० गमनेपि । नृणाति० बाल
कम् । नूनये । पचादाच् ॥

वानरप्रियः । पुं० क्षीरवृक्षे ॥

वानराक्षः । पुं० वनच्छात्रे ॥

वानराघातः । पुं० क्षीरवृक्षे ॥

वानरी । स्त्री० मर्कट्याम् । वांदरी

• इ० भा० ॥ वानरस्य स्त्री । क्षीर

॥ शुक्रशिम्व्याम् ॥ वानरी इव विवि

बानेयम्

धचेष्टाहेतुत्वात् ।
 बानरेन्द्र । पुं० सुयोवे । बानराणा
 मिन्द्र ॥
 बानल । पुं० बायवे । कालीबाबु
 इ० इ० भा० ॥
 बानस्पत्यः । पुं० पुष्पजातफलवृक्षे
 ॥ बानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्य
 मरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करा
 दित्वात्सुट् । वनस्पतौभवः
 । दिव्यदिव्यादित्यपत्युत्तरपदाख्य
 वनस्पतिसमूहे । तस्यसमूहद्वय
 ये० पूर्वेष्व० ख्यः ।
 बाना । स्त्री० वर्तिकापक्षिणि ।
 बानायुः । पुं० हरिणे ॥ वनवनमु
 वसयते । अय० । बाहुलकादुण् ॥
 भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थदेशविशि
 ष्टे ॥ बहुवचनान्तः ।
 बानायुज् । पुं० इयविशेषे । बनायु
 जुजातः । सप्तम्यांजनेङ् । सए
 व । प्रज्ञादाण् ॥
 बानीर । पुं० वेतसि । वज्रुर्लै ।
 बायति । प्रोबैशिवणे । क्षिप्
 बांशुष्कमासमन्ताग्रीरमस्य ।
 बानीरकः । पुं० मुञ्जवृक्षे ॥
 बानीरवम् । न० कुष्ठे । कूटङ् । प्र०
 शोषधी ।
 बानेयम् । न० कौबर्त्तिसुस्तके । मो
 याख्ये । वनीपानीवेजायते । नदा
 दिम्बोठक् ॥

बापी

बान्तम् । न० उत्तरीर्षे । त्रि० कृतव
 मने ।
 बान्तादः । पुं० कुक्कुरे । बान्तम
 त्ति । अण् ॥
 बान्ताशी । त्रि० उत्तरीर्षांशिनि । पुं०
 शुनि ।
 बान्तिः । स्त्री० उल्लेखने । वमने ॥
 बान्तिकृत् । पु० मदनद्रुमे । मथनफ
 ल० इ० भा० प्र० ॥ बान्ति करोति ।
 डुकृञ् । क्षिप् । तुक् ॥
 बान्तिदा । स्त्री० कटुक्याम् ॥
 बान्था । स्त्री० वनसमूहे ॥
 बाप । पुं० जेबे ॥ उप्यतेस्मिन् । डु
 वप् घञ् ॥ वपने ॥
 बापकः । त्रि० वपनकारयित्तरि ॥
 बापदण्डः । पु० तन्तुवायदण्डे । वीम
 नि ॥ वपनम् । डुवप् । घञ् ।
 बापस्यदण्डः ॥
 बापि । स्त्री० बापिकायाम् ॥ उप्य
 तीप्रज्ञादास्याम् । डुवप् बीजसन्ता
 ने । वसिबपियजिराजिब्रजिसदिह
 निबाशिवादिवारिभ्यङ् । भावे
 डङ् । वपादिभ्यङ् ।
 बापिका । स्त्री० बाप्याम् ॥
 बापितः । त्रि० मुण्डिते ॥ बीजाकृ
 त्ति । उत्प्लष्टे ॥ न० धान्यविशेषे ।
 बायाधान० इ० भा० ॥ बापितंशु
 तद्धान्यकिञ्चिद्भीजमवापित ॥
 बापी । स्त्री० दौर्घिकायावे ॥ वद्धसी

वाय्वम्

पानकूपे ॥ पाषाणैरिष्टिकाभिर्वा
वद्धकूपान्बह्वरा । ससीपानाभवे
द्रापीप्राहुः । शास्त्रविशारदा ॥ प
परिमाणे नद्रोणदशगुणावापीति ।
यथा । नव्यवर्द्धमानधृतीवशिष्ठः
। शतेनधनुभिः । पुष्करिणी० चि
भिः शतैर्दीर्घिका० चतुर्भिर्दीर्घाः
पञ्चभिस्तडाग । द्रोणादशगुणावा
वापी । तेनचतुर्दिक्षु पञ्चत्रिंशद्दध
स्तान्यूनतायाद्वादशशतहस्तान्तरा
न्यूनत्वेनदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षुच
त्वारिंशद्दधस्तान्यूनतायाषोडशश
तहस्तान्तरान्यूनत्वेनद्रोणः । चतु
र्दिक्षुचिंशदधिकशतहस्तान्यून
तायाम्षोडशशतहस्तान्तरान्यून
त्वेनवापीतिजलाशयोत्सर्गं तत्त्वम् ॥
येवापीमथवाकूपदेशेवारिविवर्जि
ते । खानयेत्सदिवयातिविन्दौ
विन्दौशतंसमा ॥ तज्जलगुणा
स्तु । वाय्वगुरुकटुचारपित्तलकफ
वातजित् ० इ० ॥ उष्यतेपद्मादिक
मक्षाम् । उ० वप० । वसिष्ठपीत्या
दिना० इज्ज । ततः कृदिकारा
तिपाक्षिकाडौष ॥ यात्रायोगा
न्तरे ॥ यथा । एकान्तरगतैलम्ना
क्कुमेखेटेऽथवाऽशुभे । वापीया
गस्त्वरित्राततिमिरौघदिवाकर ॥

वापीहः । पुं० चातकखगे ॥

वाय्वम् । न० कुष्ठौषधे । पारिभा

वामदेव्यम्

व्ये ॥ वाप्यांभवम् । दिगादिभ्यो
यत् ॥ वापीजले ॥ वाय्ववारियदि
क्षारपित्तकृत्कफवातहृत् । तदे
वमिष्टकफकृत्वातपित्तहरभवेत् ॥
चि० वापीभवे ॥

वाभवी । स्त्री० चण्ड्याम् । दुर्गाया
म् ॥ वभोरपत्यं स्त्री । अण् ।
डौप् ॥ वभोर्विष्णोरियवा ॥
वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वाम । पुं० उमानाथे । हरे ॥
कामदेवे । पयोधरे ॥ न० धने ॥
वास्तूके ॥ पुण्यकर्मफले ॥ चि०
बलमौ । चारौ । शोभने । च
तिसुन्दरे । प्रतीपे । प्रतिकूले ॥
सव्ये ॥ वसति० वस्यतेवा । टु
वमउद्गिरणे । ज्वलितिकसन्तभ्योणः
भावेघञ्वा ॥ यद्वा । वाति ।
वागतिगन्धनयोः । अर्त्तिस्तुखि
तिमन् ॥

वामहृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥
वामामनोहराहृक्दृष्टिर्यथा सा ॥
वामदेव । पुं० शिवे ॥ वामयति०
दुष्टानामदमिति वाम । टु० वम् ।
। णिजन्तात्पचाद्यच् । वामञ्चासी
देवञ्च ॥ लोकविपरीतत्वात्०
सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासीदेव
ञ्च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥

वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

वाममार्गः :

डातुडौ ॥

वामन । पुं० अच्युते । हरौ । मन्व
न्तरेप्यसम्प्राप्ते तथा वै बल्लते दिव ।
वामन । कश्यपादिष्णुरदित्यांस
स्वभूवहेति विष्णुपुराणम् ॥ अड-
कोठवत्ते । दक्षिणाशास्त्र ॥ दुग्गजे ॥
मुमुक्षुभिः सम्भजनीये ॥ त्रि० अ
तिखर्वे । इस्त्रे । बौना० इ० भा
प्र० ॥ खर्वत्त्वाद् वामन वामयति
त्याजयति मदम् । टुवम् । नन्द्या
दिच्वाल्ल्यु ॥ वामशब्दादस्यर्थे
पाक्षिकीनीवा । न० अयुतवामना
स्यश्च त्वुक्तसङ्ख्याविशिष्टे महा-
पुराणविशेषे ॥

वामनतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥ त
चकौशिकीदेवीतिष्ठति ॥

वामनीः । पु० अक्षिस्थं निरञ्जनेपुरु
षे ॥ वामानिपुण्यकर्मफलानि० पु
ण्यानुरूपं प्राणिभ्योनयति प्रापयती
ति तथा ॥

वामनी । स्त्री० खर्वायांगवि ॥ वमन
प्रदौषधिप्रभेदे ॥

वामनेत्रम् । न० सव्ये चक्षुषि ॥ नेत्र
स्थाध 'स्फुरणममकृतसङ्करेभङ्गहेतु
र्न चोपान्ते हरति नयनं नेत्रमूलैश्च-
मृद्ध्युः । नेत्रस्थोर्ध्वं हरति सकल
मानसं दुःखत्वात् वामे चैव फलम
विकलदक्षिणे वै परीत्यम् ॥

वाममार्गः । पुं० पुनः पुनर्गम-

वामा

नागमनवर्जितैविद्यावतां मार्गे ।
देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे शुक्लक
ण्णे गतीन्ने तेजगतः शाश्वतमते ।
एकयायाच्छनावृत्तिमन्यथावर्त्तते
पुनः ॥ दक्षिणादुत्तम वाममित्यु
क्तसुकुलार्णवे ॥ अग्ने नयमुपयेति
मन्त्रे । मुपयेति विशेषण दक्षिणमा
र्गं निवृत्त्यर्थम् । निर्विषोऽहदक्षि
णे न मार्गे षगतागतलक्षणे न० अतो
याचेत्त्वापुनः पुनर्गमनागमनव
र्जितेन शाभनेन पथानयेत्याचार्य्य
भाष्यम् ॥

वामलूरः । पु० नाकौ । वल्मीकी ।
वांवी० इ० भा० प्र० ॥ वामैर्वा
मंवा० लूयते । लूय छेदने । वा
हुलकाद्रक् ॥

वामलोचना । स्त्री० उत्कृष्टस्त्रीविशे
षे ॥ वामः कामोलोचने चालोच
ने० नेत्रे वा० यस्याः यद्वा । वा
मे सुन्दरे लोचने च क्षुषीयस्याः ॥

वामशीलः । चि० वक्रस्वभावे ॥ सु
न्दरस्वभावे ॥

वामा । स्त्री० नार्याम् । वनिताया
म् ॥ वसतिस्त्रेहम् । टुवम् । ज्व
लादिच्वाण्णः ॥ यद्वा वामः का
मोऽस्य स्यात् । अश्वं वा यच् ॥
दुर्गायाम् ॥ वामविरुद्धरूपन्तुविप
रीतन्तुगीयते । वामेन सुखदादेवी
वामातेन मता बुधैः ॥ पक्षिविशेषे ॥

वायदण्ड

वामाक्षी । स्त्री० वामलीचनायाम् ॥
वामेमनोहरेचक्षिणीयस्या । ष
च् । डीप् ॥

वामाचार । पुं० देवयानमार्गसाध
केदक्षिणाचारादुत्तमेसदाशिवेक्षा
चारविशेषे ॥ वामश्चासावाचारश्च ॥

वामापीडन । पुं० पीलुवृक्षे ॥

वामिका । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥

वामी । पुं० वामाचारयुक्ते ॥ वाम-
सव्य सुन्दरीवादक्षिणादुत्कृष्टत्वा
दाचार ० सीऽस्यास्ति । अतद्वनि
ठनावितोनि । नतपदक्षिणाया
न्तिनाविद्वाससपस्विन ० । तत्र
क्षालोके ॥

वामिक । वि० दाम्बिके । वामे ॥

वामी । स्त्री० शृगाल्याम् ॥ वडवा
याम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम्
वामयति । टुबम् ० स्थाय्यन्त ।
मिताङ्गखड्गवैद्यनुवर्त्तनङ्गख
॥ यद्वा । ववरुणममति । अमग
त्यादौ । कर्मण्यण् । षज्वा ।
गौरादि ० ॥

वामोहः । स्त्री० नारीविशेषे ॥ वा-
मौसुन्दरीजहयस्या ० । सहितश
फलक्षयवामादेर्बलूङ् ॥

वायक । पुं० गण्ये । समूहे ॥ तन्त्र
वायविशेषे ॥

वायदण्ड । पुं० विमनि । वापदण्डे ॥

वायनम् । विज्जत्तुसन्ताने । भा

वायसी

वैघज् । आतोयुक् । वायस्य
दण्ड ॥

वायनम् । न० व्रतीपायने । प्रहेण
के । वायना० इ० भा० प्र० पू-
पादिद्रव्ये ॥

वायवी । स्त्री० वायुकोणे ॥

वायव्यम् । न० वायुदेवताकहवि-
षि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥
वायुदेवतास्य । वायवृतुपिचुषसी
यत् । गुणावादेशौ । वि० वा-
युसम्बन्धिदिगादौ ॥ न० षट्शत
श्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोका-
त्मकीमहापुराणविशेषे ॥ वायव्य
षट्शतानिचतुर्विंशतिसङ्ख्या-
तवृत्तिदेवीभागवतीक्तेः ॥

वायस । पुं० अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवा-
से ॥ ध्वाङ्क्षे । काकि ॥ वयते
। वयगतौ । वयद्येत्यसच् । णि-
त् ॥ वायससमूहे । तस्यसमूह-
इत्यण् ॥

वायसविरुतम् । न० शकुनविशेषे ॥

वायसादनी । स्त्री० तेजोवत्याम् ॥

महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतु-
गड्याम् ॥

वायसारातिः । पुं० प्रेवके ॥ वायस-
स्यकाकस्यचारातिः ॥

वायसाब्जः । स्त्री० काकनामनि ॥
काकमाच्या ॥

वायसी । स्त्री० काकोदुम्बरिकाया

वायु :

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योति
षात्याम् ॥ काकनामनि ॥ काकतु
ण्ड्याम् ॥ वायसानामियम् । त
स्येदमिच्छन् । डीप् ॥ काक्याम् ॥
वायसीन् । पु० काशि । द्रक्षुगन्धा
याम् ।

वायसोलिका । स्त्री० काकोल्याम् ॥
वायसोली । स्त्री० काकोल्याम् ॥ वा
यसान्भोलण्डयति । भोलण्डित्
क्षीपे । अन्येभ्योपीतिङ । शक-
न्यादि ।

वायुः । पु० श्वसने । स्पर्शने । शा
तरिश्वनि । शब्दतन्मात्रसङ्घितात्
स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे
सर्वदाचलनस्वभाविरूपरहितस्पर्श
वतिमाकृते । शरीरान्तर्वाद्यभेदेन
वायुर्दशविधायथा । प्राण ॥ १ ॥
तस्यकर्मवर्हिर्गमनम् । अपानः
॥ २ ॥ तस्यकर्मधिगमनम् । व्या-
नः ॥ ३ ॥ तस्यकर्मकुक्षनप्रसार
णादि । समानः ॥ ४ ॥ तस्यकर्मा
ऽश्रितपीतादौनासमनयनम् । उ
दानः ॥ ५ ॥ तस्यकर्मजडनय
नम् । उद्धारनाग ॥ ६ ॥ आख्या
तः कर्म ॥ ७ ॥ उन्मीलनेस्मृतः ।
कृकर ॥ ८ ॥ क्षुत्करोक्षये देव
दत्ता ॥ ९ ॥ विजृम्भणे ॥ नजडा
तिमृतश्चापिसर्वव्याप्रीधनञ्जयः
॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं

वायु .

माकृतीभूतं त्वगध्यात्मञ्चविश्रुता ।
स्पृष्टव्यमधिभूतञ्चविद्युत्तत्राधिदे
वतम् ॥ अस्सगुणायथा । स्पर्शस्त्व
गिन्द्रियञ्चापिलभुतास्यन्दनतने ।
। चेष्टासर्वशरीरव्यापारेतेगुणाम
ता ॥ अपिच । वायोरनिधमस्य
शीवादस्यानखतन्त्रता । वलशै
व्राञ्जनेक्षकर्मचेष्टात्मताभव ॥
इ०म०भा०मेक्षकर्म । अष्टा-
यं । अनियमस्यर्शः । अनुष्णापी
तस्पर्शः ॥ १ ॥ वादस्यानम् । वा
गिन्द्रियगोलकानि ॥ २ ॥ खतन्त्र
तागमनादौ ॥ ३ ॥ वलम् ॥ ४ ॥
शैव्राम् ॥ ५ ॥ मेक्षः सूत्रादेः
॥ ६ ॥ कर्म । उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥
चेष्टा । श्वासप्रश्वासादि ॥ ७ ॥ आ
त्मता । प्राणरूपेण हि द्वाधित्वम् ॥ ८
भव । जन्ममरण ॥ १० ॥ इतित
ट्टीका । न्यायमतेऽस्यगुणादियं
या । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तुप
वनीमतः । तिर्यग्गमनवानेपक्षे
य स्पर्शादिलिङ्गक ॥ पूर्ववन्न
त्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् ।
प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयो
मतः ॥ वायुनिरूपयति । अपाकज
इति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्त्वपृथि
व्यामपिसत्त्वात् । अपाकजइति ।
अपाकजस्पर्शस्यजलादावपिसत्त्वा
दुक्तम् । अनुष्णाशीतइति । एतेन

वायुः .

वायोर्विजातीयस्पर्शोऽर्शितः । त
 ज्ञनकतावच्छेदक वायुसुमितिभा
 वः । एषवायु स्पर्शोऽदिलिङ्गकः । वा
 युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते ।
 विजातीयस्पर्शेन • विलक्षणशब्देन
 • तृणादीनां धृत्या • शाखादीनां क
 म्पनेन च • वायोरनुमानात् । तथा
 • च वायुर्न प्रत्यक्षः । वायुर्निश्च्योऽ
 निश्च्योवा • परमाणुरूपो निश्च्यस्तद
 न्योऽनिश्च्यः समवेतश्च । सोऽपि वि
 विध शरीरेन्द्रियविषयमेदात् ।
 अचशरीरमयोनिज पिशाचादीना
 म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
 स्पर्शग्राहकमिन्द्रियत्वम् । तच्च
 वायव्यमरूपादिषु मध्ये स्पर्शस्यैव
 व्यञ्जकत्वात् । अङ्गस सगिंसलिल
 शैथ्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
 य दर्शयति • प्राणादिरित्यद्यप्यनि
 श्च्योवायुश्चतुर्विधः तस्य चातुर्वि
 ध्यप्राणादिना • ब्रह्मसूक्तमाकारे ।
 तथापि सङ्ख्ये पादत्रयै विध्यमुक्तम्
 • प्राणस्त्वैकएव हृदादिनानास्या
 नवशान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
 वशाच्च • नानासंज्ञां लभत इत्यर्थः ।
 • ॥ सप्तवायवोऽयथा । भूवायुराव
 हङ्गप्रवहस्तदूर्ध्वः स्यादुहस्तदनुसं
 वहस चित्तश्च । अन्यस्ततोऽपि सुबहः
 परिपूर्वकीऽस्माद्वाह्यः परावह
 इमेपवनाः प्रदिष्टा इति शिरोमणिः ।

वायुः

॥ प्रावाहेनिवहस्यैव उद्वहः संवह
 स्तथा । विवह • प्रवहस्यैव परिवह
 स्तथैव ॥ अन्तरीक्षे च बाह्ये ते पृथ
 क्मागं विचारिणः । महेन्द्रप्रणि
 भक्ताङ्गामरुतः सप्तकौत्तिताः ॥
 ॥ वायोः सप्तस्कन्वायथा । वायु
 स्कन्वाः सप्ततेषामेकैक सप्तसप्त
 भिः । आमेयादेवावहादिरपयुं प
 रिसंस्थिताः । आवहप्रवहानुवह
 उद्वहङ्ग • पाठान्तरम् स वहविबह
 परावहान्धपरिवहेति पाठान्तरम्
 बर्त्तेति मेदात् सप्तवायो • स्कन्वाः
 • तथाच पुराणम् । आवाह •
 प्रवहस्यैव तथाचैवोद्वहः परः ।
 संवहो विवहस्यैव तदूर्ध्वं स्यात्परावहः
 • तथा परिवहस्योर्ध्वं वायो वै सप्तमे
 मय इति • तेषां स्थानानि यथा ।
 मध्ये भूमे च योर्वायुरावहः प्रवहस्त
 तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिना
 रुहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
 संवहो विवहस्ततः । नक्षत्रयहम
 ध्यस्थो यह सप्तर्षिर्मध्यगः ॥ परा
 वह • परिवहः सप्तर्षिर्भुवमध्यगः
 • इत्येवं वाग्रवः सप्तवहन्ति भू
 वनचयमिति ॥ वाति । वा •
 कृवापाजीत्युक्त्वा । आतोऽयुगितियु
 क् । वायुरायुर्वै वायुर्वायुर्धाता
 शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदं सर्वं
 प्रेरयति वायुः प्रकौत्तितः ॥ वाह्यम

वायुसख :

गडलचक्रे पुयथाराजाप्रशस्यते ।
 तथाशरीरमध्ये पिवायुरेक परेवि
 भु . ॥ वायो : पत्नीस्त्रिदेवी ॥
 वायुकेतु । पुं० क्षितिकर्षे । धूलौ ।
 वायुगण्ड । पु० अजौर्णे ॥
 वायुगुल्मः । पुं० आवर्त्ते । अन्मसा
 वायुगुल्मक) पुं०
 रुभमे ॥
 वायुयस्तः । त्रि० विक्षिप्तचित्ते ॥
 वायुदाहः । पुं० व्योमधूमे । मेघे ॥
 वायुपुत्रः । पु० भीमसेने ॥ इनु
 मति ॥
 वायुफलम् । न० शक्रकामुक्ते । जल
 दोषके ॥
 वायुभक्ष्यः । पुं० सर्पे । त्रि० वात
 भक्षके ॥
 वायुवर्त्म । न० ख । नभसि ॥ वायो
 वर्त्म ॥
 वायुवाहः । पुं० धूमे ॥
 वायुवाहनः । पुं० विष्णौ । बहतः
 सप्त० वायवादीन् वाहयतीति ग्य
 तादृशैर्लुः ॥
 वायुवाहिनी । स्त्री० वायुसञ्चारिण्यां
 शिरायाम् ॥
 वायुषः । पुं० मत्स्यविशेषे । काल
 वायुषपीना० इ० गौ० दे० भा०
 प्र० ॥ वायुषोह इषोहृष्योमधुरा
 धातुवर्धनः ॥
 वायुसखः । पुं० पावके । बह्वी ॥

वारकौरः

वायो . सखा । राजाह . सखिभ्य
 ष्टच् ॥
 वायुसखा । पुं० अनशी ॥ अग्नौ ॥
 वायु सखास्येति तथा । टजभा
 वादनडसाविष्यनड् ॥
 वाय्व स्पदम् । न० आकाशे ॥
 वाः । न० जले ॥ वारयति । वृजो
 ग्यन्तात्किप् ॥
 वारः । पु० सूर्यादिवासरे ॥ यथा ।
 रविः सीमामङ्गलञ्चबुधोजीव सि
 तः शनिः । एतेषां नाम तौ वारावि
 ख्याताः सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दु
 बुधजीवानां वाराः सर्वचशोभनाः
 भानुभूसुतमन्दानां शुभकर्मसुकेष्य
 पि ॥ द्वारे ॥ हरे ॥ कुलवृक्षे ॥
 निषङ्गे । वृन्दे । अवसरे । क्षणे ।
 वारयति । त्रिवर्ते वा । वृज् ० । प
 चाद्यच् । वज् । वा ॥ यद्वा । वार्यते ।
 चाप्यद्यतेऽनेन । वृज्चुरादेः पु०
 सौतिघः ॥ स्यन्दने ॥ न० मदि
 रापात्रे ॥
 वारकः । पुं० अश्वगतौ ॥ अश्वविशे
 षे ॥ न० कष्टस्थाने ॥ ह्रीवरे ॥
 त्रि० कार्यनिषिधके । वारयति
 वृज् ० । गजुल् ॥
 वारको । पुं० शची ॥ विश्वामित्रे ॥
 पण्ड्याम् ॥ जीवे ॥ पण्याजीविनि
 पयोधौ ॥ इ० मेदिनिकरः ॥
 वारकौरः । पुं० श्याले ॥ द्वारग्राहि

वारप्रवृत्तिः

णि ॥ बाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणि
वेधिन्याम् ॥ जलीकायाम् ॥ नी
राजितहये ॥

वारङ्गः । पुं० पक्षिणि ॥

वारङ्गः । पु० खड्गादिमुष्टौ ॥ वा
रवति० त्रियतेवा । वृज्० । वृह
ओष्ठं दधिस्येत्थङ्गम् ॥

वारटम् । न० वीचे ॥ वीचसमूहे ॥

वरटा । स्त्री० वृक्षाम् ।

वारणः । पुं० मतङ्गजे । गजे ॥
वाणवारे ॥ न० प्रतिषेधे । प्रह
तिविचाते ॥ नदेवगुरुविप्राणां दी
यमानस्तुवारयेत् । नचात्मानं प्रशं
सेद्वापरनिन्दास्तुवर्जयेत् ॥ वार
यतिश्च बलम् । वृज्वावरणे ।
ल्युः ॥

वारणवज्रभा । स्त्री० कदल्याम् ॥

वारणवृषा । स्त्री० कदल्याम् । र
भायाम् ॥ वृष्यते । वृषत्सर्गे ।
वृषपधन्नापुकिरः कः । वारणा
नां वृषा ॥

वारणसी । स्त्री० वारणस्याम् । का
श्याम् ॥ वरश्चतदनश्च । वरान
श्रेष्ठोदकम् । तस्माद्दूरेभवा । च
दूरभवश्चेत्यण् । वृद्धिः । डौप्
। पृषिद्दोहिः ॥

वारप्रवृत्तिः । स्त्री० रेखादेशस्थलीका
नां सूर्यांस्तीक्ष्णसमये ॥ रेखाभूमी
हिमाप्रवृत्तिर्भवति । रेखाभूभि

वारप्रवृत्तिः

स० लङ्का सुमेरुपर्वतयोर्मध्यसूत्रग
तीदेशः । यथा । यत्तङ्कोऽज्यनोप
रोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान् स्पृशन्
सूत्रमेकगतं बुधैर्निर्गदितासामध्य
रेखाभूषः । आदौ प्रागुदयोऽपरवति
षये पश्चादधिरेखादयात् स्यात्त
स्मात् क्रियते तदन्तरभुवस्तेष्टवृण
स्वफलम् ॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणि
॥ अपिच । रेखाक्तासूर्यसिद्धा
न्तयथा । रेखामधिकृत्य । राज
सालयदेवौ कश्चैत्योर्मध्यसूत्रगाः
। रौहितकमवन्ती च तथा सन्निहतं
सरः ॥ अस्मार्थः । लङ्का सुमेरुप
र्वतयोर्मध्यसूत्रगादेशो रेखासंज्ञि
ताः । तान् देशानाह । रौहितक
देशोऽवन्तीदेशः सन्निहतं सरः कु
रुक्षेत्रश्चेत्यर्थः । रेखायाः पूर्व
देशः परदेशश्च । यथा सङ्ख्यसूर्यो
दयकालात्परकालम् । पूर्वकाल
श्च । वारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । प
तेनैतदुक्तं भवति । रेखासंज्ञकदेशस्थ
लीकायदासूर्यपश्यति । तदैव सर्व
देशे वारप्रवृत्तिरित्यर्थः । तत्र रे
खापूर्वस्थाः सन्निहितत्वादादौ
सूर्यपश्यन्ति । तदनन्तरं रेखास्थाः
। अतो रेखापूर्वः सूर्योदयात् पर
वारः । तथा रेखास्थैः सूर्येऽदृष्टे स
ति । पश्चात् रेखापरस्थाः पश्यन्ति
अतो रेखापरदेशे सूर्योदयात् पूर्ववारः

वारवन्तीयम्

इत्यर्थः । तत्कालपरिमाणमा
ह । रेखातोयोवन्तिदेशान्तरयो
जनानि । तत्परिमिताभिर्बिघटौ
भिः पलैः पादहोनाभिः चतु
र्धभागहीनाभिर्धारप्रवृत्तिः स्यादि
त्यर्थः । देशान्तरसाधनप्रकारस्तु
सूर्यसिद्धान्ते । उक्तः ॥ रामदै
वज्ञोप्याह । पादोनरेखापरपूर्व
द्योजनेः पलैर्युतोनास्तिथयोदि
नार्हन्तः । जनाधिकास्तद्विरोद्ध
वैः पलैरुद्धृतयाधोदिनपप्रवेशन
मिति ।

वारमुख्या । स्त्री० जनैः सत्कृतायां
विश्यायाम् ॥ वारे० विश्याहन्दिमु
ख्या ॥

वारम्मारम् । च० पौनः पुन्ये ॥

वारम्मारिच । च० शश्वदर्थे ॥

वारयिता । पुं० भर्त्तरि । चि० निधि
धके ॥

वारवचः । पुं० वररुचिनाकृतपुन्ये ॥
कृतपुन्यवृत्त्यर्थः ॥

वारला । स्त्री० गन्धोल्याम् । वरटा
याम् ॥ वंसकान्तायाम् ॥

वारलीकः । पुं० वल्वजायाम् ।
वावुद्ध० वृ० भा० ॥

वारवधूः । स्त्री० विश्यायाम् ॥ वार
स्य० समूहस्यवधूः साधारणत्वा
त् ॥

वारवन्तीयम् । न० सामविश्वे ॥ वा

वारसिद्धा

रवन्तशब्देऽस्मिन्नस्ति । मतौच्छ
सूक्तसाम्नोरितिच्छ ॥

वारवाण । पु० न० लोहशर्मणि ।
कवचे । कञ्चुके । चोलकाकृतिस
न्नाह्ने ॥ वाण वारयति० वृणोतिवा
। वृञ्० वृणोतीति । कर्म० वृणु ।
राजदन्तादितृत्वात्परनिपातः ॥
वारमाच्छादकवानमस्यवा । पूर्व
पदादितिणत्वम् ॥

वारवाणि । पु० वशीवादके । उत्तम
गायके ॥ धर्माध्यक्षे ॥ स वत्सरे ।

वारवाणि ।) स्त्री० विश्यायाम् ।
वारवाणी ।)

शुक्लायाम् । भर्त्तरायाम् ॥

वारविलासिनी । स्त्री० विश्यायाम् ॥
वारे० जनसमूहे । विलासिनी०
विलासनशैला ॥

वारविला । स्त्री० यामार्हविशेषे ॥
यथा । चतुः सप्तद्विपञ्चाष्टनिषट्
सूर्यादिवारतः । यामार्हवारविला
स्यान्नशुभाशुभकर्मसु ॥ अपिच ।
कृतमुनियमशरमङ्गलरामर्तुषुभा
स्करादियामार्हे । प्रभवति हि वारवे
लानशुभाशुभकार्यकरणाय ॥
इति ॥

वारसिद्धा । स्त्री० वासरविशेषिनन्दादि
तिथौ ॥ यथा । वारेनन्दापूर्वदे
वाधिस्ताडनेर्भद्राविद्याऽऽरेजया०
सैनिरिक्ता । पूर्वाङ्गीर्वाणेशवन्द्ये

वाराणसी

ऽखिलेषु कर्मस्वै वन्दोषवच्छसिसि
 द्धा ॥ भौमादिशारेण ता एव नेष्टा
 यथा । सर्वारम्भे भूमिदायादभान्वो
 नन्दा • गुर्विन्दोऽस्य भद्रो जयाज्ञे ।
 रिक्ताधिष्ठात्रे • हेलिसूनौ हि पूर्णा •
 ज्ञो यां याभ्यां गारदा • कालविद्धि ॥
 वारसुन्दरी । स्त्री • वैश्यायाम् । म
 स्त्रिकायाम् ॥ वारस्यजनतायाः
 सुन्दरी • स्त्रीसामान्यत्वात् ॥
 वारस्त्री । स्त्री • गणिकायाम् । वैश्या
 याम् ॥ वारस्यवृन्दस्य स्त्री । साधार
 णत्वात् ॥
 वारानिधिः । पुं • अम्बुधी । समु
 द्रे ॥
 वाराणसी । स्त्री • मिश्रनाथनगर्याम्
 । काश्याम् । तपस्व्यस्थाम् । महा
 श्मसानि ॥ अविमुक्तौ । आनन्दका
 नने ॥ मोक्षसुदुर्लभमत्वा • स
 सारश्चातिभीषणम् । अश्मनाचर
 णौहत्वा वाराणस्यां वसन्तरः ॥
 वरणायास्तथा काश्यामध्ववाराणसी
 पुरी । वाराणस्यां महादेशज्ज्ञान
 लब्ध्वा विमुच्यते ॥ वरणासीचन
 द्यौर्हेमपुण्ये पापहरेऽस्ये । तयोरन्त
 र्गताया तु सैषा वाराणसी स्मृता ॥
 विशेषोऽसि शब्दे द्रष्टव्यः ॥ वरञ्च
 तत् अनञ्च वरानः अञ्छेदकम् ।
 तस्य अदूरमश । अदूरभवञ्छेच्छण
 । आदिवृद्धिः । स्त्रीपू । पूर्वप

वाराही

दाटस ज्ञाधामगङ्गातिष्ठत्त्वम् ॥
 वाराणसीचेचम् । न • सिद्धिर्न विशे
 षि । काश्यां ॥
 वाराणसीयः । वि • वाराणसीभवै ।
 वाराणस्यां जातादिः । नद्यादिभ्यो
 टक् ॥
 वारासनम् । न • जलालये । वाः स
 दने ॥
 वाराहः । पुं • महापिण्डोत्कृष्टश्चे
 ॥ वराहार्थः ॥ वराहएव । अण् ॥
 वि • वराहसम्बन्धिनि ॥ न • चतु
 र्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकमहापुरा
 णविशेषि ॥ चतुर्विंशतिसहस्रवारा
 ह परमाद्भुतमिति भागवतीकृतः ॥
 वाराहकर्णी । स्त्री • अश्वगन्धायाम् ।
 वाराहपत्नी । स्त्री • अश्वगन्धायाम् ॥
 वाराहङ्गी । स्त्री • दन्तोत्कृष्टे ॥
 वाराही । स्त्री • मातृप्रभेदे ॥ योगिनी
 विशेषि । तीर्थविशेषे वराहदेवस्य शक्तौ
 श्यामापक्षिणि • विध्वक्सी न प्रियाया
 म् । छष्टिभेषजी । गेठी • इ • भा •
 ॥ अस्य गुणायथा । वाराहीपित्तला
 वल्याकटोत्तित्तारसायनौ । आयुः
 शुक्राग्निक्लृप्ते हृक्फकुष्ठानिलापहा
 ॥ वाराहीकन्दसंज्ञस्तु पश्चिमे गृष्टि
 सञ्ज्ञकः । वाराहीकन्द एषान्ये च
 मङ्कारालुको मतः ॥ अनूपे सभ
 विहरी वाराह इव लीमवान् ॥ वराह
 स्त्रीयम् • प्रियत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

वारिदा

वाराह्या । स्त्री० शूकर्याम् ॥ वराह
 क्षापत्य स्त्री । पतङ्गज् । तस्य०
 अणिञोरनाषंथीगुरुपोलमथी ।
 ष्यङ्गीच० । इतिष्यङादेशः ॥
 वारिः । स्त्री० वाचि । सरस्वत्या
 म् ॥ गजवन्धनभूमौ ॥ वन्द्याम्
 । वारयति० वार्यते ऽनयावा । व
 सिवपियजिराजौतीज् ॥ न० वा
 लकी । ऋविरे ॥ अम्बुनि । जले ।
 नीरे । रसोरसेन्द्रियशैत्य को हस्य
 गुमतातथा । स० द्रवसमूहस्यशुक्र
 वारियुष्मात्ताः ॥

वारिकण्टकः । पु० ऋण्टकी । सि
 घाहा० इ० भा० ॥

वारिकणिका । स्त्री० कुम्भिकाया
 म् । खमूलिकायाम् ॥

वारिकपूरः । पु० इक्षिमस्ये ॥

वारिकुलः
 वारिकुलकः } पु० वारिकण्टके ।
 ऋङ्गाटकी ॥

वारिक्रिमिः । पु० जलमच्छिकायाम् ॥

वारिवत्वरः । पु० कुम्भिकायाम् ॥

वारिवरः । पु० मस्ये ॥ यादीमाच० ॥

वारिचामरम् । न० शैबले ।

वारिजः । पु० शङ्खे ॥ शम्बुके ।

न० पद्मे ॥ द्रोणीलवणे ॥ गौर
 सुवर्णे । लवणे ॥

वारितस्करः । पु० सूर्ये ॥ मेघे ॥

वारिवा । स्त्री० जङ्गमकुम्भ्याम् । रा

वारिपालिका

जान्की० वारिवरस्तेमे० चलत्तौ
 तम्बू० इ० भा० यथा । जलवा
 जङ्गमकुटीकावारौमूर्धकपर्णीरिति
 हारावली । कृच० ॥

वारिदः । पु० जलदे । मेघे । मु
 स्तकी ॥ वारिददाति । डुदाज्०
 । आतीनुपसर्गेकः ॥ न० बाला
 याम् । ऋविरे ॥

वारिधरः । पु० मेघे ॥

वारिधारः । पु० अद्विषिशेषे ॥

वारिधारा । स्त्री० जलधारायाम् ॥

वारिधिः । पु० ससुद्रे । अकूपारे ।
 अर्णवे ॥ वारोणिधोयन्ते ऽन ।
 डुधाज्० । कर्मण्यधिकरणे च
 ति० किः ॥

वारिनिधिः । पु० वारिधौ ॥

वारिपथिकः । पि० जलपथेनागते ।
 जलपथगामिनि ॥ वारिपथेनाहत
 म् । तेनगच्छतिवा० । ठक् ॥

वारिपथिका । स्त्री० वारिपथ्याम् ॥

वारिपथी । स्त्री० कुम्भिकायाल् ।
 खमूल्याम् । वारिपथीहिमाति
 क्तालज्जीखाशौरापटुः । दोषच

यकरीरुक्षाशोषितज्वरशीघ्रतात् ॥

वारिपथ्यान्त्याद्याः ॥ पाककर्णे
 तिङीष । यद्वा वारिपथिपतिः ।

पु० । धापृथ्व्यत्यतिभ्येनः । जाते
 रितिङीष् ॥

वारिपालिका । स्त्री० खमूल्याम् ॥

वारिसम्भव :

वारिप्रवाहः । पुं० निर्भरे । भरे ।
उत्सन्निगंतजलप्रवाहे । वारिण्य-
प्रवाहः ॥

वारिप्रभ्री । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥
वारिवदरम् । न० प्रीतीनामलकी ॥
वारिभवम् । न० स्त्रोताक्षुने ॥
वारिमसिः । स्त्री० पाथीदे । मेघे ॥
वारिसुक । पुं० खतमाक्षि । मेघे ॥
वारिमूली । स्त्री० वारिपथ्याम् ॥
वारिषिमूलयस्याः । पाककर्णेति
स्त्रीम् ॥

वारिरयः । पुं० नाभि । तरिकी ॥
वारिराशिः । पुं० समुद्रे ॥
वारिरुहम् । न० कमले ॥ वारिणि
शक्ति । रुहः । वृक्षपधितिक ॥
वारिषोमा । पुं० अप्यती । वरुणे ॥
वारिवल्लभा । स्त्री० विदार्याम् ॥
वारिवासः । पुं० सुराजोविनि । शौ
गिडकी ॥

वारिवाहः । पुं० जलदे । मेघे ॥ वा-
रिवहति । वहः । कर्मण्यब् ॥
मुस्तोयम् ॥

वारिवाहकः । पुं० बलाहकी । मे-
घ ॥ वारिषोवाहकः ॥

वारिवाहनः । पुं० वारिदे ॥

वारिणः । पुं० विष्णौ ॥

वारिगिरीपिका । स्त्री० गिरीपिका-
याम् ॥

वारिगिरीपिका । पुं० वावनाक्षरे ॥

वारुणी

न० उग्रोरे । लवङ्गे ॥ सोवीरा-
क्षुने ॥

वारौ । स्त्री० गजबन्धन्याम् । हस्ति-
शालायाम् ॥ कलसाम् ॥ वार्यतेऽन-
या । वृञ् । ख्यन्तः । वसिष्ठपि-
यनिराजीवीञ् । ब्रह्मादित्वान्ङी
ष्वा ॥

वारौटः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

वारौशः । पुं० समुद्रे ॥

वारुः । पुं० विजयकुक्षरे ॥

वारुठः । पुं० अन्तश्चय्यायाम् ॥

वरुडकि । पुं० वरुडापत्ये ॥ व्या-
मवरुडः । आदिनेञ् । अकडादेशश्च ॥

वारुण । पुं० भारतवर्षी । योप-
दीपविशिषि ॥ न० उपपुराणविशि ॥
शतभिषर्णे ॥ जले ॥ वि० वरुणस-
स्वन्धिनि ॥

वरुणकर्म । न० जलाशयखननादौ ॥
वारुणव्रतम् । न० नृपतीर्निश्चयमविशि-
षि ॥ यथा । वरुणेन यथाप्राशैर्व-
द्धपवाभिहृष्यते । तथापापान्नि-
गृह्णीयाद्व्रतमेतदधिवारुणम् ॥

वारुणिः । पुं० अगस्त्यमुनी ॥ व-
सिष्ठे ॥

वारुणी । स्त्री० गण्डदूषायाम् ॥ प-
श्चिमायाम् । प्रतोच्यादिशि ॥ व-
न्द्यवारुण्याम् ॥ दूषायाम् । शत-
भिषानक्षत्रे ॥ तिर्यग्विशिषि ॥ व-
रा । वरुणविष्णुसहस्रनामोक्तम् ॥

वारुणी

अयोदशी । गङ्गायांयदिलभ्येतसू
र्यग्रहश्चैतं समा ॥ वरुणः शतभि
षा ॥ इयमेवशनिवारयुक्ताचेन्महाम
वारुणीतिशुभयोगयुताचेन्महाम
हावारुणीतिसंज्ञालभते । यथा ।
शनिवारसमायुक्तासमहावारुणी-
स्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिस्
र्यग्रहैः समा ॥ शुभयोगसमायुक्ता
शनौशतभिषायदि । महामहति
स्थिताताचिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥
सुराधिदेवतायाम् । प्रयमाभिमा
नित्यामहत्यादिदेवतायाम् ॥ शत्रो
वारुणीतिश्रुते ॥ ६ ॥ अन्नमय्या
सुरायाम् । पेष्याम् ॥ पुनर्नवा-
शालिपिष्टेर्विहितावारुणीस्मृता ।
सहितेन्नालखनूररसैर्यासापिवारु
णी ॥ सुरावद्वारुणीलघ्वीपीनसा
भानशूलनुत् ॥ वरुणप्रेरितव
न्दावानस्यकदम्बतरुकोटरनिः
सृतायांबलदेवपीतवारुण्याम् ॥
यथा । पराशरउवाच । वनेविचर
तस्तस्यसङ्गोपैर्महात्मनः । मा
नुषच्छदमरुपस्यशेषजधरणीभूत
निष्यादितैरुक्ताय्यस्यकार्येणोर्वी-
विचारिणः । उपमोगायमस्यर्थव
वरुण प्राहवारुणीम् ॥ अभीष्टा-
सर्वदायस्यमदिरत्नमहीजस । अ
नन्तस्त्रोपमोगायतस्यगच्छसुदेशमे
॥ ७ ॥ वारुणीतिनसन्निधानमयाच

वारुणः

रोत्तुन्दावनवनेत्यन्नकदम्बतरुको
टरैः ॥ विचरन्बलदेवीपिमदिराग
न्मसुत्तमम् । आघ्रायमदिरातर्षम
वापायपुरातनम् ॥ ततः कदम्बात्
सहस्रामयधारासलाङ्गली । पतन्ती
वीक्ष्यमैत्रेयप्रययौपरमासुदम् ॥ प
पौचगीपगीपीभिः समवेतोमुदा
न्वितः । उपगीयमानोललितं
गीतवाद्यविशारदैः । कृतिविष्णु
पुराणेपञ्चमांशे २५ अध्यायः । अ
चाहाधिकारिणः प्रतिश्रोतदाशि
वः । सम्यग्बिधिविधानेनसुस
माहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांम
र्त्याभमर्त्याएवतेजितौ ॥ इयच्छेद्वा
रुणीदेवीनिपीताविधिविष्मिता । नृ
णाविनाशयेत्सर्वबुद्धिमायुर्यजोध
नमितिकुलाणवसेतु ॥ कुलाणं
वेपिनिसङ्कोनिर्भयोशीरोनिलज्जो
निष्कुतूहलः । निर्णीतवेदशास्त्रा
र्थोवरदावारुणीपिवेदिति । वरुण
स्येयम् । तस्येदमित्यण् । डीप ॥
वारुणीवस्त्रभः । पुं० वरुणे । वारु
णीवस्त्रभायस्यसः ।
वारुणः । पुं० कण्ठिनाराक्षिः । पुं०
न० सिकपाचे । नौस्थजलनिसृसा
रणभाजवे । नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥
वारुण्डौ । स्त्री० द्वारपिण्डायाम् ॥
वारुणः । पुं० वस्त्राक्षले ॥ कपाटे
॥ अन्ते ॥ पञ्चरे ॥ शम्बले ॥

वार्ता

इतिमेदिनिकरः ॥

वारेन्द्र . । वि० वरेन्द्रांजाते ।
अथ ॥

वरेन्द्रौ । स्त्री० देशविशेषः । राजसा
ही० इतिगौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्धम् । न० वने ॥ वृक्षाणांसमूहः
। तस्यसमूहवृत्त्यर्थः ॥ नि० वृक्षस
स्वन्विनि ॥

वार्धदुर्गम् । न० वृक्षैः समन्ताद्
दृष्टेपुरेपुरादृष्टिः सर्वतोऽयोजनमा
नं व्याप्यतिष्ठतिमहावृक्षकण्टकिगु-
ल्मलताद्याचितीराक्षोवासस्थाने ॥

वार्धौ । स्त्री० स्त्रीविशेषः । इतिमहाभा
रतम् ॥

वार्धम् । न० पद्मे ॥

वार्धवः । नि० वर्णदेशके । कच्छा
व्यर्थः ॥

वार्धिकः । नि० लेखके ।

वार्धम् । न० निस्सारि ॥ आरि
ग्ये । पाठवे । स्वास्थ्ये ॥ नि० वृ
क्षिमति । वृक्षिशालिनि ॥ नीरो
ने ॥ वृक्षिरस्यस्य । वृक्षेतिव्यर्थः ॥

वार्धकः । पुं० पक्षिविशेषः । बटे
रद्रु० भा० । वर्धके ॥ न० वर्ध
कानागणे ॥ वर्धकानांसमूहः
। तस्यसमूहवृत्त्यर्थः ॥

वार्धौ । स्त्री० वर्धने ॥ वातिवृत्ते ॥

वार्धक्याम् ॥ कृष्यादीवृत्तौ ॥

यथा । कृषिर्वाणिज्यादवृत्ततया

वार्ताकुः

पशुपालनम् । विद्यादेतामहाभा
गवार्तावृत्तिवयाश्रया ॥ चतुर्विधा
पिसाप्रोक्ताकृष्णेनपितरंप्रति । कृ
षिर्वाणिज्यागौरवाकुसौदन्तुर्यमुच्य
तेवृत्तिः ॥ जनश्रुतौ ॥ उदन्ते ॥
वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्लोकवृत्तम्
तदस्यस्याम् । वृत्तिश्चेतिवार्त्ति
केन० अ० ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा ।
पञ्चादिपालनाद्देवीकृषिकर्मान्तका
रणात् । वर्त्तनाद्वारणाद्वापिवार्त्ता
सोऽवगीयते ॥

वार्त्तिकः । पुं० वार्त्तिकौ ॥ वातिवृ
त्ते । वनभण्डा० इतिख्याते ॥ वा
र्त्तमारोग्यमाकवति । अककुटि
लायावृत्तौ । व्यन्तः कर्मव्यर्थः
वार्त्तिकप्रणु अकव्यस्याम् ॥ वार्त्तिक
पक्षिणि ॥

वार्त्तिकौ । स्त्री० द्विगुल्याम् । भ
ण्डाव्यम् ॥ जातिरितिडोष् । वृत्त
ल्याम् ॥ वातिवृत्ते । वनभण्डा०
इतिभा० ॥

वार्त्तिकुः । स्त्री० द्विगुल्याम् । भ
ण्डाव्यम् । वृत्ताके । अष्टागुणा
यथा । अग्निप्रदामाकृतनाशिनीव
शक्रप्रदाशिवितवर्धनीव । इत्या
सकासारुचिनाशिनीववार्त्तिकुरे
षागुणसमयुक्ता ॥ सीवाव्यक्तप
वातघ्नीपेक्षासञ्चारपितृतया । सदा
प्रकाशितोऽप्रीरतापितृप्रसादनी ॥

वार्त्तन .

अङ्गारपक्वावार्त्ताकु . किञ्चित्पित्त
करीमता । कफमेदोऽनिलहरासरा
लघुतरापरा ॥ पुंस्त्रिहोपीतिचिका
गुडशेषः ॥ वर्त्तते । वृत्तुः । वृत्तेर्वृ
त्तिश्चेतिचाकुः ॥ बाहुलकादुका
रस्यात्त्वेवार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायनः । पुं . हेरिके । गूढपुरुषि
। प्रवृत्तिश्चे । प्रणिधौ । चरे ।
वृत्तिहेमचन्द्रः ॥

वार्त्तावहः । पुं . कृषिवाणिज्यादि
जीवे . वैयधिके ॥ वार्त्तायाव
हः ॥

वार्त्ताहारी । पुं . चारे । यथाहं व
हः ॥

वार्त्तिकः । पुं . वर्त्तिके । वटेर .
इ . भा . ॥ वार्त्तिकोमधुरोक्तः
शोतञ्जकफपित्तनुत् ॥ वार्त्तिकौ ॥
चरे . स्पशि . वैश्ये . न . उक्ताऽ
नुक्तदुरुक्तार्थव्यञ्जकसङ्ग्रहे ॥ उक्ता
नुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारितुवार्त्तिक
मितिहेमचन्द्र . ॥ वृत्तिमधीते .
वेदशा . उक्थादित्त्व इक् ॥ वृ
त्तौसाधुर्वा . कथादिभ्यष्टक् ॥
वार्त्तिकौ . स्त्री . वर्त्तिकायाम् .
विष्णुलिङ्गाम् . वटेर . इ . भा .
॥ वर्त्तिकेतिशारावली ॥

वार्त्तनः । पुं . पार्थे . अर्जुने ॥ वृ
त्तौऽपच्यम् . अण् ॥ जयन्तवि .
वृत्तसम्बन्धिनि ॥

वार्धुषिकः

वार्धुल . पु . मेलानन्दायाम् .
न . दुर्हिने . बादला . इ . भा .
॥ मस्याम् .

वार्धकम् . न . वृद्धसङ्घाते ॥ वृ
द्धानासमूहः । वृद्धार्धेतिवक्त
व्यमितिवृज् ॥ वृद्धस्यभावकम्
णो . वृद्धत्वे . यौवनात्पराव
स्थायाम् ॥ यथा . तिथिवर्षमत
वात्यचिंशद्वर्षान्तुयौवनम् . सु
ख्यगौणद्विधाभिन्नवार्धकानुतत .
परम् ॥ वृद्धस्यकर्माभावोवा .
मनीज्जादित्वाद्वाज् ॥ वार्धकेतप
चातिष्ठेदितिशास्त्रोदितवचः ॥

वार्धक्यम् . न . वृद्धत्वे . वार्धके ॥
वृद्धसङ्घाते ॥ वार्धकमेव . चतु
र्वर्णादित्वात् . स्तार्थेव्यज् ॥

वार्धिः । पु . समुद्रे ॥ वारीणिधीम
न्तेऽव . कर्मण्यधिकरणेचितिधा
जः किः ॥

वार्धिभवम् . न . द्रोणीलवणे ॥ *
वार्धुषि . चि . वृद्धाजीवे ॥ वृद्ध
र्थद्रव्यवृद्धिः . तत्प्रयच्छति .
प्रयच्छतीतिगद्यमितिठक् . वृ
द्धेर्वृधुषिभावः ॥ पृषोदरादि
त्वात्कलोपः ॥

वार्धुषिक . त्रि . कुसीदिके . वृद्ध
ध्याजीवे . वार्धुषौ . बहुरा . इ .
भा . ॥ तत्त्वचरणयथा . समर्धधा
न्यमादायमवार्धयः प्रयच्छति .

वाघ्रीणस :

सर्वे वाघ्री षिकोनाम हव्यकव्यवहि
ष्कृत . ॥ तस्य बृद्धिग्रहणनियमो
यथा । अशीतिभागं गृहणीयान्मा
सादृष्टं षिकः शतात् । द्विकं शतं
वा गृहणीयात्सताधर्ममनुस्मरन् ।
द्विकं शतं गृहणानोनभवत्यर्थं कि
त्विषीति । शतकार्षापणे ऽशीति
भागं वि शतिपथा . । द्विकं पुराण
द्वयम् । एव विधे नियममतिक्रम्य
अनापदि . स्वयमन्यद्वारावासाच्छ
न्ये नयोव्यवहरतितस्यैवप्रायश्चित्त
म् । आपदितुस्वयङ्करणे . नियमा
तिक्रमेचनटोषः । इति प्रायश्चित्त
विवेकः ॥ बृद्ध्यर्थं द्रव्यबृद्धि .
। तांप्रयच्छति । प्रयच्छति गच्छं मि
तिठक् । बृद्धिर्बृधुषिभावोक्त
व्यः ॥

वाघ्री ष्यम् । न . धान्यवर्जने ॥
वाघ्री यम् । न . द्रोणीलवणे ॥
वाघ्री म । न . स्त्री . चर्मणि ॥ व-
ध्यै बृद्धम् । चर्मणीञ् . त्रि . वध्नं
स्यविकारे । तस्यविकारइत्यण् ॥
वाघ्री । स्त्री . चर्मरज्ज्वाम् । वधी . इ .
भा . । वाघ्रीन् . ङीष् .
वाघ्रीणसः । वुं . वाघ्रीणसे । छाग
विशेषे ॥ यथा । त्रिपिचस्त्रिन्द्रिय
क्षीणं श्वेतं बृद्धमजापतिम् । वा
घ्रीणसमिति प्राहुर्गान्धिका . पितृक
वर्ण्योतिनिगमे ॥ एकचरे । गण्ड

वाघ्वंठः :

के । गौडा . इ . भा . ॥ पक्षिविशे
षे . यथा । नीलघौबोरक्तशीर्षः
कृष्णपादः सितच्छदः । वाघ्रीण
सः स्यात्पक्षीशोममविष्णोरतिप्रि
य . ॥ रोहितश्चतुर्मख्यस्यमांसेर्वा
घ्रीणसस्यच । तस्मिन् प्रोतिवर्षाणां
शतानि चोणिमत्प्रिया ॥ मण्डिषा
णाश्च खड्गानां रुधिरैः शतवाणि
कीम् । तस्मिन् प्रोतिपरमांशादूर्ल
रुधिरैस्तथा ॥ इति कालिकापुरा
णे ६६ अध्यायः । वाघ्री वनासि
का ऽक्ष . अञ्नासिकाया इत्यच् .
नसादेशश्च । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥
वाघ्वंठः । पुं . नक्र . कुम्भीरे । वा
रिजले . भटः ॥
वाघ्वंणम् । न . वर्मसमूहे ॥ वर्मणां
समूहः । भिक्षादिभ्यो ण् ॥
वाघ्वंणम् । न . वर्मणासमूहे ॥
वाघ्वंक् . पुं . अम्भोदे । मेघे ॥
वा . सुस्रति . मुच्छ . । त्रिप् ॥
वाघ्यं . । पुं . कृत्स्विनि ॥ त्रियते ।
वृङ् . सम्भक्तौ । ग्यत् । क्यप् . तु . व
वृजएव ॥ — * — ॥
वाघ्यं . । चि . वरणीये ॥ वारिसम्ब
न्धिनि ॥
वाघ्युद्भवम् । न . पद्मे . चि . जलजे ।
वारीणिः । पुं . समुद्रे । इति पुरा
णम् ॥
वाघ्वंठः । पुं . बहिने ॥

वार्षिकम्

वार्षिका । स्त्री० वर्षणायां ॥
 वार्षिकम् । न० सुशुक्लतपूषिषीद
 शभागान्तर्गतभागविशेषे ॥
 वार्षगद्य । पुं० पतञ्जलौ ॥ वृषग
 यस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वा
 यञ् ॥

वार्षभाषवी । स्त्री० वृषभाणुकन्या
 याम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरा
 त्पर . कृष्णसथिय वार्षभाषवीति
 पद्मपुराणम् ॥

वार्षलम् । न० वृषलकर्मणि ॥ य
 था । नकथन्ननकुर्वीतब्राह्मणः क
 र्मवार्षलम् । वृषल . कर्मचत्रा
 ह्यपतनीयेदितेतयोः ॥

वार्षिकम् । न० चायमाणावाम् । व
 लभद्रिकायाम् ॥ वृष्टिजले ॥ य
 था । वार्षिकतद्वर्षुष्टभूमिष्ठम
 दित जलम् । त्रिरावमुषित तत्तु
 प्रसन्नममृतोपमम् ॥ त्रि० वर्षाभ
 वे ॥ वर्षासुभ्रवम् । जातम्० साधु
 वा । वर्षाभ्यष्ठक । ठ० खेक ॥ व
 र्षाभवे वात्सरिके । वर्षासम्बन्धि
 नि ॥ यथा । वार्षिकाश्चतुरमासा
 दुर्गमाः पयिसर्वदा । तस्मादेकत्र
 विबुधैः स्थातव्यमितिनिश्चयः ॥
 चतुरमासास्तुप्रवसेत्सदाकार्यवशा
 द्विज . । वर्षाकालेनगन्तव्यप्र
 वासीमुखमिच्छते तिभागरते नार
 द . ॥

वार्हस्पत्य .

वार्हिकी । स्त्री० चायमाणायादमेध
 धी ॥ विलङ्घ० प्र० मुष्पविशेषे ॥
 यथा । श्रीपदोषट्पदानन्दावार्हि
 कीमुक्तवन्धनेतिभावप्रकाश । वा
 र्हिकीशीतलालघ्नीतिक्तादोषत्रया
 पहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नो० तत्तैल
 तद्गुणस्मृतम् ॥ इति च ॥ वर्ष
 कर्त्तव्यपूजादौ ॥ वर्षासुभ्रवा । ठ
 क् । डीप् ॥ कालाट्ठञ्वा ॥

वार्हिला । स्त्री० कर्कायाम् ॥

वार्होय । त्रि० वृष्णिशिशवे ॥

वार्हतम् । न० वृहतौफले ॥ वृहत्या
 फलम् । ब्रह्मादिभ्योऽन्विगोनसा
 मध्यात्तत्फलमनुक् ॥

वार्हद्रथ । पु० नृपे ॥ वृहद्रथस्या
 वार्हद्रथि । पु० ॥
 पत्यम् । षण् वृज्वा ॥

वार्हस्पत्य . । पुं० नास्तिके ॥ यथा
 । स्याद्वाद्याहृत स्या० शून्य
 वादीतुसौगत । नैयायिकस्त्वन्न
 पादो० योग साङ्ख्यस्तुकापिल
 वैशेषिक स्यादीलूक्यो० वार्हस्प
 त्यस्तुनास्तिक . । चार्वाकालौका
 यतिकश्चैतेषडपिताकिंका . ॥ मै
 नेये ॥ कक्षासिद्धिदायामेवैयोवृ
 हस्पते . शिष्य ॥ न० नीतिशा
 स्त्रे ॥ वृहस्पतिदेवताके त्रि० वृ
 हस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्दे
 ताऽस्य० वृहस्पतेरिदंवा । दिव्य

वावय .

दिच्यादिह्यपत्युत्तरपदाख्य . ॥

वातक . पु . न . पारिहार्ये ॥ चि .
अङ्गुरीयके . बालकोऽस्त्रीपारिहा
र्ये . त्रिषुस्यादङ्गुरीयके . इ . मेदि
नि . ॥ बालके ॥

वालवः . पु . द्वितीयकरणे . तत्र
जातस्य फलयथा . कार्यस्य कर्तास्य
जनस्य भर्तासिनाप्रणेताकुलशीलयु
क्त . ॥ उद्धारबुद्धिर्बलवान्मनुष्य
स्येहालवाख्ये जननहियस्य ॥

वाल्कम् . न . क्षौमादिवस्त्रे ॥ चि .
वल्कलभवे . वल्कलस्य वल्कलस्य . वि
स्कारः . तस्य विकारद्रव्यम् ॥
वाल्कलम् . चि . वल्कलनिर्मिते ॥
वल्कलस्येदम् . अण् .

वाल्कली . स्त्री . मदिरोयाम् ॥

वाल्मिकि .
वाल्मीकः . पु . } कविर्गृहे .
वाल्मीकि .

प्राचेतसेभृगुवशीयमुनिविशेषि .

वाय . अ . अवधारणार्थे . प्रसि
द्धौ .

वावटूक . चि . वाचीयुक्तिपटौ .

वाग्मिनि . वक्तरि ॥ कर्वादिषु

वाट्टकशब्दपाठसामर्थ्याद्देहक

॥ ॥ यद्वा पुन पुनरतिशयेन वाव

वदति . इति . वदेर्यङन्तात् . उल

क्तस्य दशस्यैत्युक् . ॥

वावयः . पु . तुलसीविशेषि . वावुव .

वाशुरा

इ . भा . ॥ इतिशब्दचन्द्रिका . ॥

वावृत . चि . कृतवरणे . वृते .
वृत्ते . स्वयवरादिनास्त्रीकृतवरा
दौ ॥ वावृत्यतेस्म . वावृतुवते
ने . क्त ॥

वाशा . स्त्री . वासके ॥ वाश्र्यते .
वाश्र्यशब्दे . गुरोश्चैत्य . टाप् .
वाशि . पु . क्तेदनसाधने . कृठा
रप्रभेदे ॥ अमौ ॥ वाश्र्यते . वा
श्र्य . वसिषपीत्यादिना कृष्ण . ॥

वाशिका . स्त्री . वासके ॥ वाश्र्यते .
वाश्र्य . गुरोश्चैत्य . टाप् .
क . यदा . उश्र्यते . वशकाक्षी
। सन्नायामित्यनेन . श्वल् .

वाशितम् . न . पशुपद्यादिशब्दे .

वाशनम . वाश्र्य . भाषितम् ॥

वाशिनायनिः . पु . वाशिनापत्ये ॥
उद्दीर्घावृद्धोद्गोत्रादिति . फि
ञ् . दाण्डिनायनेति . द्वितीया
भाव ॥

वाशिष्ठ . चि . वशिष्ठसम्बन्धिनि . ॥

वाशिष्टी . स्त्री . गोमत्याकृतम् ॥

तीर्थविशेषि ॥ अत्रैव क्वचिदुक्त्या

तीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धित्याम् .

वाशुरः . पु . गर्दभे ॥ वाश्र्यते .

वाश्र्य . मन्दिवाशिमयिचित्तच

ह्यादिभ्यउरच् . ॥

वाशुरा . स्त्री . राक्षी ॥ वाश्र्यते

ऽस्याम् . वाश्र्य . मन्दिवाशी

वास .

स्थुरच् । टाप् ॥

वाश्च । पु० दिवसे ॥ शकुनौ ॥
रासमे ॥ न० मन्दिरे । चतुष्पथे ॥
वाश्यते । वाश्च० । स्फायितश्चिव
स्त्रीश्वादिना - रक् ॥

वाष्पः । पु० न० नेत्रजले । भाफद्वा-
भा० प्र० ॥ ऊष्मणि ॥ वायति ।
ओषैशोषणे० वातिवा । वागश्वा
दौ । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपरं
तल्पा । इतिसाधु । बाधतेनेत्र
मितिवा । बाधते : प्रोनिपातना
त् ॥ लोहे ॥ इतिमेदिनीकरः ॥

वाष्पक । पु० भारिषे । यथा । मा
रिप्रोवाष्पकोमार्षं प्रेतोरक्तश्चस
क्ष्युतः ॥

वाष्पका । स्त्री० हिङ्गुपत्न्याम् ॥

वाष्पायमाणः । चि० वाष्पमुहमति ॥

वाष्पिका । स्त्री० हिङ्गुपत्न्याम् । कार
व्याम् ॥ वाष्पमिव इविप्रतिकृता
वितिकन् ॥

वाष्पी । स्त्री० वाष्पकायाम् ॥

वाष्पीका । स्त्री० त्वक्पत्न्याम् । वाष्प
कायाम् । रांघुनी० इ० गौ० दे०
भा० प्र० ॥ वाष्पमिव । कन् ।
टाप् । पृषोदरादि । ॥

वासः । पु० वैष्मनि ॥ अकस्थाने ॥

वासके । वसन्त्यव । वसनिवासी ।
इलसंतिघञ् ॥ लघ्वादितिक
ले० । ५० ॥

वासनम्

वासकोषः । पु० बस्त्रपेटके ॥

वासक । पु० वैद्यमातरि । वृषे ।
अटरूषे । सिंहास्ये । वासा० वासू
टी० इ० भा० प्र० वृक्षे ॥ अक्ष
गुणायथा । वासकोवातकृतस्वर्यं
कफपित्तासनाशन । तिक्तस्तुवर
कोद्दोलघु । शीतस्तृड्तिर्द्वत्
॥ प्रवासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षया
पह् ॥ गानाद्विशेषे ॥ चि० गन्ध
कृति ॥ वासयति । खलु ॥ यद्वा
। वस्त्रं० आच्छादयति । वसन्ना
च्छादने । खलु ॥

वासकर्णी । स्त्री० यन्त्रशालाया
म् ॥

वासकसज्जा । स्त्री० स्त्रीयादिनायिका
भेदे ॥ अद्यमेप्रियवासरः० इत्य
निश्चिद्य०या० सुरतसामर्थीसज्जौ
करोतिसा० वासकसज्जा । वास
कोवासरः ॥

वासका । स्त्री० वासकवृक्षे ॥

वासकृद्दम् । न० गर्भागारे । कृद्दमध्य
भागे ॥ शयनकृद्दे ॥ स्थितिगेद्दे ॥
वासाय० वासक्य वाकृद्दम् ॥

वासतैयी । स्त्री० रोचौ ॥ वसनम्०
वसति । वसतौसाधुः । पथ्यति
थिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥

वासनम् । न० धूपने ॥ वारिधान्या
म् ॥ वस्त्रे ॥ निक्षेपाधारे ॥ वासे
॥ आने ॥ चि० वसनेनक्रीते ॥

वासना

शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद
यम् ॥

वासना । स्त्री० प्रख्याशायाम् ॥ ज्ञाने
॥ देहात्मबुद्धिजन्यमिष्ट्यासंस्कारे
। दुर्गायाम् ॥ यथा । वसत्यदृष्टा
सर्वेषुभूतेष्वन्तर्हितायच । धातुर्वं
सनिवासेतोवासनातेनसाम्प्रतृतेति
॥ स्मृतिहेतौ । संस्कारे । भाव
नायाम् ॥ धर्माधर्मरूपेजीवगत
संस्कारविशेषे ॥ वासनाद्विविधा ।
मलिना० शुद्धाच । शुद्धा०
दैवीसम्पत्० शास्त्रसंस्कारप्राव
ल्यात्तत्त्वज्ञानसाधनत्वेनैकरूपे
व । मलिनातु० त्रिविधा ।
लोकवासना० शास्त्रवासना० देह
वासनाचेति । सर्वेजनायथा ननि
न्दन्ति० तथैवाचरिष्यामीति० अथ
व्यार्थाभिनिवेशो लोकवासना ।
तस्याश्चकौलोकमाराधयितुम्सम
र्थंइतिन्यायेन० सम्पादयितुमशक्य
त्वात्० पुरुषार्थानुपयोगित्वाच्चम
लिनत्वम् । शास्त्रवासनातु० त्रिवि
धा । पाठव्यसनम्० बहुशास्त्रव्य
सनम्० अनुष्ठानव्यसनञ्चेति ।
क्रमेण० भरद्वाजस्य० दुर्वाससो०
निदावस्यप्रसिद्धा । मलिनत्व
स्याध्याः क्रेशावहत्वात्० पुरुषार्था
नुपयोगित्वात्० दर्पहेतुत्वात्०
जन्महेतुत्वाच्च । देहवासनापिचि

तना

विधा । आत्मतत्त्वभ्रान्ति० गुणा
धानभ्रान्ति० दोषापनयनभ्रान्ति
चेति । तच्चात्मत्वभ्रान्तिर्विरोच
नादिषुप्रसिद्धा० सोर्वलौकिकी
। गुणाधानद्विविधम्० लौकिक०
शास्त्रीयस्य । समीचीनशब्दादिभि
षयसम्पादनम् लौकिकम्० गङ्गा
ज्ञानशालयामतीर्थादिसम्पादनं
शास्त्रीयम् । दोषापनयनमपिद्वि
विधम्० लौकिक० शास्त्रीयस्य ।
चिकित्सिकोक्तैरौषधैर्व्याध्याद्यपन
यनलौकिकं० ज्ञानाचमनादिभि
रशौचाद्यपनयनं वैदिकम् एत
स्यास्यसर्वप्रकाराया मलिनत्वम्०
अप्रामाणिकत्वात्० अशक्यत्वात्०
पुरुषार्थानुपयोगित्वात्० पुनर्जन्म
हेतुत्वाच्चशास्त्रप्रसिद्धम् । तदेत
ल्लोकशास्त्रदेहवासनाचयमविवेकि
नामुपादेयत्वेनप्रतिभासमानमपि
० विविदिषोर्बेदनोत्पत्तिविरोधि
त्वात्० विदुषोक्ताननिष्ठाविरोधि
त्वाच्च० विवेकिभिर्हेयम् । तदेव
वाच्याविषयवासना० त्रिविधानिरु
पिता । अभ्यन्तरवासनातु० काम
क्रोधदम्भदर्पाद्यसुरसम्पदरूपासर्वा
नर्थमूलमानसोवासनेष्वुच्यते ।
तदेव बाह्याभ्यन्तरवासनाचतुष्टय
स्य० शुद्धवासनयाज्ञयः सम्पाद
नीयोविवेकिभिः ॥ अथवशिष्ट

वासनाक्षयः

॥ शुभाशुभाभ्यामार्गाभ्यावदन्तीवा
सनासरित् । पौरुषेणप्रयत्नेनयोज
नीयाशुभेष्वपि ॥ अशुभेषुसमाविष्ट
शुभेष्वेवावतारयेत् । स्वमनः पुरु
षार्थेनबलेनबलिनाश्वर ॥ अशुभा
ञ्चालितयातिशुभतस्मादपीतरत्
। जन्तोश्चित्तन्तुशिशुवत्तस्मात्
सञ्चालयेद्वलात् ॥ अपिच । वास
नानापरित्यागेयदियत्नकरोष्यलम्
। तत्तैश्चिथिलतांयान्तिसर्वाधिव्या
धयः क्षयात् ॥ पौरुषेणप्रयत्नेन
बलात्सन्त्यज्यवासनाः । स्थिति
बध्नासिचेत्तर्हिपदमासादयस्त्रल
मिति ॥

वासनाक्षयः । पुं० वासनानाशि ॥

यथा । पूर्वापरपरामर्शमन्तरेण
सहसोत्पद्यमानस्यक्रोधादिद्विषयि
विषयः । हेतुश्चित्तगतः सस्कार
विशेषावासना । पूर्वपूर्वाभ्यासिनः
चित्तेवाश्रयमानत्वात् । तस्याः
क्षयिनामः विवेकजन्यायांचित्तप्र
शमनासनायांहृदायांसत्यपिवाद्ये
निमित्तक्रोधाद्यनुत्पत्तिः । तच्च
तत्त्वज्ञानसति । मिथ्याभूतेजगति
। नरविषाणादाविव । धीवृत्त्यनुद
यात् । आत्मनश्चद्रष्टृत्वेन । पुनर्दृ
ष्टव्यमपयोगमतः । निरन्ध्रनाम्निबन्
मनोनश्यति । नष्टेचमनसि । सस्का
रादोषकस्यावाद्यनिमित्तस्याऽप्र

वासनाः

तिपत्तौ० वासनाक्षीयते । ए
क्षीयमाणार्थावासनार्थाः । हेत्वभावे
नक्रोधादिहृत्त्यनुदयात् । मनोनश्य
ति । नष्टेचमनसि । शमदमादिसम्य
त्वा । तत्त्वज्ञानमुदेति । एवमुत्पन्ने
तत्त्वज्ञाने । रागद्वेषादिरूपावासना
क्षीयते । क्षीयायाश्चवासनायाप्रति
बन्धाभावात् । तत्त्वज्ञानादय इति
परस्परत्वदर्शनैयम् ॥ वासनाया
क्षयः ॥

वासनाक्षयाभ्यासः । पुं० वासनाक्ष
यस्यावृत्तौ । यथा । दृष्ट्यासम्भव
बोधेनरागद्वेषादितानवै । रति
र्वाग्निदितायासौत्रज्ञाभ्यासः सङ्
च्यते ॥

वासनात्यागः । पुं० पूर्वसंस्कारो
मिच्छावाम् ॥ वासनाना . त्या
गः ॥

वासनापरित्यागः । पुं० मनोनिग्रह
स्वीपायविशेषः ॥ यस्तु । विद्यामदा
दिदुर्गसनयापीडयमानो नसाधून
नुवर्त्तितुमुत्सहते । तस्यविवेकेन
वासनापरित्यागएवोपायः ॥ वास
नायाः परित्यागः ॥

वासनिकः । पुं० निवासे । मार्गे
निवासे ॥

वासन्तः । पुं० परपुष्टे । कौजिषि ॥
करभे । उष्ट्रे ॥ विटे ॥ मुह्ये ॥
कृष्णमुह्ये ॥ मदमह्ये ॥ चि० चव

वासन्ती

हिते ॥ वसन्तीहवे । वसन्तीभव
सन्धिवेलाद्युत्तुनक्षत्रेभ्योऽथ ॥

वासन्तकः । त्रि० वसन्तसम्बन्धि
नि ॥

वासन्तिकः । पु० विदूषके । केलि
किले । त्रि० वसन्तजीत्सवे ॥
वसन्तसहचरिताध्ययनवति ॥ वस
न्तमधीतेवेदेवा । वसन्तादिभ्यश्छ
क् ॥

वासन्ती । स्त्री० लताविशेष । माध
व्याम् ॥ यूथ्याम् ॥ पाठलायाम्
॥ स्मरेश्वरे । चैत्रावस्थाम् ।
मधूत्सवे । गणिकार्याम् ॥ पुष्प
लताविशेष । प्रहसन्त्याम् । वसन्त
लायाम् । नवमल्लिकायाम् । नेवा
रा० निवारौ० इ० प्र० पुष्पवृक्ष
विशेष ॥ यथा । नेपालीकथिता
तज्ज्ञैः सप्तलानवमल्लिका ।
वासन्तीभीतलालघोतिकादोषत्रया
क्षत्रित् । वसन्तेषु प्रप्यति । का
लात् साधुपुष्प्यत् प्रच्यमानेध्वि
त्यर्थः ॥ शर्कराचन्दः १४ प्रभेदे
॥ लक्षणयथा । मासेनीमेगौ
यदिगदितावासन्तीयम् । यथा ।
भाष्यम् । त्रीनिर्भरमधुसक्तपित्रीते
श्रीवृद्धाद्रेरक्तपवनैर्मन्दहृदी
ला । लौकिकीलापञ्चविकसद्भसो
क्ताः । कसारलेनृत्पतिसङ्घो
वासन्तीहम् ॥ वासन्तीदुर्गापूजा

वासवः

प्रमाणं यथा । चैत्रे मासिसिते षष्ठे
सप्तम्यादिदिनत्रये । पूजयेद्विधिबद्ध
गौदशम्यास्तु विसर्जयेत् ॥ अपिच
। श्रीनारायणउवाच । पुरास्तुता
सागोलीके कृष्णेन परमात्मना ।
। सम्पूज्यमधुमासिचप्रीतेन सप्तम
शुद्धे ॥ मधुकौटभेयोर्युक्ते द्वितीये
विष्णुनापुरा । तत्रैकाक्षिसादुर्गा
ब्रह्मणा प्राणसङ्कटे ॥ इति ब्रह्मवैव
र्ते प्रकृतिखण्डे ३२ अध्यायः ॥

वासयोगः । पुं० चूर्णायाम् । पाठ
वासादिहोदे । गन्धचूर्णे ॥ वासि
सुगन्धीकरणे योगउपायः ॥

वासरः । पुं० न० अहि । दिने ॥
रागप्रभेदे ॥ वासयति वसतीत्यर्थ
नात् । अति कर्मभमीत्यादिनाऽ
रः ॥

वासरश्चविः । स्त्री० प्रकाशे । आत
पे ॥

वासवः । पुं० इन्द्रे । सकृत्पति ।
मघेनि । देवाधिपतौ ॥ सप्तदेवा
नामध्ये मरुतौ निभूतिः ॥ वसवी
देवाः ॥ वसुनिरत्नानिवाः अथ स
न्ति । ज्योत्स्नादिस्वादयः ॥ वासी
रपत्य वा ॥ देवानां वासः वाति ।
वायव्यमन्त्रयोगः ॥ वासीतुपसर्गे
॥ कः । त्रि० वसुदेवताकी । सप्त
देवतायम् ॥ वसुमन्त्रात् स्वार्थि
कः प्रज्ञायम्वा ॥

वासि .

वासवदत्ता । स्त्री० गदारूपे० आख्या
यिकाग्रन्थविशेषे ॥ वासवदत्ताम
धिकृत्यकृता० आख्यायिका । वृषा
च्छ . । तच्छुलुक् ॥

वासवानुज . । पुं० उपेन्द्रे ॥ वासव
श्चानुजः ॥

वासवी । स्त्री० व्यासमातरि । सत्य
वत्याम् । दास्य्याम् । उपरिचर
रु वसीर्षीर्यजातायाम् ॥ वसोरा
ज्ञस्त्रापत्यम् । अण् । डीप् ॥
इन्द्राण्याम् ॥

वासवेयः । पु० व्यासि । माराशये ॥
वासव्याचपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥
वास . । न० वस्त्रे ॥ वस्यतेऽनेनवा०
वस्ते शरीरं वा । वसचाच्छादने ।
वसेषिर्दित्यसुन् ॥

वाससज्जा । स्त्री० नायिकाप्रभे
दे ॥

वासा । स्त्री० अष्टरूपे । वासके ॥
वासायां विद्यमानायामाशयांजो
वितत्यच । रक्तपित्तज्वरीकासौक्लि
मर्थमवसीदति ॥ वासयति । वस
निवासी । गत्यन्तः । पचाद्य
च् ॥

वासागारम् । न० भोगगृहे । कन्या
टे ॥ वासस्थानागारम् ॥

वासिः । पुं० कुठारभेदे । कंदनसा
धने । वसूला० इ० भा० ॥ वास्या
हीनामिवकरणानां कष्टं व्यापार्यत्व

वासु .

निशमादितिवैशेषिकाः ॥ वसंति
० वस्ते वा । वसनिवासी० आख्या
दने वा । वसिषपियजीत्यादिना०
इज्ज ॥

वासिका । स्त्री० वासके । वासैव ।
स्वार्थेकन् । प्रत्ययस्यादितीत्व
म् ॥

वासितम् । न० कृते । खगाऽऽरावे ॥
ज्ञानमात्रे ॥ त्रि० सुरभीकृते ।
धूपितव्यञ्जनादौ । भाविते ॥ वस्त्र
च्छन्ने ॥ वास्यतेत्य । वास्येदना
दौ । चुरादि । क्त । वासउपमे
वायाम वा ॥ ख्याते ॥

वासिता । स्त्री० कश्चिद्याम् । नाय्या
म् ॥ वासयति । वसनिवासी०
ग्यन्तः । वाससीवाग्राम्वा । क्तः
। टाप् ॥

वासिनी । स्त्री० सितभिण्ड्याम् ॥

वासिष्ठः । पुं० वसिष्ठस्यैव । अथ
ण् । बहुल्वे० वसिष्ठाः । न० क
धारे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ वसिष्ठ
कृतेशीगणसंख्यादौ ॥ त्रि० ७ वसिष्ठ
सम्बन्धिनि ॥

वासी । स्त्री० तद्वत्याम् । वसूली० इ०
भा० प्र० ॥

वासुः । पुं० विष्णौ । नाशयन्ते ॥
वसतिसर्वभूतेषु जीवरूपेणानर्थो
मिरूपेण वा । वासयतिसर्वाणिभूता
निस्त्रात्मनि वा । वस० । वाहुल्यका

वासुदेव :

दुष् ॥ पुनर्वसौ ॥ विश्वरूपे ॥

वासुकिः । पुं० अहिराजि । सर्पराजि ।
सर्पजातिभेदानामध्ये० भगव
तोविभूतौ ॥ वसु रत्न किमूचिं
यस्य । वसुकायतिवा । कौशब्दे ।
आसीनुपसर्गेकः । वसुकास्यापत्
त्यम् । अतद्रज् ॥

वासुकीयः । पुं० अहिराजि ॥

वासुकीयस्वसा । स्त्री० विषहर्याम् । म
नसादेव्याम् ॥ आसीकसुनेमां
ताभगिनीवासुकीस्तथा । जरत्कारुमु
ने० पत्नी मनसादेविनमोस्तुति ॥

वासुदेवः । पुं० चित्ताधिष्ठातरि ।
विष्णौ । नारायणे ॥ वृष्णीनांम
ध्ये० वसुदेवपुत्रत्वेनप्रसिद्धे० ऽ
र्जुनीपदेष्टरिभगवद्विभूतौ ॥ तस्यै
श्वरस्यापि विभूत्यन्तः पाठस्तैन्नरु
पेणचिन्तनार्थः । एवरामादावप्य
वगन्तव्यम् ॥ वसुदेवस्यापत्यम् ।
कथ्यन्त्वकीत्यण् ॥ यद्वा । वसतीति
वासुः । वस० बाहुलकादुष् ।
वासुसासीदेवस्य ॥ विष्णुपुराणे
नामव्युत्पत्तिर्यथा । सर्ववासौस
मस्तच्चवसत्यर्चतिवैयत । तस्मिन्मौ
वासुदेवेतिविद्वद्भिः परिगीयते ॥
इतिविष्णुपुराणम् ॥ यद्वा । वसो
आप्तादयति० स्वमाययाभावो
तिजगदितिवासुः । वसेरौपादि
काङ् । अथेवामपिदृश्यतइतिव

वास्तव्यः ।

सुशब्दाकारस्यदीर्घः । बाहुलकादु
ष्प्रत्ययोवा । दौव्यतिप्रकाशतइति
देवः वासुसासीदेवस्य ॥ छाद
यामिजगत्सर्वंभूत्यासूर्यइवांशुभि
रितिमोक्षधर्मभारतम् ॥ लक्ष्मण
स्ययथा । दक्षिणे तुकरेचक्रधस्ता
त्यस्मिन्नेव । वामेशङ्खगदाधस्ता
द्वासुदेवस्यलक्ष्मणमित्यग्निपुराण-
म् ॥

वासुदेवप्रियङ्करी । स्त्री० शतावयं
म् ॥ श्रीकृष्णप्रियकारिव्याम् ॥

वासुदेववरीयसी । स्त्री० शतावयं
वासुपूज्यः । पुं० जिनविशिषि ॥

वासुभद्रः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

वासुरा । स्त्री० वासितायाम् ॥ रा
जौ ॥ भुवि । वासतीयभूमौ ॥

वासूः । स्त्री० नाव्यीत्यवालाया
म् ॥ वास्यते० खगृहे । वसिष्यन्ता
द्बाहुलकाद् ॥

वासौकः । न० शयनाश्रये । वासम
न्दरे ॥

वास्तवम् । न० परमार्थभूते । पर
मात्मनि ॥ वस्तुवै । स्वार्थेऽण् ॥
जीवि ॥ वस्तुनीशत्वात् ॥ मायाया
म ॥ वस्तुनः शक्तित्वात् ॥ जगति
वस्तुनः कार्यत्वात् ॥

वास्तविकः । चि० परमार्थभूतेव
स्तुतान् ॥

वास्तव्यः । चि० वस्तुनि । वासकतं

वास्तुकी

रि । वसति । वस० । वसेस्तव्यत्
कर्त्तरिणिच्चेतितव्यत् । वासयो
ग्ये ॥ पु० वसतौ ॥

वास्तु । न० वास्तुकशक्ते । वास्तुके ।
पुं० न० पुण्याम् । सौमि । सुरङ्गा-
याम् । गृहार्भूमौ । वेश्मभूमौ ।
वसन्यच । वसनिवासे । वसेस्तुन् ।
अगारेणिच् । पु० दैत्यविशेषे ।
जलाशयगृहारामसेतुसङ्क्रमशा-
खिनाम् । देवतानाप्रतिष्ठायावा-
स्तुदैत्य प्रपूजयेत् । अनर्चयित्वा
योवास्तु कुर्यात्कर्माणिमानवः ।
विघ्न तस्यचरेद्वास्तु , परिशरगणैः
सहेतिनिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपिच ।
मारीभयेरागभयेडाकिन्यादिभयेत
था । औत्पातिकेपत्यदोषिव्यालिर
क्षाभये पिचेति ॥ ध्यात्वाचमू-
जयेद्वास्तु सर्वशान्तिस्ततो भवेदि-
त्युह ॥

वास्तुकम् । न० वास्तुकशक्ते । वयु-
वा० वू० भा० प्र० ॥ यथास्यगुणा
। लघुदीर्घपञ्चभेदाद्वास्तुकद्वितयं
मतम् । वास्तुकद्वितयस्यादुच्चारंपा-
केकटूदितम् ॥ दीपनं पाचनं रु-
च्यं लघुशुक्रबलप्रदम् । सरंज्ञोहा-
स्तपित्ताग्निं । कृमिदोषचयापहम्
। वास्तुभवम् । अध्यात्मादित्वा
ट्ठञ् । इमुमुक्तान्तात्क ॥

वास्तुकी । स्त्री० चिञ्जीशक्ते । वृद्ध

वास्त्य

वास्तुके ॥

वास्तुपुरुष । पुं० वास्तुरक्षसि । पू-
र्वमासीन्महद्भूतसर्वज्ञः कभयक्षरम्
। तद्देवैर्निर्हृतभूमीसवास्तुपुरुष
स्मृतः ॥

वास्तुविद्या । स्त्री० वास्तुविधानशा-
स्त्रे ॥ पश्यबाराहोमन्यत्रच ॥

वास्तुकम् । न० वास्तुके । वयुवा०
इ० प्र० शक्ते । वसतिर्देहिचिरम्
गुणावाऽस्मिन्वसन्ति । वस० । उ-
लूकादयश्चेतिसाधु ॥

वास्त्यम् । चि० वस्तिषडशे । वस्ति-
रिव । वस्ते ठञ् । ङीप् । वा-
स्त्यौ ॥

वास्तोष्पतिः । पु० सुरपती । बला-
रातौ । इन्द्रं ॥ वास्तोर्गृहक्षेत्रम् ।
पतिरधिष्ठाता । वास्तोष्पतिर्गृहमे-
धाच्छचेतिनिपातनादलुक् । पञ्च-
स्रित्येके । इणः परत्वात् क-
स्कादिपुञ्चेतिपञ्चम् । देवे ॥

वास्तोष्पतीयम् । न० वास्तोष्पतये
हविषि ॥ वास्तोष्पतिर्देवतास्य ।
द्यावापृथिवीत्यादिनाह ॥

वास्तोष्पत्यम् । न० वास्तोष्पतीये ।
वास्तोष्पतिर्देवताऽस्य । द्यावापृ-
थिवीत्यादिनायत् ॥

वास्त्य । चि० वस्त्रावृत्तरथे ॥ वस्त्रे
णपरिवृत्तोरथ परिवृत्तोरथइत्यण् ।
वास्त्य । चि० जलस्थे ॥

वाहनम्

वाहः । चि० वाह्याह्यः । वसवाह्या
दने० कर्मणि गृह्यत ॥

वाहः । पुं० भुजि० । धान्यमानप्रभे
दे० यथाहुः । पलंप्रकुञ्चकमुष्टिः
कुण्डलस्तुष्टयम् । चत्वारः कु
डवाः प्रस्थस्तु प्रस्थमयाठकम् ।
अष्टादशोभवेद्वापीद्विद्वेषः सूर्प
उच्यते । सार्धसूर्पभवेत्खारीद्वि
खाप्यैर्निगद्युद्धृताः ॥ तानेवमा
रजानीयाद्वाहिभारचतुष्टयमिति
। अष्टे० ॥ वृषि० वायौ ॥ वहति
वहप्रापये । हलच्चेति घञ् ॥ उ
च्चाते० इति वा । वहिः कर्मणि०
कारणे प्रा० घञ् वाच्चाते वा । ख्य
न्तः । अच् ॥ वाहते वा । वाहप्र
यत्ने । अच् ॥ रयादौ ॥ चि० व
हनकर्त्तरि ॥

वाहकः । चि० वहनकर्त्तरि ॥ वह
ति० वह० गतुस् ॥

वाहद्विषत् । पुं० मर्हिषे० । वाहानां
द्विषन्त्वाहोद्विषन्त्वा । सप्त
मीतियोगमिभसप्तत्समासः ॥

वाहनम् । न० हस्त्यश्वरथादौ । याने
युग्ये । मर्हे । शीरये० देव्यामा
हवानि यथा । विष्णुब्रह्माग्निर्दे
वैर्वायवे सप्तमन्त्रयैः । सितप्रेतो
महादेवो जित्वा विविदपक्ष्माः ॥ इ
ति० वि० सुमि० श्रीमाहवानि मर्हो ज
सप्त । सप्तसूर्यामाहवत्कृतौ वायस्य

वाहा

अयुज्यते ॥ तस्मान्मूर्त्यन्तरं कृत्वा
वाहनत्वं गतास्त्रयः । यस्मिन् य
स्मिन् महामायाप्रीणातिसततं शि
वा ॥ तेन तेनैव रूपेण आसनान्यभ
वस्त्रयः । वृत्तिकालिकापुराणम्
॥ वहत्यनेन । वह० । करणेति ल्यु
ट् । वाहनमाहितादिति निपातना
द्दौघः ॥ यद्वा । वाहयति । वहिः
स्वार्थे गतत्वात् कर्त्तरि ल्युट् ॥ वा
हानां प्रेरणे ॥ यथा । वाहनप्रति
वाहानां प्रवृद्धिं प्रेरणं विदुः । रागाव
वल्गाकपापाणि प्रतीदरवमेदत ॥
चतुर्थं भवने ॥

वाहनश्चेष्टः । पु० अष्टे । इये ॥

वाहना । स्त्री० निर्वाहद्विहत्वे ॥ ग्या
सश्चन्यो युच् ॥

वाहवेगः । पुं० पशुभेदे ॥

वाहा । पुं० अनङुहि ॥ वहति ।
वह० । वहिहाधाज्म्यक्तन्दसीत्य
सुन्० णित् । शोषाशृणा नृवाह
सा ॥

वाहसः । पुं० अजगरे । शयै ।
शयास्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिष
स्वकी ॥ वहति । वह० । वहि
युभ्यां णिदित्यसच् । णित्वाद्बुद्धिः
॥ वाह गतिं श्यतीति वा । शोन्तक
र्मणि । आतोनुपेत्तिकः ॥

वाहा । स्त्री० वाही । भुजे ॥ अजा
दिवत्वाट्टाम् ॥

बाहीक :

वाहीकः । पुं० टक्कायाम् ॥ गोवा
ह । शकटादौ ॥

वाहितः । चि० लङ्घिते ॥

वाहित्यम् । न० हस्तिकुम्भाधीभागे ॥
कुम्भोऽत्रवातकुम्भः । वाहित्यं वा
तकुम्भाध्वजतिभागुरिः । सचलला
टाधीभागः । अवश्यवहति । वह०
। आवश्यकीणिनिः । सतिष्ठत्यत्र ।
घञर्थेकः । पुषीदरादित्वात्स
स्यतः ॥

वाहिनी । स्त्री० तरङ्गिण्याम् । शैव
लिङ्ग्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनावि
शिषि । त्रिषुगणेषु ॥ यथा । इमाः
८१ । रथाः ८१ । अश्वाः २४३ ।
पदातयः ४०५ । एतत्परिमाण
परिमितायास्सेनायामिच्छ्यर्थः ।
सप्तसप्तड्ख्याया ८१० ॥ वहति ।
वह० । यच्चादित्वाण्णिनिः ॥
वाहाः सन्त्यस्यावा । इनिः ॥

वाहिनीपतिः । पुं० सेनापतौ । से
नान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्याः ।
सेनायाः । वाहिनीर्गानदीर्नांश
पतिः ॥

बाहीकः । पुं० देशविशेषे ॥ जतिं
अजाती जाट० लङ्० इ० भ०
प्र० जातौ ॥ यथोक्तं कर्णपर्वणि
२०० अध्याये । तत्रवह० पुरात
ताः कथाः कश्चिद् । द्विजोत्तमः
। बाहीकदेशं मद्रांसकुलस्यन्वाक्य

बाह्यप्रपञ्चः

मन्त्रवीत् ॥ पञ्चानांसिन्धुषष्ठाना
मन्तरयेसमाश्रिताः । तान्धर्मं
वाह्यानशुचीन्वाहीकान्परिवर्जं
यित् ॥ आकाशं नामनगरमापगा
नामनिष्कगा । जतिं कानामवाही
कास्तेषां वृत्तं मुनिन्दितमिति ॥
अतद्रूपिपाशैरावतीवितस्ताचन्द्र
भागेतिपञ्चनद्यः सिन्धुः । षष्ठः
तन्मध्यदेशोवाहीकइतिव्याख्याता
रः ॥ स्तृष्टप्रमेदे ॥ गवि ॥ वाह
के ॥ वहति । वह० । अलीकादि
त्वात्कीकन् । वहतेवृद्धिश्च ॥
चि० बाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीर्थेष्वर्थे
षु० ईकक्चेतिवार्तिकेन० ईकक्
० वहिषष्टिलोपश्च ॥ बाहीका
पुं० भूम्नि० देशविशिषे । टक्कनाम
सु ॥ बाहीकाटक्कनामानोवाह्यौ
कावहिकाह्याइतिह्रिमचन्द्रः ॥

बाहुवारः । पुं० श्रेष्ठांतके । बहु
वारे ॥

बाह्यम् । न० याने । युग्ये । पवे ।
वाहने । वह्ये ॥ चि० वहनीये ।
वलीवर्दादौ ॥ वहिरर्थे ॥ वहिर्भ
वे ॥ बाह्यितुयोग्यः । वह्यर्थात्
॥ वहिर्भवेना । वहिषष्टिलोपोय
ञ्चेतिवञ् ॥

बाह्यप्रपञ्चः । पुं० आन्तरप्रपञ्चाति
रिक्ते ॥ सद्यथा । पृथिव्यादिपञ्च
भूततत्त्वान्यब्रह्माण्डं तदन्तर्भूतौप

वाङ्मेन्द्रियम्

व्युपरिविद्यमानमूर्ध्वः स्वर्गं हजं
नक्षत्रं सत्यनामकाधिधीविद्यमा
नातलवितलमुतलतलातलमहात
लरसातलपातालनामकचतुर्दशमु
बनतद्विष्ठजरायुजाण्डजस्वेदजाहि
म्यचतुर्विधभूतग्रामसमुदायोयथा
योग्यविविधनामरूपगुणधर्मश
क्त्याश्रयो वाङ्मेन्द्रियप्रपञ्च ॥ ३

वाङ्मेन्द्रियमानः । वि० पृष्ठे नोद्यमाने ।
वाङ्मेन्द्रियवृत्तिः । पुं० श्रोत्रवागादी ॥
वाङ्मेन्द्रियवृत्तिरवादः । पुं० बौद्धैकदे
शिर्वावादे ॥ सयथा । समुदायोऽ
णुसम्भूतीवाङ्मेन्द्रियभूम्यापगादिक
। आन्तरः स्वस्वजघित्तचेत्यरूपश्च
तौजगतः ॥ मृदम्बुवज्जिवायूनां
खरस्निग्धीणाचक्षुला । चतुर्धावा
णवः पञ्चस्कत्वारूपदिभेदतः ॥
रूपशब्दादयस्ते प्राव्यक्तिर्विज्ञानमु
च्यन्ते । विदनामुखदुःखेस्तसंज्ञा
दित्यादिनामयत् ॥ सस्कारोवास
नाचैवमुक्तसङ्घवयात्मकम् । ज
गतप्रत्यक्षतः सिद्धकिमन्यपरिक
ल्पनैरिति ॥ नायवादीयुक्तिसङ्घः
। यतः । यथा । स्थिरचितनराहि
त्यात्स्वपञ्चाचितनस्यतः । नस्त
स्यानामणूनावाससमुदायोचयुज्यते ।
वाङ्मेन्द्रियम् । न० श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जि
व्हाग्राणिषु ॥ वाक्पाणिपादपा
यूपस्थेषु ॥

वाङ्मेन्द्रियविषयम्

वाङ्मेन्द्रियविषयम् । न० श्रोत्रादिवि
षयेषु ॥ यथाहुः । बुद्धीन्द्रिया
णितेषांपञ्चविशेषाविशेषविषयाणि
। वाग्भवतिशब्दविषयाशिषाणितुप
ञ्चविषयाणि ॥ अस्यार्थः । तेषां द
शानामिन्द्रियाणांमध्ये । पञ्च । वि
शेषाविशेषविषयाणि । विशिषाः ।
स्थूला शब्दादयः शान्ताघोरामू
ढाः पृथिव्यादिरूपाः । अविशेषाः
तन्मात्राणि । सूक्ष्माः शब्दादयः
। तन्मात्रग्रहणं न० स्थूलभूतभा
वमपाकरोति । विशिषाश्च अविशि
षाश्च विशिषाविशेषाः । तएवविषया
शिषाबुद्धीन्द्रियाणातानि । तयो
क्तानि । तत्रोर्ध्वरेतसांयोगिनां
चश्रोत्रम् । शब्दतन्मात्रविषयस्थू
लशब्दविषयञ्च । अस्मदादीना
न्तुस्थूलविषयमेव । एव तेषां त्व
क् । स्थूलसूक्ष्मस्पर्शविषयाः । अ
स्मदादीनान्तुस्थूलस्पर्शविषयैव ।
एवंचक्षुरादयोपि । तेषामस्मदा
दीनाञ्चरूपादिषु स्थूलेषु दृष्टव्या
एव कर्मेन्द्रियेषु मध्ये । वाग्भव
तिशब्दविषयाः । स्थूलशब्दविषयाः
तत्रेतुत्वात् । नतुशब्दतन्मात्रस्य हे
तुः । तस्याहङ्कारकार्यत्वेन । वा
गिन्द्रियेण सहैककारणत्वात् । शिषा
णितुचत्वारि । पाणिपादपायूप
स्थानि । पञ्चविषयाणि । पाण्य

वि

द्याहार्याणांपटादीनापञ्चशब्दा-
द्यात्मकत्वात् ॥

वह्निः । पुं० अश्वथोनौदेशविशेषे ॥

वाह्निः । पुं० वाह्नीकदेशे ॥ वा
ह्नीकदेशोत्पन्ने ऽश्वे ॥ न० धीरे ।
कुङ्कुमे ॥ हिङ्गुनि ॥ वह्निःकदेशे
भवः । कोपधादिष्वण् ॥

वाह्निः । पुं० वाह्नीकदेशोत्पन्ने तु
रगे ॥

वाह्नीकः । पुं० वलख० इ० मा०
प्र० देशविशेषे ॥ यथाक्तं शक्तिस
ङ्गमे । कम्बोजदेशमारम्यमहा
क्षेत्रं । वाह्नीकदेशोदे
वेति अश्वोत्पत्तिपरायणः ॥ तद्दे
शोत्पन्नाश्वे ॥ न० हिङ्गुनि ॥ धी
रे । कुङ्कुमे ॥ उच्यते० वह्निर्वा ।
वह्निप्रापय ॥ अलीकादयश्चेति सा
धुः ॥ यद्वा वह्निर्वा । वह्निप्राधान्ये ।
वाह्नीकादीकन् ॥ त्रि० वह्नीकदेशो
त्पन्ने । वह्नीकदेशोभवः कच्छादिभ्य
श्चोष्णम् ॥ पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

वि० अ० निग्रहे ॥ नियोगे ॥ पदपू
र्ये ॥ निग्रहे । सङ्गने ॥ द्विती ।
अग्रणी ॥ विनियोगे ॥ वृषदर्थे ॥
परिभवे ॥ शुद्धावलम्बने ॥ वि
ज्ञाने ॥ श्रेष्ठे ॥ अतीति ॥ निग
ते ॥ विशिषे ॥ गती ॥ आलम्बे ।
पालने ॥ नानार्थे ॥ गते ॥ वि
सृष्टे ॥

विकम्

वि । पुं० स्त्री० पश्चिम् ॥ पानति
गन्धनयो । वातेडिं चेतौण् ॥

विश । त्रि० विशते पूरणे विश
तितमे ॥ तस्य पूरणे ङट् ॥

विशकः । त्रि० विशती ॥ विशत्या
क्रीते ॥ विशतिविशदभ्याङ्बुन्न
सञ्ज्ञायाम् । तिबिशतेडिं तीति-
लोपः ॥

विशति । स्त्री० सङ्ख्याविशेषे ।
एकाऽधिकोनविंशती ॥ सङ्ख्या
र्थे० एकद्विबहुवचनान्तः । सङ्-
ख्येये० एकवचनान्तः । यथा । वि
शत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः । स-
ङ्ख्येयसङ्ख्ययोः । सङ्ख्या
र्थेद्विबहुत्वेस्तस्मात्सुचानवती स्त्रि
यः ॥ द्वौदशतौपरिमाणमस्य ।
पक्षविंशतीतिनिपातनात्० प्रकृ
तेर्विन्भावः शतिप्रत्ययश्च ॥

विशतिकः । त्रि० विशत्याक्रीतद्व
त्यादर्थे । विशतिविंशत्याङ्बुन्नसं
ज्ञायामित्यचयोगविभागात्कन् ॥

विशतितमः । त्रि० विशे । विश
ते पूरणे ॥ तस्य पूरणे ङट् ।
विशत्यादिभ्यस्तमङन्यतरस्याम्०
ङ्ङिति ङटस्तमङागमः ॥

विशी । पुं० विशती ॥

विकम् । न० सद्यः प्रसूतायाः गोः
क्षीरे ॥ यथा । क्षीरसद्यः प्रसूता
याः पेयूषः पालनविक्रमिति शब्दः

विकटा

चन्द्रिका ॥

विकट ॥ पुं० गोलुरे ॥ इतिशब्द
माला ॥विकटत ॥ पुं० स्वादुकण्टके । कु
वाहचे । गन्धिले । व्याघ्रपादि । मृ
दुफली । वङ्ग च् । वृ० गौ० दे० भा० प्र०
॥ विकटते । ककिगती । अतच् प्र
त्ययः ॥ विकटतफलंप्रकमधुरं स-
र्वदाप्रजित् ॥

विकटता । स्त्री० अतिदलायाम् ॥

विकष ॥ पुं० क्षपणे ॥ कृत्युच् ॥
चि० अक्षिणि । केशग्रन्थे ॥ विनासि
ते । स्फुटिते । कचति । क्षपव-
न्वने । पचाद्यच् ॥ विगतः क
चोऽप्राज्ञा ॥विकचा । स्त्री० महाश्रावणिकाया
म् ॥विकच्छः । चि० कच्छरहिते । सुक्त
कच्छे ॥विकट ॥ पुं० विस्फोटके । साकुरु
ण्डवर्त्ते ॥ चि० उरी । विषाले ।
पृथुले ॥ पृथौ । विकराले ।
रम्ये । सुन्दरे । दन्तुरे । कटाभा
वे । विकटति । कटे वर्धावरण
था । पचाद्यच् ॥ यडा । सम्रो
दश्चेति चकारादु रपिकटच् ॥विकटा । स्त्री० बौद्धदेव्यन्तरे । मायी
देव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखा
याम् । वज्रकालिकायाम् । वज्र

विकथं

व राक्षाम् । गौर्याम् । पाचिर
यायाम् ॥विकटानन ॥ पुं० राक्षसान्तरे ॥
चि० भीषणास्थे ॥विकटका ॥ पुं० विकटते ॥ दुरा
लभायाम् ॥ विकटधः कण्टको
स्त्य ॥विकत्यगम न० मिथ्याज्ञाघाया-
म् ॥ यथा । ज्ञाघाप्रशंसार्थपा
दः सातुमिथ्याविकत्यगमः । वृ०
हेमचन्द्र ॥ विकत्यते । कत्य
ज्ञाघाघाम् । भावेत्य ट् । चि० तच्छी
ले । ताच्छीति वीष्णु० वासरूपविधिर्ना
शीत्यस्य प्राधिकत्वात् । वीक्षकस्य
तिघिनुष् विषये । चलमशब्दे तियु
च् ॥ खगुणज्ञाघनादौ ॥विकत्यी । चि० विकत्यगधीसे ॥ वि
कत्यते । तच्छील । कत्य० । वीक्ष
कसकत्यस्यम्भः । इतिघिनुष् ॥विकथा । स्त्री० चक्ष्ययनेऽनुपयुक्तायां
कथायां ॥विकनीनिकः । चि० कान्ते । विम
तावनौनिकातारायस्मात् ॥विकम्पितः । चि० विविधेष्वम्भ
विशिष्टे ॥

विकरः । पुं० रोगे । विकीर्यते ।

कृ० । च्छदोरप् । चि० करग्रन्थे ॥

विकरालः । चि० भयानके ॥

विकथं । पुं० विदिशि । कीर्त्तये ।

विकल

द्वयोर्मध्ये ॥ यथा । शक्रादीनापु
रेति ऽनस्यृशब्देषु पुरचयम् । वि
कर्षणैर्द्वौ । विकर्षणस्य स्त्रीन् । कोषान्
हेतुपुरेतयेति विष्णुपुराणम् ॥ दुर्यो
धनानुजे ॥ चि० कर्षणं रक्षिते ॥
विकर्षणिक । चि० कर्षणकारक्षिते ॥
पु० भूक्ति० सारस्वतदेशे ॥ यथा ।
काश्मीरस्तुमाधुमता सारस्वता
विकर्षणिका । इति हिमचन्द्रः ॥
विकर्षणी । स्त्री० चयाङ्कुशेश्वरे० उवा
रेऽन्तहारिणि ॥
विकर्षणन । पु० अर्के । मातृशब्दे ।
सूर्ये ॥ विकर्षयति भक्तं रागात् ।
कृतीच्छेदने । शिञ्जन्ताल्लुट् ॥
यद्वा । विशेषणकर्त्तृन यस्य । वि-
प्रवृत्तकर्मणो यन्नोक्षीटत्वात् ॥ अक-
र्षणे ॥
विकर्षकृत् । चि० निषिद्धकर्मका
रिणि ॥
विकर्षम् । न० शास्त्रपतिषिद्धि० व्या
पारे ॥
विकर्षस्य । चि० निषिद्धकृति ।
चौर्द्धदैहिकस्य कर्मणो विरोधीनि
यानि कर्माणि । अगस्यागमनादीनि
तत्कारिणि ॥
विकर्षणम् । पु० । कर्षणम् ॥ विकर्षणम् ।
कृष० । घञ् ॥ बाणे ॥
विकर्षणम् । न० आकर्षणे ॥
विकर्षज । चि० जने ॥ विद्वले ॥ स्व

विकसत्

भावहेतवे । विकृतकलास्य ॥
निष्कले ॥
विकलपाणिक । पु० कुशौ । कुक
रे । विकृतकरे ॥ विकल पा
णियस्य ॥
विकला । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ॥ रा
श्यादिकलाया षष्ठितमांशे ॥
विकलाङ्ग । चि० स्वभावतो न्यूना
धिकाङ्गे । अपोगण्डे ॥ विकल
मङ्गमस्य ॥
विकली । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ।
गौरादित्वान्ङीप् ॥
विकल्प । पु० भ्रमे । भ्रान्तौ ॥ क
ल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्यये ॥ बित
र्के ॥ स शये ॥ तुल्यबलरूपविरो
धे विकल्पो भवति । शब्दज्ञानानु
पातीवस्तुशून्यो विकल्पः ॥ विक
ल्पनम् । कृ० प० सामर्थ्ये । भाषि च
ञ् ॥ विविधकल्पे । विशिष्टक
ल्पे ॥
विकल्पक । चि० निर्मातरि ॥
विकल्पित । चि० विपरीतत्वेन क
ल्पिते ॥
विकषा । स्त्री० मासरोहिण्याम् ॥ स
ञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । कषडि
सायाम् । पचाद्यच् ॥
विकस । पु० सिन्धुनन्दने ॥ च
न्द्रे ॥
विकसत् । चि० जून्मसाये ॥

विकारहीन . ।

विकसनम् । न० स्फुटने ॥
विकसा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् । विक
सति । कसगतौ । अच् ॥
विकासितः । चि० उज्जृम्भिते । वि
निद्रे । दलानामन्योन्यविश्लेषे ।
दलिते । व्यकासीत् । कस० ।
गत्यर्थेतिक्तः ॥

विकस्वर । चि० विकसनशीले । वि
काशनि ॥ विकसति । कस० ।
स्थेशभासपिसकसीवरच् ॥
विकस्वरा । स्त्री० रक्तपुननवाया
म् ॥

विकारः । पुं० प्रकृतेरन्यथाभावे ।
विकृतौ ॥ स्वरूपपरित्यागेनरूपान्त
रापत्तौ । कार्ये ॥ प्रसृज्यमानान्य
कादशेन्द्रियाणीतिषोडशकीरणे ॥ ज
न्मादिनाशान्ते परिणामे । सचयास्ते
नपठितायथा । जायते० अस्ति० वर्द्ध
ते० विपरिणमते० अपघ्नीयते० विन
श्यतीतिषट्भावविकाराः कृति शा
न्तं व्योति कथमनुदितानस्तनिष्ठप्र
काशं विश्वोत्पत्तौव्रजतिविकृति नि
ष्कलं निष्कलं लक्ष्म । शश्वन्नीलोत्पल
दलरुक्माम्बुवोहावलीनाप्रादुर्भावे
भवतिनभस कोदशैवाविकारः ।
विकारणम् । कृञ् । घञ् ।
सजि । शिगे ॥

विकारहीन . । चि० निर्विकारे । जा
यतेऽस्तीत्यादिप्रज्ञाविकारशून्ये ॥

विकालिका

विकोरावर्त्ति । न० निगुंथे० भगव
द्रूपे ॥ विकारेषुनवत्तं तद्वृत्तितथो ॥
विकारी । पुं० षष्ठिवत्सरान्तगतव
त्सरविशिषे । विषमस्य जगत्सर्व
विरोधिभयसम्प्रभवम् । विकारीस
र्वतोऽपायाममवाक्यन्तुनान्यथा ॥
३३ । चि० उपजयादिमति । परि
णामिनि ॥ विकारोऽस्यास्ति । इ
निः ॥ पद्मावविकारयुक्ते देहव
ति ॥ तथाहि । ब्रह्मादिदृष्टपथं
न्नादेहवन्तोविकारिणः । किंविशु किं
शिवो ब्रह्मा मघवाकि वृहस्पतिः ।
देहवान् प्रभवत्येव विकारैः । स यु
तः सदेतिव्यासः ॥

विकार्यः । पुं० सिमादौ० कर्म
शेषे ॥ विक्रियते । डुकृञ् ।
विभाषाकृतवृत्तिरित्यवभावि० कृद्व
लीग्यत् । वृद्धिः ॥ अहङ्कारे ॥
विविध कार्यं मस्य । सचचिविधः
। तामसीराजससात्त्विककृतिर्भेदा
त् । तत्रतामसाज्जडानिभूतसू
क्ष्माणिजायन्ते० राजसाद्वहिर्मुखा
निदशेन्द्रियाणि० सात्त्विकान्मज
द्वन्द्विदशेन्द्रियाण्यजायन्ते ॥

विकालः । पुं० दिनान्ते । सायाह्न
नि ॥ देवपैत्रादिकर्मणि विसृष्टः
कालः ॥

विकालकः । पुं० विकाले ॥

विकालिका । स्त्री० ताम्ब्राम् । मा

विकिर

नरन्ध्रायाम् । तावी० इ० गौ
दे० भा० प्र० बाद्ये ॥

विकाशः । पु० विजने । रहसि ॥
प्रकाशि । व्यक्ते ॥ विकाशनमस्मि
न वा । काश्टदौप्तौ । भावेहलखे
त्यधिकरणे बाधञ् ॥ यद्वा । विक
शनमचवा कशशब्दे । पूर्वबद्ध
ञ् ॥ विजृम्भणे ॥

विकाशनम् । न० विकाशि ॥

विकाशी । चि० विकसरे । विकास
शीले ॥ विकाशीऽस्यास्ति । अतद्
नि० ॥

विकाशी । चि० विकाशिनि ॥ बौक
षेतिघिनुण् ॥

विकासः । पु० विसृत्तरे ॥

विकासी । चि० विकसुरे । विकसति
। कसगतौ ॥ बौकषेतिघिनुण् ।
पृषादरादि० ॥ विकासीऽस्यास्ति
वा । अतद्बनि० ॥

विकिरः । पुं० खगे । पक्षिणि । नि
किरति । कृबिर्चेपे । इगुपधेति
क ॥ कूपे ॥ पूजासमयेविघ्नो
त्सारणार्थं च पथीयलाजादौ । य
था । लाजाचन्दनसिद्धार्थभस्मदू
र्वाकुशाक्षताः । विकिरादृतिस
न्दिष्टाः सर्वविघ्नोघनाशकाः ॥
अग्निदग्धादीनां पिण्डदाने ॥ न०
जलविशेषे ॥ यथा । नद्यादिनिक
टे भूमिर्याभवेद्बालुकामयी । उद्गा

विकूननम्

व्यतीततोयत्तु तज्जल विकिर बिदु
॥ विकिरं शीतल सुच्छनिर्दीप ल
घुचस्मृतम् । तुवर म्नादुपित्तघ्न
मनाक् कफकर स्मृतम् ॥

विकीरणः । पुं० रक्ताकर्षणे ॥ वि
किरति । कृबिर्चेपे । कृबृद्धतिक्थ
न् । इत्वरपरत्वम् । बाहुलकाद्दी
र्घः ॥ विक्षेपणे । बखेरणा०
इ० भा० ॥ विहिसने । विज्ञाने ॥
विकीर्णः । चि० विस्तीर्णः । लुप्तिर
कीर्णः । विक्षिप्ते । विखरादृति
ख्याते ॥ विखलापविकीर्णमूर्ध्वजे
ति० कुमारसम्भवः । विकीर्यते
स्म । कृ० । क्तः ॥

विकीर्णरोम । न० स्थौणये । कुकु
रौधा० इ० भा० प्र० ओषधी ॥
विकीर्णां निरोमाण्यस्मिन् ॥

विकीर्णसञ्ज्ञम् । न० स्थौणये ॥ *

विकुण्ठित । चि० कुण्ठीकृते ॥

विकुर्वीण । चि० हर्षमाणे । हृष्ट
चित्ते ॥ विकुरुते । करोतिस्नानञ्
० शानज्वा ॥ विक्रियमाणे ॥ वि
कृते ॥

विकुसल । पुं० चन्द्रे ॥ विकसति ।
बौकसेरितिरक्त० उच्चोपधोया ॥

विकूणिका । स्त्री० नासिकायाम् ।

विकूननम् । न० आस्यगतविकारे ।

विरावना० कूटकटावना० क्लील
ना० इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥

विक्रम

विक्रमम् । न० । विकारे । तत्रचय य
 था । क्रीडतेत्यादिभिर्यवनोच्यते
 स्वविवक्षितम् । व्यज्यतेचेष्टयैवेद
 विकृततद्दुर्बुधा ॥ पु० । वत्सर
 विशेषे ॥ तत्फलमथा । सर्वा
 ऽजा प्रजीडन्तीनाधि ई क
 सजायते । शिरोबद्धोच्चिरेगासपा
 पाद्धिविकृतेजना ॥ २४ ॥ वि०
 बीभत्से ॥ रागिते ॥ असस्कृते
 ॥ बीभत्सास्तरसान्विते ॥ विक
 रण विकृतम् । जुगुप्साप्रभवत्त्वा
 त् ॥ विक्रियतेस्रवा । क्त ॥
 विकृतिः । स्त्री० । विकारे ॥ रुजि ॥
 डिम्बे ॥ यवनसमयाङ्गापदेश .
 साविकृतिरितिभौमासकाः० यथा
 सौर्यादि । तत्रकतिपयाऽङ्गाना
 मतिदेशेनापिप्राप्तत्वात् ॥ मद्यादौ
 ॥ विकरणम् । क्तञः क्तिन् ॥
 विकृष्टः । वि० । दीर्घे ॥ आकृष्टे ॥
 विकृष्यतेस्र । कृषविलेखने । क्तः॥
 विक्रीशः । वि० । केशरहिते ॥
 विक्रीशौ । स्त्री० । केशशून्यायाम् ॥ प
 टवर्त्तमानम् ॥
 विक्रीकः । पुं० । कृत्वासुरपुत्रे ॥
 विक्रीषः । वि० । क्रीषरहिते । नि
 ष्क्रीषि ॥
 विक्रि । पुं० । करिशावके । कलमे ॥
 विक्रमः । प० । पादविन्यासे ॥ चा
 क्रमे । क्रान्तिमात्रे ॥ शक्तिसम्प

विक्रमादित्य .

त्तौ । यथा । प्रमत्तध्वभियुक्तेषु
 दैवेनप्रवृत्तेषुच । विक्रमास्तत्रसिद्ध
 धान्तिपरीक्ष्यविधिनाकृताः ॥ इ
 तियुद्धकाण्डे रावण प्रतिविभीष
 णवाक्यम् ॥ शौर्यातिशये ॥ चर
 णे ॥ शिक्षाशास्त्रप्रयोगकौशले ॥
 लग्नात्तृतीयभवने । प्रभवादिषु
 चतुर्दशेष्वर्षे ॥ यथा । जायन्ते स
 सर्वशस्यानिमेदिनीनिरुपद्रवा ।
 कवणमधुगव्यस्रमहाघ्न्य विक्रमेप्रि
 ये ॥ विक्रमादित्यभूपतौ । विक्र
 मणम् । अनेनवा । क्रमुपादवि
 क्षेपे । घञ् ॥ वि० । क्रमात्
 च्युते ॥
 विक्रमादित्यः । पुं० । खनास्त्रातिप्र
 सिद्धेनृपतिश्रेष्ठे । साहसार्द्धे ।
 शकारौ ॥ विक्रमेचादित्यद्वय ॥
 अथविक्रमाकर्षणमसन्दधाति-
 न्योतिर्विदाभरणसमाप्तौश्रीकालि
 दासः । वर्षेश्रुतिस्मृतिविचारविवे
 करस्ये श्रीभारतेखड्गृतिसम्मित १८०
 देशपीठे । मत्तोऽधुनाकृतिरियस
 तिमालवेन्द्रे श्रीविक्रमाकर्षणपराज
 वरेसमासीत् ॥ प्रथमनृपतभाया
 पण्डितवर्गवर्णयति । शङ्ख सुबा
 ग्बरकचिमरिश्च शुद्धस्तीनिष्ठास्त्रि
 लाचनहरीघटखपरारख्यः । अन्ये
 पिसन्तिकवयोऽमरसि हृषीकेश्यौ
 वविक्रमनृपस्य सभासदोऽमी ॥

विक्रमादित्य

सख्योवराहमिहिर श्रुतसेननामाश्री
 वादरायणमणित्यकुमारसि हा .
 । श्रीविक्रमार्कानूपस सदिसन्ति
 चैतेश्रीकालतन्त्रकवयस्त्वपरे मदा-
 द्या ॥ धन्वन्तरि क्षपणकोऽमर
 मि हृषङ्कुवेतालभट्टघटखपरका-
 लिदासा । स्यातीवराहमिहिरो
 नूपते सभाधारत्नानिवेवररुचिर्न
 वविक्रमस्य । अथपरिजनान्वर्ण
 यति । अष्टौयस्यशतानिमण्डलध
 राधीशा . सभायामदस्यु सस
 त्परिणाहकोटिसुभटा सत्पण्डि
 ता प्राडश । देवज्ञादशषण्मि
 ता . अमिषजो . भट्टा . स्तथा . ठड्ढि
 नो . वेदज्ञारसचन्द्रमा १६ विजयते
 श्रीविक्रम . साधिभू ॥ अथास्य
 सैन्यवर्णयति । यस्याष्टादशशेज
 नानि कठके . पादातिकोटिचयम्
 ३००००००० वाहानामयुतायुतम्
 १००००००० च . नवतेस्त्रिघ्ना । कृ
 ति २४३०० हस्तिनाम । नौकाल
 जचतुष्टय . विजयिनायस्यप्रशान्ते
 भवेत् . सोय विक्रममूपतिर्विजयते .
 नान्योधरिचीबली । अथास्यशाकप्र
 वृत्ति दर्थयति । येवास्मिन् वसुधा
 तल्लिखकगणान्सर्वादिश . सङ्करेह
 त्वापस्वनवप्रमान् ५५५५५५५५५५
 कलियुगेशाकप्रवृत्ति कृता ।
 श्रीमद्विक्रमभूमजाप्रतिदिन मुक्ता

विक्रमादित्य

मणिस्वर्णश्रीमप्रोभापवर्ज्जनेनवि
 हितोधर्म सुवर्णानन ॥ अथा
 स्यदिग्विजयमाह । उह मद्रविडद्र
 मैकपरशुलाटाटवीपावकीबलाद्वह
 भुजङ्गराजगरुडोगौडाविकुभोद्वव
 । गर्ज्जङ्गर्ज्जगाजमिन्नु . गर्ज्जर्धारा
 न्वकारार्थमाकाम्बोजाम्बुजचन्द्र
 माविजयतेश्रीविक्रमार्कानूप . ॥
 अथास्यप्रभुत्वादिगुणान्वर्णयति
 । येनाप्ययमहोधरायविषयेदुर्गाख्या
 सन्नान्यङ्गानीत्वायानिनतीकृतास्त
 दधिपादत्तानिसेषापुन । इन्द्रा
 ओध्यमरद्रुमस्मरसुरक्ष्माभट्टकुणेना
 क्सस'श्रीमद्विक्रमभूमृताखलजनाम्भो
 जेदुनामण्डले ॥ अस्यपुरीवर्णय
 ति । यद्राजधान्युज्जयिनीमहापुरी
 सदामहाकालमहेशयोगिनी । स
 माश्रितप्राण्यपवर्गदायिनी श्रीवि
 क्रमार्कोऽनुरिपोजयत्यपि ॥ यारु
 मदेशाधिपति शकेश्वर जिह्वाग्रही
 त्वोज्जयिनीमहाहवे । आनीयस
 म्भ्रास्यमुमेचतन्तुहेश्रीविक्रमार्कः
 समसद्यविक्रम ॥ तस्मिन्सदा
 विक्रममैदिनीशिविराजमानेसमव
 न्तिकायाम् । सर्वप्रजामण्डलसौ
 ख्यसम्पदभूवसर्ववर्षवेदकाक्ष ॥ श
 ड्कादिपण्डितवरा कवयस्त्वने
 केव्योतिर्विदः समभवद्यवराहपू-
 र्वा . श्रीविक्रमार्कानूपस सदिसा

विक्रय .

मृदुबिसोरप्यह नृपसखाकिलका
लिदास ॥ इतिज्जीतिर्विदाभरण
म् ॥ पाकविशेषे ॥ यथा । घृतेगु
न्दपल विशत्पचेत्सम्यग्भिषग्वर
। उतायं चक्षिपेदेष्टांखण्डस्यपलवि
शति ॥ तावमूलीतुरङ्गीचशुण्ठी
चेतिपलार्द्धकम् । जातीफल चक
कोल लवङ्गचे तिकाषिकम् ॥ मा
लतीसुकुलिसुकवावकरभत्वच
म् । एतेषांकीलमात्रासुभायसस्य
पलद्वयम् ॥ पलैक मोदक कृत्वाए
कैक भक्षयेद्दिने । धातुक्षीणोमि
क्षीणस्यलानलकर परम् ॥ नेच
रोगेषुसर्वेषुकासश्वासेचकामले ।
प्रमेहान् विशतिहन्त्याद्विक्रमादि
त्यमोदकइति ॥

विक्रमाकं । पुं० विक्रमादिस्थे ॥
विक्रमौ । पुं० सिद्धे ॥ चि० शक्ति
मति ॥ विक्रम . शौर्यम् . तद
स्याधिन्वाचसि । अतइनिठना
वितौनि ॥

विक्रय . । पुं० विक्रयणक्रियायाम्
। विपण्ये । मूल्यग्रहणपूर्वकद्रव्य
त्यागे । वेदा० इ० भा० ॥ क
न्याविक्रयेदोषा यथा । य . कन्या
पालन कृत्वाकरोतिविक्रयं यदि ।
त्रिपदाधनलोभेन कुम्भीपाकं सग
च्छति ॥ कन्याभूवपुरीषश्चतवभञ्ज
तिपातकी । कुम्भिभिर्दशित . का

विक्रीत .

कौश्यादिन्द्रास्तुर्दश । मृतसञ्ज्ञाध
योनौच सलमेज्जग्ननिश्चितम् ।
विक्रीणोतेमासभार बह्व्ये बदिवा
निशमितिब्रह्मवैवर्त्तपुराणे ॥
विक्रयणम् । उक्तीञ्जद्रव्यवित्तिस
ये । एरच् ॥

विक्रयणम् . न० विक्रये ॥ यथा ।
यमाहिशकामिहुताशपूर्वनिष्ठा :
क्रयेविक्रयणे प्रशस्ता . । यौष्मद्भि
चिवाशतविन्दुवाता : क्षयेहिता
विक्रयणे निषिधा . ॥

विक्रयिक . । चि० विक्रोतरि ॥ विक्र
येणजीवति । वज्रकृयविक्रयाट्ट ठ
न् । कथविक्रयग्रहण सङ्ग्राहसिन्
होतार्यम् ॥

विक्रयो . चि० विक्रयकर्त्तरि ॥

विक्रान्तः । पुं० शूरे ॥ विक्रान्तस्य
लज्जाभूषणम् ॥ सिद्धे ॥ न०
वैक्रान्तमणौ । नीचवक्त्रे । कुव
क्त्रे ॥ विक्रान्तिस्य । क० सु० गत्य
र्थेतिक्त . ॥

विक्रान्ति . स्त्री० अश्वगतौ । पुला
यिते ॥ विक्रमे ॥

विक्रयिक . चि० विक्रोतरि ॥

विक्रिया . स्त्री० विकारे . विकृती
॥ विकरणम् । क० अः शच ॥
विशिधत्वेनक्रियतेइतिवा ॥ विशि
षाकारे ॥

विक्रीत . । चि० कृतविक्रये । विक

विज्ञातः

दिया • भा • ॥ विक्रीतेकरिणिक्कि
मङ्गुशिविवाद् : ॥

विक्रुष्टः । त्रि • विष्टुरे ॥

विक्रीता । त्रि • विक्रयकर्त्तरि ॥ वि
क्रयिके ॥ विक्रीयाति । ड, क्रीष्
• टच् ॥

विक्रीय • । चि • विक्रययोम्यद्रव्ये ।
पणितव्ये । विक्रयक्रियाकर्त्तरिणि
॥ विक्रीयते । ड, क्रीष् • । चचे
यत् । गुणः ॥

विक्रवः । चि • विक्रवले । मयादिना
विभूते ॥ विक्रवते । कृ, कृत्सी । प
चायच् ॥

विक्रस्ता । स्त्री • मौकतायाम् ॥ भव
तिद्विविक्रवतागुणोद्वनानाम् ॥

विक्रिप्तिः । स्त्री • विक्रीदने ॥ क्ति
न् ॥

विक्रिप्तिः । पुं • विचर्चिकादियुक्तदे
चे ॥

विक्रिन्न • । चि • जरसाकीर्णे ॥ शी
र्णे ॥ चार्द्रे ॥ विक्रियतिस्म ।
क्तिट् • । कर्त्तरिक्तः ॥

विक्षतः । पु • विशिष्यक्षते ॥

विक्षरः । चि • अविनाशिनि ॥ वि
विगतः क्षरोविनाशोयस्यस • ॥

विक्षयणम् । न • विक्षावे । कासि ॥
टु, क्षु, शब्दे । ल्युट् ॥

विक्षारः । पुं • मोजनादौ ॥

विज्ञातः । चि • धीते ॥

विक्षेप

विक्षान • । पुं • विक्षयणे ॥ शब्दे ॥

विक्षयणम् । टु, क्षु • । वैक्षु, शु, क
कृतिषञ् ॥

विक्षिप्तम् । न • विक्षिप्तभूमिकाविशि
षे ॥ यथा । सर्वदाविषयासक्तम
पि • कदाचिद्धाननिष्ठ क्षिप्तादिशि
ष्टतया • चित्तम् • चित्तस्यद्वितीया
भूमि । तत्र • क्षिप्तमूढयो • स
माविशङ्कैवनास्ति • विक्षिप्ते तुचे
तसि • कदाचित्क • समाधिवि
क्षेपप्राधान्याद्योगप्रक्षेपप्रवर्तते •
किन्तु • तीव्रपवनविक्षिप्तप्रदीपवत्
स्वयमेव नश्यति ॥ वि • विप्रसृते
॥ विक्षेपयुक्ते • विक्षिप्यतेस्म ।
क्षिपप्रैरण्ये । क्त • त्यक्ते ॥

विक्षौरः । पुं • चर्चवर्धने ॥

विक्षुब्धः । चि • कृ, कृति । कृटागशा
ङ् • भा • ॥

विक्षेपः । पुं • प्रेरणे । त्यागे । वि
क्षेपणे ॥ ताडने ॥ अखण्डवस्त्व
नखलम्बनेन • चित्तवृत्तेरन्यावल
म्बने । विषयस्फुरणे ॥ ज्ञानेना
वरणे नष्टे विक्षेपस्तववशिष्यते • इ
वाराष्ट्रिणि ॥ विक्षेपलक्षयति
गीतमः कार्यव्यासङ्गात्कथाविच्छे
दोर्विच्येप • । कृति ॥ अष्टार्थ • ।
कार्यव्यासङ्गात् • कार्यव्यासङ्गमु
हाव्येत्यर्थ • । ल्यवलीपिपक्षमी ।
कार्यव्यासङ्गस्यासम्भवात्कालान्त

विचि पशक्ति

रक्षत्वेनारोपित • तेनतादृशकथा
विच्छेदेविच्छेपः । तेनराजपुरुषा
दिभिराकारणे • गृहजनादि मिर्वा
वश्यककार्यार्थभाकारणे • स्वगृह
दाहादिक पश्यतीगमनेवा • शिरो
रोगादिनाप्रतिबन्धेवा • नविच्छे
पः । ननुकार्यव्यासङ्गीज्ञावनं
कुत • सभाक्षोभादिनाचेत् • अन
नुभाषणमेव • उत्तराप्रतिपक्षाचे
त् • अप्रतिभेदेतिर्षम् । उत्तरात्र
सराभावात् । वस्तुतस्तत्तरस्तु
र्त्तावपि • तद्दूषणसम्भावनावि
च्छेपसम्भवात् । यथाक्षितिः सक
र्तृकाकार्यस्वादिच्युक्तम् • अथाकुरे
व्यभिचारस्त्वान्मथोवाद्याव्य • तत्र
चेदयंपक्षसमस्तं ब्रूयात् • तदामे
किमुत्तरम् • अतीऽवमज्ञाणं बलि
क्षितमयाचविचारितम् • किञ्चि
त्कार्यमुज्ञाव्यगृहेगत्वादृश्यते • इ
त्थं विचि पसम्भवादिति ॥ वि
चि पशक्तिः । छिपः । भावे • छज् ॥
विचि पशक्तिः । स्त्री • अज्ञानसाम
र्थ्ये • मायाशक्तौ ॥ यथा • रज्ज्व
ज्ञान • स्वाहतरज्जौ • स्वशक्त्या •
सर्पादिकमुद्गाधयति । एवम् • अ
ज्ञानमपि • स्वाहतात्मनि • तथा
विचि पशक्त्या • आकाशादिप्रपञ्च
मुद्गाधयतिलादृशसामर्थ्यम् • वि
चि पशक्तिर्जिज्ञादिब्रह्माण्डान्तं जग

विखु .

तृप्तजिदिच्युक्ते • । विविधस्वरूपेण
भवनविचि पशक्तिः •
विचि पसङ्गम् । पुं • अन्तरायविशि
ष्युः ॥ तेचयोगसूत्रेण दर्शिता • ।
यथा । दुःखदौर्मनस्वाङ्गमेजयत्वभ्या
सप्रश्वासाविचि पसङ्गमुच्यते • इति •
अस्यार्थः • । कृतश्चिन्निमित्तादुत्प
न्नेषु विचि पेषु • एतेदुःखादय
प्रवर्त्तन्ते । तत्रदुःखचित्तस्य राग
जः परिणामोवाधनालक्षणः • य
द्वाधात्प्राणिनस्तदपघातायप्रवर्त्त
न्ते • दौर्मनस्य बाह्याभ्यन्तरैः
कारणैर्मनसादौस्थाम् • अङ्ग म
मेजयत्व सर्वागाणाविषयुरासनमन
स्थैर्यं क्वाचकः • । प्राणीयद्वाह्यवा
युमाचोमत्तिसप्रश्वासः • । यत्कौ
ष्ठ्यवायु नि श्वसितिसप्रश्वासः •
। तएते विचि पै • सहप्रवर्त्तमाना
यथादिताभ्यासबैराग्याभ्यानिरोध
व्या • समाहितचित्तस्थैतेनभवन्ति
• विशिष्टचित्तस्थै ब्रह्मन्तीतिविच्छे
पसङ्गमुच्यतेऽन्तरायाएव • एते अभ्या
सबैराग्याभ्यानिरोधव्या • ईश्वर
प्रणिधानेनवा •
विखुः । वि • विगतनासिके •
विखुना • । पुं • सृष्टिः । ब्रह्मणि •
विखुः । वि • गतनासिके ॥ विगता
नासिकाऽयः । ख, खौचवक्तव्यावि
तिनासिकाया • खु • ॥

विगतज्वर .

विखुर । पु० राजसी । चौरै ।
विखिद । त्रि० गतमोहि ॥ विगत
खेदोस्य ।

विख्य । त्रि० विखी ॥ विगताना
सिकाचस्य । ख्यञ्चेतिनासिकाया
ख्यादेशोऽचप्रख्ययस्य ॥

विख्यात । त्रि० प्रसिद्धे । ख्याच्या
पन्न ॥ विपूर्वात्ख्याते क्तः ॥

विख्याति । स्त्री० अतिप्रसिद्धौ ॥
विख्यानम् । ख्याप्रकथने । स्त्रियां
क्तिन् ॥

विख्यापनम् । न० व्याख्याने ॥ प्रका
शने

विखुर । त्रि० विख्य ॥ विगतानासि
कास्य । खुख्रीचवक्तव्यावितनासि
कायाः ख्र ॥

विगणनम् । न० ऋणमुक्तौ । ऋणा
दिनिर्घातने ॥

विगत । त्रि० निष्प्रभे । चरोकि ।
प्रभारहिते ॥ भीते । गते ॥ विग
च्छतिस्म । गच्छगती । गच्छर्थेति
क्तः ॥ च्युते ॥

विगतकल्मष । त्रि० निर्गतमले ।
निर्मले । स्वच्छे ॥ ससारहेतुध-
र्माधिक्यरहिते ॥

विगतक्लम । त्रि० शरीरकेशर-
हिते ॥

विगतज्वर । त्रि० ऐहिकपारत्रिकदुः
शीनरक्पातादिनिमित्तशोकरहि

विगम .

ते ॥ ज्वरहोने ॥

विगतश्रीक । त्रि० निःश्रीके ।
श्रीरहिते ॥ विगताश्रीर्यस्यस ॥

विगतस्पृहः । त्रि० देहजीवितभोगि
ष्वपिवाञ्छारहिते । सर्वदृश्येषुदे-
षदृश्येन० निच्छबोधपरमानन्दरू-
पमोक्षगुणदृश्येनच० सर्वतोविरक्तो
॥ स्पृहारहिते ॥ विगतास्पृहाय
स्य ॥

विगतात्तवा । स्त्री० निष्कलायाम् ।
पञ्चपञ्चाशदब्देभ्योनिवृत्तरजसिस्त्रि
याम् ॥ विगतआत्तवरजोऽ-
स्या ॥

विगन्धक । पुं० दृङ्गुद्याम् ॥

विगन्धिका । स्त्री० हवुषायाम् ॥

विगमः । पु० नाशि ॥ यथा । एकद
ण्डिनोविदान्तिनस्तु० यदुपाध्यनवच्छि
न्नस्यब्रह्मणोविशुद्धरूपता० तादृशी-
पाधिविगमएवकैवल्यम् । चिद
ण्डिनस्तु० आनन्दमयपरमात्मनि०
जीवात्मनोलयोमोक्षः । जीवात्म
परमात्मनोरभेदेपि० उपाधिविशेष
विशिष्टस्यात्मनोजीवरूपतया० त
थौपाधिक० परमात्मभेद । इति
भेदकोपाधिविगमएवजीवस्यपरमा
त्मनिलयः । यथाघटाकाशस्यघट
विगमएवशुद्धभाकाशितस्यलयः ।
लिङ्गशरीरावच्छिन्नस्यैवात्मनो
जीवभावः । इतिलिङ्गशरीरनाश

विगाहमान :

एवपय्यं वसितीमोक्षः । इति सु
क्तिवाद् . ॥

विगर्हणम् । न० विगर्हणायाम् ॥
विगर्हणा । स्त्री० निन्दने । भर्त्सना
याम्

विगर्हितः । चि० जुगुप्सिते । निन्दि
ते ॥ निषिद्धे ॥

विगलित । चि० सुखलिते ॥ यथा ।
विगलितवसन परिहृतवसन घटय
जघनमपिधानम् । किशलयशयने
पङ्कजनयनेनिधिमिबद्धर्षनिधान
म् ॥

विगाढ । चि० प्रविष्टे ॥ विगाहते
स्त्र । गाहूँबलीङने । क्तः ॥ क
ठिने ॥ प्रकूटे ॥ ज्ञाते । चवगा
हिते ॥

विगाथा । स्त्री० माचावृत्तप्रमेदे । य
था । गोथाद्वितीयतुर्यौ० पादौभव
तोयदाचविपरीतौ । सियंभवतिवि
गाथा० फणिनायकपिङ्गलिने।क्ता॥
यथा । हुन्दारग्यविहारी० बल्लवनारी
मनोहारी । गोपालीकरतालो० न
र्त्तनशालीपुनातुवनमाली ॥

विगानम् । न० निन्दायाम् ॥ परदे
वले ॥ विरुजगानम् ॥

विगाहनम् । न० ज्ञाने ॥

विगाहमानः । चि० प्रविशमाने ॥

विगाहते । गाहू० । शानच् ।
मुक् ॥

विग्रह .

विगौत० । चि० निन्दिते ॥

विगुण० । चि० गुणवैपरीत्यविशि
ष्टे ॥ यथा । यथामनोममाचष्टने
य मातातथामम । विगुणेष्वपिपु
त्रेषुनमाताविगुणाभवेत् ॥ अ
ङ्गबिकाले ॥

विगूढ० । चि० गर्हिते ॥ गुप्ते ॥

विगृह्यवाद० । पुं० जयपराजयप्रधा
नेजल्पन्याये ॥

विग्न० । चि० भौते ॥

विग्रह । चि० गतनासिके ॥ विग
तानासिकाऽस्त्र । विर्योवक्तव्य . ।
प्रादिभ्योधातुजस्यतिसमास . ॥

विग्रहः । पु० काये । शरीरे ॥ वि
भागे ॥ विस्तारे ॥ समासवाक्ये ।
विस्तरे । वृत्त्यर्थबोधकीवाक्ये ॥ पुं०
न० राज्ञागुणभेदे । वरे । रणे ।
युद्धे । कलत्रे । सङ्ग्रामे ॥ सम
क्यायोभ्यांसन्दधीत० हीनेनविष्ट
हणीयात् । यथा । बालीवृद्धादी
घंरागी तथाज्ञातिवर्हिष्कृतः

भौरुकीभीरुकजनोलुब्धाः लुब्धजन
स्तथा ॥ विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वति
शक्तिमान् । अनेकचित्तमन्त्रसदेव
ब्राह्मणनिन्दकः । दैवेनापहतश्चैव
दैवचिन्तकएव । दुर्भिक्षव्यसने
पेतोबलव्यसनसयुतः ॥ अदेश
स्थोबहुरिपुयुक्ताकालविपर्ययः ।
सत्यधर्माव्यपेतश्चविशति० पुरुषः ॥

विचसाशी

धमा : ॥ एतैः सन्धिनकुर्वीत
 विगृहणीयास्तु केवलम् कृतिकामन्द
 कीर्तिः ॥ विरुद्ध विविध वा ।
 ग्रहणम् । ग्रह । ग्रहत्रिचयम् ॥
 विविधैर्व्याधिभिर्गुह्यते वा । अप्
 ॥ विविध सुखदुःखादिगृह्णाति
 वा । अप् । वि० ग्रहण्ये ।
 विग्रहावरम् । न० पुष्टे ।
 विग्लापनम् । न० श्रमहीनम् । विग्ल
 पयति । ग्लै० । ल्युट् ।
 विघटनम् । न० विरुद्धनिर्माणे ॥
 विघटिका । स्त्री० पत्नी ।
 विघटितः । वि० नाशिते ॥
 विघटी । स्त्री० पत्नी ।
 विघटनम् । न० सङ्घर्षे ।
 विघटितः । वि० अभिहतम् । विशेषे
 णचालिते ॥ विपूर्वात् । घट्टते ।
 ताः ॥ इट् ।
 विघसः । पु० मुक्तशेषे । अतिथिगु
 षादिभुक्ताशेषे ॥ विघट्टिरयते ।
 अट् । उपसर्गेऽद्वयम् । घञपो
 खेतिवसत् ॥ आहारे ॥ न० सि
 ष्यके ॥
 विचसाशी । वि० अतिथिगुषादिभुक्त
 शेषभाजः ॥ विघसः मुक्तशेषमेवाश्रा
 ति । अण् । विनि । ॥ विचसा
 शीभवेति नित्य वाऽभुतभोजनः
 । विचसाभुक्तशेषस्तु यज्ञशेषं तथा
 भुजम् ॥

विघ्नविनायकः

विघातः । पु० मारणे ॥ हनन घात
 । विविष्टोघात ॥ व्याघाते ।
 आघाते ॥
 विघाती । वि० निधारके । घातके ॥
 विघूर्णम् । वि० भ्रमति ॥ घुण्ण
 णं भ्रमणम् । अनुदात्तं त्वप्रयुक्तात्म
 नेपदञ्च । चलिङोऽित्येनाबिच्यत्वं
 ज्ञापनात् । परस्मैपदम् ॥ ॥
 विघ्न । पु० अन्तराये । प्रलूके ।
 समाभिप्रतिबन्धकदुरिति ॥ विहन
 नम् । विघ्नन्तिमनां स्थिन्वा ।
 विहन्यतेऽनेन वा । हन० । घञ
 र्येकः ॥
 विघ्नकारी । वि० घोरदर्शने ॥ वि
 घातिनि । विघातस्थकारके ॥
 विघ्नचतुष्टयम् । न० सप्तविधे पक्षे
 यरसाखादलक्षणेषु चतुर्षु ॥ नि
 र्विकल्पसमाधौ क्रियमाणे चैतद्वत्त्वा
 दविघ्ना सम्भवन्ति ॥ विघ्नानाञ्च
 तुष्टयम् ॥
 विघ्ननायकः । पु० गणेशे । विघ्नानां
 नायकः ॥
 विघ्ननायकः । पु० विनायके । गणे
 शे ॥ विघ्नानानायकः ॥
 विघ्ननायकः । पु० गणेशे ॥
 विघ्नराजः । पु० विनायके । गणा
 धिपे ॥ विघ्नानाराजा । राजाह
 सखिभ्यष्टच् ॥
 विघ्नविनायकः । पु० योगेशे ॥

विचयनम्

विघ्नहारी । पु० गणादिपे । लम्बो
दरे ॥ चवञ्च हरति । वृज० ।
णिनि० । विघ्नस्थहारी ।
विघ्नित । चि० सञ्ज्ञातविघ्ने ॥ वृ
तच् ॥
विमश । पु० हिरम्बे ॥ विघ्नाना
मौश० ॥
विघ्नेशवाहन । पु० महामुषके ॥
विघ्नेशस्यवाहन ॥
विघ्ने शानकान्ता । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
विघ्न । पु० अश्वत्थुरे । पु०टे ॥
विघ्ना । स्त्री० अश्वत्थगतिप्रभेदे ॥ शुक्
विम्व्याम् ॥ नक्षत्रे । इ० मेदि
निकर ॥
विचकिल । पु० मल्लीप्रभेदे । द्विपु
टायाम् ॥ मदनवृक्षे ॥ वृत्तिमेदि
निकर ॥
विचक्षण । पु० प्रशिङ्गते । विचष्टे
अक्षिङ् ॥ अनुदात्ततश्च हलादे
रितियुच् । कर्त्तरि ल्युङिति न्या
सकार० ॥ चि० विचारकुशले ॥
निपुणे । तत्तत्कालकर्त्तव्यतायां
चतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥
विचक्षणा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
विचक्षुः । चि० विमनसि ॥ चक्ष
र्हीने ॥
विचयः । पु० अन्वेषणं ॥ विचयी
ते । चिञ्चयने । कर्मण्ये रच् ॥
विचयनम् । न० मार्गणे ॥ सबीच

विचारजा

थे ॥ विविधम् । चयनम् ॥ चि
ञ् ॥ ल्युट् ॥
विचर्चिका । स्त्री० रोगविशेषि । पा
मनि । पामायाम् ॥ दाह्यते त्वक्
खराकृष्णापाण्डोर्ज्ञेयाविचर्चिका ।
पादेविपादिकाज्ञेया स्थानभेदा
द्विचर्चिका । दाह्यते० ॥ विदार्य
ते ॥ विचर्च्यते । चर्चमध्ययने ।
रोगाभ्याथाग्वल्बहुलम् । प्र
क्षयोपसर्गाभ्यारोगप्रतीतिः ॥
विचल । चि० अस्थिरे ॥
विचलनम् । न० विभ्रमे ॥
विचलित । चि० स्थूलिते । पति
ते ॥ स्थानान्तरप्राप्ते ॥
विचार । पु० कार्याकार्यरूपेविम
शे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धवस्तु
निप्रमाणेन तत्त्वपरीक्षायाम् । वि
तर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षाया
म् । अज्ञायाम् । सङ्ख्यायाम् ॥
सन्दिग्धसप्रयोजनस्य । विचारमर्ह
ति ॥ विवेके ॥ कोह कथमिदं जा
तं कोवै कर्त्तास्यविद्यते । उपादा
न किमस्तीह विचार सायमीदृ
श ॥
विचरणम् । न० विचरन्त्यनेनवा ।
चर० । घञ् ॥
विचारजा । स्त्री० विद्यायाम् ॥
यथा । परीक्षायापरीक्षाविद्यादे
वाविचारजा । तथापरीक्षाविद्यायां

विचिकित्सा

विचारोऽयं समाप्यते ॥ वि० वि
चारोत्पन्न । विचाराख्याते ॥ ज-
नी० । उ ॥

विचारणम् । न० विचारे ॥ चरस श
येषु रादि० युच् ॥

विचारणा । स्त्री० विचारे । चर्चाया
म् ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ चरस शये०
चरादि । ण्यासश्चन्द्रोयुच् ।
टाप् ॥

विचारणीयम् । न० शास्त्रे ॥ वि०
विचार्ये ॥

विचारितः । वि० कृतविचारे । वि
मे । विन्ते ॥ विचार्यतेत्य । चर
गतौ० ग्यन्त । क्त ॥ विचार०
सञ्ज्ञातोऽस्त्व । तारकादिस्त्वादित
तव् ॥

विचार्यः । वि० विचारयोऽस्ये । वि
चारितव्ये । विचारणीये ॥

विचार्यमाणः । वि० चिन्त्यमाने ॥
ज्ञानं ह्येतथाज्ञाताचितय भाति
मायया । विचार्यमाणे चितयेषा
त्मैवेकोऽवशिष्यतइति श्रीमहानि
र्वाणतन्त्रम् ॥

विचालः । पुं० न० चक्षुरे । चक्ष्यन्त
रे । चक्षुराणि । रूपान्तरापत्तौ ॥
यथापयसीदृष्ट्यादिरूपताविचालः ॥

विचिः । पुं० स्त्री० चक्षुषतरङ्गे ॥

विचिकित्सा । स्त्री० स शये । विरुद्धा
मेककोऽवयवादिज्ञाने ॥ विचिकि

विचिन्वन्

त्वनम् । कितस शये । गुप त्विज्
किङ्गा । सन् । तत० अप्रच्छयो
दिध्यकारप्रच्छय । टाप् ॥

विचिकित्सितः । वि० स शयिते ।
सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सासञ्ज्ञाता
या । तारकादिस्त्वादितव् ॥

विचिकिल । पुं० द्विपुटार्थमज्जिका
याम् ॥ दमनके । इ० हि० चन्द्रः ॥

विचितः । वि० चिन्विष्टे ॥

विचित्तः । वि० उ ग्राप्ते ॥

विचित्रम् । न० कवुरवर्णे ॥ पुं०
म० अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्रं स्ववि
रुद्धस्य फलस्य स्यात्समुद्यमइतिल
क्षणात् ॥ वि० विचित्रवर्णं वर्तते ॥
नानाविधे ॥

विचित्रवः । पुं० भृजवृक्षे ॥

विचित्रदेशः । पुं० मेघे ॥ वि० आश
यं शरीरे । नानावर्णं देशे ॥

विचित्रवीर्यः । पुं० चन्द्रवंशीयान्
पतिविशेषे ॥

विचित्रवीर्यसुः । स्त्री० सत्यवत्या
म् ॥

विचित्रा । स्त्री० मृगीशरीरे ॥ विचा
ख्यानाड्याम् ॥

विचित्राङ्गः । पुं० कीकिनि । मयूरे ।
व्याघ्रे ॥ वि० आशयं शरीरे ॥ वि
चित्राणि० चक्रानियमसः ॥

विचिन्वन् । वि० मृगयमार्थे । अ
न्विष्यति ॥

विच्छाया

विचो । स्त्री० वीच्याम् । तरङ्ग ॥
वृ० विरूपकोष ॥

विचेतन । वि० चेष्टारहिते । विग
ताचेतनायस्यस । ॥ (७) ॥

विचेता । वि० दुर्मनसि । चन्तम
नसि । विमनसि । विगतचित्तं ।
मगधदज्ञानजनितदुरितप्रतिबद्ध
विवेकविज्ञाने । विविमचित्ते ॥
उद्दिमनचित्ते ॥

विचेयः । वि० मृग्ये ॥

विचेष्टकम् । न० अक्षपरिवर्त्तने ॥

विचेष्टितम् । न० विरुद्धाचरणे ॥
व्यापारे ॥

विच्छन्दः । पुं० विच्छन्दके ॥ वि
विष्टच्छन्दोऽत्र ॥

विच्छन्दकः । पु० ईश्वरसङ्गप्रमेदे ।
विशिष्टच्छन्दोऽभिप्रायोऽत्र ॥ य
द्वा । विशिष्टान्छन्दयति० साभि
लाषान्करोति । छदि० । यत्
ल० कुन्वा । उपर्युपरिगृहेतदि
च्छन्दससक्तमितिभरतः ॥

विच्छर्दकः । पुं० विच्छन्दके ।
उच्छृदिर्दीप्ती ॥ यत्कुन्वा ॥

विच्छायाः । पुं० मणौ ॥ न० पश्चिमाः
कायाग्राम् । वि० वृत्तप्रमे ॥ छाया
रहिते ॥ विगताकायायस्य ॥

विच्छायाः । स्त्री० पश्चिमायायाम् ॥
लोबलोचिता० छायाबाहुल्यवृत्तिस
रूपान् ॥

विचनः

विच्छति । स्त्री० चङ्गहारे ॥ विच्छि
दे । हावमेदे ॥ यथा । मण्डनाना
दरव्यासाविच्छितीरुपदर्पतः । आ
भरणविलेपनादौनांकुतश्चित्प्रिया
पराधादीर्घ्यानादरेणस्थानांसखी
नांप्रयवतोधारणंविच्छति । प्रि
येवदत्तप्रीतिनिवन्धनसुलपमपिबि
भूषणंविच्छित्तिरिच्यन्ते । आक्
ल्यकल्पनाख्यामिविच्छतिः का
मिपोषकृदित्युत्पलनीलमणिः ।
विच्छेदनम् । छिदिर्दुर्धौकरण
। क्षिन् । छिदे० विनाशि०विच्छित्ति
रितिचिकाण्डशेषः ॥ गेहावधौ ।
इतिहेमचन्द्रः ॥

विच्छिन्नः । वि० समालम्ब्ये । कृत्ते ।
काटा० वृ० मा० ॥ विभक्ते ॥ कुटि
ले ॥ विशिष्यविच्छिन्नः ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री० विच्छिदावस्था
याम् । अभिव्यक्तस्यजनितकार्यं
स्यापि० किमपिदृक्कतताभिभवः ।

विच्छेदः । पुं० विद्येगि । विरहे ।
कान्तायाः कान्तविच्छेदोभरणा
दतिरिच्यते ॥ विच्छेदनम् । छि
दिर् । वञ् ।

विच्छिदावस्था । स्त्री० विच्छिन्नावस्था
याम् ॥

विच्छुतः । वि० विचरिते ॥ विगतं ॥

विच्छुतिः । स्त्री० विद्येगि ।

विचनः । वि० निजने । विविक्ते ।

विजय :

नि . शलाकी । रहसि ॥ यथा ।
आहारनिर्हारविहारयोगा सदैव
सद्भिर्विजनेविधेया ॥ अखण्डान
न्दे ब्रह्मणि ॥ आदोवन्तेचमध्येचज
नोयस्मिन्नविद्यते । धेनेदसततव्या
प्तसदेशोविजयन स्मृतः । विगतौ
जनोऽस्मात् ॥

विजयनम् । न . प्रसवे ॥ पुं . सूति
प्राप्ति । विजयतेऽस्मिन् । जनो .
कारणेति ल्युट् ॥

विजय्या । पुं . मैत्रे । सुधन्वाचार्य्ये ।

विजयपितृम् । न . पिच्छिले ॥

विजय . । पुं . जये । शत्रुपराजयनि
मित्तत्तत्कर्णे ॥ पार्थे । चर्जुनपा
ण्डवे ॥ विमाने . विष्णुचरविशि
ष्टे ॥ हतार्हतपितरि ॥ जिनवल
देवे ॥ यमे ॥ कल्किपुत्रे . बत्स
रविशिष्टे ॥ तत्फलयथा । अल्यतौ
यास्तयामेवावर्णन्तिखण्डमण्डले ।
नश्यन्तिसर्वशस्त्रानिविजयेनाचस
शय . ॥ २० ॥ याचायोगान्तरे ॥
यथा । दिगीशीदिग्वलीचेत् स्थास
न्नेशसुहृद्यदि । विजयानामयो
गीय याताराजाजयौभवेत् । सम
रयाचायोगे ॥ गुरौवीर्येकेन्द्रयुलेबु
धवाभृगुनन्दने । विजयानामयो
गीययातुर्विजयदः सदा ॥ विजय
नम् । विजये । एरच् ॥ एकादशे
सुहृते ॥ चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ परमे

विजया

श्वरे ॥ विजयतीक्ष्णवैराग्यैश्वर्या
दिगुणैर्निश्चलम् । विपूर्वाप्नयते
पञ्चाद्यच् ॥

विजयश्च . । पुं . विजयेकुशले । आ
कर्षादिस्वात्कम् ॥

विजयकुशुर . । पुं . राजवाञ्छेमा
तङ्गी ॥

विजयचक्रन्द . । पुं . पञ्चव्रतमौक्ति
कहारे ॥

विजयनन्दन . । पुं . इक्ष्वाकुवंशज
राजविशेषे ॥ जये . अभिमन्यौ ॥

विजयस्यनन्दन ॥

विजयमर्दल . । पुं . ठक्कायाम् ।
जयठाक . इ . भा . ॥

विजयसखः . । पुं . शौकस्थे ॥ विज
यसखा । राक्षस . सखिभ्य-
ष्टच् ॥

विजया । स्त्री . उमायाम् । आख्या
यन्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । वि
जिह्वपद्मनामानदेत्यराजमहावल
म् । विजयातीनसादेवीसीक्तेचैवाप
राजितेतिदेवीपुराणम् ॥ उमास
ख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा ।
इक्ष्मासिसितादशमीविजयाशुभ-
कर्मसुसिधिकरीकथिता । अक्षय्यार्च
युतासुतरांशुमदानृपलैस्तुगमेजयस
न्धिकरी ॥ अस्यानीलकण्ठदर्शन
विधिर्यथा । कृत्त्वानीराजनराजा
बलवद्वैद्यथाबलम् । शोभनखञ्ज

विजया

न पश्येज्जलगीगोष्ठसन्निधौ ॥ द
 र्शनानन्तरतद्गमस्कारमन्वोद्यम् ।
 नीलयौवशुभयौवसर्वकामफलप्रद
 । पृथिव्यामवतीर्थोसिखञ्जरीटन
 मे।स्तुते ॥ त्वयागयुक्तोमुनिपुत्रक
 स्त्वमहश्यतामेपिशिखोद्गमेन । त्व
 दृश्यसेप्रावृषिनिर्गतायां त्व खञ्जना
 स्वर्यमयेनमस्ते ॥ द्रव्यविशेषापरि
 स्थितस्य तस्माद्दर्शनफलं यथा ॥ अ
 र्जुनेषु गेभु गजबालिमहोरगेषु राक्ष
 प्रदः कुशलद शुचिशालिलेषु ।
 मस्यास्थिकेशनखलोमतुषिषु दृष्टो-
 षु । खददाति बहुश खलु खञ्ज
 रीटः ॥ अशुभदर्शने प्रायश्चित्तं य
 था । अशुभखञ्जनदृष्टादेव ब्राह्म
 णपूजनम् । दोनकुर्वीत कुयाश्चक्षा
 नसर्वोपधीजलैरिति ॥ मादकद्रव्य
 विशिषे । भङ्गायाम् । तस्याना
 मानिगुणाश्च यथा । भङ्गागञ्जा
 मातुलानीमादनीविजयाजया ।
 भङ्गाकफहरीतिक्ताग्राहिणीपाच
 नीलघ्नुः । तीक्ष्णोष्णपित्तलामोह
 मदबाग्वज्जिर्वर्जनी इतिभावप्र
 काशः ॥ अपिच । शक्ताशनतुती
 ष्योष्णमोहकतृकुष्ठनाशनम् । वल
 मेधाग्निक्वच क्लृप्तादोषहारिरसाय
 नम् ॥ जातामन्दरमन्थनाख्यलनि
 धौपीयूषरूपापुराचैलोक्य विजय-
 प्रदेतिविजयाश्रीदेवराजप्रिया ॥ ला

विजाता

कानाहितकाम्ययाचितितत्प्राप्ता
 नरे कामदोसर्वातङ्कविनाशघ्नं
 जननीयै सिवितासर्वदुःखतिरा
 जवत्तमः ॥ वचायाम् । यमभार्या
 याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ खलाबुत्र
 ताविजयेतिलक्षयम् । जयन्त्या
 म् ॥ शिफालिकायाम् ॥ मज्जि
 ष्टायाम् । शर्मीभेदे । अग्निमन्थे
 । गणिकार्याम् ॥ अष्टमहाहाद
 श्यन्तर्गतहादशोविशेषे ॥
 विजयासप्तमी । स्त्री० सप्तमीतिथिप्र
 भेदे ॥ सायथा । शुक्रपक्षसप्तम्यां
 सूर्यवारोदयदाभवेत् । सप्तमीविज
 यानामतद्वत्तमहाफलम् ।
 विजयी । चि० विजयशीले । विशिषे
 णजितुशीलमय । विहङ्गीत्यादि
 ना० इति ॥
 विजरः । पुं० वेदान्तवेद्यशास्त्रनि ।
 चि० जरारहिते ॥ विगताजरा
 यय ॥
 विजलम् । न० विजिले । पिचुक्लिले
 इति हेमचन्द्रः ॥ चि० जलशून्ये ।
 विजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥ यथा
 । व्यक्तयासूययागूढमानमुद्गान्तरा
 लया । अथद्विषिकटाक्षोक्तिर्विज
 ल्पोविदुषामतः ॥ इत्युज्ज्वल
 नीलमणि ॥
 विजातः । चि० विज्ञते ॥ जाते ॥
 विजाता । स्त्री० जातापत्न्यायाम् ।

विजित .

प्रजातायाम् ॥

विजातीय . । चि० विभिन्नधर्मात्मान्ते ॥ विलक्षणे । भिन्ने ॥ यथाह
जाद्विजातीय : शिलादि . ॥

विजिगीष . । चि० जयेच्छी ॥

विजिगीषा । स्त्री० विजयेच्छायाम् ॥
खोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दा
त्यागेच्छायाम् ॥

विजिगीषाविवर्जित . । चि० आद्यु
ने । औदरिके ॥ खोदरपूरणास
क्तिनिमित्तकनिन्दात्यागेविजिगी
षा० व्यवसाय : कश्चित्प्रकर्षोवा०
पालस्यात्तेनविहीनोय : केवलमु
दराधीनवृत्तिभाव : ॥

विजिगीषु : । चि० जयेषिणि । जये
च्छाशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥
यथा । जेतुमीषणशीलश्चविजिगी
षुरितिसमृत । इति ॥ शक्त्यस्यहि
विजिगीषो . कार्यसाधनप्रधानम्०
अन्यत्समयरक्षणाद्यशक्त्येतिनी
ति : ॥ विजेतुमिच्छाधाता . कर्म
णवृत्तिसन् । सनाशंसभिन्नउ . ॥

विजिघत्सु : । चि० विगताशनेच्छे ॥
विगताजिघत्साच्चु धायश्च ॥

विजिज्ञासितव्य . । चि० स्वसंविद्य
तामापादयितव्ये० निजात्मनि ॥
विशेषेणज्ञातुमेष्टव्य . ॥

विजित . । चि० पराजिते ॥ विजयी
तेषु । जिघमिभवे । त्त . ॥

विजृम्भितम्

विजितात्मा । चि० स्ववशीकृतदेहे ॥
वशीकृतान्त करणे ॥ विजित
आत्मादेहा० मनोवायेन ॥

विजिताश्व । पुं० पृथो : पुत्रे ॥
चि० वशीकृततुरगे ॥

विजिति । स्त्री० विजये ॥ यथाह
दण्डी । जितिविजितिस्थितिर्विहि
तिव्रतरतय : परगतय : । उरुवरु
धुर्गुरुदुधुतुयुं धिकुरव . स्वमरिकु
लम् ॥ इति ॥

विजिलम् । चि० पिच्छिले । मण्डयु
क्तजलयुक्तव्यञ्जनयो . ॥ विजन वि
जि । ओविजौमयचलनयो : ।
इगुपधात्किदितीन् । विजिंजा
ति । ला० । आतीनुपसर्गेक : ॥
विजिविल : । चि० विजिले । इतिहे
मचन्द्र : ॥

विजिहीर्षा । स्त्री० विहर्षुमिच्छा-
याम् ॥

विजिह्व . । चि० कुटिले । वक्रो ॥
विशेषेणजिह्व : ॥

विजुल . । पुं० शोक्मलीकन्दे ॥

विजृम्भणम् । न० विध्वमे ॥ विष्का
से ॥ जृम्भणे ॥

विजृम्भितम् । न० चेष्टायाम् ॥ चि०
विकस्त्रे । विकसनशीले ॥ अश्व
र्जिते ॥ उत्तसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥
विजृम्भासङ्घाताश्च । तारकादिस्था
दितच् ॥

विज्ञानम्

विज्ञोहा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥ य
था । यच्चपक्षिद्वयं दृश्यते सुन्दरम् ।
सर्पराजोदितासाविज्ञोहामता ॥
यथा । आलिवशीघरेकामकेलीप
रे । किमयासाधितमौनमारोपि
तम् ॥

विज्जलम् । न० तीरे । सायके ॥

चि० पिच्छिले ॥

विज्जिलम् । न० विजिले ॥

विज्जुलम् । न० गुडत्वचि । त्वचे ॥

विज्जुलिका । स्त्री० जतुकायाम् ॥

विज्ञः । चि० निपुणे । अभिज्ञे ।

शिक्षिते । प्रवीणे । विजानाति ।

ज्ञापवधाधने । आतस्योपसर्गक

तिकः ॥

विज्ञप्तिः । स्त्री० विज्ञापने ॥ वि-
ज्ञाने ॥

विज्ञबुद्धिः । स्त्री० जटामास्याम् ॥

चि० सुशिक्षिते ॥

विज्ञातः । चि० विस्तृते ॥ ख्याते ॥

निश्चिते ॥ अर्थपरिज्ञानात्सर्ववि

ज्ञातं भवति ॥ ज्ञाते । विशिष्य

ज्ञातीर्थे ॥ व्यज्ञायि । ज्ञा० ।

ज्ञा' ॥ यद्वा । विजानाति । मति

बुद्धौतिक्तः ॥

विज्ञाता । चि० अनुभवितरि ॥

विज्ञानम् । न० ज्ञाने । कर्मणि ॥

विज्ञानं ज्ञानकर्मणोरिति मेदिनी ।

कामं ॥ विज्ञानं कामं ज्ञाने

विज्ञानम्

इति हिमवन्द् ॥ निश्चये । संश

यविषयं शरद्विते ज्ञाने ॥ चिच्छक्तौ ।

विज्ञप्तिरूपे ब्रह्मणि ॥ अपरोक्षे ज्ञा

ने फले । ब्रह्मात्मैक्यानुभवे । वि

ज्ञप्तौ ॥ यथादिकर्मकौशले ॥ वि

वेकबुद्धौ ॥ उपासने । शास्त्रा

र्थविषयज्ञाने । शिल्पबुद्धौ ।

शिल्पकर्मणि ॥ विज्ञायतेऽनेन ।

ज्ञा० । करणे ल्युट् ॥ विवेकेन

ज्ञानवा । मोक्षधीर्ज्ञानमन्यत्र वि

ज्ञानं शिल्पशास्त्रयोरित्यमरः । अ

स्यार्थः । विशिष्यसामान्येन च ।

अवबोधो मोक्षो मुक्तिः । शिल्पं चि

त्वादि-शास्त्रव्याकरणादि । मो-

क्षे-शिल्पे-शास्त्रे च याधौः सा-

ज्ञान-विज्ञानोच्चार्यते-एषा विशेष

प्रवृत्तिः । अन्यत्र चटपटादौ-

याधौः सापिज्ञानं विज्ञानस्योच्चा-

र्यते । एषा सामान्यप्रवृत्तिः ।

मोक्षधीर्ज्ञानं-विज्ञानश्च यथा ।

ज्ञानान्मुक्तिरिति-सायाचिता च

विज्ञानतुष्टा कृद्विप्रयच्छतीति । अ

न्यत्र यथा-ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तो

र्विषयगोचरे-इति । घटत्वप्रका

रकज्ञानमिति । येकेचित्प्राणिना

लोके सर्वे विज्ञानिनामता इति । ब्र

ह्मणो निश्चयविज्ञानानन्दरूपत्वात्-

इति । एवं चिद्विज्ञानं व्याकरणज्ञा

नं चटपटविज्ञानमिथ्यादिकप्रयुज्य

विज्ञानवादः

तएव तद्दिग्मे • गरुत्मदादिशब्दव
त् • गरुत्मच्छब्दोहि गरुडं पक्षिमा
चैव वर्तते । मोक्षवृत्तिनिमित्तस
ममी • मोक्षनिमित्त शिल्पशास्त्रयो
र्धीज्ञानमुच्यते । तन्निमित्ततोऽन्य
निमित्त • यातयोर्धी साविज्ञा
नमितिकेचित् । मोक्षविषयामोक्ष
फलाधीज्ञानम् • अन्यधीर्विज्ञान
म् । कान्यचेत्याह शिल्पशास्त्रयोरि
तिकेचित् । अवबोधद्वयध्यातृत्वं •
मोक्षविषये • अवबोधाधीज्ञानम् •
अथ च ठपटादिविज्ञान शिल्पशा
स्त्रविषये विज्ञानमितिकेचिदिति भ
वति ।

विज्ञानतत्त्वम् । न • महत्तत्त्वे ॥

विज्ञानपादः । पु • वेदव्यासे ॥ इ
तिकेचित् ॥

विज्ञानमयः । पु • पञ्चसुकीषेणुचतु
र्थे । ज्ञानेन्द्रियैः सहितायां बुद्धौ
। ज्ञानशक्तिमतिकर्तृरूपे • बुद्धि
मये • लीनामुभौ • वपुर्बोधैः
व्याप्नुयादानखायगा । विष्णोः
पेतधीर्नात्मा विज्ञानमयशब्दभोक् ।

विज्ञानमात्रकः । पु • सुखे । सुगते ।
विज्ञानवान् । वि • निपुणे । विवे
कविशिष्टे ॥ विज्ञानमस्त्यर्थः । तद्
स्यास्मिन्निति मतम् ।

विज्ञानवादः । पु • बौद्धानाञ्चणिक
विज्ञानातिरिक्तभावाभाववादे । वि

विज्ञानस्कन्धः .

ज्ञान । बुद्धिरिति नार्थान्तरम् ।
रुदन्तज्ञैयतत्त्वतद्बुद्धिर्बुद्धयभासते ।
स्वप्नवज्जागरे सुप्तावभावः स्फुटप
रहि ॥ अथ च जादौ न युक्तिसह ।
तथाहि । जागरे वाध्यतैस्वप्ना जाग
रो नैव बाध्यते । तत्र तद्वाधकाभावा
द्वाद्यमस्त्युपलब्धित ॥ बुद्धिर्बुद्धि
तितेप्युक्तिर्वाद्यमर्थप्रसाधयेत् । ए
व न युज्यतैर्बुद्धिर्जगदाकारतात
व । स्थिरचेतनराहित्यात् स्वयश्च
चणिकत्वतः । स्मृत्यादिव्यवहार
श्रुतिपञ्चतयद्वारा ॥ मम तु जाग
रादिभमाधिष्ठानस्याऽखण्डबोधान
न्दरूपस्य ब्रह्मण साक्षात्कारोपाध
कीप्तिः ॥

विज्ञानवादी । पु • बौद्धविशिष्टे । तेषां
भान्तिस्तु । एकैका वासना तत्र प्रति
बन्धविनाशिनौम् । आहु चणिक
मात्मानबौद्धविज्ञानादिधनः ॥ त
त्र • बुद्धौ • वासनां तदुत्पत्तिभूता
वृत्तिमितियावत् ।

विज्ञानस्कन्धः । पु • आलक्ष्यविज्ञानस
न्ताने । रूपस्वाभाभिर्व्यक्तौ • अह
मित्याकाररूपादिविषयइन्द्रियज
न्योदण्डाद्यमाभौ विज्ञानस्कन्ध इति
वाचस्पतिमिश्रा । अहमित्याकारमा
लक्ष्यविज्ञानमिन्द्रियादिजन्यं • रूपा
दिविषयश्च ज्ञानमेतद्बुद्धं • दण्डा
यमान • प्रवाहापन्नविज्ञानस्कन्ध इ

विटका

त्यर्थं द्रुतिकल्पतरु । अहमितिप्रत्य
 योविज्ञानस्कन्धवृत्त्यानन्दगिरि ।
 विज्ञानावसित । त्रि० विज्ञानेननि
 स्थिते ।
 विज्ञानिका । त्रि० वैज्ञानिकी । प्रक्षी
 ण ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । ब्रह्मादि
 त्वान्मत्त्वर्थीयस्य ॥
 विज्ञापनम् । न० बोधने । ज्ञावना०
 बुक्तावना० इ० भा० प्र० ॥ विपूर्वाण्
 स्यन्तजानातेत्युट् ॥
 विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ त्रि०
 विज्ञातव्ये । इदमेवमिति विस्पष्ट
 ज्ञानार्हे ॥ विज्ञातुयोग्यः । ज्ञा० ।
 अधीयत् । ईदति ॥
 विज्यम् । न० निगुणेधनुषि ॥ विग
 ताज्यायस्त्रिन्० दद्याद्वा० तत् ॥
 विज्वर० । त्रि० विगतज्वरे ॥ विगत
 मनस्तापे ॥ विगतेज्वरोयस्य ॥
 विभर्त्तर । त्रि० विषमे ।
 विज्ञामरम् । न० चक्षुष शुक्लार्धे ॥
 द्रुतिकश्चित् ॥
 विज्ञोली । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥
 विट । पुं० अद्वौ ॥ लक्षणविशेषे ॥
 विट् । स्त्री० ॥ मूषिके ॥ खदि
 रे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्त्ते ॥ काम
 तन्त्रकलाकीविदे ॥ नारदवृत्ते ॥ वि
 टति । विटशब्दे । द्रुगुपधलक्षण
 कः ॥

विटका । स्त्री० वीटिकायाम् ॥ इति

विटप्रियः

कश्चित् ।

विटङ्क । पु० न० गृहप्रान्ते रचितप
 क्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥
 विश्लेषणटङ्कान्तोऽयं । टक्कित्तने ।
 हलश्चेतिघञ् ॥ तोरणस्तम्भयोरुप
 रितर्यङ्निहितेदारुणि ॥ त्रि० सु
 न्दरे ॥ यथा । तस्मिन्नतीक्ष्णमुनय
 षडसंजमाना । कक्षाः समानव
 यसावयसप्तमायाम् । देवावचक्षत
 गृहीतगदौपराङ्गकियूरकुण्डलकि
 रीटविटङ्कवेशौ ॥ इतिभा० छ० स्क
 त्थे १५ अध्यायः ॥

विटङ्कितः । त्रि० अलङ्कृते ॥

विटपः । पु० विटाधिपे । पारदारिकश्रे
 ष्ठे ॥ आदिष्यपचे ॥ पुं० न० शाखा
 पञ्चवसमुदाये । विस्तारे ॥ सार्व्वे ।
 गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ पञ्चवे । सु
 ष्कवल्क्षणयोरन्तरे । महावीर्य्ये
 ॥ विटान्पाति । पा० । आतीनुपे
 तिकः ॥ यद्वा । विटानांपानम् ।
 पा० । घञर्थकः ॥ विटति० विव्य
 तीया । विटपाक्तीशे० शब्दे च । वि
 टपविष्टपविशिपोलपाः ० इ० सा
 धुः ॥

विटपी । पुं० पादपी । तरौ । वृत्ते ॥
 बटे ॥ विटपः शाखाविस्तारोऽस्या
 स्ति । अतइति ॥

विटप्रियः । पुं० सुहृदवृत्ते । मोगरा०
 इ० भा० प्र० ॥ विटानांप्रियः ॥

विट्पति .

विट्माक्षिक । पु० धातुविशेषे ।

ताप्ये । नदीजे । कामारौ ॥

विटि । स्त्री० पीतचन्दने ॥

विट्कारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे ।

गिराख्याम् ॥

विट्खदिरः । पुं० दुर्गन्धिखदिरे ।

चरिमेदे ॥ विड्गन्धि खदि

र ॥

वेट्चर । पुं० ग्राम्यशूकरे ॥ वि

ष विष्टाचरति । चर० । पचाद्य

च् । मूलविभुजादिच्चात्कोबा ॥

विषखरोबा ॥

विट्ठलः । पुं० अज्ञानुयाहकिदेवे ॥

यदाहुरर्वाचीनादाक्षिणात्याः ।

विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लाति

अदत्ते आत्मीयतयागृह्णाति ।

ला० । आनोनुपसर्गइतिकः ।

विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लातिगृ-

ह्णातियः स्तयम् । अज्ञानुयाह

कृद्देवेविट्ठलः कथ्यतेबुधैरिति

प्रक्रियाप्रसादः ॥

विट्पतिः । पु० जामातरि ॥ य

था । मातामहमातुलसस्वस्वीयश्च

शुरगुरुम् । दौहित्रंविट्पतिं च

भ्यः सृष्टिग्याज्यौचभोजयेत् । एता

न्मातामहादीन् दशमुख्यशोचिया

द्यसम्भवेभोजयेद् । गुरुर्विद्यागुरुरा

चार्यादिः । विट्दुहितातस्याः

पतिः । इतिकुल्लकमदः ॥ भोज

विडम्वा .

येत्० श्राद्धे० इतिशेषाविध्यः ॥ नृ

पतौ ॥ वैश्यवर्ग्ये ॥

विट्सारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे ।

कुण्ठ्याम् । गुयासालुक्० इ० गौ०

दे० भा० प्रसिद्धे ॥

विठर । पुं० बाग्मिनि ॥

विडम् । न० कृत्त्रिमलवणे । पाक्ये । खा

रीलूण० इ० भा० ॥ अस्यगुणायथा

। विडसन्धारमूर्द्धाधः कफवातानु

लोमनम् । ऊर्ध्वकफमधोवातसञ्चा

रयेदिच्छथः । दीपनंलघुतौच्छो

ष्णरूक्षरूच्यव्यवायिच । विबन्धाना

हविष्टन्महद्रुग्गौरवशक्तनुत् ॥ विड

ति । विडभेदने ॥ इगुपधन्नाप्रीक्षि

रः कः ॥

विडङ्ग । पुं० न० वेल्ले । विचराण्डु

लायाम् । कृत्त्रिमि । विडङ्गकटु

तौच्छोष्णरूक्षवज्जिकरलघु । शू

लाध्मानोदरर्शेष्वाकृमिवातविबन्ध

नुत् ॥ चि० अभिज्ञे । विडति ॥

विड० । विडपात्रोशिवा । विडा

दिभ्यः । किदिच्छङ्गच् ॥

विडम्बनम् । न० अनुक् ० रूणप्रतारणे ॥

विडम्बना । स्त्री० विडम्बने । अनु

कृतौ ॥

विडम्बमानः । चि० अनुक्रियमाणे ।

विडम्बितः । चि० अनुकृते ॥

व्यस्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥

विडम्बाः । चि० उपहासासदे ॥

विडोजा :

विडारः । पुं० विडाले ॥ रत्नयोर
भेदः ॥

विडारकः । पुं० विडाले ॥

विडालः । पुं० चोतौ । मार्जारः ।

वृषट् शके ॥ नेत्रपिण्डे ॥ विडति ।
विडतिवा । विडत्याक्रोशे ॥ तमि
विशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपक्षि
भ्यः कालन् ॥ भेषधविशेषे ॥ र
गणे ०५ । ५० ॥

विडालकम् । न० हरिताले ॥ पुं० ने
त्रोर्गौषधविशेषे ॥

विडालपदः । पुं० तैलकद्वयपरिमा
णे ॥ न० मार्जारचरणे ॥

विडालपदकम् । न० कर्षपरिमाणे ॥

विडाली । स्त्री० भूमिकूष्माण्डे । वि
दार्याम् । मार्जार्याम् ॥

विडीनम् । न० खगानांगतिप्रभेदे ॥

विशिष्टं डयनम् । डीड्विहायसा
गतौ । स्वादिः । नपुंसकेभावैक्तः
। स्वादयश्चेदितद्रूप्यतिदेशात्चोदि
त्त्वान्निष्ठानत्वम् ॥ विडीनं विचि
ष पक्षिणः पतनमिति महाभा-
रतः ॥

विडुलः । पुं० वेतसवृक्षे ॥

विडोजाः । पुं० इन्द्रे ॥ विवेष्टि ।

विषलृव्याप्तौ । क्तिप् । विट् । व्या
पकम् ० चोजसंजीऽस्य ॥ विट्
सुप्रजासु ० मनुष्येषुवा ० चोजायस्ये
तिवा ॥

वितण्डा

विडौजाः । पुं० पाकशासने । इ
न्द्रे ॥ विडति । विडभेदने । इगु
पधतिकः । विडभेदकमोजाऽ
स्य । सान्तः ॥

विडम्भम् । न० विडलवणे ॥

विड्जः । त्रि० विष्ठायाज्जाते ॥

विडलवणम् । न० विडे ॥

विड्वराहः । पुं० विट्चरे ॥

वितसः । पुं० वीतसे ॥

वितण्डा । स्त्री० कच्चौशाके ॥ शिला
क्षये ॥ करवीर्याम् ॥ दर्व्याम् ॥ वा
दप्रभेदे । परपक्षप्रतिवादे । स्वपक्ष

स्थापनाहीनायामुविजिगीषुकथाया
म् ॥ तथाचन्यायसूत्रम् । सप्रतिप

क्षस्थापनाहीनोवितण्डा । यद्यपि
तच्छब्देन जल्पो न परामर्शुं शक्यते ०

जल्पस्य स्थापनाद्वयवत् प्रतिपक्ष
स्थापनाहीनत्वस्य विरुद्धत्वात् । त

थापि स्थापनाद्वयवत्त्वं विहाय ० जल्पे
कदेशः परामृश्यते । प्रतिपक्षोद्दि

तीयपक्षः । तथाच ० प्रतिपक्षस्थाप
नाहीनाविजिगीषुकथा ० वितण्डेति

। न च स्वस्य स्थापनीयाभावात् कथमि
यंकथाप्रवर्त्ततामिति वाच्यम् । पर

पक्षखण्डनेन जयस्यैवाद्देश्यत्वात् ।
परंतु ० यत्परपक्षखण्डनेनैव स्वपक्ष

सिद्धिर्यादेव सिद्धे तत्साधनाभावेपि
न प्रवृत्त्यनुपपत्तिरिति वदन्ति ॥

१ । ४२ ॥ वितण्डातिपरक्षोऽनया

वितर्ही

। तडिअघाते । गुरोश्चेत्यः ॥

विततः । चि० विसृते ॥ विशेषणत
तः ॥

वितति । स्त्री० विस्तारे ॥

वितथम् । न० अन्तेवचसि । चि०
तद्वृत्ति ॥ विगतंतथासख्यंयस्मात्
तत्० वितथम् । अजितियोगविभा
गात्समासान्तोऽच् ॥

वितन्द्रः । चि० जागरुके ॥ तन्द्रार
हिते ॥ विगतातन्द्रायस्यसः ॥

वितन्यमानः । चि० वितायमाने ॥
तनोतेः कर्मणि लट् : शानजा
देशः ॥

वितन्वन् । चि० विस्तारयति ॥

वितमाः । चि० तमोगुणरहिते ॥

वितरणम् । न० दाने ॥ तृप्तवनतरण
योः विपूर्वः । भावि ल्युट् ॥

वितर्कः । पुं० ऊहे ॥ सशये ॥ विप
रोततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभा
षार्थसुरादौ । भावि घञ् ॥ ज्ञानसू
चके ॥

वितर्कणम् । न० वितर्के ॥ तर्कः ।
ल्युट् ॥

वितर्हिः । स्त्री० वेदिकायाम् ॥ वि
गतातर्हि हिंसाऽस्याः । तर्हि हिंसाया
म् । सर्वधातुभ्यङ्गितीन् ॥

वितर्हिका । स्त्री० वेदिकायाम् ॥
स्वार्थेकः ॥

वितर्ही । स्त्री० वेदिकायाम् ॥ कृदि

वितिष्ठमानः

कारादितिडीम् ॥

वितलम् । न० पातालप्रभेदे ॥

वितस्ता । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तीर्थ
विशेषे ॥ काशीरेवितस्ताख्यनाग
सदनमस्ति ॥

वितस्ति । पुं० स्त्री० अनिष्ठयासह
विततेङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमा
णे ॥ वितस्यति० वितस्यतेवा । तसु
उपचये । बीतसीरितितिः ॥

वितानः । पुं० न० यज्ञे ॥ क्रतुकर्म
णि । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीना
माहुवनोयदक्षिणाम्नि कुण्डयोर्विहा
रे ॥ कदके । उल्लोचे चन्द्रातपे ॥
विस्तारे ॥ न० वृत्तविशेषे । अवसरे
॥ चि० मत्ते ॥ तुच्छे ॥ शून्ये ॥ म
न्दे ॥ वितननम्० वितन्यतेवा ।
तनुविस्तारे । घञ् ॥

वितानकः । पु० माण्डव्ये ॥ पुं० न०
चन्द्रातपे ॥

वितानतनिका । स्त्री० पटमण्डपर
ज्जो ॥

वितानमूलकम् । न० उशीरे ।

वितायमान । चि० वितन्यमाने । वि
स्तार्यमाणे ॥ वितनोते० कर्मणि
लट् शानजादेशः । तनोतेर्यकीति०
वा० आकारादेशः ॥ विटङ्किते ।
अलङ्कृते ॥

वितिष्ठमानः । चि० अवतिष्ठमाने ॥
समवप्रविभ्यस्यङ्ग्यात्मनेपदम् ॥

वित्तम्

वित्तोक्तं । वि० दत्ते ॥ चवगाढे ॥
वितुन्नम् । न० सुनिष्पण्णे । विषखप
रिया० इ० भा० प्र० शक्ते ॥ शै
वाले ॥ विगतस्तुन्न व्यथनमस्मात्
॥ वि० व्यथिते ॥

वितुन्नक० । पु० न० धन्याक्षे ॥ भाटा
मल्लोषधौ । तामलक्याम् । भू
म्यामलक्याम् ॥ सुस्तावत्पेलवपु
रशुकाभस्यावितुन्नकम् ॥ वितुन्न
काहिमतिक्तां कषायकटुकान्तिदम् ॥
कफपित्तास्रवासर्पकुष्ठकण्डूविषप्र
णुत ॥ वितुद्यतेस्त ॥ तुदव्यथने
कर्मणिक्ता । स्वार्थेकन् ॥ विगत
स्तुन्नदु० खमस्माद्वा । कप० ॥

वितुन्ना ।) स्त्री० तामलक्याम् ।
वितुन्निका ।) भूम्यामलक्याम् ॥ वितुन्नकी ॥

वित्तम् । वि० सन्तुष्टे ॥ विशिषेण
तम् ॥

वित्तम् । वि० निष्कामे ।

वित्तम् । न० धने । न्यायाज्जितध
ने । धर्माययशसेऽर्थायकामायस्वज
नायव । पञ्चधाविभजन्वित्तमि
हामुचचमोदते । प्रभूतैश्चिरण्य
रत्नादौ ॥ ज्ञाने ॥ जग्नादिद्वितीय
भवेने । वि० ख्याते । विज्ञाते ।
विचारिते ॥ विद्यतेस्त ॥ विद्विचार
णे । क्त ॥ नुदविदेतिप्रचोत्त्वा
भावः । यद्वा । अवेदि । विद्ल

विथुरः

लामे । क्त० । वित्तोभोगप्रत्यय
योरितसाधु । लब्धे ॥

वित्तद० । पु० पूर्वदक्षिणोत्तरद्वारे
गृहे ॥ वि० धनदातरि ॥ वित्तद
दाति । कुदाब्दाने । आतद्
तिक० ॥

वित्तपः । पुं० कुबेरे ॥ वि० धनर
क्षके ॥ वित्तपाति । पा० क्तः ॥

वित्तमय० । वि० धनप्राये ।

वित्ति । स्त्री० विचारे । ज्ञाने ॥
यथा । सत्यभोर्वनवित्तिर्व्यपनुद
तियत । कर्मनाश्रयोघटादिभिर्गुणा
भूतचकर्मक्षपयतिनतथावित्तिचा
त्ययतस्तत् । इत्यसिद्धं विभागेऽस्तु
तिशिखरगिरावित्तिचाक्षप्रतीतोव
ब्धोमिथ्येतिसिद्धं नतदपहतयेक
मंजातसमर्थम् ॥ इति ॥ लामे ॥
सम्भवे ॥ विदेर्भावादीस्त्रियांक्तिन् ।

वित्तेश० । पुं० धनपतौ कुबेरे ।

वित्तैषणा । स्त्री० धनलामेच्छायाम् ॥
कर्मणासाधनेवित्तैषणावित्तैष
णामता ।

वित्तस्तः । वि० चासयुक्ते ॥ विप०
र्वात्क्षसे । क्तः ॥

वित्तसः । पुं० भये । असौउद्दे
गे० विपूर्व० । घञ् ॥

वित्तनः । पुं० वृषभे ॥

विथुरः । पुं० चौरे । राज्ञसे ॥ व्य
थते ॥ व्यथभयचलनयोः । व्यथेः

विदर .

सम्प्रसारण किञ्चेत्युच्यते ॥
 विद्या । स्त्री० गोजिज्ञायाम् ॥
 वित्० दृ० चि० विदुषि ॥ न० ज्ञा
 ने ॥ वेदनम् । विदज्ञाने । सम्प्र
 दादिच्छात्भाविक्त्रिप् ॥
 विद । पुं० पण्डिते । वेत्ति । वि
 द० कः ॥
 विदशः । पु० अवदशे ॥ विदश्यते ।
 दश० । कर्मणि० भाविवाचञ् ॥
 विदग्धः । चि० चतुरे । दृक् ॥ ना
 गरे ॥ पण्डिते ॥ अत्यन्तपक्वे ॥
 विदग्धता । स्त्री० विदग्धत्वे ॥
 विदग्धा । स्त्री० परकीयान्तर्गतनायि
 काप्रभेदे ॥
 विदय । पुं० योगिनि ॥ कृतिनि ।
 प्राज्ञे ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । रुदिवि
 दिभ्यांङिदिक्ष्यः ॥ यज्ञे ॥ वेत्ति०
 अस्मिन्देवान् ॥
 विदम् । चि० पण्डिते ॥
 विददङ् ॥ चि० विदष्टुमिच्छौ ।
 उपदशेच्छावति । दशे सन्नन्तादु
 प्रत्ययः ॥
 विदन्ता । स्त्री० नातिदीर्घायाबरोटि
 कायाम् ॥
 विदरः । पुं० स्फुटने । भिदायाम् ।
 फटना० इ० भा० ॥ विदरणम् । दृवि
 दारणे । ऋदोरप् ॥ न० विश्वसार
 के । नागफणीयूहर० इ० भा० ॥ चि०
 दरशुन्ये । निर्भये ॥

विदाय .

विदरम् । न० विदरे ॥ विद्रुधौ ॥
 विदर्भः । पुं० कुण्डिनपुरे ॥ सतुवङ्ग
 देशस्यदक्षिणपश्चिमेवर्त्तते० अधुना०
 बडानागपुर० इतिख्यात । भद्रका
 लीमहापूर्वरामदुर्गाच्चपश्चिमे । श्री
 विदर्भाभिधोदेशोवैदर्भीतत्रतिष्ठति
 ॥ चि० दर्भशून्ये ॥ कर्मठे ॥ वि
 शिष्टे नदर्भोपलक्षित ॥
 विदर्भजा । स्त्री० अगस्त्यमुने पत्न्या
 म् । कौशीतक्याम् । लोपामुद्राया
 म् ॥ दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥
 विदर्भराजः । पुं० विदर्भदेशाधिपतौ
 । भीमाभिधे पुराणप्रसिद्धे राजनि ।
 दमयन्तीजनके ॥
 विदर्भसुभू । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥
 विदर्भाधिपतिः । पुं० कुण्डिनपतौ
 । भीष्मकाभिधे । रुक्मिणीजनके ॥
 विदलः । पुं० रक्तकाञ्चने ॥ पिष्टके
 ॥ न० वंशादिकृतपात्रविशेषे ॥ वेणु
 दले ॥ शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्या
 न्नूपतिर्दममितिमनुः ॥ दाडिमव
 ल्लले ॥ द्विधाकृतकलायादौ । दा
 ल० इ० भा० ॥ स्वर्णादेरवयवे ॥
 विदला । स्त्री० त्रिवृति ॥ पञ्चशून्या
 याम् ॥
 विदा । स्त्री० ज्ञाने ॥ मनोषायाम् ॥
 भिदादिच्चाद्विदेरङ् । टाप् ॥
 विदायः । पुं० गमनानुमतौ ॥ यथा
 । अथवाचम्पकवनंगच्छवातिष्ठसु

विदारण :

न्दरि । क्षणगृह्ययास्यामिविशिष्टं
कार्यमस्तिमे । विदायदेष्टिसम्प्रीत्या
क्षणमाप्राणवक्षमे ॥ इतिब्रह्मवैवर्ते
श्रीराधाप्रतिश्रीकृष्णबाष्पम् ॥

विदारः । पुं० जलोच्छ्रासे । याजौ
। युधि ॥ दारणे ॥ विदार्यते । दृ०
। क्षमं णिघञ् ॥

विदारकः । पुं० शुष्कनद्यादौवार्यर्थक
तगत्ते । कूपके । नद्यादौस्त्रोतीद्वौ
धकारिणितरुशिलादौ । कूपके ॥
याचायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेशः
शनिसयुक्तः सप्तमेऽक्तगतोयहः
॥ विदारकमिममन्येप्राहुः पत्नीवि
नाशकम् ॥ पुनश्च । मार्गेशात्सप्त
मेभानुः पञ्चमेत्तरुखेचरः । विदा
रकाख्यएवासौभार्यामरिषशनयेत्
॥ न० वज्रक्षारे ॥ विदार्यते । दृ० वि
दारणे । णिघ् । बाहुलकात्कर्म
णिखल् ॥ यद्वा । विदार्यते । क
र्मणिघञ् ॥ कुत्सितोविदारः ।
कुत्सायां कः ॥ चि० विदारणकत्तं
रि ॥ विहणाति । दृ० । खल् ॥

विदारकसमाख्यः । पुं० याचायानि
प्रियेयोगान्तरे ॥ यथा । भार्येशाव्य
यगीनीचपुत्रस्थानेनैश्वरः । विदा
रकसमाख्योयंयातुः पत्नीनिहन्तिवै
॥ विदारकेणसमाचाख्यायस्यसः ॥

विदारणः । पुं० क्षणिकारवृक्षे ॥
न० विडम्बे । विडम्बने ॥ भेदे ॥

विदारी

भेदने । पुं० स्त्री० रणे । सम्परा
ये । समौके ॥ विदार्यतेऽनेन दृ०
। ग्यन्तः । ल्युट् ॥ विदारय
तिवा ॥

विदारिका । स्त्री० शालपण्याम् ।
विदार्यर्थे ॥ विदार्येव । स्वार्थेक ॥
विदारिगन्धा । स्त्री० अशुमल्याम् ।
शालपण्याम् ॥ विदार्या गन्ध वि
दारिगन्धः । ड्रापेरितिह्रस्वः ।
सोऽख्यस्याः ॥

विदारिणी । स्त्री० काश्मर्या ॥
विदारितः । चि० भेदिते ॥ विदार्य
तेस्म । दृ० । ग्यन्तः । क्तः ॥

विदारी । चि० विदारस्वकत्तरि ।
विपूर्वाद्दृष्ट्याते । कत्तरिणिनिः ॥

विदारी । स्त्री० शालपण्याम् । अष्टा
दशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगवि
शेषि ॥ यथा । सदाहतीयश्चयथुंसु
ताममन्तर्गत्स्त्रिपूर्तिविशीर्णमासम् ।
पित्तेनविद्याहदनेविदारीपाश्वर्षेविशि
षात्सतुयेनञ्जिते ॥ संपुरुषीयेनपा
श्वर्षेन० विशिषाद्वाहुल्येनञ्जिते० त
स्मिन्पाश्वर्षेसाविदारीभवतीत्यर्थः
॥ इच्छुगम्भायाम् । श्वर्षेतभूकृष्णा
खड्गे ॥ विदारीक्षीरशुक्लेच्छुगम्भा
क्षोष्ट्रीचेत्यमरः ॥ अस्याः गुणास्तु ।
विदारीमधुरास्निग्धाहृणीस्त्वन्यशु
क्रदा । शीतास्वर्यासूचलाचचोब
नोबलवर्णदा ॥ गुरु पित्ताक्षप

विदिक्

नदाहं हन्ति रसायनीति ॥ विदारय
ति । दृविदारणे ० ख्यन्त ० । पचा
द्यच् । गौरादिः ॥ विदार्या ० फलं
मूलञ्च ० विदारौ । अनुदासादेश्च
खञ्च ० पुष्पमूलेषु बहुलमिति ० लु
पि ० युक्तवद्भावः ॥

विदारुः । पुं० कृकचपादे । कृक
कासी ॥

विदारि । न० परिणामेऽमूलपाकमु
पयाते ० दाहजनकद्रव्ये ॥ विदा
हिद्रव्यमुद्गोरमस्त्रं जुघात्तयावृषा
म् । इदिदाहजनयेत्पाकगच्छ
तितच्चिरात् ॥

विदिक् चक्रः । पुं० हरिद्राङ्गप
क्षिणि

विदितः । पुं० कर्तुः । चि० बुधि
ते । अवगते । ज्ञाते । विदिक्रिय
यातिशयेनाप्ते । विदिक्रियाकर्म
भूते । यथा । तस्मिन् ब्रह्मणि वि
दिते विश्वमशेषं भवेदिदं विदितम् ।
कारणमृदि विदितायां घटकाकांक्षा-
यथाऽवगम्यन्ते ॥ ७५ ॥ श्रुते ॥
अर्थिते ॥ वृत्तान्तज्ञानवति ॥ अ
भ्युपगते ॥ व्याकृते ॥ विद्यते स्म ।
विदज्ञाने । क्तः । यस्य विभाषितौ
ट् ॥ विदितविदनमस्यास्ति वा । अ
शंभाद्यच् ॥

विदिक् । स्त्री० अपदिशं । अपदिशि
। दिशीर्मध्ये । अग्निनिष्ठं तिवा

विहरम्

ख्योशानकोणचतुष्टये ॥ दिग्भ्या
विनिर्गता ० शान्ताविदिक् ॥
विदिशा । स्त्री० नगरीविशेषे ॥
विदीर्णं । चि० कृतविदारणे ।
धीरा ० फाडा इ० भा० ॥ दृ० ।
कर्मणि क्तः । कृतकृत् ० रपर ।
रदाभ्यामिति नत्वम् । णञ्चम् ॥

विदुः । पुं० हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे
॥ कुम्भौतुपिण्डौ शिरसस्तथोर्मध्ये
विदुः पुमान् । विसिसञ्ज्ञामवचा
तेन । विद० । बाहुलकात्कु
विदुरः । पुं० नागरे । धीरे । घृत
राष्ट्रानुजी । कौरवाणामन्विषि ॥
चि० ज्ञानशीले ॥ विदनशीलः ।
विदिभिदिच्छिदेः कुरच ॥

विदुलः । पुं० अम्ववेतसे ॥ वेतसे ॥
गन्धरसे । वेले ॥ विसि विद्यते वा ।
बाहुलकादुलच् ० गुणाभावश्च ॥ न
अवेतसे ॥

विदुषी । स्त्री० पण्डितार्या नार्याम् ।
विसि । विदेः प्रतुर्वसु ० । उगित
श्चेति ङीप् ॥

विदुषाती । स्त्री० पण्डितवत्त्वापु-
र्याम् ॥

विदून् । चि० परितप्ते ॥ विदूयते
स्म । टुडुउप्रस्ताभिः । क्तः । त्वादि
भ्यश्चेति निष्ठानत्वम् ॥ विशेषणदृ
जावा ॥

विहरम् । न० देशविशेषे । बालवा

विदेहमुक्तिः

ये ॥ बालवायाद्रे • समीपवर्ति
निनगरे ॥ त्रि० अतिदूरस्थदेशा
दौ । विप्रकृष्टे ॥

विदूरजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

विदूरथ । पु० राजविशेषे ॥

विदूरभूमि । स्त्री० विदूरदेशे ॥

विदूराद्रि । पु० रोहणपर्वते ॥

विदूषकः । पु० क्रीडनीयैकपात्रे ।

षिङ्गे । बिटे । व्यलीके । काम

केली । चाटुबटौ । वासन्तिके ।

वैहासिके । प्रहासिनि । परनिन्दा

करे । खले । अभीरी । सूचके ।

कण्टके । परवेषिणि ॥ नायकवि

शेषे ॥

विदेशः । पु० परदेशे । कीर्तिभा

र । समर्थानां किदूरव्यवसायिना

म् । कीर्तिदेशः सविद्यानाक ।

पर प्रियवादिनाम् ॥

विदेहः । पु० जनकान्वयभूमिपे ।

मैथिले ॥ विदेहाः पु० भूमि ।

देशविशेषे । तीरभुक्तौ । तिरुहि

त० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्ड

कीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकशि

वे । विदेहभूः समाख्यातातीरभु

क्त्यभिध० सतु ॥ त्रि० कायशून्ये ।

निर्देहे ॥

विदेहमुक्तिः । स्त्री० मुक्तिविशेषे ।

सायथा । ततः कालवशादेव प्रार

ब्धेतुचयङ्गते । वैदेहीमामकीसु

विद्वध्व सः

क्ति यातिनास्थवस शयङ्गति ॥ त
तो जीवन्मुक्त्यनन्तरम् ॥

विदेहाः स्त्री० मिथिलायाम् ॥

विध्वः । त्रि० वेधिते । कृतच्छिद्रे ॥

क्षिप्ते । सदृशे । बाधिते । ताडि

ते ॥ बिध्यतेऽस्म । व्यधताडने ।

क्तः । ग्रहज्ये तिसम्प्रसारणम् ॥

विद्वक्कर्णः । पु० विद्वक्कर्णाम् ॥

त्रि० कृतकर्णवेधे ॥ विद्वक्कर्णौ

यस्य ॥

विद्वक्कर्णः ।) स्त्री० विद्वक्कर्णाम् ।
विद्वक्कर्णिका ।)

विद्वक्कर्णी । स्त्री० पाठायाम् । अस्व

ष्टायाम् ॥ विद्वक्कर्णीयया यस्या

वा । पाक्कर्णेति डीष् ॥

विध्यर्थः । पु० विधिफले ॥ कृति

साध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थहेतुत्वच्चे

तितार्किकाणादर्थनम् ॥ भाट्टमते

विद्वध्यर्थस्तु श्येनफलस्यैवाभिचार

स्यानर्थहेतुत्वादधर्मत्वम् श्येनस्य

तुविहितस्य समीहितसाधनस्य धर्म

त्वमेव । अर्थपदव्यावर्त्यन्तु कल

ञ्चभक्षणादेर्निषिद्धस्यैवेति । फल

तोऽनर्थहेतुत्वेन तु शिष्टानां श्येना

नौनधर्मत्वेन व्यवहारः । तदुक्त

म् । फलतोपि च यत्कर्म नानर्थे

नानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात्

तदधर्म इति कथ्यते ॥

विद्वंसः । पु० विनाशे ॥ विशि

विद्या

ष्टोष्वँस . ॥

विद्यमान . । त्रि० वत्समाने ॥

विद्या । स्त्री० उमायाम् । शिवायाम् ।
 । दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् ॥ दे-
 वताज्ञाने । उपासनायाम् ॥ विज्ञा-
 ने ॥ अथोविषयायाम् ब्रह्मविद्या-
 याम् ॥ अबावृतसवित्तादात्म्यापन्न-
 यात्रिज्ञाकारान्त . करणवृत्तौ ॥ आ-
 त्मसाक्षात्कारे ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥
 शास्त्रे ॥ आन्वीक्षिकीचर्यावात्ताद-
 ण्डाख्यासुचतच्छु ॥ यथा । आन्वी-
 क्षिकीचर्यावात्तादण्डनीतिस्वपार्थि-
 वः । तद्विधेस्तत्क्रियोपेतैस्त्रिन्तयेद्वि-
 नयान्वित . ॥ आन्वीक्षिक्यात्मवि-
 ज्ञानं० धर्माधर्मौच्यौस्थितौ । अर्था-
 नर्थौतुवात्तायादण्डनीत्यानयानयो-
 ॥ विद्यासत्तत्त्वएवैतायोगर्चमायदे-
 हिनाम् । विद्याविनीतोन्मत्तिर्न-
 कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ इति ॥ पुराणा-
 द्दिवतुर्दशसु ॥ यथा । पुराणन्याय-
 मौमांसाधर्मशास्त्राहमिश्रिता . वि-
 दाः स्थानानिविद्यानाधर्मंश्चच-
 तुर्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु
 ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अज्ञानिवि-
 दाश्चत्वारोमौमांसान्यायविस्तरः ।
 धर्मशास्त्रपुराणसुविद्याश्च तास्तु-
 र्दश । आयुर्वेदोषधनुर्वेदोगात्रवेद्ये-
 तितेजयः । अर्थशास्त्रं चतुर्थं सुवि-
 द्याश्चाष्टादशैवताः ॥ इति ॥ तथा

विद्या

ज्ञानिषट्० यथा । शिक्षाकल्पोव्या-
 करण निरुक्त छन्दोज्योतिषमिति ।
 ऋग्यजुः सामाथर्वाख्या . वेदाश्च
 त्वारर्द्धरिता . । विचारोवेदवाक्या-
 नामौमांसाप्रेच्यतेबुधे ॥ साचपू-
 र्वोत्तरमेदाद्विधा । तथाहि । कर्म-
 प्रतिपादनपराजैभिनिप्रणीताद्वाद-
 शाध्यायी० पूर्वमौमांसा । ब्रह्मप्रति-
 पादनपराव्यासप्रणीताचतुरध्यायी०
 उत्तरमौमांसेति । पदार्थनिर्णयप-
 रंतर्कशास्त्रं न्यायः० अथैवैशेषिकं
 नयस्थान्तर्भावः । भन्वन्निबिष्णुहा-
 रीतादिप्रणीतधर्मशास्त्रम् । कापिलपा-
 तञ्जलपाशुपतपाश्चराचादीनामाग-
 मानामपिधर्मशास्त्रएवान्तर्भावः ।
 सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम्० मन्त्र-
 मार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मवैवर्त्ता-
 ण्डब्रह्मवैवर्त्तायुवामनविष्णुबरा-
 ह्मिन्नारदीयपद्मलिङ्गगरुडकूर्मस्क-
 न्दमेदादष्टादशविधं पुराणम् । तदु-
 क्तम् । सप्तयभस्यस्यैव० ब्रह्मयं वचतु-
 ष्यम् । अनापलिङ्गकूस्कसुपुराणा-
 निविदुर्बुधा . ॥ उपपुराणानामप्य-
 नैवान्तर्भावः । रोगोपशमपूर्वका-
 नन्दफलकीऽष्टस्थानसंयुतचायुर्वे-
 दः । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रति-
 पादकमन्त्रसहितः पादचतुष्टयात्म-
 कोधनुर्वेदः । पदावस्थिततानपरि-
 ष्वेदप्रयुक्तावधानीपृथक्षण्डजादि

विद्यादल .

स्वरसमुदायोगात्सर्ववेदः । चतुः
षष्टिकलासङ्ख्याहकमौशनसादिशा
स्त्रमर्थशास्त्रमिति ॥ सर्वद्रव्येषु वि
द्यैवद्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्थं
त्वादन्वत्त्वादन्वत्त्वाच्चसर्वदा ॥
विद्याददातिविनयं विनयादयाति
पात्रताम् । पात्रत्वाद्धनमाप्नोति
धनाद्धर्मस्ततः सुखमुद्धतिविष्णु
शर्मा ॥ दानेनतपसायज्ञैरुपवास
व्रतैस्तथा । नतागतमवाप्नोति वि
द्यायायामवाप्नुयादितियमः ॥ वि
दन्त्यनयाः प्रसामितिवा । विद-
ज्ञाने । सज्ञायांसमजनिषदनिपत
मनविदेषुञ्जीड्भृञ्जिण्ड्रतिक्थ
प् ॥ ब्रह्मविद्याहिं दृश्यमित्यात्वं
दृग्वस्तुन स्वकाशत्वं बोधयति ॥ प
रापरविभेदेनविद्याद्वैविध्यमौरित
म् । ऋग्वेदाद्याऽपराविद्यापरास्त्व
क्षरतत्परा ॥ व्यवहारस्यदशैयवि
द्याविद्येतिभेदपरिभाषा । नोस्थे
व्रतत्त्वदृष्ट्यातत्त्वब्रह्मैवनान्यदस्य
स्मात् ॥ तत्त्वदृष्ट्याऽब्रह्मात्मैक
त्वं सिद्धान्तदृष्ट्या । तत्तुम् यथार्थं
स्वरूपम् ॥ गणिकार्यामोषधी ॥
विद्यागुरुः । पुं० आचार्यातिरिक्तञ्च
पाध्यायादौ ॥
विद्यातीर्थम् । न० सन्ध्यातीर्थे ॥
विद्यादानपात्रे ॥
विद्यादलः । पुं० भूजं वृक्षे ॥

विद्यादानम्

विद्यादाता । चि० विद्यादानकर्त्त
रि ॥ यथा । अन्नदाताभयचाताप
क्षीतातस्तथैवच । विद्यादाताज
न्मदातापञ्चेतेपितरोनृणाम् ॥
विद्यादानम् । न० अध्यापने ॥ पुस्त
कादाने ॥ अन्नदानमहादानवि-
द्यादानंततोधिकम् । अन्नेनक्ष-
णिकादृष्टिर्यावज्जीवन्तुविद्यया ॥
अपिच । बाजपेयसहस्रस्यसम्यग्नि
ष्टस्ययत्फलम् । तत्फलंसमवा
प्नोतिविद्यादानोन्नसंशयः ॥ त
स्माद्देवालयेनिष्ठधर्मशास्त्रस्यवा
श्रुते । पठनकारयेद्राजन्यदीक्षेव
र्त्तमात्मनः ॥ गोभूहिरण्यवासा
सिशयनान्यासनानिच । प्रस्थहती
नदत्तानिभवन्तिनृपसत्तम ॥ ध
र्माधर्मनजानातिलोकाय विद्याया
विना । तस्मात्सदैवधर्मात्मन्वि
द्यादानरतीभव ॥ इतिवह्निपुराणे
विद्यादाननामाध्यायः ॥ अपिच
गारुडि ५१ अध्याये । विद्यादत्तुब्रा
ह्मणायब्रह्मलीकिमहीयते । दद्याद
हरहस्तान्त्रयबयाब्रह्मचारिणे ॥ स
र्वपापविनिर्मुक्तोब्रह्मस्थानमवाप्नुया
त् इति ॥ यस्तुदेव्या गृहेनिष्ठविद्या
दानं प्रवर्त्तयेत् । सभवेत्सर्वलोका
नापूज्यः पूजापदं व्रजेत् ॥ धर्मा
र्थैर्वचनस्यातांशुश्रूषावापितदिधा
। तच्चविद्यानवमव्याशुभं बीजमिव

विद्याधनम्

षरे ॥ विद्यैवसमकाममत्तव्यं ब्र
ह्मणादिना । आपदापि हि घोराया
मत्तुनामिरिषेवपेत् ॥ विद्याब्रा
ह्मणमेत्याहशेषधित्तेऽस्मिरक्षमाम्
। असूयकायमासादास्तथास्मावौर्य
वत्तमा ॥ यमेशतुशुचिं विद्यामिय
त ब्रह्मचारिणम् । तस्मै साब्रूहि वि
प्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥ इति
मनुः ॥

विद्यादेवी । स्त्री० विद्याधिष्ठात्या
म । सरस्वत्याम् ॥ जिनषोडश
देवीषु ॥ यथा । विद्यादेव्यस्तुषोड
श ॥ १५२ ॥ रोहिणीप्रज्ञप्तीवज्जगृ
ह्ण्खलाकुलिशोङ्कुशा । चक्रोऽव
रीनरदत्ताकाल्यथोऽसौमहापरा ॥
गौरीगान्धारीसर्वास्त्रामहाज्वालाच
मानवी । वैराग्याकुसमानसीमहा
मानसिकेतिताः ॥ १५४ ॥ इ०
हृ० च० ॥

विद्याधनम् । न० विद्ययापाज्जिते
वित्ते ॥ यथाहकात्यायनः । उप
न्यस्तो तु यज्ञबन्धविद्ययापणपूर्वक
म् । विद्याधनन्तुतद्विद्याद्विभा
गेननियोजयेत् ॥ शिष्यादाप्तिं ज्य
तः प्रश्नात्सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयात्
। स्वज्ञानशसनाहदाज्ञबन्धप्राप्य
नाशयत् । विद्याधनन्तुतत्प्रोक्त
विभागेनप्रयोजयेत् । शिल्पेष्वपि
हि धर्मीय० म० ल्योदयञ्चोधिकभवेत्

विद्याधनम्

साधारणस्वर्णादिकमादाय० कुण्ड
लादिकानिर्माय० स्वर्णादिमूल्यात्०
शिल्पगुणे नयदविकमूल्य स्यात्त
दित्यर्थः ॥ परनिरस्ययज्ञव्य विद्य
यादयूतपूर्वकम् । विद्यातिशयने
पुण्येन० दयूतपूर्वकयज्ञव्यमित्यर्थ
॥ विद्याधनन्तुतद्विद्यान्नविभाज्य
वहस्पतिः ॥ अस्यार्थवचनार्थानु
क्रमेणाह । यदौति । यदि भवान्भ
द्रमुपन्यस्यति० तदाभवते० एवम
यैतद्वेयमिति पणितयचोपन्यासनि
स्तौर्यलभतेतन्नविभाज्यम् ॥ शिष्या
दध्यापितात्० चात्त्विज्यतः ६
यजमानाहक्षिणयाजव्यधनम्० द
क्षिणाचनप्रतिग्रहेवेतनरूपत्वात्त
स्या० तथायत्किञ्चिद्विद्ययाप्रश्ने
निस्तीर्णं० अपणितमेवयद्विकश्चि
त्यरितोषाददाति० प्रश्ने निस्तीर्णं०
प्रश्नस्यसम्यगुत्तरदत्तत्वर्थः सन्दि
ग्धप्रश्ननिर्णयार्थादिति व्याचष्टे । तथे
ति० तथायेद्यस्मिन्शास्त्रार्थे ममस
शयमपनयति० तस्मै सुवर्णमिदद
दानीत्युपस्थितस्यसशयमपनीययज्ञ
व्यम् । तच्चैवविकल्पेनन्याख्यान्तर-
माहवद्वेति । यदा० वादिनोवा
दसन्देहे० न्यायकरणार्थमागतयोः
सम्यङ्निरूपणेनयज्ञव्य षष्ठाशादि
कम् । स्वज्ञानशसनादिति व्याच
ष्टे० तथेति० तथाशास्त्रादिषु प्रकृ

विद्याधनम्

एज्ञानविभाव्ययत्प्रतियहादिनाल
 व्यम् । वादादिह्यस्यार्थमाह । तथे
 ति । तथाद्वयो शास्त्रज्ञानविवादे
 अन्यत्रापि यच्च कुचचिदन्योन्यज्ञान-
 विवादे । निर्जिह्ययल्लव्यम् । नि
 र्जिह्य । एककोटिव्यवस्थापनेनवि
 वादमपनीय । लव्यम् । वादिपणि
 तराज्ञावाप्रसाददत्तमित्यर्थ । प्रा
 ध्ययनादितिव्याचष्टे । तथेति । त
 थैकस्मिन् देयेवह्मनामुपपन्ने । येन
 प्रकृष्टमधीत्य । यल्लव्यम् । शिल्पे
 प्वपीत्यस्यार्थमाह । तथेति । तथा
 शिल्पादिविद्यया । चित्रकरसुवर्ण
 कारादिभिर्यल्लव्यम् । शिल्पगुणेन
 यदधिकलव्यम् । तथाद्यूतेनापि
 परनिर्जिह्ययल्लव्यं । तत्सर्वविद्या
 धनमविभाज्यमितरैरित्यर्थ । । त
 स्मादथाकथाचविद्यालव्यमज-
 कस्यैवतन्नेतरेषामिति । प्रदर्शना
 र्यन्तुकात्वायनेनविस्तारितमितिदा-
 यसागः । । अचनारदः । कुटुम्बं
 विभूयान्नातुर्योविद्यामधिगच्छतः
 । भागविद्याधनात्तस्मात्सुलभे
 ताश्रुतोपि सन्निति ॥ विभूयोदित्ये
 कवचननिर्देशात्प्रवृत्तः । यदिवि
 द्यामभ्यस्यतोभातुः कुटुम्बमपरो
 भाताखधनव्ययशरीरायासाभ्यासं-
 वर्धयति । तदातद्विद्याजितधने
 तस्माधिकारः । अश्रुतोमूर्खः ।

विद्याधिकारी

विद्याधर । पुं० । देवयोनिविशेषि ।
 जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ । कामरू
 पिणि । खेचरे ॥ विद्यायागुटिका
 क्षुणादिविषयिण्याः । धरोधारवा
 ॥ रतिवन्धविशेषि ॥ यथा । नायाञ्ज
 रुयुगधृत्वाकराभ्याताडयेत्पुनः ।
 कामयैन्निर्भयकामीवन्मोविद्याधरो
 मतः । यन्त्रविशेषि ॥ यथा ॥

विद्याधरयन्त्रम् । न० । डमरुयन्त्रे ॥

विद्याधारः । पुं० । वयं वृत्तान्तरे ॥
 यथा । नागाधीशिनोक्तवृत्तविद्या
 धारम् । षड्विः कर्णे शिते पूर्णभू
 मीसारम् । स्यादस्मिन्विश्रामेविदै
 वेदेवेदे । कृत्वायस्यात्पूर्णधीरः कौ
 र्यायुक्तः ॥ यथा । वन्देपादान्मो
 जन्नित्यसीताभर्तुः कृत्वासिन्धो
 सेतुरक्षोनायहन्तु । पैत्यामाज्ञा
 ज्ञात्वाप्रामंराव्यहातु । स्त्रीयैः स
 वैलीकैः साकं नाकं यातुः ॥ वि
 द्या धरति । घृञ् । कर्म
 यण् ॥

विद्योधिकारी । चि० । उपनिषद्भिर्वच
 नेनोक्ते ॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्या
 याः अधिकारी । सद्दिविधः ।
 कृतापास्तिरकृतापास्तिश्च । तन्नो
 पास्तिमात्रात्कारपर्यन्तामुपासना
 कृत्वाथो ज्ञाने प्रवर्तते समुख्याविद्या
 धिकारी । इदानीन्तनस्तप्रायेणा
 कृतापासनपरीत्युक्तमात्रात्महसा

विद्याधिकारौ

विद्यायाप्रवर्ततेसतुगौणोधिकारी ।
 तस्यज्ञानस्यसवातप्रदेशप्रदीपवत्स
 हसानिवर्तनात् । ननुसर्वेषाम
 पिबिदुषामात्मनानिच्छप्रोप्तिरूपो
 मुख्याधिकारः किन्नस्यादविशेषा
 दविद्यानिवृत्तिरितिचेत् । शृणु । अ
 स्यायन्भावः । यस्तूपास्यदेवतासा
 साक्षात्कारपर्यन्तसगुणोपासनवि
 धायविद्यायाप्रवृत्तस्तस्यविचारेणज्ञा
 नेत्पत्तौबिम्बोपाभावात् । आत्मधौ
 निच्छप्रोप्तेव । यः पुनरुपासनमकृ
 त्वाश्रयणाद्यनुष्ठायतस्य निश्चिनाति
 तस्यचित्तवशीकरणाभावेबिम्बोपस
 म्भावात्तत्प्रतिनियमविधिः । नच
 तत्त्वज्ञानेमाज्ञानमनष्टत्वादिभिवै
 यर्थ्यमितिषड्व्यम् । यशीकरणा
 भावे । शास्त्रेणनश्येत्परमार्थबुद्धिरि
 त्यज्ञानेपरमार्थत्वांशनाशेपि । जन्म
 हेत्वज्ञाननाशयोगात् । अन्यथा
 वेदान्तेषूपोक्तिविधीनामैकाग्र्यद्वे
 राऽद्वितीयब्रह्मपरत्वनस्यात् । अ
 तस्तेषांश्रुतिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व
 क्तमप्रतिबद्धसाक्षात्कारायनिरन्तर
 मिगुणब्रह्मभावनाकार्या । अतएव
 शास्त्रे । बिदुषोविधिर्नास्तीत्युक्त्वा ।
 पुनर्विद्वानन्नवद्विधिमर्हतीतिब्रह्म
 निष्ठाविधीयते । इत्याद्युक्तिर्नविरु
 द्धते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थ्यास
 म्भावात् ॥

विद्युत्

विद्यानिधि । पुं० विद्यासम्प्रदाय
 प्रवर्तके ॥
 विद्यानैपुण्यकामः । त्रि० विद्याति
 शयमाचार्यनि ॥
 विद्याप्रयोजनम् । न० आत्तान्तिव्यास
 सारनिवृत्तौब्रह्मप्राप्तिलक्षणायाम् ॥
 विद्यायाः प्रयोजनम् ॥
 विद्याभीप्सौ । त्रि० विद्यार्थिनि ॥
 विद्यारम्भः । पुं० प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे
 विद्यारम्भकारयेदितिवचनवाधि
 तेविद्ययायाः प्रारम्भे ॥
 विद्यार्थी । त्रि० विद्याभीप्सिनि ॥
 विद्यैवार्थः । सोऽस्यास्तीति । इ-
 निः ॥
 विद्यावान् । त्रि० विद्याविशिष्टे ॥
 पण्डिते ॥ विद्यास्थस्य । म-
 तुप् ॥
 विद्याविषयः । पुं० परब्रह्मणि । प्र
 त्यगात्मभूते ॥ विद्यायाः विष
 यः ॥
 विद्युज्जिह्वः । पुं० राजसविशेषे ॥
 त्रि० तडिदामजिह्वे ॥
 विद्युज्जाला । स्त्री० कलिकारौह-
 चे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥
 विद्युत् । स्त्री० मेघेषुदृश्ये । दीर्घाका
 रे । ज्योतिषि । तडिति । सौदा
 मिन्याम । चक्षुलायाम् ॥ साचतु
 विधायथा । वातायकपिलाविद्युदा
 तपायहिलोहिता । पीतावर्षायवि

विद्योपयोग .

ज्ञेयादुर्भिन्नायासिताभवेत् ॥ स
न्यायाम् ॥ विशेषेणद्योतते । द्यु
तदीप्तौ । भावभासितिक्रिप् ॥
चि० निष्प्रमे ॥

विद्युत्केशः । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्युत्प्रियम् । न० कांस्ये ॥

विद्युत्खान् । पुं० मेघे ॥ विद्युतः
सन्धस्मिन् । मतुप् ॥

विद्युन्माला । स्त्री० अनुष्टुप्कन्दोभे
दे ॥ यथा । मीमोगोगोविद्युन्मा
ला । वासोवस्त्रोविद्युन्मालावर्द्धश्रे
णीशाक्रश्रापः । यस्मिन्नास्तातापो
च्छिष्ये गेमध्यस्थः कृष्णाम्बोदः ॥
अपिच । उक्तायस्त्रामष्टौवर्णाः पा
देपादेसर्वेदौर्वा । विश्रामः स्याद्वे
दैर्वेदेः साविद्युन्मालानिर्दिष्टा
॥ यथा । आगामिन्योनीयामिन्यो
यायायाताभूयोभूयः । अभष्ठाया
वत्तारुण्यमानेनानेनस्यात्किन्ते ॥

विद्युन्माली । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्योपयोगः । पुं० विद्ययेष्टसिद्धौ ॥

चतुर्भिन्नप्रकारैर्विद्योपयुक्ताभवति

। आगमकालिन० आगमकालस्यवि

द्यायकालः । १ । स्वाध्यायकाल

नि० स्वाध्यायकालस्यभ्यासकालः

। २ । प्रवचनकालिन० प्रवचनकालोऽ

ध्यापनकालः । ३ । व्यवहारकालिन०

व्यवहारोपयुक्तानुष्ठानकर्मणि । ४ ।

तत्राद्योर्विद्वदर्थं बुद्धिमानिह्याद

विद्वद्भिनाशनः

रपूर्वकमन्नबस्त्रादिलाभरूपोपयोग
। तृतीयेप्रतिष्ठा० सच्छिष्यलाभद्वारा
रार्थप्राप्ति सत्कारविशेषश्च । चतु
र्थे० यज्ञादानुष्ठानकालोऽप्यन्वदप्रयो
गप्रयुक्तप्रायश्चित्तोभाव० कर्मसा
ङ्गता० दक्षिणालाभ० प्रतिष्ठाचित्युप
योग० तादृशस्त्रीपयोगः सर्वाध्य
यनएवेतिमहाभाष्यकारादयः ॥

विद्वद्भु । न० छिद्रे ॥

विद्वद्भि । पुं० रोगविशेषे । हृद्गन्धौ
। हृद्गन्धे ॥ अस्यसम्प्राप्तिपूर्वकसा

मान्यलक्षणं यथा । त्वयत्तमासमेदां

सिप्रदुष्यास्थिसमाश्रिता । दोषाः

श्रीरथशनेर्वीरजनयन्त्यायताभृशम् ॥

महामूलरुजावन्तं वृत्त व्याप्यथवाय

तम् । सविद्वद्भिरितिस्थिताविद्वद्भि

यः पण्डितश्च सः ॥ पृथग्दोषैः स

मसौच्यतेनाप्यसृजातया । विद्वद्भि

ः पण्डितः प्राक्तोविशेषाभावसङ्गहे ॥

जलीकापातनं शस्त सर्वस्मिन्नपि विद्व

धौ । मृदुर्विरेकीलध्वन्न खेदः पित्तो

त्तरविना ॥ वेदनम् । विदेर्वहुल

मन्यचापिसञ्जाकन्दसौरितिवारक्

। यद्वा । विद्रोस्त्रप्रेपलायने । आ

तस्त्रीपसर्गइतिकः । विद्रधीयतेऽ

स्याम् । दुधाज् । कर्मण्यधिक

रणेचेति किः ॥ यद्वा । विद्रध्यधा

नम् । इक्कृत्वादिभ्यः ॥

विद्वद्भिनाशनः । पुं० शोभाञ्जनवत्त्वे ॥

विद्वान्

विद्ववः । पुं० विद्वतौ । पलायने ॥ धि
 यि । वुडौ ॥ विद्ववणम् । द्रुगतौ ।
 ऋदोरप् ॥ निन्दायाम् ॥ चरणे ॥
 विद्वारितः । चि० पलायिते ॥
 विद्वतः । चि० पलायिते ॥ प्रचलिते
 ॥ द्रवीभूतेखत । प्राप्तद्रवीभावे ।
 विलीने । द्रुते ॥ विद्ववतिस्म । द्रु
 गतौ । गच्छर्थेतिक्त ॥
 विद्वति । स्त्री० पलायने । प्रद्रावे ॥
 विद्वमः । पुं० रत्नवृक्षे ॥ प्रवाले
 ॥ किशलये ॥ विशिष्टोद्रुम ॥ य
 द्वा । विशिष्टेद्रौवृक्षे भव । विशि
 ष्टोद्रुवृक्षोत्पत्त्यवा । शुद्रुभ्याम् ।
 ॥ चि० विगतद्रुमेभूमिपर्वतादौ ॥
 विद्रुमलता । स्त्री० नलीनामौषधी ॥
 शुषिराविद्रुमलताकपोताङ्घ्रिर्नटी
 नली ॥ विद्रुमस्येवलता ॥
 विद्रुमलतिका । स्त्री० विद्रुमलताया
 म् ॥
 विद्वत्कल्पः । चि० वृषटूने विदुषि ।
 विद्वद्देशीये ॥
 विद्वत्स न्यास । पुं० सम्यगनुष्ठितैः
 श्रवणमनननिदिध्यासनैः परन्तत्त्व
 विदितवद्भिः सम्पादयमानैः ज्ञा
 नफलभूतैश्चतुर्थाश्रमे ॥ तच्चयाज्ञव
 ल्क्यादयः सम्पादयामासुः ॥
 विद्वान् । चि० प्राज्ञे । दत्ते ॥ पण्डि
 ते ॥ वेदविदि ॥ विदितसकलवे
 द्ये । आत्मविदि ॥ व्युत्थानमप

विधरणः

रिग्रहश्चेतिद्वयविविदिषूणासाध-
 नत्वेनोक्तम् । तत् । विदुषाख
 तः सिद्धमिच्छाह । लोकचयार्थेण
 णाम्योव्युत्थानञ्चापरिग्रह । द्रुय
 वे।धमहिजैवविदुषानतुयलत । ॥
 चानन्दैकस्वभावस्वमात्मानपश्य
 त । कुत । काम परिग्रहोवा
 स्यादयोक्तामङ्गतिचश्रुते ॥ वेत्ति
 । विद्वान् । विदे शतुर्पसुरिति
 पानिकोबसुरादेश ॥ नशिल्पादि
 ज्ञानयुक्तेविद्वच्छब्दः प्रयुज्यते ॥
 विद्वत्त्वञ्चनृपत्वञ्चनेषतुल्य कदाच
 नास्वदेशिपुण्यतीराजाविद्वान्सर्वत्रपू
 ज्यते ॥
 विद्विट् । चि० शत्रौ ॥
 विद्वेषः । पुं० विद्वेषणे ॥ द्विपक्ष
 प्रीतौ । घञ् ॥
 विद्वेषकः । चि० विद्वेषरि । द्वे
 शकर्त्तरि ॥ विद्वेष्टि । द्विषः शन्
 ल् ।
 विद्वेषणम् । न० विद्वेषे । वैरे ॥
 अभिचारकमविशेषे ॥ स्निग्धाना
 द्वेषजननमिथीविद्वेषणमतम् ॥
 विद्वेषणी । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥
 विद्वेषी । चि० शत्रौ । वैरिणि ॥
 विद्वेषोत्पत्त्यस्मिन्वा । इनिः ॥
 विधनम् । चि० विनाशयति ॥
 विधवनम् । न० कम्पने ॥
 विधरणः । चि० विधारयितरि ॥

विधानम् .

विधवा । स्त्री० रण्डायाम् । मृतभ
 तृकायाम् । विप्रस्तायाम् । प
 तिहीनाचयानारीकामंभवतुपुत्रि
 षी । धनधान्यसमृद्धापिबिधवेष्ट्य
 च्यतेबुधै । विगतोधवोभर्ताः॥
 विधा । स्त्री० गजाशने । इमान्ने ।
 ऋद्धौ । विधौ । विधानम् । डु
 धाञ धारणपोषणयोः । आतद्
 तिक ॥ वेत्तने ॥ कर्माणिबिधौ
 यन्तेऽनया ॥ प्रकारे ॥ विधने ॥
 विधाता । पुं० विधसि । दृष्टिणे ॥ र
 रे । कामदेवे ॥ विशिष्टदपाति ।
 डुधाञ् । लृच् । विन्यापसर्ग
 निवृत्त्यर्थः ॥ मदिरायामितिरा
 जनिघण्ट ॥ भृगुमुने पुत्रे ॥
 विष्णौ कर्माणिदशपूर्णभासादौ
 नि० तत्फलानिस्वर्गादौनिचविद
 धातिस्तजति । पूर्ववत्लृच् ।
 विधातृभू । पु० नारदमुनी ॥
 विधायायुः । पु० सूर्यश्रीभाषाम् ॥
 ब्रह्मणोवयसि ॥
 विधात्री । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ म
 द्ये ॥ विधानकर्त्याम् ॥
 विधानम् । न० हस्तिकवले ॥ विधौ ॥
 करणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्तने ॥ विदे
 ॥ विधीयन्तेऽनेनकर्माण्यग्निहो
 त्रादीनि । डुधाञ् । लृट् ॥
 विधानम् । पुं० पण्डिते ॥ विधानं
 गायति । गैशब्दे । गापीष्टक् ॥

विधि .

विधानोक्त । चि० विधिशास्त्रबोधि
 ते ॥ विधानेनउक्तः ॥
 विधाय । अ० कृत्वेत्यर्थे ॥
 विधायकः । चि० विधेर्ज्ञापके ।
 विधानस्यकर्त्तरि ॥ विपूषीजाजो
 गवल् ॥
 विधायी । चि० विधानकर्त्तरि ॥
 विधारकः । पुं० विधरणे ॥
 विधिः । पुं० ब्रह्मणि । परमेश्वरिनि ।
 काले ॥ देवे । नियतौ ॥ विधाने
 ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कल्पे
 ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वै
 द्ये ॥ यागीपदेशग्रन्थे ॥ कर्माणि
 ॥ लिङादर्थे ॥ वेदे । कुर्यात्क्रि
 येतकर्त्तव्य भवेत्स्यादितिपञ्चमम्
 । एतत्सूत्रात्सर्वविदेषुनियतविधि
 लक्षणमितिन्यायविदास्मरणम् ॥
 तथाच० पुरुषार्थसुद्दिश्य० कर्मोपा
 सनाज्ञानात्मककाण्डत्रयविधायका
 वेदो० विधिरितिफलितार्थः ॥ अज्ञा
 तज्ञापकोवेदभागी० विधिरितिमीमां
 सकाः । सचतादृशप्रयोजनवदर्थ
 विधानिनार्थवान्० यादृश चार्थ
 प्रमाणान्तरेणाप्राप्तविधत्ते । य
 था० अग्निहोत्रं कुड्यात्स्वर्गं का
 मद्वतिविधिर्मानान्तरेणाप्राप्तस्वर्ग
 प्रयोजनवद्धौमविधत्ते० अग्निहो
 त्रहोमेनस्वर्गभावयेदितिवाक्यार्थो
 धः । यच्चकर्ममानान्तरेणाप्राप्त०

विधि :

तत्रतदुद्देशेनगुणमात्रंविधत्ते । यथादध्नाजुष्टेतीत्यत्र • हेमस्यग्निष्टे च • जुहुयादित्यनेनप्राप्तत्वाद्देमोद्देशेन • दधमात्रविधान • दध्नाहेमंभावयेदिति । यत्रतूभयमप्राप्त • तत्रविशिष्टविधत्ते । यथा • सीमेनयजेतेत्यत्र • सीमयागयोरप्राप्तत्वात् • सीमविशिष्टयागविधानम् । सीमपदेमत्त्वर्थलक्षणया • सीमवतायागेनेष्टभावयेदिति • वाक्यार्थबोधः । नचोभयविधानेवाक्यभेदः • प्रत्येकमुभयस्याविधानात् • किन्तु • विशिष्टस्यैकस्यविधानात् ॥ विधिस्यतुर्विधः नियोगविधिरधिकारविधिः प्रयोगविधिश्चेति ॥ विधिरत्यन्तमप्राप्तौनिपमपादिकेति । तस्यवान्यस्यचप्राप्तौपरिषङ्ख्याविधीयते ॥ अप्राप्तपक्षोविधिरितिवैयोकरणाः ॥ न्योयमतेविधिर्यथा । प्रवृत्तिः कृतिरेवात्रसाचेच्छातीयतत्त्वसा । तज्ज्ञानविषयस्तस्यविधिः स्तज्ज्ञापकोयवा ॥ विधिरन्यज्ञानात् • प्रवृत्तिर्ह्यप्रयते • सा • दृच्छातः • चिकीर्षातः • चिकीर्षाचकृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात् • तज्ज्ञानस्यविषयः कार्यत्वमिष्टसाधनत्वस्यविधिरितिप्राचीनमतम् । स्वमतमाह • तज्ज्ञापकोयवेति । दृष्टसाधनत्वानुमायकप्राप्ताभिप्रायाविधिप्रत्ययार्थः । इत

विधिदृष्टः

हरिदासीयकुसुमाञ्जलिः • ॥ विधिर्विधायक इतिन्यायसूचम् । दृष्टसाधनतावीधकप्रत्ययसमभिव्याहृतवाक्यविधिः • अग्निष्टेच • जुहुयात्स्वर्गकामइत्यादि ॥ विधीयेतेचनेनमुखदुःखे । दुधाजः • उपसर्गेधोक्तिः • ॥ विधत्तइतिविधिर्वा । बाहुलकात्कर्त्तरिक्विः ॥ यद्वा । विधविधाने । इन् । इगुपधात्किदितिकित्त्वान्नगुणः ॥ विधानमनेनवा । पूर्ववत्किः ॥ विधिगोचरः । चिः विधिक्षिङ्कारे ॥ विधिज्ञः । चिः शास्त्रज्ञे ॥ विधित्समानः । चिः विधातुमिच्छति ॥ विधित्सा । स्त्रीः विधातुमिच्छायाम् ॥ विपूर्वाद्दधाते • सनिमीमेच्छादिना • इकारः । अचक्षीपोभ्यासस्तेष्वभ्यासलोपः ततः स्त्रियामित्यनुवृत्तौ • अप्रसारादितिअप्रसारेटाप् । विधित्सितः । चिः विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥ विधित्सुः । चिः विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्वाद्दधातेः सन्नन्तादुपसारायः ॥ विधिदर्शी । पुं • सदस्ये । न्यूनाधिकविचारकेष्टत्विविशेषे ॥ विधिद्वष्टुशीलमस्य । णिनिः ॥ विधिदृष्टः । चिः यथाशास्त्रनिश्चिते ॥ विधिनादृष्टः ।

विधुरम्

विधिदेशकः । पुं० सदृशे । विधिद
र्शिनि ॥

विधियज्ञः । पुं० विधितोनुष्ठीयमा
नेवाद्ययज्ञे । दर्शपौर्णमासादौ ॥

विधिविषयेयज्ञः ॥

विधिवत् । अ० यथाविधि । विध्यनु
सारेणेत्यर्थे ॥

विधिविषयः । त्रि० विधिलन्यप्रय
त्नभाव्ये ॥ विधेर्विषयः ॥

विधिहीनः । त्रि० यथाशास्त्रबोधित
विपरीते ॥ विधिनाहीनः ॥

विधुः । पुं० सुधांशी । सीमे । चन्द्रे
॥ कपूर्णे । अच्युते । हरौ । ब्रह्म
णि ॥ राजसे । विध्यतिविरहिणम्
० विध्यत्यसुरान्बा । व्यधताडने ।
पृभिदिव्यधिष्ठिधिविभ्यः क्तुः ।
अद्विज्येति सम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षयः । पुं० अमावास्यायाम् ॥

विधुतः । त्रि० त्यक्ते ॥ निरस्ते ॥ क
म्पिते ॥ विशिष्यधुतः ॥

विधुतिः । स्त्री० कम्पने ॥

विधुतुदः । पुं० राहौ । सैहिकीये ।
विधुतुदति । तुद० । विध्यरुषास्तु
दकृतिखण्ड । मुम् ॥

विधुपञ्जरः । पुं० खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री० चन्द्रपत्रागम् ॥ दा
क्षायिण्योविधुप्रियाः । कृतिकोषा
कारम् ॥

विधुरम् । न० प्रविशेवि । वैकल्ये

विधयः

त्रि० विकले । विगताधूः कार्यभा
रः । ऋक्पूरितग्रम् । धुरोविगतद्व
तिप्रादिसमासीबा । न० प्रत्यवाये ॥
कष्टे ॥

विधुरा । स्त्री० रसालायाम् । इ० ने० ॥

विधुरितः । त्रि० विद्वलते ॥

विधुवनम् । न० विधूनने । कम्पने ॥
धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादि
भ्यङ्गतिङित्त्वाद्गुणाभावः ॥

विधूतः । त्रि० कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ वि
धूयतेस्मा । धूञ्कम्पने । क्तः । य
स्यविभाषितिनेट् ॥

विधूननम् । न० कम्पने । विधुवने ।
धूञ्कम्पनेचुरादि । ल्युट् । धू
ञ्प्रियोनुंत्वक्तव्यः ॥ अश्वादीना
मृगाचकम्पने ॥

विधूनितः । त्रि० व्याहृते ॥ कम्पिते
॥ धूञ्ज्यन्तात्कर्मणि० क्तः । धूञ्
प्रौञ्जोरितिनुगागमः ॥

विधुस्वः । पुं० धूसरे । कृष्णरक्तमिश्रि
तवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

विधुतः । त्रि० विधारिते ॥ विशिष्य
धुते ॥ विष्टब्धे ॥

विधुतिः । स्त्री० विधरणे ॥

विधेयः । पुं० मन्त्रे ॥ विधीयतेवि
नियुज्यतेब्राह्मणवाक्येनकर्माङ्गत्वे
नेतिहरिहरभाष्यम् ॥ त्रि० विनय
याहिणि । वचनेस्थिते ॥ विधिव
न्यबोधविषये ॥ यथा । अनुबोद्धम

विनमः

मुक्तातुनविधेयसुदौरयेत् । नञ्चल
व्यासदकिञ्चित्कुञ्चित्प्रतितिष्ठति
॥ विधातु शक्यः । अचोयत् । क्व
यति । । गुणः ॥ विधिगम्ये । अ
मुष्ठेये । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥
विधेयता । स्त्री० विधेयत्वे । विधिन
न्यबोधविषयत्वे ॥ यथा ॥ यथान्न
क्षत्रधादिषुपापस्यनिषितयोपयुक्त
ब्राह्मणादिज्ञानेद्देगुण्यः । तथागङ्गा
ज्ञानादिषुपुण्यस्यविधेयतावच्छेदक
गङ्गादिज्ञानेद्देगुण्यमितिप्रायश्चित्तत
त्त्वम् ॥

विधेयवर्त्ती । वि० वशवर्त्तिनि ॥ वि
धेयेवर्त्तते । विधेयवर्त्तयतिवा । नि
नि . ॥

विधेयात्मा । पुं० वशीकृतान्तः कर
ण्ये ॥ विधेयभात्मापस्य ॥

विनतः । वि० प्रणते ॥ भुग्ने ॥ शि
क्षिते ॥ विनमतिस्मा । यत्नः । क्तः
॥ विशिष्यनतोवा ॥

विनता । स्त्री० तोच्यंजनन्याम् । सुप
र्णायाम् ॥ पिटकाभेदे ॥

विनतासूनुः । पुं० अरुणे । सूर्यसा
रथौ । गरुडे । खगेश्वरे ॥ विनता
शः सूनुः ॥

विनतिः । स्त्री० विनये ॥ विशिष्टान
ति ॥

विनदः । पुं० कृष्णकौशिलीन्ध्रे ॥

विनमः । वि० विनयिनि ॥ विशिष्य

विनययाही

वनमः ॥

विनमकम् । न० तगरपुष्पे ॥

विनय । पु० शिञ्जायाम् ॥ प्रणतौ
। विनीतत्वे । निरङ्कुलारे । सौशी
ल्ये । अनौदर्थ्ये । अवनतौ ॥ वि
नयप्रशसायथा । विनयापयहान्भू
ष्यैकुर्वीतन्वपतिः सुतान् । अवि
नीतकुमारहिकुलमाशुविशीर्यते ।
विनोतमीरसपुत्रयौवराज्येऽभिषिच
येत् ॥ अपिच । वृद्धांश्चनिष्सीवेत
विप्रान्वेदविदः शुचिन् । वृद्धसि
वीहिसतत रक्षोभिरपिपूज्यते ॥ ते
भ्योधिगच्छेद्विनयविनीतात्मापिनि
क्षयः ॥ विनीतत्मादिन्वपतिर्नवि
नश्यतिकर्हिचित् ॥ बहवोऽविनया
झटाराजानः सपरिच्छदाः । वन
स्याचपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदि
रे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयाज्जहुषश्चैव
पार्थिवः । सुदासीयवनश्चैवसुमुखो
निमिरेवच ॥ पृथुस्तुविनयाद्वाज्यं प्रा
प्तवान्मनुरेवच । कुविरस्यधनेऽख्यं
ब्राह्मण्यश्चैवगाधिकः ॥ इतिमनुः
॥ द्विविधोविनयः स्वाभाविकः कृ
त्रिमश्चेति कौटिल्यः । विशिष्टो न
यः ॥ दण्डे ॥ वि० वणिजि ॥ वि
से ॥ निभृते ॥ दिजितेन्द्रिये ॥

विनययाही । वि० विधेये । वचनेस्थिते
। आश्रये ॥ विनययाहीतुं शीलमस्य
। सुप्रीतिविनिः ॥

विनामक :

विनयस्य . । वि० विधेये । आश्रये ।
वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ वि
नयेतिष्ठति । ष्टा० । कः ॥

विनया । स्त्री० बलौषधौ । बाध्याल
के ॥

विनयी । नि० विनयान्विते ॥ विनयी
स्यास्ति । इनिः ॥

विनद्धं । पुं० ऋषभकृजितसमेस्वर
विशेषे ॥ विशिष्टोन्नद्धं . ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्या प्रथमादर्शनस्य
ले ॥ विनाशे ॥

विनष्ट . । चि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यति
स्य । अशब्ददर्शने । गत्यर्थेतिक्त ॥
छिन्ने । भिन्ने ॥ नाशायवे । ध्वस
विशिष्टे ॥ पतिते ॥

विनष्टि . । स्त्री० विनाशे ॥ अशेर्भा
वेतिन् ॥

विनसः . । चि० विधे । गतनासिके ॥

विना । अ० वर्जने । पृथक् । अन्तरे
ण । ऋते । हिरक् । विनञ्भ्याना
नाञौनसङ्घेति० निषेधार्थादिशब्दा
न्ना ॥

विनाकृत . । चि० विरहिते । भिन्ने
॥ इ० चि० ॥

विनाम . । पु० शरीरस्थनस्रतायाम् ।
व्यथयावपुषोनमने ॥ विनमनम् ।
णम । घञ् ।

विनामकः । पुं० अधिमासी ॥

विनाशः

विनायक . । पुं० बिघ्नुराजि । गजान
ने । हरिश्चे ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥
जिने ॥ गुरौ ॥ विनयतिहितमनु
शास्ति । शौञ् . । श्वल् ॥ विशि
ष्टोनायककृतिवा ॥ विगतोनायको
नियन्ताऽस्येतिवा ॥ चि० नायकव
र्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनारुहा । स्त्री० चिपणिकायाम् ॥

विनाशः । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥
ध्वसे । विनशनम् । अशब्ददर्शने ।
। घञ् ॥

विनाशकः । चि० विनाशकर्त्तरि ॥

विनाशयतितच्छीलादि । अश०

। विपूर्वाहितुमण्यन्त । निन्दहिंस
क्लिशखादिविनाशपरिचिपेच्यादि
नाबुञ् ॥

विनाशी । चि० अनिष्टे । देशकालव
स्वात्मकचिबिधपरिच्छेदवति ॥

विनष्टुशीलमस्य । णिनि . ॥ विना
शकरणशीले ॥

विनाशान्मुख । चि० पक्वे ॥ नाशो
दाते ॥ विनशनविनाशः । भोवेघ
ञ् । उद्गतमुखमारम्भोश्च । विना
शितन्मुखः ॥

विनासक । चि० अनासिके । गतना
सिके ॥ विगतानासायस्यसः ॥

विनाह । पु० कूपाननपिधानके ॥
अहवन्धने । हलश्चेतिघञ् ॥

विनियोगविधि :

विनिगमकः । चि० विशेषणनितरा
बोधके । ज्ञापके ॥

विनिगमना । स्त्री० एकतरपक्षपा
तिन्यायुक्तौ । वैकल्पिकेस्तुन्येक
स्मिन्नवधारणाशक्तौ ॥

विनिद्र । चि० चन्मौलिते । विव
सिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥
विगतानिद्राऽस्य ॥

विनिद्रस्त्वम् । न० निद्रारहितत्वे ॥
प्रबोधे ॥

विनिमीषु । चि० विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपातः । पुं० निपाते । अव-
पाते । देवादिव्यसने । देविकान
र्थे ॥ विशिष्टोनिपातः ॥ अव-
माने ॥

विनिमयः । पुं० परिदाने । प्रति
दाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । अ
न्यस्मिन्नन्याभासे ॥ बन्धके ॥ य
था । विन्ययेर्गाविनिमयेर्दत्तागोमां
सखादके । व्रतं चन्द्रायणं कुर्यादधे
साक्षाद्बधीभवेत् ॥ इतिगोभिलव
चनम् ॥ विशेषणनिमीयते । मौ
ञ्जिसायाम् । एरच् ॥

विनियोगः । पुं० विनियोजने ॥
अनेनेदन्तुक्तं व्यविनियोगः प्रकी
र्तित ॥ विशिष्टोनिनियोगः ॥ वि
भक्षने । विनियोगीऽप्यंशफले ॥ इ०
द्विमचन्द्र ॥

विनियोगविधिः । पुं० अङ्गप्रधानसम्ब

विनिर्णयः

अवधारकेविधौ ॥ यथा । दध्वाजु
ज्ञेतीति । सङ्घटतीयाप्रतिपन्नाङ्ग
भावस्यदध्वाजुमसं स्वन्वविधत्ते ॥ द
ध्वाजोम भाषयेदिति । गुणविधौ च
धात्वर्थस्य साध्यत्वे नैवान्वयः । क्त
विदाश्रयत्वेनापि । यथादध्वांन्द्रि
यकामस्यजुहुयादित्ताच ॥ दधिकार
यत्तु नेन्द्रिय भाषयेत् । तच्चकिञ्चि
ठमित्याकाङ्क्षायां सन्निधिप्राप्त
होमश्चाश्रयत्तु नान्वेति । एतस्य
धेः सङ्कारिभूतानि ॥ श्रुतिजिज्ञ
वाक्ष्यप्रकरणस्थानसमाख्यारूपाणि
षट्प्रमाणानि । एतत्सङ्घटतैतानि
नविधिनाङ्गत्वं परीक्षेयसाध्यप्रवृत्त
कृतिसाध्यत्वरूपपाराय्यापरपर्याय
ज्ञाप्यते ॥

विनियोजितः । चि० प्रवर्तिते ।
विनियुक्ते ॥

विनिर्णीतः । चि० विचार्यस्थापिते
॥ विशेषणनिर्णीतः ॥

विनिर्द्देश्यः । चि० वक्तव्ये ॥

विनिर्द्भूतः । चि० दुरवस्थयाचलिते
॥ विशेषणनितराकम्पिते ॥ समु
न्मूलिते ॥ परिहृत्यते ॥

विनिर्भयः । पुं० साध्यगणविशेषे ।
चि० भयरहिते ॥

विनिर्मुक्तः । चि० वियुक्ते ॥

विनिर्मोक्तः । पुं० विनिर्मुक्तौ ॥

विनिर्वृत्तः । वि० निष्पन्ने । समाप्ते ॥

विनेता

विनिवृत्त । निवृत्तविशिष्टे । निर
स्थे । चान्ते ॥

विनिवृत्तकामः । त्रि० विवेकवैराग्य
द्वारात्यक्तसर्वकर्मणि ॥ विशेषेणनि
वृत्तः कामोऽस्य ॥

विनिवेशितः । त्रि० प्रतिष्ठापिते ।
स्थापिते ॥

विनिश्चितः । त्रि० प्रमाणतोनिर्णीते ॥

विनिष्कलः । त्रि० निरवयवे ॥ विशे
षेणनिर्गता कला यस्य त् ॥

विनिवृत्तः । त्रि० विनष्टे ॥

विनीतः । पु० सुवहाश्वे । साधुवा

हिनि ॥ वणिजि ॥ दमनकवृक्षे

शिक्षितवृषभादौ ॥ त्रि० जितेन्द्रि

ये । अपनौते । हते । निभृते ॥

विनयान्विते । अनुवृते । नञ् ॥

शिक्षिते ॥ क्षिप ॥ कृतदण्डे ॥

व्यनायि० विनीयतेस्मवा । णीञ्

प्रापये । क्तः ॥

विनीतकः । पु० दमनकवृक्षे ॥ पु०

न० वैनीतके । परमपरावाहने ॥

विनीयः । पु० पिष्टशोषविशेषेण ।

कल्के ॥ कपटः । विनीयतेसिद्धिं

प्राप्यत ॥ णीञ् ॥ विपूयाविनीये

तिक्वप् ॥ पापे ॥

विनीयमानः । त्रि० शिक्ष्यमाणे ॥

विनेता । पु० देशके । नियामके ॥

राजनि ॥ इ० मे० ॥ विशिष्टोने

ता ॥ देशिके ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥

विनोदितः

विनीयः । त्रि० नीतव्ये ॥ विनीतुंयो
ग्यः । णीञ् ॥ अचोयत् ॥ दण्डे ॥

विनीयकः । पु० आदेशके ॥ राज्ञि ॥

विनोक्तिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषे

॥ यथा । विनोक्तिर्वेदिनाकिञ्चित्

प्रस्तुतहीनमुच्यते । विद्याद्वयापि

सावद्याविनाविनयसम्पदम् ॥ कि

ञ्चित् ॥ विनाप्रस्तुतवर्ण्यं हीनदुष्टमु

च्यतेचेत्तदाविनोक्तिर्नामालङ्कार

इत्यर्थः ॥ प्रकारान्तरमपि । तच्च

त्किञ्चिदिनारम्यविनोक्तिः सापि

कथ्यते । विनाखलैर्विभाष्ये प्रारब्धे

न्द्रभवतः सभा ॥ तत्प्रस्तुतं कि

ञ्चिदिनारम्यञ्चेत्सापि विनोक्तिर्ना

मालङ्कारः कथ्यते ॥

विनोदः । पु० क्रीडाशब्दः ॥ यथा ।

विनोदायचैतन्यमेकविभज्यद्विधादे

वि० जीवस्वरूपेतिनाम्ना । शिवस्या

जीवत्त्वमापादयन्तीपुनर्जीवमेनशि

ववाकरोषीति ॥ कुतूहले ॥ अम

त्कारविशेषे ॥ अपनादे ॥ राजगृह

विशेषे ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तच्च

क्षययथा । नायकेऽनायिकायार्दाक्ष

अपादं वामपादवास्त्वमध्यदेशे ॥ स्वद

क्षिणपादवामपादवा० नायिकामध्य

देशे निधाय ॥ वक्षसिवक्षः ॥ ओष्ठे चो

ष्ठदत्त्वायदाश्लिष्यतितदितिकामश्रा

स्नम् ॥

विनोदितः । पि० अपनौते ॥ सञ्जा

विन्दुसरः

तविन्दोदे ॥ तारकादित्वादितच् ॥
विन्दुः । पुं० विजयाख्ये मुहूर्ते ॥ वि
न्दति । विदुः लामे । अनुपसर्गादि
स्य विन्दुधारीत्तादिनाश । श्रेमु
चादौनामितिनुम् ॥

विन्दुः । पुं० जलकणायाम् । विप्रुषि
पृषते ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भ्रुवो
र्मध्ये ॥ रूपकार्यप्रकृतौ ॥ लबे ।
अनुखारे ॥ नादोद्भवे ॥ त्रि० वेदि
तरि । ज्ञातरि । विज्ञानशौले ॥
विन्दति० विदिषवयवे । बाहुलका
दुः । पवर्गीयादिः ॥ यद्वा । वे
त्तिताच्छील । विन्दुरिच्छुरितिसा
धुः ॥ दातरि ॥ वेदितरि ॥

विन्दुचित्रकः । पुं० मृगविशेषे ।

विन्दुभिश्चित्रः स एव च ॥

विन्दुजालम् । न० विन्दुजालके ॥

विन्दुजालकम् । न० तारुण्याज्जाय
माने गजमुखादिस्थविन्दुसमूहे । प

द्मके ॥ विन्दुनां जालकमिव ॥

विन्दुतन्त्रः । पुं० शारिफलके ॥ तु
रङ्गके ॥

विन्दुपत्रः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

विन्दुरेखकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥

विन्दुसरः । न० हैमवते० सरोविशेषे

॥ यथा । अभ्युत्तरेण कैलासशिवस

र्वीर्षधिगिरिम् । गौरन्तुपर्वतश्रेष्ठं

हरितालमयप्रति ॥ हरिण्यमृङ्गः

० सुमहान्दिव्यौषधमयो गिरिः ।

विन्ध्यकूट

तद्यथादेमहद्विष्य सरः काञ्चनस
न्निभम् ॥ रम्यविन्दुसरोनामयवरा
जामगौरयः । गङ्गार्थे सतुराजर्षिक
वासबहुला समा ॥ दिव्याश्च
न्तिमेपूर्वेगङ्गातीथपरिप्लुताः । त
च्चिपथगादेवीप्रथमन्तुप्रतिष्ठिता ॥
सीमपादात्प्रसूता सा सप्तधा प्रतिभ
ज्यते । यूपामणिमयास्तचचितयश्च
द्विरण्मयाः ॥ तत्रेष्टाक्रतुभिः ।
सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दि
व्यच्छायापथस्तवनक्षत्राणामनुमण्ड
लम् ॥ दृश्यते भास्वराराचौ देवीचि
पथगा तुसा । अन्तरीक्षदिवस्त्रैव भा
वयित्वा भुवगताः । भवस्य स्वाङ्गे प
तिता सरुवायोगमायया । तस्याये
विन्दवः केचित्क्षुब्धायाः पतिता
भुवि ॥ कृतस्तुतेर्विन्दुसरस्ततो
विन्दुसरः स्मृतम् ॥ इति माख्ये
१०१ अध्यायः ॥

विन्ध्यः । पुं० जलवालके । विन्ध्याचले
॥ व्याधिः ॥ विरुद्धध्यायति । ध्वेचि
न्तायाम् । आतश्चोपसर्ग इति क
पृषादरादिः ॥ यद्वा । विद्वन्ध्यते
। जिह्वन्दीदीप्तौ गच्छत् । अन्तर्भावि
तग्यर्थः । शकन्ध्वादिः । अघ्न्या
दिर्वा । नर्मदासुरसाद्याश्च नद्यो वि
न्ध्यविनिर्गताः ॥

विन्ध्यकूटः । पुं० अगस्त्यमुनी । वि
न्ध्याद्रिमृङ्गे ॥

विन्ध्याचलनिवासिनी

विन्ध्यवासिदेशः । पुं० विन्ध्यस्थदेशे
 पु० ॥ यथा । मालवाश्चकुरुषाश्चमे
 कलाश्चोत्कलैः सह । उत्तमाशा
 दशार्णश्चमेनाः किष्किन्धिकै
 सह ॥ तोषला कोशलाश्चैवत्रै
 पुरावैदिकास्तथा । तुसुरास्तुम्वुरा
 श्चैवपट्मात्रिषधै सह ॥ अनूपा
 स्तुगिण्डकोराश्चर्वातष्टिवाचबन्तय ।
 एतैर्जनपदा ख्याताविन्ध्यपृष्ठनिवा
 सिन ॥ कृतमत्स्यपुराणम् ॥
 विन्ध्यभासौ पुं० व्याडिमुनौ ॥
 विन्ध्यवासिनी । स्त्री० विन्ध्याचलनि
 वासिन्यादुर्गायाम् ॥ विन्ध्यवतीयं
 देवार्थं हतीचोरोमहाभट ॥ अद्या
 पितृनसावासातेनसाविन्ध्यवासि-
 नी ॥ कृतिदेवीपुराणम् ॥
 विन्ध्यस्थः । पुं० व्याडिमुनौ ॥ वि०
 विन्ध्याचलस्थिते ॥ विन्ध्येतिष्ठति
 षा० । क्तः ॥
 विन्ध्या । स्त्री० खड्गलोद्वह ॥ चूटी
 । सूक्ष्मैलायां ॥
 विन्ध्याचलनिवासिनी । स्त्री० विन्ध्य
 वासिन्याम् ॥ नन्दगोपकृष्टिजाता
 यशोदागर्भसंभवा । ततस्तौनाश
 विध्यामिविन्ध्याचलनिवासिनी ॥
 विन्ध्याचलेतवापिगङ्गातीरेनि
 वासिनीतिबोध्यम् ॥ अयमवता
 रोभगवत्याजातएवेतिपुरुषो प्रसि
 दम् ॥

विपक्षी

विन्ध्यावली । स्त्री० बलिपत्न्याम् ।
 बाणराजमातरि ॥
 विन्ध्यावलीपुत्र ॥ पुं० बाणासुरे ॥
 विन्ध्यावलीसुतः । पु० बाणराजे ॥
 विन्नः । द्वि० विचारिते । लब्धे ॥
 स्थिते ॥ जाते । विद्यतेऽस्य । विद
 विचारिणे । क्तः । नुदविदेतिवा
 जत्वम् ॥
 विन्ध्यस्तः । वि० कर्मवस्थापिते ।
 रचिते ॥ कृतविन्ध्यासि ॥ विज्ञेये
 णत्यक्ते ॥ विन्ध्यस्मृतिस्य । अस्तु०
 । क्तः ॥
 विन्ध्याक ॥ पुं० कृदावै ॥
 विन्ध्यास ॥ पुं० विभज्यस्थापने ॥
 यथा । गृहेषु मणिविन्ध्यासीविघ्ने-
 येनचदण्डवत् । विशुद्धहोत्रकन्या
 सीविधेयः सदनेपरि ॥ तेनस
 वाणिज्यशान्तिपरिष्टोनिमहीमुखा
 मितियुक्तकल्पतरुः ॥ विन्ध्य
 सनम् । असुखेपथे । विनिपू
 र्णः । ततोषण् ॥ सन्निवेशे ॥
 विशिष्टोन्मोसः । रचने ॥
 विपक्षः । पुं० रिपौ । द्विषि । अवि
 ते । शत्रौ ॥ स्वाभाववति ।
 निश्चितसाध्याभाववति ॥ यथा-
 धूमवत् हेतौद्दृढः ॥ विरुद्धः प
 क्षोऽस्य । विविधः पक्षोऽस्यवा ॥
 विपक्षिका । स्त्री० विपक्ष्याम् ॥
 विपक्षी । स्त्री० बोधायाम् । वक्ष्या

विपत्ति :

म् ॥ विपक्षीषु सप्तस्वरान्वा
दयन्त्यस्तबद्धारिगायन्तिगन्धर्वक-
न्या । क्षण सावधानेनचित्तेनमा
त समाकर्ण्यस्त्वमयाप्रार्थितासि
विपक्षपतिविस्तारयतिशब्द । पचि
विस्तारे । ग्यन्तादच् । गौरादि ।
॥ केलौ । लीलायाम् ॥

विपणः । पुं० विक्रये । विक्रयक्रिया
याम् ॥ विपणनम् । पथव्यवहा
रे । घञ् । स ज्ञाप्यपूर्वकत्वाद्गठविः
॥ खनोघचेतिघोषा ॥

विपणिः । पुं० स्त्री० विक्रयार्थप्रसा
रितनानाद्रव्यायां वणिग्वीथ्याम् ।
पथ्यवीथिकायाम् । वणिज् व्यवहा
र० बजार० बाणिजाबीथी० इतिच
भाषाप्रसिद्धायाम् । पथ्यवीथ्याम् ।
वणिजांविक्रयस्थाने ॥ विपण्यते०
अस्यांवा । पथ० । सर्वधातुभ्यङ् ॥
विपणन्तेऽचवा । इक्कृष्यादिभ्यः ॥

विपणी । पुं० वणिजि ॥ विपणोव्यव
हार० सास्यास्ति । इनिः ॥ बुब
भेदे ॥

विपणी । स्त्री० पथ्यवीथ्याम् ॥ कृदि
कारादितिङीष् ॥

विपण्युः । चि० विगतव्यवहारे ॥

विपत्तिः । पुं० खगेश्वरे । गरुडे ॥

विपत्तिः । स्त्री० यातनायाम् ॥ आ
पदि । विपदि ॥ मरणे । विनाशे
॥ यथा । यस्मिन्न्राशिगतेभानौविप

विपरीतः

त्ति'यान्तिमानवा । तेषातत्रैवक
त्त'व्यापिगुहदानोदकक्रिया ॥ विपद
नमनयावा ॥ पदगतौ । स्त्रियाक्तिन् ॥
पु० विशिष्टे पदातौ ॥

विपथः । पुं० निन्दितपथे । व्यध्वे ।
दुरध्वे । कदध्वनि । कापथे ॥ वि
रुधः पन्थाः । प्रादयेगताद्यर्थङ्
तिसमासः । ऋक्पूरिष्यः ॥

विपत्० द् । स्त्री० विपत्तौ ॥ विपदनम
नयावा । सम्पदादिच्वात्किप् ॥
द्वितीयतारायाम् ॥

विपदम् । न० नभसि ॥ बीनांबयसां
पदविहारस्थानम् ॥ चि० विगतप्र
तिष्ठे ॥

विपदा । स्त्री० विपदि ॥

विपन्नः । पुं० सुजङ्गमे । चि० विपदा
क्रान्ते ॥ नष्टे ॥ विपद्यतेस्म । प
द० । क्तः । नत्वम् ॥

विपरिणामः । पुं० विशिष्टेः परि
णामे ॥

विपरिश्रमः । पुं० आयासेसत्यपिश्र
मरहिते ॥

विपरीतः । चि० तमः प्रकाशावि
बान्धोन्यव्यावृत्तरूपे । प्रतिकूले ।
उल्टा० इ० भा० ॥ यथा० धर्मविप
रीतोऽधर्मः ॥ पुं० रतिबन्धविशेषि
॥ यथा । पादमेकमुखौकत्वाद्विती
यकटिसंस्थितम् । नारीशुरमते
कामौविपरीतस्तुबन्धकः ॥ अपिच

विपर्ययः

। पादमेकमुरीकृत्वा द्वितीयस्कन्धसं
 स्थितम् । कामिन्याः कामयेत्का
 नीवन्ध • स्थादिपरीतक ॥
 विपरीतभावना । स्त्री • अतस्मिंस्तदु
 द्धी ॥ यद्यथावर्तते तत्सतत्त्व द्विष्टा
 ऽन्यथात्त्वधीः । विपरीताभावना
 स्यात्पिचादावरिधीयथा ॥
 विपरीता । स्त्री • कामुक्याम् ॥
 विपर्ययः । त्रि • पञ्चरहिते ॥
 विपर्ययः । पुं • पञ्चाशद्वर्च ॥ त्रि •
 पञ्चरहिते ॥
 विपर्ययः । पुं • व्यतिक्रमे । व्यक्षा
 से । विपर्यासे । व्यक्ष्यये ॥ मिथ्या
 ज्ञाने । यथाशुक्तं बिन्दु रजतमिति
 ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वात्माभि
 मानलक्षणे ॥ यथार्थानिश्चये । अ
 तत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययादिष्यतेवन्ध •
 । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवे
 शाः यथासङ्ख्यतमोमोहमहामो
 हतामिस्त्रात्मतामिस्त्रसञ्ज्ञका • पञ्च
 विपर्ययमेदाभवन्ति ॥ लक्षणञ्चयथा
 । किञ्चित्साभान्यतोन्यत्रमतिरन्या
 विपर्ययः । किञ्चित्साधारण्यादन्य
 स्मिन्नन्यादृशौ बुद्धिर्विपर्ययः • । मरु
 मरौचिकास्त्रिवज्रलावगतिः • ॥ अ
 पिच । विपर्ययस्तमोयौ निर्मिथ्या
 रूपवयासच । सामान्यमात्रकाभा
 सात्सत्त्वात्मेति विनिश्चितः ॥ वि
 पर्ययस्य मिथ्यारूपत्वात्तस्य प्रभ

विपाक

बत्वम् • सचविपर्ययः • साधारण्य
 मात्रप्रयनात्प्रकाशरूप • सत्त्वात्म
 कोपिनिश्चितः ॥ विपर्ययणम् । इ
 ण्यगती । एरच ॥
 विपर्ययस्त । त्रि • मिथ्याज्ञानविशि
 ष्टे ॥ विपरीते ॥
 विपर्ययः । पुं • विपरीतमयने ।
 अन्यस्यान्तरूपग्रहणे ॥
 विपर्यासः । पुं • विपर्यये । व्यक्ष्य
 ये । व्यतिक्रमे । अतस्मिंस्तदु
 द्धी । अविबेके ॥ विपर्ययस्य नम् । अ
 सु • । घञ् ॥
 विपयः । त्रि • शोधनीये ।
 विपश्चित् । त्रि • विदुषि । दोषज्ञे ।
 पण्डिते । अत्यन्तविवेकिनि । मे
 धाविनि । सर्वज्ञे • निरस्तमेदे • अ
 विपरिभूतचैतन्यस्वभावे । परमात्म
 नि । विप्रकृष्ट निश्चिनाति • चेतति •
 चिन्तयतिवा । पृषादरादिः ॥
 विपाकः । पुं • पचने ॥ स्वादे ॥
 कर्मणो विसदृशिफले ॥ कर्मणः
 परिणामे । दुर्गती ॥ जाल्यायु
 भोगात्प्रतीकर्मफले ॥ पचनं पा
 कः । विशिष्टपाकः । विरुद्धः । पो
 कोऽस्यवा ॥ विपच्यतेवा । घ
 ञ् ॥ विपाककटुयत्कर्मगतस्य
 सन्तिपण्डिताः ॥ जाठरेणा
 ग्निना यौगात्पुद्गदेतिरसान्तरम् ।
 रसाणां परिणामान्ते सविपाक इति

विराट्

स्मृतइतिसुश्रुत ॥ अपिच । मि
ट् । कटु, क्षमधुरममूलेऽम्न पच्य
ते रसः । कटु, तिक्तकषायाणां पा
क स्यात्प्रोथमः । कटुः ॥ तथा
चवाग्भटः । त्रिधारसानां पाक
स्यात्स्वादकटु, कात्सकः । प्रा
यः पदेनः ब्रौहिः स्वादुरम्नविपा
कः । शिवाकषायामधुपाका । शु
ण्ठीकटु, कमधुरपाकेत्यादि ॥
विपाकानां गुणायथा । श्लेष्मकृन्म
धुरः पाक्वावातपित्तहरीमतः ।
अम्लस्तुक्रुतेपित्तं वातश्चे भ्रगदा-
पहः ॥ कटुः करोति पचनं कफं
पित्तञ्चनाशयेत् । विशेषणपरसतो
विपाकानानि दर्शितः ॥

विपाचनम् । न० नरक्षी ॥

विपाटः । पुं० वाणे अस्त्रकण्टके
। शरी ॥ विपाटयति । पचाद्यच् ॥

विपाण्डुः । पुं० शुभे ॥ अति
शुभे ॥ चि० तर्हति ॥

विपादिका । स्त्री० । पादस्फोटी । वि
वाहः । इ० भा० ॥ प्रहेलकायाम् ।
वैपादिकपाणिपादेस्फुटवती ब्रवेद
नम् । कण्डुमन्नि । सरागैश्चग
ण्डैरलसकचितम् ॥ विपादिका
वातश्लेष्मोद्धवितिमाधवः । अयं कु
ष्ठरीगः ॥

विपाट् । स्त्री० विपाशायाम् ॥ पा
शं विमोचयति । सत्त्वापपाशेष्ट्या

विपीड

दिना० पाशान् मोचनइति णिच् ।
क्लिप्चेति क्लिप् ॥

विपाशः । चि० पाशरहिते ॥

विपाशा । स्त्री० नदीविशेषि । विपा
शि ॥ पाशं विमोचयति । सत्त्वा
पपाशेष्ट्यादिना० पाशान्मोचनइति
णिच् । ततः पचाद्यच् । पुच
शिकादेवगलेपाशं बद्ध्वा प्रविष्टं वशिष्ठ
पाशच्छेदात् विपाशितवती विमुक्त
पाशं कृतवतीति विपाशा । अस्या
जलस्य गुणायथा । शतद्वे विपा
शायुजः सिन्धु नद्याः सुशीतल
घुस्त्रादुसर्वा मयघ्नम् । जलनिर्मलं
दीपनपाचनञ्च प्रदत्ते बलबुद्धिमेधा
युषश्चेति राजनिर्वण्टः ॥

विपिनम् । न० अरण्ये । गहने ।

वने ॥ विपन्तिऽच् । टुविपृकम्यने ।

विपितुश्चोर्हृस्वस्ते तीनन् ॥ विशेषे
अपियत्यवबो । पिगतौ । बाहुल
काग्रक ॥

विपिनतिलकम् । न० अतिशक्ती
छन्दः प्रमेदे ॥ तल्लक्षणां यथा ।
विपिनतिलकं नसनरेफयुग्मैर्भवे
त् । यथा । विपिनतिलकं विकसि
तं सिन्तागमेमधु कृतमदैर्मधुकरै
काण्डिबृतम् । मलयमरुतारचित
लास्यमालोकयन् ब्रजयुवतिभिर्विह
रतिस्मसुग्धो हरिः ॥

विपीडः । चि० निर्वाधे ॥

विपूय .

विपुल । पु० मेरुपश्चिमभूधरे । मे
रो स्थैर्यायवेधसादृष्टेषुचतुर्षुवि
ष्कम्भशैलेषु० प्रतीच्याविपुलीनाम
विष्कम्भशैलीनीलवर्णः । पञ्चाश
त्सहस्रयोजनोच्छ्रायोस्ति० यच्चयोज
नसहस्रोन्नतिमानश्चत्यपादपोस्ति ॥
सुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि० पृथुले ।
विशाले ॥ अगाधे । दक्षिणपश्चिमो
त्तरद्वोरगृहे ॥ विपोलति । पुलमह
त्वे । इगुपधेतिक ॥ विशिष्टपुलके ॥

विपुलपुलिना । स्त्री० नद्याम् ॥

विपुलरसः । पुं० इक्षौ ॥

विपुला । स्त्री० क्षोण्याम् । क्षितौ ॥
आर्याप्रभेदे ॥ यथा । पथ्याविपुला
अपलामुखचपलाजघनचपलाच ।
गौक्ष्यपगौक्ष्यक्षीतयआर्यागौतिश्चन
वधार्या ॥ संलङ्घ्यगणचयमादिमं
शकलयोर्वयो भवतिपादः । यस्या
स्तापिङ्गलनागाविपुलामितिसमा
ख्याति ॥ पुंसांकलिकालव्यालह
तानानास्थपहतिरल्पापि । वीर्य
विपुलामुखेचेत्लादगाविन्दाख्यम
श्लोक्तिः ॥

विपुलांसः । त्रि० मांसलोन्नतभुज
शिरस्के ॥

विपुलास्तवा । स्त्री० गृहकुमार्याम् ॥

विपूय . । पुं० रज्ज्वादिकरणाय
शोधयितव्ये० मुञ्जे ॥ विपूयते ।
पूज्यवने । विपूयविनीयेतिक्य

विप्रकृत्यम्

प् । मुञ्जे ॥ यथा । वसाना
बल्बालेशुद्धविपूये ॥ कृतमेखला
म् । क्षामामञ्जनपिण्डाभादण्ड
नीमजिनान्तरामितिभट्टिः ॥

विपोथितः । त्रि० आघातेनाधः
पातिते ॥ आमर्द्दिते ॥

विप्र । पुं० ब्राह्मणे ॥ तस्यल
यथा । जन्मनाब्राह्मणोऽज्ञेयः
सस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्ययाया
तिविप्रस्त्वत्रिभिः श्रोत्रियस्तक्षणमि
तिप्रायश्चित्तविवेकः ॥ विशिष्टेण
प्रातिपूरयतिषट्कर्माणि । प्रा
पूर्त्तौ । आतश्चापसर्गइतिकः ॥
उप्यतेधर्मबीजमचवा । डुबप्
कृज्जेन्द्रेतिसाधु । विपातिवा०
विपतिवा । विपर्चये ॥ अश्व
त्ये ॥

विप्रकर्षः । पुं० विशेषः । विशि
ष्टः प्रकर्षः ॥

विप्रकारः । पुं० अपकारे । निष्का
रे ॥ विप्रकरणम् । कृजोभा
वेधञ् । तिरस्कारे ॥

विप्रकाष्ठम् । न० तूलवृक्षे ॥

विप्रकृतः । त्रि० तिरस्कृते । नि
कृते । यथापकारः कृतस्तस्मि
न् ॥ विप्राकारि । क्तः ॥ वि
प्रेणकृते ॥

विप्रकृतिः । स्त्री० विप्रकारे ।

विप्रकृत्यम् । न० ब्राह्मणस्यकर्तव्ये ॥

विप्रचिति :

यथा । अध्यापनध्यायनध्याजन
दानद्विजस्युयजनप्रतियहः । क
र्माणिषड्वैयजनापवर्जनेचिकर्मवा
नध्ययनतथेतिराट् ॥ वैश्यः सदा
प्रापद्विजोद्धिजन्माद्विजन्मसेवारति
रेतदीयम् । 'कर्मस्यऽङ्गव्यवहार
जानिकर्मास्यनेकान्यपरान्यजाना
म् ॥ यदर्थकर्मणिपतदेवकालिसंसा
धितान्येवहितानिसिद्धिम् । तत्सुख
स्वव्यवहारकालनयेन्नोषीयुग
पन्नयर्हिम् ॥ अथविप्रादीनांस्वभाव
कृत्यमाह । शमेदमः सत्यमथा
र्जवज्रमाशौच तपोज्ञानकथामराचं
नम् । तीर्थं तथास्तिक्यमभिन्नसङ्ग
ति । स्वभावकर्मयजनेमंखत्रतम्
॥ शौर्यैवतंधैयधृतिर्धृतिर्मृध विद्या
सुदोक्षे श्वरतापवर्जनम् । क्षमा
भृतः कर्मनिसर्गजविशिवाचिज्य
गोजीवनकर्षणन्विति । द्विजाति
सेवावनिदेवताज्ञयाधर्मीविधिः शु
द्धनिसर्गकर्मच । स्वभावकर्मप्रविष्टा
ययोन्यथास्ववक्षरेत्सीन्यजकर्मनमं
भाक् ॥ कृतिकाक्षिदासः ॥

विप्रकृष्टः)
विप्रकृष्टकः) चि० दूरे ॥ विप्रकृष्ट

तैस्य । कृषिः तत् । स्वार्थेकनिविप्र
कृष्टकीपि ॥

विप्रचितिः । पुं० द्दनेगर्भकश्चपा
ज्जातेऽसुरविशेषि ॥

विप्रयोगः

विप्रतिपत्ति स्त्री० विरुद्धकोटिद्वयोप
स्थापकेष्वे ॥ विरुद्धाप्रतिपत्ति ॥
विरोधे । विरुद्धौ ॥

विप्रतिपन्नः । चि० विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्धः । चि० निषिद्धे ॥

विप्रतिषिद्धः । पुं० तुल्यबलविरोधे ॥
परस्परविरोधे । विप्रतिपूर्वात्कर्म
व्यतिहारेवर्त्तमानात्सिधतेर्वञ् ॥

विप्रतिसारः । पुं० पश्चात्तापे ॥ विप्र
तिसरणम् । सगतौ । घञ् । उप
सर्गस्यघञीतिपाञ्चिकोदीर्घाभावः ॥

विप्रतीसारः । पुं० पश्चात्तापे । अ
नुतापे । कौकृत्ये । अनुशये ॥ क
षि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । छ०
। घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

विप्रदेहः । पुं० फलमूलादिशुष्कद्रव्ये ॥ ब्रा
ह्मणतनौ ॥ विगतः प्रदेहाः विशिष्य
प्रकृष्टोवादेशोऽस्य । विप्रस्यवादेशः ॥

विप्रप्रियः । पुं० पलाशे ॥ विप्राणां
प्रियः । विष्णौ । श्रीरामचन्द्रे । चि०
ब्राह्मणवत्त्वमे । विप्राः प्रियायस्यम् ॥

विप्रदासः । पुं० कायस्थे । मसीशे ॥
विप्रयाणम् । न० पलायने ॥

विप्रयुक्तः । चि० विभिन्ने । विशिष्टे ॥

विप्रयोगः । पुं० विरुद्धे ॥ ब्राह्मणेः
सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर्
योगे । घञ् ॥ विरुद्धः प्रयोगो
वा ॥ विशिष्यप्रकृष्टोवायोगः ॥

विप्राणावायोगः ॥ विप्रलम्बे ॥

विप्रलिप्सु :

विरहीविसम्बादेवितिस्वामी ॥ रा
गिणोर्विच्छेदे ॥ इतिसुभूतिः ॥

विप्रलब्धः । चि० वञ्चिते ॥ विप्रल
भ्यतेस्म । डुलभप्रप्तौ । क्त० ॥

विप्रलब्धा । स्त्री० स्त्रीयादिनायिकाभे
दे ॥ सङ्केतनिकेतनेप्रियमनवलीक्य
समाकुलहृदयाविप्रलब्धे तिलक्षण
म् ॥

विप्रलब्धा । चि० प्रतारकी ॥

विप्रलम्भः । पुं० विसर्वादे । अङ्गीकृ
तासम्प्रादने ॥ वञ्चने ॥ वियोगे ।
विरहे । रागिणोर्विधोजने ॥ विशे
षविप्रलम्भनम् । डुलभप्रप्तौ । च
ञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रल
ब्धः । लभेर्षञ्वा ॥

विप्रलम्भकः । पुं० मिथ्यावचनेः पर
व्यवस्थिके । ठगश्च० भा० प्र० ॥

विप्रलापः । पुं० विरोधोक्तौ । अन्यो
न्यपरवचने ॥ यथा० एकोब्रूते०
आगताकल्याणोति० अन्योब्रूतेनही
ति । तथाभ्युदाजहारसर्वांनन्दः ।
एकस्त्रयन्मधुसरोजमवैतिवक्त्रम
न्यः सुधाकिरणविन्ममदोमृगाख्याः
। यूनामुहुर्विबद्धतोर्वदनेवभूवुः
सिद्धान्तवनम्धुपराविगतागतानी
ति । विरुद्धः प्रलापः ॥ अनर्थक
वाक्ये । अपार्थवचने ॥

विप्रलिप्सा । स्त्री० वञ्चनेच्छायाम् ॥

विप्रलिप्सुः । चि० वञ्चके ॥

विभ्रुताक्षः

विप्रलुम्पकः । चि० अन्यायेनधनया
द्विष्टि ॥

विप्रलोभी । पुं० अशोकपादपे । कि
ञ्चिराते ॥

विप्रवसितः । चि० कृतदूरदेशग-
मने ॥

विप्रश्रिका । स्त्री० जनानांलक्षणादि
नाशुभाशुभनिरूपिण्याम् । ईक्षणि
कायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विवि
धः प्रशोक्त्यस्याः । ठन् ॥

विप्रसृतः । चि० विक्षिप्ते ॥ विप्रस
रतिस्म । सृगतौ । गच्छर्थेति-
क्तः ॥

विप्रियः । पुं० अपराधे । आग-
सि । चि० अप्रिये ॥

विप्रियकृत् । चि० शठे ॥

विप्रुट् । स्त्री० बिन्दौ । जलकण्ठे ॥
पुषुदाहे । सम्पदादिस्वाकाविक्रिप् ।
विगतारुहावाप्रुट् दाहेऽस्मात् ॥

विप्रवः । पुं० डिम्बे । धाकडलुगुट
नादौ ॥ अशस्त्रकालहे ॥ विप्रवन
म् । मुङ्ग गतौ । स्तुदोरप् ॥ परव
क्तादिभये । राष्ट्रानुपद्रवे ॥ ना-
शे ॥ सतिसम्बोहे ॥

विप्रवावः । पुं० अश्वस्यभ्रुतगतौ ॥

विभ्रुतः । चि० व्यसनार्त्ते । विवृष्टिः ॥
खण्डिते ॥ विप्रवनम् । मुङ्ग ।
क्तः ॥

विभ्रुताक्षः । चि० अशुपूष्पनयने ॥

विवस्व .

विष्णुति . । स्त्री . स्वभाषच्युतौ ॥
 विष्णुष्ट . । वि . निर्दग्धे ॥ विशिषि
 ण्णुष्ट ॥
 विफल . । वि . निरर्थके . मोघे ॥
 विगतफलं यस्य ॥
 विफला . । स्त्री . कीतक्याम ॥ ऋतु
 हीनायाम् ॥
 विवध . । पु . पर्याहारे . उभयतो-
 बद्धशिक्यस्त्वन्धवाक्षिकाष्ठे ॥ अध्व
 नि ॥ भारे ॥ विगतावधोऽस्मा
 त् ॥
 विवधिकः . । वि . वैदधिके ॥ विव
 धेनहरति . विभाषाविवधादिति
 छन् . डीप् . विवधकी ॥
 विवस्वः . । पु . आनाहे . आधा
 ने . मूत्रादिरोधे ॥ अथास्यचि
 कित्सा . तुल्यकारणकार्यत्वादुदा
 वर्त्तहरौक्तियाम् . अनाहं पिचकु
 र्नीतविशेषस्याभिधीयते ॥ चिह्नत्
 कृष्णाङ्गोतक्योद्विचतुष्पञ्चभागि
 काः . । गुडेन तस्यावटिकाहरत्वा
 नाहमुत्त्वयम् ॥ बर्तिस्त्रिकटुक
 सेन्धवसर्वपण्डुधूमकुष्ठमदनफलै
 . । मधुनिगुडेवापक्वैर्निहितास्त्राह
 ष्टपरिमाणा ॥ बर्तिरियदष्टफला
 शने . प्रणिहितागुदेवृताभ्यक्ते .
 आनाहोदावर्तिशमयतिजठरतथा
 गुल्मम् ॥ त्रिकटुकाद्यावर्तिर्भाष
 प्रकाशि ॥ विवस्वनम् . वस्ववस्वने

विभक्त .

। घञ् ॥ करणेवाघञ् ॥
 विबाधा . स्त्री . विहिठने ॥
 विविध . । वि . नानाप्रकारे ॥
 विबुद्ध . । वि . तत्त्वसाक्षात्कार-
 वति . ।
 विबुध . । पु . च्चे . पण्डिते ॥ सु
 रे . देवे ॥ चन्द्रे ॥ विशिष्टोवैधा
 यस्य . विशेषणबुध्यतेनखपितीति
 वा . बुधश्चरगमने . इगुपधे
 तिक ॥
 विबुधानः . । पु . आचार्य ॥ पण्डि
 ते ॥ देवे ॥
 विबुधानुगः . । पु . किन्नरादिषु ॥
 विबुभूषु . । वि . विविधभक्षितुमि
 च्छी ॥
 विबोधः . । पु . प्रबोधे ॥
 विबोधनम् . न . प्रबोधने . जगा
 वना . इ . भा . ॥
 विभक्त . । वि . विभज्यस्यापिते . छ
 तविभागे ॥ विभिन्ने . परस्पर
 व्यापृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्य
 तेस्म . भज . । कर्मणिक्त ॥
 विभक्ताभ्यातरपृच्छचतु . विभक्तमे
 यामस्तीतिमत्त्वर्थीयाऽर्शभाद्याजि-
 ष्यच् . नतुकर्त्तरिक्त . सकर्मके
 भ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ अथवा
 चरपदक्षीपोद्रष्टव्यः . विभक्तध
 नाविभक्ता . । गम्यार्थस्याप्रयोगए
 वलोपोविभक्त . । तेनविभक्ताभा

विभध .

तरद्वयत्रयधनस्ययदिभक्तस्त्वत्तत् •
 भाट्टव्वारोप्यते ॥ विभक्तेऽपिधने
 यस्तुस्त्रीयाशप्रतिपादयेत् । पुनर्वि
 भज्यतद्द्रव्यमप्राप्तांशायदापयेत् ॥
 विभक्तक . । पुं . विभागानन्तरजाता
 पत्ये ॥ पुत्रैः सहविभक्तीनपि
 चायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्यतत्
 सर्वमनीशा . पूर्वजा . स्मृता . ॥
 विभक्तिः । स्त्री . विभागे ॥ सुप्ति
 ङो . ॥ यथा । सङ्ख्यास्त्वव्याप्य
 सामान्ये . शक्तिमान्प्रस्थयस्तुय . ।
 साविभक्तिर्द्विधाप्रोक्ता सुप्तिङ्चेति
 प्रभेदतः ॥ सङ्ख्याच्चावान्तर
 ज्ञात्यवच्छिन्नशक्तिमान्य . प्रस्थ
 य . साविभक्ति . । सुप्तिङिति
 भेदात्साविधितिशब्दशक्तिप्रकाशि-
 का ॥ कारकशक्तौ ॥ विभज्यतेप्रा
 तिपदिकार्थोऽनया । स्त्रियांक्ति
 न् ॥
 विभजनौय । चि . विभा
 ज्ये । विभागयोग्ये ॥ भज
 नाहं ॥
 विभज्यः । चि . विभक्तव्ये ॥ ऋह
 खीय्यतिप्राप्ते . द्विवजनविभज्योप
 पदे . इतितदपवादोयन्निपात्यते
 । तेनविभाग्यमितिनभवति ॥
 विभवः । पुं . रायि । धने ऐश्व
 र्ये ॥ विभवति । भू . । पचा
 द्यच् ॥ भिक्षाप्राणस्वरचार्थकन्या

विभाजितः

शीतनिवारणी । अचलाकेशवेभ
 क्तिर्विभवे : किप्रयोजनमितिस
 व्यासिधम्नः ॥ निवृत्तौ ॥ मो
 क्षे ॥ विगतः भवार्थस्मिन् ॥ ष
 टिवत्सरान्तर्गतद्वितीयवत्सरे । य
 यामविष्यभैरवउवाच । सुभिर्ध
 क्षेममोरोग्य सर्वेव्याधिविबर्जिताः
 । प्रशान्तामानवास्तवबहुशस्यावसु
 त्वरा । इष्टास्तुष्टाजनाः सर्वेवि
 भवेचवरानने ॥ २ ॥
 विभवौ । चि . ऐश्वर्यवति ॥ विभ
 वास्यास्ति ॥ इति : ॥
 विभा । स्त्री . शिभायाम् ॥ प्रकाशे ॥
 किरणे ॥ उद्दीच्यासिमस्यपुर्याम ॥
 विभाकरः । पुं . अग्नौ । बङ्गौ ॥
 सूर्ये . विभांकराति । दिवावि
 भानिश्रितितः ॥ अर्कश्च ॥ चि
 चकृच्छे ॥
 विभागः । पुं . अग्ने । भागे ॥ वि
 वेके ॥ विविच्यप्रयोगे ॥ सयोगना
 शकेनबद्रव्यवर्तिनिगुणे ॥ स्वत्व
 निर्णयानुकूलेव्यापारे ॥ विभ
 ज्यते . विभजनंवा । भज . । भा
 वेवाधञ् ॥
 विभागौ । चि . अंशनि ॥ विभा
 गोऽस्मास्ति । अतश्चनिठनाविती
 निः ॥
 विभाजितः । चि . विभागेनस्या
 पिते ॥

विभावरी

विभाज्य . । चि० विभजनीये । विभा
गयोग्ये ॥ विपूर्वाण्यन्ताङ्गिरचाय
त् ॥

विभण्डक . । पु० ऋष्यशृङ्गपितरि०
मुनिविशेषे ॥

विभाण्डी । स्त्री० आवत्तकौलताया ॥

विभान् । चि० भासमाने ॥ शचन्तु ॥

विभातम् । न० प्रभाते । प्रच्छूषे ॥ वि
भातु प्रवृत्तम् । भा० । आदिकर्म्म
णिक्तः ॥

विभातकम् । न० प्रच्छूषे ॥

विभावः । पु० परिचये ॥ रसस्योद्दी
पनादौ ॥ रज्यादीनाकारणेषु । ल
लनाद्यानादिष्वालम्बनादौपनकार
णेषु ॥

विभावनम् । न० विभावनायाम् ॥

विभावना । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥

विभावनाविनापिम्यात्कारणका
र्यजन्मचेत् । अप्यलाचारसासिक्त
रक्ततच्चरणद्वयम् ॥ अत्रलाचारसा
संज्ञकारणाभाविप्रतिमाकथितः
स्वाभाविकत्वेन विरोधपरिहारः ॥

विभावरी । स्त्री० तमस्विन्याम् ।

रजन्याम् । यामिन्याम् ॥ नि

शायाम् । हरिद्रायाम् । कुट्ट

न्याम् ॥ वक्रयोषिति ॥ वि

बादवस्त्रगुह्याम् । विभातिन

चवादिभिः । कनिष् । वनो

रचेतिङ्गीक्री ॥ मौख्यनिरतस्त्रि

विभीतक .

याम् ॥ मेदावृत्ते ॥

विभावसुः । पु० ग्रहपतौ । स
ये ॥ अर्कवृत्ते ॥ पावके ॥

हारभेदे ॥ चित्रकवृत्ते ॥ चन्द्रे ॥

विभाप्रभावमुधनयस्य । अमुरवि
शेषे ॥ मणौ ॥

विभावित । चि० अभ्युहिते । ज्ञाते

॥ वि चन्तिते ॥ विशेषेणोत्पादिते ॥

विशेषेणप्रापिते ॥ विभिन्नयिते ॥

विशेषेणभावितः ॥

विभावि । चि० प्रभावसम्पन्ने ॥ विभा

वास्यास्ति । इनिः ॥

विभाव्यः । चि० सलक्ष्ये ॥

विभाषा । स्त्री० विकल्पे ॥ विभाष्यते

॥ विकल्पते । भाषव्यक्तायावाचि । गु

रोच्चहलद्वयकारः । ततष्टाप् ॥

विभिन्नः । चि० मिश्रिते ॥ विदारि

ते ॥ विदीर्ण ॥ विभक्ते ॥ समाल

ब्धे ॥ पक्षिभिन्ने ॥ विकसिते ॥

विभीतः । चि० विभीतके ॥ विगतं

भीतं रोगभयमस्मात् ॥ वि० निर्भ

ये ॥

विभीतक । चि० कर्ष्मफले । भूतवा

से । कलिद्रुमे बहेडुके । बहेडा०

इतिख्याते ॥ विभीतकस्वादुपाकका

षायकफपित्तनुत् । उष्णवीर्यहिम

लस्पर्शभेदनकासनाशनम् ॥ रुज

नेचहितकेश्यकृमिवैखर्यनाशनम् ।

विभीतमज्जादृष्टं कफवातहरं

विभु :

लघु . ॥ कपायोमदहृत्वाथधाटम
क्वापितङ्गुणा ॥ विगतभीतरोगम
यमस्मात् ॥ स्वार्थेक स्त्रिया० जा
तेरितिङीप् ॥

विभीषण । पु० रावणानुजि । नल
हृण्ये ॥ चि० भयानके ॥ विशेपेणभी
षयते । जिभीभये । नन्द्यादित्त्वा
स्त्रा० । भियोहेतुभयेषुक् ॥ निर
स्ताविद्ये ॥ विगतभीषण भयङ्करम
ज्ञानयस्यसः ॥

विभीषिका । स्त्री० भयप्रदर्शने ॥ य
थो । कृत्याशस्त्रविभीषिकाकतिप
ययामेषुदीना । प्रजा० मथुन्तो
विटजल्पितैरुपहृता । क्षीणीभुजस्ते
क्विल । विहासोपिबयपरचिजगतां
सर्गस्थितिव्यापदामौशस्तत्परिचर्य
याजगणितोयैरेषनारायण ॥ इति
शिङ्गणमिश्र . ॥

विभुः । पुं० शङ्करे । सदाशिवे ॥ प
रमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । प
रममहत्त्ववति ॥ सतु० आत्मादिर्य
था । आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाताकरणं
हिसकर्तृकम् । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवा
नृबुद्धिस्तु विविधामतेतिभाषापरिच्छे
द । विभुरिति० विभुस्त्वपरममह
त्वमिति सिद्धान्तमुक्ताबली ॥ काल
खात्मदिशां सर्वगतस्त्वपरममहदिति
भाषापरिच्छेदः ॥ अर्हति॥ निख्ये
॥ भृत्ये ॥ विष्णौ । चि० व्यापके ॥

विभूषित :

प्रभौ ॥ सर्वगते । दृढे ब्रह्मणि ॥ य
था । निवृत्ते . सर्वदुःखानामौशा
न प्रभुरव्यय । अद्वैत सर्वभा
वानादेशस्तुर्योविभु स्मृतइत्यागम
॥ विविधभवतिअस्मात् । भू० । वि
प्रसङ्गादितिङु . ॥

विभुता । स्त्री० सोमय्ये ॥ भावितल् ॥
विभूतिः । स्त्री० भूतौ । ऐश्वर्ये । अ
णिमादिषु ॥ यथा । अणिमालघि
माप्राप्तिः प्राकान्यमहिमातथा । ई
शितावशिताचैवतथाकामावशायि
तेति ॥ भस्मनि ॥ शिवधृतभस्मनि
॥ अग्ने ॥ विविधभये । विशेपेणभ
वनम् । स्त्रियाक्तिन् ॥ विभूतिरिति
कथनमन्यप्रादिनिवृत्त्यर्थम् ॥

विभूतिवाद्दशी । स्त्री० विष्णोर्ब्रतविशे
षे ॥

विभूतिमत् । चि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभू
तिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

विभूमा । चि० परिपूर्ण ॥ विगतोभू
मायस्मात् । यमपेक्ष्यान्यत्रमहत्त्व
नास्तीति ॥

विभूषणम् । न० अलङ्कारे । आभर
णे ॥ विशिष्टभूषणम् । विभूष्यते
ऽनेनवा । भूषणलङ्कारे । ल्युट् ॥
पुं० मञ्जुघोषे ॥

विभूषा । स्त्री० शोभायाम् ॥ आभर
णे ॥

विभूषितः । चि० अलङ्कृते ॥

विभ्रमः

विभ्रतः । चि० धृते ॥ पुष्टे ॥
 विभ्रत् । चि० भयकुर्वति ॥
 विभेदः । पुं० विप्रिषि ॥
 विभ्रसः । पुं० नाशि ॥
 विभ्रत् । चि० धारणकर्त्तरि ॥ घोषण
 कर्त्तरि ॥
 विभ्रमः । पुं० भ्रान्तौ ॥ सशये ॥ शो
 भायाम् ॥ भ्रमयो ॥ हावप्रभेदे । स्त्री
 णांशृङ्गारभावजातक्रियाविप्रिषि ॥
 तथाहि । मदरागहर्षजनितविपर्या
 सीविभ्रमः । यथा । अन्यनिमित्तमा
 नसादुत्यायान्यवमनः प्रियारब्धक
 यामाक्षिप्यसख्यासहालपनः मुञ्चैर्ह
 सितक्रोधीः पुष्पादीनायाज्वाः सह
 सैवतत्परित्यागः । ब्रह्माभरणमा
 ख्यानानामकारणत खण्डनमाननञ्च
 । यदुक्तम् । क्रोधं स्मितञ्चकुसुमाभर
 णादियोज्जातदर्शनञ्चसहसैवविभ्र
 मखण्डनञ्च । आक्षिप्यकान्तवचनलपन
 सखीभिर्निष्कारणोत्थितगतवर्दाव
 भ्रमतत् ॥ इति ॥ चित्तवृत्तानवस्थान
 शृङ्गारादिभ्रमोमतः । इत्यन्यत्र ॥ अ
 पिच । विभ्रमस्त्वरयाकालीभूषास्थान
 विपर्ययः । यथा । श्रुत्वायातवहि
 कान्तमसमापितभूषया । भालेष्ट
 न हृष्टोर्लाक्षाकपोलेतिलकः कृतः
 । इति । योषितायौवनजोविका
 रोविभ्रमइत्येके ॥ अपिच । वल्लभ
 प्राप्तिवैलक्षण्यमदनावेशसम्भवात् ।

विमनीकृतः

विभ्रमेऽहारमाख्यादिभूषास्थानवि
 पर्ययः ॥ विविधभ्रमणम् । भ्रतु
 चनवस्थाने । घञ् । लोदात्तोपदे
 श्रितिनहति ॥
 विभ्रमा । स्त्री० विस्मयायाम् । जरा
 याम् । बार्हव्ये ॥
 विभ्राट्०ङ् । चि० भ्राजिष्ठा । रोचि
 ष्ठा । चलङ्कारादिनाश्रीभ्रमणे ॥
 विप्रिषिणभ्राजते । भ्राजृदौष्ठी भ्रा
 जभासितिक्रिप् ॥
 विभ्रान्तः । चि० विभ्रमयुक्ते । यथा ।
 विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजात्कार्याकार्यम
 जानतः । स्वानिष्टश्चपरानिष्टकाय
 तेस्मात्पदेपदे ॥ इतिमहानिर्वाणत
 न्नम् ॥
 विभ्रान्तिः । स्त्री० विभ्रमे ॥
 विमतः । चि० विरुद्धमतिविशिष्टे ॥
 विमतिः । स्त्री० नानामतौ ॥ विरुद्ध
 मतौ ॥
 विमत्सरः । चि० मात्सर्यरहिते ॥ अ
 द्वितीयात्मदर्शनेननिर्वेरबुद्धौ । वि
 गतोमत्सरोयस्मात् ॥
 विमनाः । चि० दुर्मनसि । अन्तर्मन
 सि । विन्तादिनाव्याकुलचित्ते ॥
 विमनस्कः । चि० विमनसि ॥
 विमनीकृतः । चि० वैमनस्यप्रापिते
 । अविमनाः विमनाः सम्प्रदमा
 नः कृतः । अरुर्मनश्चक्षुस्तोरही
 रजसालोपश्चेतिचिप्रथयसलोपी ।

विमल

अस्य च्वावितोकार . ॥
 विमय . पु० परिवर्तने । विनिम
 ये ॥ विमयीयते । मीज् . । एरच् ॥
 विमर्ह . । पु० कालङ्कतवच्चे । चक्र
 मर्ह ॥ युञ्जे ॥ व्यालोडने ॥ सङ्
 वधे ॥
 विमर्हक . । पु० चक्रमर्ह । कसौ . दी
 तिप्रसिद्धभृष्टे ॥
 विमर्हनम् । न० कुङ्कुमादिनामर्हने ।
 परिमले । मृदलोदे । ल्युट् ॥
 विमर्हना । स्त्री० कुङ्कुमादिमर्ह ॥
 विमर्दीत्य . । पु० परिमले । मर्हना
 ज्ञातेमुगन्नादौ ॥ यथा । अथगन्धे
 परिमलीविमर्दीत्ये मनोहरे । दूरगा
 मीमने । हारीगन्धचामोर्द्धरितङ्कित
 शब्दरत्नावली ॥
 विमर्शः . । पु० विचारे ॥ न्यायमार्गे
 णविचारे ॥ सशयात्मिकायावृत्तौ ॥
 विमर्शनम् । न० परामर्शे । वितर्के ॥
 विमर्शितः . । चि० विचारिते ॥ विम
 श् . सञ्ज्ञातोऽस्य । तारकादिष्वदि
 तच् ॥
 विमर्ष . । पु० विचारणायाम् ॥ इति
 जटाधर . । विशिष्टार्थाक्षमायाम् ॥
 विमर्षणम् । न० ज्ञाने ॥ कर्मणाकर्म
 निर्धारो नञ्चात्यन्तिकदृश्यते । अवि
 द्बधिकारित्वात् प्रायश्चित्तं विमर्ष
 णम् ॥ इति भागवतेषष्ठस्कन्धः ॥
 विमलः . । पु० सूर्यपरिवारे । अर्हति

विमादज

। जिने ॥ न० तारहेमद्विधाकृते० उप
 रसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके
 ॥ चि० निर्मले । बीधे ॥ विगत म
 लंयस्मात् ॥ चारौ ॥ रागादिशून्ये ॥
 विमलतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । यथा
 द्यापिमौबर्णराजतमल्ल्यादृश्यन्ते ॥
 विमलदानम् । न० निश्चयनैमित्तिक
 काम्यदाने ॥ यथात्तंगरुडपुराणी ।
 निश्चयनैमित्तिके काम्यविमलदानमी
 रितम् । चेतनासत्त्वयुक्ते नदानंत
 विमलस्मृतमितिग० पु० ॥ ईश्वरप्री
 यनोर्थदाने ॥
 विमलमणि . । पु० स्फटिके ॥
 विमला । स्त्री० शीतलायाम् । सप्तला
 याम् । सौकुण्डप्रभेदे ॥ भुव प्रभे
 दे ॥ देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्कलि
 नाभिदेशस्तुविरजोच्चैः समुच्यते । वि
 मलाचमहादेवीजगन्नाथस्तुभैरव ॥
 विमलात्मक . । चि० बीधे । निर्मले
 । स्वभाषनिर्मले ॥ विमलचात्मास्व
 भाषिस्व ॥
 विमलाद्रि . । पु० शत्रुञ्जयपर्वते ॥
 विमले श्वर . । पु० शिवे ॥ विश्वेश
 देव्यधिष्ठिते पुण्यस्थाने ॥
 विमाता । चि० गणयितरि ॥
 विमाता । स्त्री० मातुः सपत्न्याम् ॥
 विरुद्धामाता । प्रादयो गते तिसमा
 सः ॥
 विमादक . । पु० सापन्नभातरि ।

विमुद्र

वैमार्चये ॥ विमातुर्जात । पञ्च
स्यामजातादितिङः ॥

विमान । पु० न० देवतायाने । व्योम
याने ॥ सार्वभौमग्रहे । घोटके । या
नपात्रे । विशिष्टमानयन्त्यनेन । पु
सिसञ्जायामितिकरणे च ॥ विशे
षणमान्यस्मिन्निति वा । अधिकरणे
ल्युट् ॥ विगतमानमुपमाऽस्येति
वा । चि० मानहीने ॥

विमानक । पु० विमाने ।
विमानता । स्त्री० तिरस्कारे ॥

विमानितः । चि० चनादृते ॥

विमार्ग । पुं० कुपथे ॥

विमिश्रः । चि० विभिन्ने ।

विमुक्त । त्रि० विरहिते ॥ पृथग्भू
ते ॥ सर्वेष्वप्यविनिर्मुक्ते ॥ निश्च
मुक्ते चिदानन्दरसभात्मनि । विशे
षण० अविद्याकामक्राधादिभिर्मुक्त
परिच्युक्तः ॥ क्षिप्ते ॥ जीवन्मु
क्ते ॥ जीवन्ने बद्धवन्धात्कामादे
विशेषिणमुक्तः सन् देहपातेभावि
बन्धाद्विशेषिणमुच्यते । विमुक्तश्च वि
मुच्यत इति श्रुतेः ॥

विमुक्तिः । स्त्री० मोक्षे ॥ विमोच
ने । अनुष्ठानरूपेऽनुग्रहे ।

विमुखः । चि० पराङ्मुखे ॥ विरु
द्धमुखयश्च ॥

विमुद्र । चि० प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ सु
द्रारहिते ।

विमोक्षणम्

विमूढः । चि० विचित्रे ॥ अनुत्पन्न
ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्ट
विषयभोगवासनाकृष्टचेतस्तयाच्चा-
त्मानात्मविवेकायोग्ये । अदूर
दर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिचतु
रे० शुद्ध्यर्थं विवेचनकुशले ॥

विमूढभावः । पुं० व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । चि० रागद्वेषादिदूषिता
न्त करणे ॥ विमूढात्मा यस्य स ॥

विमूढेन । चि० मूर्खशिरोमणौ ।
देहात्मवादनि । शुल्यनादरकारि
णि ॥ विमूढानामिनः ॥

विमूल्य । त्रि० अमोलविमोलइति भा
षायां ख्याते । महार्चे ॥

विमृत्युः । पुं० विगतकामाविद्ये ।
वेदान्तवेदभात्मनि ॥

विमृशः । पुं० विमर्शे ॥

विमृष्टः । चि० विभाविते ॥

विमृष्ट्यः । त्रि० विचार्ये ॥ विमृष्टे
कटुपधाच्चाकूपिचृतेरिति क्यप् ॥

विमृष्ट्यकारी । चि० विवेक्षिनि ॥ वि
मृष्ट्यकरोति । णिनि ॥

विमोक्षः । पु० विमोचने ॥

विमोक्षः । पुं० मुक्तौ ॥

विमोक्षणम् । न० विमोचने । परि
त्यजने ॥

विमोचनम् । न० दूरीकरणे । विमु
क्तौ । विपूर्वाङ्मुचेल्युट् ॥ ती
र्थं विशिष्टे ॥

विश्विका

विमोहः । पुं० भ्रमपरम्पराशोम् ।
विशिष्टोमोहः ॥

विमोहनम् । न० आकुलीकरणे । वै
चित्तीकरणे ॥

विमोहितः । चि० विविधमोहभ्रम
परम्पराप्रापिते । मोहयुक्ते ।

विस्वः । पुं० क्लृकलासे ॥ न० प्रति
विस्वे ॥ विस्वीफले ॥ वृषाँष्ठत्तान्त
रे ॥ नगणकरगन्धकर्णभवतिनवव
र्णपूर्णम् । फणिवदनभूषणयत्त
दितिकिलविस्वमेतत् ॥ यथा ।
कपटक्लृतगोपवेशः शयनवरभूत
शेषः । जशतिकृतनन्दहर्षीगिरि
विधुतवातवर्षः ॥ पुं० न० सूर्य
चन्द्रमण्डले ॥ वेतिशोभते । वीग
च्छादिषु । उल्वादयश्चेति० वन्न्
मागमज्जलत्त्वानि ॥ विस्वोष्ठ्राह
वशान् ॥ जात्यन्तरे ॥

विस्वकम् । न० मण्डले ॥ विस्वी
फले ॥

विस्वजा । स्त्री० विस्विकायाम् ॥

विस्वटः । पुं० सर्षपे ॥

विस्वभूतः । चि० कारणभूते ॥

विस्वा । स्त्री० विस्विकायाम् ॥

विस्विका । स्त्री० तुण्डिकेर्याम् ।

रक्तफलायाम् । पीलुपण्याम् ।

कंदूरी० कुंदुरुद्विभाषा ॥ विस्वी

कायति ॥ कैशब्दे । आतोनुप

सर्गेकः । उग्रापौरितिक्रसः ॥

विषातः

विस्वी । स्त्री० विस्विकायाम् ॥ गौ
रादित्त्वानडीष् ॥

विस्वीफलम् । न० विस्विकायाम् । क
टूरी० वृ० प्र० फले । विस्वीफलस्वा
दुशीतगुरुपित्तास्रवातजित् । सन्ध
नलेखनरुच्यविषवाधानकारक
म् ॥

विस्वुः । पुं० गुवाके ॥

विषच्चारी । पुं० चिल्लखगे ॥ चि० आ
काशगामिनि ॥

विषत् । न० विष्णुपदे । गगने । आ
काशे ॥ विविश्वतएतिव्याप्नोति ।
वृषा शट् ॥ यद्वा । विषच्छ्रुति०
नविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्येभ्यो
पीतिक्लिप् । कौचगमादीनामिति
मलोपेतुक ॥

विषद्गङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् । स्व
र्णद्वाम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥
विषति० विषतोवागङ्गा ॥

विषङ्गुतिः । स्त्री० तमसे । अन्धका
रे ॥

विषन्मणिः । पुं० सूर्ये । सहस्रांशौ ॥
विषतोमणिरिव ॥

विषमः । पुं० सधमे ॥ विविधयमने
॥ विषमनम् । यमः समुपनिवि
षुचेतिपक्षे० अप् ॥

विषातः । पुं० धृष्टे । निर्लज्जे ॥ वि
रुद्धातचेष्टितयस्य ॥ विरुद्धमया
सौदा । गर्ह्यर्थेतिक्तः ॥

विरक्ति .

वियामः । पुं० सधमे । विविधयमने

॥ वियमनम् । यम० समुपनिविषु

चेति० अवभावेघञ् ।

वियुक्त । चि० वियोगविशिष्टे ।

वियोग । पुं० विच्छेदे । विप्रलम्भे

। रागिणोर्वियोजने । विरहे । स्मृ

त्वावियोगज दुःखस्यजस्नेहप्रिये

जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गावर्तिरा

द्रांपिदह्यते ॥ वियोजनम् । युजि

र्यागे । घञ् । वियुज्यतेऽनेनवा ।

वियोगभाक् । चि० विच्छेदयुक्ते ।

वियोगी । पुं० चक्रवाके । कौकी ।

चि० विरहिणी । वियोगयुक्ते । वि

योगीऽस्यास्ति । वृनि ।

वियोगिनी । स्त्री० विरहिण्याम् ।

वियोजित । चि० पृथक्कृते । वि

योग प्रापति

विरक्तः । चि० विरागवति ॥ सच०

कुटोचकबहुदकहसपरमहसमेदाच्च

तुर्विध ॥ विपूर्वाद्रञ्जे । क्त ॥

अतिरक्तवर्णे ।

विरक्ता । स्त्री० सांसारिकविषयेषु वि

रागविशिष्टायाम् । दुर्भगोयाम्

॥ अननुकूलायाम् । यांचिन्तया

मिसतत मतिसाविरक्ता ॥

विरक्तिः । स्त्री० वैटण्या । तीव्राती

व्रतराचेतिविरक्तिर्द्विविधामता । त

वसत्थान्तुतीव्रायान्यसद्योगोक्तौच

के । शक्तेः बहुदकेतीव्रतरायाहमस

विरजाच्चेचम्

ज्ञिते । मुमुक्षु परमेहसेसाचादि

ज्ञानसाधने ॥ रञ्जे क्तिन् ॥

विरजम् । न० कङ्कुष्ठे ॥

विरचनम् । न० निर्माणे ॥ विशिषे

णरचनम् ॥

विरचितः । चि० निर्मिते । विशिषेणर

चित ॥

विरजम् । न० तीर्थविशिषे ।

विरजाः । त्रि० विगतधर्माधर्मे ॥ र

जीगुणरहिते ॥ विगत रजोयस्य

स ।

विरजाः । स्त्री० विगतासंवायाम् ।

विरजस्तमा । पुं० दूयातिमे । निवृ

त्तरजस्तमोगुणे ॥ रजस्तमेभ्याविग

त । निरादयइतिसमास ॥ वि

गतेरजस्तमसौयस्मादितिवा ॥

विरजा । स्त्री० कपित्थपण्याम् ॥

दूर्वायाम् । ययातिमातरि ॥

गोलेकिश्रीकृष्णसखीविशिषे ॥ दौ

क्षाविशिषे ॥ देवयानपथवर्त्तिन्यां

नद्याम् । जगन्नाथर्चने ॥ यथा

। मुण्डनस्योपवासश्चसर्वतीर्थेष्वय

विधिः । वर्जयित्वागयागङ्गाविशा

लाविरजांतथा ॥

विरजाच्चेचम् । न० पुरुषोत्तमतौ

र्थे । यथा । उत्कलेनाभिदेश

न्तुविरजाच्चेचमुच्यते । विमलासा

महादेवीजगन्नाथस्तुभैरव इति

तन्त्रबुद्धामणौपीठनिर्णयः ।

विरलद्रवा

विरजाहोम । पुं० अवधूतत्वस
म्पादके० आगमप्रोक्तकर्मविशेषः॥
विरस्य । पुं० दृष्टिणे । ब्रह्मणि ॥
विरचयति । रचप्रतिशब्दे । पचा
द्यच् । पृषोदरादित्वाद्भुमागम ॥
विरस्य । पुं० स्रष्टरि । ब्रह्मणि
॥ विरचयति । रच० । स्वार्थेण्य
न्तादचङ् । पृषोदरादित्वाद्भु
म् ॥

विरणम् । न० धीरणत्वे ॥
विरत । चि० निवृत्ते । विरक्ते ॥
विरतिः । स्त्री० चारती । उपरा
मे । निवृत्तौ ॥ विरमणम् । र
मक्रीडायाम् । क्तिन् ॥
विरथः । चि० भग्नरथे ॥
विरमणम् । न० विरतौ ॥ विपू
र्वद्रमेत्युट् ॥

विरमितः । चि० निरस्ते ॥
विरलम् । न० दधि ॥ वि० अवका
शे । प्रेलवे । तनौ । सान्तरे ॥
विराति । रादाने । बाहुलकात्क
लन् ॥ पुं० निर्जने ॥
विरलजानुकः । चि० बक्रजानुवि
शिष्टे । प्रज्ञौ । प्रज्ञे ॥ इ०
हे० चन्द्रः ॥

विरलद्रवा । स्त्री० श्लक्ष्णयवोग्वाम्
॥ यथा । यवागुरुष्णिकाश्राणा
सैवतुद्रुतसिकायिका । विलेपीत
रणाचस्यात्साश्लक्ष्णाविरलद्रवा ॥

विराट्

विरस । चि० रसहोने ॥ विग
लौरसीयस्मात् ॥

विरह । पुं० विप्रलम्भे । वियो
गे । विष्के दे ॥

विरहिणी । स्त्री० वियोगिन्याम् ॥
विष्केदविशिष्टायाम् ॥ नार्थाम्भ
तौ ॥ डौप् ॥

विरहितः । चि० च्यक्ते । विहोने
विशिष्यरहितः ॥

विरही । पुं० वियोगिनि । विरह
विशिष्टे ॥ विरहास्यास्ति । अ
तद्वनि ॥ रङ्गतेराभीष्ण्यर्थेणनिर्वा ॥

विरहात्कण्ठता । स्त्री० नायिका
विशिषे ॥ चिरम्पथ्युरनालोकि
विरहात्कण्ठतोन्मनेतलक्षणात् ॥

विरोगः । पुं० वैराग्ये । रागप्र
तिद्वन्द्विनि ॥ चि० गताभिला
षे ॥ विगत रागोऽस्य ॥

विरगर्हः । चि० विरागयोग्ये ।
वैरङ्गिके ॥ अर्हति । अर्हः ।
पचाद्यच् । विशिष्टोराग विरा
गः । विरागस्य अर्हः ॥ धन
वति ॥

विरागौ । चि० विरक्तिमति ॥

विराट् । पुं० विविधराजमानत्वा
त्स्थूलसमष्ट्युपहितचैतन्येभगवतः
स्थूलरूपे ॥ यथा तत्कार्यंस्त्व
राड्देहः स्थूलदेहायमात्मनइति
। पञ्चीकृतभूतानांयत्कार्यं तत्का-

विराधः

र्यविराट् देहो भवति स च देहः । प
 रमेश्वरस्य स्थूलदेहः ॥ आत्मनाममभ
 गवत्प्राङ् दे० भो० ॥ विराडात्माना
 म० स्थूलप्रपञ्चाभिमानौ सूर्यमण्ड
 लात्मकः समष्टिदेहश्चतुर्गोलकव
 दानुयाहकोद्दिश्यगर्भः । चैत्रज्ञा
 भ्यामर्थान्तरमिति व्याख्यातारः ॥
 विशेषेण राजते । राज्ञो दीप्तौ । विवि
 धं राजते वा । सत्सूद्विषेति क्लिप् ॥
 क्षयिष्ये ॥ स्त्री० दशाचरायावृक्षौ ॥
 विराजः । पुं० विराजि ॥
 विराजमानः । चि० दीप्तिविशिष्टः ।
 शोभमाने ॥
 विराजितः । चि० शोभिते । दीप्ते ॥
 विराट् । पुं० मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदे
 शादूर्ध्वं चन्द्रप्रस्थाच्चदक्षिणे । म
 रुदेशात्पूर्वभागे विराट् । परि
 क्रीर्त्तितः ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥
 नगरविशेषे ॥
 विराटकः । पुं० राजपट्टे ॥ इति
 हेमचन्द्रः ।
 विराटजः । पुं० विराटदेशो यहीर
 की । राजपट्टे । राजावर्त्ते ॥ चि०
 विराटराजजाते ॥
 विराणी । पुं० इस्तिनि ॥ इति श-
 ब्दमाला ॥
 विराधः । चि० विप्रकृते ॥ राघवे
 निष्ठः कर्मणिक्तः ॥
 विराधः । पुं० रामायणप्रसिद्धे राज

विरुहः

सविशेषे ॥
 विराधनम् । न० पीडायां ॥
 विराध्यन् । चि० अपकुर्वाणे ॥
 विरामः । पुं० अश्वसाने ॥ वितर्कवि
 चारानन्दास्मितादिरूपचिन्तात्या
 गे । वृत्त्युपरमे ॥ विपूर्वाद्गमेर्भावे
 घञ् ॥ विरमन्ते निवर्त्तन्ते ऽस्मि
 न्निति वा ॥
 विरावः । पुं० शब्दे । खाने । आ
 रावे ॥ विरक्षणम् । रु० उपसर्गे रु
 वङ्गतिभावे घञ् ॥
 विरिक्तः । चि० सञ्ज्ञातविरिक्ते ॥
 विरिञ्चः । पुं० वैकुण्ठे । विष्णौ ॥
 परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ० श० रत्ना
 बली ॥
 विरिञ्चनः । पुं० विरञ्चने । द्रुहि
 णे ॥ इ० हि० चन्द्रः ॥
 विरिञ्चिः । पुं० शिवे । विष्णौ ॥
 विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्ये
 ष्ठे ॥ भूतानि विरचयति । रचप्र
 तियत्ने । स्वार्थे ण्यन्तादचङ् ॥
 पृषोदरादित्वादकारस्येत्त्वं नुमाग
 मश्च ॥
 विरिञ्चः । पु० खरे । रेभृशब्दे
 सौचः । क्तः । च० अस्मान्तध्वान्ते
 त्यादिनानि प्राप्तितः ॥
 विरिष्टः । चि० विच्छिन्ने ॥
 विरुहः । पुं० हेत्वाभासान्तरे । सा
 ध्याभावव्याप्तिहेतौ ॥ यथाशब्दे नि

विरूपाक्ष :

व्युत्पत्तकत्वादिति । कृतकत्वं
हिनिवृत्त्याभावेनानित्यत्वे न व्या-
प्तम् ॥ न्यायसूत्रे ' सिद्धान्तम-
भ्युपेक्ष्यतद्विरोधीविरुद्धः । अथ
चसिद्धान्तसाध्यम् ० प्रतिज्ञायां हि प-
क्षस्यसिद्धस्यान्ते साध्यमभिधीयते ।
तथाचसाध्यमभ्युपेक्ष्यतद्विषयप्रयुक्त-
स्तद्विरोधीसाध्याभावव्याप्तिरिति फ-
लितार्थः । यथावज्जिमान्द्रुद-
त्वादिति । एतस्यसाध्याभावानु-
मितिसामग्रीत्वे न साध्यानुमिति
प्रतिबन्धोदूषकताबीजम् । नच
सत्प्रतिपक्षाविशेषः । तत्र हेत्व-
न्तरं साध्याऽभावसाधकम् ० इदं तु
रे साध्याभावसाधकः साध्यसाध-
कत्वे न त्वयोपन्यस्तवश्यशक्तिविशि-
ष्टाज्ञापकत्वे न विशिष्टात् ॥ १ । ४६
३० ॥ विपरीतधर्माक्रान्ते ॥ वि-
रोधविशिष्टे ॥

विरुद्धः । चि० अङ्कुरिते । विरहा-
वृत्तिव्याप्ते । विपूर्वाद्द्रुह्यर्थे
तित्ता । टत्वधत्तुष्टुत्तुलोपदी-
र्घाः ॥ आरोहणविशिष्टे ॥

विरूपम् । न० पिप्पलीमूले ॥ चि०
कुरुपे ॥ विरुद्धरूपयस्यसः ॥

विरूपा । स्त्री० अतिविषायायाम् ॥ दु-
रालभायाम् ॥ कुरुपायाम् ॥

विरूपाक्षः । पुं० त्रिलोचने । श-
म्भौ । ईशे । शिवे ॥ रुद्रविशिष्टे

विरचनम्

॥ विविधानिरविचन्द्राग्निरूपाय्य-
क्षीणियस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्यो
खाङ्गात्षच ॥ विरूपेष्वपि० अ-
क्षिप्तपाट्टिर्धर्मश्चेति वा ॥ विवि-
धरूपाणि० विविधरूपेषु० अक्षा-
णीन्द्रियाण्यस्येति वा ॥ असुर वि-
शेषे ॥

विरूपिका । स्त्री० कुरुपायाम् ॥

विरूपी । पुं० जाडके ॥ चि० कुरु-
पविशिष्टे ॥

विरिकः । पुं० मलमेदे । रेचने ।
रेके । रेचनायाम् । विरेचने ।
पृथक्त्वे ॥ यथा । यच्चयदध्यासस्त-
द्विरेकायहणनिबन्धनेभ्रमवृत्तिभा-
ष्यम् ॥

विरेचकः । चि० विरेककारके ॥
यथा । चूर्णमध्ये चित्तचूर्णस्वरसे-
कारवेक्षणकम् । स्नेहध्वेरण्डजतै-
लंफलेष्वेव हरीतकीति वाग्भटः

विरेचनम् । न० विरेके । तत्कारकी-
षधयथा । हरीतकीसमगुडामधु-
ना सहपेषिता । विरेचनकरोरुद्र-
भवतीति न स शयः । त्रिफलाच्चि-
कंचित्तथाकटुकरोहिणी । ऊरु-
स्तम्भहरोक्षो षडत्तमन्तुविरेचनम् ।
अपिच । त्रिफलावदरद्राक्षापिप्प-
लीचविरेचकत् । हरीतकीसीष्णा-
नीरालवल्गुविरेचकत् । इति गरु-
डपुराणे । प० पीलुवर्धने ॥

विरोध .

विरेफः । पुं० नदमाच ॥ वि०
रेफशून्ये ॥

विरेमितः । वि० शब्दिते ॥

विरोकः । पुं० सूर्यकिरणे ॥ न०
छिद्रे रन्ध्रे ॥ विरोचतेऽनेन । रु
च० । घञ् । चञी कृचिष्य
तीरितिकृत्वम् । तिङ्गमशिष्य लो
काश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति नपुंसकत्वा-
विरोधः ॥

विरोचनम् । न० स्फुरणं ॥

विरोचन । पुं० प्रह्लादतनये ॥ अ
र्के । सूर्ये ॥ अग्ने । चन्द्रे । अ
र्कवृक्षे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ श्यो
नाक्षप्रभेदे । घृतकरञ्जे ॥ विशिष्य
रोचते । रुचदौप्तौ । अनुदासोत
खड्गलादेरितियुच् । वि० रो
चके ।

विरोचनसुतः । पुं० बलिराजाख्य
दैत्ये ॥ विरोचनस्यसुतः ॥

विरोध । पुं० वैरे । विहेषे ॥
यथा । प्रधानस्य प्रधानेन सह विरो
धानतु दुर्बलेनेति ॥ विरोधकरणे
दोषायथा । अथपु च रेणुकासाकृ
त्वास्तेहात्स्ववक्षसि । उवाच किञ्चिद
चनपरिणामसुखावहम् ॥ अविरो
धाभवाब्धौ च सर्वमङ्गलमङ्गलम् । वि
रोधानाशबीजसर्वोपद्रवकारणम्
॥ अक्षत्तव्यो विरोधश्च दारुणो । अ
त्रियैः सह । प्रतिज्ञाचैषाक्षत्तव्या

विरोध .

मदीयवचनशृणु । इति ॥ अपि
च । नक्तुर्यादुद्गुभि । सार्धं विरो
धं बहुभिस्तथा । आत्मन । प्रति
कूलानि परेषानसमाचरेदिति ।
विरोधनोत्तमैर्गच्छन्नाधमैश्च सदा
बुधवृत्तिश्च ॥ विरोधनम् । रुधिर
आवरणे । घञ् ॥ अलङ्कारवि
शेषे । यथा । विरोधः सौऽविरो
धेऽपि विरुद्धत्वेन यद्वच । वस्तुव
त्तेरिविरुद्धेऽपि विरुद्धयोरिव यद
भिधानं स विरोधः । जातिश्चतुर्भि
र्जात्याद्यैर्विरुद्धाभ्यां त्रिभिः ।
। क्रियादुभ्यामपि द्वयद्रव्ये शैवेति
तेदृशः । अभिनवनलिनौ क्लिसलय
मृणालवत्तयादिद्वदहनराशिः ।
सुभगकुरङ्गदृशाभ्यां विधिवशतस्त्व
द्वियोगपठिताति । गिरयेऽप्यनु
व्रतियुजो मरुदप्यवलोऽव्येऽप्यग
म्भीरा । विश्वम्भराप्यतिलघुर्नरनाथ
तजान्तिकेति नियतम् । (*)
येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयितां सम्राट्
धाराधरस्तोऽप्यसौऽप्यनुरज्यते च क
मपि स्निह्य पराप्नोति च । तेषां सङ्गरस
ङ्गसक्तमनसाराज्ञां त्वया भूपते पाशुना
पटले । प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यते कौ
तुकम् ॥ सृजति च जगदिदमवति च
सहरति च हेलयेऽथो नियतम् । अब
सरवशत शफरोजनाईन सापि
चिचमिदम् ॥ सततमुसलासक्ताव

विरोध

हुतरगृहकर्मघटनयान्प्रते । द्विज
पत्नीनाकठिना . सतिभवतिकरा
सरोजकुसुमारा ॥ पेशलमपिख
लवचन दहृतितरांमानसमुतत्त्ववि
दाम् । परुषमपिसुजनवाक्यमलय
जरसयत्प्रमोदयति ॥ क्रीष्णाद्रिरुद्धा
मदृषदृढोययन्मार्गानानर्गलशातपा
ते । अभून्नवाभोजदलाभिजात स
भार्गव सत्यमपूर्वसर्ग ॥ परिच्छे
दातीत सकलवचनानामविषयः
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथ येनगत
वान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहा
मोहगङ्गेनाविकारः कोप्यन्तर्जडय
तिचतापक्षकुरुते । अयवारामेकोनि
लयकृतिरन्नाकरकृतिश्चितोऽस्माभि
स्तृष्णातरलितमनोनिर्जलनिधि .
। कएवजानीतेनिजकरपुटीकोटरग
तजयादेनताम्यत्तिमिमकरमापास्य
तिमुनि . ॥ समदमतङ्गजमदजलनि
स्यन्दतरङ्गिणीपरिष्वङ्गात् । क्षिति
तिलकत्वयितटजुपिशङ्करचूडापगा
पिकालिन्दो ॥ कृति ॥ अनैक्ये ।
विपरीतोर्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृति
विरोधितुश्रुतिरेवगरीयसी । अवि
रोधेसदाकार्यस्मार्तबैदिकवत्सता
॥ असामानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते
• साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वमि
तिचिन्तामणिः । साध्यासमानाधि
करण्यमितिदोषितिः । अहिनकु

विल .

लादेरन्यतरेणापरस्परये ॥ विरोध
नाह्ववस्तुनि ॥
विरोधकृत् । पुं० वत्सरविशिष्टे । तत्फल
लयथा । वासवोवर्षतेदेविदेशेचा
खण्डमण्डले । अहिच्छन्नेकान्यकु
खेविरोधीक्षपिनाशकृत् ॥ ४५ ॥
त्रि० विरोधकर्त्तरि ॥
विरोधनः । पुं० विविधिः । न० पर्यव
स्थायाम् । विरोधि ॥ रुधिरः । ल्यु
ल्युङ्वा ।
विरोधी । पुं० शत्रौ ॥ विरोधीस्यास्य
स्मिन्वा । इनिः ॥ वत्सरविशिष्टे ॥
यथा । अनग्निप्रबलालोकाधान्यौष
धिप्रपीडनम् । जायतेमानुषिकष्टं
विरोधिनिनसंशय ॥ त्रि० विवा
दिनि ॥ विरोधविशिष्टे ॥
विरोधिनी । स्त्री० विरोधकारिकाया
म् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥
विरोधाक्तिः । स्त्री० विप्रलापे । पर
वचनविरोधिवचने ॥ विरोधस्यउ
क्तिः ॥
विल । पुं० उच्चैः श्रवसि । इन्द्रस्य
हये ॥ वितसे ॥ न० छिद्रे । रन्ध्रे ॥
गुहायाम् । विलतभिन्नति । वि
लभेदने० शीघ्रादिः । इगुपधेति
कः । विस्तृतेषा । कृत्स्न्युटोव
हुलमिति० इगुपधेतिकः । घञर्थे
कोवा । खनेष्वेतिघे० सच्चापूर्व
कत्वाद्वाभावावा ।

विलम्ब

विलम्बकारक । पुं० मूषके ।
 विलम्बकारी । पु० मूषिके ॥ गत्तं
 कारके ॥
 विलम्ब । चि० विलम्बयान्विते । पर
 कीयधर्मशौलादौप्राप्ताश्चर्ये ॥ विशि
 षणलक्षणयति । लक्षणालोचने । प
 चाद्यच् ॥ लक्षाद्भ्रष्टे ॥ लप्सि
 ते ॥ विलम्बणे ॥
 विलम्बणम् । न० हेतुशून्यायांस्थि-
 तौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा ।
 विलम्बणमतस्यानयकवेत्तिष्प्रयोज
 नमितिभागुरि । चि० भिन्ने । अ
 न्यलक्षणे ॥ विशेषलक्षणयुक्ते ॥
 विगतलक्षणमालोचनंयच ॥
 विलम्बणा । स्त्री० शय्याविशेषे ॥
 विलम्बितः । चिह्निते ॥ विशेषणल
 क्षितः ॥
 विलम्बः । पुं० न० मध्ये । न० जन्म
 लम्ने ॥ मेघादिलम्बमात्रे ॥ चि०
 लम्ने । ससक्ते ॥ विशेषणल-
 ग्न ॥ वियुक्ते ॥
 विलम्बधनम् । न० अतिक्रमणे ॥
 विलम्बधितः । चि० अतिक्रान्ते ॥
 विलम्बधः । चि० अतिक्रमणीये ॥
 विलम्बः । चि० लज्जयाहीने ॥ वि
 गतालज्जयायस्यस ॥
 विलम्बनम् । न० विलापे ॥ भाष-
 णे ॥
 विलम्बः । पुं० उचितकालाधिकका

विलसन्

ले । लम्बने ॥ गौणे ॥ वत्सरविशि
 षे ॥ तत्फलयथा । तत्कारे पा
 र्थिवैश्वर्यमभिभूतमिदं जगत् । अ
 र्घोभवतिसामान्योविलम्बे तुभय
 मवृत् ॥ ३२ ॥
 विलम्बनम् । न० अशीघ्रे ॥
 विलम्बितम् । न० तत्तात्पर्यनृत्त्या
 दौ ॥ विशेषणलम्बन्तेकारचरणाद
 य । प्रत्येकमतिविशेषप्रदर्शना
 याच । लविश्ववस्तुसनेओष्ठोप
 थ । लोधिकरणचेतित ॥ चि०
 आश्रिते । विलम्बमाने ॥
 विलम्बी । चि० लम्बमाने ॥ विशेषे
 णलम्बमाने ॥
 विलम्बः । पुं० अतिसर्जने । दा
 ने ॥ विलम्बिः । डुलभम्प्राप्तौ
 । वञ्ज । उपसर्गात्खलघञोरि
 तिनुम् ॥
 विलम्बः । पु० प्रलये ॥ विशेषेण
 लीयन्तेपदार्थाश्चिन्तिन् । लीड्श्ये
 षण्ये । एरच् ॥ यथालक्षणस्य
 ताये ॥
 विलम्बा । स्त्री० श्वेतवलायाम् ॥
 इ० राजनि ॥
 विलम्बासः । पुं० आहकजन्तौ ।
 विलम्बासौ । पु० सपे ॥ विलम्बास
 ति । णिनि ॥
 विलम्बयः । पु० विलम्बये ॥
 विलम्बनः । चि० विलासयुक्ते ॥

विलासी

विलसितम् । न० चेष्टिते ॥ भावे
क्त ॥ लङ्गते ॥

विलापः । पुं० परिदेवने । अनुशा-
चनेाक्तौ । शोकाक्तौ ॥ विलपन-
म् । लपेभाविघञ् ॥ दु० खजे
वचसि ॥

विलापितः । चि० घृतवद्धवीकृ-
ते । विलीनताप्रापिते ॥

विलासः । पुं० यस्मै ।

विलासः । पुं० लीलायाम् । हाव-
भेदे । सवथा । प्रियसमीपगमने
यः स्थानासननमनविलोकनेषुवि-
कारोचकस्माच्चक्रोधस्मितचमत्कार-
मुखविकूननसविलासः । तथा
हि । योवत्सर्भावानुगतोविकारोग-
ध्यासनस्थानविलोकनेषु । तथा
स्मितक्रोधचमत्कृतोचविकूननस्मा-
द्यगतविलासः ॥ अपिच । वि-
लासीह्वेविशेषायः प्रियासावास-
नादिषु । इति । विलसनम् ।
लसश्चोषणे । घञ् ॥ प्रकाशे ॥
भारौरिकमुवांनुभवे ॥

विलासकाननम् । न० क्रोडावने ॥

विलासायुधः । पुं० कामदेवे ॥

विलासी । पुं० भोगिनि ॥ व्यालि-
सर्वे । विष्वक्तस्त्रिणे । इरी ।

चमनौ ॥ चन्द्र विलसनगोल-

। विपूर्वाक्षसेर्वाक्षजलसेतचिनु-

पु ॥

विलेखनम्

विलासिनी । स्त्री० नार्याम् । वै-
श्यायाम् ॥

विलिप्तः । चि० श्लिष्टे ॥ विश्लेषि-
लिप्तः ॥

विलिम्पन् । चि० उपदिष्टाने ॥
विलिम्पति । लिप० । शट् ॥

विलीनः । नि० स्वतः प्राप्तद्रवी-
भावेघृतादौ । विद्रुते । द्रुते ।
श्लिष्टे । ससक्तौ ॥ विलीयते
स्म । लौङ्श्लेषणे । गच्छयेति
क्तः । स्वादयभीदितकृतिनलम्
॥ विश्लेषिलीनोवा ॥ विश्लेषि-
लयङ्गते ॥ यथा । विलीनोवैवेकस्व-
तनगरकीलाहलभरोगतादूतादूर-
क्षचिदपिपरितानुमृगयितुम् । वि-
मानानांवाताविदलयतिबीधीर्दिवि-
षादांकथतेकल्याणोयदवधिमही-
मण्डलमगात् ॥ विश्लिष्टे ॥

विलुप्तः । चि० संहते ॥ चारिते ॥

विलुप्तव्यः । पुं० लुप्तसंबन्धरे ॥
यथा । गोक्षान्धकुम्भेतरमेऽतिचा-
रगोमोपूर्वराशिगुरुरेतिवक्रित त-
दाविलुप्ताव्दह्यतिनिन्दितः शुभे
पुरेवासुरनिम्नगान्तरे ॥

विलुप्यकः । चि० अपहर्तारि ॥

विलुपितः । चि० आलुलिते ।

आकर्षणाकुलिते ॥ विधुते ॥

विलेखनम् । न० छेदने । आका-
शे ॥ लेखने ॥

विलेशय :

विलेपः । पुं० लीपे ॥ लिपेर्भाविषञ् ।
विलेपनम् । न० कृद्भावनुलेपने
। समासश्चे ॥ गात्रानुलेपनया
म्येपिष्टे चृष्टे वासुगन्धिद्रव्ये । गा
त्रानुलेपन्यासः । चृष्टचन्दनादिले
पमात्रे । विलिप्यतेऽनेन । लि
पयपदेष्टे । ल्युट् ॥

विलेपनी । स्त्री० यवाग्वाम् ॥
सुवैशस्त्रियाम् ॥

विलेपी । त्रि० विलेपनकर्त्तरि ॥

विलेपी । स्त्री० यवाग्वाम् । उष्णि
कायाम् ॥ अस्याविधिगुणोद्य
। चतुर्गुणाम्बुसंसिद्धाविलेपीचन
सिक्थिका । पृथग्द्रव्यैरहित
ख्याताशियिलभक्तिका ॥ स सि
द्धा । अतीवसिद्धा । विलेपीगिल
ह्यो । वृत्तिलोके । विलेपीदीपनी
बल्याह्वयासङ्ख्याहिणीलघु ।
ब्रह्माक्षिरोगिणीपथ्यातर्पणीतृड्-
ञ्चरापहा ॥ विलिम्पति । लि
पः । पञ्चाद्यञ् । गौरादि ॥

विलेवासी । पुं० सर्पे ॥

विलेशयः । पुं० सर्पे ॥ मूषि
के ॥ गोधादिषु ॥ यथा । गो
धाशयभुजङ्गाखुगलक्यादाविलेश
याः । विलेशयावातहरामधुरो
रसपाकयो । उह्व्यावहविष्मू
त्रावीर्योष्णापिक्वोर्तिता । वि
लीशते ॥ अधिकारणे श्रुते । वृत्त्यच्

विलोमजिह्वकः

। शयवासित्यलुक् ॥

विलोमकनम् । न० दर्शने ॥ लोक्त
दर्शने । ल्युट् ॥

विलोकित । त्रि० दृष्टे ॥ लोक्तः
। क्तः ॥

विलोचनम् । न० चक्षुषि । विलो
च्यतेऽनेन । लोचुः । ल्युट् ॥
दर्शने ॥

विलोटकः । पुं० नलमीने । वा
लियामाचः इ० गौ० भा० प्र
सिद्धे ॥

विलोडनम् । न० मथने ॥ आलो
डने । विलोडनाः इ० भा०
प्र० ॥

विलोडितः । त्रि० आलोडिते ।
मथिते । विलोयाः इ० भा०
न० तक्ते ॥

विलोपः । पुं० विशिष्टलोपः ॥

विलोभः । पुं० विलोभने ॥ वि
लुमेर्वाञ् ॥

विलोमः । पुं० सर्पे ॥ वरुणे ॥ शु
नि ॥ न० अरघट्टके । धेष्णयन्ते
। त्रि० प्रतीपे । विपरीते ॥

विलोमकः । पुं० प्रतिकूले । विपरी
ते ॥

विलोमजिह्वः । पुं० अन्तः स्वेदे ।
महासृगे । हस्तिनि विलोमाजि
ह्वायस्यसः ॥

विलोमजिह्वकः । पुं० पीलौ । सि

विवरत्

विख्यमूना । स्त्री० वाराहीकन्दे ।
 विख्यशुष्ठो । स्त्री० विख्यपत्याम् । वि
 लशुठो० दू० गौ० दे० भा० प्र० ।
 विख्यसू । स्त्री० दशपुत्रायाम् ॥
 विख्या । स्त्री० विद्वपत्याम् ॥
 विव० । वि० पक्षिवाहने ॥ विनापक्षि
 वावातिगच्छति । वा० । आतद्रति
 क० ॥
 विवक्षा । स्त्री० कथनेच्छायाम् ॥ श
 क्ती ॥
 विवक्षित । वि० कथनेच्छाविषये । व
 त्तुमिष्टे ॥ शक्यार्थे ॥
 विवक्षु० । वि० वक्तुमिच्छौ ॥
 विवत्सा । स्त्री० नष्टापत्यायाम् ॥
 विवदमान० । वि० शिवादकर्तारि ।
 विवध० । पु० पर्याहारः । बीवधे । य
 ध्वनि । भारे । विविधोवधोहनन
 गमनंवाचानेनवा । प्रादिभ्योधातु
 ल्येति समासोत्तरपदलोपी ॥
 विवन्ध० । पुं० मलाग्रहणौ ॥
 विवरम् । न० दूषणे । गर्ते । छिद्रे ॥
 अलक्ष्यस्थाने ॥ विवृणोति । वृञ् व
 रणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विव्रिय
 ते । षष्ठ्यङ्निश्चिगमश्च स्त्वप् ॥ वि
 गतीवरीऽस्मादा ॥ बीनापक्षिर्वा
 रंवा ॥ पुं० अतलादिविलेपु । यथा
 । अतल प्रथमप्रोक्त द्वितीयवितलत
 था । तृतीयसतलप्रोक्त चतुर्थवैत
 लातलम् । महातल पञ्चमसतल प्रो

विवर्तवाद् :

कर्त्तरसातलम् । सप्तमविप्रपातात्
 समैतेविवरा स्मृताः । एतेषुविल
 खर्गेषुदिवेऽप्यधिकमेवच । कासभो
 गैश्वर्यमुखसम्भवनैषुचितिदेवीभा
 गवत्तम् ॥
 विवरयन् । न० व्याख्यायाम् । अर्थ
 स्फुटीकरणे ॥ कथने ॥
 विवरनास्तिका । स्त्री० वध्याम् । विषौ ।
 विवरेसद् । वि० मध्यवर्तिनि ॥ वि
 वरसीदति । षट् । सत्सुदधि
 स्यादिनास्तिप् । सत्पुरुषैकतोत्था
 दिनाऽस्तुक् ॥
 विवर्ण० । वि० पामरे । नीवे । स
 हरे ॥ विगतीवर्णोव । वर्यादा ॥
 मलिने ॥
 विवर्णवासा० । वि० काषायवाससि ॥
 विवर्त० । पुं० समुदाये । सङ्घे ।
 अपावृत्तौ । अपवर्तने ॥ नर्तने ।
 नृत्ये ॥ स्वरूपानुपमर्देनकार्यान्तरा
 पत्तौ । अप्रच्युतपूर्वस्वरूपस्यासम्भ
 नानाऽऽकारावभासि ॥ यथा । सत
 त्वतोऽन्यथाप्रथाविकारइत्युदीरि
 तः । अतस्त्वतोऽन्यथाप्रथा । विवर्त
 इत्युदाहृतइति ॥ विवर्तनम् । वृ
 तु० । घञ् ॥
 विवर्तनम् । न० परिभ्रमणे ॥ प्रस्था
 वृत्तौ ॥ पराङ्मुखविलुप्तने ॥
 विवर्तवाद् । पुं० वादविशेषः । प्रसीदा
 नाद्यनिर्वचनीयाविद्यावशाज्ज्ञानात्

विषयान्

प्रेषविषयते • मुखमिवतत्तज्जलाद्या
सम्बन्धमेदादित्येवनिर्धारिते ॥ त
थाह । ततोनिर्गन्धानन्देविषयी
जगदिष्यताम् । अवस्थान्तरभान्तु
विषयीरज्जुसर्पवत् ॥ मायाशक्ति
कालिकास्यादिन्द्रजालिकशक्तिवत्
। शक्ति . प्रज्ञात्पृथङ्नास्तितवद
ष्टेनचाभिदा . प्रतिबन्धश्चदृष्टत्वा
च्छक्त्यभावेतुकाव्यस . । शक्ते
कार्यानुमेयायाश्चनिर्वाच्यत्वसिध्य
ते ॥

विषयितः । वि० परिमण्डलिते ॥
विषयन । पुं० विशेषणवृद्धिहेतौ ॥
विषय . वि० अस्वतन्त्रे . अवस्थात्म
नि ॥ अरिष्टदुष्टधिवि . आसन्नमर
णसूचकलक्षणं नदुष्टमतौ ॥ विरुधं
वष्टि . कामयते . वश . । अच् ॥
कातरि ॥

विषयनः । पुं० अर्हति । जिने ॥ यौ
षे ॥ वि० दिगम्बरे . विगतवसन
वस्थस ॥

विषय . वि० नम्ने ॥

विषयान् . पु० सर्वज्ञविषयशब्दीजम्
ते . आदित्ये . सूर्ये . विविधवर्त्त
• आच्छादयति . वस . । क्तिप् ।
विवारश्चिरस्थास्ति , मतुप् । तसौ
मत्त्वर्थे द्रुतिभत्वादुत्वाभाव . । वि
वस्तोऽस्मात्सौतिवा ॥ अर्कवृक्षे ॥
विषुवे . सुरे ॥ अरुणे . वैश्वत

विवादः

मनी ॥

विषयतौ । स्त्री . सूर्यनगर्धाम् ॥

विषय . पु० दारपरिग्रहे . बायोः
पञ्चमेस्कन्धे . सयथा . छुस्ताह
गौडगन्यामुदकप्रतिक्षितसम्मतौ
सम्बन्धे ल्याग्रहेभ्य पञ्चमोविषय
गण . । ५ ॥

विवाक . वि० विवेचनकर्त्तरि ॥ य
था . अर्थप्रत्यर्थिनोर्वचनविरुद्धावि
रुद्धमभ्ये सहविविनक्तिविवेचयति
वा . विवाककृतिमितोच्चरा ॥

विवाद . पु० व्यवहारे . कृणादि
न्याये . सचधनविभागादिविषय
न्यायादि . । यथा . कृणादिदाय
कलहेद्वयोर्वहुतरस्यवा . विवादेऽव्य
वहारसद्वयमेतन्निगद्यते ॥ अष्टादश
विवादस्थानानियथा . तेषामाद्या
कृणादाननि क्षेपोऽस्वामिविक्र
यः . सम्भूयचसमुत्थानदत्तस्थान
पकर्मव ॥ वेतनस्यैवचादानसविद
ख्यतिक्रम . । क्रयविक्रयानुशयो
विवाद स्वामिपालयो ॥ सीमा
विवादधर्मश्चपारुष्येदण्डधाचिके ।
स्तेयसुसाहसश्चैवस्त्रीसङ्ग्रहणमेवच
॥ स्त्रीपुन्यर्भोविभागश्चदूतमाज्जयमे
वच . पदान्यष्टादशैतानव्यवहार
स्थिताविहितमनुः . । मिथोविरुध
वादे . पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणविरुध
वदने ॥ विरुद्धोदादेविवादः ॥

विवाहः .

विवादानुगतः । चि० विवादकर्त्तरि
 विवादौ चि० विवादयति । मत्त्वर्थी
 यद्वनि । विवादकर्त्तरि ।
 विवाधनम् । न० श्राव्ये । पौड्या
 म् ।
 विवाधा । स्त्री० पौड्यायाम् ।
 विवार । पु० वस्त्रोच्चारणे प्रयत्नवि
 शेषे ॥ विवारयति विकासयत्यास्य
 मिति विवारइति कैयटः ॥
 विवास । पुं० समाप्तौ ।
 विवाहः । पु० भार्याप्राप्तिहेतौ । दार
 परिग्रहे । उपयमे । परिग्रहे । उग्रहे
 । उपयामे । पाणिपौडने ॥ धर्मप्र
 कारत्यर्थी हि विवाहः ॥ विवाहे
 ऽष्टविधं प्रोक्तं स्मृतिशास्त्रेषु
 रिभिः । ब्राह्मणैश्च विभेदेन कलौ
 सह विविधमतः । परिणीतास्तु वा
 नार्थीत्र स्त्रीर्वाशैव वत्सर्गभिः । ता
 एव दारा विज्ञेया अन्या सर्वा परस्मि
 यः इति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवा
 हानन्तरकन्यायाभर्तृगृहगमनकाले
 पित्रादीनारोदनपुराणसिद्धम् । यथा
 दुर्वाससासहस्रीर्वकन्याया कन्द
 ल्याविवाहे । कन्यासमर्पणं कृत्वा
 मोहादुच्चैरुदीच । मूर्खमिवापस
 मुनिः स्वकन्याविरहातुरः ॥ अ
 पत्यभेदश्रीकौचः स्त्रोत्सारासनमु
 च्यति । वर्षे न चेतनां प्राप्य बोधया
 भासकन्यकाम् ॥ मूर्खितां तात

विविधितः

विच्छेदाद्गुदन्तीशिवसयुताम् ॥
 इति त्रिजगैवर्त्तपुराणम् ॥ विशिष्टं
 बह्वनम् । बह्वप्रापणे । चञ् ॥

विवाहकः । पुं० विवाहे । स्वार्थे क ॥

विवाहितः । पु० स्त्री० कृतविवाहे ॥

विवाह्यः । वि० विवाहयेत्ये ॥

विविक्तः । पुं० वसुनन्दने ॥ चि० अ

सम्पृक्ते ॥ एकान्ते । रहसि ॥ ज

नसम्पदं रहितदेशे ॥ पूते ॥ विवे

किनि ॥ विविचिताजनामच । वि

चिर् ॥ ध्रौव्यार्थत्वाद्भ्रत्यर्थत्वाद्वा

• त्तोधिकारं चिंतितं ॥ विविच्य

ते • विविच्यते वा । विजिर्पृथगभा

वे • विचिर्बिरेचने वा । क्त ॥ ए

काये ॥

विविक्तदेशः । पुं० जनसम्बन्धविवर्जि

तदेशे । स्वभावतः स स्कारतो वा

• शुद्धे • ऽशुचिभिः संप्रव्याघ्रादि

भिश्च रहितः • सुरधुनिपुलिनादौ • चि

त्तप्रसादकरदेशे ॥ विविक्तश्चासौ दे

शब्दः ॥

विविक्तसेवी । चि० एकान्तवासस्वभावे

विवेकिनि ॥ विविक्तजनसम्पदं

रहितः • पूतश्च • यदरय्यगिरिगुहादि

• तत्सेवितुं शीलयत्य ॥

विविक्ता । स्त्री० दुर्भंगायाम् ॥

विविन्नः । वि० भोते ।

विविक्ता । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविक्त्वितः । वि० ज्ञातुमिष्टे ॥ क

विविधप्रहरणनामा

अ. मिष्टे ॥

विविदिषा । स्त्री० । वेदितुमिच्छायाम् ॥
 विविदिषासञ्चाम् । पु० । इहजन्मान्
 जन्मान्तरवासस्यगनुष्ठितैर्वेदानुव
 चनादिभिरुत्पन्नया । विविदिषया ।
 सम्पादितेज्ञानसाधनभूतेत्यागे ॥
 अयञ्चविविध । जन्मापादककर्मा
 दित्यागमाचात्मकः प्रेषोच्चारणपू
 र्वकदण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति ।
 तत्राद्ये । त्रियैः प्यधिक्रयन्ते । अ
 तएव । वेदे । येनाहनामृताः सां किम
 च तेनकुर्यामित्यादिभेदे यौवाक्यमा
 ख्यायते । ब्रह्मचारिण्यहस्यगानप्रस्था
 नां । केनचिन्निमित्तम । सञ्चासाश्रम
 स्त्रीकारेप्रतिषेधे । स्वाश्रमधर्मेष्वनु
 स्ठीयमानेष्वपि । वेदनार्थीमानसक
 र्मादित्यागे । नविरुह्यते । श्रुतिस्मृती
 तिहासपुराणेषु । लोके च । तादृशात
 त्वविदां वहूनामुपलब्धात् । यस्तुद
 ण्डधारणादिरूपावेदनहेतुः परम
 हसाश्रमः सपूर्वाचार्यवहुधाप्रपञ्चि
 तस्तत्तद्वाक्यैरवधीयः ॥

विविदिषु । चि० । विविदिषासञ्चासव
 ति ॥ यथा । रत्नानुविविदिषु । पु
 नर्वित्तलोकैषणाश्च । अनुतिष्ठति
 विद्यार्थश्रवणादीन्यहनिर्गमम् ॥

विविधः । चि० । बहुविधे । मानाप्रका
 रे । त्रिचिन्नाविधायकसः ॥

विविधप्रहरणनामा । पु० । पञ्च-

विवेकः

कले । ॥ १०० ॥

विधीत । पु० । भूमिः शिषे । यथा ।
 सभमेवाविधीतेपिखरोष्ट्रमहिषीस
 मम् ॥ विधीतः । प्रचुरदणकाष्ठो
 रक्ष्यमाणः । परिगृहीतोभूप्रदेशस्त
 दुपधातेपीतरक्षेत्रसमदण्डमेवांमहि
 ष्यादीनांविद्यात् । इतिस्वामिपाल
 विवादेमिताक्षरा ॥

विधीतभर्ता । पु० । विधीतभूस्वामिनि ॥

विद्यकः । चि० । विद्वे ॥

विहृत । चि० । विहृति ॥ उद्घाटि
 ते । व्याप्ते । बाधो । इ । भा० । प्र
 काशोक्तैः ॥

विहृता । स्त्री० । क्षुद्ररुग्मेदे ॥

विहृताच्च । पु० । तासचूडे ॥ चि० ।
 व्यादिताख्ये ॥

विहृतिः । स्त्री० । व्याख्यायाम् । वि
 वरणम् । वञ्ज् । चिन्ताक्लान् ॥
 विहृतः । चि० । लुठिते ॥ तिर्यक्च
 लिते । परावृत्ते ॥

विहृता । स्त्री० । क्षुद्ररुग्मेदे ॥

विहृति । स्त्री० । स्फुरति ॥ घूर्णने ।
 अक्रवद्गमणे । विवर्तनम् । वृत्त
 ० । क्लिन् ॥

विवेकः । पु० । विचारे । मिथ्याव्याह
 र्यावस्तुस्वरूपनिश्चये । इदंहेयमिदं
 सुपादेयमिति विवेचनायाम् ॥ य
 दानिस्थानिस्थवस्तुनाः ॥ तत्त्वज्ञा
 नस्यश्रवणादिक साधनम् । मनीना

विवेकी

शस्ययोगः । वासनक्षयस्यप्रतिकूलवा
 । सनेत्यादनमस्थेवविविच्यनिश्च
 ये ॥ पृथगात्मतायाम् । पृथग्भा
 वे । प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञाने । व्य
 क्ताव्यक्ताज्ञविज्ञानेविवेचनम् । वि
 चिर्पृथग्भावो । घञ् ॥ तत्त्वाव
 धारणे । विद्यामदधनमदकुलाचार
 मदादिमदानाविरोधिनि ॥ सच
 दर्शितैः जनकेन । अद्यथेमहतांमू-
 र्द्धितेदिनेर्निपतन्त्यध । इमाचि
 त्तमहतायाज्ञेषाविश्वस्ततातव ॥
 कथनानिमहोपालाब्राह्मणा कजग
 न्तिवा । प्राकृताननप्रयातानिकीय
 विश्वस्ततातव ॥ कीटयोब्रह्मणांया
 तागतासर्गपरम्पराः । प्रयातापां
 शुक्लपा । काधृतभमजौविति ॥
 येषानिमेषयोन्मेषौजगतः प्रल
 यादयो तादृशाः पुरुषायातामा
 दृशागणनैवका ॥ इति ॥ जलद्रो
 ण्याम् ॥ पृथग्भावविचारे ॥ वि
 भागे ॥ एकान्ते ॥

विवेकिता । स्त्री० विवेकित्वे । का-
 र्याकार्यविचारतायाम् ॥ मदमूढबु
 द्धिषुविवेकिताकुतः ॥

विवेकी । त्रि० मनोषिषि । गुरुशा
 स्त्राद्युपदेशयुक्ते ॥ विवेकीस्थास्ति
 । अतद्वनिः ॥ शास्त्रदृष्टिर्विवेकि-
 नाम् ॥ विचारकर्त्तरि ॥ पुं० देव
 सेनराजपुत्रे ॥

विशङ्कट .

विवेचकः । पुं० विवेचनस्यकर्त्तरि ॥
 विवेचयति । विचिर्० । यत्तुल् ॥
 विवेचनम् । न० विवेके ॥
 विवेचनीयः । त्रि० विवेच्ये । विवे
 चितञ्जे ॥

विवीठा । पुं० परिणेतारि । बरे ।
 पत्नी ॥

विब्रुवन् । त्रि० विरुद्धवक्त्रारि ।

विव्वोक्तः । पु० हावविभेदे । स्त्रीणां
 मृङ्गारभावजायाक्रियायाम् ॥ य
 थाक्तम् । विव्वोक्ताऽभिमतप्राप्ताव
 पिगर्वादनादरवृत्तिः । विवानम्
 वागती । विवुर्गतिविशेषः । नृ
 गव्यादिस्वात्कुप्रत्ययः । उच्यतेसम
 वैत्यत्र । उचसमवाये । इत्यञ्जेति
 घञ् । घञर्थेकीवा । ओकउचः
 के० इतिनिपातितः । विवोरीकः
 स्थानम् ॥

विट । पु० मनुजे ॥ वैश्ये ॥ प्रवेशे ॥
 विशति । विशप्रवेशने । क्लिप् ।
 वञ्जेतिषत्वम् । जश्त्तुचर्त्तु ॥

विशम् । न० विसि । मृषालि ॥

विशकण्ठी । स्त्री० बलाकायाम् ॥

विशङ्कः । त्रि० निशङ्कः । शङ्कार-
 हिते ॥

विशङ्कटः । त्रि० पृथौ । विशालि ॥
 विसृताथर्वृत्ते विशङ्क्यात्० वेः शा
 लच्छङ्कटौ ॥ स्त्री० विशङ्कटी ।
 बङ्गादिभ्यश्चेतिङीप् ॥

विशल्या

विशदः । पुं० शुक्ते । शुभे । श्वे
 ते । पाण्डुरे । धवले ॥ चि० धवल
 वर्णयुक्ते ॥ प्रसन्ने । विमले ।
 व्यक्ते । विविक्तादयवे । यथा० ख
 रविशदमभ्यवहार्यमभ्यमिति ॥
 विशीयते । शदल्लशतने । अच् ॥
 विशदप्रभ । चि० निर्मलकान्तौ ॥
 विशब्दनम् । न० प्रतिज्ञाने ॥ शब्दे
 नप्रकटीकृताभिप्राये ॥
 विशम्बरा । स्त्री० पत्न्याम् । इतिरा
 जनिर्घण्टः ॥
 विशयः । पुं० संशयेष्वस्यायमर्थो नवे
 तिसन्देहे ॥ विविधेशयनम् । शी
 लस्वप्ने । एरच् ॥
 विशयी । चि० संशयिनि ॥
 विशरः । पुं० वधे । मारणे । विश
 रणम् । ग्राहसायाम् । कृदोरप् ॥
 विशरणम् । न० अवयवानां विश्लेषे ॥
 मारणे ॥ भेदने ॥
 विशल्यः । चि० शल्यरहिते ॥
 विशल्यकरणी । स्त्री० ओषधिविश्लेषे ॥
 विशल्यकृत् । पुं० अचोटके । भूपला
 शि । हापरमालाति० गौ० दे० भा०
 प्र० वृत्ते ॥ चि० विशल्यकारिणि ॥
 विशल्यं करोति । डुकृञ् । क्ति
 म् ॥
 विशल्या । स्त्री० अग्निशिखायाम्
 लाङ्गलिक्याम् ॥ लघुदन्त्याम् ॥ गु
 डूच्याम् ॥ किपुटायाम् । शल्य

विशाखलम्

नरहितायाम् । लक्ष्मणाख्यौषधौ
 ॥ अकमोदायाम् ॥ कलिकार्याम्
 ॥ विगताशल्यात् । विगतशल्यमन
 या० यस्यावा । तीर्थविश्लेषे ॥
 विशल्यानदी । स्त्री० तीर्थविश्लेषे ॥
 विशसन । पुं० तरवारौ ॥ खड्गे ।
 नरकान्तरे ॥ न० मारणे ॥ शमुहिं
 सायाम् । ल्युट् ॥
 विशसित । चि० मारिते ॥ विपूर्वा
 ष्यसिः क्त ॥
 विशसिता । चि० पशिरङ्गानां क्त
 र्यादिनापृथक् पृथक् कारके ॥
 विशस्तः । चि० अविनीते ॥ शसु० ।
 क्तः । ध्विशसौवेयाख्ये । एतौनि
 ष्टायामविनयएवानिटीस्तः ॥
 विशस्ता । पुं० चाण्डाले ॥
 विशाकरः । पुं० मद्रचूडे ॥
 विशाख । पुं० शिखिवाहने । कार्ति
 केये । षडानने ॥ विशाखाति । शा
 खुष्माखुव्याप्तौ । पचाद्यच् ॥ विशा
 खायाजातइति या । सम्भवेलादौ
 ख्यण् । श्रविष्ठाफल्गुनीच्यादिनात
 ख्यलुक । लुक तद्धितलुकि । धन्वि
 नासमरकाले । वितस्थन्तरेणस्थितेपा
 दद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानभवति ।
 तस्मिन् । याचके । तर्कके । पुनर्न
 वायाम् ॥
 विशाखलम् । न० योधानां पादविन्या
 समेदे ॥

विशालता

विशाला । स्त्री० षोडशेनक्षत्रे । राधा
याम् ॥ अस्यांजातस्यफलयथा । स
दानुरक्तोविविधक्रियायामुष्णं का
रेरपिसख्यमेति । यस्यप्रसूतचौभवे
विशालासखानकस्यापिभयेत्प्रसू
तः ॥ पालिकमेकवचनम् ॥ अज
न्ताष्टाप् ॥ कठिञ्जके ॥

विशायः । पुं० उपशये । यामिनांक्र
माच्छयने ॥ यथा । उपशयेविशाय
यस्यपर्यायशयनार्थकौ ॥ विशयन
म् । शीङ्खले । व्युपयोः श्रुते ।
पर्यायवृत्तिवञ् ॥

विशारणम् । न० मारणे ॥ वृत्तिहेम
चन्द्रः ॥

विशारदः । पुं० सर्वज्ञः । ईश्वरे ॥
वकुले ॥ मद्यगन्धे ॥ चि० पण्डिते
॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे
॥ विशिष्टोविपरीतोवाशारदः ।
प्रादयोगतेतिसमासः ॥ १५ शुभे ॥

विशारदा । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥
विशालः । पुं० मृगप्रभेदे ॥ पक्षिवि
शेषे ॥ नृपान्तरे ॥ वृक्षविशेषे ॥ चि०
पृथुले ॥ विस्तृतार्थवृत्तेर्विशब्दात्
वि० शालच्छब्दवाचिति० शालच् ॥
यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । त
विमविशिषिडोत्थादिनाकालम् ॥
विस्तीर्णे ॥

विशालता । स्त्री० पाश्वर्विस्तारे ।
परिणाहे । पनहा । इ० भा० ॥

विशालाक्षी

विशालस्यभावः । तस्यभावस्त्व
तलाविततल् ॥

विशालतैलगर्भः । पुं० अङ्गोष्ठवृक्षे ॥
विशालत्वम् । न० विशालतायाम् ॥
विशालत्वक् । पुं० समपर्णवृक्षे ॥

विशालात्वगल्यः । वृहत्त्वचि ॥

विशालपत्रः । पुं० कासालौ । का
कणदेशप्रसिद्धोयम् । मृदुताले ।
श्रीताले विशालानिपत्राणियस्य ॥
विशालफलिका । स्त्री० निष्पाव्या
म् ॥

विशाला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
अन्येन्द्रवारुणोप्रोक्ताविशालातुम-
महाफला । विशालाकफवातघ्नी
मेहकुष्ठहरासरा । उज्जयिन्याम् ॥
विशलति । शलचलने । ज्वलिती
तिष्ठः ॥ यद्वा । विशति । वि
शः । तमिविशिविडोत्तकालम् ।
विशालशब्दात्स्त्रियामजाद्यनष्टावि
तिटाप् ॥ उपोदक्याम् ॥ बदरि
काश्रमे ॥

विशालाक्षः । पुं० ईश्वरे । महेश्वरे
॥ तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ चि० वि
शालनयने । सुनेत्रे ॥ विशा
लेक्षणीयस्य । बहुव्रीहौसक्-
य्यक्ष्यो स्वाङ्गात्षच् ॥

विशालाक्षी । स्त्री० वरस्त्रियाम् ॥
नागदन्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥
वाराणस्याम् विशालाक्षीविशाला-

विशिष्टाद्वैतवादी

यामपिस्थिता ॥ योगिनीविशेषे ।
 शिखानुडीषः ।
 विशालाया । स्त्री० पाटलायाम् ॥
 विशाली । स्त्री० अजमोदायाम् ।
 वनयवान्याम् । वसुगन्धायाम् ॥
 बह्नादिभ्यश्चेतिङीष् ॥
 विशिखः । पु० शरे । बाणे ॥
 तीमरे ॥ शरवृक्षे ॥ विशिष्टा
 शिखाअग्रमस्य ॥ चि० शिखारहि
 ते । यथा । विशिखोप्युपवीतीच
 यत्करोतिनततत्कृतमितिस्रुति ॥
 विशिखा । स्त्री० खनित्याम् ॥ र
 ध्यायाम् ॥ नलिकायाम् ॥ वि
 श्रुति ॥ शौङ् । शौङ् । किद्व
 खश्चेतिखः । टोप् ॥
 विशिषम् । न० गृहे । मन्दिरे ।
 विशन्त्यच । विश० विटपविष्टप
 विशिषोलपाङ्कति० विशि० कप-
 न् । प्रत्ययोदेरित्त्वञ्च ॥
 विशिष्ट । पु० विष्णौ ॥ चि० प्र
 कृतज्ञानवति ॥ अधिके ॥ युक्ते
 ॥ विशिष्टेणशिष्टः ॥ यद्वा । वि
 शिष्यतेसर्वज्ञत्वादिभिः सर्वेभ्योऽ
 तिरिच्यते । विपूर्वात् । शिष्य
 विशिष्टेणइत्यतः कर्मणिक्तः ॥
 विशिष्टाद्वैतवादी । चि० प्रकृतिपु
 रुषयोर्भिन्नत्वेपिमितयोस्तयोर्ब्रह्म
 त्ववादिनि ॥ तस्यमतयथा । पु
 रुषस्तदतिरिक्ताप्रकृतिः । किन्तुभ

विशुद्धम्

यमितब्रह्म । चणकद्विदलवत् । इ
 त्यंब्रह्माण एकत्व व्यवस्थितम् । चि
 त्परमाणुस्वरूपोजीवः । समस्तवि
 श्वब्रह्मांशः । कृतिमाधवभा-
 ष्यादिः ॥
 विशीर्णः । चि० विध्वस्तः ॥ गलि
 ते ॥ विशीर्यतेस्य । शूहिसाया
 म् । तत् कृतवृद्धपरः । रदा
 भ्यामितिनः । बत्वम् ॥ विशी
 र्णः । प्रारम्भोवपुःरपिजराव्याधिबि
 धुरगतदूरेविप्रखलनभरणवाङ्मि
 तमपि । इदानीं व्यामोहादहहवि-
 परोतेइतविधौविधेयंयतुतत्वस्फुर-
 तिममनाद्यापिद्वये । कृतिशिञ्ज
 णमिश्र ॥
 विशीर्णपणः । पुं० निम्नवृक्षे ॥
 विशीर्णवाक् । चि० सुखलित व
 चने ॥
 विशुद्धम् । न० । अज्ञानतत्कार्यम
 लरहितत्वान्निष्प्रपञ्चेविदान्तप्रसि-
 द्धेब्रह्मणिषट्चक्रान्तर्गतपञ्चमच
 क्रेकण्ठस्थे । विशुद्धितनुतेय
 स्माज्जीवस्यहसलीकनात् । विशु
 द्धपद्ममाख्यातमाकाशाख्यमहा-
 हतम् ॥ जीवस्यहसस्यपरमात्म
 नावलीकनाज्जीवयस्याद्विशुद्धं
 तनुते । ततोविशुद्धमित्यन्वयः ॥
 चि० लज्ज्वले । विमले । शुद्धे
 ॥ केशले ॥ निभृते ॥ सत्ये ॥

विशेष .

विशेषेणशुद्ध ॥ विशयेपराग
शून्ये ॥

विशुद्धविज्ञानम् । न० कार्यकारणो
पाधिविनिर्मुक्तेब्रह्मणि ॥

विशुद्धात्मा । चि० निर्मलाऽन्तः क
रणे ॥ विशुद्धोरजस्तमोभ्यामकलु
षितात्माऽन्तः कारणरूपसत्त्वय
स्यसः ॥

विशुद्धिः । स्त्री० समे । शोधने ॥
सर्वकर्मण्युपादेयाविशुद्धिश्चन्द्रतार
याः ॥

विशुद्धस्वतः । चि० शृङ्खलारहिते ।
अवक्षे ॥ अप्रतिष्ठते ॥ दिगताशु
ङ्खलायस्य ॥

विशेष . । पु० तिलके ॥ प्रभेदे ॥ अ
तिशये ॥ प्रकर्षे । इतरव्यावर्तके
असाधारणधर्मे ॥ सप्तपदार्थान्तर्ग
तपदार्थभेदे ॥ विशेष निरूपयति ।
अन्योनित्यद्वयवृत्तिर्विशेषः परि
कीर्तितवृत्ति । अन्तेअवसानवत्त
ते० वृत्तिअन्त्यः । यदपेक्षयाविशि
ष्टानास्तीत्यर्थः । घटपटादौनाश
णुकपर्यन्तानांतत्तदवयवभेदात्प
रस्परभेदः । परमाणूनाभेदकी
विशेषएव० सतुस्वतएवव्यावृत्तः । ते
नतचविशेषान्तरविज्ञानास्तीत्यर्थः
॥ वृत्तिमुक्तादली ॥ पञ्चतन्मा
त्रेभ्योयथासङ्ख्यमाकाशादीनि
यानिपञ्चभूतानि । एतेऽस्मृताविशि

विशेषज्ञ .

षाः कुतः शान्तावीराश्चमूढाश्च
तिसाङ्ख्याः ॥ अलङ्कारप्रभेदे ॥

यथा । विशेष ख्यातमाधारवि
नाप्यधिपवर्णनम् । गतेसूर्येपिही
पस्थास्तमश्चिन्दन्तितत्कराः ॥ १ ॥

विशेष सापिथ्येकवस्तुनेकचव
र्ण्यते । अन्तर्बहिः पुरः पश्चात्
सर्वदिश्यपिसैवमे २ ॥ किञ्चिदा
रम्भातोऽशक्यवस्तुन्तरकृतिश्चसः ।
त्वापश्यतामयालब्धकल्पवृक्षनिरी
क्षणम् ॥ ३ ॥ विशिष्यते । शि-
ष्यविशेषणे । चञ् ॥ चि० शेष
शून्ये ॥

विशेषकम् । न० तमालपत्रे । लला
टकृततिलके । अयाणांश्रीकानाम
न्वये ॥ पुं० तिलकवृक्षे ॥ पुं० न०
तिलकविशेषे ॥ चि० विशेषयितरि
। विशेषाधायके० प्रभेदे ॥ विशिन
ष्टि । शिष्ये । श्वत् ॥

विशेषकच्छेद्यम् । न० चतुःषष्टि
कलान्तर्गतषष्ठकलायाम् ॥ सातु
तिलकेषुनामाविच्छेदरचनेतिशेष
तन्मम ॥

विशेषगुणः । पुं० बुद्ध्यादिषट्के ।
रूपादिषतुष्टये ॥ क्लृप्ते ॥ स्वाभा
विकद्रवत्वे ॥ षट्ष्टे ॥ भावनाया
म् ॥ शब्दे ॥ वृत्तिभाषापरि-
च्छेदे ॥

विशेषज्ञः । चि० सारविदि ॥

विशेषविधिः

विशेषधर्मम् । न० विशेषधर्मम् । स
तुगुणादियथा । नीलोत्पलमित्या
दि । व्यवच्छेदके ॥ ददभमापो
हृदयविशेषणकृत्यम् । विशिष्यते
येनतद्विशेषणम् । कर्तुं करण
त्वविशेषायास्त्यट ॥ सुवन्तद्विय
यानिकसुवन्तस्यविशेषणम् । त
यातिरुन्तमप्यहं स्तद्वन्तस्यविशेष
णम् ॥ पश्यन्मृगे धावतोत्यादौमृग
कटंकगमन इत्यशक्रियायांशब्दः । प्र
धानताद्विशिष्टकथेन ॥

विशेषणविशेष्यभावः । पुं० पदार्थ
योः सम्बन्धविशेषः ॥ इतिविप्रती
तपदार्थकयोर्लौकिकविशेषणविशेष्यभा
वोभवातिभङ्गभाष्यम् ॥ सम्बन्धव
द्बुधः । निरूपणीयत्वात् । यथासि । यदे
नदत्तवृत्तवोक्तेः सशब्दार्थतत्काल
विशिष्टदवदनस्य । अयमशब्दार्थतत्का
लविशिष्टदेवदत्तस्यचान्यान्मेदव्या
वर्तकतयाविशेषणविशेष्यभाव इ
न्द्रियार्थसन्निकर्षे अभवप्रत्यक्षे ।
विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षे । च
टाभाववद्भूतनमित्त्वत् । चतुः सयुक्त
भुतकेचटःभावस्यविशेषणत्वात् ॥
विशिष्यतः । अ० विशिष्यादित्यर्थः ॥
विशिष्यप्रतिपत्तिः । स्त्री० उत्कृष्टस
म्मानायां ॥

विशिष्यविधिः । पुं० अल्पविषयकविधौ
॥ यथा । तथासामान्यकार्येभ्योविशि

विश्वः

षकविधिर्बली । बहुवैविषयायस्य
ससामान्योविधिर्भवेत् ॥ अल्पः
स्याद्विषयायस्यसर्वविधिर्विधिर्भवेत् ॥
॥ सामान्यविशिष्येर्मध्ये विशेषवि
धिवलवान् ॥

विशेषव्याप्तिः । स्त्री० व्याप्तिभेदे ॥ त
ल्लक्षणयथा । प्रतियोगिव्यधिकरण
स्वसमानाधिकरणात्कृताभावाप्रति
योगित्वमितिचिन्तामणिः ॥

विशेषितः । वि० व्यवच्छेदने ॥

विशिष्योक्तिः । स्त्री० अलङ्कारभेदे । त
ल्लक्षणोदाहरणयथा । कार्यजननिर्व
शिष्योक्तिः सतिपुष्कलकारणे । इ
दिल्लेखनयोनभूत्स्मरदोषेज्वलत्वं
पीतचन्द्रालीके ॥

विशिष्यः । पु० व्यवच्छेदोऽभेदो ॥

विशोकः । पुं० वेदान्तवेदाशात्मनि
॥ विगतशोकदृष्टादिविद्योगनि
मित्तमनसः सतपीयस्य ॥ अशो
कवर्धे ॥ वि० शोकरहिते

विशोधनम् । वि० विशुद्धिसाधने ॥

विशोधनी । स्त्री० दन्तीसुखे ॥ शोध
न्यायः ॥

विशोधनीवोजम् । न० दन्तीबीजे ।
जयपाले ॥

विशोधिनौ । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विश्वः । पुं० दौम्री ॥ गण्ड्याम् ॥ वि
ष्कदीप्तौ । गतीया । यजयाचयतवि
ष्कप्रच्छरदीनङ् । इत्थं प्रगुणः ॥

विश्राम .

विश्रामनम् । न० विश्रामने । इ० श०
२०

विश्राम् । वि० अनुवृत्ते शान्ते ।
विश्रवस्ते । अथ । ग० दे० ॥

विश्रामनवेठा । स्त्री० सुगन्धनवेठा
भेदे ।

विश्रामः । पु० विरतौ । अश्रान्तौ ।
विश्रम्यतेऽस्मिन्न तव्यत्यथाविश्रम
आधार अमापनेदे । आश्रम्यते
चञ्ज । नोदात्तापदेशस्यमान्तस्य
नाचमेरिति वृद्धाभावः ॥

विश्रमणम् । न० विश्रामे ।

विश्रमः । पु० विश्रमसि ॥ विश्रमण
म् । अस्माच्छ्रमसि । चञ्ज ॥ केलि
कलहे ॥ प्रचये

विश्रामनम् । न० विश्रामि । दाने ।
सम्प्रेषणे । परिच्छाये । अश्रदाने
। चुरादि । प्रायेणविपूर्वः । भावि
ल्यट् ।

विश्रामतः । वि० दत्ते ।

विश्रान्तः । वि० विगतकामे । विगत
चित्तादखेदे । अमे क्तः । अनु
नासिकस्य तदोर्ध्वः ॥ आनित्यु
क्तं

विश्रान्तः स्त्री० विश्रामेतीर्थविश्र
मः । विश्रामे । क्तम् ॥

विश्रामः । पु० विरतौ । विरमे
अस्मिन्वास्तु । विश्रामेवकृतस्य
दशम कन्वाख्यादः शुभः । इ

विश्र

ति । शयनगृहे । परमात्मनि ॥

संसारसागरं तृप्तिपि सादृश-
मिं भनरहितं । अथवा द्यौर्महा

कथेमदादभरुपक्ते शेषः । वशो
कृतानां विश्रान्तक उच्यमाण ना

विश्राममेव करोतीति विश्राम प
रमात्मा । विश्रमणम् । भाविच

ञ् । विश्रामद्वित्वपि निनोय
म । नोद नापदेशस्येति वृद्धाभा

वात्श्रमे शुभादृष्यञञ्च दुर्लभ
त्वादितभावः । यादतुवुर्गान्

विश्रमयेत्यादाविव० वि० वृद्ध
माश्रित्यविजन्तादेरच्क्रियते । त-

दाहपसिद्धस्येव । अर्थस्तु भिद्य
तद्वृत्तिभावः । निवृत्तप्रवृत्तादृष्टात्ता

प्राकृतार्थविजितिविवक्षायां नु०
नदे षड्व्यवधेयम् ।

विश्रामगृहम् । न० पान्यानां प
थि० । निवासिचित्तगृहे यथा ।

जलाशयाद्यवृत्ताद्यविश्रामगृहमध्य
नि । सेतु प्रतष्ठतायेन तेनले ।

कथञ्चतमितमहानिर्वाणतन्त्र-
म् ।

विश्रमस्थानम् । न० पान्यानां
पथि नवासायस्थानविशेषः ।

विश्रामः । पु० प्रख्यातो । अति
प्रसदृशः । विश्रमणम् । शुश्रव

णः । विश्रमणवृत्तिचञ्जः ।
विश्रामः । पु० मूल्यौ ॥

विश्व

विश्रुत . । त्रि० ख्याते । प्रसिद्धे
 ॥ व्यश्रावि । श्रु० । क्त ॥ ज्ञाते
 ॥ दृष्टे ॥ विशिष्यश्रुत ॥
 विश्रुतात्मा । प० । विष्णौ । अना
 द्यविद्यावशान्मनुष्यो ह्यब्रह्मणो ह्यक
 त्तर्हिमेक्ता ह्यमित्यन्ततादात्मना प्रती
 यमानोऽप्यन्तजडदुःखात्मकीभ्यो दे
 हादिभ्योऽविशिष्यवैलक्षण्ये न वेदान्त
 वाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षण सन्
 श्रुत श्रवणादिनाऽवगतयात्मा प्रती
 विशिष्यश्रुतत्वादिश्रुतात्मा । स च चे
 चक्षः । चे चक्षश्चापिमाविद्धीति भ
 गवदुच्यताम् ॥ ब्रह्मविद्भिः । विशिष्य
 श्रुतयात्मा येन । ज्ञानोत्वात्मैव
 मेमतमिति भगवदुच्यताम् । दस्य विष्णु-
 रूपत्वं सुप्रसिद्धमेव ॥

विश्रुति । स्त्री० क्रीत्तौ ॥ वि
 ख्यातौ ॥

विश्रुतः । त्रि० शिथिले ।

विश्रुष्टः । त्रि० शिथिले ॥

विश्रुषः । पुं० विधुरे ॥ विद्येति
 विभागे ॥

विश्वः । पुं० विश्वरूपभगवति ॥

व्यष्टयुपहितचैतन्ये व्यष्टिस्थूलशरी
 रोपहितस्य । विश्वशब्दाच्चत्येहि
 तु । सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्य स्थूलश
 रीरादिप्रविष्टत्वादिति । सूक्ष्मश
 रीरकारणशरीरम् । तदपरित्यज्य ।
 स्थूलशरीरादौ । तदपेक्षया स्थूल

विश्व

शरीरलिङ्गशरीरतदादिर्यस्य परमस्थ
 लशरीरस्य तितद्गुणसंविज्ञानो ब-
 हुव्रीहिः । तस्मिन् प्रविष्टत्वात् ।
 तथाहि । जीवस्य च यत्तदाधयः सु
 सुप्त्यादौ बुद्ध्यादिसंस्कारोपरि
 तमज्ञानमात्रमुपाधि । स्वप्ने जा
 गृह्यासनामयलिङ्गशरीरमुपाधि ।
 जाग्रदवस्थायान्तु सूक्ष्मशरीरसंस्पृष्ट
 स्थूलशरीरमुपाधि । तथा च पूर्वं
 पूर्वोपाधिविशिष्टस्यैवात्तरोपाधि
 प्रवेशात् सर्वशरीरप्रविष्टत्वे नैव स्थू
 लभोगायतनाभिमानिनो विश्वकृति
 सत्ता ॥ यद्वा । सूक्ष्मशरीरलिङ्ग
 शरीरतदपरित्यज्य । स्थूलशरीरवि
 राट व्यष्टितदादिर्यासांचक्षुरादि
 क्षीनाः । तत्तद्विषयाकाराणां सत्तत्
 प्रविष्टत्वादिति हेतुयोजनो विश्वशरी
 रवर्तित्वाद्विश्वः ॥ गणदेवतावि
 शिष्यः ॥ तैयथा ॥ क्रतुर्दक्षो बसु
 सत्यः कालः कामी धृतिः क्रतुः
 । पुरुषोत्तमो द्रवाक्षः विश्वेदेवा दशस्र
 ताः ॥ इष्टिश्चादधे क्रतुर्दक्षः स
 सत्त्वो नान्दीमुखे वसुः । मेमिति
 कीकालकामौ काम्ये च धुरिलोचनौ
 ॥ पुरुषोत्तमो द्रवाक्षपावर्ण्यसमु
 दाहृतौ । तैत्तु । धर्माहं कन्या
 यां विश्वायां जाता ॥ विश्रुतिः । क
 र्मस्थिति विश्वः । विश्वप्रवेशने ।
 अग्रं प्रविष्टत्वात्किञ्चिद्विनिश्चयः

विश्व :

कामितिकान् ॥ ब्रह्मणि ॥ विशन्ति
 सर्वाणिभूतान्यस्मिन् • तत् । अनुप
 देशश्रुत्या • विशतिसर्वमितिवा ॥
 पञ्चोक्तपञ्चमहाभूततत्कार्यात्म
 केवैरोजशरीरे ॥ भुवने । जगति ।
 सर्वस्मिन्प्रपञ्चजाले ॥ विशतिस्वका
 रणमिति निरुक्ते • । अस्वकारणस्व
 रूपादिविषयेतर्कजालनकर्तव्यमा
 यामयत्वादिष्य । इतिमिदं किमस्वरू
 पकथमिदमभूदमुष्यकीर्तितु । इति
 नकदापिपिचिन्त्यचिन्त्यमायेतिधी
 मताविश्वम् ॥ दन्तिनिदारुविकारे
 दारुतिरोभवतिसोपितचैव । जग
 तितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजग
 त्तिरोधत्ते ॥ ६४ ॥ इति । अपि
 च । मूलेच्छेदविनाकाश्चित्प्ररोह
 न्तिपुन पुन • । यथालतास्तथावि
 श्वमज्ञानप्रशमंविना । अपिचाह •
 । विश्वदर्पणदृश्यमाननगरीतुल्य
 निजान्तर्गतपश्यन्नात्मनिमाययावहि
 रिवोद्भूतंयथानिद्रया । य • साक्षा
 त्कुरुतेप्रबोधसमयेस्वात्मानमेवाह
 यतस्मैश्रीगुरुमुत्तयेनमद्दृष्टीदक्षि
 णामूत्तये ॥ इति ॥ अपिचाहुर्गौड
 पादाचार्या । स्वप्नमायियथादृष्टेग
 न्धर्वनगरयथा । तथाविश्वमिददृष्ट
 वेदान्तेषुविचक्षणैरिति । नागरे ।
 शृण्वाम् ॥ वीले ॥ अथोदशाक्षे ।
 चि • अखिले । कृतम् • विशतिस्व

विश्वगन्ध :

कारणम् ॥ विश • । कर्त्तरिकान् ।
 अनन्ते ॥ विश्वशतसहस्रसर्वमद्य
 यवाचकमितिभारतम् ॥ सर्वनाम
 सञ्चोयम् ॥ आधुनिकसन्नाखेवसर्व
 नामत्त्वपर्युदासात् ॥
 विश्वकद्रु • । पुं • आखेटशुनि । मृगा
 याकुशलकुक्षुरे ॥ ध्वनौ । ध्वाने ॥
 चि • खले । पिशुने ॥ विश्वकसर्वद्र
 वति । द्रुगती । मितद्रवदित्वात्
 द्रु • ॥ यद्वा । विश्वकन्दते । कदि
 आह्वानादौ । जच्चादि ॥
 विश्वकर्मजा । स्त्री • विश्वकर्मसुतायाम् ॥
 विश्वकर्मा । पुं • सहस्रांशौ । सूर्ये ॥
 मुनिविशेषे ॥ देवशिल्पिनि । त्वष्ट
 रि । देववर्द्धकौ ॥ द्यौप्रोक्तौविश्वक
 र्माणोमयस्त्वष्टाचयोगवित् ॥ विश्व
 कर्माऽस्मादस्यवेति ॥
 विश्वकर्मासुता । स्त्री • सूर्यभार्याया
 म् । सन्नायाम् ॥
 विश्वका । स्त्री • गङ्गाचिन्तायाम् ॥
 विश्वकृत । पुं • देवशिल्पिनि । विश्व
 कर्मणि ॥ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि ॥
 विश्वकरोति । ड् कृञ् • । क्षिप्
 । तुक् ॥
 विश्वकीर्तु • । पुं • कामे । मदने • वि
 श्वस्मिन् • विश्वव्याप्रीवाकीर्तुर्न्यीति
 रस्य ॥ अनिरुद्धे ॥
 विश्वगः । पुं • ब्रह्मणि ॥
 विश्वगन्ध • । पुं • पलाण्डौ । न • वा

विशुपा :

ले ॥

विश्वगन्ता । स्त्री० भूमौ ॥ चितौ ॥

विश्वस्मिन्गन्तोऽस्याः ॥

विश्वयन्त्रिः । स्त्री० हसपद्याम् ।

विश्वचक्रम् । न० महादानविशेषे ॥

विश्वचक्रात्मा । पुं० विष्णौ ॥

विश्वजनः । पुं० सर्वसाधारणोविश्यादौ

। रामजनौ० द्र० भा० प्र० ॥

विश्वजनोनः । त्रि० सर्वजनहिते ॥

विश्वज्ञासौजन्य० तस्मै हितम् । पा

तमविश्वजनमेगोत्तरपदात् ख० ॥

विश्वजनौयः । त्रि० विश्वजनहिते ॥

विश्वसृजनः सर्वसाधारणोविश्यादि

। विश्वजनोऽस्येतिविग्रहेपि० सएवा

न्यपदार्थः । तस्मै हितम् । कर्मधा

रयादेवेष्ट्यतइतीष्टे रचनखः किन्तु

कृण्व ॥ विश्वेष्टाजनायहितोवा ॥

विश्वजित् । पुं० सर्वसुदक्षिणयज्ञ

विशिषे । सर्वमेधे ॥ त्रि० सर्वजेत

रि ॥ विश्वजयति । जि० क्रिप्

षेति क्रिप् । तुक् ॥

विश्वतः । अ० सर्वतइत्यर्थे ॥ विश्व

स्मात् । पञ्चम्यास्तसिज् ॥

विश्वतासुखः । त्रि० सर्वतासुखे ॥

विश्वतासु वान्यस्य ॥

विश्वदेवः । पुं० गणदेवताविशिषे ॥

यथा । विश्वदेवोक्ततुदक्षोसर्वास्तिष्ठ

षुविश्वतौ । निश्चिनान्दीमुखश्चाद्धे

वसुसखीचपैटके ॥ नवान्नालम्भा

विशुपा :

नेदेवीकामकालीसदैवहि । अपि

कन्यागतेसूर्यश्चाद्धेचध्वनिचोरकौ

॥ पुरुरवामाद्रवाश्चविश्वदेवोचपर्व

विद्र० वज्रिपु० ॥ चक्षुरादिषुप्रा

णेषु ॥ देवसन्धये ॥ ऋत्विगवेधु

कायाम् ॥

विश्वदेवा । स्त्री० ऋत्विगवेधुकाया

म् ॥ गीरचचाकुलिया० द्र० गौ०

दे० भा० प्र० ॥ नागवलायाम् ॥ अरु

णपुष्पदण्डोत्पले ॥

विश्वधायाः । त्रि० विश्वस्यधारके ॥

विश्वदधाति । लुधाज् ० । वहि

हाधाज् ० अश्वच्छन्दसौत्थसुन् ० णित् ।

आतीयुक् ॥ वैदिकीयम् ॥

विश्वधुक् । पुं० शीपतौ ॥ विश्वधू

ष्योतिस्मानैश्वर्यादिभिर्ब्रह्मादीन्

वाऽभिभवति । जिधूषा० । क्रि

प् । कुत्वात्पूर्वजश्वत्वेनङ् ॥

गः । कः ॥

विश्वनाथः । पुं० विश्वेश्वरे । शि

वे ॥ विश्वेष्टानाथ ॥

विश्वनाथनगरी । स्त्री० काश्याम् ॥

यच्चदेहपतनेनदेहिनांसुक्तिरेवभवती

तिनिश्चितम् । पूर्वपुण्यनिचयेन

लभ्यतेविश्वनाथनगरीगरीयसी ॥

विश्वपः । पुं० अग्नी ॥ विश्वपा-

ति । पा० । आतीनुपसर्गेकः ॥

विश्वपाः । पुं० अग्नी ॥ विधी ॥

रवी ॥ प्रजापतौ ॥ विश्वपा-

विश्वम्भर :

ति । पा० । आतीनुपसर्गकृतिके
प्राप्ते वासरूपन्यायेन आतीमनि
नक्तनिपुनपक्षे निचेनविच् ॥
देवे ॥

विश्वप्सा । पुं० वज्रौ ॥ चन्द्रे ॥
सूर्ये ॥ समीरणे ॥ कृतान्ते ॥
विश्वंप्साति । प्साभक्षणे । शृ-
म्भन्नितिसाधुः ॥

विश्ववीधः । पुं० धर्मकाये । कु-
द्वे ॥

विश्वभुक् । पुं० विष्णौ ॥ विश्वं
कृत्स्नु जगद्भुक्ते स हरतिप्रलयका
क्षिप्रतिभुनक्तिपालयतिस्थितिका
क्षिप्रतिबामुजे परिपालनाभ्यवहा
रकर्मणः क्षिप्रः ॥

विश्वभू । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥

विश्वभेषजम् । न० शुण्डाम् ॥

विश्वस्यदोषस्यभेषजम् ॥

विश्वभोजाः । पुं० इन्द्रे ॥ विश्वं
भुङ्क्तेभुनक्तिवा । भुज० । वि-
दिभुजिभ्यांविश्वे इत्यसिप्रत्ययः ॥

विश्वमदा । स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविश्वे-
षि ॥

विश्वम्भरः । पुं० अच्युते । वि-
ष्णौ ॥ विडौजसि । शक्ते ॥
विश्वंविभर्त्ति । ङुभृज् ० । स
ज्ञायाभृतुवज्रधारिसहितपिदमद्
तिखच् । अरुद्धिषदितिसुम् ॥

अग्नौ ॥ विश्वस्यभरणाद्विश्वम्भरो

विश्ववेदा

निरितिभाष्यकाराः ॥ विसम्भ-
रा० इ० भा० प्राणिविशेषे ॥

विश्वम्भरा । स्त्री० धरायाम् । स्थि-
रायाम् । पृथिव्याम् ॥ विश्वम्भ-
रातद्धरणाच्चानन्तानन्तरूपतः ।
इतिपुराणम् ॥ विश्वस्विभर्त्ति०
ङुभृज्धारणपेषणयोः । सज्ञाया
मिच्छादिनाखच् । सुम् । टाप् ।
विश्वयैनि । पुं० भगवति ॥ वि-
श्वस्ययैनिः कारणम् । निमित्तो
पादानात्मकम् ॥

विश्वरूपः । पुं० विराजि । विष्णौ
॥ आदिष्वे । सूर्ये ॥ विश्वानि
बहूनिरूपायस्य ॥ विश्वानिनाना-
विधानि० रूपाण्यिष्वेतपीतादिगु-
णात्मकानियस्यस ॥ मणिविशेषे
॥ सचनानारूपोऽवभासते० उपा-
धिसन्निधानात् नख्यतानेकरूपः ॥
न० अगुरुणि ॥

विश्वरूपकम् । न० अगुरुणि ॥

विश्वरेताः । पुं० ब्रह्मण्यविधोत-
रि ॥ विश्वस्यरेतः कारणम् ॥
विश्वं सर्वकार्यत्वेनाभिमतरेता का-
र्यस्यसर्वविश्वरेता परमेश्वर ॥

विश्वरोचनः । पुं० नाडीचशाक्ते ॥

विश्ववेदाः । पुं० अग्नौ ॥ सर्वज्ञे
॥ विश्वंवेत्ति० विदन्तिवा । वि-
द० । विदिभुजिभ्यांविश्वकृति०
असिप्रत्ययः ॥

विश्वाची

विश्वसनम् । न० मुनिविश्वामदेशे-
॥ मुनिविश्वामदेशोयस्तत्तुविश्वस-
नस्मृतमतिवचनात् ।

विश्वसदा । स्त्री० बद्धोर्जिह्वाविशेषे ।

विश्वसारम् । न० तन्त्रविशेषे ॥

विश्वसारकम् । न० विदरवृक्षे ।

फणिमनसो० इ० गौ० भा० ।

नागयूहर० इ० भा० प्र० ॥

विश्वसितः । चि० विश्वस्ते । कृत
विश्वासे ॥

विश्वसृष्ट्० ङ् । पुं० विधौ । ब्रह्म
णि ॥ विश्वसृजति । सृज० । क्ति
प् । क्तिन्प्रत्ययस्येति कुत्वन० र
ज्जुसृङ्भ्यामिति भाष्यप्रयोगात् ।
यदासृजिष्यो . पदान्ते षत्ववि-
धेः कृत्वापवादत्वात् ॥

विश्वस्तः । चि० जातविश्वसि । अ
शङ्किते ॥

विश्वस्ता । स्त्री० विधवायाम् ॥ वि
फलश्रुसिति । श्रुसप्राणने । ग
त्यर्थेति क्त । आगमशास्त्रस्यानित्य
त्वान्नेट् ॥

विश्वस्था । स्त्री० शतावर्याम् ॥

विश्वी । स्त्री० अतिविषायायाम् ॥ शु
ण्ठ्याम् । शतावर्याम् ॥ विश
ति । विश्व० । अशुप्रुषीति क्तन् ।
टाप् ॥ पिप्पल्याम् ॥

विश्वकषायः । पु० शुठीकायै ॥

विश्वाची । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

विश्वसुः

विश्वाम्ना । पुं० परमेश्वरे । विश्व
मात्मनियस्य ॥ प्रतीचि ॥ विश्व
स्मिन्पञ्चोक्ततपस्त्रमहाभूततत्का
र्यात्मकेषु लीजगतिवैराजशरीरे०
जागरिते च० आत्माचर्हममेत्यभि
मानोऽथ । विश्वस्योवरजहमा
त्मकस्य प्रोणिजातस्यात्माप्रत्ययूपा
वा ॥

विश्वामित्रः । पुं० ब्रह्मर्षिविशेषे ।
गाधिले । विश्वकृयाजिनि । कौ
शिके ॥ विश्वेषामित्रः । विश्व
चयेणयोमैर्भौकत्तुमिच्छति धर्मतः
। विश्वामित्रः सद्धतिभागवतेऽक्ते
॥ आत्मनि ॥ विश्वस्यमित्रं निरुपा
धिप्रसंगोचरतया प्रेरयान् । आत्मान
मेव प्रियमुपासीतेति श्रुतेः ॥ मि
त्रे चर्षाविति विश्वशब्दस्य दीर्घः ॥
चि० सकलशात्रवे ॥ विश्वेषाम
मित्रः ॥

विश्वामित्रतौर्यम् । न० तीर्थविशेषे ।
विश्वामित्रप्रियः । पुं० नारिकेली ॥

विश्वरट् । पु० विश्वस्मिन् राजमाने ॥

विश्वसुः । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ वि
श्ववसु यस्य स विश्ववसुसुराटोरि
ति पूर्वपदान्तस्य दीर्घः ॥ बत्सरविशे
षे ॥ तत्फलयथा । सर्वचजायते च
मसर्वशस्य महाचर्ता विश्ववावसौव
रारोहितापासस्य महाचर्ता ॥ स्त्री०
रात्रौ ॥

विट्

विश्वास । पुं० विश्वम्भे । इदमित्य
मेव नान्यथेति निश्चये ॥ विश्वसन
म् । श्वस० । घञ् ॥ लाभप्रमाद
विश्वासैः पुरुषो नश्यति चिभि । त
स्मात्सोभो न कर्तव्य . प्रमादो न न वि
श्वसित् ॥ साश्रूयानि मदकुर्यात्समु
खीकृष्यायैः श्रुत । तन्मित्र यस्य
विश्वासः पुरुष स भित्तिन्द्रियः ॥
अपि च । सौहार्दं व्यवहारं च प्रवृत्ति
प्रवृत्तिरुत्थाम् । सहवासैः न तर्कैश्च
निदिष्ट्वा विश्वसित्ततः ॥

विश्वस्य । वि० श्रवणवचने ॥

विश्वे देवाः । पुं० अग्नी । आद्यदेवे ॥
क्रतुर्दक्षेऽपसु सत्य काम काल
स्तथा धनि । राक्षसाद्रवाश्चैव
तथा चान्यः पुरुरवाः ॥ विश्वे दे
वा भवन्त्येते दशसर्वं च पूजिताः ॥

विश्वेश । पुं० परमेश्वरे ॥ विश्वेषां
सर्वेषामेशानियन्ता ॥

विश्वेशा । स्त्री० विमलेश्वरेवर्त्तमाना
या देव्याम् ॥

विश्वेश्वर । पुं० आशिस्थे शिवे । का
शीनाथे लिङ्गविशिषे ॥ विश्वेषामी
श्वरः ॥ दृष्टो विश्वेश्वरो देवि ज्ञात
व्यामणिर्काणिका ॥

विश्वौषधम् । न० शृणुताम् ॥ विश्वे
षामौषधम् । विश्वस्य तदौषधस्तेति
वा ॥

विट् । स्त्री० विद्यायाम् ॥ वेवेष्टि ।

विषम्

विषल्लव्याप्तौ । क्षिप् । जश्त्वच
त्वे ॥ दुहितरि ॥ विट्पतिशब्द
निर्देशात् ॥ व्यापने ॥

विषम् । न० जले । तोये ॥ बत्सनाभा
भिधि ॥ बोले ॥ सामान्यविषे ॥ पुं०
न० च्छ्वडे । गरले । तद्दे दायथा ।
पुंसि क्लीबे च काको जलकालकूटहलाह
लाः । सौराष्ट्रिकः शौक्तिकीया ब्र
ह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ दारदीवत्स
नामघविषमेदाश्मीनवः ॥ अपि च
। विषतुगरलक्ष्णेऽस्तस्य मेदानुदाह
रेत् । बत्सनाभः सहरिद्रः सक्तु
कक्षप्रदीपनः ॥ सौराष्ट्रिकः शृङ्ग
कक्षकालकूटस्यैव च । हालाहला
ब्रह्मपुत्रोऽविषमेदाश्मीनवः । ब्राह्म
ण पाण्डरस्तेषु च विषो ज्ञातः प्रभ
। वैश्यः पीतोऽसितः शूद्रो विषोऽ
क्तस्तु विषः ॥ रसायने विषविप्रं
क्षत्रियदेहपुष्टये । वैश्यकुष्ठविनाशा
य शूद्रं दध्यादधाय हि ॥ अथास्य गुणा
। विष प्राणहरप्रोक्तं व्यवयिचविक्षा
सिच । आग्नेयवातकफहृद्योगवाहि
मदावहम् ॥ व्यवयिचः सकलकाय
गुणव्यापनपूर्वकप्रोकागमनशीलम्
। विकासिचोऽजः शीघ्रणपूर्वकस
न्निबन्धशियलीकरणशीलम् । आ
ग्नेयम् । अधिकाग्न्यशम् । योगवाहि
० स सर्गगुणवाहकम् । मदावहम्
तमोगुणोधिकेन बुद्धिविध्वंसकम् ॥

विषवाती

तदेवयुक्तियुक्तानुप्राणदाधिरसाय
नम् । योगवाहिपरवातश्चेन्नक्ति
सन्निपातहत् ॥ योगवाहिचिदोषघ्न
बृंहणवीर्यवर्धनम् । येदुर्गुणाविषे
ऽशुद्धेतेषु ह्रींनाविशोधनात् । तस्मा
द्विषप्रयोगेषुशोधयित्वाप्रयोजयेत् ।
अथशोधनविधिः । गोमूत्रेचिदि
मस्थाप्यविषतेनविशुद्धाति । रक्तस
र्षपतैलाक्ततथाधार्यश्चवाससि ॥
येगुणागरलेप्रोक्तातेषुह्रींनाविशोध
नात् । तस्माद्विषप्रयोगेषुशोधयि
त्वाप्रयोजयेत् ॥ स्यावरजहमश्चैव
द्विविधविषमुच्यते । दशाधिष्ठान
मादान्तु । द्वितीयषोडशाश्रयम् ॥
विशेषाभावप्रकाशेद्रष्टव्य ॥ विवेष्टि
कायम् । विष्णुः विषविप्रयोगेश्च
। इगुपधितिक ॥ हाहाहलीनैव
विषविषरमापरजनान्यल्ययमेवम
न्वते । योगेनजागर्तिनिपीयतशि
वः स्मरन् रमांमुद्यतिनिद्रयाह
रिः ॥

विषकण्टकिनौ । स्त्री० बन्ध्याककोट
क्याम् ॥

विषकन्दः । प० नीलकन्दे ॥

विषक्तः । पि० अतिस्निष्टे । लग्ने ॥
आश्रिते ॥

विषवा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

विषवाती । प० शिरीषवृक्षे ॥ विष
नाशके ॥ चि० ॥

विषणः

विषघ्नः । पुं० शिरीषद्रुमे ॥ यवासे
॥ विभीतके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चि०
विषनाशके ॥ विषहन्ति । हन० ।
हन्तेरमनुष्यकर्तृकेषुचेतिठक् ॥ वि
षघ्नीषधानिमाख्ये १६२ ऽध्यायेद्र
ष्टव्यानि ॥

विषघ्नधूपः । पुं० धूपविशेषे ॥ तथा
। सक्तुः सर्जरसीपितः सर्षपा
एलबालुकैः । सुवर्णातस्करतरोः
कुसुमैरर्जुनस्यतु ॥ धूपोवासगृहेह
न्तिविषस्यावरजहमम् । नतचकी
टाः सविषानददुरसरौष्टपाः । न
कल्याकर्मणस्तत्रधूपोययचदह्यते ।
विषघ्ना । स्त्री० चिह्नतायोम् ॥ गुडू
च्याम् ॥

विषघ्नी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
द्रुन्दवारुण्याम् ॥ वनवर्वरिकाया
म् ॥ स्वल्पफलायाम् ॥ भूम्याम
ल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ हरि
द्रायाम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ महा
कारुक्षे ॥ हनुषायाम् ॥

विषह्नी । चि० मिथः स्निष्टे ॥

विषजिह्वः । पुं० देवताङ्गवृक्षे ॥

विषज्वरः । पु० मन्त्रिषे ॥ विषजज्व
रे ॥

विषण्डम । न० मृणाले ॥

विषणः । चि० विषादप्राप्ते ॥ भग्ने
त्साहे । दुः खिते ॥ विषोदतिस्म
। षट्ठः । गत्यर्थेतिक्तः । रदा

विषपुष्पक :

भ्यामितिनत्वम् ।

विषस्रता । स्त्री० जडतायाम् ॥

विषतिन्दु० । पुं० कुपौलौ ॥ कारस्क
रवृक्षे ॥

विषदम् । न० पुष्पकासीसे ॥ त्रि० वि
षदातरि ॥ यथा । विषद० श्याव
शुष्कास्योविलक्षोवीक्ष्यतेदिश ।
स्वेदपयुमांसव्योभौत खलति
जृम्भते ॥ विषददाति । कुदाञ्० ।
आतद्रुतिक० ॥

विषदष्टा । स्त्री० सर्पकङ्काल्याम् ॥

विषदन्तक । पुं० सर्पे ॥

विषदर्शनमृत्थुक । पुं० चकोरपक्षि
षि ॥ जीवघ्नोवस्तुगुन्द्रालीविषदर्श
नमृत्थुकइतिहेमचन्द्र० ॥

विषद्रुमः । पुं० कारस्करवृक्षे ॥

विषधर० । पु० आशौविषि । सर्पे ॥

विषस्यधरः ॥

विषधर्मा । पुं० कुलजयायाम् । श
कशिम्ब्याम् ॥

विषधोत्री । स्त्री० विषहय्याम् ॥

विषनाशन० । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि०
विषनाशके ॥

विषनाशिनौ । स्त्री० सर्पकङ्काल्या
म् ॥ नाकुल्याम् ॥

विषनुत् । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

विषपुष्पः । पु० मदनद्रुमे । मयनफलद्रु
म० ॥ न० नौलपक्षे विषयुक्तपुष्पे ॥

विषपुष्पक० । पुं० मदनवृक्षे ॥ ज्वरे

विषमः

॥ विषपुष्पभक्षणजन्यरोगे ॥ विषपु
ष्पैर्जनितः । कोलप्रयोजनाद्रोगद्रु
तिकान् ॥

विषभक्षणम् । न० विषखादने ॥ अ
चमुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रुलधूडु
चित्राविषाघनेभानुकवीन्दुभौमान्
। यद्भवेत्तुनेकविधानितावत्सका
लकूटानिसदेतिवैजा ॥

विषभिषक् । पुं० विषवैद्ये ॥

विषम० । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा

। कचिद्यदतिवैधर्म्यान्नक्षेपे।घटना

मियात् । कर्तुं क्रियाफलावाप्ति

नैवानर्थस्यभवत् ॥ गुणक्रियाभ्यां

कार्यस्यकारणस्यगुणक्रिये । क्रमेण

चविरुद्धेयत्सएवविषमोमत ॥ इ

थैरत्यन्तविलक्षणतयो० यदनुपपद्य

मानतयैवयोगः प्रतीयते० यच्चकि

ञ्चिदारभमाणः कर्त्ता० क्रियाया

प्रणाशान्नकिवलमभीष्टतत्फलनल

भेत० यावदप्रार्थितमप्यनर्थविषयमा

सादयेत्० तथासख्यपिकार्यस्यकारण

रूपाऽनुकारेयत्तयोर्गुणौक्रियेचप

रस्परविरुद्धतां व्रजतः० ससमविप

र्ययात्मा० चतुरूपोविषमः । क्रमेणो

दाहरणम् । शिरीषादपिमृद्वङ्गीके

यमायतलोचना । अथक्चकुक्षुला

ग्निकर्कशामदनानलः ॥ सिद्धिका

सुतसन्धस्त शशःशीताशुमाश्रि

त० । जगसेसाश्रयततमन्य० सि

विषम :

द्विकामुत . ॥ सद्य . करस्य शर्मवा
 प्यविचरयेरणे यस्य कृपाय लेखा ।
 तमालजीलाशरदिन्दु पाण्डु यशस्वि
 लोकाभरण प्रसूते ॥ आनन्दमम
 न्दमिमकुबलयदललोचने ददासित्व
 म् । विरहस्त्वयैव जनितस्तापयति
 तरांशरीरमे ॥ अत्रानन्ददानशरीर
 तापिनविरुद्यते . एवम् . विपुलेन सा
 गरययस्य कुक्षिणा । भुवनानियस्यप
 पिरेयुगक्षये । मद्बिभ्रमासकलय
 पपे पुन . सपुरस्त्रियैकतमयैकदृशा
 ॥ कृत्यादावपि विषमत्वं गथायागम
 वगत्यम् ॥ तालविशेषि ॥ यथा ।
 चतुर्विधः परिच्छेदस्ताल . कङ्कण
 नामक . । पूर्णं खण्ड समश्चै
 वविषमश्चैव कथ्यते ॥ सचतुष्कगणौ
 पूर्णं खण्डे विन्दुद्वयगुरु . । यगण
 स्तुसमेच्छेयस्तगणौ विषमे भवेदिति
 ॥ अयुग्मराशौ ॥ न . विषमाशने ॥
 बहुस्तोकमकालिचभुक्त यद्विषमहि
 तत . ॥ पद्यस्य विविधवृत्तान्तर्गतवृत्त
 विशेषि ॥ यथा । पद्यं चतुष्पदीतश्च
 वृत्तजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरस
 ङ्ख्यातजातिर्मात्राकृता भवेत् . ॥
 सममर्द्धसम वृत्तविषमश्चेति तत्त्रि
 धा । समसमचतुष्पादभवत्यष्टसम
 पुनः ॥ आदिस्तृतीयवद्यस्य पादस्तु
 र्योद्वितीयवत् . भिन्नचिह्नचतुष्पा
 दविषमं परिकीर्तितम् ॥ स्थपुटे ॥

विषमर्दनौ

उन्नतानते । उच्चनीचस्थाने ॥ वि .
 असमाने ॥ कोपने ॥ अयुग्मे ॥ वि
 गत . सम सदृशेऽस्य । सुविनि
 र्दुर्भ्यं सुपिसूतिसमाद्वितिषत्त्वम् ॥
 विषमच्छद । पु . सप्तपथे । कृतवि
 नीतिप्रसिद्धे ॥ विषमाच्छदोयस्य
 सः ॥

विषमज्वर । पु . चतुर्थकादिज्वरवि
 शेषि ॥ तस्मिन्निदानाद्याह । दोषा
 ल्योऽहितसम्भूतो . ज्वरोत्पद्यस्य वा
 पुन । धातुमन्यतमप्राप्यकरोति वि
 षमज्वरम् ॥ सन्ततरससक्तस्य स
 ततरक्तधातुग . । दोष . क्रुद्धोज्वर
 पुसांसीऽन्येद्यु पिश्रिताश्रित .
 ॥ मेदोगतस्तृतीयेऽङ्गिष्यमज्जग
 त पुन . । कुर्याच्चतुर्थकघोरम
 न्तकरो गसङ्करम् ॥ य . स्यादनिश
 तात्कालाच्छीतोष्णाभ्यातयैव च । वि
 गतस्यापि विषमे ज्वरः सविषमः स्मृ
 त ॥ अस्य भेदा यथा । सन्तत स
 ततोऽन्येद्युस्तृतीयकचतुर्थका वि
 ति ॥

विषमनयन । पु . शिबे ॥ विषमो
 निमयनानियस्य ॥

विषमन्त्रः । पु . जाह्नव्याम् । विष
 विद्यायाम् ॥

विषमर्दनिका । } स्त्री . गन्धनाकुल्या
 विषमर्दनी । }
 म् ॥

विषय .

विषमस्य : । त्रि० दरिद्रे ॥ विषमेतिष्ठ
ति । छो० । सुपिस्थितिकः ॥ उ
पल्लवदेशस्थे ।

विषमाक्षः । पु० शिवे ॥ विषमाय्य
क्षीणियस्यसः ।

विषमायुधः । पु० कामे । प-
क्षशरे ॥ विषमाय्यायुधानि-
यस्य ॥

विषमाशनम् । न० अकाले बहुकालं
वाभुक्तन्तुविषमाशनमितिलक्षिते ।
बहुस्तोकमकालीवाभुक्त तद्विषमाश-
नम् ॥

विषमित । त्रि० विषमीकृते
विषमीयम् । त्रि० विषमदेशभवे ॥
गहादिभ्यश्चेतिक् ॥

विषमुष्टिः । पु० महानिम्बे ॥ क्षुप
विशेषे । सुमुख्याम् । रथमुष्टिके ॥
विषमुष्णाति । मुष० । क्तिच् ॥

विषमृत्युः । पु० चकोरे ॥

विषमेषु । कामे ॥ विषमाङ्गवतीय
स्यसः ॥

विषमोन्नत । त्रि० स्यपुटे ॥

विषयः । पु० चक्षुरादिसाक्षे रूपादौ
न्द्रियार्थे । गोचरे ॥ न्यायमतेक्षि
त्यप्तेजोवायूनांविषया यथा । तत्र
क्षितिर्गन्धद्वेतुर्नानारूपवतीमता ।
षड्विधस्तुरसस्तत्रगन्धोपिद्विविधो
मत्तः । स्पर्शस्तस्यास्तुविज्ञेयोऽनु-
ष्णाशीतपाकजः । नित्यानित्याचसा

विषय .

वेधानित्यास्यादगुलक्षणा ॥ अनि-
त्यातुतदन्यास्यात्सैवावयवयोगिनी
साचविधाभवेद्देहद्वन्द्वियविषयस्त
था ॥ योनिजादिर्भवेद्देहद्वन्द्वियघ्रा
णलक्षम् । विषयोऽव्यगुकादिश्च
ब्रह्माण्डान्तोऽदोऽदत्तः ॥ वर्णं शु-
क्रोरसस्पर्शौजलेमधुरशीतलौ । ज्ञे-
हस्तचद्रवत्वन्तुसासिद्धिकमुदाह-
तम् ॥ नित्यतादिप्रथमवत्किन्तुदेह-
मयोनिजम् । द्वन्द्वियरसनसिन्धुर्हि
मादिर्विषयोमत्तः ॥ स्पर्शज्ज्वास्ते
जसस्तुस्याद्रपशुक्तभास्वरम् । नैमि-
त्तिकद्रवत्वन्तुनित्यतादिचपूर्ववत् ॥
द्वन्द्वियनयनबहनिस्पर्शादिर्विषयो
मत्तः ॥ अपाकजोऽनुष्णाशीतः ।
स्पर्शस्तुपक्षमेमत्तः । तिर्यग्गुप्तन-
धोनेषज्ञेयः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥
पूर्ववन्नित्यताद्युक्त देहव्यापिस्वर्गि-
न्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहावायुपर्य-
न्तोविषयोमत्तः ॥ विषिग्वन्तिवि-
षयिणमवबध्नन्ति स्वेनरूपेणनिरूप-
णोयकुर्वन्ति । इतिविषयाः । पिञ्ज-
बन्धने । पचाद्यच् । परिनिबीतिष-
त्वम् । विषयणमत्रवा । विषिणोति
वा । पिञ्जएरच् । पुसीतिघोषा-
पचाद्यञ्वा ॥ विषस्यविषयाणाञ्च
दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपभुक्तविषह-
न्तिविषयाः स्मरणादपीतिविषया-
नुसन्धानस्यनिन्दितत्वादिन्द्रियार्थेषु

विषयवित्

विषयेति सतां मतम् ॥ य
थोक्तम् । दीपिणतीव्रे विषयः कृष्ण
सर्पविषादपि । विषनिहन्तिमेता
रद्रष्टारश्चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच ।
विषयविषयराणां दीपदष्टोत्कटानां
विषाक्षमजिसर्पव्यक्तदुष्टेष्टिताना
म् । विरमविरमचेतः सन्निधानाद
मीषाम् सुखकथमणिहेतोः साहस
मास्मकापी । इति । नियामके
यथा । विशब्देऽहिविशेषार्थः । सि
नेतिर्वन्मु उच्यते । विशेषेण सिनेतो
तिविषयोऽतो नियामकः । इति ।
प्रबन्धादस्योपज्ञातस्तत्र । यथा जीव
ब्रह्मैक्यशुद्धचेतन्यं प्रमेयवेदातानां
विषयः । कुरुपञ्चालादिदेशः । अ
नपदे ॥ अत्यन्तो । शुक्रो । आशये
। आशये । रागसाधने । सर्वमेव
हि कार्यमदृष्टाधीनम् यच्च कार्यं यददृ
ष्टाधीनेतत्तदुपभोगसाक्षात्परम्पर
याजनयर्थं च । न हि वीजः याजना
भ्याधिनाकस्य चिदुत्पत्तिरस्ति । तेन
वायुकादिब्रह्माण्डान्तसर्वमेव विष
यो भवतीत्यर्थः । इतिसिद्धान्तमु
क्तावली ।

विषयवित् । पुं० । बाह्यायनादिमुनि
षु । ते चेत्यकल्पयन्ति । शब्दादयो वि
षया भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमि
ति तदेतत्कल्पनतेषां बिभ्रममा
चम् । विषयविषयाणां चितिर्विष

विषयैरिणी

यानुसन्धानस्थानिन्दितत्वात् ॥
विषयाज्ञानम् । न० । तन्द्रायाम् ॥
विषयायी । पुं० । रात्रिः । वैषयिकज
ने । इन्द्रिये । कामदेवे । विषया
सक्तपुरुषे ॥
विषयो । पुं० । नृपतो । कामदेवे । वै
षयिके । ध्वनौ । विषयोऽस्यास्ति
। अतद्भूतिः । देशे । यच्चादित्वा
स्थितिर्बुद्ध्यभावः । पत्यश्च निपात्यते
॥ न० । इन्द्रिये । वि० । विषयासक्तो ।
आरोप्यमाणे ॥
विषयेगः । पुं० । तिथिवारयोर्योगवि
शेषे ॥ यथा । षष्ठीशशाङ्केन वमी
चशुक्रे बुधे द्वितीयातपने चतुर्थी । जी
वेष्टमी । सौरिकुजेऽङ्गसप्तमीयागावि
षाख्या । कुलनाशका स्युः । बु
धवारिभद्रारूपेण सिद्धियोगस्तु सप्त
मीवादर्शोच्चरितार्थी । नतु द्वितीया
यामिति । अन्यथा वृहस्पत्यादिवाक्य
विरोधः । स्यादिति ॥

विषरूपा । स्त्री० । अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न० । विषे ॥

विषलता । स्त्री० । इन्द्रवारुण्याम् ॥

विषविद्या । स्त्री० । विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवैद्यः । पुं० । कथाप्रसङ्गे । गारुडि
के । जाङ्गलिके ॥ विद्यामधीते । वि
सिबा । तदधीते तद्देव्यम् । विष
वैद्यः ॥

विषवैरिणी । स्त्री० । निर्विषायाम् ॥

विषाणी

विषशालूक . । पुं . पद्मकन्दे ॥

विषशूक . । पुं . भृङ्गरोले ॥
विषशृङ्गी .)

विषसूचक : । पुं . चकोरे ॥

विषसूक्ष्मा । स्त्री . भृङ्गरोले ।

विषहन्त्री । स्त्री . अपराजिताया
म् ॥ निर्विषायाम् ।

विषहर . । पुं . गरलनाशकौषधोदौ ।

विषहरा .) स्त्री . मनसादेव्याम् ॥
विषहरो)

विषहा । स्त्री . देवहालीलतायाम् ॥

विषा . अ . बुद्धौ । विपूर्वात् स्यतेर्वि
षाविहेत्याप्रत्यय . ॥

विषा । स्त्री . अतिविषायाम् ॥ विषा
सायणाकटुसिक्तापाचनोदीपनौह
रेत् । कफपित्तातिसारसमविषकास
बमिक्तमौन् ॥ बुधौ ॥ वेवेष्टि । वि
षल . । विषप्रयोगेवा । इगुपधेति
क . ॥

विषाङ्कुर . । पुं . शल्यास्त्रे ॥

विषाणम् . । न . पशुशृङ्गे ॥ इभदन्ते
॥ कुष्ठनामौषधे ॥ कीले ॥ अस्ति
। असमुच्चि । चानश्वसिरक्षोप . ।
उपसर्गप्रादुर्भ्यामितिषत्वम् ॥

विषाणिक्ता । स्त्री . मेघशृङ्ग्याम्
॥ संतलायाम् । कर्कटशृङ्ग्या
म् । आवर्त्क्याम् ॥

विषाणी . पुं . हस्तिनि ॥ शृङ्गि
णि । कृषमनामौषधे ॥ शृङ्गा

विषायुध .

टके ॥

विषाणी . स्त्री . क्षीरकाकील्याम् ॥

अजशृङ्ग्याम् ॥ फलस्याजशृङ्गस
दृशत्वात् । विषाणमस्त्यस्या ।
अश'चाद्यच् । गौरादि ॥ ति
न्तिङाम् ॥ कृषभौषधे ॥ वृश्चि
कोल्याम् ॥

विषाद . पुं . अवसादे । उपता
पे । क्षेहविषयौभूतस्त्रजनविच्छे
दाशङ्कानिमित्तेश्चि . कापरपर्यायेचि
त्तव्याकुलीभावे ॥ इष्टनाशकृतेम
मोभङ्गे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेत
तसोभङ्गउपायाभावनशयोरिति
विषदनम् । षदल . । घञ् । मो
हे ॥ विषादात्मकस्तमोगुण . ॥

विषादनौ . स्त्री . पलाशौलतायाम् ।
विषादौ . चि . सततमसन्तुष्टस्त्रभा
ववत्त्वेनानुशाचनशीले ॥

विषानन . पुं . सर्पे ॥

विषान्तक . पुं . शिवे ॥ चि .
विषनाशके ।

विषापह . पुं . पाटली । मुष्कके ॥

विषापहा . स्त्री . इन्द्रवारुण्याम् ॥
निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् ॥
अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्का
लिकायाम् ॥

विषाभावा . स्त्री . निर्विषायाम् ॥

विषायुध . पुं . सर्पे । न . विष
युक्तास्त्रे ॥

विषुवत्

विषारः । पुं० सर्पे ॥
 विषाराति । पुं० कृष्णधत्तूरके ॥
 विषारि । पुं० घृतकरञ्जे ॥ मृदा
 चक्षुःशायि ॥
 विषास्य । पुं० अहो ॥ चि० वि
 षयुक्तमूलि ॥
 विषास्या । स्त्री० भस्मातके ॥
 विषीदन् । चि० विषादकुर्वति ।
 अतिदुःखिते ॥
 विषु । अ० नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्व
 तीर्थे ॥
 विषुषः । पुं० विषुवदाख्येकाले ।
 विषुवे ॥ विषुनानाचक्षन्तिइति
 विष्वक्षि । तान्यस्यसन्ति । पामा
 दिषु । विष्वगिच्छुत्तरलीपञ्चाकृतस
 त्वे रितिगणसूत्रान्नप्रत्ययउत्तरपद
 लोपश्च । विषुवदाख्यकालस्यहिना
 नागतानिदिनानिसन्ति । दिनान्त
 राणान्यनाधिकभावस्यतन्मूलक-
 त्वात् ॥
 विषुवम् । न० समरात्रिन्दिवैकालि-
 । तुलामेषयोरकर्णसङ्क्रमे ॥ वि
 षुसाम्यमस्यास्ति । तुल्यामेषणस
 ह्वेत्यर्थे । वप्रकरणे अन्येभ्योपीत्यु
 क्तौर्ब । ॥
 विषुवत् । न० विषुवे ॥ प्रथमेकृत्ति
 कोभागेयदाभास्त्रास्तदाशशी । वि
 शाखानावतुर्थेशेमुनेतिष्ठत्यसशय-
 म् ॥ विशाखायायदासूर्यश्चरत्य

विष्कम्भक

शततृतीयकम् । तदाचन्द्रविजानी
 यात्कृत्तिकाशिरसस्थितम् । तदैव
 विषुवाख्योवैकालः पुण्योविधीय
 ते । तदादानानिदेयानिदेवैभ्यः ।
 प्रयतात्मभिः ॥ इतिविष्णुपुराण
 म् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति । तुल
 यामेषणसह्वेत्यर्थे मतुपप्रत्ययः ॥
 विषूचि । स्त्री० नानागतौ । पृथ
 क्फलौ ॥
 विषूचिका । स्त्री० प्रवाहिकायाम् ॥
 विषूचीनः । चि० सर्वतः प्रसृते ॥
 विषूषधी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
 विष्कः । पुं० विंशतिवर्षकीगजः ॥
 विष्कम्भः । पु० योगविशेषे ॥ तत्रो
 त्पन्नस्यफलमयथा । विष्कम्भयोगाय
 दिजन्मकालेकार्येस्तन्मोमनुजस्त
 दानीम् । सुदृत्कलचात्मजसौख्य
 मुयं गृहस्थनिर्माणविधौसमर्थः ।
 विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अगला
 याम् । आगलः । इतिभाषा ॥
 योगिनावस्यभेदे ॥ विष्कम्भाति ।
 स्कम्भः । सौमोरोधनार्थः । कर्म
 गण्यम् । वेः स्कम्भातेरितिप्रत्वम्
 वृत्ते ॥
 विष्कम्भकः । पुं० पूर्वजन्तुसङ्घेप
 पूर्वकतत्प्रतिपक्षोत्कृष्टजन्तुप्रवेशे
 ॥ यथा । वृत्तवर्तिष्यमाणानां क
 याशानानुसूचकः । विष्कम्भक इ
 तिख्यातोहीनपात्रप्रयोजक इति ॥

विष्ट :

विष्कम्भशैल । प० मेरोडाठ्यार्धस्थि
सैषुचतुर्षुपर्वतविशेषेषु ॥ यथा ।
विष्कम्भशैलाश्चत्वारोमेरो स्थैर्या
यवेधसा । लक्षावर्जतय . कृमा
स्तेषांपूर्वेणमन्दर ॥ श्वेतोहरिद्रा
चूर्णाभोयाम्यतो गन्धमादन । प्रती
च्याविपुलानील सुपाश्व . सौम्य
तोऽरुणः ॥ सहस्रयोजनोच्छ्रया
स्तेषुकल्पद्रुमा स्थिता । कदम्बज
म्बूअश्वत्थन्ययोधोत्तरान्तिका ॥

विष्कम्भ । न० अर्गलायाम् । वि
ष्कम्भाति० रुणवि । स्कम्भ० । आ
वश्यकीर्णनि ॥

विष्कल । पु० आस्यशूकरे ॥ इ०
रा० जि० ॥

विष्किर । पु० खगे । पक्षिणि ॥
पक्षिविशेषाणागणे ॥ यथा । वर्त-
कालावविष्किरकपिञ्जलकतिसिरा
। कुलिङ्गकुट्टाद्याश्चविष्किरा स
मुदाहृता ॥ विकीर्य्यमद्यनृत्येते
यस्मात्तस्माद्विष्किरा ॥ विष्कि
रामधुरा . शीता . क्षपाया . कटु
पाकिनः । बल्याङ्गुल्यास्त्रिदोषघ्ना
पथ्यास्ते लघव . स्मृता ॥ विक्कि-
रति । कृ० । वृगुपधितिका । वि-
ष्किर . शकुनिर्विकीरोवेतिपक्षेसु
ट् । परिनिविभ्यङ्गतिप्रत्वम् ॥

विष्टः । चि० प्रविष्टे । सबद्धे ॥ विश
ति । विश० । क्त० ॥

विष्टर

विष्टपम् । न० पु० विष्टपे । भुवने ॥
विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन . । विशप्रदे
शने । विष्टपविष्टपविशिपोलपा
ङ्गतिविशिरोणादिका . कपन्प्रत्यय
। प्रत्ययस्यतुट् । ब्रह्मेतिप्रत्वम् ।
सूत्रेविष्टपस्यनिपिष्टपङ्गतिप्रकारादि
पाठसूज्ज्वलदत्तरौल्योक्तङ्गतिविध
म् । नाययुक्त . यच्चब्रध्नस्यविष्टपमि
त्यादौ . दन्तोष्ठादिपाठस्यदर्शनात्

विष्टव्यः । चि० विधृते ॥

विष्टम्भ । पु० प्रतिबन्धे ॥ आसयस्य
प्रभेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु ।
आमसकृद्द्वानिचितक्रमेणभूयाविव
ङ्गविगुणानिलेन । प्रवर्तमाननयथा
स्वमेनविकारमानाहमुदाहरन्ति ॥
आमसपक्रममाहारसारम् . शकृत्पु
रौषवाक्रमेणानिचितसञ्चितम् . भू
योविगुणानिलेनदुष्टवायुनाविवर्ण
व्यामयोषितम्बायथास्वपूर्ववत्प्र
वर्तमानम् . एनविकारमानाहमा-
हुः ॥ उत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥
आक्रमे ॥

विष्टम्भी । चि० विष्टम्भरोगजनके ॥
विष्टम्भरोगवति ॥

विष्टर । पु० विष्टपिनि । महीरुहे ॥
दर्भसुष्ठौ ॥ पीठाद्यासने ॥ आदि
नाकुशासनादिग्रह . । समध्ययन्य
दर्भासने । विष्टरलक्षणम् यथा ।
विष्टरस्तु . सार्द्धद्वितयवामावर्तवति

विष्टिः.

ताधीमुखायाचसख्यातदर्भाः ।
 तथाचगृह्यसङ्ग्रहः । ऊर्ध्वकेशीभवेद्
 ब्रह्मालम्बकेशस्तुविष्टर । दक्षिणा
 वर्तकोब्रह्मावामावर्तस्तुविष्टरः ॥
 इति ॥ दर्भसङ्ख्यानविहितावि
 ष्टरास्तरणेष्वपीति ॥ विस्तीर्य
 ते । स्तूजसाध्यादने । वृक्षासनयो
 विष्टरइतिसाधु । विपूर्वात्स्तूज
 इत्येतस्मात् । ऋदोरप् । इत्यपि ।
 पत्व निपातनादित्यर्थः ॥

विष्टरश्रवा । पु० विष्णोः ॥ विष्टरेव
 क्षेय्यते । असुन् । वृक्षसाध्वत्यो
 भिमतः । अश्वत्यः । सर्ववृक्षाणां
 मित्युक्ते । ॥ विष्टरोदर्भमुष्टिरिवश्र
 वसीकर्णावस्येतिवा ॥

विष्टरा । स्त्री० गुण्डासिन्याम् ॥

विष्टरुहा । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥

विष्टिः । स्त्री० वेतनविनाहठाङ्गारे
 इहनादिकेशे । आञ्चाम् । वेठी०
 वेठू० वेगारी० इतिभाषा ॥ इ
 ठाद्भृतिक केशीविष्टिगज्जकी
 र्वते ॥ वेतके ॥ कर्म्मणि ॥ प्रे
 षणे ॥ करणान्तरे । भद्रायाम्
 ॥ अस्त्राउत्पत्तिमाह । भद्रापुरा
 सयुगर्हशविद्यहोहभूवामीवदना-
 मरासुरे । लाङ्गूणिनोसप्तशयाचि-
 पवतीवराटकाहग्वनघोषकल्याणा
 ॥ वामीरोसमीतवदनमुखयस्याः ।
 प्रनोजिबिडः । कुत्सितोघोषोघोष

विष्टिः

क० कुत्सितकांश्यंतदत्स्ननः श
 व्योयस्याः ॥ जातिप्रविष्टाकुणपां
 शुकाभ्वराऽमरहिषामयजकाननेत
 दा । परेतगाधूमनिभावलोहता
 वास्त्वैवसाभूदतिदीर्घविद्यहा । जा
 लेसमूहे । अयजकानने० पितृव
 ने । परेतगा० शववाहना ॥ त
 स्मास्तदाचानश्विरेऽमरारयः कलि
 न्दकोसीदरधामपवतिम् । अवाप
 साकर्णपदकपर्दिनोवज्रयायुधान-
 न्दवतोमरुद्रया ॥ आनश्विरे० ज
 ग्म । वज्रयायुधा० अग्निश
 स्त्रा । आनन्दवत० परमसुखयुक्त
 स्य ॥ विधेवमेवाऽग्निशिखायता
 लुका० फलनसाशितवराऽनिमङ्गल
 म् । नरैरतः स्वात्महितोपलब्धि
 भिस्तदाश्रितस्वाश्रितकर्मसिद्धिजम्
 श्रितवरा० शादीशात्इतः प्राप्ते
 वरोयथा । अग्निशिखायतालुका०
 वज्रज्वालायवत्तालुकयस्याः ।
 स्वाश्रितकर्मसिद्धिजम् । स्वयावि
 ष्ट्याश्रितविहितकर्मतस्यसिद्धि-
 सस्याजातम् । भद्रायाकृतकार्य-
 निष्पत्तिजातम् । तदाश्रितम् ।
 विष्टिवेलाप्राप्तम् । मङ्गलमुदाहा
 दिकनविधेयम् । स्वात्महितोप
 लब्धिभिः । स्वात्मनेनिजजीवाय०
 हिता० हितकारिणी० उपलब्धि
 र्वद्धिः प्राप्तिर्ज्ञानंवायेषांतेः ।

विष्टि :

विष्टियोग्यकालमाह । शक्तेऽष्टमी
 पौर्णमास्याः पूर्वाह्णे विष्टिसम्भवः
 । एकादशीचतुर्थ्याश्च पराह्णे विष्टिरौ
 रिता ॥ दशम्याश्च तृतीयाया प
 राह्णे कृष्णपक्षके । चतुर्दश्याश्च सप्त
 म्या 'पूर्वाह्णे विष्टिरेव हि ॥ वि
 ष्टिस्तु सर्पाकृतिरेव । आनने पञ्चद
 षाः स्युर्वक्ष्ये स्थाने चतुर्दश । म
 ध्ये चाष्टौ विजानीयो विष्टिपुच्छे च य
 स्मृताः ॥ फलतु । आनने देह
 नाश 'स्याद्वक्ष्ये स्थाने स हजयम् ।
 मध्ये च मध्यम विद्या विष्टिपुच्छे भ्रुव
 जयः ॥ प्रकारान्तरस्यापि । सुखे
 पञ्चगव्ये च कावचस्येकादशस्मृता
 । नाभौ च तत्र षट् कव्यातिस्त
 पुच्छे तु नाडिका ॥ फलन्तु । सु
 खे काव्यध्वस्तिर्भवति । मरणचा
 यगलके । धनग्लानिर्वक्ष्यत्यथ कटित
 टे बुद्धिबिलयः । कलिनाडीदेशे
 विजयमथ पुच्छे वज्रगदु । शरीरम
 द्राया पृथगिति फलपूर्वमुच्यते ॥
 मनुष्यसुमनिति थियुगदशशिवगुण-
 सङ्ख्यासु तिथिषु पूर्वान्वयोः १४
 । ८ । ७ । १५ । ४ । १० । ११ ।
 • ३ । आयाति विष्टिरेषा पृष्ठे शुभ
 दापुरस्त्वशुभदा ॥ पूर्वान्वयो • पू
 र्वान्वयादिदिङ्मुखीभवतीत्यर्थः ।
 दिङ्मायविषरीद्रोषिविष्टि सर्ववव-
 र्जयेत् । विष्टिपुच्छे चिदण्डेऽपि

विष्णु :

शिवे कार्यशुभावहम् ॥ वि • कर्मकरे ॥
 विशतिकेशम् । विश • क्तिच ॥ यद्वा
 । विष्णाति । विषविप्रयोगे । क्तिच्
 ॥ यद्वा । विष्ट्यते कर्म्मणि । क्तिन् ।
 विष्टुति । स्त्री • सामगानां स्तुतिप्र
 कारविशेषे । तस्याविष्टुतेरुद्यती
 तिनाम । एवं परिवर्तिनीकुलायि
 नोतिष्ठे विष्टुती ॥
 विष्ठा । स्त्री • उच्चारः । शमले गूथे । विषि
 पुरीषे ॥ विविधप्रकारेण तिष्ठति उद
 रे • चमयावा • पुरुष । ष्ठा • । आ
 तद्रतिक । उपसर्गादितिष ॥
 विष्ठारुहा । स्त्री • स्तुर्णकेतव्याम् ॥
 विष्णु । पु • नारायणे । देशकालव
 स्तुपरिच्छेदशून्ये व्यापनशीले परमा
 त्मनिवासुदेवे । यथाविष्णुपुराणे
 । ज्योतीषिविष्णुर्भुवनानि विष्णुर्व
 नानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च नद्यः स
 सुद्राश्च स एव सर्वो यदस्ति यन्नास्ति च वि
 प्रवर्धेति । यथावा तच्चादिनीचे
 सुकृतानसत्त्वान्पापाणामृद्धारुमया
 दिदेवान् । भजन्ति ये माधवनिन्दका
 स्ते पूर्ण • सदानन्दमयो हि विष्णु
 रिति ॥ अपिच । वेदे रामायणे चैव
 पुराणे भारते तथो । आदावन्तो च म
 ध्ये च विष्णुः सर्ववर्गीयत इति । अ
 चजाता विकवचनं वैध्यम् ॥ द्वादशा
 दिक्षानामध्ये भगवतो वासुदेवस्य वि
 भूतो । आदिक्षानामहविष्णुरित्यु

विष्णुक्रान्ता

क्तो । वेवेष्टिव्याप्नोतिविश्वम् ।
 विष्टिव्याप्तौ । विष्टे किञ्चेति० नुः
 । रक्षाभ्यामितिणस्त्वम् ॥ वेषति०
 सिञ्चति० आप्यायतेविश्वम्० इति
 वा । विष्णाति० वियुङ्क्तेभक्तान्०
 मायापसारणेनससारादितिवा ।
 पूर्ववन्नु० ॥ विशति० भूतेन्द्रियम
 जीजीवभावेनसर्वप्राणिन ० विश
 न्नासर्वभूतान्यचेतिवा । यस्माद्वि
 ष्टमिदसर्वतस्त्रयत्तयामहात्मनः ।
 तस्मादेवोच्यतेविष्णुर्विशधातोः प्र
 विशनात् ॥ यद्वा । रोदसीव्याप्यको
 न्तिरभ्यधिकास्थितास्येतितथा । व्या
 प्तं मेरोदसीपार्थकान्तिरभ्यधिकास्थि
 ता । विशिषेणक्रामति । क्रसु० वि
 पूर्व० । अस्मात्प्राणप्रत्ययोधातुजी
 पद्यपुषादरादिस्त्वात् क्रमणादोप्यह
 पायंविष्णुरिच्यभिधीयते । यच्चे
 वामने ॥ वेवेष्टिचिभिर्विक्रमैरेवलो
 कत्रयमितितथा ॥ शुद्धे ॥ बसुदेव
 ताग्राम् ॥ बह्वौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमु
 निविशिषे ॥

विष्णुचक्षुस् । न० श्रवणार्थे ॥

विष्णुकन्द० । पु० मूलविशिषे ॥ वि
 ष्णुगुप्ते । जलबासे । वृद्धकन्दे ।
 दीर्घपञ्चे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री० अपराजिताया
 म् ॥ अपराजितायाश्चन्याञ्चपक्षा
 तिरपिविष्णुक्रान्ता । तत्पर्याया

विष्णुपदम्

। हरिक्रान्ता० नीलपुष्पा० अपराजि
 ता० नीलक्रान्ता० सुनीला० विक्रान्ता
 ० छर्दिक्तेतिराजनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्त । पु० कौण्डिन्यसुनौ ॥
 विष्णुगुप्तकम् । न० चाणक्यमूलके ॥
 विष्णुगृहम् । न० विष्णुमन्दिरे । स्त
 स्वपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न० सुदर्शनचक्रे ॥ क
 रस्थरेखामयचक्रे । विष्णुचक्रंकरे
 चिह्नं सर्वेषाचक्रवर्तिनाम् । भव
 त्त्यव्याहृतीयस्यप्रभावस्त्रिदशैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न० भैषज्यरत्नावल्या
 युक्तेक्षुधुवृद्धेदभिज्ञेतैलविशिषे ।

विष्णुदत्त । पु० परित्तिन्नपत्तौ ॥

विष्णुदैवतम् ।) चि० विष्णुधिष्ठातृ
 विष्णुदैवत्यम् ।)

देवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदैवत्या । स्त्री० एकादश्याम् ॥
 द्वादश्याम् ॥ एकादशीद्वादशीचप्रो
 क्ताश्रीचक्रपाणिनः ॥

विष्णुधम्मः । पु० शास्त्रविशिषे । वि
 द्याविशिषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न० सहिताविशि
 षे ॥ तच्चप्रश्नकर्ताजलमेजयसुतः
 ० वत्तारः शौनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न० विष्णुकवचविशि
 षे ॥

विष्णुपदम् । न० वियति । आकाशे ॥
 विष्णो . पदम् ॥ चास्यदस्यरूपवा ॥

विष्णुभक्तः

अखे । विष्णो । स्थाने ॥ यथा ।
 अपुरण्ययुग्ये । परमेष्ठीयाशेषातिहे
 तवः । यच्चगत्वनशोचन्तितडि
 ष्यो । परमेपदम् ॥ पुं० क्षीरोदे ॥
 विष्णुपदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ विष्णु
 पदस्थानयस्था । सा । गौरादित्वा
 न्ङीष ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः स
 ङ्क्रान्तिविशिषे । वृषालिघटसिद्धेषु
 विष्णुपदार्कसङ्क्रमे ॥
 विष्णुपुरम् । न० बैकुण्ठे ॥ विष्णोः
 पू० । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ॥
 विष्णुभक्तः । चि० वैष्णवे । विष्णु
 भक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । म
 त्कर्मकृतमत्परमोमद्भक्तः सङ्गव-
 र्जितः । निर्बैरः सर्वभूतेषुयः स
 मोमेतिपाण्डव ॥ नचलतिनिजवर्णं
 धर्मतीयः सममतिरात्मसुहृद्विपन्न
 पक्षे नहरतिनचहन्तिकिञ्चिदुच्चै
 सितमनसतमवेहिविष्णुभक्तम् ॥
 विमलमातरमत्सरः प्रशान्त शुचि
 चरितेऽखिलसत्त्वमिचभूतः । प्रिय
 हितवचनोक्तमानमायोवसतिसदा
 हृदितस्यवासुदेवः सक्कलमिदमह
 ष्ववासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरः
 सएकः । इतिमतिरचलाभवस्थान
 न्तेहृदयगतेब्रजतानुविहायदूरात् ॥
 यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदि
 नमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगत
 मदमानमत्सराणांब्रजभटदूरतरेण

विष्णुवाद्य

मानवानामिति ॥
 विष्णुभक्तिः । स्त्री० भगवत्सेवाया
 म् ॥
 विष्णुमाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ चि
 ष्कतौ । अव्यक्तं व्यक्तरूपेणरजः स
 त्वतमेगुणैः । विभज्ययार्थं कुरुते
 विष्णुमायेतिसिच्यते ॥ विष्णुरेव
 माया । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य
 भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगिभ
 वानीपुरुषेषुविष्णुः । कीपेषुकाली
 समरेषुदुर्गा । इत्यनेनविष्णुकालि
 कयेरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥
 विष्णुयथा । पुं० ब्रह्मयथा । पुत्रे ।
 कल्किपितरि ।
 विष्णुरथः । पुं० नागान्तके । गरुडे
 ॥ विष्णोरथइव । यद्वा । रथः
 पौरुषदेहयोरितिचिकाण्डशेषः ।
 विष्णोरथः पौरुषदेहोवा ॥ विष्
 णो स्पन्दने ॥
 विष्णुरातः । पुं० अभिमन्युसुते ।
 परीक्षितपुत्रौ ॥ विष्णुनारातः ॥
 विष्णुलिङ्गी । स्त्री० वर्तिकापक्षिणि ॥
 विष्णुवक्त्रभा । स्त्री० तुल्ययाम् ॥ लज्ज
 याम् । अग्निशिखायाम् ॥
 विष्णुवाहनम् । न० अरुणावरजे ।
 गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुड
 शालमल्लरुणावरजोविष्णुवाहन
 इतिहेमचन्द्रः ॥
 विष्णुवाद्यः । पुं० गरुडे

विष्वक्सेनः

विष्णुस्थानम् । न० तीर्थविशेषः ।

विष्यन्दन । पुं० रोचकवस्त्वन्तरे ।

विष्यदे । यथाक्त सूदशाखे । दधि

क्षीरेसमेपक्त्वा त्वर्द्धभागावशेषिते ।

अष्टमांशक्षिपेत्तत्रतण्डुलान्निस्त्वच

ल्लिलान् ॥ प्रियालपनसाम्नाणाम

ज्जामात्र समक्षिपेत् । क्षीरादूर्द्धं वृ

तस्त्रैवशर्कराश्चतथान्यसेत् ॥ सिद्ध

स्त्रिकटुकीपितः कपूरेणाधिवासि

तः । एष विष्यन्दनो नाम देवलोके

पिदुर्लभः ॥ यस्मिन्पक्त्रोद्दिष्टतस्य

न्दते सर्वतो मुखम् । तस्मात् सूपवि

धानञ्चै विष्यन्दन इति स्मृतः ॥ वि

ष्यन्दो बृहद्विष्यन्दः पित्तानिलहरो

रुहः । रुच्यो बहुतरं स्वादुर्बलशुक्र

करोद्दिष्टः ॥ इति ॥

विष्य । वि० विषयवधाचिते ॥ विषेण

बध्यः । नौवयोधमविषेक्ष्यादिना

यतः ॥ विषायहितोवा । उगवा

दिभ्यायतः ॥

विष्व । वि० हिंस्रः ।

विष्वक्पर्णी । स्त्री० भूम्यामलक्याम्

॥ विष्वक्षिपर्णान्यस्य ॥

विष्वक्सेन । पुं० जनाहने । वि

ष्णौ ॥ विष्णुनामचक्षुतिगच्छतीति

। ऋत्विगादिना किन् । उगितश्चेति

डोपः । विष्वक्षीसेनायस्य । गङ्गा

परत्वादेति स ज्ञायामगादिति नव

त्वम् ॥ विष्वगश्चुतिपलायनोदैत्य

विसम्

सेनायद्रणोद्योगमावेशेति वा ॥ वि

ष्णोर्निर्माल्यधारिणि ॥ अथोदशम

नो ॥

विष्वक्सेनप्रिया । स्त्री० वाराह्यामोष

धी । चामारबालू० इ० गो० दे० भा०

। लक्ष्म्याम् ॥ विष्वक्सेनस्य प्रिया ॥

विष्वक्सेना । स्त्री० प्रियङ्गुः । फलि

न्याम् ॥ विष्वक्सेनोति । विष्

वन्धने । कृत्तृक्षौल्यादिनामः ॥

विष्वक् । अ० पारितः । समन्तादर्थे

॥ नानाविधगती ॥ तुल्याक्षिरात्र

काले । विषुवश्चति । अष्टु० । कि

न् ॥

विष्वङ् । पुं० पुरुषे । आत्मनि । अ

चक्षे । विविधं स्पृष्टुं चक्षति । अष्टु

० । किन् ॥

विष्वगनम् । न० भोजने ॥ शब्दकर

णे ॥

विष्वद्व्यङ् । वि० सर्वतो गच्छति । वि

ष्वग्नतिके । विष्वगश्चति । ऋत्वि

गादिनास्ते किन् । विष्वग्देवयो

रित्यदस्यादिशः । स्त्रियां विष्वद्वीची ॥

विष्वगा । पुं० भक्षणे ॥

विसवाद् । पुं० विप्रलम्भे । अङ्गीकृ

तासम्पादने ॥ विरुद्धसम्यग्बदन

म् । वदेर्भाविचञ् ।

विसंवादि । वि० विलक्षण्ये ॥

विसम् । न० मृगाले । अङ्गादीनाम्

ले । विसति । विसप्रेरणे । इगु

विसर्जनम्

पधेतिकः ॥

विसकण्टिकाः स्त्री० बलाकायाम् ॥

विसकुसुमम् । न० कमले ॥

विसङ्कटः । पु० सिद्धे । मृगेन्द्रे ॥

ब्रह्मदीप्तये ॥

विसतन्तु । पु० मृणालसूत्रे

विसनाभिः । पु० पद्मिन्याम् ॥

विसपुष्पम् । न० नलिने ॥ विसस्य
पुष्पम् ॥

विसप्रसूनम् । न० अम्भोरुहे । नलि
ने । पद्मे ॥ विसस्यप्रसूनम् ॥

विसम्बादः । पु० विप्रलम्बे । मि
थ्याख्यानेनवच्छने । अङ्गीकृतास
म्पदने ॥

विसरः । पु० सन्दोहे । ब्रजे । समू
हे । विसरति । स्रगती । पचाद्य
च् । प्रसरे ॥

विसर्गः । पु० दाने ॥ त्यागे ॥ म
लनिर्गमे । पायूपमय्योर्व्यापारे ॥

विभासीरयनभेदे ॥ विसर्जनीये ॥

यथा । शृङ्गवन्तलवत्सखालि
काकुचयुग्मवत् । नेत्रवत्कृष्णसर्प
स्यविसर्गीयमिति स्मृतः ॥ विशेष
सृष्टौ ॥ यथा । पुत्रजानुगृहीतानां

मेतेषां वासनामयः । विसर्गीयस
माहारिः बीजाङ्गीजचराचरम् ॥ वि

सर्जनम् । स्रजः । घञ् ॥ वि

विधसृज्यतेक्षिप्यतेवा० घञ् ।

विसर्जनम् । न० दाने ॥ परित्यागे

विसारः

॥ सम्प्रेषणे ॥ सृजिर्विपूर्वाङ्गावे
त्युट् ॥

विसर्जनीयः । पु० विसर्गे । द्विवि
न्दुके ॥

विसर्पः । पु० रोगविशेषे । सचि
वामये ॥ अश्वविप्रकृष्टनिदानंस

डध्यानिरुक्तिश्चाह । सवणाम्बक

टूष्णादिसेवनाद्दोषकोपतः । वि

सर्पः सप्तधाज्ञेयः सर्वतः परि

सर्पणात् ॥ आदिशब्दाच्चरकोक्तह

रितशाकशिण्डाकीप्रभृतीनामृद्वय

म् ॥ सप्तधात्वविभक्तौति । पृथ

कचयस्त्रिभिश्चैकीविसर्पाद्वन्दुजा

स्त्रयः । वातिकः पित्तिकश्चैवक

फजः सान्निपातिकः । चत्वारण

तेष्वीसर्पावच्छिन्तेद्वन्दुजास्त्रयः ।

आग्नेयोवातपित्ताभ्याग्रन्थः स्य

कफवातजः । यस्तुकर्दमकीचिरः

सपित्तकफसम्भवः ॥ एषालक्षणा

दिकग्रन्थान्तरादवधेयम् ॥

विसर्पश्चम् । न० प्रसरे । तन्तुव

न्नादेर्विसर्पणे ॥ स्रप्लुगती ।

त्युट् ॥

विसर्पिः । पु० विषर्पे ॥

विसलम् । न० किसलये । पक्ष

वे ॥

विसारः । पु० मल्ये ॥ विशिष्टेष्वसर

ति । स्रगती । व्याधिमल्यवले

षुचेतिवाच्यमिति घञ् ॥

विसूची

विसारिणी । स्त्री० माषपण्याम् ॥
विसारित । चि० प्रसारिते । विपू
र्वात्सर्त्ते क्त ॥

विसारी । चि० प्रसरणशीले । प्रसा
रिणि ॥ विसरणम् । रु० । घञ्
विसारीत्यास्ति । अतद्भुनिः ॥ अ
भौक्ष्य विसरतिवा । बहुलमाभौ
क्ष्याये० द्रुतिणिनिः ॥

विसिनौ । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ रु
णाले ॥ विसमस्त्यस्याः । पुष्करा
दिभ्यद्रुतिङ्भुनि ॥

विसूचिका । स्त्री० अजौर्णहेतुकीरा
गविशेषे । विसूच्याम् ॥

विसूची । स्त्री० विसूचिकायाम् ॥
अस्यालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारोवम
थु पिपासाशूलभ्रमेद्वेष्टनजृम्भदा-
हा वै र्ग्यकम्पोहृदयेरुजस्रभव-
न्तितम्याशिरसश्चभेद ॥ अस्याउ
पद्रवायथा । नद्रानाशिराऽरति
कम्पोमूलाघातोविसन्नता । अमी
उपद्रवाघोरा विसूच्या पञ्चदा
रुणाद्रुति ॥ निरुक्तियथाह । सू
चीभिरिवगात्राणितुदन्सन्तिष्ठतेऽ
निलः । यत्राजीर्णेचसावैद्यैर्विसू
चीतिनिगद्यते । नतापरिमिता-
हारालभन्ते विदितागमाः । मू
टास्तामजितात्म नालभन्तेऽशन
लालुपाः ॥ अस्याश्चिकित्सायथा ।
लशुनजीरकसैन्धवगन्धकचिकटुरा

विस्तारः

मठघूर्णमिदंसमम् । सपदिनिम्बु
रसेनविसूचिकाहरतिभेरतिभोग
विचक्षणं द्रुतिलोलिम्भराजः ॥

विसूरितम् । न० अनुतापे ॥ इ०
ज० ध० ॥

विसृत । चि० विस्तृते । विसर
तिस्मा । रु० । गत्यर्थे तिक्तः ॥

विसृज्यतः । चि० विस्तृते ॥

विसृत्वरः । चि० प्रसारिणि प्रमरण
शीले ॥ विसरतितच्छीलः । रु०
। इण् नशजीतिक्वरप् । वृत्तस्येति
तुक ॥

विसृमत्वम् । न० विस्तृते ॥

विसृमरः । चि० विसृत्वरे ॥ वि
सरतितच्छीलः । रु० । घञ् दः
क्तरच् ॥

विसृष्ट । चि० निक्षिप्ते । उत्पादिते
॥ विपूर्वात्सृजि क्त ॥ सुक्ते-
॥ दत्ते ॥ विशिषिणसृष्टः ॥

विस्तः । पुं० हेमोक्षे । सुवर्णे ।
हेम विडम्बुमासिषु । अशीतिर
क्तकापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्त्यते ।
विसत्सर्गे । क्तः । आगमशास्त्र
स्यानिस्त्यत्वान्नेट् ॥

विस्तारः । पु० शब्दस्यविस्तारे । वा
क्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥
विस्तारणम् । कृञ् आच्छादने ।
कृदोरप् ॥ घीठे ॥ समूहे ॥

विस्तारः । पुं० तिर्यगायतौ ।

विस्तारित :

विस्तृती । प्रसृतावयवसमूहे । वि
 टपे । शाखापत्रवादिसमुच्चये ॥
 स्तब्धे ॥ विस्तीर्णतायाम् । विघ
 ण् । व्यासि ॥ विस्तरणम् । स्तृञ् ।
 । प्रथमेवावयवद्वयतिघञ् ॥ विभू
 ती ॥ यथो । विस्तारः सर्वभूतस्य
 विष्णोः सर्वमिदं जगत् । द्रष्टव्य
 मात्मवत्तस्मादभेदेन विचक्षणैरि
 ति । सर्वभूतस्य सर्वात्मकस्य ॥
 विस्तारितः । चि० विस्तृते ॥ प्राप्तवि
 स्तारे ॥
 विस्तीर्णः । चि० विपुले । विग्राही ॥
 विस्तीर्यतेत्या । स्तृञ् । ज्ञः ।
 -रदाभ्यामितिनः ॥
 विस्तीर्णपणः । पुं० न० मानकद्रुमे
 । मडापत्रे ॥
 विस्तृतः । चि० विस्तृते । तते । वि
 स्तारिते । लब्धविस्तारे ॥ विस्तार्यते
 स्य । स्तृञ् । गत्यर्थेतिङ् ॥
 विस्तृतिः । स्त्री० विस्तारि । विस्तार
 णम् । तिङ् ॥
 विस्पष्टः । चि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥
 न० प्रकटीकृतौ । प्रकटीकृतौ ॥
 विस्फारः । पुं० धनुषः खाने । यो
 धानाधनुर्गुणशब्दे ॥ विस्फुरणम् ।
 स्फुरस्फुरणम् । घञ् । स्फुरतिस्फु
 ललोर्वज्जीव्यात्त्वम् ॥ स्फुरस्फुर
 णेवा ॥
 विस्फारितः । चि० निर्वीजिते ॥ वि

विस्मयाविष्टः

वर्तिते ॥ प्रकाशिते ॥ विपूर्या
 यन्तस्फुरतेः क्तः ॥
 विस्फुरणम् । न० सर्वत्रप्रसरणे ॥
 विस्फुरितः । चि० स्फूर्तिविशिष्टे ॥
 विस्फुरिष्णुः । पुं० विषप्रभेदे । अ
 ग्निकर्णे ॥
 विस्फूर्ज्यथुः । पुं० उद्वेकी ॥ द्विती
 युक् ॥
 विस्फूर्जितः । चि० सङ्क्षुभिते ॥
 विस्फोटः । पुं० विरुद्धस्फोटके । पि
 टके । पिटकायाम् । पिडिया० फो
 डा० इ० भा० ॥ विस्फोटति । स्फु
 टिर्बिशरणम् । घञ् ॥ करणे घञ्
 वा ॥
 विस्फोटकः । पुं० व्रणविशेषे । वि
 स्फोटे ॥ विस्फोटति । स्फुटिर्
 गन्तुः ॥
 विस्मयः । पुं० चक्षुते । आश्चर्ये । अ
 लौकिकचमत्कारविशेषे ॥ यथा ।
 विविधेषु पदार्थेषु लोकासीमातिवर्ति
 णु । विस्फारश्च तसीयस्तु सविस्मय
 उदाहृतः ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मय
 नम् । झिङ् । ईषदसने । एरच् ॥
 सन्देहे ॥
 विस्मयान्वितः । चि० विलक्षे ॥ वि
 स्मयेन आश्चर्येणान्वितः ॥
 विस्मयाविष्टः । चि० चक्षुतदर्शनज
 न्याश्चर्येण व्याप्ते ॥ विस्मयेन आश्चर्यं
 बुद्ध्याभाविष्टाव्याप्तः ॥

विस्मृता

विस्मरणम् । न० विस्मृतौ ॥ स्मृताध्या
ने । ल्युट् ॥

विस्मयन . पुं० कुहकै । इन्द्रजालि
॥ गन्धर्व्वनगरे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥

विस्मित । वि० विस्मयमाश्चर्य्यङ्गते ।
विस्मयान्विते ॥ घिङ् । क्तं
रित्त . ॥

विस्मृत . वि० अन्तर्गते । स्मरणा
विषये ॥ विस्मर्यतेस्म । स्मृ० ।
क्तः ॥

विस्मृति . स्त्री० विस्मरणे ॥ विस्म
रणम् । स्मृ० । क्तन् ॥

विस्मरे . वि० विस्मयशीले । विस्मय
तेतच्छीलः । नमिक्वाम्प्रीत्यादिना
र . ॥

विस्मृ . न० आसगन्धिनि ॥

विस्मसनम् । न० अवस्मसने । अधः
पतने ॥

विस्मसमानः । वि० ध्वसमाने ॥

विस्मगन्ध . पुं० हरिताले ॥ वि० दु
र्गन्धनि ॥ विस्मगन्धोऽयम् ॥

विस्मगन्धा . स्त्री० ह्युषायाम् ।

विस्मगन्धिः । पुं० हरिताले ॥

विस्मयः । वि० अनुदृष्टे ॥ गाढे ॥
विश्रुते ॥

विस्मयः । पुं० कीलिकलहे । विश्रुता
सी ॥ प्रणये ॥ प्रणयः परिचयः श्रु
त्वारप्रार्थनावेष्ट्यमरमाणा । क्रौडा
पौरतन्त्रमिति कश्चित् ॥ वधि ॥ प

विहङ्गिका

विहङ्गै ॥ विप्रलब्धे ॥ विस्मयणम् ।
विस्मयतेऽनेनवा । स्मृतिविश्रुतिः ।

घञ् ॥

विस्मयितः । वि० विश्रुतासंप्राप्ति ॥

विस्मयी । वि० प्रणयिनि ॥ विश्रुतासि
नि ॥ अस्त्यर्थे द्विनि . ॥

विस्मया . स्त्री० जरायाम् । विस्मय
तेऽनया । स्मृ सुअध . पतने । भिदा
यङ् ॥

विस्मय . वि० विच्यते ॥

विस्मा . स्त्री० ह्युषायाम् ॥

विहङ्ग . वि० पक्षिणि ॥ अशुभेवाश्च
॥ यद्दे ॥ विहायसा . विहायसिवा
गच्छति । गम्ल् ॥ अन्यत्रापि ह
श्यतद्वृत्तिङ् । छि विहायसो वि
हादशात्कृत्यः ॥

विहङ्ग . वि० पक्षिणि ॥ अशुभे । वा
यो ॥ पुं० चन्द्रे । सूर्ये ॥ मेघे ॥

विहायसा . विहायसिवागच्छति ।

विहायसो विहङ्गमे . सुप्रीतिखच्
। खच्चडिदा ॥

विहङ्गमः । पुं० विहङ्गे । खगे ॥ वि
हायसागच्छति । गम्ल् ॥ विहा
यसो विहङ्गमे सुप्रीतिखच् ॥

विहङ्गमा . स्त्री० भारयष्ट्याम् ॥

विहङ्गराज . पुं० गरुडे ॥ विहङ्गा
नाराजा । टच् ॥

विहङ्गिका . स्त्री० भारयष्ट्याम् । व
हङ्गी . वृ० मा० ॥ विहङ्गप्रतिपत्तिः

विहाया

। इवेप्रतिष्ठतावितिकन् ॥ विहा
 यसागच्छतिवा । गमयेतिखच् ।
 विहायसोविहच । खच्चवाडिदोय्य
 । यावादिस्वात्कन् । टाप् ॥
 विहत । चि० विनष्टे । विश्लेषणहत ॥
 विहननम् । न० विघ्ने ॥ हिसायाम्
 ॥ तूलपिप्लले । तूलधनुषि ॥
 विहरः । पुं० वियोगे ॥
 विहरणम् । न० विहारे ॥ विपूर्वाङ्
 औल्युट् ॥
 विहरन् । चि० क्रीडति ॥
 विहर्तुम् । अ० क्रीडितुमित्यर्थे ॥
 विहसितम् । न० महत्त्वात्पत्वहीने
 मध्यहास्ये ॥ यथःकुः । आकुक्षित
 कपोलाच्च सखन निखनतथा । प्र
 स्ताविस्वसानुरागमाहुर्विहसितं
 धाः ॥ हसिहसने । भावेक्तः ॥
 विहस्ताः । चि० पण्डिते ॥ विह्वले ।
 व्याकुले ॥ करशूर्ध्वे ॥ विगतोवि
 चित्तोवाहस्तोऽस्य ॥
 विहा । अ० स्वर्गे ॥ विश्लेषणजहाति
 । ओहाक्श्यागे । विषाविह्वेत्याप्रत्य
 य ॥ न्यायेनोपार्जितस्यधनादेः
 सत्पार्श्वे विनियोगे ॥
 विहापितम् । न० दाने ॥ विहापन
 म् । ओहाक् । अय्यन्तात्कतः ॥
 विहायाः । पुं० खगे । शकुने ॥ पुं०
 न० गगने । आकाशे ॥ विश्लेषणहा
 ययति । गमयति । विमानादीन् ।

विहीनः

हयगतौ । अय्यन्तादसुन् ॥ विजहा
 तिभुववा । ओहाक् । विह्वहाधा
 ज्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । णिदित्यस्या
 नुवर्त्ते युक् । कचिच्छान्दसाअपि
 भाषायाप्रयुज्यन्तेतेनलोकिपि ।
 विहायसम् । न० व्योम्नि ॥
 विहायसा । अ० नभसि ॥
 विहारः । पुं० क्रीडार्थं पद्मांसस्यरण्ये
 । परिक्रमे । भ्रमणे ॥ स्कन्धे ॥ ली
 लायाम् ॥ सुगतालये ॥ विहरण
 म् । हज्ज् । घज्ज् ॥ यानादौ ॥
 विहरन्त्यनेन । करणे घज्ज् । क्रीडा
 स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे
 घज्ज् ॥ विन्दुरेखखगे ॥ चि० हार
 वज्जिंते ॥ विगतोहारोऽस्य ॥
 विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥
 विहारवित् । पुं० श्रीकृष्णे ॥ चि० वि
 हारज्ञे ॥
 विहारवेदिका । स्त्री० वितर्काम् ॥
 विहारस्थानम् । न० क्रीडाप्रदेशे ॥
 विहारी । चि० परिक्रमिणि । विहार
 कर्त्तरि ॥ मत्स्वर्थीयद्वनि ॥
 विहित । चि० सृष्टे । निर्मिते ॥ वि
 धेये । विध्यागताचितकृत्ये ॥ वि
 धीयतेऽस्य । डुधाज्ज् । क्त । द
 धाते ह् ॥ अभिहिते । विपूर्वस्य
 दधाते । क्रियासा मान्यवाचित्वात्
 विहिति । स्त्री० विधाने ॥
 विहीन । चि० विगते । विश्लेषणहो

वीक :

ने । त्यक्ते । वच्छिंते । वीधविही
नेशोतरिवक्तुर्वाक्यं प्रयातिवैफल्यम्
। नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिव
खञ्जनाक्षीणाम् ॥

विहृतम् । न० स्त्रीणां स्वाभाविकदशा
लङ्कारान्तर्गतालंकारविशेषः ॥ यथा
। स्त्रीलाविलासीविच्छित्तिर्विव्धकाः
किलकिञ्चित्तम् । मोहायितकुट्टमि
तललितविहृतंतथा ॥ विभ्रमश्चे
त्यलङ्कारः । स्त्रीणां स्वाभाविकाद
शेतिहेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा ।
वक्तव्याभाषणव्याजाद्विहृतदर्शितेति
तन् ॥ विहरणम् । वृज् । भावेत्त ॥

विहृतिः । स्त्री० सञ्चारे ॥ विहरणम्
। वृज् । क्तिन् ॥ विशिष्यहरणे ॥

विहृठः । पुं० विहृठने ॥

विहृठनम् । न० हिंसायाम् ॥ मर्द्दने
॥ विहृष्यने ॥ उठविवाधायाम् ।

ल्युट् ॥ दुः खे ॥

विहृडनम् । न० विहृडनार्थे ॥ वृड्
। ल्युट् ॥

विह्वलः । चि० भीत्याद्यभिभूते । स्वा
ङ्गान्यवधारयितुमशक्ते । विह्वले ॥

विह्वलति । ह्वलचलने । अच् । मू
च्छिंते ॥ विलीने ॥ विवशे ॥

वीः । पु० गमने । वेति । वीगत्या
दौ । क्तिप् ॥

वीकः । पुं० वायी । वाते ॥ पक्षिणि
। खने ॥ अजति । अज० । अजिपु

वीचिमाली

धूनीभ्योदीर्घश्चेति कन् ॥ मनसि ॥

वीकाशः । पुं० रहसि । विजने ॥

विकाशि । प्रकाशि ॥ विकाशनम् ॥

अस्मिन्वा । काशुदीप्ती । भावे ॥

लखेत्यधिकरणे वाच्यम् । कृकः

काशकृतिदीर्घः ॥ यदा । विकाश

नमन्वा । काशशब्दे । पूर्ववत् ॥ च

ञ् दीर्घौ ॥

वीक्षणम् । न० विलोकने ॥ विशिष्ट
मीक्षणम् ॥

वीक्षणीयः । चि० गुरुमुखादवगत्य

विचारणीये ॥ वीक्षितुं योग्ये ॥ ई

क्ष० । अनौयर् ॥

वीक्षापन्नः । चि० विस्मयान्विते ॥ वी

क्षयम् ॥ वीक्षातामापन्नः ॥

वीक्षितः । चि० अवलोकिते । दृष्टे ॥

विशिष्यवृक्षितः ॥

वीक्ष्यः । पुं० लासके ॥ वाञ्छिनि ।

घोटके । न० विस्मये । दृश्ये ॥ चि०

शंनीये ॥ *

वीड्खा । स्त्री० शूकशिख्याम् ॥ ग

तिमेदे ॥ मत्तने ॥ अश्वगतिमेदे ॥

सन्धी ॥

वीचिः । पुं० स्त्री० सल्लपतरङ्गे । ऊ

र्याम् ॥ अवकाशि । वीच० वृ० मा०

॥ सुखे ॥ वयति ॥ जयतेवा । वेज्

तन्मुसन्ताने । वेजोडिञ्चेति ॥ ईचि ।

॥ अल्पे ॥ अल्याम् ॥

वीचिमाली । पुं० समुद्रे ॥ वीचीनां

बीजम्

माला० साधस्तिषध्या० ब्रीह्यादित्वा
दिनिः ॥

बीची । स्त्री० बीचिशब्दार्थे ॥

बीचीतरङ्गः । पुं० न्यायविशेषे ॥ स

तुश्रोत्रेशब्दस्योत्पत्तिकारणरूपः ।

यथा । बीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्ति

स्तुकीर्तिता ॥ कदम्बनीलकन्याया

दुत्पत्तिः कस्यचिन्मते ॥ इ० भा०

प० ॥ ननु मृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने

शब्दे श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरित्यत आह

। बीचीति । आद्यशब्दस्य बहिर्दृ

शदिगवच्छिन्नोऽन्यः शब्दस्तेनैव शब्दे

न जन्यते । तेन चापरस्तद्व्यापक एव न

ने श्रोत्रोत्पत्तिगोचर इति । कदम्ब

इति । आद्यशब्दादृशदिक्षु दशश

ब्दा उत्पद्यन्ते । तेनान्ये दशशब्दा उत्प

द्यन्ते इति भावः । अस्मिन् कल्पे गौ

रवादिभ्यो कस्यचिन्मते इति ॥

बीजम् । न० अङ्गुरकारणे ॥ द्विती ।

तत्त्वे ॥ आधाने ॥ शुक्ले । रीतसि

। सर्वभूतानां प्ररोहकारणं बीजं त

न्मायोपाधिकचैतन्यभगवद्भूतिः

॥ विशेषेण जायतेऽनेन । उपसर्गे

असंज्ञायामिति ड । अन्येषामपी

तिदोषः ॥ यथा । विशेषेण ईजते ।

ईजगति कुत्स नदी । अच् । बीज्य

तेषां । घञ् । कुत्सस्तु न भवति । अ

कारिण्यचनिष्ठायां मिट् इति भाषि

ककतापरितत्वात् । अथ च निष्ठा

बीजपूरः

यासिट्त्वात् ॥ यथा । बीजयस्ति०

बीज्यतेऽनेन वा । बीजव्यजने । अ

च्० घञ् वा ॥ मज्जनि ॥ गच्छित

विशेषे । अव्यक्तगणिते ॥ मन्त्रे ॥

बीजकः । पुं० मातुलुङ्गे ॥ असनव

च्चे । पीतसारके । विजयसार० इ०

भा० ॥ बीजकः कुष्ठबीजसर्पश्लिष

मेहगुदकृमौन् । इति श्लेषास्तपि

तस्यैव च । केश्योरसायनः ॥

बीजकृत् । न० बाजीकरणे ॥

बीजकीशः । पुं० बीजकीषि ॥

बीजकीशी । स्त्री० शिम्बायाम् ॥

बीजकीषः । पुं० बराठके । कर्षिका

याम् ॥ बीजस्य कीषः पाचसाधार

इतियावत् ॥ बीजाभिधाने ॥

बीजगर्भः । पुं० पटोले ॥

बीजगुप्तिः । स्त्री० शिम्बायाम् ॥

बीजधर्मिणौ । स्त्री० सर्वेषामहदादी

मांसिकाराणां बीजत्वेनावस्थितायां

प्रकृतौ ॥

बीजधान्यम् । न० धान्याके ॥

बीजनम् । व्यजने ॥ कीके । अन्नवा

के । अकीरे । वस्तुनि ॥ विधूने

॥ बीजव्यजने । चुरादि ॥ ल्युट् ॥

बीजपादपः । पुं० भस्मातके ॥

बीजपुष्पम् । न० मरुवके । मदनद्वी ।

बीजपूरः । पुं० फलपूरे । मातुलु

ङ्गे । टावालेबू० इ० बगौ० दे० भा० वक्

भाषाच ॥ गुणास्तु । बीजपूरफल

बीजरुहः

स्वादुरसेन्न दीपनंलघु । रक्तपित्तह
रकण्डजिह्वाहृदयशोधनम् ॥ प्रवा
सकासारुचिहरहृदयवृणाहरस्मृत
म् ॥ सैन्धवाद्रेकसयुक्त बीजपूरक
मत्तियः । शाकिनीभिरिवाकृष्ट
विशत्युदरमोदनम् ॥ केशरमातु
लुङ्गस्यलघुश्लेष्मानिलापहम् । रो
चनदीपनहृदयगुल्मशूलार्शसांजये
त्कृति ॥ काथेस्यमूलयाद्यमित्या
हुः ॥ बीजिनपूर्यते । पूरीचाप्याय
ने । इगुपधितिकः । कर्मणिघञ्
वा ॥ दिग्भाषयाविजोराऽइतिप्र
सिद्धोयम् ॥

बीजपूर्णः । पुं० बीजपूरे ॥ ह्योलङ्गे ।
बीजपेशिका । स्त्री० अण्डकोषि ॥
बीजप्रदः । पुं० पितरि । गर्भाधा
नस्यकर्त्तरि ॥

बीजफलकः । पुं० बीजपूरे ॥
बीजसूः । स्त्री० क्षितौ ।
बीजमातृका । स्त्री० प्रद्वबीक्षी । प
द्माक्षे ॥

बीजरुहः । पुं० भाषकलाये ॥
बीजरुहः । पुं० शाल्यादौ ॥ य
था । कुरण्टाद्याभयबीजामूल-
जास्तूत्पन्नादयः । पर्वयानयद्
ज्वाद्यास्तम्भजाः ॥ शङ्खकीमु
खाः ॥ शाल्यादयोबीजरुहाः स
म्पूर्णजास्तूत्पन्नादयः । सुर्वनस्य
तिकायस्यषष्ठेतिमूलजातयद् ॥ हे

बीणा

मचन्द्रः ॥

बीजरेचनम् । न० जयपालि ॥
बीजवपनम् । न० क्षेत्रेबीजक्षेपणे ॥
बीजवृक्षः । पुं० असनवृक्षे ॥
बीजसञ्चयः । पुं० बीजसङ्ग्रहे ॥
बीजसन्तानः । पुं० वपने । क्षेत्रे
बीजानाधिकरणे । गर्भाधाने ॥
बीजसू । स्त्री० भूमौ । पृथ्व्याम् ॥
बीजाकृतम् । न० उत्पत्तौ । सबीज
कृष्टेक्षेत्रे ॥ बीजिनसहकृतकृष्ट
म् । कुञ्जोद्वितीयेतिङाच् ॥

बीजाम्बुम् । न० वृक्षाम्बुम् ।
बीजी । पुं० पितरि ॥ त्रि० बीज
विशिष्टे ॥

बीजादकम् । न० करकायाम् ॥ बी
जाकृत्युदकम् । शाकपार्थिवादि ॥
बीजासिचक्रम् । न० बीजवपनजन्य
श्रुभाशुभज्ञानार्थसर्पाकारचक्रे ॥
बीज्यः । त्रि० कुलसम्भवे ॥ बीज्य
ते । बीजव्यजनेऽदन्तः । अचाय
त् ॥ यद्वा । बीजमस्यास्ति । अ
न्येभ्योपिदृश्यतइतियप् । बीजभ
वः साधुर्वा ॥

बीटिका । स्त्री० सुसज्जीकृतताम्बू
ले ॥ इतिकेचित् ॥

बीणा । स्त्री० तडिति । विद्युति ।
बल्लक्याम् । बिपञ्च्याम् ॥ वेति
जायतेखरोस्याम् । बीगल्यादि
षु । राज्ञोसाक्षात्पूजाबीणाइति

बीणास्य :

नम्रच्ययाणत्वंगुणाभासनिपाति
व . ॥ अस्याः प्रमेदायथा । वि
प्रवावसीस्तुव्वहतीतुम्बुरास्तुकलाव
तीमहतीनारदस्यस्यात्सरस्वच्यास्तु
कच्छपी ॥ अपिच । शिवस्यबी
णानालम्बीसरस्वच्यास्तुकच्छपी ।
महतीनारदस्यस्यात्गणानासुप्रभा
वतो ॥ विश्वावसीस्तुव्वहतीतुम्बु
रास्तुकलावती । चण्डालानासु
कण्डोलबीणाचाण्डालिकापिच ॥
तस्याचङ्गानां नामानियथा । का
यः कीलम्बजस्तस्याउपनाहेनिब
न्धनम् । दण्ड पुन प्रवालः
स्यात्ककुभस्तुप्रसेवक . मूलैवंश
शलाकास्यात्कजिकाकुणिकापि-
चेति ॥ रणणे . ५ । ५० ॥

बीणादण्ड । पुं . बीणास्थिताला
बूपरिकाष्ठे । प्रवाले । बीणाया
दण्डः ॥

बीणानुबन्ध . पुं . उपनाहे ॥

बीणाज । वि . बीणावति ॥ पुं .
नारदे ॥ बीणाचस्तिषस्य । सि
धादित्वास्तुच ॥

बीणावादः । वि . वैणिकी ॥ बीणा
वादति । वदेय्यन्तात् . कर्म
शब्द ॥

बीणावादक . पुं . वैणिकी ।

बीणास्य . पुं . नारदे ॥ बीणा
आस्यमिबप्रधानंयस्य ॥

बीतम्

बीतम् । न . असारगजि । युवाक्षमे
हस्तिनि ॥ असारतुरगे । युवाक्ष
मेघाटके ॥ अङ्कशकर्मणि । क
रिण . पोदाघातपूर्वकाङ्कशवार
णे ॥ पादकर्मयतप्रोक्तयातमङ्क
शवारणम् । उभयबीतमाख्यातमि
तिहलायुध . ॥ बेति . अजतिस्म
बा . युवादिकर्मण बीगच्छादौ .
अजगतौवा । गच्छर्थेतिक्त . ॥
अनुमानप्रमेदे । अन्वयमुखेनप्रवर्त
मानेविधायकेऽनुमानशिषिषि ॥ बी
तानुमानश्चवेधा । पूर्ववत् . सा
मान्यतेदृष्टश्च । दृष्टस्वलक्षण
सामान्यविषययत्तत्पूर्ववत् । पू
र्वं प्रसिद्धम् . दृष्टस्वलक्षणसामान्य
मितियावत् । तस्यस्वविषयत्वं ना
स्त्यनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । य
था धूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेष
पर्वतेअनुमीयते । तस्यवह्नित्वसामा
न्यस्यस्वलक्षणवह्निविशेषोदृष्टोरसव
त्याम् । अपरश्चबीतसामान्यतेदृ
ष्टम् . अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविष
यम् । यथेन्द्रियविषयमनुमानम् . अ
वह्निरूपादिज्ञानानांक्रियात्वेनकर
णत्वमनुमीयतेयद्यपिचकरणत्वसा
मान्यस्यच्छिदादीवास्यादिसलक्षण
मुपलब्धम् . तथापियज्जातीयरूपा
दिविज्ञानेकरणमनुमीयतेतज्जाती
यस्यकरणस्यनदृष्टस्वलक्षणप्रत्यक्षेण

वीतरागभयक्रोध :

इन्द्रियजातीयं हितत्करणम् • न चेन्द्रियत्वस्य सामान्यस्य स्वरूपमिन्द्रियविशेष . प्रत्यक्षगोचरो वर्णरूपशब्दशाम् • यथा वर्णित्वस्य सामान्यस्य स्वरूपमवर्णित्वः सायपूर्ववत् . सामान्यतोदृष्टस्य अपि वीतत्वे न तुल्यत्वे विशेष . अक्षरदृष्टदर्शनम् • सामान्यस्य सार्वभौमिकस्तत्सिद्धम् • अदृष्टस्वरूपस्य सामान्यस्य • दर्शनमनुमानमित्यर्थः . ॥ चि • शान्ते ॥ निवृत्ते ॥ आच्छादिते ॥ विरहिते ॥ विशेषेण दूतः . ॥

वीतसः . ॥ पुं • मृगाणापक्षिणामपि बन्धनापाये ॥ मृगाणापक्षिणाश्च विप्रवासहेतोः प्रावरणे ॥ वितस्मृते . तत्सिद्धलङ्कारे . घञ् . उपसर्गस्येति दीर्घः . ॥

वीतदम्भः . ॥ चि • त्यक्तदम्भे ॥

वीतनः . ॥ पुं • कृकपाश्वर्द्धये ॥ यथा कृकस्तुकन्धरामध्यं कृकपाश्वर्द्धौतु वीतनी ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वीतभयः . ॥ चि • निर्भये ॥ वीतविगतभयं यथा ॥

वीतमन्युः . ॥ चि • विगतरोषे ॥

वीतरागः . ॥ पुं • ब्रुह्मि . ॥ चि • निस्पृहे . ॥ रागशून्ये ॥ विशेषेण दूतः गतः • रागः प्रीतिर्मात्सर्यं वा • यथा • यस्मादा ॥

वीतरागभयक्रोधः . ॥ त्रि • शुद्धसत्त्वे ॥

वीथिः .

रागभयक्रोधाः • वीताः विवेकेन विगतायस्मात् ॥

वीतरागी . ॥ त्रि • ब्रह्मामुद्यार्थफलमो गरहिते ॥

वीतशोकः . ॥ पुं • अशोकद्रुमे ॥ त्रि • आत्मन्ने . ॥ आत्मन्नेव वीतशोको भवति नानात्मन्नेः ॥ शोकहीने ॥ वीतः विशेषेण गतः शोकायस्य यस्मादा ॥

वीतस्पृहः . ॥ विरक्ते ॥

वीतिः . ॥ पुं • अश्वे ॥ स्त्री • गतौ दीप्तौ ॥ प्रजने . अशने ॥ धावने ॥ वेति . वीगत्यादौ . क्तिच् • भावेस्त्रियां क्तिन्वा ॥ निवृत्तौ ॥

वीतिहोचः . ॥ पुं • धनसूये . अग्नौ ॥ वीयते . वीगतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु . कर्मणि क्तिन् . वीतिर्भक्ष्यपुरोडाशादि • हूयते ऽस्मिन् . हुदानादनयोः . हुयामाश्रुभसिभ्यस्मन् • इति चन् . ॥ वीतिरश्वो द्वाचहवनमस्येति वा ॥ अर्के . सूर्ये ॥

वीतः . ॥ त्रि • विशेषेण दूते ॥ विदीयते स्म . डुदाञ् . क्तः . अच उपसर्गात् इति तादेशः दस्तीति दीर्घः ॥

वीथिः . ॥ स्त्री • वीथ्याम् . अश्वसञ्चारस्थाने ॥ ताश्चनव . यथा . सि

बीधि :

ब मुखेनवसुबीधिषुकसिदश्ववला
 विभागकुश्लोगमयास्वभूवेतिमोच
 व्याख्यानावसरेमस्तिनाथः । नव
 सुबीधिषुसञ्चारस्थानेषुगमयास्वभू
 व० बीद्येनवाश्वानांसर्वत्रधारादा
 व्यार्थी । परिमिताः प्रचारदेशाः
 । तास्यतिस्त्रय्येके० नवेत्यन्ये०
 तत्रोत्तरपक्षमाश्रित्योक्तं कविना न
 वस्ति । यथाहभोज । बीध्य
 स्तिस्त्रेऽयधाराणांलघ्वीमध्योत्तमा
 क्रमात् । तासांस्यादनुषांमानम
 शीतिर्नवति० शतम् । अष्टमध्यो
 त्तमानान्तुवोजिनांबीधिका० स्मृ
 ता । नवानांकथिताबीध्योदुष्टा
 नाक्रमणक्रमे ॥ अन्येषामपिसर्वत्र
 गतिद्वयव्यार्थमौरिता० ॥ समोज्ञतासा
 विषमाम्बुकीर्णांशुशानतायादयवी०
 रुदाव्या । स्थायुप्रकीर्णोपलसंप्रकी
 र्णांपाश्वीज्ञतास्यानवधेतिबीध्य ॥
 सर्वबीधिषुयोषालीढटशिक्षासम-
 न्वितः । तेनराजारणे नित्यंभृग
 यायांमुद्वज्जिदिति ॥ अन्येतु०
 उरसाख्यादधेगतिनिशेषाबीधयव
 त्याहुः । उरसालीवरश्चालीपृथु
 लोमध्यनामकः । आलीढ शोभ
 नेरुहे० प्रच्छालीढस्तथापरः ॥ उ
 पधेनवउक्तसुपादचालोचसर्वगः ।
 निर्दिष्टाबीधयस्त्वेतावति ॥ विध्य
 तेनया । विद्युवाचने । इगुपधा

बीधः

तृकिदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥
 बीधिका । स्त्री० बीध्याम् ॥
 बीधी । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ गृह्णाते ।
 गृहपिण्डिकायाम् ॥ नाव्यरूपके-
 । वत्सर्नि ॥ विध्यतेऽनया । वि
 धृ० । वज्र् । पृषादरादि० । गौ
 रादिः ॥ यहा । विध्यते । इगु
 पधातृकिदितीन् । बाहुलकाद्दी-
 र्घः । कृदिकारादितिपाक्षिका
 लोषः ।

बीध्यङ् । चि० नाटकमेदे ।

बीधः । पुं० भग्नौ ॥ बायो ॥ न०
 नभसि ॥ चि० विमले ॥ बीन्ने
 । जिह्वाम्बीदीप्तौ ॥ बाविन्नेरिति०
 क्रन् ॥

बीनाह । पुं० इष्टकादिभिर्विकेक-
 पक्षम, खे ॥ विनश्यतेऽनेन० क्प
 म, खम् । यद्वत्त्वने । इत्यनेति
 वज्र् । उपसर्गस्यवञीतिदीर्घः ॥

बीपा । स्त्री० विद्युति ॥

बीप्सा । स्त्री० व्याप्तुमिच्छायाम् ॥
 नानार्थकशब्दाधिकरणानांक्रिया
 गुणाभ्यांप्रयोक्तुर्युगपद्व्याप्तुमिच्छा
 बीप्सा । श्रैक्षीशैलेनमाणिक्यमौ-
 क्तिकनगजिगजे । देशेदेशेनविद्वांस
 स्रंदननवनेवने ॥

बीवधः । पुं० पर्याहारे । उभय
 तीव्रवशिकवेस्त्वन्ववाद्योकाष्टे ।
 विहङ्गिकायाम् ॥ अध्वनि । भ

वीर .

रे ॥ मोगे ॥ धान्यादिप्राप्तौ ॥ वि
विधिविधौवननगमनवाऽचानेनवा
। प्रादिभ्योधातुजस्येति समासात्
रप्रदक्षिणौ अन्येषामपीति दीर्घ ॥
वीरविक्रः । चि० वात्तावहे ॥ वीर
धेनहरति । एकदेशविकृतस्थान
न्यत्वात् । विभाषाविवधादितिष्ठ
न । षोडोष्यः ॥
वीरः । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ वि
ष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरमा
न्तर्गतसविशिषे । उत्साहवर्धने
॥ उत्तमप्रकृतिवीरउत्साहस्याधि
भावकः । महेन्द्रदेवतोद्देमवर्णो
ऽयंसमुदाहृतः ॥ ककुभद्रुमे ॥
ब्राह्मणे ॥ भावविशिषे ॥ न०
अर्जो ॥ तण्डुलीये । बराहकन्दे
॥ लताकरञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गा
म् ॥ नक्षे ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले
काष्ठीके ॥ उशीरे ॥ आरुके ॥ चि०
उत्तमे । श्रेष्ठे ॥ वीराचारविशिष्टेयथा
। कुजाचाररतोवीरः कुलसङ्गीसदा
भवेत् । सविदासिवनकुर्यात्सामपा
नमहेश्वरि ॥ सर्वदाक्षुत्तेदेविवीर
सोदतमानसः ॥ पुं० वीरयति । शूर
वीरविक्रान्तौचुरादिः । पचोद्यच् ।
यद्वा । विशिषेण० ईर्से० ईरयतिवा ।
ईरगतौ । कोऽज्वा ॥ यद्वा । अज
ति । अजगतिचपययीः । स्त्रायि
तक्षीतिरक् । अजीवी ॥ विविधानां

वीरपत्नी

अचूणामीरयितावा ॥ यद्वा । ईरण
म् । ईरगतीकम्पने च । भावेघञ्
। ईरः पलायनकम्पनञ्० तदुभये
परवीरप्रयुक्तं विगतमस्येति वीरः ॥
वीरकः । पुं० करवीरे ॥
वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानागणे ॥
वीरगतिः । पुं० स्वर्गे ॥
वीरजयन्तिका । स्त्री० रणे वीराणां
स्थे ॥
वीरणम् । न० उशीरस्यटणे । वीरत
रे । बहुमूलके । गौडरुद्रतिथ्याति
टणे ॥ वीरणपाचनशीतस्नानल
घुतिक्तकम् । मधुरज्वरनुदान्तम
दक्षित्कफपित्तहृत् ॥ टण्णासुविष
वीसर्पकच्छदाहवर्णोपहम् ॥ कुशा
दीर्णागणे ॥ यथा । कुशकाशश्च
दभक्षकतूणभूतक्षतया । श्वेतदू
र्वानीलदूर्वागण्डदूर्बेति वीरणम् ॥
विप्रक्षिणमीरयति । ईरमतीकम्प
ने च । ल्युयुज्वा ॥
वीरतर । पुं० वीरश्रेष्ठे ॥ श्वे ॥
न० वीरणे ॥ अतिशयितोवीरः ।
दिवचनविभज्येति तरप् ॥
वीरतरुः । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरस्त्रा
सैतरुश्च ॥ कोकिलाचवृक्षे ॥ वि
त्त्वान्तरवृक्षे ॥ भस्मातके ॥
वीरपणम् । न० सुरपर्णे ॥
वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वी
रः पतिवर्थादिति विग्रहे । नित्यस

वीरवत्सला

मत्स्यादिध्विति० पतिशब्दस्य नकारा
न्तादेशे० कर्त्तुं भ्यङ्गतिङौप् ॥ नहि
वीरपत्नीनामलभ्यनामकिञ्चिदस्ति ॥

वीरपत्नी । स्त्री० विजयोद्याम् ॥
वीरपाणम् । न० वीराणासमयविशेषे
क्रियमाणे मद्यपाने ॥ यथा । वीरपा
नस्तु यत्पात्रं वृत्तिभाविनिवारणे ॥
वीराणां प्रथमम् । आभावकारणयो
रितिणत्वम् ॥

वीरपुरुषः । पुं० परैरपराजिते ॥
वीरपुष्पी । स्त्री० सिन्दूरपुष्प्याम् ॥
वीरप्रमोचः । पुं० तीर्थविशेषे ॥
वीरभद्रः । पुं० अश्वमेवाश्वे ॥ वीर
श्रेष्ठे ॥ वीरणे । दक्षाध्वरध्वंसि
निशिवगणविशेषे ॥

वीरभद्रकम् । न० वीरणे ॥
वीरभार्या । स्त्री० वीरपत्न्याम् ॥
वीरस्य भार्या ॥
वीरमाता । स्त्री० वीरस्वाम् ॥ वीरस्य
माता ॥

वीररजः । न० सिन्दूरे ॥
वीररात्रिः । स्त्री० निशाविशेषे ॥ यथा
। दीपावल्याममायां वैश्वण्यं यदि
तत्र वै । वीररात्रिर्महेशानीत्याग
म् ॥

वीररेणुः । पुं० भीमसिने । नागवले ।
वीरवती । स्त्री० मासरोहिण्याम् ॥
वीरजनन्याम् ॥

वीरवत्सला । स्त्री० श्वश्रुताम् ॥

वीरा

वीरवत्सा । स्त्री० वीरजनन्याम् ॥
वीरविज्ञावकः । पुं० शूद्रद्रव्येण हेम
कर्तारि ॥ यथा । वीरविज्ञावकोजु
ह्ववनेः शूद्रसमर्पितैरिति हेमच
द्रः ॥

वीरवृक्षः । पुं० भल्लोतके ॥ ककुभद्र
मे ॥ बिल्वान्तरे । देवधान्ये । अश्व
रीहरे ॥ वीरवृक्षवृक्षः दुस्पर्शत्वा
त् ॥

वीरव्रतः । पुं० दृढव्रते ॥ नैष्ठिके ॥
वीरसूः । स्त्री० वीरमातरि ॥ वीरसू
ते । घूङ्पाणिगर्भधिमोचने । स
त्सूक्ष्मिति कृत् ॥

वीरसेनः । पुं० नलाभिधभूपति
रि ॥ न० आरूकवृक्षे ॥ आलुके ॥

वीरसेनजः । पुं० नलाभिधनृपे ॥
वीरहा । पुं० त्यक्तयन्त्राग्नी । नष्टा
ग्नी । प्रमादादिनायस्याग्निहोत्रि
णोऽग्निर्नष्टो निर्वीणः शान्तस्तस्मि
न् ॥ वीरोऽग्निस्तद्वन्ति । इतः ।
कृत् ॥ हरी ॥ वारुणं च सुरभटा
न् । हिरण्यकशिपुप्रभृतौ न्बाहन्ती
तितथा ॥

वीरा । स्त्री० सुरायाम् । मदिराया
म् ॥ वीरकाकोल्योम् ॥ तामल
क्याम् ॥ एलबालुके ॥ पतिपुत्रव
त्याम् । पत्न्यामुतेनचयुक्तायाम् ॥
रम्भायाम् ॥ विदार्याम् ॥ विदा
रीस्थाने गम्भारीति पाठान्तरम् ॥

वीरासनम्,

काकोल्याम् ॥ महाशतावर्याम् ॥
 गृहकन्यायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ अ
 तिबिषायाम् ॥ शिशपावधौ ॥
 वीराध्वा । पु० शूराणां वत्सर्गिणि ॥
 वीराणांसङ्ख्यामेध्वनिवर्तिना० गी
 ब्राह्मणबालसत्याद्यर्थ० कण्टकवृद्धि
 कसर्पसिंहव्याघ्राद्यभीतानामध्वा ॥
 वीराकुकम् । न० आरुके ॥
 वीराशसनम् । न० अतिभयप्रदोया
 युद्धभूमौ ॥ सावीराशसनयुद्धभू
 मिर्या तभयप्रदा ॥ वीरा शंखान्तेऽ
 च । आङ् । शसिदृष्टायाम् ।
 ल्युट् ॥
 वीराश्रमः । पु० तीर्थविशेषे ॥ अच
 कार्तिकेयस्तिष्ठति ॥
 वीरासनम् । न० रात्रौ खड्गहस्तस्य
 निष्ठतो जागरण्ये ॥ ऊर्ध्वावस्थाने ॥
 वीराशमासनम् । योगिनामासन
 विशेषे ॥ तदुक्त योगशास्त्रे वसिष्ठे
 न । एकपादमथैकस्मिन् विन्यसे
 दूरुस स्थितम् । इतरस्मिन् सथावा
 हुर्वीरासनमिदं स्मृतम् । इति ॥
 अपिच । एकपादमथ । कृत्वा वि
 न्यस्यो रौतथेतरम् । ऋजुकाये वि
 श्रान्त्यन्तौ वीरासनमितीरितमितित
 न्नशास्त्रम् ॥ श्रीभागवतेपि । कृत्वो
 रौदक्षिणे सव्यपादपद्मञ्जुजानुनि ।
 बाहुप्रकीर्णं च मालासासीनं तर्कसु
 द्रवेति ॥

वीर्यम्,

वीरिणी । स्त्री० दक्षप्रजापतेः प
 त्याम् ॥
 वीरुत् । स्त्री० शाखापत्रप्रचयवृक्षां ल
 तायाम् । शुक्लिन्याम् । उदले
 पिटपे ॥ विरुणादि । रुधिर० ।
 क्षिप् । अर्धं प्रामपीति दीर्घः ।
 वीरुधा । स्त्री० वीरुधि । भागुरिम
 तेनटाप् ॥
 वीरेश्च । पु० शिवे ॥
 वीरेश्वरः । पु० सदाशिवे ॥ वीरा
 णामीश्वरः ॥
 वीरोज्जो । पु० होमाकर्त्तरि ॥ य
 था । अम्बुदिवाभिनिर्मुक्तौ वीरो
 ज्जो ननु हेतवः ॥ इति हेमच
 न्द्रः ॥
 वीरोपजीविकः । पु० जीविकायाम्
 ग्निहोत्रिणि ॥ यथा । अग्निहोत्र
 फलाद्या आपरो वीरोपजीविक इति
 हेमचन्द्रः ॥
 वीर्यम् । न० शूके । रेतसि । य
 था । हरितालहरिर्वीर्यं लक्ष्मीवी
 र्यमनः शिला । पारदशिववीर्यं
 स्थातृगन्धकपावतीरजः ॥ इति ।
 प्रभावे ॥ तैजसि ॥ इन्द्रियसाम
 र्ये ॥ अतिशयशक्तिभाज्युत्साहे ।
 शक्तौ ॥ साचपृथिव्यादीनां यः सा
 रभागस्तदतिशयरूपा । सा हि वि
 धाचिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन ।
 तच्च चिन्त्यक्रियाहेतुर्याद्रव्यरसादीनां

वृहण :

खखकर्मणिखभाषसिद्धाशक्तिः ।
 अचिन्त्यक्रियाहेतुप्रभावापरपर्या
 यद्रव्याणारसादनुरूपकार्यकर
 णशक्तिः । उक्तञ्च । भूतप्रभावा
 तिथयोद्रव्यपाकेरसेस्थितः । चि
 न्त्याऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्धीर्यधन्वन्तरे-
 र्मतमिति ॥ अस्याधिमहा । या
 मकत्तकपायवीर्यमखिलचूर्णंक्षप
 क्षचयषणमासान्चतमोदकौसहगु
 ङीमासत्रयगुगुली । सिद्धानार
 सभस्मनासुषिपुलवीर्यंक्षवर्षत्रयम्-
 किञ्चिद्भस्मत्रिवर्जितगुणपरतैलपुरा
 णमहदितिनारायणदासकृतापरि
 भाषा ॥ बीरे । अल्लोविसाधु । त
 असाधुरितियत् ॥ यद्वा । बीर्यते
 ऽनेन । बीरविक्रान्तौ । अचोयत्
 । अघ्न्यादिर्वा ॥ वृत्तिः ॥
 बीर्यवान् । नि० मासले ॥ बीर्यम
 स्थस्यास्मिन्वा । मतुप् ।
 बीर्यवृद्धिकारम् । न० वृष्ये । वाजी
 करणे । शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥
 बीर्या । स्त्री० अतिशयशक्ती ॥
 बीसर्प्य । पुं० विसर्पे ॥
 बीहारः । पुं० बुद्धमन्दिरे । महा
 लये ।
 बुक्क । पुं० वक्कपोदपि । शिवमल्
 ल्याम् ॥ वाति । वा० बाहुल
 कात्कुक्क । कुनोकारस्थोत्त्ववा ।
 वृहणः । पुं० यावक्काख्ये । खाद्य

वृकोदरः

मेदे ॥ सयावीवृहणोगुरु ॥ नि०
 पुष्टिकारके ॥
 वृहितम् । न० करिगर्जिते ॥ वृह
 णम् । वृद्धिध्वनौ । नपुंसके
 तित्ताः ॥
 वृक् । की० की० ईशामृगे । वृङ्गार०
 इ० मेडिया० इ० चभाषा० प्र०
 ॥ वक्ते । वृक्कादाने । इगुप
 धेतिकः ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
 ज् । वृहभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥
 शृगाले ॥ कृचिमधूपे ॥
 वृकदशः । पु० कृकुरे ॥ वृकान्
 दंशयति । दश० । कर्मण्यण ॥
 वृकधूपः । पुं० नानासुगन्धिद्रव्यकृ
 तधूपविशेषे । कृचिमधूपे ॥ सर
 लद्रवे । वृकधूपे । श्रीवेष्टे ॥ वृक्क
 इवधूपः ॥ धूप्यतेऽनेन । धूप
 सन्तापे । वज् । वृकनामाधूपः
 शकपार्थिवादिर्वा ॥
 वृकधूतः । पुं० शृगाले ॥
 वृका । स्त्री० अम्बुषायाम् । पाठा
 याम् ॥
 वृकाक्षी । स्त्री० चिह्नि ॥
 वृकारातिः । पुं० कुकुरे ॥
 वृकारिः । पुं० कुकुरे ॥
 वृकी । स्त्री० पाठायाम् ॥
 वृकोदरः । पुं० भीमाख्यपाण्डवे ।
 भीमसेने ॥ यस्यतौल्योवृकोनाम
 जठरेव्यवाहनः । मयोदतः स

वृक्षभेदी

धर्मात्मातेनचासौवृक्षोदरः ॥ इ०
 मल्लपु० ॥ वृक्षबदुदरयस्यस ॥
 वृक्षः । चि० छिन्ने ॥ वृक्ष्यते
 स्म । ओजश्चूदने । क्त० ॥
 वृक्षः । पुं० महीरुहि । शाखिनि ।
 बिटपिनि । पादपे ॥ पुष्पिणः फ
 लिनश्चैववृक्षास्तुभयतः स्मृताः ॥
 वृक्षतिवृक्षवरणे । पचाद्यच् । य
 दा । वृक्षत्युष्णम् । वृक्ष्यतेषा ।
 ओजश्चू० । स्तुवृक्षिकृत्युषिभ्यः
 क्तिदितिसः ।
 वृक्षकः । पुं० कटजवृक्षे ॥ क्लृप्ते
 वृक्षः । क्लृप्तकृतिक ॥
 वृक्षखण्डः । पुं० वृक्षाणांसमूहे ॥
 वृक्षादिभ्यः खण्डः ॥
 वृक्षचरः । पुं० वानरे ॥
 वृक्षधूपः । पुं० श्रीवासे । सरल
 द्रवे ॥
 वृक्षनाथः । पुं० वटवृक्षे ॥
 वृक्षपक्षकम् । न० क्षीरिवृक्षपक्षके ॥
 वृक्षपाकः । पुं० वटद्रुमे ॥
 वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥
 वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ॥
 वृक्षभित्ः । स्त्री० वृक्षभेदिनि । वा
 स्याम् ॥ वृक्ष भिनत्ति । भिदिर्-
 क्तिप् ॥
 वृक्षभेदी । पुं० कुठारविशेषे । वृक्षाद
 ने ॥ वृक्ष भेत्तुंशीलमस्य । भिदिर्-
 विदारणे । सुपीतिषिनि ॥

वृक्षाम्नाः

वृक्षमर्कटिका । स्त्री० रुषिद्रुतिप्रसिद्धे
 पथमृगजातौ ॥
 वृक्षमार्जारः । पुं० वृक्षविडालि । गि
 लहरी० टिछेरी० इ० भा० ॥
 वृक्षमृगः । पुं० वलवेतसे ॥
 वृक्षराजः । पुं० अम्लवेतसे ॥
 वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षरो
 हतिरुहेर्मूलविभुजादित्वात्क् ॥
 अमृतसुवायाम् ॥
 वृक्षवाटिका । स्त्री० अमात्यस्य० गणि
 कायास्य० गेहस्थोपवने ॥ वक्ष्यते ।
 वटवेष्टने । सन्नायामितिगुल् ।
 टाप । प्रत्ययस्यादितौत्वम् । वृ
 क्षाणांवाटिका ॥
 वृक्षादनः । पुं० वृक्षभेदिनि० कुठार
 विशेषे ॥ वृक्षमत्ति । अद० । कृत्य
 लुटद्रुतिव्युट् ॥ वलदक्षे ॥ मधुच्छ
 ने । पिशालि ॥
 वृक्षादनी । स्त्री० वन्दायाम् ॥ विदा
 रीकन्दे ॥ विदारीगन्धिकौषधी ।
 टित्त्वान्डीप् ॥
 वृक्षादिरुक्कम् ।)
 वृक्षादिरुठकम् ।) न० पालिङ्गने ।
 वृक्षामयः । पुं० वृक्षायाम् ॥
 वृक्षाम्नाः । पुं० आन्नातके ॥ न० शा
 क्नाम्ने । तिन्निडीके । पुक्ते ॥ अ
 स्यगुणाः । वृक्षाम्नामाममम्नाः पृथ
 तन्नकफपित्तलम् । पक्कन्तुगुरुसङ्
 यादिकटुकतुवरलघु । अम्लोष्ण

वृक्षायुर्वेद :

रोचनरुच्यदौपनकफशतकृत् । त
ष्णाशीयहृषीमुखमशूलहृद्रोगजननु
त् ॥ वृक्षस्याऽम्भ ॥ वृक्षेष्वस्यो
वा ॥

वृक्षायुर्वेद : । पुं० महोरुहाणाचिकि
त्सायाम् ॥ साक्षात्काराद्यां ५३
अध्याये । यथा । तत्रादौप्रयेजनप्र
दर्शनार्थमाह । प्रातश्चायाविनि
र्मुक्तानमनोऽज्ञाजलाशयाः । तस्या
दघाजलप्रान्तोऽप्यारामान्बिनिवेशये
त् ॥ १ ॥ तत्रभूलक्षयम् । मृ
द्भीभूः सर्ववृक्षाणांहितातस्मांति
जानुवपेत् । पुष्पितास्तांश्चमृदनी
यात्तत्कर्मप्रथमंभुवः ॥ प्रथम
रोप्यावृक्षाः । अरिष्टाशोकपुन्नाग
शिरीषा सप्रियङ्गवः । मङ्गल्याः
पूर्वमारामेरोपणीयागृहेषुवा ॥ ३ ॥
काण्डरोप्याणांविधानमाह । पन
साशिककदलीभस्वबकुलदाडिमा ।
द्राक्षापालीवताश्चैरवोजपूरातिसु
क्तकाः ॥ एतेद्रुमा काण्डरोप्या
मोमयेनप्रलेपिताः । मूलेच्छेदेव
वास्त्वैरोपणीयास्ततः परम् ॥ ५ ॥
कालनियमार्थमाह । अजातशा
खान्शिभिरेजातशाखान्हिमागमे
। वर्षागमेवसुस्तथान्यथादिक
स्यान्प्ररोपयेत् ॥ वृत्तोशीरतिश
ब्दौद्रविडङ्गचीरनीमयैः । आमूल
स्त्वन्वलिप्तानासङ्क्रामणविरापण

वृक्षायुर्वेद

म् ॥ ७ ॥ रोपणविधानम् । शुचि
भूत्वातरेः । पूजाकृत्वास्नानानुले
पने । रोपयेद्रोपितश्चैवपत्रैस्तै
रेवजयते ॥ ८ ॥ रोपितानासिक
विधानम् । सायप्रातश्चधर्मर्तौशी
तकाक्षिदिनान्तरे । वर्षासुचभुव
शिषिसेक्तव्यारोपितद्रुमा ॥ ९ ॥
अनूपजानाह । जम्बूवेतसवानीरक
दम्बोदुम्बराज्जुनाः । धीजपूर
कमृदीकलकुषासश्चदाडिमा ।
वज्जुलीनन्तमालस्यतिलकः पनस
स्तथा । तिमिरास्मातकौचितिषोड
शानूपजा स्मृता ॥ ११ ॥ रोपि
तानां वृक्षाणां किमप्यमायमन्तरका
र्यमिच्छाह । उत्तमंविशतिहस्ता
मध्यमंषोडशान्तरम् । स्थानात्
स्थानान्तरंकार्यं वृक्षायाद्वादशावर
म् ॥ १२ ॥ किमर्थमन्तरकार्यं त
दाह । अभ्यासजातोस्तरवः स
स्पृशन्त परस्परम् । मिश्रैर्मूल्यै
श्चनफलसम्यग्यच्छन्तिषोडिता
॥ २३ ॥ तेषारोगज्ञानमाह । शी
तवातातपैरोगे जायतेपाण्डुपच
ता । अद्बद्धिश्चप्रबालानाशाखाश्री
षारसस्रुतिः ॥ १४ ॥ एतेषांचि
कित्सामाह । चिकित्सितमर्षैतेषां
शस्त्रेणादौविशोधनम् ॥ विडङ्गवृ
त्तपङ्काक्तान् सेचयेत्चीरधारिणा ।
फलनाशिचिकित्सितमाह ॥ फल

वृक्षायुर्वेद :

नाशेकुलत्वेष्टमाषैर्मुद्गैश्चिलैश्च
 वै । शृतशीतपत्र्यैः सेकः फलपु
 ष्पसमृद्धये ॥ १६ ॥ वृद्धयर्थप्रयो
 गः । आबिकानशक्तचूर्णं स्यात्क
 द्वेति लाठकम् । सक्तुप्रस्थोजलद्रा
 यो गोमासतुलयासह ॥ सप्तरात्रो
 पितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्थिते
 । बल्लीगुल्मलतानाश्च फलपुष्पाय स
 र्वदा ॥ १८ ॥ अथ गीजानां वापन
 विधानम् । वासराणि दश दुग्धभा
 वित बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् ।
 गोमयेन बहुशो विरुद्धित क्रीडमार्गं
 पिप्रितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकर
 वसासमन्वित रोपितश्च परिकल्पि
 तावनौ । क्षीरसयुतजलावसेचि
 त जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥
 अथ तिसिरीविधानम् । तिसिरी
 क्षापिकरोति वल्लीरौत्रौ हि माषतिल
 चूर्णं सक्तुभिः । पूतिमाससहि
 तैश्च सैचिता धूपिता च सतत इन्द्रि
 या ॥ २१ ॥ अथ कपित्थबीजरोप
 णम् । कपित्थवल्लीकरणाय मूला
 न्यास्तेऽतधा बीधवशाशिकानाम् ।
 पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीश्यामाति
 मुक्तैः सहिताः मूलौ ॥ क्षीरे शृ
 तेषां प्यनया सुशीते ताल शत स्थप्य
 कपित्थबीजम् । दिनेदिने शोषित
 मर्कपादैर्मांसैर्विधिस्त्वं षड्विंशति
 रोप्यम् ॥ वृक्षावतं तद्विगुणं गभी

वृक्षारोपक :

रं खात्वा षट्प्राक्तजलावपूर्णम् । शु
 ष्कप्रदग्धं मधुसर्पिषा तं प्रलेपयेद्ब्रह्म
 समन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषति
 लैश्च वैश्वप्रपूरयेन्मृत्तिकायान्तरस्थैः
 । मत्स्यामिषाम्भ सहितश्च हन्या
 द्यावदघनत्वं समुपागतं तत् ॥
 उत्तमबीजं चतुरङ्गुलाधो मत्स्याम्भ-
 सामांसजलेऽसितम् । बल्लीभवत्त्या
 शुशुभप्रबाला विस्मायनी मण्डपमा
 वृणोति ॥ २६ ॥ अथान्येषारोप
 णम् । शतशोऽङ्गुलैः सन्भूतफलकत्वे
 न भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं
 श्लेषातकफलेन वा ॥ वापितं कर
 कोन्मिश्रमृदितं चणजम्भकम् । फ
 लभारान्विता शाखा भवतीति किम
 हृतम् ॥ २८ ॥ श्लेषातकरोपण
 म् । श्लेषातकस्य बीजानिष्फलीकृत
 त्वाभावयेत्प्राज्ञः । अङ्गुलैश्च विज्ज
 लाङ्गिष्ठायायांसमृक्तत्वेव ॥ साहि
 षगोमयपिष्टान्यस्य करीषे च तानि नि
 चिप्य । करकाजलमृद्योगे व्युप्तान्य
 ङ्गफलकराणि ॥ वृक्षाणां रोपणं
 क्षत्राणि । ब्रुवमृदुमूलविशाखास्तु
 रुभं श्ववणं तथा शिवनं हस्तम् । उक्ता
 नि दिव्यहस्तिः पादपस रोपणे भा
 नि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षारोपकः । स्त्री० वृक्षरुहायाम् । वृ
 क्षमारोपणीति तथा ॥

वृक्षारोपकः । त्रि० वृक्षाणामारोप

वृत्ति :

थितरि ॥

वृत्ताह्वा । स्त्री० महाभेदायाम् ॥

वृत्तालय । पुं० खगे । पक्षिणि ॥

वृत्ताश्रयी । पुं० चूड्रेलूके ॥

वृत्तेशय । पुं० बिहगे ॥ वृत्तेशेते ।

श्रीङ् । अधिकरणे शेतैरिच्छत् ॥

शयवासवासिष्यकालादिच्छलुक् ॥

वृत्तोत्पल । पुं० कर्षिकारे ॥

वृत्जन । पुं० केशे । न० पापे ॥ आ

काशे ॥ वृत्पत्ति० वृत्त्यतेया । वृत्तौव

जने । कृपुवृत्तौत्यादिनाक्यु ॥

वृत्तिनः । पुं० केशे । न० कल्मषे ।

अघे ॥ रक्तचर्मणि ॥ कर्मफलै ।

धर्माधर्मरूपिसंसारफलैककर्मणि ॥

पापवत्पुण्यस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥

त्रि० कुटिले । वक्त्रे ॥ वृत्त्यते । वृ

जो० । वृजि । किञ्चोति० दूनच् ॥

वृत्तिनश्चित्० द् । त्रि० दु खद्वन्द्वरि ॥

वृत्तः । त्रि० वृत्ते । व्यावृत्ते । कृत

वरणे ॥ स्वयवरादौस्त्रीकृतवरादौ

॥ त्रियतेस्म । धृञ् वरणे । क्तः ॥

आवृत्ते ॥

वृत्तकीशा । स्त्री० दिग्दान्याम् ॥

वृत्तपचा । स्त्री० पुचदात्यामीषधी ॥

वृत्तपुचा । स्त्री० वृत्तपचायाम् ॥

वृत्तिः । स्त्री० वरणे । वेष्टने । वाटे

। बाडकृतिपामीणप्रसिद्धिषयेक

ष्टकशाखावरणे ॥ वरणम् । वृञ्

० । क्षिन् ॥ गोपने ॥

वृत्तकम्

वृत्तिकरः । पुं० विकृतवृत्ते ॥ त्रि०

वृत्तिकारके ॥

वृत्तिस्थ । पुं० सरटे ॥ त्रि० वृत्तौतिष्ठति ॥

वृत्तः । पुं० कूर्मे पुं० न० पद्ये ॥

यथा । पद्यं चतुष्पदीतश्च वृत्तं जा

तिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्या

तं जातिर्मात्राकृताभवेत् ॥ वृत्तौ

॥ चारिचे ॥ विद्वेधाधिताचारस्यप

रिपालने ॥ छिन्दसि । कृतिच्छ

न्दोभेदे ॥ यथा । वृत्तमोदशनुनाम

तोरजोरजोरजोगुरुलघुश्च । यथा ।

चित्तवृत्तलीलयानिसर्गं रम्यदेहक

पविभमेण राजमानसद्वयै बिलासस

म्यदाकलाकुतूहलीन । य० समं ब्र

जाङ्गनाजने० सुराङ्गनाभिः

सुखममेत्यभिषागुल्लणासचित्तपद्म

कोषषट्पदः समेसदास्तु ॥ त्रि०

अधीते ॥ योरध्ययने वृत्तमिति नि

पातितः । वृत्तव्याकरणम् ॥ अ

धीतमित्यर्थः ॥ अतीते ॥ अ

तिवर्त्तुले । वृत्ते ॥ मृते । दृटे

॥ वर्त्ततेस्म ॥ वृत्त्यतेस्मवा । वृत्तुवर

णे । गत्यर्थेति क्तः ॥ वर्त्तनम् ।

वृत्तुवर्त्तनेवरणे वा । भावितोषा ॥

वृत्तकम् । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणे

दाहरणे यथा । अकठेराऽक्षरं स्वल्प

समासवृत्तकं मतम् ॥ यथा । सङ्घि

अथायामेव जगतां गतिः परमपुरु

षः पुरुषोत्तमो दृष्टदानवभरिणभङ्ग

वृत्तत :

राज्ञीमवनिमवलीक्यकरुणाद्रुद
यस्तस्याभारमवतारयितु रोमकृष्ण
स्वरूपेणाशतोयदुव शेषवतारयस्तुप्र
सङ्गेनापिस्मृतीवागृहीतनामोपसा
ससारपारमवलीकयति ॥

वृत्तकर्कटिका । स्त्री० वृत्तकर्कट्याम् ॥

वृत्तकर्कटी । स्त्री० वृत्तोर्वारौ । षड्भु
जायाम् ॥

वृत्तगन्धि । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं
यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायंसमासा
व्य दृढाक्षरम् । वृत्तैकदेशसम्बन्धा
द्वृत्तगन्धिपुनः स्मृतम् । तदुदा
हरणयथा । जयजयजयजनाहंनसु
कृतिमनस्तडागविकस्वरक्षरणपद्मप
द्मपचनयनपद्मापद्मिनीविनोदराज
हंताभभास्वरयशः पटलपरिपूरि
तभुवनकुहर । हरकमलासनादिवृ
दारकवन्दवन्दनीयपादारविन्दवन्द
वन्दुनिर्मुक्तयोगीन्द्रहृदयमन्दिरावि
ष्कृतनिरञ्जनज्योतिः स्वरूपनीर
दरूपविरूपचनायनायजगन्नाथमा
मनवधिभवदुः खव्याकुलरक्षरक्षर
क्ष ॥

वृत्तगुण्डः । पुं० दण्डविशेष । दीर्घ
नाक्षि । जलाशये ॥ अयद्विधा । ल
घुस्थूलभेदात् । तत्रस्थूलोऽधिकगु
णः ॥

वृत्तगण्डुलः । पुं० यावनाले ॥

वृत्ततः । न० वृत्तेनेत्यर्थे ॥

वृत्तानन्दम्

वृत्तनिष्पावी । स्त्री० वृत्तनिष्पाविकाया
म् । नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी । स्त्री० महाशणपुष्पिकाया
म् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्प । पुं० कदम्बे ॥ शिरीषे ॥
बानीरे ॥ कुजके ॥ मुद्गरे ॥

वृत्तफलः । पुं० दाडिमे ॥ बदरे ॥
न० मरिचि ॥

वृत्तफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ वा
र्ताक्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

वृत्तमणिका । स्त्री० श्वेताके ॥ मोदि
न्याम् ॥

वृत्तबीजः । पुं० भिंडायाम् ॥

वृत्तबीजका । स्त्री० पाण्डुरफल्याम् ॥

वृत्तबीजा । स्त्री० आढक्याम् ॥

वृत्तसम्पन्नः । चि० सदाचारवति ॥

वृत्ता । स्त्री० भिज्जिरिष्टायाम् ॥ प्रि
थङ्गौ । रेणुकायाम् ॥ मांसरोहि
ण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनार्थिः । स्त्री० ब्रह्मवर्चसे ॥

वृत्तस्रोचारः । अध्ययनस्रगुरुमुखा
द्देदाक्षरग्रहणम् । तयोक्तं हिः ॥

वृत्तानन्दम् । न० माचावृत्तान्तरे ॥

तल्लक्षणोदाहरणयथा । एकादश
विश्रामि० सप्तविरामि० यदिवृत्तावृ
त्तं भवति । छटो वृत्तानन्दमिहया
नन्दकारिप्रणिन्दपतिरिति वदति ॥

यथा । मधुरस्मितनवशालियदिव
नमालिवदनकमलमवलीकये । अ

वृत्ति :

धरसुधारसधामपरमभिरामसबलमे
जीवितमये ॥

वृत्तान्त । पुं० वार्तायाम् । प्रवृ
त्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा
। अतीतजन्मवृत्तान्तं बाल्ये प्राये
ण पश्यति । ऐहिक जीवनेऽन्ते तु त
पस्वीभाविबोध्यते । वार्ताजनश्रु
तिराख्यायिका चितिस्वामौ ॥ प्रभेदे
। विशिषे ॥ प्रक्रियायाम् ॥ कात्स्न्ये
। प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुव
र्तनीयोगवेषणीयोऽन्तः । समाप्ति
र्यस्य । वृत्तोन्तोऽयं वृत्तस्यान्तवृत्ति
वा ॥ भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न० साचावृत्तान्तरे
॥ तस्य लक्षणोदाहरणे यथा । ब्रह्मस
प्तवतुष्कलगणनिर्मितपदचिह्नघुबि
राम भवतियदि । नागाधिपपिङ्गल
भणितसुमङ्गलवृत्तावृत्तमिदं द्विप
दि ॥ यथा । हृदितावदनेकः स्फु
रतिविवेकस्तपसिमनोनिधय भवति
। यावन्नवहरिणीनयनातरुषीस्मि
तमुभग नविलीकयति ॥

वृत्ति । स्त्री० व्याख्यानग्रन्थविशिषे
। विवरणे ॥ आजीवे । वर्तने ।
कृष्यादिजीवने । अनुच्छेद्यायाजी
विकायाम् ॥ कैशिक्यादौ ॥ यथा
। भारतीसात्वतौचैवकैशिक्यारभ
टीतत्रा । चतस्रोवृत्तयश्चैतायासु
नाव्यप्रतिष्ठितमिति भरतः । गृह्

वृत्ति .

गारेकैशिकीबीरेसात्वत्त्यारभटीपु
नः । रसेरौद्रेचबीभर्त्स वृत्तिसः । वं
चभारती । चतस्रोवृत्तयोच्चेता
सर्वनाय्यस्यमादकाः ॥ प्रवर्तने
॥ विधृतौ ॥ व्यवहारे ॥ वर्ततेऽन
या । वृत्तवर्तने । स्त्रियां क्तिन् । प्र
माणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिषु
पञ्चविधासु ॥ लज्जादिवृत्तौनाम
पिपञ्चस्वेवान्तर्भावः ॥ अर्थसन्निक
ष्टेन्द्रिये ॥ इन्द्रियाणां व्यापारे ।
विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्तौ
नामानन्त्यादौ यत्तांसूचयति पत
ञ्जलिः । वृत्तयः पञ्चतस्य क्लिष्टा
अक्लिष्टावृत्तिः । वृत्तयश्चित्तस्य प
रिणामविशिषा । रागहृशादिके
शरूपाः ॥ आसुरवृत्तयः क्लिष्टाः
। रागादिरहितादैववृत्तयोऽक्लि
ष्टाः । यद्यपि पञ्चस्वेव क्लिष्टानाम
क्लिष्टानामन्तर्भावः ॥ तथापि क्लिष्टा
एव निरोद्धव्यावृत्तिमन्दबुद्धिवारयि
तु ताभिः सहा क्लिष्टा उदाहृताः ।
नामधेयलक्षणाभ्यावृत्तौ विशदयि
तु सूचषट्कमाह । प्रमाणविपर्यय
विकल्पनिद्रास्मृतयः । प्रत्यक्षानु
नामागमा प्रमाणाणि । विपर्य
यो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् ।
अतद्रूपप्रतिष्ठम् ॥ तस्यार्थस्य यद्रूप
न तस्मिन् रूपे प्रतिष्ठति ॥ तस्यार्थस्य
यत्पारमार्थिकरूप न तत्प्रतिभा

वृत्तिनिरोधः .

सद्यतीति यावत् । स श्रयैष्यतद्रूप
प्रतिष्ठत्वाग्निध्याज्ञानम् • यथाख्या
शुर्वापुरुषीवेति । शब्दज्ञानानुयाया
तीवस्तुशून्योविकल्पः । अभावप्र
त्ययास्तस्यनावृत्तिर्निद्रा । अनुभू
तविषयाऽसम्प्रमेण स्मृतिः ॥
तत्रप्रमाणविषयं यविकल्पान्नायद
बध्ना • तएवयदानुभवबलात्प्रत्य
क्षायमाणा • सास्वप्नः • निद्रात्त्वस
विद्यमानविषया • स्मृतिश्चप्रमाणविष
यं यविकल्पनिद्रानिमित्तं तिव्याख्या
तावृत्तयः • ॥ कृतत्तद्वितसमासैक
शेषसनाद्यन्तधातुरूपासुपञ्चसु •
विच्छिन्नप्रतिविधाने ॥ अप्रति
बन्धे ॥

वृत्तिग्लानः । जि • वृत्तिहीने ॥
वृत्तिज्ञानम् । न • घटाकारज्ञाने ॥
यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञान
मेव • तथापि • अन्तःकरणदेवैस्त
त्तथातथाभासीति ततोभेदः ॥
वृत्तिनिरोधः • पुं • वृत्तीनां प्रति
हनने ॥ तत्साधनं सञ्चयति भगवा
न्पतञ्जलिः । अभ्यासवैराग्याभ्यां
तन्निरोधः • वृत्तिः । प्रकाशप्रवृत्ति
नियमरूपाणां चित्तवृत्तौ नामभ्या
सवैराग्याभ्यामप्रतिहननं सनिरोधः
यथातीव्रवेगेऽपि नदीप्रवाहं सितुश्च
ज्वनेन निवार्यं कल्याणयनेन ज्ञेया
भिसुखं तिर्यक्प्रवाहान्तरमुत्पाद्य

वृत्त्यनुप्रासः :

ते • तथावैराग्येण चित्ततनयाविषय
प्रवाहनिवार्यः • समाध्यभ्यासिनः • प्र
शान्तप्रवाहः सम्पाद्यते । एतदुक्तं
भवति । तासां विनिवृत्तबोद्धाभि
निवेशानामन्तर्मुखतयास्वकारणएव
चित्ते शक्तिरूपतया बध्ना नम् । तत्र
विषयदोषदर्शनं जीनवैराग्येण • तद्वै
मुख्यमुत्पाद्यते • अभ्यासिनश्चमुख्य
नकशान्तप्रत्ययप्रवाहप्रदर्शनं नद्वारेण
दृढस्थैर्यमुत्पाद्यत इत्याभ्यासमवतिष्ठि
तवृत्तिनिरोधः ॥

वृत्तिभेदः • पुं • प्रवृत्तिनिमित्त
भेदे ॥

वृत्तिमान् • जि • वार्ते ॥ वृत्तिर
स्वास्मिन्वास्ति • मतुप् ॥

वृत्तिविषयः । पुं • वृत्तिव्याप्ये ॥
आत्मनि ॥

वृत्तिविस्मरणम् • न • ध्यातृध्येया
कारवृत्तिशून्ये • द्वैताननुसन्धा
ने ॥

वृत्तिव्याप्यत्वम् • न • विशिष्टशब्दा
दिप्रमाणबलात् • तत्तद्विषयाकारा
धीसमुन्मेषाभिव्यक्तत्वे ॥ ब्रह्मज्ञा
ननाशायवृत्तिव्याप्तिरपेक्षिता ॥

वृत्त्यः • जि • वरणीये ॥ वरणं • त्रिव
तीया । वृज् वरणं । एतिस्तु शास्
वृहजुषः वयप् ॥

वृत्त्यनुप्रासः • पुं • शब्दालङ्कारोक्तरे
। यथा । एकस्याप्यसङ्गतपरः । ए

वृथादानम्,

कस्य० अपिशब्दादनेकव्यञ्जनस्य० हि
बहुक्त्वोवासीदृश्यं वृत्त्यनुप्रासः ।
। यथा । युधिष्ठिर इति तवनेवनेचरद्व
त्यत्र० इत्याः स्वरव्यञ्जनसमुदाययो
रेकदेवावृत्तिः ॥

वृत्तः । पु० ध्वान्ते । अन्वकारे ॥ अ
रौ । शचौ ॥ त्वष्ट्रः पुत्रेदानत्रवि
शेषे ॥ वृजिनात्चातुसधुनायस्मा
च्छक्तोसिपुत्रका । तस्माद्वृत्त इति
ख्याततवनामभविष्यति ॥ घने ॥
शैलविशेषे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ वृ
थोति । वृज्० । बाहुलकात्च
॥ वर्त्तते । वृत्तवर्त्तने । स्फाथित
स्त्रीत्यादिनारक्त्वा ॥

वृत्तद्विष्टः । पु० इन्द्रे ॥ वृत्तद्वेष्टि ।
द्विषप्रतीतौ । सत्सु द्विषेत्यादिना
क्तिप् ॥

वृत्तभोजनः । पु० गण्डोरे । समष्टि
लायाम् । समठ० इ० गौ० दि० भा० ॥

वृत्तगङ्गा । पु० इन्द्रे ॥ वृत्तगङ्गवान् ।
ब्रह्मभूगवचेपुक्तिप् ॥

वृत्तारिः । पु० शक्र । इन्द्रे ॥

वृथा । अ० वन्त्ये । मुधा । अविधौ ।
निरर्थके ॥ यथा । वृथावृष्टिः समु
द्रस्य तप्तस्य भोजनवृथा । वृथादान
समुद्रस्य नीचस्य सुकृतवृथा ॥ नि
ष्कारणे ॥

वृथाजन्म । न० निरर्थकेजनने ॥ *

वृथादानम् । न० परिहासनिमित्तं

वृद्धत्वम्,

पण्डादिभ्यो देये ॥ धूर्त्तैर्बन्दिनिम
ल्लेचकुर्वेद्ये कितवेष्टे । चारचार
णचौरेषु दत्तं भवति निष्फलम् ॥

वृथामांसम् । न० देवतादिकमनुहि
ष्यकृतेमांसे ॥ तद्वन्नये प्रीतत्त्व भव
तीत्युक्तं बह्विपुराणे । यथा । वृथा
रेतावृथामासीद्वृथावादीवृथामतिः
। निन्दकोद्विजदेवानासप्रेतीजाय
तेनरद्वति ॥

वृद्धः । पु० वृद्धदारके । न० गन्धद्रव्य
विशेषे । शैलजी । शैल्ये । अश्मपुष्पे
। रन्दूच० छरीला० इत्यादिभाषाप्र
सिद्धे ॥ रुढे ॥ चि० जीर्णे । प्रवय
सि । स्थविरे । जीने । गतयौवने
॥ सप्ततिवर्षानन्तरवृद्ध उच्यते । य
था । बृहोजनोदुःखशतानिभुङ्क्ते
। इ० ॥ नतेनवृद्धो भवति येनास्यप
लितशिरः । यो वैयुषाप्यधौयानस्तं
देवाः स्थविरे विदुरिति मनुः । वृ
द्धस्य प्रत्युत्थायाभिवादनं कार्यम् ॥
ज्ञे । पण्डते ॥ वर्द्धतेस्म । वृध्व
द्धौ । गत्यर्थे तित्कः । यस्य विभाषे
तिनेट् ॥

वृद्धकाकः । पु० काकिली । द्रोणका
के ।

वृद्धगङ्गा । स्त्री० कामरूपपीठस्थनदी
विशेषे ॥

वृद्धत्वम् । न० स्थाविरे । वार्द्धक्ये ।
वृद्धस्य भावः । तस्य भावस्त्वतसौ ।

वृद्धसङ्घः ।

वृद्धदारकः । पुं० कृगलान्त्राम् ।
विधारा० इ० भा० ॥ वृद्धोदारकोऽ
स्मात् ॥ वृद्धत्वदारयति वा ।
शबुल् ॥

वृद्धदारुः । न० वृद्धदारके । विधा
रा० इ० भा० प्रसिद्धे ॥ यथा । वृद्ध
दारुद्वयगौल्य पिच्छिलकफवातनु
त् । बल्यं कासामदोषघ्नं द्वितीयस्त्र
ल्पशैर्यदम् ॥

वृद्धनाभिः । त्रि० उन्नतनाभौ । तु
ण्डिले ॥ वृद्धाउन्नतानाभिरस्य ॥
वृद्धप्रपितामहः । पुं० प्रपितामह
स्यजनके ॥

वृद्धप्रपितामहो । स्त्री० प्रपितामह
स्यजनन्याम् ॥

वृद्धधला । स्त्री० महासमङ्गाया
म् ॥

वृद्धवाहनः । पुं० आस्रवृद्धे ॥ सुप
क्वोवृद्धवाहनकृतिकेचित् ॥

वृद्धविभौतकः । पुं० आस्त्रातके ॥

वृद्धश्रवाः । पुं० सुनासीरे । इन्द्रे
॥ वृद्धेभ्यः शृणोति । श्रुश्रवणे
। असुन् ॥ वृद्धेश्रवसौश्रुतेति-
वा । वृद्धेषु पण्डितेषु श्रवणश्रेय
स्येति वा । । वृद्धात् वृहस्पते
शृणोति वा ॥

वृद्धश्रावकः । पुं० कपालिनि ॥

वृद्धसङ्घः । पुं० वार्धके ॥ वृद्धानां
सङ्घः ॥

वृद्धिः ।

वृद्धमूत्रकम् । न० इन्द्रतूले । यौष्मा
हासि । मरुद्धजि । बुटियाकासू
त० इ० भा० ॥

वृद्धा । स्त्री० गतधीवनायाम् । प
लिकन्याम् । जरत्त्याम् ॥ तदवस्था
कालीयथा । आषाढशङ्खवेदाला-
तरुणी त्रिशतोमता । पञ्चपञ्चाश-
तः प्रौढा वृद्धा भवति तत्परम् ॥
महाश्रावणिकायाम् ॥ अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धाङ्गुलिः । स्त्री० अङ्गुष्ठे ॥

वृद्धिः स्त्री० वर्द्धने । स्फात्याम् ॥

विष्कम्भारिष्वेकादशेयोगे ॥ तत्र
जातस्य फलयथा । प्रसूतिका लियदि
वृद्धिदेगेनारमुमेगे विनयान्वि
तश्च । वनप्रयोगश्च ह्येषु दक्षो विच
क्षणं स्यात्कथयिकथाम्यामिति ॥

अष्टवर्गोपधान्तरे । योग्यायाम् ।
ऋद्धौ । सिद्धौ । लक्ष्म्याम् ॥

अस्यागुणायथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्च
मधुरासुस्निग्धातिक्लेशौतला । क
श्चिमेधाकरीश्वेषकृष्कृष्मिहराप
रा ॥ प्रयोगेष्वनयोरिकथया लोभ
प्रयोजयेत् । यत्र यद्वा तु मिष्टिः स्या
द्वयमप्यत्र योजयेदितिराजनिर्घण्टः ॥

॥ ऋद्धिर्वृद्ध्योरुत्पत्तिलक्षणना
मगुणायथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्च कन्दौ
हौभवतः कोषयामले । श्वेतलो
मान्वितः कन्दोलताजातः सर
न्ध्रकः ॥ स एव ऋद्धिर्वृद्धिश्च मे

वृद्धि

दमये तये।ब्रुवे । तूलयन्थिसमोक्त
 दधिर्वाभावर्तफलाचसा ॥ वृद्धि
 सुदक्षिणावर्तफलाप्रोक्तामवधि-
 भि । ऋद्धिर्योग्य सिद्धिलक्ष्म्यौ
 वृद्धेरप्य।हयाहमे ॥ ऋद्धिर्बल्य
 त्रिदोषघ्नीशुक्ललामधुरागुरु । प्रा
 यैश्वर्यकारीमूर्त्तिरक्तपित्तविनाशि
 नी॥ वृद्धिर्भग्नप्रदाशीतावृंहणीमधु
 रास्मृता । वृद्धापित्तास्रशमनी-
 क्षतकासचयापहा ॥ राज्ञामप्यष्ट
 वर्गस्तुयतीयमतिदुर्लभः । तस्मा
 दशप्रतिनिधिगृह्णीयात्तद्गुणभि
 षक् ॥ मुखशङ्ख . प्रतिनिधि ॥
 प्रतिनिधिमाह । मेदाजीवकका
 कोलीऋद्धिदुन्दे पिचोसति । व
 रीविदार्यश्वगन्धावाराहीसक्तमात्-
 क्षिपेत् ॥ मेदामहामेदास्थानेशता
 वरीमूलम् . जीवकपर्भकस्थाने
 विदारौमूलम् . काकोलीचीरका
 कोलीस्थानेऽश्वगन्धामूलम् . ऋ-
 द्धिवृद्धिस्थानेशाराहीकन्दगुणै-
 स्तुल्यक्षिपेत् ॥ कलान्तरे । वृद्धौ
 । लाभे । सूद . व्याज . इ . भा .
 ॥ अभ्युदये ॥ समृद्धौ ॥ हर्षे ॥
 मुष्कवृद्धौ । कुरण्डरीगे । श्रे
 लये ॥ धने ॥ समूहे ॥ नीतिवेदि
 नांक्षयादिचिबर्गान्तर्गतवर्गविशेष
 ॥ ऋक्षाभावे ॥ वर्द्धनम् । वृधुवृ
 द्धौक्तिन् । वर्द्धतेऽनयावा ॥ उत्त

वृन्ताकम्

मर्गेनमूलधनातिरिक्तेग्राह्यधने ॥
 वृद्धिका । स्त्री . ऋद्धिनामौषधी ॥
 वृद्धिजीविका । स्त्री . अर्थप्रयोगे ।
 कुसीदे । ऋणदानजीविकायाम् ॥
 वृद्ध्याजीविका ॥
 वृद्धिजीवी । वि . कुसीदिके ॥ वृ
 द्ध्यर्थद्रव्यवृद्धि । तयाजीवितु
 शीलमस्य । णिनि ॥
 वृद्धिद । पुं . जीवके ॥ शुकरक-
 न्दे । वि . वृद्धिदायिनि ॥
 वृद्धिश्राद्धम । न . आभ्युदयिकश्रा
 द्धे ॥ नादौमुग्धश्राद्धे ॥
 वृद्धाक्ष । पुं . जरङ्गवे । वृद्धवृ-
 षि । वृद्धवृक्षासवुक्षाव । अचतुरे
 तिसाधु ॥
 वृद्ध्याजीव . वि . वृद्धिजीविनि ।
 कुसीदिके ॥ वृद्धिराजीवीजीवि
 काऽस्य ॥
 वृधसान . पुं . मनुष्ये ॥ वर्द्धते ।
 वृधु . ऋद्धिबृमन्दिसहिभ्यः
 किदित्यसानच् ॥
 वृन्ताकम् । न . फलपदादिर्येनधार्यते
 तच्च । प्रसवबन्धने । वैटा . वैंटा .
 इ . भा . ॥ वृणोति । वृञ् . वा
 हुलकादस्त्रिधृषीतिक्तोनुम्व ॥ ध
 टीधारायाम् ॥ कुचाये । स्तन
 मुखे ॥
 वृन्ताकम् । न . वार्ताकौ । अस्यगु
 णायथा । वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ अ

वृन्दारक :

पिच । वृन्ताकखादुतीक्ष्णोष्णकटु,
पाकमपित्तलम् । ज्वरवातबला
सघ्न दीपन शुक्रलघु ॥ तद्वलक
फपित्तघ्न वृद्धपित्तकरगुरु ॥ वृ
न्ताकपित्तलक्षिद्विद्वज्ज्वरपरिपाचि
तम् । कफमेदेनिलामग्नमन्त्र्यं
लघुटीपनम् । तदेवहिगुरुस्निग्ध
सतैललवणान्वितम् ॥ अपरश्वेतयु
न्ताककुक्कुटागडसम भवेत् । तदर्थं
स्युः विशेषेणहितहीनस्यपूर्वत ॥
पूर्वत . कृष्णात् ॥ भोजनधिगवृ-
न्ताकवृन्ताकधिगवृन्तकम् । सवृन्ता
धिगतैलाढ्य सतैलधिगरामठम् ॥ स
र्वासाशाकजातीनावृन्ताकंशाकना
यकम् ॥

वृन्ताकी । स्त्री० वार्ताक्या ॥

वृन्तिका । स्त्री० वृन्तितायाम् । कटु,
क्याम् ॥

वृन्दः । पु० दशार्बुदे । शतकीटौ ।
महार्बुदे । अजे ॥ न० समूहे ॥ वृण्यते
वृणभजे । वृन्ददयस्येतिसाधुः ॥

वृन्दा । स्त्री० तुलस्थाम् ॥ जलम्बरस्य
पत्राणाम् ॥ कीदारराजकन्यायाम-
॥ राधाषोडशनामान्तगतनामवि
शेषे ॥

वृन्दारः । द्वि० मनोज्ञे ॥

वृन्दारकः । पुं० अमरे । देवताया-
म् । सुरे । प्रशस्तं वृन्दयस्यसः ।

शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् । स्त्रियां सुत

वृश्चिकः

कापुत्रिकावृन्दारकाणावेतिवक्तव्य
मिति० वृन्दारका० वृन्दारिकीत्युभ
यम् ॥ यूथपती ॥ यथा । वृन्दा
रकः । सुरेश्रेष्ठे मनोज्ञे यूथपातरी
तिव्याडिः ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥
श्रेष्ठे ॥

वृन्दावनम् । न० खनाम्नाप्रसिद्धे
तीर्थविशेषे ॥ वृन्दावनेकेशजालमु
मानास्त्रीचदेशता । भूतेशोभैरव
स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक ॥ इ
त्यागमः ॥ वृन्दायत्रतपस्तेपितत्त
वृन्दावन स्मृतम् । वृन्दयाचक्रता
क्रीडातेनवासुनिसत्तम ॥ इतिपु
राणम् ॥ वृन्दायावनम् ॥

वृन्दावनेश्वरकः । पु० श्रीकृष्णे ॥

वृन्दावनेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

वृन्दिष्ठः । त्रि० अतिवृन्दारके ॥ अथ
मेषामतिशयेनवृन्दारकः । इष्टम् ॥

प्रियस्थिरेतिसाधुः ॥

वृन्दीयान् । त्रि० वृन्दारकतरे ॥ अथ
मनयोरतिशयेनवृन्दारकः । ईयसु
नि० प्रियस्थिरेतिवृन्दारकस्यवृन्दा-
देशः ॥

वृथः । पु० आर्द्रके ॥ मूले ॥ वृणी
ति ॥ वृज् । जनिदेत्यादिनाश
क ॥ उन्दुरौ ॥

वृशा । स्त्री० औषधीविशेषे ॥

वृश्चिकः । पुं० अली । द्रुये । विष्कू
इ० भा० प्र० ॥ वृश्चिकविषस्यलक्षण

वृश्चिपची

यथा । दहत्यग्निरिवादीचभिन-
ती । वीर्द्धमाशुच । वृश्चिकस्यविषं
यातिपश्चाद् शोऽवतिष्ठते ॥ औषध-
न्तु । जीरकस्यकृतः कल्कोद्यतसै-
न्धवस युतः । सुखिणोमधुनालेपा
वृश्चिकस्यविषं हरित् ॥ गन्धमाघ्राय
मृदितसूर्यावर्तदलस्यतु । वृश्चिके
ननरोविदध क्षणाद्भवतिनिर्विष
॥ अष्टमराशौ ॥ तल्लग्नजातस्यफ-
लं यथा । वृश्चिकोदयसञ्ज्ञात शो-
यं वानतिदुष्टधी । भवेद्विज्ञानस-
म्पन्नेविषहीमुभग सुधीः ॥ शु-
क्लकीटः । शुयपोक्ताः । इ० भा० प्र०
॥ आषधीविशेषः । वृश्चिकः । आत्र-
सूक्ष्मेदने । वृश्चिकुषाः । किकन् ।
ग्रहिज्योतिसम्प्रसारणम् ॥

वृश्चिकप्रिया । स्त्री० पूति कायाम् ।
वृश्चिकार्थी । स्त्री० आखु कर्णाम् ॥
वृश्चिका । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषः ।
नखपण्याम् । पिच्छलायाम् । अ-
लिप्रियायाम् ॥

वृश्चिकाधिपः । पुं० मङ्गले ॥
वृश्चिकाली । स्त्री० क्षुपविशेषः ।
वृश्चिपत्याम् । विषघ्न्याम् ।
सर्पदंष्ट्रायाम् । भूरिदुग्धायाम् ।
भासुरपुण्यायाम् । विष्ठाटी० इ०
गौ० भा० ॥ वृश्चिकालीविषघ्नी
तुकासमारुतनाशिनी ॥

वृश्चिपची । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

वृषः

वृश्चीरः । पुं० श्वेतमूलपुनर्नवा-
याम् ॥

वृषः । पुं० धर्मः ॥ वर्षतिफलम् । वृ-
षुश्लेसेचनेच । इगुपधितकः ॥
वर्षणात्सर्वकामानाधर्मीवृषः ।
इतिशङ्करभाष्यम् ॥ बलीवर्द्धः ।
उक्षणि । भद्रे । कृषभे । वृषभे ।
अनङ्गुहि । सौरभेये । गवि । शि-
ववाहनवृषस्यस्वरूपं यथा । शृङ्गायु-
धः । शुहकायश्चतुष्पादसितचुर-
ः । वृहत्ककुत्क्षणापुच्छः । श्यामस्क-
र्धोवृषः । स्मृतइति ॥ वृषोत्सर्गं
वृषिः । तल्लक्षणं यथा । चरणानिमु-
खं पुच्छं यस्यश्वेतानिगीपते ।
लाक्षारससवर्णश्चतनीलमितिनि-
र्दिशेत् ॥ एवविधवृषाभावेऽन्यो
वृषभोयोयस्योपादेयः सीप्युक्तः ।
वर्णतस्तान्त्रिकपिलोत्राक्ष्णस्यप्रशस्य-
ते । तथा । श्वेतोदरः । कृष्णपृष्ठो-
ब्राह्मणस्यप्रशस्यते । क्षिग्धरत्नेनव-
र्णेनक्षत्रियस्यप्रशस्यते । काञ्चना-
भेनवैश्यस्यकृष्णोनाप्यन्यजन्मनः ॥
इति । वृषोत्सर्गकालश्चअशौचान्त-
द्वितीयदिनम् । कार्तिकीचैत्रीदे-
वतीयुताश्विनपूर्णिमाविति ॥ शृ-
ङ्गायाम् ॥ चतुर्विधपुरुषमध्येपुरु-
षविशेषः । तल्लक्षणम् । बहुगुण-
बहुबन्धः । शीघ्रकामोऽनताङ्गः । सक-
लरुचिरदेहः । सत्यवादीवृषोयमि-

वृषचक्रम्

ति । तावुरिसन्नेदितौराशौ
एतद्राशिजातफलमथा । स्थिरम
तिसुमतिकमनीयताक, शलताहि-
न्वशामुपभोगताम् । वृषगतीहिम
शुभ्रशमादिशेतुसुकृतिन . कृति-
नसुखान्यपि ॥ तल्लग्नजातस्य फ
लन्तु । वृषलग्ने भवेज्जातो गुरुभक्त .
प्रियवद । शुचीकृतीधनीलुब्धः शु
र . सर्वजनप्रियइति ॥ उत्तरपद
स्यः श्रेष्ठे ॥ वासि । वासकी ।
अठरूपे ॥ मूषिके ॥ शुक्ले ।
वास्तुस्थानमेदे ॥ रिपौ । कामे ॥
बलवति ॥ कृषभनामौषधे ॥ व
र्षतिफलमधुकामादीन् । वृषु .
इशुपधितिकः ॥ वृष्यप्रयोगे ॥ औ
कृष्णे ॥ पुष्ये ॥ वत्सरविशेषे ॥
यथा । कौट्रवाः शालिमुद्गाश्च
सक्तुमावास्तयेवच । महाधैजाव
तेसर्वेष्वेषचसुरवन्दिते ॥ १५ ॥ न .
जषि । पिष्ये ॥ वेतसी . चि . पु
ष्यवति ॥

वृषकर्षी । स्त्री . सुदर्शनायाम् . सु
दर्शनशुलुष . इ . गौ . भा .
वज्रकर्मा । पु . भगवति । वृषाध
र्मा लक्ष्यकर्माश्च ॥

वृषकेतु . पु . कर्षयपुत्रे ॥

वृषगन्धा . स्त्री . अजानूत्याम् ॥

वृषचक्रम् . न . कृषिकर्मीति वृषाका
रचर्के ॥

वृषपर्णी

वृषय . पु . मृष्के । अण्डकोषे ।
वृषयौभवत सारौकफासृङ्मास-
मेदसाम् । वीर्यवाहिशिराधारौव
षयौपुरुषावहौ । स्थूललिङ्गेदरि
द्र . स्याद् स्थूलवृषयौभवेत्
विषमेखीचक्षुलोबेनृप . स्याद्वृष
योसमे ॥ प्रलम्बवृषयोल्पायुर्निर्द्रव्यो
मणिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषु . से
चने । बाहुलकालुल्यु . । बहुल
मन्यत्रेति युज्वा । सञ्ज्ञापू . कत्वा
द्रुणाभाव ॥

वृषणश्व . पु . इन्द्रस्याश्वे . उच्चै .
श्रवसि । श्वेतहये ॥

वृषण्वसु . न . इन्द्रस्यवने । नन्दने
। कन्दसारे ॥

वृषदशकः . पु . आखुभुजि । वि
डाले । वृषान्मूषिकान्दशति ।
दश . कर्मव्यय . स्वार्थेकान् ॥

वृषध्वजः . पु . वृषाङ्गे . शिवे ॥ व
षीध्वजश्चिह्नमस्य ॥ हिरण्ये ॥ पुष्य
कर्माश्चि ॥

वृषा . पु . कर्षे ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे
। तुरगे ॥ वर्षति । वृषु . कनिन्
युवपितृशिराजौत्यादिना . कनिन्

वृषनाशनः . पु . विडङ्गे ॥

वृषपतिः . पु . शिवे ॥ षण्डे ॥

वृषपञ्चिका . स्त्री . वस्तान्तराम् । अ
जान्तराम् ॥

वृषपर्णी . स्त्री . वृषविशेषे । दध्ना

वृषल .

ल्याम् । चक्राङ्ग्याम् । सुदर्शना
याम् । पुराती० इ० गौ० भा० ॥ आ
खण्ड्याम् ॥

वृषपर्वी । पुं० अन्धकसूदने । शम्भौ
। ईशे । दैत्यप्रभेदे । शृङ्गारिणि ॥
कशेरौ ॥ वृषरूपाणिपर्वण्यस्य ॥

वृषभ० । पुं० अष्टे ॥ गवि । वृषे ॥
शोषत्रीभेदे । शृङ्ग्याम् ॥ वर्षति
सूत्रेणभूमिसिञ्चति । वृषु० । कृ
षिपुत्रिभ्यांकिदित्यभच् । आदिजि
ने । कर्णरन्ध्रे ॥

वृषभगतिः । पुं० रैरिहाणे । शम्भौ
। वृषभेणगतिर्यस्य ॥

वृषभध्वजः । पुं० महेश्वरे । शिवे ।
वृषभोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

वृषभाक्ष० । पुं० श्रीकृष्णे ॥ सर्वका
माभिवर्षकेष्विषीयस्यस० । बहु
ज्रीहावितिषव् । वृषभोधर्म्मोदृष्टि
रस्यवा ॥

वृषभाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

वृषभानु० । पुं० सुरभानुपुत्रे । राधि
कापितरि ॥

वृषभासा । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

वृषध० । पुं० आश्रये ॥ वृषोति । वृ
ज्वरथे । वृद्धो पुक्कदुक्कौचितिक
यन्धाताः पुनागमश्च ॥

वृषलः । पुं० गृह्णन्ने ॥ शूद्रे । चन्द्र
शुभ्रनृपे ॥ बाजिनि । तुरगे ॥ अघा
मिके ॥ वृष्यते० वर्षतिवा । वृषु०

वृषली

। वृषादिभ्यश्चिदितिकल । वृष
धर्म्मलुनातिवा । लूञ्० । अन्ये
भ्योपीतिङ् ॥ वृषलातिवा । ला०
। क । वृषादिभगवान्धर्म्मस्तस्य
य कुरुतेह्यलम् । वृषलतविदुर्देवा
स्तस्माद्धर्म्मनलोपयेत् ॥

वृषलपति । पुं० शूद्रे० चौराणारा
जि ॥

वृषलवृत्तिः । पुं० शूद्रोपक्रमवृत्तौ ॥

वृषली । स्त्री० शूद्रायाम् ॥ जातित्वा
नृडीष् । स्त्रीमात्रे ॥ निरुक्तसकु
र्वन्ति । वृषस्यन्तीचपलवतिभर्त्ता
रमिति० वृषली० ब्राह्मणस्यपरिणी
ताब्राह्मण्यपिवृषलीति० आदधभुग्
वृषलीतत्पमित्यवकुल्लकभट्ट ॥
बन्ध्यातुवृषलीज्ञेया० वृषलीतुमृत
प्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारी-
यारजस्वला ॥ पितृगृहेष्विवाहि
तायारजस्वलायांकन्यायां ॥ यथाऽ
चिकाश्रयो । पितुर्गृहेष्वयाकन्या
रजः पश्यत्यसंस्कृता । भूणहत्या
पितृसत्याः साकन्यावृषलीस्मृता
॥ यस्तुतारयेत्कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञा
नदुर्वलः । अग्राह्यमपाङ्क्तेय
तविद्यावृषलीपतिमिति ॥ स्वपति
परित्यज्यपरपतिगमिन्याम् । य
था । स्ववृषयापरित्यज्यपरवृषे० वृ
षायते । वृषलीसाहिविज्ञेयानश
द्रीवृषलीभवेदिति ॥

वृषाकपाथी

वृषलीपतिः । पुं० सवर्णमपरिणीय
कृतशूद्राविवाहे ॥ वृषल्या पति
॥ यस्तुतावरयेत्कन्यात्राह्मणोऽज्ञा
नदुर्वलः । अथाद्येयमपाङ्गेयतवि
द्यावृषलीपतिम् ॥ यदिशूद्राव्रजेहि
प्रोवृषलीपतिरेवस । तापितुर्द
हेसञ्जातरजस्काम् ॥

वृषलीफेन । पुं० शूद्रायाअधररसे ॥
वृषलीचन । पुं० मूषिके ॥ वि०
वृषनयने ॥

वृषवाहनः । पुं० शिवे ॥

वृषशत्रुः । पुं० विष्णौ ॥ इ० त्रि० षः
॥ विडाले ॥

वृषसृक्षौ । पुं० भृङ्गरेले ॥

वृषस्यन्ती । स्त्री० कामुक्याम् । मैयु
नेच्छावक्ष्याम् ॥ वृषनर० शूद्रलवा
० इच्छत्यात्मनः । सुपचात्मनः
क्यच् । अश्वक्षीरवृषलवयानामा
त्मप्रौतोक्त्यचौतिसुक् । लट् . शट्
। उगितश्चेतिडौप् ॥

वृषा । स्त्री० मूषिकपण्याम् ॥ कपि
कच्छाम् ॥ वर्षति । वृषिरिगुपधेति
कः । टाप् ॥

वृषाकपाथी । स्त्री० श्रियाम् ॥ गौर्या
म् ॥ वृषाकपे स्त्रीतिपुयागार्थे०
वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदा
तद्वत्येकारादेशीडौप्च ॥ वर्याम्
। शतावर्याम् ॥ जीबन्त्याम् ॥ श
प्याम् ॥ स्वाहायाम् ।

वृषाकृतिः

वृषाकपिः । पु० हरे । स्मरहरे ॥
कृष्णो । वासुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वका
मानाधर्मीवृष ० । कात्तोयात्भू
मिमपोदितिकपिर्वराह । वृषत्या
त्कपिरुपत्त्वाञ्चवृषाकपिः । कपि
र्वराहश्चेष्टश्चधर्मश्चवृषउच्यते ।
तस्माद्वृषाकपिप्राहकश्यमोमांप्रजा
पतिरितिमहाभारतम् ॥ जातवे
दसि । अग्नौ ॥ वृषधर्मनकम्प
यति । कापाकश्चिञ्चलने । कु
ण्डिकम्प्यानलोपष्टेति० इ० । वृ
षाद्धर्मादाकम्पयतिदुष्टानितिवा
॥ यद्वा । वर्षतिकामान् । वृषु०
। इरुपधेतिक । आकम्पयतिपा
पानि । पूर्ववदि । वृषश्चासा
वाकपिश्च ॥ यद्वा । वृषाङ्गन्द्रेण
कम्पते० आकम्पतेवाऽस्मात् ॥ व
द्वा । वृषधर्मी० वृषाङ्गन्द्रेवा० क
पिरिववशेयस्य ॥ यद्वा । वृषरक्षकः
कपिर्वराह । शाकपार्थिवादिः
। अन्येषामपीतिदीर्घ ॥ यद्वा ।
वृषाङ्गन्द्रेण० अकम्० वृषाकम्पिय-
ति० पिगतौ । अन्तर्भाषितस्यर्थी-
वा । इन्द्रदु . खप्राप्नोति० प्रापस
तिवादेत्यान्० रक्षकत्वात् । विचि
सञ्जापूर्वकत्वाद्गुणः । किपितु
आगमशास्त्रस्यानित्यत्वाद्गुणः ॥

वृषाकरः । पुं० माषे ॥

वृषाकृतिः । पु० विष्णौ । नारायणे ।

वृषाक्षरः

धर्माधीनाक्षतिरस्य ॥ वृषभक्ष्मा
दृष्ट्यै ॥ आक्षतिराकार . शरीरम्
। वृषाधीधर्माधीनाक्षति . शरीर
मस्येति ॥

वृषाक्षः । पुं० मक्षरे ॥ साधौ ॥ वृ
षः ॥ वृषभक्ष्ममस्य ॥ भक्ष्मातके
॥ मक्ष्मके ॥

वृषाक्षजः । पुं० उमरुवाद्यै ॥ इ.
श. र. ली.

वृषाक्षनः । पुं० शिवे ॥ इ. चि.
षः ॥

वृषाक्षकः । पुं० महाकाली ॥ इ.
नि. ष. ॥

वृषाक्षिपः । पुं० शुक्ययै ॥ वृषस्य
राशिविशेषस्यक्षिपः ॥

वृषाक्षकः । पुं० जनाङ्गे ॥ वि
डाली ॥

वृषाक्षयः । पुं० चटके ॥ इ. हा.
ली. ॥

वृषाक्षनः । पुं० शिवे ॥ वृषाक्षली
वक्ष्म . आसनमस्य ॥ वृषरूपआ
सने ॥

वृषाक्षरः । पुं० विडाली ॥ वृषाम्
विक्रमाक्षरौडस्य ॥ इ. हा. ली. ॥

वृषी । पुं० मक्षरे ॥ इ. श. ला. ॥

वृषी । स्त्री. यत्तीनामासने . प्रतिवि
ष्टरे । वर्षतिसुखम् । वृषु. ।

वृषपक्षेतिहः । गौरादिः ॥

वृषीक्षरः । पुं० आवादीवत्सतरी

वृष्टिभूः

चतुष्टयसहितविशुद्धचक्षाक्षितवृष
स्थाने ॥

वृष्टः । वि. सिक्ते ॥ वृषे . ताः ॥

वृष्टिः । स्त्री. वर्षे . मेघाज्जलपत
ने . वर्षयै . वर्षयम् । वृषु. ।
स्त्रियाक्तिम् ॥ भाग्याख्यायाम्
सुष्टौ ॥

वृष्टिमी । स्त्री. भक्तपथिकायाम् ।
सूक्ष्मायाम् ॥ नि. वृष्टिना-
यके ॥

वृष्टिजीवनः । पुं० द्विमातृकेदेशे .
वृष्टिजीवनंयस्यस . ॥ वृष्ट्याजीव
नययवा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न. मेघाज्जलपतनेयता
याम् ॥ यथा . द्वितीयपञ्चनिमित्तग
र्भे . वीर्याटकानिपयनेन . पट्टिद्यु
तानवाभै . सनितेनवाद्यप्रसव . ॥
इतिवराहोक्तौवृष्टेराटकद्वितीयप्रमा
णपरिज्ञानपराशरयोः । आटका
स्तुरीद्वितीयमर्पाविद्यात्प्रमाणत .
धनुः प्रमाणमैदिन्याविद्याद्विषया
भिवर्धयम् ॥ समेर्विषयाङ्गुलाना
होद्विचतुष्कोङ्गुलीच्छिन्ने . भाण्डे
वर्षतिसम्पूर्णे . चोयमाटकवर्षंय
म् ॥ तथाचाचाक्ष्यः । इत्येति
यालङ्कण्डकमधिकस्यास्य प्रमाण
निर्देशः । पञ्चाशत्पलमाटकमने
नमित्तुयाज्जलपतितमिति ॥

वृष्टिभू । पुं. भिक्ते ॥ वृष्टौभवति ।

वृहच्चक्षुः

भू० । भुवः सन्नान्तरयोरिति-
क्षिप् ॥

वृष्णि० । पुं० यादवे ॥ मेघे ॥ श्रीकृ-
ष्णे ॥ वर्षति । वृषु० । सर्वपि
भ्यांकिदितिनि ॥ चि० पाषण्डे ॥
चण्डे ॥

वृष्णिगर्भः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृष्णा
योगर्भेयस्यसः ॥

वृष्यः । पुं० माघे ॥ न० बाजीकर-
णे ॥ चि० शुक्रवृक्षिकारकौषधा-
दौ ॥ वृष्यते । वृषु० । विभाषाकृ-
तवृषोरितिकथप् । पक्षेय्यतितु० व-
र्ष्यम् ॥ वृषायहिते ॥ वृषायका-
मुकायहितम् । खलयवमाविति-
यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री० विद्यार्याम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री० वृषदारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वृष्यवल्गिका । स्त्री० विद्यार्याम् ॥

वृष्या । स्त्री० कृत्स्निनामौषधे ॥ शता-

वर्ष्याम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृषी । स्त्री० व्रतिनामासने ॥ ब्रह्म-

चार्याद्यासने ॥ ब्रुवन्तः सौदन्त्य-

स्याम् ॥ पृषीदरादिष्वाद्ब्रुवच्छ-

ब्दस्य० वृ० आदेशः । अन्त्येष्वापीत्य-

धिकरणे ७ ॥

वृहच्चक्षुः । पुं० महाचक्षुशाकेपलि-

विशिषे । दीर्घपादे । कुलङ्क-

भा० ॥

वेगवती

वृहच्चित्त० । पुं० बीजपुरे ॥

वृहच्छल्क । पु० चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुक० । पु० दार्वाघाटे । कठ-
कोरवा० इतिख्यातेखगे ॥

वेकट० । पु० वैकटिके । मणिकारे ।

मणिसारा० इ० भा० प्र० मेकटी० इ०

गौ० देशभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ यू-

नि । जाततोरुस्ये ॥ विदूषके ॥

वेगः । पुं० जघे । रहसि । रये ।

स्यदे ॥ प्रवाहे । ओघे । धारायो-

म् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥

रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा ।

वेगान्नधारयेज्जातुविष्णुमूत्रक्षवदृष्ट-

क्षुधाम् ॥ अपिच । वेगरेधानक-

संख्योच्चन्यक्तोऽथवेगतः ॥ पुन-

श्च । स्वभावतः प्रवृत्तानांमलादौ

नांजिजीविषु० । नवेगान्नधारयेद्वी-

र कामादीनाञ्चधारयेदिति ।

पृथिव्यादिचतुष्टयमनावृत्तौसंस्का-

रे । वेजनम् । ओविजौभयचलन-

योः । घञ् ॥

वेगनाशन० । पुं० श्लेष्मणि ॥

वेगवान् । पु० ईश्वरे ॥ चि० वेगि-

नि ॥ वेगान्नवेद्यासि । मतुप ॥

वेगवती । स्त्री० अर्द्धसमवृत्तमेदे ॥

यथा । विषमेप्रथमाक्षरद्वौनदोऽथ

कमेवहिवेगवतीस्यात् ॥ यथा ।

स्मरवेगवतीब्रजरासाकीशववंशरवे-

रतिमुग्धा । रभसाङ्गुरुनृगव-

वेणि .

नीकेलिनिकुञ्जगृहायजगाम ॥

वेगसर . । पुं . वेगिहये ॥

वेगित । चि . सञ्जातवेगे । वेगवि
शिष्टे ॥ वेगः सञ्जातोऽस्य । ता
रकादित्वादितच् ॥वेगी । पुं . श्येनपक्षिणि ॥ चि . वेग
वति । तरस्त्रिणि । जाङ्घिके ॥

अतिशयितोवेगोऽस्य । अतद्वनि ॥

वेगिहरिण . । पुं . श्रीकारौमृगे ॥

वेङ्कट । पुं . द्रविडदेशस्थेऽचलवि
शेषे ॥

वेचा । स्त्री . मूल्ये ॥ विचिर् . ।

अच् . टाप् ॥ वेचामूल्यञ्चवेत-
नमितिहलायुध . ।

वेजानी । स्त्री . सोमराज्याम् ॥

वेजितः चि . भीते ॥

वेडम् । न . सान्द्रविष्किन्नचन्दने ॥

वेडा ।) स्त्री . नौकायाम् ॥
वेडी ।)वेण । पुं . अज्ञात्सुनीयायामुत्पन्ने
पृथो पितरि . ॥ सत्पुत्रेणतु
जातेनवेणोपिचिदित्रययी । पुत्रा
कोनरकात्चात . सतेनसुमहात्म
नेतिविष्णुपुराणम् ॥ वणसङ्कर
जातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेन
त्वम्बष्ठामुत्पन्नेवेणउच्यतइतिम-
नुः ॥

वेणा । स्त्री . भारतवर्षस्थनदीविशेषे ।

वेणि . । स्त्री . वेण्याम । वेति .

वेणु .

वीयतेवा । वीगतिव्याप्तिप्रजनका

न्त्यसनखादनेषु । वीज्याज्वरिभ्यो

नि । बाहुलकास्तत्त्वम् ॥ यद्वा

। वेणति । वेणु . । वृन् ॥

वेणिवेधनी । स्त्री . जलौकायाम् ॥

वेणी । स्त्री . केशबन्धे । प्रवेण्याम् ।

प्रापितभट्टकादिधार्यकेशरचनावि

शेषे ॥ यथा । जटानेयवेणौकृत

कचकलापेनमरलगलेकसूरीयशि

रसिशशिरेखानतिलकम् । इय

भूतिर्नाङ्गेप्रियविरहजन्माधवल

मापुरारातेभ्रान्त्याकुसुमशरकिमा

व्यथयसि ॥ देवताड्डे ॥ नद्यादेर

न्तरे ॥ सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ मेष्ट्या

म् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वे

णुगतिज्ञानचिन्तानिशामनयादि

चग्रहणेषु ॥ वृन् । कृदिकारा

दितिडौष् ॥

वेणोर . । पुं . अरिष्टवृक्षे ॥

वेणुः । पुं . वृषविशेषे । त्वक्सा

दे । वशे ॥ व शवाद्ये ॥ यथा ।

महानन्दस्तथानन्दोविजयोयजयस्त

था । चत्वारउत्तमावशामतङ्ग-

मुनिसम्भता ॥ दशाङ्गुलीमहा-

नन्दोनन्दएकादशाङ्गुल । द्वाद

शाङ्गुलमानस्तुविजयपरिकीर्ति

त । चतुर्दशाङ्गुलिमितीजयवृत्त्य

भिधीयते ॥ वेणति । वेणुगच्छा

दौ । बाहुलकादु ॥ यद्वा । अ

वैतस .

जति । अजिबूरीभ्यामिन्नेतिगुः ।

अजिबी ॥

विशुक्कम् । न० तीचे । गजस्यतीदनद
गुह्ये । विशुक्कानिष्ठं सम् । निर्वृत्ते
धदातादिभ्यङ्गतिठक् । इसुसुता
प्तात्क् । सञ्जापूर्वकस्थान्मव
ति . ॥

विशुक्कंरः । पुं० करीरवृक्षे ॥

विशुक्क . पुं० विशुक्कवे ॥

विशुक्कदारी . पु० नरकात्मजे . वाणा
सुरात्मजे ॥

विशुक्क . पुं० वैश्विकी . वशीवाद
के ॥ विशुक्कमति . भा० . आतीनु
पसर्गेक . ॥

विशुक्कपत्री . स्त्री० वंशयत्रीवृक्षे ॥

विशुक्कयव . पुं० वंशयवगुह्ये . वंशयवे ॥

विशुक्कवाद . पु० विशुक्के ॥

विशुक्कबीजम् . न० वंशयवे ॥

विशुक्का . स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

विशुक्कासङ्गमः . पुं० तीर्थविशेषे ॥

वैत . पुं० वैते ॥ इ० रा० नि० ॥

वैतनम् . न० कर्मकरस्य भृत्यो . कर्म
ग्यायाम् । विधायाम् । भृत्याकाम्
। निर्वर्त्ते . कामकराङ्क० इ० भा० ॥
जीवनोपाये . आजीवे ॥ रूप्ये ॥
जीयतेऽनेन . जीगत्यादी . जीपति
भ्यांतनम् ॥

वैतसः . पुं० लताविशेषे . रथे . अ
भ्युप्ये . विदुले . शीते . वानीरे .

वैच .

वज्रुली . वैत० इ० भा० ॥ अत्रभावप्र
काश . वैतसीविदुलीनम्बोवज्रु
लीदीर्घपत्रक . नादेयौगम्बप्र
स्रजलौकासम्भृतस्तथा ॥ नदीकूल
प्रियस्त्वन्य सुशीतोवनपुष्पकः
। जलजातस्योयकामोविदुलीजलवे
तसः ॥ वैतस . शीतलीदाहशो
थार्थीयानिसग्व्रणान् . इन्तिबीस
पंक्त्यासपित्ताश्मरिकपानिलान्
॥ अयनम् . इ० रा० . नपुंसककृति
ज्ञाः . वाचिकल्पस्य . इतञ्जानं . क्षा
ति . प्रोचन्तकर्मणि . आतीनुपेति
कः ॥ यद्वा . जयति . वैज् . वैज
स्तुट्चेत्यसच् . वाङ्मलकादात्मन ॥

वैतसास्त्र . पु० अम्बवैतसे ॥

वैतसी . स्त्री० वैतसे ॥

वैतसीका . स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वैतस्थान् . चि० बहुवैतसीदेशे ॥ वैत

सा . सन्त्यक् . कुमुदनवैतसीभ्यो

ङ्मत्तुप् . मादुपधायाकृतिवः ॥

वैतालः . पुं० ईश्वरदारपाणि ॥ भू

ताधिष्ठितशवे ॥ अकस्मान्नभस्या

भासमानिभूतविशेषे ॥ शिवगणाधि

पविशेषे ॥

वैत्ता . चि० वैदितरि . ज्ञातरि ॥

वैत्ति . विद् . लृच् ॥

वैचः . पु० वैते . शीगिदगुह्ये . सु

दगुह्ये . जीयते . जीगत्यादिषु .

गुह्यगीपथिव्योत्थादिना० चः ॥ वं

वेद

श्री ॥ फलिन्याम् ॥ पुं० असुरविशि
षे ॥

वेचधर . । पुं० द्वारपाले ॥

वेचधारकः । पुं० हा स्थिते ॥

वेचवान् । चि० वेचधारके ॥

वेचवती । स्त्री० नदीविशिषे ॥ सातुमा

लवदेशात् कालपीसमीपेयमुनायां

मिलिता ॥ वेचासुरमातरि ॥ वेचा

णिसन्त्यस्याम् । मतुप् । डौप् ॥

वेचावती । स्त्री० वेचवच्छानद्याम् ॥

वेचासनम् । न० वेचनिर्मितासने ।

आसन्द्याम् ॥ आदेचासनमासन्दी

ति० द्वेमचन्द्र . ॥

वेचासुर । पुं० असुरविशिषे ॥

वेची । पुं० द्वारपाले ॥ चि० वेचयुक्ते ॥

वेद । पुं० आन्नाये । श्रुतौ । क्रमो

पगृहीतवर्णात्मन्यपौरुषेयवाक्ये ॥

वेदयतिबोधयतिआत्मानम् । विद

ज्ञाने । इत्यतोऽप्यन्तात्पचाद्यच्

॥ नार्थबुद्धावेदसृष्टिः कालिदासा

दिवाक्यवत् । किन्तुश्वासवृत्तवाद्यत्रा

तस्यादतोऽपौरुषेयता ॥ यथाहुरा

र्यायामाचार्याः । वेदेऽनादितया

वायवापरमेष्ठरप्रणीततया । भवति

परमप्रमाणबोधेनास्तिस्वतस्त्वरती

वा ॥ नापेक्षतेयदन्यदपेक्षन्तेऽ

खिलानिमानानि । वाक्यतन्निग

मानां मानवज्ञायातीन्द्रियावगतौ ।

मानं प्रबोधयन्तबोधमानेनयेकुमुत्स

वेद .

न्ते । एधाभिरेवदहनदग्धुंवाञ्छन्ति

तेमहात्मानः ॥ ४६ ॥ वेदोनादिर

मुष्यव्यञ्जक ईशः स्वयप्रकाशात्मा ।

तदभिव्यक्तिमुदोह्यप्रोक्तोसौसूरि

भिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामव

लौकिकेष्वरिबान्यन्नकारणदृष्टम् । त

दददृष्टावगतीवेदवदन्योनवेदकीहे

तुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थतन्त्रेक

स्त्रियादिप्रकाशयति । तदिदमनुवा

दमात्रप्रामाण्यतत्त्वसिद्धातिनकि

ञ्चित् ॥ अशब्दयवतिनिगमेसाधयति

द्वैतमेवैकोनं । अद्वैतमेववस्तुप्र

तिपादयतिप्रसिद्धमपरोक्ष ॥ ५० ॥

सचवेदामन्त्रब्राह्मणभेदाद्द्विविधः ।

विधिमचनानामधेयनिषेधार्थवादभेदो

त्पञ्चविधश्चभवति ॥ अज्ञातज्ञा

पकोवेदइतिप्रमाणविदः ॥ अ

तोवेदार्थज्ञानप्रशसामाहकर्मपुराण

म् । नवेदपाठमात्रेणसन्तोषका

रयेद्बुधः । पाठमात्रावसानस्तुपङ्के

गौरिवसौदति ॥ योऽधीत्यविधिव

द्विप्रेवेदार्थंनविचारयेत् । ससान्व

यः शुद्धसमः पात्रतानप्रपद्यते ॥

व्यासश्च । वेदस्याध्ययनसर्वधर्मशा

स्त्रस्यवापियत् । अजानतार्थतत्स

र्वतुषाणाक्कण्डनयथा ॥ यथापशुर्भा

रवाहीनतस्यभजतेफलम् । द्विजस्त

थार्थानभिज्ञानवेदफलमश्नुते । पा

ठमात्रवतीनित्यद्विजातींश्चायं वज्जि

वेद

तान् । पशूनिवचतान्प्राज्ञोवाङ्-
मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ श्रुतहीनम-
धीतयन्नेहनामुचतज्ञवेत् । श्रुतन्तु
केवलमपिसमुद्धारायकल्पते । यो
धीतेनार्थतत्त्वज्ञस्तस्यतद्धारणादृषा
। भारवाहीसमृतक केवलकेशभा-
गमवेत् ॥ तस्मादर्थपरिज्ञानेयज्ञ-
कार्योविज्ञानता । ज्ञानकर्मचसयु-
क्तयुक्तार्थकथितमया ॥ अधीतश्रुत-
सयुक्ततथाश्रेष्ठनकेवलम् । अधीत्य
यत्किञ्चिदपितदर्थमवबुध्यच । स्व-
र्गलोकमवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविद्वि-
जः इति । अपिच । वेदार्थज्ञो ज-
पजपत्वातथैवाध्ययनं द्विज । कुर्व-
न्स्वर्गमवाप्नोतिनरकान्तुविपर्यये । इ-
तिचव्यासः ॥ मनुः । वेदशास्त्रा-
र्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसेत् । ब्रह्मे-
वलोकेतिष्ठन्सब्रह्मलोकायकल्पते
इति । व्यासः । समुच्चितस्लोक-
मपिश्रुताधीतविशिष्यते । चतुर्णां
मपिवेदानाकेवलाध्ययनाद्विजाः ॥
अनृचाग्रन्यनः श्रेष्ठाग्रन्यभ्योधा-
रिणोवराः । धारिभ्यस्त्रार्थतत्त्वज्ञा-
स्तेभ्योप्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ पुस्त-
केवेदलिखननिषेधः पाश्चात्तरख-
ण्डे ११० अध्यायेयथा । वेदलिख-
नकृत्वायः पठेद्ब्रह्मवाभवेत् । पुस्त-
कवाग्रेष्ट्याप्यवजपातोभवेद्भुवमि-
ति ॥ विदस्वमेनधर्मम् । विदज्ञा

वेदना

ने । इत्यर्थेतिषञ् ॥ वेदार्थवेदम-
हेतुत्वाद्वाकरणे ॥ व्याकरणेनहि
पदादिविभागश्चतुर्वेदादयो ज्ञाय-
न्ते ॥ अनुभवे । भाविषञ् ॥ वृत्तौ
॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाश-
के ॥ मीनशरीरावच्छेदेनभगवद्वा-
क्यमितिन्यायशास्त्रम् ॥
वेदगर्भः । पु० अजयोनौ । ब्रह्मणि
॥ ब्राह्मणे ॥ वेदोर्गर्भेयस्यसः ॥
वेदगर्भा । स्त्री० दुर्गायाम् । वेदजन-
यित्वाम् ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिश्च-
सितमेतद्वग्वेदइत्यादिश्रुतेः । म-
मैवाज्ञापराशक्तिर्वेदसंज्ञापुरातनी
। ऋग्यजुः । सामरूपेणसर्गादौसप्रव-
र्त्ततइतिकूर्मपुराणे द्वादशाध्यायेऽश्री-
भगवत्स्मृतेश्च तथाचचत्वारोवेदाः
साक्षाः सरस्वत्याबहुधाभिन्नाः । ए-
कशतमध्ययुंशोखाः । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः । एकविंशतिधावाङ्मू-
लम् । नवधाथर्बणोवेदइतिमहाभाष्य-
म् ॥
वेदज्ञः । त्रि० वेदपारगे । वेदंजानाति
। ज्ञा० । आतीनुपसर्गइतिकः ॥
वेदनम् । न० अनुभूतौ । सबेदने ।
विदज्ञाने । ल्युट्चेति० ल्युटिक्लौब-
त्वम् ॥ विवाहे ॥
वेदना । स्त्री० ज्ञाने । दुःखे । पी-
डायाम् ॥ विदवेदनाज्ञाननिवा-
सिषुचुरादिः । व्यासितियुच् ॥ व

वेदमाता

दृ। विद्वान्ने । षट्पिबन्दिबिदिभ्य
खेतिवाच्यमितियुक् ॥

वेदनास्कन्ध । पु० विषयज्ञानप्रपञ्चे ।
विज्ञानस्कन्धजन्ययो सुखदुःखयो
याप्रियाप्रियानुभवविषयस्पर्शसुख
दुःखतद्रहितविशेषावस्थाचित्तस्य
जायते । सवेदनास्कन्धवृत्तिवाच्यस्य
तिः । सुखादिप्रत्ययो वेदनास्कन्ध
वृत्त्यानन्दमिरि ।

वेदनिन्दकः । पु० नास्तिके । वेदनि
न्दाकरे ॥ वेदनिन्दति । णिदिकुत्सा
याम् । खलुक् ॥

वेदपारग । पु० मन्त्रब्राह्मणात्मकशा
खाध्यायिनि ॥ चि० अथगतवेदार्थ
तत्त्वे । ज्ञानिनि । सञ्ज्ञासिनि ॥
वेदस्यपारगच्छति । गम्ल् । अ-
न्तात्यन्तोतिगमेर्ङ् । ॥

वेदभागः । पुं० मन्त्रब्राह्मणयोः ।
पूर्वैरुदाहृतेषु द्वित्वादिवु । तैयथा ।
हेतुनिर्वचननिन्दाप्रशसासशयोवि
धि । परकृतिः पुराकल्पोवधारण
कल्पनेतिहेत्वादयः ॥

वेदमाता । स्त्री० गायत्र्याम् । सर्वेशा
क्ताद्विजाः प्रोक्तान्त्यैवानुचयेण्य
वा । उपासतेद्यादिदेवीगायत्रीवे
दमातरम् ॥ अपिच । योधीतेऽहन्त्य
दन्येतांसाविर्भवेदमातरम् । वि
ज्ञायाथैवब्रह्मचारोसयातिपरमांगति
मिति ॥ दुर्गायाम् ॥

वेदवित्

वेदमार्गः । पुं० वेदबोधितेपथि ॥ य
था । जलौघैर्निरभिद्यन्तसेतवोवर्ष
तीश्वरे । पाखण्डिनामसद्वादैर्बेद
मार्गा कलौयथेतिश्री० । अपिच ।
एतस्माद्वेदमार्गाद्विद्यदन्त्यदिहजाय
ते । तत्तुद्रकर्मविज्ञेयरीद्रशीच
विवर्जितमितिव० पु० ॥

वेदवती । स्त्री० कुशध्वजराजकन्याया
म् ॥ विवेकस्यप्रतीहार्याम् । वेद
विद्याभिमानिन्यादेवतायाम् ॥

वेदवदनम् । न० व्याकरणे ॥ यथा ।
योवेदवेदवदनसदनद्विसम्यग्ब्रा
ह्म्या सवेदमपिबेदकिमन्यथाच
म् । यस्मादतः प्रथममेतदधौत्य
धीमान्शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणे
धिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणिः ।
योगिनोतन्त्रेप्यथमेवपाठः ॥

वेदवादरतः । चि० वेदेयसन्निवादाः
• अर्थवादाः • अक्षय्यवैषातुस्मां
स्ययाजिन सुकृतभवतीत्येवमाद
यस्तेष्वेवरते । वेदार्थसत्यत्वेनैव
मेवैतद्विदितमिथ्याविश्वासेनसन्तुष्टे ॥

वेदवासः । पुं० ब्राह्मणे । वेदस्यवा
सायस्मिन् ॥

वेदवित् । पुं० कर्मब्रह्माख्यवेदार्थवि
दि । कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञा
नकाण्डात्मकसर्ववेदार्थविदि ।
वेदज्ञे ॥ ऋग्वेदादयोवेदाश्चत्वारस्त
त्त्वानीतिवेदविद्वदिति ॥ वेदवेदार्थ

वेदाङ्गम्

सुवेत्ति • विद्यते • विन्ते वा । विद
ज्ञाने • विदसत्तायाम् • विदविचार
ये वा । सत्स्विति • क्षिप् ॥

वेदव्यास • । पुं • शुक्रदेवस्वपितरि ।
माठरे । वैपायने । पाराशर्य्ये ।
बादरायणे ॥ वेद व्यस्यति । असु •
। अण् ॥ यथा । वेदमेकचतुर्भेदक
त्वाशाखाशतैर्विभु । करोति बहु
लभूये । वेदव्यासस्वरूपपद्यक् । हापरे
तुयुगेविष्णुर्व्याससूरीमहामुने । वे
दमेकसबहुधाकुरुते जगतीहित ॥
यथासुकुरुते तन्वा । वेदमेकपृथक्पसु •
। वेदव्यासाभिधाना तु मासामूर्त्ति
मंधुद्विषद्वतिविष्णुपुराणम् ॥

वेदः । न • धने ॥ विद्यते • लभ्यते ।

विदुल्लभाभे । असुन् ॥

वेदसार • । पुं • श्रीदेवीभागवते ॥
वेदमथ्यासी । पुं • वेदविहिताग्निहो
त्रादिकर्मत्याग्नि ॥

वेदस्वामी । पुं • आगमपे । आगमा
धिपतौ ॥ यथा । हकालिदास • । सु
रुशनाङ्गारकराजपुत्राज्ञेया • क्रमे
णागमपा • प्रवीणै • । निजागमे
शाङ्गिनिमेखलायावन्मस्तदाचारकरो
निरुक्त • ॥ इति ॥ तदाचारकरः
• तेषां विप्रादीनामाचारकृत् • उक्त
म् ॥

वेदाग्रणी । स्त्री • सरस्वत्याम् ॥

वेदाङ्गम् । न • शिवाकल्पोव्याकरणं

वेदान्तः

निरुक्तं ऋन्दोज्योतिषमिति श्रुतिवो
धितेषुषट्सु ॥ तत्राकारादिबर्णा
नाख्यलकरणप्रयत्नवोधिकाचकुहवि
सर्जनीयानाकण्डव्यादिकाशिक्षा
। यागक्रियाणामुपदेश • कल्प • ।
साधुमद्दान्वाख्यानव्याकरणम् ।
वर्णागमोवर्णविपर्ययस्य त्यादिनानि
स्येनेनाक्त निरुक्तम् । श्रुतिऋन्दसा
प्रत्यायकऋन्द • । यज्ञादिगणन
शास्त्रज्योतिषमितिसङ्क्षेप ॥
वेदस्य ऋम् ॥ पुं • परमेश्वरे ॥
वेदायः भूताधस्य ॥

वेदाद । न • प्रणवे ॥

वेदानुबन्धनम् । न • नित्यस्वाध्यायल
क्षणे मन्त्रब्रह्मणाध्ययने ॥ वेदस्य अ
नुवचनम् ॥ वेदाऽनुच्यते गुरुच्चार
णानन्तरपठ्यते इति ॥ अथवा । वे
दस्य अनुपस्थात् गुरुपासनाऽनन्तरम्
वचनम् • पठनम् ॥

वेदान्तः • । पुं • उपनिषदि ॥ तदुपका
रिशारीरकसूत्रादौ ॥ तथाच वेदीना
मन्तोऽवसानभागे वेदान्त इति व्युत्प
त्तियोगान्मस्यो वेदान्तशब्दो वेदवि
भागे । तत्र भेदेषूपनिषत्सु • शारीरका
दौ तूपचरित इति ॥ वेदानामन्ती
निर्णये । प्रस्थानत्रयात्मकेशास्त्रे
॥ आमुषीरामृते • कालनये वेदान्त
चिन्तयेतिसत्यसिनेयावज्जीवानि
होत्रप्रयोगवन्नित्यत्वेन विहितं श्रवणं

वेदभ्यास.

दि । गृहस्थादीनानुश्रवणादिका
म्यम् । तदुक्तम् । दिनेदिनेतुवेदा
न्तश्रवणाद्वृत्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रू
षया लब्धात्कृच्छ्राऽशीतिफललभे-
दिति ॥ वेदेषु तिलेषु तैलवदन्तोऽ
वस्थितेयः । तैलवर्द्धं देवेदान्तं च
प्रतिष्ठितवृत्तिश्रवणात् ॥

वेदान्तकृतम् । पुं० वेदान्तार्थसम्प्रदा
यप्रवर्त्तके वेदभ्यासादौ ॥

वेदान्तग । चि० ब्रह्मज्ञे ॥ वेदा
न्तानामुपनिषदामर्थब्रह्मगच्छति ।
गच्छ० । उपपद्यते ॥

वेदान्तसार । पु० वेदान्तस्य मधि
तार्थ । वेदान्तस्य सारः ॥

वेदान्तौ । पु० ब्रह्मतत्त्वज्ञे । यत्वे
ताविद्यात्मिकाचितोष्ठसिमुपेक्ष्यके
बलतदनुकूलयुक्त्यनुसन्धानकौश-
कीनैवतुष्यन्ति । ते तु नैयोगिकादिस
हशानिन्दिता एव । तदुक्तम् । वेदा
न्ता बहुतर्ककर्मश्रमतिग्रस्ताः पर
मायया० भाटाः । कर्मकलाकुला
हतधियो ह्येतेति वैशेषिकाः । अ
न्ये भेदरता विवादकलहास्ते तत्त्वतो
बध्निताः सास्त्रात्सिद्धमतस्वभावाश्चम
यधीरः परसमर्थेयत् । इति ॥ वे
दान्ता उपनिषदः प्रमाणमस्यास्ति
इति ॥

वेदाभ्यासः । पुं० वेदानुशीलने । स
पञ्चविधो यथाहृदयः । द्वितीये च

वेदिजा

तथाभागे वेदाभ्यासाविधीयते । वे-
दाभ्यासाद्विप्रप्राणा परमतपश्च
ते । ब्रह्मयज्ञ परस्मै यः षडङ्गसहि
तश्च वः । वेदस्वीकरणम् । वेदिजादौ
ऽभ्यसनञ्च ॥ तद्गन्तव्यं विधिष्य
भ्यो वेदाभ्यासाद्विप्रप्राणा । षडङ्ग
शिखितौ न वेदमनभीक्ष्णान्यादि
द्यामधोघोतान्यनवेदाङ्गस्मृतिभ्यः ।
वेदार । प० कृकलासे । इ० चि०
षः ॥

वेदारण्यम् । न० तुल्ययादेश्यासमधि
ष्ठितेषु गृहस्थानि ॥

वेदि । पु० पण्डिते । षुधि । वे
त्ति । विद० । हर्षिणरुहिवृत्ति
विदीतिङ् । न० अम्वष्टायाम्
॥ स्त्री० परिष्कृताया भूमौ ॥ प
रिष्कृतो० दक्षार्थः । पशुबन्धना
य० यज्ञमानासादनाय चाहितस-
स्काराभूम्भर्षी इत्युच्यते ॥ विद्यते०
शोधनेन ज्ञायते० विचार्यते० प्रा
प्यते वा । पूर्वपूर्वदेरिन् ॥ यदा ।
वेदयति० विद्यते वा । विदनिवा
सादौ० चुरादि । अचङ् । ॥ अ
ङ्गुलिमुद्रायाम् ॥

वेदिका । स्त्री० चतुरस्राया कर्मार्थं वि
द्याम् ॥ वितर्द्याम् । प्राङ्गणादि
षु कृते० उपवेशनस्थाने । स्वा
र्थे च ॥

वेदिजा । स्त्री० द्वीपग्रामः । इति

वेधनम्

मचन्द्र ॥
 वेदित । चि० ज्ञापिते ।
 वेदितव्य । चि० विदुरे । ज्ञातरि
 ॥ इ० छे० चन्द्र ॥
 वेदी । पु० प्रणिडते ॥
 वेदी । स्त्री० सखत्त्याम् ॥ वेदिश
 व्दार्थे ॥
 वेदीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ।
 वेदीश । पु० दृष्टिणे । विधौ । व्र
 त्त्यणि ॥
 वेदोदय । पु० रवौ । सूर्ये ॥
 वेदोदितः । चि० वेदोक्ते ।
 वेदोपकरणम् । न० शिखादिवेदाङ्गे
 ॥ वेदस्यउपकरणम् ॥
 वेदध्वजः । चि० ताडयितव्ये ।
 वेद्य । चि० वेदितव्यवस्तुनि । स्त्रे
 यि । सविद्विषयभूते ॥ वेदितुं यो
 ग्यः । विदेज्ज्ञानार्थात्कर्मणिगण्य
 त् । सचाहं कृत्यत्वं च स्त्रीत्वार्थे । इ
 त्याहभगवान् शङ्करोभाष्ये । निः
 श्रेयसार्थिभिर्वेदनाहंत्वादिद्वयवृत्तिः ।
 वेधः । पु० व्यधे । वेधने ॥ वेधन
 म् । विधविधाने । घञ् ॥ वेप
 थ्ये ॥ गभीरतायाम् । गहरा० वृत्ति
 भाषाप्र० ॥
 वेधक । पु० अस्त्रवेतसे । कर्पूरे ।
 न० धान्याके । चि० वेधकत्तरि ।
 वेधनम् । न० वेधे । बौधना० इ०
 भा० ॥ विध० ल्युट् ॥ वेधसाध

वेन

ने ॥ विध्यतेऽनेन । करणेति
 ल्युट् ।
 वेधनिका । स्त्री० मणिशङ्खादिवेध
 नेऽपकरणे । अ० स्फोटन्याम् । भौ
 री० वमी० इ० भा० ॥ विध्यतेऽ
 नया । विधविधाने । ल्युट् । स्वा
 र्थेक ॥
 वेधमुख्य । पु० कर्चूरे । वेधमुख्यः ॥
 वेधमुख्यक । पु० कर्चूरके ॥ द्रावि
 ङके । काल्यके । स्वार्थेकन् ॥
 वेधमुख्या । स्त्री० कसूर्याम् । वेधमुख्या ॥
 वेधा । पु० परमेष्ठिनि । धातरि ॥ वु
 धे ॥ विष्णौ । इषीकेशे ॥ रवौ ॥
 श्वेतार्के ॥ विदधाति । डुधा
 ज् । विधाजोवेधचेतिविधादे
 शोऽसिप्रत्ययश्च ॥ विधति । विध
 विधाने । असुन्वा ॥
 वेधसम् । न० ब्रह्मतीर्थे । अङ्गुष्ठमू
 ले । इ० श० च० का० ॥
 वेधितः । छिद्रिते । विधे । विधा०
 बौधा० इ० भा० ॥ विध्यतेऽस्म । वि
 ध० ग्यन्तोऽनेकाथ ॥ क्तः ॥
 वेधी । पु० अस्त्रवेतसे ॥ चि० वेधक
 त्तरि ॥ वेधविशिष्टे ॥
 वेधिनी । स्त्री० रक्तपाशाम् ॥ मेथि
 कायाम् ॥
 वेध्यम् । न० लक्ष्ये । चि० वेध
 नीये ॥
 वेन । पु० प्रजापतौ ॥ अजति ।

वेलम्

अज० । धापृष्ठस्यतिभ्योन ।
 अजिर्वी ॥
 वेम्ना । स्त्री० नद्याम् ॥ वनति । वन
 शब्दे सम्भक्तौ वा । वनेरिच्छोपधाया
 इति० न । लघूपधगुण ॥
 वेपथु० । पुं० कम्पे ॥ वेपनम् ।
 टुवेपृक्कम्पने । टुवेपृक्कम्पने ।
 वेपनम् । न० कम्पने ॥ टुवेपृ० ।
 ल्युट् ॥
 वेप । न० अनवद्ये ।
 वेपमान० । चि० भयेनकम्पमाने ।
 वेम० । पुं० वायदण्डे ॥ यथा । वा
 यदण्डे पुंसिवेमावेमोनाविमनदु
 योरिति श० र० व० ली० ॥
 वेमा । पु० न० वायदण्डे । तन्तुवा
 यदण्डोवेयु० इ० गौ० भा ॥ वयति०
 अनेन । वेज्० । वेज् सर्ववे
 ति० इमनिच् । अर्हर्चादि० । सा
 मनी० वेमनी० इति ह्रस्विप्रयोगात् ॥
 वेमून० । चि० वेमवति ॥ वेमाऽस्या
 स्ति । पामादित्वात् नः ॥
 वेरम् । न० कलेऽरे । शरीरे । वासा
 कौ । वृन्ताकी ॥ कुङ्कुमे । घु-
 ल्ये ॥
 वेरकम् । न० कर्पूरे ॥
 वेरट् । पु० नीचे ॥ न० वरटोफले ॥
 चि० मिथीकृति ॥
 वेलम् । न० आरामे । उपवने । कृ
 चिमवने ॥

वेङ्गन्तर

वेला । स्त्री० काले समये ॥ मर्यादा
 याम् । सीमायाम् ॥ हेरायाम् ॥
 यथा । चतुर्विंशतिवेलाभिरहेराच
 प्रचक्षते । पश्चिमादूर्ध्वरात्रादिहेरा
 णाविद्यते क्रमवत् । बङ्गिपुरायाम् अ
 व्ये० कृते ॥ अवेर्विकारे । अव्य
 ष्वुविकृतौ ॥ अक्लिष्टमरणे ॥
 रागे ॥ ईश्वरस्य भोजने ॥ बुधस्य भा
 र्यायाम् । दाचि ॥ वेलाति । वेल्
 गतौ । पचाद्यच् । वेल्थते० अनया
 वा । वेलकालोपदेशे । गुरोस्त्वहल
 इत्य । टाप् ॥
 वेलाकूलम् । न० तामलिप्रदेशे ॥
 वेलायाम् । अ० कालपरिमाणे ॥
 वेङ्गम् । न० पुं० विडङ्गे । वेङ्गति ।
 वेङ्गचलने । पचाद्यच् ॥ अभ्यनुष्ठा
 ने ॥
 वेङ्गजम् । न० मरिचे । वेलनम् ।
 वेङ्ग० । घञ् ॥ वेङ्ग जायते । ल
 नौ० । अन्तर्भाविष्यर्थ० । अन्ये
 भ्योपीतिङ् ॥
 वेङ्गनम् । न० भूमावश्वस्यलुण्ठने ।
 लुण्ठने । अङ्गपरिवर्त्तने ॥ बलनङ् ।
 प्र० रोटिकोनिर्माणार्थकाष्ठे ॥
 वेङ्गनी । स्त्री० मालोदूर्वायाम् ॥
 वेङ्गन्तर० । पुं० सजलदेशप्रसिद्धे वृक्ष
 विशिष्टे । वीरतरौ । तथा । वेङ्गन्त
 रोजनतिवीरतरु । प्रसिद्ध श्वेता
 सितारुणविलासितनीलपुष्पः ।

वैश्वनम्

श्याञ्जातितुल्यकुसुम शमिसूक्ष्म
 पत्र स्यात्कण्टकौचजलदेशजएष
 वृक्षः ॥ वैलन्तरीरसेपाकेतित्तस्तु
 श्याक्कापह । मूत्रोघातश्मजि
 दद्याद्दीपानिमूत्रानिलार्तिजिन् ॥
 वैल्लहल । पुं० कैलिनागरे ॥
 वैल्लि । स्त्री० लतायाम् ॥
 वैल्लिकाख्या । स्त्री० वृक्षविशेषे । मरु
 न्मालायाम् । बिस्वपल्याम् ॥
 वैल्लितम् । न० चेष्टिते ॥ गमने ॥
 वि० कुटिले ॥ विधत्ते । काम्यते ॥
 वैल्लतिस्म । वैल्ल० । गच्छर्थेतिक्त ॥
 वैशः । पुं० विश्यागृहे ॥ गृहमात्रे ॥
 नेपथ्ये । अलङ्कारादिकृतशोभाया
 म् ॥ विशन्त्यत्र । विशप्रविशने । इ
 ल्लेतिवञ्ज ॥ विशति० वैश्वनम्०
 विश्यतेषा । विश० । पदरुजविश
 स्पृशोवञ्ज । अज्वा । पण्यस्त्रिया ।
 भृतौ । प्रवेशे ॥
 वैशकः । पुं० गृहे ॥ वैशएव । स्त्रा
 र्थेकः ॥
 वैशजीवी । नि० वैशवति ॥
 वैशदान् । पुं० सूर्यशोभायाम् ॥
 वैशधारी । पुं० क्लृप्तपस्त्रिनि । नि०
 वैशधोरके ॥
 वैश्वनम् । न० चणकचूर्णे । वैसण०
 इ० भा० प्र० ॥ यथा । दोलयश्चणका
 नान्मुनिस्तुषायन्मपेक्षिताः । तच्च
 र्णवैश्वनप्रीक्तपाकशास्त्रविशारदै ॥

वैश्व

वैश्वनमोदकः । पुं० बुद्धियाकाला
 हू० इतिख्यातेखाद्यप्रभेदे ॥ यथा
 मुक्तामोदकवत्कायांविश्वनस्यचमो
 दकाः । तेवल्ग्राकधवः शीतो ।
 किञ्चिदातकरास्तथा । विष्टभिर्ना
 ज्वरप्रास्रधितरक्तकफापहाः ॥ ३
 वैश्वनपाटिका स्त्री० प्रकीरो० इ० प्र०
 खाद्यद्रव्ये वटिकाविधनस्यापिक्त
 शिताचानिमज्जिता । रुच्याविष्टम्भ
 जननीबल्यागुष्टिकरीस्मृता ॥
 वैश्वन्त । पुं० पल्लवे । अल्पसरसि
 । विशन्त्यत्रमेकादयः । विश० ।
 लृबिशिभ्याभक्तव् ॥ अग्नौ ॥
 वैश्वरः । पुं० अश्वतरि ॥
 वैश्वारः । पुं० वैगर० इ० भा० प्र० मां
 सार्दिसाधकद्रव्य ॥ यथा । द्रव्या
 णिवैश्वारस्यनागबल्लीदलानिहि ।
 तद्दुलाश्लवहानिमरिचानिसमा
 सतः ॥
 वैशिः । पुं० जन्मकालेसूर्याक्रान्तरा
 श्रिद्धितोयेरशौ ॥ यथा । सूर्याद्धितौ
 यमृत्तवैशिस्थानप्रकीर्तितयवभैरा
 ति ॥
 वैशीधाता । स्त्री० पुत्रदात्रीलता-
 याम् ॥
 वैश्वकलिङ्गः । पुं० चटके ॥
 वैश्वकुलः । पुं० चण्डाडायाम् ॥
 वैश्व । न० गृहे । सञ्चनि ॥ विशन्त्य
 च । विश० । मनिन् ॥

विष्टक .

विष्टनकुल । पुं० गत्वमूषिके ॥
विष्टभू । स्त्री० गृहरचनाविष्टभू
भौ । वास्तुनि ॥ विष्टनोभू ।
विष्टम् । न० विष्टालये । विष्टभव ।
दिगादित्वादात् ॥

विष्ट्या । स्त्री० वारस्त्रियाम् । गणिका
याम् । कृपास्त्रीवायाम् ॥ विष्टेननेप
थ्येनसम्प्रदाते । कर्मविष्टादात् ॥
विष्टेविष्ट्यागृहेभवावा । दिगादित्वा
दात् ॥ विष्ट प्रवेशास्त्यस्यावा । अ
न्येभ्योपीतिथत् ॥ पाठायाम् ॥

विष्ट्यागणः । पु० विष्ट्यावारे । विष्ट्या
समूहे ॥

विष्ट्याचार्य्य । पु० पीठमर्हे ॥

विष्ट्याजनसमाश्रयः । पु० । गणिकागृ
हे । विष्टे ॥ विष्ट्याजनसमाश्रयोवा
सस्थानम् ॥

विष्ट्यालयः । पुं० विष्टे ॥

विष्ट । पु० विष्टे । प्रसाधने । अलङ्का
ररचनादिकृतशीमायाम् ॥ विवेष्टि
। विष्लव्याप्तौ । अच् ।

विष्टण । पु० कासमर्हे । पचोपस्कारे ।

विष्टणा । स्त्री० वितुम्रके । धन्याके ।

विष्टः । पु० विष्टने । निर्यासि । श्रीवि
ष्टे । सरलरसे । विष्टते । विष्टविष्टने ।
अच् ॥

विष्टक । पु० कुष्माण्डे । पुष्पफले ॥

प्राचीरे । वृत्तौ ॥ न० उष्णीषे ॥

निर्यासि । श्रीविष्टे ॥ त्रि० विष्टनका

विसरः

रक्ते संवेष्टके ॥

विष्टनम् । न० कर्णशष्कुल्याम् ॥ उष्णी
षे ॥ मुकुटे । वृत्तौ । गुम्फालौ ।
व्याधर्तने । विठन० लपेटन० इ०
भा० प्र० ॥

विष्टनकः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ य-
था । ऊर्ध्वगपादमेकस्रभुजान्तरेर्वेष्ट
येद्यदि । कान्तकक्षाश्रितानारीव
न्धोविष्टनकः स्मृतः ॥

विष्टनवेष्टकः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥
यथा । ऊर्ध्वपादद्वयनार्याभुजाभ्यां
विष्टयेद्यदि । कराभ्याकस्रमालिङ्
ग्यबन्धोविष्टनवेष्टकः ॥

विष्टनिका । स्त्री० वेष्टमिकायाम् ॥

विष्टवशः । पु० कण्टकिले ॥

विष्टसारः । पु० श्रीविष्टे ॥

विष्टितः । त्रि० वलयिते । सधीते ।
रुद्धे । आवृत्ते ॥ न० लासके ॥
स्त्रीणांकारणान्तरे ॥ विष्ट्यर्तस्य । वि
ष्टविष्टने । क्तः ॥

विष्ट । पु० जले । नीरे । पानीये ॥
विवेष्टि । विष्ल० । पानीविष्टिभ्यः
प् । कृतिप् ॥

विष्ट्यः । पु० नडे । विष्टिणस्तृचिमाक्षा
रेणसम्प्रदाते ॥

विष्ट्या । स्त्री० गणिकायाम् ॥ विवेष्टि ।

विष्लव्याप्तौ । अचन्यादित्वाद्यत्

विष्टनम् । न० चण्डालिचूर्णे । विष्टने ॥

विसरः । पुं० सङ्कराश्वे । अश्वतरि ॥

वैकल्यम्

वैसवार । पुं० व्यञ्जनादौसस्कारार्थं
 दीयमानेहिङ्गादौ । उपस्करे ॥
 द्रव्याणि वैसवारस्वनागवल्लीदलानि
 हि । तण्डुलाश्चलवङ्गाणिमरिचानि
 समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिभाषाया
 न्तु । हिङ्गाद्रमरिचकीरहरिद्राधा
 न्यक्तया । क्रमेण हि गुणं सर्ववैसहार
 मिमज्जगुः । स्तोकेन वारिणा सर्वव
 द्रितवस्त्रगालितम् । माचया व्यञ्जने
 देयका समर्द्धवतत्सृज्यतम् ॥ वैसन
 म् । विसप्रेरणे । घञ् । विसप्रेरण
 वारयति० वृणोति वा । वृञ्० ।
 कर्मण्यण् ॥

वैहत् । स्त्री० गभीरपचातिन्यामृगवि ॥
 विहन्तिगर्भम् । सञ्चतृपद्देहदिव्य
 तिप्रत्ययेन साधु ॥

वैहार । पुं० स्तनास्त्राख्याते देशविशेषे ॥
 यथा । वैहारे चैव श्रौहृष्टे कोश
 लेशवकर्णिके । अष्टादशभुजाकार्या
 माहिन्द्रे च हिमालये । इति मत्स्यसू
 त्ते ५० पटल ॥ माहृषासुरमहिं
 नौतिशेषः ॥

वै । अ० हितौ ॥ पादपूरणे ॥ सम्यो
 धने ॥ विशेषे ॥ स्मरणार्थे ॥ अनुन
 ये ॥ प्रसिद्धौ ॥ निश्चये ॥ वाति ।
 वागतिगन्धनया । ० वीगत्यादौ वा
 । डे ॥

वैशतिकः । चि० विशल्याक्रीते ॥

वैकल्यम् । न० तिर्यग्बद्धौ लम्बिमा

वैकारिकः

ल्ये ॥

वैकल्यम् । न० उरस्युपवीतवत्ति
 र्यकक्षिप्तमाल्ये ॥ विशिष्ट कक्षो
 स्मात्० विकलसुरस्तत्रभवम् । तत्र
 भवद्वत्यण् । स्वार्थे कन् ॥

वैकल्यतः । पु० विकल्यते ॥ विकल्य
 तस्यावयवो विकारो वा । पलाशादि
 त्वादञ् ॥

वैकटिकः । पु० मणिकारे ॥

वैकण्यः । पुं० वाक्ये ॥ विकण्यं स्या
 पत्यम् । विकण्यं शुद्धं गलाद्वत्सभ
 रद्वाजाच्चिधित्वण् ॥

वैकर्ष्यः । पुं० काश्यपे ॥ विकण्यं
 स्यापत्यम् । विकण्यं कुषोतकात्का
 श्यपद्वतिठक् ॥

वैकल्पिकः । चि० विकल्पे न भवे ॥

वैकल्पम् । न० विकलतायाम् ॥ अ
 विवेके ॥ विकलस्य भावः । प्यञ् ॥

वैकारिकः । पु० देवानाङ्कारणं सा
 स्त्रिकाङ्कारे ॥ देवतावर्गे ॥ बन्ध
 विशेषे ॥ सचवन्धस्तेषां वैकारिका
 नेवभूतेन्द्रियाङ्कारबुद्धिरूपान् ॥ पु
 रुषबुद्ध्यापासते । तान् प्रतीदमुच्य
 ते । दशमन्वन्तराणीतिष्ठन्तीन्द्रिय
 चिन्तकाः । भौतिकास्तु शतपूर्णां स
 हस्रन्त्वाभिमानिकाः ॥ बीजादशस
 हस्राणि तिष्ठन्ति विगतज्वराः । पुरु
 षनिर्गुणं प्राप्य कालसङ्ख्यानिवर्त्त
 ते ॥ तेष्वेवमौ बिदेहायेषा वैकृति

वैकुण्ठ .

कोबन्ध ॥

वैकुण्ठ । पुं० विष्णो । कृष्णो । वि
ष्टरश्रवसि ॥ विकुण्ठायाचपत्यम् ।
शिवाद्यन् । यथोक्त विष्णुपुराणे ।
चाक्षुषस्यान्तरेदेवो वैकुण्ठ पुरुषो
त्तमः । विकुण्ठायामसौजस्त्रं वैकु
ण्ठं देवतैः सहिति ॥ अपिच । कु
ण्ठजडश्च विष्णोश्च विशिष्टश्च करोति
या । विकुण्ठां प्रकृतिवेदास्तत्त्वारश्च
वदन्तिताम् ॥ गुणश्रयेण भगवान्
तस्यां जातः स्वच्छन्दैः परिपूर्णः त
मतेन वैकुण्ठश्च विदुर्बुधाः ॥ विग
ताकुण्ठानां शिष्यस्तस्य विकुण्ठः । वि
कुण्ठस्यानन्तानां भक्तिस्वरूपत्वेन
आश्रयत्वेन वाऽस्याः । ज्योत्स्नादि
त्वादण् ॥ यद्वा । विविधाकुण्ठा
मायाविद्यतैऽस्य ॥ अण् ॥ यद्वा ।
विकुण्ठानां जीवानामयं नियन्ता ।
ज्ञातावा । तस्यैवमिति । शेषद्वयं
अण् ॥ विगताकुण्ठाऽस्मात्प्रज्ञा
दाण् ॥ श्वेतकीपाभिधेविष्णोर्धाम
विशेषे । तद्वर्णनयथा । उपरिष्ठा
त्क्षितिरष्टौ कीटयः सच्यमौरितम्
। सत्यादुपरिवैकुण्ठो योजनानां प्रमा
णतः ॥ भूर्लोकान्तरपरिसङ्ख्यात
कीटिरष्टादशप्रभे । यत्रार्त्तं श्रीप
ति साक्षात्सर्वेषामभयप्रदः ॥
वैकुण्ठादुत्तरेणैवेलोकः । षोडश
कीटयः । तिर्यगेवमहाराजकेला

वैकुण्ठ :

साख्यस्तु पर्वतः ॥ पार्वत्या सहित
शम्भुर्यत्रास्ते स्वर्गपैर्वृतः । कृति
पादो स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः ॥
अपिच । अमृतश्यामवतनित्यमनन्त
परमपदम् । हिरण्यमयमोक्षप्रदं ब्र
ह्मानन्दसुखाद्भयम् ॥ एवमादिगु
णोपेततद्विष्णोः परमपदम् । यज्ञ
त्वा न निवर्त्तन्ते तन्नाम परमहरे ॥
नष्टिद्वयं धितुं शक्यकल्पकीटिशतै
रपि । अपिद्वष्टुमशक्यन्तब्रह्मरुद्रा
दिदेवतैः ॥ ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण
द्रव्यतियोगिपुङ्गवैः । तत्स्थानं सु
प्रभोक्तव्यमव्यक्तब्रह्मसिद्धान्तम् ॥
श्रीशङ्खभक्तिसेवैकरसभोगविब
र्जिता । महात्मानो महाभाग भ
गवत्पदसेवकाः । तद्विष्णोः । प
रमधामयान्तिब्रह्मसुखप्रदम् । ना
नाजनपदाक्षीर्णं वैकुण्ठं तद्वरे । प
दम् ॥ प्राकारैश्च विमानैश्च सौधैर
ब्रह्मयैर्युतम् । तन्मध्ये नगरौ देव्या
स योध्यति प्रकीर्तिता ॥ चतुर्द्वार
समायुक्ता हिमगोपुरसयुता । च
ण्डादिद्वारपालैस्तु कुमुदायैः सु
रक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौ प्रगद्वारे
याम्येभद्रसुभद्रकौ । वारुण्याजय
विजयौ सौम्ये धातुविधातरौ । कु
मुदः कुमुदाक्षसपुण्डरीको यवाम
नः । शङ्खः । सर्वनिद्रः सुसु
खः । सुप्रतिष्ठितः । तस्मिन् बन्धवि

वै कृताङ्गारः

बैखरी

निर्मुक्तः प्राप्य तैसु सुखं पदम् । य
प्राप्य न निवर्त्तन्ते तस्मान्मोक्ष उदाह
तः ॥ मोक्ष पर पदं लिङ्गममृतवि
ष्णुमन्दिरम् । अक्षरपरमं धाम वैकु
ण्ठं शाश्वत परम् ॥ निष्कलपरम
व्योम सर्वोत्कृष्टं सनातनम् । पर्या
यवाचकान्यस्य पर धामोऽव्युत्स
हि ॥ इति पाञ्चउत्तरखण्डे २८
ऽध्यायः ॥ विवृतश्चैतन्नामसाङ्गो
भाष्यकारैः विविधाकुण्ठागतेः
प्रतिवर्त्तिविकुण्ठाः तथा । विकु
ण्ठायाः कर्त्तव्ये कुण्ठः । तस्येद
मिच्छन् । अगदरम्भे विशिष्टानि
भूतानि परस्परसङ्गे पयन् । तेषां ग
तिप्रतिवर्त्ताति । सयासङ्गे पिताभू
मिरहित्वीमववायुना । वायुसत्तेज
सासाङ्गैर्विकुण्ठत्वं ततो ममेति शान्त
पर्वणीति ॥ भूमिरङ्गि । साङ्गैर्म
यासङ्गे पितापरस्पराधारेण स्यापि
ताः पृथिव्यादीनि भूतानि उत्तरै
र्दशगुणैर्विकुण्ठयामीति विकुण्ठः
विकुण्ठ एव वैकुण्ठः इति । विकु
ण्ठायाः कर्त्तव्येति विलिङ्गोकार्थः ॥
शक्ते । वासवे । सितार्जुने ॥
वैकृतः । वि० सात्त्विके । न० वैक
र्त्तुः । बीभत्सरसे ॥ विकृतमेव ।
प्रज्ञादाय ॥ वि० बीभत्सरसात्त्व
नेमांसशिथिलादौ । दुर्निमित्ते ॥
वैकृताङ्गारः । पुं० सात्त्विकाभि

माने ॥

वैकृत्यम् । न० बीभत्सरसे ॥ वि०
तदालम्बने
वैक्रान्तम् । न० मणिविशेषः । तत्प
र्यायगुणीयथा । वैक्रान्तश्चैव विक्रा
न्तनीचवचकुवचकम् । गीताशः
शुद्धकुलित जीर्णवचसु गीतसः ॥
व्याभाविष्ये क्रान्तरसवीर्यादिके स
मम् । अथ कुष्ठविषमपुष्टिदं सुर
सायनम् ॥ वैक्रान्तं व्यवसाहस्यव
चमद्रसवीर्यकम् । अथाप्यभाविष्य
व्यस्यग्राह्यं वैक्रान्तमुत्तमम् ॥ न
ज्याकारतयैव प्रसङ्गहरणाय सर्वरो
गायाम् । तद्विक्रान्ति धर्त्ततद्वै
क्रान्तं बुधैरिदं कथितम् ॥

वैकृत्यम् । न० वैवर्ष्यं ॥ व्याकुलता
याम् ॥

वैखरी । स्त्री० बुद्ध्युत्थितकण्ठगत
नादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारा
त्प्रथममुदितोऽथस्तारः पराङ्मयः
पश्चात्पश्यन्त्ययहृदयमीबुद्धियुक्तं म
ध्यमाख्यं । वक्त्रे वैखर्ययहृदिषो
रक्षणन्तोः सुषुम्णाववसन्तस्माद्वव
तिपवनमग्निरितोऽवर्णसङ्घः ॥ इ
त्यङ्गारकौस्तुभे प्रथमः किरणः ।
अस्यार्थः । वस्तुतरो नादोऽवर्णह
र्षः सनाभिरूपमूलाधारात्प्रथममु
दयप्राप्तश्चेत्परद्वयाख्यासंज्ञायस्य
तथाभूतो भवति । अथानन्तरस्य

वैखानस .

वृद्धयचित्तगतश्चेत्तुरादनसमये-
नासिकादाराययाकथं क्षुब्धवात ।
रुक्दिषाजन्तोर्नासामध्यस्थितमुषु
मृणानाङ्गाश्च । तथाचनासाङ्गौ
वयथाकथंश्चिन्नादस्वरूपं प्रत्यक्षो
भवतीत्यर्थः । तस्माद्देखरौदशा
पद्माङ्गादात्पवनप्रेरितोवर्णसम्
होवहि सर्वेषां प्रत्यक्षविषयोभव
तीत्यर्थः । परापश्यन्तीदशापद्म
स्तुयोगिनामेवप्रत्यक्षोनतुसर्वेषामि
त्यपिबोध्यमितितट्टीका ॥ हरिर
प्याह । वेखर्यामध्यमायाश्चपश्य
न्त्याश्चेतद्वृत्तम् । अनेकतीर्थभे
दायास्त्वय्यावाच । परपदमिति ।
तत्रश्रोत्रविषयावेखरौमध्यामाहृद
यदेशस्यापदप्रत्यक्षानुपपत्त्याव्यव-
हारकारणम् । पश्यन्तीतुलोकव्य
वहारातीतायोगिनान्तुतत्रापिप्रकृ
तिप्रत्ययविभागावगतिरस्ति । प
रायान्तुमेतिभ्य्याङ्गुत्तम् । स्वरु
प्यातिरेकान्तः । परावागनपायि
नी । तस्यादृष्टस्वरूपायामधिको
रोनिवर्ततइत्युक्ते । अनेनती
र्थभेदाया नामाख्यातादिवीचा-
वेणुमृदङ्गशब्दादिरूपानेकभेदावा
। आहृत्स्वपिचत्वारिणाक्परिमि
तानौतिच्छब्दमन्त्रइतितद्व्याख्या
तारः ॥

वैखानस . । पु० तपोविशिष्टास्त्राज्यसं

वैजयन्तिका

अत्रेतापसविशिष्टे । ज्ञानप्रस्थे ॥ अ
स्त्राथोनखाज्जातः । येनखास्तेवै
खानसाइतिश्रुते । यद्वा । विख
नसमुनिप्रोक्तं सूचमधिकृत्यतन्मा
गानुसारीवैखानसः ॥

वैगुण्यम् । न० विगुण्यत्वे ।
वैचक्षण्यम् । न० विचक्षणत्वे ।
वैचित्र्यम् । न० अविषेके ।
वैचित्त्यम् । न० विचित्रतायाम् ॥
वैजननः । पु० सूतिमासे । विजा
यतेऽस्मिन् । जनौ । करणेतिव्यु
ट् । विजननएव । प्रज्ञादण् ॥
यद्वा । विजननस्यगर्भमोचनस्या
यम् । तस्येदमित्यण् ॥ नवमेदश
मेवापिप्रबलौ सूतिमाकृतौ ।
निस्सार्यतेवाण्डवजन्तुश्छन्द्रेणसे-
त्वरः ॥

वैजपायनः । पु० ऋष्यन्तरे ।
वैजयन्तः । पु० गुह्ये । शक्रध्वजि ॥
शक्रप्रासादे ॥ वैजयन्त्य पताका ।
सन्त्यस्य चर्शचाद्यच् ॥

वैजयन्तिकः । पु० धृतपताके । पता
किनि । वैजयन्त्यस्यास्ति । ब्रीह्या
दिभ्यश्चेतिठन् ॥ यद्वा । वैजयन्त्या
पताकवाचरति । चरतीतिठक् ॥

वैजयन्तिका । स्त्री० पताकायाम् ॥
जयन्तीवृक्षे । जाहीतिप्रासहे ॥ अ
ग्निमन्थे ॥ विजयन्तस्येयम् । तस्ये
दमित्यण् । स्वार्येकन् ॥ यद्वा ।

वैज्ञानिक :

वैजयन्तीशब्दादिवैप्रतिकृताविति
कन् ।

वैजयन्ती । स्त्री० प्रत्याकायोम ॥ ज
यन्तीपादपे ॥ अग्निमन्थे ॥ विज
यते । विजयिभवे । तृभूवद्द्वितीयाच्
विजयन्तस्येयम् । तस्येदमल
य् ॥ पञ्चदशमव्याजानुपर्यन्तल
खितायामालायाम् ॥ साचाता-
विष्णुपुराणे । पञ्चस्रुपायामा-
लावैजयन्तीगदाश्रुत । साभूतहि
तुसङ्घातभूतमालाचवैद्विजिति ।
पञ्चस्रुपासुक्तामाशिव्यमरकतेन्द्र
नीलवक्षसमानवर्णाहरेयवैजयन्त्या
ख्यामाला० साभूतहितापञ्चतन्मा
चायांसङ्घात पङ्क्ति भूत
मालाचमहाभूतपङ्क्तिश्चेतिसूक्ष्म
सूक्ष्मभूतमयीत्यर्थः ।

वैजयि । पु० अर्जुनात्मजे ॥ विज
यस्यापत्यम् । पूज् ॥ विजयचक्रव
र्त्तिविशेषे । मन्वति ।

वैजयिक । वि० विजयस्थानिमित्तो
विजयस्थानिमित्तः सयोग उत्पा
तीना । तस्यनिमित्तमितिठज ॥

वैजवाप । पु० गृह्यमेदे ॥

वैजिकः । पु० सद्योद्गुरे ॥ न० शि-
युतेले ॥ इतो । कारणे ॥ वि०
वीजसम्यक् ॥ प्रतिषिद्धमैथुनसङ्ग
त्पादिनाचपैष्टकरेतीदोषजीपापि ॥

वैज्ञानिकः । वि० प्रवीणे । निपु

वैयवम्

णे । शिञ्जिते । हातमुखे । कुश
ले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानबु
द्धिः विज्ञानेनयुक्त । तच्चनियु
क्तवृत्तिठक् । यद्वा । विज्ञानेनजय
ति । तेनदीव्यतिखनतिजयतिजि
तमितिठक् ॥

वैडाल । वि० विडालसम्बन्धिनि ॥
वैडालव्रतम् । न० दुष्टाचारविशेषि ॥
यथा । यस्यधर्मध्वजोनिख शक्रध्व
जइवोच्छ्रितः । प्रच्छन्नानिचपापा
निवैडालनामतद्व्रतम् ॥

वैडालव्रतिक । पुं० छद्मतापसे । स
र्वाभिसन्धिनि ॥ यथाहमनुः । ध
र्मध्वजोसदालुव्यक्ताश्रिकोलीकद
म्भकः । वैडालव्रतिकोऽप्योऽहस
सर्वाभिसन्धक । इति ॥ विडाल
व्रतेनचरतीतिवैडालव्रतिकः । वि
डालोहिप्रायेणमूषिकादिहिसारुचि
तयाध्याननिष्ठइवविनीतः सन्नव
तिष्ठतइत्युपचरितोयशब्दः ॥

वैडालव्रती । पुं० भण्डतापसे ॥ वै
डालव्रतिनः पापाः सर्वधर्मवि
नाशकाः । सद्यः पतन्तिपापेषुक
मंथस्तस्यतत्फलम् ॥

वैयवम् । न० वैयवफले ॥ वैयोः प
लम् । विख्यादिभ्योऽप्यविधिर्नाशोलु
क् । वि० वैयोर्विकारे-दण्डादौ
॥ वैयोर्विकारः । पूर्ववदण् । पुं०
रामो । उपनयनेवैयवदण्डे ॥

वैतथ्यम्

वैणविक . । चि . वैणुवादे । वैणुधो
॥ वैणोर्विकार . । चै . रञ् . वैणव
शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥
वैणवी . स्त्री . यष्ट्यादौ । वशरोचना
याम् । वैणोर्विकारा । विष्वाद्यण्
। ङीप् ॥

वैणिक . । चि . वीणारादे वीणा .
तक्षकणयातदादनशिल्पमस्य । शि
ल्पमितिठक् ॥

वैणुक . । पु . वैणुवादिनि ॥ न . ती
चे । गजस्थतीदनदण्डे । इस्तिवा
लनार्थे लोहमुखिर्बशदण्डे ॥ वैणु
नानिष्ठं तम् । निष्ठं ते च द्यूतादि
भ्यदितिठक् । इमुसुक्तान्तात्कः ।
साध्यर्थे . गुडादिभ्यञ्ज् ॥

वैण्य . । पु . पृथुनाक्षिधराधीश्री ॥ य
था . वैणस्यमयितेपाणौसम्भूयमहा
मुने । वैण्योनाममहीपाक्षीय पु
थु परिकीर्त्यते ॥

वैतसिक . । चि . कौटिके । मांसिके
। मांसविक्रेतरि ॥ वैतसिनमृगप
क्ष्यादिवन्धनीपायेनचरति । चरती
तिठक् ॥

वैतण्डिक . । चि . वितण्डावादिनि ।
वैतथ्यम् . । न . महस्वे । विततस्यभा
वः । थ्यञ् ॥

वैतथ्यम् . । न . वितथस्यभावे । अस
त्यस्वे ॥ वैतथ्यसर्वभावानांस्वप्नभा
वमनीषण . । भाविष्यञ् ॥

वैतानिकः

वैतनिक . । चि . भृतके । भृतिभुजि
। वैतनेनकर्मकृति ॥ वैतनेनजीव
ति । वैतनादिभ्योजिवतीतिठक् ॥
वैतरथि . स्त्री . वैतरण्याम . इतिरुद्र
वैतरणी . स्त्री . वातुमातरि । राक्ष
सानांजनन्याम ॥ तीर्थविशेषि ॥
नरकनद्याम । विष्णुमुचपूयशोणि
तकैशनखास्थिमैदोमांसवसावाहि
न्याप्रेतनद्याम् ॥ यथा . भद्रीवैत
रणीनामदुर्गन्धारुधिरावहा । उष्ण
तायामहाविगापस्थिकैशतरङ्गिणीति
यमदग्नि . ॥ विगतस्तरणिर्यच्च . त
चभवा । तचभवद्वृत्त्यण् ॥ विगता
तरणिर्नौर्यचवा । प्रज्ञाद्यण् ॥ वि
तरणेनदाग्निनलङ्घ्यते . इतिवा ।
शेषद्वृत्त्यण् . ङीप् ॥ यमद्वारेमहा
वीरितप्तावैतरणीनदौ । ताक्षतर्तुन्द
दाम्येनांक्षणावैतरणीस्रगामितिवै
तरणीगीदानानन्तरप्रार्थनामन्त्र . ॥

वैतस . । पु . अन्तवैतसे ।

वैतानम् . । न . श्रौतकर्मणि । गा
र्हपत्यकुण्डस्थानग्नौ . आहवनी
यादिकुण्डेषुविततत्थक्रियतइति ।

वैतानिक . । पु . श्रौतहोमे . अग्नि
होत्रे . गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नी
नामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डये . वि
हारोवि त नम् . तचभव । ठक्
कर्मयोगिनि ॥

वैतानिक . । पु . खिट्ठितासि ॥

वैदभं

त्रि० वेधकरे । मङ्गलपाठके । स्तु
त्यादिना प्रातर्जागरणकारिणि ॥
विधिधेनतालेन० शब्देन चरति ।
चरतोतिठक् ॥ वैतालिकास्तुक
विभि कथ्यन्तेसौम्यशायिका०
द्वत्यन्यत्र ॥

वैतालीयम् । न० छन्दानेदे ॥ षड्वि
षमेऽष्टौसमेकलास्ताश्चसमेत्युर्नीमि
रन्तरा । नसमाचपराश्रिताकला-
वैतालीयेनैरलौगुह ॥ यथा ।
घुसृणं नमदेन चर्चिततथयन्निन्दति
राधिकेकुचम् । सुदमातनुतेऽवप
क्चिमतदैतालीयफलहरे ॥

वैदग्धी । स्त्री० भङ्ग ग्याम । इभनि
मौलिकायाम् ॥ वैदग्ध्ये ॥ श्री
भायाम् ॥ विदग्धस्यभावः ।
ब्राह्मणादित्वात्० प्यञ्ज । प्रित्वा
नङ्गौष । यलोपः ॥ भर्त्तानि श्व
सितीप्यसूयति० मनीजिघ्र । सप
लोगण० श्वश्रूरिङ्गितदैवत० नय
नयोरीङ्गालिङ्गीयातरः । तद्दूरा
दयमञ्जलि० किमधुनादृग्भङ्गि-
भागेनतेवैदग्धीमधुरप्रबन्धसक-
व्यर्थोयमवश्यम् ॥

वैदग्ध्यम् न० विदग्धभावकर्म
यो० । चातुर्ये । ब्राह्मणादित्वा
त्प्यञ्ज ॥

वैदभं । पु० विदभदेशाधिपतौ ॥
सतुटमयन्तोपिनाभीमसेन० रुक्मिणी

वैदिक

जनकी० भीष्मकश्च ॥ दन्तरोगवि
शेषे । यथा । घृष्टं पुदनामांसे
पुसरम्भोजायतेमहान् । भवन्ति
दन्ताश्चपला सवैदर्भीऽभिघात
ज ॥ ८ न० वाक्यवक्रत्वे ।
चि० विदभं सम्बन्धिनि ॥

वैदर्भी । स्त्री० काव्यरीतिभेदे ॥
यथा माधुर्यव्यञ्जकैर्वर्णैरचनाल
क्षितात्मिका । अवतिरल्पवृत्ति
र्वावैदर्भीरीतिरिष्यते ॥ उपमाग
रिकावृत्त्यनुप्रासवटकवृत्तिभेदे ॥
लोपामुद्रायाम् । दमयन्त्याम् ।
रुक्मिण्याम् ॥

वैदल । पु० पिष्टके । पूषे ॥ शमी
धान्ये ॥ तद्गुणायथा । वैदला
मधुरारुचा कषाया कटुपाक्षि
न । वातला कफपित्तघ्नावद्ध
मूत्रमलाहिमा ॥ ऋतुमद्गमसूरा
भ्यामन्यत्वाधानकारको । मुद्ग
मसूरयोरनाधानकारित्वमन्यवैद
लापेक्षया० नचसर्वथा० एतयोर
पिक्विष्टिदाधानकारित्वदर्शनात्
॥ न० भिक्षुकपात्रविशेषे । यथा
। अलावुदारुपात्रस्यमयवैदलत
या । एतानियतिपात्राणिमनु० स्त्रा
यन्मूषाऽब्रवीत् ॥

वैदिक । पु० वैदसब्राह्मणे । त्रि०
श्रुत्युपनिषद्विधमादौ । वैदोक्ते ।
अथोक्तं श्रीदेवीभागवते । यथा ।

वैदिक .

शुकउवाच । सन्देहोवत्तेचित्ते
नहिगच्छतिमेकाचित् । भवताकथि
तयत्तच्छ्रुत्वतेमिनराधिप ॥ वेदधर्मे
पुहिंसास्यादधर्मबहुकाहिसा । क
थ सुक्तिप्रदोधर्माविदोक्तोवतभूपते ॥
प्रत्यक्षेणस्वनाचार . सीसपाननरा
धिप । पशूनाहिसनतद्वद्वक्ष्ये चा
मिषस्यतु ॥ सौचामशौतथाप्रोक्त .
प्रत्यक्षेणसुरायह . । द्यूतक्रीडात
थाप्रोक्ताव्रतानिविधानिच ॥ -
व्रतानि . ब्रह्मचारिपुंश्चल्योर्मैथुनादी
नि - । श्रूयतेस्मपुराश्चासौच्छ्रवि
न्दुर्नृपोत्तम । यज्वाधर्मपरेनि
त्यवदान्य सत्यसागर . गीता
चधर्मसेतूनांशास्ताचित्पथगामिना
म् । यज्ञाश्चविहितास्तेनबह्विभू
रिदक्षिणा . ॥ धर्मणांपर्वतोजाती
विन्याचलसम . पुन . । मेदांस्वप्रा
यनाज्जातानदीचर्मश्वतोशुभा ॥
सीपिराजादिवयात : कौर्त्तिरस्या
चलाभुवि । एवंधर्मेष्टुवेदेषुनमेव
वि . प्रवर्त्तते ॥ - स्वर्गाद्यनिच्यफ
लकत्वाद्देतासकर्मण - ॥ स्त्री
सङ्गेनसदाभोगीसुखमाप्नातिमानव
। अलामेदु खमत्यन्तजोबन्मुक्त
कथंभवेत् ॥ जनकउवाच । हिसा
यज्ञेषुप्रत्यक्षासाहिसापरिकीर्त्ति
ता । उपाधियोगतोहिंसानान्यथेति
विनिर्णय . ॥ - अहिसेतिच्छेद :

वैदुष्यम्

अहिसन्सर्वभूतान्यन्यचतीर्थेभ्यद्व
तिश्रुते । उपाधियोगत इति ।
रागरूपोपाधिनाकृतातुहिसैवभव
ति - । यथाचेन्धनसयोगादग्नीधू
म . प्रवर्त्तते । तद्वियोगतथातस्मि
न निर्धूमस्त्व विभातिवै ॥ अहिसा
स्यतथाविद्विधेदेतामुनिसत्तम । रा
गिणासापिहिसैवनिस्पृहाणानसाम
ता ॥ आर्द्रेन्धनोपाधिनाबद्धे . स
धूमस्त्वमन्यथानिर्धूमस्त्वम् । तथा
रागाद्युपाधिनापश्चालम्बस्याहिसा
स्त्वमन्यथाहिंसात्वाभावइति - ॥
अरागिणचयत्कर्मतथाहङ्कारवर्जि
तम् । अकृतवद्विद्वांस प्रवदन्ति
भनौमिष ॥ गृहस्थानान्तुहिसैव
यावज्जीविजसत्तम । - गृहस्थानारो
गिणामिच्छ्यर्थ . । - । अरागिणचय
त्कर्मतथाहङ्कारवर्जितम् ॥ साहि
सैवमहाभागसुमुञ्ज्णाजितात्मना
मिच्छष्टादशोध्याय . प्रथमस्कन्धे ॥
वेदेभव । अध्यात्मादित्वावृण् ॥
न । वेदार्थज्ञाने ॥
वैदिकदर्शनम् । न . वैदिकानांसिहा
न्ति । यथा । अन्योविज्ञानमयतथा
नन्दमयचान्तर . । अस्तीत्येवोपल
ब्धव्यइतिवैदिकदर्शनमिति ।
वैदुष्यम् । न . विद्वत्तायाम् ॥ यथा ।
वाग्वैखरीशब्दभरीशास्त्रव्याख्या
नकौशलम् । वैदुष्यविदुषांतद्वद्भु

वैदूर्यभूमि .

कथेनचमुक्तयेइति ॥ विदुषः कमं
भाविषा । ब्रह्मणादित्वात्प्यज ।
वैदूर्यम् । न० लसुनिया० इतिख्याते
कृष्णपौतवर्णमणी । बालवायजी ।
बालसूर्ये । केतुरत्ने ॥ तच्छायाल
क्षयथा । एकवेणुपलाशकोमलरु
चामायूरकण्ठत्विषामाजरेक्षणापि
हलच्छविजुषाक्षेत्रविधाकायया ।
यद्गात्र गुरुतादधातिनितरांस्त्रिगु
न्तुदोषाज्जित्तवैदूर्यंविशदवदन्तिमु
धियः स्वच्छसुतच्छोभनम् । तस्य
कुलक्षणयथा । विच्छायासृष्टिक्लाग
र्भलघुहृत्तसत्तन् । सचासपरुषं
कृष्णवैदूर्यंदूरतानयेत् ॥ तत्परी
क्षायथा । घृष्टयदात्मनास्वच्छंस्व
च्छायांनिकषाश्मनि । स्फुटप्रदर्श
येदेतवैदूर्यंजाण्यमुच्यते ॥ विशिषी
गारुडे० युक्तिकल्पतरोचद्रष्टव्यः ॥
विदूरात्प्रभवति । विदूराज्जय
नन्वर्थासङ्गतिः ० बालवायावासा
प्रभवतिविदूरेतुसंस्क्रियते । सत्यम्
। बालशायस्यापि विदूरमिति संज्ञा ।
अथवा । बालवायस्य० विदूरचादेशः
। अतएवभाष्ये० बालवायेविदूरश्च
प्रकृत्यन्तरमेववतिसमाहितम् ॥
वैदूर्यभूमि० । स्त्री० बालवायप्रभव
स्थाने ॥ उरगेन्द्रमूर्धन्ययत्नाद्गुरैः
सङ्घादितमेवध्वनेर्विदूरभूमिरुद्दिग्ना
ह्वराभवतीतिप्रसिद्धिः । उरगम्

वैदूर्यः

ईश्वरसन्निधानादकालेपिमेघागर्ज
न्तीतिवार्त्ता । केचित्तुयत्रैवारगर
त्न० मेघरसितम्ब० तत्रैववैदूर्यभूमि
रित्याहुः ॥

वैदेह । पु० बणिजि ॥ निमिराज
पुत्रे । जनके ॥ वैश्याङ्गाक्षण्यामु
त्पन्नेसङ्करजात्यन्तरे ॥ त्रि० विदेहदे
शजाते ॥

वैदेहक । पु० बाणिजके ॥ शुद्राद्वै
श्यामुते ॥ विदेहेषुभवः । धूमादि
भ्यस्तितुज्ज् । विदेग्धिवा । दि
ह० । खलुज् । प्रज्ञाद्याण् ॥ वैनि
श्चित् देहउपचयीयस्योतिवा । वि
देहेषुभवः । तत्रभवद्वत्यण् वि
देहस्यापत्यश्च । जनपदेत्यज् । क
स्त्वर्थे ॥

वैदेही । स्त्री० राचनायाम् ॥ सीता
याम् । जानक्याम् ॥ बणिक्स्त्रि
याम् । वैदेहनायाम् ॥ पिप्पल्या
म् ॥ विदेहेषुभवः । अण् । डीप् ।
वैद्यः । पुं० भिषजि । रोगहारिणि
। अगदहारे । चिकित्सके ॥ सचतु
र्विधः । रोगहरः १ । विषहरः
२ । शल्यहरः ३ । कृच्छाहरः ४
। इतिभेदात् ॥ सञ्चयश्चप्रकीपश्चप्र
सरस्यानमेवच । दोषाणाञ्चैवयोर्वैद
समवेक्षिष्युत्तमः ॥ व्याधेस्तत्त्वपरि
ज्ञानवैदनायाश्चनियहः । एतवैद्य
स्यवैद्यत्वनवैद्यः प्रमुरायुषः ॥

वैद्यमाता

कुचेलः कर्कशादीनः कुयामीस्त्र
वमागतः । पञ्चरैद्यानपूज्यन्ते धन्व
न्तरिसमाचपि ॥ सुश्रुतनश्रुतयेन
हारीतयेनहारितम् । नालीकिचर
कयेनसवैद्योवैद्यनिन्दितः ॥ हे
तौलिङ्गे प्रथमनेरोगाणामपुनर्भवे
। ज्ञानचतुर्विधस्यसराजार्होभिष
क्तम् ॥ अपिच । एकशास्त्रमधी
यानोनविद्याच्छास्त्रनिश्चयम् । त
स्माद्भुश्रुतशास्त्रविजानीयाच्च
कित्सकः ॥ शास्त्रगुरुमुखोद्गीर्ण
मादयोपास्यचासक्तत्वं यः कर्म
कुरुतेवैद्यमवैद्योऽन्येतुतस्कराः
॥ इतिमुश्रुतविद्यामधीते ।
तदधीतेतद्वदेत्यम् ॥ वासकवृक्षे
॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम् । न० आयुर्वेदे । चिकित्सा
शास्त्रे ॥

वैद्यनाथः । पु० देशविशिष्टे ॥ शिवे
। महालिङ्गविशिष्टे ॥ यथा । भारख
खड्गवैद्यनाथोवक्त्रे श्वरस्तथैवच । वो
रभूमौसिद्धिनाथोराटेवतारकेश्वर
। भैरवविशिष्टे ॥ यथा । हृदपीठ
वैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरवः । देव
ताजयदुर्गाख्यानेपात्रेजानुनीमम
॥ इति ॥

वैद्यवन्धुः । पु० आरग्वधवृक्षे ॥ ४
वैद्यमाता । स्त्री० अटरुषे । वासकी ।
वैद्यस्यमातेव ॥

वैध्यतः

वैद्यसिंहो । स्त्री० वासकवृक्षे ॥
वैद्या । स्त्री० काकील्याम् ॥
वैद्यी । स्त्री० वैद्यपत्न्याम् ॥
वैधः । त्रि० विधिविधिते ।
वैधहिंसा । स्त्री० वैद्विधितप्राणिवधे
॥ साचाहिंसैव । यथाहमनु । या
वैद्विहिताहिसानियतास्मिँश्चराच
रे । अहिंसामेवताविद्यार्थदावर्मा
हिनिर्वभाषिति ॥

वैधाचः । पुं० सनत्कुमारे ॥ विधा
तुरपत्न्यम् । अण् ॥ त्रि० विधाटस
स्वन्निनि ॥ यथाहुः । कलत्रवैधा
चकतिकतिभक्तानेनकवयः प्रि
योदेव्याः क्रीडानभवतिप्रति । को
रपिधने । महादेवहिंत्वातवस
तिसतीनामचरमेकुचाभ्यामासन्नः
कुरषकतरोरप्यसुलभइति ॥

वैधाची । स्त्री० ब्राह्म्यामोषधी ॥
वैधृतिः । पुं० विष्कम्भादिषुश्लेषयो
गे । तत्रजातस्यफलमथा । मैत्री
विहीनः कुटिलखलश्चमूर्खोद
रिद्रः परवञ्चकश्च । कुकर्मकर्त्ता
परदारभर्त्ताभवेन्नरोवैधृतिलब्धज
न्मा ॥

वैधियः । त्रि० मूर्खे ॥ विधेयः विधा
नम् । तस्यायमधिकारीः अविद्यया
वद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम् । तस्येद
मिच्छन् । त्रियां० वैधेयी ।

वैध्यतः । पुं० यमप्रतीकारे ॥

वैपरीत्यम्

वैनतेयः । पुं० खगेश्वरः । गरुडे ।
पक्षिणामध्ये गरुडे भगवद्भिभूतिः ।
वैनतेयश्च पक्षिणामिच्छुक्ते । वि
नतायाश्चपत्यम् । स्त्रीभ्योऽठक् ॥
अरुणे । सूरसूते ॥

वैनयिकः । पुं० शस्त्राभ्यासरथः । यौ
ग्यरथे ॥ गुणविशेषः ॥ यथा । लोक
धीगुरुशास्त्रेभ्योभातिवैनयिके गुणः
। यस्तु सद्यथावहितलोकबुद्धेर्गुरुत
शास्त्राद्वा० समर्जितः सवैनयिकी
भाति । समर्जितोवैनयिकोमना
वाक्त्तनुचेष्टया । योमनोवाक्त्तनुवे
ष्टयाशुद्रव्यापारेणाज्जितः सवैन
यिकोवाहव्यः ॥ चि० विनयान्वि
ते ॥ विनयादिभ्यश्छगितिस्त्वार्थेऽठक् ॥
वैनायिकः । पुं० बौद्धः । सर्वक्षणिक
स्त्वत्वादिनिपूर्णवैनायिके ॥

वैनायिकः । चि० क्षणिके । परतन्त्रे
। परायत्ते ॥ बौद्धे । असत्त्वादिनि
॥ पुं० जर्णनामे ॥ न० नाडीनक्ष
त्रविशेषे ॥ निधनतारायाम् ॥

वैनीतकः । पुं० न० परम्परावाहने
॥ बौद्धपरम्परया० यद्वाह्य० बह्वी
सुषानराश्चबहन्ति० शकटशिविकादि
यथा० तद्वैनीतकम् । विनीतकाना
मिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा ।
विनीयतेस्मात् । क्त । सञ्ज्ञायां कन् ॥

वैपरीत्यम् । न० व्यत्यसि । विपर्या
सि । विपर्यये । व्यत्यये ॥ इ० ई०

वैभाजम्

न्द्र ॥ विपरीतस्य । भाष० । व्य
ञ ॥

वैपरीत्यलज्जालु । पुं० स्त्री० स्वल्प
क्षुपहृत्फलायालज्जालौ ॥ यथा
। लज्जालुर्वैपरीत्यान्यास्वल्पक्षुपहृ
त्फला । वैपरीत्याचलज्जालुर्द्वा
भिधानेप्रयोज्येत । लज्जालुर्वैपरी
त्याङ्गाः कटुरुष्णः कफापनुत ।
रसेनियामकस्यैव नानोविज्ञानकार
कः ॥ इ० रा० नि० गृह ॥

वैवधिका । चि० वार्तावहे । कावडि
या० इ० भा० प्र० ॥ विवधेन० वीवधि
नवा० हरति । विभाषाविधधादिति
पक्षेऽठक् । एकदेशविकृतस्याऽनन्य
त्वात्० वीवधादपिठक् ॥

वैवोधिका । पुं० वैतालिके । विवि
धः शीलमस्य । शीलमितिठक् ॥

वैभवः । पुं० विभवस्वरूपे । न० ऐश्व
र्ये ॥

वैभोजिचम् । न० विभाजयितुर्धर्म्ये ॥
तद्यधर्म्यमित्यधिकारेविभाजयितु
र्णि०लोपस्यञ् वक्तव्यद्वयञ् णि०लो
पश्च ॥

वैभाजम् । न० सुराणामुद्यानविशि
षे ॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूलि० वैभाजा
ख्यं नामवनमस्ति । यथा । वैभाज
वैपुलेर्मूलिसितोदस्यद्दोत्तमः । दे
वैर्निषेव्यतेऽन्नं । कमणैरशुभत्प्र
भैः ॥

वैयाघ्रपदः

वैमात्रः । पुं० विमात्रजी । विमात्र
रपत्यम् । अण् ॥

वैमात्री । स्त्री० विमात्रुः कन्या-
याम् ॥

वैमात्रेय । पुं० वैमात्र । विमात्र
रपत्यम् । शुभोदिभ्यश्च तिठक्
स्त्रीभ्योऽङि ल्यच् । स्त्रीप्रत्ययान्तस्य य
च्चाङ् ॥

वैमात्रेयी । स्त्री० विमात्रुः कन्यायाम् ।
वैमानिक । चि० विमानयायिनिदे
वाद्दौ ॥ विमानेनचरतीत्यर्थे ठक् ॥

वैमैय । पुं० विनिमये ॥

वैम्वकिः । पुं० विम्वत्तमजी । विम्व
स्यजात्यन्तरस्यापत्यम् । व्यासवरु
डेत्यादिनेञ् । प्रकृतेरकडादेश

वैयाकरण । चि० व्याकरणशास्त्रा-
भिज्ञे ॥ व्याकरणमधोते । वेदवा० त
दधीतेतद्वदेत्यञ् । ऐजागमः ॥
व्याकरणस्यव्याख्यानं व्याकरणे-
भवाभाववैयाकरणः । अण् ऋगय
नादिभ्यङ् । स्त्री वैयाकरणौ ॥

वैयाघ्रः । चि० व्याघ्रचर्मवृत्तस्यन्द-
ने । द्रुपे ॥ व्याघ्रस्यविकारः ।
प्राणिरक्षतादिभ्योञ् । वैयाघ्रेण
चर्मणापरिवृत्तारथः । द्रुपवैया-
घ्रादञ् ॥

वैयाघ्रपदः । पुं० गोश्रुती० मुनिवि
शेषे ॥ व्याघ्रपदोऽपत्यम् । आ-
ङ् । इन्द्रायाममुनी ॥ व्याघ्रपदो

वैरङ्गिकः

गोत्रापत्यत्वात् ॥ यद्वा । व्याघ्रस्ये
वपादावस्येति बहुव्रीहौ पादस्यलोपद्व
तिलोपिगर्गादित्वात् यजिपादः । प
दितिपद्भावेनय्वाभ्यामित्यैच् ॥

वैवात्यम् । न० अविनीततायाम् ॥
विरूपयातंगमनम् । चेटनं यस्य ।
विघातस्यभावः । टडादित्वात्-
प्यञ् ॥

वैयासम् । न० व्यासीपत्यस्यैवच-
सि ॥ शेषद्वत्यञ् ॥

वैयासकिः । पुं० शुकदेवे । व्यासस्य
अपत्यम् । व्यासवरुडनिपादचण्डा
लविम्वानास्येति वक्तव्यमिति वार्त्ति
कादिञ् । अकडादेशश्च । नव्या-
भ्यामित्यैजागमः ॥

वैरम् । न० विरोधि ॥ तस्यसमुत्थान
पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथाकृ
ण्यशिशुपालयोः । वास्तवम् २
यथाकौरवपाण्डवानाम् । वाग्ज
म् ३ यथाद्वीणद्रुपदयोः । साप
त्यम् ४ यथामूषिकमार्जारयोः ।
अपराधकम् ५ यथापूजनीव्रज्याद
त्तयोः ॥ वीरस्यकर्म । वैरमैथुनि
कयोरिति निर्देशात् । युवादित्वाद्वा
ण् । अतिवादांसि तिष्ठेत्तनायम
न्येवकश्चन । नचैवदेहमाश्रित्यवैर
कुर्वीतकीमचित् ॥

वैरङ्गिकः । चि० विरागयोग्ये । वि
रागनित्यमर्थेति । छेदादिषु । वि

वैराग्यम्

रागविरक्तश्चेति पाठाद्व्युत्पन्नः । विरक्ता
देशश्च ॥

वैरञ्ज्यं पुं० सनकादिषु ॥

वैरहता । स्त्री० देव्यन्तरे ।

वैरनिर्यातनम् । न० वैरशुद्धौ । प्रती
कारे । कृतापकारस्य प्रत्यपकारे ।

वैरस्यनिर्यातनम् । यतनिकारा

दौचुरादि । । ल्युट् ॥

वैरप्रातक्रिया । स्त्री० वैरनिर्यातने ।

वैरशुद्धिः । स्त्री० वैरनिर्यातने । वैर
स्यशुद्धिः ॥

वैरस्यम् । न० विरसत्त्वे ।

वैराग्यौ । चि० विषयेच्छारहिते । वैरा
ग्ययुक्ते ॥ यथा । सनकस्य सनन्द
श्चतुर्थीयस्य सनातनः । सन-
तकुमारी वैराग्योचतुर्थः । पुन
वच ॥

वैराग्यम् । न० विषयेषु तुल्यबुद्ध्या
रागाभावे ॥ तस्य च० यतमानस
ज्ञा० व्यतिरेकसञ्ज्ञा० एकैन्द्रिय
सञ्ज्ञा० वशीकारसञ्ज्ञेति चतस्रः
सञ्ज्ञाभवन्ति । तत्रैव द्रष्टव्यम् । वि
षयास्त्यक्तुमशक्तुवतोपि सन्मानेच्छा
त्यागश्चाद्यवैराग्यम् । ततो विष
याणां मध्ये लक्षणादिव्यतिरेकेणापि
वृत्तिर्हितोद्यम् । तथा वृत्तावपि मन
सिरागशैथिल्येन० बाह्येन्द्रियैरेव
विषयसिक्कनं तृतीयम् । तत्राप्यौदा
सीन्यचतुर्थम् । यथाहुः । वैरा

वैराग्यम्

ग्यमाद्ययतमानसञ्ज्ञाच्चिद्विरागो
व्यतिरेकसञ्ज्ञम् । एकैन्द्रियाख्य-
हदिरागमोक्षस्तस्याप्यभावस्तु वशी
कृताख्यमिति ॥ विषयेषु च विद्या
दिदोषदर्शनेन० वैरह्यो । तदेरा
ग्ययुक्तुपसाधादर्शनश्रवणादिभिः ॥

देहादिब्रह्मपर्यन्ते च निष्कमेग्यव
स्तुनि ॥ विषयेष्वौदासीन्यभावे ॥

ब्रह्मादिस्थावरान्तोषु वैराग्यविषये
ष्वनु । यथैव काकविष्टाया वैराग्य

तदधिनिर्मलम् । त्यागेच्छायाम्
॥ दोषदृष्टिर्विहोसाचपुनर्भोगिष्वदौ

नता । हेतुस्वरूपकार्याणि वैराग्य
स्य विदुः क्रमात् ॥ परमपरश्चेति

द्विविधवैराग्यम् ॥ दृष्टेष्वानुश्र
विकेषु रा० भोगेषु० रागविराधि

न्यामस्य दृष्टात्मिकायाम्चित्तवृत्तौ
दृष्टादृष्टविषयेषु० स्पृहाविराधिचि

त्तपरिचामे ॥ वैराग्यात्प्रकृतिलब्ध
॥ असाक्षी० नवनीलनीरजदक्षिपा

न्नातिमृद्वीतनुल्लङ्घ्यमानरिता-
मिषां यदिपुनर्नैव प्रजानां पति . .

प्रत्ययचरदक्षमिश्रपिशितयासयह
गृध्रती० गृध्रध्वङ्क्ष्वहकांस्तनूनि पत

त की० वाक्यवारयेत् ॥ अपिच । श्रि
यीदोलाक्षोलाविषयजरसाः प्राप्तावि

रसाः विषद्वहदेहमहदपि धनभूरिनि
धनम् । दृष्टेष्कोलीक० सततमव

लाऽनर्थ० हुक्कातवाप्यस्मिन् चारेपयि

वैरोक्षार :

वतरतानात्मनिरता . ॥ विराग
एव । स्वार्थेष्वञ् ॥

वैराजम् । न० सामविशेषि ॥ पुं०
अण्डरूपेविराजोदिहे ।

वैराज्यम् । न० अणिमादिस्त्रिद्विभा
क्तौ ॥ विराजोभावात् । प्यञ् ॥

वैराट् । पुं० विराटतनये ॥ इन्द्र
गोपक्रीटे ॥

वैराटो । स्त्री० उत्तरायाम् । अभिम
न्युपतन्याम् ॥ विराटस्यापत्य
स्त्री । अण् । डीप् ॥

वैरातङ् । पुं० अर्जुनहृत् ॥

वैरिष्ठः । पुं० सनकादिषु । त्रि०
विरिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वैरी । पुं० रिपौ । शत्रौ वैरमस्या
स्ति । इनि ॥ षष्ठ्यभवने ॥

वैरूपम् । न० सामविशेषि ॥

वैरूप्यम् । न० विरूपतायाम् ॥

वैरोचन . । पुं० रवेस्तनये ॥ विष्णु
पुत्रे ॥ बलिदानये ॥ सिद्धगणे
बुधे ॥ अग्निपुत्रे ॥ त्रि० सवि
तु . सम्बन्धिनि ॥ विरोचनस्याप
त्यम् । अण् ॥

वैरोचननिकेतनम् । न० पाताले ॥

वैरोचनि । पुं० अर्कपुत्रे ॥ बलि
दैत्ये ॥ सुगते ॥ विरोचनस्याप
त्यम् । अतद्वञ् ॥

वैरोचिः । पुं० बाणामुरे ॥

वैरोक्षार . । पुं० कृतापकारस्यप्रत्यय

वैशम्पायन .

कारे । प्रतीकारे । वैरनिर्यातने ॥

वैलक्ष्यम् । न० विलक्षणत्वे ॥

वैलक्ष्यम् । न० व्यलौकिके ॥ विलक्षण
स्यविस्मयाद्व्यस्यभावः । प्यञ् ॥

वैल्वः । पुं० विल्वस्यकाण्डे । वि
ल्वविकारे ॥ विल्वस्यावयवविकारो
वा । विल्वदिभ्योश्च । वैल्वः
खादिरोनायूप स्यात् ॥ न० वि
ल्वशक्तिः । विल्वफले ॥ त्रि० वि
ल्वसम्बन्धिनि ॥

वैवधिक . । पुं० वातावहे । पसो
री . इ . भा . प्र . विवधेनधान्य
तण्डुलादिनाव्यवहरति । ठक् ॥
कृषिबद्ध्यादिजीवे ॥

वैवर्ध्याम् । न० विवर्णतायाम् ॥

वैवस्वतः । पुं० श्राद्धदेवे । अन्त
र्के । यमे ॥ सप्तमेमनौ ॥ विवस्व
तोऽपत्यम् । अण् ॥ रुद्रविशेषि ॥
अनेश्वरे ॥

वैवस्वती । स्त्री० दक्षिणस्यादिशि ।

वैवाहिकम् । न० धनविशेषि ॥ यथा
। वैवाहिकन्तुतद्दिद्याज्ञार्ययायत्
सङ्गातम् । भार्याप्राप्तिकालिलब्ध
मित्यर्थः ॥ त्रि० विवाहसम्बन्धि
न्यग्न्यादौविवाहेभवः । अध्यात्मा
देष्टव्य इष्यते ॥

वैवाह्य . । त्रि० सम्बन्धिनि ॥

वैशम्पायन . पुं० यजुर्वेदधरे . व्या
सशिष्यमुनी । विशम्पक्षणीनाम

वैशारद्यम्

त्यम् । अश्वत्थान्तर्यामिणः ॥
 वैशसम् । न० हिंसायाम् ॥ यथा ।
 वरहृतवहज्जालापुच्छस्यान्तर्यामिण्यस्थि-
 तिः । नशौरि चिन्ताविमुखजनसं-
 वासवैशसमितिकात्यान ॥ शौ-
 रिचिन्ताविमुखिषुतन्निन्दापरिषुजनै-
 शुय सवास सएववैशसहिंसात-
 न्नवरमित्यर्थः ॥ नरकविशेषः ॥
 वैशस्त्रम् । न० विशसितुर्धर्म्ये ॥
 विशसितुरिड लोपश्चाञ्चत्तव्य ॥
 वैशाखः । पुं० मासविशेषः । माघे-
 । रात्रि ॥ वैशाखीपौर्णमासीस्मिन्-
 सास्मिन्पौर्णमासीत्यर्थः ॥ खल-
 कि । मन्थानदण्डे । रङ्ग० द्र०
 भा० प्र० ॥ विशाखाप्रयोजनम-
 ख । विशाखाषाढादित्यब् ॥ न०
 धन्विनासस्थानमेदे । वितस्थानरे-
 चस्थितेपादद्वयेविशाखाख्यस्थानंभ-
 वति । विशाखएव । स्वार्थेऽण् ॥
 वैशाखी । स्त्री० वैशाखपूणिमाया-
 म् ॥ विशाखयायुक्तापौर्णमासो-
 । नक्षत्रेणयुक्त कालद्वयम् । त-
 तीढीप् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥
 वैशारदी । स्त्री० मायायाम् ॥ वि-
 शारदर्शस्वरः । तस्मैयम् । षण्-
 ङीप् ॥
 वैशारद्यम् । न० विशुद्धौ ॥ विश-
 रदस्यभावः । इडादिषु विद्यमाना-
 भमतिमनःशारदानामितिष्यञ् ॥

वैशेषिकः

वैशिकः । पुं० विविधनायकान्तर्ग-
 तनायकविशेषः ॥ बहुवैश्याभीष्टी
 परसिकोवैशिककृतितत्त्वज्ञानम् ॥
 वैशिष्ट्यम् । न० विशिष्टत्वे । स-
 म्यस्यपदार्थे । विशिष्टधीनियामके ॥
 वैशेषिकः । पुं० कथादम्निकृततद-
 श्नविशेषः । परमार्थतोद्रव्यादिस-
 मवायान्तर्गट्पदार्थवादिनि । य-
 थाभात्मनोद्रव्यभूतस्यगुणानुद्ध्या-
 दयेनव । वासनात्वेनवेदोक्ताक-
 तिवैशेषिकादय बहुध्यादिधर्मि-
 यमन्तः । करणमेवात्मेतिभर्मित्वा-
 भात्मगुणाएववासनात्वेन० यथा-
 । महारजनमित्यादिश्रुत्योच्यतक-
 तिवदन्तिकाणादाङ्गकार्यः ॥ अ-
 यवैशेषिकयन्यविवरणम् । सतु-
 विशिष्टपदार्थनिरूपकयन्य । अ-
 स्यमतन्यायदर्शनमततुल्यम् । अ-
 नजगत । कारणपरमाणुपर्यन्तं
 निरूपितम् ॥ इहखलुनिखिलप्रे-
 क्षावन्निसर्गप्रतिकूलवेदनोयतया-
 निखिलात्मसंवेदनसिद्धदुःखंजि-
 हासतस्तदानीपायजिज्ञासुः पर-
 मेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति-
 । यदाचमंवेदाकाशवेष्टयन्तीहमो-
 नवा । तदाशिवमविज्ञायदुःख-
 स्यान्तोर्भाव्यतौत्वादिवचनं निच-
 यप्रामाण्यात् । परमेश्वरस्यसाक्षा-
 त्कारश्च० शब्दमननभावनाभिर्भा-

वैशेषिक :

वनीयः । यदाह । आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासबलेन च । चिदाप्रकल्पयन् प्रज्ञालभतैर्योगमुत्तममिति । तत्र मननमनुमानाधीनम् । अनुमानञ्च व्याप्तिज्ञानाधीनम् । व्याप्तिज्ञानञ्च पदार्थविवेकसापेक्षम् । अतः पदार्थषट्कम् ॥ अथातीतधर्मव्याख्यास्यामः । इत्यादिकायादश लक्षणानि कथं भवन्ति तान् भगवता व्यवस्थायि । तत्राह्नि कथं यात्मके प्रथमे ध्यायेत् । समवेता शेषपदार्थकथनमकारि । तत्रापि प्रथमाह्निके जातिमार्त्तरूपणम् द्वितीयाह्निके जातिविशेषयानिरूपणम् । आह्निककथनात्मके द्वितीये भूतदिकाललक्षणम् । तत्रापि प्रथमाह्निके भूतविशेषलक्षणम् । द्वितीये दिक्कालप्रतिपादनम् । आह्निककथनात्मके तृतीये आत्मान्तकरणलक्षणम् । तत्राप्यात्मलक्षणप्रथमे । द्वितीयेऽन्तकरणलक्षणम् । आह्निकद्वययुक्ते चतुर्थे शरीरतदुपयोगिविवेचनम् । तत्रापि प्रथमे तदुपयोगिविवेचनम् । द्वितीये शरीरविवेचनम् । आह्निकद्वयवर्तिपञ्चमे कर्मप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे शरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम् । आह्निकद्वयशालिनिषष्ठे शीतधर्मनिरूपणम् । तत्रापि प्रथमे दानपरिग्रहधर्म

वैश्यः

विवेकः । द्वितीये चातुराश्रम्योचितधर्मनिरूपणम् । तथा विधिसप्तमे गुणसमवायप्रतिपादनम् । तत्रापि प्रथमे बुद्धिनिरपेक्षगुणप्रतिपादनम् । द्वितीये तत्सापेक्षगुणप्रतिपादनम् । समवायप्रतिपादनञ्च । अष्टमे निर्विकल्पकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणचिन्तनम् । नवमे बुद्धिविशेषप्रतिपादनम् । दशमे अनुमानप्रतिपादनम् । तत्रोद्देशालक्षणपरौ चार्चित्तविधास्य शास्त्रकप्रवृत्तिरिति वैशेषिकग्रन्थविवरणम् ॥ कथादमुनिकृतदर्शनशास्त्रवित्तरि । औलूक्ये ॥ विनयादिस्वात्स्वार्थे ठक् । चि० विशेषविदि ॥ वैशेष्यम् । न० भागाधिक्ये ॥ भाविव्यञ्जः ॥ वैश्यः । पु० ऊरव्ये । ऊरुकी । भूस्पृशि । तमउपसर्जनरजप्रधानतृतीयवर्षे । तस्य च कृष्यादीनां तादृशानि कर्माणि भवन्ति । तानि च वर्षाश्रमशब्दे द्रष्टव्यानि । निषिद्धानि यथा । वैश्यानां धनलोभेन मिथ्यामूल्यप्रकाशनम् । अपालनपशूनाञ्च अन्याविभवे सतीति पाशे स्तगं खण्डे २७ अध्याय ॥ लक्षणान्तु । विशस्याशुपशुभ्यश्च कृष्यादानरुचि शुचि । वेदाध्ययनसम्पन्नः स वैश्यवृत्तिसञ्चितः ॥ विशति ।

वैश्वानरः

विश्वं कृष्णं । स्वार्थे । ध्यम् ॥
 वैश्वकर्म । न । कृष्णिगेरक्षयवाणिज्यादी-
 वैश्या । स्त्री । अर्थाख्याम् । आर्थायाम् ।
 बुधशक्त्यन्तरे ॥ तारायाम् ॥
 वैश्वशय । पुं । कुवेरे । विश्ववसीऽपत्यम् ।
 शिवादिषु विश्ववसी । विश्ववश्वरवणावा-
 देशीनिपातितौ । अण्च ।
 वैश्वशालय । पुं । वैश्वशालावासी
 ॥ बटवर्धे ॥
 वैश्वशालावासः । पुं । बटवर्धे ॥ कुवे-
 रपुर्याम् ।
 वैश्वशालोदय । पुं । बटवर्धे ॥
 वैश्वः । पुं । उत्तराषाढनक्षत्रे ।
 वैश्वदेवः । पुं । अन्नसार्धं होमवलि-
 दानातिथिमेजनत्सकेसायम्प्रात-
 र्गृहस्थप्रतिविहितेकर्मविशिषे ॥
 विश्वेदेवादेवतापत्य । सास्यदेवते-
 ल्यण् ॥ न । उत्तराषाढान् ॥
 वैश्वदेवो । स्त्री । आमिन्नायाम् ।
 जगतीकन्दः प्रमेदे ॥ तल्लक्षणादि-
 यथा । वाणाश्चैश्विन्नावैश्वदेवोम-
 मौयी । यथा । अर्चामन्येषांत्व-
 विहायामराणामहैतेनैकविष्णुमभ्य-
 र्च्यभक्ताः । तत्राग्निषात्मन्यर्चितेभा-
 विजीतेभातः सम्पन्नाराधनावैश्व-
 देवो ॥
 वैश्वदेव्यम् । न । सामविशिषे ।
 वैश्वानरः । पुं । अग्नी । बङ्गो ॥ अ-
 न्वभिमानिन्यादेवतायाम् ॥ जाठ

वैषयम्

रान्नो ॥ चित्रकवृक्षे । विश्वेनराप-
 स्य । नरेसञ्ज्ञायामिति विश्वशब्दस्य
 दीर्घः ॥ विश्वानरस्यापत्यम् । कट्य-
 ण् । गोत्रापत्ये । विदादित्वादञ-
 वा । विश्वे घानरायाकर्त्तरि ॥ ब्रह्म-
 णि । जीवे । विश्वनराभिमानि-
 त्वात् । स्थूलसमष्ट्युपहितेषैतन्ये
 ॥ विश्वेषतेनराश्च । विश्वानराः ।
 पूर्वपदस्य दीर्घः । विश्वानरान्-
 भोक्तृत्वेन व्यवस्थितान्प्रति । अनेक-
 धाधर्माधर्मकमानुसारिणः सुखदु-
 खादिप्रापणात् । अथ परमात्माकर्म-
 णांफलदाता । वैश्वानरशब्दोभवा-
 त्ति ॥ अथवा । विश्वस्यासौनरश्च ।
 विश्वानरः । नरेसञ्ज्ञायाम् । वि-
 श्वानरएव । वैश्वानरः । स्वा-
 र्थेऽण् ॥
 वैश्वानरमार्गः । पुं । दहनवीथ्या-
 म् । पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे ।
 वैश्वानरीवीथी । स्त्री । दक्षिणमार्गे
 नक्षत्रविशिषाणासञ्ज्ञाविशिषे ॥ य-
 था । शतभिषक्तया । वैश्वानरी-
 भाद्रपदेरेवतीचैवकीर्तिता । ए-
 तास्तुवीथयस्तिस्रोदक्षिणोमार्गोऽ-
 ध्यतइति ॥
 वैश्वो । स्त्री । उत्तराषाढानक्षत्रे ॥
 वैषयम् । न । दिषमत्ये ॥ भावे । ब्रा-
 ह्मणादित्वात्प्यञ् ॥
 वैषयम् । न । विषयाणांसमूहे भि

वैष्णव

आद्यम् ।

वैष्णविक । त्रि० विषयसम्बन्धिनि ।

वैष्टुतम् । न० हेमभस्मनि ।

वैष्टुम् । न० विष्णौ ॥ विष्टपे ॥ वैवे

ष्टि । विश्व० भस्मजिगमिनमिहनि

विश्यशाठद्विष्टेतिष्टन ॥ दिवि ।

वायौ ॥

वैष्णवः । त्रि० विष्णुपासके । वि

ष्णुमन्त्रदौक्षिते । काष्ठी । हारे ॥

तल्लज्जमाहात्म्यादियथा । फल

सन्धानरहिताविष्णुभक्ताश्चवैष्णवा

। मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदास

र्वकर्मसु । गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रोयस्य

कर्णोऽप्रविश्यते । जीवन्मुक्तवैष्णव

तवेदा सर्वेवदन्तिच ॥ पुरुषाणां

शतपूर्वपैतृकश्चतपरम । मा-

तामहश्चशतमातरमात्ममातरम्

भगिनीभातरश्चैवभागिन्यश्चमातु

लम् । श्वश्रूश्चश्वशुरश्चैवगुरुपत्नी

गुरोः सुतम् । गुरुश्चज्ञानदाता

र मित्रश्चसहचारिणम् । भृत्य शि

ष्यतथाचिटीप्रजा स्नाश्रमसन्निधौ

॥ उदरेदात्मनासार्धमन्त्रग्रहणमा

चतः । मन्त्रग्रहणमात्रेणजीवन्मु-

क्तोभवेन्नरः । तयसंस्पर्शमात्रेणपू

ततीर्थञ्चभारतम् । तस्यैवपादरज

सासद्यः पूतावसुन्धरा ॥ पादाद

कम्पुतस्थानतीर्थमेवभवेदद्भुवम् ।

इ०त्र०वै०व०पुराणम् । यैकगठल

वैसादृश्यम्

मनतुलसीभवकाष्ठमालायेडादशाङ्ग

हरिनामकृतोद्धुं पुण्ड्रा । येकृष्णा

भक्तिसुदृढाधृतशङ्खचक्रस्तवैष्ण

वाभुवनमाशुपविचयन्ति ॥ अपि-

च । पशुर्मनुष्य पक्षीवायैचवैष्ण

वसश्रयाः । तेनैवतेप्रयास्यन्तितद्वि

ष्णोः परमंपदमिति ॥ अस्याचार

श्च । सर्वान्कामानपरिच्छज्यद्रष्टभ

क्तिञ्चसाधयेत् । सएववैष्णवाचार

कामसङ्कल्पवर्जितः ॥ विष्णोः

यम् । अण् । न० विष्णुपुराणे ॥

यथा । अयोविशतिसाहस्रवैष्णवपर

माङ्गुतमिति ॥

वैष्णवी । स्त्री० विष्णोः शक्तौ ॥ य-

था । एषाचिभक्तिरुद्दिष्टानयासदा

न्तगामिनी । एषाश्वेतापराष्टष्टिः

सःस्विकीव्रह्ममस्थिता ॥ एषैव

क्तारजसिवैष्णवीपरिकीर्तिता । ए

षैवक्त्वातमसिरौद्रीदेवीप्रकीर्ति

ता । अष्टादशतयाकीर्त्योवैष्णव्या

भेदुच्यते । याविष्णोराजसौशक्ति

पालनीचैववैष्णवी ॥ इतिवाराहपु

राणम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । शङ्ख

खचक्रगदाधारिविष्णुमातातथारि

हा । विष्णुरुपायवादेवैष्णवीते

नगीयते ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ ग

ङ्गायाम् ॥ तुल्लयाम् ॥ अपराजि

तायाम् ॥ शतावयाम् ॥

वैसादृश्यम् । न० विसदृशत्वे ॥

वीद्रौ

वैसारिण । पु० मत्स्ये ॥ विविधसर
ति । स० । यच्चादित्वाण्यि-
नि । ततोविसारिणोमत्स्यइति
स्वार्थेऽण ॥ सिद्धे ॥

वैहायस । पु० खेचरे ॥

वैहायसी । स्त्री० भारतवर्षस्यनद्यन्तरे ॥

वैहय्य । चि० परिहासेनलालनी
येऽद्यालसवध्यादौ ॥

वैहासिक । पु० वासन्तिके । कैलि
किले । विद्रूपके । प्रहासिनि ॥

वीटा । स्त्री० चिन्त्याम् । दास्याम् ॥
इ० हि० न्द्र० ॥

वीड्र । पु० गीनसाहौ ॥ भषा-
न्तरे ॥

वीड्री । स्त्री० पणचतुर्थे । बुडि०
इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

वीठय्य । चि० बहनौये ॥

वीठु । पु० मुनिविशेषे ॥

वीठा । पु० भारिके ॥ सूते । वीठु
भट्ट० । बह० । अर्द्धेऽण्यटवश्चे
तितृच् । ठत्त्वधस्त्वष्टुत्त्वठलीपा ।
सहिबहीरोदवणं स्त्रीत्योकारः ॥
अनडुहि । ऋषभे । परिणेतारि ॥
मूढे ॥

वीद । चि० आर्द्धे ॥

वीदाल । पु० पाठीनमत्स्ये ॥

वीद्र । पु० गीनसाहौ ॥ भषा-
न्तरे ॥

वीड्री । स्त्री० पणपादे । काकिन्याम् ॥

वीला

वीरक । पु० सेखके ॥ इ० चि०-
शेष ॥

वीरटः । पु० कुन्दपुर्ये ॥ इ० चि०
शेष ॥

वीरपट्टौ । स्त्री० सन्दरायाम् । माद
रौ० कट्० चटाङ्ग० इ० भा० प्र० ॥

वीरव । पु० वीरो० इ० गौ० भा० प्र०
धान्यविशेषे ॥ यथास्यगुणा । वा
रवस्तुबुधै । प्रोक्तस्त्रिदोषस्यप्रकोप
णः । मधुरश्चाक्लपाक्लव्रीहिः । पि
तृकरोगुत्त ॥

वीरखान । पु० पाटलवर्णाश्वे ॥
इ० हि० न्द्र० ॥

वीलम् । न० गन्धरसे । अष्टगुणा
। वीलरक्तहरणीतमेध्य दीपनपाच
नम् । मधुरकटुतिक्तस्रग्द्विद्वि
दोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्न ग-
र्भाशयविशुद्धिक्तम् । अपिच । वील
श्चकटुतिक्ताण्यकषायरक्तदोषनुत् ।
कर्फापत्तामयान् हन्तिप्रदरादिरुजा
महम । पु० रसगन्धे ॥ वील्य-
ति । बुलमज्जने । अच् ॥ वातिवा
। वा० । पिञ्जादिस्वादूलच् ॥

वीलक । पु० सेखके ॥

वीला । स्त्री० रीलावृत्ते ॥ यथा ।
द्विगुणितरविमितकलितकलाभिल
लितनिबद्धा । सङ्गलपिङ्गलभण्णि
तगणितकलयाकिशनद्धा । एकाद
शकलविरतिविदितमृदुगतिरिह-

व्यक्तदृष्टार्थः

बीला • यशसापूरितभुवनभुवनर
 सनासनबीला ॥
 बीलाह • । पुं • अश्वविशेषे ॥ यथा
 बीलाहस्त्वयमेऽस्यात्पाण्डुकीशर-
 बालधि • ॥ इ • हे • न्द्रः ॥
 बीहिव्यम् । न • यानपात्रे । पीते ।
 जहाज • इ • भा • प्र • ॥ इ • हे •
 न्द्रः ॥
 बीषट् । अ • देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वा
 हादेवहविर्दानेबीषट्बीषट्बीषट्स्व
 धिष्यमर • उच्चतेऽनेन । बह • ।
 बाहुलकात् • डीषट् ॥
 व्यंशक • । पुं • पर्वते ॥ इ • सुद्राक्षि
 तईम चन्द्र • ॥
 व्यंसक • । पुं • धूर्त्त • ॥
 व्यसित • । चि • वसिते ॥
 व्यक्त • । चि • स्फुटे ॥ मनोविधि ॥
 प्रत्यक्षे • । हेतुमदनित्यमव्यापिस
 क्रियमनेकमाश्रितलिङ्गम् । सावय
 वपरतन्त्र व्यक्तम् । इतिलक्षिते
 ॥ स्थूले ॥ यथा । अव्यक्तोव्यक्तका
 रणमिति ॥ व्यज्यतेऽस्य । अक्षूव्य
 त्यादौ । क्तः । विपूर्वादिभूते
 क्तो • अक्षेर्नन्वे व्यक्तप्रतिषेधकृति
 निष्ठातस्यअक्षीनपादानकृतिमन-
 त्वम् ॥
 व्यक्तकालः । पुं • स्थितिकाले ॥
 व्यक्तदृष्टार्थः । पुं • प्रत्यक्षिणि ॥
 साक्षिणि । इ • चि • शेष ॥

व्ययः

व्यक्तविशेष । पुं • बुद्धौ ॥
 व्यक्ति • स्त्री • पृथगात्मताम् • । प्र
 त्यक्षे • । स्पष्टतायाम् • । शरीरवि
 षयादिरूपायांमिगभूमी ॥ प्रभा
 वे • । व्यक्तिलक्षणमाहगीतम् ।
 यथा । व्यक्तिगुणविशेषाश्रयामूर्ति
 रिति । अस्यार्थः • । यद्यपिजात्या
 देरपिव्यक्तित्वात्प्रमेयत्वमेवव्यक्ति
 त्वम् • तथापिजात्याकृतिशक्तिवि
 षयव्यक्तेरिदलक्षणम् • । तथाच •
 गुणविशेषाजात्याकृतिसमानाधि-
 कारणोगुण • सङ्ख्यादिभिन्नस्तदा
 श्रय • । मूर्तिरित्येवमितिसमाना
 र्यकमित्यर्थः • । परेतु • गुणारूपा
 दय • विशेषाविशेषका • उत्तरे
 पणादयस्तेषामाश्रयोद्वयम् • तेन
 जात्याश्रयोव्यक्तिरित्याशयः • । वि
 शेषलक्षणमाहमूर्तिरिति । मूर्तिः
 सख्योनविशेषस्तजानित्याहुः • । अ
 चअमध्यमपदलोपीसमासकृत्याशय
 । अन्येतु • व्यक्तेर्लक्षणमूर्तिरि
 ति • सैवकेत्याहुः । गुणविशेषाश्रय
 इति । गुणविशेषस्य • अवच्छिन्नप
 रिमाणस्याश्रयइत्यर्थकृत्याहुः • ।
 १३२ • व्यज्यतेऽनया । अक्षू • ।
 क्षियाक्तिन् ॥ जने • इ • हे •
 चन्द्रः • ॥
 व्यय • चि • व्याहृते । व्याकुले ॥ अय
 वज्जिते ॥ साद्यमे • व्यासक्ते ॥

वाजनम्

विविधः । विविधवाच्यमस्य यथा ।
विरुद्धमगतिर्वा अगः कच्छेन्द्रे
तिसाधु ॥

व्यङ्ग्यः । पुं० अद्रिप्रभेदे ॥

व्यङ्ग्यः । पुं० भेके ॥ मुखरोगविशेषे
॥ तल्लक्षणयथा । क्रीडायासप्रकृ-
पित्वाबायुः पित्तं न सयुतः । मुख-
मागम्य सहसामण्डलविस्तृत्यत ॥
नीरुजतनुकश्यावमुखे व्यङ्ग्यं तमादि-
शेत् ॥ त्रि० हीनाङ्गे । छिन्नना-
सिकादौ ॥ विकृतानि । विगतानि
वाचकान्यस्य ॥ विकले ॥ विगतमङ्ग-
मस्य ॥

वाङ्मूकः । पुं० शैले । पर्वते इ० त्रि०
शेषः ॥

वाङ्माङ्गः । त्रि० विकलाङ्गे । व्यङ्ग्यम-
ङ्गयथासः ॥

वाङ्मयः । त्रि० व्यङ्ग्यनयाविध्यर्थे
॥ यथा । वाच्यार्थीभिधयाविध्यो-
लक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्यो व्य-
ङ्ग्यनयाताः स्फुटितः शब्दस्य
तय ॥ प्रकाशे । चान्तरे शब्दे ॥

व्यङ्ग्यः । पुं० तालवृन्ते । वाजन्यने-
न । अज० गोचरसञ्चरेति च प्रत्यया-
न्तीनिपातितः ॥

व्यङ्ग्यम् । न० वाजि । तालवृन्ते ॥

चामरे ॥ वाजन्यनेन । अज० ।

करणे ल्युट् । बोधाविति पञ्च-
वीन ॥

वाङ्मयः

वाङ्मयः । पुं० अभिनये ॥ त्रि० व्य-
क्तिकारके । प्रकाशके ॥ वैखरीरू-
पे शब्दे ॥ घटप्रत्यक्षसमये चालोकी-
व्यङ्ग्यकोयथा । व्यङ्ग्यनयाप्रतिपाद-
के ॥ इ० सा० द० ण० ॥ व्यङ्ग्य-
वाङ्मू० । खलु ॥

वाङ्ग्यम् । न० निष्ठाने । तेमने । द-
धिघृतादौ । सूपशाकादौ । तीव्र-
इ० भा० प्र० ॥ चिह्ने ॥ स्मश्रुणि ॥
अवयवे । स्त्रीपुंसयोः शुद्धदेशे ।
सूत्रादिचिह्ने ॥ अहनि । दिने ॥
व्यङ्ग्यतेऽनेन बाल्युट् ॥ स्वरहीन-
वर्णे ॥ अक्षरितस्यास्योच्चारणं न
भवति । न पुनरन्तरेणापि व्यङ्ग्य-
नयोच्चारणमपि भवतीति भाष्योक्तेः ॥

व्यङ्ग्यना । स्त्री० शब्दस्य वृत्तिविशेषे ॥
तस्यालक्षणं यथा । विरतास्त्रिभिधा-
द्यामुपयार्थीविध्यते परः । साठ-
त्तिर्व्यङ्ग्यनानामशब्दस्यार्थादिकस्य-
च ॥ शब्दबुद्धिकर्मणा विरम्य व्यापा-
राभाववृत्तिनयेनाभिधानलक्षणाता-
त्पर्याख्यामुतिसृष्टवृत्तिषु स्वस्वमर्थ-
विधायित्वोपचोषासु यथान्यर्थो-
विध्यते ॥ साशब्दस्यार्थस्य प्रकृतिप्र-
त्ययादेः वृत्तिर्व्यङ्ग्यनध्वननगमन-
प्रत्यायनादिव्यपदेशविषया वाङ्ग्य-
नानाम् ॥ विशेषः साहित्यदर्प-
णादौ द्रष्टव्यः ॥

व्यङ्ग्यतः त्रि० प्रकटीकृते ॥

व्यतिरेक .

व्यडम्बक । पुं० एरण्डे ॥ व्यड म
लमम्बयति । अविस्त्र सने । णिच् ।
खुल् ॥

वाडम्बनम् । न० एरण्डे ॥ व्यडमलम
म्बयति । अवि० । ल्युट्० युज्वा
॥ शुक्लैरण्डे ॥

व्यतिकारं । पुं० वासने ॥ व्यतिष
ङ्गे० ॥ मिश्रणे ॥ क्षोभे ॥ स
म्बन्धे ॥

व्यतिकीर्णं । वि० सक्तीर्णे ॥

व्यतिक्रम । पुं० व्यन्यये । अन्यथा
त्वे । क्रमविपर्यये ॥ यथा । सर्वं
अप्राङ्मुखोदात्तायङ्गीताचउड्डुमु
खः । एषएवविधिर्दानेविवाहेतु
व्यतिक्रम ॥ व्यतिक्रमणम् । क्र
म० । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिन
वृत्तिः ॥ अन्याये ॥

व्यतिभेद । पुं० समावेशे ॥

व्यतिरिक्त । वि० व्यतिरेकविशिष्टे
। भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ व्यतिरि
च्यतेस्म । रिचिर्त्रिरेचने । क्त ॥

व्यतिरेकः । पुं० अभावे । विरुद्धे ।
कारणेकार्याद्व्यावृत्तौ । कार्यव्य
तिरेकप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगि
त्वे ॥ अलङ्कारविशिष्टे । यथा । व्य
तिरेकीयिशेषखेदुपमानोपमेययोः
शैलाङ्गवान्नताः सन्तः किन्तुप्रकृ
तिकोमला ॥ अथमुपमेयाधिक्य
पर्यवसायीव्यतिरेकः ॥ यथावा ।

व्यतिरेक्युदाहरणम्

पक्षवत कल्पतरेरेषविशिष क
रस्यतेवीर । भूषयतिकर्णमेक प
रस्तुकर्णतरस्कुसने । तन् न्यून
त्वपर्यवसायी । यथा । रक्तस्त्व नव
पक्षवैरहमपिस्त्राघ्यै । प्रियायागुपै
स्त्वामायाग्निलोमुखा स्मरधनु
मुक्ताः सखेमामपि । कान्तापाद
तलाहतिस्तवमुदेतद्वन्ममायावयीः स
र्वतुल्यमशोककेवलमहधाचासशो
क कृत ॥ अनुभयपर्यवसायीय
था । दृढतरनिबद्धमुष्टे कीषनि
षण्णसहजमलिनस्य । कृपणस्यकृ
पाणस्यकेवलमाकारतोभेदः । वि
शिष्टः व्यतिरेकः पृथग्भावः ॥
विपर्यये ॥

व्यतिरेकव्याप्ति । स्त्री० साध्यनिषे
धिसाधननिषेधरूपेण । प्रवृत्तायाव्या
प्तौ । यथा । यच्चवह्निर्नास्ति । तच्च
धूमेनास्तीति । यथाऋदे ।

व्यतिरेकसत्ता । स्त्री० वैराग्यविशिष्टे ।
परिपाचनेवानुष्ठायमानेकीचित्क
षायाः पक्ताः पच्यन्तेचकीचित्
तच्चैवपूर्वापरीभावेसतिपच्यमाणे
भ्यः कषायेभ्यः पक्ताणांभ्यः तरेकी
णावधारणे । खचित्ते पूर्वविद्यमा
नदेष्वाणामध्येऽभ्यस्यमानविकेनै
तेपक्ताः एतेऽवशिष्टा इतिचिचिक्त्स
कवद्विवेचनस्वरूपे ॥

व्यतिरेक्युदाहरणम् । न० उदाहरण

व्यतीत .

विशेषे अच्योतम । तद्विपर्यं
यादाविपरीतव्यतिरेक्युदाहरणमि
ति अर्थः । तद्विपर्ययात् सा
ध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात्
। तथाचसाध्यसाधनव्यतिरेकव्या
पत्युपदर्शकोदाहरणं व्यतिरेक्युदा
हरणम् । यथाजीवच्छरीरं सात्म
कमप्राणादिमत्त्वात् यन्नैवम् तन्नै
वम् यथाघटवृत्तिः वाकारः प्र
योगमपेक्ष्य तथाचान्वप्युदाहरणं
व्यतिरेक्युदाहरणं वाप्रयोक्तव्यमि
त्यर्थः ॥ ३६ ॥

व्यतिषक्त । चि० सम्बन्धाप्याते । स
म्बद्धे । व्यतिषक्त्यतेत्य । षष्ठस
ङ्ग । क्त । उपसर्गात्सुनेतीत्या
दिनापत्वम् ।

व्यतिषङ्ग । पुं० विनिमये ॥ सङ्गे ।
परस्परमेकमे ॥ व्यतिषङ्गनम् । ष
ङ्ग० । घञ् ।

व्यतिहार । पुं० विनिमये । परस्पर
रकारणे ॥ यथा० त्वमहमस्मि अहम
त्वमसीतिव्यतिहारः सचैक्यता
त्यर्थावगमाद्व्यतीति । व्यत्यये ।
अन्यस्मिन्नन्यावभासे ॥ व्यतिहार
म् । ङ्ङ् । घञ् । व्यतिद्वि
तेऽनेनावका । घञ् । उपसर्गश्चे
तिपाक्षिकोदीर्घाभावः ॥

व्यतीत । चि० विगते । विशेषेण
अतीतः ।

व्यच्यासित .

व्यतीपात । पुं० महीत्पाते । उपद्र
वे ॥ अवयाने । पलायने । योगवि
शेषे ॥ तत्रजातस्यफलमया । कठो
रवाक्य । पिशुनस्वभावागदातुरो
माद्वितीमनुष्य । परस्परकार्यकृत
पक्षपातोयस्यप्रसूतौव्यतिपातयोग
। व्यतिक्रम्येपतनम् । पतङ्गगतौ
। घञ् । उपसर्गश्चेतिदीर्घः ॥
अन्ययोगे ॥

व्यतीहार । पुं० परीवर्त्ते । व्यति
हरणम् । व्यतिद्विगतेषा । ङ्ङ् ।
। घञ् । उपसर्गश्चेतिपाक्षिकोदी
र्घः ॥ परस्परमेकजातीयक्रियाक
रणे ॥

व्यत्ययः । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्या
से । विपयासे । विपर्यये । व्यत्य
यनम् । ङ्ङ् । एरच् ॥

व्यत्यस्तः । चि० व्यतिक्रमसङ्घते ॥
यथा । व्यत्यस्तपाणिनाकार्यसुपसं
यहणशुरो । सव्येनसव्ये स्पृ
ष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणवृत्तिमनुः
॥ उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यादक्षिणोपदि
भावेनव्यत्यासः शिष्टसमाचारात्
बोध्यः ॥

व्यत्यासः । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्य
ये ॥ व्यत्यसनम् । असुखेपथे ।
घञ् ॥

व्यच्यासित । चि० विसादृश्यप्रापि
ते ॥ तारकादित्वादितच् ॥

व्यपेतः

व्यपेतः । चि० व्यथाकारिणि । दुःख
जनकी ॥ भयङ्करे । व्यथयतिव्य
थभयचलनयोः । बहुल मन्यवापी
ति कुन् ॥

व्यथा । स्त्री० पीडायाम् ॥ दुःखे ॥

व्यथ० । घटादयः क्षितिकृतिवित्वा
दङ् । टाप् ॥

व्यथित । चि० दुःखिते । पीडिते ॥
व्यथासङ्घातात् ॥ तारकादित्वादि
तच् ॥

व्यथ० । पुं० वेधे ॥ व्यथनम् । व्यथता
डने । व्यथनपीरित्वप् ॥ ताडने ॥

व्यथनम् । न० वेधने ॥

व्यथ्य । पु० प्रतिकारि । धनुर्गुणे ॥

व्यथ्य । पु० दुराधे । विपथे । निम्दि
तेवर्त्मनि ॥ विरुद्धाध्या । प्रादये
गताद्यर्थकृतिसमासः । उपसर्गाद
ध्वनकृतत्वात् ॥

व्यपगतः । चि० निवृत्ते ॥

व्यपदेशः । पु० शब्दे । नामनि ॥ क
पटि ॥ विशिष्टोऽपदेशः । वाक्यविशि
ष्टे यथा । व्याजिनात्माभिलाषा
क्तिर्व्यपदेशकृतीर्यत इत्युज्ज्वलनी
लमणिः ॥

व्यपवर्गः । पुं० । व्यपवृत्तिभेदे ॥

व्यपवाकृतिः । स्त्री० अपवर्गे । अ-
स्त्रीकारे ॥

व्यपाश्रयः । पुं० शरणे ॥

व्यपतः । चि० अपगतौ ॥

व्यभिचारी

व्यपेठः । चि० विपरीते ॥

व्यपेठः । पुं० व्यपेठने ॥

व्यपेठनम् । न० अपाकरणे ॥

व्यभिचारः । पु० कदाचारे । भट्टा
चारे ॥ परिलिपि । स्वास्तित्ये ॥
दोषविशेषे ॥ तत्फलक्षण यथा । सा
ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता
काभावकृतित्वं हि व्यभिचारकृतित्व
धिकरणधर्मावच्छिन्नाभावविन्ताम
णि ॥ सचिविध । साधारण्यसा
धारणा नुपसहारिभेदात् । तत्र वि
पक्षकृतित्वस्य साधारण्यत्वम् । सर्वं
सपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारण्यत्वम् ।
व्याप्तियहानुकूलैकधर्म्युपसहारा
भावोपसहारे त्वभिमतौऽनुपसहारे
। कृतिसर्वव्यभिचारविन्तामणिः ॥
विशिष्टोऽभिचारः ॥ व्यभिचारण वा
। चर० । घञ् ॥

व्यभिचारिणी । स्त्री० परपुरुषगामि
न्याम् । कुलटायाम् । यथा । ह
ताधिकारामलिनापिडमाभोपसिद्ध
नीम् । परिभूतामधः शय्यावासये
द्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारीव्य
तिक्रमेऽस्त्यस्या । इनिः । डीप् ॥

व्यभिचारी । पुं० चतुस्त्रिंशत्प्रकार
शृङ्गारभावविशेषे । ते यथा । निर्धे
दग्लानिशङ्काख्याकथासुखामदश
माः । आलस्यसौन्दर्यसुविन्तामो
ह । स्मृतिवृत्तिः ॥ त्रीडापपलता

व्यय

हर्षाविमोहजडतातथा गर्वोविषाद
 औत्सुक्यनिद्रापस्मारएवच ॥ सुप्तो
 विविधाऽमर्षश्चाबहित्यसोयतामति
 । उपलम्भश्चाधिसञ्जन्मादेभरण त
 या ॥ चासञ्चैववितर्कश्चबिज्ञेयाव्य
 भिचारिणद्वृत्तिहेमचन्द्र ॥ साहित्यद
 र्पणेत्यस्त्रिशदुक्ता । यथा । वि
 शेषादाभिमुख्येनचरन्तोव्यभिचारिण
 । स्थायिन्युन्मग्ननिर्मग्नास्त्रयस्त्रिश
 तद्विदाः ॥ स्थिरतयावर्त्तमानेहि
 रत्नादौनिर्वेदादय प्रादुर्भावतिरो
 भावाभ्यामाभिमुख्येनचरणाह यभि
 चारिण कथ्यन्ते । केते • इत्या
 ह । निर्वेदादिगदेत्यश्रममदजडता
 औगह्यमेहीविबोध स्वप्नापस्मारग
 र्वाभरणमलसतामर्षनिद्राबहित्या -
 । औत्सुक्योन्मादश्ङ्खाः स्मृतिम
 तिसहिताव्याधिसन्नासलज्जाहर्षासू
 याविषादाः सधृतिचपलताग्ला
 निचिन्तावितर्का इति ॥ त्रि० व्य
 भिचारविशिष्टे ॥

व्यय । पुं० अर्थापचये । विसस्या
 पगमे । उठाव • खरच • इ • भा • ॥
 पूर्वगृहीतदेहेन्द्रियादिवियोगे । ध
 र्मादिषुविनियोगे । ज्ञये ॥ व
 त्सरविशेषे । तत्फलतया । दुर्भि
 ज जायतेघोरसर्वोपद्रवसयुतम् ।
 अनोष्ठि समाख्याताव्ययेसब्रह्म
 रेप्रिये । २० ॥ न० लज्जाद्वादेशसब

व्ययकलनम्

ने व्ययनम् । व्ययवित्तसमुत्सर्गे
 ऽदन्त । घञ् • अज्वा । विपूर्वा
 दिणएरज्वा ॥

व्ययित । त्रि० कृतव्यये ।
 व्ययी । त्रि० व्ययुक्ते । यथा । द्रविणं
 परिमितमधिकव्ययिनजनमाकुली
 कुरुते । जीर्णांशुकमिवपीनस्तनज
 घनाया कुलीनाया ।
 व्यर्थ । त्रि० निरर्थके । मोचे । वि
 फले ॥ यथा । भर्तानिश्चसितेऽप्य
 सूयतिमनोजिघ्रसपत्नीगण श्व
 श्रूरिद्वितदैवतनय नयोरौहालिहो
 यातर । तद्दूरादयमञ्जलि • कि
 मधुनाहृग्भङ्गिभागेनतेवैदग्धीमधु
 रप्रवन्धरसिक्कव्यर्थोऽयमचश्रमइति
 ॥ विशिषेणगत • अर्थीयस्मात् ।
 व्यर्थभाषणम् । न० निरर्थकेवाग्या
 पारे ॥ यथा । देशराष्ट्रप्रसङ्गाच्चपरा
 थपरिकल्पनात् । नमंसप्रसङ्गा
 चभाषणव्यर्थभाषणमितिदेषल ॥
 वयलीक • । पुं० नागरे । षिङ्गे ॥
 न० अप्रिये ॥ अकार्ये ॥ बैलक्ष्ये ॥
 पीडने ॥ व्यङ्गे । विशिषेणचलति ।
 अलभूपणादौ । अलौकादयश्चेति
 साधु ॥ विगतानृते । विगतम
 लीकम् । विपर्ययेपीतिस्वामी ॥
 व्ययकलनम् । न० वियोगे । जीने ।
 अङ्गस्यांतरकरणे । वाकिकाटा •
 इ • गौ • दे • भा • ॥

व्यवसायात्मिका

व्यवकलितः । चि० कृतव्यवकलने ।

विधायिते । न० व्यवकलने ।

व्यवच्छिन्नः । चि० भिन्ने । विशेषि
वि ते

व्यवच्छेदः । पुं० पृथक्त्वे । बाण
मुक्तौ ।

व्यवच्छेदकम् । न० विशेषणे ।

व्यवच्छेदाम् । चि० विशेष्ये ।

व्यवधा । स्त्री० अन्तर्ज्ञायाम् । तिरो
धाने । व्यवधानम् । लुधाञ् ।
आतस्योपसर्गद्वयम् ॥

व्यवधानम् । न० अन्तर्ज्ञे । तिरोधा
ने । बस्त्वन्तरकृतेऽवच्छेदे । खड्गा
दे । कोषादिबदावरणे ॥ व्यवपू
र्णद्वयान्छुट् ॥

व्यवधायक । चि० व्यवधानकर्तृ
रि ॥

व्यवधि । पुं० विधाने । व्यवधाने ॥

व्यवधानम् । लुधाञ् । उपसर्गे
घा । कि ॥

व्यवसर्गः । पुं० दाने ॥ व्यवसर्ज्यं
न सृज् । घञ् ॥

व्यवसायः । पुं० उपजीविकायाम् ॥

उद्यमे । फलाव्यभिचार्युद्यमे ॥

यथा । व्यवसायिनाव्यवसायः फ
लाव्यभिचार्युद्यमोभगवद्भिभूतिरि
ति । निश्चये ॥

व्यवसायात्मिका । स्त्री० निश्चयात्मि
कायांबुद्धौ ॥ व्यवसायेनिश्चयः चा

व्यवस्थितिः

त्मायस्याः ।

व्यवसायी । चि० कृतनिश्चये ॥ सोद्य
मे ॥ व्यवसायविशिष्टे ॥ वाणिज्य
कारके ॥ अनुष्ठातरि ॥

व्यवसितः । चि० निश्चये ॥ प्रतारिते
॥ अनुष्ठिते ॥ विशिष्टमवस्थितिस्र
वसौयतेस्मिन् । घातकर्मणि ।
क्तः । द्यतिसतीतीत्वम् ॥

व्यवस्था । स्त्री० सस्यायाम् । सविष
यकत्त्वनिर्धारणे ॥ विशिष्टाव
स्था ॥ शास्त्रनिरूपितविधौ । रच
नानियमे ॥ व्यवतिष्ठतेऽनया । छा
० । आतस्योपसर्गद्वयम् । टाप् ॥
व्यवस्थानवा ॥

व्यवस्थान । पुं० शौहरी । यस्मिन्
व्यवस्थितिः सर्वस्यस । जाति
वर्णाश्रमतर्मादिकान् विभज्यकरो
तिवा । कृत्वा ल्युट् । बहुलमिति
बहुलयहणात्कर्त्तरि ल्युट् । व्यव
तिष्ठते सर्वजगदसाङ्ख्येणात्र । अधि
कारणे ल्युट्वा । न० व्यवस्थितौ ॥

व्यवस्थापक । पुं० व्यवस्थादातरि ॥

व्यवस्थापितः । चि० निश्चिते ॥

व्यवस्थितः । चि० अप्रचलिते । तत्
तदुद्योगेनावस्थिते । प्रतिष्ठिते ॥
विशेषेण व्यवस्थितः ॥ व्यवस्थां प्रा
प्ते ॥ इतच् ॥

व्यवस्थितिः । स्त्री० अवस्थाने । व्य
वस्थाने ॥

व्यवहारपदम्

व्यवस्था । अ० निश्चिष्येत्यर्थे ॥

वावहरणम् । न० व्यवहारे ॥

वावहर्ता । पुं० व्यवहारकर्तारि ॥

प्राड्विवाके ॥

वावहारः । पुं० शास्त्रीयलौकिकादि
व्यवहरणे । व्यवहारः इ० भा० ॥

यथाहुः । अहमिदमिति चमति

भ्यासततव्यवहरतिसर्वलोकीकापि ।

प्रथमाप्रतीचिचरमानिवसतिवपु-

रिन्द्रियादिवाद्यार्थे ॥ इति ॥ द्रुम

प्रसेदे । न्यासे ॥ पथे ॥ स्थितौ

व्युत्पत्तौ ॥ विवादे । कष्टदाना

टिविषयवचतुष्पाद्याये ॥ कष्टादाना

द्यष्टादशविषयो । विरुद्धान्यार्थिप्र-

क्षयिं वाक्यजनितसन्देहहारौवि-

चारएवव्यवहारः । यथाहकास्तो

मन । विनानार्थेऽवसन्देहहरण

हारउच्यते । नानासन्देहहरणा

व्यवहारइतिस्मृतइति ॥

वावहारज्ञः । पुं० प्राप्तवावहारे ॥

सतुषोडशवर्षानन्तरंभवति । यथा

। बालाषोडशावर्षात्पौगण्डोपि

निगद्यते । परतोव्यवहारज्ञ स्वतन्त्रः

पितरावृतेइति ॥ चि० व्यवहार

ज्ञातरि ॥

व्यवहारदर्शनम् । न० न्यायदर्शने ।

विचारकरणे ॥

व्यवहारपदम् । न० वादिनाराज्जिनि

वेदने ॥ यथाहवाक्त्रवल्लय । स्मृ

व्यवहारः

व्याचारव्यपेतेन० मार्गेवाधर्षितः ।

परेः । आवेदयतिचेद्वाञ्छिवावहा

रपदहितदिति ॥

व्यवहारपादः । पुं० व्यवहाराग्निः ॥ य

था । पूर्वपक्षः स्मृतः । पादोहि

पादस्रोत्तरः स्मृतः । क्रियाया

दस्तथाचान्यस्यतुर्थोनिर्णयः स्मृत

इति ॥

व्यवहारमाहका । स्त्री० व्यवहारोप

योगिक्रियायाम् । साचमिताऽव

रातीनुसन्धया ॥

वावहारमागः । पुं० व्यवहारविषये

। व्यवहारपदे ॥

वावहारविधिः । पुं० धर्मशास्त्रे ।

व्यवहारस्यविधाने ॥

वावहारविषयः । पुं० व्यवहार-

पदे ॥

व्यवहारिका स्त्री० लोकायाभायाम् ॥

वर्धन्याम् । सम्प्राप्त्याम् ॥ इह

शुटे ॥

वावहारी । चि० व्यवहारविशिष्टे ।

वावहार्यः । चि० व्यवहरणीये । व्य

वहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥

वावहितः । चि० दूरेस्थिते ॥ व्यवधान

विशिष्टे । साक्षरे । भित्वाद्यन्तरि

ते ॥ तिरोहिते ॥

वावहतः । चि० कृतव्यवहारे ॥

वावहतिः । स्त्री० व्यवहारी ॥

वावाहः । पुं० सुरते । वाव्यवर्णे ।

व्यसनम्

मैयुने ॥ अन्तर्ही । व्यसधाने
 ॥ शुद्धावितिधरणिः ॥ न० ती
 जसि ॥ व्यवायनम् । कुण्ठगती०
 अयगतौवा । एरच्० घञ्वा ॥
 व्यवायी । यु० स्त्री० कामुके ॥ वि०
 द्रव्यविशेषि । व्यवायीश्यास्मिन्वा
 ऽस्ति । इति ॥
 व्यस्रवान् : । वि० व्याप्नुवति । अस्मै
 तैर्लट् । शानजादेश ॥
 व्यष्टि । स्त्री० व्यस्तवयापिनि ॥
 विशिषे । अध्यात्मादिविभागेनव्या
 म्निर्व्यष्टिरितोरिता ॥
 व्यसनम् । न० अशुभे ॥ सत्तौ । दै
 वानिष्टफले । असे ॥ पापे ॥ विप
 तौ । निष्फलोद्यमे ॥ स्त्रीपानसृ
 गयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथाक्रम
 नुना । सृगयाक्षोदिवास्त्रप्र । परि
 षाद् । स्त्रियोमद् । तौर्य्यधिकव
 थाव्याचकामजीदशकीगणः ॥ पै
 शुन्यसावसद्रोर्हर्ष्यासूयार्थद्रुषण
 म् । वाग्दण्डजस्रपाक्य क्रोधजी
 पिगणोष्टक ॥ कामजेषुप्रसक्तोहि
 व्यसनेषुमहीपति । वियुज्यतेर्ध
 र्माभ्याक्रोधजीष्वात्मनैवतु ॥ ह्येव
 येतयोर्मूलयसर्वकचयोविदुः ।
 तयत्वेनजयेत्तोभंतज्जावेताबुभौग
 णौ ॥ पानसक्षा । स्त्रियस्यैःसृगया
 चयथाक्रमम् । एतत्कष्टतमविद्याञ्च
 तुष्ककामजिगर्थे ॥ दण्डस्यपातन

व्यसनम्

चैववाक्पाक्यार्थद्रुषणे । क्रोधजी
 पिगर्थे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकसदा
 ॥ सप्तकस्यास्यवर्गस्यसर्वचैवानुष
 ण्णिवः । पूर्वपूर्वगुरुतरविद्याद्यासन
 मोक्षवान् ॥ तथाहि द्यूतात्पानक
 ष्टतरम् । मद्यपानेनमत्तस्यसञ्जाप्रणा
 शात् । यथेष्टचेष्टयादेहधनादिविरोध
 इत्यादयोदिषाः । द्यूतेतुपाक्षिक्रीध
 नावाप्तिरप्यस्ति । स्त्रीव्यसनात् ।
 द्यूतकष्टम् । द्यूतेहिर्वैरोक्षवादयोनी
 तिशास्त्रीकतादिषाः । मूचपुरीषवेग
 धारणाञ्चव्याध्यत्पत्तिः । स्त्रीव्यस
 नेषुनरपत्न्योत्पत्त्यादिगुणयोगीप्यस्ति
 । सृगयाक्षौव्यसनयोः स्त्रीव्यसनदु
 ष्टम् । तथादर्शनकार्याणांकालोतिपा
 तेनधर्मलोपादयोदिषाः । सृगया
 यातुव्यायामेनारोग्यादिगुणयोगी
 प्यस्तीत्येव कामजचतुष्कस्यपूर्वपूर्व
 गुरुदोषम् ॥ क्रोधजीष्वापिचिषु । वा
 कपाक्यत् । दण्डपाक्यदुष्टम् । अ
 ङ्गच्छेदादेरशक्यसमाधानत्वात् । वा
 कपाक्येतु । कोपाजलो । दानमानपा
 नोयसकौ शक्य भवयितुम् । अ
 र्थद्रुषणात् । वाक्पाक्यदोषवन्म
 र्मपीडाकरम् । वाक्पाक्यस्यदुष्टि
 किष्यत्वात् । एवंपूर्वपूर्वदुष्टत
 रंत्वजिद्विषयः । यतोव्यसनासक्ति
 रनर्थावहा ॥ व्यसनस्यचमृच्छोश्च
 व्यसनकष्टमुच्यते । व्यसनविधिः ॥

व्याकरणम्

व्रजतिस्त्रयस्यसनीमृतः ॥ इति ॥ अन्यत्रापि । एकैकव्यसनासक्ताः सर्वेऽस्युवशगताः । यः पुनः सहतान्सेवेद्विषयान्विषयीनरः । सपतिगृहदेवय्याश्चिन्नमूलद्रवदुमवृत्तिः ॥ श्रीण्येवव्यसनान्यद्यकामजानिभवन्त्युत । मिथ्यावाक्यपरमकतस्माद्गुरुतराबुभौ ॥ परदाराभिगसर्गशिवैरक्षरौद्रतेतिरामायणम् ॥ व्यस्यते । असुखीपणः । भावकर्मकरणादील्युट् ॥ सर्वथैतत्सम्प्रादयिष्यामीत्याद्यहोव्यसनम् ॥
 वासनवारकः । पु० राजर्षिविशेषिव्यसानात् ॥ चि० उपरक्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ व्यस्यतिश्रेयामार्गात् ॥ व्यसनम् ॥ तेनात् ॥
 वासनी । चि० व्यसनयस्ते । प्रसूभद्रे ॥ व्यसनमस्यास्ति ॥ अस्मिन्वा । इति ॥
 व्यस्तः । चि० व्याकुले । व्यसे ॥ प्रत्येकम् । पृथक्पृथगर्थे ॥ विपरीते ॥ व्यस्यतेऽस्मि । असुखीपणे । क्त ॥ विभक्ते ॥ विचिसे ॥ *
 वास्तपदम् । न० कथादीनाभिधेयेपदान्तरेणोत्तरे ॥ यथा ॥ सुवर्णशताभिधेयि । अनेनाहताडितवृत्तिः ॥
 व्यस्तारम् । न० हस्तिनामदप्रयोगे ॥
 व्याकरणम् । न० वेदस्याननेशब्द

व्याकुलात्मा

शास्त्रे ॥ विशिष्येयप्रक्रियन्तेव्युत्पाद्यन्तेशब्दाचनेन । डुकुञ्जल्युट् । प्रादिसमासः ॥ अष्टारभ्योऽह्यथा । नयेच्छब्दशास्त्रागमार्थकालकृतीशुमुषीशिशुनाविहिनेषु । चलच्चिप्रमैचोडुशैवाश्रितेषुत्वतोऽधर्मशास्त्रादिकारव्यकालमिति ॥ अचोक्तमहाभाष्ये । पुराकल्पएतदासीत् । सस्कारकालोत्तरव्राह्मणाव्याकरणस्याधीयते ॥ तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानिच्चेभ्योवैदिकाशब्दाउपदिश्यन्ते ॥ तदद्यत्वेनतथा ॥ वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीति । त्वरिताविषाहादावितिकैयट् । स स्कारउपनयनम् । करणमाभ्यन्तरप्रयत्नः । अनुप्रदाननादादिवाच्यः प्रयत्नः । तेनचभूतव्याकरणशिक्षेभ्यद्रव्ययद्वितिविवरणम् ॥
 व्याकारः । पु० व्याकरणे ॥ कृञीघञ् ॥
 व्याकोणः । चि० विकीर्णः । विचिसे । *
 व्याकुलः । चि० शोकादिभिरितिकर्तव्यतापरिज्ञानशून्यः ॥ विह्वलः ॥ व्याकीलति । कुलसंस्थानेऽवस्थुषः । इरुपधेतिकः ॥ उपद्रुते ॥ सम्प्रान्ते ॥
 व्याकुलात्मा । चि० शोकादिभिरितिक

व्याख्यानम्

व्याकृतः । पुं० कार्यब्रह्मणि । स
भूतौ । हिरण्यगर्भे ॥

व्याकृतिः । स्त्री० भङ्ग्या । व्यु-
त्पत्तौ ॥ व्याकरणम् । डुकृञ्०
। क्तिन् ॥ विशिष्टाव्याकृतिर्वा ॥
व्यञ्जने ॥

व्याकीर्णः । चि० व्याकीर्षि । विक-
सिते ॥ व्यावृत्तः कीर्णः सङ्की-
र्चाऽस्मात् । प्रादिसमासः ॥

व्याकीर्षः । पुं० प्रफुल्ले । उत्फु-
ल्ले । विकसिते ॥ व्यावृत्तः की-
र्णः सङ्कीर्चाऽस्मात् । प्रादिभ्यो
धातुजस्येति समासः ॥

व्याक्षेपः । पुं० अन्तरये ॥ अस्या-
क्षेपोऽभिषिष्यन्त्या कार्यसिद्धेर्हित-
क्षणम् ॥

व्याख्याः । स्त्री० विवरणे ॥ व्याख्या-
नम् । स्था० । आतश्चिपसर्गद्व-
यङ् । टाप् ॥

व्याख्यागम्यम् । न० उत्तराभासभेदे
॥ यथा अस्तव्यस्तपदव्यापिनिगू-
ढार्थतथाकुलम् । व्याख्यागम्यम-
सारम्भोत्तरशब्दतेबुधैः ॥ व्या-
ख्यागम्यनेज्ञायतेयत गम्यः ।
पौरदुषधादितयत् ॥ *

व्याख्यातः । चि० विवृते । कथिते
। विस्पष्टमाख्याते ॥

व्याख्याता । चि० विवरणकर्त्तरि ।

व्याख्यानम् । न० व्याख्यायाम् ॥

व्याघ्रः

यथाखलक्षणम् । पदच्छेदः प-
दार्थोक्तिर्विशिष्टावाक्ययोजना । आ-
क्षेपस्यसमाधानव्यख्यानपञ्चलक्ष-
णम् । व्याख्यानसाधने ॥ व्याख्या-
यतेऽनेन । स्था० । कारणल्युट् ॥

व्याघातः । पुं० विष्कम्भादियोगा-
न्तर्गतयोगभेदे ॥ अत्रजातस्यफल-
यथा । व्याघातकर्त्ताचसर्तानिता-
न्तव्याघातजन्मामनुजः कठोरः ।

असत्त्वभाषौक्तपथाविहीनोमन्देक्ष-
णोदीर्घतनुः कृशाङ्गः ॥ अन्तरा-
ये । विघ्ने । घाते । प्रहारे । विशि-
ष्टव्याघातः ॥ अलङ्कारविशिष्टे ॥

तखलक्षणयथा । तद्यथसाधित-
क्रियाप्यपरेशतदन्यथा । तथैवयदि
धीयेतसव्याघातइतिस्मृतः । ये-
नोपायेनयदेक्रियोपकल्पितः । त-

स्यान्येनजिगौषुतयातदुपायकमे-
वयदन्यथाकरणः । सखसाधितव-
स्तुव्याहतिहेतुत्वात् । व्याघातः ॥

उदाहरणम् । दृशादधमनसिज-
जीवयन्तिदृशैवया । विरूपाक्ष-
स्यजघिनीस्ताः सुवेवामलोचनाः ॥

व्याघ्रः । पुं० शार्ङ्गले । द्वीपिनि ।
रत्नैरण्डे ॥ करञ्जे ॥ नराद्युत्तर-
स्य श्रेष्ठे ॥ यथानरव्याघ्रः ।

व्याजिघ्रातः । घ्रा० । यथाजिघ्राते
अजातवित्तिकः । यद्वाघातश्चि-
पसर्गइतिक् । पात्राध्याघेददृशः ॥

व्याघ्रास्य :

शङ्कतिशान । प्र . सन्नायानेतिनि
षेधात् ॥

व्याघ्रदल । पुं . एरण्डे ।

व्याघ्रनख । पुं . क्षुद्रौष्ठ ॥ व्या
लनखे । व्यस्रफले ॥ वयाघ्रस्यनखे
॥ न . नखीनामनिगन्धद्रव्ये ।
व्याडायुधे । करजे । चक्रकारके
कन्दविशेषे ॥ नखक्षतविशेषे ॥
व्याघ्रस्यनखमिव ॥

व्याघ्रनखकाम् । न . नखक्षते ॥

व्याघ्रनायकः । पुं . शृगाले । इ .
रा . शट् ॥

व्याघ्रपात् । पुं . विकङ्कते । यन्त्रि
ले ॥ व्याघ्रस्यपादावपादमूला-
न्यस्य ॥ मुनिविशेषे ॥ त्रि .
वयाघ्रतुल्यचरणे ॥

व्याघ्रपादः । पुं . विकङ्कतवृक्षे ॥
विकण्टकवृक्षे ॥ मुनिविशेषे ॥
रक्षैरण्डे ॥

व्याघ्रपुच्छः । पुं . एरण्डमात्रे ॥ व्या
घ्रपुच्छमिवपुच्छमस्य ॥

व्याघ्राट् . । पुं . भरद्वाजपत्निषि ॥

व्याघ्रमटति । अट् . कर्मण्यण् ।

वयाघ्रद्व्यघटतिवा । अच् .

व्याघ्रादनो । स्त्री . चिह्नतायाम् ॥

व्याघ्रायुधम् । न . नखाख्यगन्धद्र
व्ये ॥

वयाघ्रास्यः । पं . बिडाले ॥ न .
व्याघ्रमुखे ॥

व्याजनिन्दा

व्याघ्री । स्त्री . निदिग्धिकायाम् ।

कण्टकार्याम् ॥ व्याजिप्रति ।

प्रा . । व्याघ्रादिभिरितिलिङ्गादा

तश्चोपसर्गवृत्तिक . नतुश्च . । गौ

रादि ॥ धूम्रवर्णायाम् वराटिका

याम् ॥ व्याघ्रस्त्रियाम् ॥ यथा

। व्याघ्रीवास्तेजराचायुर्यातिभि

न्नघटास्वभत् । निघ्नान्तरिपुषट्प्रो

गास्तस्माच्छ्रिय समाचरेत् ॥ इ .

कुलार्थवः ॥

व्याघ्रि . । पुं . व्यङ्ग्यसुते ॥ अपत्य

इज् । स्वागतादीनाञ्चेतिवृद्धिनि

षेधऐजागमशचन ॥

व्याघ्रिख्यासित । त्रि . व्याख्यातु

मिष्टे ॥

व्याघ्रिख्यासुः । त्रि . व्याख्यातु

मिच्छी ॥

व्याज . । पुं . शठ्ये । कुसुती ॥

स्वरूपाच्छादने । अपदेशे । मिषे ॥

व्यजन्ति . क्षिपन्त्यनेन । अज .

। हलश्चेतिघञ् । निष्ठायासेट्

त्वाद्भक्तुत्वम् ॥

व्याजनिन्दा । स्त्री . अलङ्कारविशेषे ॥

यथा . निन्दोयानिन्दयाव्यक्ति

व्याजनिन्देतिगीयते । विधेस

निन्दोयस्तेप्रागेकमेवाङ्करच्छिरः ॥

अत्रहरनिन्दया . विषमविपाकं स

सारप्रवर्तयतोविधेनिन्दाव्यङ्

ग्या . व्याजनिन्दा ॥ यथावा । वि

व्याजिक्ति :

धिरिवविशेषगर्हणीय करटस्वरट
कस्तवापराध । सहकारतरौचकार
योसौसहवाससरत्नकीचिलीन ॥ अ
न्यस्तुत्या • अन्यस्तुत्यभिव्यक्तिरिति
पञ्चमप्रकारव्याजस्तुतिप्रतबन्दः ॥

व्याजनिन्दा ॥ कपटकुत्सायाम् ॥
व्याजस्तुति । स्त्री • अलङ्कारविशेषि

॥ यथा । उक्तिव्याजस्तुतिर्निन्दा

स्तुतिभ्यास्तुतिनिन्दया । । क ख

धुनिविवेकस्तेपापिनोनयसेदिवम्

॥ साधुदूतिपुन । साधुकर्तव्य

किमत परम । यन्मदर्थेविलू

नासिदनोरपिनखेरपि ॥ निन्दया

स्तुते • • स्तुत्यानिन्दयावा • अग

मन व्याजस्तुति • । क । खधुनी

च्युदाहरणे • विवेकीनास्तीतिनिन्दा

व्याजिन • गङ्गामुक्तातिवदेव • महा

पातकनोपि • स्वर्गनयतीतिव्याज

रूपयानिन्दयातत्प्रभावातिशयस्तु

ति • । साधुदूतीच्युदाहरणे • म

दर्थमियन्त क्लेशमनुभूतवश्यसीति

व्याजरूपयास्तुत्या • मदर्थनगतासि

• किन्तुरन्तुमेवगतासि • धिक्त्वादू

तिकाधर्मविरुद्धकोरिणीमितिनि

न्दावगम्यते ॥ कपटप्रशसायाम् ॥

व्याजिक्ति • । स्त्री • कलदात्रे ॥ अ

लङ्कारविशेषि ॥ यथा ॥ व्याजी

क्तिरन्यद्वैतुत्थायदोकारस्यगोपनम् ।

सखिपश्यगृहारामपरागैरस्मिधूस

व्याज्युची

रा ॥ अत्रचौर्यरसक्ततसङ्केतभूपृष्ठ
सुगुणनलमधूलिजालस्यगोपनम् ॥

कस्यवानभवेद्विष प्रियाया • स

ब्रणेधरे । सभङ्गपद्ममाध्रामीर्वाति

तापिमयाधुना ॥ उपपत्तिनाख

खिडताधरायानाथिकाया • सका

शमागच्छन्तप्रियमपश्यन्त्येवसस्या

नाथिकाप्रतिहितोपदेशवयाजिनत

स्मृति • नाथिकापराधगोपन च्छेका

पङ्कतेरस्यासायंविशेष । यत्तत्स्थाव

चनस्यान्यथानयनेनापङ्कव । अस्या

माकारस्यद्वैतन्तरवर्णनेन • गोपन

मिति • लक्षण • लक्ष्यनामिवाक्तिथ

हणसाकारस्यगोपनार्थद्वैतन्तरप्रत्या

यकव्यापारमात्रेणलक्षणम् ॥

व्याज । पु • हि सपथौ ॥ मांसा

दिपथौ ॥ सपे ॥ व्याजति । अ

डउद्यमे । व्याजपूर्वः । पचाद्य

अ ॥ खलि । वृक्षके ॥ इन्द्रे ।

व्याजयुधम् । न • व्याघ्रनखाख्यगन्धद्र

वये ॥ व्याजस्यव्याघ्रस्यायुधमिव ॥

व्याजिः । पुं • मुनिभेदे । विन्ध्यस्थे

नन्दिनीसुते । मेधाविनि ॥ व्यज

स्यापत्यम् । इज् । स्वागतादित्वा

इविनिषिधऐजागमश्चन ॥

व्याप्तः । चि • विवृते । वाया • इ •

भा • प्र • । यथाव्याप्ताननः ॥

व्याज्युची । स्त्री • रसिकजनानाम

न्योन्यजलक्रीडने । करपात्रे । क

व्याधि :

लक्ष्मीलायाम् । करपत्रिकायाम् ।
छीटाखिलना • इ • छीटाछीटीसेखिल
ना • इ • च • भा • ॥ यतिहारेण उ
चक्षम् • परस्पराम्युक्षणम् । उचक्षे च
ने । कर्मव्यतिहारेण च स्त्रियामि
ति गच्छ प्रत्यय । यच • स्त्रियामञ् ।
टिड्ढाणजित्वादिनाङ्गीप् ॥

व्यादित : । चि • प्रसारिते ।

व्यादिष्ट : । चि • सन्दर्शिते ॥ व्या
ड्पूर्वादिभ्ये : क्त • ॥

व्याध : । पुं • मृगवधाजीवि । मृ
गयो । लुब्धके । ययसर्वस्त्रिभा
यायाचनियोज्यात् । यथातां ब्रह्म
कैवर्त्ते । नापितादुगोपकन्यायास
र्वस्त्री • तदुपेयिषति । चचाहभू
वव्याधश्चक्षुषान्मृगहिसककृति
॥ दुष्टे ॥ तारामयेखे ॥ मेदने ॥
विध्यति । व्रधताडने । श्याद्य
धितिष • ॥

व्याधभीत : । पुं • मृगे ।

व्याधाम : । पुं • वधे ॥ इ • ई •
न्द्र : ॥

व्याधि : । स्त्री • कुष्ठौषधौ ॥ रोगे
। धातुवैषम्यनिमित्तं • ज्वराती-
सारदिहृषिकारि • चिकित्सा
शास्त्रे • प्रसूतमहाभूतशरीरसमवा
यः पुरुषद्वयुच्यते । तस्मिन्क्रियासा
ध्विष्ठानम • कस्याहो कस्यैविध्या
तु • लोकीहितिविध • व्याधरीज

व्याधित :

जमस्य । द्विविधात्मक एवाम्नेय
सौम्यश्च • तद्भूयस्त्वात् । पञ्चा
त्मकोवा । तच्चतुर्विधाभूतया
म । खेदजाण्डकीद्विभज्ज्वरा
युजसञ्च : । तच्चपुरुषप्रधानम् ।
तस्मिन्पकरणमन्यत् । तस्मात्पुरु
षाधिष्ठानम् । तद्दुःखसयोगा
व्याधयद्वयुच्यन्ते । तच्चतुर्विधा •
आगन्तव्य • शरीरा • मानसा •
स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्त
व्याधिघातनिमित्ता • शरीरास्त्व
मप्यज्ञमूलावातपित्तकफशोणित
सन्निपातवैषम्यनिमित्ता • मान
सास्तु • क्रोधशोकभयहर्षविषादे
र्ष्याभ्यसूयादैन्यमात्सर्यकामक्षीभप्र
भृतयद्व्याधेयमैदम्भवन्ति । स्वा
भाविका • चतुर्पिपासाज्वरामृत्यु-
निद्राप्रभृतय • तएतेमनः शरीरा
धिष्ठानाः ॥ तेषांसंशोधनसमय
माहाराचारा • सम्यक्प्रयुक्तानिच
कृतव • इत्यादिसुश्रुतेप्रथमाध्या-
यः • विगतव्याधिरनेन ॥ विवि
धाव्याधयेस्माद्वा ॥ व्याधानवा ।
उपसर्गेषो • कि : ॥

व्याधिघात : । पुं • आरग्वधे ॥ व्या
धीनृहन्ति । हन • कर्मण्यच् ।
हनस्तोचिष्यन्ती : ।

व्याधित : । चि • व्याधियुक्ते । आस
याविनि । आतुरे ॥ व्याधः सञ्जा

व्यापक

तोस्य । तदस्यसङ्घाततारकादिभ्य
इतच् ॥

व्याधिहता । पुं० बाराहोक्तन्दे ॥
त्रि० व्याधिर्घातकी ॥

व्याधूतः । त्रि० कम्पिते ॥ विशिष्य
आसमन्ताद्भूत ॥

वशान । पुं० त्रिष्वङ्गमनबलखिल
शरीरवर्तिनिदेहस्यपञ्चवाय्वन्तर्ग
तानिबन्धिषे ॥ प्राणापानयोनि
यमनकर्माभिरव्यामन्युत्पादनादिषी
यवत्कर्महेतुत्वाद्खिलशरीरवर्ती
व्यानइत्यर्थः ॥ व्यानाविनामय
त्वङ्गव्याने व्याधिप्रकीपणः । प्रति
दानतथाक्लृष्टाद्व्यापनाद्व्यानउ
च्यते ॥ व्याप्यापनित्यनेनहलस्ये
तिघञ् ॥

व्यानतम् । न० रतिवन्मानरे ॥
यथा । स्वेच्छयाभमतिबलमेपियाये
षिदाचरतिबलभाषितम् । व्यानत
रतमिदयदिप्रियास्यादधोमुखचतु
ष्पदाकृतिः ॥

व्यानवः । त्रि० विशिष्यवहे ॥

व्यापकः । त्रि० अपरच्छिन्ने ।

अन्यूनदेशकालवृत्तौ ॥ विष्णौ ॥

स्वसत्ताप्रकाशाभ्यानामरूपेऽव्याप्नो

ति । आप्लव्याप्नो । श्वल्दृष्टा

वितिश्वल् ॥ तद्विघ्नहात्यन्ताभा

वाऽप्रतियोगिनि । यथा । साध्य

स्यव्यापकीयस्तुहेतोरव्यापकस्तथा ।

व्यापिका

सत्तपाधिभवेत्तत्तन्निष्कर्षीयप्रदर्श
ते ॥ इ० भा० प० ॥ आच्छादकी ॥

यथा । पक्षस्यव्यापकसारमसन्दि

ग्धमनाकुक्षम् । अव्याख्यागम्यमि

त्येवमुत्तरतद्विदोविदुः ॥ पक्षस्य०

भाषार्थस्य० व्यापकमाच्छादकम्०

अभिव्योगाप्रतिकूलमिति यावत् ।

इतिव्यवहारतत्त्वम् ॥ लिगिनि ॥

येनचप्रतिबद्धतद्व्यापकम् ॥ वा

द्ये ॥

व्यापकता । स्त्री० व्यापकत्वे ॥

व्यापत्तिः । स्त्री० व्याधौ । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री० आपदि ॥ मृत्यौ ॥

व्याङ्पूर्वात्पदे क्तिप् ॥ विशि
ष्टाभापद ॥

व्यापनम् । न० आच्छादने ॥ व्याप्नो ॥

व्यापन्नः । त्रि० मृते ॥

व्यापादः । पुं० द्रोहविक्रान्ते ॥ व्या

पादनम् । व्याङ्पूर्वकपदधातो

र्ण्यन्ताद्भाविघञ् ॥

व्यापादनम् । न० मारणे ॥ व्याङ्

पूर्वात्पदधातोर्ण्यन्तात्लृट् ॥

व्यापादितः । त्रि० मारिते ॥

व्यापारः । पुं० कर्मणि । क्रियाया

म् ॥ दृश्यमभवने ॥

व्यापारितः । त्रि० निशुक्ते ॥

व्यापारी । त्रि० व्यापारविशिष्टे

व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री० व्यापिन्यामाव्या

व्याप्यम्

प्रोति । आप्ल० खलु । टाप् ।
इत्थम् ॥

व्यापी । चि० विभी । व्यापकी-
। आत्मनि । पूर्णे ॥ सकलव
स्तुव्यापनशीले । व्याप्तुशीलमस्य
आप्ल० । सुप्यजातादितिणिनि ॥
व्यापिनौ स्त्री० व्यापिकायाम् ॥
व्यापृश्वान् । चि० व्यापप्रथमार्थे ॥
व्यापृतः । पु० कर्मसचिबे । आयुक्ते
॥ चि० व्यापारयुक्ते ॥

व्यापृतिः । स्त्री० व्यापारे ॥
व्याप्तः । चि० व्याप्ते । समाक्रान्ते
। यथा । यदात्कार्यकारणेनव्याप्त
मन्तर्बहिश्चेति । कारणस्त्वेनसर्व
कार्याणाव्यापनाद्व्याप्तः परमात्मा
। पूर्णे ॥ व्याप्यतेस्म ॥ आप्ल० ।
गत्यर्थकर्मकीतिक्ता ॥ कात्स्थनस
म्बन्धे तत्तः सर्वकार्यमुपादान
त्वेनव्याप्नोति । विपूर्वादाप्नोते ।
पूर्वेषकत्तरिक्ता ॥

व्याप्तिः । स्त्री० व्यापने ॥ रन्ध्रे ।
इतिमेदिनी ॥ लक्ष्मणे । इतिहेम
चन्द्र ॥ यत्रधूसस्तत्रानिरितिसा
हचर्यनियमे ॥ व्यापनम् । आप्ल०
० । तित्नावादिभ्यइतिक्तिन् ॥ आ
प्तौ ॥

व्याप्यम् । न० लिङ्गे । साधने ॥ अ
धिकदेशकालनियमव्याप्यम् ॥ व्या
पकाभाविव्याप्याभावेत्याव्यः ॥

व्याप्यत्वासिद्धः

व्याप्यते । आप्ल० । षट्श्लोख्यं त् ॥
कुष्ठौषधी । पालकी । व्याधी । उ
त्पत्ते ॥ चि० व्याप्तिविशिष्टे ।
व्याप्तिकर्मणि ॥ आकारे ॥ शक्ति
तसमारोपितापाधिनिराकरणेन
चस्वभावप्रतिबन्धव्याप्यमितिसाङ्
ख्या ॥ अन्वयार्थे । स गययु
क्तः शङ्कितः । विपर्यययुक्तः स
मारोपितः । उपाधिर्विशेषणम्
स्वभावेति । भावः सत्ता । तथाप्र
तिबन्धमित्यर्थः ॥ प्रत्यङ्गुहोत
म् । तेनलिङ्गिसत्ताभावेनाऽनुमानं
सिद्ध्यतिभावः ॥

व्याप्यत्वासिद्धः । प्र० । सीपाधिके ॥
साध्यव्यापकत्वसतिसाधनाव्याप
कत्वमुपाधिः । साध्यसमानाधि
कारणत्वंताभावाप्रतियोगित्वसा
ध्यव्यापकत्वम् । स धनवन्निष्ठा
त्यन्ताभावप्रतियोगित्वसाधनाव्या
पकत्वम् । पर्वतोधूमवानूवज्जि
त्वादित्यत्राद्वैत्यनसंयोगउपाधिः
। यत्रधूमस्तत्राद्वैत्यनसंयोगइति
साध्यव्यापकता । यत्रवज्जिस्तत्राद्वै
त्यनसंयोगेनास्ति । अयोगीश्वकी०
आद्वैत्यनाभावादितिसाधनाव्याप
कत्वम् । एवंसाध्यव्यापकत्वस
तिसाधनाव्यापकत्वाद्वैत्यनसंयोग
उपाधिः । सीपाधिकत्वाद्वैत्यन
संयोगव्याप्यत्वासिद्धहेत्वाभासः ॥

व्यायाम .

अव्यभिचारितसामानाधिकरणस्या
भावे ॥

व्याम. । पुं० वाह्यो सकरयोस्ततयो
स्तिर्यगन्तरे । स्वेस्वेपार्श्वेप्रसारित
योर्वाह्योर्मध्ये । व्यायामे । न्ययो
धे ॥ विशिष्येणअस्यहेऽनेन । अमग
तौ । इत्येतिवच् ॥

व्यामनम् । न० व्यामे ॥

व्यामिश्र । चि० सङ्कीर्णं ॥

व्यामृष । चि० प्रमृष्टे ॥

व्यामोहः । पुं० मोहे । विपरोतज्ञा
ने ॥

व्यायच्छमान । चि० व्यायामकुर्व
ति ॥

व्यायतः । चि० व्यापृते ॥ दीर्घं ॥

दृढे ॥ अतिशये ॥ विशिष्येणायत ॥

व्यायामः । पुं० व्यामे ॥ दुर्गसञ्च
रे ॥ शरीरायासजनकेपौरुषश्रमे ।

मङ्गक्रीडायाम् । अस्थगणायथा ।

व्यामोहसदापथ्योबलिनां क्लेश

मोक्षिनाम् । सचशीतेवसन्तेवतीषां

पथ्यतम स्मृत । सर्वेष्वृतुषुस

र्वे हि शूरैरात्महितार्थिभिः । श

क्त्यर्धेनतु कर्तव्यो व्यायामोऽन्यते

व्ययाम् ॥ कुक्षौललाटेयौवायांय

दाचर्मं प्रवर्तते । शक्त्यर्धं तबिजा

नीयादायतेऽष्टासमेवच ॥ लाघव

कर्मसामर्थ्यस्थैर्यक्ते शसहिष्णुता ।

दोषक्षयोनिर्बुद्धिश्च व्यायामादुपजा

व्यायोग .

यते ॥ व्यायामकुर्वते निश्चयविरु

द्धमपिमेजनम् । विदग्धमवदग्ध

वानिर्दीर्घपरिपच्यते ॥ नचव्या

यामसदृशमन्यत्स्थगौल्पापकर्षणम्

। नचव्यायामिनमस्यैतदयन्यर

योबलात् ॥ नचैनसहसाक्रम्यज

रासमधिगच्छति । व्यायामक्षुषा

गाचक्षपङ्गामुदृत्तितथच ॥ व्या

धयोनापसर्पन्ति नैतेयमिवारग

॥ रक्तपित्तीक्ष्णोष्णोष्णोष्णोष्णोष्णो

क्षतातुर । भुक्तवान्स्त्रीषुचक्षीणो

व्यायामपरिवर्जयेत् ॥ वातपित्ता

मयोबालोद्धृष्टोष्णोष्णोष्णोष्णो

अतिव्यायामतः । कासारक्तपित्त

प्रजायते । श्रमः क्लमः क्षयस्तृष्णा

ज्वरश्छर्दिश्चजायते ॥ इतिराजवल्ल

भ ॥ व्यामे ॥ इतिहेमचन्द्रः ।

व्यायामवान् । चि० व्यायामनि

व्यायामोऽस्यस्या बलादित्वात्पक्षे

मतुप् तदभावेऽङ्नि ॥ व्यायामी ॥

व्यायसः । पुं० परिश्रमे ॥ विशिष्ट

व्यायसः ॥

व्यायोगः । पुं० दशविधरूपकान्तर्गत

रूपकविशेषे ॥ यथा । स्थानाटका

प्रकरणभणः प्रहसनंङिमः । व्या

योगः समवाकारोविध्यङ्कहामृगा

इति । अभिनेयप्रकाराः सुभाषाः

षट्संस्कृतादिकाः ॥ इतिहेमच

न्द्रः ॥

व्यालायुधम्

व्याल . । पुं . दुष्टगजैः । सपैः ॥
 प्रवापदे ॥ सि हे । चि . खले । श
 ठे ॥ व्याडति । अडउद्यमेव्या
 ड्पूर्व . । पचाद्यच् । डल्योरेक
 त्वस्मरणाद्व्यालः यद्वा । विरुद्धमास
 मन्तादलति . अडतिवाचल . अड .
 । डल्योरेकत्वम् । पचाद्य
 च् ॥

वयालक . । पुं . दुष्टगजैः । गभी
 रवेदिनि ॥ इ . चि . शेष . ॥
 व्यालखड्गः . । पु . व्यालनखे ॥
 व्यालगन्धा । स्त्री . नाकुल्याम् ।
 राक्षायाम् ॥

व्यालयह . । पुं . वयालगाहिषि ॥
 व्यालगाही . । पु . आहितुण्डके ॥
 व्यालगृह्णाति । नन्दियद्वाति-
 शिनिः ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री . महासमङ्गा-
 याम् ॥

व्यालदंष्ट्रः . । पुं . नीलुरे ॥
 व्यालनख . । पुं . गन्धद्रव्यविशेषे
 । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपचा . स्त्री . एषारी ॥
 व्यालबल . । पुं . व्यालनखे ॥
 व्यालमाल . । पु . शिवे ॥ व्याका .
 सर्पावमालायस्य ॥

व्यालमृग . । पुं . चित्रव्याघ्रे ॥
 व्यालम्बः . । पु . रक्तैरण्डे ॥
 व्यालायुधम् । न . व्याडायुधे ॥ व्या

व्यावहारिकः

व्यावहारिकसिद्धयुधमिव ॥
 व्याली . चि . व्यालवति ॥
 व्याली . स्त्री . दुष्टायाम् ॥
 व्यालीडनम् । न . विमर्दने ॥
 व्यालीलित . । चि . विलुलिते ॥
 व्यावक्रोशौ . । पुं . परम्पराक्रोश
 ने

व्यावर्तः . । पुं . रोगभेदे ॥ विशि
 ष्टवार्त्ते ॥

व्यावर्तकः . । चि . भेदके ॥
 व्यावर्तनम् । न . इतरैतरवियोग
 स्थाने ॥ बैठने । बैठन . इ .
 भा .

व्यावर्तयितुम् । अ . बाधितुमि-
 त्तर्थे

व्यावर्तिका । स्त्री . बाधिकायाम्
 प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । बी
 मत्साप्रतिभान्तिकिन्नविषया कि
 न्तुस्पृहायुधती . देहस्यापचयेम
 तौनिविशतेगाढेऽष्टपुण्ड्रः ।
 ब्रह्मोपाशमितिस्फुरत्यपिद्विद्व्या
 वर्तिकावासना . कानामेयमत-
 क्यभोगगहनादेबीसतायातना ॥
 व्यावर्तित . । चि . बाधिते । परा
 ड्मु खौकते ॥

व्यावहारिक . चि . व्यवहारसि
 द्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरती
 तिठक् । स्वागतादिः ॥ विन
 यादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यास

व्यावृत्तः । वि० निवृत्ते ॥ इति ।
 व्यावृत्तिः । स्त्री० व्यतिरिक्ते । निर-
 सने । खण्डने । अवृत्तौ । यथा
 सर्वसपक्षव्यावृत्तिरेवदोषाः । नविप-
 क्षव्यावृत्तिरपितस्याननुगुणत्वात् ॥
 व्याश्रयः । वि० विभिन्नाश्रये । ना-
 नापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नआश्र-
 यः ॥

व्यासः । पुं० मुनिविशेषः । बादरा-
 यणे । पाराशर्य्ये । भगवति ।
 कृष्णदेपायने । मुनीनामध्यभग-
 वतोविभूतौ । येन० ऋग्वेदादि
 विभागेन० चतुर्धावेदाव्यस्ताः ।
 तत्सर्वेदएकविंशतिधाकृतं यजु-
 र्नवाधिकाशतधाकृतं । सामवेद-
 सहस्रधाकृतं अथर्वण पञ्चाशच्छा-
 खामेदेनकृतं । एवविभागेनचतु-
 र्धावेदाव्यस्ताः । अन्यानिचपुरा-
 णानि० व्यस्तान्यनेनेतिव्यासः ।
 तवेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धि-
 चर्माश्वरसुरमुनौन्द्रनुतकवीन्द्रम्-
 । कृष्णत्विषकनर्कपिङ्गजटाकला-
 पव्यासनमामिशिरसातिषकमुनी-
 नाम् ॥ व्यवस्थातिविभजतिविस्तार-
 यतिविपूर्वादस्यतेर्वाहुल्यकात्कर्त्त-
 रिषञ्च । वेदविस्तारकरणाद्यासना-
 माभवन्मुनिरितिभागवतम् ॥ पाठ-
 कब्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुत-
 शान्त स्पष्टाक्षरपदन्तथा । कलस्वर

व्याहरणम्

समायुक्तं रसभावसमन्वितम् ॥ बु-
 द्ध्यमानः सदर्शयैग्रन्यार्थकृत्स्न-
 शिानृपः । ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्यार्थज्ञा-
 र्पयेनृपः । यएववाचयेद्वृक्षज्ञानसवि-
 प्रेव्यासउच्यते ॥ विस्तृते । प्रपञ्चे
 । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलस्य
 मध्यरेखायाम् ॥ व्यसनम् । असु-
 क्षेपणे । घञ् ॥

व्यासक्तः । वि० व्यापृते । विशिषे-
 णासक्ते । सलग्ने ॥ व्यासक्त-
 कार्यान्तरविस्मरतीहेत्यसावधानो-
 क्तिः ॥

व्यासङ्गः । पुं० विक्षेपे ॥ विशिष्टा-
 सङ्गे ॥ विशिषेणआसङ्गः । । अ-
 भ्यासि ॥

व्यासमाता । स्त्री० सत्यवत्याम् ।
 वासव्याम् ।

व्यासिद्धः । वि० निषिद्धे ॥

व्यासिधः । पु० प्रतिषेधे । ब्रासिध-
 म् । ब्राह्मपूजात्सेधतेर्घञ् ॥

व्याहतः । वि० बाधिते ॥ विधूनिते
 ॥ क्षयनीते ॥ विशिषेणआहतः ॥
 वार्थे ॥

व्याहतिः । स्त्री० व्याघाते ॥

व्याहृत्यमानः । वि० प्रतिषिद्ध्यमा-
 ने ॥

व्याहरणम् । न० व्याहारे । यथा ।
 स्नातुस्तुवरुणस्तेजो जुव्हतोऽग्नि-
 श्रियहरेत् । सुज्ञानं यमस्त्वायुस्त-

व्युत्पन्नम्

स्मान्नवयाहरत्त्रिधितिभविष्योत्त
रपुराणम् ॥

व्याहरन् । त्रि० शब्दयति ॥

व्योहार । पुं० उक्तौ । लपिते ।

वचसि ॥ व्यहरणम् । वयाङ्

पूर्वात् । हजोभावेघञ् ॥

व्याहृतम् । त्रि० उक्ते ॥ सन्दिष्टे ॥

व्याहृति । स्त्री० भूरादिषु ॥ व्या

हरतिभूरादिसप्तलोकान् । हज्

। वयाङ्पूर्वस्ततः । क्तिन् । वया

हारे ॥

व्युच्छिन्न । त्रि० विमुक्ते ॥ विशिषे

योच्छिन्ने ॥

व्युत्त । त्रि० स्यूते ॥ द्व० द्वि० को

ष ॥

व्युत्ति । स्त्री० व्यूतौ द्व० द्वि० बी

ष ॥

व्युत्क्रम । पुं० क्रमविपर्यये । व्यति

क्रमे । उत्क्रमे । अक्रमे । विशिष्टउ

त्क्रम ॥

व्युत्क्रमणम् । न० पृथगवस्थाने ॥

व्युत्पूर्वात्क्रमेर्लुट् ॥

व्युत्थानम् । न० स्वातन्त्र्यकृत्ये । चि

ममूढकिञ्चिन्नाख्यभूमित्रये । समो

धिपारणे ॥ विरुद्धमुत्थानम् । प्रा

दयोगतेतिसमासः ॥ वैपरीत्येनो

त्थानवा ॥ विरोधाचरणे । न्याय्यां

वृत्ति समुल्लङ्घ्यतविरुद्धतयास्थि

ति । व्युत्थानमुदितराज् । साम

व्युष्टिः

नोव्युत्थितोयथा ॥ एषणानुगुणत

यास्थितिमतिक्रम्यतत्प्रतिकूलत्वेन

•यास्थिति सा० व्युत्थानमित्यु

दितमहङ्गिरितिशेषः । तत्रप्रसि

द्धिप्रमाणयति । राज्ञश्चतः ॥ प्र

तिरोधने । नृत्त्यभेदे ॥ विशिषेणो

त्थाने ॥

व्युत्थापनम् । न० बाधने ॥

व्युत्पत्ति । स्त्री० सम्यग्ज्ञाने ॥

संस्कारे ॥ विशिषेणोत्पत्तिः ॥ वि

विधाधोत्पत्तिः ॥ शक्तिज्ञाने ॥

व्युत्पन्न । त्रि० व्युत्पत्तियुक्ते ॥ स

म्यग्ज्ञानवति ॥ संस्कृते ॥ विशिषे

णात्यन्तम् । उत्पन्न परिचित ॥

व्युत्पादकः । पुं० व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न० निरसने ॥

व्युदस्तः । त्रि० प्रतिषिद्धे ॥

व्युदामः । पुं० प्रतिषिद्धे ॥

व्युषितः । त्रि० पर्युषिते । बुसा० द्व

तिभाषाप्रसिद्धे ॥ व्युष्यते ॥ उ

षः । क्त ॥ देशान्तरङ्गते ॥

व्युष्टम् । न० कल्पे । प्रभाते । कालः

द्व० भा० ॥ फले ॥ दिने ॥ त्रि०

उषिते । पर्युषिते ॥

व्युष्टिः । स्त्री० फले ॥ समृद्धौ ॥

स्तुतौ ॥ व्युच्छनम् । व्युच्छतेवा । उ

च्छीविवासे ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ स्वक

रणसवेद्यविश्रुतत्वे । अपरीक्ष्यता

तौ ॥

व्यूहमेदः

व्यूह । चि० विन्यस्ते । व्यूहरचनया
स्थिति ॥ सहते ॥ पृथुले । विशि
षणोद्यतेस्म । बह्मप्रापणे । क्तः ॥
व्यूहकङ्कट चि० सन्नद्धे । बन्धिते ।
सज्जे । दशिते । धृतसन्नाहे ॥ गू
ढोधृत ० कङ्कट सन्नाहयेन ॥
व्यूढि ० । स्त्री० व्यूहि ॥ विन्यासे ॥
स हतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥
व्यूत ० । चि० जते । तन्तुसन्तते ॥
व्यूति ० । स्त्री० बस्त्रादिवानेवाणौ ॥
विशिष्टाकृतिः । विज् ० कृतिपू
तौष्ठादिनाक्तनिनिपातित ॥
व्यूह ० । पुं० निर्माणे ॥ वृन्दे । समू
हे । विभागे ॥ तर्के ॥ देहे । वि
स्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसिना
रचनायाम् । युद्धार्थसैन्यस्यदेशवि
शिषिभिर्भज्यदुर्लब्धस्वनिमित्तस्था
पने ॥ व्यूहते । ऊहन्तिर्को । इगु
पधेतिक् ॥ व्यूह्यतेवा । घञ् ॥
विशिष्टकहेवा ।

व्यूहनम् । न० सैन्यसंस्थाने ।
व्यूहपाणिः । पुं० बयूहपृष्ठे ।
प्रस्थासारे । सैन्यस्य पृष्ठे धनु । श
तद्वयान्तरेस्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य
पाणिः पृष्ठभाग ॥

व्यूहमेदः । पु० बलविन्यासस्य प्रमे
दे । व्यूहस्य मेदोविशेष ० । यथा
ह । समग्रस्य तु सैन्यस्य विन्यास
स्थानमेदतः । सव्य इद्वतिविख्या

व्योमधूम ।

तौयुषेषु पृथिवीभुजाम् ॥ व्यूहमे
दास्तु चत्वारोदण्डोभोगोस्त्रमण्डल
म् । अस हतसन्निर्णीतानीतिसारा
दिसम्भता । अन्येपि प्रकृतिव्यू
हा । क्रौञ्चचक्रादयः क्वचित् । त
च । तिर्यग्गच्छतिस्तुदण्ड स्यात्क्रौ
गोन्वावृत्तिरेवच । मण्डल सप्तती
वृत्तिः पृथग्गच्छतिरस हत ॥ इ
ति ॥ दण्डबदवस्थानदण्ड ॥ अ
न्योन्यानुगतावृत्तिर्भीय ० । सर्पश्च
रीरबदवस्थान मण्डलम् । गजा
दीनाविजातीयैरभिधितानां स्थानम्
संहत । शकटमकरपताकासर्वती
भद्रदुर्जयादयोऽन्येपि बहवः स
न्ति तेषां लक्षणं भारतादिषु द्रष्टव्यम् ॥

व्यो । अ० लोहि ॥

व्योकार ० । पुं० लोहकारके ॥ व्यो
हृत्यव्ययलोहवाचीति श्रीभोजः ।
व्योकरेति । डुकृज् ० । कर्मण्यण् ॥

व्योमः । पु० मयसु पुत्रे ॥

व्योमकेश ० । पुं० शिवे । वयोमन्त्रिके
शाय ० गङ्गाधारणाय व्योमव्यापि
न केशायस्तेतिवा ॥

व्योमचारी । पु० देवतायाम् ॥ वि
हमे । ग्रहे ॥ चिरजीविनि ०
चि० व्योमचरै ॥

व्योमचारिपुरम् । न० देवानापुरे ॥

व्योमचारिणापुरम् । शौमे ॥

व्योमधूम ० । प० मेघे ॥

वृज

व्योम । न० । परिणि ॥ आकाशे ॥
भास्करस्य जनायये ॥ व्ययति ।
व्योमस्य ॥ नामन्तोमन्वयो
सत्त्वादिनामन्त नपातितम् ॥
यद्वा । व्ययति । निम्बतेर्म
निन् । ज्वलत्पृष्ठ । सवय दौ
घ । सार्वधातु तेषुयः । अधके
॥ लग्नदशमभवने ॥

व्योमनासिका । स्त्री० पक्षिप्रशेषे ।
भारत्याम् । गरुडोधिनि ॥

व्योममञ्जरम् । न० पताकायाम् ।

व्योममण्डलम् । न० आकाशे ॥

व्योमसुद्धर । पु० निर्घाते ॥

व्योमयानम् । न० बिमाने ॥ व्योमि
यान्यनेन । करणं ल्युट् । व्योम
याति कृत्यल्युटि बहुलमिति क्त
रित्युट्वा ॥

व्योमसद् । पु० गत्यर्थे ॥

व्योमस्थनी । स्त्री० भूमौ ॥

व्योमाशः । पु० दुद्धे ॥

व्योमोदकम् । न० दिवयोदके ॥

व्योम । पु० करिष्वशेषे ॥ न० चि
कटुद्रव्ये । प्रिष्वशेषे । पति । उष
दाह । पचाद्यच् ॥

व्रज । पु० गोष्ठे । गोकुले । गवांस्था
ने ॥ अध्वान् । अयने ॥ वृन्दे । स
ङ्घे ॥ व्रजति । व्रजगतीपचाद्यच्
व्रजन्यमनया । गोधरसंस्तरवद्ब्रज
त्यादिनाच न्त । साधु ॥

वृणक्त

व्रजक । पु० तपस्विनि ॥

व्रजकिशोर । पु० ललिताग्रामाधि
वनाविप्रेक्षीकृष्णदेवे ।

व्रजनाथ । पु० श्रीकृष्णे ॥

व्रजभू । पु० सत्पदस्वे ॥ स्त्री० ब्र
जभूमौ ॥

व्रजमण्डलम् । न० व्रजभूमौ ॥

व्रजमोहन । पु० श्रीकृष्णे ।

व्रजवर । पु० जाश्वटाधिवनाविप्रेक्षी
कृष्णदेवे ॥

व्रजवृक्षम् । पु० श्रीकृष्णे

व्रजाङ्गना । स्त्री० गोप्याम् ॥

व्रजेश्वरौ । स्त्री० व्रजाधिष्ठातृदेव्याम्
॥ यशोदायाम् ॥ *

व्रज्यो । स्त्री० अटाव्यायाम् । पर्यटने
॥ प्रस्थाने । जिगोषा । प्रयाणे ॥

गमजे ॥ वर्गे ॥ व्रजनम् । व्रज० ।
व्रजयजीर्भावेक्य । ॥

व्रण० । पु० न० क्षते । ईर्मे । चरु
षि ॥ व्रणोपिधापरिचोयोदेषणा

गस्तुभेदतः । दाषधी दुष्टदेष्टे
स्यादन्य । शस्त्रादिसम्भव ॥ कर्म

योग्यस्तु । आयतश्च शालश्चसुवि
भक्तीनिराशय । प्राप्तकालकृतश्च

पित्रश्च कर्मणिशस्यते ॥ व्रणति ।

व्रणशब्दे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । व्रण

यति । व्रणशब्दावचूर्णमेऽदन्तः ।
अच् ॥ *

व्रणकृत् । पु० भक्षोतके ॥ व्रणं करी

वृषारि :

ति । छुक्कञ् । क्तिप् । तुक् ॥

त्रि० क्षतकारके ।

ब्रणकेतुघ्नौ । स्त्री० दुग्धफेन्याम् ।

गोत्रापय्याम् ॥

ब्रणहट् । पुं० ब्रह्मण्यष्टिकायाम् ।

। त्रि० ब्रणहोषके ।

ब्रणशोधनम् । न० ब्रणपरिष्कारणे

यथा । ब्रणस्यत्त्वविशुद्धयक्राय शु

द्धिकार पर । पटोलनिम्बवचस्य

सर्वं चैव प्रयुज्यते । वातिकेदणमु

लानां क्षौरणापैतिके ब्रणे । आर

व्यधादे कफजकषाय शोधनहि

तम् ।

ब्रणह । पु० एरण्डवृक्षे ॥ त्रि० ब्रण

घातके ॥

वृणहा । स्त्री० गुडूच्याम् ।

वृणहत् । पु० कालिकारोहणे ।

वृषारि । पु० धौले ॥ अगस्त्यवृक्षे ।

वृतम् । न० पु० अशने । भक्षणे

॥ द्रव्यणादिकोषः ॥ पुण्यजनकी

पवासादौ । नियमे । शास्त्रविहिते

नियमानुष्ठाने । मधुमांसवर्जनादि

नियमे ॥ तथाचवेदेऽप्येव वृत्तौ वा

ह्लाणोऽयवागूवृत्तीराजन्त्यः आमिद्या

वृत्तौ वैश्वद्रव्यं च्यते । वृत्तस्य नाम अ

भ्यवहारार्थं सुपादीयते । शक्यस्या

नेन शालिमांसादीन् यपिवृत्तयितुम्

। तच्च नियमः क्रियते इति भाष्य

म् । सव्यामर्थितायां पयस्य वृत्तय

वृत्तवन्धः ।

तीर्तानयमे यनतु विधिरिति कैयट

॥ उपनयने ॥ विग्रहे । वृज्० वृज्

वा । पृषिरङ्गिभ्यां किदि-यतञ् ।

बाहुलकाद्वापि । किञ्चाद्वागुण

॥ यथा । वृजस्थनेन स्वर्गम् । गोत्र

रसञ्चरेति च । पृषादरादि । क

न्यासङ्क्रान्त्यादौ स्त्रीणां वृत्तनिषेध

य त कालिदासीयथा । वर्णिनीनां

वृत्तापासननाहितकुम्भतोर्थादयेव

र्णिनीस्थे हरौ । देवतासुप्तकालेऽथ

मासिधिके पूर्वदेव्यदेवेत्येव । रस्तके

॥ कुम्भतोर्थादयेऽकुम्भघटेऽतीर्थयो

निरुत्प्रतिषेधः । कुम्भतीर्थं

• अगस्ति तस्योदये । मयेदकर्त्तव्य

मिदनकर्त्तव्यमित्येव विधेः सङ्कल्पवि

शेषः ।

वृत्तति । स्त्री० विस्तारे ॥ बल्ल्या

म् । वृजन्तोततिर्विसृतिरस्या ।

। पृषादरादि ॥ यथा । प्रतनी

ति । तनुर्वस्तारे । क्लृप्तौ च स

ञ्जायाम् । पृषादरादित्वात् यस्य

वः । वृत्तमिच्छति । वृत्तश

ब्दात् । तत्करोतीति यन्नाहाहुल

काडङ्तिर्वा ।

वृत्तती । स्त्री० बल्ल्याम् ॥ विस्तारे

। इ० विरुपकीषः ।

वृत्तवन्धः । पुं० उपनयने । वृत्ताना

श्रास्त्रीयाणामनियमानावन्धोऽन्धन-

यस्मिन्स ।

व्रातीनः

व्रतयज्ञः । पुं० संश्रितवृत्ते ॥
 व्रतसङ्ग्रहः । पुं० दीक्षायाम् ॥
 व्रतस्थः । पुं० ब्रह्मचारिणि ॥
 व्रतादेशः । पुं० उपनयने ॥
 व्रती । पुं० यजमाने ॥ साधके ॥
 ब्रह्मचारिणि ॥ चान्द्रायणादिव्रत
 कारिणि ॥ व्रतमेवाजिनादिधा
 रणं भोजनादिनियमो वा स्यास्ति ।
 इति । यद्वा । व्रतयति । व्रताज्ञो
 जनतन्निष्ठत्थारितरिणिच् । व्रतेव
 तिथिनि । ॥

व्रतीपनयनम् । न० व्रतस्थोद्यापने ॥
 व्रतीपायनम् । न० वायने ॥
 व्रतघ्नः । पुं० स्वर्णादिच्छेदनद्रव्ये
 । पञ्चपरशौ । छिनी० इ० भा०
 व्रतघ्नेऽनेन । अत्र व्रतघ्नः । कर
 णेति ल्युट् । न० छिदने ॥

व्राजः । स्त्री० बाधौ ॥ बातास्त्री
 ॥ व्रजति । व्रजगतौ । वसिष्ठपी
 त्यादिना० वृज् ॥

व्रातः । पुं० सङ्घे । नानाजाती
 यानामनियतवृत्तीनामुत्प्रेक्षणीवि
 नांसङ्घे ॥ न० तेषाकर्मणि ॥
 व्रत्त्यते० नियम्यते० मुहूर्तमिश्रे
 ति यन्तात् व्रतशब्दात् । घञ् ।
 व्रातच्छफोरितिलिङ्गाद् वृद्धिः ॥

पुं० समूहमात्रे ॥ व्याधाटौ ॥
 व्रातीनः । वि० सङ्घजीविनौ ॥
 शरीरायासजीविनि । व्रासेनशरी

व्रीहिः

रायासेनजीवति० नतुवृद्धिर्भवे
 न । व्रातेनजीवतीति खञ् ॥
 व्रीह्यः । पुं० षोडशादिष्वर्पयन्त
 मप्यसंस्कृतेभ्यश्च गायत्रीकेविप्रादौ ।
 संस्कारहीने ॥ यथाहमनु । आ
 षोडशाद्वाह्मणस्य सावित्रीनातिव
 र्त्तते । आहोविशात्तच्छब्दयोराच
 तुर्विंशतेर्विंशः । अतजर्ध्वं यथा
 प्येत्यथाकालमसंस्कृता सावित्री
 पतिता ब्राह्म्या भवन्त्यर्पयन्ति विंशता
 ॥ नैतेरपूतैर्विधिबद्धापद्यपि हि क
 र्हिंचित् । वृह्णान्यौनांश्च सस्वन्वा
 नाचरेद्ब्रह्मण सहेति । शरीरा
 यासजीवीव याधादिव्रातः० सङ्घव
 । शाखादिभ्यो यः ॥ यद्वा ।
 व्रातमर्हति । दण्डादिभ्यश्च इति यत्
 । उपनयनादिसंस्कारहीने ॥

व्रीह्यस्तीम । पुं० यज्ञविशेषे ॥
 व्रीडः । पुं० लज्जायाम् ॥ भावि
 घञ् ॥

व्रीडनम् । न० लज्जायाम् ॥
 व्रीडा । स्त्री० लज्जायाम् । अपोयाम्
 ॥ गुरीश्चेच्छः । टाप् ॥

व्रीडाकरवातः । पुं० गुदरवे । पर्दे ॥
 व्रीडितः । वि० लज्जिते ॥ भा
 वेत्तः ॥

व्रीहिः । पुं० धान्यमात्रे ॥ अशु
 धान्ये ॥ वर्हति० उपचयगच्छ
 ति । वृहवृद्धौ । इगुपधात्कि

ब्रीहिसयः

दितौन् । पृषादरादि । ॥ ब्रीयते ।
ब्रीङ्गत्थाम् । बाहुलकादिक्वा ॥
ब्रीहे फलपा • ब्रीहि । विल्वदि
भ्योऽण् । फलपाकशुषामिति • लु
पि • युक्तवद्वावः ॥

ब्रीहिक • । पुं • धान्यविशिष्टे ॥
ठन् ॥

ब्रीहिकाञ्चनः । पुं • मसूरे
ब्रीही । पि • ब्रीहियुक्तञ्चेत्तदौ ॥
ब्रीह्यादिभ्यश्चेतिङ्नि ।

ब्रीहिपर्णी । स्त्री • शालपण्याम् ॥

ब्रीहिसय । पुं • पुरोडाशे, ब्रीहेवि
द्वत्वादि गौडकुलीत्यत्रा डीचवाल्

ब्रीहिसयम्

कारः पुरोडाशः । ब्रीहिः पुरोडा
शद्वृत्तिमयट् ॥

ब्रीहिराजक • । पुं • कामलिकाया
म् । कङ्क, धान्ये । चीनकधान्ये ॥

ब्रीहिश्रेष्ठ • । पुं • शालिधान्ये ॥

ब्रीह्यगारम् । न • कुसूले । धान्य
गृहे ॥

ब्रीह । चि • ब्रीहिनिर्मिते ॥

ब्रीहिसयम् । न • ब्रीहिभूयले । धान्यसा
मान्यशकलमादेशोत्पत्तियोग्ये
चे ॥ ब्रीहीणाभवनञ्चिचम् । ब्री
हिशाल्योऽठक्

प्रधाने पन्नाम तुलाराम मिश्रात्मज

श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज

काचार्य श्री मन्वरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री

सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ यवर्गः ।

समाप्तिकृत

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत

श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामैः, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव

तस महोमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरे मेदपाटदेशाधीशे, पण्डित

भूपाल मौलिमणिभिः श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिद्धैः सख्यापिते

उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास

प्रेरणया पण्डितवाजपेयि बभ्रुधरेण अकिञ्चनान्नितदेव शर्मणाचश्रीधितः

द्वैडजोवनराम शम्भूनाथ गुलावरम लक्ष्मीनाथ प्राचनाथ लालसिंह

प्रभृतिभिर्द्विजैः कथंक्रमेणदम्भित सद्गुरुवेग यवनेन गौरीशङ्करेणच

मार्गशीर्षशुक्ला चतुर्दश्या सोमवासरे शब्दार्थ-

चिन्तामणिकौशल्या यवर्गोमुद्रित

एकोनविंशत्येकाधिकचत्वारिंशत्तमे १८४१ वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् बाळपेविबशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रित .

शब्दप्रारम्भः

शंस्ता

शं । पुं० शिवे ॥ शस्त्रे ॥ शकारे ॥
 शयु । चि० शुभान्विते ॥ शमस्य
 स्य । क शंभ्यावभयुस्तितुतयसः
 इतियुस् । सकार पदत्वार्यं ॥
 पक्षेऽनुस्वारस्यपरसवर्णेऽनुनासि-
 कीय । शय्यं ॥

शंभ । पुं० सुप्रलायस्यलौहमण्डल
 की ॥ बच्चे ॥ चि० शुभान्विते ।
 शान्त्यत्यरोन् । अन्तर्भाषितव्यथा
 चमेवन् । शशुभमस्यास्यस्यामेय
 त्वादितिवा । क शम्भ्यामिति व
 । पक्षेऽपिदन्त्योष्ठा । अनुस्वा-
 रस्यैकल्पिकेपरसवर्णेऽनुनासि-
 कीय । शय्यं ॥

शब्दः । अन्त करणे ॥ आभिसुख्ये ।

शसन । चि० कथयति ॥

शसनम् । न० शसायाम् ॥ सूचने ॥

कथने ॥ शमुस्तुतौ । श्युट् ॥

शसा । स्त्री० वचसि । वचने ॥ वा

व्हायाम् ॥ प्रशसायाम् ॥

शमित । चि० निश्चिते ॥ हिंसि

ते ॥ स्तुते ॥ अनुष्ठिते । शंसि क्त ॥

शसितव्रत । चि० अनुष्ठितव्रते ॥

शस्ता । पुं० स्तोत्रि । ॥ होत्रि ॥

शसति । शंसु० । दन्तचौश सि

चदादिभ्यः सञ्ज्ञायाश्चानिटादि-

तिट् ॥ नपचादियहणस्यनियमा

यत्स्वान्नदीर्घः । शस्तरी० शंस्तर

शककारक

कृत्यादि ।

शंश । चि० स्तुत्ये ॥

शक । पुं० स्त्रीच्छजातिप्रभेदे । श

कदेशि । इवेपुरस्तात्क्षत्रिये० पञ्चादि

हितक्रियालोपादिनाशुद्रत्वमापन्न

॥ यथाहमनु । शनकैस्तुक्रिया

लोपादिमाक्षत्रियजातय । धृष

लत्वगतालोकीत्राक्षणादर्शनेनच ॥

पौण्ड्रकाक्षौद्रविडा कस्विजा

यवना । शका । पारदा पञ्च

वासीना । किरातादरदा खशो

। इति । अथसत्ययुगेसगरेणम

स्तकार्धमुण्डयित्वावेशान्यत्वेद

वाह्यत्वञ्चाऽकारि । अर्थ शिर

शकानान्तुमुण्डयामासभूपतिरिति

पाद्मेस्वर्गखण्डेनिरूपितम् ॥ रु

मद्रुतिप्रसिद्धदेशे । तत्रत्या । स

र्वेशकपदवाच्या ॥ शालिवाहन

नाम्नाप्रसिद्धेनृपतिरुक्ते । तस्यम

रणदिनावधिवत्सरगणनाङ्क श

काब्दः इति सञ्ज्ञातिविषयेव्यवहि

यते ॥

शककारक । पुं० शकप्रभृतिकर्त्त-

रिनृपतिवर्गे ॥ यथाहकालिदास ।

। निहन्तिथोभूतलमण्डलेशकान्स

पञ्चकोव्यज्जदलप्रमान् ५५०००-

०००० कक्षौ । सराजपुत्रः श

ककारकौभवेन्नृपाधिराजौ । श्रुत-

शाककाटंहा । अथशतकोटिस

शकटव्यूहः

स्यापशङ्कात्केटि ॥ कलौषट्श
ककारकानाह । युधिष्ठिरोविक्रम
शालिवाहनौनराधिनाथौविजया-
भिनन्दन । इमेनुनागार्जुनमेदि
नीविभुर्बलि क्रमात्षट्शककार
का कलौ ॥ एषामन्तरालवर्षाण्या
ह । युधिष्ठिराद्दयुगास्वरामव
२०४४ ॥ कलस्वरविश्वे १२५
ऽभखखाष्टभूमय १८००० इहायु
त १०००० लक्षचतुष्टय४००००
क्रमानुमहा इनागा ८२१ इति
शाकशस्त्ररा ॥ एषाजन्मभूमि
माह ॥ युधिष्ठिरोभूजुविहस्तिना
पुरे । तथेक्ष्ययिन्याप रिषक्रमा
कथ । शालिवधाराभृतिशालिवा
हन सुविचकूटेविजयाभिनन्दन
॥ नागार्जुनोरोहितकेक्षितौबलि
भंवष्यतीन्द्रोभृशुकच्छपत्तनै ॥ क
तप्रवृत्तिकदमन्तरभवेत्तदाभवि-
ष्यन्त्यवनीभृतोऽर्कत ॥

शकट । पुं० न० अनति । छक
डा० इ० भा० ॥ गन्व्याम् । गा
डी० इ० भा० ॥ शक्नोतिभार-
वाटु० औशयितुंवा । शक्नूयक्तौ
। शक्नादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशब्
धे ॥

शकटव्यूहः । पुं० शकटाकारेणलवि
न्यासि । सूच्याकाराय पश्चात्
पृथुतः शकटव्यूहोभवति । तेन

शकारि .

पृष्ठतोभयेसतियातव्यंमार्गंगच्छे
त् ॥

शकटहा । पु० श्रीकृष्णे ॥ वि०
शकटनोशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री० गन्व्याम् ॥

शकटी । स्त्री० मुनीनावाहनविशेषे
॥ ब्रह्मादित्वान् ङीप् ॥

शकव्या । स्त्री० शकटसङ्घे ॥ शक
टानांसमूह । पाशादिभ्यायः ॥

शकल । पु० न० खण्डे एक
देशे ॥ न० रोहितादमत्स्याना
त्वचि ॥ रोगवस्तुनि ॥ बल्कले ॥
पुं० नृप्यन्तरि ॥ शक्यते । शक्नो
तिवा । शक्नूयक्तौ । शक्तिशब्दो
र्निर्दि'तकल ॥

शकली । पु० मत्स्ये ॥ शकल० शल्क
मस्यास्ति । अतइति ॥

शकलीकृत । वि० खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री० भाषान्तरे ॥ शक्नोतीत्य
र्थेपचाद्यच्

शकान्तक । पु० विक्रमादित्ये ॥

शकार । पुं० राज्ञोऽनूठाया । स्त्रि
याभ्यातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभि
मानोदुष्कृतैश्चर्यसयुक्त । सीय
मनूढाभतारास्तः श्याम शकार
इत्युक्त ॥

शकारि । पु० विक्रमादित्ये । माह
साङ्गे ॥

शकुन .

शकुन . । पुं० पक्षिमात्रे ॥ पक्षिष्वि
 शेषे । गृध्रे ॥ विप्रप्रभेदे । उत्स
 वादिषुमङ्गलायंगेयैर्गौतविशेषैः । न०
 शुभाशुभशसिनिमित्तम् । शुभा
 शुभज्ञाननिर्णयहेतौ ॥ यथा । श
 कुनकथ्यतेतत्तु यच्छुभाशुभसूचक
 म् । तथाहि । विप्राश्चेभफलाद्गदु
 ग्धदधिगीसिद्धार्थपद्मास्वरवेश्यावा
 द्यमयूरचापनकुला बह्वैकपञ्चामि
 षन् । सहाक्यकुसुमेक्षु पूर्णकलशच्छ
 चापिष्टृतकन्यकारत्वेऽप्योषसितोच्च
 मद्यससुतास्त्रीदौमवैश्वानराः ॥
 आदर्शाङ्गनभौतबस्त्ररजकीमीनाञ्च
 सिद्धासनशावरोदनबज्जितध्वजम
 धुच्छागास्त्रगीरोचनम् । भोरहाज
 न्दयानवेदनिनदामाङ्गल्यगीताहुशा
 दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये
 रिक्तोघटः स्नानुगः ॥ नरोनिह
 पः सितवाससाब्जौवाचप्रशस्ताम
 धुरासृजल्पन् । एषंविधायीषिद
 पिप्रयागे प्रवेशकालीकुरुतेऽर्थसिद्धि
 म् ॥ पृथ्वीपतिर्वाङ्मणहर्षयुक्तोवे
 श्याकुमारोमुहदः सुवेशः । ना
 योनराः श्वेतवृषाऽधिरुढाः शु
 भायदृष्टा सकलाद्यमेषु । श्वेता
 स्वरः श्वेतविलिपनाब्जः श्वेतासृज
 मूर्धनिधारयन्तौ । दृष्टोप्रदृष्टायदि
 गौरवर्णभारीनरैः स्थातदभीष्ट
 सिद्धौ ॥ धृतातपवः शुचिशुक्लवा

शकुन .

सा पुण्याऽर्चितस्रन्दनचर्चिता
 हः । नि आवयुक्त कृतमोज
 गोवाविप्र पठन्यच्छतिसर्वसिद्धि
 म् अभ्युपगच्छतियस्ययियासी
 स्तोपुरुषाऽप्ययवाफलहस्तः । सर्व
 सन्नीहितसिद्धिरवश्यतस्तनरस्यभव
 त्थचिरेण ॥ आदायरिक्तकलशज
 लार्थीयदिव्रजित्कीर्तिपसहाध्वगेन ।
 पूर्णसमादायनिवर्ततेऽसौयथाकृ
 तार्थं पथिकस्तथैव ॥ गोधाजाह
 कसूकरादिशशकानांकीर्तनशीभ
 न्नेनाशब्दोऽनघिलोक्कनवः कपिक
 लाशाशुनोव्यत्ययः । नद्युत्तारभ
 यप्रवेशसमरेनष्टार्थसंश्लेषे व्यत्य
 स्ताः शकुनान्दपिचणविधौयाचो दे
 तः शोभनाः ॥ वामार्हकोकिला
 पक्षीपीतकीशुकरौवला । पिङ्गला
 ह्नुच्छुकाश्चेष्टाशिवापुरुषसञ्जिता
 छिक्करः पिप्यकोभास श्रीकण्ठो
 वानरोरुहः । स्त्रीसंज्ञकाः काक
 कृच्छ्रज्ञान स्युर्दक्षिणेशुभाः ।
 प्रदक्षिणगता श्रेष्ठाः यात्रायां नृ
 गपक्षिणः । शोकाभगावृजन्तीति
 धन्यावामेखरस्त्रनः ॥ श्यामाशि
 वापिङ्गलिकान्यपुष्टापक्षीवलाशुक
 रिक्तातथैव । ह्नुच्छुन्दरीचापिशु
 भायवामेपुद्गामधियाः शकुनाश्च
 सर्वे । श्रीकण्ठछिक्काररुक्मवहा
 श्रीकण्ठभासीभयकीमयूरः । श्वे

शकुनीश्वरः

न समः पिप्पकयाप्रशस्ताः श्री
नामधेयाश्चपिदक्षिणेन ॥ दुष्टेश
कुनेजातीयत्कर्त्तव्यं तदाह ॥ प्रा
यायामांस्तत्रपञ्चस्मरद्वायायादाप्ति
शकुनेवैविरुद्धे । तिग्मान्कृत्वै
वद्वितीयद्वितीयेष्वप्रख्यान्नेचतुर्ये-
गमः स्यात् ॥ चक्षुप्रख्यान्हिंस्र
तुल्यान्निग्मान्तीक्ष्णान्प्राप्येत्य
र्थः शक्नोति । शक्नुः शक्नोतीत्यो-
न्युनयद्भुनयप्रत्ययः ॥

शकुनज्ञः । वि० शकुनज्ञातरि ॥

शकुनज्ञा । स्त्री० ज्येष्ठ्याम् । प
ल्ल्याम् ॥

शकुनाहतः । पुं० शालिविशेषे ॥

शकुनिः । पुं० विहगे । पक्षिणि ॥

सौवले । दुर्योधनस्यमातुले ॥ क

रणान्तरे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा ।

परजनधनवृत्तावसक्तः क्रूरचेष्टः

करधृतकरवाचाव्याहतः स्वामिप

क्षः । अतिशयपरदारासक्तचित्त

सरोषाभवतिशकुनिजन्मामानवः

शौचकर्माः शक्नोतीत्यर्थः । शक्नो-

नोन्त्युनयद्भुनयि ॥

शकुनिकः । वि० शकुनीकुशले ॥

आकर्षादित्वात्कन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री० पक्षिणांपानीय

शक्तायाम् । ग्रीयसे ॥

शकुनी । स्त्री० श्यामाख्यविहगे ॥

शकुनीश्वरः । पुं० गरुडे ॥

शकुलादनी

शकुलः । पुं० कौटविशेषे । भा
सपक्षिणि ॥ विहङ्गमात्रे ॥ श
क्नोति । शक्नोतीत्योन्त्युनयद्भुति-
उन्त ॥

शकुलज्ञा । स्त्री० दुष्यन्तपत्न्या
भरतमातरि ॥ निर्जनेतुवनेयस्मा
त् । शकुलैः परिरक्षिता । शकु
ललेतिनामाऽस्याः कृतञ्चोपिततो
मया ॥ कालिदासविरचितेना-
टके ॥

शकुललात्मजः । पुं० भरते ॥ य
द्वाङ्माभारतीवर्षः सुप्रसिद्धाधरा
तले ॥

शकुन्ति । पुं० पक्षिमात्रे ॥ शक्ती
ति । शक्नोतीत्योन्त्युनयद्भुतिशक्ने
रुन्ति ॥

शकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शकुलः । पुं० मत्स्यविशेषे । कल
के । शउल् । इ० गौ० दे० भा०
प्र० ॥ शक्नोतिगन्तुं विनेन । बाहु
लकाच्छकैरुलच् ॥

शकुलगण्डः । पुं० शालमत्स्ये ॥

शकुलाक्षकः । पुं० श्वेतदूर्वायाम् ।
गोलाभ्याम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्येवा
क्षियस्याः । पक्ष्याऽदर्शनादित्यच्
। स्वार्थेकन् ॥

शकुलाक्षी । स्त्री० गरुडदूर्वायाम् ॥

शकुलादनी । स्त्री० कृष्णमेयाम् । क
टुक्याम् ॥ कञ्चटशाके । जलपिप्प

शक्तः

ल्याम् । काचडादाम् इति गौ ।
भा० प्र० ॥ माध्याम् ॥ किञ्चु
लिकायाम् ॥ शकुलैरयते ॥ अद
० । कर्मणि ल्युट् ॥ डीप् ॥ ग
जीषणायाम् ॥ कट् फले ।

शकुलाभं क । पु० गडकमल्ये ॥ श
कुलसमत्सरविशेषश्च भं क ।
शकुली । स्त्री० मत्सरविशेषे । सौ
री० इ० दे० भा० प्र० । सुगल् इ०
गौड० दे० भा० ॥ शकुलीयाद्विष्णो
इयामधुरातुवरास्मृतेति भावप्रका
शः ॥ शकुलीरोहिताकाराभूमौ
प्रायश्चरसौ ॥ शुर्नीपाक्षे च मधु
राभेदिकादेः षकोपधेति राजबल्ल
भ ॥

शक्तत् । न० विष्टायाम् ॥ शक्तोति०
शक्यतेवानिश्चर्तुवानिश्चारयितुवा
। शक्तेर्कृत्तिन् ॥

शक्तत्करि । पु० वत्से ॥ शक्तत्करो
ति । स्वाम् शक्तोतिरिन् ॥

शक्तद्वारम् । न० गुदे । पाथौ ॥ श
क्तोद्वारम् ॥

शकर । पु० हवि ॥ इ० हि० चन्द्र ॥

शकरि । पुं० इ० चि० शेष ॥

शकरो । स्त्री० चतुर्दशाक्षरायां ह्रस्वौ
। शर्क्याम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेख
लायाम् ॥

शक्तः । चि० शक्तिविशिष्टे । समर्थे ॥

शक्तु० । कर्मणि क्त ॥ शक्तानां

शक्तिः

भूषणक्षमा ॥

शक्ति । स्त्री० अस्त्रविशेषे । सेल इ०
भा० प्र० ॥ गौर्याम् । दुर्गायाम्
॥ यदेषोसर्गभूतेषु शक्तिरूपेण स
स्थिता ॥ चैतन्यरूपायाम् । चि
च्छक्तौ । निर्विषयकस विदि ॥ सा
चसर्ववैकरूपा ॥ यथा । एकैव
शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा
व्यवहारकाले । भोगे भवानीपुरुषे
षु विष्णु कीमेषुकालीसमेषु दुर्गा ॥
अपि च । एकमूर्तिरपि भिन्नरूपि
णीयाजगज्जननपालनक्षये । काच्यु
तेश्वरतया विभक्तं तेन ह्यशक्तिमह-
मानतोऽस्मितामिति ॥ तथा हि दे
वीभागवते । निगुण्यायासदानि
त्याव्यापिकाऽविकृताश्चिन्ता । यो-
गगम्याखिलाधारतुरीयायाचसंस्थि
ता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्तीराज-
सीतामसीतया । महालक्ष्मी स
रस्वती महाकालीतिता स्त्रिय
॥ तासां तिसृणां शक्तीनान्देहाङ्गी
कारलक्षणः । सृष्ट्यर्थसमाख्या
त सगः । शास्त्रविशारदैरिति ॥
साचसंविदानन्दब्रह्मरूपिणी । त
स्यायासात्त्विकी शक्तिस्तथोराजसी-
तयातामसीचयाशक्ति तत्तच्छक्ति
विशिष्टं यत्परम्ब्रह्मेत्यर्थः । त
महालक्ष्मादयोया प्रसिद्धा हि
यस्ता स्त्रियो भवन्ति । साम्यावस्था

शक्ति

रमकब्रह्मरूपिणीमूलदेवता तत्तदे
 कैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिणीमहाल
 क्ष्म्यादयोदेवताकृतिभाव अतए
 वश्रुत्यागमपुराणादिष्वासासच्चिदा
 नन्दरूपत्वमुक्तं नतुकेवलजडशक्ति-
 रूपत्वमष्टमर्थजगत्सर्जनाद्यवस्था-
 सातिसृष्ट्याशक्तीनां देहाङ्गीकारोदे
 हधारणतत्त्वचणोय . सर्गं सीऽ
 षशास्त्रविशारदै . पण्डितैः सर्गं
 शब्देन समाख्यात इत्यर्थः . अपि
 च . श्रीगुरु बहिप्रमाणानि पठितो
 निसु पण्डितैः । प्रत्यक्षश्चानुमा
 नश्च शाब्दश्चैव तृतीयकम् . चत्वा
 र्येवेतरे प्राहुः रूपमानयुतानि च . इ
 तरेनैवाधिकैकदेशिनः . अथाप-
 त्तियुतान्यन्ये पञ्च प्राहुर्महाधिय
 ॥ सप्तपौराणिकाश्चैव प्रबदन्ति मनो
 विषयः । पूर्वाक्तानि पञ्च साक्षिरूप
 षष्ठम् . ऐतच्छ सप्तममिति सप्तप्रमा
 णानि . एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयं य
 द्ब्रह्म परमं च तत् . एतैरनेकधा
 भेदभिन्ने . प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयं यत्परब्रह्म
 तदेव परममुख्यं जगत्कारणमस्ती-
 ति वेदान्ताच्चाहुरिति शेषः . एव
 मेतानि सर्वमता निवेदे . एव सन्ति ।
 तच्च किमतमुख्यमिति विमर्शो दुर्वट
 एव . तथापि यच्च श्रुतवाक्यानां पर
 स्परविरोधस्तत्रोपक्रमेण स हारादि
 लिङ्गे श्रुततात्पर्यं नर्णीयतात्पर्यं

शक्ति

वतौ श्रुति प्रबलेति सिद्धान्त उत्तर
 मीमासायामुक्तः . ननु तेन सिद्धो
 न्तेन ब्रह्मेव जगत्कारणमिति सिद्धाती
 ति चित्तचानुमानेनागमेन श्रुतिवा
 क्येन च . यद्ब्रह्म किं सशक्तिकं जगत्का
 रणमुत शक्तिरहितमिति विचारः .
 कर्तव्य इत्याह वितर्क इति . वित
 र्कश्चात्र कर्तव्यो बुद्ध्या चैवागमेन च ।
 निश्चयात्मिकया युक्त्या विचार्ये च पु
 न पुनः । वितर्कोऽनुमानमिष्य
 यः । बुद्धेर्लक्ष्यस्यार्थी निश्चयात्मि
 कया युक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तु विज्ञान
 चिन्त्यमतिमता सदा । दृष्टान्तेना
 पिसततमिष्टमार्गानुसारिणा ॥
 किञ्चमतिमता प्रत्यक्षतोयद्विज्ञान .
 तदपि चिन्त्ययाश्चम . प्रमाणत्वेने
 त्यर्थः . मिष्टमर्गं . मिष्टाचारस्त
 दनुसारिणा दृष्टान्तेन . व्याप्तिग्राहके
 णापिसततमनुमेयमिति शेषः ॥ तमे
 व दृष्टान्तमाह । विद्यासीपीति । वि
 द्यासीपि बद्धत्वेन पुराणैः परिगोयते ।
 दुर्हितं सृष्टिशक्तिसत्त्वरौपालनशक्ति
 ता ॥ हरेरस हारशक्तिसत्त्वर्यैः शक्ति
 प्रकाशिका । धराधरणशक्तिसत्त्वर्यैः
 कुम्भैः तथैव च . साक्षाशक्तिः . परि
 णतासर्वस्मिन्वा प्रतिष्ठिता । दाह
 शक्तिस्तथावङ्गीसमीरेप्रेरणात्मिका ॥
 साद्येति । यासर्वस्मिन् . साक्षाश
 क्तिरस्ति साशक्तिः . परिणता . तत्तत्त्व

शक्ति :

क्लिरूपेणैव ॥ शिवोपि शक्त्या
यातिकुण्डलिन्या विवर्जित । श
क्तिहीनस्तु य कश्चिदसमर्थः । स्मृ
तो बुधैः ॥ एव सर्वं भूतेषु स्याव
रेषु चरेषु च । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्त
वृक्षाण्डेस्मिन् महातपा ॥ शक्ति
हीनस्तु निन्द्यासाहस्तुमाचचराचर-
म् । अशक्तः शब्दविजये गमने भो
जने तथा ॥ तथा विहासोऽप्यदन्तीत्य
न्वयः ॥ एव सर्वगता शक्ति सा
ब्रह्मेति विविच्यते । सीपास्या वि-
बुधैः सम्यक् विचार्य सुधिया सदा
॥ एवमिति । यथा च सर्वपदार्थ
त्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वव्याप्तिर्गृहीता ।
तथा ब्रह्मणोऽपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वे
न शक्तिरस्ति । सा च शक्ति साम
र्थ्यरूपा । न स्वाश्रयाद्विद्वत्त्वेन भा
सते । अग्निशक्त्या दाबद्धत्वात् ।
। किंत्वभिज्ञैव । तदेव दर्शयितुमे
व सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विवि
च्यते । इत्यनेन स्वाश्रयाद्देवैः शक्त
तथा च श्रुतिप्रतिपाद्य ब्रह्म । मा-
या एषानारसि हीतनतस्तत्कार्यक
रणञ्च विद्यते । पराशरशक्तिविधि
वश्रूयते । इत्यादि श्रुतिभिरनुमाना
दिभिश्च स शक्तिकमेव जगत्कारणमि
ति तदेवोपास्यमिति भावः । एतेन
काशक्तिरित्यस्योत्तर ब्रह्मसामर्थ्यरू
पा शक्तिरस्तौति बोधितम् । सीयास्ते

शक्ति :

ति । यतो ब्रह्मभिन्नानशक्तिस्ततस्त
स्याभजने । अग्निशक्त्या हि मेऽग्नी
हिमस्यार्थसिद्धत्वं ब्रह्मणोऽपासनं
जातमेवेति सर्वकारणभूता सैव
शक्तिः । स म्यावस्था त्मकोपास्येत्य
व । विष्णोश्चात्त्विकी शक्तिसया
होनाप्यकर्माकृत । दुहिते राजसी
शक्तियं या होनाद्यष्टाकृत । शि
वे च तामसी शक्तिसया स हारकरक
। इत्युक्तमनसामर्षं विचार्य च पुनः
पुनः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषु प्रामद्वि
ष्यन्वयव्यतिरेकदर्शय स्तेषामेकैक
गुणवत्तयान्मूलत्वेन । नोपासार्हत्वं
श्रीभगवदपेक्षयति दर्शयति वि
ष्णोर्वित ॥ शक्त करीति ब्रह्माण्ड
सारोपाख्यतेऽखिलम् । इत्युक्त्या स
हरत्वे पाजदे गतचराचरम् । न विष्णु
न हर शक्तौ न ब्रह्मान च पावक । न
सूर्योऽरुण शक्त्या स्वेष्टे कार्ये क
थञ्चन ॥ तथा युक्तो हि कुर्वन्ति स्वानि
कार्याणि ते सुरा । सैव कारणकार्ये
षु प्रत्यक्षेणो वगम्यते ॥ सगुणानिर्गु
णासा तु द्विधा प्रीता मनोविभिः ।
सगुणारागिभिः । सेव्यानिर्गुणा तु
विरागिभिः ॥ सगुणाः एकैकगुण
विशिष्टाः निर्गुणा सा म्यावस्थोपाधि
ब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ धर्माय काममो
क्षाया स्वाभिनीसानिराकुला । ददा
ति शक्तितान् कामान् पूजिता बाध

शक्तिः .

पूर्वकम् । न जानन्ति जनामूढास्तां
सदासाययावता । जानन्तोपि न
रा । किञ्चिन्मोहयन्ति परानपि ॥ प
ण्डिता खोदराथैवापाखण्डानि
पृथक् पृथक् । प्रवर्तयन्ति कस्मिन्ना
प्रेरितामन्दचेतसः ॥ कलावस्मिन्
महाभागानानाभेदसमुत्थिता ।
नान्येयुगे तथा धर्मादिदेवाद्याकथञ्चन
॥ विष्णुश्चरत्यसावुपतपोवर्षाण्यने
कथः । ब्रह्माश्चरत्येदेवाध्यायनाः
कमपि भ्रुवम् ॥ कामयानाः सदा
काम तीक्ष्णः सर्वदैवहि । यजन्ति
यज्ञान विविधान् ब्रह्मविष्णुमहेश्व
राः ॥ यदि ब्रह्मादयो मुख्यास्तर्हि ते
ऽन्ये किमिति भजियुः । भजन्ति च ।
तस्मात्प्रते मुख्याः । किन्तु पराशक्ति
रेवेति भावः । तैवैशक्ति परादेवी
ब्रह्माख्या परमात्मिकाम् । ध्याय
न्ति मनसानित्यनित्यामत्वासनात्
नीम् ॥ परब्रह्मैव तस्यारूप नान्य
मस्तौत्वाभिप्रायेण । ब्रह्मात्मिकाम
त्यक्तम् । स्पष्टीकृतञ्चेतदस्माभिरु
पादृचाती ॥ तस्माच्छक्तिः सदासि
व्याविबुद्धिः कृतनिश्चयै । निश्च
यः सर्वशास्त्राणाञ्चातव्यो मुनिस
त्तमा । कृष्णाच्छ्रुतमयाचेतत्ते
न ज्ञातन्तु नारदात् । पितुः सका
शात् तैनापि ब्रह्मणा विष्णुवाक्यतः ।
न श्रोतव्यं न मन्त्रव्यं न न्ये पावचनव-

शक्तिः :

धैः । शक्तिरेव सदासिन्याविबुद्धिः
कृतनिश्चयै ॥ यथा गजशरीरे प्र-
विष्टस्य चैतन्यस्य गजवृत्तिव्यवहारः ।
तथा प्रथमसमायाशरीरे प्रविष्टस्य चै
तन्यस्य समायाशक्तिरिति व्यवहारस्त
दनन्तरगुणोत्पादादिकैकगुणवि
शिष्टमायाश्रवणब्रह्मण्यवब्रह्मावि-
ष्णुरुद्रवत्यादिव्यवहारः । तथा च
सर्वकारणब्रह्ममायाशक्तिसहितमेव
भवतीति मायाशक्तिदेवी भगवतीत्या
दिमुख्यग्रन्थैरेवापाख्यत्वात् । श
क्तिरेवेति ॥ प्रत्यक्षमपि द्रष्टव्यमश
क्तस्य विवेकितम् । अतः सर्वेषु भू
तेषु ज्ञातव्याशक्तिरेव हि ॥ इति
श्रीदेवीभागवतप्रथमस्कन्धे चष्टमो-
ध्यायः ॥ साशक्तिः परमात्मा
सौम्या सौसा परमात्मता । अन्तरं जे
तया । कीपि सूक्ष्मवेदचनारदिति
द्वतीयस्कन्धे ७५ अध्यायः ॥ इति ॥
उत्साहादौ । नीतिवेदिना प्रभाषी
त्साहमन्त्रजासु तिसृषु ॥ तत्र प्रभु
त्वे साधकत्वात्कीशदण्डौ प्रभुशक्
तिः । विक्रमेण स्वशक्त्या विस्फुर-
णमुत्साहशक्तिः । सन्ध्यादीनां सा
मादोनाञ्च यथावस्थानमन्त्रशक्तिः
॥ बलिः । सहस्रिः । शौर्यः । परा
क्रमे ॥ बुद्धिसामर्थ्ये ॥ स्त्रिया
म् । योगिनि । नारीनाम् ॥ प्रक
तौ ॥ ब्रह्मणाम् । ब्रह्मावपदा

शक्तिवयम्

यमर्थोविदध्व्यद्वतौश्वरसङ्गेते ।
 शक्त्यतजितुमनयाया । शक्तृशक्तौ
 । स्थिरांशक्तिम् । कास्त्राम् । शक्तं
 सास्त्रे ॥ पुं० । अशिशुमनेर्ज्येष्ठपुत्रे ।
 शक्तियह । पुं० । शिवे । कार्तिके
 ये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ अस्मात्प
 दादयमर्थोविदध्व्यद्वतौश्वरसङ्गेते । शक्
 तिरितितार्किका । तजज्ञानन्तु
 व्याकरणादिभ्यः । अतएव । शक्ति
 यह व्याकरणोपमानकोषप्रशक्त्या
 इत्यहंरतश्च । वाक्यस्यशेषादिभ्यो
 र्बदन्तिसाम्प्रथ्यत । सिद्धपदस्यहं
 ॥ इतिप्राक् ॥

शक्तियहक । पुं० । व्याकरणोपमा
 नादौ ॥ चि० शक्तियहोतरि ।

शक्तिवयम् । न० । ज्ञानेच्छाक्रियाख्य
 शक्त्यत्रये । यथा । इच्छाक्रियात
 याज्ञानगौरौवास्तीतुवेण्यौ । चि
 धाशक्तौ स्थितायचतत्परज्यो
 तिरिति ॥ राज्ञाप्रभुमन्त्रोत्साहा
 ख्यासु । शक्तुर्विजयार्थं राज्ञाशक्ति
 त्रयसादरमादरणीयनतुहापनीयम्
 । चिशक्तयोयथा । एषाचिशक्ति
 रुहिष्ठानयसिद्धान्तगामिति । एषा
 श्वेतापरासृष्टिः सात्त्विकीव्रजस
 स्थिता ॥ एषैवशक्तारवसिन्नेण्यौ
 शरिर्कोर्त्तिता । एषैवशक्त्यातमसि
 रौद्रीदेवीतुकोर्त्तिता । परमात्माय
 यादेवएकएवविधास्थितः । प्रयोज

शक्य

नवशास्त्रकतिरेकैवचिविधः । शवेदि
 तिवाराहपुराणम् ॥ शक्तौनात्रय
 म् ॥

शक्तिधरः । पुं० । कार्तिकेये । स्क
 न्दे । चि० शक्तिभृति । शक्तैर्ध
 र ॥

शक्तिपथं । पुं० । सप्तपथं ब्रह्म ॥

शक्तिपाणि । पुं० । कार्तिकेये ॥ चि०
 शक्तिधारिणि । शक्ति पाणौयस्य
 स ।

शक्तिवयनम् । न० । प्रजननसामर्थ्यं ।
 शक्तिसम्बन्धे ॥

शक्तिभृत् । पुं० । कार्तिकेये ॥ चि०
 शक्तिधारकः ॥

शक्तिमान् । चि० शक्ते ॥

शक्तिहेति । चि० शक्तिधरे ॥

शक्तिहेतिक । चि० शक्त्यध्वधारिणि
 । शाक्तीके ॥

शक्तौ । स्त्री० । शक्त्यान्तरे । शक्तौ । व
 द्वादिषुशक्ति शक्त्यद्विपाठात्प
 चोक्तीषु ॥

शक्त्यर्धं । पुं० । अमहाराक्षुजिललाट
 यौवासूत्यग्नेघर्मेदीर्घानि श्वासे
 च । यथा । कुक्षीललाटोयोवायाय
 दाघर्मं प्रवर्तते । शक्त्यर्धं । तवि
 जानीयादायतीच्छासमेवच ॥

शक्य । चि० शक्तिविषये । शक्त्या
 त्रये । वाक्ये । यथा । शक्त्यर्थोऽ
 भिधयाज्ञेय लक्ष्योन्मेषणयामतः ।

शक्रानन्दन

। व्यङ्गीजनयाज्ञेयस्तिष्ठ शब्दखण्ड
तयद्वति । ईश्वरसङ्केत . शक्तिस्त
याऽर्थबोधकपदवाचकम् । यथागे
त्वादिविशिष्टविधकगवादिपद . त
द्वाध्वेर्योगवाद्वाच्य स एवमुख्या
र्थवृत्तुच्यते । समर्थे ॥ शक्र० । श
क्तिसङ्घातश्चित्यत्सध्ये । शक्नोये ।
शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्या
शेभासमानार्थे ॥

शक्र । पु० इन्द्रे । देवराजि ॥ कुटजवृक्षे
॥ शर्जुनपादपे ॥ शक्रोतिदैत्यान्
नाशितुम् । शक्र० । स्फायितश्ची
तिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाक्षत । पु० सुमेरुपर्वते ॥
शक्रगोप . । पु० इन्द्रगोपक्रीटे ॥
शक्रज । पु० काकी । आशके । गूढ
मैथुने ॥ इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्यात
। जनी० । छ . ॥

शक्राजित् । पु० इन्द्रजिति । रावणपु
त्रे । शक्रमजेषोत् । जि० । सत्सू
द्विषित्वादिनाक्लिप् ॥

शक्रधनुः । न० शक्रायुधे शक्रस्यधनुः ॥
शक्रध्वज । पु० इन्द्रध्वजि । उत्सववि
शेषे ॥ चतुरस्रध्वजाकारराजद्वारेप्र
तिष्ठितम् । आहुः शक्रध्वजनाम
पौरुषीकसुखावहम् ॥ निशेषीदेवी
पुराणे . वाराहीसहितादिषुषद्रष्ट
व्य . ॥ शक्रध्वजवृक्ष ॥

शक्रानन्दनः । पु० जयन्ते । अर्जुने

शक्रशरासनम्

वाल्लिनि ॥ कोकी ॥ शक्रश्चनन्दन
शक्रपर्याय । पु० कुटजवृक्षे ॥ शक्र .
पर्यायोक्त

शक्रपादप । पु० देवदारुवृक्षौ शक्र
स्यपादप ॥ कुटजी ॥

शक्रपुष्पका । स्त्री० शक्रपुष्पाम् ॥
शक्रपुष्पो । स्त्री० अग्निशिखावृक्षे ॥
शक्रोऽर्जुनतरु पुष्पमस्या । शक्र
शब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिकः । पाक
कर्णेतिङ्गीष् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥

शक्रभित् । द् । पु० इन्द्रजिति । रा
वणौ ॥ शक्रमभैत्सीत् । भिदर .
। क्लिप् ॥

शक्रभुवनम् । न० नाकि । सुरलीकि ॥
शक्रस्यभुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
शक्रमाता । स्त्री० भाग्याम् ॥ इन्द्र
जनन्याम् ॥

शक्रमातृका । स्त्री० इन्द्रध्वजाश्चयष्टिव
शेषे ॥

शक्रमूर्धा । पु० श्वसीके ॥ इ० जि०
शेष ॥

शक्रवल्ली । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
शक्रवारुणी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥
शक्रवाहन . । पु० मैथे ॥

शक्रवीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रस
ञ्जकबीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रायुधम्

शक्रशाखी । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्रा
ख्य शाखी ॥

शक्रशाला । स्त्री० प्रतिशये । स
शक्रशालिका । स्त्री० प्रतिशये । स
भायाम् ॥

शक्रशिर । न० बद्धीके ॥ इन्द्रम
स्तके ॥

शक्रसारथिः । पुं० मातलौ ॥

शक्रसुत । पुं० जयन्ते ॥ बालिवान
रे ॥ अर्जुने ॥ काके ॥ शक्रसु
त ॥

शक्रमुधा । स्त्री० कुन्दुरी ॥

शक्रसृष्टा । स्त्री० हरौतक्योम् ॥

शक्राख्य । पुं० पेशके ॥ त्रि० इन्द्र
नामके ॥

शक्राणी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ शक्र
मणतिकीर्तयति । अणशब्दे । क
र्मण्यण । टिट्ठेतिङोप् ॥

शक्रायुधम् । न० इन्द्रायुधे ॥ अस्रस
म्भवादिकयथावाराध्याम् । सूर्यस्य
विविधवर्णाः । षवनेनविघटिता
कराः साभे । वियतिधनुस्त्रास्था
नायेदृश्यतेतदिन्द्रधनुः ॥ केचिद
नक्तकुलीरगनिः श्वासीद्भूतमा
हुराचोर्याः । तद्यायिनानृपाणाम
भिमुखमजयावहभवति ॥ अस्त्रि
मयनिगाढद्युतिमत्स्निग्धघनवि
धवर्णम् । द्विरुषितमनुलोमसप्रश
स्तमम्भः प्रयच्छतिच ॥ विदिरुद्रत

शक्रा

दिकपतिनाशचव्यभजमरकाकारि ।
पाटकपीतकनीक्षैः । शस्त्राग्निचुल्का
तादोषा ॥ जलमध्येऽनावृष्टिभुं
विसंख्यबधस्तरोस्थितेव्याधि । व
क्षीकेशस्रभयनिशिसचिववधायधनु
रैन्द्रम् ॥ वृष्टिर्करोत्यवृष्ट्यावृष्ट्यावृ
ष्टिनिवारयत्यैन्द्र्याम् । पश्चात्सदै
ववृष्टिर्कुलिशभृतश्चापमाचष्टे ॥ चा
पमद्योनः कुरुतेनिशायामाखण्ड
लायादिशिशूभूपपीडाम् । याम्याप
रोदकप्रभवनिहन्त्यात्सेनापतिनाय
कमन्त्रिणौच ॥ निशिसुरचापसित
वर्णाव्यजनयतिपीडाद्विजपूर्वाणा
म् । भवतिचयस्यादिशितद्वेष्टनरप
तिमुख्यनचिराद्व्यात् ॥ इति ॥

शक्राशन । पुं० कुटजवृक्षे ॥ न० भ
ज्याम् । विजयायाम् । सविदि ॥
अस्रयुणोयथा । शक्राशनस्तुतीक्ष्णो
णमोहकतत्कुष्टमाशनम् । बलमेधा
ग्निकृतस्तेषांशोहारिरसायनम् ॥

शक्राक्षः । पुं० इन्द्रयवे ॥

शक्रोत्थानम् । न० शक्रध्वजात्सवे ॥

शक्रोत्सवः । पुं० ध्वजात्थाने । इन्द्र
स्योत्सवे ॥

शक्रः । त्रि० प्रियवदे ॥ शक्रोति । श
क्रः । मूशक्यम्बिभ्यः क् ॥

शक्रा । पुं० इस्तिनि ॥ शक्ते ॥ श
क्रोति । शक्रः । ज्ञामदिपदा
त्तिपृश्निभ्योर्बानप् ॥

शङ्खः । पुं० सङ्ख्याविशेषः ॥
मन्त्राः १..... ॥
अस्त्रप्रभेदे । दीर्घायुधे । कुन्ते ।
शल्ये ॥ यादौभेदे । अङ्गोचमस्ये
॥ कौक्षि ॥ दीपसूर्ययोश्चायापरि
माणार्थकाष्ठादिनिमित्तैर्क्रमेणसू
च्यमायेद्वादशाङ्गुलपरिमितेकौलकी
। ईशे । शम्भौ ॥ मेढ्रे ॥ कलुषे ॥
राक्षसे ॥ नखीमामगन्धद्रव्ये ॥ द्वा
दशाङ्गुलपरिमाणे ॥ स्याणौ । श्रा

शङ्क :

खापचहरिततरी ॥ पक्ष्मनालि ॥
 पचशिरानालि ॥ शङ्कतेऽस्मात् ।
 शकि० । खरुशङ्क, पौयुनिलङ्क, लि
 म्वितिकुप्रव्ययान्त साधु . ॥
 शङ्कुकर्ण . । पुं० गर्हणे ॥ सिद्धस्या
 नविशे ॥ शङ्कुकर्णध्वनि : प्रो
 क्तेतिदेवीगीता ॥
 शङ्कुकर्णी . स्त्री० औषधिप्रभेदे । पा
 ककर्णेत्यादिवाङ्मौष ॥
 शङ्कुचि : पु० शङ्कुमत्स्ये ॥
 शङ्कुतरु । पुं० शालवृक्षे ॥
 शङ्कुर : वि० भयदे ॥ चासदाधि
 नि ।
 शङ्कुला । स्त्री० उत्पलपत्रिकायाम् ।
 पुनक्तन्याम् । सरोता० इ० भा०
 प्र० ॥ शङ्कतेऽस्मात् । शकि० । वा
 हुलकादुलच् । टाप् ॥
 शङ्कुवृक्ष . । पु० शालवृक्षे ॥
 शङ्कुशिरा । पुं० दानवविशेषे ।
 शङ्कुश्रुति . । पुं० पातालधिपतिदे
 व्यविशेषे ॥
 शङ्कोच । पुं० शङ्कुमत्स्ये । शङ्को
 च० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
 शङ्कोचि . । पु० शङ्कुचौचमत्स्ये ॥
 शङ्ख . । पुं० अलिकास्थि । भा
 लाऽस्थनि ॥ कुबेरस्थनिधिप्रभेदे ॥
 मखीनामनिगम्यद्रव्ये । शृङ्गौ ।
 कोकदले ॥ कर्णसमीपास्थनि ॥
 अष्टनागनायकान्तर्गतनागविशेषे ॥

शङ्क :

हस्तिदन्तमध्ये ॥ दशनिखर्भसङ्क्रा
 याम् । सखकोटी ॥ धर्मशास्त्रप्रये
 जकमुनिविशेषे ॥ रणबाद्यविशेषे ।
 माचामाचे . । ० ॥ पुं० न० कम्बौ ॥
 अर्धोभवे । पावनध्वनौ । अन्त
 कुटिले । महानादे ॥ अस्योत्प
 त्यादिरुक्ताश्रीदेवीभागवतब्रह्मवैव
 र्तेचयथा । अस्थिभि शखचूडस्यश
 ङ्कजातिर्बभूवह । नानाप्रकाररु
 पेशशङ्खत्पूतासुरार्चने ॥ प्रशस्तश
 ङ्कतोयश्वदेवानांप्रोतिदम्परम् । ती
 र्थतोयस्वरूपस्यविविच शमुनाविना
 ॥ शङ्खशब्देभवेद्यत्तत्तलक्ष्मी . सु
 स स्थिरा । सत्तात . सर्वतोर्थेषु
 य० स्मात् शङ्खवारिणा ॥ शङ्खी
 हरिदधिष्ठानयत शखस्ततोहरिः
 । तत्रैववसतेलक्ष्मीदूरीभूतममङ्ग
 लम् ॥ स्त्रीषास्यशखध्वनिभि शृ
 द्राणास्यविशेषत । भौताकृष्टाया
 तिलक्ष्मी श्मशमन्यत्स्थलान्तल
 इति ॥ मूलायङ्कारात्मकेषास्यज
 न्ये . यथा ॥ भूतादिमिन्द्रिया
 दिष्टुद्धिधाहृद्धारमौश्वर . । विभ
 र्तिशङ्करूपेणशार्ङ्गरूपेणचस्थितमि
 तिबिष्णुपुराणम् ॥ शङ्कनति० जन
 यति । खनुषवहारणे । अन्येभ्यो
 पौलिङः ॥ शङ्खस्येतिवा ॥ शा
 स्यतिअलक्ष्मीषा । शमु० । अन्त
 भात्रितयर्थः । शमे : खः ॥

शङ्खचूर्णम्

शाम्यत्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥
 शङ्खकः । पुं० शिरोरोगविशेषे । त
 स्यलक्षणादियथा । पित्तरक्तानिला
 दुष्टा । शङ्खदेशेविमूर्च्छिता । तौ
 अरुग्दाहरोगहिशायकुर्वन्तिदारुण
 म् ॥ सशिरोविषवहे गान्धिरुध्याशु
 गलतया । चिराच्चाक्षीषितवृन्ति
 शङ्खकीनामनामत । व्यह्वज्जीव
 वतिभेषज्यं प्रत्याख्येयस्यकारयेत् ।
 पित्तरक्तानिला० अथकफोपियो
 ज्य । कृतानुताप कफपित्तर
 क्तेरितिसुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छि
 ता । प्रवद्धाः । चिराधात्चिरा
 चिमध्येमारयति । अथचिकित्सा
 शिरोरोगेभावप्रकाशिद्रष्टव्या । न०
 बलये ॥ पु० न० बम्बो ॥
 शङ्खकोर । पु० शुद्रागर्भेविश्वकर्मा
 रसजाते० वर्णसङ्करजातौ । शा
 ङ्खिके । शाखारी० इतिभा० ॥ श
 ङ्खङ्करोति । डुक्तञ्० कर्मण्यण् ॥
 शङ्खवरो । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खेवरति । चर० । पचादौचर
 डित्युक्तेडोप् ॥
 शङ्खचूर्णी । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥
 शङ्खचिह्नः । पुं० कम्बातायिनि ।
 शङ्खचूड । पुं० दैत्यविशेषे ॥
 शङ्खचूर्णम् । न० शङ्खातचूर्णे ॥
 शङ्खचूर्णकटुचारमुष्णक्रिमिहर
 परम् ॥

शङ्खपुष्पी

शङ्खज । पुं० कपोतडिम्बवद्दृष्टम्
 त्तायाम् ॥ चि० शङ्खजातवस्तु
 नि ॥
 शङ्खद्रावी । पुं० अम्बवेतसे ।
 शङ्खधरा । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
 शङ्खधारी । पुं० कन्देविशेषे ॥ ध्व
 जानन्दकर्णा षडेवाचवर्णाः ।
 बुधानन्दकारोभवेच्छ खधारी ॥ य
 था । स्फुरद्गोपमारीपरीरम्भकारी
 । हरि पातुहन्दावनाभ्यर्णचारी ॥
 शङ्खधम । पु० शङ्खवादके । शाङ्ख
 के ॥
 शङ्खधमा । पु० शाङ्खिके ॥
 शङ्खनख । पु० क्षुद्रगङ्गे ॥ शङ्ख
 स्यनखद्वय ॥ शङ्खनतिवा । बह
 समन्यनापीतियुचल्युड्वा । स्वा
 र्थेक । पुषादरादि । नखीनाम
 गन्धद्रव्ये । वृहन्नस्याम् ॥
 शङ्खनखा । स्त्री० शङ्खनस्याम् ॥ हि
 धाशङ्खनखास्यऽन्याश्रुत्याख्यावद
 रीकृद ॥ इतिरत्नमाला ॥
 शङ्खपुष्पी । स्त्री० मङ्गल्यकुसुमायाम्
 ॥ शङ्खपुष्पीतुशङ्खाव्हामङ्गल्यकुसु
 मापिच । शङ्खपुष्पीसरानेध्यापुष्पा
 मानसरोगहृत् । रसायनीकषायो
 ष्यास्मृतिकातिबलानिदा ॥ दोषा
 पक्षारभूतासृक्कुष्ठकमिविषप्रणु
 त् । इतिभावप्रकाशः ॥ पाकक
 र्त्तितङ्गीष् ॥

शङ्खिनी

शङ्खप्रस्थ . । पुं० चन्द्रसचिह्ने ॥
 शङ्खभृत् . । पु० विष्णौ ॥ भूता
 दहकारात्मक पाञ्चजन्याख्य शङ्ख
 विभक्तिः । कुम्भञ्० ॥ क्षिप् .
 तुक् ।

शङ्खमुखः . । पुं० कुम्भीरे ॥
 शङ्खमूलम् . । न० मूलके ।
 शङ्खसञ्ज्ञा । स्त्री० यात्रायागान्त
 रे । यथा । स्वाशसंस्थं बुधेलन्ने
 शुक्ले वा देवपूजिते । शङ्खसञ्ज्ञा
 ज्ञेयायागीयातु . कीर्तिप्रद .
 सदा ॥

शङ्खसिनः . । पु० चित्रगुप्तात्मजिका
 यस्यविशेषः ॥

शङ्खस्य . । पुं० वृद्धस्याम् ॥
 शङ्खालुकम् . । न० श्वेततायुक्ते क
 न्दविशेषे

शङ्खाङ्गा । स्त्री० शङ्खपुष्पाम् ॥
 शङ्खिका । स्त्री० तृणविशेषः । चि
 रायाम् . । चारवङ्गुली . इ० गौ .
 भा० ॥

शङ्खी . । पुं० हरो ॥ समुद्रे ॥
 चि० शङ्खवति ॥

शङ्खिनी . । स्त्री० चारपुष्पाम् .
 कीर्तिन्याम् । शङ्खाङ्गुली . इ०
 भाषा ॥ श्वेतचुक्रायाम् . बध्मे
 दे । चवलाग्रमेदे ॥ तीर्थविशेषे
 ॥ बुधशक्तिविशेषः ॥ श्वेतपुञ्जाग्रे ॥
 यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतवृन्दायाम् ॥

शचीश

शङ्खवत्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये
 स्त्रीविशेषः । तल्लक्षणं यथा । दी
 र्घासुदौर्घं नयनावरसुन्दरीयाकामो
 यभोगरसिकागुणशीलयुक्ता । रे
 खाचयेणचविभूषितकण्ठदेशासम्भो
 गकीलिरसिकोक्लिशशङ्खशीसा ॥
 शशकपद्मिनीतुष्टाचिचिनीरमतेमृ
 गम् । वृषभशङ्खिनीतुष्टाहस्ति
 नीरमतेहयम् ॥ पद्मिनीपद्मगन्धा
 चमीनगन्धाचिचिणी । शङ्खिनी
 चारगन्धास्यान्मदगन्धाचहस्तिनी ॥
 नाडीविशेषः ॥ गान्धार्याससरस्व
 त्या स्थितामध्येचशङ्खिनी ॥ श
 शङ्खा . सन्ध्याया शङ्खाका
 रपुष्पत्वात् । अतइति . ॥

शङ्खिनीफल . । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
 शङ्खिनीवास . । पुं० शाखाट-
 वृक्षे ॥

शचि . स्त्री० शच्याम् . इन्द्राण्याम्
 ॥ शचति । शचव्यक्तायावाचि । स
 र्वधातुभ्यङ् ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥
 शची . स्त्री० पुलोमजायाम् । पौलो
 म्याम् . इन्द्राण्याम् । शचति .
 व्यक्तवदति । शच० । इन्द्रन्तात् .
 कृदिकारादितिङीष् ॥ यतावर्या
 म् ॥

शचीपति . । पुं० इन्द्रे ॥ शच्याः
 पतिः ॥

शचीश . । पुं० इन्द्रे ॥

शठ .

शठ १. देशान्तरे । शठेरच्
। च. चम्ने ।

शठा । स्त्री. जटायाम् । शठति । श
ठकृत्वाविशरणगत्यवसादनेषु । अ
च् । टाप ।

शटि . । पुं. शब्दाम् । गन्धपला
श्याम् । शठ . । दृन् ।

शटिका । स्त्री. शटीप्रभेदे । गन्ध
पत्रायाम् ।

शटी । स्त्री. गन्धशब्दाम् । गन्धमू
ल्याम् । षड्ग्रन्थिकायाम् । कर्बू
रे । पलाशे । गन्धपलाश्याम् ।
कचूर. इ. दे. भा. । वनपादा. इ.
गी. दे. भा. ॥ गन्धपलाशीसुगन्ध
द्रव्य काश्मीरेप्रसिद्धम् । शठति ।
शठ . । अच् । गौरादि . ॥

शट्ट . पु. शट्टके ॥

शट्टकम् । न. शट्टे । साटा. इ. भा.
प्र. ॥ शालिचूर्णघृततैयमिश्रित
शट्टकवदेत् ॥

शठ . । पु. मध्यस्थपुरुषे ॥ धूर्त्तरे
॥ धूर्त्त . । परवस्त्रनाथ . मन्यथाजा
नन्नप्यन्यथावादिनि । गूढविप्रियक्त
ति । यथाक्त विष्णुपरायणे । प्रियव
क्तिपुरोऽन्यत्रविप्रियक्तस्तेभ्यश्च ।
व्यक्तापराधचेष्टशठोऽयकथितोबु
धैरिति ॥ अपिच । परकार्यविमुखे
। यथा । मनसावचसायसहृदयते
कार्यतत्पर . । कामंणाविपरीतश्च

शणपुष्पो

सशठ . सङ्गिरुच्यते ॥ अतुर्विधप
त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा
। कामिनीविषयकपटपटुरिति ॥
शठति. वक्ष्यति । शठकै तवे . प
चाद्यच् ॥ न. तगरे । कुङ्कुमे ॥
तौच्छायसी ।

शठता । स्त्री. कुसुतौ । निक्षुतौ ।
मायोयाम् । शठ्य ॥ भावकर्म
शोस्तज् ॥

शठाम्बा । स्त्री. चम्बुशायाम् । छिन्न
पल्याम् ॥

शण . पु. स्वनाम्नाप्रसिद्धेषु पे ।
माख्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वकसा
रे । दौर्घपक्षवे ॥ न. भङ्गायाम् ।
मातुलान्याम् ॥

शणवशिष्टका । स्त्री. शणपुष्पयाम् ।
शणपत्रम् । न. शणवत्कलनिर्मितेप
त्रे । कागद. इ. प्र. ॥

शणपर्णी स्त्री. अशनपर्ण्याम् । श
ण पर्णमस्या । शणशब्द शण
पर्णसदृशेणाक्षयिक । पाककथो
तिङोष् ॥

शणपुष्पम् । न. शणके ॥

शणपुष्पिका । स्त्री. चण्डारवायामो
षधी । शणा. पुष्पयस्या . । स्वा
र्थेकन ॥

शणपुष्पो । स्त्री. चण्डारवायाम् ।
चण्डेतिख्यातौषधी ॥ शणा . पुष्प
यस्या । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृशेणा

शण्ड .

क्षणिक . । पाककर्णेति ङीष् ॥
 अक्षागुणी . । शणपुष्पोक्तु सित्ता
 वामिनीकफपित्तजित् ॥ आठक्या
 म् ।

शणसूचम् । न० शण्डमांशसूचं ।
 पवित्रकै ॥ शणोति । शणगतौ ।
 पचाद्यच् । शणस्यसूचम् ।

शणालु । } पु० चारेवते । आरख
 शणालुकः । }

षे ॥ इ० श० र० लौ० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

शणौरम । न० शोणमध्यस्थपुलिने
 ॥ दृढं रौतटे ॥ इ० मेदिनिकर ।

शण्डम् । न० शण्डे । अञ्जादिसमूहे
 ॥ पु० असुरपुरोहिते ॥ शण्डतै ।
 शण्डिजायांसङ्घातिच । अस्मात्
 पचाद्यच् ॥

शण्डिक । पुं० देशविशेषि ।

शण्डिल . । पु० सुनिविशेषि ॥ शण्ड
 ते । शण्डि . । सलिकल्यनिमहिभ
 डिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभू
 म्यङ्गलच् ॥

शण्ड । पुं० गीपतौ । सांड० इ०
 भा० ॥ आकृष्टाण्डे ॥ वर्षावरे ।
 अन्तर्महल्लिके । अभ्यन्तरस्त्रौरच
 के ॥ तृतीयप्रकृतौ । स्त्रीवि ॥
 शान्यतिशयभावात् । शमउप
 शमे । शमेठः ॥ वन्धापुरुषे ।
 उन्मत्ते

शतघ्नो

शतम । न० दशगुणितदशसङ्ख्या
 याम् । दशतौ । १००० दशदशत
 परिमाणमस्य । पङ्क्तिविशतीति नि
 पातनात् । प्रकृते शभाव . त
 सप्रत्ययः । सङ्ख्येये ॥

शतक । चि० शतसङ्ख्याविशि
 ष्टे सङ्के । शतपरिमाणमस्य । स
 ङ्ख्यायाञ्जतिशदन्ताया . कान् ॥
 शतेनक्रीताया ॥

शतकीर्त्ति . । पु० भाव्यहृद्विशेषि ॥

शतकुन्द . । पु० करवीरे ॥

शतकुम्भ . । पु० पर्वतविशेषि । श्वेत
 करवीरे ॥

शतकीटि । पुं० वज्रे ॥ शतकी
 टधोधारा . क्षीणलक्षणा यस्य स
 ॥ दशार्बुदे । अङ्गे । पद्म ॥ -

शतक्रतु . । पुं० इन्द्रे ॥ शतक्रत
 वीयस्यसः ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ चि० श
 तभागे ॥

शतयन्त्रि . । स्त्री० दूर्वायासु ॥

शतघ्नौ । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धे
 शस्त्रविशेषि ॥ प्राकाररक्षार्थनि
 मिंतेयन्त्रविशेषि ॥ शतहन्ति ।
 इन० । अमनुष्यकट्केवेति टक् ॥
 ङीप् ॥ लोहकण्टकसञ्छन्नाशतघ्नौ
 महतीशिलेति . विजयरचित ॥
 वसिकाख्याम् ॥ करञ्जके ॥ शल
 रोगविशेषि ॥

शतपत्र .

शतच्छन्दः । पुं० काष्ठकुट्टखने ।

दार्वाघाटे । शतच्छदाचस्य ॥

शततम । त्रि० शतस्यपूरणे । नि
त्यशतादिमासार्द्धमाससवत्सराच्चे
तिष्ठत्तमङ्गोगमः ॥

शततारा । स्त्री० शतभिषायाम् ॥

शतदन्तिका स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

शतद्रु । स्त्री० सरिद्विशेषे । शतु

द्रौ । अस्याजलगुणायथा । शत

द्रोर्विपाशायुजः सित्पुनद्याः सु

शौतलवृक्षादुसर्वाभयघ्नम् । जल

निर्मलदीपनपाचनश्चप्रदत्ते बलवु

द्धिमेधायुषश्च । शतधाद्रवति ।

दुगतौ । हरिमितयोर्दुव शते

चित्तिकु । मितद्वादित्वाद्भुवां ॥

शतधा ।) स्त्री० शतप्रकारे ॥ दूर्वा
शतधा ।) याम् ॥

शतधामा । पुं० विष्णौ । शतमन
नानिधामान्दस्य ॥

शतधारम् । न० पर्वी । वक्त्रे । श
तधारा कोणलक्षणावस्थस त्रि०
शतधाराविशिष्टे ॥

शतधूत । पुं० इन्द्रे । शक्ते ॥ पर
मेष्ठिनि । स्रष्टारि ॥ दिवि । स्वर्गे ॥

शतपत्र . । पुं० मयूरे ॥ दार्वाघा-
टे । सारसे । राजकीरे ॥ नू
रीतीता । इ० भा० न० कमले
शतपत्राख्यस्य ॥

शतपदचक्रम्

शतपत्रक . । पु० दार्वाघाटे । काष्ठ
कुट्टखने ॥ शतपत्राख्यस्य ॥

शतपत्रनिवास । पुं० ब्रह्मणि ।
त्रि० पद्मस्थौ ॥

शतपत्रिका । स्त्री० शतपत्र्याम् । सी
बन्ध्याम् ॥

शतपत्री । स्त्री० सेबन्ध्याम् । सेबती०
इ० भा० ॥ पाटलवर्णासी० गुलाब
इ० प्रसिद्धास्त्री० उभयो पर्यायाव
था । शतपत्रीतरुयुक्ताकार्ष्णि० का
चारुकीशरा । सहाकुमारीगन्धाव्या
लाक्षापुष्पातिमञ्जुला ॥ शतपत्री
हिमाद्र्याद्याहिणीशुक्लालवृः
दोषचयास्तजिह्वार्थिताकटौचपा
चनी ॥

शतपथ . । पु० वेदैकदेशे ।

शतपथिक . । त्रि० शतपथाध्येतरि
॥ शतपथमधीतिवेदधा । इकन्
पदोत्तरपदात् ॥ शतपथे . पिकन्
पथ इतिपिकन् ॥ पित्वात्०
स्त्री० शतपथिकी ॥

शतपदचक्रम् । न० नामानवचक्रा
नार्थचक्रे ॥ तद्यथा । चक्रं शत
पदवक्ष्ये० ऋक्षाणाञ्चरसम्भवम्
। नामादिष्वर्थात्तान्नेयाञ्चरशब्दं
शक्तास्तथा ॥ तिर्यग्भुङ्गतादिखा
रुद्रसङ्ख्यालिखिबुधः ॥ जायते
कोष्ठकानाञ्चरतेकनाचसपथः ॥
अ० व० क० इ० उ० ङीरेणान्यां०

शतपदचक्रम्

म० ट० प० र० ता० हरिति०
 चान्नेय्याम् । न० य० म० ज०
 खा० नैकल्या० ग० स० द० च०
 जा० वायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चक्रमेयैववि
 श्ववर्णान्प्रयोजयेत् । पञ्चस्वरसमा-
 योनि एकैकपञ्चधाकुरु ॥ चवर्णाद्या
 क्षयिञ्चैवा । सन्ध्यक्षरयुतास्तथा ।
 सजातीयैक्यमाख्यायपञ्चस्वरविनिर्ण-
 यः । ऋदृलृतीरप्यकारेष० श्रेण
 सस्यपरिग्रहः । कु० वा० कु० पु० सु०
 दु० ध्यानेषीषिषीय्यक्षराणिच ।
 कु० घ० ङ० ञा० भवेत्स्तम्भे रौ-
 द्रेत्वीशानगीचरे । पु० ष० य०
 ठा० भवेत्स्तम्भे हर्षा चान्नेयसन्न-
 के ॥ भु० ध० फ० ठा० भवेत्स्तम्भे पू-
 र्वाषाढे च नैक्यते । दु० य० भ०
 ज० भवेत्स्तम्भे वायव्ये भाद्रपदतरे
 एवस्तम्भचतुष्कस्रज्जातव्य स्वरवेदि
 भिः । धिष्य्यानिक्तात्तकादीनिप्रत्ये
 कचतुरक्षरे । साभिजित्य शका
 स्तस्रशतैकवाद्दशाधिकम् । यद्वर्णा
 शक्योऽष्टस्य क्रूर सौम्योऽपि वा
 यद्वः । तत्रस्थोऽवेधयेत्सम्यक्पुं
 सीनामादिमाक्षरम् । सौम्यैर्विंश
 शुभर्चो यमशुभपापखेचरे । ॥ मि
 श्रैर्मिश्रफलतत्रनिर्वेधेन शुभाशुभम
 । यदाद्य सर्वतोऽभद्रे यद्विपयमेद
 तः । शुभाशुभफलसर्वतदिहापि
 विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वरा० च०

शतपदचक्रम्

इ० उ० ए० ओकारास्तैर्योमेधि-
 ष्य्यानिनक्षत्राणि । श्वचतुर्भि-
 र्योरेकनक्षत्रयथा । अ० इ० उ०
 ष० कृत्तिका । ओ० व० वि०
 वु० रोहिणी । वे० वा० क०
 कि० मृगशिरः । कु० घ० ङ०
 छ० आर्द्रा । के० की० ह० हि०
 पुनर्वसू । इ० ई० ङी० ङ० पु
 ष्य । डि० दु० डे० डो० श्लेषा
 । म० मि० मु० मे० मघा । मो०
 टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी ।
 टे० टी० प० पि० उत्तराफाल्गु-
 नी । पु० ष० य० ठ० हस्त । पि०
 पो० र० रि० चित्रा । रु० रे०
 रो० त० स्वाति । ति० तु० ती०
 तो० विशाखा । न० नि० नु० ने०
 अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्ये-
 ष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम् ।
 भु० ध० फ० ठ० पूर्वाषाढा । भे०
 भो० ञ० जि० उत्तराषाढा । जु०
 जो० ञी० ख अभिजित् । खि०
 खू० खे० खो० श्रवण । ग० गि०
 गु० गे० धनिष्ठा । गो० श० शि०
 शु० शतभिषा । शि० शी० द० दि०
 पूर्वाभाद्रपदा । दु० य० भ० ज०
 उत्तरभाद्रपदा । दे० दो० च०
 चि० रेवती । चु० चे० चो० ल०
 अश्लिनी । लि० लु० ले० लो० भर-
 णी । ऋलृयुक्ता अकारयुक्तेन च

शतपादिका

य . । ऋस्तेनदीर्घोच्चेय . । ताल
८८ शकारेणदन्त्यसकारोच्चेय ॥ इ
तिशतपदचक्रम् ॥

शतपदी । स्त्री . कर्णजलीकायाम् ॥

शतपादायस्या । कुम्भपदीषुचि
तिसाधु ॥ शतावयाम् ॥

शतपद्मम् । न . श्वेतकमले । पुण्ड
रीके ॥

शतपर्वा । पुं . वशे । त्वक्सारि ।

शतपर्वाय्यस्य ॥ इक्षुविशेषे । शत
पारके ॥ यथा । शतपर्वाभवेत्
किञ्चित्कीषकारगुणान्वित । वि
शेषात्किञ्चिदुष्णश्चसत्चार पवना
पह ॥

शतपर्ष्णी । स्त्री . दूर्वायाम् ॥ वचा
याम् ॥ भार्गवभार्यायाम् ॥ को जा
गरपूर्णमायाम् ॥ कटुकोयाम् ॥
शतपर्वाय्यस्याः । पाक्षिक . कव
भावः ॥

शतपर्बिका । स्त्री . दूर्वायाम् ॥ वचा
याम् ॥ शतपर्वाय्यस्याः । शिषा
दितिकम् ॥ यथा । शतपर्बति ।
पर्वपूरणे । गबुल् ॥ यवे ॥

शतपर्वेश . । पुं . शुक्रयष्टि ॥ शत
पर्वायार्कशः ॥

शतपात् . द् । स्त्री . शतपद्याम् ॥ श
त पादायस्याः । सङ्ख्यासुपूर्व
स्तेतिसाधुः ॥

शतपादिका । स्त्री . शतपद्याम् ॥ का

शतभिषक्

कोल्याम् ।

शतपादौ । स्त्री . शतपादिकायाम् ॥

शतपुष्पा । स्त्री . सितच्छत्रायाम् ।

अतिच्छत्रायाम् । मधुरायाम् ।

सौप्त । धानसीपा . इ . भा . प्र . ॥

अस्यागुणायथा । शतपुष्पाक्षुस्तीक्ष्ण

पित्तकृद्दीपनीकटु । उष्णज्वरानि

लम्बेष्वावणशुक्लाक्षिरोगहृत् ॥ मिश्रे

यातद्गुणाप्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनु

त् । अग्निमान्द्यहरीकृदावक्षविट्क

मिशुक्रहृत् ॥ रुक्षोष्णापाचनीका

सर्वमिश्रेष्मानिक्तान्हरित् ॥ अपि

च । एकेवाहवहुरसास्वपासीनैव

वासिताः शतपुष्पावदत्येव क्वच दत्त्वा

जिगीषया ॥ शतपुष्पाय्यस्याः ।

सदृक्काण्डेतिटाम् ॥

शतपुष्पिका । स्त्री . शतपुष्पायाम् ॥

शतपारक . । पुं . शतपर्वाय्यइक्षु

विशेषे ॥

शतप्रसूना । स्त्री . शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रास . । पुं . करवीरवृक्षे ॥ श

त प्रास इत्यपत्राय्यस्य ॥ शतपुष्पा

यिप्रास्यतिवा । असुक्ष्मेपणे । कम्भ

य्यस्य ॥

शतबलिः । पु . कपोनाय्यपतेवि

शेषे ॥

शतभिषक् । स्त्री . शतभिषानक्षत्रे

॥ चि . शतभिषजिजाते । बल्यशा

स्तेतिजातायस्यबालुक् । पक्षे शा

शतमूली

तमिवजः । शतभिषेपि ॥
 शतभिषा । स्त्री० अश्विन्यादिषु चतु
 र्विशेषे ॥ तत्रजातफलं यथा ।
 शीतभीतिरतिसाहस्रीसदानिष्ठुरा
 हिचतुरीनरोभवेत् । वैरिणामति
 शयोहिदारुणोवारुणोऽयदियस्यस
 न्भवे ॥
 शतभीरु । स्त्री० मल्लिकायाम् ।
 विला० विली० रायविल० इ० च० भा०
 प्र० पुष्पे ॥ शत बहुविधविशेषिणी
 भीरवाऽश्वाः ।
 शतमख । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥
 शतमखाचक्ष ॥
 शतमन्यु । पुं० दिवस्यतौ ॥ इन्द्रे ॥
 शतमन्यवीरागाचक्ष । शतेषु दै
 त्येषु मन्यु क्रोभोऽस्येति वा ॥ शत
 मन्यवे दैन्यान्यस्य वा । दैत्यैः प
 राजित्वात् ॥
 शतमान पु० दशरूपधरणेषु । वि
 शत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे
 इत्यर्थः ॥ धरणानि दशज्ञेय श
 तमानस्तुराजतत्प्रतिमनु ॥
 शतमाज्य । पु० अक्षकारके ॥ इ०
 कश्चित् ।
 शतमूला । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ वचा
 याम् ॥
 शतमूलिका स्त्री० द्रवण्याम् । मूणि
 कपर्ण्याम् ॥
 शतमूली । स्त्री० बहुमुतायाम् ।

शतसहस्रकम्

शतावयवम् ॥ शतमूलान्यस्या
 । पाककर्णोतडोष् ॥
 शतयष्टिक । पु० शतस्रतिकाहारे ।
 दे० षष्ठ्यन्ते ॥
 शतरुद्रिवम् । न० हविरादौ ॥ श
 तरुद्रादेशताचक्ष । शतरुद्रादृष
 स्रतिष ॥
 शतरुद्रीधम् । न० शतरुद्रिये ॥ श
 तरुद्रादृषस्रतिचकाराच्छः शत
 शब्दोऽनन्तश्चन ॥
 शतरूपा । स्त्री० स्वायम्भुवमना
 यत्न्याम् ॥ ब्रह्मण कन्यायाम्
 यत्न्यास्रतिमात्स्ये तृतीयाध्याय ॥
 शतलुम्प ।) पु० किरातार्जुनीय
 शतलुम्पक ।) पु० किरातार्जुनीय
 काव्यकर्त्तरिभारविकधी ॥
 शतवीर्या । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥
 शतवीर्यायस्या ॥ कपिलद्राचा
 याम् ॥ शतावयवम् ॥
 शतवेधी । पु० अस्त्रवेतसे ॥ शत
 वेदितुशीलमस्य । विधिविधाने ।
 सुपीतिणिनि ॥
 शतवेधिनौ । स्त्री० चुक्रिकायाम् ।
 चक्रास्यशके ॥
 शतव्रज । पुं० अनन्तगतौ । अप
 रिमितगतौ ॥
 शतसहस्रम् । न० शतगुणितसहस्र
 । लक्षे ॥
 शतसहस्रकम् । न० तीर्थविशेषि ॥

शतानन्द

शतक्रदा । स्त्री० वच्चे ॥ विद्युति ।
सौदामिन्याम् ॥ शतक्रदा० ॥ अ
र्चो वि० अगाधजलाशयावासन्यस्या
। अच् ॥ शतक्रदायस्याङ्गतिवा
। पृषोदरादित्वाङ्गुस्त्व ॥

शताश । वि० शततमेभागे ॥ स
ङ्ख्याशब्दस्यवृत्तिविषयेप्रयोग्यत्व
म् । यथा । तस्यादिषोडशशिनया
गङ्गासुरपूजिता । शतांशिनैवतुल
सीतेनविष्णो प्रियासदेतिमृत्युञ्ज
यतन्त्रम् । तस्या सुरायाङ्गुतिस
व्यञ्ज ॥

शताब्दी स्त्री० पार्वत्याम् ॥ शत
पुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतम
द्योयस्याः । बहुव्रीहौ० वच् ।
ङीष् ॥

शताङ्गः । पुं० युक्तार्थरथे । स्रन्दने
॥ शतमङ्गान्यवयवायस्यसः । ति
निशद्गुमे ॥

शतानकम् । न० रुद्राक्रौडे । स्म
शाने ॥

शतानन्द । पुं० मुनिविशिषे ।
गौतमस्यसुतेदेवकीनन्दने ॥ गौत
ममुनौ ॥ जनकपुराहिते ॥ ब्र
ह्मणि ॥ विष्णुरथे । शतमानन्दा
अस्य एकएवपरानन्दउपाधिमेदा
स्यतधाभिद्यते ॥ शतमनेकी० अस्त
करणवृत्तिविशिषेष्पाधिष्वभिव्यज्य
मानाशानन्दाअस्यपरमानन्दसिन्धो

शताङ्ग .

अङ्गणवृत्तिवा ॥

शतानीक । पु० व्यासशिष्ये० मुनि
विशिषे ॥ वृद्धे ॥ नृपविशिषे । जन
मेजयपुत्रे ॥

शतायु । वि० शतवर्षवयसि ॥ श
तवर्षाणामायुर्यस्यसः ॥

शतारम् । न० वच्चे ॥

शताङ्घ्रौ । स्त्री० कुष्ठमेदे ॥ रक्तश्यावं
शतारु । न० ॥

सदावृत्तिशतारु स्यादङ्गुत्रयम् ॥

शतावरी । स्त्री० शतमूल्याम् । इन्द्री
वर्याम् ॥ अस्यागुणा । शतावरी
गुरु । शीतातिक्तास्वादीरसायनी ।
मेधाग्निपुष्टिदास्निग्धानेत्यागुल्मा
तिसारजित् । शक्रस्तन्यकरोबल्या
वातपित्तास्रश्लेथजिदिति ॥ अस्या
घाकोयथा । शतावरीमूलकल्ककल्का
तृक्षोरवतुर्गुणम् । क्षीरतुर्यवृतग
व्यंसितयाकल्कतुल्यया ॥ घृतशे
षंपचेत्तन्तुपलाहं लेहयेत्सदा । र
क्तपित्तघ्नपित्तघ्नयश्वासस्त्रनाशये
त्तृदितिलघुशतावरीपाकः ॥ शध्या
म् । इन्द्राण्याम् ॥ शतेनाहपोति
। वृज्ज्० । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शतावर्त्त । पु० विष्णौ ॥ शतभाव
र्त्ता प्रादुर्भावाचक्ष ॥

शतावर्त्ती । पु० विष्णौ ॥

शतास्त्रि । पुं० शतकीटौ ॥ वच्चे ॥

शताङ्गा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ।

शत्रु .

शत्रूणां । इ० गौ० भा० ॥ मधु
 रिकायाम् । अतिच्छन्नयाम् ॥
 शत्रिकः । चि० शत्रो ॥ शत्रेनक्री
 तः । शतव्यविकारेऽप्यविवक्षा ।
 शतस्यनिमित्तं स योगउत्पादोवा-
 ॥ क्रीतवत्परिमाणादित्यतिदेशा
 त् । शताच्चठन्यतावशतद्वतिठन् ॥
 शत्रैः । पु० शत्रौ । हिसायाम् ॥
 श्रीयते । शदुल्लशतने । शदेस्तचे
 खिरक् ॥
 शत्रुः । चि० शत्रिके ॥ शत्रिकव
 दतिदेशाद्यत् ॥
 शत्रिः । प० कुक्षुरे । हस्तिनिःश्रीय
 ते । शदुल्ल । राशदिभ्याचिप् ॥
 शत्रुः । पु० । स्वविषयान्तरोवनिमे
 ॥ विषयानन्तरोराजित्यमरः ॥ नि
 पातकारिणि । रिपौ । वैरिणि ।
 सपत्ने । अरौ । अभिघातिनि ॥
 शत्रुर्विधा । आभ्यन्तरोवाह्यश्च ।
 आभ्यन्तरः कामक्रीधादिरूपः ।
 बाह्यवृष्टविघातादिकर्त्ता । अत्रा
 हुः । एकः । शत्रुर्न द्वितीयोस्ति
 शत्रुरन्तान्तुल्य पुरुषस्तराजन् ।
 येनाविष्टः कुरुतेकार्यं तेनघेराणि
 कर्त्माचिसुदारुणानीति ॥ लभ्यात्
 प्रहृष्ट्याने ॥ शतयति । शदुल्लः
 । शयन्तः । रुशतिभ्यांक्रुन् । व
 हुलमन्यत्रापीतिचिलुक् । प्रज्ञा
 दिपाठाद्वाङ्म ॥ शतयितारि ।

शत्रुहा

हन्तरि ॥ यथा । इन्द्रशत्रुः ।
 इन्द्रस्यशत्रुर्हन्ता । इन्द्रः शत्रु
 हन्तायस्येतिबहुव्रीहिर्वा ॥
 शत्रुघ्नः । पु० सुमित्रातनये । श
 त्रुमर्द्दने । श्रीरामभ्रातरि ॥ श
 त्रुन्हतवान् । इनः । मूलवि
 मुखादिस्त्रोक् ॥ यद्वा । शत्रून्
 हन्ति । अमनुष्यकर्तृकेपिचैत्यपि
 शब्दात् । अतस्तत्रशत्रुघ्नादयः सिद्धा
 इतिदुर्गसिद्धिः । घाणिनीयेपि०
 बहुलमहयाद्ययेष्टसिद्धिः । कृत्य
 ल्युटिबहुलम् ॥ चि० अरिघ्ने ॥
 शत्रुघ्नजननी । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥
 शत्रुजितः । पु० भूपविशेषे । कुव
 लयाश्रयपतिरि ॥ त्रि० वैरिजय
 कारिणि ॥ शत्रून्जयतिअभिभव
 ति । जि० । क्रिप्० तुक् ॥
 शत्रुघ्नयः । पु० विमलादौ ॥ हस्ति
 नि । शत्रुजयति जि० । सञ्ज्ञाया
 भूतवृज्जीतिष्वच् ॥ शत्रुजितरि ॥
 शत्रुता । स्त्री० शत्रुत्वे । वैरिभावे
 । तल् ॥
 शत्रुन्तपः । चि० वैरितापकृतिः ॥
 शत्रुमर्दनः । पु० शत्रुघ्ने । चि० वैरि
 घ्ने ॥
 शत्रुवत् । चि० शत्रुमाति । शत्रु
 रस्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइति
 बलच् । असञ्ज्ञात्वाहलइतिनदीर्घं
 शत्रुहा । पु० क्रूरकर्मशिवकौ ॥

शने :

शत्वरी । स्त्री० निशायाम् ॥
 शद । पु० फलमूलादौ ॥ शदेरच् ॥
 शद्रि । पु० अम्भीधरे । मेघे ॥
 जिष्णौ ॥ इस्तिनि ॥ खण्डे ॥
 स्त्री० तडिति ॥ शीयतेऽयतेवा ।
 शद्लू० । अदिशदौतिक्लिन् ॥
 शनकायणि । स्त्री० मन्त्रपिप्यक्तमम् ॥
 शनकौ । अ० अत्वरायाम् ॥ शनैरेव
 । अव्ययसर्वनाम्नामकत्वात्कट्टेरित्वा
 कच् ॥ सम्भमेत्येत्वर्थे ॥
 शनपर्णी । स्त्री० असनपण्याम् ॥
 कट्टक्याम् ॥
 शनि० । पुं० सप्तमयष्टे । सौरौ ।
 शनैश्चरे । नीलवाससि । मन्दे ।
 छायात्मके ॥ कुङ्कुरे ॥
 शनिगृहम् । न० मकरराशौ ॥ कुम्भ
 राशौ ॥ शनैर्गृहम् ॥
 शनिग्रसू । स्त्री० शायायाम् । सूर्य
 पत्न्याम् ॥
 शनिप्रियम् । न० नीलमन्त्री ॥
 शनिशर । पु० शनिजोऽग्निसाकनदि
 ने ॥ तत्पु० उदयकाशोदोदयका
 लः ॥
 शनैश्चर । पुं० शनियष्टे ॥ शनैश्च
 रति० पङ्क्तुत्वात् । चर० । अच् ॥
 चि० मन्दगामिनि ॥
 शने : । अ० क्रियमान्शे । स्त्रीरे ॥
 अत्वरायाम् । अदुते । शनैश्चरे ।
 शनयति० । शानयतिवा । शनदा

शफरी

ने० शानतेजनेवा । ऐसुप्रत्यय । पु०
 शिदरादित्वात् । अम्यन इत्येवा
 शनानुः । पु० प्रतीपभूपतनये । म
 हाभिधि ॥
 शप० । पुं० शपथे । निर्भक्तने ।
 शपथ । पुं० कारे ॥ आक्रोशे ॥
 दिक्को । समये । सुतादिभिः शपने
 ॥ शपन्ति शपयाक्रोशे । शीघ्र
 प्रिक्रमसीत्यादिनाऽवप्रत्ययः ॥
 शपनम । न० शपथे । शप० । क्यु
 ट् ॥
 शपमान० । चि० क्रोशति ॥ स्वरि
 तेत्वादात्मनेपदम् ॥
 शप्त० । चि० शपयत्ये । शप्यतेऽस्य
 । शप० । क्तः । पुं० उल् ॥ इ०
 गौ० भा० प्र० टक्षविशेषि ॥
 शफ० । पुं० सुगन्धिद्रव्यविशेषि । न
 क्षे । क्षीतदक्षे ॥ न० तद्वर्णा
 मूक्षे ॥ गवादीनांखुरे ॥ शफच
 ति । फणगतौ । अन्येभ्योपोति
 क्तः । पृथिदरादिः ॥
 शफर० । पुं० मत्स्यविशेषि । प्रोषक्या
 म् । मूढौ । इ० गौ० दे० भा०
 प्र० शफराति । रा० । आतीनु
 पेक्षिकः ॥
 शफराधिप० । पुं० इक्षिषि० मन्त्रे
 । वारिकर्पूरे ॥ शफरायामधिपः ॥
 शफरी स्त्री० शफरे । प्रोषक्याम
 ॥ आतीरितिकीष् ॥

शब्द

शब्द । पु० एते । कर्बुरे । वि
 चे । किमीरे । शपति० च क्रोश
 तिवर्णान् । शप० शपेवँश्चेति क
 लप्रत्ययौषत्वञ्च । ओष्ठ्यस्य ।
 ति० तद्वति ।

शब्द । पु० अक्षरे । यशसि ॥
 गीतौ । वाक्ये । लि । श्वर्षे
 । ध्वनौ । इति हेमचन्द्र ॥ श्रो
 त्र्याह्वा गुणपदार्थविशेषि । अस्म
 पर्यायायथा । शब्दे० निनादनि
 नदध्वनिध्वानरवस्वना । स्वाननि
 र्ध्वनिर्झादनादनिस्राननिस्रनाः
 । आरवारावसरावविरावाः । इ
 त्यमरः ॥ प्रयोगेषाभिज्वलितया
 काशदेश शब्दः । सहविधः
 ध्वन्यात्मको० वर्णात्मकश्चेति भे
 दात् । तथाहि । शब्दो ध्वनिश्च
 यँश्चन्द्रहादिभौध्वनिः । कण्ठ
 सयोगादिजन्यावर्णास्ते कादयो म-
 ताः ॥ सर्वं शब्देन भोवति
 श्रोत्रोत्पन्नस्तु गृह्यते । बीचीतरङ्ग
 न्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्तिता । क
 दम्बगोलकन्यायादुत्पत्ति कस्य
 चिन्मती । उत्पन्न केविनष्ट क
 इति बुद्धेरनित्यता ॥ सायक इति
 बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते । तदेवौ
 षधमित्यादौ सजातीयोऽपि दर्शना-
 त् । इ० भा० प० शब्द निरूप
 यति । शब्द इति । न भोवति रा

शब्द .

काशममवेतः । दूरस्थशब्दस्या
 ऽग्रहणादाह । श्रोत्रोत्पन्न इति ।
 ननु मृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने शब्दे०
 श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरत आह । बीचीतर
 रङ्गन्यायेनेति । आद्यशब्दस्य भविर्द
 शदिगच्छिन्नोऽन्य शब्दस्तेनैव
 शब्देन जन्यते० तेन चापरस्तद्व्याप
 क एव क्रमेण श्रोत्रोत्पन्नो गृह्यत इ
 ति कदम्बगोलकन्यायादिति ।
 आद्यशब्दादृशदिक्षु० दृशशब्द उत्प
 द्यन्ते । ततश्चान्ये दृशशब्दा उत्पद्य
 न्ते० इति भावः । अस्मिन् कल्पे
 गौरवादुक्त कस्यचिन्मत इति । ननु
 शब्दस्य नित्यात्वादुत्पत्ति कथम
 त० आह । उत्पन्नः क इति । शब्दा
 नामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वा
 दनित्यत्वमित्यर्थः । ननु स एवा
 य ककार इत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दा
 नानित्यत्वम् । इत्येवात्पादविना
 शबुद्धिर्भ्रमरूपाचेत्यत आह । साय
 क इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते इ
 त्यादि । तच्च प्रत्यभिज्ञानं तत्स
 जातीयत्वविषयः ॥ ननु तदव्यक्त
 भेदो विषयः । उक्तप्रतीतिविरोधा
 त् । इत्युक्तयोरेपि बुद्ध्योर्न भ्रमत्व
 मिति । ननु स जातीयत्वसायमिति
 प्रत्यभिज्ञायां भाषते० इति कुवदृष्ट
 मित्यत आह । तदेवेति । यदौषध
 मया कृतं तदेवान्येनापि कृतमित्या

शब्द

दिदर्शनं दितिभाव इतिमुक्ता
 वली ॥ अ प्रवाक्ये । आप्तश्रुतिरा
 प्रवचनत्वितिसाङ्ख्या । अचाप्त
 वचनमितिलक्ष्यनिर्देश । प्रषल
 क्षणम् । आप्ताप्राप्तयुक्तोतिबावत् ।
 अ प्रोचसौ श्रुतश्च । आप्तश्रुति
 श्रुति । क्यजनितवाक्यार्थविज्ञान
 म् । तच्च स्वतः प्रमाणम् । अपौरुषेय
 वेदजनितत्वे न च सकलदोषाः । ह्यवि
 निर्मुक्तयुक्तमवति ए । वेदमूल
 स्मृतौतिह सपुराणवाक्यजनितम
 पिज्ञानयुक्तम् । आदिबिदुषश्चकल्प
 दौ । कल्पान्तराधीतश्रुतिस्मरणसम्भ
 व । • सुप्रसृतबुद्धस्यैव । पूर्वदुरव
 गतानामर्थानामन्येद्यु । तथाचा
 वव्यजैगौषव्यथै । सवादे । भगवा
 न्जैगौषव्ये । दशमहाकल्पवृत्तिज
 न्मस्मरणमात्मनोऽपि । दशसु
 महाकल्पेषु परिवर्तमानेनमयेत्या
 दिनायन्त्यसन्दर्भेण । आप्तग्रह
 णं न च । अयुक्ता । शक्यभिच्युक्त
 निर्यन्त्यकस सारमोचकादीनामा
 गमाभासा पराकृताभवन्ति । अयुक्त
 त्वञ्चैतेषां विगानां द्विच्छिन्नमूलत्वात्
 प्रमाणविरुद्धार्थाभिधानात् । कैश्चि
 देष्वन्तेष्वादिभिः पुरुषोपसर्गे
 पशुप्रायै । परिग्रहाद्वैदव्यम् । तु
 शब्देनानुमानाद्यवच्छिनत्ति । वा
 क्यार्थो हि प्रमेय । न च तद्वर्मावा

शब्द .

कथयेनततलिङ्ग भवेत् । न च वाक्य
 वाक्यार्थबोधयत्सम्बन्धग्रहणम
 पेक्ष्यते । अ भनवकविरचितस्य वा
 क्यसादृष्टपूर्वस्याननुभूतचरवाक्या
 र्थबोधकत्वादिति । अध्ययनकार्यं
 शब्द • शब्दइतिशब्दजनितमर्थं
 स्वरूपज्ञानमुपलक्ष्यार्थकार्यकारणो
 पचारात् । साहितीयासिद्धि सु
 तारमुच्यते । तदिदं द्विधाश्रवणम् ।
 अन्येनाचक्षते । यम्यसाङ्ख्यशास्त्र
 पाठमन्यदीयमाकाण्यतत्त्वज्ञानमुत्
 पद्यतेसासिद्धि शब्द . शब्दपाठा
 नन्तरभावात् । इति साङ्ख्या ॥
 आप्तोपदेश शब्द इतिगीतमसू
 तम् । अस्माथ । शब्दइतिलक्ष्य
 कथन इदर्थ । प्रमाणशब्दइति ।
 अप्तोपदेशइतिलक्षणम् । आप्त
 प्रकृतवाक्यार्थयथार्थज्ञानवान् ।
 तस्योपदेशइत्यर्थ । प्रकृतवाक्या
 र्थ • यथार्थज्ञानप्रयुक्तः शब्दइति
 कलितार्थ । अथवा । आप्तोय
 थार्थोपदेश • शब्दबोधायस्मात्त
 त् । शब्दत्वञ्चजातिविशेष • त
 थाच • यथार्थशब्दज्ञानकरणत्वम
 र्थ । अत्रचविशेष्यावृत्त्यप्रकारक
 त्वतद्वतितत्प्रकारकत्वादिप्रमाण
 क्षणानामेकम् । लक्षणपरश्चलक्ष्य
 तावच्छेदकीनिवेशनीयमतीनामेद
 ॥ ७ ॥ विभजते । सविधिः । दृष्टा

शब्द :

दृष्टार्थत्वात् । सप्रमाणशब्द शब्दतदुपजीविप्रमाणातिरिक्तप्रमाणगम्यार्थकोदृष्टार्थक । शब्दतदुपजीविप्रमाणमात्रगम्यार्थकोऽदृष्टार्थक
 • तथाचदृष्टार्थकत्वादृष्टार्थकत्वभेदात् प्रमाणशब्दस्यैविध्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ शप्यते । शपचाक्रोश । शाशपिभ्याददनावितिदन ॥ शास्त्रेशब्दस्तुवाचकइति । शास्त्रे • व्याकरणादिशास्त्रे • योवाचक • साधुशब्द • सएवनिरुपपदेनशब्दशब्देनव्यवहियतीनध्वनिर्नचापभ्रश । सहिविधिलौकिकवैदिकभेदात् । तत्रगौरश्वः पुरुषोहस्तौशकुनिमृंगोवाक्शब्दतिलौकिक • । शत्रोदेवीरभीष्टये • ईषेत्कीर्त्तत्वा । अग्निमीलेपुरीहितम् • अन्नभायाहिबौतयइतिवैदिकइत्यर्थः ॥ वाक्यसन्दर्भे ॥ अक्षप्रयोगविषयोयथा । महाङ्कुक्ष्णप्रयोगविषय । सप्तद्वीपावसुमतीचबोलाकाशत्वारोविदास्त्राङ्गास्तरहस्यावहुधोभिन्ना • । एकशतमध्युशाखा । सहस्रवर्त्मासामवेदः । एकविंशतिधावाङ्मध्यम् । नवधायवर्णवेदः । वाकीवाक्यम् । इतिहास । पुराणम् । वैद्यकमित्येतावच्छब्दप्रयोगविषयः । एतावन्तं शब्दप्रयोगविषयमनुनिशम्यसन्धप्रयुक्ताइतिवचनकेव

शब्दभावना

लंसाहसमेव । एतस्मिन्नातिमहतिशब्दप्रयोगविषयेतेतेशब्दास्तत्रचचनियतविषयादृश्यन्ते । तद्यथा । शक्तिर्गतिकर्माकम्बोजीष्वाभाषितोभवति । विकारएवैनमार्याभाषन्ते शब्दइति । इहमिति । सुराष्ट्रेषु रहति । प्राच्यमध्यमेषु । गमिमेवत्वार्था • प्रयुञ्जते । दातिर्लवनाथे प्राच्येषु • दाचमुदीच्येषु । इतिमहाभाष्यम् । जीवतोमृतावस्थाविकारस्तत्रेत्यर्थः ॥ इतिकैयट ॥ शब्दस्तुर्विधः । जातिगुणक्रियायष्टकाशब्दभेदात् । तत्रजातिशब्दोयथागौरश्वः पुरुषोहस्तौशकुनिर्वाक्शब्दत्वादि । गुणशब्दोनीलाहरितइत्यादि । क्रियाशब्दः पचतिपठतिगच्छतीत्यादि । यष्टकाशब्दोडित्योडवित्यन्तस्वज्ञोषान्तस्वज्ञाद्येत्यादिः ॥

शब्दकोषः । पुं • शब्दसमूहः ॥ शब्दानांकोषोऽयं समूहः शब्दकोषः ॥ शब्दग्रहः । पुं • कर्त्तुः ॥ शब्दोऽप्युच्यतेऽनेन । ग्रहणनिश्चिगमस्येत्यप् ॥ शब्दनः । चि • शब्दकारके । रवर्थः ॥ शब्दयतितच्छीलः । शब्दशब्दक्रियायाम् । चलनशब्दार्थादितियुच् ॥ शब्दब्रह्म । न • वेदे ॥

शब्दभावना । स्त्री • शाब्दीभावनायाम् ॥ शब्दस्यभावना ॥ प्रेरणाधर्मक

शब्दवृत्ति .

शब्दव्यापारः स्वज्ञानकरणकः स्तु
त्यादिज्ञानितकर्तव्यताकः परुष-
प्रयत्नभावनिष्ठः शब्दभावनाच्यते ॥
शब्दभेदोऽपुं० अर्जुने । तृतीयेपाण्डवे ॥ भे-
दनभेदः । सोऽस्याऽस्तः भेदोऽशब्दस्य
भेदोऽवाणविशेषः । इ० रामायणम् ॥
शब्दयन् । चि० व्याहरति ॥ शब्दध्वन्द्वो
त्तु० तत्करोतीति ख्यन्ताल्लटः शतृ
प्रत्ययः । स्त्री० ङीप् ।
शब्दयानि । पु० भूधस्पर्धादिधातुषु
॥ शब्दस्यनास्तीयेनि ॥
शब्दवृत्तिः । स्त्री० शब्दप्रवृत्तौ ॥ सा
चतुर्विधा यथा । तत्स्थितवर्तता
भ्यः श्रुतत्समीपतयापिच । तत्साह-
चर्याच्छब्दानावृत्तिरुक्ताचतुर्विधा ॥
साच० मुख्यलक्षणागुणभेदेन० चि-
धा । मुख्यापिरुठियोगभेदेन द्वि-
धारुठिश्चस्वरूपेण जात्यागुणेन वा-
निर्देशार्हेवस्तुनि० सञ्ज्ञासञ्ज्ञिसङ्के-
तेन० प्रवर्तते । यथा० डित्य ङवि-
त्य०० गौ श्रुतइति । लक्षणाच-
तेनेवसङ्केतेनाभिहितार्थसम्बन्धिनि
। यथागङ्गायांचोषइति । गौणीच०
अभिहितार्थलक्षितगुणयुक्तेतत्सदृ-
शे । यथा० सिद्धोदेवदत्तइति ।
योगवृत्तिस्तु० एतत्त्रिविधवृत्ति
प्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्य-
यार्थयोर्गौणिनः । यथा० पङ्कजम्०
औपगवः० पाचकइत्यादि० ॥

शमः

शब्दबन्धी । पुं० अर्जुने ॥ दशरथे ॥
शब्दस्मृतिः । स्त्री० व्याकरणे ॥
शब्दहेतुः । पु० यष्ट्यादिषु । यथा ।
यष्टोगुणक्रियाजातिकूटवः शब्दहे-
तवः । गौमात्रीलिप्यलक्ष्यैवपाच-
कोघटएवच ॥ आकाशवृत्तिशब्दाना-
तत्तदर्थप्रवर्तकाः ॥
शब्दाधिष्ठानम् । न० कर्णे ॥
शब्दानुशासनम् । न० प्रकृत्यादिविभा-
गेनशब्दव्युत्पादने ॥ उक्तञ्च यथा ।
विविक्ताः साधवः शब्दाः प्रकृत्या
दिविभागतः । ज्ञाप्यन्ते येनतच्छास्त्र-
मत्रशब्दानुशासनमिति । व्याकरण-
स्येदमन्वर्थनामशब्दानुशासनमिति ॥
शब्दार्थः । पु० शब्दजन्यज्ञानविषये ।
वस्त्वाकृतौ ॥ शब्दस्य अर्थः ॥ यत्
परः शब्दः सशब्दार्थ इतिमीमांस-
काः । सयोगोविप्रयोगस्तथाहच-
र्यविरोधिता । अर्थः प्रकरणलिङ्गं
शब्दस्यान्यस्यसन्निधिः । सामर्थ्यं
मौचित्योद्देशः कालोऽप्यति । स्वरा-
दयः । शब्दार्थव्यापनश्चेदेविशेष-
स्मृतिहेतवः ॥
शब्दितम् । चि० भाषिते ॥ गीते ॥
प्रतिपादिते ॥ शब्दस्यशब्दनेचौ-
रादिकः । कर्मणिक्तः ॥
शमः । च० कल्याणे ॥ सुखे ॥ शास्त्रे
शमः । पुं० शान्तौ । विषयेभ्यश्चान्द्रि-
योपरतौ ॥ मोक्षे ॥ अकारिन्द्रियनिग्रहः

शमनीषद्

हे । अन्तःकरणे परमे ॥ मनीने
 सल्ले ॥ मनः प्रसादे । अन्तः क
 रणव्यविषयेभ्यो निवृत्तौ ॥ अवशा
 दिव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निव
 र्तने ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसन्त्या
 से ॥ सदैववासनात्यागः शमो यमि
 ति शब्दितः ॥ शमनम् । शम
 उपशान्ते । भाविष्यत् ॥ आदात्तेप
 देशेतिबुद्ध्यभावः ॥ शान्तिरसः ॥
 शान्त्यतेऽनेनेति व्याख्यानात् ॥ पा
 यौ । शये । हस्ते । शान्त्यतिकण्डू
 मंलोबानेन । हलस्येति घञ् ॥ उप
 चारे । चिकित्सायाम् ॥

शमकः । चि० शान्तिकारके ॥

शमथः । चि० शान्तौ । मन्त्रिणि ॥

शमनम् । शमः । शमादिभ्यो यच्
 ॥ शान्त्यतिषा । बाहुलकाद्वायप्रत्य
 यः ॥

शमनः । पु० यमराजि । यमे । आ
 हदेवे । अन्तके । पितृपत्नी । मृग
 विशिषे । कलापे ॥ न० शान्तौ ।
 वधे । हिंसायाम् ॥ परम्पराके ।
 प्रोक्षणे । यज्ञार्थप्रशुद्धने ॥ अर्च
 ने ॥ शमयति । शमः । पिबन्ता
 लल्यु । भावेत्युद्धा ॥

शमनस्वसा । स्त्री० कालिन्द्याम् । य
 मुनायाम् ॥ शमनस्वस्वसा ॥

शमनी । स्त्री० उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषद् । पु० निशाचरे । राक्ष

शमी

से ॥

शमपरा । स्त्री० हीर्यप्रभेदे ॥

शमयिता । चि० विनायके ॥

शमलः । पु० अपराधे ॥ न० विष्टा
 याम् ॥ शम्यते । शान्त्यतिषा ।

शमः । शक्तिशम्यार्निहितिकलः ॥

शमसुखम् । न० शान्त्यानन्दे ॥

शमादिषट्कम् । न० शमदमोपरति
 तितित्वासमोधानश्रवास्तु ॥ शमा
 दीनाषट्कम् ॥

शमान्तकः । पु० कामदेवे ॥ इ०
 चि० शेषः ॥

शमि । स्त्री० शिम्बायाम् ॥ शान्त्य
 ति । शमः । सर्वधातुभ्यङ् ॥

शमितः । चि० शान्ते । शीतोष्णस
 हने ॥ शम्यते ॥ शमः । त्त ।
 वादान्तशान्तः । तच्चेसाधुः ॥ वि
 नाश्रिते ॥ निर्वापिते ॥

शमी । चि० शान्ते ॥

शमिरः । पु० शमौवृक्षे ॥

शमी । स्त्री० सक्तुफलायाम् । शिवा
 याम् । कौंकरा । जाटी । इ० भा० प्र०
 वृक्षे ॥ अस्याः गुणायथा । शमी
 तित्ताकटुः शीताकषायारेचनीक
 शुः । कम्पकासज्वरश्लासकुष्ठार्श
 कृमिजित्स्मृता ॥ शिम्बिकाया
 म् ॥ बलुल्याम् ॥ शान्त्यति ।
 शमः । अच् । गौरादिः । यद्वा
 । शमयतिरोगान् । शमेरजन्तान्छी

शम्पाक .

प. ॥

शमीक . । पुं . मुनिविशेषे ॥ शम्पति

। शम् . । अलीकादित्वादीकन ॥

शमीगर्भ . । पुं . ब्राह्मणे ॥ अमनौ ॥

शमीज . । पुं . शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् . । न . वैदले । माषादौ ।

यथा । मुद्गेमाषीराजमाष . कुलत्प

खणकस्तिल : । काकाण्डाचीवरद्व

तिशमीधान्यगण . स्मृत . ॥ शम्पा

धान्यम् ॥

शमीपत्रा . स्त्री . खदिरियाम् । कण्ठा

लौ । शमीपत्रसदृशानिपत्राण्यस्या

सा ॥

शमीफलम् . । न . शम्पा : फले । सां

गर . सैगर . द्र . भा . प्र . । यथा । श

मीफलकौमलबीजसंस्मृततमोदके

स्वेदितमीवकीबलम् । प्रलेहयोगेवि

धिनाविपाचितसराजिकवाद्धिसै

न्धवान्वितम् ॥ शमीफललघुस्वादु

कुष्ठार्शः कफहृत्सरम् । मुरुच्यमि

त्तलरूक्षमेध्यपापविनाशनम् ॥

शमीर . । पुं . अल्पायांशस्याम् । द्र

खाशमीत्यर्थ . कुटीशमीशुण्डाभ्या

र . ॥

शम्पा . स्त्री . शतद्वयायाम् । विद्युति

॥ भयङ्करत्वात् . शसुखपिबति ।

पा . । आतीनुपेतिक . । टाप . ॥

शम्पाक : । पु . आरम्बधे । चतुरङ्ग

ले ॥ शङ्खल्याणपाकीस्य ॥ विपाके

शम्बरविद्या

॥ पावके ॥

शम्पात : । पुं . आरम्बधे ॥

शम्ब . । पु . शम्बे । मुसलायस्थलीह

मण्डलके ॥ लोहकाञ्चयाम् । प

वी ॥ शम्बसम्बन्धने . चुरादि । श

म्बर्यातिसम्बन्धातिशयचून इतिविग्रहे

पवर्गद्वितीय . । अच् . ॥ प्रतिलोमे

। द्वितीयकर्षणे ॥ मथा । शम्बाक

रोति . अनुलोमं कष्टार्थे च प्रतिलोमं

कर्षतीत्यर्थ . ॥ कृजोद्वितीयेतिडा

च् . ॥ बि . शुभान्विति ॥ शमस्या

स्ति । कशम्भ्यामिजिव ॥ यदा ।

शाम्पति . शम . । शमेर्वन् ॥ द

न्त्याष्ट्य . ओष्ठ्यवानपि ॥

शम्बर : । पुं . शवयान्मृदतिमृगविशि

षे । सावर . द्र . भा . प्र . ॥ अस्यमा

सगुणा । शम्बरस्यपलङ्गधशीत

लशुक्लस्मृतम् । रसेपाकेचमधुर

कफदरक्तपित्तहृत् दैत्यविशेषे ॥

मत्स्यप्रभेदे ॥ गिरिविशेषे ॥ शङ्खयो

ति । वृज . । पचाद्यच् . ॥ शवस

वरणरातिवा । क : ॥ शवयति ।

वाहुलकादरत्नितिवा । शमिधातोः

सञ्ज्ञायामिज्ज्वा . न . सलिले ।

जले ॥ चित्रे ॥ वीह्वलविशेषे ॥

शम्बरकन्द . पुं . वाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् . न . चन्दनविशेषे ।

कौरातेवहुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या . स्त्री . मायायाम् । श

शम्भु .

शम्भुदेत्यविशेषस्यविद्या ॥

शम्भुरसूदन . । पुं० । मदने । कामदेवे
॥ शम्भुरदेत्यविशेषः । सूदितवान् .
सूदयति वा । सूद . । नन्द्यादित्वा
क्तुः ॥

शम्भुरारि . । पुं० । मनसिजे । कामे
॥ शम्भुरदेत्यविशेषस्य . व्रतविशि
स्यवा . अरि . शत्रु ॥

शम्भुरी . स्त्री . आखुपण्याम् ॥ मः या
याम् ॥ शब्दयोति । वज्र . । शमि
धातीरित्यच् . गौरादि . ।

शम्भुल . । पुं० . न . कूले । तटे ॥
पोथिथे ॥ मत्सरे . शम्भुयति ।
शम्भु . । बाहुलकात् कल . ॥

शम्भुली . स्त्री . कुट्टन्याम् ॥ शसु
ख . बलते . बलति वा । बलसवर
णे . बलप्राप्तेनेवा । पचाद्यच् .
गौरादि .

शम्भुक्ततम् . चि . द्विगोरक्तृष्टत्वे क्ते ।
द्वितीयाकृते ॥ शमस्यास्ति । क
शम्भुर्मातिव . । शब्दशब्दोद्विती
यकर्षणे वर्तते । शब्द्वक्ततम्
। कृञोद्वितीयत्वात्तीयशब्दबीजात्
कृष्णावितिङाच् ॥ यद्वा । शब्द
शब्द प्रतिलोमे । अनुलोमेनकृ
ष्टत्वे च पुन . प्रतिलोमेनकृष्टमित्य
र्थः ॥

शम्भु . पुं० . शम्भुक्ते ॥ यथा । श
म्भुक् : शम्भुकीज्ञेय . पूक् का

शम्भु

न्तस्तुसर्वदा । ककारेणविनाशेष्वा
दृश्यतेत्यन्यविस्तरे ॥ इतिहृष्टचन्द्र ।

शम्भुक् . पुं० . शम्भुक्ते ॥ शमेर्वाहु
लकादुक्तप्रत्यये । वुगागमश्च ॥ श
म्भुक्कमपिशम्भुक्कमितिद्विरूपको
श ॥

शम्भुक् . पुं० . जलशुक्तौ ॥

शम्भुक् . पुं० . गजकुम्भान्ते । जल
शुक्तिकायाम् ॥ शुद्रतापसे ॥ ज
लजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥
शङ्खे ॥ शाम्यति । शम . । उ
ल्लाकादयश्चेत्युक्तेष्वुक्च ॥ शुद्र
शखे ॥

शम्भुक्पुष्पो . स्त्री . शङ्खपुष्पाम् ॥

शम्भुक्का . स्त्री . जलशुक्तौ ॥

शम्भुल . पुं० . ग्रामविशेषे ॥ तत्रष
ष्टितीर्थानिसन्ति . कल्कीचाविर्भूय
सहस्रसमा स्थास्यति ॥

शम्भुली . स्त्री . कुट्टन्याम् ॥ शसु
ख भलते । भलपरिभाषणे । प
चाद्यच् . गौरादि ॥

शम्भु . । पुं० . महादेवे । ईशे । शि
वे ॥ परमेष्ठिन । ब्रह्मणि ॥
विष्णौ ॥ सिद्धे ॥ अर्हति ॥
श्रुताकर्पादपि ॥ शसुखभवति .
भावयति भू . । मितद्रादिस्वा
ङ्ङु ॥ यद्वा । शभवत्यस्मात् .
भूसत्तायाम् । भूप्राप्तौवा । वा
हुलकादपादानेपि . मितद्रादि .

शम्या

त्वाङ् । । यणं वृत्तविशेषे ॥ यथा ।
 कुरुपायिकङ्कणयुग्मालङ्कृतमयेरव
 हारत्वम् । चरण सन्नपूरस युक्तकु
 रकर्णराजत्ताटङ्कम् । रसनामा
 योजयमस्त्रीरद्वयमेव शम्भुसङ्कृतम्
 • भुविकान्त गौरिचिरसम्भावयतन्ना
 गाधीशिनोक्तम् । यथा । जयमायामा
 नवमूर्त्ते दानवव शब्ध सव्यापारौ •
 बलमायोद्रावणहत्याकारबलङ्का
 लक्ष्मोसंहारी । कृतक सध्व सनध
 मांश सनगोगोपीगोपानन्दी • बलि
 लक्ष्मीशसनलौलावामनदैत्यश्रे
 णीनिष्कान्दी ॥

शम्भुतनयः । पुं • कान्तिंकेये ॥ ग
 णेशे ॥

शम्भुतिथिः । स्त्री • चतुर्दश्याम् ॥

शम्भुनन्दनः । पुं • कान्तिंकेये ॥
 गणेशे ॥ श भो नन्दन • ॥

शम्भुप्रिया । स्त्री • गौर्याम् ॥ चाम
 लक्याम् । शम्भो प्रियो ॥

शम्भुवल्लभम् । न • श्वेतकमले ॥
 चि • शिवप्रिये ॥

शम्या । स्त्री • युगकीलके ॥ शम्य
 तीऽनया । शम • । अवन्यादि ॥
 यच्चाङ्गभूतेशूलाकारेकाष्टविशेषे ॥
 दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषे ॥ य
 छ्याम् ॥ यथा । धनुः शतपरी
 हारिणामख्यसात्समन्ततः । श
 म्यापाताम्रयोवापि • त्रिगुणोनग

शयनम्

रस्यतु ॥ अथशम्यायष्टिरितिकुसु
 कभट्टः ॥

शम्याक्षेपः । पुं • भमितक्षिप्तयष्टि
 प्राप्तयावत्भूप्रदेशे । शम्यापाते ॥
 शम्यापातः । पुं • शम्याक्षेपे ॥ य
 था । भ्रामयित्वावहुगुणर्याष्टि क्षि
 प्तासमाप्नुयात् । भुव प्रदेश याव
 न्तशम्यापातः सञ्च्यते ।

शम्याप्राशः । पुं • व्यासाश्रमे • य
 था । ब्रह्मनदासरस्वत्यामाश्रमः
 पश्चिमेतटे । शम्याप्राशद्वितीया
 ऋषीणासत्रवर्द्धनद्विति ॥

शय । पुं • शय्यायाम् ॥ पञ्चशा
 खे । पाणी । श्रितेऽस्मिन्सर्वम् ।
 शीङ्खले । पुंसोतिव • ॥ अही
 ॥ निद्रायाम् ॥ पञ्चे ॥

शयण्डः । पुं • निद्राली । शयाली ॥
 शयथ • । पुं • अजगरे ॥ निद्राली •
 मरणे ॥ श्रिते । शीङ् शपिरुम
 मिश्रिज्जीविप्राणिभ्योऽथः । म-
 ल्ये ॥ वराहे ॥

शयनम् । न • शय्यायाम् ॥ निद्रा
 याम् । करणानामुपश्रमे ॥ सुर
 ते । मयुने ॥ शीङोभावेत्युट्
 ॥ शय्यतेऽच । अधिकरेणल्युङ् ।
 ॥ शयनेविशेषायथा । प्रज्ञासान
 छीसमस्तानस्तान्द्वि • १६ पाश्च
 चदक्षिणे । ततस्तुष्टिगुणान् ३२
 वामे • पञ्चात्स्वप्याद्यामुखम् • ॥

शयित

मदिशायामनलोनामेरुर्द्धोस्तिजन्तू
नाम् । तस्मात्तु वामपाश्वर्शयौ
तभुक्तप्रपाकार्थम् ॥

शयनासनम् । न० शयनगृहे । आस्य
तेऽस्मिन् । आस० । करणाधिक
रणयोरितिल्युट् । शयनस्य आस
नम् ॥

शयनीयम् । न० शय्यायाम् ॥ श्रुतेः
शय्यतेऽच्वा । कृत्यल्युट् कृत्यधिक
रणे शौडोऽनौयर् । चि० शयनयो
ग्ये ॥

शयनीयकम् । न० शय्यायोम् ॥
शयान । चि० शय्यानिहिताङ्गे ।
शय्यायांसुप्ते । शयाना भुञ्जतेयव
ना । भुजिक्रियाया शयनलक्ष
णम् । लक्षणहेत्वी क्रियायाद्वति
लट् : शानच् । निद्राकृते ॥ शया
ननप्रबोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानक० । पुं० अजगरे ॥ कृकलासि
॥ श्रुते । आनक० शौड्भिष ॥
शयालु । पुं० बाहसे । अजगरे । कु
कुरे । शुनि । मृतकान्तके । शृगाले
। सियाल० सयाल० इ० भा० प्र०
चि० निद्रालौ । खप्रजि । निद्रा
ल० इ० भा० प्र० । शयनशीलः । शी
डोवाच्यद्वयलुब्धः ॥

शयितः । पुं० शिलौ । श्लेष्माक्तके ।
वसन्तकुसुमे । चि० निद्रिते । नि
द्राण्ये । श्रुतेऽस्मा । शौड० । अकर्म

शरट् .

कत्वात्कर्त्तरिक्त । निष्ठाशौडि
तिनक्त्वम् । स्थिते ॥

शयितवान् । चि० निद्रिते ॥ श्रुतेऽस्मा
। शौडोऽकर्मकर्त्तरिक्तवतु । निष्ठा
शौड स्विदिमिदिस्विदिधुषद्वतिन
क्त्वम् ॥

शयिता । चि० शयनकर्त्तरि ।

शयु । पुं० बाहसे । अजगरे ॥ श्रुते
। मृ० मृ० शी० तृ० चरि० तनि० धनि०
मि० मसृजिभ्यङ् ॥

शयुनः । पुं० अजगरे ॥ श्रुतेऽत्यर्थ
म् । अजि० यमि० शौड्भ्यश्च तिशौ
डङनम् ॥

शय्या । स्त्री० शयनीय । तूलिकाया
स्तरणविशेषे ॥ शय्यतेऽच् । श्रुतेऽस्मा
वा । सन्नार्यांसमजतिशौडः क्य
प् । अयङ् यिक्ङितीतिशौडोपङादे
श् । खट्वादी । गुम्फने । शब्दगुम्फे ।

शय्याजन्तु । पुं० मत्कुणो ॥

शर । पुं० तेजनके । गुन्द्रे ॥
वाण्ये । काण्डे ॥ दध्यग्रे । दधिसा
रे ॥ न० सलिले । नीरे । जले
॥ शृणाति० अनेनवा । शृङ्घिसा
याम् । अच्० कट्टदारव्या ॥

शरजम् । न० हैयङ्गरीने ॥

शरजन्मा । पु० षडानने । स्वान्दे
॥ शरषुजन्मास्य ॥

शरटः । पुं० सरटे ॥ शृणाति०
शकादित्वादटन् ॥ कुसुमशकी ॥

शरणापकः

शरणम् । न० गृहे । रक्षितरि । व
 धे ॥ रक्षणे ॥ शीर्यतेदु खम
 स्मिन्नितिव्युत्पत्त्याप्रपन्नानामात्ति
 हति । यथा । शरणनहिममजन
 नीनपितानसुतानसीदरानान्ये ।
 परमशरणमिदमेवचरणममूर्द्धं दे
 शिकन्यस्तमिति ॥ आश्रये ॥ वा
 तके ॥ शृणाति । शृङ्गसायाम् ।
 ल्युट्० भाविवा ॥

शरणद । पुं० स्वज्ञानदातरि० ई
 श्वरे ॥ चि० शरणदातरि ॥

शरणा । स्त्री० प्रसारण्याम् ।

शरणागत । चि० आश्रिते ॥ शर
 णापन्ने । शरणार्थिनि ॥ शरणे
 आगतः ॥ शास्त्रे पुनिष्कृतिर्दृष्टा
 महापातकिनामपि । शरणागत
 हातुस्तुनदृष्टानिष्कृति क्वचित् ॥
 शरणागतमात्तं श्रुयोजहातिनराध
 म । सएव नरकयातियादहूतस
 म्भवम् ॥

शरणागति० । स्त्री० शरणागमने ।
 साषड्विधायथा । आनुकूल्यस्यस
 हस्य । प्रातिकूलस्यवर्जनम् ।
 रक्षयिष्यतिविप्रवासीगोमृत्ववरण
 तथा ॥ आत्मनिक्षेपकार्पापंयेष
 ङ्गिधाशरणागतिः ॥

शरणार्थी । चि० शरणागते । अनु
 गते ॥

शरणापक । पुं० शरणापन्ने । स

शरत्पुष्पम्

श्वारजीविनि ॥

शरणि० । स्त्री० पथि ॥ श्रु० । वा
 हुलकादनि ॥ आबन्धौ ॥ शर
 णिहिमामितिवेदभाष्यम् ॥ पृथ्
 व्याम् ॥

शरणी । स्त्री० पथि ॥ प्रसारण्याम्
 ॥ जयल्याम् । जयावृक्षे ॥

शरण्ड । पुं० धूर्त्त ॥ शरटे । भू
 षणान्तरे ॥ पक्षिणि ॥ कामुके ॥
 चतुष्पदे ॥

शरण्य । चि० आर्त्तस्यरक्षितरि ।
 चातरि ॥ शरणेरक्षणेमाधु ।
 तत्रसाधु रतिरित्यत् ॥ शृणातिभय
 वा । श्रु० । श्रुर्म्योश्चेत्यन्य ॥ श
 रणमिववा । शाखादिभ्यीय ॥

शरण्या । स्त्री० शरणार्हायाम् । दुर्गा
 याम् ॥ यथा । विषाग्निभयघोरि
 शुशरण्यास्मरणाद्यतः । शरण्याते
 नसादेवीमुनिभिः परिकीर्त्तिता ॥

शरण्यु । पुं० वारिदे । वाते ॥

शरत्पुष्पम् । न० इक्षुप्रमेदे ॥

शरत्कामौ । पुं० कुक्कुरे ॥

शरत्पद्मम् । न० सितस्वजे ॥

शरत्पर्व । न० दुर्गात्सर्वे । कीजा
 गरे ॥

शरत्पुष्पम् । न० आहुल्या । क्षुपे ।
 हलराख्ये । तगरे । शम्बीफले ।
 सुपुष्पे । पीतपुष्पे । काश्मीरेतरव
 टनाम्नाप्रसिद्धे ॥ शरदपुष्पमात्रे ॥

शरपुङ्ख .

शरत्०द् स्त्री० हायने । सवत्सरं ।
वर्षे ॥ शृणातिभाषान् । शृङ्घ्रि
सायाम् । शृङ्गभसेऽदि ॥ ऋतु
विशेषे । आश्विनकार्तिकयोः ।
वर्षावसाने ॥ शीर्षान्तेऽस्यापाक्नी
षधयः । पूर्ववददि ॥ तत्रजात
स्यफलयथा । नर शरत्सञ्चकल
व्यजन्मभवेत्सुकर्मासनुजसरस्त्री ।
शुचि सुशीलो गुणवान् सुमानीध
नान्वितोराजकुलप्रपन्नः ॥

शरद् . । वि० शरवर्षिणि ॥ शरददा
ति । ङुदाञ् . । आतद्धृतिकः ॥
शरदन्तः । पुं० हेमन्ते ॥ शरदान्तोऽ
स्मिन् ॥

शरदा । स्त्री० सवत्सरे ॥ शरदतौ ॥
शरदाभागुरिमतेटाप् ॥

शरदिकः । वि० शरत्कालजाते ॥
शरदुदाशयम् । न० शरत्कालिके म
रोवरी ॥

शरधि । पु० तूष्णे । तूष्णीरे ॥ शरा
धीयन्तेऽस्मिन् । ङुधाञ् . ।
उपसर्गे धे । कि । कित्वादाकार
लोपः ॥

शरपणी । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥

शरपुङ्ख । पुं० श्लोहशबी । सरफो
का० इ० भा० प्र० ओषधीः । अस्त्रगु
णायथा । शरपुङ्खीयकृतश्लोहगुल्मत्र
णविषापहः । तिक्तः कषाय
कोसास्त्रज्वरश्लेष्मसहरोलघुः ॥

शरभूमिज

शरभ । पु० मृगेन्द्रविशेषे । महामृ
गे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्वता
श्रये ॥ अष्टलक्षणं यथामहाभारते
। अष्टपादूर्ध्वनयनजर्द्धपादचतुष्टय
। सिंहवन्तु समायातिशरभोवनगो
चरवृत्तिः । शृणाति । शृ० । कृश
शालकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करभे
उष्ट्रे । वानरविशेषे ॥ हरौ । विष्णो
॥ शीर्षान्तवृत्तिः । शरा शरीराणि०
शीर्षमाणत्वात् । तेषुप्रत्यगात्मतया
भाति । भादीप्तौ । आतद्धृतिकः ।
॥ पतङ्गे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा
। द्विजवरतिलककलितमिहसगण
कलयश्वरभमिदमतिमुखकरणम् ।
कविवरसकलहृदयकृतहरणं फणि
वरनरपतिवदनविहरणम् ॥ अथहि
जवरभन्दस्तुष्कलगणपञ्चमरूपवा
चकस्तद्रूपमचतुर्लघुतेषां तल्लकेन
चितयेनकलितं द्वादशलघुभिरिति
यावत् ॥ यथा । सकलकमलद
लरुचिधरनयनः अधिजलनिधि
फणिपतिफणशयनः । दनुजवि
जयसुरपतिनतिमुदितोहरिरपहर
तुदुरितततिमुदितः ॥

शरभङ्गः । पु० गीतमवधजी । रामा
यणप्रसिद्धे । सुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रमः । पु० शीर्षविशेषे ॥

शरभू । पु० पौर्वतौनन्दने । स्कन्दे ॥

शरभूमिज । पु० गन्धके ॥

शरानि .

शरमय । चि० शरनिर्मिते ॥

शरमल्ल । पु० खमविशेषे । गूथ
लक्ष्णे ॥

शरलकम् । न० लक्ष्णे ॥

शरवनीह्वयः । पु० स्तब्धे ॥

शरवाणि । पु० शरमुखे । शरली
विनि ॥ वदात्तौ ॥

शरवीलम् । न० चातुके । कीटका
स्थे ॥

शरव्यम् । न० लक्ष्णे । शरवेहिस्ता
सहितम् । उगवादिभ्योयत् । य
ज्ञो । शरान्वययति । व्यञ्ज सवर
थो । सम्प्रसारिणिभ्योडः ॥

शराघातः । पु० प्रचलाके । बाणा
घाते ॥

शराटि । } स्त्री० शरारिविहगे ॥
शराडि । }

शरातिः । स्त्री० शरारौ । आडि
विहगे । शरनीरमताति । अतः
अन्यतिभ्यास्तेतिष् ॥

शराभ्यासः । पु० उपासने । शर
प्रियायाम् ॥ शरश्चशरमेवत्यश्च
भ्यासः ॥

शरारि । स्त्री० सुरगार्हः । इ० भा०
प्र० ॥ पक्षिविशेषे । चाटौ । शर
नीरमृच्छति । ऋगतौअचङ् ॥

शराकः । चि० हिस्त्रे ॥ शृणाति ।
शृ० । शृवन्त्योराकः ॥

शरालिः । स्त्री० शरारिपक्षिणि ॥

शराबाह्वम्

शरनीरमृच्छति । ऋ० । अचङ् ।

कपिलकादिस्वाङ्गत्वम् ॥

शराक्षिका । } स्त्री० शरालिविहगे ॥
शराली }

शराव । पु० कुडवहयपरिमाणे
चतु षष्टितोले । सेर० इ०
भा० प्र० । माणिकायाम् ॥ मृत्पा
अविशेषे । वर्धमानके । सरावा०
इ० भा० प्र० शरणम् । शृ० ।
ऋदोरप् । शृणातिवा । अच् ॥
शरशरादृवा० अवति । अवरणणा
दौ । अण० अज्वा ॥

शरावती । स्त्री० रामात्मजस्यलवस्य
राजधान्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ इव
क्षीतरपूर्वाभिमुखी० अस्यादक्षि
णपूर्वस्याव्यवस्थितोदेशः प्राग्दे-
श उत्तरापरस्याव्यवस्थितउदग्दे-
शः । तथाचिह्नम् । प्रागुदक्षौ
विभक्ततेहसः । क्षीरोदकयथा । वि
दुर्वाशब्दसिद्ध्यर्थसानः पातुशराव
तीति ॥ शरा० सन्त्यस्याम् । मतु
प् । शरादौनाच्चेतिदीर्घः ॥

शरावर । पु० कवचे ॥ तूणीरे
॥ यथा । शरावरीशरे० पूर्णौ
विध्वंसीपश्यालक्षणेतिरामायणम् ।

शरावापः । पु० धनुषि ॥

शराबाह्वम् । न० कुडवपरिमाणे ।
दृवाभिःशलीलेके । आधसेरइ०
भा० प्र० परिमाणे ॥

शरीरम्

शराश्रय । पुं० तूष्णीं ॥

शरासनम् । न० कौटिल्ये । चापि
धनुषि ॥ शराश्रयस्तेऽनेन । अ
सुखं पथे । करणे ल्युट् ॥

शरासम् । न० धनुषि ॥

शरि० । पु० हिस्ते ॥ शूले ॥ शृणा
ति । शृ० । कृन् ॥

शरिमा । पु० प्रसवे । शृणाति
शौवनम् । शृ० । कृष्टृष्टृष्टृभ्य
ङ्मनिच् ॥

शरी । स्त्री० गुन्द्रायाम् । एरका
वृक्षे । गौरादित्वान्ङीप् ॥

शरीरम् । न० कलेश्वरे । गात्रे ।
वपुषि । स हनने । वष्पणि ।
विग्रहे । समयेन्द्रियकलापि० दे
वपित्वमनुष्यादौनादेहे । जरायुजा
गडजाङ्गित्वाभ्यभेदभिन्ने० पादा
दिशिरोन्ते शीर्यते० तत्त्वज्ञाना
दिनश्यतीतिशरीरम् ॥ शरीरलक्ष
णयथा । चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः श
रीरमितिगीतम् ॥ अचचेष्टादिमि
लिताश्रयत्वनलक्षणम्० वैयर्थ्यात्
। अपितु० आश्रयपदस्यप्रत्येकमन्व
यच्चेष्टाश्रयत्वादिलक्षणयथेतात्पर्यं
म् । चेष्टात्वञ्च० प्रयत्नजन्यताव
च्छेदकीजातिविशेषः । नचशरी
रावयवेऽतिव्याप्तिः । अन्त्यावयवित्वे
नविशेषणात् । नचनिष्क्रियशरीरे
ऽव्याप्तिः । तादृशेमानामावात् ।

शरीरज

अतएवाह० इन्द्रियाश्रयइति । इ
न्द्रियाश्रयत्वञ्च० अचच्छेदकताख्य
स्वरूपसम्बन्धविशेषेण० चक्षुष्मान्दे
वदत्तौयमित्यादिप्रतीते । अर्थाश्र
यत्वमित्यत्रार्थाश्रयत्वादेनरूपादिपर ।
तदाश्रयत्वञ्चचेष्टादावतिव्याप्तिः ।
किन्तुसुखदुःखान्यतरपर । अतए
वभाष्य० यस्मिन्नायतनेसुखदुःख
यो प्रतिसवेदनप्रवर्त्तते० सएषा
माश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्तु
न्यतराश्रयत्वमपितल्लक्षणम् । कि
न्तु० सुखाश्रयत्वदुःखाश्रयत्वचेति
लक्षणद्वयेतात्पर्यम् । शरीरस्यत
दाश्रयत्वमचच्छेदकतासम्बन्धेनह-
स्तादेरलक्ष्यत्वे त्वन्त्यावयवित्वेनवि
शेषणीयम् । स्वर्गिशरीरेनारक्षिश-
रीरेवृक्षादीसुखदुःखस्वीकारात्ताव्या
प्तिः । नचतच्छून्यत्वञ्चशरीरेऽव्या
प्तिः । सुखाद्याश्रयवृत्तिद्रव्यत्वव्या
प्यजातिमत्त्वस्यविवक्षितत्वात्० तादृ
शजातिसमनुष्यत्वचैवत्वादि०
कल्पभेदेननरसिंहशरीराणाभेदा
न्तरसिंहत्वजातिमादायनरसिंहश
रीरेलक्षणसमन्वयइति ॥ १ ॥ शृ
णाति० शीर्यतेरामादिनावा ।
शृ० । कृष्टृष्टृष्टृष्टृतीरन् ॥ अर्द्ध
चादि ॥

शरीरज । पुं० रोगे ॥ कामे ॥
पुत्रे । चि० देहजाते ॥ शरीरा

शर्करा

प्लातै । जनी० । पञ्चम्यामिति
ड ॥

शरीरभाक् । त्रि० देहभाजि । भजी
शिव ।

शरीरभृत् । पु० प्राणिनि ॥ शरीर
विभक्तिं । भृज क्षिप् ॥ वि
ष्णौ । श्रीहरी ॥ शरीरिणांश
रीराणिभन्नरूपेणपिषयन् । प्राण
रूपेणवाधारयन्० शरीरभृत् । स्व
माययाशरीराणिविभक्तिंवा । छ
भृज्० । क्षिपचैतक्षिपतुक् ॥

शरीरयात्रा । स्त्री० वपुषस्थितौ ॥
शरीरावरणम् । न० त्वष्टि । चर्म
णि ॥ कायवेष्टने ॥

शरीरौ । पु० जीवे । प्राणिनि ।
शरीरमस्फोसि । अतद्वनिठनावि-
तौनि । ॥ खेचच्चे ।

शरु । पु० क्षीपे । क्षोधि ॥ वक्ष्ये
॥ शरे । वाये ॥ आयुधि ॥
शृणाति । शू० । शृल्लृक्षिही
त्य् ॥

शरेष्ट । पु० आस्ते ॥

शर्करक । पु० मधुजम्बीरे ॥

शर्करका । स्त्री० सिताखण्डे ।

शर्करा । स्त्री० खण्डशिकृती । सि
तायाम् । शुक्लायाम् । बूरा०
इ० भा० प्र० ॥ मौनाण्डास ।
सितापलायाम् । चीनी० इ०
भा० प्र० ॥ उपलायाम् । अश्मरु

शर्करिल

पायामृदि ॥ मृत्तिकाभिश्च शुचुद्र
पाषाणेषु । कर्पराणि ॥ मृत्क
पालखण्डे ॥ शर्करान्वितदेशे ।
शक्ले ॥ रोगप्रभेदे ॥ यथा । प
च्यमानाशरीरपिक्ताष्ठीप्यमाणाच
वायुना । विमुक्तकफसम्भानाचरन्ती
शर्करामता ॥ शृणाति० श्रीयंतेवा
शू० । अ० करन् । शर्कराऽस्य
च । देशेलुबिलचौचितिमत्वर्थीय
द्याणोलुप ॥

शर्कराचल । पु० दानार्थकचिमे
शर्करामयेगिरिविशेषे ॥

शर्कराघ्रेनु । स्त्री० दानार्थशर्करा-
निर्मितायाधिभौ ॥

शर्करापुष्प । पु० चर्कटुमे ॥

शर्कराप्रभा । स्त्री० जिनाजांजरक
विशेषे । यथा । रतशर्कराबालु
कापङ्कधूमतमप्रभा । महतमप्र
भावेत्यधिधीनरकभूमय इतिहेम० ॥

शर्करावान् । त्रि० सशर्करदेशे ॥ श
र्करायाम् । शर्करिले । शर्करे
शर्कराचस्यच । देशेलुबिलचौचि
तिचान्मतुप ॥

शर्करावती । स्त्री० नदीविशेषे ॥

शर्करासप्तमौ । स्त्री० वैशाखशुक्लस
प्तम्याम् ॥

शर्करासव । पु० शर्करयाकृतीभा
सवविशेषे ॥

शर्करिल । त्रि० शर्करावतिदेशे ॥

शर्क्या

शर्करायाम् । शक्रे । शर्कराऽस्त्य
 च । देशे लुबिलचीचेतीलच् ॥
 शर्करौ । स्त्री० शक्याम् ।
 शर्करोदकम् । न० शर्करान्वितपानी
 ये । रस० रसवत० इ० भा० प्र० । यथा
 । जलेन गीतलेनैव चीलिता शुभशर्क
 रा । एलालवङ्गकरपुमरिचैद्यसमन्वि
 ता ॥ शर्करोदकनाम्नै तत्प्रसिद्ध वि
 दुषां सुखे । शर्करोदकमाख्यातशुक्ल
 लं शिशिरसरम् ॥ अत्यरुच्यलघुखा
 द्वातपिपासनाशम् । मूर्च्छादि
 तृषादः हज्वरशान्तिकरपरम् ॥
 शर्क्ये । पुं० अपानशब्दे ॥ शर्क्येनम्
 । शृङ्गशब्दकुत्सायाम् । घञ् ॥
 शर्क्यञ्ज ० । पुं० मोषे ॥ शर्क्यमपान
 शब्द जहाति । श्रीहाक्० । वात
 शुनीतलशर्क्यध्वितिवृत् । अरु
 हिंषदितिसुम् । जहातिरचान्त
 भावितव्यर्थः ।
 शर्क्येनम् । न० सुदशब्दे । पङ्के ।
 शर्क्या । पुं० ब्राह्मणस्योपपदे ॥ न०
 सुखे । चि० तद्वति । शृणुत्यशुभ
 म् । शृ० । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥
 शर्करः । पुं० वस्त्रविशेषे ॥
 शर्करा । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥
 शर्क्या । स्त्री० दानवेन्द्रस्युपपदं
 श्रीदुहितरि ॥
 शर्क्या । स्त्री० राशौ ॥ इ० वाचस्पति
 शीघ्र ० ॥

शर्करौक

शर्क्याति । पुं० वैवस्वतमनो पुत्रे ॥
 शर्क्ये । पुं० ईश्वरे । ईशाने । शि
 वे ॥ शृणाति० सर्वा प्रजा सह
 रतिप्रलयसङ्कारयतिवा । शृणात्य
 सुरान्० भक्तानां पापवा । शृ० ।
 कृगुशृङ्गभ्योव ॥
 शर्क्यौ । स्त्री० निशायाम् । वामि
 न्याम् ॥ स्त्रियाम् ॥ शृणातिचिष्टा
 । शृ० । कृगुशृङ्गञ्चतिभ्य छ
 रच् । पित्तान्० हौष । वामिपितु
 ० वमिरचेतिहौषी ॥ हरिद्रायाम्
 ॥ वत्सरविशेषे । तत्फलयथा । क
 चिदूर्ध्वतिपर्जन्योदेशे संक्षिप्तमण्ड
 ल । दुर्भिक्षशर्वरीवर्षे व्यवहारे
 विपर्यय ॥ ३४ ॥
 शर्क्यौक । पुं० निशापतौ । चन्द्रे ॥
 शर्क्यौ । स्त्री० सीमराद्ये । गण्डासा
 ० सवली० इ० भा० प्र० ॥ इत्यद्ये
 सशब्ददण्डे । रायवांस० इ० गौ०
 भा० ॥
 शर्क्याणी । स्त्री० उमायाम् । कात्याय
 न्याम् । गौर्याम् ॥ शर्क्यौ स्त्री ।
 इन्द्रवरुणभयशर्वेत्यादिना० हौषा
 नुक्ती ॥ शर्क्याणीमध्यमाभिधे । स
 ध्यमेश्वरस्थानइत्यर्थः ॥
 शर्क्यौक । पुं० हिस्ते ॥ खले ॥ शृ
 णाति । शृ० । शृङ्गशब्दादेरुक् चो
 भ्यासस्येति० ईकन्० हित्वमभ्यास
 स्यचरुक् ॥

शलाका

शल पुं० भृङ्गिणि ॥ क्षेपप्रमेदे ॥
विधौ । व्रज्याणि ॥ दीर्घायुधे । कु
न्तो । विषाङ्कुरे ॥ उष्ट्रे ॥ शल्या
स्थान्दपे ॥ न० श्लाविस्त्रोक्षि । शल
ल्याम् । शलले ॥ शलति । शल
चलने । पचाद्यच् ॥

शलक । पुं० मकटं लूतायाम् ।
मकडौ मकडा० इ० भा० प्र० ॥
शलङ्गः । पु० लोकपाले ॥ लवणवि
शेषे ॥
शलभः । पुं० कौटविशेषे ॥ पत
ङ्गे । ईतिविशेषे । टिङ्गी० टी
ङ्गी० इ० दे० भा० ॥ शलति ।
शल० । कृशशलिकलिगर्दिभ्योऽ
भच् ॥

शललम् । न० शले । श्लाविस्त्रोक्षि
॥ शलते । शलचलनसंवरणयोः
॥ वृषादित्वात्कलञ्चित् ॥
शलली । पु० श्लाविधि ॥ शलल
मस्यास्ति । इनि० ॥
शलली । स्त्री० शलले ॥ गीरादि
त्वाज्जातित्वादाडौष ॥

शलाका । स्त्री० शल्ये ॥ मदन
द्रुमे ॥ शारिकायाम् ॥ शलक्याम्
क्षपपञ्जरादिकाभ्याम् ॥ तिलि
ङ्ग० भाषा० शरे ॥ अलिख्यक्चिं
कायाम् ॥ शलते । शल० । व
लाकादयश्चेतिसाधुः ॥ धातु
मय्यामञ्जनकलिकायाम् । शला

शल्लली

ईङ्ग० भा० ॥

शलाकापुरुष । पुं० बीडानादैव
पुरुषेषु ॥ तेष्विषष्टिसङ्ख्यापरि
मिता ॥ तत्र द्वादशक्रचवर्तिनः
। चतुर्विंशतिर्जिना । नववासु
देवाः । नववलदेवाः । नवप्रति
वासुदेवाः । इति ॥

शलाटः । पुं० शकटपरिमाणे ॥
शलाटुः । पु० बिल्वे ॥ मूलवि
शेषे ॥ चि० आमेफले ॥ शलते
। शलचलनसंवरणयोः । पचाद्य
च् । अटति । अटगतौ । मृग
यादित्वात्कु । शलश्चासावटुश्च ॥
शलाभोलि । पु० उष्ट्रे । इ० ई० न्द्र ॥
शलालु । न० सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥
शलौ । स्त्री० श्लाविधि ॥
शल्लम् । न० त्ववि । वल्लले ॥ शक
ले । खण्डे ॥ मत्स्यत्वचि ॥ शल
ति । शलचलने । इण्भीकेति
कन् ॥ शल्लैः काष्ठखण्डैरिति
वेदभाष्यम् ॥

शल्लली । पु० मल्ले । मीने ॥
शल्लौ । पुं० मीने ॥
शल्लमलि । स्त्री० शाल्मलितरौ ॥
शलते । शल० । क्षिप् । मलते ।
मलधारणे । सर्वधातुभ्यङ् ।
शल्लासौमलिश्च ॥ इ० दि०
षः ॥

शल्लली । स्त्री० शाल्मलिटुमे ॥

शस्त्र

शस्त्र । पुं० मदनद्रुमे ॥ श्वाविधि ॥
 नृपविशिषे । युधिष्ठिरमातुले ॥
 सौमि ॥ शलाकायाम् ॥ बिल्व
 वृक्षे ॥ मत्स्यविशिषे ॥ न० चू
 डे ॥ इषौ । शरे । तीमरे । कृ
 न्ते ॥ वशकम्बिकायाम् ॥ पा
 पे ॥ दु० सहे ॥ दुर्वाक्ये ॥
 अस्थि ॥ आयुर्वेदस्याङ्गविशिषे ॥
 यथाहमुत्पुन । तत्रशस्त्र नामविविध
 ळणकाष्ठपाषाणपाशुलोहलोहास्थि
 बालनखपूयास्त्रावास्तर्गभंशस्थोदर
 णार्थयन्त्रास्त्रक्षारान्निप्रणिधानव्रण
 दिनिस्रयार्थस्तेति ॥ पुं० न० शस्त्रौ
 । तीमरे । सेन इ० भा० ॥ शक
 ति । जलगतौ । अघ्न्यादित्वाद्य
 त् ॥ यद्वा । सानसिबर्णसौत्या
 दिनाशलेर्यं ॥

शस्त्रक । पु० मदनद्रुमे । राटे
 ॥ श्वाचित्सदृशेऽस्थूललीमवतिप्रा
 णिविशिषे ॥ तन्मासगुणास्तु । श
 स्त्रक श्वासकासास्त्रशीघ्रदोषच
 यापह ॥ इति ॥

शस्त्रकण्टक । पुं० शस्त्रकी ।
 शस्त्रलीम । न० शल्ल्याम् ।
 शस्त्रहत् । चि० व्रणचिकित्सकी ।
 शस्त्रहर्त्तरि ।

शस्त्रारि । पुं० धर्मपुत्रे । युधि
 ष्ठिरे ॥

शस्त्रः । पुं० भेके ॥ न० स्वचि ॥

शवपादपः

शस्त्रक । पुं० शीघ्रवृक्षे ॥ न० स्वचि ॥
 शस्त्रकौ । स्त्री० श्वाविधि ॥ शस्त्र
 मृगे । अस्यामांसगुणायथा । श
 ल्यमास गुस्त्रिग्धशीतल कफपित्त
 जिदित ॥ द्रुमविशिषे । गजभ
 द्यायाम् । सुवहायाम् । अस्या
 गुणास्तु । शस्त्रकोतुवराशीतापित्त
 श्लेष्मातिसारजित् । रक्तपित्तव्रण
 हरीपुष्टिकृत्समुदीरितेति ॥ सल
 ति । जलगतौ । कृ न् । पृथोद
 रादि । गौरादि ॥ सत्कृत्यल
 क्यते । लकक्षाखादने । क्षुन् ।

शस्त्रकीद्रव । पु० सिंहलकी ॥

शस्त्रः । पुं० साल्लदेशे ॥

शव । पु० कुण्डमे । मृतशरीरे ॥
 न० तीये जले ॥ शवगतौ ।
 पचाद्यच् ॥

शवकास्य । पुं० कुकुरे ॥

शवयानम् । न० काष्ठमञ्जे । शवव
 हनार्थं खट्वायाम् ॥

शवर । पुं० अरण्यचरेऽस्त्रेच्छविशिषे ।
 अप्सु । पानीये ॥ शङ्करे । शा
 स्त्रविशिषे ॥ हस्ते ॥ न० जले ॥

चिचे ॥ वीहानां व्रतविशिषे ॥

शवति । शव० बाहुलकादर ॥

शवरातिवा रा० । क० ॥

शवरथ । पु० शवयाने । अरथी०
 इ० भा० ॥

शवपादपः । पुं० लोभे ॥

शश

शवरलोभ । पुं० श्वेतलोभे ॥
 शवरालय । पुं० पक्षणे । भिक्षया
 मे । शवरगृहे । शवरान्तीति श
 वरा । तेषामालयः ॥
 शवरावास । पुं० शवरालये । शव
 राणांमावासः ॥
 शवरी । स्त्री० शवरभार्गवोऽसौ ॥
 शवल । पुं० शसनि विभे । कर्बु
 र्वेभ्यो ॥ चि० तद्वर्णयुक्ते ॥ प
 श्योष्ठमध्यमः ॥
 शाक्लिमा । पुं० विचित्रतायाम् ।
 शशलक्ष्यभावे । पृथ्वादित्वादिस
 निच् ॥ वर्णवाचकत्वात् । वर्ण
 दृढादिभ्यङ्गतिवा । इमनिच् ॥
 शवली । स्त्री० शवलवर्णायागवि ॥
 शवलयोगादन्तर्लक्ष्मीम्
 शव । न० शले । प्रवयति । टु
 ओष्ठिन् । प्रवेः संप्रसारणस्यैव
 मुन् । शवसी । शवासि । इत्यादि
 बोध्यम् ॥
 शवसान । पुं० पथि ॥ शवति०
 श्रूयतीति । श्रुगती । कन्दस्रसान
 च्छुल्लभ्याम् ॥
 शव्यम् । न० शवकर्मणि ॥
 शश । पुं० बाले ॥ लोभे ॥ प
 शुभिर्निधि । शशके । लोभकणे ।
 बजाखी । सखा । इ० भा० ॥
 शशमांसगुणायथा । शशः शीता
 लघुर्वाहीरुज स्वादुः सदाहितः

शशधरः

। वज्रिकृतकपित्तलोभातसाधार
 ण स्मृतः ॥ ज्वरातीसारशोषा
 स प्रवामामयहरश्च स । अपिच
 । निरस्यकृतपलमेवशाशसहिष्णुना
 ज्येनकृतमुपाकम् । ससैत्त्वबधूल
 नदत्तवास करीतिकोष्ठान्निर्मतिप्र
 काशः ॥ शशादिभामानिविष्यवेप्र
 दियानोत्पाह । मार्गमास तथा
 प्लागंशाशसमन्युज्यते । एतानि
 हिप्रियागिण्यु प्रयीष्यानिषसुम्भ
 रे । इत्यकादशोत्तमम् ॥ चतुर्वि
 धपुरुषात्तर्गतपुरुषविशेषे । तत्र
 क्षणयथा । मृदुगन्धसुशील की
 मलाङ्ग । सुशेष । सकलगुणनिधो
 न सत्यवादीशशायमिति । चन्द्र
 चिन्हे ॥ शशति । शशप्रतयती
 । अच
 शशकः । पुं० बजाखी । शशी ॥
 शशघातक । पुं० श्येने । बाजइ०
 भा० प्र० ॥
 शशही । स्त्री० शकुन्याम् । शशह
 ग्नि । अमनुष्यकर्तृकइतिहन्तेष्ट
 कः । डीप् ॥
 शशधर । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥
 यथा । विष्णोर्व्यवदनश्च शशधरो
 क्रियापागङ्गुरः कुचौकमलकैरकः
 स्फुटतिवक्षसासाप्रतम् । रुदन्ति
 तुहिमच्छलान्नवदलानिदन्तच्छद
 प्रियेकवयजायतांसपदितन्विमूकः

शशाङ्गुली

पिक्कः ॥ शशस्यधरोधारकः क
पूरे ॥

शशपानतीर्थम् । न० तीर्थविशेषि ॥
शशप्रतकम् । न० स्तनादिस्थनखा
घाते ॥

शशभृत् । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥ शश
विभक्तिः । उ० भृज् । कृिप् ॥
शशलीम् । न० शशीर्षे ॥ शशस्यली
म् ॥

शशविन्दुः । पुं० वासुदेवि ॥ राजा
नरे । चिचरयपुत्रे ॥ चन्द्रे ॥ श
शश्वविन्दुः स्वस्त्वचमथा ॥

शशशिविका । स्त्री० जीवन्त्याम् ।
शशस्यली । स्त्री० गङ्गायमुनयोर्मध्य
देशे । चन्तर्बेद्याम् । इ० सुद्रित
चि० शेष ॥

शशाङ्गः । पुं० चन्द्रमसि । कपूरे ॥
शशाङ्गमूर्तिः । पुं० चन्द्रे ॥ शशा
ङ्गामूर्तिर्यस्या ॥

शशाङ्गुली । स्त्री० कर्कटीप्रभेदे ।
बहुफलायाम् । तण्डुल्याम् । अ
स्याः पर्यायायथा । शशाङ्गुलीव
हुफलातण्डुली च सम्भवा । अ
द्रोक्तालीमशफलाधूस्त्रावत्तफलात
या ॥ अस्या गुणाः । शशाङ्गुली
तिक्तकटु, खलीमलाकडुस्त्रयुक्तामधु
राकफापहा । पाकितुसाम्नामधु
राविदाहकृत्कर्फं तु शृङ्गाकचिक
चदौपनी ।

शशी

शशादः । पुं० विकुक्षिसञ्ज्ञके० राज
विशेषि ॥ श्येने ॥

शशादन । पु० श्येनपक्षिणि ॥ श
शमत्ति । अद० ॥ ल्यु . . ल्यु
ट्० युज्वा ॥

शशिकला । स्त्री० अतिशर्करो १५ क
न्दोविशेषि ॥ तल्लक्ष्यन्तु गुरुनिध
नममुलघुरिहशशिकला । यथा ।
मलयजतिलकसमुद्रितशशिकला०
ब्रजयुगतिलसदलिकगगनगता स
रसिजनयनहृदबसलिलनिधिर्व्यत
नुतविततरभसपरितरलम् ॥ शशि
न षोडशांशे ॥

शशिकान्त । पुं० चन्द्रकान्तमणौ ॥
न० कुमुदे । कङ्कारे । कौरवे ॥ चि०
चन्द्रसमे ॥

शशिदेवः । पुं० रत्निदेवि ॥

शशिध्वजः । पु० भङ्गाटपुरन्दरे ॥ अ
स्त्रिपुराणस्य २५ अध्यायप्रसिद्धे ॥

शशी । पु० हिमांशौ । चन्द्रे । नक्ष
त्रे श्चे ॥ नक्षत्राणामध्येशशीविण्णो
विभूतिः ॥ सचजलमयः । यथा
। सलिलमयेशशिनिरवेदीधितयो
मूर्च्छितास्तमोनेशम् । जपयन्तिद
पंणोदरनिहिताद्भवमन्दिरस्यान्तद्व
ति ॥ वषट्त्वत्तप्रभेदे । नरेन्द्रोयदि
स्यात् । शशीकथ्यतेतत् ॥ यथा ।
जनानन्दकन्द प्रियस्ताम्, कुन्द
॥ वण्माचम्यदितोयप्रभेदे ॥ ५५०

शशिशम्

॥ अर्हद्भुजविशेषे ॥

शशिशम् । न० मुक्तायाम् ॥ कुमुदे

॥ त्रि० चन्द्रसमदोमित्युक्ते ॥

शशिशम् । स्त्री० ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिशम् । पु० चन्द्रशेखरे । शिवे ॥

शशिलेखा । स्त्री० चन्द्रमस कला

याम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुड

च्याम् ॥ वाकुच्याम् । सीमराज्याम्

॥ चन्द्रलेखाभिधेवृत्ते । रसालाया

प्रभेदे ॥ यथा । शर्कराशुभयुक्तेन

शृतदुग्धघृतेन च पटपूताशिशिर

ण्योशशिलेखेति कौत्सिता ॥ शशि

लेखाहिमाबल्यारुच्यापुष्टिप्रदालघु

। वातपित्तहराश्चेष्टमहादाघविना

शिनो ॥

शशिलेखिका । स्त्री० शशिलेखाया

म् ॥

शशिवदना । स्त्री० गायत्रौकन्द इ

प्रभेदे ॥ शशिवदनान्धौ ॥ यथा ।

शशिवदनानां ब्रजतरुणीनाम् । अ

धरसुधीर्ममधुरिपुरैश्च ॥ चन्द्र

सममुखायां शिषिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री० पुनर्नवायाम् ॥

शशिशेखरः । पु० ईश्वरे । चन्द्रमौ

लौसदाशिवे ॥ बुद्धभेदै । चक्रसवर

। वज्रकपालिनि । वज्रटोके ॥

शशिशम् । न० शशिलामनि ॥ शश

स्यजर्णाः शशिशम् । शशिशंकार

शंकरणमिति चन्द्रगोमिलिङ्गानुशा

शस्तकेशकः

सनात् कौबल्यम् ॥

शस्तत् । अ० आत्मप्रश्ने । मङ्गले ॥

पुराकल्पे ॥ सदार्थे । नित्ये । नि

रन्तरे ॥ आभीक्ष्णे ॥ पुनरर्थे ॥ शश

तिशयन वा । शश० । बाहुलकात्

वत् ॥ सहार्थे ॥

शष्कुल । पुं० छिन्ती । करञ्जे ॥

शष्कुली । स्त्री० पिष्टविशेषे । सीहाली

तिख्याते ॥ यथा । समिताया घृता

क्ताया लोप्यैकत्वाच्चवेक्षयेत् । आ

ज्यता भवेत् । सदा शष्कुलीफेनिका

गुणा । कर्णरम्भे ॥ यथा कर्णशष्कु

ल्यवाच्छन्नं न भवति शोचमिति ॥ सौ

री० इ० भा० प्र० मत्स्ये ॥ तद्गुणाय

या । शष्कुलीया हि शोहदामधरा

तुषरास्मृता । गौरादित्वान्डीव

शम्पम् । न० नवीनदण्डे । बालदण्डे

॥ पु० प्रतिभाहानी ॥ शस्त्ये । शु

ष्यति वा । शस्तुहि सायाम् । शुष

शिशये वा । खण्डशिलपशये तिप्पो

निपातनात् । पत्वञ्च ॥

शसनम् । न० परम्पराके । यज्ञार्थं

पशुहनने । शसु० । भावेच्छुट् ॥

शस्तम् । न० श्वः श्रेयसे । शिवे ।

क्षेमे । त्रि० कल्याणयुक्ते ॥ सुते

॥ प्रशस्ते ॥ शस्त्येस्म । शंसुस्तौ

। कर्मणिक्तः ॥

शस्तकम् । न० अङ्गुलिपाये ॥

शस्तकेशकः । त्रि० प्रशस्तकेशवात्

शस्त्रकोशतः :

शस्त्राङ्गः । चि० रस्यतनौ ॥ शस्त्रान्य
ज्ञान्यस्य ॥ पुं० अतीतकल्पार्द्धे
दे ॥

शस्त्रम् । न० लोहे ॥ तीक्ष्णायसे । अ
स्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्रास्त्रं बहुधासु
क्तैरित्यादौ शस्त्रास्त्रयोर्भेदः ।
तथाहि । येन करधृतेन हन्वतीतच्छ
स्त्रं अस्यादि । येन प्रक्षिप्तेन हन्वत्येते
तदस्त्रं काण्डादिभ्यस्तनयोर्भेदः ।
अपिच । अस्त्रं मन्त्राभिमन्त्रितम् ।
शस्त्रं तदितरदिति ॥ शस्त्रेऽनेन ।
शसुहि सायाम् । दाक्षीतिष्टुन् ।
सर्वधातुभ्यङ्गतिर्वा । अमिचिमि
दिशसिभ्यः । क्लोवा । अप्रगौतच्छ
गजाते ॥ ङादिनाशस्त्रमानङ्ग
त्यर्थः ॥ अप्रगौतमन्त्रसाध्यायास्तु
तौ । अप्रगौतमन्त्रसाध्यगुणनिष्ठगु
णाभिधानं शस्त्रमिति याजकानां व्य
वहारः ॥ पु० खड्गे । तरवारौ ।
शस्त्रकम् । न० अर्थसि । लोहे ॥ श
स्यतेनेन । शसि । ष्टुन् । स्वार्थे
कः ॥

शस्त्रकर्म । न० वैद्यानां प्रधानकर्म
विशेषः । तदष्टविधमवति । यथा
। कृद्य० मेद्य० लेख्य० वैध्य० मेध्यमा
हार्य० विस्त्राय्य० सौव्यमिति मेदे
दात् ॥

शस्त्रकोशतः । पुं० महापिण्डोत्
तौ ॥

शस्त्रम्

शस्त्रजीवी । पुं० शस्त्राजीवे ॥
शस्त्रधारणजीवकः । पु० शस्त्राजीवे ॥
शस्त्रपाणिः । पु० अस्त्रादिशस्त्रहस्ते
॥ आततायिविशेषः ॥
शस्त्रभृत् । पु० शस्त्रधारिणि ॥
शस्त्रमाज्जः । पुं० असिधावके ।
शाखाजीवे ॥ शस्त्रमाष्टिः । मृजुशु
द्धौ । कर्मण्यण् ।
शस्त्रशास्त्रम् । न० अथर्ववेदस्योपवे
दे ॥

शस्त्रहतः । चि० शस्त्राघातेन मृते ॥
शस्त्रहस्तः । चि० शस्त्रपाणौ ॥
शस्त्राजीवः । चि० काण्डपृष्ठे । आ
युधीये । आयुधिके ॥ शस्त्रमाजी
वति । उपजीवति । जीवः । कर्म
ण्यण् ।

शस्त्राभ्यासः । पुं० शस्त्रशिक्षायाम् ॥
शस्त्रायसम् । न० पिण्डायसे । इस्
पात् । इ० भा० ॥
शस्त्री । चि० शस्त्रविशिष्टे ॥
शस्त्री । स्त्री० कुरिकायाम् ॥ ष्टुन् ।
पित्वाङ्डीष् ॥

शस्त्रम् । न० वृक्षादिफलैः ॥ शस्यते ।
शसु० । तत्किं शसिचतौ तयत् ॥
तालव्या अपि दन्त्याश्च शस्यशूकरपां
शवः ॥ क्षेपधान्ये ॥ यथा । शस्य
क्षेपगतप्राङ् । सतुषधान्यमुच्यते
। आमवितुषमित्युक्तं खिन्नमन्नसु
दाहृतमितिसूतिः ॥

शाक .

शस्यध्वसी । पुं० तुल्यवृत्ते । नन्दीदु
मे ॥ चि० शस्यनाशके ॥

शस्यमञ्जरी । स्त्री० काण्ठि । अभिन
वनिर्गतधान्यादिशीर्षके ॥ शस्य
समञ्जरी ॥

शस्यशूकम् । न० यवाद्ययोः । किं शा
रौ ॥ शस्यस्यशूकम् ॥

शस्यसवरः । पुं० अश्वकर्णे । साल
वृत्ते ॥ शस्यै सत्रियते । वृज्० ।
अप् ॥

शस्यसवरणः । पुं० दीर्घपणे । अ
श्वकर्णे । जरणद्रुमे ॥

शस्यातः । चि० शस्यभक्षके ॥

शस्याकः । पुं० शमीरे । अल्पशमीवृत्ते ॥

शशपः । पुं० चमसे । शिशपायावि
कारः । अज्ज । देविकामि मपेत्वा
त्वम् ॥

शशपायनः । पुं० सुनिविशेषे ॥

शाकः । पुं० द्वीपविशेषे । शाकेशाक

द्रुमस्तु ॥ शाकसञ्ज्ञानिवन्धनद्रुत्यु

क्ते ॥ कर्कशपत्रं महतिद्रुमे । क

कचपत्रे । जरपत्रे । श्रीष्ठकाष्ठे ।

स्थिरसारे ॥ शक्तौ ॥ नृपविशेषे ॥

युधिष्ठिरविक्रमादित्यशालिवाहना

दिशकनरपतीनामतीताब्दे ॥ बवं

रे । गोथानाख्ये ॥ पुं० न० हरि

तके । शाकभावे ॥ मण्डूकपर्णी

पालङ्क्याचिल्लिकाचाप्यपीदका ।

चाङ्गेरौहिलमेवाचकलम्बीशाकजा

शाक .

तयः । वास्तुके । पत्रपुष्पादिषु ॥

तत्रपत्रनिम्बादे । पुष्पकोविदा

रादे । आदिपदातफलवार्त्ताका

दे । मूलमूलकादे । कन्दः ।

शूरणादे । अङ्गुरीवशादे । आ

हच । मूलपत्रकरीरायफलकन्दा

धिरुठकम् । त्वक् पुष्पकवक्क्षेत्र

शार्कदशविधस्मृतम् अधिरुठक

तालवीजाङ्गुरास्थिमज्जादीतिगौ

डाः । अन्येतुज्जेचोदृतस्यफलम्

कादे स्वेदानवोद्भिन्नानङ्गुरान्मन्य

न्ते ॥ शक्यते । शक्नोत्यननवाभीक्ष्ण

म् । शक्नुः । घञ् ॥ यद्वा । श्य

ति । शीतनूकरणे । बाहुलकात्

कन् । भावप्रकाशितुः षड्विधशाक

मुक्तम् । यथा । पत्रपुष्पफलना

लकन्दसखेदकतथा । शाक षड्वि

धमुद्दिष्टगुरुविद्याद्यथोत्तरम् ॥ अ

थैतेषामुणाः । प्रायः शोकाग्निस

र्वाणिविष्टम्भोनिगुरुणिच । रुद्धा

णिवहुवर्चासिस्फुटविण्माकृतानिच

॥ शाकभिनत्तिवपुरस्थनिहन्तिने

च वर्यमिनोमयतिरक्तमथापिशुक्र

म । प्रज्ञाद्यप्रकुरुतेयलितसुनून

हन्तिस्मृतिगतिमितिप्रबदन्तितज्

ज्ञाः ॥ शाकेषुसर्वेषुवसन्तिरीगा

स्तेहेतवोदेहविनाशमाय । तस्माद्बु

धः शाकविवर्जनस्यकुर्यात्तथा

क्तेषुसपक्षेदः । अपिच । सामा

शाक .

न्यायेववाध्यानिशाकनिन्दावर्त्ता
सिद्धि । विशेषस्तत्रतेषान्तुतत्रतत्र
भिरूपित . ॥ शाकपाकविधियं
था । हिङ्गुजौरयुतेतैलेक्षिपेष्ठाक
सुखण्डितम् । लवणस्यार्द्रं चूर्णा
दिसिद्धे हिङ्गुदकं क्षिपेत् ॥ इत्ये
व सर्वं शाकानासाधनेभिहितैवि
धि ॥ वास्तूक काकमाचीक्षतण्डु
लीय पुनर्नवा । केचुका नास्ति
कापाठातण्डुलान्तेऽस्तेनतदुधै . का
समदीयमेधौचपुत्राटचणकीकवम्
। रसाद्रन्वस्तरहित पक्क सस्यम्वि
चक्षये । एव वाताककूष्माण्ड
पटालादिफलेष्वपि । तलनेविधि
रुद्दिष्टीविशेषाय . सकथ्यते ॥ त
मेतैलेक्षिपेष्ठाक वास्तूकादिसुख
ण्डितम् । लवण तौयमस्त्रक्षि
प्तसिद्धेऽर्धमाचकम् ॥ सधान्यवेश
नेतक्रेगालित क्षधित क्षिपेत् ॥ त
त शुण्ठीजौरकक्षिपेक्षिपेक्षिपेक्षि
क्षिपेत् ॥ इत्येवमेवापरस्यापिबर्णं
स्त्रकरणीयदि । तत्सर्वे स्त्रेक्षयादे
य वर्णकृतप्रथमस्मृतम् । एव
यत्क्षधित शाक काप्राय कटुतिक्तक
म् । तदुष्णनाम्बुनापूर्वतक्रेणतद
नन्तरम् । तमेतैलेविनि क्षिप्य
रभ्येक्षयधेक्षया । वर्णस्त्रकरणेदे
यं कुक्कुमंरक्तचन्दनम् । ताम्बूल य
वयश्चुक्त तत्रतत्रप्रयोजयेत् ॥

शाकम्भरीयम्

शाकचुक्रिका । स्त्री . विद्यायाम् ।
शाकट । पुं . शकटवोठरि ॥ स्त्री
प्रातके । बहुवारके ॥ चि . श
कटस्तेदमित्यर्थे । शकटेपकरणे
॥ शकटवहति । शकटादण् ॥
शकटवाद्यभारे ॥ शकटेनउच्यते
। शेषइत्यण् ॥

शाकटाख्यः । पु . धवत्तजे ॥
शाकटायन . । पु . मुनिविशेषे ॥
शाकटिक । चि . शकटेनयमनका
त्तरि ॥ शकटेनचरति . गच्छति
। चरतीति ठक

शाकटीन . । पु . विश्रितितुलाप
रिमाणे । भारे । आचिते । श
क्ताटे ॥

शाकतरु . । पुं . शाकवृक्षे । सा
गौ न . इ . भा . ॥ शाकाख्य
स्तुतः ॥

शाकपत्रक . । पुं . शियो ॥

शाकम्भरी । स्त्री . चण्डागम् । दु
र्गायाम् . शाकैर्भरणात्पोषणा
त् । तस्या स्थान हिमाद्रे . प्र
त्यक्तपर्वतेप्रसिद्धम् ॥ तीर्थवि
शेषे ॥

शाकम्भरीयम् । न . सांभर . इ .
भा . प्र . लवणविशेषे । अक्षप
यंयमुणावयो । शाकम्भरीयकधि
तगङ्गास्थीरोमकतथा । गङ्गास्थ
लघुवातघ्नमत्युष्णमेदिपित्तलम् ।

शाकश्रेष्ठा

तीक्ष्णव्यवायिसूक्ष्मसामिष्यन्दिक
टुपाकिच ॥

शाकयोग्यम् । न० धान्याकी ॥

शाकराट् । पुं० वास्तूकी ॥

शाकराज । पु० वास्तूकी ॥

शाकराण्ड । पु० ग्रन्थिफले ॥

शाकल । पुं० उद्दीच्यग्रामे ॥ वा
होकरामे ॥

शाकाल्य । पु० कृषिविशेषे ॥ श
कनस्यगौचापत्यम् । गर्गादित्वा
द्यज ॥

शाकालीय । पु० ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

शाकबिल्व । पु० वास्तूकी ।
शाकबिल्वक । पु० वास्तूकी ।

शाकधीर । पुं० जीवशाकी ॥ पुन
र्नवाया ॥

शाकश्वत्थः । पु० शाकी । खरप
त्रे । अर्जुनापमे । क्रकचपत्रे ॥

शाकशाकटम् । न० शाकश्वत्थे ॥

शाकानाभवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनावितिशाक-
ट ॥

शाकशाकिनम् । न० शाकशाकटे ॥

शाकानामभवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनावितिशाकि
नः ॥

शाकश्रेष्ठ । पुं० न० वास्तूकशाकी ॥

शाकश्रेष्ठा । स्त्री० जीवन्त्याम् । वा
स्तूकी ॥ षोडशीत्युपे ॥

शाकिनौ

शाकाख्यम् । न० पत्रपुष्पादौ । य

था मूलपत्रकरीराग्रफलकन्दा

धिरूढकम् । त्वक्पुष्पकवकश्चे

तिशाकदशविधस्मृतम् ॥ पुं०

शाकवृक्ष । अतिपत्रे । श्रेष्ठका

ष्ठे । स्थिरसारे । गृहद्रुमे । सा

गान्द्रु० गौ० भा० ।

शाकाङ्गम् । न० मरिचि ॥

शाकास्त्रम् । न० वृक्षास्त्रे ॥

शाकास्त्रमेदनम् । न० चुक्रे । का
ञ्चिकप्रभेदे ॥

शाकालावू । स्त्री० राजतुस्वाम् ॥

शाकिनम् । न० महच्छाकवति ।
महच्छाकशाकी० तद्वति ॥ मत्व
र्थेपामादित्वाद्वा । शाकौपलालो
दद्रूणाञ्जस्रत्वञ्च ॥

शाकिनौ । स्त्री० दुर्गायाश्चनुचरीवि
शेषे ॥ शाकयुक्तायाभूमौ ॥ यथा

। शकटं शाकिनीगावोवास्तमस्य

न्दनवनम् । अनूपपर्वतोराराजादु

र्भिर्क्षेत्रेनवृक्षतय ॥ शकटीधान्या

दिशहनदारेणोपजीव्य । पत्रपुष्प

फलादिषड्विधशाकयोगात् ॥ शा-

किनौ० गृहवाटिका० शाकाद्या

हरणेन । गावो । दुग्धादिना ।

जालं । मत्स्याद्याहरणेनचस्यन्द

नस्वस्थानाऽत्याग० कृणादिलभेन०

व्यवाधिक्यनिवृत्त्याच । वनफलपु

ष्पाद्याहरणेन । अनूपवृद्धकदे

शाक्त

श • समृशालशालूकाद्याहरणे
न । पर्वतोर्गैरिकमृदाद्याहरणे न ।
राजाभैक्षादिनेत्यर्थः ॥

शाकौ । पु० महष्ठाक्षे

शाकुनः । पु० न० पशुपत्त्यादिरूप
शकुनवारामनुष्यशुभाशुभनिश्चाय
कथयत्ये । वसन्तराजादौ ॥

शाकुनि । वि० पक्षिजीविनि ॥

शाकुनिकः । पु० जीवान्तके । पक्षि
हन्तारि । शकुनान् हन्ति । पक्षिम
व्ये । त्यत्रपर्यायव्यापिग्रहणाद्वक्तव्यं ॥

शाकुनेयः । पु० डुण्डु, के । पिङ्गले ।
क्षुद्रप्रेचके ॥ शकुनेरपत्यम् । शुभा
दिस्वाडठक् ॥

शाकुन्तलेयः । पु० भरते । शकुन्तला
याचपत्यम् । स्त्रौस्य ठक् ॥

शाकुलिकः । पु० मातृस्त्रिकविशेषे
शकुलान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति
ठक् ॥

शाक्तरः । पु० अनडुहि ॥

शाक्तः । वि० सर्वदेवमय्या शक्तेरु
पासके ॥ शक्तिर्देवतास्य । सास्यदे
वतेत्यर्थः ॥ यथा । शाक्तः एवञ्चिजा
सर्वेनशैवानचवैष्णवाः । उपासते
यतोदेवीं गायत्रीपरमाक्षरीम् ॥ श
क्त्युपासनानन्तरं मन्योपासननिषि
ध्ययथा । अस्यासाराधनकृतत्वानान्य
साराधनंचरेत् । अन्यस्यस्मरणा
हे विद्यागिनीशापमालमेतिदितिग

शाक्यमुनिः

बन्धतन्त्रम् ॥ देवीभक्तापराधदुःख
दातृत्वमुक्तं मुण्डमालातन्त्रे ।

शाक्तान् हि सन्ति गजं क्तिनिन्दन्ति
बहुजल्पकाः । छिनत्ति तेषां देवे
शीशिरासि हरवस्त्रमेति ॥ गजं-
निः कुप्यन्ति युध्यन्ति वेत्यर्थः ॥

शाक्तिकः । वि० शक्त्युपजीविनि ॥
शक्त्या जीवति । वेतनादिस्वाटठ
ञ् ॥

शाक्तीकः । वि० शक्तिहेतिके । श
क्तियोधिनि ॥ शक्तिं प्रहरणम
स्य । शक्तियष्टयोरौकक् ॥

शाक्यः । पु० बुधे ॥ शकौऽभिज
नोस्य । शशिङ्कादिभ्योञ्य ॥
शाक्यमुनौ ॥ भीमवत् ॥

शाक्यमुनिः । पु० शौद्धोदनी ।
सायादेभीसुते ॥ शकौऽभिजनो
ऽस्य । शशिङ्काभ्योञ्य ॥ य
हा । शाक्यवत्प्रतिष्ठां वासयस्मा
च्चक्रिरे । तस्मादिच्छाकुवशास्ते
शाक्या इति भुवि स्मृता इति सुन्द
रानन्दचरितागमे ॥ अयमर्थः ।
कीचनेच्छाकुवश्या राजपुत्राः पि
त्रावनवासाय दत्ताज्ञाः । गौतमवश
स्य कपिलस्याश्रमे । शाक्यवत्त्रेयस
तिस्रस्तन्त्रा इति हेतोस्ते शाक्याः ।
शाकीभवाः । दिगादिस्वाद्यत् । त
ह शावतीर्षीमुनिः । शाक्यस्या
सौमुनिश्चेति । शाक्यमुनिः ॥

शाखानगरम्

शाक्यसिंह । पुं० सर्वार्थसिन्धे ।

शाक्यमुनौ ॥ शाक्य सिंहद्वय ।

उपमितव्याघ्रे तिसमास . ॥

शाक्री । स्त्री० दुर्गायाम् ।

शाख । पु० छित्तौ । करञ्जं ॥

शाखा । स्त्री० पञ्चान्तरे ॥ बाह्यौ ॥

यन्यभेदे ॥ अन्तिके ॥ दुर्मात्रे ।

लतायाम् ॥ वेदभागे ऋग्वेदादिक

मेग्वेदोक्तत्वात् । तत्रैकविंशति

शाखाकृत् । नवाधिकशतशाखा

यजुष । सहस्रशाखा साम् ।

पञ्चाशच्छाखा अथर्वण्य । अत्रोक्त

छन्दोगपरिशिष्टे । स्वशाशाश्रय

मुत्सृज्य परशाखाश्रयश्चय . । कर्त्तुं

मिच्छति दुर्मेधामेघं तत्तत्स्यत्कृत

म् । यज्ञास्मात्स्वशाखायां पारक्य

मविरोधयत् । विहङ्गिस्तदनुष्ठेय

मग्निहोत्रादिकर्मवदिति ॥ ३६

त्वं वा खगल्लोका यस्य यत्कर्मकीर्त्ति

तम् । तस्य तावतिशास्त्रार्थे कृतैस

र्वैकृतमवेदिततत्वापिबिम्ब . ॥

शाखति । शाखुव्याप्तौ । पचादा

च् । टाप् । यद्वा । शीतेऽस्माप

त्तौ । शीतोऽस्वस्तेत्यत्र ० वृद्धावयव

अचेतिदशपाद्यनुसारिण ॥

शाखाकण्ट . । पुं० जुहोवृक्षे ॥

शाखानगरम् । न० यन्मूलनगरादन्य

तपुर० तस्मिन् । मुख्यपुराभ्यर्षपुर

रे । अभिष्यन्दिरमणे ॥ यथा ।

शाखि

चारभ्यमूलनगरादपरनगरहियत् ।

तदभिष्यन्दिरमण शाखानगरमित्य

पीतिशब्दरत्नावली ॥ तरुस्थानी

यस्य मूलनगरस्य शाखिवननगरम् ॥

शाखापित्तम् । न० पाणिपादासमूल

दाहे ॥

शाखापुरम् । न० शाखानगरे ॥ शा

खिवपुर ॥

शाखामृग । पुं० कपो । वल्लीमुखे

। वानरे ॥ शाखाचरीमृगः पशु

। शाकपार्थिवादः ॥

शाखामृगाधिप । पु० सुयीवे । शा

खामृगाणामधिपः ॥

शाखाम्ना । स्त्री० वृक्षाम्नायाम् ॥

शाखारण्ड . । पु० स्वशाखापरित्य

ज्यशाखान्तराध्ययनकर्त्तरि । अ-

न्यशाखके । स्ववेदशाखामुत्सृज्या

परशाखाश्रयकर्मकार्षाणे ॥

शाखारथ्या । स्त्री० षोडशहस्तप्रस्थ

पाथि । यथा । धनूषिचैव चत्वारि

रिशाखारथ्यास्तुनिर्मिता । वि

करास्योपरथ्यास्तुदिकराप्युपरथ्य

का ॥ इति देवीपुराणम् ॥

शाखाल । पु० वानौरुवृक्षे ॥

शाखाशिखा । स्त्री० मूलादारभ्या

य यावद् गतायां लतायाम् । अ

वरोहे ॥

शाखि . । पुं० तरुष्के । तरुकस्ता

न० इ० भा० प्र० देशे ॥ शा

शाङ्करी

खृ० । इन् ॥

शाखी । पु० । पादपे ॥ वेदे । तुरु
ष्काख्यजने ॥ राजभेदे ॥ शाखा
ऽस्रास्ति । ब्रीह्यादित्वादिनि ।
यद्वा । अथश्च शाखति । शाख्०
। आवश्यकेतिणिनि . .

शाखाट० । पुं० । सहीडा इ० भो०
प्र० वृक्षे । पीतफले । यथासंपर्या
यगुणा । शाखाट पीतफलको
भूतावास स्वरच्छद । शाखा
टारक्तपित्तार्शीवातश्चेष्वातिसारजि
दिति ॥

शाखाटक । पुं० । शाखाटे ॥

शाङ्कर० । पु० । बलीवर्हे ॥ न० । छन्दो
भेदे ॥ चि० । शङ्करसम्बन्धिनि । मा
हेश्वरे । शङ्करप्रोक्ते ॥ यथा । आ
गमेतत्विधिहित्वाय शङ्क कुरुते
नर . . । शङ्कतद्विफलसीपिपिटभि
र्नरकव्रजेत् ॥ तत्तथाशोधितसम
पिण्डोमलमयोभवेत् । तस्मान्मर्त्यं
पथजेनशङ्करमतमाश्रयेत् ॥ शङ्क
रस्यायम् । शङ्करेणप्रोक्त वा । अ
ण् ॥

शाङ्करि । पु० । स्कन्दे । गणेशे ॥

शाङ्करी । स्त्री० । देवीविशेषे । श्रीगि
रीशाङ्करीस्मृतेतिदेवीशाङ्करीतुम
हाकाले । इतिचदेवीगौता । अथ
शङ्करीशाङ्करीर्व्यत्ययेनपाठोगौता
यांवाच्यः ॥

शाठ्यम्

शाडूचौ । स्त्री० । शङ्कुयादसि ॥

शाड्विक । पु० । काम्बविके । शङ्कव
लयादिकर्त्तरिजातविशेषे ॥ शङ्क
शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक ॥

शाङ्गुष्ठा । स्त्री० । गुञ्जायाम् ॥ इ० र०
माला ॥

शाट० । पुं० । वस्त्रविशेषे । शाटके ॥
शटैकर्मणिघञ् ॥

शाटक । पुं० । न० पटप्रभेदे । यथा
आजानुलम्बितमलीमसशाटकानां
मिचादपिप्रथमयाचितभाटकाना
म् । पुचादपिप्रथमतैकवराटकाना
ञ्च दिव पततुमूर्द्ध्वंकराटकाना
म् ॥ स्वार्थेकः ॥

शाटिका । स्त्री० । शाठ्याम् ॥

शाटी । स्त्री० । शाटके । स्त्रीपरिधेयव
च्चे । साडी० इ० भा० प्र० ॥ शाठ्य
ते । शटश्चावायाचुरादि । सर्व
धातुभ्यङ् । कृदिकारादितिङी
ष् ॥

शाठ्यायन० । पुं० । सुनिविशेषे । न०
प्रकृतकर्मवैगुण्यप्रथमनार्थे होमे ॥
नायहोमः । समसम्मतः । निर्मूल
त्वात् । समूलत्वे शाखान्तरीयत्व
मितिगौडा . ॥

शाठ्यम् । न० । कुष्ठतौ । कपटे । व्या
जि । निष्कृतौ । शठतायाम् ॥ शठ
ति । शठकैतवे । पचाद्यच् । शठ
य्यकर्म । ब्राह्मणादित्वात्घ्यञ् ॥

शापी

यथा । शठनम् । ऋहलोऽर्थम् ॥
 शाप । पु० माषचतुष्टये । निष्के ।
 टङ्के ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे
 निकषे । कषे । कसौटी० इ०
 भा० प्र० पाषाणे ॥ शय्यते । श
 युदाने । अकसरीतिघञ् ॥ श्य
 तिवा । शीतनकरणे । बाहुलका
 य ॥ न० शयनिर्मितवस्त्रे ॥
 शापकम् । न० शयपुष्पे ॥ तच्छा
 कप्रकारोयथा । सुखिन्न शापकपु
 ष्यंतक्रोतेलेविपाचितम् । हिङ्गुना
 वासितवस्त्रजचूर्णेनावचूर्णितम् ।
 शयपुष्पं सरंबल्यमसृकप्रदरनाशन
 म् । मधुरं रुचिरपाकीकिंशुद्धिद
 भकारकम् ॥
 शापाजीव । पु० असिधावके । श
 स्त्रमार्जे ॥
 शापिः । पुं० पट्टवचे ॥
 शाणित । चि० तेजिते । निशिते ॥
 शापी । स्त्री० प्रावरणान्तरे ॥ शय
 सूचमय्यापट्टिकायाम् ॥ यथा ।
 शापीप्रोयाणिवस्त्राणिशमीप्रायाम
 कीरुहा । शुद्धप्रायास्तथावर्णाभि
 विष्यन्तिकनौयुगे । इ० वि०
 पु० शापी० शयसूचमयीपट्टिका
 तत्तुल्यानिवस्त्राणीतितट्टीका ॥
 छिद्रवस्त्रे ॥ हस्तकटाक्षादिसूचना
 याम् । सैन० इ० भा० ॥ शयस्य
 विकारः । तस्यविकारवृत्त्यण् । टि

शातकौशम्

ट्टेतिङीप् ॥
 शाण्डकौ । स्त्री० मण्डलेशस्यानस्या
 यादेवतायाम् ॥
 शाण्डल्य । पु० गीचभक्तिसूचयो
 कर्त्तरिमुनिविशेषे ॥ शाण्डल्यो
 मुनिवन्द्येषुमान्योतीवप्रकीर्तित ॥
 पावकविशेषे ॥ मालूरे । बिल्व
 वृक्षे ॥ शण्डते । शण्डिकजायास
 क्वातेच । सलिलकस्थनिमहिभिर्दि
 भण्डिशण्डपिण्डतुण्डकुक्किभू
 भ्यङ्गलच् । शण्डिलक्ष्यम् । गौरीचा
 पत्यम् । गौरीदिभ्योऽञ् ॥ शा
 ण्डल्यवृवमान्यत्वाद्वा ॥
 शाण्डल्यविद्या । स्त्री० मनोमयात्म
 नउपासनायाम् ॥ शाण्डल्ये न
 मुनिनाट्टविद्या ॥
 शातम् । न० सुखे ॥ चि० दुर्ब
 ले । निशिते ॥ सुखान्विते ॥ शा
 यतेस्य । शी० । क्तः । शाण्डो
 रन्यतरणामितिपक्षे इत्याभावः ॥
 श्यतिदुःखवा । शयतेवाबाहुलका
 तत्तन् ॥
 शातकण्ठिः । पुं० मुनिविशेषे ॥
 शातकुम्भ । पुं० अश्वमारके । कर
 वीरे ॥ न० काष्ठने ॥ शतकुम्भ
 पर्वतेभवम् । अण् ॥
 शातकौशम् । न० काष्ठने । स्वर्णे ।
 शतकुम्भेपर्वतेभवम् । तच्चभववृ
 त्त्यण् । अनुशतिकादीनाञ्चेत्युभय

शात्रव.

पदवृत्तिरितिस्वामी ॥

शातकौन्मास्वरम् । न० मुवर्णरसाक्ते
वस्ते ॥

शातनम । न० काश्च्ये ॥ विशीर्षनि
। यथा । वमन्ते सर्वसंस्थानावाय
ते पञ्चशातनम् । मोदमानाश्चति
हन्ति यथा । कश्चिपशास्त्रिनः ॥ श
दृष्टशातने । शिष्यः । शटेरगता
वितितत्वेष्टुट् ॥

शातपत्र । पु० शातपत्रके ॥ शत
पत्रमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

शातपत्रकः । पु० चन्द्रिकायाम् ।
ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशे ॥ स्वार्थे स
प्तायां वा । ककनी ॥ इ० श०
च० का ॥

शातभोरु । पु० मल्लिकाप्रभेदे ॥

शातामनम् । चि० शतमानेनक्रीते ॥

शातयिता । चि० हन्तरि ॥

शातला । स्त्री० चर्मकषायाम् ।

सौकुण्डप्रभेदे ॥ शातसुखलाति

। ला० । क० ॥ शातलाकटुका

पाकैवातलाशीतलालघुः । ति

क्ताशिशककानाहपित्तोदावर्त्तरक्त

जित् ॥

शातकदम् । न० विद्युत्सम्बन्धिनि
ज्योतिषि ॥

शातित । चि० छिन्ने ॥

शात्रवः । पु० द्विषि । शत्रौ । स्वा
र्थेऽण् । न० शत्रुसंहर्ता ॥ श

शान्त

चुत्वे । अण् ॥

शाद । पु० कर्दमे । जम्बाक्षि ॥ श
न्ते ॥ शीयन्तेऽस्मिन्ननेनवा । श

दृष्टः । घञ् । यद्वा । शीयते० न

श्रयति । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः ॥

यद्वा । श्रयति । शि० । शाशपिभ्या

ददनावितिदः ॥ श्रयतेऽनेनवा ।

शदृष्टः । हलश्च तिभावेनाघञ् ॥

शादहरित । चि० नवद्वयप्रायदेशे

। शाहले । शादैर्बालद्वयैर्हरितः ॥

शाहरः । चि० शाहले ॥ रत्नयोरभे

दः ॥

शाहलः । चि० शादहरिते ॥ शादो

बालद्वयमस्मिन् । नडशादाड्डु

लच । शष्यवाचिनएवशादाड्डु

लच० नतुपदवाचिनोऽनभिधाना

त् ।

शानपाद । पु० पारिपाचशैले ॥

चन्द्रनक्षत्रपाषाणे ॥

शान्तः । पु० अभियुक्ते । ज्ञानिनि

॥ रसविशेषे ॥ नयचदुःखममुख

मचित्तानवेष्टरागौनचकाचिदिच्छा

। रसः सशान्तः कथितोऽमुनीन्द्रै

सर्वेषुभाविषुसमप्रमाणः ॥ चि०

शमान्विते । शमिते । सयतान्त

करणे । अन्तरिन्द्रियनियहकत्वं

रि । प्रशान्तचित्ते । दान्ते ॥ उ

पल्लवरहिते । सर्वानर्थोपशमरूपे

जात्यादिरहिते । अविहृते । निरस्त

शान्ता

समस्तीपाधित्वादि च पाद्विकार
शून्ये • चात्मनि ॥ रागादिदोषरहि
ते । निर्वृत्तिवृत्तयानिरुद्धेन्द्रियव्या
पारे • संस्कारमाचक्षिषे • चित्तविक्र
परहितैयतौ चतुष्टयारहिते ॥
सर्वविशेषप्रत्यक्षमितरूपे • च विनि
ये • सर्वान्तरे • सर्वबुद्धिप्रत्ययसाक्षि
षि • सुखभात्मनि ॥ आकाशादि
मुख्यलक्षणसत्त्वप्रधानतया • केचिद्विशि
ष्टा शान्ता • सुखा • प्रकाशका •
लघवस्ती शान्ता कथ्यन्ते ॥ शान्त्य
तैस्मा । शमः । गच्छन्ते । ताः ।
वादान्तशान्तेतिसाधु • ॥ निवृत्ते
॥ यथा • शान्तोरोगः ॥

शान्तनवः । पु० भीष्मे ॥ शन्त
नारपत्न्यम् । अण् ॥

शान्तनुः । पु० कुरुवशजिन्टपविशेषे ।
प्रातीये । प्रतीपभूषतनये ॥ यो
यगङ्गायाभीष्टजनयामास ॥ अय
कराभ्यास्पृशतिजीर्णयौवनमेष्यति
। शान्तिमाप्नोतिचैवाग्राकर्मणा
तेनशान्तनुः ॥ ललितिकातीर्थे ॥

शान्तम् । अ० वारणे ॥

शान्तमानाः । चि० नियतचित्ते ।
वशीकृतमनसि ॥

शान्ता । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ साक्षि
क्यामनसावृत्तौ । आमलक्याम् ।
शमीप्रभेदे । शुभायाम् । भद्रा
याम् । अपराजितायाम् ॥ श

शान्तिः

मीवदद्यागुणाः ॥

शान्तावृत्तः । पु० जयायाम् ॥

शान्तिः । पु० वृत्तार्हद्विशेषे ॥

जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥ दशमम
न्वन्तरोयेद्वन्द्वे ॥

शान्तिः । स्त्री० मङ्गले । भद्रे ॥

सम्युज्ज्वलानां कुलपालकानां वतौ-
न्द्रयोगीन्द्रतपोधनानाम् । देशस्य
राष्ट्रभक्तकुलस्य राज्ञः करोतु शान्ति
भगवान्कुलेश ॥ विषयेभ्य इन्द्रि
योपरतौ । शमये । शमे । तृष्णा
क्षये ॥ तत्त्वज्ञानायया । यत्किञ्चि
दस्तुसम्प्राप्यस्वल्पं वायदिवाबहुः ।

यातुष्टिर्जायतेचित्ते शान्तिः साग
द्यतेबुद्धेरिति ॥ सुशीलस्यभार्ये
यम् । यथा । शान्तिलंकाचभा
र्येदेसुशीलस्यचपूजिते । याभ्यां
विनाजगत्सर्वं मुक्तमिदमनारदे
ति ॥ कामक्रोधाद्यभावे ॥ सर्व
संसारोपरतौ । मुक्तौ । सहेतुक
स्वससारस्योपशमे । सर्ववृत्त्युपर
तौ ॥ विषयभोगस्पृहानिवृत्तौ ।
अन्तःकरणस्योपशमे ॥ सकार्या
विद्यानिवृत्तिरूपायां वेदान्तवाक्य
जन्यायाः ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्-
कृतौ ॥ सर्वलौकिककालौकिकक
र्मविशेषनिवृत्तौ ॥ बाधितानुबृ
त्त्याऽविद्याकार्यनिवृत्तौ । अविद्या
तत्कार्यनिवृत्तिरूपायाम् मुक्तौ ॥

शाफरिका :

दुर्गायाम् ॥ यथा । उत्पत्तिस्थिति
नाशिपुरज्जादिगुणामता । सर्वज्ञा
सर्ववेदत्वाच्छान्तित्वाच्छान्तिरुच्य
ते । गोपीविशिषे ॥ अनर्थनिवृत्तौ
॥ धर्महारोयद्दीप्यादुः स्वप्नादि
सूचिते हिक्कानिष्टैतुदुरितनिवृत्तौ
॥ यथाशस्त्रप्रहारणाकवचविनि
वारकम् । तथाद्वैवोपघातानांशा
न्तिभवनतिवारणम् ॥ अपिच । रो
गकृत्त्यायद्वादीनां निरासः शान्ति
रीरितेति ॥ शमनम् । शम० ।
स्त्रियां क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घः ॥
शान्तिकामः । चि० शान्त्यभिलाषि
णि ॥ श्रीकाम । शान्तिकामोवाय
इयञ्च समाचरेत् । उच्यते पुष्टि
कामोवातयैवाभिचरन्नपि ॥
शान्तियद्गम् । न० यज्जान्ते शान्त्या
लये । शान्तिकुम्भजलैरुज्ज्वलयेत् ॥
अथर्वणे । इ० इ० इ० ॥
शान्तिमार्गः । पुं० दुस्तर्कादिरहिते
वत्सर्गिणि ॥
शापः । पुं० आक्रोशे । ब्रह्मनिष्ठमे
षामस्त्वित्येवरूपे अभिशापे ॥ शा
पदानात्तपः क्षयः ॥ दिव्ये । श
पथे ॥ शपनम् । शप० । घञ् ॥
निन्दायाम् । मिथ्याभिमतसने ॥
अनिष्टाचरणे ॥

शापास्तः । पुं० सुनौ ॥

शाफरिकाः । चि० शास्त्रिकविशिषे ॥

शाब्दीभावना

शफरान् इति । पक्षिमर्त्ये तिठक् ॥
शाब्दः । त्रि० शब्दजन्ये ॥ शब्दसम्ब
न्धिनि ॥ शब्दे जातः ० शब्दे भवः
० शब्दस्वायया । अण् ॥
शाब्दबोधः । पुं० शब्दार्थज्ञाने ॥
न्यायमते ० पदार्थज्ञानजन्यज्ञाने ॥
तस्य कारणं पदज्ञानम् । तस्य कारण
पदशक्तिज्ञानम् । कदाचिद्व्यवस्था
ज्ञानम् । एवमाकाङ्क्षायाग्यता
सत्तितात्पर्यज्ञानञ्च ॥ यथा । पद
ज्ञानानुकारणद्वारतत्पदार्थधीः ।
शाब्दबोधः फलतत्त्वशक्तिः धीः
सहकारिणीति ० भा० प० ॥ सं
सारमोहनाशायशाब्दबोधोपनिषत्
म । ननिवर्त्तेततिमिरकदाचिद्दी
पवात्तयेति कुलाण्ये १ उक्तासः ॥
शाब्दिकः । पुं० वैयाकरणे ॥ शब्द
करोति ० प्रकृतिप्रत्ययविभागेनात्पा
दयति ० अथैवार्थे ० शब्ददुर्गकरो
तीतिठक् ० अभिधानस्याभाव्यात्
। तेनेह न । शब्दकरोतिवर्बरः ॥
आदिशाब्दिकाययाकषिकल्पद्रुमे
। इन्द्रध्वन्द्रः काशकृत्स्नापिश
लीशाकटायनः । पाणिन्यमरजैने
न्द्राजयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ इ
ति ॥

शाब्दीभावना । स्त्री० पुरुषप्रवृत्त्यनुकू
लित्यापारविशिषे ॥ यथा । यजेत ०
इत्येवास्त्वग्रहयम् ० यजिधातु प्र

शाब्दीभावना

त्ययश्च । तत्रप्रत्ययेप्यस्य शब्दयम् •
 आख्यातत्वं • लिङ् त्वञ्च । तत्रा
 ख्यातत्वं दशलकारेषु विद्यते • लिङ्
 त्वञ्चकीवत्तिलिङ्येव । तत्राख्यातत्वं
 लिङ् त्वाभ्याभावने बोध्यते । साहि
 विधा • शाब्दीभावना • आर्थीभा
 वनाचेति । तत्रशाब्दीभावनालि
 ङ् त्वाशेनोच्यते • लिङ् श्रवणे • अ
 यमांप्रवर्त्तयति • मत्पुष्ट्यनुकूलव्या
 पारवानयमिति नियमेन प्रतीयमा
 नत्वात् । यच्चयस्मात् प्रतीयते • त
 त् • तस्यवाच्यम् । यथागेत्वम्
 । सचप्रवृत्त्यनुकूलो व्यापारविशिषा
 लोकिपुरुषनिष्ठोभिप्रायविशिषः ।
 विदेतुपुरुषाभावालिङ्गादिशब्दनिष्ठ
 एवशाब्दीभावनेत्युपदिश्यते । सा
 चशाब्दीभावना • अशब्दयमपि ज्ञते •
 साध्य • साधन • मितिकर्त्तव्यताश्च
 । साध्यं स्वर्गादि • साधनलिङ्गादिज्ञा
 नशुकरणात्वेनान्वयत्वम् • इतिकर्त्त
 व्यताप्राशस्त्यज्ञानमितिकर्त्तव्यता
 त्वेनान्वीयते । यथावर्मणाएतत् •
 यज्ञस्यक्रियतेयत प्रयाजानुयाजाद्व
 तिप्रयाजादिस्तुतिज्ञानम् । तथा
 हि • भाव्याकाङ्क्षाया • किंभाव
 येत् • स्वर्गभावयेत् • कारणाका
 ङ्क्षायां किंभावयेत् • यागेनभाव
 येत् • कथम्भावाकाङ्क्षायायत्
 सन्निधौपठितमश्रूयमाणफलञ्चक्रि

शाम्भव

याजातंतदेवोपकार्याकाङ्क्षामामि
 तिकर्त्तव्यतात्वेनान्वयमनुभवितुं
 योग्यम् । तथाच • प्रयाजानुयाज
 सहकृतेनदशपौर्णमासमखर्गोभा
 व्यः • इति ॥

शामनी । स्त्री • अवाच्यादिशि ॥

शामिता । वि • बधकर्त्तरि ॥

शामिचम् । न • बधरूपेशमितुः कर्म
 णि ॥

शामितकर्म । न • पशुहिसने । शमि
 तुरिदशामितम् • तच्चतत्कर्मचेति ॥

शामीलम् । न • भस्मनि । शमीभस्म
 नि • शम्याविकार । शम्या, प्ल
 लज् । पित्वान् डीप् । शामीली
 स्तुक् ॥

शाम्वरी । स्त्री • मायायाम् । इन्द्रजा
 लादौ ॥ शम्बरस्तदैवविशेषस्त्रेय
 म् । तस्येदमित्यण् । डीप् ॥

शाम्भवः । पुं • गुग्गुली ॥ कपूरे ॥

शिवमज्याम् । विषप्रभेदे ॥ शम्भु

पुत्रे ॥ न • देवदारुणि ॥ त्रि • श

म्भुसम्बन्धिनि ॥ कौलिके । माहे

श्वरे ॥ पु • शम्भुप्रोक्तआचारे ।

कुलाचारे ॥ यथा । अशाम्भवेनमा

र्गेणदेवतास्थापनश्चरेत् । नसान्नि

द्यंभवेत्तददेवताया • कथञ्चन ॥

ब्रह्मासुत्रफलनास्तिकायकेशोधनञ्च ।

यः ॥ आगमोक्तविधिंहित्वायः

आश्वत्थवृक्षेनरः । आश्वत्थवृक्षेनरः ।

शारद :

सीपिपित्तिभिर्नरकं व्रजेत् ॥ ततो
 यशोयितसकपिगुहोमलमयीभवेत्
 । तस्मान्मर्त्यं प्रयत्नेनशाङ्करमत
 माश्रयेत् ॥ बहुनात्रकिसुक्तेनसत्य
 सत्यंमयोच्यते । अशाश्वकृतकमं
 सधर्देविनिरर्थकम् ॥ असुताव
 त्परोधम् । पूर्वधर्मीपिनश्यति
 । शाश्वताचारहोनस्यनरकाग्नैर्वनि
 ष्कृतिः ॥ शम्भोरयम् • शम्भो
 रागत • शम्भुनाप्रोक्तवा ॥ अण् ॥
 शाश्वती । स्त्री • पाषाण्याम् ॥ कुली
 नायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥
 शायिका । स्त्री • शयने ॥ शीङ्गीधा
 त्वर्थं निर्देशेण्युल् । इत्वम् ॥
 शार • । पुं • समीरणे । वाते ॥ अ
 क्षोपकरणे ॥ त्रि • शबले । कर्तुं
 दि ॥ पीते ॥ शीर्यतेऽनेनशृणातिवा
 । शृङ्गसायाम् । शृङ्गायुधार्थं निवृ
 त्तेष्विति घञ् ॥ शृङ्गवन्त्यनेन द्यूत
 काराः परस्परम् । बाहुलकादघञ्
 ॥ शारीवणं । चित्रीकरणमिह
 धात्वर्थः ॥

शारङ्ग • । पुं • सारङ्गविहगे ॥ शारय
 ति • शीर्यतेवातपादिना । शृ • ।
 तरत्यादिभ्यश्चैत्यङ् ॥ शबले ।
 हरिणे ॥

शारङ्गी । स्त्री • वाद्ययन्त्रविशेषे ॥

शारदः । पुं • अर्द्धे । बत्सरे ॥ का
 शि ॥ वकुले ॥ पीतमुद्गे ॥ हरिन्मु

शारदीयः

ज्ञे ॥ रोगे ॥ न • सखे ॥ श्वेतप
 ह्वजे ॥ वि • शरज्जाति ॥ नवे । नू
 तने ॥ अप्रतिभे ॥ शालीने ॥ शृणा
 ति । शृ • । शृङ्गभसाऽदिरिति • अ
 दि • । प्रज्ञाद्यण् ॥ शरदिभवेः ।
 सन्धिविलादीत्यण् ॥ शरदिपुष्प्यति
 कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वित्य
 ण् ॥ शरदिपच्यन्ते शारदाः शाल
 य • ॥

शारदकाः । पुं • भू • दर्भं विशिषे ॥
 मुद्गविशिषे । शरदिजाताः । सन्ना
 यांशरदीबुज् ॥

शारदा । स्त्री • सरस्वत्याम् । दुर्गाया
 म् ॥ शरत्कालेपुरायस्माद्भवम्यावा
 धितासुरैः । शारदासासमाख्योता
 पीठेलोकीचनामतः ॥ ब्राह्म्याम् ॥
 शारिवायाम् । शृणातिजोडाम् ।
 शृ • अदि । अण् । टाप् ॥

शारदिकः । पुं • रोगे । शारदे ॥ वि
 भाषारोगातपक्षरितिठक् । पक्षे
 • शारदारोगात्तपोवा ॥ न • श
 रदिभवे • शब्दे ॥ शब्दे शरद्वृत्ति
 ठञ् ॥

शारदी । स्त्री • तीर्थपिप्पल्याम् ॥ की
 जागरपूणिमायाम् ॥ शरदिभवा
 । सन्धिवेलेत्यण् । डीप् ॥ सप्तप
 र्णे ॥ शरदिपुष्प्यति । कालात्सा
 धुपुष्प्यदित्यण् । डीप् ॥

शारदीयः । पुं • दुर्गोत्सवे ॥ यथा ।

शारिवा

अदूरेजगदम्बायाः शारदीयामहोत्स
वः ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री० शरत्कालि
कदुर्गामहापूजायाम् ॥

शारद्वतः । पुं० कृपे ॥

शारि । पु० अक्षीपकारणे । द्यूत
साधने । खिलन्दाम् । शारे । गु
टिका० गोट० सारि० इ० भा०
प्र० ॥ स्त्री० शकुनिकाप्रभेदे ॥ यु
क्तार्थगजपर्याय ॥ व्यवहारान्तरे ॥
शृणाति । शृ० । अ० शकुनादिति
० इज्ज् ॥ कपटे ॥ बद्धादित्वात्प
क्षेडीषि० शारी ॥

शारिका । स्त्री० खगान्तरे । पीतपा
दायाम् । गिराव्याम् । मैना० इ०
भा० ॥ शृणातिदु० खविरहिणीना
म् । शृ० । गजुक् । प्रत्ययस्यादि
तीत्वम् ॥ बीषायादनदण्डे ॥ इ०
हि०न्द्रः ॥

शारीफलम् । न० अष्टापदे । शारिले
कनाधारे । शारीणांखिलनाधरपट्टे
। चौपड० इ० भा० शारीणाफल
म्० पट्टः ॥

शारिफलकः । पुं० न० शारिफले ।
अक्षपीठिकायाम् ॥

शारिवा । स्त्री० गोप्याम् । श्यामा
याम् । अनन्तायाम् । उत्पलश्री
रिवायाम् । अस्माद्युगाः । श्वेत
कृष्णप्रभेदेनशारिवाडिविधास्मृता

शरीर .

॥ शारिवायुगलखादुस्निग्धशुक्रकरं
युव । अग्निमान्द्वारुचिश्चामकोसा
मविषनाशनम् । दोषत्रयासुप्रदर
ज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच ।
एकंवाशारिवामूलसर्द्धत्रयविशीध
नमिति ॥ शरणम् । शृ० । कुमुद
त्यादिना० इज्ज् । शारिरस्थस्या
। अन्येभ्योपीतिवः ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री० पाशकविशि
ष्टे । पञ्चम्याम् ॥ यथा । चुष्ट्ररी
तिन्तिडीद्यूत० पञ्चमीशारिशृङ्
खला । नयपीठौचाष्टकाङ्गो० नयः
स्याज्जयपुत्रकः । एतेपाशकभेदाः
स्यु० जंघकीलाहलीपिच । इति
शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री० शारिपदार्थे ॥ कुशाया
म् ॥

शारीरः । पुं० जीवे ॥ न० वृषे ॥ चि०
देहजि ॥ शरीरभयः शरीरेकातो
वा । चण् ॥ कर्मविशेषे । शरीर
स्थितिमात्रप्रयोजने० कौपीनाच्छा
दनादियद्यप्यभिघाटनादिरूपेयति
स्यतिशास्त्राभ्यनुज्ञाते ॥ शारीरके
बलकर्मकुर्वन्नाप्नोतिक्लिष्टमिति
भगवदुक्तेः ॥ शरीरप्रधानैः कर्चा
दिभिः साध्येचकर्मणिनतुक्तेबले
नशरीरेण० पञ्चैतेतस्यहेतवइत्यु
क्तेः ॥ शरीरमात्रसाध्येचकर्मणि
॥ तद्योविशेषे ॥ यथा । देवद्विजगु

शाङ्गः

सप्राज्ञपूजनं शौचसाजं वम् । ब्रह्म
चर्यं महि साध शरीर तप उच्छति ॥
शारीरकः । पुं० जीवे ॥ शरीरमेव
शरीरकम् । तत्रभवः । अथ
॥ शारीरकं भाष्यमिति त्वभेदोपचा
रात् ॥

शारीरकसूत्रम् । न० उत्तरमीमांसा
याम् । अथोक्तो ब्रह्मविज्ञासंस्था
दिव्यासप्रणीतेषु० जीवयायात्स्य
वादिषु वेदान्तार्थसङ्ग्रहवाक्येषु ॥
शारीरको जीवः ससूच्यते साशातस्थे
न निरूप्यते स्तानीति व्याख्यानात् ॥
शारीरकोयः । पुं० अन्यविशेषे ॥
शारीरकमधिकृत्य कृतोऽन्यः । अ
धिकृत्य कृतोऽन्य इत्यर्थः ॥ इहाच्छ ॥

शारकः । चि० हि सके ॥

शार्कः । पुं० शर्करावाम् ।

शार्ककः । पुं० दुग्धफले ॥ शर्करा
रापिण्डे ॥

शर्करः । पुं० दुग्धफले ॥ शर्करेव
। शर्करादिभ्योष् ॥ शर्करान्वित
देशे । शर्करावाम् । शर्करिणे ॥
शर्करास्थव । देशे लुक्लिङ्गौ चेति
आदश्च ॥ चि० शर्करासम्बन्धि
नि ॥

शर्कराक्षयः । पुं० जनाख्यश्री ॥

शर्कराक्षयापन्नम् । निरुपपत्त्ये०
शर्गादित्यञ्च ॥

शार्ङ्गः । पुं० न० विष्णोर्धनुषि ॥

शार्ङ्गलसितम्

कामुकमात्रे ॥ शृङ्गस्य विकारः ।
अनुदात्तादेशे व्यञ्ज् ॥ पुं० पक्षि
वि ॥ शृणाति । शृ० । गणेश
कुलाविति गण० तस्यनुट् । अर्चा
ञ्चितीति धातोर्हवि । चि०
शृङ्गसम्बन्धिनि ॥ न० आर्द्रके ॥
शार्ङ्गधन्वा । पुं० विष्णौ ॥ इन्द्रि
याद्यष्टद्वारात्मकं० शार्ङ्गनामधनु
र्यस्य । धनुषश्चेत्यनञ् ॥ यथा
। भूतादिमिन्द्रियादिष्वष्टिधा शृङ्गार
मोक्षरः । विभक्तिं शृङ्गरूपेण शार्ङ्गं
रूपेण च स्थितिमिति चि० पु० ॥
शार्ङ्गपाणिः । पु० विष्णौ ॥ शार्
ङ्गपाणौ यस्य सः । प्रहरणार्थेभ्यः
परे निष्ठासप्तम्याविति पाणेः परनि
पातः ॥

शार्ङ्गी । पुं० विष्णौ ॥ शार्ङ्गमस्या
स्ति । अत इति ठनाविति० इनिः
॥ धन्विमात्रे ॥

शार्ङ्गलः । पुं० व्याघ्रे ॥ पशुविशेषे
॥ राजसे । उत्तरस्थितः स
त्तमे ॥ यथा० राजशार्ङ्गलः ॥
अग्नेः । चित्रके ॥ शारयति । शृ०
स्वार्थेण च । क्तिप् । दूयते । दूष्
परितापे । अन्तर्भावितव्यर्थः ।
बाहुलकाक्षकः । शार्ङ्गासौ दूलक्षः ।
यथा । शृणाति । पिप्प्लादित्वदूल
क्षः । बाहुलकाद्दूकः । इति ॥

शार्ङ्गलसितम् । न० धृति १८

शाल .

कुन्दः प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
म . सीज . भतसादिनेशक्तुभिः
शादूर्ललसितमयथा । कृत्वाकस
मृगेपराक्रमविभिः शादूर्ललसितयश्च
क्रोद्धितिभारकारिषुसुरारातिष्वति
दरम । सन्तोषपरमन्तुदेवनिवहै
चैलोक्यशरणं श्रीयान सतमोत्वपा
रमहिमालक्ष्मीप्रियतम . ॥

शादूर्ललवाहन . । पुं . पञ्चविंशति
पूर्वजिनान्तर्गतजिने ॥

शादूर्ललविक्रीडितम् . । न . अतिधृति
१६ वृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
सूर्यायेमंसजस्तताः सगुरवः शा
शादूर्ललविक्रीडितम् . यथा । गो
विन्द प्रणमेत्तमाङ्गरसनेत्वापवा
हनिं शम्पाणीपूजयतमनः स्मर
पदेतस्यालयगच्छतम् . एव च
तुक्कृतताखिलममहितशीर्षादयस्तद्
ध्रुवमन्प्रेक्षेभवतां कृते भवमहाशा
दूर्ललविक्रीडितम् ॥

शाव्वरम् . । न . अन्धतमसे । ध्वा
न्ते ॥ त्रि . वातुकी शर्वर्याभवम् ।
तत्रभवद्व्यण् . काणाट्ठञ्जुचि
त . ॥ शर्वरीसम्बन्धिनि ॥

शाव्वरी । स्त्री . शर्वर्याम् । रा
चौ ॥

शावी . स्त्री . ऐशान्यादिभिः ॥

शाल . पुं . मत्स्यत्रिशिषि । गज
के । गजाङ्क . इ . प्र . ॥ शालि

शालग्रामः

वाहननृपे ॥ नद्विशिषे ॥ शाल
वृक्षे ॥ शाङ्गाते । शाङ्गशाखाया
म् । कर्मणि . घञ् . डलयो
रैक्यम् ॥ श्रुति . शीतनूकर
ण्ये । बाहुलकात्कालन्वा ॥

शालग्रामः . । पुं . हरिश्चिन्ने । ग
ण्डकोशिलाग्राम . विष्णुवादि
दैवानां प्रतिविम्बरूपेपाषाणविशिषे ।
गण्डक्याश्चैकदेशेचशालग्रामस्थलं
स्मृतम् . पाषाणतद्भवयत्तत्तच्छा
लग्राममिति स्मृतम् ॥ शालवृक्षो
पलक्षितो ग्रामः शालग्राम . शाल
ग्रामेभवः . अण् . अपिपापसमा
चारेऽत्रह्यत्यायुतोपिवा । शाल
ग्रामशिलातीयापीत्वायोतिपरंग-
तिम् ॥ तुलसीचन्दनचक्रं शङ्खो
घण्टाचक्रकम् . शिलाताम्रश्च
पाचन्तुविष्णोर्नामपदांस्तम् ॥ प
दास्तुनवभिः पापराशिप्रदाहक
म् । बद्धन्तिमुनयः शान्ता . स
सर्वसाम्प्रत्यकीविदा . ॥ सर्वती
र्थपरिस्नानात्सर्वकृतसमर्चनात्
पुण्यभवतियद्राजन्विन्दौबिन्दौतद्
ज्ञतम् ॥ शालग्रामशिलायचपू
ज्यतेपुरुषोत्तमे . तत्रयोजनमा
चन्तुतीर्थकीटिसमन्वितम् ॥ शा
लग्रामा . समाः पूज्या . समेषु
हितयनहि . विषमाएवपूज्यावै
विषमेषु चयनहि ॥ हरावतीभ

शालपथी

व चक्रतथावै गरुडकीभयम् । उभ
याः सङ्गमोयचतचगङ्गासमुद्रगा ॥
शालग्रामोदरेमूर्तिर्जगन्नाथसमा
रतम् । कलिर्द्वयहस्त्रान्त यद्युत्थ
त्वाहरेः पदम् ॥ विप्रश्चविषयवै
श्यानांशालग्रामशिलाचर्चने च
धिकारीनशुद्धार्थाहरेरर्चाचर्चनेत-
या ॥

शालग्रामगिरि . । पुं . शालग्रामोत्
पादकपर्वते ॥

शालङ्कटङ्कट . । पुं . सुकेशिनिराल
से ॥

शालङ्कायनः . । पुं . सुनिविशेषि ॥ न
न्दिनि । शिवद्वारपाले ॥

शालङ्कायनक . । पुं . शालङ्कायनान
विषयेदेशे । राजन्यादिभ्योऽहुञ् ॥

शालङ्कायनजीवसू . । स्त्री . व्यासमा
तरि ॥

शालङ्किः . । पुं . सुनिविशेषि । पाणि
नौ ॥

शालजः . । पुं . गर्जकभवे । शालि ॥

शालनिर्यासः . । पं . धूनके । सजर्
से ॥

शालपर्विका . । स्त्री . शालपथ्याम् ॥

शालपथी . । स्त्री . ओषधिविशेषि । वि
दारिगन्धायाम् । अश्रुमत्प्रयाम् ।
स्थिरायाम् । शालपाथी . इ . गौ .
भा . ॥ अस्त्राशुषायया । शालपथी
गरुडदिज्वरश्वासातिसारजित् ।

शालाक्यम्

श्रीषदापचयहरीषं हृद्युक्तारसायनी
॥ तिक्ताविषहरीखादु . क्षतकास
कृमिप्रणुत् ॥ पाककर्षेतिह्रीष् ॥
शालभञ्जिका . । स्त्री . शालभञ्ज्या
म् ॥

शालभञ्जी . । स्त्री . पञ्चालिकायाम् ।
दन्तकाष्ठादिनिर्मितपुत्रिकायाम् ।
विश्यादां ॥

शालव . । पुं . क्षौद्रे ॥

शालवेष्ट . । पुं . धूनके । शालस्यवे
ष्टोनिर्यामः ॥

शालसार . । पं . तरौ । दुमे ॥ हिङ्
नि ॥

शाला . । स्त्री . गृहे । गेहैकप्रदेशे ।
द्रुमस्कन्धशाखायाम् । स्कन्धात्प्र
यमोत्पन्नप्रधानशाखायाम् ॥ शल
न्यत्र । शलगती । इलखेति . घ
ञ् ॥ यद्वा । शलति । शलचलने
। ज्वलितीतिष . ॥ श्यति । शो .
। बाहुलकात् . कालन्वा ॥

शालाकटुकम् . । न . चाणक्यमूलके ॥

शालाकी . । पुं . अस्त्रवेद्ये ॥ नापिती
॥ शिलधारिणि ॥ इतिकथित् ॥

शालाक्यम् . । न . आयुर्वेदस्याङ्गविशि
षे ॥ यथाहमुशुत . । तत्र . शाला
क्यं नाम . लङ्घंजन् गतानां रोगा
णां . अवयवमनवदनप्राणादिसं
श्रितानां व्याधीनामुपशमनार्थमि
ति ॥

शालि :

शालान्नि : । पुं० आवसय्यानी ॥

शालाक्षी । स्त्री० पुत्तलिकायाम् ।

पञ्चालिकायाम् ॥ इ० श० र०
ली ॥

शालाजिरः । पुं० न० शरावे ॥

शालाघ्निः । स्त्री० शकविशेषे । शा
लिघ्ने ॥शालातुरीयः । पुं० पाणिनीयमुनी
॥ शलातुरोभिजनीयः । तूदीशलातु
रेतिष्ठण् ॥

शालानी । विदार्याम् ॥

शालामृगः । शृगाले ॥

शालारम् । न० इस्तिनखे । पुरदार
स्यमञ्चये ॥ सीपाने ॥ पक्षिपञ्च
रे ॥शालावकः । पु० शृगाले ॥ सारमे
ये ॥ बलीमुखे । मर्कटे । नानरे ॥
शालावणोति । वृज्० । वृषभूशु
षिभ्यः कक् ॥ बिडासि ॥शालि । पुं० गन्धोत्तौ । गन्धमाजी
रे ॥ कलमादिधान्ये ॥ आदिश
ब्दात्प्राजशाल्याद्याबोद्ध्याः ॥
देयथा । राजाज्जघट्टकसिततररक्त
सुण्डस्थूलागुगन्धतिरियादिकशा
लिसञ्ज्ञा । । त्रौहिस्तयेतिदशभासु
विशालयश्चुस्तेषांक्रमेणगुणनामग
णं ब्रवीमि ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥
शाडते । शाडुभाषाव्ये । उल्लया
रेक्यम् ॥ इन् ॥ शाल्यतेवा । शल

शालि :

चलने । श्यम् ॥ अचद्वः ॥

यदा । शृणाति । शृ० । बाहुल
कादिञ्शारिः । कपिलकादित्वा
ञत्वम् ॥ शालयोद्विविधा, प्रोक्ताजलजाः स्थलजास्तथा । तत्र ।
कण्डनेनविनाशुक्ता हैमना शा
लयः स्मृताः ॥ शालीनानामान्याह । रक्तशालि . सकलमः पा
ण्डुक . शकुनादृत . । सुगन्धकः
कर्मकोमहाशालिष्ठदूषक . ॥ पुष्पाण्डक . पुण्डरीकजयामहिषम
स्तकः । दीर्घशूक . काचनकोडा
यनोत्तोषपुष्पकः ॥ इत्याद्याशालय सन्निवहवोवहुदेशजा . ।
यन्यविस्तरभौदीस्तेसमस्तानाचभाषिताः ॥ अथगुणा . शालयामधुरा .
स्निग्धावस्थावशात्पवर्चसः । क-षायालघवोरुच्याः स्वर्गावप्याश्च
हृषा . ॥ अल्पानिलकफा . शीताः
पित्तघ्नामूत्रलास्तथा । शालयोदग्धमृज्जाता . कषायालघुपाकिन . ॥
चष्टमूत्रपुरीषाश्चरुचाः शंघ्रापकर्षणाः । केदारावातपित्तघ्नागु
रवः कफशुक्रला . । कषायाअल्पवर्चस्त्वामधुरास्वलावहाः ॥ के
दाराः कृष्टश्च जलाडमाः ॥ स्थलजाः स्वादवः पित्तकफघ्नावातव
ह्निदाः । किञ्चित्तित्ताः कषाया

स्त्रविपाकेकटुकाप्रपि ॥ स्थलजाः

शाली

अकृष्टभूमिजाः स्वयजाताः ॥ वा
पितामधुरावृष्यावृत्या पित्तप्र
णाशनाः ॥ श्लेष्मलाचल्पवर्चस्काः
कषायागुरवोहिमाः ॥ वापिताः
कुष्ठचेचः ॥ अकृष्टचेचकाः ॥ वा
पित्तेश्चोगुणैः किञ्चिन्नौमाः प्रो
क्तत्ववापिताः ॥ कुष्ठचेचः ॥ अकृ
ष्टचेचकाः ॥ रोपितास्तुनवावृष्या
पुराणालवच स्मृतः ॥ रोपिता
रोपिताभूय शीघ्रपाकगुणाध
काः ॥ किञ्चिन्नौमाः हिमालयवृष्या
पित्तकफापहाः ॥ वचविट्का
कषायाश्चलवचालपित्तकाः ॥
रक्तशालिर्वस्त्रं पुष्योऽप्यस्त्रिदो
षजित् ॥ चक्षुष्योऽमूलक स्वयं
शुक्रलक्ष्मणत्वरापहः ॥ श्वित्रण
श्वसकासदाहनुद्विष्टदः ॥
तस्म दल्यन्तरगुणाः शालयोमह
दादयः ॥ रक्तशालि दौदखानी
द्वितीयागधेश्वरप्रसिद्धिः ॥ इ
तिभावप्रकाशः ॥

शालिकरः । पुं० षण्मातृशब्धे
द्विप्रभेदे ॥ ॥ ॥

शालिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

शालिष्ठ । पुं० शाकविशेषः । दौपने

शाली । वि० शोभायमाने ॥ शाल
ते । शालकत्यने । तच्छील ।

शानि । पदान्तेयुक्तवाचकीय

यथा । स्मितशाली ॥

शालूकम्

शालिनी । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दो
भेदे ॥ तल्लक्षणयथा । माञ्जरी
चेच्छालिनीवेदलीकैः ॥ यथा ।
अहिहन्तिज्ञानवृद्धिविधत्तेवमंधत्ते
काममर्कश्चसूते । मुक्तिदत्ते सर्वं
दोषास्यमानापसांशहाशालिनीवि
ष्णुभक्तिः । आघायाः ॥

शालिनीकरणम् । न० न्यगभाषने ।

तिरस्कारश्चातयावत् ॥ इ० त्रि० शिषः ॥

शालि० शीं । स्त्री० माषपथ्याम् ॥

शालिपिष्टम् । न० स्त्रोः टकेऽपले ।

धौतशिले ॥

शालिवाहनः । पुं० वर्त्तमानशक
कर्त्तरि नृपविशिषे

शालिहातः । पुं० अश्वे । सुहृभु

जि । घोटके ॥ मुनिविशिषे ।

शाली । स्त्री० कृष्णजीरके ।

शालीनः । वि० चक्षुष्टे । सलज्जे ।

शालाप्रवेशमर्हति ॥ शालीनकौ
पीनेअधृष्टाकार्ययोरितिसाधुः ॥

शोभमाने ॥ यथा । वनहरिण

शालीननयनाद्व्याचाराः ॥

शालिना । स्त्री० मिश्रेयायाम् ॥

शालीयः । वि० शालाशाम्भवे ॥

शालुः । पुं० कषायद्रव्ये ॥ चौर

काष्ठ्यौषधी । मण्डूके । भेके ।

न० शालूके ।

शालुकम् । न० पङ्कशूरणे । शालूके ।

शालुकम् । न० सौगन्धिकादीना

शाल्मल :

कन्दे । पङ्कशूरणे ॥ शालूकशी
तलवृष्यपित्तदाहसनुहुह । दुर्ज
रत्नादुपाकञ्चस्तन्या । निलकफप्रदम्
॥ सङ्गाहिमधुरलक्ष भिस्त्राण्डम-
पित्तद्रुणम् ॥ जातीफल ॥ शल्य
ते । शलतिवा । शलचलनसं-
रणयो । शलिमण्डिभ्यामूकण-
हृदधिष्ठ ॥

शालूकनी । स्त्री० धामविशेषि ॥
शालूकानिसन्त्यस्या देशे । पुष्क
रादिभ्योदेशङ्गित० इति ॥ तौ
र्थविशेषि ॥

शालूर . । पु० ज्वे । ददुरे ॥ शा
उते । शाङ्गतौ । खर्जपिप्प्लादि
भ्यजरोलचाबित्थूर . । डलयोरैक्य
म् ॥ शालतेवा । शालकत्यने ॥
पूर्ववदूर . ॥

शालीय । पु० मिसौ । मधुरायाम्
॥ त्रि० शाल्युद्भवलोचने । धान्यसा
मान्यस्त्रकलमादेशोत्पत्तियोग्ये
चे ॥ शालीनाभवनल्लवम् । त्रौ
विशाल्योर्ठक . । तदस्यास्ति । अ
र्थभाद्यच् ॥

शालीयधाराभृत् । पुं० गिरिविशेषि ।
शालिरमौ . इ० भा० प्र० । शालि
वाहनजन्मस्थाने ॥

शालीया । स्त्री० मिश्रयायाम् ॥

शाल्मल : । पुं० शाल्मलिद्रुमे ॥ शा
ल्मलिहीपे ॥

शाल्मलीकन्द :

शाल्मलि । पुं० स्त्री० पिच्छलाया
म् । पूरण्याम् । मोचायाम् । स्थि
रायुषि । सैमल . सैमर . इ० भा०
। षष्ठिवर्षसहस्राणिवनेतिष्ठतिशा
ल्मलि ॥ अस्यागुणायथा । शाल्म
लि . शीतलास्त्राहीरसेपाकीरसाय
नी । श्लेष्मलास्त्रिग्वीजाचक्षु हणी
रक्तपित्तजित् ॥ इति ॥ शालयति
। शलचलनेतिजन्त । क्षिप् . म
लते । मलधारणे । सर्वधातुभ्यङ्
न् । शाल्चासौमलिश्च ॥ क्षीपविशे
षि । सहस्रयोजनोन्नत सूर्यद्युति
शाल्मलिष्ठश्च । शाल्मलिहीपेति ।
यथा । शाल्मलेशाल्मलीवक्षोहैम :
साहस्रिकोर्कभा : । प्रियोमराणां
तत्केतुं सतदास्यानिबन्धनइति ॥

शाल्मलिक . । पुं० रोहितकवर्च
। कूटशाल्मली ॥

शाल्मली । पुं० गरुडे ॥ इ० हा० लो ॥
शाल्मलिनिर्वास . । पुं० मोचरसे ॥
शाल्मलिनी । स्त्री० शाल्मलीवर्चे ॥
शाल्मलिपत्रक . । पु० सप्तच्छदवर्चे ॥
शाल्मलिष्ठ . । पु० गरुडे . शाल्म
लिहीपस्यशाल्मलिवर्चे तिष्ठति ।
छा० । क . ॥

शाल्मली । स्त्री० शाल्मलिष्ठर्चे ॥ क्षा
दिकारादितिङोष् ॥

शाल्मलीकन्द : । पुं० शाल्मलिष्ठश्च
मूले । विजुषे । मलघ्ने ॥

शिवरोत्सवः

शाल्मलीपुष्पम् । न० पिच्छिलाकुसु
मे ॥ तच्छाकगुणा । शाल्मलीपु
ष्पशाकानुष्ठितसैन्धवसाधितम् ।
प्रदरनाशयत्येवमु साध्यञ्चनस
शय ॥ रसेपाकेचमधुरकषायशी
तलगुरु । कफपित्तास्रजिदग्नाहिवा
तलक्ष्मप्रकोत्तितम् ॥

शाल्मलीफल । पु० तीक्ष्णः फलह
र्ष ॥

शाल्मलीवेष्ट । पु० पिच्छायाम् ।
मीचरसे । मीचस्त्रावि सैम्भरगोद
हृतिख्याते ॥ शाल्मल्यावेष्ट ॥

शवः । पु० अभङ्गे । शिशौ । त्रि०
शवसम्बन्धिनि । शय्यते । शवश
तौ । घञ् । शवध्यायम् । अण् ॥

शवकः । पु० शिशौ । बाले । शय्य
ते । शवः । घञ् । स्वार्थेकन् ॥

शवरः । पु० पापि ॥ अपराधि ॥
श्वेतलोभे । गालवे ॥ शवराणा
मयम् । तच्छेदमित्यण् ॥ शवर
स्वामिकृतभाष्ये ॥ न० तन्त्रविशि
ष्टे ॥ मन्त्रविशिष्टे ॥ त्रि० शवरस
म्बन्धिनि ॥

शवरभेदाख्यम् । न० तान्त्रे ॥

शवरी । स्त्री० शूकरशिख्याम् ॥

डौप् ॥

शिवरोत्सवः । पु० श्वेतकृतीत्स
वे ॥ वया । पूजयित्वा महाष्टम्यां न
वम्यां बलिभिस्तथा । रिसर्जयेद्दश

शष्कुलिकम्

स्यान्तुप्रथमे शिवरोत्सवे रेत्यादिका
स्तिकापुराणम् ॥

शाश्वतः । पु० वेदव्यसे । त्रि०
नित्ये । अनाद्यनन्ते । सदैकरूपे
परमात्मनि ॥ शाश्वत्सर्वदाभव
ति । नापक्षीयतेनापक्षीयतेचयोह्य
शाश्वता सेऽपक्षीयतेऽपक्षीयतेच
अयन्तुनतया ॥ सतते । अना
रते । सापेक्षनित्ये ॥ शाश्वतः ।
तत्रभवद्व्ययम् । अनित्योऽव्ययानां
टिप्पणीप्रावहिकटिप्पणीप्राधान्याज्ज्ञा
पकात् ॥ पारिभाषिकशाश्वत
यथागारुडे । शाश्वतदेवपूजादि
• विप्रदानश्चशाश्वतम् । शाश्व
तीसगुणाविद्या • मुहूर्तमित्रश्चशाश्व
तमिति ॥

शाश्वतिकः । त्रि० नित्ये ॥ शाश्व
तः । अव्यात्मादित्वादृञ् । शा
श्वतिकइतिनिर्देशाज्ञकादेश ॥

शष्कुलः । त्रि० कामिषाशनि ॥ श
ष्कुलीमांसीपलक्षणम् । तामति ।
शेषद्वयम् । पृषादरोदि ॥

शष्कुलि । त्रि० मांसाशनि ॥ शष्कु
लीमांसीपलक्षणम् । तामति ।
शेषद्वयम् ॥

शष्कुलिकम् । न० शष्कुलीकृन्दे ।

शष्कुलीनांसमूहः । अचित्तहस्ति
चिनाष्टक ॥ त्रि० शष्कुलिप्रिये ॥ श
ष्कुल्योभक्तिरस्य अचित्ताददेशका

शास्ता

लाट्क ॥ शष्कुलीसदृशे ॥ श
ष्कुलीव । अङ्गुल्यादिभ्यश्चक ।
शासक . । त्रि० शासनकृति । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ शास्ति ।
शासु० शब्दः ॥

शासनम् । न० राजदत्तोर्व्याम् ॥
खेले । लिपौ । लिम्बायाम् ॥
आज्ञायाम् । प्रवर्तनायाम् ॥
शास्त्रे ॥ शास्तौ ॥ पत्रे ॥ श्रुति
रूपिष्वराज्ञावले ॥ शामुचनुशिष्टौ
। ल्युट् ॥ ॥ त्रि० । शासयि
तरि ॥ शिजन्ताच्छासिन्यादि
त्वात् ॥

शासनहर . । पुं० राजदूते ॥ आज्ञा
वाहके ॥

शासित . । त्रि० कृतशासने ॥

शासिता । त्रि० शासनकृति । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ ब्रह्मादिस्त
स्वपर्यन्तस्य० चेतनचितनस्य० ज
गतानियन्तयन्तर्यामिणिपरमात्मनि
॥ आयमन्यादीनामौष्णादिनिय
मेयस्यादित्यादीनां भ्रमणादिनिय
मेयश्चकर्मणां फलप्रतिनियतमेतत्
सर्वपरमात्माधीनमस्ति ।

शास्ति . । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ रा
जदण्डे । श सु० । बाहलकमत
। तप्रत्ययः इत्याभावश्च ।

शास्ता । पुं० उपाध्याये ॥ पितरि ॥
राजनि ॥ उच्चे ॥ समन्तभद्रे ।

शास्त्रम्

जिने ॥ चि० शासको । देशके ।

शासितरि ॥ शास्तिरिनेयान्०

इति० शास्ता । तन्मूढौशासिद्य
दादिभ्य सञ्ज्ञायाश्चानिटाविति
तन्० तद्ध्वा । नमुादियद्वय्यु
त्पत्तिपक्षे नियमार्थत्वाद्गदीवः ।

पितृवत्० शास्तृणञ्च ॥ बोधाता
चावधाताचपौराणौजगत , पतौ

धीगास्तारौत्रिलोकेस्मिन्धर्माधर्मौ
प्रकीर्त्तिताविति च ऋपुराणे तुल्य

लत्वावितितज्जीव्य ॥ प्रशासि
तरि । ईश्वरे ॥ सर्वेषां विषयाग्रमा

यांतवतचकर्मण्यधिकृतानाश्रुत
स्मृत्यादिभरनुशिष्टिकरोतीति तथा

। शासिर्यद्यपिसिद्धस्तथापि बहुत
रप्रयोगानुरोधादनित्यमागमशासन

मिति न्यायात्० यसितस्त्वभितेत्या
दिकृन्दसिनिपातनाहोभावः ॥

शास्त्रम् । न० । आज्ञायाम् । नि
देशे । आगमे । वेदे । शिष्यते०

अनुशिष्यतेऽपूर्वोर्ध्वोर्वाध्यतेऽनेनेति
शास्त्रवेदएव ॥ वेदोपजीविषु० स्मृ

तिपुराणागमादिषु ॥ एकप्रयोज
नोपनिषदेषु शिष्यार्थप्रतिपादके ॥

कृन्दोव्याकरणाभिधानकेष्वक्षराच
तुर्गंगजतुरगखङ्गादिलक्षणान्या

शास्त्राणि भवन्ति ॥ प्रवृत्तिर्वा निवृ
त्तिर्वा नित्ये न कृतकीनवा । पुंसाये

नोपदिश्येततच्छास्त्रमभिधीयते ॥

शास्त्रम्

तच्छास्त्रं विविधप्रोक्तं सात्त्विकादि
विभेदतः । यथोक्तदेवीभागवते
। सात्त्विकतत्त्ववेदान्तमौमांसारा
जसमतम् । तामस न्यायशास्त्रं
सृष्टेर्गुणादाभियन्तमिति ॥ त
त्राध्यात्मशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा
यथाकुलार्थवे । षड्दर्शनमहा
कूपेपतिताः पञ्च प्रिये । पर
मार्थं न जानन्ति पशुपाशनिन्दिता
॥ वेदशास्त्रार्थवेधैरेड्यमाना हत
स्ततः । षड्दर्शनमिदं यस्यास्ति
ष्ठन्ति हि कुतश्चिन्ता ॥ वेदागम
पुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः ।
विडम्बकस्य तस्य तत्सर्वकाकभा
षितम् ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति
चिन्ता समाकुला । पठत्यहर्निशं
देवि परतत्त्वपराङ्मुखा ॥ वाक्य
कन्दो निबन्धनकाव्यालङ्कारशो
भिताः । चिन्तया दुःखिताम्
ठास्तिष्ठन्ति व्याकुलेन्द्रियाः ॥ अ
न्यथा परमतत्त्वजनाः क्लिश्यन्ति
चान्यथा । अन्यथा शास्त्रमहावीर्या
ख्याकुर्वन्ति चान्यथा ॥ कथयन्त्यु
न्मनीभावस्य नानुभवन्ति च । अ
हङ्काररक्ता केचिदुपदेशादिवर्ष्मि
ताः ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि वेधय
न्ति परस्परम् । न जानन्ति परतत्त्व
दर्शी पाकरस यथा । शिरो वहति
पुष्पाणि गन्धजानाति नासिका ।

शास्त्रम्

पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभोभाववे
धकाः ॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मू
ढः शास्त्रेषु मुञ्चति । गोप क
क्षगतेष्वागेकूपपश्यति दुर्मतिः ॥
ससारमोहनाशाय शाब्दबिधानहि
क्षमः । न निवर्त्ततति मिरकदा
चिद्दीपवातया । प्रज्ञाहीनस्य पठ
नमन्वस्य दर्पणयथा । देवी प्रज्ञा
वतः शास्त्रतत्त्वज्ञानस्य साधनम्
अयत्त पृष्ठतः केचित् पार्श्वं यो
रितिकेचन । तत्त्वमौढकृतादृगि
ति विवदन्ति परस्परम् ॥ सद्विद्या
दानशौर्यादिगुणैर्विख्यातमानवः
। ईदृशस्तादृशं प्रतिदूरस्थं कथ्यते
जनः ॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वास्त
वाग्रहणप्रिये । एवमेषां शास्त्रसम्भू
ठास्ति दूरस्थानसंशयः ॥ इदं ज्ञा
नमिदं ज्ञेयं सर्वतच्छ्रोतुमिच्छति ।
दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव
गच्छति । वेदान्तैकशास्त्राणि
चाख्यायुर्विघ्नकीटयः । तस्मात्
सारविजानीयात् क्षीरहसद्वाम्भ-
सः । अभ्यस्य सर्वं शास्त्राणितत्त्वं
ज्ञात्वा यवदधिमान् । पलालमिव
धान्यार्थी सर्वं शास्त्राणिसन्त्यजित् ॥
यथाऽमृतेन तप्तमग्नाद्वारेण प्रयेज्जन
म् । तत्त्वज्ञस्य तथादेवि न शास्त्रे
ण प्रयेज्जनम् । न वेदाध्ययनान्मु
क्तिर्न शास्त्रपठनादपि । ज्ञानादेव

शास्त्रम्

हिमुक्तिः स्यान्नान्यथावीरवन्दिते
॥ नागमा कारणमुक्तोर्दर्शना
निनकारणम् । तथेवसर्वकर्म
विज्ञानमेवकारणम् ॥ मुक्ति
दागुरुवागीका • विद्या . सर्वावि
हम्बना : । काष्ठभारसहस्रं पु •
एकसञ्जीवनपरम ॥ अद्वैतहिशि
वप्रोक्तं क्रियायासविबर्जितम् ।
गुरुवर्त्तयलभ्येतनाधोतागमकौटि
भि . ॥ आगमेत्य विवेकीत्य हि
धाज्ञानप्रचक्षते । शब्दब्रह्मागम
मयपरब्रह्मविवेकजम् ॥ अद्वैतकी
चिदिच्छन्तिद्वैतमिच्छन्तिचापरे ।
सम तत्त्व नजानन्तिद्वैताद्वैतविब-
र्जितम् ॥ इपदेवन्मेषाया
निर्ममेतिममेतिच । ममेतिबध्य
तेजन्तुनिर्ममेतिविमुच्यते ॥ तत्
कर्मयज्ञवन्ध्यायसाविद्यायाविमुक्ति
दा । आयासायापरकर्मविद्यान्याशि
ल्पनैपुणम् ॥ यावत्कर्माणिदी
प्यन्ते यावत्स सारवासना । यावदि
न्द्रियचापक्यतावत्तत्त्वकथाकुत
॥ यावत्प्रयत्नवेगीस्ति यावत्-
सङ्कल्पकल्पना । यावन्नमनस
स्थैर्यं तावत्तत्त्वकथाकुत : ॥
यावद्देशाभिमानममतायावदेव
हि । यावद्गुरुकारुण्यं तावत्
तत्त्वकथाकुत : ॥ तावत्तपो
व्रतं तीर्थजपहोमाचं नादिकम् ।

शास्त्रम्

वेदशास्त्रागमकथायोबत्तत्त्व नवि
न्दति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्ने नसर्वा
वस्थामुसर्वादा । तत्त्वनिष्ठोभवेद्दे
वियदौच्छेन्मोक्षमात्मनः ॥ धर्म
ज्ञानमुपुष्पस्तुर्गभोगफलकृत् ।
तापययात्तिसन्तप्तश्चायामोक्षतरो
श्रयेत् ॥ इति ॥ बङ्गपुराणे पि ।
पुराण भारत वेदोधर्मशास्त्राणिथा
निच । आयुष . क्षपणायैवधर्मत
स्तेनचाचरेत् ॥ पुत्रदारादिस सा
र • पु सांसम्भूतचितसाम् । विदु
षांशास्त्रस सार • संयोगाभ्यासवि
प्रकृतः इदं ज्ञयमिदं ज्ञेयं य .
सर्वज्ञातुमिच्छति । अपिबर्षंशते
नापिशास्त्रान्त नाधिगच्छति ॥ वि
ज्ञायाचरतन्मात्र जीवितश्चापिचक्ष
लम् । विज्ञायशास्त्रजालानिपारली
किकमाचरेत् । पण्डितोपि हिमू
खीसौशक्तियुक्तोप्यशक्तिक ॥ यः
स साराज्ञचात्मान समुत्तारयितु क्ष
मः ॥ इति ॥ शैवपाशुपतादिशा
स्त्रोत्पत्तिर्यथागन्धर्वतन्त्रे ॥ प्रथम
हिमयाप्रोक्त शैव पाशुपतादिकम् ।
मच्छक्यावेशितैर्विप्रै . मम्मोक्ता
निततः परम् ॥ कणादेनचसम्प्रो
क्तंशास्त्र वैशेषिकमहत् । गौतमेन
तथान्यायसाङ्ख्यन्तुकपिलिनहि ॥
धिषणेनतथाप्रोक्तधार्वाकमतिगर्हि
तम् । दैत्यानानाशनाथीयविष्णु